वर्ष ६ ठुं
अंक १ लो.

वीरनिर्वाण सचित्र खास अंक

वीर सं. २४३९.
कार्तक.

संपादकः—मूलचंद किसनदास कापडीआ—सुरत.

JAIN PRESS SURAT

विषयानुक्रम

चित्रोंनी नामावली

उपहारोंके पोस्टेज सह इस पत्रका वार्षिक मुल्य रु. १-१२-० है. और इस सचित्र खास अंकका अलग मुल्य रु. १) है.

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

शेठ प्रेमचंद मोतीचंद दिगंबर जैन बोर्डिंग तरफथी प्रकट थतुं मासिक

दिगंबर जैन.

THE DIGAMBER JAIN.

जराजरत्याः स्मरणीयमीश्वरम् । स्वयंवरीभूतमनश्वरश्रियः ॥
निरामयं वीतभयं भवच्छिदं । नमामि वीरं नृसुरासुरैः स्तुतम् ॥

वर्ष ६ ठ्ठं.] वीर संवत २४३९. कार्तिक. विक्र. सं. १९६९. [अंक १ लो.

नूतनवर्षारंभे नम्र याचना.

અહો ! વાંચકો સજ્જનો જૈન ભ્રાતા, **નમું** બેસતા વર્ષમાં જગત ત્રાતા;
નવું વર્ષ નિર્વિઘ્ન નિર્ભય નિવારો, વળી કોમનાં કષ્ટ સર્વે વિદારો. ૧
દિયે બુદ્ધિ રૂડી કરૂં કોમ સેવા, મળે જે થકી પુણ્ય અમૃત મેવા;
ખસે દુર્વિચારો ઠસે ધર્મ સાચો, વસે ના કદિ દુષ્ટ મિથ્યાત્વ કાચો. ૨
વીત્યાં વર્ષ આજે મને પાંચ પુરા, કદિ કાર્ય કો મેં કીધાં જો કસુરા;
ક્ષમા આણજો સ્નેહીઓ બાળ જાણી, કરો માફ હેતે વદું **નમ્ર** વાણી. ૩
નવીન વર્ષ છઠ્ઠા રૂડામાં પ્રવેશું, સજી વસ્ત્ર રૂડાં તમો હાથ બેસું;
દઈ ધ્યાન વાંચો વિચારો મનેથી, કુધારાને અજ્ઞાન કાઢો :કનેથી. ૪
વધારો વળી વેગથી વાંચકોને, વિના સ્વાર્થનાં ટાહેલાંને મુકોને;
મુકી સ્વાર્થ પરમાર્થને સાધવાને, કસો કમ્મરો ધર્મ પ્રસરાવવાને. ૫
કરાવો વળી **ગ્રંથ ઉદ્ધાર** પ્રીતે, સડયા ને પડયા જે મહા બુરી રીતે;
જુઓ આંખ ખોલી બીજા પંથ ન્યારા, નવા તોપણે ફાવીયા ખૂબ સારા. ૬
બની બાયલા ઘર મહીં બેસવાથી, કદિ થાય ના **ધર્મ ઉદ્ધાર** એથી;
મુકી મન દઈ ધન વળી તન્નથી જો, મચો રાત્રિ દિને ખરી ખંતથી તો. ૭
મટે અવદશા **ઉન્નતિ** કોમ થાયે, વળી કલેશ કંકાશનાં બીજ જાયે;
ધ્વજા ધર્મ ફડકે રહે ના નિરાશા, ખરે એજ મુજ '**જીવનની**' અલ્પ આશા. ૮

आ वर्षे शांति स्थापो सुखद शीवकरा स्वामि श्री निर्विकारी.

પ્રારંભે વર્ષે નવે પરમ પ્રભુતણા પ્રેમથી પાય વંદુ,
રૂડી રીતે સુધારી પ્રતિ દિન ચડતું તેજ દ્યો દીન બંધુ;
ભક્તો ભાવે નમે છે શુભકર શુભ કરો શુદ્ધ બુદ્ધિ વધારી,
આ વર્ષે શાંતિ સ્થાપો સુખદ શીવકરા સ્વામી શ્રી નિર્વિકારી. ૧
તારી ભારી કૃપાથી અચળ સુખવડે સર્વ કામો સધાયે,
તારી દૃષ્ટિ દયાથી જગત જય મળે ચિંતવ્યું સદ્ય થાયે;
આપો એવી સુશક્તિ નિશદિન પ્રેમે વીનતિને સ્વિકારી,
આ વર્ષે શાંતિ સ્થાપો સુખદ શીવકરા સ્વામી શ્રી નિર્વિકારી. ૨
માયાળુ છો દયાળુ જનમ મરણના દુઃખને કાપનારા,
આધિ વ્યાધિ વિદારો જન તન મનના તાપને ટાળનારા;
વિદ્યા વૃધ્ધિ કરોને અતુલ સુખ ભરો વિત્ત ભંડાર ભારી,
આ વર્ષે શાંતિ આપો સુખદ શીવકરા સ્વામી શ્રી નિર્વિકારી. ૩

(સરૈયા) સુરત.

आ 'जैन दिगंबर' तणो थाजो विजय अवनि तळे.

પ્રતિમાસ આવીને અમારૂં તિમિર સદ્ય હઠાવતું,
વળી નવીન તત્વો સાથ કંઈ કંઈ દિશા બતલાવતું;
શું ધર્મ છે જૈનો તણા એ જ્ઞાન તેનાથી મળે;
આ 'જૈન દિગંબર' તણો થાજો વિજય અવનિ તળે. ૧
શાંત રસ લાવી અમારા હૃદય પટમાં રેડતું,
ને દિવ્ય વાણી વીરની આવી અહીં ઉખેલતું;
તે વાંચતાં આ ઉગર કેરી ક્રોધ અગ્નિ તો ટળે;
આ 'જૈન દિગંબર' તણો થાજો વિજય અવની તળે. ૨
સિધ્ધાંતના બહુ સાર લાવી શાસ્ત્રબોધ સમજાવતું,
વળી લઈ પ્રસાદી પંડિતોની વ્હેંચી સહુને આપતું;
શાથી ઉદય છે આપણો એ તત્વ તેમાં તો મળે;
આ 'જૈન દિગંબર' તણો થાજો વિજય અવનિ તળે. ૩
નહિ દામની કંઈ આશ છે પરમાર્થને દેખાડતું,
ભેટો તણા ભંડાર લાવી કાર્ય દક્ષ દર્શાવતું;
વળી જૈન હીરાઓ તણા ફોટા ધરે છે આગળે,
આ 'જૈન દિગંબર' તણો થાજો વિજય અવનિ તળે. ૪

चेतन-(महुवाकर).

संपादकीय नोंध

दिगंबरं जैनमिदं सुपत्रम् ।
ख्यातिं यथाप्तं हि तथैव यातु ॥
सुबोधकैर्धार्मिक लेखवृन्दै ।
र्युतं मुदा ग्राह्यमिति ब्रवीमि ॥१॥
दिगंबरस्याप्तमथाद्य षष्ठम् ।
वर्षं विलोक्यैव महान् हि हर्षः ॥
भवेन्न केषां मनसि प्रकामम् ।।
महाजनैः सादरपूजितस्य ॥२॥
वर्षैः शराख्यैः किमनेन कार्यम् ।
कृतं भवन् दृष्टि पथो न दूरम् ॥
चित्राणि नाना रससंख्यभाषा ।
विभान्ति जैनोन्नति देऽत्र पत्रे ॥३॥

This is the first time that this Journal appears with English Articles. Upto yet no journal has been published with articles in **six languages** and decorated with so many photos in the Digamber Jain Community, as has been done this time by this journal for which we are very glad. This special number contains articles from various illustrious persons from different parts of the country in different languages namely.— English, Sanskrit, Prakrit, Hindi, Marathi & Gujarati, and has done its best to decorate it with 58 **photos** of some of the Jain Tyagis, Tirthas, educated, illustrious and wealthy persons and public institutions.

We are highly obliged to Proffesor Jagmandarlal Jaini M. A. Bar-at-law (Allahabad), Mr. Herbert Warren (London), Proffesor A B. Latthe M. A. (Kolhapur) and Mr. P. V. Jagdisa Aiyar M. A. Assist. Musium, Madras for sending in their intellectual articles for which we heartily thank them & no doubt they deserve them.

We prey **Lord Mahavir** that the current year may prove happy and prosperous to all human beings and give us sufficient power to serve the community to the extreme.

नवीन वर्षारंभ

આહા! આજનો સમય કેવો આનંદનો છે! આજે વીર નિર્વાણ સંવત ૨૪૩૮ પૂર્ણ થઇ ૨૪૩૯ની શરૂઆત થાય છે. વિક્રમ સંવત ૧૯૬૮ બદલાઇ ૧૯૬૯ શરૂ થાય છે અને તેજ સાથે આ માસિક રૂપી નૂતન બાળક પણ લાલન પાલનમાં પાંચ વર્ષ પૂર્ણ કરી આજથી છઠ્ઠા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. નવીન વર્ષની ખુશાલીમાં ઘેર ઘેર બારણે મોતીના ચોક! પૂરાય છે તથા લોકો સારાં સારાં વસ્ત્રો સજીને નવીન વર્ષને નૂતન હાંઠથી ઉજવે છે તેમ આ બાળક પણ આ નવીન વર્ષે અવનવા સ્વરૂપમાં નવીન

વર્ષો સજી જનસમાજ આગળ બેસતા વર્ષની મુબારકબાદી આપવા ઉપસ્થિત થાય છે. જ્યારથી આ બાળકનો જન્મ થયો છે, ત્યારથી આ બાળક દર વર્ષે નવીન નવીન સુધારો વધારો કરતું રહેવાને ચુક્યું નથી, તેમ આ વર્ષે તો આ બાળક એવા મોટા સુધારા વધારા સાથે અને ઉત્તમ પોશાકમાં સજ્જ થઇને ઉપસ્થિત થયું છે કે જેવો પ્રસંગ જૈનોમાં પ્રથમજ છે. આ બાળકની આટલી બધી પ્રગતિ થવાનું કારણ કંઇ હશે કે ? હા, શા માટે નહિ ? કારણ વગર તો કાર્ય થાયજ નહિ. આટલી બધી પ્રગતિ આ બાળકની થવાનું કારણ બીજું કાંઇ નહિ, પણ એના પાલન પોષણ કરનારાની એના ઉપરની પ્રેમાળ દૃષ્ટિજ હશે. બીજું વળી શું હોય ?

ગત વર્ષનો આ પત્રનો પ્રથમ અંક જરા મોટો અને દશ ફોટા સાથે સાધારણ રીતે સુશોભિત પ્રકટ થયો હતો, જેને જૈન સમાજ તરફથી વિશેષ આદર મળવાથી છ માસ થયાં અમોને એવો વિચાર ઉદ્ભવ્યો હતો કે જો આવતે વર્ષે નવા વર્ષનો સચિત્ર ખાસ અંક, બીજા સાર્વજનિક પેપરો કાઢવાને શક્તિવાન થાય છે તેવો જો કાઢીએ, તો વળી આ પત્ર કેટલું બધું લોકપ્રિય થાય ? આ અમારા વિચારો દિનપ્રતિદિન બળવત્તર થતા જઇ પ્રથમ અમોએ એવો વિચાર કરેલો કે નવીન વર્ષનો અંક ૨૦-૨૫ ફોટા સાથે ૭૫ પૃષ્ઠનો પ્રકટ કરવો અને તે માટે અમોએ પ્રયાસ આરંભ્યો, એટલે તે વિચારને એટલો ટેકો અને તે માટે અમને એટલી સામગ્રી મળવા લાગી કે અમો ૪૦ ફોટા સાથે ૧૦૦ પૃષ્ઠનો અંક પ્રકટ કરવાના ઠરાવપર આવ્યા, પણ તે પછી દીવસે દિવસે એટલે આખરે દિવાળી સુધીમાં તો આ ખાસ અંક માટે અમોને એટલી ગંજાવર સામગ્રી અને સહાનુભૂતિ મળી આવી કે આખરે અમારો આગલો વિચાર ફેરવી ધારવા કરતાં ત્રણુ ઘણો ખર્ચ કરી આ પત્રનો આ ગંજાવર ખાસ અંક ૫૮ ફોટાઓ અને આશરે ૧૫૦ પૃષ્ઠનો સુશોભિત કરી પ્રકટ કરવાને અમો શક્તિવાન થયા છીએ, અને તે સાથે એક બે નહિ પણ આ અંક હીંદી, ગુજરાતી, મરાઠી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને ઇંગ્લીશ એવી છ ભાષાઓના લેખો સહિત એટલે આખા હિંદુસ્તાનના જૈનોને પ્રિય થઇ પડે તેવો પ્રકટ થઇ શક્યો છે. આ અંકમાં પ્રકટ કરવા માટે અમોને એટલા બધા લેખો મળેલા છે કે તે બધા જો પ્રકટ કરીએ, તો આથી ત્રણ ઘણો મોટો આ અંક થઇ જાય, જેથી અમારે ઘણા લેખો નાચારીએ મુલતવી રાખવા પડયા છે, પણ બાકી રહેલા સારા લેખોને હવે પછીના અંકોમાં ક્રમવાર અવશ્ય પ્રકટ કરવામાં આવશે આખી જૈન કોમમાં આવું પગલું કોઇ તરફથી ઉઠાવવામાં આવ્યું નથી, જેથી આ પ્રથમજ પ્રસંગ છે, માટે પ્રથમ પ્રસંગમાં જે કાંઇ ત્રુટિ જણાય, તે માટે વાંચકવર્ગ મોકળું મન રાખશેજ એવી અમારી ધારણા છે. આ અંકમાં કુલ્લે ૫૮ ફોટાઓ દરેકના પરિચય (જીવનચરિત્રો) સાથે એટલા માટેજ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે કે તે દરેક ફોટાના દર્શન અને પરિચયથી જનસમાજમાં જાગ્રૃતિ થવા પામે અને તે વિદ્વાનો, શ્રીમાનો, દાનવીરો, ત્યાગીઓ અને જાહેર સંસ્થાઓના ગુણો અને કાર્યોનું અનુકરણ બીજાઓ કરી શકે. આમાં એક ફોટો એવો નથી કે જે માત્ર મનને ખુશી કરવા માટેનો બનાવટી હોય, પણ દરેક ફોટાથી વાંચકને નવું નવું જાણવાનું અને જોવાનું મળે તેમ છે. આ ખાસ અંક પ્રકટ કરવામાં બાબુ જ્યોતિપ્રસાદજી એ. જે. દેવબંદ, શ્રીયુત તાત્યા

નેમીનાથ પાંગળ, શા. નાનચંદ પૂંજાભાઇ બી. એ, પં. દીપચંદજી ઉપદેશક વગેરે જે જે ગૃહસ્થોએ અમોને જે જે મદદ કરેલી છે તે માટે તેમનો તથા આ અંક માટે લેખો વગેરે મોકલનાર બંધુઓનો તેમજ સુરતના પ્રેસોમાં બાળબોધ કામ કે ફોટો છાપવાની વિશેષ સગવડ ન હોવા છતાં પણ સુરતના જૈન પ્રેસે આ અંક ઘણીજ કાળજીપૂર્વક અને ત્વરાથી તૈયાર કરી આપ્યો છે, તે માટે એ જૈન પ્રેસનો ધન્યવાદ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ તથા આ ખાસ અંક માટે ચાર ઇંગ્લીશ આર્ટીકલો લખી મોકલનાર ચાર ઉત્તમ કેળવાયલા ગૃહસ્થો મી० જુગમંદરલાલ જૈની એમ. એ. બેરીસ્ટર એટ લો, યુરોપીઅન જૈન હર્બટ વોરન લંડન, મી० એ. બી. લઠ્ઠે એમ. એ. કોલ્હાપુર અને મી० પી. વી. જગદીસા આયર એમ. એ. (મદ્રાસ)ના અમો વિશેષ આભારી થયા છીએ.

❦ ❦ ❦

આ અંકમાં જે જે ઇંગ્લીશ અને સંસ્કૃત લેખો પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે તે ઘણાક વાંચકોના સમજવામાં ન આવવાથી દરેકના મનમાં એ ઉત્કંઠા રહી જવાની કે આ લેખમાં શું લખેલું હશે ? માટે આ ઇંગ્લીશ અને સંસ્કૃત લેખોનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ હવે પછીના અંકોમાં ક્રમવાર આપવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો છે. આજ સુધી આ પત્ર વિશેષ કરીને ગુજરાતી ભાષામાંજ પ્રકટ થતું હતું, પણ અનેક સજ્જનોની સૂચના ઉપરથી હવેથી દરેક અંકમાં હિંદી ભાષાના લેખો પણ પ્રકટ કરવામાં આવશે કે જે આખા હિંદુસ્તાનના જૈનોને ઉપયોગી થઇ પડશે. છેવટમાં એટલુંજ જણાવીશું કે આ બાળકનું આ છઠ્ઠું વર્ષ નિર્વિઘ્ને પસાર થાઓ, ધારવા કરતાં પણ વધુ લાભ એ બાળક આપી શકે તથા દીન પ્રતિદીન આ બાળકને વધુને વધુ રૂષ્ટ પુષ્ટ બનાવવાને તે વીર પ્રભુ અમોને અધિક સામર્થ્ય અર્પણ કરો! ઇત્યલમ્.

❦ ❦ ❦

प्रिय हिंदी पाठकगण ! हमेरी मातृ भाषा गुजराती है, और हमने हिंदी भाषा वा व्याकरणका कुछभी शिक्षण नहि लिया है और सुरत जैसे शहरमे मुंबाईआदि जैसी हिंदी छपानेकी सुभिता नहि है, तौभी हमेरा मात्र परिचयद्वारा हमने इस सचित्र खास अंकमे हिंदी लेखों प्रकट करनेका (और अब प्रत्येक अंकमे हिंदी लेखभी प्रकट करनेका) साहस किया है, जिसमे हमेरा अनुमान है कि भाषा शुद्धि, व्याकरण शुद्धि वा प्रुफ संशोधनमे त्रुटियां रही होगी, जिसके लिये आपके हम क्षमाप्रार्थी है. इस सचित्र खास अंक प्रकट करनेमे हमकुं देवबंदनिवासी बाबु ज्योतिप्रसादजी ए. जे. ने कितनेक श्लोकों, तस्वीरों और जीवन-चरित्रों भेजकर हमकुं बहुतही सहायता दी हे जिसके लिये आपका हम धन्यवाद पूर्वक आभार मानते है, और यहि इच्छा करते है कि ऐसे ही वीर सहायकों जैन समाजमे ज्यादेतर उत्पन्न होकर जैन समाजका कल्याण करों. तथास्तु.

❦ ❦ ❦

વીર સંવતનો પ્રચાર. આપણા છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામી મોક્ષે ગયાને કેટલાં વર્ષ થયાં તે સ્મરણમાં રાખવાને તથા જૈન ધર્મની મહત્વતા વધારવા માટે આપણે લખવાના દરેક કાર્યમા પ્રથમ જૈન (વીરનિર્વાણ) સંવત

લખવાની અત્યંત જરૂર છે, જે માટે અમો ચાર વર્ષ થયાં કેટલોક પ્રયાસ કર્યા કરીએ છીએ, જેથી કેટલાક ભાઇઓ પોતાના ચોપડાઓ તથા પત્ર વ્યવહારમાં જૈન સંવત લખતા થયા છે, તો પણ હજુ હમારા ધારવા મુજબ જૈન કોમમાં વીર સંવત લખવાનો જોઇએ તેવો પ્રચાર થયો નથી, તેમ ડુંડાળા સુંઢાલા મિથ્યાત્વી દેવ ગણપતિના ચિત્રોવાળા કાર્ડો લખવાનું પણ હજુ પુરેપુરૂં બંધ પડયું નથી, જે અમોને મળેલા નવીન વર્ષની મુબારકબાદીના અનેક કાર્ડો ઉપરથી જણાઇ આવે છે, માટે સર્વે જૈન ભાઇઓને હમે એક વખત ફરીથી આગ્રહપૂર્વક સૂચિત કરીએ છીએ કે તમો તમારા નામામાં કે કાગળ પત્રના વ્યવહારમાં આ વર્ષથી વીર સંવત લખવાનું ભૂલના નહિ. જો તમને એ લખવું ભુલ ભુલામણવાળું કે અકલામણરૂપ લાગે, તો તે સાથે વિક્રમ સંવત પણ લખજો એટલેકે આ વર્ષે શ્રી વીર સંવત ૨૪૩૯ વિક્રમ સંવત ૧૯૬૯ના—એ મુજબ જો લખશો, તો પછી એવીજ ટેવ તમને પડી જશે અને મહાવીર સ્વામી મોક્ષે ગયાને કેટલાં વર્ષ થયાં છે તે તમને અહર્નિશ સ્મરણમાં રહેશે.

❦ ❦ ❦

પંચાંગકારોનો આભાર

મુંબાઇ ઇલાકામાં ઘણાં વર્ષો થયા **મુંબઇ સમાચારનું** અને 'ગુજરાતીનું' એમ બે સાર્વજનિક **પંચાંગો** દર વર્ષે પ્રગટ થાય છે અને ત્રણ વર્ષ થયાં તેવું એક પંચાંગ નામે **ગુજરાત સમાચારનું** પંચાંગ વડોદરેથી પ્રકટ થાય છે, જેમાં હિંદુ પારસી, મુસલમાન ખ્રીસ્તી વગેરે દરેક ધર્મના જુદા જુદા **સંવતો** લખવામાં આવતા, પણ જૈન વીર સંવત બીલકુલ લખવામાં આવતો જ નહોતો (અને માત્ર શ્વે. જૈન તહેંવારોજ લખતા હતા) જેનું કારણ તેમનું અજાણપણું અને આપણા જૈનોનું આળસજ હોવું જોઇએ. આથી અમોએ આ ત્રણે પંચાંગકારોને સ્હેજ સૂચના કરતાં તરતજ તેઓએ એ પંચાંગોમાં જૈન સંવત અને દિગંબર જૈનોના ત્હેવારોની ટીપ દાખલ કરવાને હર્ષ પૂર્વક ઇચ્છા દર્શાવી હતી, એટલે અમે તે બાતમી તરતજ પુરી પાડી હતી, જેથી વ્હાલા વાંચકો! આપના જાણવામાં આવ્યુંજ હવે કે આ વર્ષે એ ત્રણે **પંચાંગોમાં જૈન સંવત ૨૪૨૯ તથા** દિગંબર જૈનોના ત્હેવારોની ટીપ **દાખલ** થઇ ચુકયાં છે, અને **બધા સંવતોની વચમાં જૈન સંવત અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે.** આ માટે અમોએ ત્રણે પંચાંગના પ્રકટ કરનારાઓનો ધન્યવાદ પૂર્વક આભાર માની એજ મુજબ દર વર્ષે ચાલુ રાખવાને આગ્રહ કરીએ છીએ.

❦ ❦ ❦

મુંબાઇમાં પ્રાંતિક કોન્ફરંસની બારમી બેઠક

આપણી મુંબાઇ દિગંબર જૈન પ્રાંતિક કોન્ફરંસની છેલ્લી બેઠક ખામગામમાં જરા મોડી એટલે વૈશાખ માસમાં થઇ હતી તેને ૭ મહીના તો પૂરા થયા નથી, એટલામાં નવું વર્ષ બેસી ચુકયું છે, જેથી આ વર્ષની બેઠક કયાં થશે તેના વિચારવમળમાં મુંબઇ ઇલાકાના ભાઇએ ગુંથાએલા હશેજ તેટલામાંજ અમોને પ્રકટ કરતાં અત્યાનંદ થાય છે કે **આવતી બારમી બેઠક આવતા માસમાં મુંબઇમાંજ** મહાન રથોત્સવ અને તેરદ્વિપપુજન વિધાન પ્રસંગે થનાર છે. આ કોન્ફરંસની બેઠક મુંબાઇમાં થઇ ગયાને ૭–૮ વર્ષ થઇ ગયાં છે અને તે વખતે તો ગુજરાત પ્રાંતમાં કોન્ફરંસમાં ભાગ લેવાનો ઉત્સાહ ઘણોજ મંદ હતો, પણ હવે અમારા ગુજરાતના ભાઇઓ

આ કોન્ફરંસમાં ઉલટભેર ભાગ લે છે, જે પાવાગઢ, તારંગા વગેરે સ્થળે મળેલી બેઠકોથી સ્પષ્ટ વિદીત થાય છે. મુંબાઇ, મુંબાઇ ઇલાકાનું તથા હિંદુસ્તાનનું એક કેંદ્રસ્થાન છે, કેટલાક દિ. જૈન આગેવાનોનું એ નિવાસ સ્થાન છે, કોન્ફરંસનું પણ જન્મસ્થાન છે તેમ ૫-૭ વર્ષ થયાં કોન્ફરંસની બેઠક કોઇ મોટા શહેરમાં થઇ નથી, જેથી આ વખતે આપણી આ કોન્ફરંસની બેઠક કંઇ અલૌકિક રૂપજ ધારણ કરી શકશે એ નિર્વિવાદ છે. ગત વર્ષે ખામગામ દૂર હોવાથી ગુજરાતના ભાઇઓ લાભ લઇ શકયા નથી, જેથી આ વર્ષે અમારા ગુજરાતના ભાઇઓ ગંજાવર સંખ્યામાં કોન્ફરંસનો લાભ લેશેજ, એમ અમોને પૂર્ણ આશા છે. અમારા વ્હાલા વાંચકો! કોન્ફરંસ ભરાવાને માત્ર એકજ માસ બાકી છે માટે આળસ તજી દઇ આવતા માસમાં મુંબાઇમાં મળનારી આપણી આ કોન્ફરંસમાં ભાગ લેવા સત્વર તૈયાર થાઓ. આ કોન્ફરંસમાં કયા કયા ઠરાવો મુકાવાની જરૂર છે, જેનું લીસ્ટ અમો આવતા અંકમાં પ્રકટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ, જેથી ઠરાવો સંબંધની સુચનાઓ દરેક બંધુએ અમને માગસર સુદ ૧ સુધીમાં મોકલી આપવી.

❦ ❦ ❦ ❦

રતલામ બોર્ડિંગની ઉન્નત દશા.

આ અંકમાં રતલામ બોર્ડિંગના વાર્ષિક મેળાવડાનો રિપોર્ટ વાંચવાથી વાંચકોને જણાશેજ કે એ બોર્ડિંગમાં શરૂઆતમાં ૫ જ વિદ્યાર્થીઓ હતા (અને કેટલાકો અકળાતા હતા કે એ બોર્ડિંગ તે કેમ ચાલશે?) પણ હાલ ૪૨ વિદ્યાર્થીઓ એનો ઉત્તમ રીતે લાભ લઇ રહ્યા છે તથા રતલામ રાજ્યની પણ આ બોર્ડિંગ તરફ બહુજ મહેરબાની છે. વળી વાગડ પ્રાંતમાં વાંચનનો વિશેષ ફેલાવો થાય એ માટે આ વર્ષથી એ બોર્ડિંગમાં અમદાવાદની બોર્ડિંગની માફક વીઝીટર્સ કમીટી નીમવામાં આવી છે અને તેની વાર્ષિક ફી માત્ર રૂ. ૨) જ લઇ તે મેમ્બરોને રૂ. ૧॥ નું આ પત્ર ભેટ આપવાનો ઠરાવ થયો છે, જેથી આ બોર્ડિંગની વીઝીટર્સ કમીટીના મેમ્બરો થવાને અમો વાગડ અને માળવા પ્રાંતના ભાઇઓને સૂચવીએ છીએ.

❦ ❦ ❦ ❦

અમદાવાદ બોર્ડિંગમાં લાઇફ મેમ્બર.

અમદાવાદની આપણી બોર્ડિંગના છેલ્લા મેળાવડા પ્રસંગે એની વીઝીટર્સ કમીટીના મેમ્બરો, જેની વાર્ષિક ફી રૂા. ૩ લેવાય છે તેમને રૂ ૫૦) લઇ લાઇફ મેમ્બર પણ નીમવાનો ઠરાવ થયેલો છે, જેથી હવે એ બોર્ડિંગની વીઝીટર્સ કમીટીના જે જે મેમ્બરોને લાઇફ મેમ્બર થવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે તે સંબંધીનો પત્ર અમદાવાદ લખી જણાવવો. જો ગુજરાત વર્નાકયુલર સોસાયટીની માફક આ કમીટીના લાઇફ મેમ્બરોની સંખ્યા થાય તો ભવિષ્યમાં આ કમીટી કંઇ અવનવું કાર્ય કરી શકશેજ એમ સંપૂર્ણ આશા રહે છે.

શ્રીયુત વાડીલાલ મોતીલાલના પ્રયાસથી કોચીનમાં જૈનો અને હિંદુઓ માટે ગુજરાતી અને મેટ્રીક સુધીના શિક્ષણ માટેની સ્કુલ ખોલવા માટે રૂા. ૧૦૦૦૦) નું ફંડ અને માસિક રૂા. ૨૦૦) ની ઉપજ થાય એવો કર નંખાયો છે તથા હૈદ્રાબાદ (દક્ષિણ)માં સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસ આવતા મહામાસમાં ભરવાનું આમંત્રણ મળ્યું છે. વળી આ ઉત્સાહી ગ્રહસ્થે અમદાવાદમાં મેટ્રીકની પરીક્ષા વખતે પોતાને ત્યાં ત્રણે ફીરકાના ૪૦ વિદ્યાર્થીઓને ઉતારો આપી દરેક સગવડ કરી આપી હતી. ધન્ય છે એમની નિસ્વાર્થવૃત્તિ અને સમાજ-સેવાને !

कासिय वण्णना (काशीनुं वर्णन)

(ભાષામાં રચનાર:—માવજી દામજી શાહ, પી. પી. જૈન હાઇસ્કુલ, મુંબાઈ.)

अत्थि सारय संठाणं पण्डिया मोय मंजुला
कासी बाराणसी सञ्ञा, नयरी पुञ्ञ पुञ्ञया ॥१॥

करन्ति पंडिआ रम्मा, सत्थ संदोह सुंदरा
जम्सि व भव्व हम्माणि पहट्ठाणं विलुक्कइ ॥२॥

आय वारण कोसाणं अज्जयण सहायिआ
वाया हुन्ति महाहस्स सुजुत्ता जुत्ति जुतिया ॥३॥

विज्जा विणय संपुण्णा जणा जम्सि सुपस्सइ
मञ्ञेव इन्दवन्दव्व पठनं कत्तु भागया ॥४॥

गंगा पुनरत्थत्थि, वोम्म गंगव्व आगया
"कासि करवत सञ्ञं" ठाणं खायं महीतले ॥५॥

दरभंगा महारञ्ञो; पाठशाला पइट्ठिआ
पुञ्ञा कासिय मज्जेव, मुकुटव्व विसोहइ ॥६॥

क्वीन्स कोलेज सञ्ञाय, अञ्ञा पुञ्ञा पावित्तियी
सालाव भूसणं जम्सि कासिय लुक्कइ सुह ॥७॥

"काशी विश्वनाथ" इति मनो रम्मं थलं जहा
देवासुरालयम्मिव, मण्डआ तारिसा वश ॥८॥

श्रीमान दिगंबर मुनि श्री अनंतकीर्तिजी निर्लोकार.

श्रीमान त्यागी ग्यारह प्रतिमाधारी ऐलक पन्नालालजी महाराज.

श्रीमद् पंडिताचार्यवर्य्य भट्टारक श्री चारुकीर्तिजी–मुडबीद्री.

ब्रह्मचारी श्री शीतलप्रसादजी, संपादक, "जैन मित्र"–मुंबाई.

खास अंक के चित्रोंका परिचय.

आ खास अंकमां जे जे तीर्थो, त्यागीओ, श्रीमानो, विद्वानो तथा जाहेर संस्थाओना फोटाओनो संग्रह आपवामां आव्यो छे, ते सर्वेनो जो टूंक परिचय आपवामां न आवे तो ए फोटाओना दर्शनथी समाजने कंई पण लाभ न थवा उपरांत आ अंक पण लुख्खो लागे, ए हेतुथी दरेक फोटानो टूंक परिचय अमो गुजराती के हिंदी भाषामां अत्रे प्रकट करीए छीए. जो बधां चित्रोनां लंबाण जीवनचरित्रो आपीए, तो ते आ अंक माटे घणुं विस्ताररुप अने वळी वांचकने कंईक कंटाळारुप थई पडे. जेथी हाल तो दरेकनी टूंक माहीति रजु करीए छीए अने जेना जेना लंबाण चरित्रो प्रकट थवानी जरुर छे अने जे अमोने मळी चुक्यां छे, ते अमो हवे पछीना अंकोमां अवकाशे प्रकट करता रहीशुं.

(१) संसारवृक्ष याने मोहरस स्वरुप.

भवबन भटकत पथिकजन, हाथी काल कराल।
पीछे लागो हो दुःखित, पड़ो कूप विकराल ॥ १ ॥
पकड़ शाख बट वृक्षकी, लटको मुंह फैलाय।
अपर मधु छत्ता लगा, पड़ी बूंद मुंह आय ॥ २ ॥
निशदिन दो चूहे लगे, काटत आयु डाल।
नीचे अजगर फाड़ मुख, है निगोद भवजाल ॥ ३ ॥
चार सर्प चारों गती, चारों ओर निहार।
हैं कुटुंब माखी अधिक, चुंटत तन हरबार ॥ ४ ॥
श्रीगुरु विद्याधर मिले, देख दुःखी भवजीव।
हो दयालु टेरत उसे, मत सह दुःख अतीव ॥ ५ ॥
बुंद मधु है विषयसुख, ताकी लालच काज।
मानत नहिं उपदेशको, कर रह्यो आत्म अकाज ॥ ६ ॥
आयु डाल कुछ कालमें, कट जावेगी हाय!।
निचे पड़ बहु काल लों, भुगते फल दुःखदाय ॥ ७ ॥

પ્રિય વાંચકો! આ પત્રના **મુખપૃષ્ઠ** (પુઠાં) ઉપર તમો એક ચિત્ર જોઈ રહ્યા છો, જે ચિત્ર એક સાધારણ ચિત્ર નથી, પણ તેમાં ઘણુંજ માર્મિક અને બોધક તત્વ સમાયેલું છે અને તે જાણવાની દરેકને અભિલાષા થાય એ નિર્વિવાદ છે, માટે તેનો ટૂંક પરિચય આપવો યોગ્ય ધારીએ છીએ.

અનેક જીવોથી ભરેલી આ સંસારરૂપી અટવી સમાન એક મોટા ગહન **વનમાં** દૈવ-યોગે કોઇ એક **મુસાફર** આવી ચડયો હતો, તેણે વનમાં યમરાજની પેઠે ક્રોધાયમાન અને ઉંચી સૂંઢ કરીને પોતાની સામે આવતો એક ભયંકર **હાથી** જોયો તે હાથીને જોઇ તેથી ભયભીત થઇને તે મુસાફર દોડવા લાગ્યો, અને હાથીની આગળ દોડતો દોડતો તે એક કુવા આગળ આવી પહોંચ્યો, જે કુવો ઘણોજ અંધારો અને ઉંડો હતો. ભાન ભુલેલા તે મુસાફરનો પગ કુવામાં પડયો પણ પડતાં પડતાં તેના હાથમાં પાસેના એક વડની લટકતી **મુળી** આવી ગઇ, જેથી તેને પકડી તે લટકી રહ્યો (જે પ્રમાણે દુર્ગમ નર્કમાં નારકી જીવો ધર્મનું અવલંબન કરે છે તે પ્રમાણે આ ભયભીત મુસાફરની સ્થિતી થઇ).

હવે એ મુસાફર હાથીના ભયથી ભયભીત થઇને નીચે જુએ છે તો તે કુવામાં યમરાજની માફક મોં ફાડીને પડેલો એક **અજગર** જોયો. ઉંચે જોયુ તો તે પકડેલી વડની મુળીઓની ડાળને એક **સફેદ** અને એક **કાળો** એવા **બે ઉંદરો** હંમેશાં કાપી રહ્યા છે, કે જેમ રાત્રિ અને દિવસ અથવા કૃષ્ણપક્ષ અને શુકલપક્ષ મનુષ્યના આયુષ્યને કાપે છે. એ સિવાય તે કુવામાં ચાર કષાયો અથવા ચાર ગતિની માફક બહુ લાંબા અને ભયાનક ચાર દિશાઓમાં ફરતા **ચાર સર્પ** જોયા. હવે આ સમયે પેલા પૂંઠે પડેલા હાથીએ ક્રોધમાં આવીને તે ઝાડને સૂંઢથી પકડીને જોરથી હલાવ્યું, જેથી તે ઝાડ **ઉપર** એક મધપુંડો હતો, તેમાંની **મધમાખીઓ** ઉડી, અને સઘળી માખીઓ પેલા મુસાફરના શરીરપર ચોંટી અને તીવ્ર ડંખ દેવા લાગી. આ પ્રમાણે ચારે તરફથી વીંટળાઇને **અસહ્ય અને** મર્મભેદી પીડા આપવાવાળી માખીઓથી **ઘભરા**ઇને અતિશય દુઃખી થઇને તે મુસાફર ઉપર જોવા લાગ્યો; એટલે ઉંચું મોઢું કરતાંની સાથેજ વૃક્ષ ઉપર બાઝેલા મધપૂડામાંથી એક નાનું મધનું ટીપું તેના હોઠ ઉપર આવી પડયું, ત્યારે તે મૂર્ખાનંદ નર્કના જેવા દુઃખથી પણ અધિક દુઃખને કંઇ પણ નહિં ગણકારતાં તે મધનાં ટીપાંના સ્વાદને ચાખીને પોતાને બહુ સુખી માનવા લાગ્યો, અને તેમાંજ આશક્ત થયેલો તે મૂઢ બીજાં ટીપાંની આશામાં લટકેલોજ રહી પોતાને સુખી માનતો સમય વ્યતિત કરે છે.

હવે તે સમયે કર્મ સંયોગે આકાશ માર્ગે વિહાર કરતા, દયાના સાગર અને પરમાર્થી પ્રકૃતિના કોઇ એક **વિદ્યાધરનું વિમાન** ત્યાં આગળથી જતું હતું, તેઓની દ્રષ્ટી પેલા દુઃખમાં ડુબતા અને સ્વલ્પ સુખથી સંતોષ માનતા મુસાફર તરફ પડી એટલે તુરતજ તેમના હૃદયમાં દયા સ્ફુરાયમાન થઇ. વિદ્યાધરે તરતજ ત્યાં વિમાન અટકાવ્યું અને વિમાનમાંથી નીચે ઉતરી તેની પાસે જઇ તેને કુવામાં પડતો બચાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને મુસાફરને કહ્યું:—ભાઇ! તું મધનાં ટીપાંની **લાલચમાં** લટકી રહ્યો છે, પણ ઉપરથી પેલા બે ઉંદરો તારી પકડેલી મુળીને વિના વિશ્રામે વારાફરતી કાપીજ રહ્યા છે, માટે હજી પણ ચેત, અને મારી સાથે ચાલ. હું તને મદદ આપું. અને ઉપર ખેંચી લઉં."

પેલો મધની લાલચમાં ઝપટાયલો મુસાફર તે નિઃસ્વાર્થી પુરૂષને કહેવા લાગ્યો—"ઉભા રહો, હું હમણાં આવું છું. મધનું એક ટીપું પડે તે ચાખી લઉં અને હમણાં

આવું છું. એમ કેટલાક ટીપાં ચાખ્યાં પણ તેનું "હમણાં આવું છું," પુરૂં થયું નહિં. આખરે વિદ્યાધર કંટાળ્યા અને તેઓ પોતાને માર્ગે ચાલતા થયા.

પેલો મુસાફર કાંઇ મધથી ધરાયો નહિ, પરંતુ ઉંદરોએ પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યું. મુળી કપાઇ રહેતાની સાથેજ પેલો આશાવંત મુસાફર ધબ દેતો કે કુવામાં પડ્યો અને સર્પ તથા અજગરનો ભક્ષ થયો ! (નર્ક કુંડમાં પડ્યો)

વ્હાલા વાંચકો! ઉપરના દ્રષ્ટાંતમા ગહન વન છે તે **આ સંસાર** રૂપી અટવી છે અને મુસાફર છે તે **સંસારી જીવ** છે. હાથી છે તે **મૃત્યુ** (યમરાજ) છે વડની મુળી તે **આયુષ્ય** છે. કુવો છે તે **સંસાર** છે. અજગર છે તે **નિગોદ** છે. ચાર સર્પ છે તે ચાર ગતિઓ છે. સફેદ અને કાળો ઉંદર તે રાત્રિ **અને દિવસ** (શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ) છે, કે જે આયુષ્યન કાપી રહ્યા છે. મધમાખીઓ ડંખે છે તે શરીરના રોગો છે, અને ગુણગુણાટ કરે છે. તે **કુટુંબી જનો** છે. મધનાં ટીપાંનો સ્વાદ છે તે માત્ર ઇન્દ્રય જનિત **સુખાભાસ** છે અને વિદ્યાધર છે તે **ધર્મગુરૂ** છે

આ પ્રમાણે આ નાનકડાં અને શાસ્ત્રીય ચિત્રનું ગુઢત્વ છે સંસારી જીવોનુ સુખ તે સુખ નથી, પણ માત્ર વિજળીના ચમકારા માફક સુખાભાસ છે. દુઃખ તો ડુંગર સમાન છે અને સુખ માત્ર તલ જેટલું છે. એ કારણથી સંસારી મનુષ્યોએ પોતાને મળેલા ઉત્તમ ચિંતામણી રત્ન સમાન મનુષ્ય ભવ વૃથા એશઆરામમાં ગુમાવવો જોઇએ નહિં, પરંતુ જેમ બને તેમ મોહતૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાનો અને સંસારથી ઉદાસીન ભાવ ધારણ કરી મોક્ષ મેળવવાનો ઉદ્યમ આરંભવો જોઇએ અને ત્યારેજ ચોર્યાશી લક્ષ જીવયોનિમાથી કાંઇ પુન્ય યોગે પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્ય જન્મની સાફલ્યતા થાય. તથાસ્તુ.

(२) श्रीमान दिगंबर मुनि श्री अनंतकीर्तिजाः—दक्षिण केनेरा जिल्हे के कारकलसे बारा मीलपर निल्लीकार ग्राम के आप अत्यंत श्रीमान श्रावक थे. आपने ग्रहस्थाश्रममें आपकी पत्नि तथा परिजनादी साथ लेके संपूर्ण भारत का प्रवास किया और समेदशिखर, चंपापुरी, पावापुरी आदी सब तीर्थोंका दर्शन किया. चार वर्ष हो गये, आप के ग्राममे प्लेगका बहोत प्रसार हुवा. जीसमें आपकी पत्नीका अंत हुवा. उसी दिनसे आपके दिलमें संसारकी नश्वरता उपजी. और भाईबंधका त्याग कर के नग्न दिगंबरी (निर्ग्रंथ) दिक्षा धारण की. प्रस्तुत आप चातुर्मास में मुडबीद्रीसे २० मैलपर निल्लीकारके समिपस्थीत नीलगीरी पर्वतकी गुफामे निवास करते है. केवल तीन चार दिनका उपोषण करके पारणे के निमित्तसे मध्यान्ह के समयकुं आहार के लिये निल्लीकार गाममे जाते ह. श्रावक आपकुं विधियुक्त आहार देते है. अंतराय हो तो आप आहार लेते नहीं. आप हमेशा गुफामे ही रहते है आर ध्यान में मग्न रहते है. श्रावकों का संघ जम गया, तो आप उपदेश देते है. आप के चारित्र की महिमा उधर सर्वत्र विश्रुत है, जीससे बडेर अंग्रेज ऑफिसर आपके दर्शनकुं आते है और आपका दिगंबरत्वका कौतुक करते है. प्रस्तुत आपकी वय अंदाज मात्र २९ वर्षकी है

और दिक्षा लेनेकुं मात्र चार वर्ष ही हुवे है. हमारे सरीखे क्षुद्र जीवोंकुं भव-समुद्र पार करनेकुं समर्थ अैसे श्री अनंत-कीर्तिजी मुनिराज चिरकाल जयवंत रहो. धन्य है ऐंसे त्यागी महात्माकुं जो इस विषम पंचम कालमेभी ऐसी घोर तपश्चर्या कर सकते है.

(३) श्रीमान त्यागी ग्यारह प्रतिमा-धारी ऐलक पन्नालालजी महाराजः-पींछी, कमंडळ और कोपीन (लंगोट) मात्र परिग्रह रखनेवाले इस त्यागी महात्मा जबसे पांच छ वर्ष हुए सारे हिंदुस्तान में गामों-गाम विचर कर धर्मोपदेश का पान करा रहे है तबसे आबालवृद्ध सभी जैनों आपसें परिचित है. आपका जन्म स्थान झांझरी (जी. परतापगढ) है और आप नृसिंहपुरा ज्ञाति के है. अभी आप ऐलक श्रावककी सब क्रिया अच्छी तरह से पालते है और जहां आप विचरते है उस सभी ग्रामों मे आप के धर्मोपदेश सें बहुत कुछ सुधारा होता रहता है. आप चातुर्मासमें एक स्थानपर और फिर ८ मास तक कोई ग्राममें पांच दिनसे अधिक नहि ठहरते है और आखडी सह विधिपूर्वक आहार मिलता है, तौही ग्रहण करते है. कार्तिक और वैशाख इस दो मासमें एक वख्त याने वर्षमें दो वख्त आप अपनी मुष्टीसें केशलोंच करते है तब हझारों जैनों एकत्रित होते है और बहुत कुछ दान पूण्य और सुधारा होता है. इस चातुर्मास आपने झालरापाटन शहरमें किया और अभी कार्तिक सुद १२ के दिन महान रथोत्सव होकर आपका केशलोंच सानंद और विधिपूर्वक हो गया है. हम यही इच्छा करते है कि आप चीरंजीवी होकर जैन समाजका ज्यादेतर उपकार करते रहे. (आपका बृहत् जीवनचरित्र आगामी कीसी अंकमे दिया जायगा)

(४) श्रीमद् पंडिताचार्यवर्य भट्टा-रक श्री चारुकीर्तिजीः—आपका जन्म दक्षिण कन्नडमेंही हुवा. चालीस वर्ष तक ग्रहस्थाश्रम पूर्ण करके आपके गुरुकी आज्ञासे पट्टपर भट्टारक पद पर अधिष्टित हुवे. आप संस्कृत भाषा के अच्छे जानकार पंडित है. नित्य प्रातःकाल के ३ घंटे तक निद्रासे जागृत होकर दत्तभक्ति, पंचस्तोत्र, तत्वार्थ सूत्र आदीका आपके ओजस्वीनी दिव्य ध्वनिसे पाठ करते है. आठ घंटे तक स्तोत्र पाठ होने बाद आप वहां के प्रत्येक मंदिरमे जाके दर्शन करते है फिर स्नान करके सामायिक, ध्यान, जपादि कार्य बारा घंटे तक करते है. फिर आहार लेके आन्हीक पूजा करते है. तत्पश्चात् सायान्ह पूजा करते है. रात्रि के नउ घंटेकुं फिर विश्रांति लेते है. पूजादि संपूर्ण कार्य नित्यशः आप करते है. आपने श्री जैन पाठशाला स्वर्ग. बाबु देवकुमारजी के हस्तसे खोली है, जीसमे

करीब ५० लडके और बालिका व्यवहार शिक्षण और धर्म शिक्षण लेते है. पाठशाला. का रु. ३००००) का फंड आपकी पास है और भट्टारक के संस्थान की पूंजी करीब एक लक्ष की है. आपके पश्चात् कोई अच्छा पंडित भट्टारकके तख्तपर बैठनेकुं नहि मिलता, ऐसा देखके आपने संस्थानकी सर्व व्यवस्था (मयी] पंचोंके नामसे कर दी है. भट्टारक दुराचरणी निकले, इससे लोगोंका उनके परका श्रद्धान कम होने लगा ऐसा आपका मत है. आपका ब्रह्मचर्य धगधगीत है. भगवान स्तोत्र पठन करनेके समय आपकी तेजस्वी और प्रभावशाळी दिव्य ध्वनि सर्व लोकोके दिलपर बहोतही असर करती है. आपके हस्तगत श्री सिद्धांत शास्त्र और अत्युत्तम मौल्यवान रत्नोंकी ३२ [illegible]जस्वी जीन प्रतिमा है और आपका सरस्वती भंडारभी बड़ा है, जीसमें अनेक अमो[illegible] जैन ग्रंथ ताडपत्रोंपर लिखित हैं. आप आजकलके भट्टारकोंके समान पालखी, म[illegible]ना, घोडाका ढंग नहि रखते है. जहां जानेका हो वहां स्वयं चलके आते है, [illegible]से आपके भट्टारक पदका संपूर्ण भारत[illegible] जैनोंकुं बड़ा अभिमान हैं, और आ[illegible] सुधारक कालमे ऐसाही भट्टारक होन[illegible] आवश्यक है. प्रस्तुत आप मुडबीदरी (दक्षिण केनेरा) मे निवास करते है. आपका शुभ जीवन हमारे और जैन धर्मके हिता[illegible] परमात्मा चिरायु करे !

(५) ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी:— आपका जन्म सन १८७८ में लखनउमे हुवा है. आपकुं ९ वर्षकी उमरसे भट्टारक मुनिंद्रकीर्तिके निमित्तसे आजन्म दर्शनका नियम है (यदि दर्शन न मिले तो दो माला फेरनेका नियम है) और सन १८९७ से नित्य प्रति स्वाध्याय करनेका नियम लिया है, जिससे ही आप आजकल जैन समाजका बहुत कुछ उपकार कर रहे है. आपने इंग्लीश और धर्म शास्त्रका भी अच्छा ज्ञान प्राप्त किया है. सन १८९७ से आप महासभा के जलसेमे सामिल होने लगे, 'जैनगजट' मे लेख भी देने लगे और जब बाबु देवकुमारजीकी संपादकीमे 'जैनगजट' लखनउमे छपता था, तब तक आप 'जैनगजट' का सब प्रबंध देखते रहते थे. सन १९०४ में पिताका और १९०५ में प्लेगसे ८ दिनके भीतर माता, स्त्री व भाई पन्नालालका १८ वर्षकी अवस्थामे मृत्यु होनेसे आपके चित्तमें वैराग्यका ख्याल आया और फिर विवाह न करके आत्मकल्याणकी वांच्छा हुई. भाइओंका आग्रह परभी आपने फिर विवाह न किया. फिर काशी स्याद्वाद पाठशालाके स्थापना समय और सहरानपुरमे महा सभाके अधिवेशनके समय श्रीमान शेठ माणेचंदजी जे. पी. से मिलाप होनेसे मुंबाईमे आकर व्यापार और धर्मध्यान करने-

का विचार हुवा और सन १९०६ मे मुंबाई आकर जवाहरातकी दलाली करते रहे और शेठ माणेकचंदजीके धर्म कार्योंमें धार्मिक मित्रतासे प्रतिदिन सहायता करते रहे. आपके बड़े भाई अनंतलालने जवाहर के व्यापारमें करीब एक लाख रुपया पैदा किया, परंतु तुर्तही सन १९०९ मे बिमार होकर मर गये और कुछ न कह सके, न दानादिभी कर सके और आप बम्बई से लखनउ गए तब वे न थे. इस दृश्यने मनकुं कहा कि तु अब जो साध्य है उसकी और क्यों नहि झूकता? फिर अवसर पा सन १९१० मे श्रीमान ऐलक पन्नालालजी की पास सोलापुर मे केशलोंच के समय ब्रह्मचर्य व्रत नियमपूर्वक धारण किया (यद्यपि साधन तो चार पांच वर्ष पहलेसे था) जीससे आज तीन वर्ष हुवे आप ब्रह्मचारी हो कर जैन समाजका कल्याण कर रहे है. आप मुंबाई प्रांतिक सभा का पाक्षिक पत्र "जैन मित्र" का संपादन कार्य चार वर्ष हुवे अच्छी योग्यतासे कर रहे है और प्रत्येक धार्मिक उत्सवों मे सामिल हो कर अच्छे२ व्याख्यानों देते रहते है. आपका चातुर्मास जयपुर, काशी और इस वर्ष मुलतानमे होनेसे तीनों स्थानोंमे अच्छी धर्म जाग्रति पैदाहुई है. आप नित्य प्रति दो समय विधिपूर्वक सामायिक करते है और ८ व १४ का उपवास करते है. आप मात्र चार पांच घंटे ही निंद लेते है और रात्रि दिन धर्म कार्य करते रहते है. हम यही कहते है कि आप इससेभी ज्यादे धर्म सेवा कर सके और चिरायु होकर जैन समाज का कल्याण करते रहे.

(६) श्रीमान श्रावकोत्तम गृहत्यागी श्री आनंदीलालजीः—दशा हुमड ज्ञाति परतावगढ (माळवा) निवासी आपका जन्म संवत १८९७ में हुवा है, जीससे आज आपकी अवस्था ७२ वर्षकी है. आप सं. १९१६ से १९५३ तक सरकारी जागीरदारी दीवानी फोजदारी कामदारी करते थे. आपके तीन पुत्रों हुवे, जीस्मे एक मौजुद है. आपने सं. १९४८ से स्त्रीकी मौजुदगीमें शीलव्रत ले लिया है. सं. १९५३ मे स्त्री गुजर गई, तबसें १९६० तक घरमे उदासीनतासें रह कर धर्मसेवन करते रहे और १९६० में घर छोड़ दिया और देशाटन करते रहे. आपका चातुर्मास परताबगढ, बड़नगर, इंदोर. उदेपुर, मंदसोर. अजमेर, रतलाम और इस वर्ष कोटामे अनुक्रमसे हुवा है. आप मात्र कमंडळ कलसा पीतलका और दो धोती और एक दुपट्टा मात्र रखते है शास्त्रानुसार जघन्य प्रतिमाके भेदमें उत्कृष्ट उदासीन श्रावक ग्रह धन परिग्रह के त्यागी है और बाह्य प्रवृत्तिसें दशमी

प्रतिमा मालुम होती है इस वास्ते पींछी कमंडळ नहि रखते है. और यज्ञोपवित रखते है. उंचे पदस्थ चढ़नेकी आपकी बहुत आकांक्षा है, परंतु आपकी अवस्था बहुत वृद्ध होनेसे श्रावकोंके आग्रहसे नियमपूर्वकही प्रतिज्ञाओं धारण की है. जहांर आप विचरते है आपके धर्मोपदेशसे बहुत कुछ सुधारा होता है और इस वर्ष कोटा (Kotah) मेंभी आपके चातुर्माससे बहुत कुछ धर्म जागृति हुई है. यह वृद्ध त्यागी महात्मा चिरायु हो यह हमेरी मनोकामना है.

(७) बाबा भगीरथजी वर्णीः—हस्तिनागपुर के श्री रुषभ ब्रह्मचर्याश्रम के आप संस्थापक व प्रचारक है और सप्तम ब्रह्मचर्य प्रतिमा के धारी है. देखिये आपकी शांत छबि कैसि प्यारी है ! आप बड़े कोमल हृदय और सरल परीणामी है तथा सच्चरित निर्मल आत्मा है. आप संस्कृत भाषा के प्रेमी और ज्ञाता है और आपनें ही काशी स्याद्वाद पाठशाला की स्थापना कराई है और मेरठ जील्लेके कितनेही अजैनोंको जैन बनाया है. आपके चित्तमें जैन धर्मकी हीनावस्थाका बड़ा खेद है. उसकी उन्नति की सदैव भावना भाया करते है. आप मथुरा प्रांत के रहनेवाले और वैष्णव संप्रदायमें वृशोद्भव है. जन्मसे रामायण के प्रेमी थे, किन्तु जैन धर्म के संसर्ग से वह सब राग रंग भूल कर आत्महित साधन मे संलग्न है और अभी हस्तीनागपुर के ब्रह्मचर्याश्रममे रह कर आश्रम का कार्य चला रहे है.

(८) उदासीन परोपकारी लाला गेंदनलालजीः—आपभी रु. ब्रह्मचर्याश्रमके संस्थापक और प्रबंधक है. आप संसारसे उदासीन है और नित्य नियम स्वाध्याय व सामायिक करना ही आपका तप व व्यापार है. आप मंद कषायी, विद्याप्रेमी, कार्यदक्ष और व्यवहार कुशल है. दो वर्ष हुए आप रु. १०० के मासिक पर म्युनीसीपल सेक्रेटरी थे, उस समय आपने कितनेही मनुष्योंसे हिंसाका करना छुड़वाया है और बोर्डकी ओरसे हिंसाके कार्य नहि होने दिये है. आप जात्युन्नतिका सद्विचार करते रहे है और संसारको असार जानकर सदाके लिये आर्थिक लाभसे पराङ्मुख हुए है. क्यों न हो ? आप जैसे वीरही परमार्थ साधनमें तत्पर होते है और सांसारिक परपंचोसे लड़कर धर्मपताका फहराते है. सबसे प्रथम आपनेही समेदशिखरजीपर महा सभाके अधिवेशनमें आश्रमके स्थापनार्थ रु. १०००) नकद दान किया था, उस समय आपके इस साहसपर अनेक धनवानोंके हृदयभी कांप उठे थे. आपके पूर्वज रामपुरके रहने वाले थे, परंतु आप अकसर सहरानपुर या रुड़की-

ही रहा करते थे. आप अग्रवाळ वैश्य जातिके वंश भूषण है. शारीरिक और आर्थिक दशासे सुखसंपन्न है. बड़ा पुत्र एफ. ए. क्लासमें जयपुर समीतीमे पढता है और छोटा आश्रममें प्रविष्ट है. स्त्रीका वियोग है इस लिये ब्रह्मचर्य व्रत के पूर्ण सेवी है. अभी आपने जैनसमाज कुं अपना जीवन अर्पण किया है और हस्तीनागपुर के ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रम के अधिष्ठाता और संचालक आप ही है.

(९) श्रीमान कुंवर दिग्विजयसिंहजी जैनः—आप कट्टर आर्य्यसमाजी विद्वान पंडित थे और उस समाज के उपदेशक भी थे, परंतु इटावा मे जैन विद्वानोंके संसर्गसे आपने श्रद्धापूर्वक जैन धर्म धारण किया है. और आजकल जैन समाजका उपकार कर रहे है. आप संस्कृत, हिंदी, उर्दु और इंग्लीश भाषा के अच्छे ज्ञाता है. जहांर शास्त्रार्थ या जैन तत्व प्रकाशीनि सभाका दौरा होता है आप अवश्य पधारकर जैन धर्मका प्रकाश और विजय करते है. स्त्री होते हुवे भी आपने इस २७ वर्ष की उम्रमें ही शील-व्रत धारण किया है. आपका जीवन चरित्र 'जैन तत्व प्रकाशीनि' सभाद्वारा हिंदी भाषामे प्रकट हो गया है, जीससे हम स्थानाभाव के कारण आगामी अंकमे आपका बृहत् जीवन चरित्र गुजराती भाषामे प्रकट करेंगे. आप जैसे रत्न याने विद्वान पंडित जैन कोमको प्राप्त हुवें है, जीससे अ[illegible] की शांत छावि हमने इस वर्ष के पंचांग[illegible] प्रकट की है. आपका निवास [illegible] बीधुपुरा पोस्ट बड़पुरा जीला इटा[illegible] है.

(१०[illegible] श्रीयुत चंद्रसेनजी जैन वैद्य, ईटावाः—आ[illegible] "जैन तत्व प्रकाशीनि" सभा के मु[illegible]ख्य मंत्री है और इस सभा द्वारा जैन [illegible] की बहुत ही उन्नति कर रहे है. आज तक आपने जैन धर्म के तत्वों की ५०००० ट्रेक्ट मुफत या अल्प मुल्यमे इस सभाद्वारा असीम परीश्रम करके प्रकट की है. और आगामी आप "जैन तत्व प्रकाश" नामका मासिक पत्रभी निकालनेकी तैयारी मे है. इस नव युवक बंधुका (सचित्र) जीवन चरित्र हम आगे चतुर्थ वर्षमें प्रकट कर गये है जीससे इस वख्त ज्यादे लीखनेकी आवश्यक्ता नहि है.

(११) स्याद्वाद् वारिधि वादि गज केशरी पंडित गोपालदासजी बरैयाः—मोरेना (ग्वालियर) निवासी इस महान नर रत्नको कौन नहि जानता है? विद्याप्रेमी, अपूर्व विद्वान, जैन धर्म की उन्नति के लिये अहर्निश प्रयत्नशील रहनेवाले इस महापुरुषका सचित्र जीवन चरित्र हम हिंदी भाषामें गत वर्षमें प्रकट कर चुके है, जीससे फिर ज्यादे न लिख कर इतनाही कहते हैकी आप जैन समाज-

श्रीमान श्रावकोत्तम त्यागी श्री आनंदीलालजी.

बाबा भगीरथजी वर्णी अने उदासीन परोपकारी लाला गेंदनलालजी-हस्तिनापुर.
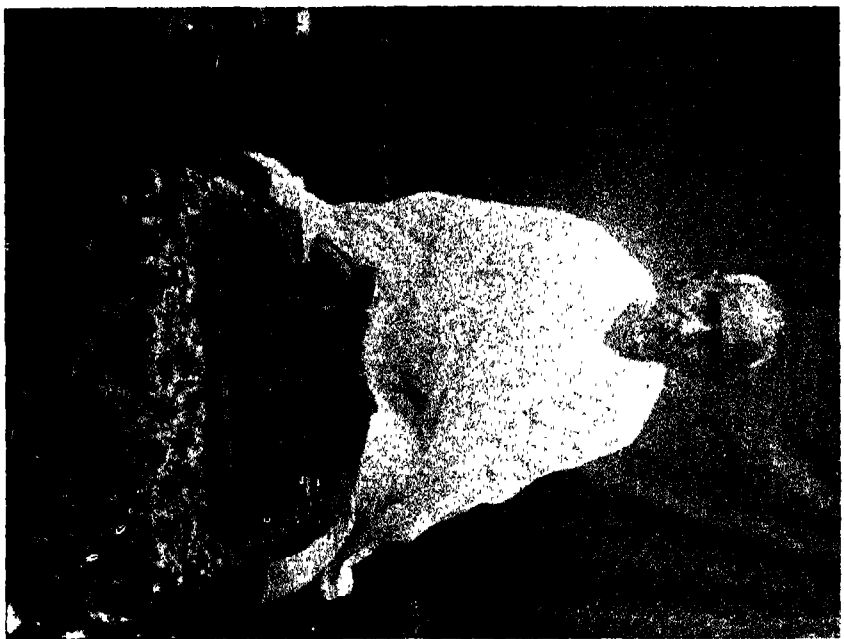
श्रीमान कुंवर दिग्विजयसिंहजी जैन रईस, बीधुपुरा (इटावा)

श्रीयुत चंद्रसेन जैन वैद्य–इटावा.

(જૈનતત્વપ્રકાશિની સભાના મંત્રી તથા ઉત્સાહી, ખંતીલા અને ધર્મપ્રેમી યુવક બંધુ)

के एक अपूर्व विद्वान और उद्धारक है. आप महा सभा के विद्या विभाग के मंत्री बहुत समय तक रहे है और गत वर्षमें दक्षिण महाराष्ट्र जैन कोन्फरंस के बेलगाम के अधिवेशन में आपकुं अध्यक्ष-स्थान दिया गया था. अभी दो तीन सालसे आपने मोरेना मे जैन सिद्धांत पाठशाला स्थापन की है, जीसमें नित्य आप चार पांच घंटे तक विद्यार्थीओंकुं न्याय और काव्य निःस्वार्थ वृत्तिसे पढ़ाते है. मुंबाईमें दिगंबर जैन प्रांतिक कोन्फरन्सका स्थापन होना और "जैनमित्र" पत्रका आपकी संपादकीमें जन्म होकर इस पत्रद्वारा जैन समाजमे बहुत कुछ धर्म जाग्रति उत्पन्न होना आपकेही अपूर्व्व और निस्वार्थी परिश्रम-का फल है. आपकी विद्वता और जैन समाजमे आपका प्रभाव देख कर कित-नेक जैन पंडितों इर्षावश होकर आपका प्रभाव घटानेके लिये प्रयत्नशील रहते है, तौभी आपका प्रभाव और आपकी योग्यता बढ़ती ही जाती है.आपके रचे और प्रकट किये हुवे ग्रंथों जैनसिद्धांत दर्पण, जैन सिद्धांत प्रवेशिका, सार्वधर्म, भूगोल मीमांसा, सुशीला उपन्यास आदी प्रत्येककुं जानने और प ने योग्य है.

(१२) पंडित पन्नालालजी बाक-लीवाल जैनः—सुजानगढ़ (बीकानेर) निवासी बालब्रह्मचारी इस पंडितको सारी जैनसमाज अच्छी तरहसे पिछानती है, क्योंकी आपने बहुत कुछ जैनपुस्तकों अनुवाद या संपादन करके प्रकट किये है, जीससे आपके नामसे सब परिचित है, परन्तु आज हमसब भाइओंको आपके फोटोका दर्शनभी कराते है. आपकी अस्वि-कारता होने परभी आपका फोटो हमने गुप्त रीति से प्राप्त करके प्रकट किया है जीसके लिये आप के हम क्षमाप्रार्थी है. आपके असीम उद्योगसे ही दिगंबर जैन समा-जमे जैन ग्रंथों छप कर प्रकट होने की शरुआत हुई है. मुंबाई में "जैन ग्रंथ रत्नाकर कार्यालय" नामका बडा भारी दिगंबर जैन पुस्तकालय स्थापन हो कर शुद्ध ग्रंथों मिलनेकी सुभीता होना और "जैन हितैषी" नामका हिंदी मासिक पत्र स्थापित होना आप के अतुल्य परि-श्रमका फल है. अभी आप काशीमें निवास कर रहे है और वहां स्याद्वाद् रत्नाकर कार्यालय और "स्याद्वाद् ग्रंथमाला" की स्थापना की है, जीसके द्वारा आपने दो तीन ग्रंथ प्रकट किये है और अभी महान अपूर्व्व शास्त्र "श्री आदी पुराणजी" नवीन और सरल हिंदी अनुवाद सहित छपा रहे है. आपने आपका जीवनसर्वस्व जैन समाजकुं अर्पण किया है और रात्रिदिन समाज सेवाके कार्यमे लगे रहते है. जहां तक हमने तलास की है आप दिन रात मिल

कर १९-२० घंटे तक कार्य करते रहते है और मात्र चार या पांच घंटे ही अल्प निंद लेते है. आपका बृहत् जीवन-चरित्र हमकु पं. लालारामजी द्वारा प्राप्त हुवा है, परंतु स्थानाभावके कारण वह हम आगामी कीसी मौके पर प्रकट करेंगे.

(१३) लाला जगमंदरलाल जैनी एम. ए. बेरिस्टर एट लो. अलाहबाद Prof. J. L. Jaini M. A. Bar-at-law, Allahabad):-आपका जन्म सन १८८१ में सहारनपुरमें हुआ है. पिताश्रीका नाम लाला पन्नालालजी है. आपने सन १९०१ मे (२० वर्षकी उम्रमें) बी. ए. की परीक्षा पास की और फिर १९०३ में एम. ए. की परीक्षा अव्वल नंबरमे पास की, जीससे आपकुं वीक्टोरीआ ज्युबीली मेडलभी मीला था. पढ़नेमें आपकी बुद्धि इतनी तेज थी की आप प्रत्येक परीक्षामें अव्वल नंबर आते थे और गवर्नमेंट स्कोलरशीपभी मीलती थी. इसी वर्षमे आप म्युर सेंट्रल कोलेजके गवर्नमेंट बोर्डिंग हाउसके सुप्रीन्टेन्डंट और आर्ट विभागके आ. प्रोफेसर नियत हुवे. आपका धार्मिक श्रद्धान अच्छा होनेसे और समाज सेवाका ख्याल आपकुं होनेसे आपकी संपादकीमें "जैनगेझेट" (Jain Gagette) नामका इंग्लीश मासिक पत्र निकाला गया (जो अब तक चल रहा है) सन १९०५ मे आप महासभा और जन यंग मेन्स एसोशीएशनके जल्सेमे सामील होकर आप एसोसीएशनके बंगाळ प्रांतके प्रमुख नियत हुवे और आपने स्त्रीशिक्षण डिपार्टमेंट स्थापित किया. फिर सन १९०६ में आप लॉ (Law) के शिक्षण के लिये इंग्लांड (England) रवाना हुए और १९०९में बेरिस्टर एट लो. की परीक्षामें उत्तीर्ण हुवे और वहां आपने पं० एफ. के. लालन और युरोपीअन जैन हर्बर्ट वोरनसे मीलकर International Jain Association इंग्लांडमें स्थापित किया और आपही उसके प्रेसिडंट हुवे. आप और मी० लालनके उपदेश से ही मी० हर्बर्ट वोरनने जैन धर्म ग्रहण किया है. संवत १९१० मे आप हिंदुस्तान वापिस आये और श्रवण बेलगुलमे गोमटस्वामीके अभिषेकमे सामील हुवे और वहां आप जैन लो कमीटी Jain-Law Committee के सेक्रेटरी नियत किये गये. जब तक आप इंग्लांड थे, आपका 'जैन गेझेट' प्रो. ए. बी. लठ्ठे एम. ए. और फिर लाला सुलतानसिंहजी वकील मेरठकी संपादकीसे प्रकट होता रहा और वापिस आनेपर फिर आजतक आप 'जन गेझेट'-कुं चला रहे हैं. आपने आत्मानुशासनजी ग्रंथका इंग्लीशमे अनुवाद करके 'जैन गेझेट' द्वारा प्रकट करके जैन समाजका बहुत कुछ उपकार किया है. समेदशिखरजीके कार्यके लिये भी आप हरवख्त

सहाय करते रहते है. अभी आप अलाहबादमे बेरीस्टरका व्यवसाय कर रहे हैं और 'जैन गेझेट' कुं भी नीकाल रहे है. धन्य है आपकी तेज बुद्धिको जो आपने मात्र ३१ वर्षकी आयुमे इतनी योग्यता प्राप्त की है. हम यही चाहते है की आप जैसे बुद्धिमान नररत्नों जैन समाजमे ज्यादेतर उत्पन्न होकर जैन समाजका कल्याण करों.

(१४) बाबु जयकुमार देवीदास चवरे वकील बी. ए. बी. एल.—अकोला:— आपका जन्म सं. १९३५ मे कारंजामे हुवा है. आप सन १९०५ तक अभ्यास करके बी. ए. बी. एल. की परीक्षामे उत्तीर्ण हुए है और आजकल अकोलामे वकीलातका व्यवसाय कर रहे है. संस्कृतमे आपकी योग्यता अच्छी होनेसे बी. ए. की परीक्षाके समय आप संस्कृत विषयमे अव्वल नंबर आनेसे बाबु देवकुमारजीके नामका एक मेडल जैन यंग मेन्स एसोसीएशनद्वारा आपकुं मिला है. आपने बहुत परिश्रम करके अकोलामे जैन बोर्डिंग स्थापन की है और अभी तीन चार वर्ष हुवे अंतरीक्षजी तीर्थके लिये अकोलामे दिगंबरी श्वेतांबरीमें दावा चल रहा है उसके लिये आप तन, मन, धनसे अहर्निश असीम परिश्रम कर रहे है. आपके चचा जीनवरदासजी संस्कृतके अच्छे पंडित है, और उन्होंके परिश्रमसे कारंजामे संस्कृत पाठशाळा चलनेका प्रबंध हुवा हे. आपके कुटुंबमे ३५ आदमी हैं जो एकही जगेपर संपसे कारंजामे रहते है. आगे वह्राड व मध्य प्रांतिक दिगंबर जैन सभाकी औरसे 'जैन भाग्योदय' नामका मराठी मासिक पत्र निकलता था उसके संपादनका कार्य आपने ४ वर्षतक किया था. आपकुं जैन धर्मसे भी अच्छा प्रेम हैं और अकोला बोर्डिंगकी उन्नति और अंतरिक्षजी केसमे दिगंबरीकी ओरसे आप अहर्निश तनतोड परीश्रम कर रहे है. धन्य है आपकी समाज सेवाको !

(१५) श्रीमान दानवीर जैन कुल भूषण शेठ माणेकचंद हीराचंदजी जे. पी. मुंबाई:—वीसाहुमड ज्ञाति मंत्रेश्वर गोत्री आपका जन्म स्थान सुरत है. आपकी दानवीरता और समाज सेवाके लिये सारी जैन समाजमे आबालवृद्ध सबही आपकुं अच्छी तरहसे जानतेही है. आपका जीवन परीचय आगे प्रकट हो गया है, जीससे ज्यादे न लिख कर इतनाही कहते है की आप जैन समाजमे एक शिरोमणि नर रत्न है. आपने आजतक अंदाज तीन चार लाख रुपये विद्या वृद्धिके लिये खर्चे किये है और रुपया सवा लाख लगाकर मुंबईमे हीराबाग धर्मशाला निर्माण की है. आप महासभा, मुंबई प्रांतिक सभा आदी बहुतेक सभाके सभापति और तीर्थक्षेत्र कमिटीके महामंत्री हैं, और अनेक संस्थाओं और तीर्थोंके आप मेम्बर और ट्रस्टी है.

यद्यपि आपने ज्यादे शिक्षण नहि प्राप्त किया है तोभी आपका ध्यान विद्या वृद्धिके लिये अहर्निश लग रहा है. आप लखपति होने परभी सादाई और सरल परीणामसें रहते है. दिगंबर जैन समाजमे गत १५–२० वर्षमे जो कुछ उन्नति हो रही है वह आपकेही अतुल्य परिश्रमका फल है. समाजके प्रत्येक कार्य आप अगुए होकर तन, मन धन लगाकर करते रहते है. आपकी निष्पक्ष बुद्धिसें आपका जैन समाजमे इतना प्रभाव है कि सभी कार्यों आपकी संमतिपूर्वक होता है. और आज कल आप दिगंबर जैनोंके वाइसरोय जैसे गीने जाते है. आपके गुणोंकी कदर करके ब्रीटीश सरकारने आपको जे. पी. का पद प्रदान किया है और दिगंबर जैनोंकी ओरसें 'दानवीर जैन कुल भूषण'का पद प्राप्त हुवा है. अभी आपकी आयु ६१ वर्षकी है. हम यही चाहते है कि इस दानवीर महान नर दीर्घायु होकर आपकुं इससेभी ज्यादे धार्मिक सेवा करनेका बल प्राप्त हो और अन्य धनाढय महाशयों आपका अनुकरण करों.

(१६) શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ દોશી ઑ. મેજીસ્ટ્રેટ, સોલાપુરઃ—આ શેઠનું સચિત્ર જીવન ચરિત્ર અમો અગાઉ પ્રથમ વર્ષમાં વિસ્તારરૂપે આપી ગયા છીએ, તેથી અત્રે એટલુંજ જણાવીએ છીએ કે એઓ ધનવાન તેમજ વિદ્વાન પંડિત પણ છે તેમ ઇંગ્લીશનું પણ એમણે સારૂં શિક્ષણ લીધેલું છે અને આ ગ્રહસ્થ મુંબાઇ પ્રાંતિક સભાના સ્થાપી ઉપ સભાપતિ છે તથા મુંબઇ પ્રાંતિક સભા, દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન સભા તથા વરાડ મધ્ય પ્રાંતિક સભાની બેઠકના પ્રમુખ નીમાયા હતા. એમણે જૈન કોમની ઉન્નતને માટે એટલો બધો પ્રયત્ન કીધો છે અને કર્યા જાય છે કે જે લખવાને અત્રે સ્થાન નથી. એમણે ગીરનારજીમાં મંદીર બંધાવી પ્રતિષ્ઠા કરી છે તથા સોલાપુરના પ્રસિદ્ધ ધનાઢ્ય ગ્રહસ્થ અને વ્યાપારી તરીકે એઓ જાણીત છે. સરકાર તરફથી પણ એઓ ઑનરરી મેજીસ્ટ્રેટની પદવી મેળવી શકયા છે તેમ દાન પુણ્યમાં પણ દ્રવ્યનો સારો વ્યય કર્યો છે. વળી એઓ એક જાણીતા લેખક તેમ વકતા પણ છે. એમણે જૈન કોમમાં પ્રથમ માસિક પત્ર નામે 'જૈન બોધક" સંવત ૧૯૪૧માં કાઢયું હતું, જે ૧૪ વર્ષ સુધી જાતે ચલાવી કોલ્હાપુરના પં. કલ્લાપ્પા ભરમાપ્પા નીટવેને સોંપ્યું હતું, જે હજુ ચાલુજ છે. એઓ કેટલાક જાહેરખાતાંઓના મેમ્બર તથા અનેક ફંડોનો ટ્રસ્ટી છે, તેમ હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડિંગ મુંબાઇના જનરલ સેક્રેટરી પણ છે. આપ એક ધનવાન પુરૂષ છતાં જૈન કોમની ઉન્નતિ માટે અહનિશ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, જે બીજા ધનવાનોએ અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. વળી એઓ શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદજી જે. પી.ના ખાસ મિત્ર તથા સલાહકાર છે અને આ શેઠની અક્કલ અને મદદથી શેઠ માણેકચંદજી ઘણાં નવીન ખાતાંઓ સ્થાપન કરી શક્યા છે. હાલ આપની ઉમર ૫૬ વર્ષની છે, છતાં પણ વ્યાપાર ધંધા કરવા ઉપરાંત જૈન ધર્મની સેવા બજાવવાને પણ ચુકતા નથી.

(૧૭) શેઠ રામચંદ નાથા રંગજી ગાંધી, આકલુજઃ—વ્યાપાર અને દાન પુણ્ય માટે જાણીતા થએલા શેઠ નાથા રંગજીના એઓ ૭મા પુત્ર છે, જેઓ વ્યાપાર

કુશળ ઉપરાંત વિદ્વત્તા, અને દાનવીરતામાં એક્કા છે, તેમ ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર માટે એમનો પ્રયાસ અત્યુત્તમ છે. એમની પેઢીઓ, મુંબાઇ, સોલાપુર, બીજાપુર, આકલુજ, બાર્શી, પંઢરપુર, વગેરે સ્થળે જગ જાહેર છે. એમના તરફથી રૂ. ૨૫૦૦૦) ખરચી આકલુજમાં મંદિર, રૂ. ૨૫૦૦૦) જૈન ધર્મોન્નતિ ફંડમાં સ્કોલરશીપ, ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર તથા અનાથાલય માટે, રૂ. ૫૦૦૦૦) સોલાપુરમાં શેઠ નાથા રંગજી જૈન બોર્ડિંગ માટે, રૂ ૫૦૦૦) મહાસભાના પરીક્ષાલયમાં તથા હજાર બબ્બે હજારની અનેક સખાવતો કરવામા આવેલી છે. એઓ અનેક સંસ્થાના મેમ્બર તથા ટ્રસ્ટી છે, તેમ મુંબાઇ પ્રાંતિક દિ. જૈન સભાના પાવાગઢના અધિવેશનના એઓજ પ્રમુખ નીમાયા હતા. એમના ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર તરફ એટલો બધો પ્રેમ છે કે અનેક ગ્રંથો ભાષાંતર, ઉતારા કે શુદ્ધ કરાવી પોતા તરફથી અલ્પ મુલ્યમા પ્રકટ કરાવ્યાજ જાય છે, જેવા કે સ્વામિ કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, પરીક્ષા મુખ, પંચાધ્યાયી, ધર્મ પરીક્ષા, જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા, ગોમટસાર, વિશ્વલોચન કોષ વગેરે. આ શેઠ ધનવાન સાથે વિદ્વાન પણ છે તેમ એક ગંભીર વીચારવાન અને ઉદાર પુરૂષ છે. હાલ આપની ઉમર ૫૦ વર્ષની છે. અમો એજ ઇચ્છીએ કે એઓ દીર્ઘાયુષી થઇ આથી પણ વધુ દાન પુણ્ય કરો અને બીજા શ્રીમાનો એમના ગુણોનું અનુકરણ કરો.

(૧૮) પંડિત ધન્નાલાલજી કાશલીવાલ, મુંબાઇ:—આ સાદા ગંભીર વિચારશીલ પુરૂષે મુંબાઇ પ્રાંતિક સભાની સ્થાપના સમયે ઘણો ભાગ લીધો હતો તથા વિદ્યા વિભાગના મંત્રી તથા મહામંત્રી પણ કેટલેક વખત સુધી હતા. એઓ જૈન સિદ્ધાંતના અચ્છા જાણકાર છે, જૈન કોમને જાગ્રત કરવાને માટે એઓ ઉદ્યોગ કર્યા કરે છે તથા દરેક જાહેર કાર્યમાં એઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે. વળી એમના પરિશ્રમથી મહારાષ્ટ્ર ખંડેલવાલ જૈન પંચ મહા સભા સ્થાપન થઇ તેના પ્રમુખ પણ એઓજ નીમાયલા છે અને તે સભા દ્વારા અનેક સુધારાઓ થયા જાય છે. હાલમાં એમની દેખરેખ નીચે 'સત્યવાદી' નામનું હિંદી માસિક શરૂ કરવામાં આવ્યું છે, જેને જૈન કોમ તરફથી સારો આદર મલ્યો જાય છે.

(૧૯) બાબુ માણેકચંદજી, બૈનાડા, મુંબાઇ:—કલકતા નિવાસી આ ઉત્સાહી યુવક બંધુ મુંબાઇ પ્રાંતિક દિ. જૈન કોન્ફરંસના બે વર્ષથી મહામંત્રી છે, જે કાર્ય એટલા ઉત્સાહ, ખંત અને યોગ્યતાથી કરે છે કે એમના મંત્રીત્વમાં સભાના સ્થીતીમાં સુધારો થતો જાય છે. એઓ એક લેખક છે તેમ દરેક ધાર્મિક કાર્યમાં પણ અગ્રગણ્ય ભાગ લે છે.

(૨૦) શેઠ રાવજી સખારામ દોશી, સોલાપુર:—એઓ શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ દોશીના ભત્રિજા થાય છે. એઓ વિદ્વાન, તેમજ ધર્મ કાર્યમા બહુ કુશળ છે. એઓ મુંબઇ દિગંબર જૈન પરીક્ષાલયના તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન કોન્ફરંસની ટ્રેકટ કમીટીના મંત્રી છે. એમના ખંતીલા પ્રયાસથી આ બન્ને ખાતાંઓ ઉત્તમ રીતે ચાલી જૈન સમાજનો બહુજ ઉપકાર કરી રહેલા છે.

(૨૧) શેઠ ઠાકોરદાસ ભગવાનદાસ ઝવેરી, મુંબઇ:—શ્રીમાન શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદજી જે. પી. ના ભાણેજના ભત્રીજા આ ઉત્સાહી યુવક બંધુ છે, જેઓ માણેકચંદ પાનાચંદની ઝવેરાતની પેઢીમાં બહુ યોગ્યતાથી વેપાર ચલાવે છે. એઓ મુંબાઇ પ્રાંતિક સભાના ઉપદેશક વિભાગ, દિગંબર જૈન ડિરેકટરી તથા હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડિંગના સેક્રેટરી છે, જેથી એ ખાતાંઓ ઘણી સારી રીતે

ચાલે છે. એમના વિદ્યાદાન તથા શાસ્ત્ર દાન તરફ એટલો પ્રેમ છે કે હાલમાં એમણે પોતાના સ્વર્ગ. પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે રૂ. ૩૫૦૦)ની સ્થાયી રકમ કાઢી છે, જેમાંથી રૂ. ૨૦૦૦)ના વ્યાજમાંથી વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ અને રૂ. ૧૫૦૦)ના વ્યાજમાંથી દર વર્ષે એક પુસ્તક નવીન પ્રકટ કરાવી સુરતમાં તથા 'દિગંબર જૈન'ના ગ્રાહકોને ભેટ આપવામાં આવનાર છે, જેથી એમના પિતાશ્રીનુ નામ ચિરકાળ સુધી અચલાધ રહેશે.

(२२) श्रीमान साहु शेठ सलेखचंदजी रईस, नजीबाबाद (बीजनोर):— आप सौम्य मूर्ति, सरल परीणामी, शील स्वभावी और अनुभवी पुरुष हैं. आप जीतने धनवान है उससे बहुत बढ़ कर धर्मात्माभी है. समाजमे आपकी मान्यता अच्छी है और धर्म ध्यानमें आप अधिक समय व्यतित करते हैं. नित्य स्वाध्याय करनेका नियम है. आपकी इतनी वृद्धावस्था होने पर भी धर्म के प्रभावसे आपका शरीर स्वस्थ है. आपका हृदय इतना कोमल है की दुसरे का दुःख देख कर आपके अश्रुमें आसु भर आते है. आपकी योग्यतासे आप ऑनररी मेजीस्ट्रेट भी नियत हुवे है. आपका बहुतसा द्रव्य जातिसेवा और धर्म कार्योंमें सदैव लगता रहता है. आपके सुपौत्र साहु जुगमंदरदासजी है, जो समाजके कार्योंमें बहुतसा भाग लेते हैं और महासभा के मंत्री भी कीतनेक समय तक थे. हम यही चाहते है की इस धर्मात्मा सरल परिणामी वृद्ध धनिक शेठ चीरंजीवी रहों.

(२३-२४) स्वर्गीय श्रीमान शेठ विनोदीराम वालचंद और ४ पुत्रों, झालरापाटन सीटीः—परलोक निवासी इस धर्मात्मा धनिक पुरुषसें सारी जैन समाज परिचित है. सारे हिंदुस्तानमें व्यापार कुशलता और धर्म प्रेम के लिये आपका नाम बड़ा विख्यात है. आपके सुयोग्य चार पुत्रों शेठ दीपचंदजी, शेठ माणेकचंदजी, शेठ लालचंदजी और शेठ नेमीचंदजी हैं, जीनके चित्रोंभी राजवंशी ड्रेसमें पाठक देख रहे है. आपका जानने योग्य और अनुकरणीय जीवनचरित्र हमकुं मिला है, जो स्थानाभाव के कारण आगामी मार्गशीर्षके अंकमें अवश्य प्रकट किया जायगा. पाठकगण धैर्य्य रक्खें.

(૨૫) શેઠ હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડિંગ સ્કુલ, મુંબાઇઃ—શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદજીના ખંતીલા વિદ્યાપ્રેમથી એમના કુટુંબીઓ તરફથી પોતાના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે રૂા. ૭૫૦૦૦) ની ગંજાવર સખાવતથી આ સંસ્થા ઇસ્વી સન ૧૯૦૦ ના વર્ષથી મુંબાઇમાં સ્થાપન થયેલી છે, જેનો દિગંબરી શ્વેતાંબરી અને સ્થાનકવાસી સર્વે જૈનો ભેદ ભાવ વગર લાભ લઈ રહ્યા છે. જૈનોમાં સૌથી પ્રથમ આ બોર્ડિંગની સ્થાપના થયા પછી એનું અનુકરણ કરી ત્રણે ફિરકામાં અનેક સ્થળે બોર્ડિંગો થઇ છે. આ બોર્ડિંગમાં રહેવાની, ખાવા પીવાની, લાયબ્રેરી, ધર્મ શિક્ષણ, વાંચનાલય, કસરતશાળા, દેરાસર વગેરેની

એવી ઉત્તમ સગવડ છે કે જેની બરાબરી કોઈ પણ બીજી બોર્ડિંગ કરી શકતી નથી. વળી આ બોર્ડિંગ અને એના ટ્રસ્ટીઓનો જૈન કોમને એટલો બધો વિશ્વાસ બેસી ગયો છે કે એના ટ્રસ્ટને અમદાવાદ બોર્ડિંગ, રતલામ બોર્ડિંગ, ઉદેપુર પાઠશાળા વગેરે ૮-૧૦ ધાર્મિક ફંડોના આશરે રૂ. ૧૦૦૦૦૦) ની વ્યવસ્થા કરવાનું સોંપી દેવામાં આવ્યું છે. અમોને તો લાગે છે આ બોર્ડિંગના ટ્રસ્ટ ફંડને ભવિષ્યમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની માફક અનેક સંસ્થાઓનો લાખો રૂ. નો વહિવટ સોંપાશેજ કેમકે આ ફંડની કાર્ય કુશળતા દિનપ્રતિ દિન પગભર થતી જાય છે.

(२६) श्रीमान राय बहादुर लाला घमंडीलालजी रईस, मुज़फरनगरः—उक्त लाला साहबका जन्म जैनाग्रवाल उच्च गरानेमे हुवा है, परंतु कालके प्रभावसे आपका बाल्य काल बड़ी दीन दशामें कटा है. इस समयकी कहानी यदि कोई लाला साहबसे सुने तो एक वार तो अवश्य रोने लग जाय. हम उस समयकी कहानी गाकर पाठकको कष्ट देना पसंद नहिं करते. अतः आप धर्मात्मा पुरुष है. आपने धर्मके प्रभावसे और अपने बाहुबलसे बहूत संपदा पैदा की है. भारत सरकारसे आपको रायबहादुरीका पदक और ऑनररी मेजीस्ट्रेटी मिली हुई है. सबसे बड़ी वात आपमे यह है कि आप इस पंचम कालमे हर प्रकारसे सब जीवोंको खुश रखना चाहते है. उदाहरणके लिये अभी दि. जैन महासभामे धनिक मंडली और विद्वान मंडलीकी दो पार्टी हो रही है जीसमे आप निष्पक्ष होकर दोनोंमे मिलते रहते है. आप सरीखे सज्जन पुरुषोंका स्थिर रहना जैन जातिका अहोभाग्य है.

[२७] श्रीमान लाला देवीसहायजी रईस, फिरोजपुर [पंजाब]:–आपका जन्म जैनाग्रवाल उच्च कुलमे हूआ है. आपका चित्त धर्मकी ओर अधिक झुका हुआ है. आप जैन अनाथाश्रम [दिल्ही] को रु. १००) मासिककी सहायता देते रहे है और बहुतसे तीर्थ क्षेत्रोंका जीर्णोद्धार कराते रहे हैं. आपकी दानवीरता इससे भलीभांति विदित होती हैं. आपने समेदशिखरजी तीर्थकी रक्षाके लिये बहुत कुछ कार्य और द्रव्य व्यय किया है और महासभामें भी आप एक अग्रगण्य पुरुष है.

(२८) श्री समेदशिखरजी तीर्थः–२० तीर्थकरोंकी निर्वाणभूमि इस परम पवित्र महान तीर्थक्षेत्रका संक्षिप्त इतिहास ईसी अंकमें पृष्ठ ४७ से ५२ तक दिया गया है जीस्कुं पाठकगण एक दफे ध्यानपूर्वक अवश्य पढकर पुण्य संचय करों.

(२९) "શ્રાવિકાશ્રમ"-મુંબાઇ:-માત્ર રૂ. ૩૫૦૦)ના ફંડથી આ સંસ્થાની સ્થાપના ત્રણ વર્ષ ઉપર પ્રથમ અમદાવાદમાં શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદજીનાં વિદુષી પુત્રી **મગન બ્હેન**ના તન, મન અને ધનના અથાગ ભોગ દ્વારા માત્ર ગુજરાત પ્રાંત માટે કરવામાં આવી હતી. પણ પછી સર્વેના અભિપ્રાય મુજબ એ સંસ્થાને બે વર્ષ થયાં મુંબઇમાં

તારદેવપુર જુબીલી બાગમાં લાવવામાં આવી છે અને આખા હિંદુસ્તાનની જૈન બ્હેનો લાભ લઈ શકે એવી સગવડ કરવામાં આવેલી છે. એના મદદનીશ સોલાપુર નિવાસી શ્રીમતી કંકુ બ્હેન તથા અંકલેશ્વર નિવાસી શ્રીમતી લલીતા બ્હેન છે, જેઓ આશ્રમની ઉન્નતિ માટે પુષ્કળ ખટપટ કરી રહ્યા છે. હાલ આ આશ્રમમાં માત્ર રૂ ૭૧૬૫) નુંજ સ્થાયી ફંડ છે, જ્યારે માસિક ખર્ચ રૂ. ૩૦૦) છે, જે ખર્ચ માસિક મદદથી અથવા તો છુટી છુટી મદદ મેળવીને નિભાવવામાં આવે છે, જેથી દરેક જૈન બંધુએ આ ગંજાવર ખાતાંને વખતો વખત અવશ્ય મદદ આપતા રહેવું જોઈએ. આ સંસ્થાનો હાલ ૯ વિધવા, ૪ સધવા અને ૧૩ કુમારિકાઓ મળી ૨૬ શ્રાવિકાઓ લાભ લઈ રહી છે, જેમાં ૯ દક્ષિણની, ૬ ઉત્તર હિંદુસ્તાનની અને ૧૧ ગુજરાત કાઠીઆવાડની છે. આશ્રમમાં હાલ શિક્ષણના ૪ ધોરણ છે, જેમાં મોક્ષશાસ્ત્ર, જૈન સતીઓનો ઇતિહાસ, છઢાળા, દ્રવ્ય સંગ્રહ શ્રાવક વનિતા બોધિની, પંચકલ્યાણક, જૈન બાલગુટકા વગેરે ધાર્મિક તથા નિશાળને લગતું સર્વે વ્યવહારીક શિક્ષણ પણ અપાય છે તેમ ભરત, સીવણ, ગુંથણ તથા પાક શાસ્ત્રનું પણ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને વિદ્યાર્થીકાઓમાંથીજ દરરોજ બે જણ વારી મુજબ રસોઇ કરે છે અને અઠવાડીઆમાં એક વખત વખત સારૂં જમણ અપાય છે. એના સંસ્થાપક અને સંચાલક શ્રીમતી મગન બ્હેન પોતાનું રાજમ્હેલ જેવું મકાન મુકીને રાત્રિ દિન આશ્રમમાંજ રહી તન મન ધનનો ભાગ આપી આ આશ્રમને થોડી મુદ્દતમાં ઉત્તમ રીતે ચલાવી રહ્યા છે, જે બીના જણાવતાં અમને અત્યંત ખુશાલી ઉપજે છે. અમો ઇચ્છીએ છીએ કે આ સંસ્થાનું ચીરસ્થાયી ફંડ ટુંક વખતમાં મોટું થાઓ અને શ્રીમતી મગન બ્હેનને હાથે આ સંસ્થા વધુ ઉન્નત દશાએ પહોંચો. આ આશ્રમની નિયમાવલી, રિપોર્ટ, દાખલ થવાનું ફોર્મ વગેરે જુબીલી બાગ, તારદેવ, મુંબાઇને ઠેકાણે મંત્રીને લખવાથી મળી શકે છે.

(૩૦) શ્રી ક્ષેત્ર સ્તવનિધિ:—આ અતિશય ક્ષેત્રનો ટુંક ઇતિહાસ અમો ગત વર્ષનાજ ખાસ અંકમાં વિસ્તારથી આપી ગયેલા છીએ, જેથી એટલુંજ જણાવીએ છીએ કે દક્ષિણમાં સધર્ન મરાઠા રેલ્વેના ચીકોડી સ્ટેશનથી ૨૦ માઇલ ઉપર આ તીર્થ એક અતિશય ક્ષેત્ર છે તથા દર વર્ષે પોસ વદ ०))ને દીને અત્રે ગંજાવર મેળો ભરાય છે. વધુ માહીતિ મેળવનારને ગત વર્ષનો ખાસ અંક એક વખત અવશ્ય વાંચવા ફરીથી ભલામણ છે.

(૩૧) દિગંબર જૈન બોર્ડિંગહાઉસ કોલ્હાપુર:—૬-૭ વર્ષ થયાં આ બોર્ડિંગ શેઠ માણેકચંદજીના પ્રયાસ અને રૂા. ૧૮૦૦૦ની સખાવતથી સ્થાપન થયેલી છે, જેને હવે એ વિભાગના ભાઇઓની તથા કોલ્હાપુર સરકારની સારી મદદ છે તથા શેઠ માણેકચંદજી પણ હજુ આ બોર્ડિંગને જુદી જુદી રીતે મદદ કર્યા કરે છે એ વિભાગના દિ. જૈન વિદ્યાર્થીઓ એ સંસ્થાનો લાભ બી એ. બી. લઠ્ઠે એમ. એ. ની દેખરેખ નીચે સારી રીતે લઇ રહેલા છે.

(૩૨) પ્રોફેસર આણ્ણાપ્પા બાબાજી લઠ્ઠે એમ એ. કોલ્હાપુર:—આ ઉંચી કેળવણી લીધેલા અને ધર્મોત્સાહી પુરૂષ રાજારામ કોલેજના પ્રોફેસર છે તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન સભાના એક ખાસ અગ્રેસર, સંચાલક તથા વિદ્યા વિભાગના મંત્રી તથા કોલ્હાપુર બોર્ડિંગના સેક્રેટરી છે. કોલ્હાપુર મ્યુનીસીપાલીટીના એઓ મેમ્બર છે. વળી એઓ જાણીતા લેખક તેમ વક્તા પણ છે.

स्याद्वाद वारिधि वादि गज केशरी पं. गोपालदासजी बरैया, मोरेना (ग्वालियर).

(મહાસભા વિદ્યા વિભાગ તથા મુંબાઈ પ્રાંતિક દિ. જૈન કોન્ફરંસના માજી મહામંત્રી, 'જૈનમિત્ર'ના માજી સંપાદક અને જાણીતા વિદ્વાન પંડિત)

पंडित पन्नालालजी बाकलीवाल, सुजानगढ़.

(અનેક પુસ્તકોના સંપાદક, અનુવાદક અને પ્રકાશક તથા જૈન ગ્રંથ રત્નાકર કાર્યાલય [મુંબાઈ], "જૈનહિતૈષી" પત્ર અને સ્યાદ્વાદ ગ્રંથમાળાના સ્થાપક તેમજ બાળ બ્રહ્મચારી જાણીતા પંડિત)

प्रो. लाला जगमंदरलाल जैनी एम. ए. बेरिस्टर एट लॉ, अलाहाबाद.

(ઇંગ્લિશ જૈન ગેઝેટના સંપાદક અને ધર્મપ્રેમી કેળવાયલા ગ્રહસ્થ.)

बाबु जयकुमार देवीदास चवरे वकिल बी. ए. बी. एल, अकोला.

(અકોલા જૈન ઓફિસના સ્થાપક તથા અંતરીક્ષ કેસમાં તન મન ધનથી મદદ કરનાર ઉત્સાહી ગ્રહસ્થ.)

सुरत जैन प्रि. प्रेस.

આ ઉત્સાહી ગ્રહસ્થે લાલા જુગમંદરલાલ જૈનીના વિલાયત જવા દરમ્યાન બે ત્રણ વર્ષ સુધી ઇંગ્લીશ માસિક પત્ર 'જૈન ગેઝેટ' સારી રીતે ચલાવ્યું હતું. જૈનોની સંખ્યા કેમ ઘટી છે તથા કેમ વધી શકે તથા કેલવણી કેમ વધી શકે તે માટે આપ અનેક લેખો વખતોવખત પ્રકટ કરે છે તથા એઓ જૈનોના ત્રણે ફીરકામાં સંપ ચાહનાર છે, તેમ કોલ્હાપુરથી પ્રકટ થતું મરાઠી અઠવાડિક પત્ર 'પ્રગતિ આણી જીન વિજય' ખાસ એમની દેખરેખ નીચેજ ઉત્તમ રીતે ચાલી રહેલું છે. આ કેળવાયલા ગ્રહસ્થનો એક ઇંગ્લીશ લેખ પણ આ અંકમાં વાંચકોના જોવામાં આવશે.

(३३) पं. कल्लाप्पा भरमप्पा निटवे कोल्हापुरः—आ विद्वान पंडित 'जैनबोधक' मासिक पत्रना १०–१२ वर्ष थयां संपादक छे. अनेक स्थळे एमने हाथे मंदीर प्रतिष्ठाओ थयेली छे. कोल्हापुर राज्यनी एमनी तरफ असाधारण महेरबानी छे. एमणे कोल्हापुरमां जैनेंद्र प्रेस १३ वर्ष थयां खोलेलुं छे, जे द्वारा अनेक पुस्तको बहार पडी चुक्या छे अने हाल एक वर्ष थयां कोल्हापुर स्टेटनुं सर्व काम एमनेज मळे छे. संस्कृत ग्रंथोनो मराठी अने हिंदीमां अनुवाद करवामां अने ते बहार पाडवामां एओ एटला बाहोश, खंतीला अने उस्ताद छे के आज सुधीमां एओ महापुराण पूर्वार्ध (मराठी. श्लोक सं. १२०००), सागार धर्मामृत, सम्यक्त्व कौमुदी, उपासकाचार, वसुनंदी श्रावकाचार, रत्नकरंड श्रावकाचार, प्रश्नोत्तर रत्नमाला. देवागमस्तोत्र, पंचास्तिकाय समयसार, भगवती आराधनासार वगेरे घणा नाना मोटा ग्रंथो मराठी के हिंदी अनुवाद सहित शुद्ध छपावीने जैन धर्म अने जैन कोमनुं कल्याण करी रहेला छे. आ विद्वान पंडित चीरंजीवी रहो.

(૩૪) શ્રીયુત અણ્ણાપ્પા નાનાપ્પા લેંગડે શાહાપુર, બેલગામઃ—સંસ્કૃતના જાણકાર આ ગ્રહસ્થ શાહપુરમાં એક પ્રસિદ્ધ વ્યાપારી છે. એઓ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન સભાના ક્ષેત્ર કમીટીના સેક્રેટરી છે તથા એમણે હોસુરમાં ખટપટ કરીને પાઠશાળા સ્થાપન કરાવી છે, જેના મંત્રી એઓજ છે.

(૩૫) શ્રીયુત ભરમપ્પા પદ્મપ્પા પાટીલ, હોસુર (બેલગામ):—આ ઉત્સાહી બંધુની કોશીષથી હોસુરમાં 'શ્રી જૈન જ્ઞાનોત્કર્ષ વાંચનાલય' નામની સંસ્થા ૧૦ વર્ષ થયાં ખુલેલી છે અને તેના મંત્રી એઓજ છે. દરેક ધાર્મિક કાર્યમાં તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન સભામાં આ બંધુ અગ્રગણ્ય લાભ લઇ સારૂં કાર્ય બજાવે છે, તેમ એઓ મરાઠી પત્ર "**श्री जिनविजय**" માસિક રૂપે હતું ત્યાં સુધી ત્રણ વર્ષ સુધી એના સંપાદક હતા અને ઘણીજ સારી રીતે એ પત્ર ચલાવતા હતા. સ્થાનીય જૈન પાઠશાળા અને બોર્ડિંગની કમીટીના એઓ સભાસદ પણ છે. સારાંશ કે આ એક સુયોગ્ય અને પ્રયત્ન શીલ બંધુ છે.

(३६) बाबू सूर्यभानुजी जैन वकिल, देवबंद (सहरानपुर):—आपका जन्म नकुड जील्ला सहरानपुरमे जैनाग्रवाल उच्च घरानेमे हुआ है. आपने वकालतका पास करके देवबंद मे काम करना प्रारंभ किया और साथही जैन जाते की हीन

दशाका ध्यान करके इस के सुधारकी और भी चित्त लगाया, क्योंकि आपने धार्मिक ज्ञानभी अच्छी तरहसें प्राप्त कर लिया था. आज जैन जातिमें जो जागृति दीख पडती है वह सब आपके असीम परिश्रमका नतीजा है. भारतवर्षीय दिगंबर जैन महासभा का ढांचा बनाना और इसको चलाना तथा उर्दु " जैन हितोपदेशक " पत्र निकाल कर उर्दु पढे भाइयोंमे धर्मका प्रचार करना और महासभाके मुख पत्र " जैन गजट " को अपनी संपादकी से प्रथम निकाल कर जाति में उसका यथायोग्य आदर सन्मान कराना तथा जैन ग्रंथोंका प्रकाश और प्रचार विरोधाग्नि के भभकते रुप प्रवाहमें पड़ कर और अनेक कष्ट उठा कर भी करना और डंके की चोंट विजयी होना तथा "ज्ञान प्रकाशक" और "जैन प्रकाशक" आदि पत्र निकाल कर जातिका उपकार करना यह सब आपके सराहनीय कार्य है. आजकल आप एक महान कार्य कर रहे है, जीससे जैन जातिको अवश्यमेव बहुत लाभ होगा. आपका समय जितना जाति सुधार में लगता है उतना समय गृह कार्य में न लगा और न लगेगा. आप सच्चे जाति सुधारक है. आपकी जाति सेवा बहुत प्रशंसनीय है, जीससे जैन समाज आपका आभारी है. आज हम उक्त बाबू साहबकी सौम्य मूर्तिका दर्शन अपने पाठकोंको कराते हैं.

(३७-३८-३९) श्रीयुत स्वर्गीय कवि अनंतराज, श्रीयुत नेमीनाथ और श्रीयुत तात्या नेमीनाथ पांगळ, बार्सीः—पिता, पुत्र और पौत्रका यह तीनों फोटो है. स्वर्गीय कवि अनंतराज जोतिषाका जन्म इस्वीसन १८३७ मे जैन सेतवाल समाजमे बार्सीमे हुआथा. आपने धर्मज्ञान बहुत अच्छा प्राप्त कियाथा और आप गाने बजानेमे बहुत प्रवीण थे. आपने मराठी के साथ २ हिंदीका अभ्यास किया था और नित्य प्रति शास्त्र स्वाध्याय करते थे. शास्त्र सुनानेकी तथा कीर्तन करनेकी आपकी कथन शैली अपूर्व थी. आप लातुर गादी के भट्टारक श्री विशालकीर्ति के अच्छे सलाहकार थे. आप बार्सीमें प्रसिद्ध व्यापारी गीने जाते थे और दो तीन वख्त म्युनिसीपालीटी के मेम्बर भी हुए थे. आपकुं नाडी परीक्षा अच्छी थी और गरीबोंकुं मुफ्त दवा देते थे. आप स्वयं स्फूर्तिमान कवि भी थे, जीस से आपने हिंदी और मराठी बहुत सें कविताओं भी बनाई है, जीस्में पंचस्तोत्र की हिंदी पद्यावली के लिये आपकी बहुत ख्याति हुई थी. आपका रचित एक हिंदी पदकी प्रथम पंक्तिका नमुना हम पाठकोंकुं सुनाते हैः—गाफल मत रहना अग्यान, एक दिन निकल जायगा प्राण, इत्यादी. आपका स्वर्गवास धर्मध्यान सहित इस्वी सन १९०२में हुआ

है. आपकुं एक पुत्र श्रीयुत नेमीनाथजी पांगळ है, जो साधारण विद्वान, अच्छे कीर्तनकार और सेतवाल समाजमे प्रमुख पंच गीने जाते है. भट्टारक विशालकीर्तिके पीछे दुसरा सुयोग्य भट्टारक बैठानेके लिये आप उद्यम कर रहे है. आपका स्वभाव शांत है और शांततासें शत्रुकुंभी मित्र बना लेते है. बार्सीमें जीनेंद्र भगवानकी पालखी ५०-६० वर्षसें लिंगायत लोक बाजारमें नहि निकालने देते थे, जिस्के लिये आपने असीम प्रयत्न करके गत वर्षसे पालखी निकलवाना शरु कराया है. आपकुं तीन पूत्रों है, जीस्मे एक पुत्र एक रत्नही प्राप्त हुआ है, जीनका नाम श्रीयुत तात्या नेमीनाथ पांगळ है, जो आज कल जैन समाजमें जैन इतिहास शोधकके नामसे विख्यात है. मी. पांगळने धर्म शास्त्र, संस्कृत, इंग्लीश, मराठी और हिंदीका अच्छा ज्ञान प्राप्त किया है. बालपनसें आपकुं स्वाध्याय करनेका नियम है. आपने 'वंदे जीनवरम्' नामका मराठी मासिक पत्र शुरु किया है, जो आज कल निपाणीसें प्रकट होता है. आप एक अच्छे लेखक है और बहुतसें पत्रोंमे आपके लेखों आते रहते है. फिर आपका जैन इतिहास संशोधनपर बडाही प्रेम है. आपने संशोधन करके श्री कुंदकुंदाचार्य, श्री वादीभसिंह, शुभचंद्राचार्य, भगवद्जीनसेनाचार्य, पं. आशाधर, नेमीचंद्र सिद्धांत चक्रवर्ति, श्रीमान मानतुंगाचार्य आदी आचार्योंके जीवन चरित्रों मराठीमे लिखकर प्रकट कराये है और "तीर्थंकर चरित्र" नामका मराठी पुस्तक प्रकट किया है जीसकी संपादन प्रणालीसे खुश होकर बडोदा नरेशने आपकुं रु.१५०) इनाम दिया है. आपका लिखा हुवा महावीर चरित्रभी शीघ्रही छपनेवाला है. डकन (दक्षिण) की दि. जैन डिरेक्टरी तैयार करनेका कार्य आपकुं ही शेठ माणेकचंद्रजी द्वारा सौंपा गया है, जो आजकल योग्यतासे कर रहे है. लेखकके साथ २ आप अच्छे वक्ता भी है. प्रिय पाठक! इसी अंकमे आप मुनि श्री अनंतकिर्ति और भट्टारक श्री चारुकीर्तिजी के परीचयका सचित्र दर्शन कर रहे है वह आपके प्रयत्नका ही फल है, क्योंकी आपने ही इन दोनों फोटों और उनका परिचय प्राप्त करके हमकुं भेज दिया था. यद्यपि आपकी आयु २७ वर्षकी है तौभी इतनी उम्रमें आप हदसें ज्यादे कार्य कर रहे है. ऐसे धर्मोत्साही युवकबंधु चीरंजीवी रहो.

(४०) **શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ સ્કુલ, અમદાવાદઃ-** ગુજરાત પ્રાંતમાં નાના ગામોમાં ભણવાની સગવડ ન હોવાથી તથા ગરીબાઇને લીધે ઘણા બાળકોને વિદ્યાથી વંચિત રહેવું પડતું હતું તે ન જોઇ શકાયાથી શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદજીએ દશ વર્ષ ઉપર માત્ર રૂ. ૫૦૦૦) કાઢી અમદાવાદમાં 'ગુજરાત દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ' ની સ્થાપના કરી અને તે પછી બે વર્ષમાં પોતાના સ્વર્ગવાસી ભત્રિજા શેઠ

પ્રેમચંદ મોતીચંદના સ્મરણાર્થે તેમના માતુશ્રી રૂપાંબાઇ પાસે રૂા. ૩૫૦૦૦) અપાવી ઉપલા નામથી આ બોર્ડિંગને સ્થાયી કરી છે. હાલ એમાં આશરે રૂા. ૪૨૦૦૦) નું સ્થાયી ફંડ છે, જે કાર્ય તરફ જોતાં ઘણુંજ ઓછું છે, જેથી ૪૦થી વધુ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ કરી શકાતા નથી, માટે આ ખાતાને દરેક ભાઇએ વખતો વખત મદદ આપતા રહેવું જોઇએ. આ બોર્ડિંગનું કાર્ય કેવું ચાલે છે તે આ અંકમાં એના મેલાવડાના રિપોર્ટમાં દર્શાવેલું હોવાથી અત્રે લખવાની વિશેષ જરૂર નથી, પણ એટલું તો કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે આ બોર્ડિંગના સ્થાપક સ્વર્ગ. શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદના માતુશ્રી શ્રીમતી રૂપાંબાઇ હજુ પણ આ બોર્ડિંગને વખતો વખત મદદ કર્યાજ કરે છે. વ્હાલા વાંચકો ! આ "દિગંબર જૈન" પત્ર જેનો તમે લાભ લઈ રહ્યા છો, તે પણ પાંચ વર્ષ થયાં આ બોર્ડિંગ તરફથીજ પ્રકટ થાય છે. જો આ બોર્ડિંગની સ્થાપના થઇ ન હોત તો ગુજરાતી ભાષાનું માસિક પત્ર પ્રકટ થવું અને તેની આટલી બધી ઉન્નતિ થવી આકાશ કુસુમવતજ હતું એમ કહેવામાં કાંઇ ખોટું નથી.

(४१) श्रीमान प्रो. लाला रामचंद्रजी एम. ए. आई. सी. एस., लाहोर:— आप अग्रवाल सिंघल गोत्र दिगंबर जैन कुलमें उत्पन्न हुवे हैं. आपकी जन्म भूमि दिल्ही है. आप लाला मनोहरलालजी के पुत्र और लाला घनेशीलालजी के पौत्र औरा लाला विधीचंद्रजी के पडपौत्र हैं. आपके घरमे चार पीढियों से सरकारी अंग्रेजी कार्य्य की नौंकरी चली आ रही है. आप के पिता रेल्वे दफ्तरमे वर्षों तक नौंकरी कर आजकल रु० ७५) पेन्शन पाते हैं और धर्मध्यान करते हैं. आपका जन्म इस्वी सन १८८९ में हुवा है. आपकी बाल्यावस्था बहुत ही शुभ थी. जब आप ४। वर्ष की उम्रमें थे, माताका वियोग हो गया था. आप ४॥ वर्ष की उम्र मे पढ़नेको बैठे, इस मौके पर इनके पिताजी लाहौर तशरीफ ले आये थे, यहां के दफतर में आ गये थे. आप गवर्नमेंट स्कूलमें शुरुसें तालीम पाई. जब दश वर्ष और दश महीने की उम्र हुई तब सने १९०० मे आपने मिडिल पास किया ! आप बारह वर्ष दश महीने की उम्रमें ऐंट्रेंस (मेट्रीक) पास हुवे जीसमे अव्वल दर्जेमें पास हुवे ! और सन १९०४ में जबकि १४ वर्ष दश महीने की उम्रथी एफ. ए. पास हुवे, अव्वल दर्जेमें आये, वजीफा मिला और रयाजीमें अव्वल नंबर रहे. और सन १९०६ मे बी. ए. की परीक्षा दी जब कि १६ वर्ष १० महीने की उम्र थी, जीसमें पंजाब युनिवर्सीटीमें अव्वल आये ! और ३२ माहवारी का वज़ीफा मिला और तगमे मिले और सन १९०७ में जब १७ वर्ष दश महीनेकी उम्रथी, अंग्रेजीमें १ वर्ष में एम. ए. दिया और सन १९०८ में रयाजी में एम. ए. की परीक्षा दी, जीस को डबल एम. ए. कहते हैं, उस परीक्षामें तमाम पंजाबमे अव्वल

(प्रथम) रहे और सन १९०८ से १० तक दो वर्ष सरकारी गवर्नमेंट कालिजमें असिस्टंट प्रोफेसर २००) माहवारी से नियत हुवे, जहां बहुत अच्छी तरह काम किया और सन १९१० ता० २७ अगस्टको आप स्टेट स्कोलरशीप प्राप्त कर के विलायत (इंग्लांड) को रवाना हुवे. वहांपर मार्च सन १९१२ में आपने केम्ब्रीज युनिवर्सीटीका मुकाबलेका इम्तिहान दिया, जीसमें रयाजीमें अव्वल रहे और सिनीयर स्कोलर केमब्रीज (Cambridge) युनीवर्सीटीके हुवे और तीनसौ पौंड (रु. ४५००) स्कोलरशीप अलावे पहले स्कोलरशीप ६०० पौंड (रु. ९०००) और इनाम मिला. सन १९११ मे आपकी योग्यता से आपकुं ट्रीनीटी कोलेज की बड़ी स्कोलरशीप मिली और सन १९१२ मे (इसी वर्षमें) आई. सी. एस. का इम्तिहान दिया याने सीवील सरवीस डिप्टी कमिस्नरीकी परीक्षा दी. और अभी गत मासमेंही २१७७ मार्क प्राप्त करके ६७ वी पदवीमें आइ. सी. एस. में पास हुवे है. सारी जैन समाजमे आजतक एकभी आइ. सी. एस. नहिं हुवा है और आपनेही प्रथम इतनी ब्रहत योग्यता मात्र २३ वर्षकी उम्रमेंही प्राप्त की है! धन्य है आपकी तेज बुद्धिको! हम आपका चरित्र पढ़कर चकित हुवे है और पाठकगणभी चकित होवेंगे कि इतनी अल्प उम्रमें आपने कैसी योग्यता प्राप्त करके जैन समाजकुं एक सीवीलीअनसे सुशोभित किया है. आप विद्या पढ़नेके साथ२ धर्म-ध्यान दर्शनादि जैन आचरणकाभी विचार रखते करते रहे, आपको हरसाल इनाम मिलती रही और शुरुसे आखीर तक गवर्नमेंट कोलेजमें पढ़ते रहे. यदि आपकुं गवर्नमेंट स्कोलरशीप न मीली होती, तो आप इतनी योग्यता नहि प्राप्त करसक्ते, इसलिये हमेरी जैन समाज न्यायशील ब्रीटीश गवर्नमेंटकी आभारी है. आपकी शादी १२वर्षकी उम्रमें हुईथी और सन १९०६में आपकी स्त्रीका वियोग हो गया था. अब वलायतसें आनेपर शादी कीजायगी. बीचमें पढ़नेकी वजेहसें शादी नहीं की. आपका आचरण बहुत श्रेष्ठ रहा है और आपको अपने चाल चलनकी दुरुस्तीका बहुत ख्याल रहता है. आपको इतनी बड़ी पदवीकी परीक्षा देनेपरभी मानने बिल्कुल नहीं असर किया और शील स्वभाव सज्जन गुणग्राही परोपकार धैर्यादि गुणोंने आपसें मित्रताही कर रक्खी है. अब अल्प समयमे आप हिंदुस्तान आवेंगे और किसी स्थान-पर कलेक्टरकी पदवींकुं प्राप्त करेंगे. जो जैन समाजमे प्रथमही कलेक्टर होगा.

(४२) श्रीमान बाबु अजितप्रसादजी एम. ए. एल. एल. बी. गवर्नमेंट प्लीडर, लखनउः—आपका जन्म सं. १९३१ मे

नसीराबादमें हुआ है. आपके पितामह चौधरी बनारसीदासजी महान प्रतिष्ठीत और राज्य मान्य व्यक्ति थे. आपने उच्च इंग्लीश शिक्षण लेकर एम. ए. एल. एल. बी. की डीग्री प्राप्त की है और हाईकोर्ट वकील, पब्लीक प्रोसीक्युटर और गवर्नमेंट प्लीडर नियत हुवे है. आपका धार्मिक शिक्षणभी अद्वीतीय है. १२ वर्षकी अवस्थामें आपकुं तत्वार्थ सूत्र कंठगत था. परीक्षामुख, प्रमेयकमलमार्तंड आदी संस्कृत ग्रंथोंका अध्ययनभी किया है. शास्त्रसभामे नित्य उपस्थित होते थे और पर्वादीमे जीनपूजा भक्ति भावसे करते थे. आपका धर्मानुराग, शास्त्र परिचय, तत्वविवेचन दिनप्रतिदिन वृद्धिगत है. गत दशलाक्षणिक पर्वमे आपने सीमला जाकर धर्मोपदेश दिया था. आप रुषभ ब्रह्मचर्याश्रमके मंत्री हैं और भारत जैन महामंडल, जैन शिक्षाप्रचारक समीति जयपुरके सभापति हो चुके है. महासभा और स्याद्वाद् महाविद्यालयकी मेनेजींग कमीटीकेभी आप मेम्बर है. हमारी यही प्रार्थना है कि आप चीरंजीवी हो और जैन जातिके उपकार और जैन धर्मकी प्रभावनाके निमित्तकारण हों.

(४३) श्रीयुत बाबु चैतनदासजी बी. ए. लखनउः—आपका जन्मस्थान मल्हीपुर (सहरानपुर) है. ८ महनिेकी अवस्थामे आपके पिताश्रीका वियोग होनेसे आपके ज्येष्ठ भ्राता लाला गोर्धनदासजी, जो कानपुरमें डिप्टी मेजीस्ट्रेट है इन्हींकी रक्षामें आप विद्योपर्जन करके बी. ए. पास हुवे है. पढ़नेमे आपकी तेज बुद्धि इतनी थी कि आपने एक दिनमें उर्दु व्याकरणके ८० पृष्ठ कंठगत करके सबको चकित कर दिया था. आप भारत जैन महामंडल, [जैन यंगमेन्स एसोसीएशन ओफ इंडिआ] के स्थापक और महामंत्री है. और जैनोंके तीनों संप्रदायमे संप होनेके लिये आप अतीव परिश्रम कर रहे है. जाति सेवाका प्रेम आपके कुलमे सर्वत्र विस्तृत है. बाबु सुरजभानुजी वकीलका नाम ऐसा कौन जैन है नही जातना? दि. जैन महासभाके वास्तविक स्थापन करनेवाले, महोपदेशकों के गुरू और परस्पर विरोध और कुरीतिओं के निराकरणमें अग्रगामी बाबु सुरजभानुजी आपके भानजे है. बाबु बनारसीदासजी एम. ए. जो वरसोंतक महासभाके स. महामंत्री रहे है और लाला खूबचंद्रजी जीन्होंने सहरानपुरमें प्रतिष्ठा कराईथी, आपके रिशतेदार है. आपका धर्म्मस्नेह और जातिप्रेम अनुकरणीय है.

(४४) श्रीयुत जैन वीर बाबु जुगलकिशोरजी मुख्तार, देवबंदः—आपका जन्म सरसावा (सहारनपुर) में जैनाग्रवाल कुलमे हुवा है. जैन समाज आपके नामसे भलीभांति परिचित होगा, कयोंकि बहुत समय व्यतीत नहि हुवाकि आपने दि. जैन महासभाके मुख पत्र "जैनगजट"की संपादकी

करके जैन जातिको जीवित कर दिया है. आपकी संपादकिके वख्तमें जैनगजटके १८०० ग्राहकों होजाना आपके लेखों और सुप्रबंधकाहि प्रभाव था. आप संस्कृतके अच्छे विद्वान, शास्त्रोंके ज्ञाता और उपदेश दाता है. आपकी विवेचन शक्ति मनोज्ञ है. आप देवबंदमे मुख्तारकारी करते है. आप वड़े कोमल परीणामी और सरल स्वभावी हैं. जैन समाज आपको सन्मानकी दृष्टीसे देखती है.

(४५) जैन कवि बाबु ज्योतिप्रसादजी ए. जे. देवबंद:-आपका सचित्र जीवन परिचय हम गत वर्षके खास अंकमे प्रकट कर चुके है, जीस लिये ज्यादे न लिख कर इतनाही ज्यादे कहते है कि आप जेसे स्वतंत्र, निर्लोभी और समाजसेवी पुरुष विरलेही है. आपकी कविता शक्ति बहुत बढ़कर होनेसे आपकुं जैन कविकी उपाधी मिली है. आपकी स्वतंत्र समाजसेवासे असंतुष्ट होकर जैन अनाथाश्रम कमेटीने आपकी संपादकीसे और अनाथाश्रमकी तर्फसे निकलता हुवा 'जैन प्रचारक उर्दु पत्र दो मास हुवे बंद कर दिया, क्योंकी आजकाल समाजके कितनेक धनी पुरुष खुशामदी हो रहे है, इस कारण स्वतंत्र सेवकोंसे रुष्ट है. ' जैन प्रचारक ' बंद होनेका हाल सुनकर ऊनके पाठकोंमें हाहाकार मच गया और आपकुं बहुतसे पत्र मिले कि कुछभी देर न करके आप तुर्तही दुसरे नामका स्वयं मालकीका उर्दु पत्र निकालीए, जीससे आपने भारत सरकारको रु. ५००) जमानतमें देकर तुर्तही " जैन प्रदीप " नामका पत्र निकालनेका डेक्लेरेशन लिया (यदि आपके हितश्चुओंने कोशीश न की होती, तो आपकुं विना जमानतके डेकलेरेशन मिलनेकी पूर्ण संभावना थी) और "जैन प्रदीप" निकालना शुरु कर दिया है जीस्का प्रथम अंक हमकुं मिल चुका है. आपकी जाति हितैषिता इसही बातसे प्रकट होती है कि तनमन धन लगाकर आप अतुल्य जातिसेवा कर रहे है.

(४६) **युरोपीअन जैन मी. हर्बर्ट-वोरन, लंडन** European Jain Mr. H.Warren London :—आपकुं जैन धर्मका श्रद्धान करानेवाले आपके दो मित्रों मी. एफ. के. लालन (Mr. F. K. Lalan) और मी. जे. एल जैनी एम. ए. बेरिस्टर अेट लो (J. L. Jaini M. A. Barrister at law, आपकी आसपास ही बैठे हुवे है. आपने इन दोनों महाशयों द्वारा श्रद्धापूर्वक जैन धर्म स्वीकार किया है. और आप इतने बुद्धिमान है कि अब आप जैन धर्मके विषयमे अच्छे २ लेख और व्याख्यान देते रहते है. इस अंकमेही आपका एक इंग्लीश लेख मौजुद है. यदि जैन धर्मका प्रसार युरोपीयन देशोंमे करनेमे आवें तो क्यों नहि अपूर्व लाभ हो ?

(४७) श्रीयुत कल्लाप्पा अनंत उपाध्याय, कोल्हापुर:-आपने धार्मिक और

संस्कृत शिक्षण अच्छा प्राप्त किया है. विशारद परीक्षामेभी उत्तीर्ण हुए है. आप मराठी और संस्कृत कविता अच्छी तरहसे बनासकते है. आपके लेख कविता आदि 'जिनविजय' और 'वंदेजिनवरम्' मे प्रकट होती थी. वर्तमानमे दो वर्षसे आप मराठी अष्टानिक पत्र "प्रगति आणि जिन-विजय" के संपादक है और अभी ही आपने 'सप्त तत्व विचार' नामक मराठी ग्रंथ प्रकट किया है.

[४८] श्री. शेठ लक्ष्मीचंद्रजी रईस. बमराना:–आप विद्याप्रेमी, जाति हितैषी धनिक पुरुष है. आप स्यादवाद महा विद्यालय, ललितपुर जैन पाठशाळा, मोरेना जैन सिद्धांत पाठशाळा आदी के सहायक है. आप महासभा के सभासद और बुंदेलखंड दि० जैन प्रां० सभा के मंत्री है. द्रोणागीरी क्षेत्र की शोचनीय दशा पर ध्यान देकर आपने ही उसका प्रबंध किया है. बुंदेलखंड प्रांतमे विवाहादीमें जो कुरीतिओं प्रचलित थी जीनसे निर्धनोंको लज्जाके कारण अनेक आपत्तिओंका सामना करना पडता था, उनको अपने अपने बहु बलसे दूर करनेका अपूर्व साहस कीया है. लखपती होनेपरभी नियम बनाकर भरी सभा मे सबसे पहिले अपनी भत्रिजी के विवाहमें उनका स्वयं पालन करना स्वीकार किया, और निज व्ययसे नियमों छपा कर प्रकट कर दिया है. आप बडे जीवदया प्रेमी है. अभी ही आपके द्रव्य द्वारा बाबु दयाचंद्रजी जैन बी. ए. गोयलीय ने 'मनुष्याहार' नाम ट्रेक्ट अंग्रेजीसें हींदीमें उल्था करके छपाकर २००० प्रत विना मुल्य वितीर्ण करा दी है. जैन जाति आपकुं उच्च दृष्टी से देखती है और सरकारमे भी आपका यथेष्ट सन्मान है.

(४९) **માસ્તર દીપચંદજી ઉપદેશક, નરસિંહપુરઃ**—આ ઉત્સાહી, ખંતીલા, ધર્મ પ્રેમી, નિર્લોભી અને વિદ્વાન ઉપદેશકથી કોઈ ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે. એમનો જન્મ સં. ૧૯૩૭માં નરસિંહપુર(C. P.) માં પરવાર જ્ઞાતિમાં થયો છે, અને પિતાશ્રીનું નામ શેઠ નાથુરામજી છે. એઓ હિંદી વર્નાકિયુલરની પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થવાથી એમને સને ૧૮૯૭માં સ્કુલ માસ્તરની જગ્યા મળી હતી તથા એમણે ઉર્દુ, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજીનું પણ સાધારણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યુ હતું. સને ૧૮૯૮માં એમણે નરસિંહપુરમાં એક સભા સ્થાપન કરી તથા એક પુસ્તકાલય અને પાઠશાળા એજ સભાના આશ્રય અને એગના પરિશ્રમથી ખુલેલી છે. ઈ. સન ૧૯૦૫માં એઓ મુંબાઈ દિ. જૈન પ્રાંતિક સભાના ઉપદેશક નિમાયા, પણ તબીઅત ઠીક ન રહેવાથી ૬ મહીના પછી સ્યાદ્વાદ પાઠશાળા કાશીના સુપ્રીન્ટેન્ડંટ નીમાઈ ત્યાં ૮ મહીના રહી સારૂં કાર્ય બજાવ્યું. પછીથી પાછા પ્રાંતિક સભાના ઉપદેશક નીમાયા છે. અને ૫-૭ વર્ષ દરમ્યાન ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં ઉપદેશક તરીકે એમણે ભ્રમણ કરવાથી ગામે ગામ ઘણોજ ધાર્મિક સુધારો અને ધર્મ જાગ્રતિ થવા પામી છે તથા અનેક તીર્થો અને સ્થાનોના દર્શન એઓ કરી શકયા છે તથા ગુજરાતી અને મરાઠી ભાષાનો

श्रीमान दानवीर जैन कुलभूषण शेठ माणेकचंद हीराचंद जे. पी. मुंबाई.

दि. जैन महासभाना प्रमुख तथा विद्यापमां जग जाणीता दानी अने नामी गृहस्थ.

शेठ हीराचंद नेमचंद दोशी
ऑनररी मेजीस्ट्रेट, सोलापुर.

शेठ रामचंद्र नाथारंगजी गांधी,
आकलुज.

Jain Press, Surat.

पंडित धन्नालालजी कासलीवाल मुंबाई.

(જાણીતા વિદ્વાન અને ખંડેલવાલ મહાસભાના પ્રમુખ)

बाबु माणेकचंदजी बैनाडा मुंबाई.

(મુંબાઈ દિ. જૈન પ્રાંતિક કો.ના ઉત્સાહી મહામંત્રી)

शेठ रावजी सखाराम दोशी, सोलापुर.

(દિ. જૈન પરીક્ષાલયના મંત્રી તથા દક્ષિણ મા. જૈન કોન્ફરંસની ટ્રેક્ટ કમીટીના સેક્રેટરી.)

शेठ ठाकोरदास भगवानदास झवेरी, मुंबाई.

(પ્રાંતિક કોન્ફરંસ-ઉપદેશક વિભાગના સેક્રેટરી તથા મુંબાઈ જૈન બોર્ડિંગના ઓન. આ. સેક્રેટરી.)

सुरत जैन प्रि. प्रेस.

પરિચય પણ થઈ ગયો છે. તેમ પ્રેક્ટીશને લીધે હાલમાં એમની વક્તૃત્વ શક્તિ અત્યંત ખીલી નીકળેલી છે. હાલમાં બે ત્રણ માસ થયાં શરૂઆતને માટે એઓ અલાહબાદ બોર્ડિંગના સુપ્રીન્ટેન્ડંટ નીમવામાં આવ્યા છે તથા એમના ભાઇ કાલુરામજી પણ રતલામ બો.ના સુપ્રીન્ટેન્ડંટ છે. પ્રથમ પત્નિના મૃત્યુ પછી એમણે આજન્મ સ્ત્રી માત્રનો ત્યાગ કર્યો છે અને પંચાણુવ્રત ધારણ કર્યા છે. તેમ એમના કાર્યથી પ્રાંતિક સભા અને ગુજરાત પ્રાંત ઘણોજ સંતુષ્ટ છે.

(૫૦) શ્રીમતી ચતુરબાઇ ગુંજોટી (સોલાપુર):—આ એક વૃદ્ધ, અનુભવી અને ધાર્મિક સ્ત્રી રત્ન છે. એમના પતિનું નામ શેઠ રેવચંદ ધનજી ગુંજોટીકર હતું, જેઓ ૧૯૪૯માં પરલોકવાસી થવાથી એમને ૫૩મે વર્ષે વૈધવ્ય દશા પ્રાપ્ત થઇ છે અને હાલ એમની ઉમર ૭૨ વર્ષની છે. એમને હાલ શેઠ ગુલાબચંદ અને માણેકચંદ એમ બે પુત્રો છે જેઓ પણ ધર્મપ્રેમી છે. એમણે ઘણી તીર્થયાત્રાઓ અને વ્રત વિધાનો કર્યા છે તથા રોજ સાસ્ત્ર સાંભળવાનો તથા નિત્ય પૂજનનો નિયમ છે. જો કે આ વૃદ્ધ બાનુને લખતાં વાંચતાં આવડતું નથી, છતાં પણ સ્ત્રી કેળવણી માટે એમની લાગણી વિશેષ છે. પોતાની વહુને પણ હાલ શિક્ષક રાખી ભણાવે છે. આળંદની જૈન પાઠશાળાને રૂ. ૧૫૦૦)ની રકમ એમણે પોતાના નામથી અર્પણ કરી છે તથા સાગી પન્નાલાલજીના ગુંજોટી પધારવા વખતે રૂ. ૧૦૦૦) સોલાપુરની પાઠશાળાને ભેટ આપ્યા હતા તથા આ વૃદ્ધ ધર્માત્મા સ્ત્રીનો વિચાર સોલાપુરમાં શ્રાવિકાશ્રમ કાઢવાનો હોવાથી એમના પુત્રોએ એમના નામથી રૂ. ૧૧૦૦૦) કાઢી સોલાપુરમાં 'ચતુરબાઇ શ્રાવિકા વિદ્યાલય' ત્રણ ચાર માસ થયાં સ્થાપન કર્યું છે.

(૫૧) શ્રી ભૂપાલરાવ આપ્પાજી જીરગે (કોલ્હાપુર):—આ ગૃહસ્થ કોલ્હાપુરમાં પ્રસિદ્ધ વ્યાપારી, ધર્માત્મા અને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન કોન્ફરંસના પ્રમુખ મેમ્બર છે. એમણે કોલ્હાપુરમાં એક સ્વતંત્ર અને એક બોર્ડિંગમાં એમ મળી બે મંદિરો બંધાવી તેની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તથા વખતોવખત તીર્થ તથા ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર માટે સેંકડોની રકમો આપ્યાજ કરે છે. વળી એમણે રૂ. ૩૦૦૦) જુદા કાઢી મહાપુરાણનો ઉત્તરાર્ધભાગ પ્રગટ કરવાનું કામ પં. કલ્લાપ્પા ભરમાપ્પાને સોંપેલું છે, એજ એમનો ગ્રંથોદ્ધાર પ્રત્યેનો પ્રેમ બતાવી આપે છે.

(૫૨) પરી. લલ્લુભાઇ પ્રેમાનંદદાસ એલ. સી. ઇ. મુંબાઇ:—બોરસદ નિવાસી વીસા મેવાડા જ્ઞાતિ આ ઉત્સાહી અને કેળવાયલા બંધુથી ગુજરાત પ્રાંત ભાગ્યેજ અજાણ્યો હશે. એઓએ ઇંગ્લીશનું સારૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી એલ. સી. ઇની પરીક્ષા પસાર કરી છે, જેથી અને એમની ચાલાકીથી મુંબાઇમાં એઓ ઇન્કમટેક્ષ ખાતામાં સારી નોકરી ઉપર છે તેમજ બે વર્ષ ઉપર તો છ માસ સુધી મુંબાઇમાં ઇન્કમટેક્ષ કલેક્ટરની જગ્યાએ ઘણા ભારે પગારે એકટિંગ નીમાયા હતા. આ નોકરીમાં એમની પ્રમાણિકતાને લીધે એઓના વખાણ આખા મુંબઇમાં થાય છે. એઓ પોતાની જ્ઞાતિની ઉન્નતિ માટે વખતોવખત પ્રયાસ કરી આગળ પડતો ભાગ લે છે તથા મુંબઇ પ્રાંતિક સભાના સહાયક મહામંત્રી બે ત્રણ વર્ષ સુધી એઓ હતા, તેમ અમદાવાદની પ્રે. મો. દિગંબર જૈન બોર્ડિંગના એઓ શરૂઆતથીજ સેક્રેટરી હતા. અને બે વર્ષ ઉપર જર્મનીને પ્રવાસે જવાથી એ હોદ્દાનું રાજીનામું આપ્યું હતું, પણ જર્મનીથી પાછા ફરવા પછી એઓ રતલામ દિ. જૈન બોર્ડિંગના સેક્રેટરી નીમાયા છે અને

જે કાર્ય ઘણી ચાલાકી અને યોગ્યતાથી કરી રહેલા છે. સને ૧૯૧૦માં એઓ પોતાના બંધુ મનુભાઇ સાથે અનાજ અને બીઆંનાં વ્યાપાર માટે જર્મનીને પ્રવાસે ગયા હતા. જ્યાં વ્યાપારી પેઢી સ્થાપી ત્યાં વર્ષેક દહાડો રહી પાછા ફર્યા હતા અને નોકરી ઉપર કાયમ રહી હાલ પણ એઓ ભારે પરીક્ષા માટે શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. આપણે ઇચ્છીશું કે તેમાં એઓ વિજયી થાઓ.

(૫૩) શા. છોટાલાલ ઘેલાભાઇ ગાંધી, અંકલેશ્વરઃ—વીસા મેવાડા જ્ઞાતિ અંકલેશ્વર નિવાસી આ ધર્મપ્રેમી, ઉત્સાહી અને કેળવાયલા બંધુ પણ ગુજરાત પ્રાંતમાં જાણીતાજ છે. એઓ પોતાની જ્ઞાતિની ઉન્નતિ માટે બહુજ પ્રયાસ કરી રહેલા છે. એમનાજ પ્રયાસથી અંકલેશ્વરમાં પાઠશાળા ખુલી હતી અને તેના એઓજ મંત્રી હતા. એમને ધાર્મિક જ્ઞાન સારૂં હોવાથી પોતે પણ પાઠશાળામાં શિક્ષણ આપતા અને લલિતા બ્હેનને પણ સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપી તેમના માર્ફતે અંકલેશ્વરની બીજી સ્ત્રીઓને પણ કેળવણી અપાવી છે. એમના પ્રયાસથી અંકલેશ્વરમાં હાલ ૩૦ વર્ષની અંદરની કોઇ પણ સ્ત્રી અભણ નથી એટલુંજ નહિ પણ મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ પણ સ્વાધ્યાય કરતાં શીખ્યાં છે. અંકલેશ્વર મંદીરની સુધારણા, પોતાની જ્ઞાતિમાં લગ્ન, સીમંત, યજ્ઞોપવિત આદીના રીત રીવાજો જૈન વિધિથી કરવાનો પ્રવેશ, વરકન્યાની ઉમરનું પ્રમાણ, જ્ઞાતિ જમણમાં યોગ્ય સુધારા વગેરે એમનાજ ખંતીલા પ્રયાસથી થયેલા છે, તેમ ત્યાંની પાંજરાપોળના એઓ સેક્રેટરી પણ છે. વળી મુંબાઈ પ્રાંતિક સભામાં તથા દરેક મેલાવડા પ્રસંગે એઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે. 'શ્રાવિકાશ્રમ'ની સ્થાપના અમદાવાદમાં થઇ ત્યારથીજ એઓ એ ખાતાનાં મંત્રી હજુ સુધી છે અને તે કાર્ય યોગ્ય રીતે ખંતથી બજાવે છે. આ ઉપરાંત એઓએ ગુજરાતી માહીતિ સાથે 'જૈન લગ્ન વીધિનુ' પુસ્તક લખીને તૈયાર કર્યું છે તથા એક પદ્યમય લિખીત ગ્રંથમાંથી શ્રી "ભક્તામર મહાત્મ્ય-"ની કથાઓ અનુક્રમે લખીને આ પત્રમાં એક વર્ષ થયાં પ્રકટ કરી રહ્યા છે.

(૫૪) પં. ફતેહચંદ કપુરચંદ લાલન, મુંબાઈ:—આખી જૈન કોમ આ વિદ્વાન, ખંતીલા, જાણીતા લેખક, વકતા, અને ધર્મોત્સાહી અગ્રગણ્ય ગ્રહસ્થથી ભાગ્યેજ અજાણી હશે. એઓ શ્વેતાંબર જૈનધર્મી હોવા છતાં પણ જૈનોના ત્રણે ફિરકા તરફ ભેદ ભાવ વગર જોનારા છે અને ત્રણે ફિરકામાં સંપ કરવા માટે એઓ ઉદ્યોગ કર્યા કરે છે. એમણે કેટલાંક ધર્મ પુસ્તકો રચીને બહાર પાડયા છે તથા એમની વકતૃત્વ શક્તિ એટલી તેજ છે કે જ્યાં એમનું ભાષણ થાય છે ત્યાં શ્રોતાઓની ઠઠ જામે છે. વળી ત્રીજે વર્ષે એમણે ઇંગ્લાંડ (વિલાયત)ની મુસાફરી કરી હતી, તે દરમ્યાન મી० 'હર્બર્ટ વોરન' (Mr. Herbert Warren) નામના વિદ્વાન યુરોપીઅનને ઉપદેશ આપી જૈન ધર્મી બનાવ્યા છે, તથા ત્યાં એક જૈન સભા સ્થાપન કરી આવ્યા છે. એમની સ્વતંત્ર સમાજ સેવાથી તથા એમની માન્યતા આખી જૈન કોમમાં થવાથી કેટલાક શ્વે. સાધુઓએ એમના ઉપર પાલીતાણામાં પોતાની પૂજા કરાવવાનું આળ મુક્યું શ્વે. જૈન કોમને ભંભેરી હતી, પણ સત્યનોજ વિજય થાય છે તેમ એમનો વાંકો વાળ પણ થયો નથી અને એમની પ્રતિષ્ઠા આખી જૈન કોમમાં વધતીજ જાય છે ત્યારે એમના ઉપલા નિમિત્તને લીધે શ્વે. જૈનોમાં ભારે કલહ અને ફાટફુટ પડી હજારો રૂપ્યા નકામા ખર્ચાઇ વકીલ બેરીસ્ટરોના ઘર ભરાઇ રહ્યા છે! જ્યારે એઓ તો તદ્દન અલગજ રહી ગયા છે અને

શ્રાવકો ફોકટના માંહોમાંહે લડી મરે છે, અને પોતાની કોન્ફરંસ પણ બે વર્ષ થયાં ભરી શકતા નથી. અમો ઇચ્છીએ છીએ કે શ્વે. જૈન કોમમાં આ નાહકનો ઝઘડો તાકીદે શાંત થાઓ.

(૫૫) શ્રીયુત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ, અમદાવાદઃ—જાણીતા લેખક, વક્તા, ગ્રંથકર્તા, જૈનોના ત્રણે ફિરકામાં સંપ થવા માટે અહર્નિશ ઉદ્યોગી અને નિડરપણે સ્વતંત્રતાથી જૈન કોમની નિઃસ્વાર્થે સેવા બજાવનાર આ વિદ્વાન સ્થાનકવાસી જૈન બંધુ છે, જેઓ અમદાવાદના 'જૈન સમાચાર' અઠવાડીક પત્ર અને 'જૈન હિતેચ્છુ' માસિકના માલિક અને સંપાદક છે (હાલ 'જૈન સમાચાર' થોડા સમય માટે બંધ પાડેલું છે). જો નિડરપણે ઉત્તમ વિચારોથી સ્વતંત્ર રીતે ભરપૂર લખાતું કોઇપણ પત્ર હોય તો તે એમનુંજ પત્ર છે. એમની જાતિ સેવા એટલી અગાધ છે કે એમને ગત વર્ષે ધર્મસેવા બજાવવા જતાં બે માસની સાદી કેદની શિક્ષા પણ થઇ હતી, છતાં પણ તે આનંદથી ભોગવી જૈન સમાજમાં વધુ જાણીતા થયા છે. સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસની ઉન્નતિ માટે એઓ દત્તચિત્ત રહે છે. અમારા વિચાર મુજબ આખા ગુજરાતના જૈનોમાં લેખનશક્તિમાં એમનો નંબર પહેલો છે. ટુંક સમયમાં એઓ 'મારી જેલ યાત્રા' નામે પુસ્તક પ્રકટ કરનાર છે જેને ઉત્તેજન આપવા સર્વેને અમારી ભલામણ છે,

(૫૬) શેઠ માણેકલાલ ઘેલાભાઇ ઝવેરી, સુરતઃ—વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતિ આ શ્વે. જૈન બંધુ પણ ત્રણે ફિરકામાં સંપ ચાહનાર તથા જાણીતા લેખક, વકતા અને વિદ્વાન હોવા સાથ ધનવાન પણ છે. એમનું જન્મસ્થાન વડોદરા છે. એમણે ઝવેરાતના તથા ખાણોના વ્યપારમાં સારૂં ધન ઉપાર્જન કર્યું છે. એમણે વડોદરા પાંજરાપોળમાં ૧૨ વર્ષ સુધી ઉત્તમ રીતે ઓ. સેક્રેટરી તરીકે કાર્ય કર્યું હતું અને તે પછી વ્યાપાર માટે રંગુન જવાનું થવાથી ત્યાં જઇને પણ ત્યાં પાંજરાપોળ સ્થાપી છે તથા નવું જૈન મંદિર તથા ધર્મશાળા સ્થાપન કર્યાં છે. ૧૯૫૬ના દુકાળ વખતે રંગુન ફેમીન રીલીફ ફંડના એઓ સેક્રેટરી હતા. વળી વડોદરામાં ચાર વર્ષ સુધી મ્યુનીસીપલ મેમ્બર નીમાયા હતા. દિગંબર શ્વેતાંબરમાં બીજાઓ જેમ ભેદ ગણે છે, તેમ આ ગ્રહસ્થ તેવો દ્વેષાળુ ભેદ ગણતા નથી, જેથી એઓ આપણી મુંબાઇ બોર્ડિંગના ધારા ઘડવામાં મદદગાર થયા હતા તથા બે વખત ધાર્મિક પરિક્ષક નીમાયા હતા. એઓ શેઠ માણેકચંદજીના ખાસ જુના મિત્ર છે તથા એમને શ્વેતાંબરી અને દિગંબરી બન્ને ગ્રંથોનો સારો પરીચય છે. વળી શ્વે. જૈન કોન્ફરંસના એક આગેવાન અને કેટલાક ધાર્મિક ફંડોના એઓ ટ્રસ્ટી છે, આ ગ્રહસ્થ પોતાના ધર્મ બંધુઓનું હિત કરવા સતત્ પ્રયત્ન કરે છે, જેથી કેટલાક દ્વેષાળુઓ એમને હેરાન કરવા ચુકતા નથી એ પણ પંચમ કાળની બલીહારી છે! એમણે 'સ્વાનુભવ દર્પણ' નામે દિગંબરી હિંદી પુસ્તકનો અનુવાદ કરી તે પ્રકટ કર્યું હતું તે માટે એમને કાંઇ પૂછયા ગાછયા વગરજ શ્વે. જૈન કોન્ફરંસની સબજેક્ટ કમીટીએ એમની સાથે કંઇપણ સંબંધ ન રાખવો એવો ઠરાવ કરેલો, પણ તે પાછળથી તેમને રદ્દ્જ કરવો પડેલો હતો. વળી લાલન–શીવજી પ્રકરણ! માં એઓને લાલનની હકીકત સત્ય લાગવાથી તે વિરૂધ્ધ હિલચાલથી તેઓ અલગ રહ્યા, તેથી સુરતમાં એમના ન્યાતીલા રાવ બહાદુર શેઠ નગીનચંદ ઝવેરચંદની એક નાની પાર્ટીએ નગરશેઠની સત્તા લોપીને તેમને પોતે કલ્પેલા સંઘથી તથા પોતે કલ્પેલી ન્યાતથી દૂર કર્યા છે, જ્યારે સુરતના શ્વે. સંઘના ૧૪ આની ભાગ જ એમના તરફ છે! આ સંબંધી હાલ સુરતમાં બદનક્ષીની ફરીયાદો

મહીનાઓ થયાં ચાલી રહેલી છે અને તેમાં જૈનોના હઝારો રૂપિયા બરબાદ થઇ વકીલ બેરિસ્ટરોના ઘરો ભરાવા ઉપરાંત સુરત મુંબાઇના કેટલાક શ્વે. જૈનો વ્યાપાર ધંધાથી પણ ખરાબ થાય છે અને આ કુસંપનો અંત આવતો નથી એ શોચનીય છે. અમો એજ ઇચ્છીએ છીએ કે આ ઝઘડાઓનો તાકીદે અંત આવો અને જૈનોના બરબાદ થતાં નાણાં અટકો.

(૫૭) ગાંધી નહાલચંદ સાંકળચંદ, સોનાસણ:—દશા હુમડ જ્ઞાતિ સોનાસણ (પ્રાંતિજ) નિવાસી આ ગ્રહસ્થ ધાર્મિક કાર્યોમાં વખતોવખત સારી મદદ આપ્યા કરે છે અને હાલમાં બેક વર્ષ થયાં એમણે પ્રાંતિજમાં રૂ. ૫૦૦૦) આપી 'શ્રાવિકાશ્રમ' ખોલ્યું છે, જે હાલ સારી સ્થિતિમાં ચાલુ છે.

(૫૮) શેઠ લાલચંદ કહાનદાસ, વડોદરા:—વીસા મેવાડા જ્ઞાતિ આ ગ્રહસ્થથી ગુજરાત પ્રાંત જાણીતો છે. એમના પિતાશ્રીએ વડોદરામાં ખંડેરાવ ગાયકવાડ અને મલ્હારરાવ ગાયકવાડના વખતમાં રૂપાના તથા તાંબાના સીક્કા પાડવાના કૉન્ટ્રાકનું કામ બાહોશીથી કર્યું હતું તથા તેમણે પાવાગઢના બ્રહ્મચારી રત્નકીર્તિજીને મળી પાવાગઢ તીર્થનો લોપ (હાલ હવાલ) થઈ ગયો હતો તે સં. ૧૯૩૩થી પોતે ખટપટ કરી એ તીર્થના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો અને તેમાં ફળીભૂત થયા. બાદ તેઓ ૧૯૪૦માં સ્વર્ગવાસી થવાથી તેમના બીજા પુત્ર કેશવલાલ અને ચુનીલાલ મલુકચંદની દેખરેખ નીચે એ તીર્થનો વહીવટ આવ્યો. પછીઆ બંનેનો સ્વર્ગવાસ થવાથી સં. ૧૯૪૯થી શેઠ લાલચંદભાઇ આ પાવાગઢ તીર્થના ઉધાર માટે અસીમ પ્રયત્ન કરી રહેલા છે. એમના વડીલભાઈ કેશવલાલના સ્મરણાર્થે એમણે રૂા. ૧૨૫) ખરચી " અન્યમતસાર સંગ્રહ " નામે એક પુસ્તકની ૫૦૦ પ્રતો છપાવી મફત વેહેંચી હતી તથા રૂ. ૨૦૫૧) ચાંપાનેર મંદિરનો મંડપ બાંધાવી આપ્યા હતો. સં, ૧૯૬૫માં એઓએ બડવાણી સિદ્ધ ક્ષેત્રનાં દર્શન સંઘ કાઢીને પગ રસ્તે કર્યાં હતાં, તેમાં રૂ ૩૦૦૦ ખરચ્યા હતા, જેમાં ૪૫૦ જૈનોએ તથા શ્રીમદ્ ભટ્ટારક ગુણચંદ્રજી પણ હતા. સં. ૧૯૬૪માં એમની ખટપટથીજ પાવાગઢમાં મુંબાઇ દિ. જૈન પ્રાંતિક સભાની પાંચમી બેઠક થયેલી અને તેના સ્વાગતકાર પ્રમુખ એઓજ હતા, તેમ મુંબાઇ નિવાસી શેઠ ચુનીલાલ હેમચંદ જરીવાળા, તથા વેડચવાળા ઇચ્છાબાઇએ પાવાગઢ તીર્થમાં બે મંદિરોનો ઉદ્ધાર રૂપિયા ૮–૧૦ હજાર ખરચીને એમના ઉપદેશથીજ કરેલો, જેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૯૬૭માં કરેલી, ત્યારે પણ મુંબાઇ પ્રાંતિક સભાની આઠમી બેઠક કરવામાં આવી હતી. એકંદરે આ પાવાગઢ તીર્થમાં બે ધર્મશાળા, નવીન ૩ મંદીર તથા પગલાંની છત્રી થયાં છે તથા બગીચાની જમીન સરકાર તરફથી મફત મેળવી છે. ૧૯૬૭ સુધી એઓ એકલાજ એ તીર્થનો વહીવટ સારી રીતે કરતા હતા, પણ બે વર્ષથી એક તીર્થની કાયદેસર મેનેજીંગ કમીટી નીમાઇ છે અને તેના સેક્રેટરી અને કોષાધ્યક્ષ એઓજ છે.

(૫૯) શ્રીયુત ધરમચંદજી હરજીવનદાસ મુનિમ, પાલીતાણા:—અંકલેશ્વર નિવાસી વીસા મેવાડા જ્ઞાતિ આ ધર્મપ્રેમી વયોવૃદ્ધ ગ્રહસ્થ છે. એઓ પચીસેક વર્ષ થયાં પાલીતાણા તીર્થના મુનિમ તરીકે નિમાયલા છે અને એઓ પાલીતાણા તીર્થના તથા મંદીરનો વહીવટ અને ત્યાં સાફસફાઇ એવી તો ઉત્તમ રીતે રાખે છે કે એની બરાબરીમાં કોઇ તીર્થની ઉજલામણ નથી. એમની ધાર્મિક શ્રદ્ધા તથા સ્વાધ્યાય પ્રેમ અગાધ છે. આજ સુધીમાં એમણે ઉપદેશ આપીને સેંકડો જૈનોને નિત્ય સ્વાધ્યાયનો નિયમ આપ્યો છે

તથા સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકો પણ બનતી સગવડ પુરા પાડે છે, તથા બધા પત્રોના ગ્રાહકો વધારવાને એઓ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. એમણે હાલમાં 'ચોવીસઠાણા ચર્ચા' નામે પુસ્તક વીસ્તાર સાથે હિંદીમાં લખીને તૈયાર કરીને અમને મોકલેલું છે, જે અમો થોડા સમયમાં એમના જીવનચરિત્ર સાથે પ્રકટ કરવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ.

पहोंच--अवलोकन.
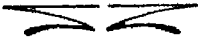
"वैद्य"-મુરાદાબાદથી પ્રકટ થતું માસિક પત્ર. વર્ષ ૧ અંક ૧-૨. સંપાદક વૈદ્ય શંકરલાલ હરીશંકર જૈન વૈદ્ય, મુરાદાબાદ. વાર્ષિક મુલ્ય રૂ ૧). આ નવીન હિંદી માસિકમાં શરીરના રોગો તથા વૈદકને લગતી માહીતિના લેખો સારા જોવામાં આવે છે. લવાજમ પણ જુજ છે. આ માસિકની દરેક રીતે અમો ફતેહ ઇચ્છી હિંદી વાંચકોને એના ગ્રાહક થવા ભલામણ કરીએ છીએ.

સાર્વ ધર્મ અને જૈન ધર્મ:-આ બે બંગાળી ભાષાની ટ્રેકટો બંગીય સાર્વ ધર્મ પરીષદ દ્વારા બાબુ દેવેંદ્રપ્રસાદે પ્રકટ કરી છે. જેનો પહેલાનો કુલ્લે ખર્ચ શેઠ નાથા રંગજી ગાંધીએ અને બીજીનો ખર્ચ પુરૂષોતમલાલ જૈની (ફતેહપુર)એ આપ્યો છે. બંગાળ પ્રાંતમાં બંગ ભાષામાં જૈન ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે આ પરીષદ ઉત્તમ રીતે કાર્ય કરી રહી છે, જેને સર્વ જૈનોએ મદદ કરતા રહેવું જોઇએ.

जैन प्रदीपः—देवबंद (सहरानपुर)से प्रकाशित नवीन ऊर्दु मासिक पत्र. वर्ष १ अं. १. बाबु ज्यातिप्रसादजी ए. जे.ने इस पत्र निकालना शुरु किया है जिस्कुं उर्दु पढे जैनोंकुं अवश्य आश्रय देना चाहिए.

(१) सनातन जैन धर्म (२) श्री महावीर स्वामी और दिवाली:—પં. પન્નાલાલજી બાકલીવાલના મંત્રીત્વમાં કાશીમાં શ્રી જૈન ધર્મ પ્રચારીણી સભા સ્થાપન થઇ છે, જે દ્વારા સસ્તી કીંમતે કે મફત જૈન ધર્મને લગતી ટ્રેકટો કાઢવાનું શરૂ કર્યું છે, જે દ્વારા આ જુદી જુદી બે ટ્રેકટો ચુનીલાલ ગ્રંથમાલાને નામે પ્રકટ થઇ છે. અજૈનોને મફત અને જૈનો માટે દરેકની કિં. અડધો આનોજ છે. ૧૦૦ પ્રતના રૂ ૨) છે. આ બંને ટ્રેકટો દરેકે અવશ્ય વાંચવા લાયક છે.

सप्त तत्व विचार:—દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન કોન્ફરંસની ટ્રેકટ કમીટીની આ પાંચમી ટ્રેકટ છે, જેમાં જીવ અજીવ વગેરે સપ્ત તત્વોનું વિવેચન મરાઠીમાં કરેલું છે. કિં. ૦)- મગાવાનું સ્થળ—સુપ્રીન્ટેન્ડંટ, જૈન બોર્ડિંગ, કોલ્હાપુર.

श्री अभिनंदन दि. जैन पाठशाळा-रिपोर्ट:—લલિતપુરમાં એક વર્ષ થયાં શેઠ મથુરાદાસજી, બાબુ ચૈતનદાસજી વગેરેના પ્રયાસથી આ નામની પાઠશાળા સ્થાપન થઇ છે તેનો આ પ્રથમ રિપોર્ટ છે, જે જોતાં જણાય છે કે હાલ એમાં ૨૨ વિદ્યાર્થી ભણે છે તથા બાળ પરીક્ષા, પ્રવેશિકા પરીક્ષા અને પંડિત પરીક્ષાનો ક્રમ શીખવાય છે, જેથી બુંદેલખંડ પ્રાંતમાં સંસ્કૃત શીખનારા માટે આ ઉત્તમ અને સગવડરૂપ સંસ્થા છે. આ વર્ષમાં કુલ્લે આવક રૂ. ૧૬૬૭ાાા- અને ખરચ ૧૪૮૬ાાાા થયો છે, આ પાઠશાળામાં બહારના વિદ્યાર્થીને રહેવા ખાવાની પણ સગવડ કરવામાં આવી છે. અમો આ સંસ્થાની હરેક રીતે ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ.

જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાનો ૨૯-૩૦-૩૧ મા વર્ષનો રિપોર્ટ:—ભાવનગરની આ સભા રાબેતા મુજબ ઉત્તમ પ્રકારનું કાર્ય કરી રહેલી છે એટલે વિશેષ સમાલોચનાની જરૂર નથી.

शास्त्रार्थ-अजमेरका पूर्व रंग:—આર્ય સમાજીઓ સાથે અજમેરમાં જૈનોને જે ગંજાવર વાદવિવાદ અને મૌખિક શાસ્ત્રાર્થ ગત વર્ષમાં થયો હતો તેનો ૧૨૦ પાનાંનો આ પૂર્ણ હેવાલ હીંદીભાષામાં છે, જે દરેક જૈને અવશ્ય વાંચવા અને સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે. કિં. ૦)ના મળવાનું સ્થળ:-મંત્રી જૈન તત્વ પ્રકાશીનિ સભા-ઇટાવા સીટી.

પ્લેગની જડી:—થાંદલા નિવાસી ટીકમચંદ તસેરા જૈને એક વનસ્પતિની જડી અમને અભિપ્રાયાર્થ મોકલી છે જે માટે તેઓ જણાવે છે કે એ જડીબુટ્ટી પ્લેગની ગાંઠ અને તાવ બન્ને માટે ઉપયોગી છે. તેમ એનાથી શરીરના બીજા રોગો પણ દૂર થાય છે. ગરીબોને પોસ્ટેજ સાથે ૦)ના ની ટીકીટ બીડવાથી મફત મળે છે, તથા શક્તિવાળા પાસેથી ૦ા લેવાય છે. મળવાનું સ્થળ:- ટીકમચંદ તસેરા, મંત્રી, જૈન સભા, થાંદલા. (રતલામ.)

—❧—

जैन समाचार संग्रह

મુંબાઇમાં મહાન રથોત્સવ અને દિગંબર જૈન કોન્ફરંસની બેઠક

આવતા માસમાં નાતાલના તહેવાર પ્રસંગે એટલે માગસર વદ ૩ થી વદ ૯ તા. ૨૬-૧-૧૨ થી તા. ૧-૧-૧૩. સુધીમાં મુંબાઇમાં મોટા ઠાઠમાઠથી તેરહ દ્વિપ પૂજન વિધાન અને મહાન રથોત્સવ દિગંબર જૈન પંચ તરફથી થનાર છે, જે પ્રસંગે આપણી મુંબાઇ દિગંબર જૈન પ્રાંતિક કોન્ફરસની વાર્ષિક બેઠક ભરવાનું આમંત્રણ થવાથી તે આમંત્રણ કોન્ફરંસ કમીટીએ સ્વીકાર્યું છે, જેથી આવતા માસમાં આપણી પ્રાંતિક કોન્ફરંસની બારમી બેઠક મુંબાઇમાં મોટા ઠાઠમાઠથી થનાર છે, જે માટે ગંજાવર હિલચાલો ચાલી રહેલી છે, તેમજ સ્વાગત કમીટીના પ્રમુખ લાલા પદમચંદજી બૈનાડા અને સેક્રેટરી લાલા ભાગમલ પ્રભુદયાલજી નીમાયા છે. આ કોન્ફરંસની નવમી બેઠક વૈશાખ માસમાં ખામગામમાં થઇ હતી, જેથી આ બેઠક દશમી ગણાવી જોઇએ, પણ અગાઉના બે વર્ષમાં અધિવેશન થયેલું ન હતું, તેથી મહામંત્રીની સૂચના મુજબ આ બેઠકને બારમી બેઠક ગણવામાં આવી છે. આ વખતે કોન્ફરંસમાં મુંબાઇમાં કે જ્યાં સર્વે બાબતની સુભીતા છે ત્યાં ભરાવાથી આપણી કોન્ફરંસ કંઇ અલૌકિક રૂપજ ધારણ કરશે એવી દરેક સંભાવના છે.

ત્યાગી પન્નાલાલજીનો કેશલોચ:- શ્રીમાન ત્યાગીજી એલક પન્નાલાલજીનો કેશલોચ કારતક સુદ ૧૨ ને દીને ઝાલરા પાટણ સીટીમાં ગંજાવર રથોત્સવ પ્રસંગે ભારે ઉત્સાહથી થઇ ગયો છે, જે પ્રસંગે બાબુ સુંદરલાલજી બૈનાડાએ એક ઉત્તમ ભાષણ આપ્યું હતું તે આ અંકની સાથે વધારા તરીકે વેચવામાં આવેલું છે, જે વાંચવા સર્વેને ભલામણ છે. વધુ વીગત વધારા રૂપે અથવા આવતા અંકમાં પ્રકટ થશે.

श्री ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रमનો બીજો વાર્ષિક મેલાવડો કાર્તક સુદ ૮થી ૧૫ સુધીમાં હસ્તીનાગપુરના વાર્ષિક જંગી મેળા પ્રસંગે ભારે ઉત્સાહથી થઇ ગયો છે.

फिजुलखर्चो बंध:—કોસીકલાં નિવાસી મુંશી લટુરમલ જૈનના ઉપદેશથી ફિરોજપુર મીરકામાં જૈન વૈષ્ણવ અને બ્રાહ્મણોએ મળી આતિશબાજી, ફુલવાડી, વેશ્યાનૃત્ય ન કરવાનો તથા લગ્નમાં લેવાતા કેટલાક કરો હવે ઓછા કરવાનો લેખીત ઠરાવ પોતાની પંચમાં કર્યો છે.

પરીક્ષાનું પરીણામઃ—સુરતની ફુલકોર કન્યાશાળાની વાર્ષિક પરીક્ષા ગયા માસમાં લેવાઇ હતી જેમાં બેઠેલી ૮૬માંથી ૭૫ કન્યાઓ પાસ થઇ છે તથા ધર્મ શિક્ષણની પરીક્ષાનું પરીણામ પણ ૮૬ ટકા આવ્યું છે.

મૃત્યુના સ્મરણાર્થે શાસ્ત્રદાનઃ—શા કેશવલાલ ત્રીભોવનદાસના પ્રયાસથી પાદરાં નિવાસી હરીલાલ જીવણદાસની વિધવા **બાઇ મંછા** તરફથી તેમની સ્વર્ગવાસી પુત્રી ઇચ્છા**ના સ્મરણાર્થે** અમુક રકમ શાસ્ત્રદાન માટે કાઢવામાં આવી છે, જેમાંથી એક પુસ્તક 'દિગંબર જૈન'ના ગ્રાહકોને **ભેટ** તરીકે વેંચી શકશે.

પાસ થયાઃ— અમદાવાદ બોર્ડિંગમાંથી આ વર્ષની પરીક્ષામાં અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણથી પહેલા ધોરણ સુધીની પરીક્ષામાં બેઠેલા ૩૩માંથી ૨૯ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા છે, જેમાં છઠ્ઠા ધોરણમાં પાસ થએલા ૧૧ માંથી ૨ વિદ્યાર્થી તો પોતાના કલાસમાં પહેલે અને બીજે નંબરે પાસ થયા છે, જે વધુ ખુશી થવા જેવું છે.

મુલતાનમાં સુધારોઃ—બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજીએ ચાતુર્માસમાં મુલતાનમાં ધર્મોપદેશ કરવાથી ત્યાં ઘણા જૈનોએ, સ્વાધ્યાય કરવાના તથા ફટાણા ગીતો, હાથી દાંતની ચુડી, શીપના બટન વગેરે નહિ વાપરવાના નિયમો લીધા છે તથા એક પુરૂષ નામે **અમૃતલાલજી** અને એક ભણેલી સ્ત્રી નામે **હરીબાઇ એમ બે શ્વેતાંબર જૈનોએ** શ્રદ્ધાપૂર્વક દિગંબર જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો છે.

આમોદમાં પર્યુષણ પર્વમાં શ્રીયુત હરજીવનભાઇ રાયચંદે દશ લક્ષણીક ધર્મ ઉપર દરરોજ જાહેર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તથા એ વખતે પુરસાના શા. મોતીચંદ ભાઇચંદની મીલ્કત સંબંધમાં તેમના ભત્રીજા અને પુત્રવધુ વચ્ચે પડેલી તકરાર પતાવી નીચે મુજબ રકમ ધર્માદા અપાઇ છે–રૂ. ૨૭૧) અમદાવાદ દિ. જૈન બોર્ડિંગમાં, રૂ. ૨૨૦) દહેરાસર વગેરેમાં, રૂ. ૨૭॥ આમોદની ઇંગ્લીશ સ્કુલમાં, અને રૂ. ૨૭॥ આમોદના સદાવ્રત ફંડમાં મળી રૂ. ૫૫૦ ધર્માદા કઢાયા છે. વળી અણોરની બે વિધવા વચ્ચે પડેલો ટંટો પતાવી આપી કોર્ટમાં ખરચાતા નાણાં બચાવી દેવામાં આવ્યા છે. તથા **અણોરના શા.** કેવળદાસ બહેચરદાસે ગોરણીના જમણ માટેના રૂ ૧૦૧) તેમાં ન વાપરતાં તેમાં રૂ. ૫૧) ઉમેરી તે આમોદના દહેરાસરના જીર્ણોદ્ધાર ફંડમાં આપી દીધા છે, જે અનુકરણીય અને ધન્યવાદરૂપ છે.

શ્રી ગીરનારજી તીર્થનો સને ૧૯૫૮ નો વીગતવાર હીસાબ અમને મળ્યો છે જે જોતાં જણાય છે કે એનો પ્રબંધ કમીટીના હાથમાં આવવા પછી સુધરવા માંડયો છે તથા એ વર્ષમાં કુલ્લે આવક રૂ. ૪૪૧૫ાાાની થઇ છે.

અંતરીક્ષજી કેસ:—આ કેસનો ઠરાવ તા૦ ૧૩મીએ હતો તે દીને કેસ ચાલતાં અંતરીક્ષજીનો ફોટો લેવાની શ્વેતાંબરીની અરજી મુલતવી રાખવામાં આવી છે તથા દિગંબરીનો લેખીત જુવાબ દાખલ કરવાનો ઠરાવ તા. ૭-૧૧-૧૩ (માગસર વદ ૦)) નો પડયો છે, એ અગાઉ મેજીસ્ટ્રેટ **મી. દીધે** એક દિવસ ખાસ સીરપુર પધારી અંતરીક્ષજીની મૂર્તિ જોવા આવનાર છે, જે પ્રસંગે દિગંબરી આગેવાનોને હાજર રહેવાને મી. ચવરે વકીલ સૂચના કરે છે.

બારામતીમાં પં. નાના ગમચંદ્ર નાગ દ્વારા સારો ઉપદેશ અપાય છે.

મહાસભાની ૧૭મી બેઠક મથુરામાં ગયા માસમાં ત્યાંનાજ શેઠ દામોદરદાસજીના પ્રમુખપણા નીચે વાર્ષિક મેળા પ્રસંગે થઇ ગઇ છે, જેમાં મહાવિદ્યાલયને કાશીના વિદ્યાલયમાંથી જુદું પાડવાનો અને તે ખુરઇ,

લલીતપુર, અલીગઢ કે ખુર્જા વગેરે સ્થળે લઇ જવાનો ઠરાવ થયો છે!! વધુ વીગત આવતા અંકમાં.

જૈનોમાં પ્રથમ સીવીલીયન:-લાહોર નિવાસી દિગંબર જૈન બંધુ પ્રો. **લાલા રામચંદ્રજી** એમ. એ. એ માત્ર ૨૩ વર્ષની વયે આજ સુધીમાં બધી પરીક્ષાઓ ઉત્તમ રીતે પસાર કરી હાલ વિલાયતમાં આઇ. સી. એસની (કલેકટરની) પરીક્ષા પસાર કરી છે. ટુંક સમયમાં આ ભાઇ હિંદુસ્તાન આવતાંની સાથેજ કોઇ સ્થળે કલેકટર નીમાશે. આખી જૈન કોમમાં આ પ્રથમજ સીવીલીયન થયા છે, જેમનો ફોટો તથા હિંદી જીવનચરિત્ર આ ખાસ અંકમાં આપેલું છે જે વાંચવા સર્વેને ખાસ ભલામણ છે.

રામટેક તીર્થમાં કાર્તક સુદ ૧૩ થી ૧૫ સુધીમાં વાર્ષિક મેળો ભરાઇ ગયો છે.

'જૈન તત્વ પ્રકાશક' નામે નવીન હિંદી માસિક પત્ર ઇટાવાથી પ્રકટ થનાર છે.

શ્વેતાંબર જૈન કોન્ફરન્સના પ્રયાસથી દશેરા પ્રસંગે થતો ૧૨૦ સ્ટેટમાં પશુવધ બંધ થયો હતો અને આ વર્ષે બગ્ગણા, રંગપુર, હાથીપુરા, રામપુરા, મહુઆ, કલોલ, લેંચ વગેરેના સ્ટેટોએ કરાતો પશુવધ બંધ કર્યો છે.

કેળવણીનું પ્રમાણ:-મુંબાઇ ઇલાકામાં હાલ ૧૦૦૦માં ૭૧૮ પારસી લખીવાંચી શકે છે ત્યારે જૈનોમાં ૩૧૯ જ તેમ કરી શકે છે તેમ અંગ્રેજી ભણનાર પારસી જ્યારે હજારે ૩૪૫ છે ત્યારે જૈન માત્ર ૧૮ જ છે. પારસી કોમની ચડતી અને જૈન કોમની પડતીનું કારણ આ પ્રમાણે કેળવણીનો અભાવજ છે.

ગોમટસ્વામી તથા તીર્થંકરોના ફોટાઓ વેચાતા અટકાવવા માટે મુંબાઇમા લાલા પરભુદયાળજી દ્વારા કેસ ચાલતો હતો, તે સંબંધમાં રાજા રવીવર્મા, અનંતરિવાળી વગેરે ફોટો વેચનારાઓએ એવા ફોટાઓ નહિ વેચવાનું લેખિત કબુલ કર્યું છે.

મૈસુરમાં રાજ્ય ભવનના વિદ્વાનોમાં જૈન વિદ્વાન તરીકે પં. શ્રી. દૌર્બલીજિનદાસ શાસ્ત્રીને નીમવામાં આવ્યા છે.

સોલાપુરમાં શેઠ નાથા રંગજી બોર્ડિંગનું મકાન બાંધવાના પાયો નાંખવાનું મૂહર્ત ગયા માસમાં કલેકટર મી૦ હેમને હાથે ભારે ઠાઠથી થયું હતું.

શ્રવણ બેલ્ગુલની પાસે ચાર માઇલ ઉપર નવી રેલ્વે બંધાવાની સગવડ થાય છે.

આ અને આવતો અંકઃ—વર્ષની અધવચે કે વર્ષની છેવટે નહિ પણ પહેલેજ અંકે અગાઉથી લવાજમ લેવાનો નિયમ થવાથી ગ્રાહક કે મેમ્બર જેમનું લવાજમ અગાઉથી આવી ગયેલું હતું તેટલાનેજ આ ખાસ અંક પ્રથમ મોકલવામાં આવ્યો છે અને જેમનું લવાજમ બાકી છે તે **મેમ્બરોને રૂ. ૩)**ના **વી. પી.**થી અને **ગ્રાહકોને રૂ. ૧॥।**ના **વી. પી.થી** આ ખાસ અંક આઠ દિવસની અંદર મોકલવામાં આવશે, તે જેમને મળે તેમણે અવશ્ય સ્વીકારી લેવો. કોઇ પણ જુના ગ્રાહકે હવે મનીઓર્ડર કરવા તસ્દી લેવી નહિ. આવતો અંક માગસર સુદ ૧ને બદલે સુદ ૧૫ સુધીમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આ વર્ષના ગ્રાહકોને રૂ. ૧)ની કિંમતનો આ ખાસ સચિત્ર અંક તદન ભેટ આપવા ઉપરાંત **રૂ. ૨)ના મુલ્યના ૮ પુસ્તકો ભેટ** આપવામાં આવશે, જે પૈકીના ભેટના **૨** પુસ્તકો શ્રી **हनुमान चारित्र** અને **मनोरमा** આ અંક સાથેજ સર્વેને રવાના કરવામાં આવ્યા છે અને બાકીનાં ભેટનાં પુસ્તકો તૈયાર થતાં જશે તેમ તેમ માસિકની સાથે રવાના કરવામાં આવશે. બાકીના પુસ્તકો માટે કોઇએ ઉઘરાણી કરવી નહિ. નવીન વર્ષનું સચિત્ર **જૈન** પંચાંગ પણ આ અંક સાથે સર્વે ગ્રાહકોને ભેટ આપવામાં આવેલું છે તે સર્વેએ સંભાળી લેવું.

श्रीमान साहू शेठ सलेखचंदजी रईस,

ऑनररी मेजीस्ट्रेट, नजीबाबाद.

(जातिरत्न श्रीमान सरल परिणामी, धर्मप्रेमी [illegible] सदस्य)

जैन प्रेस-सूरत

Lord Mahavira's Candles.

(By:—Jagmander Lal Jaini M. A. Barrister at-law.)

In his **Modern Painters** Ruskin speaks of the Arts as follows: —"But I say that the art is greatest which conveys to the spectator, by any means whatsoever, the greatest number of the greatest ideas; and I call an idea great in proportion as it is received by a higher faculty of the mind, and as it more fully occupies, and in occupying, exercises and exalts, the faculty by which it is received." Much in the same strain we may speak of Religions. The greatest religion is that which conveys the greatest number of ideals; an ideal being great in proportion as it comprehends Time and Space to a greater extent and brings the human soul in touch with Truth & Bliss & Peace with greater & sweeter cogency. When powers of Reason are exhausted & the human soul in its inquiries into matter & in its 'yearnful' groping after Truth & Eternity is left in the dark, then it is that soft dissatisfaction steals into the soul & as often as not dissent & distress make new bewilderment & fresh revolts in its unfathomable depths. These depths are verily beyond the grasp of Reason. Primitive feelings reign these in contemptuous independence of Reason, the Sovereign & sole guide of our Sciences. It is these depths beyond Reason which occasionally shoot tragedy, grim comedy, incredible self-sacrifice, unadulterated selfishness up into the world of action & matter. The ideals of which Religion consists concern more with these than anything else. The common constitution of human nature gives all men & women at least a few common impulses & a few common sentiments & sins. The greatest religion is that which soothes these impulses, gradifies these sentiments & guards against these sins. Again the greatest religion will be that which is open to every human being without the mediation of any person or thing. On this **Devali** (દીવાળી) occasion when Indras & Indranis & all the gods & goddesses of the sixteen heavens came down in joy unmeasured to celebrte the attainment of Nirvana (નિર્વાણ) by the last Tirthankara of the Jainas, **Lord Mahavira** લોર્ડ મહાવીર in Pavapuri પાવાપુરી in Behar, 2438 years ago, & when now the Hindus & many non-Hindus too illuminate their homes, shops & public places as if to symbolise on earth the great light & bliss that was then experienced in the heavens by those who are nearer the heart-beats of the Universe than most of us are On this occasion of brilliance & purity, it is appropriate to give a thought to

the legacy of light that the last Lord left to us. Desertion of ideals, impurity of actions & choked narrowness of motives & sympathies have made the Light dim to our eyes; moral weakness have robbed us of the enthusiasm that leads on to it; & the selfish pursuit of gilded dirt has bowed us double to seek the filthy glory of worldly attainments so much that our eyes seldom meet the pure gazes of the stars & our ears hardly ever hear the white massages that they single down to us, & our souls shut up in cages of clay alas! Sing & feel that they are clay, identical with the clay of their prison-house! In the days of old the prisons were as strong as now, but the moat of civilisation was not so elaborate & deep & broad as it has been made by two millenniums or more of constant labor of the millions of men & women that have been & are. Escape now has become almost impossible; escape, I mean, from low ideas & sinful lives. A few years ago I remember having read about an experiment by a few **thousand Americans** to live the **life of Christ**—i.e. life of Love & Sacrifice, Truth & Purity. The experiment was for a week only. But from the very first day, the aspirants began to fall off & hardly any struggled on in the life to the end of the 7th day. And all declared that in conditions of modern life it was impossible to live the life of Christ! Need I say that the strict details of Jaina householders' & ascetics' lives are much severer than the discipline enjoined on its followers by the Churches of Christianity? But it is not to be concluded that the pursuit of Jainism is, therefore, impossible. Possibly the American experimenters committed a mistake. They might not have taken into consideration what in Jaina philosophy is called the [illegible] or the spirit of the **times**. Ancient principles of Jainism (or of Christianity) to be of us now have to be clothed in modern practices. This is alone where the enlightened moderns come into conflict with the orthodox old-viewed folk of the **honest** type. I say 'of the **honest** type', for there be some who are so wedded to customary narrow-mindedness confirmed by ineradicable ignorance that they would twit & disbelieve even a **Kevalagyani** केवलज्ञानी (an all-knowing ascetic), if one were to ride on air from the Videhas into India!

Well, then, what is the Light, left in our custody by Lord Mahavira? And is it not the greatest light, because it is Truth itself? Briefly characterised the Light teaches us (1) Spiritual independence which connotes undivided freedom & unlimited responsibility. The soul depends upon none else for its progress, & none else is responsible for the degradation & distress which the soul may be affected with. This doctrine evidently frees us from all evils & heart-burning which we are apt to suffer by laying our sins or sorrows at the doors of others, because we fancy them either to have done something which

they ought not to have done, or to have omitted to do something which they ought to have done. Also it would be seen that this doctrine- -the only true doctrine of Independence-shows the basic identity of Duty with true Self interest. Its practical consequences are also golden. It does away with all prophets & priests to intercede between TRUTH & the human SOUL. Thus our salvation is neither attained nor accelerated by buying it from or bribing any being human or superhuman by our vows, lives, earnings or bodies. The price of Everlasting life is itself, namely Living, To attain it for ever, live it **now.** Peace, purity, both of them passionate & steady, are its tests & attributes. An inward light that for ever shines & encourages & inspires & becomes the truest life-current even in our mortal bodies, is its dearest attainment. (2) It teaches us the essential universality of the Brotherhood of not only all men but of all that lives. The current of life in the lowest living organism is as sacred subtle, sensitive, mighty & eternal as in Juliet, Cleopatra, Caesar,, Alexander, Christ, Mahomet & Lord Mahavira himself. This is the undying basis of our fraternity for all. An ever-ready feeling of this great lesson, which purity learns in no time, is a great safeguard, in fact a perfectly sure cure for the soul killing cancer of vanity, pride, self-glorification, contempt of others, cruelty in sports, carelessness of subhuman & also of human living beings,. The great principle of **Ahinsa** અહિંસા is the glorious child of this real universal Brotherhood of Everything living.

The above two lessons are the two Great Candles that were left by Lord Mahavira to illumine for ever the seen & unseen vastnesses of Loka લોક & Aloka અલોક & on the Dewali દિવાળી day we pray our brethren the readers of the '**Digambara Jaina**' "દિગમ્બર જૈન" to light these two candles with all the pure fire of enthusiasm & aspiration after Eternity in their souls & at least for some time to feel nearer the great golden goal dashed with rose & electricity & blue Infinity where our Lords live & where Joy & Peace reign Supreme for ever & for ever!

Joy & Peace to All !!!

Allahabad. July 25 1912. **J. L. Jaini**

The Soul.

Its Development according to Jainism.

(*By:—Mr. Herbert Warren, London S. W.*)

Having been asked by the editor to send an article within a fortnight about the Jain religion, for publication in the November issue of the "Digamber Jain," "(દિગમ્બર જૈન)" and not having much leisure for the purpose, I may be excused if I do not write something quite fresh. The following lines are based upon old matter.

Jainism is one of the faiths of the world; it maintains that "non-injury" (ahinsa અહિંસા) is the highest religion. Its philosophy teaches that living beings have the power of knowing, that that which is known is reality, and that truth is knowledge purged of intoxicating elements. The Jain scriptures are handed down as being the teachings of those who have in the past purged their knowledge of all intoxicating elements such as anger, and have reached permanent omniscience.

The word reality just used has many meanings, but as meant in this philosophy that which is real is called substance (dravya દ્રવ્ય). Space is real, matter is real, soul is real. But the substance of the universe is not, never was, and never will be one homogeneous mass, nor one individual being; matter never changes into soul, and one soul never becomes another. Each of us can consider the universe as divided into self and not self. That which is not self is made up of living beings and of lifeless things. Each of us, therefore, is a **social** being; there are others. And one's right relation to them is that of kindness. The lifeless, insentient things have no feeling and we cannot pain them.

Any living being may be regarded as a soul. That which in the living being is seen by the eye and touched with the hand is not the soul; but the soul is not absent in the man, butterfly, tree, or whatever visible example we take. They are living souls; the soul in its completeness is in each one of them. But it is not pure; and it is not reasonable to assume that it ever has been pure. Metals are not found in the pure state, gold has to be refined, and the soul has to be developed. By reason of the impurity in the soul its qualities are obscured. The substance of the impurity is matter (pudgale, પુદ્ગલ or dravya karma દ્રવ્ય કર્મ). Attraction and repulsion are properties of matter. When matter is in combination with the soul, repulsion becomes aversion, and takes the form of anger, and pride. Attraction becomes attachment, and takes the form of deceitfulness and greed. These forces become the means whereby we give ourselves wrong belief, and do wrong things like killing, lying, stealing &c. They are impelling forces to wrong action; but they do not compel us; anger may impel us, but not compel us to injure someone; we are free and have the power to refrain. Anger is not a quality of the pure soul any more than the dirty colour of muddy water is a quality of water; water is white or colourless; the soul is for giving.

The souls just mentioned, man, butterfly, tree, are in the process of development. Acording to my understanding of the Jain belief, there is an infinity of souls whose development is already completed; and there is also an infinity of souls (avyakta mithyatva nigoda (અવ્યક્ત મિથ્યાત્વ નિગોદ) whose development has not begun. The undeveloped condition has no beginning but it has an end;

the fully developed condition (Siddha ship) has a beginning but no end.

During the process of development the living being goes through a series of rebirths until it reaches the state where it lives without any material body, gross or fine, and in which all its infinite qualities are liberated and there is no hindrance to or disturbance of its free natural action (jnana જ્ઞાન darshana દર્શન, and charitra ચરિત્ર). During the process of development there are four planes of existence on which the living being may be born (1) angel (deva દેવ), (2) human, મનુષ્ય (3) animal, તિર્યંચ vegetable, mineral, (4) hell, નર્ક, According to the life, whether good or bad, in any one life in any of these states, so will the next life be fortunate or unfortunate; fortune and misfortune are not accidental, we reap as we sow.

The pure soul is invisible and intangible, and it is only the matter (pudgale પુદ્ગલ) in combination with the soul that renders it in a sense visible, giving the soul a visible body, either fine as in the case of spirits (devas દેવ) or gross like our own. The body is no factor of the soul; we are different from the body we have. Instead of thinking that the visible man has a soul, it is better to think that we are a soul and have a body; because then we do not identify, ourselves with our body, thinking we have a soul which is in us but is not ourself. In thinking that we are a soul having a body we identify ourself with the soul, and regard the body we have as being something different from us, which is the truth.

If we disregard all that is visible and tangible in a man, what is there left to be called a being? Consciousness is left, memory is left, belief is left, feeling is left, attention and choosing are left; all these qualities are invisible to the eye. The man's sight of a butterfly is known directly or immediately only to himself (not speaking of Kevali કેવલી) the man's belief or feeling of conviction that the butterfly feels and does not like pain is invisible to the eye of any one; and the man's determination not to hurt the butterfly.—all these qualities are invisible to the eye and intangible by the hand; they are not qualities of the body; they are qualities of the soul. Matter is never conscious, whether it be in combination with or out of combination with a living soul; the brain is no more conscious during life than after life; it is the soul and not the brain that is conscious. You can never get consciousness into matter; you can never make a sewing machine or any other machine conscious; if you could it would cease to be a machine and would be a living being.

The qualities of the soul are infinite, but the characteristic quality is knowledge. Even trees know what to take and what to reject as nourishment. Where there is no knowledge there is no soul, and where there is soul there is knowledge. When all impurity (pudgala પુદ્ગલ

dravya દ્રવ્ય and bhava karma ભાવકર્મ) is removed from the soul, then the knowledge is unlimited and no mistakes are ever made. Other qualities of the soul are blissfulness, (uninterrupted blissfulness when once the soul is pure), compassion, pity, right belief or conviction; right conduct, everlasting life, sameness of individuality (one soul is always itself), &c, &c. Each soul is always one, higher-self and lower-self simply mean the same self in a higher state or lower state, it is the same one self.

During the process of development the chief business of life should be, of course, to remove from ourselves the impurities that we have in combination with us, such as anger, pride, deceitfulness, greed, fear, hard-heartedness, thoughtlessness, etc., and so liberate the natural qualities of the soul and finally attain the pure state.

The means of doing this are summed up in the words "non-injury" (ahinsa અહિંસા); we injure ourselves and others by unlimited desire to possess property, by unchastity, by stealing, speaking untruth, and by killing or hurting living beings. If we wish to make spiritual progress we should refrain as much as possible from these behaviours.

In closing this article four difficulties may be mentioned, namely, it is or rather for us was difficult to get the human incarnation; having got the human life it is difficult to come across true teaching; having got the human life and come across true teaching it is difficult to believe it; and believing it, it is difficult to practise it or act in accordance with it.

If any of the above article is not in accordance with the Jain teachings I shall be pleased to be corrected by letter in English to me care of the Editor.

H. WARREN.

Sep. 11th 1912.

THE PREVALENCE OF JAINISM IN SOUTHERN INDIA.*

(By:-P. V. Jagdisa Aiyar M. A
Assist. Museum, Madras.)

That Jainism had its share in the spreading of religious thought, art and architecture throuhout various parts of South India, is evident from existing Epigraphical records and stone sculptures which are scattered througout parts of the presidency of Madras. From a traditional point of view also, this view is supported-in an annual festival conducted in the temple at Shiyali, Tanjore District. On a particular day, a ceremony locally known as **Sramanalai Kalugethugirathu** i. e., impaling the Jainas is performed. This village, has at one time been an important centre for Jainism, when the **Tamil** Saiva Saint and poet Tirunana Sambandar, who was born in that

*For the information contained in this article, I am indebted to the Annual Reports of the Archaeological and Epigraphical Departments published by the Government of Madras.

village about the seventh century A, D., attempted to stamp out Jainism there.

The village of Vallimalai in the North Arcot District has several. Jaina rock inscriptions, huge statues and caves which are of extreme interest. Some of the caves have coloured paintings originally made by their Jaina founders. Some images there, were installed by the Jaina preceptor Aryanandin (આર્યનંદીન). In the village of Ukkal of the same district is a Chola inscription of A. D 1008 relating to the defaulters of land revenue, which includes Sramanas (Jainas).

A private library at Tanjore had at one time, an extensive collection of manuscripts by Jaina authors, and this shows that on various subjects, such as, logic, mathematics &c., besides religion, they were well-conversant Of these, the Syadvadamanjari સ્યાદ્વાદમંજરી written by Mallishenasuri મલ્લિષેણસૂરી is a commentary on a poem in praise of the Jaina Saint Srivardhamana શ્રીવર્દ્ધમાન composed by Hemachandra (A. D 1092-1173).

On the West Coast the village of Mudbidri મુડબીદ્રિ near Mangalore situated on a chain of hills was an important Jaina centre. It was called Bidire and Venupura or Vamsapura (in which Venu or Vamsa is the sanskrit equivalent of bidaru, "a bamboo"). There are several temples known as "basti" dedicated to the different Tiruthankaras dating from about the fifteenth century. Even during recent years, in the course of excavation works for archaeological purposes, some excellently carved Jaina stone sculptures have been unearthed at numerous places including sultan's battery in the Wynad, Danavalapad in the Cuddapah District and other places. Kalugumalai in the north of the Tinnevelly District is a place where such remains are found and which are well known to all Indian archaeologists. In Coorg, (કુર્ગ) almost the only permanent temple buildings constructed in imperishable stone, are those belonging to the Jainas. (For a list of these, see Mr. Rea's List of Monuments in Coorg).

The Madura, Tinnevelly and other Districts have numerous rock-cut caves and temples having Jaina sculptures and inscriptions. Near Alagarmalai is a cavern relating to the Jaina teacher Ajjandi and at Anamalai in the former district are well known remains of the same religion.

In Ginigee in the South Arcot District, where once a chief of the Vijayanagar line of kings ruled, we have the 24 Tirthankaras carved on a big boulder of rock. In Tiruparithikunram near Conjeeveram, which was the capital of the Pallava kings, a Jain temple is still in existence. The sculptures at Kalugumalai in the north of the Tinnevelly District are famous as I have above noted. Messrs Fergusson and Burgess the first of Indian archaeologists have specially described them in their well-known works on architecture and archaeology.

Jaina remains, rock-cut, carved and structural, are found at many places in the Madras Presidency, not strictly confined to the few examples before cursorily alluded to. At some of these sites, Jainas still remain as the greater or a fractional part of the population. At others, the Jaina people have entirely disappeared and only their monumental remains, which are of a high order of artistic merit, still remain in existence.

One other place we might also mention as having been a chief centre of Jainism in the northern parts of the presidency and that is the hilly district of Ramatirtham situated some miles east of Vijianagaram in the Vizagapatam District and now a celebrated centre of Hindu worship. The remains discovered there by the archaeological survey, testify to its once having been a Jaina seat subsequent to its desertion by the Buddhists. The earliest buildings in Hampi or Vijayanagar, (Bellary District) are Jaina, probably contemporary with or earlier than the first settlement of the Hindu Kings who founded the Vijayanagar kingdom. Near the village of Hampi are many Jaina temples all grouped together. The buildings themselves have not been wantonly destroyed, but remain, though they have suffered through the unchecked growth of vegetation. The Jaina images of worship have however all been removed, as no one of them now remains. In addition to the group above mentioned there are other isolated examples of Jaina temples at scattered places in the Vijayanagar site. There are also some Jaina temples (or "bastis" as they are called) at Chippagiri, near Guntakal, all built in the style of those at Vijayanagar.

The Jainas have, in early times settled themselves in numerous widely scattered places in Southern India and made some success in settlement, but they had to contend with a well combined and powerful religious influence, adverse to them. To this cause is no doubt due to the paucity of the Jaina population now in existence.

We owe to Mr. Rea of the Archaeological Department, Madras, some measures of thanks for the preservation and identification of most of these that were unknown before, and which, as the result of his survey throughout this Presidency has brought them to knowledge so that they have been preserved by the Government of Madras on his recommendation.

MADRAS } P. V. JAGADISA
3rd Oct. 1912 } AIYAR.

WHAT IS WANTED MOST.

(By:-Professor A. B. Latthe M. A. Kolhapur.)

Too busy to be able to write an article and yet unable to refuse to comply with the persistent wishes of Mr. M. K. Kapadia, I am noting

श्रीमान शेठ विनोदीराम वालचंदजीके चार पुत्रों–(१) शेठ दीपचंदजी (२) शेठ माणेकचंदजी (३) शेठ लालचंदजी और (४) शेठ नेमीचंदजी–झालरापाटण सीटी.

(पिताने पगले चालनार व्यापार कुशळ, धर्मप्रेमी, दानी अने उत्साही श्रीमान गृहस्थो.)

शेठ हीराचंद गुमानजी जैन बोर्डिंग स्कुल, तारदेव—मुंबाई.

इस्वीसन १९००ना वर्षथी मुंबाईमां शेठ माणेकचंद पानाचंदजीना कुटुंबीओनी रु ७५०००) नी जंगी सखावतथी जैनोना त्रण फिरकाने उपयोगी अने जैनोमां सौथी प्रथम खुलेली जैन बोर्डिंग.

सुरत जैन प्रेस
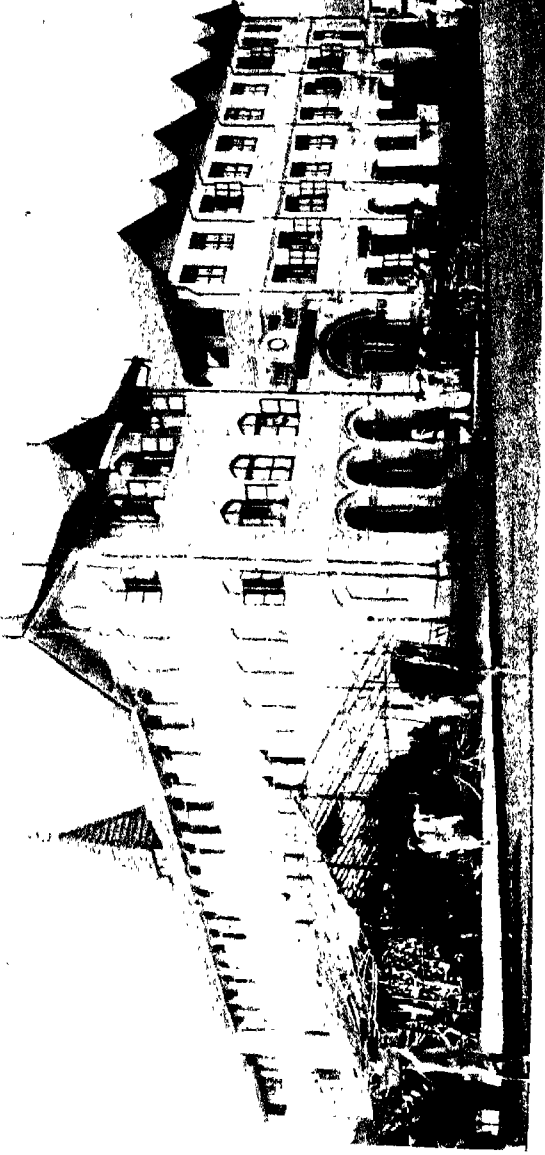
down a few stray thoughts with a hope that they will attract some attention from the educated as well as the munificient among us.

What do we—as Jains want most at this moment ? The form of the question at once eliminates a good many of the ordinary answers. I want to consider the needs of us as Jains. I emphasise the point, because there are many people whose narrow vision does not enable them to see that we need do nothing as Jains except what we want because of our being Jains. The political and economic questions are of the class of things which we ought to think of only as Indians and nothing else. But in addition to being Indians, we are a community charged with a special trust. That trust in a word is the maintenance intact of the Jain ideal of life laid down by the kevalins. Our special need therefore is that we must try to raise our community to such standards of efficient life as will enable us to realise the ideals of our prophets.

Are we on our way to attain that level of life ? I think we are not. Firstly we are dwindling down year after year. Secondly our little community is a house divided against. Thirdly we have reduced our power to the lowest limit by cutting the community into numberless castes. This is one thing. Another thing is that we have ignored what really constitutes the essence of Jain life—I mean the rational spirit of search after truth or what is technically called **Samyagdnyan.** (સમ્યગ્જ્ઞાન) That makes us all Jains only in name. Supposing we attain to the height of civilization as it is conceived by others, shall we be satisfied with the progress thus made ? Supposing we are exactly what the English or the Americans are, shall we say that as Jains we have done our duty ? I think we shall still be perfectly backward as a Jain community. When therefore we talk of English education, technical education, commercial progress, securing a share in the government of the country and so forth, there is really very little relevent to the needs of our community except only indirectly. But when we talk of reviving the ancient form of Panditic scholarship, we are in a way at the centre of the problem.

Are we tackling that problem sereously ? Obviously our orthodox people are very anxious about our religion; and could they grasp the situation, we should not be far from a satisfactory solution of the crucial problem of Jain progress. The failure of the orthodox is due to one cause. They are attempting the hopeless task of transforming the twenteeth century into the days of Shri Mahaveer (શ્રી મહાવીર). They would forget the history of twenty-six centuries. By founding Pathashalas of the primeval type, they would think of producing our Akalank અકલંક and Nikalanks (નિકલંક). What is the result ? They hardly attract any intellegent boys to these antequated seminaries and

after years of arduous toiling, they find themselves as far from their ideal as ever before. The experience is discouraging not only to the orthodox but to every one who cherishes the sublime hope vivifying Jain ideals.

What is the remedy? To my mind, it consists in modernising the institutions where we have to train up typical Jain spirituality through the ages to come. That is not done by the absurd insertion of a few readers or book-keeping in the carriculum of our Pathashalas. The aim of these nurseries of Jains lives ought to be to associate the best in the discoveries of the west with the highest in the lore of the past They should be Colleges in which the Jain boys would imbibe Jain principles in their best form and yet would become able to hold their own against the literery and scientific **savants** of the west. Such should be the place from which Jain types would be evolved—types that shall not be at a disadvantage in any walk of life and shall yet live up to Jain ideals. That would be the Aligarh of the Jains.

There are two dangers before the the Jains today. Their young men would forget Jain ideals and be aborbed in the atmosphere of modern ideas. If they fight shy of this fate, they will die out like all useless objects in the world. The safety of Jainism lies in the adoption of means which shall enable Jains to steer clear of the two dangers. The one means is that we must create one or more institutions that shall bring out men who will survive the struggle for existence as being the fittest in the modern world and shall nevertheless grow under the shades of Jain discipline.

Has the Jain community men who would work out such an institution? and men who shall provide the sinews of war?

Kolhapur
11th October 1912. } **A. B Latthe.**

स्रृष्टि कर्ता कोई नहीं है.

इस अनादि अनंत सृष्टिका, कर्ता हर्ता नहिं कोई सार ।
पूर्वा पर विचार कर देखो, पक्ष त्याग कर ल्यो निर्धार ॥ टेक ॥
जो कहते हो कर्ता हर्ता इश्वर को इस जगका सार ।
तो कर्ता है कौन ईशका, फिर ताका है को कर्तार ॥
कर्ता के कर्ता विचारते, नहिं आवे कछु पारावार ।
ऐसे अनवस्था दूषणका, कहो कौन विध हो परिहार ॥

इश्वर जो है स्वयं सिद्ध तो, स्वयं सिद्ध क्यों नहिं जगसार॥ पूर्वापर ॥ १ ॥

पहिले सृष्टि बनानेके वह, कहां रहता था किस आधार।
कहां से सर सामान मंगाया, कहां बैठ जग रचा जु सार॥
निराधार कैसे रहता था, कौन हेतु कीनो संसार।
निराकार ईश्वर से कैसे, प्रगट हुवा यह जग साकार॥
जो साकार कहो ईश्वर तो, सर्व व्यापि नहिं जगत मंझार। पूर्वापर ॥ २ ॥

यदि कार्य कुछ सिद्ध करन को, रच्यो ईश्वर यह जग सार॥
तो कैसे कृत कृत्य हुवा अरु, सर्व शक्ति धर कैसे सार।
विना हेतु जो सृष्टि बनाई, तो बालकवत् हुवा खिलार।
अज्ञानी सम करे चेष्टा रचना कर करता संहार॥
अथवा रची रागवश सृष्टि, और द्वेषवश करे संहार॥ पूर्वापर ॥ ३ ॥

जो इश्वर नहिं रागी द्वेषी, तो समान रचता संसार।
ब्राह्मण क्षत्री वैश्य ऊंच क्यों, शूद्र नीच कीने कर्तार॥
आपहि ज्ञानी ध्यानी भक्ती, दानी पंडित रचे उदार।
और वेश्या मदिरा पानी, हिंसक ज्वारी चोर लवार॥
आपहि सुबुध कुबुद्धि दाता, आपहि फल सुख दुःख दातार। पूर्वापर ॥ ४ ॥

कहो जु पहिले रचे सरीखे, पीछेसे ये हो गये ज़र।
कर्म शुभाशुभ लगे जु करने, ईश्वर को नहिं दोष लगार॥
तो कैसा वह त्रिकाल ज्ञानी, जो इतना नहिं किया विचार।
कि आगे ये जग के जीवों, लोपेंगे मम आज्ञा सार॥
तातें रचता समक्ष सोच कर, जो चलते नियमानूसार॥ पूर्वापर ॥ ५ ॥

कहो जु न्यायधीशवत् ईश्वर, पुण्य पापका फल दातार।
तो फिर कैसे कहो ईश को, इस अनादि जगका कर्तार॥
लड़ा प्रथम जगजीव परस्पर, देखे आप तमाशा सार।
पीछे न्यायधीश हो कैसे, दण्ड देय बहु अचरजकार॥
तासे जो हो न्यायधीश तो, नहिं संभवै जगत कर्तार॥ पूर्वापर ॥ ६ ॥

कहो जु प्रथम रचा इश जग, फिर माया भरमाया सार।
तो माया बलवान ईशसे, पृथक् हुई द्वैत करनार॥
जो माया प्रगटी ईश्वर से, तो क्यों वश नहिं राखी सार।

अथवा मार डालता माया, तो होता सुखिया संसार॥
ऐसे ईश कौतुकी को फिर, कैसे कहो दया भंडार॥ पूर्वापर ॥ ७ ॥
बृह्मा रचे विष्णु जो रक्षे, और महेश जु करे संहार।
तो ये कौन कहां से आये, क्यों रच रक्ष करे संहार॥
जो प्रगटे अद्वैत बृह्मसे, लीला मात्र कहो य सार।
तो दयालु अरु न्यायी कैसा, सज्जन देखो हिये विचार॥
कहो प्रथक तो द्वैत हुवा, फिर रहा न ईश्वर जग कर्तार॥ पूर्वापर ॥ ८ ॥
जो कहते हो सर्व व्यापी, ईश्वर को इस जगत मंझार।
जल थल नभ जड़ चेतन सबमें, व्याप रहा निश्चय कर्तार॥
तो क्यों नहिं जग एक रूप सब, क्यों जड़ चेतन भेद अपार।
मत मतांतर भेद हुवे क्यों, क्यों करते हो तुम तकरार॥
जो ईश्वर है तुम घट व्यापी, सो ही हम घट व्यापी सार॥ पूर्वापर ॥ ९ ॥
वही ईश्वर हम घट व्यापी, मेरे मुख से करे उचार।
कर्ता हर्ता मैं नहिं जगका, भ्रम में व्यर्थ पड़ा संसार॥
तातें बच ईश्वर का मानो, छोड़ो पक्षपात दुखकार।
व्यर्थ दोष मत देवु ईश को, कह कर उसे जगत कर्तार॥
इस अनादि अनंत सृष्टिका, रचे न कोइ करे संहार॥ पूर्वापर ॥१०॥
दो पदार्थ जग चेतनका हीं, जग में दीखे सब विस्तार।
और सब है व्यर्थ कल्पना, वस्तु स्वरूप विचारो यार॥
दर्शज्ञान युत अमूर्तीक, चैतन्य पदारथ जीव अपार।
मूर्तीक जो बिना चेतना, और वस्तु सब जड़ निर्धार॥
अबिनाशी ये दिव्य (द्रव्य) दृष्टि से, विनाशीक पर्याय मंझार॥ पूर्वापर ॥११॥
चेतन भाव शुभाशुभ करके, कर्म आश्रव करे अपार।
मिथ्याऽव्रत योग प्रमादरु, कषाय से बांधे विधिभार॥
तिनका फल सुख दुख ये भोगे, केल करे जड़ वस्तु मंझार।
आश्रव रोके कर्म नशावे, तो पावे निज पद अविकार॥
सो परमातम नित्य निरंजन, नमे "दीपचंद" वारंवार।
पूर्वापर विचार कर देखो, पक्ष त्याग कर ल्यो निर्धार॥ इति॥ ॥१२॥

मा. दीपचंदजी उपदेशक.

प्रभावना.
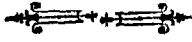
(लेखक:—रावजी सखाराम दोशी, सोलापुर)

जैन धर्मांत सम्यग्दर्शनाचीं आठ अंगे सांगितलीं आहेत, त्यांत आठवें अंग प्रभावना आहे याबद्दल **अमृतचंद्र सूरींनीं** आपल्या पुरुषार्थसिद्धुपाय ग्रथांत असे म्हटले आहे किं-

आत्मा प्रभावनीयो रत्नत्रय तेजसा सततमेव ॥
दान तपो जिनपूजा विद्यातिशयैश्च जिनधर्मः ॥

अर्थः—आपला आत्मा रत्नत्रयाचे तेजानें नेहमीं प्रभाव युक्त करावा म्हणजे आपल्या आत्म्याचे ठिकाणीं सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र यांची नेहमीं वृद्धी होईल असा प्रयत्न करीत असावे. तसेंच सत्पात्रीं दान देणें, जिन पूजा करणें, तप करणें आणि विद्येचा प्रसार होईल असें करणें इत्यादि कृत्यानी जैन धर्माचा प्रभाव वाढविणें यास प्रभावना म्हणतात.

गृहस्थी श्रावकांच्या सम्यग्दर्शनाची सार्थकता आठ अंगें पाळल्याने होते. आपल्या आत्म्याचे गुण परोपकार बुद्धी ज्याचे ठिकाणीं आहे त्याचेच वाढतात. प्रभावना करण्यास वाटेल त्या वेळेस काल असतो, परंतु प्रभावनेचे जे मार्ग आहेत, ते मार्ग कालानुसार बदलावे मात्र लागतात. सर्वच मार्गाची जरूरी आहे, पण अमुक एका मार्गाची जरूरी विशेष दाखविण्यास कालाची जरूरी आहे. एक वेळ असा काळ होता किं जुलमी राजांच्या जुलमानें जैनांची देवालयें नष्ट झाली होती, त्यावेळेस देवालयें बांधून धर्माची प्रभावना होत होती ती येथ पर्यंत कीं भुयारा मध्यें देखील लोक मूर्ती बसवून आपली कामगिरी करीत होते. या गोष्टी करण्यास जैन केव्हांच चुकले नव्हते. तसेंच पूजा उद्यापनें इत्यादि क्रिया देखील आमचे जैन लोक भक्तीनें करीत असत व मध्याही या गोष्टी करण्यास चुकत नाहींत.

पूर्वी एक काळ असा होता किं केवळी, श्रुतकेवळी, अंगपूर्वधारक ज्ञानी लोक आपल्या ज्ञानाचा प्रसार उपदेशाच्या मार्गानें करीत होते. जो पर्यंत पठन पाठन शक्ती व धारणा शक्ती बळकट होती तो पर्यंत शास्त्रों लिहून ठेवण्याची जरूरी वाटत नव्हती म्हणजे शास्त्रे पूर्वी नव्हती असे काहीं नाहीं, तर पुढील काळ वाईट येईल असा विचार करून आपले ज्ञान शास्त्रातून लिहून ठेवणें कर्तव्य समजून तसें करण्याचा परिपाठ ठेविला. त्यानंतर जस जसा काळ आला तशा तशा पद्धतिनें धार्मिक, न्याय, व्याकरण, काव्य, वैद्यकी, ज्योतिष इत्यादि विषयातर ग्रंथ लिहून जी खरी प्रभावना केली आहे तिचा परिणाम क्षणिक राहणारा नसून अनेक प्राणीमात्राचें त्या पासून हित झालें व पुढेंही होणार आहे. व सध्यां होत असलेले दिसत आहे अशा **जिनवाणीची प्रभावना** आमच्या जैन समाजाकडून जशी व्हावयास पाहिजे तशी होत नाहीं. सध्याचा

काळ आपली शास्त्रें भूयारामध्यें अगर आलमारींत रचून ठेवण्याचा नसून त्याचा उपयोग सध्याच्या प्रसंगानुसार त्याची भाषांतरें करवून जैन समाजास करून देण्याचा आहे. अशा गोष्टीची सध्या फार जरूरी आहे व त्यांतच प्रभावना अंग पाळलें जाईल. सध्या या बाबतींत थोडासा प्रयत्न होत आहे, परंतु याही पेक्षां जास्त व्हावयास पाहिजे. हें काम आमच्या मुंबाई प्रांतीक सभेनें अथवा दक्षिण महाराष्ट्र जैन सभेनें हातीं घेतले पाहिजे. एक चांगला फंड या साठीं जमावेला पाहिजे, व त्या फंडाचे उत्पन्नांतून एक दोघे पंडीत ठेऊन हिंदी, मराठी, गुजराथी, इंग्रजी भाषेंत ग्रंथ लिहवून थोडया किंमतींस विकण्याची सोय केली पाहिजे. अशा योग्य रितीनें केल्या शिवाय शुद्ध व उत्तम ग्रंथ निघणार नाहींत. ग्रंथ छापवू नये, अशा प्रकारचें वेड आतां समाजांतून निघून गेले आहे, कारितां इकडे आमच्या समाजाचे लक्ष लागले पाहिजे.

दुसरे आपल्या आत्म्याची उन्नति करणें जरूर असते. तसेंच आपली संतति योग्य शीलवान व विद्वान निघेल अशी योजना करणें यांतही प्रभावना अंग पाळलें जातें. श्रावकानीं विद्येचा अतिशय करणें म्हणजे सर्व समाजांत जैन धर्माचा प्रसार होईल अशी योग्य विद्वान माणसे आम्ही तयार केल्या शिवाय आम्हांस आमच्या समाजाची उन्नति करता यावयाची नाही. जे आई बाप आपल्या मुला मुलीस योग्य शिक्षण देऊन विद्वान करीत नाहींत, ते आपले कर्तव्य करीत नाहींत व त्यांचे कडून प्रभावना अंग पाळलें जात नाहीं असे समजावें. मुलामुली बद्दल आईबापांचे कर्तव्याची जाणिव नसल्या मुळें, बालविवाहा सारख्या वाईट चालीस समाजांत जागा मिळाली आहे. बालविवाहानें मुलामुलींचे शिक्षण होत नाहीं. मग ते आपल्या आत्म्याची उन्नति कशी करतील ? त्यानां अयोग्य काळीं माता होण्याचा प्रसंग येतो. त्यामुळें होणारी संतती अल्पायुषी व निस्तेज होते अशा या अवनत स्थितीस आणणारे आईबापच होत. तसेंच बालपणीं वैधव्य दशा आल्यामुळें अत्याचारा कडे प्रवृती होते. वगैरे अनिष्ट परिणाम बालविवाहानें होतात व त्या योगें आत्मिक उन्नतीस अडथळा बसतो. मग प्रभावना व्हावी म्हणून कोरडी ओरड केल्यानें काय होणार ? जैनांची लोक संख्या कमी होण्याची हीच कारणें आहेत. मग इतर समाजास जैनी बनविण्याचा प्रयत्न करण्याची योग्यता आमच्यांत कोठून असणार !! जव आम्हांस खरी प्रभावना करावयाची असेल तर बालविवाहाची चाल एकदम बंद झाली पाहिजे व आपल्या मुलामुलींस बरेच शिक्षण देऊन विद्वान करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. म्हणजे योग्य प्रभावना होईल.

શ્રી भक्तामर महात्म्य.
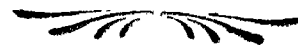
(લેખક, શા. છોટાલાલ ઘેલાભાઇ, અંકલેશ્વર)
[ગયા અંકથી ચાલુ.]

કથા ૧૧ મી

वक्त्रं क्व ते सुरनरोरगनेत्रहारि
निःशेष निर्जित जगत्त्रितयोपमानम् ।
बिंबं कलं कमलिनं क्व निशाकरस्य
यद्वासरे भवति पांडुपलाशकल्पम्॥१३॥

અર્થ:-દેવતાઓ, મનુષ્યો અને નાગ પ્રમુખના નેત્રોનું હરણ કરનાર એવું અને ત્રણે જગતને વિષે રહેલા ચંદ્ર, કમળ આદિક ઉપમાને જીતનારૂં એવું, તમારૂં મુખ ક્યાં? અને દિવસને વિષે ખાખરના પાંતરાના જેવું ફીકકું પડી જનારૂં એવું, તેમજ વળી કલંક વાળું એવું **ચંદ્રમાનું બિંબ** તે ક્યાં?

અગીઆરમા તીર્થંકર **શ્રી શ્રેયાંસનાથ**ને સ્મરી ગણધર વલયના તેરમા મંત્ર ભક્તામર સ્તોત્રના તેરમા કાવ્યને વિષે કહેલી ૧૧ મી કથા આચાર્ય શ્રી વર્ણવે છેઃ-

આ તેરમા કાવ્યમાં ॐ ह्रीं अर्हं णमो उज्ज मदीणं ॥ એ મંત્ર ગુંફેલો છે. એ મંત્ર યથાવિધિ જપવાથી ભૂત પિશાચ દૂર નાશી છે એટલુંજ નહિં પણ ચોર પણ ચોરી કરવા પામતો નથી.

અંગદેશમાં ચંપાવતી નામે **નગરી**નો **રાજા કર્ણ** રાત દિવસ વિષ્ણુને ભજતો હતો. એ વિષ્ણુભક્ત રાજા મોહાંધકારથી પોતાની રૂપવતી, કપટ કલામા કુશળ, કુશીલા, મુખમે રામ ઓર હૃદયમેં છુરી રાખનારી, જીભે મધ અને હૃદયે ઝેરવાળી **કલાવતી** નામની **સ્ત્રી**માં રચીપચી રહ્યો હતો. વળી કલાવતી **ધર્મ**ને બ્હાને ઢોંગી સોંગી જોગી **સાધુને** આદર આપવા ચુકતી નહીં. એક **દિવસ એક જોગી**ને પોતાના દ્વારે આવેલો જોઇ તેને નમસ્કાર કરી, સ્તુતિ કરી આદરમાન આપી મહેલમાં બોલાવ્યો. આડીતેડી વાત થયા બાદ રાણીએ જોગી પાસે પિશાચની વિદ્યા સાધવા મંત્રની યાચના કરી.

જોગી-એ વિદ્યા તો બહુ કઠણ છે! તું તે કેવી રીતે સાધશે! એ કંઇ હાંસીખેલ નથી!

રાણી-તમે વિધિ તો કહો, જો મારાથી થશે તો કરીશ.

જોગી-રાણી, સાંભળ, પહેલાં મદ્યની ધારા દઇ બિલાવલીનો વધ કરવો! રજસ્વલા સ્ત્રીનું વસ્ત્ર, ત્રીશૂલ અને પૂજાની સામગ્રી લઇ અમાવસ્યાને દીને સ્મશાન ભૂમિપર જંબુકના હાડકાંની માળા લઇ હોમમાં માંસની બળી આપવી તે વખતે મનમાં શંકા લાવવી નહીં! અને મંત્ર જપવા! એમ કરવાથી પિશાચણી પ્રત્યક્ષ થશે એટલે મોહન, ઉચ્ચાટન, વશીકરણ, થંભન, ઉદ્‌ઘાટ, મારણ આદિ વિદ્યા તને પ્રાપ્ત થશે. અને પિશાચણી તારી કિકરી થઇ રહેશે. જો સાધનમાં જરા વાર લાગી કે તું ડરી, તો એમ જાણજે કે તારો જીવ તે લેશે!!

રાણી—જીવ લેશે એજને? જો હું એ વિદ્યા નહિ સાધું તો મારૂં નામ કલાવતી **નહિ!** મને મંત્ર આપો.

જોગીએ મંત્ર આપ્યો. એક મહિનામાં રાણીએ **મેલી વિદ્યા** સાધી; એટલે પિશાચની તેની આજ્ઞાનુસારણી થઇ.

રાજાનાં **મંત્રી સુમતિ** વિદ્યા, મંત્ર વિશારદ, ધર્મધુરંધર સમ્યકત્વ ગુણથી અલંકૃત જૈનધર્મી હતો, તેના સ્ત્રી **લક્ષણવતી** શુભલક્ષણા પતિ આજ્ઞાનુસારિણી ઉચ્ચ

કુળ દીપક મધુરવાણીથી કુટુંબમાં તેમજ લોકમાં પ્રિય હતી.

હવે એક દિવસ રાજા અને મંત્રી વચ્ચે મંત્ર અને ધર્મ શાસ્ત્રપર ચર્ચા ચાલી.

મંત્રી—રાયશ્રી, ધર્મનું મૂળ કરૂણા છે, **દયા વિના જપ, તપ, ધ્યાન, ક્રિયા, કર્મ અને વેદ પુરાણ નિષ્ફળ** છે. જેમાં દયાનું અંગ નથી તે ધર્મ જુઠો છે જેમ વગર વરસાદે વાવેલું અનાજ, ઉગવા અશક્ત, અગાઢ સમુદ્રમાં ચાલી બીજે પાર જવું મુશ્કેલ, તેમ દયા વગર ધર્મ હોવો મુશ્કેલ. **દયા વગરની કરણી વૃથા છે;** હિંસા પાપ વિષ સમાન છે, નદીઓમાં **ગંગા**, પર્વતમાં **સુદર્શન**, ભૂપતિમાં **ચક્રવર્તિ** તેમ **ધર્મમાં દયા શ્રેષ્ઠ છે** મહારાજા, ગણધરે જૈન ધર્મ ઉત્તમ કહ્યો છે તેનું કારણ પણ દયાજ છે.

રાજા—(ગુસ્સે થઇ) જગતમાં વૈષ્ણવ ધર્મ ફેલાયલો છે તે શું ખોટો છે? તમે તો ખોટા બોલા લાગો છો! પંડિત લોક કહે છે કે વિષ્ણુ જ્યોતિ ગર્ભિત છે. લોકમાં કહેવત ચાલે છે કે અંતે વિષ્ણુલોકમાં જવાનું છે, એ બધું ખોટું? જાઓ, જાઓ; તમારૂં એ કથન મારે સાંભળવુંજ નથી. મંત્રીએ રાજાના ગુસ્સાને પારખી લઇ વાત પલટાવ્યો, અને તેમને શાંત પાડી પોતાને સ્થાનકે ગયો, પરંતુ રાજાના મનની વ્યાધિ મટી નહોતી, તેથી મોઢું ઉતરેલું માલમ પડતું હતું.

રાણી કલાવતી-(રાજાનું મુખ ઉતરેલું જોઇ) સ્વામનાથ! દયાના હાર! આજ આપનું વદન કરમાયેલું કેમ? આપને દિલગીર જોઇ મને ગભરામણ થાય છે!

રાજા-પ્રિયા, તને જોઇ એટલે મારી દિલગીરી દૂર થઇ સમજ એ તો પ્રધાને પોતાના ધર્મની વાત કરવા માંડી અને આપણા ધર્મને વખોડયો એટલે હું સેજ **વિચારમાં** બેઠો હતો.

રાણી-મધુકર, એમાં વિચાર શો? આજેજ હું પ્રત્યક્ષ બતાવી આપીશ કે કયો ધર્મ સારો છે?

રાણી ગર્વિષ્ટ હતી તેથી તેણે સાયંકાળ વખતે (સાંજે) દેવીને આરાધી એટલે **પિશાચણી** આવી પોહોંચી.

રાણી—હે માતા! તું હમારી શોભા રાખે ત્યારે ખરી! તને જલ્દી બોલાવવાનું કારણ હમારો શત્રુ **સુમતિ** છે. તેને જઇ માર-પીટ અને **હમારો ધર્મ અંગીકાર કરાવ!**

આ સાંભળી **પિશાચણી** રજા લઇ સુમતિને ત્યાં ગઇ. **સુમતિમંત્રી** સામાયિક કરતા હતા, એટલે ધ્યાનમાં લીન હતા તથા નાસાગ્ર દૃષ્ટિ રાખી મુનીની માફક જીનેશ્વરમાં લવલીન હતા. એ સ્થિતિમાં સુમતિને જોઇ પિશાચણીએ સર્વ ભૂત પ્રેતને બોલાવ્યા. કોઇના હાથમાં ત્રિશૂલ, કોઇપાસે ચક્ર, કોઇ પાસે ગદા એમ ભયંકર હથીઆર લઇ લઇને ભૂતપ્રેત આવ્યા. કોઇએ વાઘનું, તો કોઇએ સિંહનું, કોઇએ સર્પનું, એમ વિધવિધ **વિક્રીયા રૂપ** લઇ સુમતિને ડરાવવા તેની સન્મુખ જતા. પણ તેઓ સામાયિક, ધ્યાન અને જીનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિ આગળ તે જઇ શકતા નહિ એટલે પાછા ફરતા. સુમતિ પણ ડરતો નહોતો. આખી રાત એ મુજબ વીતી. સુમતિએ પણ **મૌન છોડયું નહિ**. અને સવાર થતાં ગણધર વલય (ભક્તા મરસ્તોત્ર) નો તેરમો મંત્ર वक्त्रं क्वते--કાવ્યનું સ્મરણ કર્યું કે તરતજ **રોહિણી દેવી આવી.**

રોહિણી—વત્સ, મને કેમ આરાધી?

મંત્રી—માજી, જુઓ, આ રહ્યા ભૂતો. હવે તમને જોઇનેજ નાશે છે તે. મને તો

राय बहादुर लाला घमंडीलालजी रईस, ऑनररी मेजीस्ट्रेट

मुज़फरनगर (यु. पी.)

(प्रतिष्ठित श्रीमान अने विद्वान ग्रहस्थ.

श्रीमान लाला देवीसहायजी जैन रहीस, फिरोज़पुर छावणी.
(जाणीता अग्रगण्य अने धर्म प्रेमी उत्साही ग्रहस्थ)

सुरत जैन प्रि. प्रेस.

એ રાણીનું કામ લાગે છે. જૈન ધર્મને સહાય થવા તમોને આરાધવામાં આવી છે.

રોહિણી—ધર્મના ફળને લીધે કોઇ પણ સહાય કરે! સબુર કર, એ બધાને ઠેકાણે કરૂં છું.

મંત્રી—માજી, એમને અભય દાન દેજો.

રોહિણી—વાહ! વાહ! આટલો ભય આપનાર તરફ પણ અભય દાન! હા, હા. એજ જૈન ધર્મનું રહસ્ય. એજ તેની ઉત્તમતા છે.

રોહીણીએ **સહસ્ર ભુજા** થઇ દંડ લઇ ભૂત પિચાશની તરફ મુખ કર્યું કે તરતજ ભૂત પ્રેતને વધુ ડર લાગ્યો અને તેઓ વધુ નાશવા લાગ્યા.

રોહિણી—કેમ ન્હાસો છો? ઉભા રહો. તમારા નાક કાપી તમારા બધા ગુણો ફોક કરૂં! ખરૂં કહો કે તમને કોણે મોકલ્યા? ભૂત પ્રેતો પિશાચણીને આગળ કરી હાથ જોડીને કાંપતા ઉભા રહ્યા.

પિચાશણી—(થર થર ધ્રુજતી હાથ જોડી)—"માતા, મને માફ કરો! મને રાણીએ મોકલી છે."

રોહિણી—"શું તું નહોતી જાણતી કે આ સુમતિ **જૈન ભકત** છે! સમ્યક્તી છે! ધ્યાનસ્થ છે" એમ કહી બધા ભૂત પ્રેત અને પિશાચણીને બાંધી લીધા.

પિચાશણી—માતા, મારામાં અવગુણ ભરાયલા છે. હમે પાપ કર્યું! આટલીવાર જવા દો અને અમને છોડો.

મંત્રી (રોહિણીને)—માતા, એના બંધ છોડો, એનું કર્યું એ ભોગવશે.

રોહિણી—સાધુ પુરૂષ, એ ઘણાને દુઃખ દે છે માટે એ છોડવા યોગ્ય નથી. રાણીનું કહ્યું કરી તારા જેવા સાધુ પુરૂષને દુઃખ દેતાં—અરે મારાથી એ ડર્યાં પણ નહીં?

ભૂત પ્રેત અને પિશાચણી રોહીણીને પગે પડી સુમતિ પાસે આવી **યાચના** કરવા મંડ્યા—"હે જીનેશ્વરના ભક્ત! તમો હમારાથી શ્રેષ્ટ છો, તમો દયાળુ છો, તમો હમોને **જીવતદાન** આપો. હમારો અપરાધ **ક્ષમા** કરો. હવે હમોને જૈન ધર્મ આપો કે જેથી હમારા કર્મ કપાય, એટલે આગળ કંઇ સારી ગતિ થાય."

મંત્રી-જગતમાં ઉત્તમ ક્ષમા આદિ **દશ ધર્મ** વિખ્યાત છે. એ દશ ધર્મ દઢતાથી ગ્રહણ કરનાર અમરનાથ (મોક્ષ) ને પામે છે. એના જેવો બીજો ધર્મ નથી. તમો મન વચન કાયાએ જૈન ધર્મ આદરો. જો ભવોદધિ (સંસાર સમુદ્ર) તરવો હોય તો **જીવદયા** કરવા સતત વિચાર રાખો અને પ્રયત્ન કરો. તેમ નહીં કરશો, તો સંસારમાં ભમ્યા કરશો.

એ પછી ભૂત પ્રેત પિશાચણીને છોડી દઇ રોહિણી વિદાય થઇ એટલે પિશાચણીએ રાણીને એ હકીકત કહી અને ઉપદેશ આપ્યો, જેથી રાજા રાણીએ પણ **જૈન ધર્મ** અંગીકાર કર્યો, વ્રત લીધા, સુમતિનું સન્માન કર્યું અને તેનો ઉપકાર માન્યો. પછી તેની પાસે મંત્ર માંગ્યો અને હમેશ તેનો પાઠ કરવા માંડ્યો. રાજા દિન પ્રતિદિન જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થયો અને કેટલક દિવસે તેણે મહાવ્રત અંગીકાર કર્યા, પરિષહ સહ્યા, મુનિ થયા, અંતકાલે તેણે **સંન્યાસ** લીધો અને પછી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ, ઉત્તમ તેજયુક્ત મુખ થયું અને આયુ પૂર્ણ થતાં અમરપદ (મોક્ષ)ને પામ્યો.

કથા ૧૨ મી.

संपूर्णमंडलशशांककलाकलाप
शुभ्रागुणास्त्रिभुवनं तव लंघयन्ति ।
ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वरनाथमेकं
कस्तान्निवारयति संचरतोयथेष्टम् ॥१४॥

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशांगनाभि
र्नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम्
कल्पांतकालमरुता चलिताचलेन
किं मंदराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ॥१५॥

અર્થ:—સંપૂર્ણ ચંદ્રની કાન્તિ જેવા તમારા ઉજ્જવલ ગુણો, ત્રણે જગતને ઉલ્લંઘન કરીને વ્યાપિ રહ્યા છે, કેમકે ત્રણે જગતના આપ એકલાજ સ્વામિ છો; તેથી તમારો આશ્રય કરીને રહેલા તે ગુણોને સ્વચ્છા પ્રમાણે વર્તતાં કોણ અટકાવી શકે એમ છે? ૧૪.

હે પ્રભો! દેવાંગનાઓ તમારા મનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ વિકાર લાવી શકે નહિ તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? કેમકે પ્રલય કાળના પવનથી તમામ પર્વતો ડોલે છે, તેપણ મેરૂ પર્વતનું શિખર શું ડોલે છે? અર્થાત્ કદાપિ નહિ. ૧૫.

ભક્તામર સ્તોત્ર ગણધરવલય નો ચૌદ અને પંદરમો મંત્ર ॐ ह्रीँ अर्ह णमो विउल मदीणं અને ॐ ह्रीँ अर्हं णमो दशपुव्वीणं અનુક્રમે ભક્તામર કાવ્યના ચૌદમ અને ૧૬માં કાવ્યમાં મુનીશ્રીએ ગર્ભિત રાખેલો છે વસુવિધિ વ્યથી વસુકર્મની નિર્જરાર્થે બારમા તીર્થંકરશ્રી **શ્રી વાસુપૂજ્ય** પૂજી મુનીશ્રી તે મંત્રના ફળ વિશે કથા કહે છે કથા ઉપરાંત એ મંત્રનું વિશેષ ફળ એ છે કે ચૌદમા મંત્રને વિધિ સહિત જપવાથી વૈતાલાદિકથી થયેલા ઉપસર્ગ ટળે છે, અને પંદરમા મંત્રને વિધિ સહિત જપી મુખે તેલ લગાવી દરબારમાં જવાથી સન્માન મળે છે.

મેવાડ દેશનાં **કેતુપુરી નગરી** ઘરોની પંક્તિ અને બજારથી સુશોભિત હતી. તેના રાજા **શિવવર્મા** હતો ઘોડા આદિ પુષ્કળ વિભૂતિ સહિત દુષ્ટો દંડ દઇ પ્રજાને પાળી રતિસમ કલાવતી સુશીલા, સંયમ યુક્ત જૈન ધર્મ પરાયણા **રાણી કલ્યાણી** સાથે સુખ ભોગવી ન્યાય નીતિથી રાજ્ય કરતા હતા, રાણી કલ્યાણી મિથ્યા મતનું ખંડન કરી પ્રતિદિન પ્રાતઃપૂજા, અભિષેક અષ્ટ વ્યથી કરતી, ભક્તામર કાવ્યનું પઠન કરતી, ગુરૂના મુખથી શાસ્ત્ર પૂરાણ સાંભળતી, કુકથા તરફ જરાએ લક્ષ નહિં આપતી, યતિ વ્રતીનો આદર કરતી અને ત્રેપન ક્રિયાનું આચરણ કરતી હતી

હવે એક દિવસ રાજા વનક્રીડાએ ગયો, ત્યાં **કામમદ ગોળી** ખાધી. તેથી અત્યંત ક્ષુધા લાગી એટલે ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર ન કરી રાજાએ વિકારી વસ્તુ ખાધી. કામે શરીરની વ્યાકુળતા વધારી અને હેયાહેયનો વિચાર રહ્યો નહીં. કહેવત છે કે—"ઉંઘ ન જુએ તુટે ખાટ, ભૂખ ન જુએ સુકો ભાત, પ્રશક ન જુએ જાત કુજાત" તેમ કામી અંધ પુરૂષને સર્વ સ્ત્રી સમાન ભાસે છે. રાજાના વિચાર દુર્બુદ્ધિયુક્ત થયા અને તેમને ઘેર આવી **ચંપા** નામની દાસીપર મોહ લાગ્યો. પોતે રાજા હોવાથી તેને અટકાવે કોણ? વસું! રાણીને ખબર પડતાં મનના વેગને શાંત પાડી (મનોગત)—ખાના ખરાબી અવનતિનું બીજ રોપાયું! [illegible] કુળની પ્રતિષ્ઠા ગઇ! હવે ઉત્તમ કુળના [illegible]શની આશા નિરમી! જ્યાં કુલાકુલનું જ્ઞાન નહીં ત્યાં કુકુલની ઉત્પત્તિ! ખેર, પણ પ્રતિષ્ઠા રાખવી કેમ? હા. શીલ મહાવ્રત ધારણ કરૂં! કોનો દોષ? મારૂં શરીરજ દોષ યુક્ત છે. શરીરને શું? શરીર મારૂં ક્યાં છે! ત્યારે શરીરને શોભાવનાર શૃંગાર મારાં ક્યાં? રૂપ શું કામનું? ત્યારે તો સર્વ ભોગ તે ભુજંગ (સર્પ) સમાન! પરિગ્રહ યુક્ત ઘર તે મસાણ! ભયાનક દુઃખનું સ્થાન! બસ, બસ. જગમાં જેને મે સુખ રૂપ જાણ્યું તે દુઃખ રૂપ જાણ્યું! હવે મુકુટની બેડી પગમાં રાખી મેહલ દાસીએ લટકી સંસાર સમુદ્રમાં ડુબી રહેવા કરતાં

બડા છાડા માહપાસ તાડી જીનવર ભગવાન-ની ભક્તિ રૂપ નાવ જોડી **મુક્તિપુરી** પહોંચું કે ત્યાં અચળ સુખ મળે. **ખીરને બદલે નીર મળે તોએ શુ ?** પુષ્પ શૈયાને બદલે કંટક શૈયા હોય તોએ શુ ! કોનો પતિ, અને કોનો સોહાગ ! હવે મારે મન વૈરાગ્ય ! વૈરાગ્ય ! ! બસ, વૈરાગ્યથી મને સુખ, કુટુ બને સુખ અને કુકુલનું જશે દુઃખ ! ! ! ઠીક ત્યારે, આજથીજ મેં નક્કી સંસાર છોડયો ! અને પ્રભુથી સ્નેહ જોડયો ! ! મોહ પાસ ફેડયો ! ! !

રાણીએ શીલ મહાવ્રત ધારણ કર્યું, પણ રાજાના કામ વદના ક્ષમી નહોતા. તે રાણી પાસે આવ્યો, પણ જરાએ નહિ ફાવ્યો.

રાજા—કેમ ?

રાણી—તમારા હૃદયને પુછો તેમ ?

રાજા—પતિનું હૃદય તે સતીનુ !

રાણી—તથાજ જાણ્યુ કૃતનું ! !

રાજા—ત્યારે પતિના કૃત શુ ? સતીની પ્રાતે હમેશ પતિપર જતા કે ! ?

રાણી—કેમ ક્રિયા મેં ? હોય, તેમ વા સગ ન હોય કાઇ દિ , શા એ કહુ છો તમ !

રાજાએ ગુસ્સે થઇ રાણીના હાથ પકડી તેનાપર પ્રહાર કર્યા, તેને પલંગપર નાખ્યા, તોએ રાણી ન બોલી કે ન હસી, પણ માન ધરી રહી.

રાજા-(મનોગત) હઠીલી થઇ છે, પણ હજી એક વખત સમજાવું પછી હું ત્યાજ તો મૂઢ આને ત્યાગવા સારી, નાજી આ કયા નથી મળતી ? (રાણીને) કુલવંતીને આ રાતે **રાણી**-કુસ્પતિને ધાગવા જાણતીતી પ્રાત ?

રાજા વિશેષ ગુસ્સે થયો. તેણે રાણીને ઉંચકી મહેલ પાછળ **વાવ** હતી, તેમાં તેને પટકી પોતે પલંગ પર સુઇ ગયો. રાણીને ઉંચકવામાં આવી, ત્યારથી ગણધરવલયના (ભક્તામર સ્તોત્રના) મંત્ર ૧૪ અને ૧૫ નું રટન રાણીએ કરવા માંડયું હતું અને વાવના પાણીએ રાણી પહોંચે, તે પહેલાં **ઝંબાદેવીએ** આવી સિંહાસન રચી તેપર રાણીને સહી સલામત બેસાડી દીધી, અને પોતે તેના મોંઢા આગળ નૃત્ય કરવા લાગી અને તેના અનુચર વાજીંત્ર, તાલ, મૃદંગ વગાડવા માંડયા.

રાજાને કાને આ અવાજ ગયો, જેથી તે ચોંકયો. બારીએથી તે જુએ છે, તો રાણી સિંહાસનપર બેઠી હતી અને સિંહાસનના તેજથી રાણીના તેજમાં પણ વધારો થયો હતો. આથી રાજા તે વાવ પાસે ગયો.

ઝંબાદેવી—રે દુષ્ટ, ક્રિયાહિન મતિહિન રાજા ! તે અંધ થઇ સુશીલા રાણીને વગર વિવેક અંધ કુપમાં નાખી ! ઠીક થયુ કે એણે મંત્રનો જાપ કર્યો. તે નીચ નારી સાથે વળી હિંસક અપકૃત્ય કર્યું અને તેથી સાતમા નર્કનુ બંધણ બાંધ્યુ. હવે તને શું શિક્ષા કરૂ ? તુ અના ગુણ જાણે છે ? એ સંયમી છે. શીલ શિરોમણી કુળ મંડન ગુણી છે, તેના સાથે તે આદરી કરણ ખરખરા ખરતા !

રાજા—માતા, ક્ષમા કરો મેં મતિ હિને દુષ્ટ કાર્ય આદર્યું ઠીક થયુ. વિચિત્ર અગાળ આવી. લાખ ભુવનનાંથી પાડવ ઉગર્યા તે પણ શિયળ જ **સુદર્શન શેઠ માટે શુળીનું સિંહાસન** થયુ, તે પણ વિષયથીજ. **શ્રી રામે** સમુદ્ર તર્યા તે પણ શિયળજ. મન પણ શિયળજ સુજયુ નહિ કે શુ ? બહુ શું કહુ ? ક્ષમા કરો માતા, ક્ષમા કરો. હું હવે મરણ પર્યંત એવુ નહિં કરૂં. દેવી, તમારી સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા લઉ છુ ; મને શીલવ્રત આપો; કલ્યાણી રાણી સિવાય બીજી બધી આ માતા સમાન છે.

દેવી–કલ્યાણી રાણીએ મન વચન કાયાથી શીળ મહાવ્રત લીધું છે. હવે એ કર્મની ફાંસીમાં પડે એમ નથી.

રાજા—મારે પણ શીલ મહાવ્રત અંગીકાર છે.

આટલું બોલતાંજ રાણી સિંહાસન ઉપરથી ઉઠી અને તે ઉપર રાજાને બેસાડયા અને તેની પૂજા કરી. રાજાનું માન ગળી ગયું. તેણે વિવિધ જાતના વસ્ત્રાભૂષણ મંગાવ્યા.

રાણી—મહારાજ, મારે એ આભૂષણ નકામા છે. મેં **જૈન દિક્ષા** લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

પછી રાણીએ દિક્ષા લીધી અને મોક્ષ માર્ગનો રસ્તો પકડયો. પ્રજામાં ઉત્તમ ખ્યાતિ પ્રસરી અને મંત્રનો મહિમા વધ્યો, તેમજ મનવચન કાયાથી શીલ વ્રત પાળવાથી રાજારૂપ કલ્પાંત કાળના પ્રહાર રૂપ પ્રચંડ પવનથી પણ મેરૂ સમાન અચળ વૃત્તિથી મળેલા ફળના ગુણગાન પ્રજામાં પ્રસર્યા.

બારમી કથા સંપૂર્ણ. (લેખ અપૂર્ણ.)

हिंदनी आधुनिक स्थिति.

(લેખકઃ-ગજેન્દ્ર)

દોહરો

એક વખત એવો હતો, જાતો માલ વિદેશ,
પરદેશી આવે નહિ, જરા ન થાયે એશ.
બૉયકોટ બકવા કરે, હુંજુ ઘણી છે વાર;
સંપકરો સૌ સાથમાં, થાયે દેશ ઉધ્ધાર.

રોળા અથવા કાવ્યછંદ.

કાગળ પેન્સિલ ટાંક આંક ટાંચણિયે ભાળું,
મળે ન દોરો સોય થાય દરજીનું દિવાળું;
હુન્નર ધંધે હદ દેશમાં વાગ્યો ડંકો,
મરો તરત અકળાઇ વિલાતી ન મળે પંખો. ૧
મહેતે રાખો રોપ લાવી મીલ કાપડ ચરખા,
બૉઇલર બગડે લેશ ટગર ટગ ભાળો મૂરખા
બગડે એક કામ ખીલો પાટી કે ચકકર,
કહો તમારે દેશ બને છે એકે ફકકડ. ૨
છત્રિ વિવિધ પ્રકાર જુઓ પરદેશી આપે,
નહિં આવે નિજ દેશ કરો શું વર્ષા તાપે;
વસ્ત્રો વિવિધ પ્રકાર મળે તો પહેરો વાઘા,
બને નહિ નિજ દેશ વેશમાં ફરશો નાગા. ૩
ટીંચર વિવિધ પ્રકાર વિવિધ વિધગોળીબૉટલ
સ્પીરીટ મલમ શાઇરીપ, પટ્ટિમાં કરજો ટોટલ
લાખો જાયે દામ દવા દારૂમાં ખપતી,
મળે નહીં જો શસ્ત્ર ડૉકટરી ધંધે જપ્તી ૪
ભલે ભલે મુજ ભ્રાત દવા પરદેશી ચાખો,
બનાવવા નિજ દેશ હુન્નર ડાકટર દીલદાખો;
દેશી ઔષધ નામ કામ કરજો કંઇ દેશી.
ચરક અને શુશ્રુત ગ્રંથમાં લેજો ગોતી ૫
નાણું લાખો લેખ જાય ઘડીઆળે ભાળ્યાં,
બને નહીં નિજ દેશ તિજોરી વળાગ્યાં તાળાં
લાકડીઓમાં લાખ જાય હિંદથી હાલ્યું,
કાંચકિ દર્પણ તેલ રહ્યું ના તેમાં ઝાલ્યું. ૬
અર્થ શાસ્ત્રના પાઠ ગોખાને કરિયા પાઠે,
ધન સંચયને માટ હજામત શાખ્યા હાથે;
કાતર અસ્ત્રા બ્રુસ નરેણી નૌતમ જ્યાંથી,
આવે નહિ નિજ દેશ હજામત કરશો કયાંથી.
ચિત્રો વિવિધ પ્રકાર વિવિધ ગોળા ઝગઝગતા,
જુઓ જરા ઘરદાર શોભીતા હાથે તકતા;
સુવા છત્ર પલંગ રંગ ઓછાડ ગદેલે,
ન મળે દેશી એક મળે પરદેશી ધકેલે. ૮
ઘર સંસારી કોય હશે ઘરમાંની ચીજો,
જુઓ વિલોકી આપ મળે ના દેશી બાજો;
ચંપુ કાતર શ્રેષ્ઠ સુડી બારીના પડદા,
મળે ન બાજું નામ પડે પરદેશી ગડદા. ૯
જાકિટ પાકિટ કોટ વળી લાકિટ વિદેશી,
ન મળે જુતું એક થીગડું ઘરમાં દેશી,
હાંડા ગાગર ત્રાંબા માલ દેશી ના પામો,
ટીન તપેલાં હાય થયો ઠીકરનો જામો. ૧૦
બટન ખમીસ દૂવાલ ટૂંક તાળાં તિજોરી,
વાર્નિશ ડામર લાખ રબર બ્લાકિંગ બિલોરી;

થાય વિલાતી ફ્રૂટ ચાહ કૅારીને કોકો,
આઇસ્ક્રીમ આઇસ મોહમય હોય વિલોકો. ૧૧
કાગળ કવ્વર ક્યાર્ડ નોટપેપર બુક બાઇન્ડર,
રટીલ હૅાલ્ડરને પેન પથર પાટિને પથ્થર;
વિવિધ રંગ રૂશનાઇ બિલોરી ખડિયો સુંદર,
પેન્સ્ટેન્ડ બુકસ્ટેન્ડ બેલ, રબ્બરસીલ ગુંદર. ૧૨
જુઓ બગીચે ઝાડ વિલાતી સર્વ જણાયાં,
નહિં સુગંધિ સાર ફળો નહિ મિષ્ટ ગણાયાં;
પતરાં સાંકળ ચૂંક ઇસ્કરૂ ઘરપર નગીયાં,
રંદા ફરસી.સિમેંટ લાદિ પરદેશી ભળિયાં. ૩
જુઓ જઇઝટ પ્રેસબીબાં રૂલ શાહી વિલાતી,
સર્વ વિલાતી કામ નામ પણ હોય વિલાતી;
રમતાં બાળક ચિત્ર બાવલાં આપ વિલોકો,
દળે વિલાતી લોટ ઘંટિ ઘર ન મળે દેખો ૧૪
બળે કદી ઘર ગામ વિલાતી બંબા આવે,
સૂંઢે જળ સિંચાય પલકમાં આગ બુઝાવે;
દોરા રેશમ ઉન કસબ મખમલ્લ પ્રકાશે,
ધોતિ પોતિ સર્વ કહો શું હિંદીએ છે. ૧૫
ફેટિન બગિયો બ્રુન અશ્વરથ હોય વિદેશી,
પૈસો અરધો પાઇ રૂપૈયો ન મળે દેશી;
પાઉંડ ગીનિ ને નોટ ફરે દમદોટ બજારે,
તીનક મીનિટ ને કલાક માસ સનવાર મજારે ૧૬
મૈલ ફૂટ ઇંચ યાર્ડ માપ સહુ થયાં વિદેશી,
તોલ રતલ તોળાય એહમાં ન મળે દેશી
જેલર જેલો જડજ નામ હોદ્દા નહિં હિંદી
બોલંતા ગુડબાઇ નમન પરદેશી વંદી. ૧૭
ઇશ્કિ બંદા ઓપ રોફ રાખે પરદેશી,
ધૂપ કપુર ઉદબત્ત પુજા પાત્રો પરદેશી;
વિલાયતી નોવેલ નાટકો હોય વિદેશી,
ભજન રૂદન ને ગાન એહ પણ મળે ન દેશી. ૧૮
શીરપર સુંદર પાઘ ટોપી રૂમાલ દુપટ્ટો,
ધરો અંગ પોશાક.વિદેશી લાગ્યો ચટ્ટો;
લખો કહીં જો પત્ર તેહપર ટિકિટ વિદેશી,
તાર ટેલિફોન યંત્ર મંત્ર પરતંત્ર પ્રદેશી. ૧૯
બબ્બા બોટલ હાય દેશની દોલત નાઠી,
ચશ્મા જાતા અંધ ધમોધબ બનશે માઠી;
ફંગો સાબુ તેલ ઘસો દાંતે જે ભૂકી,
ફરવા દાતણ બ્રુસ આરસી જોતાં ઝૂકી. ૨૦
બાઇશીકલપર ચડી ઝડપથી ચાલો અક્કડ,
સીકલ ફરી છે દેશ જાણ્યું ના જરિયે ફક્કડ;
ટુટે રબ્બર ચાક ઠબક ઠબ પડશો હેઠા,
કહો બને શું દેશ કારિગર એવા દીઠા. ૨૧
બંદૂક બખ્તર ટોપ કિરચ ભાલાને તોપો,
રફલ તમંચા માંહિ દારૂ પરદેશી રોપો;
બને નહિ નિજ દેશ એક પણ હોય ફડાકો,
મળે ન કાર્તુસ કેપ ચૂપ થઇ જાય ભડાકો. ૨૨
એન્જીન ગાડી સર્વ ગર્વ બળિયાનો તોડે,
પરદેશી સ્લીપાટ તેહ પર ઝડપે દોડે;
સહુ અંગ્રેજી કામ બોલીમાં બેશ ચલાવે,
સ્ટેશન માંહિ ટિકિટ તેહ પરદેશી આવે. ૨૩
નહિ કો દેશી નામ કામ સહુ ઠામ સપાટી
પરદેશીપર પ્યાર દેશની દોલત નાઠી;
ચાહ ચિરૂટ ચંપ્પીન સોડા લીમ્લેટ લવંડર,
ભભકામાં ભલિભાત બડેની થાય ગવંડર ૨૪
સુતાર સોની કામ સહ ઓઝાર વિદેશી,
કરવત કાનસ આદ્ય એક નહિં એમાં દેશી;
ધણ એરણને મૂસ સાંણશી વળી સમાણી,
લુહાર લોઢાં લાખ ધમણમાં જાય કમાણી ૨૫
દરજી દોલત જાય ખરીદે સીંગર સંચો,
કારીગર શું ખાય વિચારો હીંદી પંચો
ધોબી ઇસ્ત્રિ કામ નામ નહિં દેશી જેમાં
વણકરને રંગાટ થાય પરદેશી તેમાં ૨૬
સંચા લાખો લેખ સહુ પરદેશી ચાલે,
થાય ઝડપથી કામ ઝડપ નહીં દેશી ઝાલે;
રહ્યું હજામત કામ જેહ સંચાવિણ ચાલે,
કાતર અસ્ત્રો આધ હાથ ટપટપિયો ઝાલે ૨૭
એમાં પણ ઇંગ્લિશ રીશ નહિં કરશો ભાઇ,
થયું વિદેશી સર્વ દેશીમાં ન મળે પાઇ;
દિવાળી દિન મધ્ય સમય ધન, દ્રષ્ટિ ટાંકે,
નીચે દ્રવ્ય અનંત ફડડ ફડ થાય ફડાકે ૨૮
મુંબઇ મધ્ય બજાર દીઠાં પરદેશી કુન્તાં,
નહિં દેશીનું નામ ગધેડાં ખચ્ચર ફરતાં,
પરદેશી બહુ બોલ બગાડી ગુર્જર ભાષા,
અભણો ઓરત બાળ બોલમાં કરે તમાસા. ૨૯

શ્રીમંતોને શીખામણ.

(રાગ ગરબી)

[લેખક:-હાથીચંદ માણેકચંદ શાહ, મુંબઇ.]

સહુ શ્રીમંતો ગુણવાન, શ્રવણે ધરજોરે; કંઇ દેશ સુધારો થાય, એવું કરજોરે;
કંઇ દુર્બળને ધન દાન, દુ:ખડાં હરજોરે; આ ભવસાગર ભલી ભાત, સ્હેજે તરજોરે; ૧

સાખી-હુન્નર હદ હિંદે વધે, કરજો તેવાં કામ; દેશી દુ:ખ દુરે થતાં, રીઝે શ્રી ભગવાન. ૨

ફરિ ફુલેકામા ફેર; લાખ ઉડાવોરે, કરિ ન્યાતવરામાં નામ, દેશ ડુબાવોરે;
કંઇ રચાને મોટા ધામ, નામ કરાવોરે, કંઇ જે. પી. ને સી. એસ ચાંદ ધરાવોરે ૩

સાખી-તેમાં શું દહાડો વળ્યો, સમજો શાણા શેઠ, નજરેથી નીરખી જુઓ, દેશ પડયો છે હેઠ. ૪

સહુ ધન ખરચો ધનવાન, દેશ સુધારોરે; નહિ મમતે રહો મસ્તાન, કામ કુધારોરે,
શીદ દોડીને દરબાર, દામ ઉધારોરે; ઓ બેરિસ્ટરને દ્વાર, શીદ પધારોરે. ૫

સાખી-ઘર મેળે કામો પતે, પંચે નાંહ પંચાત; કોરટમાં કામો જતાં, મળે વીસના સાત ૬

સહુ ધન્ય ગણો ધનવાન, ઇશ કૃપાયરે, મળી લક્ષ્મિ લીલા લ્હેર શ્રેષ્ઠ કમાયેરે,
ધન્ય **માણેક**ના ગુણ શેઠ, સાર્થક થાયેરે, નહિં માત્ર ઉતારો વેઠ, વ્યર્થ કમાયેરે. ૭

સાખી-માનવંતા માણેક જુઓ, **હીરાચંદ**નો તન; સાર્થકતા કેવી કરી, સહુ વિચારો મન.

સહુ મુંબાઇમા વખણાય, દેશ વિદેશેરે; ગુણી માણેકના ગુણ ગાય, કાવ્ય કથાયેરે;
કંઇ બાંધ્યા મોટા ધામ, લાખ પલાયરે; કંઇ કેળવણીના કામ, શ્રેષ્ઠ ગણાયેરે. ૮

સાખી-થયા તેવા થાઓ ઘણા, માણેક સમ ગુણવાન; દેશ દશાને જોઇને, કરિયાં કેવાં કામ. ૯

બહુ બાળ ભણે ભલી ભાત, ભોજન સાથેરે; નહિં બીજા કો બળવાન; જણાવે ખામીરે;
બહુ ખરચ્યા લાખો દામ, હુન્નર ધરે; કહો બીજા કોઇએ કામ; કરીયા હિંદેરે. ૧૦

સાખી-શ્રીમંતો શોધી જુઓ, ગણી ગણાવો નામ; માણેક સમ બીજો કહો, કોણે કીધાં હોય કામ. ૧૧

શ્રી **મંદિર બોર્ડિંગ** ધામ, અક્ષર જેવું રે; બન્યું સ્વર્ગ સમાન એ ધામ; જાણો તેવું રે;
જ્યાં વિધવિધ જોઇ રીત, જ્ઞાનજ થાયરે; જ્યાં દર્શન કરવા લોક; નિત્યે જાયરે. ૧૨

સાખી-હીરાબાગ જેવું નહિ, બાજુ મોટું ધામ; નામ પિતાનું દીપવ્યું, કીધું રૂડું કામ. ૧૩

ત્યાં દવાગૃહનું ધામ, બાંધ્યું સારૂ રે; બહુ દર્દી રહેવા કાજ, રાખ્યું ન્યારૂ રે,
જ્યાં દુબળ માટે માન, ઔષધ પામરે, જ્યાં દુખીયાનાં દુ:ખ જાય, દર્દ વિરામરે. ૧૪

સાખી-દુ:ખ ટાળે દર્દીતણું; આપે જીવતદાન; પૂન્ય થકી પરિયા તરો, રિઝો શ્રી ભગવાન. ૧૫

ધરી દશતણી દિન દાઝ, પાઠ પઢાવોરે. કરી સંસ્કૃતની કોલેજ શાસ્ત્ર શીખાવોરે,
જ્યાં ન્યાય અને સિદ્ધાંત, જ્યોતિષ જાણુરે, જ્યાં મત દર્શન ષટ્ કર્મ, ભાષ્ય ભણાવેરે. ૧૬

સાખી-જોવા દેશ દારિદ્રનો, થાવા ગૃહ સંભાળ; જાવ વ્હેમ કુચાલન, ભણતી બહુએ બાળ. ૧૭

ત્યાં '**શ્રાવિકાશ્રમ**' બેશ ખુબ સુધાર્યુંરે; ત્યાં લેતી શાંતા બાળ, જ્ઞાન રસાળુંરે
ત્યાં ભરત શીવણના કામ, પાક પકાવેરે; વળી ગુંથણા ને શુભગાન, **હાથીચંદ** ગાવેરે. ૧૮

—⋙⋙⋘⋘—

श्री समेदशिखरजी तीर्थ.

वर्णन तीर्थस्थकाचें मंगलमद ज्ञानसौख्य दायकसें।
संसार जन्मदुःखे वारितसे रवि जसा तमास तसें ॥ १ ॥

(एक आधुनिक कवि)

પરમપૂજ્ય પરમપવિત્ર મહાન સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રી સમેદશીખરજીનું વર્ણન વાંચતાં જાણે તે દુર્બીનથી સામું જણાતું હોય તેમ જણાય છે. સિદ્ધક્ષેત્રના જૈન મત મુજબ બે પ્રકાર છે. એક સિદ્ધક્ષેત્ર એટલે જે ઠેકાણે પરમ પૂજ્ય તીર્થંકર મોક્ષે ગયલા છે અથવા જ્યાં કેવળી, શ્રુત કેવળી, અને સિદ્ધ સ્વરૂપ થયા છે તે અને બીજો અતિશય ક્ષેત્ર એટલે જે સ્થાન મુનિ, મનોહર મૂર્તિ વગેરેના યોગથી પૂજ્ય થયું હોય તે. એવાં સિદ્ધ ક્ષેત્ર ૧૯ છે. અને અતિશય ક્ષેત્ર ૨૧ છે, તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

સિદ્ધક્ષેત્રો—૧ સમેદ શિખર, ૨ શ્રી ગીરનાર, ૩ શ્રી પાવાપુર, ૪ શ્રી ચંપાપુર ૫ શ્રી માંગી તુંગી ૬ શ્રી મુક્તાગિરિ, ૭ શ્રી સિદ્ધ વરકુટ, ૮ શ્રી પાવાગઢ, ૯ શ્રી શેત્રુંજા ૧૦ શ્રી ઝડાગી ૧૧ શ્રી સોનાગીરી ૧૨ શ્રી નૈનાગીરી, ૧૩ શ્રી દ્રોણાગીરી ૧૪ શ્રી તારંગાજી ૧૫ શ્રી કુંથલગીરી ૧૬ શ્રી ગજપંથ ૧૭ શ્રી રાજગૃહી, ૧૮ શ્રી ગુણાવા ૧૯ શ્રી પટણા

અતિશય ક્ષેત્ર—૧ અયોધ્યા, રત્નપુરી. ૩ શ્રાવસ્તી નગરી ૪ બનારસ ૫ સિંહપુરી ૬ ચંદ્રપુરી ૭ કુન્ડલપુર ૮ કૈશાબી ૯ કંપીલા ૧૦ શૌરીપુર ૧૧ હસ્તનાપૂર ૧૨ ચાંદપૂર ૧૩ કેશરીઆનાથ ૧૪ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ ૧૫ ગોમટસ્વામી ૧૬ ચાંદનજી. ૧૭ પપૌરાજી ૧૮ જૈનબિદ્રી. ૧૯ મૂડબિદ્રી. ૨૦ અહિક્ષેત્રજી. ૨૧ આબુ.

એ પ્રમાણે ૧૯ સિદ્ધક્ષેત્રો પૈકી સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર એવું જે શ્રી સમેદશિખરજી તીર્થ તેનું વર્ણન વાંચકો સમક્ષ આજે અમે સચિત્ર રજુ કરીએ છીએ.

આ ક્ષેત્રનું સમેદગિરિ, સમેદાચલ, સમેદશિખર અને શિખરજી એવાં નામ છે. જૈન સિવાય બીજા લોકો એ પહાડને **પારસનાથ પહાડ** એ નામથી ઓળખે છે. એ પહાડપર જૈનોના પરમપુજ્ય ૨૪ તિર્થંકરો પૈકી ૨૦ તીર્થંકરો, અસંખ્ય મુનીઓ સાથે મોક્ષે ગયા છે. બાકીના ૪ શ્રી રૂષભનાથ, શ્રી વાસપુજ્ય, શ્રી મહાવીર, અને શ્રી નેમીનાથ, એ અનુક્રમે કૈલાસ, ચંપાપુરી, પાવાપુરી અને ગીરનાર પર્વતપર મોક્ષે ગયા છે.

'કરો તેવું પામો' એવું જૈન ધર્મનું તત્વ છે, તો આ પુણ્યક્ષેત્રનું દર્શન માત્ર કરવાથી જીવોએ કેટલાંક અશુભ કર્મનાં આસ્રવ બાંધેલાં હોય, તે તૂટી શુભમાર્ગી જીવ છેવટે જન્માંતનાં કર્મથી મુક્ત થઇ મોક્ષાધિકારી થાય છે, તોપણ આ પુણ્ય ક્ષેત્રનું દર્શન થવું એજ ભાગ્યની વાત છે ભવ્ય જીવો સિવાય તેનું દર્શનજ થતુ નથી. અભવ્ય પ્રાણીઓને કેટલોક પ્રયત્ન કર્યા છતાં તે ક્ષેત્રનું દર્શન ન થતાં રસ્તામાંજ રોગ થઇ આવે છે, આંખે અંધત્વ આવે છે અને એકદમ પાછા ફરવું પડે છે. રાજા શ્રેણીકના સબંધમાં આવોજ રહસ્ય મળી આવે છે. મુનીનો ઘોર ઉપસર્ગ કર્યાથી તેને નર્ક ગતિ પ્રાપ્ત થઇ, પછી શ્રી ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું સમોશરણ રાજગૃહીના વિપુલાચળ પર્વતપર ગયું ત્યારે તેના દર્શનથી તેનું તિર્થંકર ગોત્ર બંધાયું, તોપણ તેનો પ્રતિબંધ કર્મનો નાશ ન થતાં સ્થિત બંધ માત્ર કર્મો રહ્યો. પછી તે સમેદગીરિના દર્શન માટે નીકળ્યો, પરંતુ રસ્તામાં વિવિધ પ્રકારના સંકટ તેની પાછળ તરતજ લાગ્યાં હતા. સારાંશ કે શુભ

કર્મોના ઉદય સિવાય આ ક્ષેત્રનું દર્શન કોઇને થતું નથી.

કૃપાળુ **અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય હિંદુસ્થાનમાં** શરૂ થતાં જ્યાં ત્યાં રેલ્વેનો પ્રસાર થયો, તે પહેલાં આ ક્ષેત્રનું દર્શન ઘણા પ્રયાસથી અને મહાન ખર્ચથી થતું, તેથી પૈસાદાર સિવાય બીજાઓને તેનો લાભ ક્વચિતજ મળતો, યાત્રા કરતાં ઘણી ઘણી જાતનાં સંકટ ભોગવવાં પડતાં, નદીઓ, વગેરેમાંથી પાર થતાં ઘણો ભય લાગતો. વળી કોઇ કોઇ ઠેકાણે નશીબ જોગે લુટારૂના હાથમાં સપડાઇ જવાથી જીવનયાત્રા પૂરી પણ થઇ જતી; પણ હાલમાં શિખરજીથી સાત કોશપર રેલ્વેના બે ફાંટા નીકળેલા છે, તેથી યાત્રા સપૂર્ણ સુખકર થાય છે. આ બે ફાંટા પૈકી એક મધુપુરથી ગીરીડી Giridih જાય છે, અને બીજો અદ સ્ટેશનથી ઇસરી (Isri) જાય છે. ઇસરીથી મધુવન ચૌદ મૈલ છે.

તથાપિ ડુંગરાથી પગ રસ્તે જતાં ઇસરીથી શિખરજી ફક્ત ૭ મૈલ દૂર રહે છે, પરંતુ આ ડુંગરથી રસ્તો ઘણો ખરાબ હોવાથી યાત્રાળુ એ રસ્તે ન જતાં ઇસરીથી મધુવન સુધી પાકી સડક બાંધેલી છે ત્યાં થઇને જાય છે. ઉત્તર હિંદુસ્થાનના યાત્રાળુને ઇસરીનો માર્ગ સરળ પડે છે

ઇસરીથી જનારાને નાગપુર, ચક્રધરપુર આદ્રા, ગોમા, ઇસરી એ માર્ગ ઠીક છે. એ સિવાય ઇસરીના સ્ટેશનપર ગીરીડી પ્રમાણે ગાડાંની વિશેષ સગવડ નહિ હોવાથી ત્યાં જનારાને ઘણો ત્રાસ પડે છે. ગીરીડીથી જનારા લોકોને ચક્રધરપુર, આસનસોલ, અને મધુપુર એ ત્રણે ઠેકાણે ગાડી બદલવી પડેછે. ગીરીડીમાં જૈન ધર્મશાળા હોવાથી ઉતારૂને કોઇ પ્રકારની તકલીફ પડતી નથી.

ગીરીડીથી બેલ ગાડીમાં જતાં ત્રીજા મૈલપર પૈખાતાંડ, ચોથા મૈલપર ગુજિયાડી, સાતમા મૈલપર બંદર કુપી છે, આઠમા મૈલપર બડાકર, અહીં—બડાકર એ નામની એક મોટી નદી અને તેને કાંઠે એક શ્વેતામ્બર મંદિર અને સરકારી પોસ્ટ ઓફિસ છે. અને પાલગંજ જવાનો રસ્તો ત્યાંથીજ નીકળે છે. પછી નવમા મૈલપર કચહેરા, ૧૧ મા મૈલપર પાંડેડી, તેરમા મૈલપર માંઝેડી, ચૌદમા મૈલ પર પીરતાંડ, પંદરમા મૈલ પર ચિરખી બજાર, અને સોળમા મૈલપર રસ્તો જુદો પડે છે, તેમાં જમણી તરફ હજારીબાગનો. અને ડાબી તરફનો શિખરજી જાય છે સતરમા મૈલપર વીરનગદ અને અઢારમા મૈલપર **મધુવન** એવાં નામો આવે છે. સમેદશિખરની તલાટીમાં દિગંબરની બે, (વીસ પંથીઓની એક અને તેરા પંથીઓની એક એવી બે) તથા શ્વેતાંબરીની એક એવી ત્રણ ધર્મશાળા છે. યાત્રાળુઓને ઉતરવા માટે દરેક પ્રકારની સગવડ દરેક ધર્મશાળામાં ઉત્તમ પ્રકારે હોવાથી ગમે તે વખતે જનારા લોકોને દુઃખ પડતું નથી. **વીસપંથી** ધર્મશાળામાં નાનાં મોટાં ૯ મંદિરો છે. તેરાપંથી ધર્મશાળામાં ૮ અને શ્વેતાંમ્બર ધર્મશાળામાં ૧૦ મંદિરો છે. તેજ પ્રમાણે ઉતરવાને વીસપંથી કોઠીમાં ૯૭૫, તેરાપંથી કોઠીમાં ૫૬, અને શ્વેતાંબર કોઠીમાં ૧૪૭ ઓરડીઓ કરેલી છે, તેમ વાસણ પાણીની પણ સારી સવડ છે.

આ કોઠીથી બનત્રા જવાને એક રસ્તો નીકળે છે. ત્યાં જવા માટે દિવસ ઉગ્યા પહેલાં બહાર નીકળવું જોઇએ, નહિ તો રસ્તામાં રાત પડવાનો સંભવ છે. પ્રાતઃ કાળે (ચાર પાંચ વાગતે) અષ્ટ દ્રવ્ય લઇ નીકળતાં પહાડની ઠંડી અને ઉત્સાહ જનક હવા, અને આસપાસના ભાગને જોતાં ઘણો આનંદ થાય
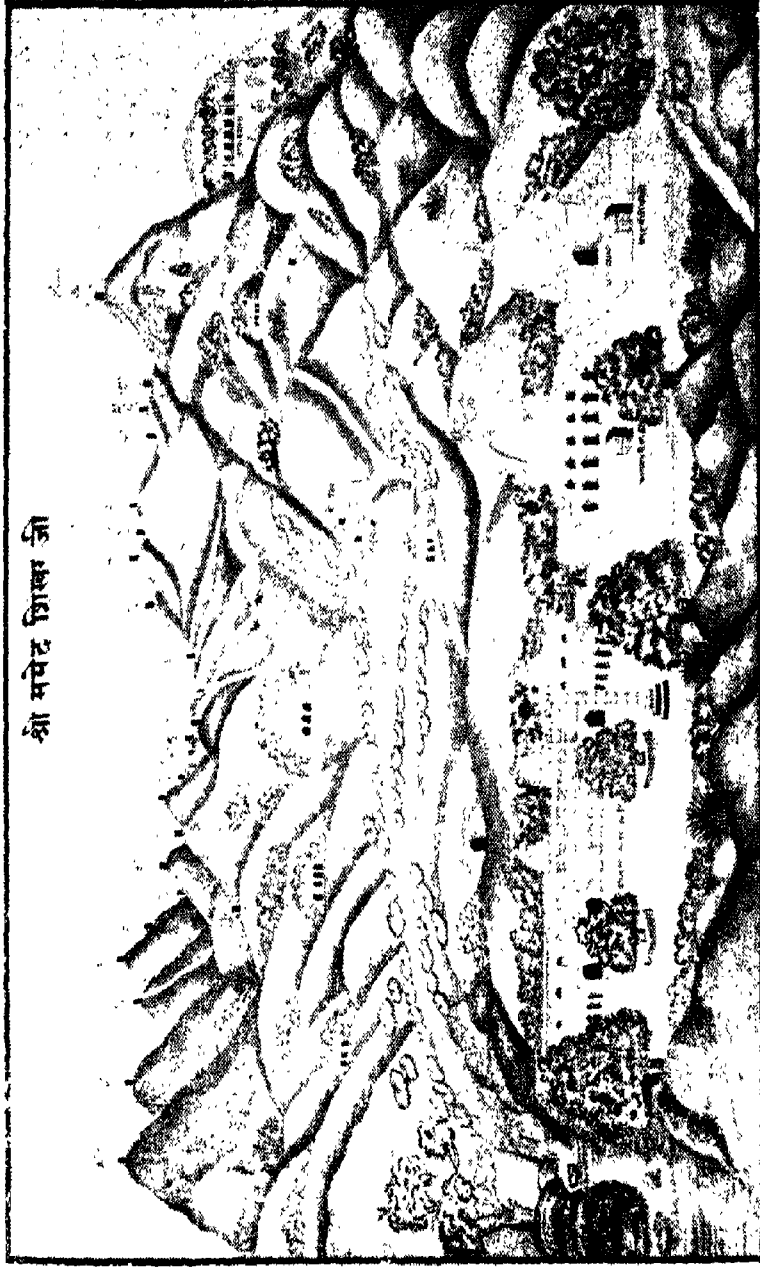
परमपूज्य परमपवित्र महान तीर्थक्षेत्र श्री समेदशिखरजी
[२४ तीर्थंकरो पैकी २० तीर्थंकरोनी निर्वाण भूमिनो देखाव.]

" श्राविकाश्रम "–मुंबाई.

(श्राविकाश्रमना मुख्य संचालक अने स्थापक श्रीमती पंडिता **मगनबाई**, सुप्रीटेंडेंट **यशोदाबाई** तथा अभ्यास करती श्राविकोओनो ग्रुप.)

છે. આ પર્વતની સર્વે ટોચોથી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ટોચ ઘણી ઉંચી છે. તેની ઉંચાઇ સમુદ્રની સપાટીથી ૪૪૮૮ ફીટ છે, તેથી એ ટોચ ઘણી ઉંચી લાગે છે. પ્રાચીન કાળમાં આ પર્વત ઉપર સિંહોનાં ટોળે ટોળાં ફરતાં, પણ યાત્રાળુઓ ત્યાં જવા માંડતાં તે કમી થયાં છે. વાઘ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ પણ ત્યાં અસંખ્ય હતાં, પણ હાલમાં ક્વચિત્ દેખાય છે, પરંતુ આજ સુધીમાં કોઇ પણ યાત્રાળુને ઇજા કરી નથી. મેના પોપટનું મધુર ગાયન, કોકિલતા, કર્ણપ્રિય આલાપ, બુલબુલ પક્ષીનો દીર્ઘ અવાજ વગેરેથી એ પ્રદેશ આનંદદાયક લાગે છે. યાત્રાએ નીકળેલા લોકોને આ સઘળાથી બહુજ ઉત્સાહ વધે છે. વળી પ્રાતઃકાળનો શીતળ અને સુગંધ મિશ્રીત વાયુ પક્ષીઓના કર્ણ મધુર આનંદ સ્વરો, અને તે સઘળાના પ્રતિ ધ્વનિ સાંભળતાં અલૌકિક આનંદ થાય છે. અને જાણે આપણે **સ્વર્ગનું** સુખ ભોગવતા હોઇએ એવું જણાય છે. યાત્રાળુ પાસે **ભિલ્લ લોકો** પોતાના મધુર સ્વરોથી નીચે મુજબ બોલી **ભિક્ષા** માંગે છેઃ—

दरशन दीजे पारसनाथ, सबके काज सुधारनवाले.
नैया मेरी लडी मझधार, तापै खेवट है मतबार,
मैं हाहा खाउं अपार, मेरे काज संभारनवाले, ॥१॥
चलिए मंदिरजीको आप, जपले नंदीश्वरका जाप,
वेतो देते मुक्ति हैं आप, त्रिलोकी के ओहदावाले॥२॥

(२)

सामळीआ पारसनाथ, शीखरपर भले बीराजोजी;
भले बीराजोजी, शिखरपर भले बीराजोजी–सामळीआ.

એ પ્રમાણે મધુવનથી સરાસરી દોઢ કોશ પર ગયા પછી ચાહાની વાસ આવે છે. ત્યાંની 'ચાહા' ઘણી પ્રસિદ્ધ છે. તેનો બંગાળા પ્રાંતમાં ઘણો ઉઠાવ થાય છે. એની સઘળી સંભાળ એક યુરોપીયન ગૃહસ્થ રાખે છે. એમ કહેવાય છે કે તેનો ઇજારો કેટલાક વરસથી પાલગંજના રાજા પાસેથી તેણે લીધો છે. ઘણે ઉંચે ચઢ્યા પછી બે માર્ગ આવે છે. જમણી તરફનો રસ્તો ડાક બંગલા પાસેથી થઇ શ્રી પાર્શ્વનાથની ટોચ તરફ જાય છે. અને ડાબી તરફનો શ્રી કુંથુનાથની ટોચ તરફ જાય છે. યાત્રાળુઓ ડાબી તરફના રસ્તા તરફ જાય છે અને સર્વે ટુંકનાં દર્શન કરી પાર્શ્વનાથની ટુંક પર જઇ બીજે રસ્તે ઉતરે છે. ડાબી બાજુ તરફના રસ્તાએ ચઢતાં પ્રથમ "ગંધર્વ નાળું" નામની એક જગા આવે છે, ત્યાંથી લગભગ એક મૈલ ચઢ્યા પછી "સીતા નાળું" નામની એક બીજી જગા આવે છે, ત્યાંનું પાણી એવું ઠંડું છે કે તેમાં હાથ નાંખતાં જાણે આપણે બરફમાં કેમ હાથ નાંખ્યો હોય! એવું જણાય છે. તે પછી બીજું નાળું આવે છે, ત્યાંથી યાત્રાળુઓ પાણી ભરી લે છે, તે પાણીનો ઉપયોગ પહાડપર ચઢ્યા પછી પ્રક્ષાલન, પૂજન વગેરેમાં કરે છે. આ જગાની ડાબી બાજુએ **ક્ષેત્રપાળનું દેવલ** આવે છે. **સીતા નદીનો પૂલ** ઓળંગ્યા પછી પગથીઆં આવે છે અને ખરૂં વિકટ ચડવાનું હવે જણાય છે. કોઇ કોઇ ઠેકાણે ચડાણ એવું મુશ્કેલ છે, કે યાત્રાળુને ઠેકાણે ઠેકાણે વિશ્રાંતિ લીધા સિવાય ચાલતું નથી. સારાંશ કે સીતા નાળાંથી ત્રણ મૈલ ચઢ્યા પછી શ્રી કુંથુનાથની ટુંક (પહેલી ટુંક) સુધી જરા અઘરૂં પડે છે.

એ પ્રમાણે પહેલી ટુંકે જતાં ઓછામાં ઓછા ચાર કલાક લાગે છે. શ્રીકુંથુનાથની ટુંકમાં ગણધરનું એક નાનું મંદીર છે, ત્યાં ૨૪ તીર્થંકરની અને ગણધરની **ચરણ પાદુકા** છે. એ પુરાતન ન જણાતાં પાછળથી બાંધેલું હોવાથી તે વિશે પુષ્કળ તર્ક થાય છે. એ કુંથુનાથની ટુંકપર શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનની સાથે ૯૬૩૨૯૬૭૪૨ મુકિત પદે ગયા છે. એ ટુંકનું "**જ્ઞાનધર ટુંક**" એવું બીજું નામ છે. તેના દર્શનની એક કરોડ

પ્રોષધોપવાસ કરવાના ફળ બરાબર પુણ્ય થાય છે, એમ જૈન શાસ્ત્રનું કહેવું છે. એ પહાડપર જેટલી ટુંકો છે તે સર્વપર તિર્થંકરોની ચરણ પાદુકા છે અને તે સર્વે મંદિરો સંગેમરમરના છે. પ્રત્યેક ટુંક દુર હોવાથી દર્શન, પાદ પ્રક્ષાલન, ગંધ લેપન અર્ઘ પ્રદાન એ સિવાય વધારે ધર્મ કાર્ય કરવાનો યાત્રાળુઓને વખત મળતો નથી, કારણ કે પાછા સુર્યાસ્ત પહેલાં ઉતરવામાં મોડું થાય છે.

કુંથુનાથની ટુકનાં દર્શન કર્યા પછી જમણી તરફ વળીને શ્રી નેમીનાથ, શ્રી અરહનાથ, શ્રી મલ્લીનાથ, અને શ્રી શ્રેયાંસનાથ તીર્થંકરોની નિર્વાણ ટુંકનાં દર્શને જવાય છે. એ ચાર ટુંકો પર ચડવું બહુ કઠણ નથી. એ પૈકી પહેલી પર શ્રી નેમિનાથ ભગવાન ૯૯૪૫૦૭૯૪૨ મુની સાથે, બીજા પર અરહનાથ તીર્થંકર ૯૯૯૯૯૯૦૦૦ મુની સાથે, ત્રીજીપર શ્રી મલ્લીનાથ તીર્થંકર ૯૬ કરોડ મુનિ સાથે, અને ચોથાપર શ્રી શ્રેયાંસનાથ તીર્થંકર ૯૬૯૬૦૫૯૫૪૨ મુની સાથે મોક્ષે ગયા છે. એજ પ્રમાણે નેમીનાથ ટુંકનું દર્શન ફળ ૧ કરોડ પ્રોષધોપવાસ કરવા બરાબર, શ્રી અરહનાથ ટુંકનું દર્શન ફળ ૯૬ કરોડ ઉપવાસ કરવા બરાબર, અને મલ્લીનાથ તથા શ્રેયાંસનાથ એ ટુંકનું દર્શન ફળ અનુક્રમે ૧ કરોડ અપવાસ કરવા બરાબર છે.

એ પછી શ્રી પુષ્પદંત તીર્થંકરની ટુંક તરફ વળવું પડે છે, તે સ્થળે શ્રી પુષ્પદંત ભગવાન ૯૯૯૦૦૭૪૮૦ મુની સાથે મોક્ષે ગયા છે. એ ટુંકનું "સુપ્રભકુટ" એવું પણ નામ છે. તેના દર્શનથી એક કરોડ પ્રોષધોપવાસ કરવાનું પુણ્ય મળે છે. પછી શ્રી પદ્મ પ્રભુની "મોહનકુટ" નામની ટુંકનું દર્શન થાય છે, તે પર શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાન ૯૯૮૭૪૭૨૭ મુની સાથે ઘોર તપ કરી મોક્ષે ગયા છે. એ ટુંકના દર્શનથી એક કરોડ પ્રોષધો પવાસનું પુણ્ય મળે છે, એવું શાસ્ત્રમાં લખેલું છે. પછી શ્રી મુનિસુવ્રત, શ્રી ચંદ્ર પ્રભૂ, શ્રી આદીનાથ, એ ત્રણ તીર્થંકરોની ટુંકના દર્શન થાય છે તેનું અનુક્રમે "નિર્જરકુટ, લલિતકુટ" અને "કૈલાસગિરી" એવાં નામ છે, ત્યાં ચડવું ઘણું મુશ્કેલ છે. પહેલાં જે ટુંક આવેલી તે સર્વથી ઉંચી અને ચડવાને વિકટ એવી ચંદ્રપ્રભુની લલિતકુટ છે. નિર્જરકુટ અને લલિતકુટના દર્શનનો મહિમા શાસ્ત્રમાં અનુક્રમે ૧ કરોડ અને ૧૬ લાખ પ્રોષધોપવાસ કરવા બરાબર કહેલો છે.

આ ઠેકાણે વાંચક વર્ગ એવો પ્રશ્ન કરશે કે શ્રી આદિનાથ ભગવાનની નિર્વાણ ભૂમિ કૈલાસ પર્વત છતાં આ ઠેકાણે તેની ટુંક કેમ જણાવે છે! તેનો ખુલાસો એ છે કે જો આ હુંડાવસર્પિણી કાળના દોષથી ચાર થીર્થંકર (આદિનાથ, નેમિનાથ, વાસુપુજ્ય, મહાવીર) બીજે સ્થળે મોક્ષે ગયા, તો પ્રત્યેક જળ પ્રલય પછી બીજા ક્ષેત્ર પોતાના પૂર્વના સ્થળમાંજ નિર્માણ થાય છે, એવો કાંઇ નિયમ ન હોવાથી આ પર્વત ફકત જ્યાંનો ત્યાં કાયમ રહે તેથી હવે પછી થનારા ૨૪ તિર્થંકરો એજ ગીરી પર મોક્ષારોહણ કરશે, એ કારણથી આ સ્થળે ૨૪ ટુંકો કરી છે અને તે સર્વે વંદનીય છે.

પછી વિધ્યુતવર નામની શ્રી શીતળનાથ તીર્થંકરની ટુક અને શ્રી અનંતનાથ તીર્થંકરની સ્વયંભૂકુટ નામે ટુંકનું દર્શન થાય છે. પહેલી ટુંકપર શ્રી શીતળનાથ ભગવાન ૧૮૪૨૩૨૪૨૯૦૫ મુનીઓ સાથે અને બીજી પર શ્રી અનંત સ્વામી ૯૬૭૭૦૭૦૭૦૦ મુનીઓ સાથે નિર્વાણ ગયા છે. પછી શ્રી ધવલદત્તકુટ શ્રી સંભવનાથ તિર્થંકરની અને ચંપાપુર કુટ (શ્રી વાસુપુજ્ય સ્વામીની) અને આનંદ કુટ (અભિનંદન પ્રભુની) એ ત્રણ

નિર્વાણ ટૂંકનાં દર્શન કરી અનુક્રમે ૧ કરોડ, ૪૨ લાખ, અને ૧ લાખ પ્રોષધોપવાસ જેટલું ફળ મળે છે. એ પૈકી પહેલી ટુંકપર ૯૭૨૪૨૫૦૦ અને ત્રીજી ટુંકપર ૭૩૭૦૧૭૦૪૨૭૦૦ મુનિરાજો મોક્ષે ગયા છે

આનંદ કૂટનાં દર્શન કરીને ઉત્તરની બાજુએ ઉતરતાં એક સુંદર મંદિર આવે છે, તેને શ્વેતામ્બર લોકો ધુરમટ મંદિર "અને દિગંબર લોક" જલ મંદિર" ગણે છે. એ ઠેકાણે મુખ્ય ગર્ભદ્વાર (ગભારા)માં સામળીઆ પાર્શ્વનાથની શ્વે. સંપ્રદાયની મૂર્તિ છે. અને આજૂ બાજૂની ઓરડીઓમાં દિગંબરીની મૂર્તિ છે. બાજુએ થડા પાણીનો એક કુંડ છે. ત્યાં ઘણાખરા જાત્રાળુઓ જળપ્રાશન કરી પોતાની તરશ મટાડે છે. જળ મદિરની પશ્ચિમ બાજુએ ચડી પુનઃ કુંથુનાથ તિર્થંકરની 'જ્ઞાનધર કૂટ' આવે છે, ત્યાં સુધીમાં પંદર ટૂંકના તિર્થંકરનાં દર્શન થાય છે. પછી પર્વતની ડાબી બાજુએ પશ્ચિમ તરફ વળવાનું આવે છે. એ પંદર ટંકનાં દર્શન કરતાં અશક્તને ૪ અને નિર્બળને ૬ કલાક લાગે છે. પછી ૯ ટૂંકના દર્શન જલદી થાય છે, કારણકે બાકીની ટુંક પાસે પાસે છે. તેમજ તેપર ચદવું અઘરું નથી. પર્વતની જમણી બાજુએ શ્રી કુંથુનાથ ની જ્ઞાનધર કૂટ, શ્રી નેમિનાથની મિત્ર કૂટ, શ્રી અરહનાથની 'નાટક કૂટ' શ્રી મલ્લી નાથની 'સંવલ કૂટ' શ્રી શ્રેયાંસનાથની સંકુલ કૂટ, શ્રી પુષ્પદંતની સુપ્રભ કૂટ, શ્રી પદ્મપ્રભનાથની મોહન કૂટ, શ્રી મુનિસુવ્રત ની નિર્જર કૂટ, શ્રી ચંદ્રપ્રભુની લલિત કૂટ, શ્રી ૠષભનાથની કૈલાસગિરી, શ્રી શીતળનાથની વિદ્યુતવર કૂટ, શ્રી અનંતનાથની સ્વયંભૂ કૂટ, શ્રી સંભવનાથની ધવલદત્ત કૂટ, શ્રી વાસુપુજ્યનાથની ચંપાપુર કૂટ, શ્રી અભિનંદનનાથની આનંદ કૂટ, એ પ્રમાણે પંદર ટુંકો છે, અને ડાબી તરફ શ્રી ધર્મનાથની સુદત્તવર કૂટ, શ્રી સુમતિનાથની અવિચલ કૂટ, શ્રી શાંતિનાથની પ્રભાસ કૂટ, શ્રી મહાવીરની પાવાપુર કૂટ, સુપાર્શ્વનાથની પ્રભાસ કૂટ, શ્રી વિમલનાથની સુવીરકુળ કૂટ, શ્રી અજીતનાથની સિદ્ધવર કૂટ, શ્રી નેમિનાથની ગીરનાર કૂટ અને શ્રી પાર્શ્વનાથની સ્મરણ ભદ્રકૂટ, એમ નવ ટુંક આવે છે એ પૈકી, ધર્મનાથ ટુંકપર ૧૯૧૯૦૯૦૯૭૫૫ અને સુમતિનાથ કુટપર ૧૮૪૭૨૮૧૭૦૦, શ્રી શાંતિનાથ ટુંકપર ૯૦૯૦૯૯૯૯, સુપાર્શ્વ ટુંકપર ૪૯૮૪૭૨૭૭૪૨, શ્રી વિમળનાથ ટુંકપર ૭૦૬૦૦૬૭૪૨, અજીતનાથ ટુંકપર ૧૮૦૯૦૦૦૦૦૦, પાર્શ્વનાથ ટુંકપર૮૪૦૦૦૦૦ મુનીઓ મોક્ષે ગયેલા છે. સુપાર્શ્વ અને અજીતનાથની ટુંકોના દર્શન કરતાં દરેકને ૩૨ કરોડ પોષધોપવાસનું પુણ્યફળ મળે છે. અને બાકીની દરેક ટુંકનુ ૧ કરોડ પ્રોષધોપવાસનું ફળ મળે છે, પરંતુ શ્રી પાર્શ્વનાથ ટુકનું એક વખત દર્શન કરવાથી માણસ જન્મ મરણના ફેરાથી વિમુકત થાય છે એવો આ ટુંકોનો મહિમા પુરાણોમાં વર્ણવેલો છે.

શ્રીમત્ પાર્શ્વનાથની ટુંક અતિશય ઉંચી એટલે સમુદ્રની સપાટીથી ૪૪૮૮ ફીટ ઉંચી હોવાથી યાત્રાળુઓને ઘણી ઉંચી જણાય છે. આ ટુંકપરથી સમેદાચળનું 'પારસનાથ' એવું નામ પડેલું છે. એ ટુંકથી જરા વધારે ઉંચા ચંદ્રપ્રભુની ટુંક ચઢવાને એટલી કઠણ નથી. એ ટુંકે જવાનાં ઉત્તમ પગથીઆં બાંધેલાં છે. મંદિર એટલું સુંદર, મનોહર અને આનંદકારક છે કે ત્યાં જતાંજ મનમાં જે આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી. મદિરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કાઢેલા નકશા, મધ્ય ગભારાની જમીનપર રંગબેરંગી પથરા. ઉપર ચિત્રેલા ગાલીચા અને ચુનાનું કામ જોતાં એટલે ઉંચે એ સામાન આણવામાં

કેટલો ખર્ચ અને મેહેનત પડી હશે, તેની કલ્પના થઇ શકતી નથી. શિખરજીનાં દર્શન કર્યા પછી પણ ત્યાં વધારે વખત રહ્યા સિવાય મનની શાંતિ થતી નથી. પર્વત પર ખાલી નજર ફેંકતાં હાથીપર કાઢેલાં ચિત્ર વિચિત્ર પટ્ટા જેવાં જણાય છે. ઇસ્રીના સ્ટેશન સુધી જોતાં, મંદમંદ વહેતા પરમોત્સાહી વાયુ, વનફળ પુષ્પોથી અલંકૃત થયેલાં નિર નિરાળાં ઝાડો, મધુર મધુર પક્ષી આદિઓના અવાજો, સૂર્ય કિરણથી પ્રફુલિત થયેલી વૃક્ષવેલીઓ ઇત્યાદિથી તે પર્વત ઉપર એવી શોભા થયેલી જણાય છે, કે ત્યાંથી નીકળવાનું મન થતું નથી. પહાડ પરની વૃક્ષપંક્તિ વાયુ વડે હાલવાથી મન મોહિત થાય છે અને જાણે નાયકા કેમ નાચતી હોય એવો ભાસ થાય છે. ઠેકાણે ઠેકાણે ભમરાઓ ગુંજારવ કરી મૂકે છે. સારાંશ કે પૂર્વની બાજુએ સંસ્થાલ, અને તેની પાછળ હજારીબાગ જીલ્લો, પાછળ બંગાળ અને બિહાર, ઉત્તરની બાજુએ મુંગર જીલ્લો અને દક્ષિણે ગયા જીલ્લો, વગેરે વિવિધ પ્રદેશથી વિંટાએલો, આ પર્વત જગતમાં અત્યંત રમણીય અને પ્રેક્ષણીય સ્થળો પૈકીનું એક હોય એવું જણાય છે.

પાર્શ્વનાથ ટુંકથી જે ઉત્તરને રસ્તો છે, તે રસ્તે એક મૈલ જતાં એક ડાક બંગલો આવે છે, તે ઠેકાણે અગ્રેજીમાં એવું બોર્ડ મારેલું છે કે જૈન અને ઉચ્ચકુળના હિંદુ સિવાય કોઇએ આગળ જવું નહિ અને જનારાએ પગમાં જોડા રાખવા નહિ. આ ડાક બંગલામાં યુરોપિયન અધિકારી ઉનાળામાં હવા ખાવા આવે છે. આ બંગલાની બાજુએ એક ઘોડશાળા કરેલી છે. અને તેમાં એક બે ઘર છે. પણ તે ઘોડશાળા અને તે ઘરો ડાક બંગલા પ્રમાણે સારી સ્થિતિમાં નથી.

આ પર્વતનું ચઢાણ સુમારે ત્રણ કોસ, અને કુંથનાથ ટુંકથી પાર્શ્વનાથ ટુંક સુધી દર્શન ત્રણ કોસ, અને ઉતરણ ત્રણ કોસ મળી સર્વ પર્વત વંદના નવ કોશ છે. સારો સશક્ત માણસ વિશેષ ન થોભતાં તુરતા તુરત વંદના કરી પાછો વળે છે, પણ દુર્બળ માણસને બરોબર બાર કલાક લાગે છે. શિખરજીની ત્રણ વંદના, અને એક પ્રદક્ષિણા કરવાનો યાત્રાળુઓને નિયમ હોય છે, અને તેમાં આછામાં ઓછા ૮-૯ દિવસ લાગે છે.

આ પહાડપર એક વખતે ચરબીનું કારખાનું કાઢવાનો ઘણો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, પણ કલકત્તા હાઇકોર્ટમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા પિગરી કેસમાં (Pigri case) વિરૂદ્ધ પક્ષને યશ ન મળવાથી તેમનો હેતુ નિષ્ફળ ગયો. કેટલાક દિવસ ઉપર B. N. R. અને E. I. R. રેલ્વેના આધિકારીઓને આ પહાડપર જગા આપી બંગલા બાંધવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, પરંતુ જૈન સમાજનો પુષ્કળ ખળભળાટ ને અસંતોષ જોઇ, દયાળુ સરકારે પચાસ હજાર રૂપીઆ રોકડા અને દરસાલ બાર હજાર રૂપીઆ લેવાનું કબુલ કરાવાથી એ પહાડ કાયમના પટાથી દિ. જૈનોના તાબામાં આપવાનું વચન આપ્યું છે, પણ દિગંબર શ્વેતાંબરીની તકરારને લીધે આ પટો હજુ નક્કી થયો નથી. શિખરજીનાં જેને દર્શન થાય એ જીવને ધન્ય છે. તેના પુણ્યનો પાર નહિ, પરંતુ જેમને પ્રત્યક્ષ દર્શનનો સુયોગ ન મળે તેમને અમે ઉપર આપેલી માહિતી અને ચિત્ર વડે અપ્રત્યક્ષ (પરોક્ષ) દર્શનનો લાભ ખાસ થશે, એવી ખાત્રી છે.

विंशातिस्तु जिनवरेंद्रा अमरासुर वंदिता धौतक्लेशाः ।
सम्मेदगिरि शिखरे निर्वाण गता नमस्तेभ्यः ॥१॥
यो जनः पठाति त्रिकालं सम्मेदवर्णन सुमंगलदं ।
भुनाक्ति नरसुरसौख्यं पश्चात् स लभते निर्वाणम् ॥२॥

"वंदे जिनवरम्" મરાઠી માસિક (નિપાણી, બેલગામ) ઉપરથી ગુજરાતી અનુવાદ.

जैन सणांचा प्रचार.

(लेखकः—श्रीयुत भरमप्पा पदमप्पा पाटील, होसूर—बेलगांव.)

अलिकडे कित्येक शतकांपासून आमच्या जैन समाजांत अन्यमती लोकांच्या निकट संसर्गानें मिथ्या सणांचा (मिथ्या त्योहार) प्रचार फार झाला आहे, तो कमी करून आपल्या समाजांत जैन सणांचा (जैन त्योहार) प्रचार हरप्रयत्नें करून करण्याची अत्यंत जरूरी आहे, म्हणून त्या संबंधानें या लेखांत थोडासा ऊहापोह करावयाचा आहे.

आपल्या लोकांत मिथ्यामती लोकांच्या देखादेखीनें व अति परिचयानें अलिकडे मिथ्या चाली फारच शिरल्या आहेत त्या दूर सारून सम्यक्त्वा कडे आपली प्रवृत्ति वळविणें फारच अगत्याचें आहे. आमच्या समाजांत फक्त मिथ्या चालीच शिरल्या आहेत असें नाहीं, तर मिथ्या सण सुद्धां फारच बोकाळले आहेत! नागपंचमी, गणेश चतुर्थी, होळी इत्यादि सण याच वर्गा पैकीं आहेत. हे सण जैन धर्मी मुळींच नव्हेत, तेव्हां हे सण आम्ही जैन लोकांनीं मानणें म्हणजे आपल्या मिथ्यात्वाचा कळसच झाला म्हणावियाचा!! आपले सण कांहीं कमी नाहींत; पण ते प्रचारांत आणणारेमात्र पाहिजेत. नंदीश्वर, अष्टान्हिक, पर्युषण (दश लक्षणिकव्रत) पर्व, दीपमालिकोत्सव इत्यादि प्रसंग व बहुतेक प्रत्येक माहिन्यांतून येणारीं व्रतें हीं जैन सणासारखींच आहेत, परंतु हे सण सार्वजनिकपणानें कसे साजरे करावे, हे आमच्या लोकांना परिचयाच्या अभावीं माहीत नाहीं. आतां नुक्तेच कोठें सभा वगैरे स्थापन होऊन धर्म जागृति सुरू झाल्या पासून आमच्या लोकांना आपल्या मिथ्या प्रवृत्तीची जाणीव थोडथोडी होत आहे. ही मोठया सुदैवाची गोष्ट आहे

दुसरी गोष्ट ही कीं, आपण मानतों त्या सणापैकीं मिथ्या सण कोणते व जैन सण कोणते, हें सर्व साधारण लोकांस सुलभ रीतीनें समजण्यास आमच्या विद्वान पुढाऱ्यांनीं अजून एखादा आधुनिक सरळ मार्ग लोकांस उपलब्ध करून दिल्या सारखें दिसत नाहीं. त्यामुळे. डोळे असून आंधळ्या प्रमाणें या बाबतींत आमच्या लोकांस चांचपडत जावें लागत आहे. करितां हल्लीं प्रचारांत आहेत त्या नवरात्र, दसरा, नागपंचमी, दिवाळी इत्यादि सणां पैकीं जैन धर्माचा दृष्टीनें कोणते सण ग्राह्य व कोणते सण त्याज्य आणि जैन धर्मी सण आणखी कोण कोण ते नवीन प्रचारांत आणण्या सारखे आहेत या विषयीं वर्तमानपत्रांतून थोडे दिवस चर्चा करून, मागाहून या संबंधीं आमच्या विद्वान पुढाऱ्यांनीं एक पुस्तक प्रसिद्ध करावें आणि त्यांत जैन सण कोणकोणत्या मितीस येतात, हें क्रमवार

दाखवून, ते सण कसे साजरे करावे व त्यांचे विधी काय काय आहेत या संबधी त्यांत स्पष्ट खुलासा करावा. या प्रमाणें 'जैनसणांच दिग्दर्शक' असें पुस्तक तयार होतांच त्याचा देशपरत्वे निरनिराळ्या भाषांतून भाषांतरें करवून त्यांचा सार्वत्रिक रीतीनें सुलभपणें प्रचार करावा. नंतर वर्तमानपत्रद्वारें, उपदेशकां मार्फत व सभादिकांतून या पुस्तकांत सांगितल्या प्रमाणें जैन लोकांनीं आपले सण मानावे, अशा रीतीनें सारखी चळवळ करावी व तदनुसार पुढाऱ्यांनीं आपापल्या गांवीं सण साजरे करण्याची प्रवृत्ती चालू करून आपल्या उदाहरणानें या बाबतीत लोकांना कित्ता घालून द्यावा. म्हणजे या योगें करून मिथ्या सणांची प्रवृत्ती आमच्या समाजांतून थोडथोडी कमी होऊन जैन सणांचा प्रचार झपाट्यानें होइल, अशी पूर्ण उमेद आहे.

मनुष्यसमाज हा स्वाभाविकतः उत्सवप्रिय आहे. म्हणून त्यांतील जैन समाजही या तत्त्वास कांहीं अपवादात्मक नाहीं हें उघड आहे. अर्थात् जैन लोकही उत्सवप्रिय असावेत, यांत कांहींच आश्चर्य नाहीं. हल्लींच्या नवीन वातावरणांतील लोकांना प्राचीन चाली प्रमाणें साध्या व एक मार्गी धार्मिक पद्धतीच्या उत्सवानें समाधान होणें थोडें कठिण आहे. करितां सांप्रतच्या सुधारणेच्या काळाला अनुसरून थोर पुरूषांचे जयंत्योत्सव व निधनोत्सव करण्याची ज्या प्रमाणें चाल पडत चालली आहे त्या प्रमाणें आमच्या पूज्य तीर्थंकरांच्या जन्म दिवशीं व निर्वाणदिवशीं उत्सव साजरे करण्याची चाल आमच्या समाजांतून पाडली पाहिजे. म्हणून आमच्या तीर्थंकरांच्या जन्मतिथीची व निर्वाण तिथीची माहिती ही सदरहू पुस्तकांत दाखल करून, हे दिवस सणा प्रमाणें कसे साजरे करावे, हें सविस्तर दाखवावें. म्हणजे त्या प्रमाणें लोकांस वागण्यास सुलभ जाईल.

सारांश, अशा प्रकारें प्रयत्न करून जैन सणांचा प्रचार केल्यास मिथ्या सणांचें व मिथ्या चालींचें निर्मूलन आमच्या समाजांतून आपोआप होईल, अशी मला दृढ आशा आहे. करितां आमच्या पुढाऱ्यांनीं स्वस्थ न बसतां अशा दिशेनें खटपट करावी अशी आग्रहाची विनंती आहे.

पारस मणि.

(લેખક:-સી. કે. ઇનામદાર, મુંબાઇ.)

પારસમણિમાં એવો ગુણ સમાયલો છે કે તેને જે વસ્તુનો સ્પર્શ થાય તે વસ્તુનું સુવર્ણમાં રૂપાન્તર થઇ જાય છે. જેને આ અદ્ભુત મણિ પ્રાપ્ત થયો છે તે આ સૃષ્ટિના રાજા જેટલી, અરે તેથી પણ વિશેષ સમૃદ્ધિ ભોગવી શકે છે. કોષાધિપતિ કુબેર ભંડારીનુંજ નામ તેને અપાય છે, સર્વ કોઇ તેનું દાસત્વ કરવા તૈયાર થાય છે; ટૂંકામાં તે એક મહાન

નર તરિકે પૂજાય છે. આવો દૈવી ગુણયુક્ત મણિ પ્રાપ્ત કરવો એ કંઇ જેવી તેવી સહેલી વાત નથી. આવો અમૂલ્ય મણિ હાલના સમયમાં પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે. કોઇ વિરલાજ આ મહાન ગુણયુક્ત મણિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હશે. આપણને કોઇ કહેશે કે, "ભાઇ! મારી ઇચ્છા છે કે હું તમને પારસમણિ પ્રાપ્ત કરાવી આપું." આ વચન શ્રવણ થવાથીજ અંતઃકરણમાં કેટલો બધો અવર્ણનિય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે! ખરેખર, આ આશા આપનાર મહાત્માનું આપણે સર્વ કામ છોડી ઇશ્વરતુલ્ય પુજન કરવા મંડી પડીએ છીએ. તે મહાત્માની અહોરાત્ર સેવા કરીએ, પાણી માંગતા પહેલાં દુધ હાજર કરીએ, તે કહે તો એક માસના નકોરડા ઉપવાસ કરીએ; ટૂંકામાં આવી અમૂલ્ય વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરવા અર્થે આપણે ગમે તેવું પણ અસહ્ય દુઃખ વેઠવા તૈયાર થઇએ મણિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં ઉંઘમાં સ્વપ્નો પણ તેનાંજ આવ્યાં કરે અને હવામાં વિવિધ પ્રકારના કિલ્લા પણ બાંધવા મંડી પડીએ. જ્યારે આવું દુઃખ વેઠી પણ આપણે આ સ્પર્શમણિ લેવા કટીબદ્ધ થઇએ, તો તે જ્યારે તે વિના ખર્ચ અને વિના શ્રમે પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર કોઇ મહાત્મા મળે તો, છે કોઇ માઇનો પૂત કે તે લેવા ના કહેશે? ના, કોઇજ ના નહિ કહે. સર્વ કોઇ રાજી રાજી થઇ જાય અને આનંદની લહરિઓમાં મન તરંગપર સ્વાર થઇ જાય; અરે! ખાટલામાં પડેલી સો વરસની આંધળી બુઢ્ઢી ડોસી પણ શક્તિ નહિ છતાં દોડવા પ્રયત્ન કરે. સાંભળો ત્યારે, આ પારસમણિને પ્રાપ્ત કરવાનો (હસ્તગત કરવાનો) સહેલામાં સહેલો અને વહેલામાં વહેલો એક રસ્તો; "જાણ્યા કોયડો કોડીનો" એમ થવાથી જો તેમ તે પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારી નહિ હશે તો તમારા નશીબમાં તેનો ઉપભોગ કરવાનું સરજ્યું નહિ હશે, તો તમારે ન તે મણિને લાખો ગાડીનું છેડુંજ સમજજો. તમો કદાચ તે દેખવા પામશો, તોપણ તે મણિ છતાં તમે પત્થર અને ઢેફાના રૂપમાંજ જોશો અને છેવટે નિરૂત્સાહ થવાથી પોતાનો દોષ નહિ કાઢતાં અન્યને દોષારોપણ કરી આ ચમત્કારિક મણિ મેળવવા તલપાપડ થયેલા મનનું પાણી એકદમ ઉતરી જશે.

આ મણિમાં એવો તો દૈવી ગુણ સમાયલો છે કે તે પ્રાપ્ત થતાં મનુષ્યના દેવ બની જવાય છે. દુશ્મનો ત્યજીને ક્યાંય પલાયન કરી જાય છે કે તેમનો પત્તો લાગવો પણ દુર્લભ છે. આ મણિ પ્રાપ્ત કરનાર દુનિયાના રાજા થયેલા જણાય છે. કુબેરભંડારીની સકળ સમૃદ્ધિ તેમના હિસાબમાં ક્ષુદ્ર ભાસે છે. ખરેખર! આ દૈવી ગુણાલંકૃત મણિ અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરાવે છે. શું ત્યારે તે મણિ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કંઠા અધિક પ્રબળ થતી જાય છે? ત્યારે સાંભળો શ્રદ્ધા રાખો, અને મનુષ્યના દેવ બની જાવ. જુઓ આ દૈવી પારસમણિ તેજ "सत्संग–संतसमागम" છે. કેમ ફીકકા પડી ગયા? ધ્યાનમાં રાખજો કે આ મણિ તમારા સુવર્ણ બનાવનાર મણિની પેઠે ક્ષણિક સુખ અર્પનાર નથી. તેનામાં એવી તો ચમત્કૃતિ છે કે તે ભક્તોને તેમજ તેના આખા કુટુમ્બને તારે છે. तीर्थः फलती कालेन सद्यः सद्गुरु संगमः॥ તીર્થ યાત્રા તો કોઇક સમય ફળ આપે છે, પણ સદ્‌ગુરૂ સંગમનું ફળ તો તરતજ મળે છે. આવા અમૂલ્ય સત્સંગના પ્રતાપે મનુષ્ય કામ ક્રોધાદિ ષડરિપુ એવો સંતાઇ જાય છે કે પુનઃ દૃષ્ટી ગોચર થતા નથી. પારસમણિ તથા તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલું ધન તો કોઇ હરી પણ જાય, પણ આ અક્ષય સુખદાતા સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું ઐશ્વર્ય કોઇથી ઓછું કરી શકાય તેમ નથી.

સત્સંગની કેટલી ઉચ્ચતા છે તે દેવર્ષિ તથા વિશ્વામિત્રના અતિથ્ય સત્કાર પ્રસંગે આપેલી વિદાયગીરીથી જણાઇ આવે છે. વિશ્વામિત્ર ૠષિના હજારો વર્ષના તપના પ્રભાવ કરતાં વિષિષ્ટના એક ક્ષણમાત્રના સત્સંગના પ્રતાપનો વિજયનાદ થાય છે. શું ત્યારે સત્સંગ દૈવી પારસમણિથી અધિક મૂલ્યવાન નથી? શું તેની કીંમત આંકી શકાય તેમ છે? તો શા માટે મહાત્માનો સંગ ન કરવો? ચંદ્રકાન્ત નામક પુસ્તકનાં આખ્યાનમાં " દેવને છાયો હોતો નથી " એટલું પણ અનિચ્છાએ સત્પુરૂષનું એક વાકય કાનમાં પડી જવાથી એક ચોર મરણ દશામાંથી ઉગરીને રાજ્યનો તેમજ રાજ કન્યાનો હકદાર થયો હતો. એ સત્સંગ સિવાય કોનો પ્રતાપ હોવો જોઇએ? જ્યારે સત્સંગનો આવો દૈવી પ્રતાપ છે ત્યારે જીવનું કલ્યાણ કરનાર, સત્ય માર્ગે ગમન કરાવનાર તેમજ અક્ષય સુખ અર્પનાર સદ્ગુરૂનો શા માટે આશ્રય લેવો નહિ જોઇએ? શા માટે આપણું જીવન અધિક યશસ્વી અને અધિક ઉચ્ચતર બનાવવું નહિ જોઇએ? કામકાજમાંથી પણ સમય બચાવી શા માટે આચાર્યોના મુખથી બોધક કથા વાર્તાઓમાં મન પ્રેરવું ન જોઇએ? શા માટે ભારતવર્ષમાં શાંતિનો માર્ગ પ્રસારનાર પવિત્ર તિર્થંકરો નાં પુનિત આખ્યાનો શ્રવણ કરવાં ન જોઇએ? શા માટે પ્રભુરસમાં મનને તદ્રુપ બનાવવું ન જોઇએ? જ્યારે દૈવી ખજાનો આપણી પાસે ખુલ્લો મૂકી દીધો છે ત્યારે ઉપભોગ કરવા શા માટે પછાત પડી જવું જોઇએ? આવાં અપ્રતિમ, અસ્ખલિત, અગણિત અને અક્ષય સુખો અર્પનાર નિઃસ્વાર્થી આચાર્યો–મહાત્માઓ–સદ્ગુરૂઓનો સંબંધ આપણે અધિક દૃઢ કેમ ન કરવો જોઇએ? ખરેખર! જે સત્સંગ–પારસમણિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેમનુંજ જીવન ધન્ય છે!!!

मनुष्यदेह

(લેખક:–હરીલાલ જેશંગભાઇ મુ. ઉના.)

સ્વંસ્થાન શ્રી વૈકુંઠપુરી પરમ ધામના અધિપતિ ભક્ત વત્સલ મહારાજાધીરાજ, ગરૂડજીના સ્વાર, પાંડવોના પ્રતીપાળ, સ્વર્ગના શીરોમણી, અનાથનાથ, ઇષ્ટ દેવના દેવ, અંતરજામી મહામંગળ સ્વરૂપ ઘનસ્યામ અખંડ લક્ષ્મીજીના અલંકાર ગૌરક્ષણના રક્ષાપતિ પાવક જગત ઓધા હરણ શ્રી ભગવંતની ખાસ હજુરમાં! મુ. સ્વર્ગપુરી. અરજદાર સ્વંસ્થાન પંચભુત દેહના અમૃત લોકથી લી. આપનો સ્વઇચ્છાથી ભુતલ વીશે જન્મ લેનાર સ્વભગુરી મંદમતી લઘુ બાળકના જય જીનેંદ્ર આપની પવિત્ર સેવામાં અંગીકાર કરશોજી.

ઘણી નમ્રતાની અરજ સાથે અરજ ગુજારવાની કે હે કૃપા સિંધુ ભગવાન! આપે અમને ઉત્પન્ન કરવાને રૂડા હેતુથી આપની ગહન ગતિ અને અલૌકીક લીલાએ કરીને પ્રથમ માતુશ્રીના ઉદરમાં ગર્ભ શુળ આપ્યો, ત્યારબાદ પ્રતીદીનના નવમાસ પુરા થયેથી અમોને સારી સમજુતી સાથે આ સ્વપ્ન તુલ્ય સંસારમાં ઇશ્વરી લક્ષ ટિલે ભગવત ભજન કરવા અને વ્યવહારીક કાર્યમાં અનુશરી ચાલવાને અને આ આત્મપુરીનું રાજ કરવાને મોકલ્યા! પરંતુ આત્મ નગરીની અંદરજ કેટલાક લુચ્ચા સ્વભાવના અમલદારો મળી નીશ્વાન કરીને રહેલા છે. તે અમલદારો આપના હુકમનું અપમાન કરી ધારાશર રાજ્ય નિતીએ ચલાવવાને વિઘ્ન લાવે છે તે આશાર્મીવાર હજુર રોશન થવાને વિવેચન કરૂં છું.

પ્રથમ તો જીવરાજભાઇ નામના રાજા છે; મનજીભાઇ વઝીર છે; કામદેવભાઇ કામદાર છે; ધિજીભાઇ ફોજદાર છે; લોભજી

परमपूज्य परमपवित्र महान तीर्थक्षेत्र श्री समेदशिखरजी
[२४ तीर्थंकरों पैकी २० तीर्थंकरोनी निर्वाण भूमिनो देखाव.)

" श्राविकाश्रम " - मुंबाई.

(श्राविकाश्रमना मुख्य संचालक अने स्थापक श्रीमती पंडिता **मगनबाई**, सुपरिटेंडंट **यशोदाबाई** तथा अभ्यास करती श्राविकाओनो ग्रुप.)
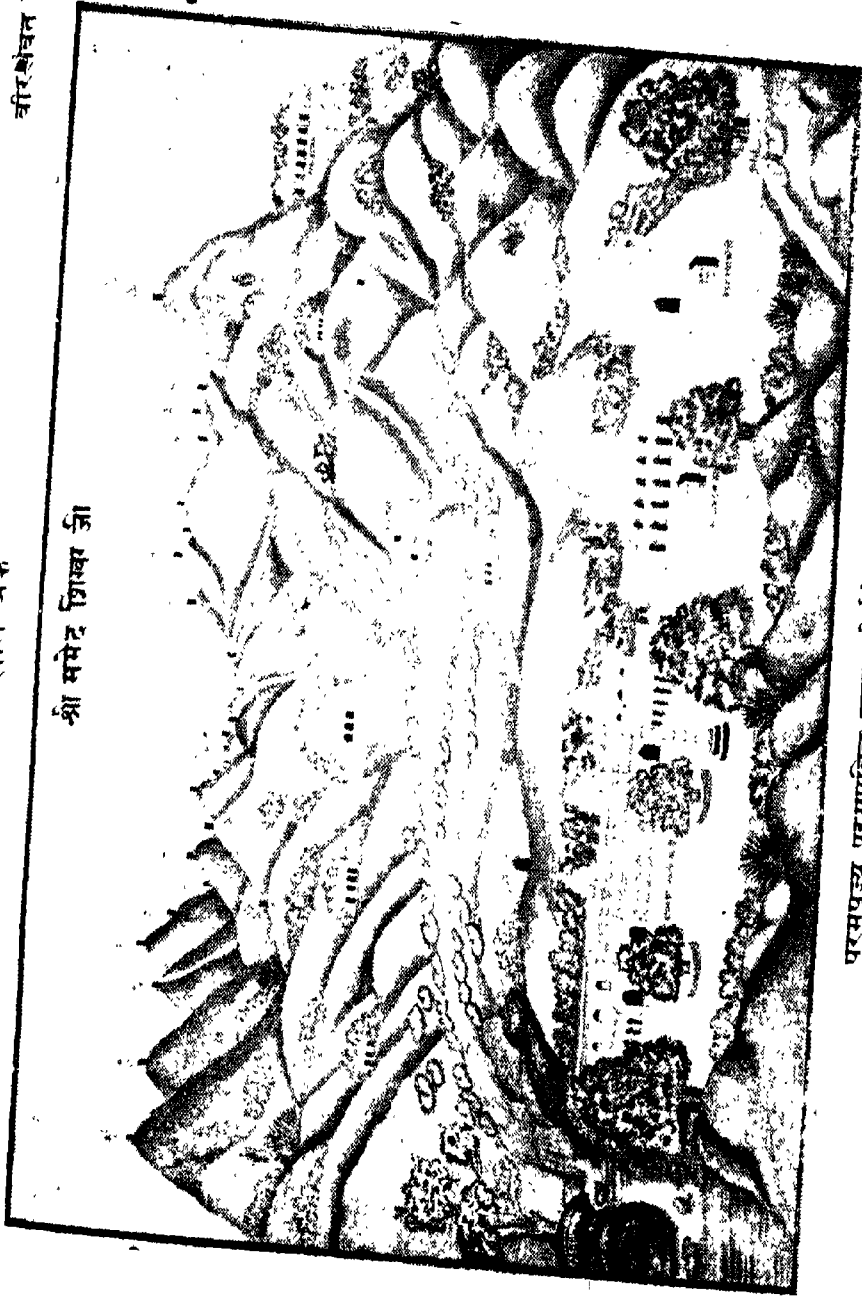
ભાઇ લશ્કરી છે; મોહજીભાઇ આમલતદાર છે; પરનિંદા પોલીસ પટેલ છે; અહંકારની કોટવાળી છે; જડતાપણું જમાદારનું છે; બુદ્ધીબાઇ રાજપટરાણી છે; જીભીબાઇ ચોવટાઇ કરે છે; ઉપરના અમલદારો મળી પોતાના શીરજોરથી બળાત્કાર વાપરતાં અમારૂં શુભ ભાન કાપી તમારા તરફના કલ્યાણ થવા રસ્તે ચડવાને અટકાવે છે, પછી અમારા નીર ઉપાય ને પરાધીનપણાને લીધે ભગવત ભજન નહીં મળતાં મનજીભાઇ દરરોજ પ્રત્યક્ષ સારા ખોટા પ્રપંચમાં રચી મચી રહેલા છે. આવા ખોટા વિચારમાંજ આત્મપુરીનું આયુષ્ય લગભગ ચાલીશ પચાશ વરશનું પહોંચી આવતાં મનજીભાઇ આત્મપુરીનું રાજ ખોઇ બેસે છે અને પછી તુરતજ જરાસંગભાઇ નામના રાજા આવી સદરહુ રાજગાદી પોતે કબજે કરે છે. વળી સદરહુ રાજા પોતાનો નવીન સીક્કો બજાવવા માટે નગરીના વાવટા શ્યામ રંગના હતા તે સફેદ રંગના કરી નાંખે છે. તે સિવાય ઘણો ફેરફાર કરી નાંખે છે. આત્મપુરીનું મુળ મંડાણ એવું છે કે જે શહેરમાં દશ તો દરવાજા છે તેમાંનો મુળ જે મ્હોટો દરવાજો છે તેમાં બત્રીશ શાહુકારો દુકાનો ચલાવે છે; બોંતેર કોઠા છે; નવસેં નવાણું શહેરીઓ છે. આ પુરીમાં ઈંગલા પીંગળા સુખમણ પવાણી નામના ઘાટ છે. આવા મોટા અદભુત નગરને જરાશંગ રાજાએ પાયમાલ કરી નાખ્યું. વળી તેઓ રાજાની ઘણી સખ્તાઇથી નગરીની સાત પુરી પણ શીથળ વીથળ કરી નાંખી, મસ્તક પુરી ડોલવા માંડે છે, કરણપુરી ઉજડ થાય છે. લોચનપુરીનું તેજ કમી કરે છે. નાશીકાપુરી વલા કરે છે. મુક્ષાપુરીનો સ્વાદ ખેંચી લે છે. શહેરમાં વેપાર થવો બંધ પડવાથી બત્રીશ શાહુકારો દુકાનો ઉપાડી ચાલતા થાય છે. ચરણપુરી પણ થરથરી જાય છે ને નગરીના કામદેવ કામદાર તો નોકરી છોડી રાજીનામું આપી દે છે. બુદ્ધીબાઇ રાજ્ય પટરાણી મુઝાઇ જાય છે. જીભીબાઇનું ચોવટાઇનું વજન ઉઠી જાય છે. આટલા શંસ્કારો થયા. ઓછામાં પુરૂં પાડવાને જરાસંગ રાજાના ઉપરી સરદાર કાળ નામના સરદાર આવી નગરીના દશે દરવાજે શીલમારી સ્થંભને રોકી દેવાની તૈયારી કરે છે, તે વખતે મનજીભાઇ વઝીર અકળાતા ભયભીત થઇ આખર વેળાએ આપની સ્તુતિ વંદન કરે છે. હે કૃપાળુ ભગવાન! માતુશ્રીના ગર્ભવાશમાં જે સ્તુતિ સાથ સમજુતી કરેલી હતી, કે હું હમેશાં ભગવત ભજન કરીશ, તો મ્હારા કમનશીબના માઠા ગ્રહ ચડી આવતાં જાણીબુઝી આ ખોટી ગફલત કરી. આ ખોટા સંસારમાં કામ, ક્રોધ મોહ, મદ, લોભ એ દુષ્ટોએ મારૂં હીત બગાડયું, પરંતુ હવે મારા આયુષ્યના જેટલા દીવસ બાકી હોય તેટલી મુદતમાં અણકૃપા થવી ન જોઇએ, કારણ કે પુત્ર સપુત્ર થવાને ચુકે છે, પણ શરણે આવેલ પુત્ર ગમે તેવો અપરાધી હોય તો પણ માવેતર સ્નેહ પુર્વક ખોળામાં બેસાડવાનો સ્વભાવ ચુકતા નથી, તો હે કૃપાસિન્ધુ ભગવાન! આપતો જગત આખાનાં મોટા પતિ છો વળી જેમ જળમાંથી માછલી જુદી પડવાથી મરણ પામે છે, તેમ હું આપના આશરા વિના મરણ તુલ્ય છું. આવી અરજ ગુજારૂં છું, તો ધ્યાનમાં લઇ પંચભુત દેહના અમલદારોએ જાણે અજાણે ગુન્હા અપરાધ કર્યા હોય તે ક્ષમા કરી આપશ્રીના વહ હસ્તાક્ષરના કૃપા લેખ કરી આપી આપના કોમળ ચરણમાં દાખલ કરશોજી.

નોટ—આ માર્મિક પણ અતિ ઉપયોગી લેખ દરેક વાંચકને ફરી ફરીને ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાને અમો આગ્રહ કરીએ છીએ.

સંપાદક.

आपणे केवा थवुं जोइए ?

अथवा

खरी स्वतंत्रतानां साधन.

લેખક:-શ્રીયુત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ

સંપાદક 'જૈન સમાચાર' અમદાવાદ.)

The human being should be **healthy, active, brave, intelligent, truthful, honourable, clean in life** and **kindly.**

❀ ❀ ❀ ❀

The growing need is for men who can be **religious** without being **narrow-minded, obedient to authority** because **understanding whereon authority rests, free** while reverencing Law, **self disciplined** without **asceticism,** with a **culture not limited by books,** and above all **trained in habits of exact thought** and therefore **able to use the mass of material** which is now presented to us.

Stanley De Brath.
M. Inst. C.E.

૧. **સ્વતંત્રતા** અને ખરા સુખની આશા રાખનારે સ્વ-રક્ષણ, સ્વ-સુખ અને સ્વ-આનંદ માટે જાત ઉપરજ આધાર રાખવો જોઇએ. અને તેમ કરવા માટે તેનાં સાધનો પણ મેળવી લેવાં જોઇએ. સ્વ-રક્ષણનું સાધન શરીરબળ છે. સ્વ-સુખનું સાધન મનોબળ અને દ્રવ્ય છે. સ્વ-આનંદ માટે પ્રેમ, પરોપકાર બુદ્ધિ અને પરમાત્મા પિછાન એ સાધન છે. માટે અંગકસરત, વ્યવહાર, દ્રવ્ય, ગીત-વાદ્ય આદિનું જ્ઞાન, પ્રેમ અને પરમાર્થ તથા તત્વજ્ઞાનનો અનાદર કરવો તે પોતાનાજ પગમાં કુહાડો મારવા જેવું છે.

(अ) स्व-रक्षण.

૨. શરીર-બળની વાતને તો કોઇ ભાગ્યેજ યોગ્ય સત્કાર આપતું હશે. શરીર બિચારૂં જુલમી મનના નીચ ગુલામ જેવું ગણાય છે. તાત્કાળિક તંગી પુરી પાડવા સઘળી તાબેદાર પ્રજાને સખત વેરાથી અને લુંટથી પીડનાર અને પછી બીજા સંકટ સમયે તદ્દન નિર્ધન અને નિર્બળ થયેલી પ્રજા પાસેથી પોતે ગમે તેટલું બળ કરવા છતાં કાંઇ પણ નહિ મળી શકવાથી ચીડાઇ-રીબાઇ દુસ્મનના હાથથી માર ખાઇ દુઃખી થનાર મૂર્ખ રાજા જેવું આપણું મન છે. આપણે જાણવું જોઇએ કે આપણે પદાર્થ (Matter) અને આત્મા (Spirit) એ બેના બનેલા છીએ અને તેથી બન્નેને કેળવવાની જરૂર છે. જ્યારે આત્માની કેટલીક સિદ્ધિઓ પદાર્થના જોરથીજ મેળવી શકાય છે ત્યારે શા સારૂ આપણે શરીર તરફ આટલા બેદરકાર રહેવું જોઇએ ?

૩ સુભાગ્યે કહો કે દુર્ભાગ્યે કહો, આપણે પરતંત્ર બન્યા છીએ. સારા ભાગ્યે તે પરતંત્રતા બહાદુર લોકોની છે, તેથી આપણાં મન, શરીરને કેળવવાની જરૂર થોડીજ જુએ છે. કારણ કે હમણાં બળવાખોરનો જુલમ નથી, લોહીની નદીઓ જોવાની નથી, ત્રાસદાયક સમાચાર ઓચીંતા સાંભળી ચોકવાનું નથી. દેશના તો શું પણ પંડના દુશ્મન સાથે પણ લાકડી ઉપાડવાની જરૂર નથી. એવી શાન્ત પરતંત્ર અને એશઆરામની સ્થિતિમાં હમણાં આપણે છીએ, પણ શું સઘળા જમાના એક સરખા જાય છે ? ઇતિહાસ શું પુરાવો

આપે છે? શાંત ક્ષેત્રોમાં તરવારોના નાચ અને જુલમથી પીડીત ભૂમિમાં તદ્દન શાન્તિના દાખલા કેટલા બધા દેશમાં જોવામાં આવ્યા છે? ભ્રમણ-ફેરફાર-ઉથલપાથલ (Revolution) એ તો દરેક વસ્તુનો સ્વભાવ છે. કુદરતનોજ કાયદો છે. નાના સરખા ભ્રમણ વખતે આપણે કેવા ડરી જવાના? જ્યારે દેશમાં કાંઈ પણ ઉથલપાથલ સંબંધી વિચારની ગપ માત્ર સંભળાય છે ત્યારે રાંક, બાયલા અને સુખ ચેનના શોખીન લોકોનાં મન કેવાં વ્યગ્ર થઇ જાય છે? નજીકના દેશમાં કેવા ત્રાસદાયક વિચારો જન્મ પામે છે!

૪. અને વિવાદની ખાતર ઘડીક ધારો કે પ્રતાપી રાજ્યકર્તા ન્યાય અને તરવારથી આપણું હંમેશને માટે રક્ષણ કરી શકશે, તો પણ શું આપણે સદા પોતાના મંડળના દુસ્મનના ભયથી મુક્ત હોઇશું? જ્યારે પંડના દુસ્મનોથી આપણા ઉપર અને આપણાં વ્હાલાં જનો ઉપર જુલમ ગુજરાય ત્યારે તેને અટકાવવા અને યોગ્ય વેર લેવા અંગબળની મહત્વતા કોણ નાકબુલ કરશે!

૫. કસરત વિના શરીર (તેમજ મન) અવ્યવસ્થિત થઇ જાય છે. દેખીતા ભવિષ્યનો તાત્કાળિક લાભરૂપી જુસ્સો થોડીકવાર તે નવા ઉદ્યોગમાં આપણને ટટાર રાખે છે, પણ તે જુસ્સો થોડીવારમાં નાશ પામે છે અને શરીર લથડવાથી ઉજ્જડ થયેલું મન પછી હમેશ કરતાં વધુ દિલગીર રહેછે. દુનિયાની હજારો ખુબીઓ અને આનંદો, કૃત્યો વિગેરે તરફ તે અણગમાથી ઉત્પન્ન થયેલી બેદરકારીથી જુએ છે.

૬. આ તો અનુભવેલો સિદ્ધાંતજ છે કે માણસ કામના બોજાથી ઘસાતો નથી, પણ રીઢો થાય છે, દુઃખથી ઘસાતો નથી પણ અનુભવ અને વખતે કીમતી પાઠ શીખે છે, પણ માત્ર નિયમિત કસરત અને શરીરના શ્રમ વિનાજ ખવાઈ જાય છે. આવી રીતે ખવાઇ ગયેલા માણસને નાનાં સરખાં કામ પણ બોજા રૂપ લાગે છે અને સાધારણ વાત સમજવી તે એક શાસ્ત્ર સમજવા જેવું મુસ્કેલ થઇ પડે છે.

૭. કસરતથી કેળવાયલા શરીરવાળાનું મન પણ સહેલાઇથી કેળવી શકાય તેવું હોય છે. કેટલેક દરજ્જે ઇંદ્રિયદમન તે માણસ કરી શકે છે. સ્વાર્થ પરાયણતા, કામવિકાર અને બીકણપણાને લીધે ઉત્પન્ન થતો કાયાનો શરમ ભરેલો ડર એ સર્વને તે ઘણે અંશે જીતી શકે છે.

૮. વિચારો કરવામાં બુદ્ધિની જરૂર અને અમલમાં મૂકવામાં દઢતા (will)ની જરૂર છે. દઢતા એ માનસિક પુષ્ટીનું પરિણામ છે અને માનસિક પુષ્ટી પ્રથમ તો શારીરિક પુષ્ટી ઉપર આધાર રાખે છે. એદી, કાયર, ફેફસી ગયેલો માણસ ધારવા-વિચારવામાં કમતાકાત હોય છે અને જે કાંઈ ધારે-વિચારે તેને અમલમાં મુકવાની દઢતા તેનામાં હોતી નથી. તે ક્ષણીક અને તરંગી જુસ્સાઓને આધિન હોય છે. વિષય વૃત્તિનો ગુલામ બને છે, અસમર્થ હોવા છતાં ક્રોધને વશ જલદી થાય છે, દુનિયાથી કંટાળે છે; છોકરમત તેના દરેક કામમાં જણાઇ આવે છે.

૯. એથી ઉલટું ચંચળ શરીરવાળાનું મન ચંચળ (active) અને રૂઢ હોય છે. બીક, કાયરતા, નિચતા, પશુવૃત્તિ, વિષય-વૃત્તિ, સ્વાર્થ, ક્ષણિક જુસ્સાઓ, એ સર્વને કેટલેક દરજ્જે તે ધુતકારી શકે છે. તે ખરું કામ કરતાં, ટટાર ચાલતાં, પ્રસંગને યોગ્ય ભાષણ કરતાં શરમાતો નથી.

૧૦. આ પણ સમજવાનું છે કે શરીરને ખવરાવી, પીવરાવી, કસરત આપી હષ્ટપુષ્ટ કરવું તે કાંઈ, સારા ઘાસપાલાથી હષ્ટપુષ્ટ કરી તેને વધ કરનાર કસાઈની પેઠે, તેને વિકારોના તાબે કરવા સારૂ નહિ, પણ એ હેતુથી કે આ અતિ દુર્લભ મનુષ્ય-દેહમાં જ્યાં સુધી આ જીવ છે ત્યાં સુધી કાંઇપણ સુકૃત્ય તે કરી શકશે માટે તેને સાચવવું. ઘડીયાળનો કાંટો એકલોજ કાંઇ વખત આપતો નથી, સાંચા પણ વખત આપતા નથી, પણ સાંચાથી પ્રેરણા પામેલા કાંટા વખત આપે છે—આ ઉદાહરણ સમજવાનું છે.

૧૧. શરીર તેમજ મનને જેમ પુરતી કસરત વિના રાખવામાં ભયંકર પરિણામ સમાયલું છે તેમજ તેમના ઉપર ખાસ-કરીને મન ઉપર હદથી જાદે બોજો નાંખવામાં પણ ભયંકર પરિણામ સમાયલું છે. એક કામથી જેમ આપણી શક્તિ (energy) માં થોડાક ઘટારો થાય છે તેમજ એક વિચારથી પણ શક્તિનો વ્યય થાય છે. કંટાળો ઉપજે એટલા દરજ્જા સુધી કોઇ કામ કે વિચાર ખેંચ્યા કરવામાં એકસરખુંજ નુકશાન છે. કેટલાક એવા હોય છે કે તેમનું મન આખો દિવસ વિચાર કર્યાંજ કરે છે અને રાત્રે પણ તેમનું અઝંપાવાળું મગજ તે વિચારોના પ્રતિધ્વનિ કર્યા સિવાય ઝંપતું નથી. આવાં માણસો કાંઈ બીજા કરતાં વધારે અથવા વધારે સંગીન (Solid) કામ કરી શકે છે એમ નથી, તેથી ઉલટું ભભકામાં રહેલો માણસ જેમ સાદાઇને વધારે પસંદ કરે, તેમ તે માણસ વિચારોથી કંટાળે છે અને ટેવ પડવાથી કંટાળવા છતાં તેમાં કાયમ રહે છે, પરિપક્વ વિચાર કરી શકતો નથી અને દુઃખમય ભ્રમણામય પળો ગુજારે છે. "જે વખતે જે કામ તે વખતે તેનોજ વિચાર" એ સોનેરી કાનુન છે. પથારીમાં પડયા પછી તો હરકોઈ જાતનો વિચાર નજ કરવો એવો નિશ્ચય કરવો જોઇએ. અનુભવ એમ કહે છે કે પથારીમાં પડયા અગાઉ કરેલી શુદ્ધ પ્રાર્થના, વિચારોને મનથી દૂર રાખવામાં સારી સાધનભુત થાય છે. આવતી કાલ માટે જરૂરની શક્તિ (energy) શાની ઉંઘમાંથી પેદા કરવાની છે, માટે તે ઉંઘના કલાકો અગર તે ઉંઘની શાન્તીમાં ઘટારો થવા ન દેવો જોઇએ. "હર કોઈ એક કામ કે એક વિચારમાં ઊંડા ગી હોઇએ, તે વખતે બીજા વિચારોમાં ભૂલા પડવામાં ઘણું જોખમ સમાયલું છે."

૧૨. કસરત શરીરના દરેક અંગને મળવી જોઈએ. હાથ, પગ, શરીર, જીભ, આંખ વિગેરે દરેક અંગને નિયમિત રીતે કસરત આપવી જોઈએ. આપણા હાથ, પગ, શરીર વિગેરેની ગતિ ધાર્યા પ્રમાણે ઝડપથી થઇ શકે, આંખ સ્થિર તાકીને નજર કરી શકે, નજર ટકાવી શકે અને અવલોકન કરી શકે, જીભ તથા કંઠ શુદ્ધ ઝીણા સ્વરથી માંડીને ખુલ્લી મોટી ગર્જના કરી શકે—સાદ ચડાવી ઉતારી શકે, ભય, શોક, દયા, હાસ્ય. આશ્ચર્ય વિગેરે ધાર્યા પ્રમાણે લાગણી સાંભળનારના મનમાં ઉત્પન્ન કરે એવા ઉચ્ચાર કરી શકે એવી કસરત આપવી જોઇએ.

૧૩. જેમ જુઠું બોલવું, ચોરી કે વ્યાભિચાર કરવો, ખુન કરવું એ વિગેરે મોટા અપરાધ છે, અને એવું કરનારને આપણે ધિક્કારવા જોઇએ; તેમજ પુરતી ઉંઘ અને આરામ લેવો, પુરતી રીતે દરેક અંગને કસરત આપવી, બાયલી શરમો તજવી, ટટાર ચાલવું અને છટાથી બોલવું એ વગેરે શારીરિક ફરજો તોડનાર પણ મોટો અપરાધી છે, અને તેને પણ એટલોજ ધિક્કારવો જોઇએ. કહેવાની જરૂર નથી કે પહેલા અપરાધો કરનારની પેઠે આ અપરાધીઓને પણ ભારે શિક્ષા કુદરત કર્યા સિવાય કદી છોડતી નથી.

(ब) स्व–सुख.

૧૪. સ્વ–સુખ માટે મનને કસરત આપવી જોઇએ. કોઈ વસ્તુ, દેખાવ કે બનાવ અવલોકવાની, મનમાં ઉતારવાની, બીજી એવી વસ્તુ દેખાવ કે બનાવ સાથે સરખાવવાની—મનન કરવાની અને તેમાંથી સત્ય શોધી કાઢી અને તે સત્ય જો અમલમાં મુકવા જેવું હોય તો, તેને અનુસરવાની દ્રઢતા રાખવાની કસરત એ ખરેખરી જરૂરની કસરત છે. ઘણું ભણેલા પણ આ કસરત વિના કાંઈ ધંધામાં કામના નથી. થોડું ભણેલા છતાં આ કસરતથી કસાયલા મનવાળા, ખેડુતમાંથી રાજ્યદ્વારી પુરૂષો બન્યા છે. આ કસરતનો પાયો અગાઉ કહેલી અંગકસરત છે તે પણ ભુલવું ન જોઇએ. વળી એ પણ યાદ રાખવુ જોઇએ કે કોઈ પણ જાતની પુષ્ટી—શારીરિક કે માનસિક-એક કુદકે આવી શકતી નથી, પણ વિવેકસર અને નિયમસર ખંતથીજ આવે છે. એક સામટી કસરત-શારીરિક તેમજ માશસિક–વિનાશકારક છે.

૧૫. નીતિની કસરત એ મનની કસરતનોજ પેટા ભાગ છે. મન બનાવોનું અવલોકન કરવા સરખામણી કરવા સત્ય ખેંચવા અને સત્ય અમલમાં મુકવા શક્તિમાન થાય તેજ નીતિ છે. માત્ર અપરાધથી દૂર રહેવું એનેજ નીતિ કહી શકાય નહિ. નીતિની કસરતની પદ્ધતિમાં બેન્જામીન ફ્રાંકલીનનું અનુકરણ કરવા જેવું છે. તેણે કેટલાક ઉપયોગી નિયમો લખી રાખ્યા હતા. તેમાંના દરેકને અમલમાં મૂકવાનો દ્દઢ ઠરાવ કરી એકેક નિયમ એકેક પખવાડીઆ સુધી પાળવામાં કેટલી ભુલો થતી તે નોંધતો અને તે ભુલો કરાવનાર લાલચો સાથે હવે પછી કેમ યુદ્ધ કરવું તેના રસ્તા શોધતો.

૧૬. અહીં થોડાક શાસ્ત્રીય (Scientific) નિયમ સમજાવવા જરૂરના છે.

(૧) નીતિ એટલે દરરોજની શકિત (energy) નો ડહાપણનો ભર્યો ઉપયોગ (The Wise Direction of the daily stock of Energy is Morality).

(૨) મન તેમજ તન સંબંધી દરેક કામ વારંવાર થવાથી સહેલું થાય છે એને ટેવ કહે છે.

(૩) શરીરનો સંચો ટેવ પ્રમાણે દોરાય છે. અને "તનમનની દરરોજની શકિતનું, ઉમદા વિચારો અને ઉમદા કૃત્યોની ટેવમાં રૂપાંતર" તેનેજ મનુષ્યત્વ (character) કહે છે.

(૪) કુમાર્ગે વપરાતી શકિત દુઃખ દાયક નથી, પણ શકિતને કુમાર્ગે દોરનાર તન મનની અજ્ઞાનતા એજ વિનાશકારક છે. જ્ઞાન ઘણી વખતે ખત્તામાંથીજ મળે છે.

(૫) ધર્મ એ ઉપયોગ છે; ધર્મ એ જીંદગી છે. અને જે ધર્મ અથવા નીતિ નાનામાં નાના તેમજ મોટાંમાં મોટાં ખાનગી તેમજ જાહેર કામમાં મૂર્તિમાન થતી નથી તેને ધર્મ અથવા નીતિ કહેવાયજ નહિ.

(Religion is life; and the virtues do not exist at all except in so far as they are being translated into daily and hourly practice.)

(૬) મનુષ્યત્વ (character)માં સડો ઉમન્ન કરનાર સ્વાર્થ, આળસ, મોજ શોખ, વિષય લોલપીપણું, તથા બીકણપણું એટલા કારણોથી દૂર થવા માટે જે દ્દઢતા કરવી તે ધર્મ છે.

(૭) બુદ્ધિ સૌથી ઉપયોગી છે, પણ તેનાથી મનુષ્યત્વ (character) વધુ ઉપયોગી છે. માણુસે પ્રાર્થના, જ્ઞાન અને મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ અર્થેજ કરવી.

૧૭ યાદશક્તિની કસરતને આજકાલ અજ્ઞાન કરતાં વિદ્વાન* જનો તરફથી વધારે ગેરઇન્સાફ મળે છે. કેળવણીના હિમાયતીઓ યાદ શક્તિની કસરતને ગોખણ વિદ્યા માને છે, પણ આ એક મોટી ભૂલ છે. અલબત્ત યાદ શક્તિ કરતાં વિચાર શક્તિ વધારે ખીલવવી જોઇએ તે ખરૂં છે; પણ યાદ શક્તિ તે વિચાર શક્તિનો પાયો અથવા સાધન છે, એ ભૂલવું જોઇતું નથી.

૧૮ વેપાર રોજગારમાં કે હરકોઇ કામમાં વધારે ફતેહ મળવાનું કારણ પણ મનની ડહાપણભરી કસરતજ છે કે જેમાં અવલોકન શક્તિ, વિચાર શક્તિ, સરખાવવાની શક્તિ, યાદ શક્તિ, દઢતા વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આપણા વધુ ભણેલા જુવાનો ધંધામાં કે દુનિયાદારીમાં તદ્દન કઢંગા અને અતડા જણાય છે, તેનું કારણ એ છે કે તેમણે આ અમુક બાબતોમાં મનને કસરત આપી નથી. ઝડપ અને સફાઇની ટેવ પણ દરેક કામમાં વધુ ફાવવા માટે અવસ્ય કેળવવી જોઇએ અને તે કામ કાંઇ પુસ્તકો ઉપરથી થઇ શકશે નહિ, પણ દુનિયાદારીમાં પડવાથી દુનિયાદારીના આકરા દેખાતા અને રંગ વિનાના કામોમાં શરીરને ગતિમાન કરવાથીજ અને તે ગતિ દઢતાથી કાયમ રાખવાથીજ થઇ શકશે.

૧૯ નિશાળમાં માત્ર પુસ્તકનું જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિને જર્મનશાળાપદ્ધતિ ખોટી પાડી બતાવે છે. ત્યાં સુતારકામ, ગાયનકળા, વાદ્ય-કળા, રસાયણ વિગેરે વિદ્યાઓના પ્રયોગો, નિશાન તાકવાનું કામ, ચિત્રકામ, ડ્રીલ, બાગનું કામ, તરવાની વિદ્યા, અંગકસરતના ખેલ શરીરશાસ્ત્ર વિગેરે વિદ્યાઓ (Science) અને હુન્નરો(Art)શીખવવામાં આવે છે. આથી ત્યાંના બાળકો શરીર અને મનની ચપળતા, છટા, સફાઇ અને ગ્રહણશક્તિમાં ઇંગ્લાંડના કરતાં પણ વધુ ચઢીઆતા છે. મી. બ્લાથ નામનો એક વિદ્વાન જર્મન લેખક અને શિક્ષક આ બાબતમાં પોતાના દેશનું અનુકરણ કરવા દરેક દેશને ભલામણ કરે છે કે જ્યાં સુધી શાળાઓમાં આવી સવડ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી સમર્થ જનોએ પોતાના ઘેર આમાંની બનતી સવડ કરી લેવી એ ઘણું ફાયદાકારક છે.

૨૦ હમણાં આપણે સ્વસુખની વાત કરીએ છીએ. સ્વસુખ માટે મનની કસરતની જરૂર વિષે આપણે વિચાર કરી ગયા. હવે બીજી જરૂર પૈસાની છે તે વિષે વિચાર કરીએઃ—

૨૧ બીન અનુભવી યુવાન પૈસાની બાબતમાં ઘણો બેદરકાર જોવામાં આવે છે. તે જાણતો નથી કે તેનું મન ગમે તેટલું

* જે વખતે લેખન-કળાનો શોધપણ થયો નહતો, તે વખતે રામાયણ અને મહાભારત જેવાં મોટાં અને એવાંજ અદ્ભૂત ઇલિઅડ અને ઓડીસી નામનાં વીરરસ કાવ્યો રચાયાં હતાં અને આપણા ભાટ લોકો જેમ વંશોના વંશોના ઇતિહાસ-કથાઓ અને કાવ્યો મોઢે રાખીને તે ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે તેમ ગ્રીસ દેશમાં પણ કેટલાક લોકો તે કાવ્યો ગાઇ સંભળાવી ઉદર પોષણ કરતા. એ વખતના લોકોની યાદશકિત એટલી જબરજસ્ત હતી તેનું એક કારણ એ કે તેમને યાદશકિત સિવાય બીજાં સાધન હતાં નહિ. જેમ સગવડનાં સાધન વધતાં જાય છે તેમ આપણને કુદરત તરફથી અપાયલી શકિતઓની કેળવણી તરફ બેદરકારી વધતી જતી જોવામાં આવે છે. આ બેદરકારી નુકશાનકારક છે. યાત્રા અથવા સાધુદર્શન અર્થે દેશાવર જવાના રીવાજથી જે તન્દુરસ્તી, સહનશીળતા, અવલોકનશકિત વિગેરેને કસરત મળતી, તે હવે રેલ્વે મારફત જવાથી મળી શકતી નથી. સગવડ અને પુષ્કળતા એ બે આપ્રમાણે માણસ જાતને કાયર બનાવે તો તે સગવડ અને પુષ્કળતાનો ખોટો ઉપયોગજ થયો સમજવો.

મોટું હશે, ગમે તત્ત્વ જ્ઞાનથી ભરપુર હશે, તે ગમે તેવા સ્વતંત્ર વિચારનો હશે, તોપણ દ્રવ્યોપાર્જન અને દ્રવ્ય વ્યય જેવા સંસારમાં સદા બનતા આ-વેલા બનાવોનો તે અપવાદ થઇ શકશે નહિ અને જેમ તે તે બંધનથી છુટવા વધારે જોર કરશે તેમ તે બેડીયો વધારે સજ્જડ ગંઠાતી જશે અને તેમ તેના હાથ પગ વધારે છોલાતા જશે. પૈસો જ્ઞાન, બળ, અને પુણ્ય પણ ઉપાર્જન કરાવે છે. પૈસો સલાહશાંતિ તેમજ લઢાઇનો કર્તા અને ભર્ત્તા છે. સ્વ-સેવા અને પર-સેવા તેનાથી થઇ શકે છે. ધર્મ જેમ શક્તિને નહિ પણ શક્તિના ખોટા ઉપયોગને ધિક્કારે છે, જેમ જુવાનીને નહિ પણ જુવા-નીના ગેરઉપયોગને ધિક્કારે છે, સ્ત્રીને નહિ પણ મોહને ધિક્કારે છે, પ્રેમને નહિ પણ વિષય વૃત્તિને ધિક્કારે છે, તેમ પૈસાને નહિ પણ પૈસાની પ્રાપ્તિ અયોગ્ય રસ્તે અને અયોગ્ય રસ્તે વ્યયને ધિક્કારે છે. પૈસો તો માત્ર એક બીજાનું ઉપયોગીપણું અદલબદલ કરવાનું સાધન છે. ખરા માણુસ આ વસ્તુને પોતાનો આશય માનતા નથી, પણ આશય મેળવવામાં સહાયભૂત એવા સાધનોમાંનું એક સાધન માને છે. વૃદ્ધાવસ્થા, ઓચિંતી આપત્તિ કે યુવાનીની અધવચમાંજ આવતાં હજારો તન અને તેથી વધારે ભયંકર મનનાં દરદો વખતે પૈસો એક મોટો દીલાસો અને હિંમત છે. માટે તેને વ્યાજબી રીતે મેળવવામાં અને ડહાપણથી સાચવવામાં લક્ષ આપવું જરૂરનું છે.

૨૨. પણ પૈસો મેળવવામાં ઘણી ભૂલો થાય છે. ધર્મિષ્ટ કહેવાતા અને વિદ્વાન ગણાતા લોકો પણ તેની પ્રાપ્તિ માટે ગેરવ્યાજબી રસ્તા પકડે છે. "મીઆં ચોરે મૂંઠે અને અલ્લા ચોરે ઉંટે" એ કહેવતની સત્યતા માટે અનુ-ભવ પોતેજ શાક્ષી પુરે છે. હરકોઈ અયોગ્ય રસ્તે મેળવેલો પૈસો દુશ્મનના માણુસની પેઠે આપણા ઘરમાં દાખલ થઇ આપણા આખા ઘરને ઉપાડી ચાલતો થાય છે. અને આમ થાય છે ત્યારે ખોટા લોભનાં બુરાં ફળ જાણવા છતાં છેતરાયા માટે બેહદ પસ્તાવો અને કલેષ થાય છે.

૨૩. કેટલાએક વધારે નફાની આશાથી ચાલુ ધંધો છોડી અચોકસ કામમાં પડે છે. આ પણ પૈસો રળવાની ખરી રીત નથી. કેટલાક અમુક ઠેકાણે સોનું કલ્પી એની પાછળ પોતાના તન અને મનની બધી શક્તિનો તથા બીજાં કર્તવ્યોનો ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે. આના જેવી બીજી મુર્ખાઇ એક પણ નથી. આપણા કર્તવ્યોમાં ખલેલ પહોંચે. એવાં કામ કદી આરંભવા ન જોઇએ. જે જગાએ અને જે ધંધાથી આપણાં કર્તવ્ય બજાવવા સાથે ગુજરાન ચાલી શકતું હોય તે છોડી કર્તવ્યનું ઉલ્લંઘન થાય એવું કામ કે જગા કદી સ્વિકારવાં નહિ. એવી લાલચને "પુરૂષ રળે તો પેટીઉં કાઢે અને નસીબ રળે તો ઘર ભરે" એ જુની કહેવતથી ધકકેલી કાઢવી જોઇએ. સ્વ-શોધનના વિચારો અને ભકિત-શરીર અને મનની કસરત-પ્રાસંગિક નાની મોટી મુસાફરી-પોતાના આશ્રિત જનોનાં ખાસ કરીને સ્ત્રી-પુત્રાદિકનાં ગુણ જ્ઞાન અને શક્તિની કેળવણી તરફ કાળજી-યથાશક્તિ સ્વદેશ સેવા ઇત્યાદિનો કર્ત્તવ્યમાં સમાસ સમ-જવાનો છે.

૨૪. માણુસને માથે આટલાં બધાં આવશ્યક કર્તવ્યો હોવાથી અને જમાનો સખત સ્પર્ધાનો હોવાથી આ વખતમાં તન અને મનનું પૂર્ણ નિરોગીપણું અને ચપળતા વિના સુખ અને કુતેહની આશા ભાગ્યેજ રાખી શકાય અને એટલા માટે ખરા સુખની આશા રાખનારે જ્યાં સુધી આ બધાં કર્તવ્યનું ભાન અને કર્તવ્યો બજાવવાની શક્તા ન આવે ત્યાં સુધી

પરણેલ સ્થિતિ જેવી જોખમદાર સ્થિતિમાં ન ઉતરવું એ ઉત્તમ છે. આ નિયમ પાળવા જતાં કદાચ ૨૫ વરસ કે વધુ વખત કુંવારા રહેવું પડે એમ થાય તોપણ એજ સુખનો રસ્તો છે. શક્તિ આવ્યા પહેલાં દશગણી શક્તિ તથા મન–શાંતિનો વ્યય કરવાની તૈયારી કરવી એ આત્મઘાત નહિ તો બીજું શું ? સ્વ–રક્ષણ અને સ્વ–સુખનાં સાધન મેળવ્યા પછીજ લગ્ન કે જે સ્વ–આનંદનો વિષય છે તેમાં પડવાનો વિચાર કરવો જોઇએ.

(क) स्व–आनंद.

૨૫. સ્વરક્ષણ કરવા સમર્થ થયા હોઈએ. જીંદગીને જરૂરનાં સુખનાં સાધન મેળવી શક્યા હોઇએ તોજ પછી સ્વ-આનંદ માટે ઇચ્છા કરવી જોઈએ. દુશ્મન તરફથી ગભરાટમાં હોઈએ, ખાવાપીવાનાં ઠેકાણાં ન હોય, હજારો દુઃખો અને દરદોમાં સડતા હોઈએ ત્યાં પછી આનંદ કેવો?

મનને આનંદ માટે અલબત પહેલે દરજ્જે સંતોષ જરૂરનો છે. સંતોષ એટલે જે છે તે બસ ગણી બેશી રહેવું તે એમ નહિ પણ મનની શાંતિને ધક્કો લાગે અને કર્ત્તવ્યનું ઉલ્લંઘન થાય એવી અને એટલે દરજ્જે ઇચ્છાઓ ન કરતાં પ્રમાણિક અને યથાશક્તિ પુરૂષ પ્રયત્નવડે જે કાંઇ બનાવી શકાય તેથી તૃપ્ત થવું તેનેજ સંતોષ ગણાય છે. સ્વ–આનંદમાં પરણેત જીંદગી, કાવ્યકળા, વાદ્યકળા, ગીત-કળા, મુસાફરી વિગેરે વિગેરે જૂદી જૂદી ઇન્દ્રીઓને મઝાનાં સાધનનો સમાવેશ થાય છે. તેથી ચડતી પાયરીના આનંદમાં ધ્યાન, ભક્તિ, આત્મશોધન, પરમાર્થ, કુદરત દર્શન વિગેરે અંતર આનંદોનો સમાવેશ થાય છે.

૨૬. આ બે પ્રકારના આનંદમાંના પહેલા પ્રકારના આનંદ સ્થળોમાં જો માણસ આડો ઉતરી જાય તો તે આનંદસ્થળો મટી મૃત્યુદ્વાર બને છે; અને એથીજ કેટલાંક ધર્મોમાં હસવાની, ગાવા વગાડવાની, પરણવાની, આદિ કૃત્યોની મના કરી છે. પણ જેમ વીજળીથી ખુન થઈ શકે છે તેમજ તેનાથી સેંકડો દરદો પણ મટી શકે છે માટે તેનો સદા નિષેધ ઇચ્છવો તે ભૂલભરેલું ગણાય, તેમ સંસારીઓને આ આનંદસ્થળો રખેને મૃત્યુદ્વાર થઇ પડે એ ડરથી તેનો તદ્દન નિષેધજ કરવો તે પણ ભૂલ ભરેલુંજ ગણાય. જૈન ધર્મ તો સુશ્રાવકમાં રૂપને પણ એક ગુણ અને અવશ્યના ગુણ તરીકે લેખે છે. દરેક વસ્તુ માફક રૂપ, પ્રેમ, સ્ત્રી, દ્રવ્ય, સત્તા કે જ્ઞાનનો જેવો ઉપયોગ કરીએ તેવું પરિણામ આવે, જૈનધર્મ વ્યભિચારથી દૂર રહેવા તથા સ્વસ્ત્રી સેવનમાં પણ ઘણાજ મિતવ્યયી થવા સખત ભલામણ કરે છે, તે સ્વઆનંદ બદલાઇને મૃત્યુદ્વારનું રૂપ ધારણ ન કરે તેવી ચેતવણી સારૂજ છે. સ્ત્રીવિષય વૃત્તિ તૃપ્તિ કરવાનો સંચો નથી પણ શક્તિમાનનું ઘરેણું છે. જ્ઞાન, શક્તિ અને શાંતિને શોશનાર ડાકણ નથી, પણ સત્કાર્યો કરતાં કંટાળનાર પુરૂષને હિંમત, આશા, દીલાસો અને આનંદ આપી બમણી શક્તિથી પાછો સત્કાર્ય ઉપર મોકલી આપનાર દેવદૂત છે. ટુંકમાં સ્ત્રી પુરૂષની સહાયક (complement) છે. આ વિનાનો સ્ત્રીનો જે કાંઈ હેતુ સમજવો તે તેટલે દરજ્જે માણસને માણસાઈમાંથી દૂર કરી પશુપણામાં લાવનાર છે અને આ લોક તથા પરલોકના સુખને બાળનાર અગ્નિ સમાન છે.

૨૭. ખરી સ્વતંત્રતાનાં સાધનો સંબંધી બોલતાં જે ત્રણ સાધનોનું વિવેચન કર્યું તે એક બીજાથી જૂદાં નથી, પણ એક બીજાથી સંકળાયલા છે. જેમ નીતિ, ધર્મ અને તંદુરસ્તી જૂદાં પાડી શકાતાં નથી તેમ આ ત્રણ બાબતોના વિવેચનમાં જે જે જરૂરીઆતો

श्रीमान बाबु सुर्यभानुजी जैन वकिल
देवबंद (सहारानपुर)

जाणीता श्रीमान, विद्वान, महासभाना अग्रगण्य सम्थापक तथा
'जैन गजट'ना माजी सपादक.
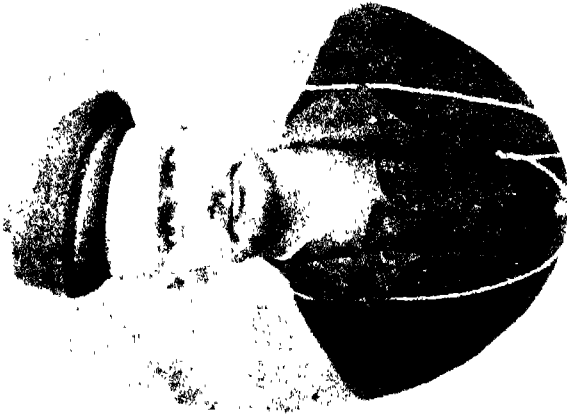
બતાવી તે તે જુદી પાડી શકાય તેમ નથી.

૨૮. વિષયની પૂર્ણાહુતીમાં મહાપુરૂષોના કેટલાંક મહદ્દ વચનો ટાંકવાં જરૂરના સમજીએ છીએ:—

૧. હું ઉંઘ્યો તો સ્વપ્ન આવ્યું કે જીંદગી સુંદરતા ભરેલી છે; જાગ્યો તો જોયું કે જીંદગી કર્તવ્ય રૂપ છે.

૨. જ્ઞાન એ શક્તિ છે; સમતા એ સુખ છે, પ્રમાણિક ઉદ્યોગ એ સ્વતંત્રતા છે.

૩. જીંદગી એ મઝા નથી. તેમજ જીંદગી શોકમય નથી. તે વિજળી જેવી વેગી અને તેનાજ માફક તેને પોતાને રસ્તે જવા દેતાં વિનાશકારક છે પણ પ્રયત્ને તેને વિચારશક્તિની પાછળ વળવાથી સુખમય છે.

૪. સુખ અને દુઃખ જીંદગીની વાત છે. તે કર્મ અનુસાર આવી મળે છે, અને કર્મનો કડીઓ માણસ પોતે છે.

૫. વૃત્તિથી વૈરાગ્ય ઇચ્છવા યોગ્ય છે. કર્મ (action) નો વૈરાગ્ય ધિક્કારવા યોગ્ય છે. શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને કરેલો કર્મનો બોધ દેશ તથા આત્મકલ્યાણ માટે અવશ્ય અનુકરણીય છે.

૬. જૈન માર્ગમાં કહેલી ૧૨ ભાવનાઓ, દુનિયાના મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રસૂચક નામો, જીંદગી માટે આપણા ધારેલા આશયો, ચાલુ વખતમાં કરવા ધારેલા કામો, આપણી અજ્ઞાનતા અને ખામીઓની યાદી, એ સર્વનું દર સવારે પ્રાર્થના પછી ૩૦ મીનીટ સુધી મનન કરવાથી શાંતિ, શક્તિ, જુસ્સો, અને જ્ઞાન મળે છે.

૭. માણુસના વિચાર જેમ સાંકડા તેમ તે પોતે દુઃખી વધારે. જેટલે અંશે સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ ભેળાતો જાય તેટલે અંશે તે સુખી થતો જાય છે.

(સંપૂર્ણ.)

श्री कैलास पर्वतनी यात्रा अने प्रत्यक्ष दर्शननो पत्र.
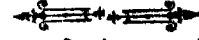
આ પત્ર જેમાં બ્રહ્મચારી લામચીદાસજીની કૈલાસ પર્વતની યાત્રાનો હેવાલ લખેલો છે, તે પત્ર શ્રીમાન બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજીને અલીગઢના પંડિત ખ્યાલીરામજી પાસેથી જુના કાગળો તપાસતાં મળી આવ્યો હતો, તે પત્ર અતિ ઉપયોગી અને જૈન કોમને જાણવાલાયક હોવાથી બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજીએ આ પત્ર એક નાના પુસ્તકરૂપે હાલમાં બહાર પાડી 'જૈનમિત્ર'ના ગ્રાહકોને વેચેલો છે, તેની ભાષા તદ્દન જુની હિંદી ભાષા હોવાથી અમારા ગુજરાતી અને દક્ષિણી ભાઇઓના સમજવામાં આ પત્ર બરાબર આવે એ હેતુથી એ આખો પત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર કરી અત્રે પ્રકટ કર્યો છે. જો કે આ પત્ર વાંચતાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે, પણ એ તદ્દન જુઠું બનાવટી હોય એવું તો લાગતુંજ નથી અને ઘણી બાબતે મળતી પણ આવે છે. શ્રી કૈલાસગિરિ પર્વત આપણા પરમપૂજ્ય પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી રૂષભનાથજીની નિર્વાણ ભૂમિ છે, જેથી શોધ કરીને આ પર્વતનો પત્તો લગાડવો એ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે. માટે સર્વે વાંચકવર્ગને વિજ્ઞપ્તિ કે આપ આ પત્રને પ્રથમથી છેવટ સુધી ધ્યાનથી પૂર્ણ વિચાર કરીને વાંચશો અને આ પરમ પવિત્ર ક્ષેત્રની તપાસ તથા પ્રાપ્ત કરવામાં સફળ મનોરથ થવાનો પૂર્ણ પ્રયત્ન કરશો. આ પત્રમાં ઘણી બાબતો તો અનુભવમાં લેવા જેવી છે.

બ્રહ્મચારી લામચીદાસજીનો કૈલાસયાત્રાનો પત્ર.

હું સૂર્યવંશી ક્ષત્રી નામે લામચીદાસ ગોલાલારે જૈની શાસ્ત્ર કથનાનુસાર વિક્રમ

સંવત ૧૮૦૬માં હિંદુસ્તાનની ઈશાન દિશામાં આવેલા હિમાલય પર્વતની નજીકના ભુતાન દેશના ગિરમધ્ય નગરનો રહેવાસી ચાનની યાત્રા માટે નીકળ્યો. હું અલ્પમતિ શુદ્ધ ધર્મ યોગ ધારણ કરી ઘરનો મોહ છોડી મારા બૌદ્ધમતી સૂર્યવંશી રાજા બલવીર્યસિંહને છોડી ૧૫૦ ગાઉ જઈ પ્રથમ કામરૂ દેશ અથવા કામરૂ નગરમાં ગયો કે જ્યાં જાદુ મંત્ર વિદ્યાનું જોર ઘણું છે. ત્યાંથી ૪૦૦ ગાઉ ચાલી બ્રહ્મા મુલકના કિરીટમ દેશના કોશી નગરમાં આવી પહોંચ્યો. અહીંઆંની સ્ત્રીઓ ગીલેટનું કામ ઘણું સારૂં કરે છે. તેઓમાં લાજ કાઢવાનો રિવાજ બીલકુલ નથી. ત્યાંથી ૨૦૦ ગાઉ ચાલી મધ્યમ બ્રહ્મ દેશના આવા શહેરમાં ગયો કે જે આ દેશના રાજાની રાજધાનીનું મુખ્ય શેહેર છે. રાજા અને બધી પ્રજાનો ધર્મ બૌદ્ધ છે. ત્યાંથી ૩૫૦ ગાઉ ચાલી કપુરી દેશના કેશવ નગરમાં ગયો. અહી અગર, તગર, કપુર, ભીમસેની કપુર ઘણું થાય છે. અહીંઆના કપુર વીગેરેની સુગંધી બીજા કપુર કરતાં સોગણી વધારે છે. અહીંઆંના પહાડોમાં સોનાચાંદીની ખાણો છે.

ત્યાંથી નીકળી કોચીન દેશની સીમા ઉપરના બ્હાવલ પહાડની પાસેના હેવા નગરમાં ૨૫૦ ગાઉ ચાલી આવી પહોંચ્યો. આ પહાડપર બાહુબલીજીની ઘણી મોટી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાઓ જગ્યાએ જગ્યાએ માલુમ પડે છે. અહીંના બૌદ્ધલોક બાહુબલી ગુરૂ અવતાર પોતાના જાણી આશો વદમાં મોટો મેળો ભરી પૂજા કરે છે. ઉપદેશ કરનારાની માફક આ પ્રતિમાઓનો એક હાથ ઉંચો રહેલો છે.

ત્યાથી નીકળી વિંધ્યદેશના હોવી નગરમાં ૬૦૦ ગાઉ ચાલી આવ્યો. આ શેહેર રાજ્યધાનીનું છે અને બધી પ્રજા બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે. અહીંઆની પ્રતિમાઓ બે તરેહની છે. એક તો બે હાથ જોડી સવાલ પૂછતા રાજા શ્રેણીકની અને બીજી ઉપદેશ આપનારની પેઠે એક હાથ ઉંચો રાખેલો એવી ગૌતમસ્વામીની છે. જ્યાં જ્યાં ગૌતમસ્વામીની માનતા છે ત્યાં ત્યાં ગૌતમ સન ચાલે છે. અને આ દેશમાં કંઈ કંઈ આમેદના જૈની રહે છે. તેમની પ્રતિમાઓ સિદ્ધના આકારની હોય છે. ત્યાંથી ૧૬૦૦ ગાઉ ચીન મુલકના ગિરગમદેશ હાંકુલ નગરમાં આવ્યો. આ નગરનો કોટ ૧૮ ગાઉનો અને બજાર ૫ ગાઉ લાંબો અને બે ગાઉ પહોળો છે. અહીંનો રાજા પણ અહીંજ રહે છે અને આ આખો દેશ રાજા પ્રજા સઘળા જંગાડા જૈની કહેવાય છે. અને તેઓ અવધિજ્ઞાનને પૂજે છે. મનઃપર્યયજ્ઞાનને પણ અવધિજ્ઞાન સાથે ભેગું ગણે છે. કોઈક ઠેકાણે બૌદ્ધમતી પણ રહે છે. ત્યાંથી ૯૦૦ ગાઉ પશ્ચિમમાં ચીન મુલક પીસમ દેશ પેકીન (Pekin) શેહેરમાં આવ્યો. આ શેહેરનો કોટ ૪૦ ગાઉનો છે તેમાં એક એક દિશામાં ૮ આઠ દરવાજા એટલે એકંદર ૩૨ દરવાજા છે. પ્રત્યેક દરવાજાથી સીધા લાઈનબંધ બજારો છે એટલે ચારે દિશાના મલી ૬૪ બજાર થાય છે. તેવાં બે બાજુ મળી ૧૨૮ બજાર જાણવાં. અને કોટ બુરૂજ ૮૮ છે તે દરેક ૧૦ ગજ પહોળા અને ૩૦ ગજ ઉંચા છે. આખા શહેરમાં તમામ મકાન કીમતી પથરોના બનાવેલા છે. ઈટ માટીનું કામ તો જોવામાંજ આવતું નથી. કુવા, નેહેર, ફુવારા, સડક વિગેરે સર્વે પથ્થરનાજ છે. ફુલવાડી બહુજ સુંદર ફુલો સહિત ખિલેલી જોવામાં આવે છે. કળની ગાડી રસ્તાઓમાં અને ધુમાડા કહાડતી હોડીઓ નેહેર અને દરિયા (નદી)માં ફરે છે. ટેલીફોનના તાર લાગી રહેલા છે, તે ત્રણ ઘડીમાં ૧૦૦૦ ગાઉની ખબર પહોંચાડે છે. વિદ્યાના મંદિરો (સરસ્વતી ભવન-પાઠશાળાઓ) ઘણા છે. કમ્પાસનું કામ અહીં બહુ આશ્ચર્યકારક રીતે ચાલે છે. આખી દુનિયામાં પણ અહીંના કારીગરો (Masion)

સમય (time) સૂચવે છે. વર્ણમાલાના અક્ષરો અહીં ૯૫૦૦૦ છે. દરેક શબ્દનો અક્ષર એકાંત છે. રાજ્ય બહુજ તેજથી ચાલે છે. ચોરને શીક્ષા ઘણીજ થાયછે. રાજદરબાર ૮ ગાઉ લાંબો છે. લોકો ભોગ નિયમના સારી રીતે પાળનારાઓ છે. લોકોનો રંગ ગોરો બહુ, પણ કાન્તિ હીણુ છે. સઘળા લોક સત્ય નિષ્ટ છે. શેહેરના પૂર્વમાં **હોંગફાટ** નામની નદી છે, જેનો ઘાટ સારા પથરનો બાંધેલો છે. ચૈત્ર સુદી ૫ થી ૧૫ સુધીનો મેળો ભરાય છે તેમાં બે કરોડ ૨૦૦૦૦૦૦૦ માણુસ ભરાય છે. શહેરની ઉત્તર દિશામાં કોટની જોડે એક કિલ્લો છે તે ૧૬ ગાઉ લાંબો અને ૧૬ પટવાળો છે. તેના મિનારા ૬૪ ગુમટદાર છે. અંદર એક કોટ અને બાહર ચાર છે. તે કિલ્લાઓ આઠ ધાતુના બનેલા હોવાથી લડાઈના કામમાં ઘણા કામના છે. કિલ્લાની અંદર રાજમેહેલ અને દરબાર છે, ત્યાં સોનાના ચિત્રેલા હીરા પાના વિગેરેથી શણગારાયલા સંગેમર્મરનાં તખતો છે. કિલ્લાની આજુબાજુએ ઘણી પહોળી નેહેર છે. દરબાર આગળ જવાહીરથી જડેલા કઠેરા છે, જે ઘણા ગીચ બનેલા છે તેમાં લાખો કળો ચાલે છે અને ફુવારા ઉડે છે. ચીનના રાજા મહા સુભટ ધીરવીર અલંગશાહ સૂર્યવંશી બૌધમતી છે. રાજ્ય ઘણે દુર સુધી ફેલાયલું છે. તેનાં રાજ્યમાં ૫૬ સુબેદાર (મોટા રાજાઓ) છે. ચીન, તાતાર બે ટીબેટ, કોરીયા ચીન, મહાચીન, ખાસચીન કોચીન આદિ એમાંજ આવે છે. કિલ્લા અને શેહેરના કોટ ઉપર હમેશ ૧૦૦૦ તોપ ભરેલી તૈયાર રહે છે. દરવાજા ઉપર એક એક હજાર સવાર પાંચો હથિઆર સાથે તૈયાર રહે છે, અને જંજારી ગોલા, અનેક ગોલા, શસ્ત્રગોલા, બમ્બગોલા, દમ્બગોલા, શેલચક્ર એરંબચક્ર, કિરચ, ઝેરપાયલી ઉની ઉની કળો, મંત્રના બાણો, વગેરે બહુજ મજબુત તૈયાર રહે છે, તેમની છાવણી પશ્ચિમમાં ૪૦ ગાઉના ઘેરમાં રહેલી છે, તે નીચે પ્રમાણે છેઃ- ૪૦૦૦૦ ઘોડા, ૧૦૦૦૦ હાથી, ૩૦૦૦૦ ઉંટ, ૬૦૦૦૦૦૦ પાયદલ (પગે ચાલનારા સિપાઇઓ), ૧૦૦૦૦૦ તોપ, ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ હથિયાર (શસ્ત્ર), ૪૦૦૦૦ રાજપુત્ર, ૫૦૦૦૦ રાજપુત્રિઓ, ૩૨૦૦ સેવક અને ૪૬૦૦ દાસી.

આ ગણત્રી કિલ્લાના દરવાજા ઉપર લખેલી છે. ચીન દેશમાંજ પેકિન શેહેરથી ૩૦૧ ગાઉ ઉપર એક ડુંગર છે, તેમાં દરેક રંગની ખાણ છે, તેજ રંગવડે ચીનાઈ કપડાં છપાય છે. કળનું કામ ઘણુંજ થાય છે. કળોથી ૨૦ વીસ ગજ લાંબુ કપડું જાતજાતનું વણાય છે. કોઇએક બેટથી કોઈક જાનવરનું ઉન આવે છે, તેનીજ મખમલ અને ઉનની બનાવટ થાય છે. આ મુલકમાં ઠેરઠેર નદીઓ છે અને ઘાટે ઘાટે હોડીઓ પણ ચાલે છે. ત્યાં સઘળા લોક બૌદ્ધમતી છે. કોઇક ઠેકાણે જૈન પણ છે. ત્યાં તેમના એક કનફુસ નામના અવતાર ગૌતમ અવતારથી ૧૦૦ વર્ષ પછી થયેલો છે તે ખાસ ચીનના લોકો તેનેજ માને છે અને તેનીજ શાખાઓ (Branches) ચાલે છે, હુંપણ ત્યાં તેમના સન ૨૩૧૮માં ગયો હતો અને ૧ વર્ષસુધી ત્યાંજ રહ્યો હતો. બૌદ્ધનાં દહેરાં ઘણા કીંમતી છે. આ મુલકમાં આઠ પ્રકારના જૈની છે, ખાશ ચીનમાં તુનાવોર કોરિયામાં પાતકે, ધંધેરવાલ અને બાધાનોર; ટિબેટમાં સોહનાવારે, તાતારમાં સોહનાવારે, મહા ચીનમાં જંગાડા કોચીનમાં અમેઢના જૈની છે અને પેકિનમાં તુનાવોર જૈનીઓનાં ૩૦૦ દેહરાં શિખરબંધ છે તે પણ જડાવથી જડેલા છે અને પ્રતિમાઓ કાયોત્સર્ગ અને પદ્માસન છે, તેનો એક હાથ મસ્તક ઉપર છે તે જાણેકે લોચજ કરે છે. દેહેરાસરો બહુ ચિત્રેલાં છે. ક્ષત્ર લીલા

મણાના દાબડાની પેઠે અને સોના ચાંદીના કલ્પવૃક્ષો બનાવેલાં છે. દેહેરાઓમાં ઘણીજ રચના છે, કારણકે તેઓ દિક્ષા કલ્યાણકના પૂજકો છે. શાસ્ત્રો ચીનાઇ ભાષામાં છે, ધર્મનો ઉદ્યોગ સારો માલૂમ પડે છે.

પછી **પેકિન** શેહેરથી ૧૫૦૦ ગાઉ પશ્ચિમમાં તાતાર દેશના **સાગા નગરમાં** આવ્યો. ત્યાંના દહેરાસર પાતકે ઘંઘેરવાલ જૈનીઓનાં છે. ત્રણ પ્રતિમા ૩॥ ગજ ઉંચી ૧॥ ગજ પહોળી અને બહુ મનોહર ચોથા આરાની છેલ્લા સમય પ્રમાણેછે. તેમના બન્ને હાથ ઉપર રહેલા છે. પાતકે જૈની તો એમ કહે છે કે આ ધર્મના દાતા સદાકાળ બેઉ હાથ ઉંચા કરી યથાર્થ ધર્મોપદેશ કરે છે. ઘંઘેરવાલ કહે છે કે આ ત્રણલોકના નાથ સમવશરણમાં ભવ્યોને સંબોધે છે.

ત્યાંથી ૧૧૦૦ ગાઉ પશ્ચિમમાં ટિબેટના મુંગાર દેશ વરજંગમનગરમાં આવ્યો. એ નગર મહા સુંદર છે. તેને ૩૦ કોટ છે અને બજાર સાત ગાઉ લાબું છે. અને તેમાં બધાનારે જૈની રહે છે. જૈનીઓનાં ઘર ૮૦૦૦ અને દેહરાસરો ૨૦૦૦ છે. કેટલાક દહેરામાં ત્રણ, કેટલાકમાં પાંચ અને કેટલાકમાં સાત સાત ઘુમટો હોય છે. કળશ કોઇપર સો અને કોઇપર બસો બસો હોય છે. તેમના દેહેરાઓમાં અર્હંતની માતા (મરૂદેવી) ના બિંબો છે અને અગાસીઓમાં રત્ન વધવાના ચિન્હો (નિશાન) છે. સોળ સ્વપ્નોનાં ચિત્ર કાઢેલાં છે અને ફુલની શય્યા ચીતરેલી છે. આ લોકો ગર્ભ--જન્મને પૂજે છે.

ત્યાંથી ૪૦૦ ગાઉ નાના ટિબેટને પાછળ મૂકીને પશ્ચિમ અને દક્ષિણના ખુણામાં મોટા ટિબેટના એરૂલ શેહેરમાં આવ્યો. તે શેહેર અતિ રૂપાળું છે, જેના કોટ ૨૪ ગાઉ અને બજાર ૬ ગાઉનુ છે. ત્યાંનો રાજા જૈની છે અને માવરે જ્ઞાતિના જૈની છે. તે શેહેરમાં નદીને સામે પાર ૨૦૦૦૦ જૈન મંદિરો હશે. ત્યાં જેઠ વદી ૧૪ ના દિવસે બહુજ ધામુધુમથી મેળો ભરાય છે. તેજ દરિયાને (નદીના) કીનારે ૧૫૦ ગજ ઉંચો જડાઉ રૂપાનો ચિત્રેલો સંગેમર્મરનો સુદર્શન મેરૂ છે અને તેની પૂર્વ પશ્ચિમ વિદેહનો આકાર બની રહેલો છે, તેમાં નાની નાની નદિઓ પણ બનાવેલી છે, તેમની પ્રતિમા બહુજ નાની તરતના જન્મ્યા બાળક જેવી, જન્મસમયની મુઠ્ઠીવાળી હોય છે. તે મેળામાં સવારના વખતે હણુ એક માણસ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી પોતે ઇન્દ્રિનું રૂપ ધરીને પ્રતિમાને મેરૂ ઉપર લઈ જાય છે અને ત્યાં ઘણા માણસો મેરૂ ઉપર ચઢીને પ્રભુનો ૧૦૦૮ કળશથી અભિષેક કરે છે. અને પાંચ દિવસ સુધી પ્રભુને રથમાં બેસાડી બહુ ધામધુમથી વરઘોડો કાઢે છે. આવો ઉત્સવ કરતા વાજાં વગાડતા વગાડતા ૫ ગાઉ ચાલીને શેહેરમાં લાવે છે. આજ દેશમાં સોહના જૈની છે. તેઓ રાજ્ય અવસ્થાને પૂજે છે. એ રાજય અવસ્થા અને જન્મ અવસ્થાના માનનારાઓમાં ભેદ તો ઘણોજ છે. પણ વિરોધ નથી. બન્ને વચ્ચે એક ઉત્સવ થાય છે. ત્યાંથી ૮૦ ગાઉ ટિબેટમાંજ દક્ષિણ દિશામાં એક રૂપાળુ નહાનું વન છે, તેમાં માન સરોવર (Lake) છે, જે સરોવરમાં કમળ ફૂલી રહે છે અને ચકલા ચકલી આદિ પક્ષિયો વિવિધ જાતની ક્રીડા કરે છે. દાડમ, અખરોટ, આલુ, વિગેરે જાત જાતના વૃક્ષોનુ વન છે. તેજ વનની નજીક સિલવન નગર છે, જેનો કોટ ૬ ગાઉનો અને બજાર બે બે ગાઉનો છે. ત્યાં જૈન પંથી રહે છે. હું ત્યાં ૧ વર્ષ સુધી રહ્યો અને દિક્ષા કલ્યાણકના પૂજકોનાં આગમ શાસ્ત્ર સાંભળીને મેં **અગ્યારમી પ્રતિમાં અંગીકાર કરી,** પરંતુ કઠણ વ્રતસાતમી પ્રતિમાનાંજ પાળી શકયો. તે નગરમાં વીસપંથીઓનાં ૧૦૪ મંદિર શિખરબંધ રત્નજડિત

મહા મનોગ્ય છે. અને વનમાં ૩૦૦૦૦ મંદિરો છે. તેમાં પર ચૈત્યાલય નંદીશ્વર દ્વીપની નકલનાં બનેલાં છે. અને માન સરોવરની ઉત્તર દિશામાં એક મનોગ્ય સ્થળ છે. ત્યાં કોઇ સમય હનુમાનના પિતા પવનંજયકુમારે રાવણની મદદે લંકામાં જતાં અહીંયાં પડાવ નાંખ્યો હતો, એવી દંતકથા લોકોમાં ચાલે છે. પણ હાલ તો તે વન ઘણું ભયંકર છે. પાંચમો આરો છે. મે તો મારા જીવનનો ભરોશો છોડી દર્શન કર્યાં હતાં. ભય છતાં ત્રણે અઠાઇયોમાં ત્યાં મેળો ભરાય છે ત્યાંથી આગળ દક્ષિણ દિશામાં હનુવર દેશમાં દશ દશ પંદર પંદર કોસ (ગાઉ) ઉપર વીશપંથીનાં ઘણાં ગામ અને દેહેરાસર જોવામા આવતા એટલે તે લોકો મને રોકે અને કહે કે આગળ ક્યાં જાઓ છો ? ત્યાં માર્ગ નથી બહુ ભય છે અને કોઇ જતું નથી. તમે પણ ન જાઓ પરંતુ મે કોઇની વાત માની નહિં અને આગળ ચાલતોજ ગયો અને ૬૦ ગાઉ માનસરોવરથી હનુવર દેશની ઉત્તર દિશામાં ધર્મોચ્ચ નગરમાં આવ્યો. તે નગર ઘણું અદ્ભુત છે, કોટ પથરનો ૨૪ ગાઉનો અને બે બે ગાઉનાં બજારો ચૌપડના આકારનાં છે, તે નગરની સામી બાજુએ મોટું વન છે તેમાં ત્રણ પંથી, વીસ પંથી, તેરાંસ પંથી, ત્રેપન પંથી, તથા અનેક પંથિયોનાં લાખો દેહેરાસરો છે. આ વન કૈલાસથી દક્ષિણ દિશામા નીચે પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબુ ૬૦૦ ગાઉ અને ઉત્તર દક્ષિણ કોઇ ઠેકાણે ૨૦ કોઇ ઠેકાણે ૪૦ કોઇ ઠેકાણે ૮૦ ગાઉ છે. હનુવર દેશમાં રાજા પ્રજા બધા જૈનીજ છે અને તેઓ સૂર્યવંશી ચંદ્રવંશી ક્ષત્રી છે. તે દેશમાં જૈન દેહેરાસરો લાખો છે આ નગરમાં ૧૫૦૦ ઘર છે. કોઈ દેહેરાસર બે ગજ તો કોઇ ત્રણ ગજ ઉંચા શિખરવાલા છે, પણ અંદર આંગણું (ચોક) નથી. અને કોઇ દેહરાસરો બહુ મોટા શિખર બંધી છે. વેદી (પવાસણ) સોના રૂપાની ૧૪ પ્રકારના રત્નોથી જડેલ છે જેમાં મનોગ્ય અને શુદ્ધ જિનબિંબો છે. ત્યાંના લોકો જંગલના જાનવરોથી બહુ બીએ છે. બધા નગરોના કોટના દરવાજાઓ સાંજના એક પ્હોર દહાડાથી બંધ કરી દેવામાં આવે છે, તેથી ત્યાંના રહેવાસીઓ મને ઘણું ઘણું રોકવા લાગ્યા. કે ત્યાં જંગલી જાનવરો સિંહ, વાઘ, વગેરે કોઇ તમને ખાઇ જશે માટે અહીં રહીને દર્શન કરો. અહીંથી હમેશ દર્શન થાય છે. સવારમાં દર્શન કરજો. જુઓ, અહીંથી ૪૦ ગાઉ સુધી વન છે, ત્યાંથી આગળ ૪ ગાઉ સગરગંગ નદી છે. અને ૩૨ ગાઉ ઉંચો ત્યાંથી ડુંગર કૈલાશ છે, આ કૈલાશનાં દર્શન બસો બસો ગાઉથી થાય છે. અને જયારે ઉનાળામાં બરફ ઓગળી જાય છે ત્યારે દેહેરાસરો પણ દેખાય છે. પણ મેં કોઇની વાત માની નહિં, અને દર્શનની અભિલાષાથી નિડર થઈ હું આગળ ચાલ્યો, અને એવો વિચાર પણ નક્કી કર્યો કે સગરગંગનું નાળું ૪ ગાઉ લાંબુ અને પહોળું આવશે તે શી રીતે ઉતરી શકાશે ? અને વળી ત્યાંથી ૩૨ ગાઉનો ડુંગર શી રીતે ચઢાશે. હું તો શ્રીજીની આરાધના કરીને ધીમે ધીમે ચાલ્યો. એમ કરતાં કરતાં સગરગંગ નાળા આગળ આવી પહોંચ્યો, પણ ચઢાય શી રીતે ? થાકયો, અને નાળા ઉપરજ વીતરાગ ભાવોથી યોગ ધ્યાન ધરી આખડી (નિયમ) લઇ કાયોત્સર્ગ કર્યો, અને નિયમ લીધો કે જો કૈલાસનાં દર્શન થશે, તો બીજા ૨૩ મહારાજની નિર્વાણ ભૂમિનાં દર્શન કરી પરિગ્રહ ત્યાગ કરીને દિગંબર મુનિ થઇશ, બાવીસ પરીષહ સહન કરીશ. અને જો દર્શન નહીં થાય તો અહાર પાણીનો બીલકુલ ત્યાગ કરી અહીંજ સમાધિ મરણ કરીશ. આવી રીતે ૪ દિવસ વીતી ગયા, ત્યારે એક વ્યંતર દેવ માણસનું રૂપ ધરી આવીને મને પૂછવા લાગ્યો. તમો કોણ

છો ? મેં કહ્યું કે હું પ્રભુનો સેવક છું. કૈલાશનાં દર્શનની ઇચ્છા છે. ત્યારે વ્યંતરે કહ્યું–તું ગાંડો છે કે શું ? શી રીતે દર્શન કરીશ ? જા તારાથી દર્શન થવાનાં નથી. ત્યારે મેં કહ્યું તમે કોણ છો ? તમે મને ગાંડો કહી દર્શનમાં અંતરાય પાડો છો. હું ગાંડો નથી. તમે મને દર્શન માટે રોકો છો તેથી તમે હીનધર્મી (ધર્મ રહિત) છો. વ્યંતરે કહ્યું–ભાઇ, તું અજાણ્યો છે. જો, આ ૪ ગાઉનુ નાળું અને ૩૨ ગાઉ ડુંગર ! શી રીતે દર્શન થશે ? ત્યારે મેં–કહ્યું તમે જાઓ, બોલશો નહિ. થવાનું હશે તે થશે. ત્યારે વ્યંતરે મને સાધુ જાણીને દયાભાવથી કહ્યું–આંખો બંધ કર. મેં બંધ કરી એટલે તેઓ મને ઉઠાવીને કૈલાશ ઉપર લઈ ગયા અને બે પહોર (૬ કલાક)માં બધાં દર્શન કરાવીને પાછો ત્યાંજ લાવીને ચાલ્યા ગયા. દર્શન કરતાં આ વ્યંતરે મને બધી હકીકત કહી. મંદિરોની ઉત્પત્તિ, ટુંક, મેવા, વનસ્પતિ-ધાતુઓની ખાણ, મુનિઓની નિર્વાણ ભૂમિ, પ્રતિમાઓનો આકાર, વિગેરેની સમજુતી આપી જ્યારે મને છૂટો કર્યો ત્યારે મેં પુછયું–મહારાજ, તમે કોણ છો ? તેણે કહ્યું કે હું વ્યંતર છું. ખબરદાર ! કોઈ ને કહીશ નહીં. એમ કહી અદ્રશ્ય (અલોપ) થઇ ગયા.

ભાઇઓ, મેં આવી રીતે કૈલાસનાં દર્શન કર્યાં અને મને ઘણો આનન્દ થયો. તમો બધા ભવ્યો દર્શન કરો. આથી કર્મબંધ છૂટી જશે.

દર્શનની હકીકત.

દર્શનની હકીકત એવી છે કે પ્રથમ તો રૂષભદેવની ટુંક વાંદી કે જે રત્નજડીત ઘુમટવાળી છે તેમાં પ્રભુજીનાં પગલાં છે. આ ટુંક દક્ષીણ દિશામાં સોનાની ખાણપર ૮૦૦ ધનુષ ઉંચી આવી રહેલી છે. તેનો અપૂર્વ મહિમા છે. ત્યાંથી આગળ સોના, ચાંદી, તાંબુ વગેરે ધાતુનાં ૭૨ મંદિરો છે. તેમાં એક મંદીર ભરત રાજાનું રત્નજડાઉ મંદિર છે. આ મંદિર ૧૦૦૦૦ ધનુષ ઉંચું, લાંબુ પહોળું ૬૦૦ ધનુષ, ઘુમટ ૨૦૦ ધનુષનો, ચુલકા ૧૦૦ ધનુષની અને કળશો રત્નજડિત છે, તેમાં ત્રણ ચોવીશીઓની ૭૨ પ્રતિમા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન તીર્થંકરોની, એમના શરીરના પ્રમાણની રત્નજડીત અને દેવોથી વંદનીય એવી બીરાજમાન છે. આ મંદિરમાં ૮૪ જાતનાં રત્ન જડેલાં છે. પ્રતિમા પદ્માસન છે. આ ૭૨ મંદિરો ભરતે, અથવા તેમના પુત્રોએ અથવા કોણે બનાવ્યાં તે નક્કી કહી શકાતું નથી. એ ૭૨ મંદીરોમાં એક રત્નનું, ૩ સોનાનાં, ૧૦ રૂપાનાં, ૨૬ તાંબાના અને ૩૨ બીજી ધાતુઓનાં છે, જેની રક્ષા દેવો કરે છે. તે મંદિરોનાં દર્શન મેં મન વચન કાયાથી કર્યાં પછી મુનિયોની નિર્વાણ ભૂમિ વાંદી.

कैलासगीरीनुं चित्र.

કૈલાસગિરિનું ચિત્ર આ પ્રમાણે છે–ઉત્તરમાં રૂપાની ખાણ, પશ્ચિમમાં પાષાણની, દક્ષિણમાં સોનાની, અને પૂર્વમાં તાંબાની ખાણ છે. અને બીજા જંગલોમાં બીજી બીજી ધાતુઓની ખાણો છે. ચારે દિશામાં એક એક યોજનના આઠ સિવાન (?) છે. તેથી એનું નામ અષ્ટાપદ પડયું છે. પર્વતની પ્રદક્ષણા ૪૦ યોજન (૧૬૦ ગાઉ) ની છે. વન ઘણાં ઘાડાં છે. બધા પર્વતોનાં મંડળોમાં આ મંડળ મોટું છે. નંદન વનની પેઠે સુંદર છે. ઉદ્યોત રૂપ છે. વચ્ચોવચ મોટું તળાવ છે. જેમાં પાણી ઘણું ઉંડું છે અને તેમાં કમળ ફુલી રહેલાં છે. અનેક પ્રાણીઓ જેમ હંસ, સારસ, ચકલા, દેડકા, માછલાં વગેરે ક્રીડા કરે છે, જાત જાતના મેવા તથા છ ઋતુના ફળ ફુલ ફૂલી રહ્યાં છે. દેવ વ્યંતર વીગેરે દર્શનને માટે આવે છે. તેઓ ત્યાં રહી

અનેક જાતની ક્રીડા કરે છે. ક્ષેત્ર એવું તો રમણીય છે કે તેની મહિમા વર્ણવી જાય નહી, કારણ કે જે જ્ઞાન મને ત્યાં દર્શન કરતી વખતે થયું હતું તે અહીં રહ્યું નથી. વચમાં કૈલાસગીરીનું શિખર ૩૨ ગાઉ ઉંચું આવેલું રહેલું છે, તેની તળેટીમાં ઘણા જીવોનો વાસ છે. અષ્ટાપદસિંહ, વાઘ, મૃગ, સિંહ, ચીત્તા રીંછ, અજગર, મોટા મોટા વીંછુ આવાં જંગલી અને ઝેરી જાનવરો પણ ઘણાં છે. ચિંતામણિ, પદ્મરાગમણિ, લાલમણિ, અને સર્પમણિ સર્પને માથે પણ જોવામાં આવે છે. માનો ત્યાં હજુ ચોથો આરોજ ચાલે છે. ભગવાન આદિનાથના સમયથી હજુ સુધી એવો ને એવોજ ચાલે છે, તેને ધન્ય ભાગ્ય છે કે જે આ પર્વતની વંદના કરે. કારણ કે બરફથી ડુંગર ઢંકાયલો રહે છે ને યાત્રા થવાની કઠણ છે. અને આ વખતમાં કોઈની કાયાની આવી સહનન (મજબુતાઇ) નથી. આવી સ્થિતિ હતી અને પ્રલય સુધી રહેશે.

પછી હું તે નાળા ઉપરથી જે માર્ગે ગયો હતો તેજ માર્ગ ઉપર પાછો આવ્યો. અને એક પદ ભૈરવ રાગમાં બનાવ્યું અને બધા જૈનોને દર્શનનું ફળ બતાવ્યું, આવી રીતે હું યાત્રામાં સફળ થઈ ૧૮ વર્ષે પાછો દેશમાં આવ્યો. ૧ વર્ષ સુધી ધર્મશાળામાં રહ્યો અને મારી પોતાની લીધેલી સગર ગંગ ઉપરની આખડી (પ્રતિજ્ઞા) યાદ કરી હતી અને તેજ પ્રમાણે પ્રથમ શિખરજીનાં દર્શન કર્યાં. પછી ચંપાપુર, પાવાપુર, રાજગૃહી, કજલીવન, રેવાતટ, વગેરેનાં દર્શન કરી પશ્ચિમમાં સોનાગિરિ, મકસીપાર્શ્વનાથ, આબુજી, વિંધ્યાચળ વન, ગજપંથા, ગિરનારજીની વંદના કરી. પછી દક્ષિણની બાજુમાં ભાવનગર, ગોમટસ્વામી, તૈલંગ દેશ, દ્રાવિડ દેશ, કર્ણાટક, વગેરેનાં ચૈત્યાલયોના દર્શન કર્યાં. પછી દક્ષિણથી નૈરૂત્યમાં જૈનબદ્રી, મૂળબદ્રી, તલઘટ દેશ, ત્રાવનકોર, કોવર્ણના ચૈત્યાલયોની વંદના કરી, પછી બધી જાત્રા કરીને ત્રણ વર્ષસુધી જૈનબદ્રીમાં રહ્યો અને ત્યાંથી મારી જાત્રાનું વર્ણન લખાવીને ૧૦૪ મોટા મોટા ગામે મોકલાવી દીધું જેમકે કૌશલદેશ, કુરૂજાંગલદેશ વગેરે. આવી રીતે મેં મ્હારી બધી જાત્રા બાવીસ વર્ષમાં પૂરી કરી માટે હે ભવ્ય જીવો! મન વચન કાયાથી વંદના કરો અને ભાવના ભાવો.

पद प्रभाती.

गिरि कैलाशके दर्शन कीजे जासों होय
निस्ताराजी ॥टेक॥
मोटान देशसे चल रस्तेमें जिन मत अधिक
अपाराजी ।
तरह तरहकी आम्नाय देखी बिम्ब रत्नमई
सिंहाराजी ॥१॥
नौ हजार शतआठ चौरानव कोस चले
पग धाराजी ।
गही भूमि पैरन से यात्रा पहुंचे गंग
उपराजी ॥२॥
धरो ध्यान न आहार आखडी वीत गए
दिन चाराजी ।
इक व्यंतर ले गया हमको दर्श पाय
निर्वाराजी ॥३॥

નોટ–બ્રહ્મચારી લામચીદાસજીએ વિક્રમ સંવત ૧૮૨૮ માં દડક દેશ અને દંડકવનની ઉત્તર દિશાં જઈ વસ્ત્રત્યાગ કર્યો. અને ત્રિષણ નામે મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. અને કેશલોચ કરી નગ્ન મુદ્રા ધરિ મુનિવ્રત અંગીકાર કરી કાયોત્સર્ગ યોગ ધ્યાન ધરી મૌનથી સન્યાસ મરણ કીધું.

प्रथम टोंक ऋषभको वंदो सम्यक ज्ञान
चिताराजी,
फेर सुवर्ण मई मंदिर बन्दे बिंब रतनमई
राजेजी ॥४॥
ताकी महिमा बरणी न जाई नहि बुद्धि
भेद कहुं साराजी,
दोय पहरमें वह व्यंतरने छोडा गंग
किनाराजी ॥५॥
जिन रास्तेसे गमन कियाथा उन रस्तों
उलटानाजी।
वर्ष अठारमें उल्टे फिर आयो देश
मझाराजीं ॥६॥
वर्ष चार फिर हिन्द महनमें दर्शन निर्वाण
पधाराजी।
जैन मूलबद्री तक पहुंचे छांडा मोह
सुसाराजी ॥७॥
संवत् १८२८ समय भये नग्न ब्रह्मधाराजी।
लामचीदास प्रभु दंडकवनमें तुमरे नाम
अधाराजी ॥८॥

પત્રની નોટ—શ્રાવકજનો, શંશય કરશો નહિં. જે શ્રાવક નિઃસંશય સમ્યક્ત (શુદ્ધ) થી જાએ તેને જરૂર દર્શન થશે. ધર્મ બે પ્રકારે છે નિશ્ચય અને વ્યવહાર. નિર્ગ્રંથ નિશ્ચય છે અને વ્યવહાર નહિ જાણવું. ભગવાનની વાણી જે થઈ છે તેનો નિશ્ચય કરવો. વિઘ્ન અપાર છે. વ્યંતરને ઘણી ઘણી શક્તિ હોય છે. તપને લીધે ભવ્યોને દર્શન કરાવે છે. ખરૂં સમજો અને જીનધર્મમાં શંશય કરશો નહિં. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે અયોધ્યાથી ઉત્તરમાં ૧૬૦૦ કોસ (ગાઉ) કૈલાસ છે તેજ ખરૂં છે. હું ત્યાં મારગનો ચકરાવો ખા. પહેલાં પૂર્વ, પછી ઉત્તર, પછી પશ્ચિમ ... પાછી દક્ષિણમાં ૯૮૯૪ ગાઉ સુધી જઈ આવ્યો. કૈલાસગિરિ ટિબેટ ચીનના દક્ષિણમાં હનમરદેશની પેલી બાજુએ છે. તેની તળેટીમાં ઉત્તરની બાજુએ ધીધર વન જાણવું. વ્યંતરને મોંઢે સાંભળ્યું હતું કે એની પશ્ચિમ દિશામાં પાષાણની ખાણ ઉપર હજુ એક શિલા ઉપર પહેલો રૂદ્રભીમાવલ મહેશનું ભવન હતું. તેમાં તે રહેતો હતો. તે ભવન ૮૦૦ ધનુષ ઉંચું હતું. તે ઋષભ દેવના પધારવાથી પડી ગયું હતું. માત્ર સ્થાન (મુકામ) રહી ગયું હતું. તે રૂદ્ર ત્યાં ૭૧ લાખ વર્ષ સુધી રહ્યો હતો. એનું પૂર્ણ આયુષ ૮૩ લાખ પૂર્વનું હતું. એનું શરીર ૫૦૦ ધનુષનું હતું. એ સ્થાને ૧૧મા રૂદ્ર **મહાદેવ** પણ ત્યાંજ રહ્યા હતા. અજ લિખિતં **લામચીદાસે** સંવત્ ૧૮૨૮ ફાગણ સુદી ૫ રવીવારના દિવસે પૂર્ણ કરી.

નોટ :—આ પત્ર સર્વેએ વાંચ્યા પછી પ્રાચીન શોધ ખોળ કરનારા જૈનોએ જે જે રસ્તાઓ, શહેરો, સ્થાનો, જૈન મંદિરો, જૈનોની વસ્તીનું વર્ણન આ પત્રમાં બતાવેલું છે તેનો પત્તો મે[illegible] જોઈએ. શોધ ખોળ ચલાવવામાં આવશે તો તાતાર, ટીબેટ અને ચીનમાં જૈન પ્રતિમાઓ, જૈન શાસ્ત્રો અને [illegible] લોકોનો પત્તો મળી શકશે. કેમકે આ વાત ૧૫૦ વર્ષની પુરાણી છે તેમજ કૈલાસ [illegible] એક [illegible] કાઢી ટિબેટને રસ્તેથી સગરગંગ નાળાં સુધી અવશ્ય જાય અને કોશીશ કરે તો સંભવ છે કે કૈલાસજી અથવા અષ્ટાપદજી દર્શનનો માર્ગ સુગમતાથી પ્રાપ્ત થઈ જાય. હાલમાં આ પર્વત સુધી પહોંચવાનાં રેલ્વે, ગાડી વગેરે અનેક સાધન છે. વિજ્ઞાનની સહાયતાથી કાર્યની સફળતાનો સંભવ થઈ શકે છે, જેથી કોઈ ચતુર ઈજીનીયર દ્વારા રસ્તો પણ ઠીક થઈ શકે છે. સૌથી પ્રથમ કોઈએ ચીન ટિબેટના મુલકનો મોટો
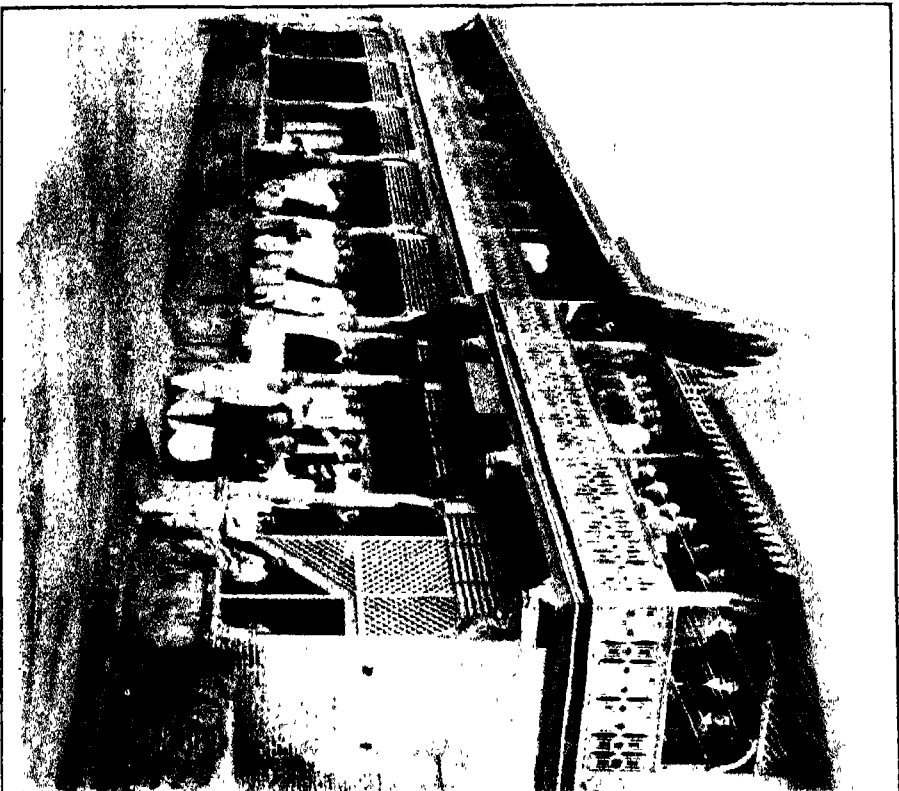
शेठ प्रेमचंद मोतीचंद दिगंबर जैन बोर्डिंग स्कुल–अमदावाद.

प्रो. लाला रामचंद्रजी जैनी एम. ए.
आई. सी. एस.–लाहोर.

Lala R amchandraji Jain M.A.I.C.S.
LAHORE.

(સમગ્ર જૈન કોમમાં પ્રથમ સીવીલીયન યુવક બંધુ)
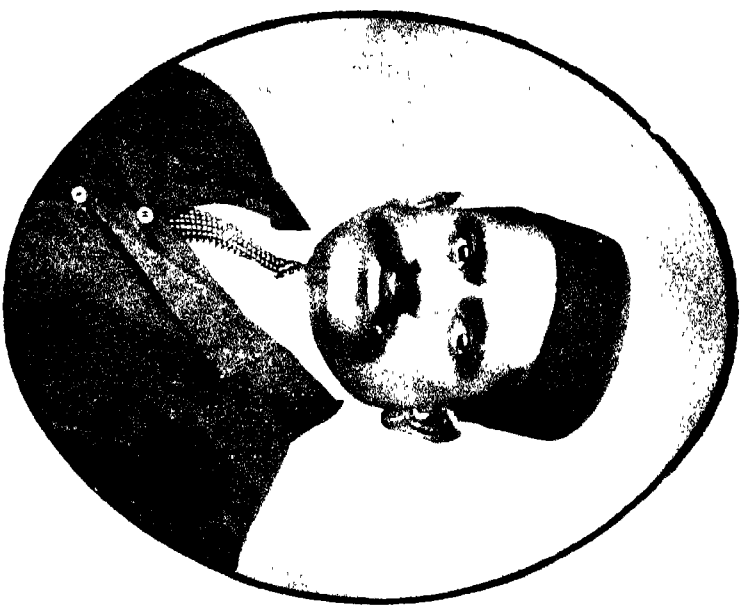
श्रीमान बाबु अजितप्रसादजी एम. ए. एल. एल. बी. वकिल हाईकोर्ट, पब्लीक प्रोसीक्युटर और गवर्नमेंट प्लीडर—लखनउ.
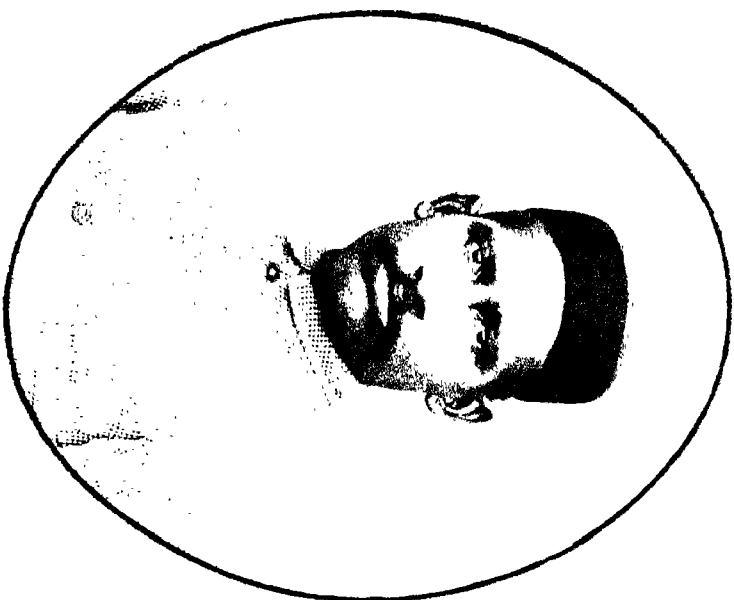
(ધર્મપ્રેમી અને વિદ્વાન કેળવાયલા ગ્રહસ્થ.)

बाबु चेतनदासजी बी. ए. हेडमास्तर गवर्नमेंट हाइस्कूल—लखनउ.

(ભારત જૈન મહામંડળના મહામંત્રી અને જૈનોના બંને ફિરકાનાં સંપ ચાહનાર ઉત્સાહી અને ખંતીલા કેળવાયલા ગ્રહસ્થ.)

Jain Press Surat.

નકશો મંગાવવો જોઈએ અને તેમાંથી જે શહેરોનાં નામો બતાવેલાં છે તે શોધી કાઢવા પછી પ્રથમ ત્યાં કોઈ સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવામાં આવે અને પછી ત્યાં જઈને બાતમી મેળવવામાં આવે તો જૈન ઇતિહાસમાં નવીન અજવાળું પડી શકે.

સંપાદક.

वचन केवां वदवां जोइए ?

ભાદ્રપદ શુક્લ ચોથ—પાંચમને દિને સકળ શ્વેતાંબર આમ્નાયવાળા જૈનોના પૂજ્ય પર્વ પર્યુષણ પૂર્ણ થયાં અને શ્રી દિગંબર સમ્પ્રદાયના એજ પર્વના કે જે "દશ લક્ષણી" પર્વ તરીકે ઓળખાય છે, તેનો પ્રારંભ થયો. આ દ્વિતિય પર્વ–દિવસોમાં લેખકના સદ્ભાગ્યે એક સુશ્રાવક–જુની શૈલીના પરંતુ પરમ ઉદાર આશયવાળા, વર્તમાનકાળમાં આનંદ કામદેવને યાદ કરાવનાર મુંબઇ પધાર્યા. આ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયવાળા સુશ્રાવક જે પોતાનું નામ જાહેર થવાજ ન ઇચ્છે તેવા સદ્ગૃહસ્થે ૭ દિવસ સુધી ઉપદેશામૃત એવું વર્ષાવ્યું કે લેખક તથા બીજી પંદર વીશ માણસની મંડળી તેનું પાન કરી આ પર્વ દિવસોમાં અપૂર્વ શાંતિ પામ્યા. અમારી ઘણીક ખામીઓ અમે જોઇ શક્યા અને વર્તમાનકાળ જેને ઘણાક લોક નિંદે છે, તે કાળમાં પણ આવાં શ્રાવક રત્નો હોવાથી અમને તો એમ લાગ્યું કે જાણે સહરાના ઉષ્ણતમ રણમાં પણ શાંતિજનક ફુલ બાગ (oasis) છે ખરો. એઓશ્રી મૂખ્ય સોળ વિષયનો બોધ કરે છે. અને તેને દ્રષ્ટાંતો આપી પછી પોતાપર–આત્માપર એવી રીતે ઘટાવે છે કે શ્રોતા તુરતજ–તેજ વેળાથી પોતાના હૃદયની શુદ્ધિ કરી અભિમાનને ગાળી સરળપણે તેનું આચરણ કરવાને તૈયાર થાય છે. સઘળા શ્રોતાની ખાતરી થાય, કે કોઇ પણ તેજ ઉપદેશ હૃદય સુધી અસર કરે છે કે જે તે હૃદયમાંથી નીકળેલો હોય એટલુંજ નહિં, પરંતુ વક્તાના હૃદયને વિશુદ્ધ કરી લે છે; અને તદનુસાર મન, વચન અને કાયાને પોતાના આત્મબળવડે ચલાવી કોઇ અપૂર્વ લાભ થોડાજ સમયમાં સંપાદન કરે છે. તેઓશ્રીએ સોળ વિષયે માંથી અમને દશ શ્રવણ કરાવ્યા છે. આ દશે વિષયો એમની ઉપદેશ શૈલીથી માત્ર શ્વેતાંબર જૈનોજ નહિં પણ અખીલ જૈન વર્ગને તેમજ અખીલ માનવ જાતિને અત્યંત ઉપગારી છે. મનુષ્ય જન્મમાં પણ નારકી જેવા, મહાકષ્ટ આપનારા અસાધ્ય રોગોને મટાડનાર, પશુપણાંમાંથી મનુષ્યપણું લાવનારા, એટલુંજ નહિં દેવત્વ દેખાડનારાં એમનાં વચનો છે. આટલી પ્રસ્તાવના કરી આ વેળા નવીન વિષય ન લખતાં તેમનું ઉપદેશામૃત જે અમે ૨૦–૨૫ જૈનોએ પાન કર્યું છે તેનો વિસ્તાર આ 'દિગંબર જૈન' દ્વારાએ વિશેષ જૈન બાંધવો અને બ્હેનોને મળો એવા આશયથી એ સોળ વિષયોમાંથી ક્રમપર લક્ષ આપ્યા સિવાય વચનનો વિષય તેમના બોધના અનુવાદ રૂપ લેખક અહીં લખે છે.

મનુષ્ય પ્રાણી કેવો ભાગ્યવંત છે કે તેમને વચન નામનો એક ઘણોજ કિમતી [1]પુત્ર થાય છે. આપણેત્યાં પુત્ર પેદા થાય, તો તે પુત્રપર બે જણાનો હક હેય છે. એક તો સ્ત્રીનો અને બીજો પુરૂષનો પરંતુ આ વચનરૂપ પુત્રનો હક આપણે એકલાજ પેદા કરીએ છીએ, તેથી સર્વથા તેનાપર આપણોજ હક છે. આમાં સ્ત્રીનું કંઇ લાગેવળગે નહિ, સ્ત્રીના પત્રમાં પુરૂષનું કંઇ લાગેવળગે નહિ.

1–કેટલાક આનેજ શબ્દ.

ઉપાય વ્યક્તિ પોતપોતાની મેળે પોતેજ ઉપાર્જન કરે છે. જો વિચક્ષણ હોય, તો પોતે મનુષ્ય જન્મનો લાભ પામે છે, અને બીજાને મોક્ષે પણ પહોંચાડે છે. વચન પુત્ર પોતાના પિતાના અનેક જાણીના-અજાણીના બંધનો કાપી મુક્ત કરે છે, એટલુંજ નહિં પણ કોઇક વચન તો રાજ્ય સિંહાસનપર પિતાને બેસાડતા હોય તેવું કરે છે, પરંતુ આ પુત્રને કેટલાક પિતા ગારામાં-ધૂળમાં મેલો ઘેલો ફરવા દે છે, કેટલાક તેને નાગોને નાગો રાખે છે, કેટલાક દાગીના પેહેરાવે છે. પણ વસ્ત્ર વિનાનો નાગો રાખે અને કેટલાક ચાંડલો કરે, પણ સ્નાન ન કરાવે આવો પુત્ર કદાચ પોતાનો હોવાથી પ્રિય લાગે, પરંત બીજાને તે વહાલો કેમ લાગે ? આવા પુત્રને બહાર ફેરવવો તેના કરતાં ઘરમાંજ રાખવો એ કંઇક વ્યવહારે ખોટું ન ગણાય, પરંતુ જો તે બીજા લોકોને અને આપણને મનોગમ લાગે તેવું કરવું હોય, તો આ નીચે પ્રમાણે કરવું જોઇએ. અને તે પણ યથાક્રમે પેહેલી, બીજી, ત્રીજી, અને ચોથી આ ચારે ક્રિયા કરવા પછી, પુત્રને બહાર જવા દેવો, તો અવશ્ય વિશ્વ વલ્લભ થશે. આટલી વાત કરી નેત્રણશ્રીએ, તેનો ઉપનય આ પ્રકારે લગાડયો—

જેમ પુત્ર જન્મ્યા પછી ઘરમાં રમે છે, તેમ વચન હૃદયમાં-મનમાં પેદા થયા પછી મુખમાં રમે છે. જેમ પુત્રને આપણે શુદ્ધ જળથી નવડાવીએ છીએ. તેમ વચનને "સત્ય" રૂપ જળથી નવરાવો જોઇએ. જો "સત્ય" રૂપ જળથી નવરાવી અસત્ય ધુળ અને નિંદા રૂપ કાદવ તેના પરથી દૂર કરવામાં આવે, તો વચન રૂપ પુત્ર મનુષ્ય જાતની શ્રોતૃવર્ગની ચોથાઇને તો તે અવશ્ય માનનીય થઇ પડશે. હવે વચન "સત્ય" હોય અર્થાત તેમાં અસત્યરૂપ ધુળ કે નિંદા રૂપ કાદવ ન હોય, પરંતુ તે 'પથ્ય' ન હોય અર્થાત્ 'હિતકર' ન હોય તો સ્વચ્છ સ્નાન કરેલ બાળક પણ નગ્ન હોવાથી વલ્લભ નહિં લાગે, માટે જેમ પુત્રને લૂગડાં પહેરાવીએ છીએ, તેમ વિચાર કરવો કે તે વચન શ્રોતાને હિતકર કેમ થઇ પડે, જો હિતકર હોય તોજ તે "બોલવુ" મનુષ્ય જાતિના અરધા ભાગને તે માનનીય થશે. એકલું સત્ય હશે પરંતુ હિતકર ન હશે તો તે ચોથાઇ ભાગેજ અસર કરશે. વળી જેમ પુત્રને સ્નાન કર્યા પછી વસ્ત્ર પહેરાવીએ છીએ, તેમ વચનને પથ્ય (હિતકર કરવા) રૂપ વસ્ત્ર પહેરાવવાં જોઇએ. પુત્ર સોહામણો લાગે, માટે આપણે તેને શક્તિ અનુસાર આભૂષણોવડે ભૂષિત કરીએ છીએ, તેમ વચનમાં પણ પ્રિયતા-કોમળતા ગુણ દર્શતારૂપ સોના-મોતી-હીરાના દાગીના પહેરાવવા જોઇએ. જો આ પ્રકારે યથાક્રમ કરવામાં આવે, તો વચન શ્રોતૃવર્ગના કે વાંચક વર્ગના પોણા ભાગને માનનીય થશે. તથાપિ જો તે સર્વ માનનીય કરવો હોય, તો જેમ પુત્રને આપણે સ્નાન, વસ્ત્ર, આભૂષણો ઉપરાંત તીલક પણ કરીએ છીએ તેમ તે વચનમાં પૂર્ણ પ્રતીતિ લાવવા આપ્ત પુરૂષની ગવાહી રૂપ-સાક્ષીરૂપ તીલક કરવું જોઇએ અર્થાત્ આજ્ઞા પુરઃસર એ વચન હોવું જોઇએ. જૈનદર્શનની આજ્ઞા બે પ્રકારની હોય છે. એક તત્વદ્રષ્ટિએ સ્યાદવાદ યુક્ત અને બીજી વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ શાસ્ત્રાનુસાર આમ ચારે અંગે વિભૂષિત વચન અવશ્ય સર્વ માનનીય થાય, એવો એ શ્રાવક શિરોમણિનો ઉપદેશ હતો. આ ઉપદેશ હતો. આ ઉપદેશ વાંચકને નવીન નહિ લાગે, તથાપિ અનુભવ કરવાને એક, બે, કે ત્રણ વખત પ્રયોગ કરી જોવાથી પોતાનેજ તેની ખાત્રી થશે. ટુંકામાં તેની અસર બીજા કાન સુધી પહોંચે અર્થાત્ બીજાને સંભળાવ્યું એટલે થઇ રહ્યું, એમ નથી, પણ જે વખત મગજમાંથી નીકળે તે વખત શ્રોતાને-વાંચકને-મનન કરશે, પરંતુ

મનન ઉપરાંત તેની અસર નથી. માત્ર બુદ્ધિને સ્પર્શ કરે છે. આગળ તેની ગતિ થતી નથી કે માણસ તેને વિચારમાં આવ્યા પછી આચારમાં પણ મૂકી શકે. તેમજ જે વચન હૃદયમાંથી નીકળે છે, તેની અસર શ્રોતાના હૃદયપટને ઉઘાડી સૂતેલા આત્માને જાગૃત કરે છે, તથાપિ જે વચન આત્માના ઉપયોગ પૂર્વક વહાય છે, તેની અસર શ્રોતાના આત્મા સુધી પહોંચી તેના હૃદયને નિર્મળ કરે છે, વચન, જે વિભૂષિત કરે છે અને કાયાપાસે તેની ક્રિયા રૂપ વસ્ત્ર પહેરાવી પરમપદે સ્થાપનાર થાય છે, માટે વચન તો—

સત્ય, પથ્ય, પ્રિય, અને આજ્ઞા પુરઃસર હોવાં જોઇએ, તોજ શુકલપટપર જે રંગ ચડાવવો હોય તે ચડી શકે.

લઘુનભ્ર વીરનંદી (લાલન)
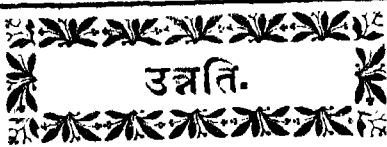
उन्नति.

प्रिय पाठको! आज कल उक्त शब्द पर बहुत ही चारों तरफ विचार हो रहा है और इसके फैलानेके लियेभी पूर्ण प्रयत्न चल रहा है. इसमें कोई संशय नहीं है कि कुछ वर्षोंमें अवश्य ही हम लोगोंकी दशा का फेरफार हुवा है, परंतु वास्तविक लाभ जो होना चाहिये था नहीं हुवा. इसका कारण यह है कि अभी तक हमारे देशवासियों व जातिवालों और धर्म धारियोंने इसके (उन्नति) के सच्चे मार्गपर लक्ष्य नहीं दिया. और जिनका कुछ लक्ष्य है भी व द्रव्यहीन है इसी लिये वे लोग या तो अपने विचार प्रकाशित करतेही नहीं और कदाचित करतेभी है तो तुरंतही लक्ष्मीके लाल उन्हें टकासा उत्तर दे देते है कि "पराया सिर श्रीफलसा" उठाकर फोड दिया, तुम्हें क्या खबर कि लक्ष्मीजी कितने कष्टसे प्रसन्न होती है. कुछ खर्चना पडे तो याद हो. बंधुवो! यह तो आप जानते हैं कि विद्या और लक्ष्मीमें सदैवसे अनबनाव रहता है. वे दोनों कभीभी मिलकर नहीं चाहतीं, जैसा निम्न लिखित श्लोक से विदित होता है:—

शूरं त्यजामि वैधव्यादुदारं लज्जया पुनः।
सापत्न्यात् पंडितामपि तस्मात् कृपणमाश्रयेत् ॥

अर्थात—शूरवीर के पास विधवा होनेके डरसे, उदार के पास लज्जा जानेके भयसे और पंडित के पास सौक (विद्या) के भयसे नहीं जाती हूं, और इसी लिये कृपण के आश्रय रहती हूं क्यों कि वह मेरी अच्छी खातरी करता है. इत्यादि और विना परस्परकी सहायसे कुछभी कार्य होना असाध्य है. कहा है—

साँई पुर पाला पड़ो, आसमान से आय, पंगु अंधको छोडके, पुरजन चले पराय; पुरजन चले पराय अन्ध इक मतो विचारो, [illegible] पंगाको पीठ. दीठ वाके पगु धारे; कहे गिरधर कविराय मतेसे चलियो भाई, विना मतेका राज्य गया रावनका साँई.

अर्थात् किसी नगर के बाहिर पाला

[एक प्रकारकी ओस] पड़ी हुई सुनकर नग्रजन सब देखनेको गये, परंतु अंधे और लंगडे रह गये. तब दोनोंने सलाहकर चलनेका मनसुबा किया. तो अंधाने लंगडेको मस्तक (पीठ) पर रखा और लंगडेने रास्ता बताया. बस इसी प्रकार सलाहसे दोनों इच्छित स्थान पर पहुंच गये और रावन यद्यपि त्रैखंडी प्रतिनारायण था, तौभी अपने भाई विभीषण से विरोध करने के कारण मारा गया. तात्पर्य—इस असार संसारमें जो आंख और पांव वाले थे, वे तो कभी के पार निकल गये और निकल जावेंगे, परंतु अब तो अंधे और लंगडे ही रहगये हैं, सो यदि वे दोनों मिल जाय तो बेशक उन्नति होना कुछ कठिन नहीं है और हमेशा से यही नियम भी चला आता है. देखिये, हमेशा से और आज भी बड़े बड़े राजावों के यहां मंत्री, पुरोहित आदि रहते हैं जो बिलकुल राज्याश्रित ही अपनी आजीवका चलाते हैं, परंतु राजा उन्हें आश्रित नहीं समझते. उनके कथन पर विचार करते और बताए हुवे मार्गपर अवलंबन करते हैं. इसी से निष्कंटक राज्य चलता है और जब मंत्री पुरोहतादि से बिगड़ जाती है. तभी शत्रु को प्रबल होने का मार्ग मिल जाता है. जैसे विभीषण के बिगड़ने से रामचन्द्रजी को सहारा मिल गया. आंख और पांव चाहे परस्पर एक दूसरे घृणा करे, परंतु यह निश्चय है कि एक के विना दूसरे का कार्य कभी नहीं चल सक्ता है.

शास्त्र कहता है कि यथार्थ में वेही अंधे हैं जिनको ज्ञान नहीं है. और लंगडे वेही हैं जिनके पास द्रव्य (लक्ष्मी) नहीं है. इन दोनों में विशेषता यह है कि अंधा तो लक्ष्मीवान् होते हुवे भी चोरों से चौकसी नहीं रख सक्ता और किसी समय सर्वस्व खोकर लंगड़ा होजाता है. इस से आंख तो थी ही नहीं और पांव टूट गया. तब पड़ा पड़ा दुःखसे जीवन समाप्त करता है, परंतु लंगडा निर्धन होने पर भी येनकेन प्रकारेण प्राप्ति की हुई थोड़ी सी सम्पत्ति की भले प्रकार चौकसी रखता है. और बढ़ाने की चेष्टा करता रहता है, तो कुछ कालमें वह धनी हो जाता है अर्थात् वह अपने पांव को लकडी आदि के सहारे से ठीक कर लेता है तो आंख तो थी ही और पांव से भी सहारा मिल गया, तब सानन्द आयु पूर्ण करता है अर्थात् ज्ञानी पुरुष लंगड़े के समान है. और अज्ञान धनी अंधे के समान हैं. सो यथेष्ट लाभ तो दोनों के मिलने परही होता है, तथापि विद्वान अपनी युक्ति बलसे भी बहुतसा कार्य जो एक प्रकार असंभवसा दीखता, संभव कर लेते हैं. जैसे मिस एनी बिसेन्टने एक बड़ा हिन्दू कालेज बनारसमें बना दिया. मदनमोहन मालवीय ने एक हिन्दू बोर्डिंग प्रयाग में बना दिया

और एक हिन्दू विश्व विद्यालय बनाने की चेष्टा कर रहे हैं, जिसमें प्रायःसुफल मनोरथ हुवे. परंतु अज्ञान धनी अपने आपको श्रेष्ठतम् समझकर लक्ष्मीदेवीके जालसे गाल फुलाये पंच इन्द्रियों के विषयमें मग्न हुवे, पूर्व संचित लक्ष्मीका अनुचित व्यय कर दरिद्र हो जाते हैं, अथवा कईएक कृपण उसे (लक्ष्मि) को सम्हालते संहालते मर जाते हैं. यहां तक कि खुद भी खाते पहिरते नहीं, फीर दान के नाम तो कान ही नहीं रखते थे. सो वेभी उसे कंकर पत्थर की तरह यहीं पड़ी छोड़ जाते हैं, तात्पर्य-निर्धन ज्ञानी भी किसी प्रकार मूर्ख व कृपण धनीसे अच्छा है. चाहे उसे हमारे इंद्रीगोचर ऐहिक सुख न मिलते हों. परंतु वह अटूट सुखोंका साधन कर सक्ता हैं.

यह पहिले ही कह चुका हूं कि विद्या और लक्ष्मी पास निवास नहीं करती हैं. जैसा कि प्रायः आजकाल देखनेमें आता है. ओर कदाचित् काकतालीय न्यायवत् कहीं हों भी, तो वहां विषय कषायों की प्रबलता देखनेमें आती है, जिस से वह विष मिश्रित दूध समान प्राणघातक हो जाती हैं. मिश्री न होती और खाली दूध ही होता, तो इतनी हानी न होती. तात्पर्य-उन्नति का प्रबल बाधक कारण अपने मुंह मिया मिट्ठू होना ही है. अर्थात्—पंडित लोग तो अपने आपको बृहस्पति का अवतार समझकर सर्वोच्च गिन रहे हैं. वे चाहते हैं कि धनीलोग हमारी सेवा करें, आज्ञा माने, कुवचन सुने और अपनी लक्ष्मी से हमारी आवश्यकतावोंकी पूर्ति करें. और ऐसा ही समझ कर कभी कभी अनाप सनाप भी बकने लग जाते हैं. और धनिक लोग अपने कान बंद किये हुवे इनको बावले समझ कर चुपकी लगा लेते हैं. बश यही दोनों उन्नति के साधक जो हैं, सो ही बाधक बन बैठते हैं. यह बात यहां तक बढ़ती कि फिर न वे उनकी सुन्ते और दोनों अपनी अपनी दाड़ चांवल की खिचड़ी पकाया करते हैं. सो यदि ये दोनों पंगु अंध की तरह परस्पर मिल जावें, तो उन्नति शीघ्र हो सक्ती है.

अब कहीं कहीं यह भी देखने में आता है कि-हमारे श्रीमान लोग सदैव किसी न किसीप्रकार अपनी उदारताका परिचय दियाही करते हैं. और पंडित लोग भी अपनी शक्तिसे लोक कल्याण का प्रयत्न करते रहते हैं, परंतु वास्तविक कल्याण, व उन्नति का मार्ग न जानने से भी यथेष्ट लाभ नहीं होता है. जैसे बम्बई जानेवाला कलकत्ते का मार्ग पकड़े, तो जितना जितना चलता जायगा उतना उतना ही दूर जायगा. इसी लिये यहां उन्नति का स्वरूप व लक्षण बताया जाता है. अवनति प्राप्त अर्थात् जो जो अवस्था उनकी यथार्थ में होना चाहिये, उससे च्युत हुवे जीवों को पुनः असली अवस्था में ला देना इसीका नाम

"उन्नति" है.

यह उन्नति दो प्रकार की है. एक लौकिक और दुसरी लोकोत्तर. लौकिक उन्नति उसे कहते हैं जिससे जीव नीति पूर्वक उपार्जन किये हुवे द्रव्य से धर्म की रक्षा करते हुवे इंद्रीविषयों को विना कठिनाइयों के भोग कर सके. और लोकोत्तर उन्नति उसे कहते है, जिससे इन्द्री विषयों को विनाशिक सार रहित क्षणस्थायी सुखाभास समझकर सच्चे आत्महित में प्रवर्तन करना है. प्रत्येक पुरुषका कर्तव्य है कि लौकिक, उन्नति करते हुवे लोकोत्तर को न भूले अर्थात- उसपर इस प्रकार दृष्टि रक्खे ताकि यह लौकिक उन्नति उससे विपरति न होने पावे और अन्तमें यह उसी की साधन रूप हो, क्यों कि जैसे विना अंक के शून्य की कुछ कीमत नहीं होती, उसी तरह लोकोत्तर विना लौकिक निरर्थक है. वह केवल विषय कषायों में फंसाकर हमको दुर्गति में पहुंचा देगी. लौकिक उन्नति तो प्रायः लोग कर रहें हैं परंतु वह भी वर्तमान एक एसे ढंग से हो रही है कि जिससे लाभ की अपेक्षा हानि दृष्टिगोचर होती है.

देखिये, जब कोई वृक्ष लगाता है तो फल भी खाया चाहता है, परंतु वह वृक्ष बढ़ने पर फल न देकर उठते बैठते सिर फोड़े, पग तोड़े, पगडी उतारे, तो कहिये लगानेवालेका कैसा भाव होगा. आजकल बिचारे वृद्ध पिता व जाति के अग्रेश्वर जब अपनी सन्तानों को पढाते और वे एम. ए.; बी. ए.; बी. एल आदि की डिगरियां पा लेते हैं, तब अपने वृद्ध पितादि को ओल्ड फूल (old fool !) नोनसन्स (nonsence) आदि शब्दों में स्वागत कर के बोलते है. उनको पगड़ी अंगरखा आदि देशी डूस (पहिराव) पहिने हुवे देखकर घृणा करते. हिन्दो को, गंदे कह कर अपने दोस्तों के साम्हने उन्हें आते हुवे देख कर लजाते हैं ! पर अफसोस यह है कि इन लोगोंने जिन जिन के इन बाह्य चिन्हों (पोशाक, खाना बोलना रहन सहन) देखकर अपने बापदादों के रिवाजको बदल कर आप को उन्नति प्राप्त समझने लगे हैं. सो यदि उन्हों ने उनके आंतरिक गुणोंका (स्वदेश प्रेम, स्वजाति प्रेम, स्वधर्म प्रेम) अनुकरण किया होता तो ठीक था. इस में तो केवल उन्होंने बाह्याडंबर से खर्च ही माथे पर चढ़ा कर देश व द्रव्य धर्म कर्म से द्रोह किया.

देशी पोशाक सिरसे पैर तक साधारण स्थितिवाले को आजकल ५) में हो सक्ती है जब, कि ५) रु. नई पद्धति के जूतों ही को बस नहीं होते हैं. देशी पोशाक थोड़ी महनतसे अल्प समय में उतारना बदलना हो सक्ता था, जिससे देव दर्शन, पूजन, नित्य कर्म और शुद्धतापूर्वक खान-पान हो सक्ता था, परंतु यहां तो केवल बूंद

खोलनेमें ही १५ मिनट लगें, तब कहिये कौन नित्य कर्म करे? फिर क्या जहां इसी प्रकार खाने को मिले वहीं जा टिफिन उड़ाने लगे. पर आप देखेंगे कि इतने इंग्रेज भारतमें रहते हैं और वहुतों का जन्मभी भारतमें हुवा है, दो दो पीड़ी गुजर गई परंतु उन्होंने आपके देश की पोशाक रहन सहन इत्यादि कुछभी न लिया और न अपना छोड़ा, सो यह दशा तो हुवी पाश्चात्य विद्या प्रेमीयों की. अपनी वृद्धों की सुनिये कि सांप निकल गया पर लकीर ही पीटा करते हैं. वे जानते हैं कि हम जिस करते आये हैं, उसी तरह करते हुवे हमारा कल्याण व उन्नति हो जायगी; परंतु अव वह समय नहीं है. हम उन सब प्रणालियोंसे काम चलाना चाहें तो न चलेगा. चतुराई वही है जो द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, को देखकर की जाय. इतनी बात जरूरी है कि अपने मूल मन्तव्य न छूटने पावें. चाहे उपायों में फेरफार हो जावे और वे उपाय भी हमारे धर्मघातक न हों, अवश्य ही करना चाहिये. **समयानुसार रीति रिवाजों में धर्म के अविरुद्ध फेरफार कर दिया जाय तो कुछ हानि नहीं है.**

सोचनेकी वात है कि जब पहिले रेल नहीं थी. तव प्रायः लोग यातो लंबी सफर करते ही नहीं थे, और करते भी, तो वर्षों में अनेक आपत्तियां उठाकर इच्छित मुकाम पर जाते थे. अब आजभी कोई कहे कि हमारे बाप दादे तो कभी रेल में नहीं बैठे, तो हम क्यों बैठें? ऐसा मानकर जहां रेलसे १ दिनमें ५) रु. के खर्चेमें विना तकलीफ जा सक्ते हैं वहां ६ महिने में १००) रु. खर्च कर तकलीफ उठाकर जावे व डांक में पोष्ट कार्ड व लिफाफापर चिठ्ठी न लिखकर आदमी के हाथ दूर देशांतर में भेजे. पासमें उज्वल कपडे होते हुवे चिथडे पहिने, तो कहिये क्या ऐसा आदमी बुद्धिमान कहावेगा? क्या पित्त के रोगी का बचाव गर्म दवा से और कफ-वाले को ठंडी दवा से हो जावेगा? सिवाय इस के कि उस के प्राणांत हो जावे.

अफसोस है कि जैसे व्यर्थ की कई रीत रिवाजें लकीर के फकीर हुवे बाह्याडंबर रूप पकड रहे हैं, अभ्यंतर रिवाजों को जैसे जप, तप शील, संयम, यम, नियम, प्रमाणिकता, दयालुता, निकपटा, वैरागता आदिको क्यों नहि पकड रखा? क्यों नहिं पूर्वजों के अनुसार महाव्रती हो जाते, तो सच्चे रूढ़िवाले कहलाते, पर खीरका सांझा महेरी को न्यारा, तो कहिये क्या लाभ होगा? अफसोस शत् अफसोस! यह सब सद्विद्या के (सुशिक्षा) के न होने का कारण है. नव शिक्षितों को एकांतसे दूषण देना भी योग्य नहीं है क्यों

कि यदि उनके माबापोंने उन्हें बाल्यावस्था से अपने कुल की रीति रिवाज धर्म और साधारण वर्ताव की शिक्षा दी होती, तो यह दशा क्यों होने पाती ? शुष्क पाश्चात्य भाषा पढ़ाई, उसीका यह नतीजा हुवा. जब इन नव शिक्षकों से कुछ मार्ग और रूप चलते देखा, तब आप और भी रूढ़ि को ज़ोरसे पकड़ बैठे. पर अब चल नहीं सक्ती, तब भी नामर्दी खुदाने दी मार मार से क्यों चूके अपनी टें टें करा ही करते, इस में होता क्या है कि सांड़ सांड़ लड़ें और बाड़ी का चूरा हो. सामर्थ्यवान टेक पकड़ रहे, मध्यम दर्जे के व गरीब स्थितिवाले बीचही में घिसटने लगे. तात्पर्य यह है कि हम लोगों को प्रत्येक कार्य विचारपूर्वक करना चाहिये.

मैं कह गया हूं कि उदारता दिखानेवाले धनिक बहुत हैं परंतु "वृथा वृष्टि समुद्रेषु, वृथा तृप्तेषु भोजनं" के अनुसार कोई अपने यहां एक या इस से भी अधिक मंदिर होते हुवे और नवीन बनवाते हैं. कोई सैंकड़ों बिंब विना पूजा प्रक्षाल वगै रहते देखते हुवे भी बिंब प्रतिष्ठा कराते हैं. कोई थोड़ी वाहवाह के लिये बड़े बड़े भोज्य (जीमन) दिया करते हैं. कोई रंडी, भंडुवा, भाट, भांडों को लुटाते हैं. कोई नाटक थियेटर व व्यर्थ देशाटन में उड़ाते हैं. कोई उपाधियां पाने के लिये हजारों रुपया भेट वगैरे में दिया करते हैं. लड़के लड़कियों के जन्म समय, लग्नादि के समय व मरण समय "नामवरी" में बहुत रुपया लुटाया करते हैं, परंतु वही रुपया यदि विचारपूर्वक खर्च किया जाय, तो बेशक उन्नति हो. (अपूर्ण)

स्याद्वाद महाविद्यालय–काशी.

(રચનાર-મી० માવજી દામજી શાહ, મુંબાઇ)

વસંત-તિલકા.

ગંગા તરંગ ઉછળે પુરવેગ વૃંદ,
વાયુ વહે શિતળને વળી મંદમંદ;
આવ્યું વિમાન નભથી તટ ઉપરે શું ?
ગીર્વાણ વાણી વદતાં સુરમંડળો શું ? ૧

ને ત્યાં કરે પઠન પાઠન નવ્ય રીતે,
કિંતુ ભણે વિવિધ પુસ્તક સ્વચ્છ ચિત્તે;
ત્યાં ન્યાય વ્યાકરણ કાવ્ય અને કથાઓ
સાહિત્ય સંપુ સહુ ત્યાં ક્રમ એ ભણાતો ૨

જ્યાં જૈનતત્ત્વ પણ રમ્ય દીસે ભણાતું,
ત્યાં દેવવૃંદ પણ એ ભણવા ચહાતું;
એ રમ્યને વિવિધ કૌતુક મિશ્ર સ્થાન,
એ શું ન કેઇ જગમાં હજુ અન્યસ્થાન. ૩

"સ્યાદ્વાદ વાદ વદતી જિન પાઠશાળા,
એ ક્ષેત્ર ત્યાં વિજયતું હજુ એજ ધારા;
વિદ્વજ્જનો વિવિધ કેળવણી લઇને;
પામો સદા વિજય ભારતવર્ષમાં તે ૪

श्रीयुत जैनवीर बाबु जुगलकिशोरजी मुख्त्यार
देवबंद (सहारानपुर)
(હિંદી 'જૈન ગેઝેટ'ના માજી સંપાદક તથા જાણીતા લેખક, વક્તા અને સરળ પરીણામી વિદ્વાન ગૃહસ્થ.)

जैन कवि बाबु ज्योतिप्रसादजी ए. जे.
देवबंद (सहारानपुर)
(જાણીતા લેખક, કવિ, 'જૈન પ્રચારક [ઉર્દુ] પત્રના માજી સંપાદક, 'જૈન પ્રદીપ'ના વર્તમાન સંપાદક અને ઉત્સાહી વિદ્વાન ગૃહસ્થ)

आत्मोन्नति.

(लेखकः-ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी, संपादक, "जैनमित्र" मुंबाई.)

जिस लिये जगतजन हितैषी सन्त-पुरुष अनेक प्रकार उद्यम कर परजीवों को धर्मामृतका पान कराते हैं व उनके कल्याणार्थ अनेक शब्दशास्त्रोंकी रचना कर असीम परिश्रम करते कराते हैं वह कार्य्य एक आत्मोन्नति ही है। धार्मिक संस्थाओं का स्थापन, संघटन, प्रबन्ध, उनके लिये योग्य क्षेत्र का निर्मापण, उस क्षेत्र में धर्म प्रवर्त्तक सामग्री का एकत्रीकरण, तथा उस सामग्रीद्वारा पूजापाठादि धार्मिक कार्यों में जनसमूह का प्रवर्त्तकरन इत्यादि जो कुछ बाह्य व्यवहरण है वह एक "आत्मोन्नति" के ही प्रयोजन से है। सांसारिक विषयों को विष समान अनुभव कराना, शरीर से निस्पृहत्व बनाना, व जीवन यौवन की अनित्यता का भाव जमाना केवल मात्र एक आत्मोन्नति के वास्ते है। नाना प्रकार धार्मिक समाचार पत्रों को विचित्र धर्मस्थितिकरन लेखों से सम्पादित होना, उनके मुद्रित व प्रकाशित होने का यत्न करना कराना तथा उनको पढ़ना, सुनना और मनन करना केवल मात्र एक "आत्मोन्नति" ही के अर्थ है। श्री बिम्ब प्रतिष्ठा, रथोत्सव, महा पूजादिद्वारा धर्मप्रभावना करने का उद्यम व उसके लिये अनेक धूमधाम वादित्र गानादि क्रिया का उद्भावन तथा बड़ेर सभामंडपों को अनेक मनोहर सामग्रियों से सुसज्जितकरण मात्र एक आत्मोन्नति ही के हेतु है। बड़ेर संस्कृत विद्यालय, प्राथमिक पाटशाला, छात्राश्रम श्राविकाश्रम आदि संस्थाओं को स्थापित करने में तन मन धनका असीम उपयोग करना, उनके प्रबन्धार्थ अनेक सभा व कमेटियों का बनाना, तथा अनेक रजिष्टरों को लिखकर सफेद कागजों का काला करना केवल एक आत्मोन्नति ही के कारण से है।

वास्तवमें आत्मोन्नति ही मानव-जीवन का सौन्दर्य्य है। यही सर्वोच्च साध्य एक सच्चे हितैषी का आंतरीक मनन है। इसके बल से यह जीव अपने में रही हुई गूढ़ शक्तियों का प्रकाश करके अमूल्य चमत्कृत शुद्ध रत्न के समान हो कर प्रताप-शाली सूर्य्य के सदृश हो जाता है। जो उस आत्मोन्नति का रसिक है उस रसिक व्यक्ति को वर्तमान में सांसारिक दृष्टि अपेक्षा सुख रूप व दुख रूप अवस्था कुछभी मदोन्मत व खेदित न बना कर सुगंधित गुलाब के फूलों के समान प्रतिभासित होती है। आत्मोन्नति के शांतिमय उपवन में विहार करने वाले साधु को क्रोधादि कषायों की उत्कट आक्रमणता बाधित नहीं करती।

प्रो. जगमंदरलाल जैनी बेरिस्टर, युरोपिअन जैन हर्बर्ट वोरन अने पं. लालन.

(लंडनमां लेवायेला फोटो)

श्रीयुत कल्लाप्पा अनंत उपाध्याय–कोल्हापुर.

मराठी प्रजाहितैषि 'प्रगति–जिन विजय' ना संपादक.

JAIN PRESS SURAT

जो इस मंत्र के साधन में तल्लीन हो जाता है उसको नरक का वासभी रुचिकर होता है तो इस दुनियां का कांटेदार वास तो रमणीक भासता ही है। जो सत्य धर्म दुनियां की गरज से नहीं किन्तु धार्मिक अभीप्राय से है वह इसी आत्मोन्नति को ही अपना उद्देश निश्चित करता है। प्यारे जैनीयो! तुम्हारा माननीय धर्म तुमको यही शिक्षा देता है कि तुम आत्मोन्नति करो—यदि आत्मोन्नतिका प्रयोजन रखते हो तब तो तुम जैनी हो अन्यथा नहीं। आत्मोन्नति के उद्देश्य विना सम्पूर्ण व्यवहार—धर्म के उपायों का साधन करना और उनसे निराकुल सुख की वांछा करना तैल के वास्ते वालू रेत को पीलना है, आम्र फलों के लिये बबूल के वृक्षों का बोना और पानी सींचना है, समुद्र पार होने के लिये छिद्रित यान पर आरुढ़ होना है तथा सम्मेदशिखर जानेके लिये दिहली से लाहौर जाने वाली ट्रेनपर सवार होना है. प्रिय जैनियो! जैसे निमक विना अन्नादिके रचित अनेक व्यंजन स्वादिष्ट नहिं भासते तैसे आत्मोन्नति विना आपका सर्व धर्मप्रयत्न अस्वादिष्ट और अरुचिकर है। इस जीवका यथार्थ हित आत्मोन्नति करना ही है।

आत्मा का सर्व द्रव्य, नो कर्म और विभावके कर्म बन्धनों से छूट कर अर्थात् मुक्त होकर निज स्वाधीन अतीन्द्रिय सुख अर्थात् मोक्ष के अविनाशी आनन्द-का लाभ करना सो ही आत्मोन्नति है। इसी मोक्ष सुख का प्रयत्न करना इस जीव का परम धर्म (duty) है ऐसा ही कहा है।

श्लोक.

मैत्री सत्त्वेषु मोदं गुणवति करुणं क्लेशिते देह भाजि।
माध्यस्थत्वं प्रतीपे जिनवचसि रतिं निग्रहं क्रोधयोधे।
अक्षार्थेभ्यो निवृत्तिं मृतिजननभवाद्भीतिमत्यन्त दुःखा॥
द्रे जीवत्वं विधत्स्व च्युत निखिलमले मोक्ष सौख्येऽभिलाषम् ॥४२१॥
(अभितिगति)

भावार्थ—रे जीव! तू समस्त प्राणियों से मैत्री कर, गुणवानों से प्रमोद भाव धर, दुःखी जीवों पर दया विस्तार, विषयोंपर माध्यस्थ भाव जमा, जिन याने सर्वज्ञ वीतराग अरहंत के वचनो में रम, क्रोध योधा को वशमें ला, पांचों इन्द्रियों के विषयों से मन हटा, अति ही दुखदाई मरण और जनम रुपी भवावली से भय खा, तथा सर्व मलों से रहित मोक्ष के सुख में अपनी रुचि ठान।

और भी कहा है:—

श्लोक.

एको मे शाश्वतात्मा सुखमसुखभुजो ज्ञानदृष्टि स्वभावो।
नान्यत्किंचिन्निजं म तनुधनकरण भ्रातृ भार्य्या सुखादि ॥
कर्मोद्भूतं समस्तं चपलमसुखदं तत्र मोहो मुधा मे।
पर्यालोच्येति जीव स्वहितमवितथं मुक्तिमार्गं श्रयत्वम्॥४१६॥
(अमितिगति)

भावार्थ—"मेरा आत्मा एक अकेला है, अविनाशी है, स्वयं सुख और दुःखका भोक्ता है, ज्ञानदर्शन स्वभावधारी है; यह शरीर, धन, इन्द्रियें, भाई, स्त्री, संसारिक सुख आदि कोई भी दूसरा मेरा अपना नहीं है। यह सर्व अन्य पदार्थ कर्मों के निमित्त से उत्पन्न हैं, चपल अर्थात् अनित्य हैं, तथा दुःख के देनेवाले हैं; इनमें मोह करना मेरी अज्ञानता है, ऐसा विचार कर हे जीव! तू अपने आत्माको हितकारी और सत्यार्थ मोक्षमार्ग काही आश्रय ग्रहण कर"

प्रिय जैनियों तथा अन्य मुमुक्षु बन्धुओ! इस क्षणिक मनुष्य पर्याय पाने का यही सार है. जो निज मैल काट परम शुद्ध मूर्ति होने का यत्न कीजिये।इस यत्न के मार्ग में चलने की रुचि ही तुम्हारे मार्ग को सुगम बनानेवाली है। यदि तुम साहसी, बलिष्ट, धीरवीर और अकंप हो तो इस यत्न की सिद्धि का शीघ्र उपाय ग्रहो। और यदि शक्तिहीन, अधीर और सकंप हो तो शनैः शनैः प्राप्त कराने वाले उपाय में चलने लगो। यदि धीरे भी गमन करोगे परन्तु सच्ची रूचि सहित वर्तोगे तो तुम्हारा थोड़ा भी साधन रुचि विना अति वृहत साधन से कहीं बढ़ चढ़ कर है।

यह जैन जाति, हा खेद! जो बीस वर्ष में १४ लाख से १२॥ लाख ही रह गई, अज्ञान के महा अन्धकार में पड़ी गोते खा रही है अपने जैनपने के नाम-को लजा रही है, तथा अपने घर में ज्ञान महोदधि क्षीर समुद्र का परम मीठा वारि होने परभी उस की अमृत मई घूंट के पीने से विरक्त हो रही है।

जीवों को बेखबरी की नींद से छुड़ाकर जगाने वाले, उनको आत्मोन्नति के ज्ञान का महत्व बताने वाले, तथा उन के सन्मुख स्वयं आत्मसागर से सुधा गागर भर पीने और पिलानेवाले खेद है! इस समय अभाववत हैं।

कहां गए वे परम निग्रन्थ मुनि जो अपनी बालकवत निर्विकार यथाजात मुद्रा के ही दर्शन देने से संसारी निकट भव्य जीवों को आत्मोन्नति की रुचि करा देते थे, अपनी अमृतमई स्तोक परम प्रतापशाली वचन किरणावली से अनेकों का मिथ्यातजल सोख आत्मोन्नति के

प्रयत्न के लिये उद्यमी बना देते थे, तथा अपने आत्माधीन चारित्र की विवेकता के प्रकाशमें अनेकों को स्वतन्त्र की झलक करा देते थे । ?

आत्मोन्नति के दृष्टान्त ही आत्मोन्नति पथ प्रदर्शक हैं । वर्तमान में जब बृटिश राज्यका शांतिमय धर्म निराबाध शासन है; तब वीर जैनियों को उठना चाहियें और परम सुख प्रदायक पथ को सत्यार्थ उद्योग की गति से विघ्नों से निर्भय हो तय करना चाहिये और अन्य साहसियोंको चलाना चाहिये । भावार्थ—स्वयं नमूना बनकर आत्मोन्नति करना चाहिये और आत्मोन्नति के सच्चे सुगम कंटक रहित जैन धर्ममय साधन का विस्तार करना चाहिये ।

यह वह समय है कि जो इस का उपयोग किया जाय तो आत्मोन्नति के साधक अनेकानेक मुनि, ऐलक, क्षुल्लक, ब्रह्मचारी हो सक्ते हैं, जो स्वयं मोक्ष के अनुपम सुख विलास के आस्वादी होते हुए हजारों लाखों को सतपथका प्रकाश करते हैं, जगत में होनेवाली घोर पशु हिंसा को हटा सक्ते हैं, तथा अनेकों को दृश्य नाटक के दर्शक बना सक्ता हैं. इति

जमानाने योग्य दान

(લેખકઃ-શા. જીવણલાલ કસનદાસ કાપડીઆ, સુરત.)

ગુજરાતના સાધારણ વસતીવાળા એક ગામમાં કસ્તુરચંદ ગુલાબચંદ નામના એક શેઠ રહેતા હતા. તેઓ જાતે જૈન હતા. તે ગામમાં તેમની ન્યાતના પાંચ સાત ઘરો હતાં તથા બીજાં હલકી વર્ણના હિંદુઓનાં હતા. શેઠની બજારમાં દુકાન હતી, જ્યાં તેઓ કાપડ ગાંધીયાણું વીગેરે પરચુરણ માલ વેચતા હતા. ગામની વસતીનો ઘણો વર્ગ અભણ હતો, તેથી શેઠને વ્યાપારમાં ઠીક નફો રહેતો. વખતે કેટલીક ચીજોમાં તો દોઢા બમણાજ પૈસા પડાવતા, કેમકે ગામમાં તેમના જેવી બીજી ઝાઝી દુકાનો નહોતી. આથી તેઓએ વેપારમાં ઠીક નાણું ભેગું કર્યું.

આવી રીતે વ્યાપાર કરતાં કરતાં ઘણાં વર્ષ થઇ ગયાં. શેઠને દિવાળી નામની સ્ત્રી હતી. તેને પેટ અત્યાર સુધી ચાર સંતાનો પેદા થયા હતા, પણ કર્મ સંયોગે તેમાંથી માત્ર એક છોકરીજ ઉછરી આવી હતી બાકી બે છોકરાઓ અને એક છોકરી બધે ત્રણ નાના વયના થઇ મરણને શરણ થઇ ગયા હતા. શેઠની ઉંમર હાલ લગભગ પચાશેક વર્ષની થઇ હતી. તથાપિ પેટે તેમની પછી પેઢીનું નામ કાયમ રાખે એવો એક પણ પુત્ર નહિ હોવાથી રાત્રિ દિવસ બળાપો થયા કરતો, અને મનમાંને મનમાં ઝુરાયા કરતા, પણ એમાં ઉપાય શો ? એ કાંઇ બજારની ચીજ હતી કે મોંઘે મુલે પણ મળે તેમ હતુ ?

આ પ્રમાણે પશ્ચાતાપ અને બળાપાને લીધે તેઓનું અંગ ધીમે ધીમે સૂકાવા લાગ્યું. ચિંતા મહા બુરી ચીજ છે. કહેવતછે કે

ચિંતા અધિક ચિતા થકી, બાળી કરે છે ખિન્ન;
ચિતા બાળી દે સ્હેજમાં, ચિંતા તો નિશદિન.

તેમ ફિકરમાં ને ફિકરમાં તેમને શરીરમાં ઝીણો તાવ લાગુ પડ્યો, અને મહિનો પંદર દિવસમાં તો તાવે પ્રબળ રૂપ પકડ્યું. સગાં સ્નેહીઓમાં ખબર ફેલાઇ અને લાગતાવળગતા સર્વે શેઠની માંદગીની

ખબર સાંભળી ચિંતાતુર થઇ શેઠને ત્યાં ખબર લેવા આવવા લાગ્યા. કોઇ કહે ડોકટરને બોલાવો. દવા કરવી શરૂ કરી. અનેક રામબાણ ઔષધોના ઉપચાર કરવામાં આવ્યા, પણ ધૂળ ઉપર લીંપણ, કશાની ટીક્કી લાગેજ નહિ, એમ મહિનો દોઢ મહિનો જુદા જુદા વૈદોની દવા કરી આખરે કંટાળ્યા અને રોગ પણ ધીમે ધીમે હવે વધી ગયો હતો, તેમની સ્થિતી જોઇ દરેકને એમજ લાગવા માંડયું કે આ માંદગી એઓને જીવલેણ છે.

તેમની એકની એક છોકરી વીજળી, કે જેને બહારગામ પરણાવેલી હતી તેને તેડાવવાના કાગળો લખાયા અને કાગળ પોંહોચતાંજ છોકરી તથા જમાઇ મોતીચંદભાઇ બનતી ઉતાવળે આવી પહોંચ્યા.

વળી શેઠનો એક ભાણેજ હતો તેને પણ મુલાકાત લેવા માટે તેડાવ્યો, તે પણ ખબર સાંભળી તુરત આવી પહોંચ્યો.

શેઠના સર્વ સગાં સંબંધીઓ એકત્ર થઇ ગયા અને રાત દિવસ ચાકરી કરવા સૌ મંડયા રહેતા શેઠની પાસે પૈસો પુષ્કળ હતો. લગભગ પચાશેક હજારનું સાબુ હશે. શેઠની ચાકરી પૈસાને લીધે સારી થતી હતી કેમકે આજે સગાસંબંધી પૈસાનાજ સગા વિશેષે કરીને હોય છે. **નિર્ધનની કોઇ પુરી ખબરે પુછતું નથી.** પણ આ તો દરેકના મનમાં આશા કે શેઠને કોઇ વારસ નથી એટલે કાંઇને કાંઇ પણ આપણે આપશેજ. એવી આશામાંને આશામાં તેઓની પાસે હંમેશા માખીની માફક બમણી રહ્યા હતા અથવા ગોળની ઉપર મંકોડા વીંટળાયા કરે તેમ મળતા અને વળગતા રહ્યા હતા.

શેઠનો ભાણેજ સુમતિચંદ્ર બહુ વિચારવાળો, ડાહ્યો, ઠરેલ સ્વભાવનો અને નિર્લોભી હતો, તેને આ સર્વે રંગ ઢંગ જોઇ અનેક વિચાર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. તેને એક વિચાર સુઝયો અને તે એ હતો કે મામાની સર્વે મિલકતની એક યાદી કરી તેમાંથી અમુક રકમ તેઓના મરણ બાદ શુભ માર્ગે વપરાય, તથા અમુક રકમ જે યોગ્ય લાગે તે સગાંઓને આપવી તથા બાકીની તમામ મિલકત તેમની સ્ત્રીના કબજામાં જીવન પર્યંત રહે, કે જે તેમની રજાકજાએ તેમની પુત્રીને મળે.

આ વિચાર તેણે પોતાના મામાને ખાનગીમાં જણાવ્યો. કેમકે હાલ જમાનો સ્વાર્થનો છે. ધર્મ કરતાં કર્મ આડે આવી ઉભાં રહે. કોઇને વખતે વાત નહિ રૂચે તો બિચારાને ખરી સલાહ આપતાં સંતાપ ઉત્પન્ન થાય. મામાને બધી વાત પોતાના મનની જણાવી.

શેઠનો સ્વભાવ શાંત હતો, તેમજ આગળ પાછળનો વિચાર કરવાવાળા હતા, તેથી ભાણેજના વિચાર તેઓને યોગ્ય લાગ્યા, પોતે પુરી મહેનતે અને પરસેવો પાડી એકઠા કરેલા પૈસાની યોગ્ય વ્યવસ્થા થાય તે કોને નહિં ગમે? હા! એવા ઘણા મૂઢ બુદ્ધિના માણસો પણ જગતમાં છે કે તેઓને મોહરૂપી રાક્ષસે વશ કરી લીધેલા હોવાથી સમયાનુકુળ આવા સહૃ વિચાર પણ કડવા ઝેર જેવા લાગે છે અને કશી વ્યવસ્થા કર્યા સિવાય કાળને શરણ થઇ જાય છે, જેથી ઘણી વખતે કંકાસો ઉભા થાય છે. અને સગાં સ્નેહીઓ લઢી વઢીને હેરાન થાય છે તથા કોર્ટમાં પણ પોંહોચી પૈસાની પાયમાલી કરે છે.

શેઠે કહ્યું—" ભાઇ સુમતિ! તું, મોતીચંદ, તથા આપણી ન્યાતના ખુશાલચંદ અને પાનાચંદ એ ચાર જણાઓને ટ્રસ્ટી નીમીને એક વીલનામું તૈયાર કરાવ, તેમાં મારી મિલકતમાંથી રૂ. ૧૦૦૦૦) શુભમાર્ગે તથા ન્યાતિ જમણ વીગેરેમાં વાપરવા; રૂા. ૫૦૦) રોકડા અથવા એક હીરાકડીની કંઠી

જમાઇ મોતીચંદને આપવી, ભાણેજ સુમતીચંદ્રને રૂ. ૪૦૦) રોકડા તથા બીજાં સંગાઓને જે ટ્રસ્ટીઓને તથા મારી સ્રીને યોગ્ય લાગે તે આપવું. બાકીની તમામ મિલ્કતની સંપૂર્ણ વારસ મારી સ્રી દિવાળી છે. તેની રજા કજા બાદ વાપરતાં ખરચમાં જે મિલ્કત બાકી રહી હોય, તેમાંથી અડધી શુભમાર્ગે તથા અડધી મારી પુત્રી વિજળીને મળે. મિલ્કતની સંપૂર્ણ દેખરેખ ટ્રસ્ટીઓએ રાખવી કે જેથી ખોટે રસ્તે નાણાં તફરક થવા ન પામે; સર્વે કાર્ય મારી સ્રી તથા ટ્રસ્ટીઓની સલાહથી થાય" વિગેરે વ્યવસ્થા વીલમાં લખવા જણાવી.

સુમતિચંદને પણ શેઠનો વિચાર પસંદ પડયો. તેણે તરત એક સારા કાયદાથી વાકેફદાર માણસ પાસે જઇ વીલનામું તૈયાર કરાવ્યું. અને શેઠની પાસે લઇ આવ્યો. અને શેઠની તેના ઉપર સહી કરાવવા માટે સઘળું અથથી ઇતિ સુધી વાંચી સંભળાવ્યું, તે વખતે તમામ સગાં સ્નેહીઓને તથા ટસ્ટીઓને પણ બોલાવ્યા હતા; તેઓની રૂબરૂ વીલનામા ઉપર શેઠે સહી કરી, અને તેમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તવાને ટ્રસ્ટીઓ વીગેરેને ભલામણ કરી.

શેઠનો મંદવાડ ધીમે ધીમે વધતોજ ગયો, દવાની કશી ટીકડી લાગીજ નહિં, પણ લાગે કયાંથી ? આયુષ્યરૂપી ડાળ તુટી ત્યાં હજારો ઉપાય નકામા છે. આયુષ્ય પુરૂં થતાંજ તેઓ કાળને શરણ થયા, અને જેમ પીંજરામાંથી પક્ષી ઉડી જાય, તેમ જીવ ઉડી ગયો. ખાલી પડી રહ્યું વિના મુલ્યનું ખોળીઉં કે જે કશા ઉપયોગમાં પણ આવતું નથી. મહા મહેનતે પણ નહિ મળી શકે તેવું અને જેને સાચવવાને સગાંઓ રાત્રિ દિવસ મચ્યા રહેતા, તે હવે અકારૂં ઝેર જેવું લાગવા માંડયું અને જેમ બને તેમ જલદીથી તેને ઘરમાંથી દુર કરી તેનો નાશ કરવાના પ્રયત્ન શરૂ થયા. પુરૂષોએ તેમના મૃતક શરીરને કચકચાવીને બાંધ્યું અને સ્મશાનમાં બાળીને રાખ કરવા સારૂ ઉપાડી ચાલવા માંડયું. તે વખતે જોઇ લ્યો ! સ્રીઓની ધમાલ, જાણે તેને ઘરમાં રાખી મુકવું કેમ નહિં હોય ? તેમ લાંબા લાંબા હાથો કરી, મોટા બરાડા પાડી, લાજ અને મર્યાદાને છાપરે મુકી છાતી ખુલ્લી મુકી, ભર બજારમાં અને હજારો લોકોની સમક્ષ, રડી કુટીને કોલાહળ મચાવી મુકયો કે જાણે ખરેખરૂં તો તેઓનેજ લાગ્યું છે, પણ આ બધો ઉત્પાત સાડાત્રણ દિવસનોજ હોય છે. મરેલું માણસ કદિ પાછું આવવાનું નથી કે તેના મૃતક શરીરને રાખી મુકાવાનું નથી એવું સંપૂર્ણ સ્રીઓ જાણે છે, છતાં સ્નેહને લીધે કે પછી લોકોને દેખાડવાને પણ તેમ કર્યા વિના રહેતી નથી. જો કે પોતાનો નિકટનો સ્નેહી મરી જાય, તો હરકોઇને દિલગીરી તો ઉત્પન્ન થાયજ, પણ તે દિલગીરીને નિર્લજ દેખાવમાં રજુ કરી નિંદા પાત્ર થવું એ બહુ હલકું દેખાડનારૂં ગણાય છે.

શેઠ મરી ગયા તેજ દિવસથી ન્યાતની સ્રીઓ જાણે મોસમ જાગી હોય તેમ સવાર સાંજ રડવા કુટવાને એકઠી થવા લાગી અને ઘરના માણસોને જાણે રડાવવાને આવતાં હોય તેમ થવા લાગ્યું. ઘરના માણસો કાંઇ આખો દિવસ રડતા અને કુટતા બેશી રહેલા હોતા નથી, પણ તેઓ આવીને સામું બેસે એટલે તેમને રડયા વિના ચાલતુંજ નથી.

આ પ્રમાણે થોડાક દિવસ રડવા કુટવાનું કામ જોરમાં ચાલી, પછી ધીમે ધીમે થંડુ પડી ગયું. શેઠ કાંઇ પાછા આવવાનાએ નહોતા અને આવ્યા પણ નહિ. આખરે રડી રડીને પોતાની મેળેજ થાકયા. કહેવત છે કે "થાકે ત્યારે પાકે, વાર્યું નહિ કરે પણ હાર્યું કરે;" તેમ થયું.

એક તરફ જ્યારે આવી રીતે રડવાનું કામ ચાલતું ત્યારે બીજી તરફ મોદિક મિષ્ટાનની પણ તૈયારી ચાલતી. બે ત્રણ દિવસ બારમા તેરમા ચઉદમા વીગેરેને નામે સારી રીતે મનમાનતી રીતે જમ્યા, પણ જમતી વખતે પેલી દેખાતી દિલગીરી કોણ જાણે કયાં સંતાઇ ગઇ હતી તે જણાતું નહોતું. એ તો રડી રડીને આંખોપર ગરમી ચડી ગઇ હશે તે ખાસા ઘી દુધના તર મલીદા ખાઇ થંડક કરતા હશે !

ખાઇ પીને સર્વ સગાં વહાલાંઓ પરવાર્યા. વીલમાં લખ્યા પ્રમાણે સગાંઓને જે કાંઈ આપવાનું હતું તે અપાયું. શીરપાવ મળ્યા એટલે તેઓની દિલગીરી દર્યામાં ડુબી ગઇ. સર્વે પોતપોતાને ગામ અને ઘેર વિદાય થયા અને હવે રહ્યાં એકલાં પેલાં દીલગીરીમાં ડુબેલાં દીવાળી શેઠાણી. તેઓને ઘર સુનું સ્મશાન જેવું લાગવા માંડયું કેમકે ઘરમાં કોઇ વાત કરવા જેવું પણ માણસ રહ્યું નહોતું. ડોસા મરી ગયાને બહાને અને ખાવા પીવાને સારૂ સર્વે પડયા પાથરા રહેતા, પણ ખાવાનું ખલાશ થયે ચલીઆ ઉડી જાય તેમ સૌ પોતપોતાને ઘેર વેરાઇ ગયા.

આ પ્રમાણે દિવાળી શેઠાણી સીઝાઇ સમડાઇને પોતાનો કાળ વ્યતિત કરવા લાગ્યા. પૈસો તો ઘણોએ હતો, પણ માણુસ વિના એ પૈસો તેમને ઝેર જેવો લાગતો હતો. શેઠને મરી ગયાને લગભગ અગીયાર મહિના થવા આવ્યા એટલે તેમનું વર્સી ! હવે વાળવું જોઇએ એવો વિચાર દિવાળી શેઠાણીનો થયો.

વર્સી વાળવાનું એટલે બીજું કાંઇ નહિં, પણ વળી પાછા અધુરા રહેલા મોદિક મિષ્ટાન ઉડાવવાના અને મુવેલાને નામે તાગડ ધીન્ના કરવાનું તેજ. ઘણાઓ એમ સમજે છે મુવેલાની મરણ તિથીએ સારૂં સારૂં જમવાથી મુવેલાને તે પહોંચે છે, તેથી તેમની તૃપ્તિ થાય છે અને તેથી તેઓ ખુશ થાય છે. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને પણ જમાડવાથી તે મરેલાને પોંહોચે છે, એવી માન્યતા મિથ્યાત્વી સહવાસથી ભોળા લોકોના હૃદયમાં પેસી જાય છે, પણ તેઓ એમ નથી સમજતા કે પાસે બેઠેલા બાપને છોકરાના ખાવાથી તૃપ્તિ થતી નથી, તો કોણ જાણે કઇ યોનિમાં ભ્રમણ કરતા મુવેલા બાપને શી રીતે તૃપ્તિ થતી હશે તે તેઓ ભુલી જાય છે અને ફકત પોતાના પેટની તૃપ્તિ કરવાને અને જીભને લ્હાવો લેવાડવાને મુવેલાં માણસોને વચમાં વિના કારણે આડે લાવી વગોવે છે.

શેઠાણીએ પાછાં દિકરી, જમાઇ, ભાણેજ વિગેરે સગાંઓને તેડાવ્યાં, તેઓ આવ્યાં અને પાછું ઘર ચીકાર ભરાઇ ગયું. લાડુની તૈયારી પણ શરૂ થઇ અને લોકદેખડામણા બાઇડીઓના બેદંગ રાગડાઓ પણ શરૂ થયા.

આ તરફ **સુમતિચંદ્ર** કે જે બહુ ડાહ્યો અને વિચારવંત હતો અને જેને આવા વિના કારણોના પેટપૂજાના ખરચો તરફ બહુ તિરસ્કાર હતો, તે એક બાજુ બેઠો બેઠો કંઇ કંઇ વિચારમાળામાં ગુંથાઇ રહ્યો હતો. તેને યાદ આવ્યું કે મામાએ શુભ માર્ગે ખરચવાને જે રૂપીઆ વીલમાં જણાવ્યા છે તેનો તો હજુ કશોપણ ઉપયોગ થયો નહિં અને આ ખાનીપીનીમાં ગુલતાન થયેલાઓ તે વાતને યાદ પણ કરતા નથી, પણ આ પ્રસંગે સર્વે એકત્ર થયા છે, તો વિચાર કરવાનો ઠીક સમય છે, એમ ધારી તેણે બીજા ત્રસ્ટીઓને તથા દીવાળી શેઠાણીને બોલાવ્યાં એટલે તેઓ આવ્યાં.

સુમતિ—મામી, મામાએ વીલમાં જણાવેલા શુભમાર્ગે ખરચવાના રૂપીઆનો હજી આપણે કંઇ પણ ઉપયોગ કર્યો નથી,

તો હવે એ રૂપીઆ ક્યાં અને કેવી રીતે વાપરવા તેનો વિચાર કરવા મેં તમને બોલાવ્યા છે અને તે આપણી ફરજજ છે. એ રૂપીઆનો ઉપયોગ તુરતજ થવો જોઇએ પણ તેને બદલે લગભગ વરસ દિવસનો ગાળો વીતી ગયો, છતાં આપણે કાંઇ કર્યું નહિં. ધર્મનાં કામ પાંગળા હોય છે. તેને ચલાવીએ ત્યારે ચાલે છે, માટે હવે શું વ્યવસ્થા કરવી તે જણાવો.

દીવાળી—બાઇ, શેઠની યાદગીરી કાયમ રહે એવે કોઇ માર્ગે પૈસા વપરાય તો સારું, કેમકે તેમ થવાથી શેઠના ખરી મહેનતના કમાણીના નાણાંનો સદ્ઉપયોગ થયેલો ગણાય ! !

ખુશાલચંદ—"એ રૂપીઆમાંથી આખું ગામ જમાડવું. તથા આપણી ન્યાતનું પંચ (ચોખટું) જમાડવું, ગામ લોકને એક દિવસ અને ન્યાતીલાને બે દિવસ જમાડવામાં લગભગ રૂપ્યા આઠ દસ હજાર ખરચ થશે અને તેટલા રૂપીઆ એ છેજ, તો એમ કરવાથી ગામમાં તથા ન્યાતમાં વાહવાહ થશે અને શેઠનું નામ હંમેશને માટે યાદગાર થશે."

પાનાચંદ—"એ મને પસંદ નથી કેમકે માત્ર એક કે બે દિવસના જમણમાં નજીવા જીભના સ્વાદને ખાતર દશ હજાર રૂપૈયાનો ધુમાડો ઉડાવી મોટું બનાવવું, એથી કાંઇ હમેશને માટે યાદગીરી કાયમ રહે એવું મારી ધ્યાનમાં ઉતરતું નથી. લોકો ખાઇ જશે તેટલીજ વાર સારું કે નરસું, કલાક બે કલાક કે એક દિવસ ગામ ગપાટા મારશે. "ખાધું ને મોં ખાલી, તમામ અમન ચીજ નર્ક કુંડમાં ચાલી" અથવા કેટલાક વિઘ્ન સંતોષીઓ અને કાગવૃત્તિવાળા તેમાંથી ખામી શોધીને તેની ઉલટી નિંદા પણ કરે છે, માટે એના કરતાં તો એ રૂપીઆમાંથી ગામમાં એક નવું મંદિર બનાવવું અગર કોઇ અવ્યવસ્થિત મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો અથવા આપણા ગામના મંદિરમાં ચાંદીના કમાડ તથા આરસ વીગેરે જડાવવામાં ખરચ કરવો એવી મારી ધ્યાન પહોંચે છે કેમકે એમ કરવાથી હમેશને માટે નામ પણ કોતરાઇ રહેશે અને લોકો ધર્મધ્યાનમાં પણ ઉત્સાહી થશે."

મોતીચંદ—પાનાચંદ, તમે કહો છો તે વ્યાજબી છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં પણ તીર્થોદ્ધાર, જીર્ણોદ્ધાર, મંદિર બાંધવા, પ્રતિષ્ઠા કરાવવી, ચતુર્વિધ સંઘને દાન, શાસ્ત્રોદ્ધાર, જીનપૂજા, જીનપ્રતિમા વીગેરેમાં દાન કરવાથી મહા પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તથા યશ પણ મળે છે એવું જણાવેલું છે, પણ હવે એ નાણાં આપણે કયે માર્ગે વાપરવાં એજ વિચાર કરવાનો છે. હાલમાં કયે માર્ગે દાન કરવાથી ધર્મનો મહિમા વધે, જાગૃતિ ઉત્પન્ન થાય અને કોમનું કલ્યાણ થાય એ જોવાનું છે. મંદિર બંધાવવું કે જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો એ પણ કાંઇ ખોટું કાર્ય નથી, પણ આજે જમાનો કાંઇ જુદોજ આવી રહ્યો છે. અફસોસ ! સાથે મારે કહેવું પડે છે કે હાલમાં સંખ્યાબંધ મંદિરો અપૂજ્ય પડી રહે છે. તીર્થસ્થળ ઉપર અને ગામોમાં દુંપદ અને હોંસાતોસીના ચક્રમાં પડેલા બંધુઓ લડી વઢીને પરવારતા નથી. કેટલાક બંધુઓ તો મંદિર છતાં મુદ્દલ દર્શન પણ કરતા નથી. પોતે જૈન છે એટલુંજ માત્ર જાણે છે, પરંતુ જૈન એટલે શું ? એવો જો માત્ર ટુંકો સવાલજ તેમને પુછો, તો ખાસા માટીના પુતળા જેવા ટગર મગર જોયા કરવાના. જવાબ શું આપે ? કાંઇ શીખ્યા હોય કે શાસ્ત્ર નજરે પણ નિહાળ્યાં હોય ત્યારે કેની ? મંદિરો તો લાખો અને કરોડોની કિંમતના બનેલા હાલ મોજુદ છે, પરંતુ તેની વ્યવસ્થા કરનાર કે ભક્તિથી પૂજન કરનાર કોઇ ભાગ્યેજ હોય

श्रीमान शेठ लक्ष्मीचंद्रजी रईस व जमींनदार,
बमराना (ललितपुर)

(કેળવણી પ્રેમી પ્રતિષ્ઠિત શ્રીમાન ગૃહસ્થ)

मास्टर दीपचंदजी परवार, नरसिंहपुर, सी. पी.

(મુંબાઈ દિ. જૈન કોન્ફરન્સના ઉપદેશક અલાહાબાદ જૈન બોર્ડિંગના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ તથા ગુજરાતમાં ધર્મ જાગૃતિ કરનાર ઉત્સાહી બંધુ.)

श्रीमती चतुरबाई, गुंजोटी (सोलापुर)

(સોલાપુરમાં રૂ ૧૧૦૦૦)ના ખરચે પોતાની હયાતિમાં પોતાના નામથી શ્રાવિકાશ્રમ ખોલનાર ધર્મપ્રેમી, ઉદાર અને વયોવૃદ્ધ વિધવા બાનુ)

श्रीयुत भूपालराव आप्पाजी जीरगे–कोल्हापुर.

(દક્ષિણ મ. જૈન કોન્ફરંસના પ્રમુખ મેમ્બર અને કોલ્હાપુર બોર્ડિંગમાં ભવ્ય મંદિર નિર્માપિત કરનાર ધર્મપ્રેમી શ્રીમાન ગૃહસ્થ.

JAIN PRESS SURAT

છે. આમ થવાનું કારણ તપાસીશું તો ચોખ્ખુંજ જણાશે કે કોમમાં અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર સજ્જડ ફેલાયલો છે. અને એ અજ્ઞાનતા દુર થઇ જ્ઞાન રૂપી દીપક જ્યાં સુધી પ્રકાશમાન થાય નહિં, ત્યાં સુધી ગમે તેટલા મંદિર બનાવો કે હજારો રૂપીઆ ખરચી જીર્ણોધ્ધાર કરાવો, પણ ધારેલી ઉમેદ કદી પણ ફળીભુત થઇ શકે નહિ, કેમકે અજ્ઞાનતામાં આરૂઢ થયેલા અભણ જૈનો તેનો લાભ કેવી રીતે લઇ શકે? માટે તેવાઓને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા માટે કેલવણી અને વિદ્યાદાનમાં પૈસાનો ઉપયોગ થવો જોઇએ.

સુમતિચંદ્ર—મારા મનમાં પણ એજ હતું. મોતીચંદ! તમારા વિચાર મને તો પસંદ પડયા, પણ આપણો બધાનો એકમત કરી વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ.

સુમતિચંદ્રે પાસે બેઠેલા સર્વેને પુછ્યું-"તમારો બધાનો શું વિચાર છે? મોતીચંદે જે વિચાર જણાવ્યા, તે તમોને પસંદ પડયા કે નહિં?"

સર્વેએ પણ હા કહી, અને સુમતિચંદ્રને કહ્યું કે-"કેટલા કેટલા રૂપીઆ અને કયા કયા ખાતામાં વાપરવાં તે તમોજ જણાવો."

સુમિતચંદ્ર—"એ રૂ. ૧૦૦૦૦)નું સ્થાયી ફંડ રહેવા દેવું અને તેનું વ્યાજ ઉત્પન્ન કરવું અને તે વ્યાજ ચતુર્વિધદાન (આહારદાન, અભયદાન, ઔષધદાન, શાસ્ત્રદાન) ખાતે વાપરવું. હાલમાં વધુ જરૂર શાસ્ત્રદાનની છે. કેલવણી અને ધર્મજ્ઞાનના અભાવે આપણો સર્વોત્તમ જૈન ધર્મ હીન દશાએ પહોંચી ગયો છે, તેથી જેમ બને તેમ શાસ્ત્રોધ્ધાર કરાવી શાસ્ત્રદાન કરવું. હાલમાં પૈસા ખરચી શાસ્ત્ર ખરીદ કરે એવી આપણા ઘણા ખરા આળસુ જૈનોમાં ઉલટ નથી, તેથી જેમ બને તેમ મફત વાંચન પુરૂં પાડવું અને તે માટે વ્યાજમાંથી અડધા રૂપીઆ દર વર્ષે શાસ્ત્રદાન પાછળ એવી રીતે ખરચવા, કે એ રૂપીઆમાંથી દર વર્ષે એક ઉપયોગી પ્રાચીન શાસ્ત્રનું ગુજરાતી ભાષાંતર કરાવી તેની ૨૦૦૦ પ્રતો બાળબોધ લીપિમાં બહાર પડાવવી અને તેનું નામ શેઠ "કસ્તુરચંદ ગુલાબચંદ સ્મારક ગ્રંથમાળા" એવું આપવું અને પછી દર વર્ષે તેના મણકાઓ (નંબરો) બહાર પાડવા, અને તેમાંથી ૧૫૦૦ પ્રતો 'દિગંબર જૈન' પત્રના ગ્રાહકોને ભેટ આપવા માટે મોકલી દેવી કે જેથી વિના પોસ્ટેજે આખા હિંદુસ્તાનમાં ગામેગામ ને શેહેરે શેહેર વહેંચાઇ જાય એટલે શેઠનું નામ તથા કીર્તિ અમર રહે અને શાસ્ત્રદાનનું અગાધ પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય, તેમજ ૫૦૦ પ્રતો વધે તે પછી આપણી ન્યાતમાં ઘરદીઠ એકેક વહેંચી દેવી. તેમ વળી મારો વિચાર એવો પણ છે કે દરેક વર્ષે તેમની સ્મારક ગ્રંથમાળામાં તેમનો ફોટો અને ટુંક પરિચય આપતા રહેવું. આ પ્રમાણે અડધા રૂપ્યાની વ્યવસ્થા કરવી અને બાકીના અડધામાંથી ગરીબ, નિરાશ્રિત અને અપંગ એવા લોકોને કેળવણી અને આહારદાન આપવું અથવા તેવાં ખાતાંઓમાં મદદ પોંહાચાડવી તથા ગરીબ નાચારોને મફત દવા પુરી પાડવાનાં ખાતાં હોય, તેમાં મદદ કરવી તથા આફતમાં ફસી પડેલા જીવોને ઉગારવાના કામ (અભયદાન)માં વાપરવા, તથા જ્યાં ધાર્મિક કેળવણી અપાતી હોય એવાં ખાતાંઓ જેવાં કે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, જૈન અનાથાશ્રમ, શ્રાવિકાશ્રમ, સ્યાદ્વાદ મહાવિદ્યાલય તથા બોર્ડિંગો અને પાઠશાળાઓમાં પણ મદદ કરી એ અડધા વ્યાજનો ઉપયોગ કરવો."

સુમતિચંદ્રની વાત સર્વેને પસંદ પડી, અને એજ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાનું નક્કી કરી સર્વે છુટા પડયા.

मानासिक व्याधि.

(લેખકઃ—રા. હરજીવન રાયચંદ શાહ આમોદ)

હાલના વખતમાં ઠામ ઠામ શારીરિક વ્યાધિયોને માટે સરકાર તરફથી તેમજ પરોપકારી ગૃહસ્થો તરફથી મોટી સંખ્યામાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં દવાખાનાં અનેક પ્રકારના સાધન અને સગવડ સાથે ઉભાં કરવામાં આવે છે, જેથી પ્રજાજન રોગ મુક્ત થઇને અનેક પ્રકારના આશિર્વાદો વર્ષાવે છે ત્યારે તેવા વખતમાં એક એ વિચાર પણ ખાસ કરવા જેવો છે કે શારીરિક વ્યાધિની પેઠે માનસીક વ્યાધિ જેવું કાંઇ છે કે નહીં? જો હોય તો તેના ઔષધોપચાર હોઇ શકે કે નહીં? જો હોઇ શકે એમ સભવત હોય તો તે માટે શું શું કરવા જેવું છે, એ સર્વે બાબતોનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

પ્રથમ માનસીક વ્યાધિ કોને કહેવો? એ નકકી થવું જોઇએ. જયારે શરીરમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેને શારીરીક વ્યાધિ કહેવામાં આવે છે ત્યારે મનના વિકારોને માનસીક વ્યાધિ કહેવામાં કાંઇ વાંધો આવે એવું જણાતું નથી અને કામ, ક્રોધ, મોહ ઇત્યાદિ જેને આપણે મનોવિકારો કહીએ છીએ તે બધા માનસીક વ્યાધિયોજ છે એમ નકકી થાય છે. આ માનસીક વ્યાધિયોથી સમાજના ઘણા ખરા માણુસો હાલ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવતા માલમ પડે છે. અને ઘણાખરા શારીરિક વ્યાધિયો થવાનું કારણ ઘણીવાર માનસીક વ્યાધિયોજ હોય છે એટલુંજ નહીં પણ શારીરીક વ્યાધિયો દૂર કરવાને માટે ઘણીવાર મનને નિર્વિકારી રાખવાની ખાસ અગત્ય પડે છે, છતાં પણ આશ્ચર્ય જેવું તો એ છે કે જ્યારે અનેક માણુસો પોતાના શારીરિક રોગોને માટે તેમજ પોતાનાં વાહાલાં બાળબચ્ચાંના શારીરિક વ્યાધિયોને માટે ફરીયાદ કરતાં સાંભળીયે છીએ; ત્યારે કોઇ પણ માણુસ અથવા કોઇ પણ બાળકની મા કે બાપ પોતાને અથવા પોતાના બાળકને અમુક પ્રકારનો માનસીક વ્યાધિ થયો છે એવી ફરીયાદ કરતુંજ નથી. અને ફરીયાદજ નથી ત્યાં પછી તેના ઔષધોપચારની પૂછપરછનો તો સવાલજ કયાં રહ્યો! આ સ્થીતિમાં મારા જૈન બંધુઓનું હું ખાસ લક્ષ ખેચું છું કે હાલમાં જેટલા ઉપદેશકો સમાજ સુધારણાનું અથવા ધર્મોપદેશ કરવાનું કામ કરે છે, તેમણે પહેલાં જૈન સમાજના મોટા વર્ગમાં જે માનસીક વ્યાધિયો પેસી ગયા છે તેને નિર્મૂળ કરવાનો ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ છે. કેમકે નિર્વીકારી મન હોય છે તેમાંજ ધર્મના અને પરોપકારના સંસ્કારો જોઇએ તેવા પડી શકે છે, અને તેઓજ કાંઇ પણ કર્તવ્ય કરી શકે છે. વળી **मनएव मनुष्याणाम् कारणं बंध मोक्षयोः** એ વાકય પ્રમાણે તેમજ:—

'મન ગયા તો સબ ગયા મનપેં સર્વ મદાર'

એ વાકયાનુસાર મન ઉપરજ સંસારનો બધો આધાર છે. અને માનસીક વ્યાધિયોનું મુખ્ય ઔષધ ઉપદેશજ છે પણ ઉપદેશ એ શબ્દ લખવામાં તેમજ બોલવામાં જેટલો સેહેલો અને સરળ છે તેટલો. તેનો ઉપયોગ કરવો સેહેલો નથી, ઉપદેશકો કેવા જોઇએ! ઉપદેશ કરવાની શૈલી કેવી જોઇએ અને ઉપદેશ સભાઓ ભરીને કરવામાં આવે છે તે ઉપરાંત માણુસે તેની નાડ (!) તપાસીને પણ ઉપદેશ કરવો જોઇએ. વળી કેટલીએક વખત સમુદાયમાં ઉપદેશ કરવાને બદલે એકાંતમાં ઉપદેશ કરવાની ખાસ અગત્ય છે.

આ મહત્વના અને ગંભીર સવાલની બાબતમાં અત્ર માત્ર આ લેખથી સાદી સુચનાજ આપવી યોગ્ય ધારી

છે. અનુભવથી આપણે જાણીયે છીએ કે જૈન વર્ગમાં તેમજ ઇતર વર્ગમાં પણ અનેક પ્રકારના કલેશ કંકાશ તેમજ દુર્ગુણો જોવામાં આવે છે. અને તે સઘળું માનસીક વ્યાધિયોનેજ આભારી છે. છેકજ પ્રાચિનકાળથી તે આજ સુધી એવાં દવાખાનાં જેવાંકે દેવાલયો, મંદિરો, ભટ્ટારકો, પંડિતો, ઉપદેશકો અને બ્રહ્મચારીઓના રૂપમાં—ચાલતાં આવેલાં છે, પણ કાળે કરીને જેમ દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ ફેરવાઇ જાય છે તેજ નિયમ પ્રમાણે આ સર્વેનું રૂપ ફેરવાઇ ગયું છે. અને હું ચોકશ કહું છું કે જ્યાં સુધી મનની ભૂમીકા જોઇએ તેવી તૈયાર નહીં થાય ત્યાં સુધી જેમાં ધર્મ અને પરોપકારના કરેલા ઉપદેશોની અસર થવાની નથી એટલુંજ નહીં પણ ઐહિક તેમજ પારલૈકીક કલ્યાણ પણ સાધી શકાવાનું નથી. મારો નમ્ર અભિપ્રાય એવો પણ છે કે જેવી રીતે પુનામાં લોકમાન્ય ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલેએ "સર્વન્ટસ ઓફ ઇન્ડીયા સોસાયટી" નામનો વર્ગ ઉઘાડ્યો છે તેવીજ રીતનો માનસીક વ્યાધિયો દૂર કરવાને માટે વૈદ્યો તૈયાર કરવા સારૂ એક વર્ગ ઉઘાડવાની જરૂર છે, અને તેમાં નવા જમાનાને અનુસરીને પદ્ધતિ પુરઃસર શિક્ષણ આપી વૈદ્યો (ઉપદેશકો) તૈયાર કરવાની જરૂર છે. આ યોજના અમલમાં મૂકવાની કેટલીક અગત્ય છે, તથા તેથી ભવિષ્યમાં કેવા કેવા લાભો થવાનો સંભવ છે તે યથાર્થ રીતે સમજાવવા સારૂ એક નાનુ સરખું પુસ્તક છપાવી બહાર પાડવા જેવું છે, અને તે પુસ્તકમાં આ વિષયના ઘણા પેટા ભાગો પાડી તે ઉપર ઘણું ઉપયોગી લખાણુ લખી શકાય એમ છે. હું આશા રાખું છું કેઃ– આ વિષયને ઇતર ભાષામાં પ્રગટ થતાં સ્વધર્મી અને બીજાં જાહેરપત્રો ઉપાડી લેશે. અને કોઇ સમર્થ લેખક મારી સૂચનાને અનુસરીને થોડા વખતમાં એકાદ નિબંધ લખી બહાર પાડશે.

શા માટે મિત્રતા તૂટે ?

૧ સરળ પરીણામથી નહિ વર્તવાથી.

૨ પૈસાના વ્યવહારથી.

૩ દરેક બાબતમાં સંશય વૃત્તિ રાખવાથી.

૪ સ્વકૃત્ય વિષે વ્યર્થ અભિમાન કરવાથી.

૫ નાની નાની બાબતોમાં મન ઘાલીને તેનોજ વારંવાર વિચાર કરતા રહેવાથી.

૬ સ્વાર્થ માટે અથવા પોતાના લાભ માટે અન્ય પુરૂષની કીર્તિને કલંક લગાડવાને નિશંકપણે મચ્યા રહેવાથી.

૭ મિત્રોની પાછળ તેઓની નિંદા અગર હાંસી કરવાથી.

૮ આપણા મિત્રોના ઘરમાંની ગુપ્ત વાતો અન્ય લોકોને કહેતા ફરવાથી.

૯ આપમતલબીપણાથી અથવા કુટિલ પરીણામોથી.

૧૦ આપણા મિત્રોએ આપણને માન આપવું અને આપણાજ ગુણની પ્રશંસા કરવી એવી ઇચ્છા કરવાથી.

૧૧ મૈત્રી માટે મિત્ર સમાગમમાં વખત ગણવો એટલે નકામો વખત ગુમાવવો એમ સમજવાથી.

૧૨ સ્નેહ એ પરસ્પર સેવા બજાવવાનું એક અપૂર્વ સાધન છે એમ નહિ જાણતાં તે માત્ર ચેન ઉડાવવાનો એક માર્ગ છે એવી ભાવના રાખવાથી.

૧૩ આપણા અંતરંગના દ્વારો પૂર્ણ રીતે મોકળા કરીને લોકોને તેની અંદર લેવાની કોશીસ નહિ કરવાથી.

૧૪. અસભ્ય, કુત્સિત, માર્મિક અથવા મનને ખોટું લાગે એવા હેતુથી ઉપહાસકારક વચન બોલવાથી.

૧૫ સ્નેહનો પ્રધાન પાયો પૂર્ણ અને સરળ વિશ્વાસજ છે એ ભૂલી જવાથી.

૧૬ ફકત ઉપરા ઉપરી વાતોથી સ્નેહ વૃદ્ધિ ન પામતાં અંતરંગ સેવાથીજ તેનો વિકાશ થાય છે એ તરફ દુર્લક્ષ્ય કરવાથી.

૧૭ વારંવાર બીજાની મદદની માત્ર આશા રાખવી, પણ જ્યારે બીજાને આપણી મદદની જરૂર હોય ત્યારે બહુ જરૂરી કામ હોવાથી અગર એક ક્ષણભર પણ ફુરસદ ન હોવાથી.

આ વગેરે કારણોથી મિત્રતા તૂટે છે

"કુસુમ"

जैन संस्थाओ

(લેખક—મી૦ માવજી દામજી શાહ, મુંબાઇ)

સૃષ્ટિમાં દિનાનુદિન અમુક અમુક હદે આગળ વધવા માટે બંધારણ કરવામાં આવતું જણાય છે. તેના આ સમયની અપેક્ષાએ જો લાભાલાભ તપાસવા યત્ન કરીયે, તો પ્રથમ કોટિ આપણને અધિક પ્રમાણમાં દશ્ય થશે; એ સ્વાભાવિક છે. આપણે વર્તમાન સ્થિતિનું અવલંબન કોના પ્રતાપે કરીયે છીએ તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરશો, તો જણાઇ આવશે કે આપણા વિદેશીય પાશ્ચિમાત્ય બંધુઓએ આપણા દેશમાં વાસ કરીને નવીન શૈલીઓ શિખવાડી છે તેઓનાં અત્રે વસવાટ દરમ્યાનજ હાઇસ્કુલ, કોલેજ, લાઇબ્રેરીઓ, ઉદ્યોગગૃહો અને કળાભવનો ખુલવા પામ્યાં છે, એટલુંજ નહિં, પરંતુ ટુંક સમયમાં એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વિજળીની માફક સંદેશો મોકલવાનું સામર્થ્ય, પણ તેના અનુકરણ અને પ્રતાપનેજ આભારી છે. આપણા હિંદમાં પહેલ વહેલાં લોર્ડ મેકોલોએ ઇંગ્લીશ કેલવણી ફેલાવવાનું બીજ રોપ્યું અને તેના પ્રતાપે આપણે કાર્યદક્ષ થયા હઇએ તો તે સત્યજ છે. જો કે હાઇસ્કુલો, કોલેજો, લાઇબ્રેરીઓ તેમજ ઉદ્યોગગૃહો પ્રાચીન સમયમાં નહોતાંજ, એમ મ્હારે કહેવાનું કંઇ પણ પ્રયોજન નથી. અલબત તે તમામ હતાં, પરંતુ કાળક્રમે તે સર્વે બે ત્રણ સૈકડામાં જીર્ણ પ્રાયઃ થઇ ભાંગી તૂટી ગયા હતાં. શબ્દાંતર વડેજ તે તમામને આપણે જાણવા માંગીએ, તો વિશ્વવિદ્યાલય, પાઠશાળા, વિદ્યાશાળા, મઠ, પુસ્તકશાળા, વગેરે તેને કહેવામાં આવતાં હતાં. હાલ પણ કહેવામાં તેમજ આવે છે, પરંતુ સુધરેલી પદ્ધતિ મુજબ તેમાં પહેલાની સંસ્થાઓની સ્થિતિ કરતાં અત્યારે ઘણો ફેરફાર થવા પામ્યો છે. લગભગ સો બસો કે ત્રણસો અને બહુતો ચારસો વરસો દરમ્યાન અનેક મુસલમાન પાદશાહો થઇ ગયા. અલાઉદીન ખુની જેવા કેક રાજાઓ થઇ ગયા કે જેણે જૈન દેવાલયો, શિવાલયો, પુસ્તકશાળાઓ બાળી રાખ કરી નાંખ્યા, કેક સપટ દપટ કરી નાંખ્યાં, એટલુંજ નહિં પણ કંઇ નિશાની જોવા પામીયે તેવી સ્થિતિ પણ આપણા માટે રાખી નથી. તેઓનાં સમયમાં એક બીજાને મારી નાંખવા એ તો ઘણું સુલભ હતું. આવો વિકરાળ રૂપ સમય પસાર થતાં બ્રીટીશ સરકારના ન્યાયી શાસનમાં આપણે સર્વ કોઇ આવી વસ્યા છીએ. આવા શાંતિમય રાજયમાં આપણું કોઇ નામ લેનાર નથી એ આપણે કેટલું હર્ષ પામવા જેવું છે? તે સ્વયં વિચારશો. હવે આવા સમયમાં આપણે પણ યુરોપીય વિદ્વાનોની માફક નવાં નવા ઉન્નતિ સાધક ખાતાંઓ ખુલ્લા મૂકવાની અગત્ય છે. જો કે આપણામાં અનેક ખાતાંઓ જોવામાં આવે છે. છેલ્લાં બે ત્રણ વરસો મૂકી દઇને આપણા દિગંબરી, શ્વેતાંબરી અને સ્થાનકવાસી બંધુઓમાં જેવી રીતે શ્રીમતી કોન્ફરંસ દેવી અનેક ઉત્કર્ષનાં કાર્યો કરતી જોવામાં આવે છે, તેવાં ખાતાંઓ સૃષ્ટિમાં દિગંત સુધી પોતે

ફેલાય અને ચિરકાળ સુધી દિનાનુદિન ચડતી કળાએ પહોંચે, એવું કાર્ય કરવાની હજુએ ઘણી આવશ્યકતા છે. અત્યારે સામાન્ય રીતે જોઇએ તોજ જણાઇ આવશે કે આપણી જૈન કોમનાં ખાતાં સ્થાપન થતી વખતે સિંહ માફક શૂરવીરતા બતાવે છે, પણ થોડો સમય ગયા પછી શિયાળની માફક અને કંઇક વધારે સમય ગયા પછી ગળીયા બળદની માફક અને અંતે **मूलं नास्ति कुतः शाखा।** એ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. સજ્જનો! આ જાણી આપ સ્વયં વિચારશો કે આપણે હજુ કેટલો સમય સત્કાર્ય કરવાની પાછળ પસાર કરવાની જરૂર છે? આપણામાં અનેક પ્રકારની દુર્બળતા જોવામાં આવે છે, તે બધી ક્યારે દુર કરવામાં આવશે, અને ખરેખરા કાર્યદક્ષ યુરોપીયન બાંધવોની માફક તેઓનો એકજ ગુણ લઇને કાર્યમાં મચ્યા રહેવાની રીતીસોરી ક્યારે સમજીશું? એ ખરેખર ચિંતનીય છે. આશા છે કે આપણા માન્યવર અગ્રેસરો જે જે ખાતાંઓ ખોલે, તેમજ જે જે ખાતાંઓને નભાવવાનું માથે લે છે તે તે સર્વે "યાવચ્ચંદ્ર દિવાકર" સૃષ્ટિમાં જયવંત વર્તો. ઈત્યલં.

—⊱⊰—

महात्मा दादाभाइना अमुल्य नियमो.

મહાત્મા દાદાભાઈ નવરોજજીનું નામ હિંદી પ્રજાના હૃદયમાં કોતરાઇ રહ્યું છે. એ મહાત્મા જેવી ભારતવર્ષની અપૂર્વ સેવા બીજા કોઇપણ હિંદીવાને ભાગ્યેજ બજાવી હશે.

મહાત્મા દાદાભાઇની જન્મગાંઠને દિવસે મુંબાઇના એક વર્તમાન પત્રના અધિપતિ તેમને અભિનંદન આપવા ગયા હતા, તેઓનું મી૰ દાદાભાઇએ સન્માન કર્યું, અને ધન્યવાદ આપ્યો. એ જોઇ અધિપતિ સાહેબને આનંદ થવા ઉપરાંત આશ્ચર્ય પણ થયું, કારણકે ૮૬ વર્ષના વૃદ્ધ થવા છતાં પણ મહાત્મા દાદાભાઇ હૃષ્ટ, પુષ્ટ, અને પુરતા તંદુરસ્ત ઉપરાંત, આનંદી ચ્હેરાવાળા, ભવ્ય પુરૂષ જણાતા હતા, જ્યારે બીજા કેટલાક એટલીજ ઉમ્મરનાં માણસોનાં ડાચાં બેસી ગયલાં, ચામડી ઉપર કરચલીઓ આવી ગયલી, આંખોમાંથી પાણી ગળતું, અને શરીર સુકાઇ ગયેલું જણાય છે. મહાત્મા દાદાભાઇને અધિપતિ શ્રીએ એક પ્રશ્ન પુછયો કે "આપનું શરીર આટલું બધું તંદુરસ્ત રહ્યું છે તેનું કારણ શું?"

મહર્ષિ દાદાભાઇએ હસતે ચ્હેરે સૌથી પહેલાં એજ ઉત્તર દીધો કે:—

૧ મ્હેં હજુસુધી કોઇપણ દિવસ દારૂ પીધો નથી

૨ મ્હેં માંસનો સ્પર્શ પણ કર્યો નથી.

૩ મ્હેં કદીપણ તંબાકુ ખાધો, પીધો, કે સુંઘ્યો નથી.

૪ મ્હેં કોઇ દિવસ તીખા તમતમતા મરચાં મશાલાવાળા પદાર્થો ખાધાં નથી.

૫ મ્હેં અથાણાં વિગેરે ખાધાં નથી.

૬ હું હજુસુધી તમો ગુણની પાસે ગયો નથી અર્થાત્ ગુસ્સામાં ખુબ ઉશ્કેરાઇ જઇ મારામારી કે ધમાધમી કરી નથી.

૭ મ્હેં હમેશાં સખત મેહેનત કરી છે અર્થાત્ પુષ્કળ કામ કર્યું છે.

૮ મ્હેં દરેક કામકાજ દરરોજ નિયમિત રીતે કર્યું છે,

આટલું કહેવા ઉપરાંત શરીરના સંરક્ષણને માટે નીચે લખવા પ્રમાણેના દશ નિયમો પણ કહ્યા છે:—

૧ સ્થૂલ દેહનું આરોગ્ય એ કાંઇ ખરૂં આરોગ્ય નથી. સ્થૂલ અને સુક્ષ્મ એ બન્ને શરીરો વિકાર રહિત હોવાં જોઇએ.

૨ શરીર, મન અને આત્મા, એ ત્રણેની જેવડે ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થાય એવાં કામ કરવાં એ આરોગ્યતાનો ખરો નિયમ છે.

૩ આરોગ્ય રહેવાને માટે માત્ર સુખ પૂર્વક ખાવું પીવું એજ નિયમ નથી પણ સદ્ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ રહેવી જોઇએ કે જે વડે આયુષ્ય વધે. સર્વેએ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ.

૪ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ બન્ને શરીરને પરસ્પર સંબંધ છે. એ બેમાંથી એક વગર બીજું શરીર ટકી શકતું નથી. સ્થૂલ શરીરને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મ ખોરાક આપવો જોઇએ. નિયમિત ખાવું, પીવું એ સ્થૂલનો અને સદ્ગુણ, સદાચાર વિગેરે સૂક્ષ્મનો ખોરાક છે.

૫ તાવ, ખાંસી, ક્ષય ઇત્યાદિ રોગો સ્થૂલ શરીરના અને કામ, ક્રોધ, ઇર્ષા, દ્વેષ, આળસ વિગેરે સૂક્ષ્મ શરીરના રોગો છે.

૬ સાત્વિક આહાર શરીરને નિરોગી રાખે છે અને મનને સત્વ ગુણી બનાવે છે.

૭ તામસી આહાર જેવા કે મદ્ય, માંસ, મદીરા વિગેરે મનને તમોગુણી, દુર્ગુણી અને નીચ બનાવે છે.

૮ પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સ્વાર્થ ત્યાગ, નિર્ભિકતા, ઉત્સાહ, હિમ્મત, સ્વજન વાત્સલ્ય, અને સ્વદેશ સેવા વિગેરે ઉત્તમ ગુણો મનને ઉન્નત બનાવે છે અને શરીરને આરોગ્ય રાખીને આયુષ્ય વધારે છે.

૯ શારીરિક અને માનસિક એ બન્ને પ્રકારની આરોગ્યતા થવાથીજ આનંદ મળે છે, આયુષ્ય વધે છે અને આબરૂ મળે છે.

મહર્ષિ દાદાભાઇ નવરોજજીના આ વાક્યો પ્રત્યેક હિંદીવાને પોતાના ઘરમાં લખી રાખવાં જોઇએ. પોતાના ઘરમાં સ્ત્રી, પુરૂષો, અને બાળકોને રોજ એ વાક્યો વંચાવવાં જોઇએ અને તે પ્રમાણે વર્તતાં શીખવું જોઇએ. કેટલાક મદ્ય, માંસના શોખીનોએ પણ એ ઉપરથી બોધ લેવો જોઇએ કે ઉક્ત મહાત્માશ્રી **વિલાયત** જેવા થંડા દેશમાં રહેવા છતાં તેઓ કદી પણ મદ્ય, માંસને સ્પર્શ કરતા નહોતા !

આજે 'દિગંબર જૈન'ના નવા વર્ષનો અંક પ્રકટ થાય છે, તેમાં જે જે વાંચક બંધુઓ આ લેખ વાંચે તેમણે મહાત્મા દાદાભાઇના શબ્દો સ્મરણમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ.

સરૈયા (સુરત)

सेतवाल भट्टारकनी योजना.

દક્ષિણ તથા વરાડ પ્રાંતમાં સેતવાળ જૈનોની વસ્તી આશરે ૨૦૦૦૦ છે, જેના ભટ્ટારક નામે વિશાળકીર્તિજી ઘણાજ વિદ્વાન હતા પણ તેમના કાળ કરવા પછી હાલ ૨૦ વર્ષ થયાં એ ગાદી ખાલી છે. આ ભટ્ટારકે નક્કી કરેલા પંચના માણસો અનંતરાજ જોતીબા પાંગલ, દત્તાત્રય અણ્ણા બુબણે (સોલાપુર) વગેરે પંચ પણ કાળવશ થવાથી તેમની જગ્યાએ પંચ તરીકે શ્રીયુત નેમીનાથ અનંતરાજ પાંગળ (બાર્સી), બાપુરાવ ખેખંડે (સોલાપુર), પઢેરીનાથ કાશીનાથ, પંઢરપુર, તુળસીરામ જ્ઞાનોબા, ધારાસીવ, તથા નાગોબા તાત્યા કુરકુટ સેતવાલ જ્ઞાતિના ભટ્ટારક પદનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા હાલ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

સ્વર્ગીય શેઠ ગુલાબસાવજી દ્વારા જૈન બોર્ડિંગમાં આ વર્ષે મેટ્રીકયુલેશન પરીક્ષામાં બીજા વર્ગમાં પાસ થએલા હોંશીઆર વિદ્યાર્થી શ્રીયુત બાલકૃષ્ણ શહાકાર જે પોતે

સંસારમાં વિરકત વૃત્તિથી અને જૈન ધર્મ તથા જૈન સમાજની સેવા કરવા માટે આત્મા પેણુ કરવાને તૈયાર છે તેને શેઠ ગુલાબસાવજીના દત્તક પુત્ર મોતીલાલજીની સંમત્તિથી પંચના પુરૂષો શ્રીયુત નેમીનાથ અનંતરાજ પાંગળ અને શેઠ વામન મોતીરામ દેવધાબે, સોલાપુરના પંચની સંમત્તિથી સોલાપુર જૈન પાઠશાળામાં ધર્મ શિક્ષણ લેવાને માટે લાવીને રાખેલા છે. શેઠ હીરાચંદ નેમચંદજી દોશીએ પણ બાલકૃષ્ણને પસંદ કર્યા છે અને એમની દેખરેખ નીચે પં. બંસીધરદ્વારા સર્વાર્થસિદ્ધિ, જૈનેંદ્રવ્યાકરણ, ધર્મશર્માભ્યુદય કાવ્ય, ન્યાય દીપીકા વગેરે વગેરેનું શિક્ષણ હાલ ચાલે છે. સ્વર્ગીય ભટ્ટારક શ્રી વિશાળકીર્તિજીનો મઠ (ગાદી) લાતુરમાં છે અને લાતુરની ગાદી ઉપર શ્રીયુત બાળકૃષ્ણ હવે પછી ભટ્ટારક પદ ઉપર સ્થાપિત થશે.

સેતવાળ જ્ઞાતિમાં ભટ્ટારકની સ્થાપના કરવાને માટે હાલ નાગપુર, સોલાપુર, બાર્સી, વૈરાગ, પાંગી વગેરે ગામોમાં ટીપ થઇ છે અને વહ્રાડ, દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર વગેરે જ્યાં જ્યાં સેતવાળ કોમ છે ત્યાં ત્યાં પંચના માણસો ટીપ માટે ફરનાર છે. જેઓ આસો સુદ ૧૫ પર દેઉલગાંવ, કાર્તક સુદ ૧૫ પર શીરપુર, ભાતકુળી અને મુક્તાગીરી, માગસર સુદ ૧૫ ઉપર કુંથલગીરી અને પોષ સુદ ૫ પર ઉખળદ જનાર છે. આ કાર્ય મોટું છે અને તે યોગ્ય રીતે થવાની જરૂર છે

નાગપુર, વર્ધા, દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રના સેતવાળ ભાઇઓની આ કાર્યમાં એવી સંમત્તિ છે કે ભટ્ટારક સારા, વિદ્વાન અને કાર્યકર્તા હોવા જોઇએ, જેથી સોલાપુરમાં અભ્યાસ કરાવ્યા પછી બાળકૃષ્ણને પં. ગોપાળદાસજી બરૈયા પાસે ધાર્મિક ઉચી કેલવણી સંપાદન કરવાને મોકલવા. પં. ગોપાળદાસજીએ પણ શિક્ષણ આપવાનો સ્વીકાર કર્યો છે. સારાંશ કે યોગ્ય અને વિદ્વાન ભટ્ટારક બેસાડવાનીજ પંચની અભિલાષા છે. શ્રીયુત બાળકૃષ્ણને બી. એ. પાસ કરાવીને ભટ્ટારક બનાવવાની પંચોને ઘણી ઇચ્છા હતી, પણ બી. એ. થવામાં ૪-૫ વર્ષ અને પછી ધર્મિક કેલવણીમાં ૫-૬ વર્ષ અર્થાત ૧૦ વર્ષ સુધી એ કાર્ય લંબાવવું પંચને ઠીક ન લાગવાથી શ્રીયુત બાળકૃષ્ણને હવે અંગ્રેજી કેલવણી મુકાવી ધાર્મિક શિક્ષણ શરૂ કરાવ્યું છે. સર્વે જૈન કોમ આ કાર્યમાં પંચને સહાય આપશેજ એવી પંચને ઘણી આશા છે.

આપનો સેવક,

તાત્યા નેમીનાથ પાંગલ, બાર્સી.

जानवरों माटे केटलीक शिखामणो.

પ્રિય વાંચક વર્ગ ! અગાઉ અમો જણાવી ગયા છીએ કે મનુષ્યોનો મોટામાં મોટાથી તે નાનામાં નાના જીવ સાથે કેવો સંબંધ છે. કોઇ કાર્યભાર એવા નથી કે જેમાં આપણને જાનવરની મદદ લીધા વગર ચાલે. મનુષ્યના સ્વાર્થને માટે સારામાં સારી વસ્તુ અનાજ, ફળ, ફુલ, મેવો વગેરે સિવાય ઘી, દુધ વગેરે અને ઉનાળા શિયાળાને માફક સુતરાઉ કે ગરમ કાપડ એ જાનવરો દ્વારા આપણને મળે છે. પાણી અને હવા જેવી જરૂરની ચીજોને સાફ રાખવાને પણ પક્ષીઓ સારી મદદ આપે છે, જેથી જે જાનવરો દ્વારા મનુષ્યો પોતાનો ખોરાક પોશાક વગેરે પ્રાપ્ત કરે છે તે ઉપકાર ધ્યાનમાં રાખીને તેમની સાથે કેવું વર્તન રાખવું જોઇએ તે સંબંધી કેટલીક શિખામણો અત્રે જણાવવામાં આવે છે, કેમકે જાનવરો દુઃખી અને કમજોર રહેવાથી મનુષ્યની તંદુ-

સ્થતી ઉપર પણુ તેની બહુ માઠી અસર પડે છે. આ સંબંધી ઇંગ્લાંડની રેયલ સોસાયટી (R. S. P. C. A.) ની એક ટ્રેકટ નો કંઇક સારાંશ નીચે બતાવવામાં આવે છે.

શિખામણો.

૧ જો કોઇ જનાવરને તમારે ત્યાં રાખવાની ઇચ્છા હોય તો સૌથી પ્રથમ તેને તંદુરસ્ત અને સારી હાલતમાં રાખવાની બરોબર ગોઠવણુ કરો. જો તમારે ત્યાં તેને આરામ પહોંચે એવી ગોઠવણ ન હોય તો તે જાનવરને રાખવાનો વિચાર કદી કરતા નહિ.

૨ જાનવરો સાથે દયા અને પ્રેમથી વર્તો અને કોઇ કોઇ વખતે તે ભય અથવા કંઇ દુઃખથી જીદ્દ ઉપર ચઢી જાય છે ત્યારે તેની અસલ હાલત વિચાર ન કરતાં તેના દુઃખનું ખરૂં કારણુ જાણુવું જોઇએ.

૩ જાનવરોને એકજ જગ્યાએ રાત્રિ દહાડો બંધ રાખવા અથવા એકજ જગ્યાએ ઉભા રાખી મુકવા તે તંદુરસ્તીને હાનિ કર્તા છે. કોઇ કોઇ વખતે જાનવરો તરફ પ્રેમ અને ધ્યાનથી વર્તવું અને ખુશીથી હાથ ફેરવવો તેમ તેના સાથી જાનવરોને હરવા ફરવાનો સમય આપવો એ બહુજ લાભકારક છે.

૪ દરેક જાનવરને બરાબર સુકી અને સાફ હવાદાર ખુલ્લી જગ્યામાં રાખવાથી તે ખુશ રહે છે. તેમને સુતેલા અથવા આરામ લેતા હોય તે વખતે એકદમ ઉઠાડવા જોઇએ નહિ.

૫ જો કોઇ ભયકારી ચીજ પાસે હોય તો તે દૂર કરી દેવી જોઇએ કેમકે આપણા સ્વાધીનમાં રહેવાથી તેઓ બીલકુલ આપણે આશ્રિતજ રહે છે. આવી દશામાં તેમની યથાયોગ્ય સંભાળ કરવી એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

૬ જાનવરોને સાફ, તાજો અને સારી જાતનો ખોરાક આપવો જોઇએ. તેના ખાસ પાણીના વાસણો રોજ સાફ કરવા તેમજ દુધ આપવાવાળા પશુ, ગાય, ભેંસ બકરી વગેરેને જે લોકો ખરાબ ચારો આપે છે, તેઓ સારૂ સ્વચ્છ દુધ મેળવી શકતા નથી અને તેજ કારણુથી કેટલાક સાહેબ લોકો બજારમાંથી દુધ લાવવા કરતાં પોતાના દેખતાં જાનવરનું દુધ દહોવાડીને લેવાનું પસંદ કરે છે.

૭ જાનવરોને યથાયોગ્ય ન્હવાડવાનો પ્રબંધ રાખવો જોઇએ. ન્હવાડવાથી જાનવર ખુશ રહેવા ઉપરાંત તેની કેટલીક બીમારીઓ દુર થાય છે. જેઓ મેદાનમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે તેમને મેદાનમાં રાખવાં જોઇએ.

૮ કામ કરવાવાળા જાનવરો દિવસનું કામ પુરૂં કરીને આવે ત્યારે તેમને આરામ માટે કેટલોક ટાઇમ આપવો જોઇએ. અને તેમના પગ વગેરે અંગો તપાસવા જોઇએ.

૯ કેટલેક સ્થળે કેટલાક ગોવાળીઆ પશુઓની લાદ જેવી ખરાબ ચીજો ખવાડીને દુધ મેળવે છે, પણુ તેવું દુધ શરીરને લાભને બદલે નુકશાન કરે છે. દુધનાં વાસણો સાફ કરીને સુકવી નાંખવાં જોઇએ. અને દુધ દોહવા પહેલાં ગાય ભેંસોના થાનો સારા પાણીથી ધોવાં જોઇએ, તેમ હાથ પણુ સાફ કરવા જોઇએ તેમ દોહીને તરતજ દુધને ઉનું કરવું જોઇએ. કેમકે દોહવા પછી ઉનું કરવામાં ન આવે તો થોડીવારમાંજ તેમાં ઝેરી સૂક્ષ્મ જીવો ઉત્પન્ન થઇ જાય છે.

આ બાબતોની તપાસ ન રાખવાથી દુધ ખરાબ થાય છે અને તેથી અનેક જાતની ખરાબીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જેથી આ ખરાબીઓથી બચવાને માટે અંગ્રેજ લોકો બજારનું દુધ ન વાપરતાં પોતે ડેરી ફાર્મ

पंडित फतेहचंद कपुरचंद लालन मुंबाई.

(જાણીતા લેખક, વક્તા, ગ્રંથકર્તા, ઇંગ્લાંડમાં જૈન ધર્મ ફેલાવનાર અને ... ફિરકાના ... ચાહનાર ઉત્સાહી ... જૈન બંધુ)

श्रीयुत वाडीलाल मोतीलाल शाह, अमदावाद.

(Dary farm) બનાવે છે અને ત્યાં સારી રીતે પશુઓની રક્ષા કરે છે જેથી તેઓ સારૂં દુધ મેળવી શકે છે.

પ્રિય બંધુઓ ! જુઓ કે આપણા અંગ્રેજ બંધુઓ જાનવરો સાથે કેવો વર્તાવ રાખે છે અને પોતાનો ખોરાક સારો બનાવવા ને કેવો ઉત્તમ પ્રબંધ કરે છે, જેથી સર્વે સુજ્ઞજનોને મારી સવિનય પ્રાર્થના છે કે તમો અને અમો પણ જાનવરોની સાથે યથાયોગ્ય પ્રેમથી વર્તો અને તેમને સાફ અને તાજો ચારો પાણી આપીને સારી હાલતમાં રાખો અને ઉપર જણાવેલી બાબતો ઉપર પણ અવશ્ય ધ્યાન રાખો.

પ્રાર્થી સેવક

अमोलखचंद पी. जे. आ. सेक्रेटरी

જીવ દયા પ્રચારક જૈન સભા, ફિરોજપુર છા.

दक्षिण (कानडा, मलबार) किनाराना जैनोनुं ऐतिहासिक समालोचन.

ચંદ્રગુપ્તના વખતમાં ઉત્તર હિંદુસ્થાનના પાટલીપુત્ર અને ઉજ્જયની વીગેરે ભાગોમાં બાર વરસનો સખત દુકાળ પડયો હતો અને તેને લીધે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી વીગેરે સેંકડો જૈન સાધુ ઉત્તરમાંથી દક્ષિણના કર્ણાટક પ્રાંતમાં આવ્યા અને તેમણે ત્યાંજ નિવાસ કરી તે ભાગમાં પહેલાંના કરતાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો એ વાત શ્રવણ બેલગુલના ચંદ્રગીરી ઉપરના ૨૩૦૦ વર્ષના ભદ્રબાહુના વખતના પ્રાચીન સંસ્કૃત શીલાલેખ ઉપરથી (Rock Inscription) સર્વને માલુમ છે. તેમજ અશોકના પણ ત્રીજા શતકના લેખ ઉપરથી કેરલ પુત્રના રાજ્યમાં અર્થાત્ મલબાર દક્ષીણ કાનડા વીગેરે પ્રાંતમાં તે વખતે જૈન અને બૌદ્ધ તત્ત્વનો બધે ફેલાવો થયો હતો એ વાત જગજાહેર છે. અશોક પહેલાં જૈન ધર્મી હતો અને તેણે ભરેલી બીજી કોન્સીલ (સભા)માં જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરી તદન બૌદ્ધ થયો એવા પુરાવા મળે છે તે ઉપરથી અને બીજા અનેક પુરાવા ઉપરથી દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં બૌદ્ધના કરતાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર પ્રાચીન કાળમાં ઘણો હતો એ વાત સ્પષ્ટ છે. પહેલાંના કદંબ રાજા, જે વનવાસમાં રાજ્ય કરતા હતા તેમજ તુલુવ લોકો ઉપર રાજ્ય સત્તા ગજવનારા અને એક પલ્લવ પછી તે પ્રાંતમાં રાજ્ય કરનારા ચાલુકય વંશના રાજા નિઃસંશય જૈન હતા. બેલગામ પ્રાંતના હાલસી (Halsi) ઉર્ફે (Palasika) ગામમાં જીનમંદિરો આજ ચાલુકય વંશના જૈન રાજાઓએ બાંધ્યાં હતા. આ ઉપરથી, તેમજ વળી મૈસુર પ્રાંતમાં પહેલાં રાજ કરનારા બલ્લાળ રાજાઓના ઇતિહાસ ઉપરથી વિષ્ણુવર્ધન સુધીના રાજા ખરેખર જૈન હતા.

મૈસુરમાં—પહેલાના રાજકુમારોથી પૂજાયેલા એવા રાજવાડીની પશ્ચિમ દીશાના જીન મંદિરો અને બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથની યક્ષદેવી ચામુંડી પણ તેમની ઇષ્ટદેવી સમકાલીન હતાં એવું મૈસુરના ચામુંડી દેવના મંદિર, ચામુંડી પર્વત (Hill) વીગેરે ઉપરથી સાબીત થાય છે. રાષ્ટ્રકુટ રાજ્યમાંના માન્યખેટ (મલખેડ) વીગેરે પ્રદેશમાં પ્રાચીન જૈન મંદિર અને કાંજીવરમમાંના બીજાં દેવાલયો પણ જૈનનાં હતાં અને તેમની આજે આવી સ્થિતી થયેલી છે અર્થાત્ તે તે દેવળોમાં હિંદુ દેવતા બીરાજમાન થયેલા છે અને જૈનનાં ચિન્હ માત્ર નામનાંજ રહ્યાં છે એવીજ સ્થિતી

મૈસુરના ચામુંડી વીગેરે દેવળોની થઇ છે અને **જૈન** ધર્મનાં રાજ્યચિન્હ આજ લુપ્ત પ્રાયઃ થઈ ગયા છે. શંકરાચાર્ય પછી કદંબ રાજા હિંદુ ધર્મી થયો તે પહેલાં જૈન ધર્મ ચાલતો હતો અને તે વખતનાં હિંદુ દેવળો, શિલ્પકામ વીગેરે તે વખતે જૈન, વૈષ્ણવ એ એકત્ર હળી મળીને ચાલતા હતા એવું બતાવી આપે છે.

પૂર્વના પાત્રકેસરી, સમંતભદ્ર વીગેરે અનેક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પંડિત જૈન થયાનાં અનેક ઉદાહરણો તેની પુષ્ટિમાં મળી શકે છે. ઇ. સ. ૯૭૦ થી ૧૦૩૯ ના વખતની પરિસ્થિતિ વિષે લખતાં મુસલમાન લેખક—આલબેરૂણી એટલે મલબાર પ્રદેશના લોક (Samanies) શ્રમણ—શ્રાવક હતા એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. મતલબ કે શંકરાચાર્ય પછી જૈનોની રાજ્ય સત્તા નરમ પડવા લાગી એમ જણાય છે.

એ પહેલાં દક્ષિણમાં જૈન ધર્મની સાથે હિંદુ, વિષ્ણુ, શીવ અને બૌદ્ધ ધર્મ પણ હતા એવું ઇતિહાસ ઉપરથી માલુમ પડે છે. અકલંક સ્વામીએ રાજસભામાં બૌદ્ધ સાથે વાદ કરી આશરે ૯ મા શતકમાં બૌદ્ધનો સંપૂર્ણ પરાજય કરી દક્ષીણમાંથી કાઢી મુકયા અને પલ્લવ વંશના હિમશીતલ રાજાને જૈન બનાવ્યો. આ વખતથી બૌદ્ધની જે પડતી શરૂ થઇ, તે હંમેશની થઇ અને હિંદુસ્થાનમાંથી તેમનો પગ નીકળી ગયો. તે વખતે હદપાર થયેલા બૌધ્ધે લંકા તરફ વળી સીલોનમાં પોતાનો ઝુંડો સ્થાપન કર્યો કે જે અદ્યાપિ પણ ચાલે છે.

સમંતભદ્રાચાર્યે પણ કોઇક શીવકોટી નામના શૈવ રાજાને શીવ ધર્મથી પરાંગમુખ કરી જૈન બનાવ્યો, પણ તે રાજા કાશીનો કે કાંચીનો હતો તે એક સવાલ છે. સારાંશ કે ઈ. સ. ના આઠ નવમા સૈકા સુધી જૈનોની રાજસત્તા દક્ષિણમાં ઘણી હતી એ ઇતિહાસ જાણનાર નાકબુલ કરશે નહીં.

તે પછી પણ મૈસુરના રાજા, મથુરાના રાજા, દ્વારસમુદ્ર (હાલિબિડ) ઉપર રાજ કરનારા બલ્લાલ રાજા જૈનધર્મી હતા. ચાંમુડ રાજા, પાંડય રાજા, વીરપાંડય, વિનયાદિત્ય બલ્લાળરાય, બીટ્ટીદેવ વીગેરે રાજા જૈની હતા. રાષ્ટ્રકુટ વંશના અમોઘવર્ષ વીગેરે જૈન રાજાએ મલખેડમાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી.

કોલ્હાપુરના સિલ્હાર રાજા, ધારવાડના તેમજ ચોળવંશના અને પાંડય રાજાઓ પણ જૈનજ હતા. કલ્યાણપુરના વસવા પહેલાં બીજલંક વીગેરે જૈન ધર્મી રાજા હતા. ગંતુર પરગણામાં પણ જૈનની રાજ્ય સતા અને પ્રાબલ્ય હતું એ ઉપરથી દક્ષિણમાં જૈન રાજસત્તા પહેલાં ઘણી હતી એવું ઇતિહાસ જાણનાર કબુલ કરવા લાગ્યા છે કારણકે તે વખતના શિલા લેખ અને તે અરસામાં થઇ ગયેલા જૈનાચાર્યોએ અને જૈન ગ્રંથકારોએ આ વાત ગ્રંથોમાં સાબીત કરવામાં કંઇ બાકી રાખ્યું નથી. તે વખતના જૈન મંદિરો કળા કૌશલ્ય, શિલ્પ કામ વીગેરે જીર્ણ અવસ્થામાં છતાં પણ આ વાતની સાક્ષી પુરે છે.

ઇ. સ. ના દશમા સૈકાથી બ્રાહ્મણોની સત્તા જૈનો કરતાં અધિક થવા લાગી, તેથી જૈનોએ પોતાનું રહેઠાણ દક્ષીણ કાનડા તરફ કાયમ કર્યું. ઉત્તરમાં મલબાર તરફ કોલ્લાટીરી રાજાઓ (Kollatiri Princes) ચાલુક્યોની સ્વારીઓથી પોતાનો બચાવ કરતા હતા અને ધીમે ધીમે બ્રાહ્મણ સત્તા દઢ થવા લાગી. દક્ષીણ કાનડા સુધી જૈન રાજસત્તા ઉપરજ હુમલા થવા લાગ્યા, પણ તે વખતે જૈન રાજા તે હુમલાની સામે પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ હતા. ઇ. સ. ૧૧૩૭ દરમ્યાન બલ્લાળ રાજા વિષ્ણુવર્ધન, જ્યારે રામાનુજાચાર્યનો શિષ્ય થઈ પક્કો વૈષ્ણવ થયો ત્યારે

જૈન રાજસત્તા ડામાડોલ થઈ નરમ થવા લાગી.

હુમચ શેહેરમાં તે વખતે રાજ કરનાર જૈન રાજાનો વંશજ ભૈરવાચાર્ય વાડિયરે (Bairaw Wodear) હુમચમાંથી નીકળી તુલુ દેશના કારકળ શહેરમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી હતી અને તેણે પણ જૈન ધર્મની ઉન્નતિ કરવામાં બાકી રાખી નહોતી. તેની પહેલાંના કારકળના જૈની રાજા જેવા કે દેવ રાજા (સન ૧૩૩૪) વીર પાંડય (સન ૧૪૩૨) અને ભૈરવાચાર્ય એમણે કારકળની સુમારે ૪૧ ફુટ ઉંચી શ્રી બાહુબળીની અને ચતુર્મુખ બસ્તીની ચીરકાળ સુધીની વ્યવસ્થા કરવા માટે આપેલા દાનપત્ર ઉપરથી જૈન લોકનું રાજ્ય તે વખતે ખરેખરૂં ચાલતું હોવું જોઇએ એમ સાબીત થાય છે. ભૈરવાચાર્યની પ્રબળ સત્તાને લીધે સર્વને અચંબો થતો હતો.

તેના દરબારમાં વિદ્વાન જૈનાચાર્ય અને અન્ય ધર્મીઓ વચ્ચે જંગી વાદવિવાદ થયો હતો, કે જેમાં અન્ય ધર્મીઓને સજ્જડ હરાવ્યા હતા. યશોધર ચરિત્રના કર્તા વાદીરાજ જૈન મુની અને કવી તેમની સાથે ભૈરવાચાર્યના દરબારમાં અન્ય ધર્મીઓએ વાદ કર્યાનો ઉલ્લેખ હુમચના શીલાલેખમાં સ્પષ્ટ છે.

આ વેળા જૈન રાજાઓમાં અને બીજાઓમાં ટંટા બખેડા થતા હતા, તોપણ વિશેષતા જે તે પોતપોતાનું રાજ્ય સંભાળી બેસી રહેતા હોવાથી તેમની સ્થિતી છેક ખરાબ થઇ નહોતી પછી વિજયાનગરના રાજાની સત્તા જેમ જેમ વધતી ગઈ, તેમ તેમ તેમની નજર આ જૈન રાજા તરફ વળવા લાગી. આ વખતે મુડબિદરીના ચૌટર, નંદાવરના બાંગર, આલડંગડીના આજલર, બેલંગડીના મુલુર, મુલકીના સાવંત વીગેરે સંસ્થાનિક ખંડણીયા રાજા હતા. વિજયાનગરના હરીહર રાયે મંગલોર પ્રાંત ઉપર જ્યારે પોતાની સેના મોકલી તે વખતે આ બધા જૈન રાજાઓ પોતપોતાની સેના લઇ લડવા તૈયાર થયા અને જ્યારે હારવા લાગ્યા, ત્યારે વિજયનગરના રાજાનું સ્વામિત્વ કબુલ કર્યું. પછી સોળમાં સૈકામાં જ્યારે વિજયનગરની પડતી દશા થવા આવી, ત્યારે આ જૈન રાજાઓએ ફરીથી સ્વતંત્ર થવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને કેટલાક વખત સુધી તેઓ તેમાં ફાવ્યા, પણ વિજયનગરના રાજા તરફથી મંગલોર અને બારકુરના મુલક ઉપર સત્તા બેસાડનારા બેદુરવ, ઇકકેરીયા લીંગાયત રાજાઓ તેમને દબાવવા લાગ્યા. બસવાએ ઘણા જૈનોને લીંગાયત બનાવી પોતાની ધર્મસત્તા વધારવાનો પ્રારંભ કરવાથી જૈન લિંગાયતોમાં ઘણો દ્વેષ પેઠો. તેના પરિણામે આ સ્થિતિનો લાભ લઇ ઇકકેરીઆના લિંગાયતોએ ઉંચું માથું કરનારા જૈનોની પડતી દશા આણી અને ત્યારથી જૈન સંસ્થાનિક રાજાઓ તેવીજ સ્થિતિમાં રહી ગયા. જૈનોની આ સ્થિતિ પણ ઘણો કાળ ટકી નહીં. ઇ. સ. ૧૬૦૮ના સુમારે વ્યંકટપ્પાનેકે બારકુટમાં જૈનોને ખરાબ કરી ત્યાંના દેવાલયો અને સારી સારી ઇમારતો જમીનદોસ્ત કરી નાંખી. આ પ્રમાણે જૈનોની પડતી થઇ. અને ચૌટર, બાંગર, સાવંત વગેરે જે સંસ્થાનિક હતા, તે તેને તાબે થયા. આ સ્થિતિ પણ ઘણાં વર્ષ ટકી નહીં. હૈદરઅલી અને ટીપુ સુલતાને આ પ્રાંતમાં ચઢાઇઓ કરી જૈન રાજાઓનું નામ નિશાન પણ રહેવા દીધું નહીં, તોપણ આખરે જ્યારે સત્તાધિપતિ બ્રિટીશ સરકારે ટીપુનું રાજ્ય લઈ લીધું, ત્યારે આ જૈન સંસ્થાનિક રાજાઓને પેન્શન આપ્યું. આ પ્રમાણે જૈન રાજ્ય દંડધારી સત્તાધિપતિનો લય થયો અને જૈન ક્ષત્રીઓનું રાજ્ય આખા દક્ષણ ભાગમાંથી નાશ પામ્યું.

શંકરાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય વીગેરેની ધર્મસત્તા નીચે જૈન ધર્મી બ્રાહ્મણોને લિં-

ગાયત બનાવ્યા, રાજાઓ પણ જૈન ધર્મ છોડી હિંદુ ધર્માનુયાયી થયા અને ' યથા રાજા તથા પ્રજા ' પ્રમાણે બધી પ્રજા પણ અન્ય-મતી થઇ ગઇ. પહેલાં એક કાળે બધે મલબાર અને દક્ષીણ કર્ણાટક પ્રદેશોમાં કરોડો ઉપર વ્યાપેલો પ્રચંડ જૈન સમુહ આજે હજાર ઉપર આવ્યો છે અને તેમની પણ સ્થીતિ અજ્ઞાનમય થઇ ગઇ છે !!!

આ દક્ષિણ કાનડા પ્રાંતમાંના પહેલાંના જૈન ક્ષત્રીઓ પૈકીના સારી ખ્યાતિ મેળવનારા હોવાથી તેઓ સારા જમીનદાર અને આબરૂદાર હાલ ગણાય છે. તેઓમાં રાજા કુજમશેટી, મુડબિદરી, દુગણ સેવંતા, મુલકી રાજા, આળાડંગડી, તિમપા આજલરા મુખ્ય હોવાથી દરેકને સરકાર તરફથી અનુક્રમે રૂા. ૭૯૫;૩૩૦;૨૨૫; રૂપીઆ પેન્શન મળે છે. મળલી, ધર્મસ્થળ, આરળ, નિલ્લીકાર વીગેરે જગ્યોમાં જૈન લોક શ્રીમંત છે. મુડબિદરી, કારકળ, વેનૂર, એ જૈન ધર્મગુરૂઓનાં સ્થળ છે. અહીંઆંનાં મંદિરો પણ મોટાં અને શિલ્પકળાના નમુના રૂપે છે. આ પ્રમાણે દક્ષિણ કાનડાના જૈનોની સ્થીતિ છે. મલબારમાં બીલકુલ જૈનોની વસ્તી નથી.

હાલ મુ. મુડબિદરી તા. ૩૦-૮-૧૨	તાત્યા નેમીનાથ પાંગળ દિ. જૈ. ડાયરેકટર ફોર ડેક્કન.

ટૂંક પણ બોધક અને રમુજી દૃષ્ટાંતો.

જ્યાં સંપ ત્યાંજ લક્ષ્મી.

કોઇ એક ધર્મવંત ગ્રહસ્થ સુતો હતો તે વખતે લક્ષ્મીએ આવીને તેને કહ્યું કે " હે શેઠ, હું તારા ઘરમાંથી જવાની છું, માટે તારે મારી પાસે જે વરદાન માંગવું હોય તે માંગ, હું દેતી જાઉં."

શેઠે જાગ્રત થઇને કહ્યું-" હું આજે અત્યારે નહીં માગું, કાલે મારા કુટુંબ વર્ગને પુછીને પછી માંગીશ."

'લક્ષ્મી-ભલે, કાલે' માંગજે.

પ્રભાતે શેઠે કુટુંબ વર્ગને એકઠા કરીને પૂછયું-"આપણી લક્ષ્મી તો હવે જવાનું કહે છે, પણ એક વરદાન માંગવાનું કહી ગઇ છે, તો હવે તમે બધા કહો તે માગું." ઉત્તરમાં કોઇએ કાંઇક દ્રવ્ય માંગવા કહ્યું અને કોઇએ કાંઇ બીજું વરદાન માગવાનું કહ્યું અને સૌ એ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જુદી જુદી માંગણી કરવા કહ્યું. છેવટે શેઠના નાના દીકરાની વહુ બહુ સદ્ગુણી અને વિચક્ષણ હતી તેને શેઠે પૂછયું એટલે તેણે કહ્યું-હે પીતાજી ! લક્ષ્મી રહો કે ન રહો, પણ આપણા કુટુંબમાં સ્નેહ સુસંપ અચળ રહે એવું વરદાન માંગો."

શેઠને ગળે એ વાત બરાબર ઉતરી, એટલે રાત્રે લક્ષ્મી આવી અને શેઠને કહ્યું કે "વરદાન માંગ, એટલે શેઠે કહ્યું-"મારા કુટુંબમાં નિરંતર સુસંપ રહે એવું વરદાન આપ."

લક્ષ્મીએ કહ્યું-"હવે મારાથી જવાશે નહિ. કારણકે તેં સંપ માંગ્યો છે, તો જ્યાં સંપ છે ત્યાં મારે રહેવુંજ જોઇએ અર્થાત્ જ્યાં સંપ છે ત્યાં લક્ષ્મીનો નિવાસ છે."

આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મી અદૃશ્ય થઇ અને શેઠ સંપ તથા લક્ષ્મીના નિવાસવડે સહ કુટુંબ નિરંતર સુખી થયા.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી બહુ વિચાર કરવા જેવું છે કે સંપની કેવી અગત્ય છે તે આ દૃષ્ટાંત બરાબર સમજાવી આપે છે. હાલમાં જે જે કુટુંબો દુઃખી થતા દૃષ્ટીએ પડે છે તે સઘળામાં સંપનો અભાવ અને કુસંપની વૃદ્ધિજ દેખાય છે તેમ જે જે કુટુંબો સારી

સ્થિતિમાંથી નબળી સ્થિતિમાં આવતા જણાય છે તેમાં પણ પ્રથમ પિતાપુત્રમાં, ભાઇઓ ભાઇમાં તથા સાસુ વહુઓમાં કુસંપની ઉત્પત્તિ થયેલી જોવામાં આવે છે અને તેને પરીણામે લક્ષ્મીનો વિનાશ થાય છે. જે સંપ રાખવામાં કાંઇપણ મહેનત નથી, તેમ બીલકુલ ખર્ચ પણ નથી અને અનેક પ્રકારના વિનયાદિક ગુણની તથા લક્ષ્મીની પણ જે વૃદ્ધિ કરે છે તેને જાળવવા માટે સમજુ મનુષ્યો પણ પ્રયત્ન કરતા નથી એ કેવી મૂર્ખતા?

એક વખતે શક્રને લક્ષ્મીએ કહ્યું કે—

गुरवो यत्र पुज्यंते, यत्र वित्तं नयार्जितं ।
अदंतकलहो यत्र, तत्र शक्र वसाम्यहं ॥

જ્યાં ગુરૂજન પૂજાય છે, જ્યાં ન્યાયોપાર્જીત દ્રવ્ય હોય છે અને જ્યાં દંતકલહ જે કુસંપ તે હોતો નથી ત્યાં હે શક્ર, હું વસું છું.

આ નાનો સરખો શ્લોક પણ બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. કુસંપનો પ્રવેશ એક ઘરમાં, એક કુટુંબમાં, એક જ્ઞાતિમાં, એક સમુદાયમાં, એક ગામમાં તેમજ એક "દેશમાં" જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં તે સર્વ સ્થાનકે તેના માઠાં ફળ પ્રત્યક્ષપણે અનુભવવામાં આવે છે, તે છતાં તેનાથી દુર રહેવાનો વિચાર કરવામાં શા કારણે માણસો પાછી પાની કરે છે તેનું માત્ર દુર્ભાગ્યના ઉદય શિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ જણાતું નથી, માટે સુજ્ઞ મનુષ્યોએ દરેક પ્રકારના પ્રયત્ન વડે કુસંપના પ્રવેશનો અટકાવ કરવો અને સંપની વૃદ્ધિ કરવી, જેથી લક્ષ્મી, સુખ, સંતોષ, શાંતિ, ધર્મસાધન, પુણ્ય બંધ અને યાવત્ સ્વર્ગાદિ સુખની પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકે.

* * *

ગુરુ કરતાં ગ્રંથ વિશેષ.

ગ્રંથો એ એક રીતે ગુરૂ કરતાં પણ વિશેષ છે કેમકે તે માંગ્યા વગરજ શિક્ષણ આપે છે; અને તે છતાં કેટલાક શિક્ષકની પેઠે તે કઠોર શબ્દ બોલતા નથી કે કદિપણ ગુસ્સે થતા નથી. વળી તે આપણી પાસેથી કંઇ પણ ધનની ઇચ્છા રાખતા નથી. તમે જ્યારે પણ તેની પાસે જશો, ત્યારે ઉંઘતા જણાશે નહિ અને તેમને પ્રશ્ન કરવાથી કાંઈ પણ વાત તે તમારાથી છુપાવી રાખશે નહિ. તેનું બોલવું તમને નહિ સમજાય, તો તેથી તે નાખુશ થતા નથી. અને તમે અજ્ઞાન હો તો તેથી તે તમને હસતા નથી. ખરેખર! જ્ઞાનથી ભરપુર ગ્રંથોનો સંગ્રહ એ આ પૃથ્વીમાં બધા ધન કરતાં વ્હડીયાતું ધન છે, અને આવા સંગ્રહની તુલના કોઈપણ બીજી સારી વસ્તુ સાથે થઇ શકે તેમ નથી; જેઓને સત્ય, સુખ, જ્ઞાન, અને ભક્તિ ઇત્યાદિ મહત્તાઓ પોતાની કરી લેવાની ઇચ્છા હોય તેઓએ તો ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરવાની અને તે વાંચવાની હોંશ અવશ્ય રાખવીજ જોઇએ.

પ્રિય વાંચકવૃંદ, આથી આપને વિદીત થયું હશે કે ગુરૂ કરતાં ગ્રંથ વિશેષ છે, માટે જેમ બને તેમ ગ્રંથોનો સંગ્રહ અને વધારે ફેલાવો થાય તેમ કરવું એ દરેક માણસનું કર્તવ્ય છે, તો લગ્નમાં, સીમંતમાં, ગરબામાં, વ્રતોમાં તેમજ પ્રભાવનાઓ વીગેરે બીજા શુભ પ્રસંગોમાં કાચની ત્થા ચીનાઇ પ્રકારની તેમજ એલ્યુમીનમ વીગેરે વિલાયતી ફેશનની મોહીની રૂપ અપવિત્ર ચીજો નહિ વેંચતાં દિગંબર જૈન પુસ્તકાલયોમાં મળતાં સ્વધર્મ રહસ્યનાં તેમજ સ્વદેશ અતિ અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય તેવાં પુસ્તકો વેંચી આ દેશના કરોડો રૂપીઆ પરદેશ જતાં અટકાવવાને ભાગ્યશાળી થાવ.

* * *

બેરીસ્ટરની હોંશીઆરી.

શ્રી. બાબુભાઈ બેરિસ્ટરને એવી ટેવ હતી કે સુતી વખતે હમેશાં પોતાનું ઘડીયાળ ઝળકતા લીસા અછોડા સાથે પોતાનાં ઉશીકા નીચે મુકતા. હવે એક રાત્રે અચાનક તે ઘડીઆળ ઉશીકાની નીચેથી ખસી ગયું અને બેરિસ્ટર સાહેબને તે રાત્રે બરાબર ઉંઘ નહિ આવતી હોવાથી ઘડીઆળ તેમના પગ પાસે આવી ગયું, તેટલામાં બેરિસ્ટર સાહેબનો પગ ઘડીઆળના છેડાને લાગ્યો. આ ઠંડી, લીસી અને જરાક લાંબી ચીજ પગને અડકવાથી બેરિસ્ટર સાહેબ એકદમ ઝબકી ઉઠયા અને એકદમ બુમો પાડતા પથારીમાંથી બહાર નીકળી ગયા અને પોતાની સ્ત્રીને ઢંઢોળીને બુમો પાડવા લાગ્યાઃ—"અરે ઉઠ ઉઠ, પથારીમાં કંઇક ઝેરી જનાવર છે. ઉઠ, ઉઠ."

બૈરી બીચારી બ્હીકથી તરત ઉઠી. આ વખતે કમનસિબે બત્તી બુઝાવેલી હતી. બેરીસ્ટર સાહેબ અને બૈરીએ અંધારામાં ધાંધલ મચાવી મૂકયું અને આમ તેમ દીવાસળીની પેટી શોધવા માટે દોડવા લાગ્યા, પણ રખે તે ઝેરી જાનવર પથારીમાંથી નીકળીને બહાર ફરતું હોય તે માટે વધારે વધારે ગભરાવા લાગ્યા! બેરિસ્ટર સાહેબ કરતાં તેમની બૈરીની આંખો વધારે તેજ હતી એટલે તેણે અછોડાના ચળકવાથી અને ઘડીઆલના "કટ કટ" થતા અવાજથી જોઇ અને જાણી લીધું કે તે જાનવર કોઈ નહિ પણ ઝેરી સાપનું બચ્ચું છે અને હજુ પથારીમાંજ પડેલું છે! એટલામાં તેના હાથમાં બેરિસ્ટર સાહેબની રૂપાની મૂઠની મોટી જાડી લાકડી આવી ગઇ એટલે તરતજ તે લાકડી ધણીને આપતા બોલી—"લો, આ લાકડી, દબાવો સાપને, પણ જો જો હં, ઉછળીને તમારે ગળે ન વળગી પડે."

બેરિસ્ટર—ચાલ તું દુર રહે; તે લુચ્ચાને આપણી પથારીમાં વગર પરવાનગીએ આવવાનો સ્વાદ ચખાડું છું."

આટલું બોલતાંની સાથેજ બે ચાર ફટકા તે બિચારા સોનાના નાજુક સાપ ઉપર જોરથી બેરિસ્ટર સાહેબે કકડાવી કાઢયા, તેટલામાં બેરિસ્ટર સાહેબના શોર બકોરથી જાગી ઉઠેલો નોકર હાથમાં વોલસીટ લઇને દાખલ થયો અને બધાં નીચાં નમીને સાપ મરી ગયો કે જીવતો છે તે જોવા જાય છે, તો સાપને બદલે પોતાના સો રૂપીઆના ઘડીઆલનો અને અછોડાનો ખુરદો થઇ ગયેલો જણાય છે. બેરિસ્ટર સાહેબે આજ સુધી પોતાની તમામ હોંશીયારી જે કામે લગાડી હોય, તો આ સોનાના કટ કટ કરતા નાનકડા સાપ ઉપરજ છે.

* * *

સ્ત્રીની બેદરકારીનું પરીણામ

એક બાઇને ત્યાં અથાણું થતું હતું ત્યારે એક તરફ કેરીઓ કપાતી હતી અને બીજી તરફ રાઇ પીસાતી હતી. અથાણાં કરવા માટે કેટલાંક સગાંવહાલાં અને પાડોશીઓ સાથે છોકરાં લઇને આવેલાં હતાં. બધા અથાણાંના કામ પાછળ મંડયા હતા. વાતોના તડાકા મારતાં જાય અને કેરીના કટકા મોમાં મૂકતાં જાય, પણ પેલી તરફ દોઢ વર્ષનો બિચારો ચમન શું કરે છે તે કોણ જુવે છે? ચમન ભાઇએ તો રાઇ પીસેલી કથરોટમાં હાથ ઘાલી ચાટવા માંડયું હતું અને આંખે પણ લપેડા કર્યા હતા. જ્યારે તે એકાએક ચીસ પાડી ઉઠયો, ત્યારે બધાંને ખબર પડી. જુવે છે તો ચમનભાઈ આંખો ચોળવા મંડયો છે અને વધારે વધારે બુમો પાડે છે. ધણીએ

મહેનત કરી, ધણીએ દવા કરી, પણ ચમન ની આંખો સારી થઈ નહિં. હજુ તેની આંખે બરાબર દેખાતું નથી. નિશાળમાં ભણવા જવાતું નથી, અને અજવાળાની સ્હામે પણ જોવાતું નથી. અર્થાત્ બિચારાએ ન્હાનપણથીજ આંખો જેવું રત્ન ખોયું !

❀ ❀ ❀

रडवा कूटवानुं माठुं परीणाम
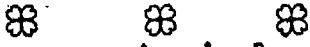
એક ૨૬ વર્ષની યુવતીને ચાર પાંચ માસનો ગર્ભ હતો. એટલામાં પોતાના પિત્રાઇમાં એક જુવાન અને જરા શ્રીમંત પુરૂષનું મરણ થયું. આપણામાં રડવા કુટવાનો રિવાજ છે તે એટલે સુધી કે સ્ત્રી માંદી હોય કે સાજી, પણ તેને રડવા કુટવા જવુંજ જોઇએ. સ્ત્રી માંદી હોય કિંવા નહિ જવાનું સબળ કારણ હોય, છતાં જો રડવા નહિ જાય, તો તેની નિન્દા થાય છે. પેલી યુવતિ પણ રડવા કુટવા જતી હતી પણ શરીરે અસુખ હોવાથી તેનાથી લશ્કરી ઢબે ધડામાર કુટાતું નહોતું. પછી એક દીવસ બહાર ગામથી કેટલાંક બૈરાં કાણુ કરવા આવ્યા, તે દિવસે એ બાઇ પણ કુટવા ગઇ. રોજ કરતાં આજનું કુટવું બહુ સખત હતું. કેટલાંક બૈરાં તો છાતિ અડધી ઉઘાડી મુકીને છાતિ ઉપર ધડાધડ કુટતા હતા. કેટલાંક બૈરાંની છાતિમાંથી લોહી પણ નિકળતું હતું ! આ વખતે પેલી યુવતિ પણ સખત રીતે કુટતી હતી. આવું સખત કુટવાનું કામ બે ત્રણ કલાક ચાલ્યું. આ પ્રકારે સખત કુટવાથી કેટલાંક સખત બાંધાનાં બૈરાંઓને તો લોહી નિકળીનેજ રહ્યું અને કેટલાંકના હાડકાં, હાથ અને છાતી દુઃખવા આવ્યાં, પણ પેલી યુવતિને ગર્ભશ્રાવ થઇ ગયો. કેટલીક દવાઓ કરતા છતાં સારૂં થયું નહિ. પરિણામે હિસ્ટિરિયા થઇ ગયો. ચાંપતી દવા કરવાથી તે વખતે તેને આરામ થયો, પણ ત્યારથી ક્ષય રોગ થઇ ગયો. અને છેવટે ત્રણ વર્ષે તે યુવતિનું મૃત્યુ થયું !

❀ ❀ ❀

माटलुं उघाडुं मुकवानुं परिणाम.
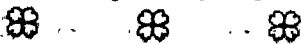
એક ગ્રહસ્થે ઘરમાં વાપરવાને માટે ગોળનું માટલું લાવીને સ્ત્રીને આપ્યું. સ્ત્રીએ તેને ફોડી રોજ થોડો થોડો ગોળ વાપરવા માંડયો. મહિના બે મહિના પછી તે ગ્રહસ્થના ઘરમાં કંઇક પ્રસંગ આવતાં ૨૫-૩૦ માણસોને જમવાનું કહ્યું. ગોળના લાડુ વીગેરે જમણ બનાવ્યું હતું. બધા જમી રહ્યા પછી ઘેર જતાંજ કેટલાકને ઉલટી ઝાડા થયા, અને કેટલાકને કલાક બે કલાકે થયા. એ પ્રમાણે જેટલાએ લાડુ ખાધા હતા તે બધાનેજ કોલેરા જેવું થયું. બધાને ઘેર રડારોળ થઈ રહી હતી. ડૉકટરને બોલાવી મંગાવ્યો હોંશીઆર ડાકટરે બારીકાઇથી તપાસ ચલાવી જણાવ્યું કે ગોળના માટલામાંથી ગોળ વાપર્યો હતો, તેમાં ઘીલોડીનો ગળ પડયો હતો. અને તેનુંજ ઝેર ખાનારાઓને ચઢી ગયું હતું. ગોળનું માટલું સારી પેઠે ઢાંકીને રખાયું ન હતું, ઘરધણીને ત્યાં પણ કોલેરો થઇ ગયો હતો. બધાંને દવા આપવામાં આવી, જેથી ઇશ્વરકૃપાએ એક બે જણ સીવાય બધાજ બચી ગયા. જો સ્ત્રીઓ ખાવાપીવાની જણસો ઢાંકી રાખવાની બારીક સંભાળ રાખે, તો આવું ભયંકર પરિણામ થતાં અટકે.

સરૈયા (સુરત.)

रतलाम बोर्डिंगनो समारंभ.

દિવાન સાહેબની હાજરી અને ઉત્તમ ભાષણ.

રતલામના શેઠ માણેકચંદ પાનાચંદ દિગંબરી જૈન બોર્ડીંગ હાઉસનો પ્રથમ વાર્ષિક મેળાવડો આસો સુદ ૧૪ની સવારે નવ વાગતે ખાસ ઉભા કરેલા મંડપમાં ઠાઠમાઠથી થયો હતો.

જેમાં મુંબાઇ, સુરત, વડનગર, ઇંદોર, મંદસોર, ગઢી, ડુંગરપુર, કોટડી, ખાચરોદ, દાહોદ, રામપુર વગેરે સ્થળેથી આશરે ૧૦૦ તથા રતલામ રાજ્યના અમલદાર વર્ગ તથા શહેરના પ્રતિષ્ઠીત ગ્રહસ્થો મળી ૫૦૦ ગ્રહસ્થો હાજર હતા. પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ મંગળાચરણ કરવા પછી દાનવીર જૈન કુ. શેઠ માણેકચંદજીની દરખાસ્ત અને શેઠ કસ્તુરચંદજી ગંગારામ ગુલાબચંદવાળાના ટેકાથી રતલામ સ્ટેટના દિવાન સાહેબ રાયબહાદુર પં૦ બ્રીજમોહનનાથ બી. એ. એલ. એલ. બી. ને પ્રમુખસ્થાન અપાયું હતું. બાદ વિદ્યાર્થીઓનું ગાયન થવા પછી સેક્રેટરી લલ્લુભાઇ પ્રેમાનંદદાસ એલ. સી. ઇ. એ. પ્રથમ વર્ષનો રિપોર્ટ વાંચતાં જણાવ્યું હતું કે—

આ રીપોર્ટ રજુ કરતા પહેલાં મને જણાવવાને ખુશી ઉપજે છે કે, આ ફાની દુનિયામાં જ્યાં જીંદગીનો ભરોસો નથી, જ્યાં મનુષ્યનો આત્મા ક્ષણભંગુર સ્વપ્નવત્ સંસાર તજી દેતાં વાર કરતો નથી, જ્યાં દુષ્ટ દુકાળે કેર વર્તાવી દીધો છે ને પાપી પ્લેગે જ્યાં લોકોનો કચ્ચરઘાણ વાળી દીધો છે, ત્યાં 'જે હાથે કરશે તેજ સાથે આવશે' શિવાય બધું જયાંને ત્યાં પડી રહી કોઇ પણ કોઇની સાથે જતું નથી. આવા સદ્‌જ્ઞાનથી આ બોર્ડીંગના સ્થાપકોએ બોર્ડીંગ ઉઘાડવાનું જે પ્રથમ પગલું ભર્યું છે, તે ઘણું પ્રશંસનીય છે. તેમાં વળી આ વાગડ જીલ્લો જ્યાં આપણી દિગંબર જૈન કોમ બીજી બધી કોમ કરતાં કેળવણીમાં તદ્દન પછાત છે એટલુંજ નહીં, પરંતુ વેપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગાદિ બાબતમાં પણ તેવીજ અધમ સ્થીતિ ભોગવે છે, તેવા ભાગના મધ્ય સ્થાન રતલામમાં શેઠ મા. પા. દિ. જૈ, બો. સ્કુલ ઉઘાડી છે, જે જેટલુંજ વખાણવા લાયક છે તેટલુંજ ઉપયોગી છે.

આપણી જૈન કોમમાં દર વર્ષે લાખો રૂપીઆ ખરચાય છે, પણ તે ફક્ત મંદિર બધાવવામાં કે પ્રતિષ્ટાદિ કરાવી જમણવારમાંજ થાય છે; પરંતુ જમાનાને અનુસરી જોતાં સ્થાપકોને એમ લાગ્યું કે અન્ય કોમોની સરખામણીમાં કેળવણીની બાબતમાં આપણી કોમ ઘણીજ પછાત છે, ને જે ઉંચી કેળવણી લેવાની ઇચ્છા કરે તેમને રહેવાની ને જૈન ધર્મના નિયમો પાળી અભ્યાસ કરવામાં ઘણી અડચણો પડતી તે અડચણો દુર કરવાના હેતુથી સ્થાપકોએ પ્રથમ મુંબઇમાં ને તે બાદ અમદાવાદ, કોલ્હાપુર વિગેરે સ્થળોએ આવી સંસ્થાઓ ધાર્મિક જ્ઞાન સહિત આપવાની ઉઘાડી, છેવટે અત્રે પણ તેવી સંસ્થા સ્થાપી છે, જેનો આ બાજુના શ્રીમંતોએ દાખલો લેવા જેવો છે.

મહાશયો, આપણે વિદિત છે કે ગત વર્ષ આસો શુદી ૧૨ ને દીને આજ જગો ઉપર ભવ્ય મંડપ નાંખો શ્રીમાન રતલામ નરેશ કેપટન સર સજ્જનસીંહજી શ્રીમાન સાહેબ બહાદુર કે. સી. એસ. આઇ ના પ્રમુખપણાથી તેમના આશરા નીચે આ સંસ્થા સ્થાપન કરવાનો મેળાવડો ભારે ઠાઠથી કરવામાં આવ્યો હતો, જે વખતે શ્રીમંત સરકારે કેળવણીના ઉત્તેજનાર્થે હંમેશને માટે આ બોર્ડિંગને વાર્ષિક રૂા. ૧૫૦) દોઢસો જેવી સારી મદદ આપી આપણી કોમને આભારી કરી છે, જે માટે કમીટી અંતઃકરણપૂર્વક ઉક્ત શ્રી સરકાર સાહેબનો ઉપકાર માને છે, આ સંસ્થાનો સ્થાનિક પ્રબંધ એક પ્રબંધકારિણી સભા મારફત થાય છે અને હાલના સુપ્રીટેન્ડંટજી મી. કાળુરામ જૈન સંતોષકારક કામ કર્યા જાય છે. આ સંસ્થામાં પેઇંગ વિદ્યાર્થી રૂ૦ ૫) માસિક આપી દાખલ થાય છે, જ્યારે શક્તિ વિનાનાને ફ્રી (નોન પેઇંગ) તરીકે દાખલ કરવામાં આવે છે. આજુ વર

સમાં ૨૭૨૮૨ ઉપર ૩૬ની સંખ્યા છે, જેમાં ૨૫ની હાજરી છે. તેમાં ૧૯ હુમડ ૫ ખંડેલવાળ અને ૧ બધેરવાળ છે, જેઓ દાહોદ, કોટડી, ગડી, રતલામ, કુશલગઢ, ગરોઠ બાલિગઢ, પ્રતાપગઢ, મંદસોર, રામપુર, ગૌતમપુરા વગેરેના રહીશ છે અને તેમને હિંદી બીજીથી અંગ્રેજી ચોથી ચોપડી સુધીનું શિક્ષણ મળે છે.

આ વર્ષમાં એકંદર ખર્ચ રૂ. ૧૯૭૦ાાાાાા થયો છે. ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાને માટે સારો પ્રયાસ ચાલે છે. અને સુપ્રીટેન્ડંટે એક વર્ષમાં સારૂં ધર્મ શિક્ષણ આપ્યું છે. સ્કુલમાં જવાનો વખત બાદ કરતાં બાકીનો આખો વખત વિદ્યાર્થીઓ આ સંસ્થાના મકાનમાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટની ચાલુ દેખરેખ નીચે રહેવાથી વિનય વિવેક સાથે ધાર્મિક જ્ઞાન મળતું હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક વિગેરે કેળવણી મેળવવામાં આ સંસ્થા એક આશીર્વાદ સમાન થઇ પડી છે. વળી અત્રે કસરત પણ શીખવાય છે.

આ પ્રસંગે મારે ભુલવું જોઇતું નથી કે અમો મુંબઇ બોર્ડીંગની મેનેજીંગ કમીટીના મેમ્બરો મુંબઇ રહેવાથી આ ખાતાને પડતી અગવડો દુર કરવામાં સહાયક મી. કે. કે. નાણાવટી એમ. એ; મી. ડૉકટર સાહેબ વિગેરે દરબારી ગૃહસ્થોએ તથા શેઠ કસ્તુરચંદજી તથા શેઠ રીખવદાસજી વિગેરે ગૃહસ્થોએ પ્રસંગોપાત કરેલી મદદ માટે તેમનો કમીટી તરફથી અંતઃકરણપૂર્વક હું આભાર માનું છું.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સગવડ હોવા છતાં પણ આ સંસ્થા સંપૂર્ણ બનાવવા માટે નીચેની સુચના કરવા રજા લઉં છું—

૧ હાલનું મકાન એક ભાડાનું મકાન છે, તેમાં ફક્ત ૩૦—૪૦ વિદ્યાર્થી માંણુમાંણુ રહી શકે છે, પણ જમાના પ્રમાણે દેરાસર, લાયબ્રેરી, કસરતશાળા, ભોજનગૃહ (રસોડો) વિગેરે માટે અલાયદા ઓરડા સહિત હવા અજવાળાવાળા નવા મકાનની જરૂર છે.

૨ આવા મકાન માટે જોઇતી અને પુરતી જગોની સગવડ કરી આપવા અમો અત્રેના માહારાજશ્રી જેમના આશરા નીચે આ ખાતું ચાલે છે, તેમને નમ્ર અરજ કરીશું.

૩ દુષ્કાળ અને પ્લેગ વિગેરે દેશને પ્રતિકુળ અનેક કારણોને લીધે આપણા દેશની પલટાયલી દશા જોતાં આ ખાતાના વિદ્યાર્થીઓને (એન્જીનીઅરીંગ કોલેજ) ઇજનેરી પાઠશાળા, (મેડીકલ કોલેજ) ડાકટરી પાઠશાળા, (ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટયુટ) કળાભુવન વિગેરે ધંધાદારીની શાળા–પાઠશાળાઓમાં જેમ બને તેમ વધુ સંખ્યામાં મોકલવા જોઇએ, અને તેમ કરવાને દરેક ખાતામાં જોઇતી સ્કોલરશીપ આપી, વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવા જોઇએ. આ કાર્ય ઉપાડી લેવા માટે મારા દિગંબર શ્રીમંતોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

૪ આ બાજુ મોટા વરા, જમણવાર, લગ્ન, શ્રીમંત અને નાતનાં લાણાં વિગેરે દરેક શુભ કે અશુભ પ્રસંગે આ ખાતાને કંઇક કાયમની રકમ મળવાનો બંદોબસ્ત કરવા દરેક વિભાગના અગ્રેસર નાતીલાઓને વિનંતી છે.

૫ આ ખાતાની અગત્યતા સમજાવવાની તથા ભવિષ્યમાં થવાના લાભોની માહીતી આપવાના કામમાં આ પ્રાંતના દરેક વિભાગના અગ્રેસર અને કેળવાયલા ગૃહસ્થોની ફરજ છે એમ સમજવું જોઇએ છે.

૬ છેવટમાં જણાવવાનું કે આપણા જૈનોમાં ધર્માદાવૃત્તિની ખામી નથી. દર વરસે સેંકડો બલ્કે હજારો રૂપીઆ જુદી જુદી રીતે વ્યવહારિક કાર્યોમાં ખરચાય છે, અને એવી રીતે પુન્યની નીક તો વહીજ રહી છે,

પરંતુ તેના પ્રવાહની દિશા કેળવણીના ઉત્તેજન તરફ માત્ર ફેરવવાની જરૂર છે. પોતાના ધર્મ બંધુઓનું ભલું કરવાની દરેક સુજ્ઞ જનની ફરજ છે, માટે મારા વહાલા ભાઇઓ, આ ખાતાને સદા સ્મરણમાં રાખી તેને જાથુનું કરવા માટે તેની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ માટે અને હરેક રીતે વિદ્યાના કામમાં ઉત્તેજન આપવા ઉત્સાહી રહેશો એવી આશા છે. વગેરે. રિપોર્ટ વંચાયા પછી પં. કસ્તુરચંદજી ઉપદેશકે વિદ્યાર્થી થતા કાયદા અને બોર્ડિંગની આવશ્યકતા વિષે તથા મી. મીરાચંદે કેટલુંક વિવેચન કરવા પછી સુરતવાળા મુળચંદ કસનદાસ કાપડીઆએ આ બોર્ડિંગથી કેવું કેવું કાર્ય થયું છે અને આગળ કેવા સુધારા થવાની આશા રહે છે તે તથા બોર્ડિંગથી થતા લાભ અને આવા કાર્યોને સર્વેએ તન મન ધનથી મદદ કરવાની આવશ્યકતા વિષે અસરકારક ભાષણ હિંદી ભાષામાં કર્યું હતું તથા સભા ઉપર પં. દીપચંદજી ઉપદેશકનું રચેલું હિંદી ગાયન વાંચી સંભળાવ્યું હતું, બાદ ૪ વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યા અને લક્ષ્મી વચ્ચેનો સંવાદ ભજવી બતાવ્યો હતો તથા એકે અંગ્રેજીમાં સ્તુતિ ગાઇ હતી, બાદ પ્રમુખે (દિવાન સાહેબે) લગભગ ૦॥। કલાક સુધી ઉત્તમ ભાષણ આપ્યું હતું, જેની મતલબ નીચે મુજબ હતી:—

दिवान साहेबनुं भाषण.

आ बोर्डिंग गत वर्षे स्थापन थयाने आजे एक वर्ष निर्विघ्ने पूर्ण थयुं जाणी मने आनंद थाय छे अने कार्यकर्ताओने सारी रीते कार्य चलाववाने माटे मुबारकबादी आपुं छुं. अत्रे आवो शोख लोकोमां फेलातो जाय छे. अत्रे स्थानकवासी जैन कोलेज खुली, पछी रजपुत बोर्डिंग हाउस खुल्युं अने ते पछी तरतज आ बोर्डिंगनी स्थापना शेठ माणेकजीए छेक मुंबाईथी आवीने करी छे ते जणावतां मने विशेष आनंद थाय छे. भाई मुळचंदजीना केहेवा मुजब आप भाईओनो मारुं भाषण सांभळवानो विशेष आग्रह होवाथी हुं विद्या विषे केटलुंक विवेचन अत्रे करीश. विद्यार्थी थता फायदाओ तो सर्वे जाणोज छो, पण विद्याने अभावे आपणे शुं शुं नुकशानो खमवा पडे छे ते तरफ नजर करतां जणाय छे के विद्याने अभावे हिंदुस्तान पडती दशाए आवी गयुं छे. जो तमे युरोपनी साथे हिंदुस्ताननो मुकाबलो करशो, तो जणाशे के हिंदुस्ताननो करोडो रुपियानो माल जे युरोप जतो हतो तेने बदले आजे आपणे युरोपनो अबजो रुपियानो माल मंगाववो पडे छे. युरोपमां लाखनी दोलत कंई हिसाबमां नथी, पण त्यां तो मीलीअन (दश लाख) पर हिसाब छे तेम दोलत पण रुपियाथी नहि पण पौंडथी गणाय छे. जेथी दोलतनो साधारण आंकणीमां पण ते लोको १५० घणा आगळ वधेला छे. त्यां तो ओछामां ओछो दोढ करोडनो आसामीज धनवान गणाय छे. हिंदुस्तानना लोको वेपारी नथी, पण युरोपना वेपारीओना आडतीया जेवाज बनी गया छे. जुओ के राली ब्रधर्सनी कंपनी केवो मोटो व्यापार चलावे छे, पण अत्रे तो बे भागीआज वेपार चलाववतां लढीने कोर्टे जाय

छे. आम थवानुं कारण विद्यानो अभावज छे, माटे आखा देशनी हालत सुधारवाने माटे विद्यानी जरुर छे. भणवाथी परमारथ साधी शकाय छे. मनुष्यनी जींदगी एक सोकटांबाजीनी रमत जेवी छे. सोकटांबाजीमां सामे रमनार होय छे, पण संसाररुपी बाजीमां सामे रमनार तरीके कोई नथी, पण आपणे कुसुंप, बिमारी, खोटी वातो अज्ञान वगेरे दुश्मनोथी जीत मेळववी जोईए. ए संसाररुपी बाजी खेलतां आवडवुं जोईए ते माटे विद्यानी जरुर छे, माटे अत्रे जे बोर्डिंग खुली छे तेनी सर्वेए कदर करवी जोईए. मात्र राजा साहेब उपरज विश्वास राखी तमारे बेसी रहेवुं जोईए नहि. जो तमे कार्य शरु करो तो जरुर राजा साहेब मदद आपे खरा. बहारना लोकोए आवीने अत्रे आ कार्य कर्युं छे तेनो दाखलो लई रतलामना भाईओए पण आवां खातांओनुं अनुकरण करवुं जोईए. बापदादाना रिवाजने पकडी राखवानो हवे समय नथी. में सांभळ्युं छे के अत्रे जुदी जुदी न्यातोनां हालमां ७९ नुक्ताओ (जमणो) थनार छे जेमां लगभग सवा बे लाखनुं पाणी थई जशे तेने बदले जो आवी रकम विद्यादानमां खरचाय तो केटलो लाभ थाय! बापदादाना रिवाजो फेरववा माटे हिंमतनी जरुर छे अने दाखला तरीके रतलाम सरकारे पोताने त्यां दशेरापर दर वर्षे श्राद्ध निमित्ते आशरे रु. २०००) खरची ब्राह्मणो जमाडता हता ते भारे हिंमत चलावी ए खरच हालमां बंध करी ते खर्चमांथी रु. १५०) ना मासिक खरचे ब्राह्मणोनी एक बोर्डिंग चालु करवा हुकम कर्यो छे जे तमारे अनुकरण करवा जेवुं छे. स्त्री शिक्षणना अनेक फायदाओ छे, माटे अत्रे स्त्री शिक्षणनी अत्यंत खामी होवाथी श्राविका पाठशाळा खोलवानी जरुर छे तेम विधवाश्रमनी पण जरुर छे. अत्रेना भाईओ जे धर्मादा फाळो वेपारमांथी काढे छे तेमांथी विद्यादान पाछळ कंईने कंई रकम खरचवी जोईए. आपना रिपोर्टमां बोर्डिंग माटे मकाननी जरुर दर्शाववामां आवी छे, माटे जो बोर्डिंग नुं मकान बांधवामां आवशे तो राज्य तरफथी रजपुत बोर्डिंग हाउस बंधावानुं छे तेनी साथे आपनुं बोर्डिंग हाउस बांधवाने राज्य तरफथी मफत जग्या पुरी पाडवामां आवशे. आ मेळावडानुं प्रमुखस्थान तमोए मने आपवा माटे तमारो हुं आभारी थयो छुं, वगेरे.

એ પછી પરી. લલ્લુભાઇ તથા મી. મુળચંદ ભાઇએ સર્વેનો આભાર માનનારૂં વિવેચન કરવા પછી પાન ગુલાબ હાર તોરા લઇ ૧૧ વાગતે મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

આ મેલાવડા પ્રસંગે માળવા પ્રાંતિક સભાના ઉપદેશક પં. કસ્તુરચંદજી ખાસ પધાર્યા હતા, જેમનું આગલી રાત્રે શેઠ ગંગારામ ગુલાબચંદજીના પ્રમુખપણા નીચે વિદ્યાવૃદ્ધી ઉપર અચ્છું ભાષણ થયું હતું, જેમાં ૫૦૦ની હાજરી

હતી. તેમ મેલાવડાની સાંજે શેઠ મનીરામ ગારધન મંદસોરવાળાના પ્રમુખપણા નીચે જંજાવર સભા મળી હતી, જેમાં પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓની ધાર્મિક શિક્ષણની તપાસ લેવામાં આવી હતી જેથી આનંદ પામીને પ્રમુખે રૂ. ૫) તથા શેઠ ગંગારામ ગુલાબચંદ તથા તેમની પુત્રી તરફથી રૂ. ૫)-૫) મળી રૂ ૧૫) વિદ્યાર્થીને ઇનામ માટે આપવામાં આવ્યા હતા તેમ આ પ્રસંગે મી. મુલચંદ કસનદાસે જણાવ્યુ હતું કે અત્રે પણ અમદાવાદની માફક બોર્ડિંગની એક વિઝીટર્સ કમીટી નીમવામાં આવી છે જેની ફી માત્ર રૂ. ૨) જ રાખવામાં આવી છે અને જે મેમ્બરો થશે તેને રૂ. ૧ાા નું 'દિગંબર જૈન' પત્ર મફત મળવાની ગોઠવણ થઇ છે માટે સર્વેએ મેમ્બર થવું જોઇએ, જેથી તેજ વખતે ૩૦ મેમ્બરો નોંધાયા હતા. તેમ તે પછી પં. કસ્તુરચંદજીએ ૧ાા કલાક સુધી પાંચ અણુવ્રત ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું. એકંદરે ધારવા કરતાં આ પ્રથમ મેલા વડો વિજયી નિવડયો હતો અને ૨૫ વિદ્યાર્થીઓ તો હતા અને બીજા ૧૭ વિદ્યાર્થીઓ હાલ દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, જેથી હવે ૪૨ વિદ્યાર્થીઓ આ ઉત્તમ ખાતાનો લાભ લઈ રહ્યા છે.

एकता.

एकता देवता यत्र, वर्तते सर्वतोमुखी ।
शान्तिरुन्नतिरिष्टिस्य, प्राप्तिस्तत्र पदे पदे॥

ऐक्यं नाम लोकेऽनर्घ्यं महारत्नं । निखिलाभीष्टसम्पद् सम्पादकः कल्पतरुः। धर्मोद्धाराय निरन्तराय उपायः । चिरन्तनाज्ञानान्धतमसोपहतानां सर्वदाऽवनति समुपालीढानां ज्ञातिनामुत्थानसमर्थ सामर्थ्यं । अथवाऽलमालापेन । यदपीह असाध्यमनासाद्यमप्राप्यमगम्यञ्चान्यै रुपायैस्तत् सर्वमप्यनयैकतया साध्यमासाद्यमप्राप्यं गम्यञ्च भवतीति मव्यक्तप्रायमेतत् पौर्वापर्यालोचना चतुरचेतसां ।

अद्य ये (योरुप जापान देशीया) उन्नति शिखरावलम्बिनो निःशेषदेशाधिष्ठितजनानां शिरोमणीयन्ते तत् केवलमैक्यस्यैव माहात्म्यम् । ये (योरुप देशीयाः) स्वदेशोत्पन्नं विपन्नमालोक्य ज्ञातिभ्रातरं तद्विपत्प्रतीकाराय प्राणानपि तृणाय न मन्यन्ते । ये च स्वधर्मोद्धाराय सर्वस्वं परिजिहीर्षन्ति । ये महात्मानो विपन्नमुद्धार्य्यैव पौरुषवन्तो न तु पारस्परिक कलहेन । तास्तान् धार्मिक व्यापारान् सर्वं साधारणोपकारकान् समुत्थाप्यैव धार्मिका नतु तेषु तेषु धार्मिक कार्येषु विविधान् विघ्नानुपस्थाप्य । धन्यास्ते । धन्या च सा भगवती वसुधा यत्रैतादृशाः कर्मठा एकता समवलम्बिन उत्पद्यन्ते । कथं न ते लोके सर्वाग्रगण्याः स्युरेषाञ्चैतस्यैवंविधोभावः सर्वथाऽतिथ्यंकुम आदरया दृष्ट्या च पश्यामः। एषामाराध्यदेवतां भगवती " मेकताम् " प्रतीक्ष्यामहे च तमभ्युदयशालिनं समय मुत्सुके लोचनैर्यदा वयमपि (जैनाः) पारस्परिक मनोमालिन्यं, धर्मज्ञात्युन्नति बाधाकरमपनीय सर्वतोभावेनएते समाराधन तत्पराः सन्तः कार्यक्षेत्रेऽवतीर्णा भविष्यामः। काशीस्थ स्याद्वादमहा विद्यालयस्याधिष्ठाता

नन्दकिशोर जैन ।

समयसिन्धु निदर्शनम्

प्रचण्डदोर्दण्डमण्डितमण्डलाग्रखण्डितारखण्डभूमण्डलसपत्नतते रिव दाशरथे रपराजितमन्त्रोपमानानेकान्तवादरयविजितानिखिलसर्वम्मन्ययौगप्राभाकरकापिलजैमिनीयमीमांसकताथागतयवनार्य्यादिसन्दोहस्य जैनवृन्दस्य व्रतशैलशिखरासीनशीलहिमानीपतनशमितकृष्णवर्त्मकुण्डायां सीतायामिवाभिभूतायां निर्मलपरदाराभिभवकृतिवद्धपरीकरेण रावणेनैव मिथ्यादृक्कुत्कूलहृद्धाच्छन्नैकान्तश्रद्धानिविडान्धकारेण सौगतमीमांसकाद्यनेकैकान्तदर्शनादर्शकसन्दोहेन सद्वस्तुस्वरूपसम्पादनशीलसद्वृत्तिविजितनिखिलैकान्तवादवृत्तौ जैनवृत्तौ जैनजात्यपराख्यया ख्यातायां परिनिन्दिततत्पक्षकुक्षिकक्षाकक्षीकृतजनसंक्लेशसज्जनकपरमप्रियपात्रभ्रातृदुष्कृत्यवृत्तेः सद्वृत्तावधारित नियोजकवृत्तिवृत्तीतरवृत्तीभीषणस्य विभीषणस्येव, परिनिन्दितानन्तसंसृतिसंसरणकारणार्य्यम्मन्याद्यनेकधर्मसंधारिवस्तुस्वरूपापलापैकान्तवादवृत्तेः कवलीकृतककुभकाननायेवा रणवारणसिंहशावकसान्निभस्य श्रीमत्कुंवरदिग्विजयसिंहस्यसाहाय्यादुर्धर्षप्रतापतपनसन्तापतापितारीतितति वीररसोचितनिखिललक्ष्मलक्षितलक्ष्मण इव मिथ्यैकान्तवशावशङ्कतार्यम्मन्य ताथागताद्यनेकमत्तमतङ्गजमदोत्पाटनपटु केसरीव केसरीनिश्रेयसाभिलाषिपथिकपाथेयसन्निभसम्यग्ज्ञानदानपालिताखिलाचलाचलः स्याद्वादरत्नरत्नाकरो वादिगजकेसरी विद्वच्छिरोमणिः गोपालदासः स्वपक्षिपक्षेतरपक्षपक्षिनिकेतनलङ्कायामिवार्यनिकेतनार्यपुरे (अजमेरनगरे) स्वीयपराक्रमपौरुषपराजिताखिलसपत्नतततिुमुलसंगर इव मौखिकशास्त्रार्थे स्वरिपूनिवानार्यकार्यकारिण आर्यम्मन्यार्यसंज्ञकान् जिगाय।

निरवद्यापि या जैनजातिः किंचित्कालात् प्रागभर्त्सितासीत् सैवाखण्डपातिव्रत्यादिमण्डनेनसीतेव, पूर्वापरविरुद्धवाक्संदलनदक्षानेकान्तवादाद्यनेक शारदधिचन्द्रचन्द्रिकावच्छुभ्रगुणगणमण्डनेन मिथ्यान्धकारापगमधवलीकृताशाशेषसंज्ञिस्वान्तसम्मानिता सञ्जाता।

यत्तलब्धलक्ष्मणविभिषणोपमानसद्विचार भूषण भूषिताशेषशक्तिसमन्वित परवादिसिंहसन्निभ विद्वच्छिरोमणिश्रीमद्गोपालदासकुंवरदिग्विजयसिंहादिपुरुषरत्नानामुत्पादस्तत्र कथन्न सद्धर्मध्वजोल्लासःसमुल्लसतुतरां किञ्चसमयसिन्धुवेगोप्यचिन्तनीयः कथितश्च केनचिद्विचार चतुरचित्तानुभवि महाकविना—

समयएवकरोतिबलाबलंप्रणिगदन्तइतीव-
शरीरिणाम्।
शरदिहंसरवापरुषीकृतस्वरमयूरमयूर
रमणीयताम्॥

भोजैनवृन्दबान्धवाः! इदानीं सर्वरीत्यानुकूलसमयादिसामग्रीः संप्राप्य सर्वत्र सार्वजैनधर्मप्रचारयन्तु तत्रभवन्तोभवन्तःइत्यभ्यर्थयामोवयमितिपल्लवितेनालम्।

विनीतः—मक्खनलाल जैन.
मुरैनास्थजैनसिद्धांतपाठशालीयच्छात्रः

जैन जातिकी दशा और उसके सुधारका उपाय.
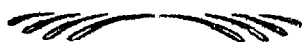
ए कौमके प्यारो ए कौमके दुलारो । ए कौमके जवानो ए कौमके कुमारो ॥
गफ़लतकी नींद छोड़ो सुस्तीको अब उतारो । बैठो संभलके अरु कुछ कौमी दशा निहारो॥

पहुंचे कहांपै इस दम इस बातको विचारो. ॥१॥

पहिले हमारा मस्तक ऊंचा जहानमें था । सारे जहांका नक़शा अपनेही ज्ञानमें था ॥
दौलतका ढेर सचमुच कुनो मकानमें था । अमृत कहें हैं जिसको अपनी ज़बानमें था ॥

वीरत्वका नमूना बांकी कमानमें था ॥२॥

चर्चा धरमका करना बस काम था तो यह था । दुखको पराये हरना बस काम था तो यह था॥
विपतामें धीर्य धरना बस काम था तो यह था।पूरा वचनको करना बस काम था तो यह था॥

सच्चे धरम पै मरना बस काम था तो यह था ॥३॥

श्रेयांस कैसे दानी थे बंसमें हमारे । सुकुमाल कैसे ध्यानी थे बंसमें हमारे ॥
अकलंक कैसे ज्ञानी थे बंसमें हमारे । लाखों धरमके बानी थे बंसमें हमारे ॥

धर्मज्ञ सारे प्रानी थे बंसमें हमारे ॥४॥

अब बंसकी हुई है अपने खराब हालत । घेरे हुए है उसको चारों तरफसे शामत ॥
घर२में आ बिराजी कम्बख्त अबजहालत । जाती रही है उल्फ़त और मिट गई है दौलत॥

अफ़सोस हो गई है रुखसत हमारी ताक़त ॥५॥

वह बल कहां गया है बांकी कमानवालो। वह गुण कहां गया है आगमके ज्ञानवालो ॥
वह जस कहां गया है कीरति महान वालो।वह धन कहां गया है हीरोंकी खानवालो॥

अफ़सोस सब लुटाया उंची दुकानवालो ॥६॥

पैसा न एक पल्ले दौलत भला कहां फिर । पूछे न बात कोई इज्ज़त भला कहां फिर
लाठीको थाम चलना ताक़त भला कहां फिर । आपसमें लड़के मरना ॥
उल्फ़त भला कहां फिर ॥

महदूद खुदको रखना शोहरत भला कहां फिर ॥७॥

शादी में ज़र गंवाना अब काम हो गया है। रंडियोंको ला नचाना अब काम हो गया है॥
फुलवारियां लुटाना अब काम हो गया है। मुर्दोंका माल खाना अब काम हो गया है॥

गाली गलोज गाना अब काम हो गया है ॥८॥

कौमी अनाथ बालक दर२ फिरें हैं मारे। मरती है विधवा बहनें भूखी बिलास हारे॥
कितने ही दीनभाई भूखे मरें बिचारे। मांगे है भीख घर२ कफनी गलेमें डारे॥

अफ़सोस पर नरींगे जुं कान तक तुम्हारे ॥९॥

विद्याकी कुछ न पूछो क्या चीज़ विद्या है। डर इससे लग रहा है गोया यह कुछ बला है॥
विद्या बिलान जाना हमने कि धर्म क्या है। पूछे जो कोई हमसे जीन धर्म चीज़ क्या है॥

देंगें जवाब है बस ! ग्रंथोंमें जो लिखा है. ॥१०॥

ग्रंथोंका ढंग सुनिये हमने जो करके छोड़ा। अलमारियोंमें उनको बस बंद कर के छोड़ा॥
नहीं धूप तक दिखाई जीस दिनसे घरके छोड़ा। बेखौफ हो चूहोंने उनको कतरके छोड़ा॥

पर हमने दम विनयका दम२में भरके छोड़ा॥ ११॥

मेले लगाके हमने रौनक बढ़ाके छोड़ी। घोड़े व हाथियोंकी लैनें लगाके छोड़ी॥
क्या२ सुनाऊँ शोभा जोर२ दिखाके छोड़ी। सब नामकी ग़रज़से दौलत लुटाके छोड़ी॥

असली ग़रज़को लेंकिन जड़से मिटाके छोड़ी ॥ १२॥

हमने प्रभावनाका सामान खोके छोड़ा। जिन धर्मका दिलोंसे श्रधान खोके छोड़ा॥
अपने बड़ोंका आदर सन्मान खोके छोड़ा। अपने भले बुरेका सब ज्ञान खोके छोड़ा॥

इमानकी तो यह हैं इमान खोकें छोड़ा ॥ १३ ॥

भैरोंको हमने सच्चे दिलसे मनाके छोड़ा। कालीपै काले बकरे का सर कटाके छोड़ा॥
मुरगोंको शीतलाके उपर चढ़ाके छो ा। कबरोंपै हमने पीरोंकी सर नवाके छोड़ा॥

शिवजीका लिंग अपनें दिलमें जमाके छोड़ा. ॥१४॥

ए कौमके सपुतो ए आन बान वालो। कुछ तो शरम करो अब अर्जुन के बान वालो॥
जो हो गया सो बेहतर आगे को संभालो। कौमी बुराईयोंको अब कौमसे निकालो॥

दो चार हाथ मारो पर कौमको बचालो ॥१६॥

इस दम भला है मौका यह कौमको जितादो। मौसम बहारका है कुछ तुमभी गुल खिलादो॥
उल्टीको झट सुलट दो बिगड़ीको झट बना दो। भेरीको जैन मतकी चारों तरफ़ बजादो॥

कुछ काम करके अपना बल गैरको दिखादो ॥ १५ ॥

दस बीस ब्रह्मचर्य आश्रम बनाके रहना। दस बीस जैन कालिज क़ायम करा के रहना॥
दस बीस अनाथालय फ़ौरन खुला के रहना। दस बीस पुस्तकालय दिलसे सजाके रहना॥

दस बीस औषधालय प्रासुक खुलाके रहना ॥१७॥

क़ौमी बिरादरोंको सीने लगा के रहना। क़ौमी बुराइयों को सचमुच भगा के रहना॥
रंडी के नाचकी जड़ जड़ से मिटा के रहनां। शादी गमी के खर्चों को तुम घटाके रहना॥

है जैन कौम मुरदा उसको जिलाके रहना ॥१८॥

जैन धर्मका नक़ारा जगमें बजाके रहना। गैरों को इस धरमकी अज़मत दिखाके रहना॥
हिंसाका नाम जगसे बिल्कुल मिटाके रहना। दुनियामें जिन धरमका सिक्का जमाके रहना॥

यह धर्म है महारथ इसको चला के रहना ॥१९॥

द्रव्योंकी सत्य चर्चा सबको सिखा के रहना। तत्वोंका भेद असली सबको सुनाके रहना॥
इश्वर का रुप सच्चा सबको दिखाके रहना। सीधा जो मोक्ष मार्ग सबको बताके रहना॥

मिथ्यात्वका अंधेरा जगसे मिटाके रहना ॥२०॥

जिन धर्म शास्त्रों का परचार कर के रहना। प्राचीन शास्त्रोंका उद्धार कर के रहना॥
घर२में शास्त्रों के भंडार कर के रहना। चारों वरणसे हरदम तुम प्यार कर के रहना॥

दुनियामें हर किसीका उपकार करके रहना ॥२१॥

अब काम कीजियेगा दिलसे विचार कर के। मैदां में आइयेगा आलस उतार कर के॥
कुछ दान दीजियेगा अपनोंका प्यार करके। धन चीज़ क्या है देदो जांतक निसार करके॥

मांगे है भीख "ज्योती" पल्ला पसार कर के ॥२२॥

बाबु ज्योतीप्रसादजी ए. जे. संपादक, "जैन प्रदीप" (उर्दु पत्र)
DEOBAND. देवबंद (सहरानपुर)

अमदावाद बोर्डिंगनो मेळावडो
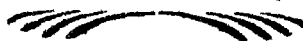
લગ્નની હદનો ઠરાવ અને લાઇફ મેમ્બરની યોજના

શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ સ્કૂલનો દશમો વાર્ષિક મેળાવડો આસો વદ ૨ ને દીને સવારે ૮॥ વાગતે બોર્ડિંગના ભવ્ય મકાનમાં ભારે ઉત્સાહથી થયો હતો જેમાં મુંબાઇ, સુરત, અંકલેશ્વર, આમોદ, વડોદરા, ડુંગરપુર, તથા અમદાવાદની આસપાસના ગામોના આસરે ૧૦૦ તથા શહેરના પ્રતિષ્ઠીત ગ્રહસ્થો વગેરે મળી આશરે ૨૦૦ ગ્રહસ્થો હાજર હતા. પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ મંગળાચરણ કરવા પછી પરી. લલ્લુભાઇની દરખાસ્ત અને શેઠ માણેકચંદજી જે. પી.ના ટેકાથી ખેડા જીલ્લાના માજી ડેપ્યુટી કલેક્ટર અને ઓ. મેજીસ્ટ્રેટ રા બા જીવણલાલ પ્રાણજીવનદાસ લાખીઆને પ્રમુખસ્થાન અપયું હતું બાદ સન્માનસૂચક ગાયન થવા પછી સેક્રેટરી શા. લલ્લુભાઇ લક્ષ્મીચંદ ચોકસીએ બોર્ડિંગનો ગત વર્ષનો રિપોર્ટ વાંચતાં જણાવ્યું હતું કે:—આ સંસ્થા સને ૧૯૦૩થી સ્થાપન થયા ને દશ વર્ષ પૂરાં થયાં છે હાલ સુધી આશરે ૧૫૦ વિદ્યાર્થીઓ આ બોર્ડિંગનો લાભ લઇને નોકરી તથા ધંધે લાગી ગયા છે. કુલ્લે દાખલ સંખ્યા ૪૬મા ૨૩ પેઇંગ ૧૫ હાફપેઇંગ અને ૮ નોનપેઇંગ છે. એ વર્ષે મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેઠેલા ત્રણમાંથી એક વિદ્યાર્થી પાસ થયો હતો. કુલ્લે આવક રૂ. ૩૨૩૪ાત્ર॥ થઇ હતી, જ્યારે રૂ. ૩૨૬૨॥ ત્રાનો ખરચ થયો છે, એટલે રૂ ૨૮)નો ઘટાડો પડયો છે. આ ખાતાના [illegible] ના ૧૨૪ મેમ્બરો હાલ છે, જેમને “[illegible] જૈન” પત્ર મફત અપાય છે. ગુજરાતના ૨૦૦૦ ઘરોની વસ્તીના પ્રમાણમાં આ મેમ્બર સંખ્યા નજીવી છે તો સર્વેએ એ સંખ્યા વધારવા પ્રયાસ કરવો. [illegible] ધાર્મિક શિક્ષણ પં. કાશીનાથ વલ્લભ સારી રીતે આપે છે, જેના પારખા મુંબાઇ દિ જૈન પરિક્ષાલય તરફથી લેવાયલી તેમાં ૩૧ માંથી ૨૯ પાસ થઇ કેટલાકને ઇનામો પણ મળ્યાં છે. તેમજ પરિક્ષાલયના મંત્રી તરફથી સારો અભીપ્રાય મળ્યો છે. આ વર્ષે જમનારની કુલ્યે સંખ્યા ૧૧૨૧૫ એટલે સરાસરી [illegible] હતી. આ સંસ્થાને એ વર્ષમાં મદદ આપનારા ગૃહસ્થોનો હું ઉપકાર માનું છું. આ વર્ષથી વિદ્યાર્થીઓએ એક 'વિદ્યાવલાસ મિત્રમંડળ' સ્થાપ્યું છે જેમાં દર રવીવારે ભાષણો થાય છે, જેથી વિદ્યાર્થીઓ વકતૃત્વ શકિતમાં પણ કેળવાય છે. આ વર્ષે શ્રીમતી રૂપાંબાઇ તરફથી રા૦ ૩૦૦) ને ખરચે અત્રે નવીન ધર્મશાળા બાંધવામાં આવી છે, જેથી હવે યાત્રાળુને ઉતરવાને સારી સગવડ થઇ છે. આ સંસ્થા તરફથી પાંચ વર્ષ થયાં “દિગંબર જૈન” નામનું માસિક પત્ર સુરતથી શ્રીયુત મૂળચંદ કસનદાસ કાપડીઆના તંત્રીપણા નીચે પ્રકટ થાય છે. જેથી ગુજરાતમાં ધર્મ જાગ્રતિ ઘણી થવા પામી છે. આ પત્રનું કામ નિયમીત અને ઉત્તમરીતે નિસ્વાર્થે અસીમ પરિશ્રમ કરીને ચલાવવા માટે આ ભાઇનો હું અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. જ્યારે બીજા ઘણાં પત્રો ગ્રાહક સંખ્યાની કમી અને અવ્યવસ્થાને લીધે ખોટમાં ચાલે છે ત્યારે આ પત્રમાં નિયમીત રીતે ગંજાવર લાભ અપાઇ ચોથા વર્ષમાં કુલ્લે રા૦ ૧૩૨-૧૧-૦ નો વધારો પડયો છે જે ભાઇ મુળચંદભાઇના અસીમ અને નિસ્વાર્થ પ્રયાસનું ફળ છે. આ વર્ષે સુપ્રીન્ટેન્ડંટ મી૦ ગંગાશંકરે સંતોષકારક કાર્ય કરી પોતા તરફથી રૂા.

૨૦) મદદ આપી છે, જે ધન્યવાદ રૂપછે. આ સંસ્થાનું સ્થાયી ફંડ નાનું હોવાથી આથી વધુ વિદ્યાર્થીઓ રાખી શકાતા નથી માટે સર્વે ભાઇઓ વખતો વખત આ સંસ્થાને મદદ આપતા રહે, તો વધુ વિદ્યાર્થી રાખી શકાય. જો લગ્ન સીમંત, મૃત્યુના સ્મરણાર્થે, વગેરે પ્રસંગે આ સંસ્થાને મદદ આપવામાં આવે તો સહેલાઇથી ઘણી મદદ પહોંચી શકે. અત્રે અપાતી મદદથી ચારે દાનનું પૂણ્ય હાંસલ થાય છે. હવે અત્રે અલગ દહેરાસર બાંધવાની જરૂર છે, જે માટે કોઇ સખી ગ્રહસ્થને ધ્યાન આપી પોતાનું નામ અમર કરવા હું સૂચના કરૂં છું વગેરે.

એ પછી શેઠ માણેકચંદજીની દરખાસ્ત અને હરજીવનભાઇના ટેકાથી રા. બા. લાલશંકરે ઉમીઆશંકરના મૃત્યુ માટે દિલગીરી પ્રદર્શક ઠરાવ થયો હતો, બાદ પં. કસ્તુરચંદજી ઉપદેશક, શ્રીયુત નગીનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ સંઘવી, દિવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકેરલાલ એમ. એ. મી. મુળચંદ આશારામ, શ્રીયુત મુલચંદ કસનદાસ કાપડીઆ, મીરાચંદજી, શ્રીયુત બાપુજી જગન્નાથ, શેઠ માણેકચંદજી વગેરેના સમયને અનુસરતા ઉત્તમ ભાષણો થયાં હતાં. બાદ પ્રમુખને હાથે વિદ્યાર્થીઓને રોકડ તથા પુસ્તકોનું ઇનામ વેચાયું હતું જે પછી પ્રમુખે પોતાનું ભાષણ કરતાં જ- જણાવ્યું કે—આ સંસ્થાનો રિપોર્ટ જોતાં જણાય છે કે દર વર્ષે વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ઘટતી જાય છે, જેનું કારણ ઓછી આવક અને લોકોનું કેળવણી તરફ ઓછુ લક્ષ્ય હોવું જોઇએ. આ ખાતાનું ફંડ વધારવા માટે સર્વેએ મદદ કરવાની જરૂર છે. મેમ્બરની સંખ્યા પણ ૧૫૦ પરથી ૧૨૪ થઇ છે જેથી તેમાં વધારો થવાની જરૂર છે, આજે વિદ્યા સંબંધી ધારવા કરતાં વધુ લંબાણ અને ઉત્તમ વિવેચનો થઇ ગયાં છે. જેથી વધુ ન જણાવતાં એટલુંજ જણાવીશ કે જેમ જેમ કેળવણીમાં વધારો થતો જશે તેમ તેમ અવશ્ય ઉન્નતિ થવાનીજ. દરેક સંસ્થાનો પાયો મજબુત હોય તો તે ચીર કાળ સુધી ટકી શકે. અભણ વિદ્યાર્થીઓ મોટા થાય છે ત્યારે તેને બળાપો થાય છે એ જગ જાણીતી વાત છે. શ્રીમાનોએ પણ ભણવાની જરૂર છે. અત્રે આ સભામાં સ્ત્રીઓની પણ હાજરી જોઇ મને આનંદ થાય છે. અત્રે થયલા ભાષણો સાંભળી તમે સાહુકાર થતા નહિ પણ એમાંથી કંઇને કંઇ ચોરી લઇ જજો અને ગ્રહણ કરજો. આ સંસ્થા દશ વર્ષ થયાં નિર્વિઘ્ને ચાલ્યા કરે છે તથા એની સ્થાપના પછી અત્રે બીજી બે ત્રણ બોર્ડિંગો ખુલી છે જે જાણી મને વિશેષ આનંદ છે. શેઠ માણેકચંદજીએ અનેક સ્થળે બોર્ડિંગો ખોલી તમારી કોમ ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે, જેનું તમારા શ્રીમાનોએ અનુકરણ કરવું જોઇએ કેમકે ઉન્નતિનો મૂળ પાયો વિદ્યાજ છે વગેરે. એ પછી ગાયનો વગેરે થઇ સર્વેનો ઉપકાર મનાઇ પાન ગુલાબ હાર તોરા લઇ ૧૧ વાગતે મેલાવડો વિસર્જન થયો હતો.

વીઝીટર્સ કમીટીની બેઠક.

એજ રાત્રે ૮ થી ૧૨ વાગતા સુધી વીઝીટર્સ કમીટીની બેઠક શા. જેઠાલાલ જેકીસનદાસ (જેઠાલાલ પ્રેમાનંદવાળા) ના પ્રમુખપણા નીચે થઇ હતી, જેમાં પ્રથમ એ કમીટીના ઓ. સેક્રેટરી મી. કેશવલાલ ડાહ્યાભાઇએ રિપોર્ટ વાંચી સંભળાવી હવે પછી કોઇ બીજા ગ્રહસ્થને સેક્રેટરી નીમવાની સૂચના કરી, જેથી શા. ચીમનલાલ જેશંગભાઇ હરજીવનદાસને સર્વાનુમતે વીઝીટર્સ કમીટીના સેક્રેટરી નીમવામાં આવ્યા હતા. બાદ મી. મુલચંદ કસનદાસ કાપડીઆની લંબાણ વિવેચન પૂર્વક દરખાસ્ત અને તેને કાળીદાસ જેશીંગભાઇ

(વીસા મેવાડા), ચીમનલાલ જેશીંગભાઈ (નૃસીંગપુરા), જીવાભાઇ વહાલચંદ (દશા હુમડ), શેઠ માણેકચંદજી (વીસા હુમડ), શ્રીયુત હરજીવનભાઇ રાયચંદ, પં. કસ્તુરચંદજી ઉપદેશક વગેરેના લંબાણ વિવેચનો સાથે ટેકાથી સર્વાનુમતે નીચેનો ઠરાવ થયો હતો:—

અંકલેશ્વરના વીસા મેવાડા દિગંબર જૈનની પંચે એકત્ર મળીને એક એવો લેખિત ઠરાવ કર્યો છે કે "કન્યાની ઉમર દશ વર્ષની થવા સિવાય વિવાહ કે લગ્ન કરવાં નહિ તથા કન્યા કરતાં વરની ઉમર ઓછામાં ઓછી ૬ વર્ષ વધારે હોવી જોઈએ. આ ઠરાવનો ભંગ કરનારને બંન્ને પક્ષને રૂા. ૫૦૧) દંડ આપવો પડશે" આવો ઉત્તમ, હિંમત ભરેલો અને સખત ઠરાવ કરવા માટે આ સભા અંકલેશ્વરના વીસા મેવાડા ભાઈઓને ધન્યવાદ આપે છે અને એનું અનુકરણ કરવાને ગુજરાતના સોજીત્રા વીભાગના વીસા મેવાડા ભાઇઓ, ઓરાણ પ્રાંતિજના દશા હુમડ ભાઇઓ, નૃસીંગપુરા, તથા વીસા હુમડ ભાઈઓને સૂચના કરે છે તેમજ ઉપલી ન્યાતે રોટી વ્યવહાર ત્યાં બેટી વ્યવહાર કરવાનો જે ઠરાવ કરેલો છે તેની પણ આ સભા નોંધ લે છે.

આ ઠરાવ થવા પછી "હિંદુ સંસારનું દિગ્દર્શન અને તેમાં થવા જોઇતા સુધારા" એ વિષય ઉપર જે ૧૦ વિદ્યાર્થીઓએ ઇનામી નિબંધો લખેલા હતા તે સાંભળવામાં આવ્યા હતા ને તેના પરીક્ષક તરીકે ૪ ગ્રહસ્થોને નીમ્યા હતા. આમાંથી ઉત્તમ નિબંધવાળા બે વિદ્યાર્થીને રૂ. ૬) અને રૂ. ૫) નું અનુક્રમે ઇનામ પરી. લલ્લુભાઇ તરફથી તેમના સ્વર્ગવાસી બંધુ મનુભાઇના સ્મરણાર્થે અપાનાર છે). એ પછી પ્રમુખે ટુંક વિવેચન કરી, વિદ્યાવિલાસ મંડળને રૂ. ૧૦) ભેટ આપી બોર્ડિંગની વિઝીટર્સ કમીટીના મેમ્બરો રૂ. ૫૦) લઇ લાઇફ મેમ્બરો પણ કરવાની સૂચના કરી હતી, જે ઉપાડી લઈ તેનો વિચાર કરવા ૧૨ ગ્રહસ્થોની કમીટી નીમાઇ હતી (જે કમીટીએ આ સભા બરખાસ્ત થતાં તરતજ બેસી રૂ. ૫૦) લઇ લાઇફ મેમ્બર કરવાનો ઠરાવ વધુ મતે કર્યો હતો.) જે પછી રૂ. ૨૭૫) પુરસાવાળા શા. મોતીચંદ ભાઇચંદ તરફથી, રૂ. ૩૫ શા. કેશવલાલ ડાયાભાઇ તરફથી, રૂ. ૨૦૦) શા. ગુલાબચંદ લાલચંદ આમોદવાળા તરફથી બોર્ડિંગને મળ્યા હતા તથા કેટલીક બીજી રકમ પણ ભરાઇ હતી. જે પછી પ્રમુખનો આભાર મનાઇ મેલાવડો વિસર્જન થયો હતો. વળી આ વખતે આગલે દિવસે રાત્રે પણ એક સભા શેઠ રૂપચંદજી ગોરધનદાસ મંદસોરવાળાના પ્રમુખપણા નીચે થઈ હતી, જેમાં પં. કસ્તુરચંદજી ઉપદેશકે ૧।। કલાક સુધી 'વિદ્યાવૃદ્ધિ' ઉપર ઉત્તમ ભાષણ આપ્યું હતું.

विनोद—बाण.

(લેખકઃ—વિનોદી)

સ્વાર્થ આગળ સર્વ નકામું.

કચરાભાઇ કંજુસ એક દહાડો શાકભાજી ખરીદવા બજારમાં ગયા. તેઓના નામ પ્રમાણે તેમની ખાસીયત સોંઘું શોધીને લેવાની પડી ગયલી હતી; પછી ભલે, ગમે તો તે કચરો હોય કે ગમે તો જીવ હિંસાથી ભરેલું હોય. તેમને તેની કયાં પરવા હતી? એમને તો માત્રપૈસા બચાવવા એજ કામ હતું.

બધી ચીજનો ભાવ પુછતાં આખરે સસ્તુ શાક વેંગણા પૈસાના દોઢ શેરના મળતા હતા, તે લેવાનો વિચાર થયો, તેઓ તોળાવવાની તૈયારી કરતા હતા, એટલામાં તેમનો પડોશી ડાહ્યાભાઇ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે કચરાભાઇને કહ્યુ કે, ભાઇ, આ શું ખરીદ કરો છો? આપણા જૈનોથી વેંગણા તો ખવાયજ નહિં, કેમકે એ આપણા ધર્મમાં અભક્ષ્ય કહેલું છે. એમાં બહુ બીયાં હોવાથી તેટલાજ જીવો ઉત્પન્ન થવાની શક્તિ છે. એક બીમાંથી એક ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ અનેક બીમાંથી અનેક ઝાડ ઉત્પન્ન થાય છે. લીલાં બી એકેન્દ્રી જીવની સંજ્ઞામાં છે, તેથી બહુ બીજવાળાં ફળ ખાવાથી અનેક જીવની હિંસાના ભાગી થવાય છે અને મહા દોષ લાગે છે. ભલે! બીજું શાક જરા મોઘું છે તો શું થયું! ધર્મ કરતાં કાંઇ પૈસાની વધારે કિંમત છે? માટે મેહેરબાની કરી લોભને દુર મુકી થોડા દોષવાળાં શાક વીગેરે ખરીદો.

꧁ ꧁ ꧁

કેળવણીના વાંખા.

લેહુરૂભાઇ લટકાળા જ્યારે જુઓ ત્યારે ઇસ્કીટાઇટ થઇ ફરતા માલમ પડે. બાપદાદા ખાસું ગાંડ ને ગરદન એક કરીને રળી ગયેલા, એટલે એમને તો પેદા કરવાની જંજાળજ પતી ગયલી. ખાવું. પીવું, ને મોજમઝા કરવી એજ એમનો ધંધો! એઠાં ખાય એટલે શરીરમાં પણ આળશ ભાઇ સજ્જ કરીને પેસી ગયેલા. દિવસનાં અરાઢ કલાક તો ઉંઘમાંજ જાય. ધર્મનું જ્ઞાન તો મીંડુંજ. બે પૈસા દાન કરવાનું પણ ક્યાંથી સુઝે? જ્ઞાન હોય ત્યારે કેની! લુચ્ચા લોકો નાણું પચાવી જાય, તેની પરવા નહિ, પણ કેળવણીના કે એવા બીજા ફંડમાં પૈસો ભરવો પડે, તો ધ્રુજીને તાવ આવે. એઓને સમજાવે પણ કોણ? સમજાવે તેના સામું થાય, કેમકે પૈસાનો દોર કાંઇ જુદોજ હોય છે. આ બધું થવાનું કારણ જુઓ, તો ચોખ્ખુંજ જણાશે કે કેળવણીના વાંખા. અજ્ઞાન માણસમાં આળસ જલદી પ્રવેશ કરે છે, ઇન્દ્રીયો પણ આળશને લીધે પોતાનું મન ગમતું કાર્ય કર્યાં કરે છે અને તેથી અનેક ખરાબ આદતો પડી જાય છે.

꧁ ꧁ ꧁

વગર વિચારનું કાર્ય.

એક વખતે મુર્ખાનંદ નામનો એક માણસ બજારમાં ફરવા નીકળ્યો ફરતાં ફરતાં તેની નજરે પોષ્ટ ખાતાની કાગળ નાંખવાની પેટી જોવામાં આવી તે જોઇ તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, આજે મારે પેલા મિત્રને કાગળ લખવો છે તે ટીકીટ જોઇશે, તે આ હોફીસમાંથી લઇ લઊં, એમ વિચારી ખીસામાંથી પૈસો કહાડી પેટીના કાગળ નાંખવાનાં બાકાંમાં નાંખ્યો ને ભાઇ સાહેબ ટીકીટની વાટ જોતાં ઉભા, પણ ટીકીટ આપે કોણ, એનો દાદો!! માંહે કાંઇ મારતર બેઠેલો હતો કે આપે, થોડીવાર થઇ ટીકીટ બીકીટ કાંઇ મળી નહીં, ત્યારે મોટેથી બુમ પાડવા માંડી કે અલ્યા મારતર! તું લુચ્ચો છે કે છે શું? મારો પૈસો લીધો ને ટીકીટ કેમ નથી આપતો? પણ જુવાબ કયાંથી મળે? લોખંડનો પેટારો શું બોલવાનો હતો! આખરે નીરાશ થઇ પૈસો ખોઇ ઘેર ગયો. આ મુજબ બીનસમજનું અજ્ઞાનતાથી કુપાત્રને કીધેલું દાન પણ નકામું જાય છે. દાનથી જે મહાન પુન્યનું ફળ મળવું જોઇએ, તે કદાપી મળતું નથી કેમકે જેમ બીનઅક્કલના મુર્ખાનંદે પૈસો ગુમાવ્યો, તેમ દાતારોના પૈસા વગર વિચાર્યા કુપાત્રદાનથી નકામા જાય છેને તેનું કશું ફળ મળતું નથી!!!

* * *

કર્યું એજ કામ, વિચારથી શું વળે?

ધનકોર બેનનું મન ધર્મ કાર્ય તરફ ઠીક લાગેલું હતું. તેમને પુજન અભિષેક જોવાનો તથા પુરાણ વીગેરે સાંભળવાનો શોખ પણ સારો હતો. દરરોજ સવારનાં નિયમ પ્રમાણે મંદિરમાં આવ્યા વગર રહેજ નહિં, જરા મોડું થયું હોય અને પુજન જોવાનું કે શાસ્ત્રજી સાંભળવાનું અધુરૂં રહી જાય, તો તેમનું હૃદય બહુ દુઃખી થતું. આખો દિવસ પ્રશ્ચાત્તાપ થયા કરતો કે "મેં મુર્ખિણીએ આજે ગૃહ જંજાળની ખટપટમાં ને નહિં કારણની પટપટમાં વખત ગુમાવ્યો, જેથી મોડું થઇ ગયું, પણ ફિકર નહિં. હવે કાલથી કદી પણ એવા ખોટા લપ્પનછપ્પનમાં કે કંકાશમાં ઉભી રહીશ નહિં. સવારમાં જરા વહેલી ઉઠી ઘરનું કાર્ય પતાવી નાહી અને વેળાસર મંદિરે જઇશ." આ પ્રમાણે તેમની ધર્મકાર્યમાં સારી રૂચી હતી ઉપદેશ સાંભળીને દાન કરવામાં પણ તેમનું દીલ દોરાતું હતું, પણ **મોહિની કર્મ** તેમના દીલમાં સજ્જડ ચોટેલું હતું, તથા **અંતરાય કર્મ** પણ કાંઇ ઓછું જોર વાપરતું નહોતું, તેથી દાન કરવાનો વિચાર તો ઘણીએ થાય, પણ **દાનાંતરાયભાઇ** ઝટ લેતા કે વિચારમાં વમળ નાંખી દે અને કાર્ય કરતાં રોકાણ કરી દે, તેમ તેઓનો **લોભ** પણ છુટેલો નહોતો. ફકત વિચાર થાય એટલુંજ, પણ દોઢીયાં પેટીમાંથી કાઢવાના વાખા. આજે નહિં તો કાલે કરીશ, એમ આળસમાં ઉલટને સમાવી દેતા, પણ "કર્યું એ કામ અને બીડાવી તેજ હામ" એ સંકલ્પ મનમાં નહોતો; તેથી ધારેલું કાર્ય કરી શકવામાં તેઓ અશક્ત નીવડતા હતા, એજ એમની ખરી ખામી હતી. વિચાર કરે વળે શું! ખાય તોજ પેટ ભરાય. નજરે જોવાથી કાંઇ તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ ધર્મ કાર્ય કરવાની રૂચી થાય કે તરતજ અનેક વિઘ્નો આવતાં હોય, તો પણ તેને અટકાવી ઉપજેલા વિચારોને અમલમાં મુકવા જોઇએ તોજ ખરેખરૂં પુણ્ય ઉપાર્જન થાય.

* * *

પુરાણા પૂંછડાને પાણીચું!!

જાણ્યાંનિ સંતોષ ઉપજે છે કે રતલામ નરેશ સજ્જનસિંહજી બહાદુરે નામ પ્રમાણે કામ કરી બતાવ્યું છે. જુના જમાનાથી પેસી ગયેલો એક દિવસમાં માલ ઉડાવી પેટપર હાથ ફેરવવાનો રીવાજ એક એ ઓછો કર્યો છે કે દશેરાને દિવસે ખાસા બે ત્રણ હજાર **લાડુભટોને** જમાડવામાં આવતા હતા, તે પાછળ લગભગ દોઢ હજાર ચકરડાં ઉડી જઇ પૈસાનું મટોડું બનતું હતું, ને આપણા સુવિચારી સજ્જન નરેશથી સાંખી શકાયું નહિં, તેથી મિષ્ટાંન મેળો બંધ કર્યો. જોઇ લ્યો આમ થવાથી લાડુભટોના પેટ કુટારો! હાય વોય કરી મુરા! મહારાજને કંઇ કંઇ સરપાવ! પોથી માંના રીંગણા જેવા કંઇ કંઇ વહેમ અને ગપાષ્ટક ગોળાથી ગામ ગજાવી મુકયું! મહારાજાએ આ કામ કાંઇ પૈસા બચાવવા ખાતર કર્યું નહોતું. તેમણે તો નાણાંનો સદુપયોગ કેમ કરવો તેની શિક્ષા લીધેલી હતી, એટલે એ બચાવેલા નાણાં જેટલીજ રકમ, એટલે મહિને દોઢસો રૂપીઆની મદદ સાથે બ્રાહ્મણ બોર્ડિંગ ઉઘાડનાર છે, જેમાં રોજના બ્રાહ્મણ ભોજન થશે, અનેક અભણ ભટજીના પુત્રો કેળવણી લેશે, સંસારીક અને ધાર્મીક રીતરીવાજો સુધરશે, અને માત્ર એક દિવસના બે ત્રણ હજાર બ્રહ્મભોજનને બદલે ત્રણશોને પાંસેક દિવસ બ્રાહ્મણો જમી હજારો બ્રાહ્મણો જમ્યાનું ફળ પ્રાપ્ત થશે. વ્હેમને વચમાં લાવીને જે અક્કલબાજો! પુરાણું પૂછડું છોડતાજ નથી, તેઓને આ સખત ચાબુકના સપાટાનો દાખલો લેવો જોઇએ.

મને વ્હેમમાં પૈસાની પાયમાલી સાથે દેશની અને કોમની પણ પાયમાલી થતી અટકાવવા માટે આવાજ અમુલ્ય ઉપાયો રામબાણ છે. ધન્ય છે ! સજ્જનસિંહ તમારી કેળવણીને અને ધન્ય છે તમારી હીંમતને ! ! !

आमचे क्षुद्र विचार.

लेखकः-कोठारी हीराचंद सखाराम, दुधनी.

या भरतखंडात वर्तमान कालीं सर्व समाजात विशेषतः या आमच्या जैन समाजात असा एक असाधारण नियमच होउन राहिला आहे किं, कांहीं मंडळी समाजोन्नति व धर्मोन्नतिच्या कामीं उत्तर हिमालया पासून तो थेट कन्याकुमारीके पर्यंत 'जैन जयतु शासनम्' करण्याच्या खटपटीस दंड थोपटून तयार झाली, किं कांही मंडळी प्रतीपक्षी यांचा दीर्घ प्रयत्न हाणून पाडण्यास व आपल्या अज्ञानरुपी गाढ अंधकारांत प्रमाद रुपीं निशान फडविण्यास लांग चढवून तयार आहेच ! जणूकाय उन्नतिरुपी अंकुराच्या बरोबर अवनतिकारक कीटकाची उत्पति होत असते! एक पक्ष जागोजाग सभास्थापन करून उन्नती करू इच्छितो तर दुसरा पक्ष त्या सभेत कोणी सामील न होण्याचा यत्न करितो ! एक पक्ष जागोजाग पाठशाळा, बोर्डींगे, श्राविकाश्रमे उघडविण्यांत आपल्या इष्ट हेतूची सिद्धता मानतो; तर दुसरा पक्ष प्रतिपक्षि यांच्या कार्यालयांत आपुली मुलें न पाठविण्यांत व त्या कार्यालयास तिळमात्र देखलि मदत न देण्यातच आपली इति कर्तव्यता समजतो। एक पक्ष आधुनिक मुद्रण कलेनें जैन ग्रथांचा सर्वत्र प्रसार करण्यात व जागोजाग सरस्वती भुवनें (वाचनालये) उघडण्यात उन्नतिकारांचें आद्य कर्तव्य समजतो; तर दुसरा पक्ष प्रतिवाद्यांच्यां कर्तव्यास एक प्रकारचें पातक व स्वतः हस्त लिखीत ग्रंथांची भक्ति पूजा आदि विनयाचा अतिरेक करण्यांतच खरें धर्माचरण समजतो ! एखादा मनुष्य सदुपदेश देऊन उन्नति करु इच्छितो; तर दुसरा मनुष्य त्याच्या क्षुद्र दोषाकडे पाहून 'लोकासांगे ब्रम्हज्ञान आपण कोरडे पाशाण' असें तत्काळ म्हणूं लागतो. व त्याच्या सदुप दोषाकडे मुळींच लक्ष देत नाहीं अर्थात चितारी कुरुप म्हणून त्यानें काढलेली चित्रें ही कुरुप अशी त्याची समजून झालेली असते कित्येक आपल्या मानापानां साठीं प्रमुख व धन संपन्न म्हणविणारे लोक धर्मघात होत असता देखील अज्ञ बालका प्रमाणें एखाद्या गोष्टीचा हट्ट धरून राहण्यातच श्रेष्टत्वाची ध्वजा चढविली असे समजतात तर कित्येक त्यानां त्या दुराग्रहरूपीं पिशाचा पासून सोडविण्या कारितां हजारों रूपये खर्च करून दीर्घ प्रयत्न करण्यातच आपले जीवन सा-

फल्य समजतात; कोणी पुष्कळ द्रव्य खर्च करून जिन मंदिर बांधविण्यांत व बिंब प्रतिष्ठा करविण्यांतच सुधारणा समजतो तर कोणी पुष्कळ द्रव्य संपादन करुन एक कवडी देखील सन्मार्गी खर्च न करितां केवल लक्षाधीश व कोटयाधीश म्हणविण्यांतच आपण सुधारणेच्या शिखरावर आहोंत असें समजतो; कोणी आपणास समाजधूरीण म्हणविण्यातच सुख मानतो तर कोणी आपले नांव लांबलचक पदव्यांनीं युक्त असलेले पाहून संतोष मानतो; एकूण जो तो कोणत्या तरी दिशेनें स्वार्थ साधण्यातच निमग्न असलेला दिसून येतो.

आम्ही आमच्या मोठ मोठ्या दुर्गुणांकडे न पाहतां दुसऱ्याच्या लहानशा दोशाकडें तेव्हांच लक्ष पोचवितो एवढेंच नव्हे तर आम्ही त्या सत्पुरूषाच्या सद्गुणा कडे दुलर्क्ष करून समाजातील एकीं रूपीं सतीचे शीलभंग (दुफळी) करण्यास प्रवृत होतो ही एक प्रकारे आमची सवयच होऊन राहिली आहे.

रोटी व्यवहार.

एखादा जैन गुजराच्या घरीं किंवा एखादा गुजर जैनाचा घरीं जेवल्यास त्यानें समाजाचा मोटा गुन्हा केला असे आपणांस वाटूं लागते इतकेंच नव्हे तर आम्ही समसमान जातींत (पंचम, चतुर्थ, सेतवाळ, कासार वगैरेत) देखील परम्परांत रोटी व्यवहार करणे अप्रशस्त समजतो, परंतू आम्ही 'जिनानुयायिनः जैनः' ही उक्ती लक्षात आणून आम्ही सर्व जैन धर्मीबांधव एक आहोंत; व आम्हा सर्वांचा देव गुरू धर्म एकच आहे तर जेवणासाठींच कोठे घोडे अडतें; इकडे तिळमात्र देखील लक्ष देत नाहीं. आपल्या सारखा जाति भेदाचा क्षुत्रविचार श्रीमद् विद्वत्‌शिरोमणी व सन्मार्गदर्शक श्रीमद् भटाकंलक देव यांच्या ठीकाणीं असता तर त्याना अंसख्य बोद्धाचे जैन करताच आले नसते. त्याच प्रमाणे पुण्यवती चेलनादेवीच्या ठीकाणीं जर हा विचार असता तर बौद्ध मतानुयायि महामंडलेश्वर श्रेणीक राजाला जैन धर्मासह क्षायक सम्यक्त्व प्राप्त करून घेतां आलेच नसते; त्याच प्रमाणे पुण्यवती हाच विचार जर आमचे अंजिक्यवादी परमत खंडक व समस्त भरतखंडात विजय पताका फडकविणारे आणि भावी तिर्थंकर असे श्री संमतभद्राचार्यांच्या ठीकाणी असतां तर विष्णु मतानुयायि शिवकोटी राजादिकाला जैन दिक्षा घेताच आली नसती व श्री भगवती-आराधना नांमाचा ग्रंथ आज आमच्या पाहण्यात आला नसतां, एवढेच नव्हे तर वरिल सत्पुरूषांच्या प्रयत्नाभावीं जैनांचे नांव देखील लुप्त—प्राय झाले असते. करितां सद्धर्म प्रति पालक हो, आमच्या या क्षुद्र विचाराची होळी करून सर्व जैन बांधवांनी समाज प्रेम वृद्धास्तिव एक मेकाच्या घरीं निःशंकपणें

शेटीव्यवहार करित असावे हेंच शहाण-पणाचें कर्तव्य होय.

शिक्षण.

शिक्षणाच्या कामी तर आमचा समाज फारच मागसलेला आहे त्यातल्या त्यांत स्त्रीयानां शिक्षण देणें म्हणजे आपला एक प्रकारें अपमान करून घेण्याचे साधनच तयार करणें असें आम्ही समजतो; कित्येकांची तर अशी समजूत झाली आहे कीं, स्त्रियानां शिकविले म्हणजे आपणास चुली फुंकाव्या लागतील व शिकलेल्या स्त्रिया गैर चालीच्या होतील. असें मानुन स्त्रि शिक्षणाच्या कामीं आम्ही आळा घालण्याचा प्रयत्न करित असतो परंतु ज्याप्रमाणें पुरुषाचें अंतिम ध्येय मोक्ष सुख आहे ह्या प्रमाणें स्त्रियांचेंहि अंतिम ध्येय मोक्ष सुखच आहे असे आम्हांस ठाऊक नसावे काय? जसे पुरुषानां मोक्ष सुख प्राप्त करुन घेण्यांस ज्ञानाची आवश्यकता आहे; तसेच किंवा त्याहूनहि अधिक पुरुषापेक्षा स्त्रियानां मोक्ष मिळविण्यासाठीं शिक्षणाची अत्यंत जरुरी आहे. कारण स्त्रियानां आपल्या मोक्षमार्गांत आड येणाऱ्या स्त्रीवेद नांम कर्मांचा नाश करुन ह्यानां अद्यापी आपल्या सारखीं पुरुष पर्याय प्राप्त करुन घ्यावयाची आहे. असे असून आमच्या या मोठेपणांची घमेंड मारणाऱ्या व इतरासही न समजणाऱ्या आप मतलबी पुरुषांस उघड दिसणारी शिक्षणाची उणीव लक्षात येऊन ये हे आमच्या स्त्रियांचे दुर्दैव होय. स्त्री शिक्षणानें बाल संगोपान, शरिर संरक्षण, आहार शुद्धता, आदरातिथ्य, शुद्धाचरण, योग्यायोग्य खर्च, पतीप्रेम, घरातील टापटीप, व कौटुंबीक सुधारणेच्या कामीं साहयता मिळून ऐहिक संसार सुखाचा गाडा सुरळीत चालतो एवढेच नव्हेतर पुरुषाना पारमार्थीक सुख मिळविण्यांस देखील शिक्षीत स्त्रियाच साहयकारी होतात असें सुशिल स्त्रियांच्या चरित्रावलोकनाने सहज दिसून येईल. परंतु सती सीता, अंजना, द्रौपदी, सुलोचना, विशल्या, मंदोदरी, सोमा, ब्राम्ही, सुंदरी, नीली, महाराणी रेवती, चेलना, मदनासुंदरी, दमयंती इत्यादि सुशीक्षीत स्त्रियाच्या चरित्राकडे आमच्या या अदुर दृष्टी समाजांचे मुळीच लक्ष गेले नाही याबद्दल आम्हास राहून राहून आश्चर्य वाटते. सद्गृहस्थहो! समाजोन्नति व धर्मोन्नति रुपी इमारत बाधण्यापुर्वी भावी पीढीच्या कल्याणार्थ स्त्रि शीक्षणरुपी भक्कम पाया घालण्याची वर्तमानकालीं अत्यंत जरुरी आहे हे प्रत्येकांनीं पूर्णपणें लक्षात ठेऊन तदनुकुल वर्तणूक इच्छित कार्याची सिद्धता लवकरच दिसून येइल. (अपूर्ण)

"दिगंबर जैन"ना सचित्र खास अंकनी खुशालीमां

घडियालोनी बक्षीस !!!

(मात्र कार्तिक सुद १ थी मार्गशीर्ष सुद १ सुधीज)

बगडेली धातु शुद्ध अने पुष्ट करवावालो

धातुपुष्ट मोदक

आ मोदक (लाडु) देशी खांड, घी, मेवो तथा जंगली जडीबुट्टीनो बनेलो, रुपेरी वरखथी शणगारेलो अने खावामां स्वादिष्ट दरेक वखते ताजो तैयार रहे छे. जो तमे तमारा शरीरने हृष्टपुष्ट बनाववा चाहता हो, तो आ "धातुपुष्ट मोदक" ३० दिवस सुधी जरूर वापरो, जेथी धातु संबंधी ८०/८ जातना रोगो दूर थइ शरीरमां अजब ताकात आवशे.

आ मोदकना गुणोने जोइने अमारा आगला ग्राहको कहे छे के "अमे अनेक जग्यानी दवा करी वहु रुप्या गुमाव्या, तोपण आवी प्रभावशाळी दवा अमने मळी नथी. (आ मोदक जाणे अमृतना लाडुज छे !). एना सेवनथी अमने अपूर्व बळ अने शक्ति प्राप्त थइ छे."

आ मोदकनी जेटली किंमत लइए तेटली ओछी छे, पण गरीब तवंगर सर्वेने माटे अमे आ जुज किंमतज राखी छे. ३० दिवस सुधी सवार सांज बंने वखत खावानी दवानुं मोटुं बोक्स रु. २॥= पोस्टेज जुदुं.

घडीआळनुं इनाम आ प्रमाणे मळशे:—

एक बोक्स मंगावनारने बर्मा टाइमपीस मफत मळशे.

बे बोक्स एकी वखते मंगावनारने आलेरामवाळुं बर्मा टाइमपीस मफत मळशे.

त्रण बोक्स मंगावनारने एक रास्कोप सीस्टम खीसानुं घडीआळ मफत मळशे.

(मुदत पुरी थतां आ इनाम नहि मळशे, माटे तरतज मंगावो.)

मळवानुं स्थळ:—बाबु मदनलाल जैन वैद्य,

लालपुरा, नं. ३२ इटावा सीटी Etawah City.

૨૦ વર્ષ થયાં હજારો રોગીઓદ્વારા પરીક્ષાત અને પ્રશંસા-
પત્રો મેળવેલો સર્વે ઔષધીઓનો સરદાર
अमृतार्णव
ફાયદો નહિ થાય તો પૈસા પાછા આપીશું.
આ અમૃતાર્ણવની એક બે શીશી દરેક પુરૂષે હમેશ પાસે રાખવી જોઇએ કેમકે આ એકજ દવાથી બાળક, જુવાન અને બુઢ્ઢા સ્ત્રી પુરૂષોના માથાથી પગ સુધીના સર્વે રોગો દૂર કરે છે અને પાંચજ મીનીટમાં ફાયદો માલમ પડે છે. એને વાપરનારા એમજ કહે છે કે આવી ગુણકારી દવા દુનિયાભરમાં બીજી નથી. આ એકજ દવા આખા ઔષધાલય જેવી છે. એની નીચે લખેલા રોગો ઉપર સેંકડોવાર પરીક્ષા થઇ ચુકી છે.
અમૃતાર્ણવથી સારા થતા કેટલાક રોગોનાં નામો.
પ્લેગ ઉપર ખાવાથી અને ગાંઠ ઉપર ચોપડવાથી તરત આરામ થાય છે. તાવ, ઝાડો, તિજારી, ખાંસી, બવાશીર, ગઠીઆ, પ્રમેહ, ઉપદંશ, સુજાક, જીવ કુમળાવો, સ્ત્રીઓના તથા બાળકોના સર્વે રોગો, માથાનું દુખવું, આંખના રોગો, દાંતના રોગો, કાન બહેરમારી જવા, દાઢનું દરદ, નાકના રોગો, દરાજ, ખરજવું વગેરે. હડખાયલું કુતરૂં, વીંછી, સાપ, વગેરેનું ઝેર જખમ ઉપર ચોપડવાથી તરત આરામ થાય છે. સર્વે રોગોનાં નામ તે અમે કયાં સુધી લખીએ? ટુંકમાં સર્વે જાતના રોગો ઉપર આ એક સ્વદેશી અતિ ઉત્તમ ઔષધજ છે.
કિં. શીશી એકનો રૂા ૧। બે સુધી પોસ્ટેજ રૂા. ०। ત્રણ શીશીના રૂ. ૩॥ છ શીશીના રૂા. ૬॥ પોસ્ટેજ સાથે. વધુ બાતમી માટે મોટું સુચીપત્ર મંગાવો. પત્ર વ્યવહાર હિંદીમાં કરવો.
આ દવા મંગાવવાનું સ્થળ.—
श्री रुपचंद्र जैन वैद्यनी अमृतार्णव ऑफिस,
नं. १० इटावा सीटी (यु.पी.) Etawah City.

REGD. No.
B. 744

જશ રૂપ જગમાં નિવડો, નવું બેસતું સાલ;
ઉન્નતિ કરવા કોમની, દે મતિ દીન દયાળ,

(શાર્દૂલવિક્રીડીત)

ઉગ્યો દિનકર આજનો સુખમઈ, સૃષ્ટિ રૂડી ઓપતો;
ઝળકે ઝાકઝમાળ સર્વ સ્થળને, પૂર્યા રૂડા ચોક તો. ૧
ગાયે ગીત વિનોદથી સહુ જનો, ગુણો ગૂંથે **વીરના;**
મ્હાલે મોજ મઝાહમાં મદ ભર્યા, વસ્ત્રો સજી હીરના. ૨
પૂરૂં વર્ષજ વીસ ચાર અડત્રીશ, જાણે ડુબ્યું દર્શથી;
નૂતન ચાળીસ માંહિ એક કમનું, બેસી ચુક્યું હર્ષથી. ૩
થાયે ઠામેઠામ ભક્તિ વીર જીનની, વાજીંત્ર બહુ વાજતાં;
ભાવે ભજતા ભક્ત ભેદ તજીને, ગાને કરી ગાજતાં. ૪
હું પણ કિંકર તેહનો મતિ હિણો, યાચું કંઈ યાચના;
કરશે તે કિરતાર પૂર્ણ સઘળી, પડશે કદી ખાંચ ના. ૫
હે પ્રભુ! દીન દયાળ દાસ દીનના, સદ્બુદ્ધિ દ્યો સર્વને;
થાયે કાર્ય તમામ સર્વ નીતિનાં, તોડી ગહન ગર્વને; ૬
રાગ દ્વેષ દુરે ખસે દુર્જનો, પ્રસરે દયા દીનતા;
કાઢો કલેશ કષાય કષ્ટ જડથી, પામે ન કો હીનતા. ૭
વર્ષે વર્ષા વૃષ્ટિ વેગ વધતી, પાકે પરીધાન્ય બહુ;
ના રહે દુઃખી દરિદ્રી દેશભરમાં, સંતોષ પામે સહુ. ૮
થાયે દાન સુપાત્ર દુઃખી દીનને, પ્રેરો પ્રભુ સદ્મતિ;
સુધરે "જીવન" સર્વનું વળી મળે, સદ્ધર્મ ને સદ્ગતિ. ૯

(જી. ક. કાપડીઆ, સુરત.)

Printed & published by Moolchand Kisondas Kapadia at 'The Surat Jain Printing Press, near Khapatia Chakla, Chandavadi—SURAT.

पट्लेश्या
स्वरूप

खास अंकका विषयानुक्रम.

खास अंकके चित्रोंका अनुक्रम.

इस वर्षके १० उपहारोंके पोस्टेज सह पेशगी वार्षिक मूल्य रु. १-१२-० है।
॥ श्री वीतरागाय नमः ॥
शेठ प्रेमचंद मोतीचंद दिगंबर जैन बोर्डिंग तरफथी प्रकट थतुं मासिक
दिगंबर जैन.
THE DIGAMBER JAIN
नमः श्री वर्द्धमानाय निर्द्धूत कलिलात्मने ।
सालोकानां त्रिलोकानां यद्विद्या दर्पणायते ॥
वर्ष ७ मुं.] वीर संवत २४४०. कार्तिक. विक्रम सं. १९७०. [अंक १ लो.

महावीर स्तुति

(राग माढ–गुणवंती गुजरात, ए लय)

जयवंता प्रभु वीर, हमारा जयवंता प्रभु वीर;
शासन नायक धीर, हमारा जयवंता प्रभु वीर.—ए टेक.
शास्त्र सरोवर सरस आपनुं, तत्त्व रसे भरपूर;
तेमां न्हातां तरतां नित्ये, शुद्ध थाय अम उर. हमारा० १
सात्त्विक भावे जेह प्रकाश्युं, वास्तविक तत्त्व स्वरुप;
आस्तिकतामां रमीये तेथी, आनंद थाय अनूप. हमारा० २
आप प्रकाशित ज्ञान बगीचे, खील्यां छे बहु फूल;
सुगंधी वायुनी सरस ल्हेरथी, अमे थइए मश्गुल. हमारा० ३
आप विशाळ विचार भूमिये, उछर्यां कल्प अंकुर;
रसभर तेनां फल चाखीने, रहीशुं आप हजुर. हमारा० ४
नाम आपनुं निशदिन प्यारुं, रमी रह्युं अम ऊर;
तेनी खातर प्राण अर्पवा, अमे छीये मंजुर. हमारा० ५
मार्ग बताव्या अम उपर जे, कर्या महा उपकार;
अर्पण करिए सर्व तथापि, थाय न प्रत्युकार. हमारा० ६
चरण आपना शरण हमारे, मरण जन्म भय दूर;
लोभी चातक रत्नचंद्र ज्यम, तम दर्शन आतूर. हमारा० ७

(स्था. मुनि श्री रत्नचंद्रजी–पालणपुर.)
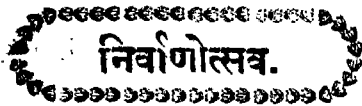
निर्वाणोत्सव.

गज़ल ।

घड़ी धनि आजकी है ये,
हर्ष ही हर्ष छाये हैं ॥ टेक ॥
वरी है रानी शिव वीरा,
वजें अनहद सुवाजे हैं ॥ १ ॥
करम उत्सव जु निर्वाण,
सभी मिलि देव आये हैं ।
लिये आठों दरव करमें,
सभी स्तुति उचारें हैं ॥ २ ॥
करैं हैं नृत्य अप्सरनीं,
मगन गुणगान किन्नर हैं ।
वचन, मन, काय शुभ करिके,
जिनेश्वर पूज तत्पर हैं ॥ ३ ॥
किया संचय सुकृत यैसा,
सरव सुख जिससे मिलते हैं ।
देव इस विधि मना उत्सव,
स्वर्ग अपने सिधारे हैं ॥ ४ ॥
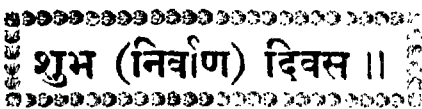
शुभ (निर्वाण) दिवस ॥

वही दिन आज है प्यारा,
वीर निर्वाण हवा है ॥ टेक ॥
वदी मावस जु कार्तिककी,
दिवाली नाम ज़ाहिर है ॥ ५ ॥
आज गौतमजी गणधरने,
सुकेवल भी उपार्ज्या है ।
प्रकाशा मोक्ष मारगको,
इसीसे शुभ कहाया है ॥ ६ ॥
चलो भविजन करें पूजा,
हर्ष दिलमें उमाया है ।
जपौ जिन नाम महावीरा,
सरव कल्याण दाता है ॥ ७ ॥
परम शुभ है दिवस यैसा,
लोक विपरीत कीना है ।
रुपयेलक्ष्मीको पूजे हैं,
मोक्षलक्ष्मी विसारी है ॥ ८ ॥
छोड़ गणधरकी पूजा जो,
सरव सम्पत्ति कर्ता है ।
रचें पूजा वो लम्बोदर [गणेश],
महा मिथ्यात्व फैला है ॥ ९ ॥
चतुर्विधि दान करना था,
दानसे द्रव्य मिलता है ।
खेद ! जूआ रचा जाता,
धरम और धन न'साता है ॥ १० ॥
भ्रमे तुमऽनादिसे जगमें,
यही मिथ्यात्व पकड़ा है ।
पढ़ो अव मित्र ! शास्त्रोंको,
हिताहित जान पड़ता है ॥ ११ ॥
करो श्रद्धान जिनवाणी,
तजो मिथ्यात तुम प्यारे ।
मिलेगा सुक्ख अविनाशी,
"चन्द्र" यह अर्ज़ करता है ॥ १२ ॥

अमोलकचन्द्र पी. जे. (इंदोर)

एवा 'दिगंबर जैन'नो जग त्रिजय ने जश पामजो.

અરપે રહુસ્ય ધર્મનું છે જ્ઞાનથી ભરપૂર જો,
શિક્ષાઓ આપે પ્રેમથી ધાર્યું ન પક્ષપાત જો;
સત્ય માર્ગ દોરીને દૂરે કરે દૂરગુણ જો,
એવા 'દિગંબર જૈન'નો જગ વિજયને જશ પામજો. ૧

ઉદ્દગાર ઉત્તમ ઉરમાં ઉપજાવી તોડે ઉંઘ જો,
આનંદ અંતર અવનવા અરિહુંતના દેનાર જો;
સેવા બજાવી ધ્યાનથી આપ્યું છે જ્ઞાન ભંડાર જો,
એવા 'દિગંબર જૈન'નો જગ વિજયને જશ પામજો. ૨

વિરોધતા રાખી નથી ધાર્યાં છે એક સમાન જો,
પ્રસરતી કિરતી અધિકી જગતમાં આ વાર જો;
અધિક પ્રસરે માન પામે એહુ મનમાં ધાર જો;
એવા 'દિગંબર જૈન'નો જગ વિજય ને જશ પામજો, ૩

જેવી વૃતી નિજ ધર્મમાં રાખોછો તેવી રાખ જો,
રહુસ્ય અધિકું જાણવા સ્નેહે 'દિગંબર' વાંચજો;
ધાર્મિક અને સંસારના અરપે છે શુધ્ધ વિચારજો,
એવા 'દિગંબર જૈન'નો જગ વિજયને જશ પામજો. ૪

प्रभूस्तुती.

(સદા સંસારમાં સુખ દુઃખ સરખાં માની લહુએ.)

[1]દિલાવર દિલના [2]દિલદાર [3]દિલોજાન દિલારા.
ગરીબ ગમાર છું ગજરાજ ગમ્ભીર રંગવાલા. દિલાવર.
મહાવીરજી મદાંધ છું મનાવું મનોહર મણીછો.
બહાદૂરી બતાવીને બન્યા બળવાન બહૂજો. દિલાવર.
[4]રતિપતિ રસને ત્યજી રત્ન [5]રમાશીવને [6]રળી.
જય જય જગદીશ જગતનામ જમાવ્યું જનમી. દિલાવર.
[7]ઈતઃપર ઈચ્છના [8]ઇજાની ઇચ્છૂ ના [9]ઇનજો.
નમે નરનાર [10]નન્દનનાથ નમેરા નયજો. દિલાવર.

(પુનશી અરજુન શાહ—ધુળીઆ)

૧-દિલાવર-બહાદુર, હિંમતવાન. ૨-દિલદાર-આત્માનો સ્વામિ. ૩-દિલોજાન-જીવનાજેવું વહાલું. ૪-રતિ પતિ-મદન, કામ. ૫-રમાશીવને-મોક્ષને. ૬-રળી-પામી, મેળવી. ૭-ઈતઃપર-હવે પછી. ૮-ઇજાની-પીડાની. ૯-ઈન જો-પ્રભૂ ૧૦-નંન્દનનાથ-પુત્રના ધણી.

दिव्य संदेशो !

(હરિગિત છંદ.)

શ્રી આદ્ય ઇશ આરોગ્યના પ્રગટી પ્રભૂ **દિગંબરી,**
અમૃતભરી વાણિવડે આ લોકપર કરૂણા કરી;
આરોગ્યતાના સાધકો સૌ સાંભળો શ્રવણો ભરી,
સંદેશ, મ્હારો સૂચવશે **માસિક શુભ દિગંબરી.** ૧
હું દિવ્ય દઉં આશિષ એ માસિકનું શુભ સાધવા,
અર્પિશ હું આ **નવિન વર્ષે** નિયમો એને નવા;
જેનું પરિપાલન કરી પ્રાણી અખંડિત સુખનો,
અધિકારી થઈ ત્યજશે સદા સંતાપ સઘળા દુઃખનો. ૨
કળિકાળનાં નરનારીઓ ને ચરોપથીના ભંગથી,
વળિ એશને આરામ વિપરિત ખાનપાન કુઢંગથી;
આરોગ્યનાં તત્વો ઘટાડી વિષયવશ્ય વધતાં જતાં,
શતશરદનું આયુષ્ય તજીને અલ્પ મૃત્યુ પામતાં. ૩
આયુષ્ય પૂર્ણ કીધા વિના મરવું તે આત્મઘાત છે,
એ સમ નથી બીજું પાપ તે શાસ્ત્રો વિષે વિખ્યાત છે;
એ પાપને અલ્પાયુથી ઉગારવા હું શ્રી હરિ,
દિગંબરિ માસિકમાં વસું આવી હું દિગંબરી. ૪
દિગંબરી માસિક તણા સેવનવડે આ જગ વિષે,
સ્વર્લોક સમ સુખ જામશે ને પ્રાણિ સૌ સુખ પામશે;
ના'ના નિયમો પાળશે ને ચરતણા નરનારીઓ,
સુખ સિંધુનીજ છોળોવડે ભરશે મહેલ અટારીઓ. ૫
નિર્દયપણું વળી કલેશ ઈર્ષા દંભતા પણ દુર જશે,
વ્યાધિ ઉપાધિ મનતણી અહિંથી સમુળી નાસશે;
આરોગ્યના નિયમો વડે કંચન સ્વરૂપ કાયા થશે,
માનવનું મંદિર થશે હરિનો દિવસ એ આવશે. ૬
અભ્રિધર અમીવૃષ્ટિ થશે ધરણી ભરાશે રસકસે,
એહવો વખત પણ આવશે નેચર પુજા ઘરઘર થશે;
રે ! ! ! દિવસ પણ એ આવશે ને આવશે એ પણ ઘડી,
સુખશાન્તિના સાગર વિષેને ચરની તરશે નાવડી.

(એ. એન. રંગવાળા.)
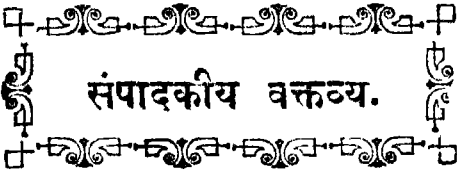
संपादकीय वक्तव्य.

दिगंबरं जैनमिदं सुपत्रम् ।
ख्यातिं यथाप्तं हि तथैव यातु ॥
सुबोधकैर्धार्मिकलेखवृन्दै ।
युतं मुदा ग्राह्यमिति ब्रवीमि ॥

This is the second time that this journal appears with English articles. Last year's special issue of this journal was published with four small articles while that of this year is published with five English very intellectual articles which occupy 24 long pages. Upto yet no other journal than this has appeared from the Jain community with articles in five different languages and decorated with so many photos to divert the readers for which we have every reason to be proud. This is the special issue in the beginning of Vir Nirvan Samvat 2440 and the first number of the seventh volume of 'Digamber Jain' containing about fifty articles in five different languages, viz., English, Sanskrit, Hindi, Marathi & Gujarati, from various illustrious personages from different parts of the country and no trouble has been saved to decorate it with the photos of some of the Jain Tyagis, Sidhakshetras, Public Institutions. and educated illustrious and charitable persons, making a totle of fifty-nine, in which seven are of the western Jain literary persons as Prof. Dr. Hermann Jecobi, Mr. H. Warren, Mr. A. Gordon, Dr. Johannes Hertal and others.

We offer our heartfelt gratitude to our learned brethren, Mr. Herbert Warren (London), Prof. Baboo Jagmanderlal Jaini M. A. Bar-at-law (Allahabad), Mr. Manilal H. Udani, M. A., LL. B.; F. LL. C. (Bombay), Baboo Motilal Jain B.A. (Agra), and T. P. Kuppuswami Shastri M. A. (Assist. Govt. Musium, Tanjore) for sending in their valuable articles which they duly deserve.

Finally we pray our last Tirthanker Lord Mahavir that this year may prove happy & prosperous to all the living beings and give us sufficient power to serve the community to a better extent.

✤　✤　✤

आहा! आजनो शुभ दिवस केवो आनंदनो छे! आजे

नूतन वर्षमां प्रवेश

महावीर निर्वाण सं. २४३९ बदलाइ जइ २४४०नी शरुआत थाय छे, विक्रम संवत् १९६९ बदलाइ १९७० शरु थाय छे अने तेज साथे आ मासिक रुपी नूतन बाळक पण दिन प्रतिदीन सुधारा वधारा साथे छ वर्ष पूर्ण करी आजे सातमा वर्षमां प्रवेश करे छे. नवीन वर्षनी खुशालीमां घेरघेर बारणे सुशोभित साथीआओ पूराइ, सुशोभित शणगार रचाइ, सुंदर वस्त्रो पहेराइ अने मीठां मीठां स्वादीष्ट भोजनो आरोगीने सर्वे स्थळे नवीन वर्ष नूतन ठाठथी उजववामां आवे छे तेम आ बाळक पण आ नवीन वर्षे अवनवा रुपमां नवीन रंगबेरंगी वस्त्रो! सजीने जन समाज आगळ बेसतां वर्षनी मुबारकबादी आपवा उपस्थित थाय छे. ज्यारथी आ बाळकनो जन्म थयो छे त्यारथी ते दर वर्षे नवीन नवीन सुधारो वधारो करवाने चुकतुं नथी तेम गये वर्षे १२५ पानांनो सचित्र खास अंक बहार पाडयो हतो पण आ वर्षे तो १७५ पानांनो अने ५९ चित्रो अने रंगबेरंगी टाइटलथी सुशोभित थइने आ बाळक प्रकट थाय छे के जेवो प्रसंग जैनोमां प्रथमज छे. आ बाळकनी आटली बधी प्रगति थवानुं कारण कंइ हशे के? हा, शा माटे नहि? कारण वगर तो कार्य थायज नहि. आटली बधी प्रगति आ बाळकनी थवानुं कारण बीजुं कांइ नहि, पण एना पालनपोषण करनाराना प्रेमाळ द्दष्टिज हशे. बीजुं वळी शुं होय!

✤ ✤ ✤

गत वर्षनो खास अंक जनसमाजमां एटलो बधो प्रिय थई पडयो हतो के तेनी १५०० प्रतो जोतजोतमां उपडी गई अने एवो गंजावर अंक कंई दर वखते बहार पडशे नहि एवो ग्राहकोनो ख्याल हतो अने अमारो विचार पण एवोज हतो के आवो गंजावर खर्च कंई दर वर्षे उपाडी शकाय नहि. पण गत वर्षनो खास अंक प्रकट थया पछी ग्राहक संख्यामां जे मोटो उछाळो थयो तेथी अमने एम लाग्युं के दर वर्षे आवोज खास अंक प्रकट थतो रहे तो ग्राहक संख्यामां घणो मोटो वधारो थई जाय अने पत्रने वधु लोकप्रिय बनावी शकाय तेथी अमोए आ वर्षनो आ प्रथम अंक पण विशेष रुपथी प्रकट करवानो निश्चय करी त्रण मास थयां ते माटे सामग्री एकत्रित करवा मांडी हती. प्रथम अमारो विचार एवो हतो के ३०-४० फोटा साथे १००--१२५ पृष्ठनो अंक बहार पाडवो पण धीमे धीमे अमोने ए माटे एटली बधी सामग्री मळी के ते विचार अमारे फेरववो पड्यो अने आखरे आ १७५ पृष्ठनो अने ५९ चित्रोवाळो रंगबेरंगी अंक प्रकट करी शक्या छीए. आ अंकमां गुजराती, अंग्रेजी, हिंदी, मराठी अने संस्कृत एम पांच भाषाना ५० लेखोनो संग्रह छे. आवो गंजावर अंक जैनोमां बहार पडतो होय तो ते आ प्रथमज छे.

✤ ✤ ✤

आ अंक माटे अमोने एटला बधा लेखो मळेला छे के ते जो बधा प्रकट करीए तो आथी त्रणगणो मोटो आ अंक थइ जाय

जेथी अमारे घणा लेखो लाचारीए मुलत्वी राखवा पडया छे, पण बाकी रहेला सारा लेखोने हवे पछीना अंकोमां क्रमवार अवश्य प्रकट करवामां आवशे. आ अंकमांना ५९ चित्रो ते दरेकना परिचय साथे एटला माटेज प्रकट करवामां आव्या छे के ते दरेक फोटाना दर्शन अने परीचयथी जैन समाजमां जाग्रति थवा पामे अने ते विद्वानो, श्रीमानो, दानवीरो, त्यागीओ अने जाहेर संस्थाओना गुणो अने कार्योनुं अनुकरण बीजाओ करे. आ अंकमां एक पण फोटो एवो नथी के जे मात्र मनने खुशी करवा माटेनो बनावटी होय. पण दरेक चित्रथी वांचकने नवुं नवुं जाणवानुं, जोवानुं अने मनन करवानुं मळे तेम छे. गत वर्षना खास अंक करतां आ अंकमां विशेष ए जोवामां आवशे के एमां आपणी जाणीती संस्थाओ जेवी के ऋषभब्रह्मचर्याश्रम, मथुरा महाविद्यालय, स्याद्वाद महाविद्यालय, अने जैन सिद्धांत पाठशाळा मोरेना वगेरेना ग्रुप फोटाओ प्रकट करवा उपरांत बे लाखनुं विद्यादान करनार सखी शेठ कल्याणमलजीनो फोटो गंजावर खर्च करी रंगीन कलरमां प्रकट कर्या छे तथा महान खटपट अने शोधखोळ करी आज सुधीमां प्रकट थई गएला अने प्रकट थतां दिगंबर जैन पत्रोना संपादकोना बे ग्रुप फोटाओ नवीन तैयार करीने तेना इतिहास सहित प्रकट करवामां आव्या छे, तेमज लंडन, पेरिस, जर्मनी, इटाली वगेरे पाश्चात्य मुलकना, जैन धर्म प्रेमी विद्वानोना ७ फोटाओ प्रकट करी शक्या छीए जेथी जैन समाजमां विशेष अजवाळुं पडशे एम आशा छे.

❖ ❖ ❖

आ अंक प्रकट करवामां ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी, पं. पन्नालाल बाकलीवाल, श्री नाथुराम प्रेमी, बाबू ज्योतिप्रसादजी ए.जे.,श्रीयुत तात्या नेमीनाथ पांगळ, मा. दीपचंदजी उपदेशक वगेरे जे जे बंधुओए जे जे मदद करी छे ते माटे तेमनो तथा आ अंक माटे लेखो, फोटाओ वगेरे मोकलनार बंधुओनो तेमज त्वराथी अने काळजीपूर्वक रीते आ अंक तैयार करी आपनार 'सुरत जैन' प्रेसनो अमे धन्यवादपूर्वक आभार मानीए छीए. तेमज आ खास अंक माटे अंग्रेजी लेखो लखी मोकलनार बंधुओ मी. जुगमंदरलाल जैनी बेरीस्टर, मी. हर्बर्ट वोरन, मी. मणीलाल एच.उदाणी, डॉ. पी कुप्पुस्वामी शास्त्री [तंजावर] अने बाबू मोतीलाल जैन [आग्रा]ना अमो विशेष आभारी थया छीए. छेवटमां एटलुंज जणावीशुं के आ बाळकनुं आ सातमुं वर्ष निर्विघ्ने पसार थाओ, धारवा करतां पण बधु लाभ ए बाळक आपी शके तथा दिन प्रतिदिन आ बाळकने हृष्टपुष्ट बनाववाने हे शासन देव ! अमोने अधिक सामर्थ्य अर्पण करो. इत्यलम्.

❖ ❖ ❖

आ अंक जोतांनी साथेज वांचकोने जणाशे के ए तैयार करवा पाछळ केटली बधी जहेमत उठाववी पडी हशे ? जो के अमोए आसोना अंकमां प्रकट कर्युं हतुं के आ अंक मोडामां मोडो कार्तक सुद १९

उपर प्रकट थशे ते छतां पण कार्तक सुद १ थी दररोज अमोने **'खास अंक वी. पी थी तरत मोकलो'** एवा पुष्कळ कागळो आव्या कर्या हता, पण आ अंक माटे एटली बधी सामग्रीओ एकत्र करवानी हती के पुष्कळ खटपट अने उतावळ करवा छतां पण एने प्रकट करतां कार्तक वद ७ थई छे. जो बधाज ग्राहको अने मेम्बरोनी फी अगाउथी आवी गई होत, तो तो आ खास अंक प्रकट थतांनी साथेज जुनां नवां बधा ग्राहकोने एके दीने आ अंक रवाना थई जात, पण अमारे घणीज दिलगीरी साथे जणाववुं पडे छे के त्रण महीना थयां अनेक रीते खबर आप्या छतां ग्राहको अने मेम्बरो मळी मात्र ३०० जणनुंज लवाजम वसुल थयेलुं होवाथी तेटलानेज आ अंक तरत मोकलवामां आव्यो छे अने बाकीना बधा आशरे १२००-१३०० ग्राहकोने आ अंक वी. पी. थी रवाना थतां केटलाक दिवसनी ढील थशे, जे माटे ग्राहकोए जरापण नाराज थवानुं नथी. जो खास अंक जल्दी मेळववानी आतुरता हती तो बधाज ग्राहकोए आळसने तजी दई दीवाळी पहेला मनीओर्डरथीज लवाजम मोकली दीधुं होत, तो आ अंक तरतज मळी जात, पण हवे तो धीरजज राखवी पडशे. पुष्कळ वी. पी. ओ रवाना करवानां होवाथी तेमज समय समीप होवाथी **आवतो अंक मागसर सुद १५** उपर प्रकट करवामां आवशे.

✤ ✤ ✤

प्रिय हिंदी पाठकगण ! हमारी मातृभाषा गुजराती है, हमने हिंदी भाषाका खास कुछ ज्ञान प्राप्त नहि किया है और गुजरातके सुरत जैसे शहरमें बम्बई आदी जैसी हिंदी छपानेकी सुभीता भी नहि है तौभी हमारा मात्र परिचयद्वारा हमने इस सचित्र खास अंकमें हिंदी लेखों लिखने और प्रकट करनेका साहस किया है, जिसमें हमारा अनुमान है कि भाषाशुद्धि, व्याकरणशुद्धि व प्रुफ संशोधनमें त्रुटिएं रही होगी जिसके लिये आपके हम क्षमाप्रार्थी है। इस सचित्र खास अंकमें प्रकट करनेके लिये 'वंदेजिनवरम्' के प्रकाशक श्री. लाटकर और 'जैन सिद्धांत भास्कर'के संपादक शेठ पदमराजजीने कितनेक ब्लोक भेजकर जो कृपादृष्टि दिखलाइ है जिसके लिये आपके हम आभारी हैं। गत वर्षसे इस खास अंकमें हिंदी लेखोंकी विशेषता की गइ है और अब 'दिगंबर जैन' के आगामी अंकोंमें भी हिंदी लेखों गत वर्षकी अपेक्षासे विशेष रुपमें प्रकट होते रहेंगे। हमारे हिंदी पाठकोंको गुजराती भाषाका परिचय हो सके इसलिये इस अंकमें कितनेक लेखों गुजराती भाषामें और देवनागरी लिपिमें प्रकट किये हैं जो भी हमारे हिंदी पाठकोंको रुचिकर होगा। इस वर्षके सभी ग्राहकोंको यह खास अंक उपहार स्वरुप दिया गया है और इस वर्षमें रु. २) के मुल्यकी हिंदी और गुजराती भाषाकी छोटी बड़ी १० पुस्तकें भी उपहारमें मिलेंगी, जो तैयार होनेपर क्रमशः भेज दी जायगी।
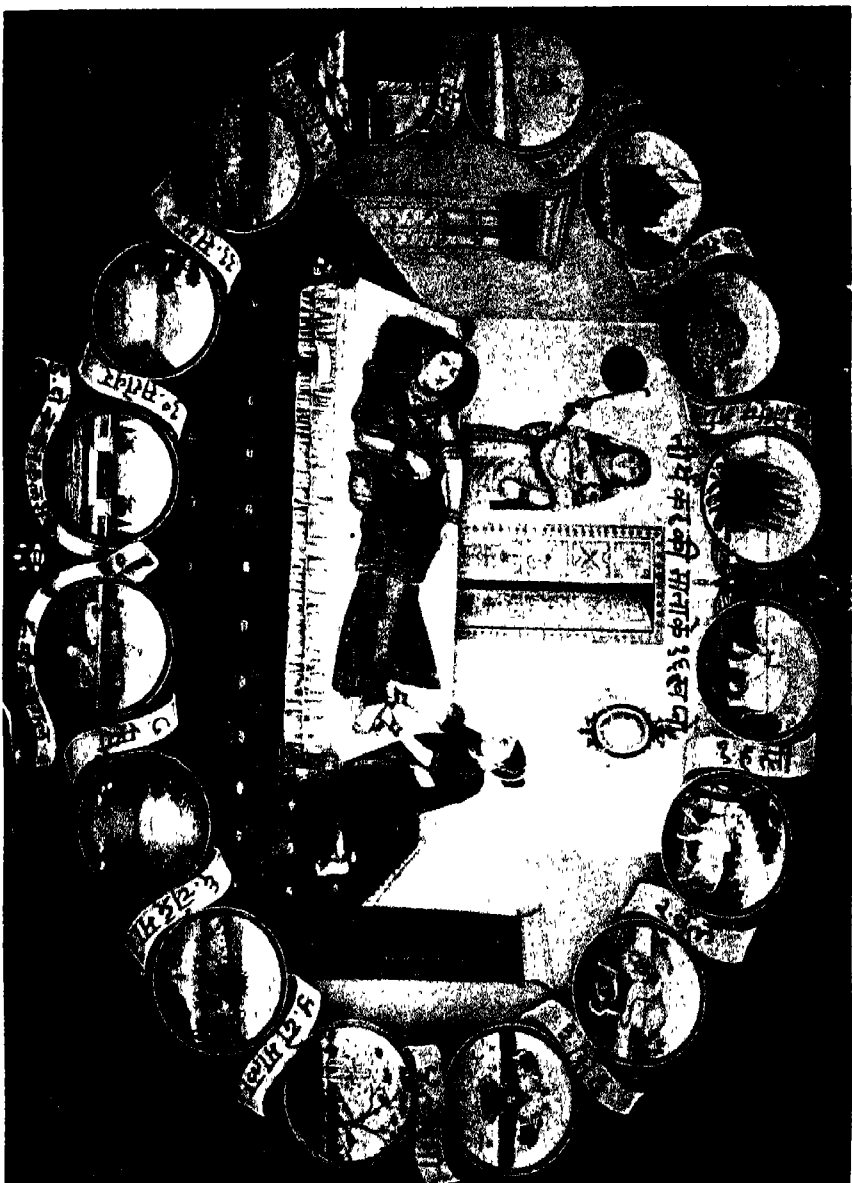
तीर्थंकरकी माता और षोडश स्वप्नों. Sixteen Dreams of Tirthankur's Mother.

श्रीमान त्यागी ग्यारह प्रतिमाधारी ऐलक पन्नालालजी महाराज.
Shriman Tyagi Gyarah Pratimadhari Ailak *Pannalalji* Maharaj

JAIN PRESS SURAT.

जैन समाचार संग्रह.

રતલામ બોર્ડિંગનો મેળાવડો:— રતલામમાં શેઠ માણેકચંદ પાનાચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ સ્કુલનો બીજો વાર્ષિક મેળાવડો આસો સુદ ૧૧ને દીને સવારે ખાસ મંડપમાં રા. રા. દોરાબજી ફરદુનજી દલાલ (મેમ્બર ઇનકાઉન્સીલ રતલામ સ્ટેટ)ના પ્રમુખપણા નીચે સારા ઠાઠથી થયો હતો, જે પ્રસંગે દાહોદ, વડનગર, ઇંદોર, અંકલેશ્વર, પરતાપગઢ વિગેરે સ્થળેથી પધારેલા તથા રતલામ સ્ટેટના કારભારીઓ, શહેરના જાણીતા ગ્રહસ્થો અને બીજી બોર્ડિંગોના વિદ્યાર્થીઓ મળી ૫૦૦ ની સંખ્યા હાજર હતી. પ્રથમ મંગલાચરણ થયા પછી મી. કાંતીલાલ નાણાવટી એમ. એ. ની દરખાસ્ત અને માસ્ટર દર્યાવસિંહજીના ટેકાથી મી. દલાલને પ્રમુખપદ અપાયું હતું. બાદ શા. છોટાલાલ ઘેલાભાઇએ બોર્ડિંગનો રિપોર્ટ વાંચી સંભળાવ્યો હતો જે પછી વિદ્યાર્થીઓએ પંચ પરદેશીનો સંવાદ તથા કેટલાંક ગાયનો કર્યાં હતાં બાદ પ્રમુખે પોતાનું વિદ્વતાભરેલું લંબાણ ભાષણ આપી તેમાં શેઠ માણેકચંદજીનો આવું ઉપયોગી ખાતું ખોલવા માટે આભાર માની મી. નાણાવટીની બદલી અત્રેથી થવા માટે દિલગીરી દર્શાવી તેમને મળનારી ઉંચી પદ્વી માટે ખુશી દેખાડી હતી. (પ્રમુખનું લંબાણ ભાષણ સ્થાનાભાવને લીધે હવે પછીના અંકમાં પ્રકટ કરીશું.) બાદ મા. દર્યાવસિંહજીએ કેટલુંક ધાર્મિક વિવેચન કર્યા પછી શેઠ કસ્તુરચંદજીએ પ્રમુખ તથા સર્વેનો આભાર માન્યો હતો તથા રતલામના મહારાજા સાહેબનો પણ આભાર માન્યો હતો, બાદ પાન, ગુલાબ, હારતોરા, અત્તર અપાયા પછી ૧૧ વાગતે મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો. બપોરે વિદ્યાર્થીઓની ધર્મ શિક્ષણની પરીક્ષા લેવાઇ હતી અને રાત્રે વડનગરવાળા શ્રીયુત કિરોડીમલજીના પ્રમુખપણા નીચે પં. કસ્તુરચંદજી ઉપદેશકે 'વીતરાગ વિજ્ઞાનતા' ઉપર અનેક દાખલા દલીલોવાળું અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું બાદ શેઠ અમરચંદજી ઓસવાળે કેટલુંક વિવેચન કર્યા પછી વિદ્યાર્થીઓએ કેટલીક ખાસ કવિતાઓ ગાઈ સંભળાવી હતી અને પ્રમુખે કેટલુંક વિવેચન કરી રતલામ બોર્ડિંગના સ્થાપક તથા સુપ્રીન્ટેન્ડંટને ધન્યવાદ આપી રતલામના દિ. જૈનોમાં સંપ કરવા માટે જોશીલું વિવેચન કર્યું હતું તથા એક જૈન સભા સ્થાપન કરવાની સૂચના કરતાંની સાથે તેજ વખતે એક 'જૈન સભા'ની સ્થાપના થઇ હતી બાદ શા. છોટાલાલ ઘેલાભાઇએ સર્વેનો આભાર માની કેટલુંક વિવેચન કરવાથી તેજ વખતે વીઝીટર્સ કમીટીમાં કેટલાક નવા મેમ્બરો દાખલ થયા હતા અને આ સભા બરખાસ્ત થઇ હતી, જે પ્રસંગે જૈન અજૈનો મળી ૩૦૦ની સંખ્યા હાજર હતી.

आळंदमां गया मासमां एक धर्मादा दवाखानुं खोलायुं छे.

महासभानी बेठकः—भारत दि. जैन महासभानी १८ मी बेठक मथुराजीमां गया मासमां मेळा प्रसंगे सारा ठाठथी राय साहेब लाला पन्नालालजी ओ. मेजीस्ट्रेट नकुडवाळाना प्रमुखपणा नीचे थई हती, जेमां श्रीमान शेठ हुकमचंदजीने 'दानवीर' नी पदवी आपवामां आवी हती तथा केटलाक ठरावो थया हता तेमज शेठ हुकमचंदजीए महाविद्यालयना फंडमां रु. २९००] भर्या हता तथा बीजी पण रु. ९००] नी उपज थई हती.

मृत्यु अने शास्त्रदानः—वडोदराथी शा. केशवलाल त्रीभोवनदास जणावे छे

के अत्रेना शा. नारणदास गंगादास संघवीना पुत्र जमनादास आसो वद ०)) ने दीने मृत्यु पाम्या छे जेनी पाछळ अमुक रकम धर्मादा काढवामां आवी छे तेमांथी रु. ४१) 'दिगंबर जैन' ना ग्राहकोने एक पुस्तक भेट आपवा माटे खास काढवामां आव्या छे.

बोर्डिंगमां सुधारो अने विद्यार्थीनी जरुर:—इंदोरनी शेठ हुकमचंदजी बोर्डिंगमां प्रथम करतां घणो सुधारो करवामां आव्यो छे अने हवे संस्कृत अने अंग्रेजी बंने शिक्षण अपाय छे. हाल एमां संस्कृत भणनारा १० विद्यार्थीओनी जरुर छे, माटे भणवा ईच्छनारे ताकीदे अरजी करवी.

चुलेश्वरजीमां मेळो:—भीलवाडाथी धर्मचंद्रजी चौधरी जणावे छे के अत्रेथी ३० माईल उपर पगरस्ते आवेला श्री चुलेश्वरजी अतिशय क्षेत्रमां मागसर वद ९ उपर वार्षिक मेळो भरानार छे.

मृत्युना स्मरणार्थे शास्त्रदान:—गोरळवाला शा. पुंजीराम बहेचरदास जणावे छे के चीत्रोडा निवासी शा. मुळचंद मोतीचंद मृत्यु पाम्या छे जेमना स्मरणार्थे रु. ५०) 'दिगंबर जैन' ना ग्राहकोने एक पुस्तक भेट आपवा शास्त्रदान माटे काढी गया छे. आ रु. ५०) अमने मनीओर्डरथी तरतज मळी गया छे जे साभार स्वीकारीए छीए. आज मुजब शास्त्रदान के विद्यादान माटे काढेली रकम तरतज ज्यां त्यां मोकली देवी जोईए.

અમદાવાદ બોર્ડિંગનો મેલાવડો:—શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદ દિ. જૈન બોર્ડિંગનો ૧૧મો મેલાવડો આસો સુદ ૧૩ને દીને સારા ઉત્સાહથી રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ સોલીસીટરના પ્રમુખપણા નીચે થયો હતો, જે વખતે ગુજરાત પ્રાંતના કેટલાક ભાઈઓ તથા અમદાવાદના જાણીતા ગ્રહસ્થો મળી ૩૦૦ની સંખ્યા હાજર હતી. પ્રથમ મંગલાચરણ થવા પછી દિવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈની દરખાસ્ત અને આમોદવાળા હરજીવનભાઈ રાયચંદના ટેકાથી ભાઈશંકરભાઈને પ્રમુખપદ અપાયું હતું. બાદ સેક્રેટરી શા. લલ્લુભાઈ લખમીચંદ ચોકસીએ બોર્ડિંગનો તથા રૂપાબઈ અને ચંપાબાઈના દેશી દવાખાનાનો રિપોર્ટ વાંચી સંભળાવ્યો હતો બાદ 'સિદ્ધરાજની કચેરી' એ વિષય ઉપર વિદ્યાર્થીઓનો સંવાદ થવા પછી રા. ચીમનલાલ નથુભાઈ દોશી, દિ. બ. અંબાલાલભાઈ, વૈદ જટાશંકર લીલાધર, પં. નંદનલાલજી (ઇડર), માસ્તર વર્ધમાન સાકરચંદ, રા. બાપુજી જગન્નાથ વગેરેએ કેળવણી તથા દેશી દવાખાનાથી થતા લાભો વિષે વિવેચન કર્યું હતું, બાદ પ્રમુખે અસરકારક ભાષણ કરી બોર્ડિંગના કારોબારની પ્રશંસા કરી હતી અને વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ વેચાયા પછી મેલાવડો વિસર્જન થયો હતો.

મળી નથી:—ભાટવાસમાં ચોરાયલી ર૫ ટોકની પ્રતિમાનો પત્તો ડુંગરપુરમાં મળ્યો છે એમ ખબર મળી હતી પણ ત્યાં તે ગામવાળાએ જઈને તપાસ કરતાં તે પ્રતિમા તો બીજી જોવામાં આવી છે જેથી ભાટવાસમાંથી ગયેલી પ્રતિમાઓનો પત્તો હજી મળ્યો નથી.

रु. ३५००)नुं दान:—भादरवा मासमां इंदोरनिवासी शेठ तीलोकचंदजी श्री चुलगीरी [बावनगजाजी] यात्रार्थे पधार्या हता, ज्यां जीर्णोद्धार करवा माटे रुपीया

३६००) नी रकम काढी आपी छे. आ शेठे ईंदोरमां जैन हाईस्कुल खोलवाने बे लाख रुप्यानी रकम काढी छे. ते रकममां मोटो वधारो करी आपवानुं सांभळवामां आवे छे.

हृदय विदारक जीवहिंसाः-ईडिथी शा. गोविंदजी बहेचरदास जणावे छे के अत्रेना मुसलमानो महोरमना महीनानी ७ मी तारीखे पीरोनी सामे दर वर्षे १०००० बकरानो वध करे छे ते बंध करावववा धुळीयानी प्राणिरक्षक संस्थाए तरत ताकीदे कोशीश करवी जोईए. गये वर्षे पण ए दीने ९००० बकरानो वध थयो हतो.

श्री रुषभ ब्रह्मचर्याश्रमः-(हस्तीनापुर)नो बीजो वार्षिक मेलावडो आ मासमां सुद ८ थी १९ सुधी वार्षिक मेळा प्रसंगे भारे उत्साहथी थयो हतो जेना वीगतवार समाचार आवता अंकमां प्रकट करीशुं.

परताबगढमां कळशोत्सवः-परताबगढमां दशा हुमड दिगंबर जैनोना पंच तरफथी जुना मंदिर उपर कळश चढाववानो भारी उत्सव मागसर सुद ५ ने दीने थनार छे.

माळवा दि. जैन प्रांतिक सभाना मंत्री लाला भगवानदासजी (बडनगर) नीमायाथी हवे ए सभा संबंधी पत्रव्यवहार बडनगरज करवो.

खुशखबरः-टेहरीमां महाराजा साहेबनी दादी श्री जीयादीसाहबाए मांसभक्षणनो त्याग कर्यो छे तथा जे कोइ ब्राह्मण मांसाहारी हशे, तेने दान नहि आपवानो नियम थयो छे.

પાલીતાણામાં દિ. જૈન કોન્ફરંસઃ-મુંબાઈ દિ. જૈન પ્રાંતિક કોન્ફરંસની ગઈ બેઠક સમયે આમંત્રણ આપ્યા મુજબ ઘોઘા ભાવનગરના ભાઈઓએ આવતા માહા માસમાં આ કોન્ફરંસની તેરમી બેઠક સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રી પાલીતાણા (શેત્રુંજયજી)માં કરવાનું કામ ઉપાડી લીધું છે તેમજ કોન્ફરંસ ઓફીસ તરફથી પણ એ માટે ગોઠવણો ચાલી રહેલી છે. ઘોઘા ભાવનગરના ભાઈઓની એક સ્વાગત કમીટી ભાવનગરમાં આસો વદી ૩ ને દીને ૧૮ ગ્રહસ્થોની નીમાઈ છે જેના પ્રમુખ ભાવનગરવાળા શેઠ વીઠલદાસ ભીખાભાઈ ઘાભી, ઉપપ્રમુખ શેઠ રાયચંદ ત્રીભોવનદાસ ઘોઘાવાળા અને સેક્રેટરીઓ શા. ત્રીભોવનદાસ દયાળજી અને શા માણેકચંદ વેણીચંદ નીમાયા છે. કોન્ફરંસની બેઠકો માહા સુદ ૩-૪-૬ના દીવસોએ થશે. તથા પાંચમે રથોત્સવ તથા ધ્વજા દંડ ઉત્સવ થશે તેમજ વળી આ પ્રસંગે શેઠ રાયચંદ ત્રીભોવન ઘોઘાવાળા તરફથી સમેદશિખરજીના પહાડની ૨૦ ટુંકોની સુંદર રચના કરવામાં આવનાર છે. રેલ્વે ભાડું ઓછું કરવા માટે ખટપટ ચાલી રહેલી છે. કોન્ફરંસના પ્રમુખ માટે ઇંદોર કે સોલાપુરના જાણીતા ગ્રહસ્થને નીમવાની ગોઠવણ ચાલે છે. એકંદરે આવતી કોન્ફરંસ પાલીતાણા ખાતે કરવા માટેનું કાર્ય ઘણાજ ઉત્સાહથી અને ત્વરાથી ઉપાડી લેવામાં આવ્યું છે. આ સંબંધી પત્રવ્યવહાર કરનારે નીચેને સ્થળે લખવું-શા. ત્રીભોવનદાસ દયાળજી સેક્રેટરી, પાલીતાણા દિ. જૈન કોન્ફરંસ ઓફીસ. ઘોઘા દરવાજા **ભાવનગર.**

અબુવામાં મળેલી પ્રાંતિક સભાના ઠરાવોઃ-જણાવ્યા મુજબ પ્રાંતિક દિ. જૈન હિતવર્ધક સભાની સાતમી બેઠક

આસો સુદ ૨-૩-૪ દીને લાકરોડાવાળા કોટડીઆ વેણીચંદ હાથીચંદના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી, જેમાં ૪૦૦ જણે લાભ લીધો હતો તથા એ તાલુકાના ઠાકોર સાહેબ પણ પધાર્યા હતા. પ્રમુખે ઘણુંજ અસરકારક ભાષણ આપ્યું હતું અને નીચેની મતલબના ઠરાવો થયા હતા. ૧ બાળ સગાઇ અને બાળ લગ્ન થતાં બંધ કરી ૮ વર્ષ ઉપરની કન્યા સાથે ઓછામાં ઓછા ૧૧ વર્ષના વર સાથે સગાઇ કરવી તેમજ લગ્ન સમયે વરની ઉમર ૧૬ અને કન્યાની ઉમર ૧૩ની હોવી જોઇએ. ૨. મૃત્યુ પાછળ રડવું કુટવું તથા જ્ઞાતિ ભોજન, મિથ્યાત્વી પર્વો, એક સ્ત્રીની હયાતિમાં બીજી સ્ત્રી, ફટાણાં ગીતો વગેરે હાનિકારક રિવાજો હમેશ માટે છોડી દેવા અને આખા હાથના કાછલીના ચુડાઓનો રિવાજ દુર કરી તેને બદલે સીસમના ચુડા પહેરવા. ૩ મૃત્યુ પાછળ બે માસનો લોકાચાર તેમજ લગ્નમાં કન્યાવાળા તરફથી સાત દિવસનો ઉડાઉ ખર્ચ દુર કરી માત્ર ત્રણ દિવસનાં જમણો જાનવાળાને આપવા અને લોકાચારની હદ એક માસની રાખવી. ૪ છોકરાઓને ધાર્મિક-વ્યવહારીક કેળવણી માટે અમદાવાદ બોર્ડિંગમાં મોકલવાની અને છોકરીઓને પ્રાંતિજના શ્રાવિકાશ્રમમાં મોકલવાની ભલામણ. ૫ જીવદયા માટે પ્રયાસ કરવો. ૬ સભાના કાર્ય માટે પાકુ બંધારણ કરી ૧૨૫ મેમ્બરોમાંથી ૨૭ ની મેનેજીંગ કમીટી ત્રણ વર્ષ માટે ચુંટણીથી નીમવામાં આવી. ૭ ખોરાણ તરફના કેટલાક ભાઇઓ આ સભામાં સામેલ ન થતા હોવાથી તેમાટે આવતા વર્ષ ત્રણ માસ અગાઉ વડાલીમાં મીટીંગ મેળવવી, સર્વે સંપથી ભાગ લે તે માટે ખટપટ કરવી. ૮ આવતી બેઠક પાટનાકુવામાં શા. છગનલાલ જેઠાલાલ દશેરાવાળાના પ્રમુખપદે ભરવી અને તેની સ્વાગત કમીટીના પ્રમુખ પાટનાકુવાવાળા શા. રેવચંદ બહેચરદાસને નીમવા. ૯ ઠાકોરશ્રી ભારતસિંહજી (અલુવા) તથા બીજા અધિકારી વગેરેનો આભાર માનવો. આ મુજબ ઠરાવો થયા હતા જે પ્રસંગે ઓનરરી ઉપદેશક શા. હાથીચંદ માણેકચંદ (સોનાસણ) અને શ્વે. જૈન કોન્ફરંસના ઉપદેશક શા. પુંજાલાલ પ્રેમચંદનાં અસરકારક વિવેચનો થયાં હતાં તથા આ બંન્ને ભાઇઓને ઠાકોર સાહેબ તથા નહાલચંદ લક્ષ્મીચંદ સોની બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી સર્ટિફીકેટો અપાયાં હતાં તેમાં ઠાકોર સાહેબે જણાવ્યું હતું કે આ બંને ભાઇઓના અહિંસા ધર્મ પર થયેલા છટાદાર ભાષણથી દર માસમાં બંને એકાદશી અને શ્રાવણ તથા ભાદરવા સુદમાં કોઇએ જીવહિંસા કરવી નહિ એવો પ્રતિબંધ કરવામાં આવ્યો વગેરે. વળી એ ગામના બધા ક્ષત્રીઓ એકઠા થઇ એવો લિખિત ઠરાવ કર્યો છે કે અમે નવરાત્રી-દશેરામાં જીવ વધ કરીશું નહિ. એકંદરે આ સભાનું કામ સફળતાથી થયેલું માલમ પડે છે.

सीमलामां दिगंबर जैन मंदिरनी स्थापना थइ छे.

अलाहबादनी सुमेरचंद दि. जैन बोर्डिंग माटे लेवायला नवा मकाननी वास्तु क्रिया सप्टेम्बर मासमां भारे ठाठथी थइ हती.

વધુ મદદઃ—'ચોવીસ ઠાણચર્ચા' નામે ભેટ માટે ૨૫)ની મદદ સોલાપુરવાળા શેઠ હરીભાઇ દેવકરણ તરફથી મળી છે એમ મુનિમ ખેમચંદજી જણાવે છે. હજુ એ માટે રૂા. ૭૫)ની જરૂર છે.

મોરેનામાં મુહુર્ત અને મેલાવડોઃ- મોરેનાની જૈન સિદ્ધાંત પાઠશાળાના મકાનના મુહુર્તનો અને વાર્ષિક મેલાવડો આસો સુદ ૪ ને દીને શ્રીમાન પં. મુન્નાલાલજી મીશ્ર એમ. એ. સુબા સાહેબ (તવરધાર) ના પ્રમુખપદે થયો હતો તેમાં ૫૦૦-૬૦૦ ગ્રહસ્થો હાજર હતા. રિપોર્ટ સંભળાવ્યા પછી જૈન

ધર્મપ્રચારક કુંવર દિગ્વિજયસિંહજીએ 'શિક્ષા કૈસી હોની ચાહિયે' એ વિષયપર તથા સ્યા. પં. ગોપાલદાસજીએ 'દેશકી અધોગતિકા કારણ શિક્ષાકી ન્યુનતા હૈ " એ વિષય ઉપર ઉત્તમ ભાષણો આપ્યાં હતાં તથા નવા વર્ષ માટે રૂા. ૪૫૫૧) નું બજેટ રજુ કર્યું હતું. બાદ સિદ્ધાંત પાઠશાળાના દરેક કાર્ય સંબંધી પોતાનો ઘણોજ સંતોષ દર્શાવી એના સ્થાયી ફંડની જરૂર દર્શાવી હતી. એ પછી વાજતે ગાજતે જઇ પ્રમુખે પાઠશાળાનું નવું મકાન ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા કરી હતી.

બ્રહ્મચર્યાશ્રમને ઇંદોરની ભારે મદદ:—શ્રી રૂષભ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના બ્રહ્મચારીઓએ ગત માસોના ભ્રમણ દરમ્યાન ઇંદોરની યાત્રા કરી હતી, જ્યાં આશ્રમને ઉત્તમ સત્કાર મલ્યો હતો અને કુંવર દિગ્વિજયસિંહજી પધારેલા હોવાથી અનેક જાહેર સભાઓ થઇ ઉત્તમ ભાષણો થયાં હતાં તથા બ્રહ્મચર્યાશ્રમ માટે સ્થાયી ફંડની જરૂર દર્શાવતાં શ્રીમાન શેઠ હુકમચંદજીએ રૂા. ૫૧૦૦), તેમનાં પત્નીએ ૫૧૦૦), ૧૦૦૧) શેઠ કલ્યાણમલજી, રૂા. ૧૦૦૧) શેઠ કસ્તુરચંદજી તથા બીજા પરચુરણ રૂા. ૫૧૦૨) મળી ૧૭૩૦૪)ની મદદ સ્થાયી ફંડમાં મળી હતી.

ઝાંસીમાં પણ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના ભ્રમણ પ્રસંગે અનેક જાહેર સભાઓ થઇ સ્યા પં. ગોપાલદાસજી બરૈય્યા, બાબુ ભગવાનદીનજી, કુંવર દિગ્વિજયસિંહજી, બાબુ દયાચંદજી, બાબુ અજીતપ્રસાદજી (લખનઉ) વગેરેના જૈન ધર્મ સંબંધી ઉત્તમ વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

નવાબગંજ (બારાબંકી)માં તા. ૧૬ થી ૧૯ નવેંબર સુધી ગંજાવર રથોત્સવ થનાર છે.

જીવહિંસા બંધ:—ફલટણ તાબાના તડરગાંવ, આરડગાંવ, હિંગણગાંવ, તડવલે, કાળજ વગેરે ગામોમાં શા. પદમશી લાલચંદ અને વેણીચંદ મલુકચંદ કાલુસકરના પ્રયાસથી નવરાત્રીમાં થતો પશુ વધ બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રયાસનું ફળ:—સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રી આબુજીના મંદિરોમાં યુરોપીયનો ચામડાના બુટ સાથે દાખલ થતા હતા તેનો અટકાવ કરવાને શ્વે. જૈન કોન્ફરંસ તરફથી નામદાર વાઇસરોયને બે વર્ષ ઉપર અરજી કરેલી હતી તેનો નીકાલ થઇ ગયો છે. સરકારે જણાવ્યું છે કે યુરોપીયન વીઝીટરોને ચામડાંના બુટ બદલી તેને બદલે કેનવાસના સ્લીપર પહેરીને દાખલ થવાની બહાલી હિંદી સરકાર આપે છે.

રથયાત્રા ઉત્સવ:—ઝાલરાપાટનમાં આસો સુદ ૧૫ ઉપર મોટો રથોત્સવ થયો હતો અને ધાર્મિક નાટક સારા ઠાઠથી ભજવવામાં આવ્યો હતો.

વેશધારી ઐલક:—એક ધુર્તે પોતાનું નામ જીનસેન રાખી જાહેરમાં નગ્નાવસ્થામાં રહી જૈનોને મંત્ર તંત્રને નામે ઠગવા માંડતા તે પકડાઇ ગયો છે. આરામાં જઇ એ ચતુર્માસ કરવા રહેલો ત્યાં એનું પોગળ ફુટી જવાથી ઓચીંતો ક્યાંક નાશી ગયો છે. આ ઠગ પાસે સોનેરી મુઠવાળી ગુલાબી સાટીને મઢેલી પીંછી અને ટોટીદાર કમંડળ છે. જો કોઇ સ્થળે આ ઠગ જણાય, તો તેને જૈનોએ કબજે કરી યોગ્ય નસીઅત પહોંચાડવી જોઇએ.

अतिशय क्षेत्र श्री रामटेक (नागपुर) मां रावेतानो वार्षिक मेळो कार्तकी १२ उपर भरायो हतो.

मुंबाइमां नवीन दि. जैन मंदिर बांधवानो प्रबंध करवाने आसो सुद १४ ने दीने एक कमीटी नीमाइ छे, जेमां प्रमुख शेठ सुखानंदजी अने सेक्रेटरी शेठ पदमचंद भूरामलजी नीमाया छे.

सन्मानपत्र अने २५००)नुं दानः– इंदोरनिवासी श्रीमान शेठ कस्तुरचंदजीने नामदार सरकार तरफथी राय बहादुरनी पदवी मळेली छे ते माटे तेमने मुंबाइना दि. जैनो तरफथी मानपत्र आपवानो मेलावडो आसो वद १ने दीने श्रीमान शेठ माणेकचंदजी जे. पी. ना प्रमुखपणा नीचे हीराबागमां थयो हतो, जेमां शेठ पदमराजजी, पं. धन्नालालजी, माणेकचंदजी बैनाड़ा वगेरेनां अनेक भाषणो थयां हतां अने चांदीना कास्केटमां मानपत्र अपातां ते शेठ कस्तुरचंदजीए आभार साथे स्वीकारी तेनो जुबाब आपतां बनारसना **'स्यादवाद महाविद्यालय'** ने रु २५००]नी रकम आपवा कबुल्युं हतुं.

ग्राहको अने मेम्बरोने सूचनाः–वर्ष बेसतांनी साथे हवे पहेलेज अंके अगाउथी लवाजम लेवाय छे, जेथी जे जे ग्राहको अने मेम्बरोनुं लवाजम अगाउथी आवेलुं हतुं तेटलानेज आ खास अंक प्रथम मोकवामां आव्यो छे. अने जेमनुं लवाजम बाकी छे, तेमां अमदावाद बोर्डिंगना मेम्बरोने रु. ३)~, रतलाम बोर्डिंगना मेम्बरोने रु. २)~ अने जुना के नवा बधाज ग्राहकोने रु १॥।~ ना वी. पी. थी आ खास अंक (पोस्ट ओफीसमां सगवड थवा मुजब) वी. पी. थी मोकलवामां आवे छे. एक सामटां १०००–१२०० वी. पी. रवाना थतां जरा ढील थशे, माटे हवे तो ग्राहकोए धीरज राखी वी. पी. आवे त्यारे ते स्वीकारी लेवा तरदी लेवी. हवे पछी कोइ पण ग्राहके लवाजम के मेम्बर फीनो मनीओर्डर मोकलवो नहिं. धारवा करतां आ अंक जरा मोडो प्रकट थयो छे तेथी, तथा सामटां वी. पी. रवाना करवाना होवाथी मागसरनो अंक सुद ५ ने बदले सुद १५ उपर प्रकट करवामां आवशे.

आ अंक साथे आ वर्षनुं **'सचित्र जैन पंचांग'** सर्वेने भेट मोकलवामां आव्युं छे जे संभाळी लेवुं. आ वर्ष पण रु. १)नो आ खास अंक ग्राहकोने तदन मफत आप्यो छे अने ते उपरांत रु.२)नी किं.ना हिंदी अने गुजराती भाषाना ओछामां ओछा १० पुस्तको भेट आपवामां आवनार छे, जे जेम जेम तैयार थतां जशे तेम तेम रवाना थशेज, जेथी भेटनां पुस्तको माटे कोइए पण उघराणी करवी नहिं.

स्वीकार–समालोचना.

ग्रहस्थधर्म–[जिनेंद्रमतदर्पण तृतीय भाग]:–संपादक ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी और प्रकाशक 'जैनमित्र' कार्यालय हीराबाग गीरगाम-मुंबाइ. पृष्ठ ३५०,कपडेकी जिल्द और मुल्य मात्र रु. १)~ इस नवीन हिंदी ग्रंथ में अनेक दि. जैन शास्त्रोंके आधारसे प्रत्येक स्त्री पुरुषको जन्मसे मृत्यु तक पालनेकी सब क्रियाएं गर्भाधानादि बहुत सरलता पूर्वक दर्शाइ गइ हैं. सब मिलकर ३१ विषयोंका संग्रह है. १७ संस्कारों और

ग्यारह प्रतिमाओंका वर्णन बहुतही योग्यता पूर्वक लिखा गया है. साथमे नित्यनियम पूजा भी सामिल करदी गइ है और यह ग्रंथ "जैनमित्र"के गत वर्षके ग्राहकोंको उपहार स्वरुप दिया गया है. ऐसेही एक ग्रंथकी आवश्यकता थी जो ब्र. शीतलप्रसादजीने पुर्ति करदी है जिस लिये दि. जैन कौम आपकी आभारी है. प्रत्येक ग्रहस्थके घरमें यह ग्रंथ अवश्य होना चाहिये. छपाइ सफाइ सुंदर है और मुल्य भी कम है. प्रकाशक के पाससे और दिगंबर जैन पुस्तकालय (सुरत)से भी मिल सकेगा.

प्रगति आणि जिनविजयः—कोल्हापुरथी प्रकट थता आ मराठी अठवाडीक पत्रे नवीन वर्षमां ९ फोटा साथेनो आ सुशोभित अंक प्रकट कर्यो छे. जेमां महाराणी ताराबाइ, कोल्हापुर सरकार अने स्वस्ति श्री जीनसेनस्वामी (भट्टारक) ना फोटाओ आकर्षणीय छे.

ज्ञानानंद चौसरः—पासा डालकर खेलने योग्य यह ज्ञान चौसर (ज्ञानबाजी) मास्टर दीपचंदजी परवार (सुप्रीन्टेन्डंट सुमेरचंद दि. जैन बोर्डिंग, अलाहबाद) ने प्रकाशीत की है जिनका मुल्य मात्र ०)०।।। पौन आना है.

उपन्यास प्रचारः—वृंदावन (यु. पी.) से श्रीविश्वंभरनाथ ब्रजवासीद्वारा प्रकाशित मासिकपत्र. वर्ष १. संख्या १४. मूल्य रु. २।। इसमें सचित्र उपन्यासोंका संग्रह रहता है. इस अंकमें अरेबीयन नाइटस (द्वीतीय भाग) का चार चित्रोंसह अपूर्ण वर्णन है. इसका ग्राहक होनेसे बडी२ पुस्तकें तयार हो सकती हैं.

सुवर्णमालाः—मुंबाइथी प्रकट थती सुवर्णमालानो आ दीपावलीनो अंक छे, जेमां 'सुभद्रा हरण'नुं वर्णन ८ चित्रो साथे बधी भाषामां छे. आ अंक बहुज सुंदर छे. हवे आ माला दर महीने प्रकट थवा लागी छे. वार्षिक मुल्य रु.२।।छे.

दीपमालिका विधानः--संपादक, पं. नंदनलाल जैन, इडर (महीकांठा) मुल्य ०)≈ आ पुस्तकमां दीवाळीना दीवसोमां करवानी विधि तथा पूजाओ वगेरेनुं हिंदी भाषामां वर्णन छे.

जैन तिथिदर्पणः--वीर संवत २४४० नी तिथिओ अने व्रतविधानो एमां दर्शावेला छे जे पोस्टेज०)०।। बीडवाथी नीचेने ठेकाणेथी मफत मळे छे. मास्टर दर्यावसिंहजी सोधीया, नशीयांजी, इंदोर.

जैनेंद्र प्रक्रियाः-बनारससे पं. पन्नालाल बाकलीवालद्वारा प्रकाशित ' सनातन जैन ग्रंथमाला' (संस्कृत)नुं आ त्रीजुं पुस्तक छे, जेमां जैनेंद्र प्राक्रिया (व्याकरण)नुं पुर्वार्द्ध वर्णन छे. आखा ग्रंथनी किं. ०।।। छे.

સુંદરી સુબોધ:—અમદાવાદથી પ્રકટ થતું આ સ્ત્રીયોપયોગી જુનું અને જાણીતું માસિક હવે ખાસ સચિત્ર વધારા સાથે પ્રકટ થવા માંડ્યું છે. લેખો ઘણાજ ઉપયોગી ચર્ચાય છે. વધારા સાથે વાર્ષિક મુલ્ય રૂા.૩)છે.

૧ રૂપિદત્તા અથવા વશીકરણ મંત્ર, ૨ શ્રી સુભદ્રા, ૩ આત્મશક્તિનો

ઉદય, ૪ વનિતા વ્યાખ્યાનમાલા, ૫ જૈન દર્શનનાં મુળતત્વો ૬ Shrimad Yashovijayji આ ૭ પુસ્તકોના પ્રકટ કર્તા મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કુંપની (પાયધુની મુંબાઇ) છે, જેની અનુક્રમે કિંમત ०)॥ ०)॥ ०)॥ ०)॥ ०। અને ०। છે. આ સર્વે પુસ્તકો વાંચવા લાયક અને છપાઇ સફાઇમાં સુંદર છે.

ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૧ લો:—સસ્તું સાહીત્ય વર્ધક કાર્યાલય (અમદાવાદ) તરફથી રૂા. ૧॥ ના વાર્ષિક મુલ્યથી દર માસે વિવિધ ગ્રંથમાલા પ્રકટ થાય છે તેનું આ ૩૫૦ પાનાનું ૩૪ થી ૩૬ મું પુસ્તક છે. જેની છુટક કિં. માત્ર ०॥ છે. આ વાર્તાઓ રસીલી અને બોધદાયક છે.

શ્વે. સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરંસ પ્રકાશ:—અજમેરથી પ્રકટ થતું આ પત્ર હવે પાક્ષિક થયું છે જેનો આ પ્રથમ અંક છે. હિંદી-ગુજરાતી બંન્ને ભાષાના લેખો ચર્ચાય છે. સ્થા. જૈન કોન્ફરંસનું પ્રેસ પણ નવું પોતીકું થયું છે તેથી હવે એ પત્ર નિયમીત થવા દરેક સંભવ છે.

पद्यसुकुमावली भाग पहिला:--प्रकाशक हीराचंद मलुकचंद (काका) सोलापुर किं. ०॥. आनो एमां जैन गायन समाज कुल मराठी पदोनो संग्रह छे.

कन्या-मनोरंजन:—आरा (Arrah) से ओंकारनाथ वाजपेयीद्वारा संपादित सचित्र मासिक पत्र. वर्ष १. अंक १. वार्षिक मुल्य रु. १। इस नवीन मासिकमें कन्याओंके उपयोगी अनेक विषयोंका संग्रह सचित्र प्रकट होता हैं. मासिककी छपाइ और सुंदरता अच्छी है. और मुल्य भी बहुत कम है.

मनोरंजन (हिंदी):—आरा Arrah से मीश्री इश्वरीप्रसाद शर्म्माद्वारा संपादित सचित्र और मनोरंजक हिंदी सार्वजनिक मासिक पत्र. वर्ष १. अंक १०-११. वार्षिक मुल्य रु. २। है. इसमें बहुत अच्छेर विषयोंका संग्रह रहता है. मासिककी छपाइ सफाइ बहुत ही सुंदर और आकर्षणीय है. सब हिंदी पाठकोंको अवश्य ग्राहक होना चाहिये.

મુંબાઇ દિ. જૈન પ્રાંતિક કોન્ફરંસનો રિપોર્ટ:—આ કોન્ફરંસનો વીર સં. ૨૪૩૮ નો આ બારમો રિપોર્ટ જોતાં જણાય છે કે હાલ પ્રબંધ, જૈનમિત્ર, ઉપદેશખાતું, પરીક્ષાલય અને વરાડ જૈન શિક્ષાપ્રચારક સમીતિ આટલાં ખાતાં ચાલે છે. આશરે માત્ર રૂા. ૧૭૦૦૦નુંજ ફંડ છે. છતાં પણ કાર્ય સારૂં ચાલે છે. એના મંત્રી બાબુ માણેકચંદજી બૈનાડા ઉત્સાહી હોવાથી હવે દરેક કાર્ય નિયમીત રીતે થતું જણાય છે. ફંડ ન હોવાથી હાલ ઉપદેશકખાતું બંધ થયેલું છે જે સજીવન કરવા માટે કંઇ રસ્થાયી ફંડ થવાની અત્યંત જરૂર છે.

જબલપુર દિ. જૈન બોર્ડિંગનો રિપોર્ટ:—આ બોર્ડિંગનો સન ૧૯૧૩નો આ સાતમો રિપોર્ટ છે, જે જોતાં જણાય છે કે એ વર્ષમાં કુલ્લે આવક રૂા. ૪૫૭૮) અને ખર્ચ રૂા. ૨૨૯૬ા થયો છે. તથા સ્વર્ગીય શેઠ નારાયણદાસજી તરફથી રૂા. ૨૦૦૦૦) મકાન માટે તથા રૂા. ૩૫૦૦૦)ની ઇમારત બોર્ડિંગનો ખર્ચ ચલાવવાને માટે મળી છે, જેથી હવે આ બોર્ડિંગ પગભર થઇ છે.

મુનિ મોહનલાલજી જૈનસેંટ્રલ લાયબ્રેરી.—મુંબાઇની આ જાણીતી શ્વે. જૈન લાયબ્રેરી અને સંસ્કૃત પાઠશાલાનો આ

हिंदुस्थानना प्रजाप्रिय अने भला **वाइसरॉय लॉर्ड हार्डिंज** अने तेमनां हिंमतवान बानु.

दक्षिण **महाराष्ट्र जैन कोन्फरंसनी माहा मासमां स्तवनिधिमां भरायली १५ मी बेठकना** प्रमुख तथा बीजा **आगेवान** गृहस्थो.

आगळ बेठेला गृहस्थो—(१) प्रो. लठ्ठे एम. ए. कोल्हापूर. (२) रा. सा. पाटील बी. ए. मंत्री. (३) श्रीयुत बाबगोंडा पाटील अध्यक्ष, स्वागत कमिटी. (४) दानवीरशेठ माणेकचंदजी जे. पी. मुंबाई. (५) शेट रामचंद्र नाथारंगजी. अध्यक्ष. (६) रा. सा. चौगुले वकील, बेलगाम, (७) रा. सा. संगप्पा अंकले-बेलगाम. (८) श्री. सन्माने. (९) श्री. धावते, सांगली.

शेठ गुलाबचंद हीरालाल-धुळीआ.
महाराष्ट्रीय खंडेलवाल दि. जैन पंचमहासभानी गोंदे गांवमां भरायली बेठकना प्रमुख.
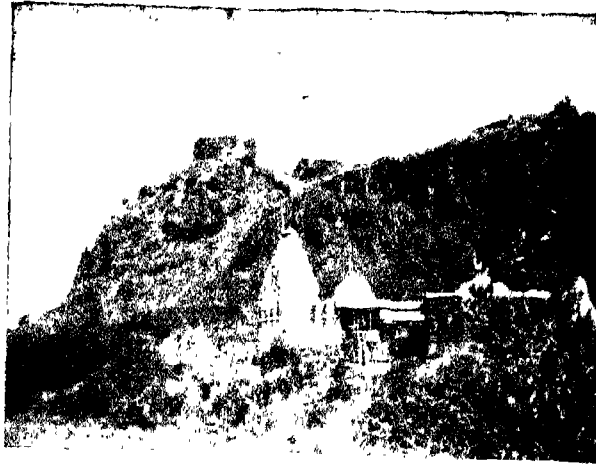
सिद्धक्षेत्र श्री पावागढ उपरना दुधीआ तळाव आगळना मंदीरनो देखाव.

c. s. p.

૧૯૧૨-૧૩નો ત્રીજો રિપોર્ટ જોતાં જણાય છે કે આ લાયબ્રેરીનું કાર્ય ઝપાટાબંધ આગળ વધતું જાય છે. સ્થાયીફંડ લગભગ રૂપ્યા પોણો લાખ થઇ તેનું પાકું ટ્રસડીડ થયું છે. આ વર્ષમાં ૬૦ વર્તમાનપત્રો આવતા હતા અને હવે ૪૭૨૨ પુસ્તકોનો સંગ્રહ થયો છે, જેમાં ૧૫૬૨ જૈન ધર્મનાં છે. એ વર્ષનો ખર્ચ આશરે રૂા. ૨૧૦૦) થયો છે. એકંદરે આ લાયબ્રેરી મુંબાઇમાં એક અતિ ઉપયોગી ખાતું નીવડયું છે અને એવીજ એક મોટી લાયબ્રેરી દિ. જૈનો તરફથી મુંબાઇમાં સ્થપાવાની અત્યંત જરૂર છે.

છાલોપાલો મરીમસાલો:-ભાગ ૧લો (આવૃતિ બીજી) લેખક અને પ્રકાશક **ડી. પી. માદનની કુંપની** દવા વેચનાર (કણપીઠ, સુરત) કિ. રૂા. ૦ાા લગભગ ૧૫૦ પાનાનાં આ ગુજરાતી પુસ્તકમાં દરેક વનસ્પતિનો ઉપયોગ કયા કયા દરદો ઉપર કેવી રીતે થઇ શકે છે, તેનું કક્કાવાર નામ સાથે ઝ સુધીનું ૨૫૦ વનસ્પતિનું વર્ણન છે તથા દરદોનું પણ કક્કાવારી લીસ્ટ આપેલું છે. **દેશી વનસ્પતિ** કેવા કેવા ઉપયોગી ગુણો ધરાવે છે, તે આમાં સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે. એકંદરે આ પુસ્તક રચવા પાછળ આ ભાઇએ પુષ્કળ જહેમત ઉઠાવેલી જણાય છે. દરેક જણે આ પુસ્તક મંગાવીને વાંચવા અને સંગ્રહ કરી રાખવા યોગ્ય છે.

મુંબાઇ સમાચારનું પંચાંગ:-મુંબાઇથી 'મુંબાઇ સમાચાર'નું સાર્વજનિક ઉપયોગી પંચાંગ ઘણાં વર્ષોથી પ્રકટ થાય છે, તેની આ ૧૯૭૦ની ૧૦૦મી આવૃતિ છે. પૃષ્ઠ ૨૦૦ અને કિં. માત્ર ૦)ના છે. એ વર્ષ થયાં એમાં વિશેષતા એ થઇ છે કે જૈનોનો વીર સંવત તથા દિ. જૈનોના તહેવારો બીલકુલ છપાતા નહોતા તે હવે અમારી સુચના ઉપરથી પ્રકટ થવા માંડયા છે. પુંઠા ઉપર પણ વીરસંવત ૨૪૪૦ છાપેલો જણાય છે.

આનંદઘન ચોવીસી:--સુરતનિવાસી ઝવેરી માણેકલાલ ઘેલાભાઇદ્વારા લીખીત અને પ્રકાશિત આ ૨૫૦ પાનાંનો રૂા. ૧)નો ગ્રંથ કંકુબાઇના પુણ્યાર્થે ભેટ મળ્યો છે, જે સાભાર સ્વીકારીએ છીએ. એમાં સ્વ. આનંદઘનજી મહારાજકૃત વીતરાગ સ્તુતિ શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ અને પરમાર્થ સાથે વર્ણવેલી છે.

વિવિધ વર્તમાન.

એકને બદલે અનેકને છાંટા:-હિંદુસ્થાનમાં આજ કાલ **દેશી બેંકોની** સ્થીતિ દયામણી થઈ પડી છે. પ્રથમ **પંજાબની પીપલ્સ બેંક** ભાંગી, તેની સાથે પંજાબની બે ત્રણ બેંકો ભાંગી ત્યાર બાદ મુંબાઇની ક્રેડીટ; બોમ્બે બેકીંગ કંપની, કાઠીઆવાડ બેંક વગેરે ભાંગવાથી હીંદુસ્તાનની પ્રજામાં હાહાકાર વર્તાઇ લાખો મનુષ્યોના રૂપ્યા અત્યંત જોખમમાં આવી ગયા છે અને બેંકો ઉપરથી લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠતો જાય છે, જેની અસર બધા વ્યાપારોને લાગી છે અને મુંબાઇમાં અનેક કંપની અને પહેડીઓએ **દેવાળાં** કાઢયા છે અને અનેક દેવાળાંની બુમો દીન પર દીન ચાલુજ છે, જેથી આ મામલો કયારે શાંત થશે તે કંઇ સમજાતું નથી! નબળીના છાંટા દેશી કે યુરોપીઅન સારી સદ્ધર બેંકોને પણ ઉડયા છે અને હાલ તો બધીજ બેંકોમાં નાણાં ઉપાડવા કે વસુલ કરવા સિવાય કંઇ પણ કામ (બીઝનેસ) થતું જણાતું નથી. એકને પાપે વહાણ ડુબે તે આનું નામ!

આખી દુનીયામાં મુસલમાનોની કુલ્લે વસ્તી ૧૭ાા કરોડની છે, જ્યારે જૈનો ૧૭ાા લાખ પણ નથી!!

દાની સ્ત્રી:-પ્રયાગની એક કાયસ્થ સ્ત્રીએ પોતાની જ્ઞાતિમાં વિદ્યા પ્રચાર માટે રૂપ્યા પાંચ લાખનું દાન કર્યું છે.

खास अङ्कके चित्रोंका परिचय।

इस सचित्र खास अङ्कमें जिन२ त्यागी, श्रीमान्, विद्वान्, और सार्वजनिक जैन संस्थाओंके चित्र प्रकाशित किये हैं उन सबका परिचय देना आवश्यक समज कर हम यहांपर उनका संक्षिप्त परिचय देते हैं।

(१) षट् लेश्या स्वरुप।

माया क्रोध अरु लोभ मद, हैं कषाय दुःखदाय।
तिनसे रंजित भाव जो, लेश्या नाम कहाय॥
षट्लेश्या जिनवर कहीं, कृष्ण नील कापोत।
तेज पद्म छट्ठीं शुकल, परिणामहि ते होत॥
कठियारें षट्भाव धर लेन काष्ठको भार।
बन चाले भूखे हुए, जामन वृक्ष निहार॥
कृष्ण वृक्ष काटन चहे, निल जु काटन डाल।
लघुडाली कापोत उर, पीत सर्व फल माल॥
पद्म चहै फल पक्वको, तोडूं खाउं सार।
शुक्ल चहे धरती गिरे, लूं पके निरधार॥
जैसी जिसकी लेश्या, तैसा बांधै कर्म।
श्रीसद्गुरु संगति मिले, मनका जावे मर्म॥

सुज्ञ वांचको! आ चित्ताकर्षक अंक ना **मुखपृष्ठ उपर** तमो जे एक शुशोभित **रंगीन चित्र** जोइ रह्या छो, ते एक साधारण रमत गमतनुं चित्र नथी, परंतु तेमां घणुंज मार्मिक अने धार्मिक बोधक रहस्य समायलुं छे अने ते जाणवानी दरेक वांचकने उत्कंठा थाय ए स्वाभाविक छे माटे तेनो टुंक परिचय आपवो योग्य धारीए छीए.

आ संसाररुपी गहन समुद्र अनेक द्रव्यथी भरेलो छे, जे द्रव्य छ प्रकारना छे. जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म, आकाश अने काळ. जीवनुं मुख्य लक्षण चेतन छे अने चैतन्य गुणने लीधे तेने अनेक सारां नरशां कर्म उपार्जन करवानो प्रसंग मळे छे. सारां कर्मो करवाथी शुभलेश्यानो बंध थाय छे अने दुष्ट के हलकां कार्यो करवाथी अशुभ लेश्यानो बंध थाय छे. संसारी जीवोनी पुंठे

हमेशां कषायरूपी चतुर चोरो लागेलाज रहे छे अने तेना मुख्य अनुचरो क्रोध, मान, माया अने लोभ आत्माने अनिष्ट कार्यो करवानी प्रेरणा करावे छे. हवे ए अनिष्ट कार्य करती वखतना आत्माना सारा के नठारा, खुशी थवाना के दिलगीर थवाना जे भाव (परिणाम) तेने लेश्या कहेवाय छे. अने ए लेश्याना छ प्रकार कृष्ण [काळी], नील (गळीनो रंग), कापोत (कबुतरना रंगनी), पीत (पीळो), पद्म (कमळना रंगनी) अने शुक्ल (सफेद) ए प्रमाणे छे.

आज छ प्रकारनी लेश्यानुं स्वरुप दर्शावनारुं चित्र छे अने तेनी संपूर्ण समजण सहेलाईथी पडे, ए हेतुथी एक दृष्टांतरुपे छ कठीयारानी वार्ता शास्त्रकारोए नीचे मुजब वर्णवेली छे—

"एक समये छ कठीयाराओ पोताना उदर निर्वाह माटे लाकडां कापवा जंगलमां गया. जंगलमां विशेष फरवाथी, महेनत करवाथी अने समय अधिक थवाथी तेओने भुख लागी. आ समये तेओ पासे खावानुं कंई नहि होवाथी खोराकनी शोध करवा लाग्या. दैवयोगे तेओने एक जांबुनुं वृक्ष नजरे पडयुं अने तेना उपर असंख्य जांबुओ लटकतां हतां. आ जोई एक कठियारो बोल्यो के, भाईओ, जुओ छो शुं ? ए झाडने थडमांथी कापी नांखीए के जेथी तमाम फळ आपणने मळशे. बीजो कहे के एम नहि, आपणे आखा झाडनो नाश करवानुं शुं काम छे ? फक्त मोटां मोटां डाळां कापीशुं एटलेज तमाम फळ नीचे पडशे. त्रीजो कहे एम नहिं, मोटां डाळानुं आपणे शुं काम छे ? फक्त जे डाळी उपर जांबु छे तेनेज कापीशुं तो तमाम फळ मळशे. चोथो कहे, पण डाळी कापीने आपणे शुं काम छे ? आपणे तो मात्र जांबुनुंज काम छे माटे फक्त जांबुना झुमखाज तोडी लेवा. आ सांभळी पांचमो बोल्यो—अरे! पण बधां काचां अने पाकां सर्वे जांबु तोडवाथी आपणने शो लाभ ? आपणे तो फक्त खावा जेवां पाका जांबुज तोडी लईशुं, तो बस थशे. आ प्रमाणे पांचेना जुदाजुदा विचारो सांभळी छठ्ठो कठीआरो के जे शांत मनवाळो अने सारा नरसानो विचार करवावाळो हतो, तेणे विचार्युं के मारे आखा झाडनुं, डाळीनुं, तमाम जांबुनुं के पाका जांबु तोडीने शुं प्रयोजन छे ? आ बधा जे कापकुप के तोडफोड करशे तेम करतां जे जांबु भोंय पर नीचे पडशे तेमांथी पाकां वीणीने खाईश, तो बस थशे.

आ प्रमाणे जुदाजुदा भावने धरावनारा छ कठीआराओनुं चित्र आप सन्मुख रजु छे अने ते छए जणा पोताना धारेला विचारने अजमावी रहेला देखाय छे. हवे जेनो जेवो भाव, तेवुं तेने फळ ! पहेला कठीआरानुं कार्य कृष्ण लेश्यानो, बीजानुं नील लेश्यानो, त्रीजानुं कापोत लेश्यानो, चोथानुं पीत लेश्यानो, पांचमानुं पद्म ले-

श्यानो अने छट्ठानुं शुकल लेश्यानो बंध बांधनारुं छे. दरेक कार्य करती वखते शुभ अशुभनो विचार करवानुं ज्ञान राखवुं एज चैतन्य द्रव्यनी सार्थकता छे अने एवा शुभ विचार प्राप्त थवा माटे सद्ज्ञाननी जरुर छे, परंतु सद्गुरु विना एवुं ज्ञान मळवुं मुश्केल छे माटे हंमेशा सद्गुरुनो सत्संग करवो जोईए, अने तेथी अनेक जातनां कर्म बंधनो छुटवानो, धर्मनो भर्म अने मर्म जाणवानो तथा अज्ञानरुपी अंधकारनो नाश थवानो अवसर मळी शके छे.

(२) तीर्थंकरकी माताके षोडश स्वप्नः—गर्भमें आनेके पहिले तीर्थंकरकी माताको रात्रिके पीछले पहरमें जो १६स्वप्न मालम होते है। उन्हीं १६ स्वप्नका अलग २ चित्र, तीर्थंकरकी माताका कृत्रिम चित्र सहित इस चित्रमें दिख रहा हैं। स्वप्नोंका अलग२ नाम इस प्रकार है--१ हस्ती, २ बैल, ३ सिंह, ४ लक्ष्मी, ५ दो माला, ६ चंद्रमा, ७ सूर्य, ८ मीनयुगल, ९ दो कंचन कलश, १० सरोवर, ११ समुद्र १२ सिंहासन, १३ देवविमान, १४नागभवन, १५ रत्नराशि, १६ निर्धूम अग्नि।

मातंग गो हरि रमा वरदाम चंद्र।
मार्तंड मीन घटयुग्म तडाग वार्धि ॥
सिंहासना वरविमान फनींद्रगेहा।
रत्नप्रयाय दहना रजनी विरामे ॥

(३) श्रीमान त्यागी ऐलक पन्नालालजी महाराजः—आपका चित्र और परीचय गत वर्षके खास अंकमें भी दिया गया था इस लिये फिर विशेष लिखनेंकी आवश्यकता नहिं है। सारी जैन समाज आप को अच्छी तरहसे पिछानती है। यह फोटो गत वर्षमें जब आप सूरत पधारे थे तब चंदावाडीमें लिया गया था, वही नवीन फोटो है। आपने चातुर्मास टोंक (जयपुर) में पूर्ण करके इस मासमें नवाई नगरमें केशलोंच किया था जब सहस्रों जैन अजैन बंधुगण उपस्थित थे और वैराग्यदृश्यका अपूर्व महात्म्य प्रकट हो रहा था। ऐसेही त्यागिओंकी आवश्यकता दिगम्बर जैन कोममें है।

(४) नामदार वाइसराय लोर्ड हार्डिज और आपकी सुयोग्य पत्नि लेडी हार्डिजः—गत वर्षमें नवीन देहली प्रवेश उत्सवके समयमें अपने न्यायी और शांतस्वभावी वाइसरोय साहब प्राणघातक अकस्मातमेंसे बच गये थे जिसके उपलक्ष्यमें सारे हिंदुस्तानमें आनंद२ मनाया गया था, इस लिये हमने भी उसी आनंदके लिये आपका चित्र इसी खास अंकमें आपकी धैर्यशील पत्निके चित्र सहित प्रकट किया है।

[५-६-७]दक्षिण महाराष्ट्र जैन कोन्फरन्स--स्तवनिधिकाग्रुप, शेठ गुलाबचंद हीरालाल--धुळीआ और पावागढ तीर्थके एक मंदिरका दृश्यः-इन तीनों चित्रोंका परिचय फोटोंके साथमें दिया गया है।

(८) श्रीमान शेठ कल्याणमलजी बेंकर-इंदोर सीटीः--आपका जन्म सं. १९४२ मे हुआ था. आप अफीमके व्यापारीयोंमें

प्रसिद्ध व्यापारी और बैंकर भी है। आपके पिता शेठ तीलोकचंदजीका स्वर्गवास सं. १९५९ में होनेपर आपने अपना ध्यान व्यापारकी तरफ आकर्षित किया और अपने पिताकी कमाई हुई सम्पत्तिको थोड़ेही समयमें अपने उद्योग द्वारा कईगुणी बना दी। आपने अपनी सुकृतकी कमाईमेंसे प्रथमही सं. १९६२ में उज्जैन शहरमें १ प्राचीन मंदिरका जीर्णोद्धार कराया, जिसमें करीब रु. १०००००) व्यय करके जैन धर्मकी प्रभावना की। स्वग्राममें (ईंदोरमें) एक पवित्र (देशी) औषधालय भी खोल रक्खा है, जिससे सर्व साधरणको असाधारण लाभ होता है, इसके अतिरिक्त एक हिंदी पाठशाला भी आपही की ओरसे चल रही है, जिसमें करीब १२९ विद्यार्थी विद्याध्ययन करके शेठजीको अमीत आशीर्ष दे रहे हैं। इन सर्व कार्योंसे महत्वतापूर्ण कार्य जिसकी कि वर्तमानमें अतीव आवश्यकताथी उस कार्यके लिये आपने रु. ७९०) मासिक आमदनीका मूल धन [अंदाज रु. २०००००से भी ज्यादे देकर एक जैन हाईस्कूल खोलनेका दृढ संकल्प किया है, जो कि थोड़े ही समयमें खुलनेवाला है। इस कार्यके लिये जैन समाज शेठजीकी बहुत समय तक ऋणी रहेगी। सिर्फ अपनी समाजको ही नहीं, वरन् सार्वजनिक अन्य संस्थाओंको भी बड़ी२ रकमें प्रदान की है। हालमें रु.५००००) किंग एडवर्ड होस्पिटल ईंदोरमें औषधिदानके लिये दिये है। इन कार्योंसे आपकी उदारता, दानवीर्यता पबलिकको भली भांति मालूम होसकती है। आपने और भी छोटे मोटे अनेक कार्य किये है जो कि स्थानाभावसे यहां प्रकाशित नहीं किये जा सकते है। आज तक जैन समाजमें किसी भी श्रीमानने आप जैसा बड़ा विद्यादान नहीं किया है इस लिये हमारे हर्षकी सीमा नहि हैं और इसी हर्षके उपलक्ष्य में एवं आपके महत्वपूर्ण कार्यका अनुकरण अन्य श्रीमान् लोग कर सके, इसी हेतु से आपका प्रभावशाली फोटो विशेष खर्च उठाकर रंगीन कलरोंमें प्रकट किया है और आपका एक बस्ट फोटो 'जैन पंचागमें भी सामिल किया है। हमारी यही मनोवांछा है की श्रीमान् शेठ कल्याणमलजी दीर्घायुषी होकर इससे भी अधिक जैनजातिके उद्धार का कार्य करें और आपका अनुकरण अन्य श्रीमान् भी करें।

(९) **श्रीमान दानवीर शेठ हुकमचंदजी साहेब-ईंदोर**--आपका सचित्र परिचय महासभाके समेदशिखर पर अधिवेशनके समय प्रकट किया गया था इससे आपसे सारी जैन समाज अच्छी तरहसे परिचित है। आपने अपनी स्थापित ईंदोर की बोर्डिंग और धर्मशालाके लिये रुपैया ९९०००) और ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रमका ध्रुव फंड स्थापित करनेके लिये रु. १०२००)

का दान अभी ही किया है। आपने रु. १०००००) खर्च करके इंदोरमें नवीन सुशोभित मंदिर बनवाया है जिसकी प्रतिष्ठा भी आपकी तर्फसे होनेवाली है। विद्यादान की तरफ आपका लक्ष्य ज्यादे बढ़ता जाता है। आगे आपने रु. १००००) महासभाके प्रबंध खाताके ध्रुव फंडमें दिया था और अभीके मथुराके अधिवेशनमेंभी रु. २५००) महाविद्यालयके लिये दिया है और आपकी दानवीरताकी कदर करके महासभाने आपको **'दानवीर'** की उपाधिसे विभूषित किया है। आप चिरायु होकर इससे भी ज्यादे दानपूण्यका कार्य करें और विशेष सन्मानके पात्र हों, यही हमारी मनोकामना है।

(१०) भारत दि. जैन महाविद्यालय [मथुरा] ग्रूप फोटो:--दि. जैन महासभाकी ओरसे इस महाविद्यालयकी स्थापना अनुमान १६ साल हुए मथुरामें हुइथी जिसने प्रथम तो बहुत कुछ उन्नति की; परंतु बीचमें सहारनपुरमें प्रस्थान करनेसे वहां आशातीत उन्नतिके स्थानमें कुछ अवनति हो जानेसे महाविद्यालयको सन् १९०९में काशीके स्याद्वाद महाविद्यालयके साथमें मिला दिया था, परंतु अब गत वर्ष ता० १९--१--१३से फिर अपनी जन्मभूमिमें महाविद्यालय कायम कर दिया गया है; जबसे महाविद्यालय उन्नति पथपर आरूढ हुआ है, अभी इसमें ४० छात्र आरामसे पढ़ रहे हैं और सब तेरहका अच्छा प्रबंध है प्रबंधकर्ताओंमें प्रमुख रा. ब. पं. शेठ मेवारामजी (खुर्जा), मंत्री श्रीमान श्रीमंत शेठ मोहनलालजी खुरइ और उपमंत्री मुन्शी मूलचंदजी वकील (मथुरा) हैं। इस ग्रुपमें नीचेकी तीन लाइनोंमें विद्यालयके उपस्थित ३९ छात्र एकसी ड्रेसमें विद्याध्ययन कर रहे हैं। ऊपरकी लाइनमें कर्मचारीगण है। बीचमें सुप्रीन्टेन्डंट बाबू पन्नालालजी चौधरी है, उनकी बांइ ओर प्रधानाध्यापक पं. जवाहरलालजी शास्त्री हैं और दाहिनी (राइट) ओर अंग्रेजी मास्टर बाबू शीतलप्रसादजी हैं और शास्त्रीजीकी बांइ ओर आनरेरी मुनीमीका काम शिखानेवाले लाला गुलाबचंदजी है। इस विद्यालयमें सब भाइओंने हर प्रकारसे सहायता करते रहना चाहिये।

(११) स्वर्गीय भट्टारक श्रीविशालकीर्तिजी [लातूर]:--आपका जन्म शेतवाल जातिमें हुवा था। आपके पिता हरीभाऊने पुत्र सजीव न रहनेके सबबसे बचपनसे ही आपको, आपके पूर्वाश्रमी भट्टारक नागेंद्रकीर्तिकी गद्दीको समर्पित किया था। लगभग १२ वर्षके बाद आपको स्वर्ग. जोतीबा तात्या पांगलने लातूरके पट्टपर परंपराकी रीतीसे अभिषिक्त किया था। जोतिबा तात्याके स्वगस्थ होनेके बाद उनके पुत्र अनंतराजजीने आपको पं. ब्रिजभूषणके पास लगभग ८--१० वर्ष तक संस्कृतका तथा धर्मशास्त्रका शिक्षण दिलाया। आपकी बुद्धि तीव्र होनेसे शिघ्रही आप संपूर्ण विषयमें पारंगत हुए। योग्य वयोमान प्राप्त होनेपर

पंचोंने आपके हाथमें गद्दीका तथा समाजके हितचिंतनका कार्य सौंप दिया। आप सदैव प्रान्तोप्रान्त परिभ्रमण करके धर्मघोषणा देते थे और पहिले जमानेके अनुसार समाजमें धर्मजागृति करते थे। लोगोंका मिथ्यात्व नष्ट करनेके लिये आप बहुतही परिश्रम करते थे। आप संस्कृत भाषाके अच्छे पंडित और धर्मशास्त्रके सुयोग्य ज्ञाता थे। आपका डॉ. भांडारकर, प्रो. पाठक महाशय जैसे विद्वानोंके साथ हमेशा स्नेह रहता था और वाङ्मयके ऊपर हमेशा वादविवाद होता रहता था। जैनेतर पंडितोंमें भी आपकी मान्यता अधिक थी। ब्राह्मण पंडित आपका धर्मज्ञान देखके मुग्ध रहते थे। आपने संस्कृत भाषामें भगवन्नेमिनाथ तीर्थंकरकी पूजा बनाई है जो बहुत ही साहित्यचातूर्यपूर्ण है। आप पूर्वपद्धतिके अनुसार म्याना, पालखी, आदि रखते थे और उसीमें सवार होकर अन्य प्रांतमें धर्मोपदेशके लिये विहार करते थे। आपका प्रभाव देखकर जैनेतरमें भी आपकी बड़ी भारी प्रशंसा हुआ करती थी। आप नागपूर, मध्यप्रांत, वऱ्हाड, महाराष्ट्र, मोगलाई आदि प्रांतोंमें रेलके अभाव के कारण पैदलसे विहार किया करते थे। आपकी गद्दीका स्थान नागपूर और लातूर है।

आपकी दिनचर्या भी अनुकरणीय थी। प्रातःकालपर स्नानके बाद आप जिनेंद्र भगवानकी तीन घंटे तक पूजा व स्वाध्यायादि प्रभावना करते थे। बाद आहार लेते थे। कुछ विश्रांतिके बाद आप १-२ घंटे तक धर्मशास्त्र देखते थे। सायंकाल पर फिर सामायिकादिके बाद १-१॥ घंटे तक शास्त्रसभा करते थे। संस्कृत शास्त्र आप स्वयं पढते थे। गायन भजन-पूजन-विधान महोत्सवादिके करनेमें आपका बड़ा प्रेम था। नागपूरमें कारंजाकी गद्दीके भट्टारक होनेके समयपर स्वर्ग० गुलाब सावजी नागपुर निवासीने आपके हस्तसे तेराद्वीपका विधान कराया था, जिस समय आपकी चारों तरफ बहुत ही प्रशंसा हुईथी एकवार लगभग ४-६ सौ लोगोंके साथ एक बड़ा भारी संघ निकालकर आप सम्मेदशिखरजीकी यात्राको पधारे थे, उस समय आपका आरामें कुछ दिनों तक संघके साथ निवास हुवा था। आप कट्टर वीसपंथी होनेसे वहांपर आपका बहुत ही गौरव हुआ। श्रीमान् राजाबाबू, और बाबू देवकुमारजीके पिता आदि आरा निवासी धार्मिकोंने आपका बहुत आदर किया था। आपके प्रधान परामर्ष दाता-स्वर्ग० अनंतराज पांगल, स्वर्ग. लालचंदभाई पूना, काशीनाथ रामचंद्र बुबणे सोलापूर और शेठ हिराचंद नेमचंद सोलापूरवाले भी थे।

पुराने जमानेके अनुसार आप शंकराचार्यके माफक धर्म साम्राज्यके अधिपति [राजा] गिने जाते थे अतएव आपका वेषभी उसीके अनुसार था। जगह जगह पर मंदिर बनवाना, प्रतिष्ठा करना, सिद्धा-

न्त शास्त्र लिखवाकर प्रसार करना, मिथ्यात्व नष्ट करना, धर्मकी प्रभावना पूजादिक करके बढाना यह ही आपके जीवनका मुख्य कर्तव्य था। आप अंतसमय पर ट्रस्टीपंचोंके नामसे व्यवस्था करके शके १८७५ सं. १९९० को शुभध्यानमें स्वर्गस्थ हुए उस समय आप लगभग ४० ४१ वर्ष के थे। आपकी गद्दी आजतक खाली है। हर्षकीर्ति, पं. रामभाऊ, बालकृष्ण आदी को आपके गद्दीपर बिठानेकी पंचोंनें व्यवस्था कीथी लेकिन् वेही स्वयं पदच्युत हो गये! आज जमाना बिलकुल बदल गया है और योग्य पुरुषके बिना पंचोंने किसीको भी इस पूज्य स्थानका अधिकार नहीं देना यह हमें उचित मालुम पड़ता है।

(१२) स्वस्ति श्री वीरसेन स्वामी भट्टारक (कारंजा):—सेनगण गच्छनी गादीना आ विद्वान् अने शुद्धाचरणी भट्टारकनो जन्म कर्णाटक प्रांतमां पंचम ज्ञातिमां थयो हतो जे वखते एमनुं नाम चंद्रमा अथवा चंद्रय्या हतुं. तेओ मुडबाइना भट्टारक चारुकीर्ति अने श्री ब्रह्मसुरी शास्त्री पासे अध्ययन करी घणुं सारुं ज्ञान मेळव्या पछी दक्षिणना प्रवासे नीकळेला तेवामां धरणगाममां पंतन सुखदासजीनी मुलाकात थतां तेमणे एमनी विद्वत्ता जोईने विचार्युं के सेनगण गच्छनी कारंजानी गादी १५ वर्षथी खाली छे ते ऊपर एमने बेसाडवामां आवे तो योग्य थाय, जेथी ए बाबत एमने विनति करतां ते एमणे कबुल कर्युं. जे पछी एमने सं. १९३६मां कारंजामां भट्टारक देवेंद्रकीर्ति द्वारा बालासा मोतीसा द्वारा कारंजानी गादी उपर पट्टाभिषेक थई एमनुं नाम वीरसेन स्वामी राखवामां आव्युं. भट्टारक थवा पछी पण एमणे अभ्यास चालु राख्यो, जेथी आजे एओ न्याय, काव्य अने अध्यात्म शास्त्रमां सारा पारंगत थया छे. प्राचीन जैन ग्रंथो तरफ एमनो प्रेम विशेष छे तेमज तेओ विद्वान् होवा साथे विरक्त पण छे. आ भट्टारकजीनी विद्वत्ता माटे सोलापुर निवासी जाणीता विद्वान् अने श्रीमान् शेठ हीराचंद नेमचंद दोशीए एक वखते जैन बोधकमां उत्तम अभिप्राय प्रकट कर्यो हतो. [आ भट्टारकजी दीर्घायुषी थई जैन समाजनुं कल्याण करो. आवा सुयोग्य अने सुआचरणी भट्टारकोनोज प्रभाव पडे छे. विद्वत्ता अने आचरणनी खामीने लीधे हाल गुजरात वगरेना केटलाक भट्टारकोनो प्रभाव घटतो जई लोकोनी श्रद्धा भट्टारकोपरथी ओछी थती जाय छे माटे भट्टारकनी गादी ऊपर तो जे योग्य विद्वान् पुख्त उमरवाळा अने सुआचरणी होय तेनेज बेसाडवानी जरुर छे. दोडादोडी करी अयोग्यने बेसाडी देवाथी पाछळथी अनेक अनर्थो उत्पन्न थवानो भय रहे छे.]

(१३) ब्रह्मचारी हेमसागरजी महाराजः—एमनो जन्म वीसा मेवाडा ज्ञातिमां

श्रीमान शेठ तीलोकचंदजी कल्याणमलजी बेंकर- इंदोर

SHRIMAN SHETH TILOKCHANDJI KALYANMALJI.

BANKER & OPIUM MERCHANT INDORE CITY

(इंदौरमें ' तीलोकचंद जैन हाइस्कूल ' खोलनेके लिये रु. २०००००) देनेवाले विद्याप्रेमी नररत्न.)

सं. १९०५ मां करमसद [खेडा]मां थयो हतो. पितानुं नाम रुघनाथदास अने एमनुं प्रथम नाम रणछोड़दास हतुं. सं.१९५०मां पिताना मृत्यु पछी एमने वैराग्य उत्पन्न थयो जेथी १९५२मां करमसदनी प्रतिष्ठा वखते दिक्षा लेवा तैयार थया, पण संबंधीओना विक्षेपथी तेमां फाव्या नहि, जेथी बे मास पछी गामपीठ [सागवाडा] मां जई त्यां भट्टारक कनककीर्ति पासे जई दिक्षा लीधी हती. एमनुं शास्त्रज्ञान साधारण छे, छतां अनेक स्थळोए भ्रमण करी धर्मोपदेश आपी अनेक जैनोने व्रत नियमो लेवाडे छे. एमणे छेलो चतुर्मास बारामती [पुना] मां कर्यो हतो. एमनी अवस्था हाल ६९ वर्षनी थई छे. ब्रह्मचारी अवस्थानी साते प्रतिमानी क्रिया बराबर रीते पाळवाने आपने अमो आग्रहपूर्वक विनंती करीए छीए.

(१४) ब्रह्मचारी श्रीशांतिदासजी (मलकापुर):--एमनो जन्म खंडेलवाल ज्ञातिमां भरतपुरमां सं. १९२३मां थयो हतो. एमणे शास्त्रनुं ठीक ज्ञान मेळव्युं छे. एओए वैदकनुं ज्ञान मेळवी पांच वर्ष सुधी वैदकनो धंधो करवा पछी मातानां मरणथी संसारमां उदासीनता आववा लागी जेथी पछी सं. १९६४मां मलकापुरमां वेदी प्रतिष्ठा प्रसंगे देवेंद्रकीर्ति भट्टारक पासे ब्रह्मचारीनीं दिक्षा लीधी हती. एओ धर्मोपदेश सारी रीते आपी जाणे छे जेथी एमना उपदेशनी सारी असर थाय छे अने अनेक जणो व्रत नियमो ले छे. छेल्लुं चोमासुं एमणे मलकापुर (बुलडाना) मांज कर्युं हतुं.

(१५) राय बहादुर श्रीमान श्रीमंत शेठ पूरनसाहजी–सीवनी:–आपका जन्म सं. १९१८में नागपूर जीलेमें परवार जातिमें नत्थूसाहजीकी गृहलक्ष्मीसे हुआ था। आप समयानुसार साधारण महाराष्ट्र विद्या प्राप्त करके व्यवसायमें उद्यमी हो गये थे क्योंकि पिताजी स्वल्प द्रव्य के साधारण ग्रहस्थ थे। आपकी सतरहवें वर्षकी आयुमें पिताका मृत्यु होनेसे और अन्य सहायक न होनेसे आपको बहुत विपत्ति पड़ी, तब कर्मयोगसे सिवनी निवासी श्रीमान श्रीमंत शेठ गोपाळसाहजीने (जोकि नत्थूसाहजीके भ्राता थे) सन्तान न होने के कारण सं. १९३६में आपको दत्तक पुत्र बनाया। आपने १९५६में दुर्भिक्षके समयमें षट् मास पर्यंत अनाथों को भोजन दिया था और उसी वर्षमें आप म्युनीसीपल मेम्बर और १९५७में डीस्ट्रीकट काउन्सील के मेम्बर नियत हुए. सं. १९५८में आपने सिवनीमें नवीन मंदिर निर्माण कराकर गजरथ प्रतिष्ठा की, और उसी वर्षमें आपने स्वर्गीय शेठ नेमीचंदजी छत्रपति के नामपर एक धर्मशाला सीवनीमें बनवाइ और आप म्युनीसीपल वाइस प्रेसीडंट नियत हुए। उसी वर्षमें आपने सम्मेदशिखरजीकी यात्रा की और वहां धर्म प्रभावनाके हेतु नवीन जिन भवन निर्माण करनेका मुहुर्त किया, फिर सं. १९६६में

श्री सम्मेदशिखरजी पर ४०००० नरनारीयोंको इकत्रित करके और महासभाका वार्षिक अधिवेशन कराकर गजरथ प्रतिष्ठा बड़े समारोहके साथ की. हमभी उसी मेलेमें सामिल हुए थे। उस समयका अपूर्व दृश्य और आनंद अबतक याद आता है. आपने सभी ४०००० यात्रीओंका यथोचित विधिसे सत्कार करके सब प्रकारका प्रबंध वहां कर दिया था. सं. १९६७में खप जीला स्कूलके प्रेसीडंट नियत हुए। सं. १९६९में अपने मंदिरका हिसाब जो २५ वर्षसे पड़ रहा था उसको पंचोंके सामने प्रकट करदेनेसे उसी वक्त रु. १००००) और वस्त्राभरणसे मंदिरजीका कोष पूरित हुआ था। गत वर्षमें आप सेंट्रलबेंक सीवनी के प्रेसीडंट होने के अतिरिक्त आपको बादशाह पंचम ज्योर्ज के जन्मदिन के उपलक्षमें राय बहादूरका पद प्राप्त हुआ है। आप लक्षाधीश होनेपर अठारह गामोंके स्वामी हैं. आपको अनेक धन्यवाद है कि आप सरल स्वभाव द्वारा राजाका, प्रजाका और जातिका यथासमय यथोचित उपकार करके उसके फलको प्रतिवर्ष प्राप्त हुवे, परंतु इस वर्ष के फलकी समनामें वे तृणवत् है क्योंकि ऐसे तो आप हमारी जातिके राय बहादुर तो क्या वरन राजा महाराजा भी कहे जावे तो थोड़ा है, परंतु इसमें संदेह नहीं कि सरकार बहादुरने इस वर्ष राय बहादुरीका पद प्रदान कर सुवर्णमें सुगंध कर दी है अतएव आशा है कि शेठ साहब अब और भी अपने मार्गको उन्नतिपर पहुंचा कर हम लोगोंको वर्तमान की अपेक्षासे अधिक महत्वता प्राप्त करनेकी चेष्टा करेंगे और इस हर्षमें आवश्यक जैन संस्थाओंकी आवश्यक्ताओंको पूर्ति कर यशके भागी बनेंगे.

(१६) राय बहादुर शेठ नेमीचंदजी, अजमेरः—आपका घराना खंडेलवाल श्रावक कुलमें श्रेष्ठ माना जाता है, कारण आप लक्षाधिपति होनेके अतिरिक्त आपके घरानेमें धर्मरुचीभी अनुकरणीय है। देखिये, पहिले आपके स्वर्गवासी पिता राय बहादुर सेठ मूलचन्दजी साहिबका कुछ थोड़ासा हाल सुनीए.

१ शहरमें एक "महापूत चैत्यालय" मंदिर तयार करवाया है, जिसमें अलवर, जयपुरके कारीगरोंने अति मनोज्ञ काचका काम बनाया हैं और उपरकी मंजिलमें समवसरणकी रचना तथा सरस्वती भंडार में करीब २०० प्रकारकी संस्कृत प्राकृत भाषा बचनका की अनुमान ६०० पुस्तकें विराजमान हैं।

२ आगरे दरवाजे शहरसे बाहर एक नशियां "सिद्धकूट चैत्यालय" नामकी बनवाई है।

३ उपरोक्त नशियांके पासही आदीश्वर भगवानके पंचकल्याणकी रचना तथा तेरहद्वीपकी रचना रखनेको एक

विशालाकार संगीन मकान बनवाया है जिसके नीचले मंजिलमें देहलीका बना हुआ **घोडों का रथ** तथा हाथी वगेरः दूसरी सवारियां रखी हुई हैं। यह मकान अजमेरके देखनेकी चीजोंमें मुख्य समझा जाता है, इस कारण इसे देखनेको बडे२ लार्ड, लेडियां, राजा, महाराजा अमीर काबुल इत्यादि पधारते हैं।

४ आप जिस समय सम्वत् १९०४ में और सम्वत् १९२४ में क्रमानुसार श्री शिखरजी व गिरनारजीकी यात्राको गये, तो साथमें श्रीजीका रथ था और रास्तेमें रथ याला व शास्त्र सभा आदि धर्म कार्य नित्य प्रति होते रहे और सम्वत् १९४८ में जैनविद्री मूडविद्रीकी यात्रार्थ गये, तब वापिस लौटते समय **बम्बई** नग्रमें एक बहुत भारी **रथोत्सव** किया था। इससे पहिले वहां ऐसा उत्सव नहीं हुवा था।

५ भगवानके पंचकल्याणककी रचना जयपुरमें बन कर तयार हुई तब सम्वत् १९५२ में जयपुरमें बहुत बड़ा उत्सव किया, उसमें करीबन् **२ लाख मनुष्य** इकत्र हुए थे। उस मेलेमें जयपुर दरबारकी भारी मदत रही और दरबार १।२ दफा मेलेमें पधारेभी थे।

६ आपके कामोंसे खुश होकर हमारी न्यायशील गवर्नमेन्टने आपको **आनरेरी मजिस्ट्रेट** बनाया और **राय बहादुर** पदसे विभूषित किया।

७ आप जब कलकत्ते पधारे थे तब आपकी मुलाकात **श्रीमान वाइसराय** महोदयसे हुई जिसके बाबत—'इन्डियन मिरर' नामक पत्र ता. १७ जनवरी संन १८९४ के अंकमें यों लिखता है—Wednesday the 17th January 1894 Yesterday afternoon His Excellency The Viceroy accorded a private interview at Government House to Rai Bahadur Seth Moolchand of Ajmer.

"Indian Mirar"

आपके पुत्र **राय बहादुर सेठ नेमीचन्द साहेब** है, जिनका फोटो पाठकोंके सामने उपस्थित है। आपके साथमें जो खड़े हैं वह आपके पुत्र **कुंवर टीकमचन्दजी साहेब** है। अब इन दोनों साहिबोंका कुछ थोडा विवर्ण लिखते है, कारण पूर्ण चरित्र लिखनेसे एक बड़ी पुस्तक तयार हो जाय।

जन्म समय व कुटम्ब परिचय--आपका जन्म सम्वत् १९१३ को हुवा। इस समय आप ५७ वर्षके है। आपके एक पुत्र व तीन कन्या हैं। पुत्र कुंवर टीकमचन्दजी साहेब भी एक पिताभक्त पुत्र है। इनका जन्म १९३९ को हुआ है। इनके दो पुत्र व दो कन्या हैं।

गवर्नमेन्टसे सन्मानित--गवर्नमेन्टने आपको योग्य समझकर ग्वालियर रजिडेन्टीकी व जयपुर रजिडेन्टीकी तथा भरतपुर, धोलपुर, करोलीकी एजंटी की व नीमच छावणीके खजानची नियत किये हैं और **आनरेरी मेजिसट्रेट** तथा **राय बहादुर** के

पदसे अलंकृत किया है और सन १९०३ व १९११ के देहली दरबारमें आप निमंत्रित किये गये थे।

देशी रियासतोंसे सन्मानित-आप ग्वालियर दरबारकी ओरसे मन्दसोर परगने के पोतदार हैं और भरतपुर, धौलपुर व करोली तथा निजामत शेरगढरियासतकोटाके खजानची हैं।

सर्व प्रियता-प्रजाकी तरफसे आप पहिले तो म्यूंनीसिपल कमिश्नर नियत हुए और अब उक्त कमेटीके वाइस चेम्रमेन हो गये हैं और आपकी खुश मिजाजीसे यूरोपियन आफिसर व देशी राज्याधिकारी बहुत खुश रहते हैं और अक्सर आपकी मुलाकात हुआ करती है.

कारोबार-आपके कलकत्ता, मुम्बई, आगरा, लश्कर, मन्दसोर, कोटा, जयपुर, जोधपुर, उदयपुर आदि कई दूकानें हैं और हुंडी चिट्ठी व आड़तका काम होता है और कलकत्तेकी दूकानपर विलायतसे परबारा कारोबार होता है।

आपने स्याद्वाद महाविद्यालय काशी को रु. १०००) दिया है और हम आशा करते है कि अब आप इसी प्रकार समयानुसार अपने द्रव्यका कुछ उपयोग विद्यादानके लिये भी करते रहेंगे।

(१७) श्रीमान राय बहादुर शेठ मेवारामजी, आनरेरी मजिस्ट्रेट, खुर्जा:-आप प्रसिद्ध रानीवालोंके वंशज है। आपके पिता राय बहादुर ला. अमोलकरायजी थे, जिन्होंने कई लाख रुपया नवीन मंदिर बनवाने व बिंब प्रतिष्ठादि धर्म कार्योंमें व्यय कर अपनी उदारता व धर्मप्रियताका परिचय दिया था। धर्मात्मा प्रतिभावान सज्जनोंके पुत्र भी वैसे ही होते हैं। हमारे चरित्रनायक सेठ मेवारामजी भी इसी प्रकार उदार, परोपकारी, धर्मात्मा, जाति हितैषी सज्जन हुए। सबसे विशेष बात यह है कि आप विशेष लक्ष्मीवान होनेके साथ२ पंडित भी हैं। आपने बनारस संस्कृत यूनिवर्सिटिकी प्रथम परीक्षा तथा व्याकरण और न्यायकी मध्यम परीक्षा पास की हैं। जिससे आपमें "सोनेमें सुगंध" की कहावत चरितार्थ होती है। इसी बुद्धिमत्तादि गुणोंसे अलंकृत होनेके कारण आप सर्कारसे भी आदरणीय है। आप "**राय बहादुर**" "**आनरेरी मजिस्ट्रेट**", "**म्युनिस्पल कमिश्नर**" जिला बुलंद शहरके "**गवर्न्मेंट ट्रेजरर**" लाट साहबके "**दर्बारी**" और बरेली "**जैल कमेटीके मेम्बर**" हैं। आपकी बुद्धिमत्ताका पता इससे ही लगता है कि आपने इस हिन्दुस्तानके बड़े२ शहरों जैसे कलकत्ता, बम्बई, आगरा आदिमें पंद्रह-पंद्रह हजार श्रोताओंकी आम सभामें बड़े२ प्रतिभाशाली सारगर्भित व्याख्यान देकर जैन धर्मका डंका बजाया है। आपके इन गुणोंसे मोहित होकर कई वैष्णव सभाओंने आपको "**मानपत्र**" देकर अपनेको कृतार्थ समझा हैं। आपने कई जगह आर्य समाजादि अन्य मतावलम्बियोंसे वाद विवाद करके उनके

पोच सिद्धान्तोंकी खूब धूल–उड़ाकर उन्हें परास्त किया हैं। आपकी उदारता और और दयालुताका किंचित् मात्र उदाहरण यह है कि आप प्रत्येक दिन गरीब अपाहिज, दयालुताके पात्र आदमियोंको दो रुपयाका सदावर्त बंटवाया करते हैं।

आपके पूज्य पिताजीने स्वर्गवासके समय रु. १२६०००) पुण्यकार्योंके लिये दान किया था, जिसमें रु. ६००००) के ध्रुव फंडसे एक संस्था अनाथालय बहुत अच्छा काम कर रही है, जिसकी एक विशाल इमारत हमारे चरित्र नायक सेठ मेवारामजीने रु. १५०००० लगाकर तयार कराइ है। इस अनाथालयने कई असहाय बालकोंकी रक्षा कर उनको योग्य बना दिया है इत्यादि२ आपके सुकृत्योंका कहांतक वर्णन किया जाय? आपकी उमर अभी ४० सालकी है। आपसे जैन समाज को अभी और बहुतकुछ आशा है।

जैन समाजके नेता महाशयोंने आप जैसे सर्वगुणसंपन्न व्यक्तिको "श्रीभारतवर्षीय दिगम्बर जैन महा विद्यालय" के सभापतिके पद पर सुशोभित कर बहु बुद्धिमानीका कार्य किया है। आशा है कि आपके सभापतित्वमें महाविद्यालय असीम उन्नति करेगा।

(१८) श्री रुषभ ब्रह्मचर्याश्रम-हस्तीनापुरः–प्राचीन कालके अनुसार इस संस्था का जन्म सं. १९६८ में परोपकारी बाबु गेंदनलालजी, बाबु भगवानदानजी और बाबा भगीरथजी वर्णीके सतत् उद्योगसे हुआ है जिसने दो वर्षके अल्प समयमें बहुत कुछ उन्नति करली है, इस संस्थामें अध्ययन करनेवाले ५ वर्षसे १२ वर्ष तक के ४८ छात्रों इस ग्रुप फोटोमें पाठक देख रहे हैं, दोनों किनारोंपर जो दो आदमी हैं वह प्रवेश श्रेणी व प्रथम श्रेणीके संरक्षक है। बीचमें जो है वह आश्रम कमेटी के मेम्बर श्रीमान लाला जगन्नाथजी जैन जौंहरी दिल्ली निवासी है। आश्रमकी आय अंदाजन १५००) मासिक और व्यय १०००)मासिक पड़ता है. कार्यकर्तागणोंमें अधिष्ठाता, मैनेजर, प्रचारक विनावेतन कार्य्य करते हैं। शेष कर्मचारी निर्वाहार्थ वेतन लेकर काम करते हैं. प्रबंधके लिये एक कमीटी बनाइ गइ है जिसके सभापति श्रीमान साहू शेठ सलेखचंदजी (नजीबाबाद) और मंत्री श्रीमान बाबू अजीतप्रसादजी (एम. ए. एल. एल. बी. गवर्नमेंट प्लीडर) लखनउ है. गत श्रावण मासमें आश्रमने भ्रमण किया था उस वख्त देहलीमें आश्रमके ब्रह्मचारीगणका फोटो लिया गया था वही यह फोटो है. आजतक आश्रममें कुछ भी ध्रुव फंड नहीं था परंतु भ्रमणके समयमें इंदोरमें श्रीमान शेठ हुकमचंदजीने रु. १०२००) देकर ध्रुव फंडका मुहूर्त कर दिया है। आशा रहती है कि अब इस उपयोगी संस्थाके लिये अल्प समयमें बड़ी भारी रकमका ध्रुव फंड

हो जायगा. हमारे भाइओंने इस आश्रम को हर समय हर प्रकारसे सहायता करते रहना चाहिये. विशेप हाल जाननेके लिये निम्न पतेसे पत्रव्यवहार करना:-अधिष्ठाता, श्रीरुषभ ब्रह्मचर्याश्रम--हस्तीनापुर (पोस्ट बहसुमा, मेरठ).

(१९) **श्रीमान लाला विशेश्वरनाथजी यहियागंज—लखनऊ:**—आप एक बड़े धर्म-निष्ठ, सदाचारी, श्रावक हैं। आपका जन्म सम्वत् १८२५ में लखनऊ शहरमें हुआ। आपने अपनी कोठीमें छापा बाजारमें एक खुला हुआ विशाल चैत्यालय निर्माण कराया, जिसकी प्रतिष्ठा गत असाड़ सुदी ११ को बड़े समोराहसे हुई। खुली छत और दालान शास्त्र सभाके वास्ते और दो कमरे ब्रह्मचारियोंके रहनेके लिये भी हैं।

श्रीचन्द्रप्रभुजीकी प्रतिमा बड़ी मनोज्ञ है। आप श्री गोमटस्वामीके मस्तकाभिषेक के समय श्रवण वेलगुल पधारे थे, और श्री सम्मेदशीखरजीकी यात्रा ३ वार की है। आपको यावज्जीवन दृढ़ नियम है कि सूर्यास्त के पश्चात् बार प्रकारमें से किसी प्रकारका भी आहार ग्रहण नहीं करेंगे और १७ १८ प्रकार से अधिक वनस्पति कायको ग्रहण न करेंगे। अंग्रेजी व हिंदुस्तानी अत्तार के वहांकी वनी हुई दवा नहीं खायेंगे; बाजारका बना हुआ भोजन कदापि न ग्रहण करेंगे, और यथाशक्ति पंच पापोका भी त्याग है।

आपके जेष्ठ भ्राता लाला प्रभुदयालजीने एक शोभनीय और सुखप्रद **धर्मशाला** श्रीमंदिरके यहियागंजके सामने बनवाई है। आपके भतीजे लाला दामोदरदासजी २० वर्षसे लखनऊ जैनसमाजके मंत्री है।

(२०) **बाबू फतेहचन्द्रजी ओसवाल** दिगम्बर जैन लखनऊ:—आप एक खानदानी, जौहरी और प्रतिष्ठित महाशय है। प्रक्षाल, पूजा, सामायिक, और स्वाध्याय नित्य करते हैं, और सामाजिक, कार्यो में सहायता करते हैं। पंचायती जैनमंदिर चौक (लखनऊ) आपने और आपके पितामह **बाबू ऋषभदासजीने** बनवाया, और उसमें श्रीनेमिनाथजीकी प्रतिमा स्थापन की। आपके पिता **बाबू सुमेरचन्द्रजीने** लखनऊमें १९५७ के बलवे के समयमें दो जैन मंदिर जो खुदने लग गये थे, अहर्निश परिश्रम कर के और अपनी जानको जोखममें डालकर करीब १५०—२०० मूर्तियां हटाकर अपने मंदिरमें विराजमान की, जहां वह अब तक विराजमान हैं और इस महान उपसर्गको निवारण किया। आप ८०० वार्षिक गांव की आमदनी जैन मंदिरमें प्रदान करते रहे, तीर्थ स्थानों पर बहुत द्रव्य लगाया; और अन्तमें समाधि मरण किया। आपके ज्येष्ठ भ्राता बाबू नेमिचन्द्रजीने प्रथम रथयात्रा लखनऊमें की, और जैन धर्म प्रवर्धनी सभा' और जैन पाठशाला स्थापित की। आपके दूसरे ज्येष्ठ भ्राता बाबू धर्मचन्द्रजी हमेशा सभामें शास्त्र पढ़ते हैं।

(२१) श्री जैनधर्म प्रचारणी सभा-मेरठ Meerut:-इस सभाका उद्देश जैन धर्मका प्रचार करना, समाजसे प्रचलित कुरितियोंको हटाना, धार्मिक और लौकिक विद्याका प्रचार करना आदी है। हरेक जैन और स्पर्शवर्ण अजैन मात्र ०)॥ मासिक चंदा देकर इस सभाका मेम्बर हो सकता है। प्रत्येक रवीवारको सभाका अधिवेशन होता है। सभाके सभापति बाबु रिखबदासजी बी. ए. वकिल है। सेक्रेटरी बाबु रिसालसिंह प्लीडर और बाबु चम्पतलाल मास्टर, मीशन हाइस्कूल-मेरठ है। सभाकी ओरसे मेरठ शहरमें १ जैन बोर्डिंगहाउस भी है, जिसमें अन्य ग्रामोंके ५०के लगभग विद्यार्थी रहकर कालिज तथा हाइस्कूलादिमें विद्याध्ययन करते हैं। पार साल ता० ८-११-१२को मेरठमें इस सभाका सालाना जलसा बाबु प्यारेलाल एम. ए. बेरीस्टर एट लो-मेरठके सभापतित्वमें हुआ था. उसी समयका यह ग्रुप फोटो है, जिसमें कुर्सीपर बैठे हुए सभी महाशयोंका परिचय वहीं दिया गया है.

(२२) श्रीमान पंडित पन्नालालजी गोधा-शेरगढः--खंडेलवाल गोधा गोत्री, आपका जन्म सं. १९१५में इसागढ (ग्वालियर) में हुआ। प्रथम अवस्थामें तो आप एशआराममें पड़ गये थे परंतु सं. १९३८में बजरंगढमें त्यागी केशरीमलजीका समागम होनेसे आपको धर्मरुची हुई और पश्चातापके लिये नियम लेकर २१ उपवास और २१००० अनादि सिद्ध मंत्रका जाप्य किया था। सं. १९४३ में बजरंगढमें बिंब प्रतिष्ठाके समय ब्राह्मणोंने हुल्लड फिसाद करके प्रतिमाओंकोभी खंडित कर दी थी, जिस समय सबने नियम लीया कि आगे नवीन बिंब लाकर फिर प्रतिष्ठा करना। इस बारेमें राज्यका हुकम लेनेके लिये आपने ६ वर्ष तक असीम परिश्रम करके आखिर १९४९ में ईंदोरसे मेलाका हुकम प्राप्त किया था और फिर बजरंगढमें गजरथ प्रतिष्ठा कराइ थी. पहिले अजमेरमें और फिर मंदसोरमें अजमेरवाले शेठ मूलचंदजी की दुकानपर आप रहे थे. मंदसोरमें आपको पंडिता श्रृंगारबाई और पं. कस्तूरचंदजीका समागम होनेसे आपकी धर्मरुची विशेष जाग्रत हुई और आपने कोशीश करके वहां 'जैन कुमुद चंद्रिका पाठशाला' स्थापित कर दी जो अब तक चल रही है। सं. १९५६से आप शेरगढमें शेठ मूलचंदजीकी दूकानपर मुनीमका काम योग्यताके साथ करते है। आपका आचरण और वर्तन शुद्ध है। आपने विद्याध्ययन बहुत अच्छा किया है और द्रव्य संग्रह वचनिका लिखी है और तत्वार्थ सूत्रजीके उपर सर्वार्थसिद्धि, गोम्मटसार, राजवार्तिक, त्रीलोकसार आदी ३०--३५ ग्रंथोंके अनुसार टीका भाषा वचनका लिखी है जिसका नाम 'सम्यग् दर्शन चंद्रिका' है जो अब तक कुछ अपूर्ण और अप्रकट है। आपकी लेखनशक्तिभी

अच्छी है। यह वृद्ध पंडितजी चिरायू होकर जैन धर्मका विशेष कल्याण करों।

(२३) पं. पुत्तुलालजी--इटावाः-आपका जन्म सं. १९३० को हुआ था। आप जातिके खरौवा हैं। आपके यहां स्वदेशी कपड़ेकी आढ़तकी दुकान होती है। आपने बाल्यकालमें हिन्दी और साधारण संस्कृतकी शिक्षा प्राप्त की थी। पश्चात् जैन शास्त्रोंको देखनेका आपको शौक हुआ जोकि आज तक वैसाही बना है। आप बराबर उत्तरोत्तर उच्च सिद्धांत ग्रंथोंका स्वाध्याय करते रहे। आपने किसी गुरुके पास शिक्षा प्राप्त नहीं की है तथापि अपनी तीक्ष्ण बुद्धिद्वारा बहुत कुछ अनुभव प्राप्त कर लिया है। आपको धर्मप्रचार व जात्युन्नतिका बड़ा ख्याल है। आप श्री जैनतत्त्व प्रकाशिनी सभाके कोषाध्यक्ष है। इटावामें आपकी वजहसे शास्त्रसभा, चर्चा आदिका बड़ा आनन्द रहता है। इत्यादि वार्तोंके अलावा सबसे बड़े महत्त्वका कार्य आपने कुंवर दिग्विजयसिंहजीको संबोधन करनेका किया है। इस कार्यसे जैन समाज आपकी बहूत आभारी है। सबका तात्पर्य्य यह है कि आप जैन समाजमें अच्छे जानकार, उत्साही, धर्मप्रेमी और सुधारकेच्छक नव युवक हैं।

(२४) श्रीमान शेठ वालचंद रामचंद गांधी—सोलापुरः—शेठ हरीभाई देवकरणनुं नाम मुंबाई ईलाकामां जगजाहेर छे अने तेनाज पौत्र शेठ वालचंदभाई छे. आ कुटुंबनो परीचय त्रण वर्ष उपर अमो आपी गया छीए जेथी विशेष न लखतां एटलुं जणावीशुं के आ पेढीए मंदिर, प्रतिष्ठाओ तथा विद्यादान वगेरेमां पुष्कळ खरच कर्यो छे. एमनी दुकानो अनेक स्थळे छे. अने हाल वालचंद उगरचंदना नामथी व्यापार चाले छे. व्यापारमां आ शेठ एटला कुशळ छे के एमणे गये वर्षे मुंबाइमां रु. १०००००० (करोड)नुं रु एके तडाके जोखी लइ रुनो भाव टकाव्यो हतो. आथी एमनी ख्याति व्यापार कुशलतामां घणी थइ छे. एमनुं कुटुंब बहोळुं छे अने सर्व एकसंपथी रहे छे.

(२५) श्रीमान राय बाबू गुलाबचंदजी साहब—छपराः—आपका जन्म सं. १९१२ में हुआ। आपने विद्याध्यन अच्छा किया है। आप छपरामें म्युनिसीपल कमीशनर है सन् १८८७ से आप आनररी मेजीस्ट्रेट नियत हुए। और १९१० में आपने रु. २००००) छपराके होस्पीटल फंडमें दिया जिससें आपको राय साहबकी उपाधि मीली है। आपको धार्मिक श्रद्धा भी बहुत है जिससे आपने चंपानगर, कीस्कंधापुर आदीमें नवीन मंदिर और जीर्णोद्धार कराया है और आपने छपरामें 'भारतेश्वरी पाठशाला' की स्थापना की है. आप समेदशिखरजी उपरैली कोठीके सुयोग्य सभापति भी है।

(२६) राय साहब बाबू छोटेलाल जैनी बेंकर व कन्ट्रैकटर, लखनउः—आपका जन्म सन् १८७२ ई. में मुकाम मुरादाबादमें हुआ। आपके पिताका नाम लाला

श्रीमान दानवीर सेठ हुकमचंदजी साहेब- इंदोर सीटी

Shriman Danvir Sheth Hookamchandji—INDORE.

(जाणीता विद्यादानी, धर्मप्रेमी अने अग्रगण्य श्रीमान अने विद्वान नररत्न)

JAIN PRESS SURAT
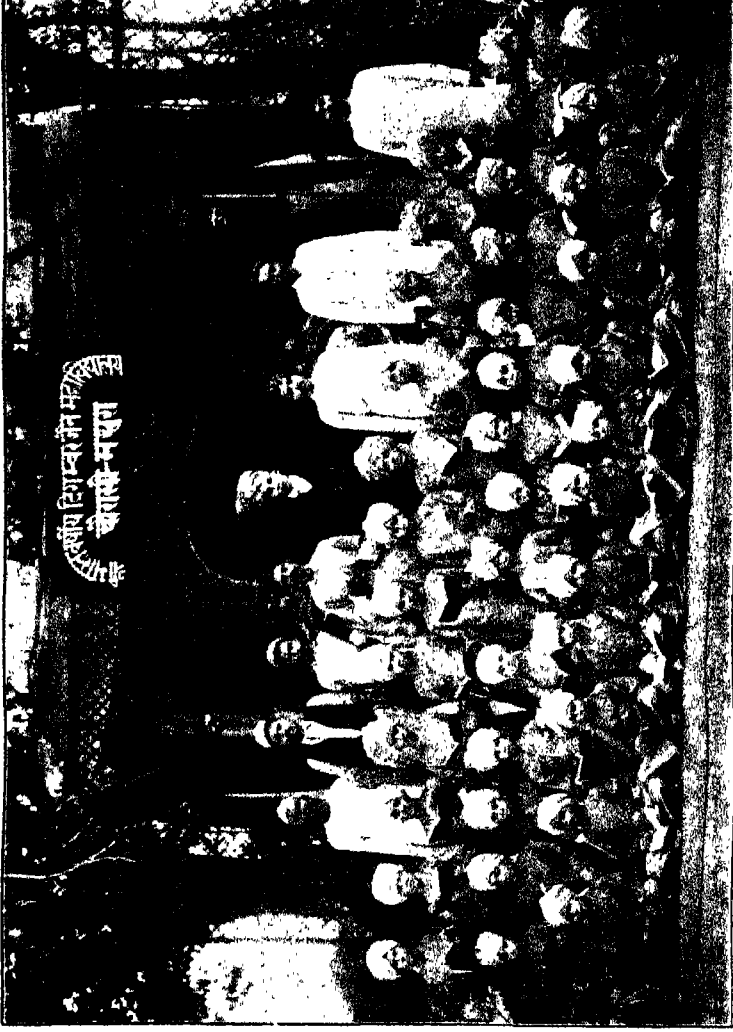
भारतवर्षीय दिगंबर जैन महाविद्यालय चौरासी—मथुरा. Muttra.
(अध्ययन करनेवाले ३८ छात्रों. सुप्रीन्टेन्डंट बाबू पन्नालाल चौधरी. प्रधानाध्यापक पं. जवाहरलालजी शास्त्री, अंग्रेजी मास्टर बाबू शीतलप्रसादजी आदी).
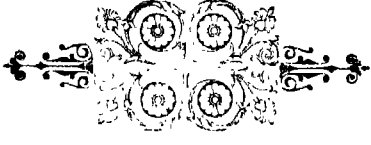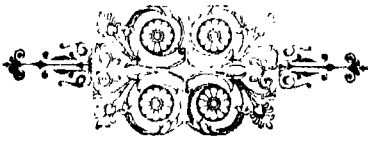
दिलसुखरायजी है। आपने गवर्नमेंट स्कूल मुरादाबादमें तालीम लेकर गवर्नमेन्ट रेलवेमें ठेकेदारीका काम शुरु किया और कामको मिहनत और दयानतदारीसे अंजाम देकर बहुत तरक्की और नाम हांसिल किया। आप रिफा है आप तालीम गाहों और दीगरैनके कामोंमें अपने हत्तुल मक-दूर दान देते रहते हैं। सन् १९१३ में हमारी गवर्नमेन्ट आलियाने आपकी सरविस की कदर की और राय साहबका खिताब खता फरमाया है। आप लखनऊमें प्रतिष्ठित व्यक्ति गिने जाते है।

(२७) श्रीमान बाबू नन्दकिशोरजी-बनारसः—अग्रवाल वंशज आपका जन्म रोहतकमें १९३९में हुआ। आपके पितामह लाला बूलचंदजी बहमूमाके दिवान थे। पिता लाला निहालसिंहजी जो आगे सब-रजीस्ट्रार थे अभी पेन्शनर है और आपके दुसरे कुटुंबीजन भी तहसीलदार, स्टेट काउन्सील मेम्बर आदि सुप्रसिद्ध पदोंपर स्थित है. आपने इन्ट्रेन्स पास कर एफ. ए. तक तालीम पाइ है। आप देहलीमें इन्क-मटेक्स कमीशनरके पदपर नियत थे परंतु १९०८ में आपकी धर्मपत्निका अचानक स्वर्गवास हो जानेके कारण इस असार संसारसे आपके विरक्त परिणाम हुए तथा श्रीमान बाबा भगीरथजी वर्णीके सदुपदेश व समागमसे और भी दृढ़ वैराग्यता हुई जिससे आपने अपने पदका त्याग कर स्वपर कल्याण करनेके लिये १९१० में काशी स्याद्वाद जैन महाविद्यालयमें पदार्पण किया आपकी बजहसे विद्यालयने थोड़े ही समयमें ठीक उन्नति की है और कर रहा है जिसके लिये जैनजाति आपकी अ-त्यन्त आभारी है।

(२८) **श्री जैन सिद्धांत पाठशाला-मोरेना**:—यह पाठशाला दिन प्रतिदिन उ-न्नति पथपर आरुढ है जहां गत वर्ष १६ विद्यार्थी अध्ययन करते थे। इस वर्ष २१ देशान्तरीय और २० स्थानीय पढते हैं। यह सब संस्कृतकी प्रवेशिका परीक्षासे लगाकर शास्त्रिय व आचार्य्य परीक्षा तक के पढनेवाले हैं, इनमें कई विद्यार्थी ऐसे हैं जो स्वतन्त्र रूपसे शास्त्रार्थ व प्रभाव-शाली व्याख्यान कर सकते हैं। पाठशाला के कितने ही श्रीमान् धीमान् व सभा-संस्थाएं सहायक हैं और सुयोग्य विद्यार्थी पाठशालासे गुजारा मात्र लेकर अध्यापन कार्य करते हैं। गत वर्ष संस्थामें ९१४७)≡। रुपयेकी आय और ४७९१॥=) रु० का व्यय हुआ था और वर्षके अन्त तक पाठ-शालाका निजका भवन व छात्राश्रम भी तैयार हो गया है, इन सब बातोंसे ज्ञात होता है कि इस संस्थाके साथ समाजकी अन्तरङ्ग सहानुभूति है। क्यों न हो ? जिस संस्थाके द्वारा श्रद्धास्पद ग्रंथोंका पर्यालो-चन और लुप्त प्रायः ग्रंथोंका पुनरुद्धार होता हो, उसके प्रति बज्रहृदयोंकी भी सहानुभूति सम्भावित हैं।

फोटोमें नं० ८के इधर आप जो तीसरे वृद्ध व्यक्ति देख रहे है यही श्रीमान् स्याद्वादवारिधि, वादिगजकेशरी, न्यायवाचस्पति, पण्डितवर्य्य गोपालदासजी बरैया वंशभूषण इस संस्थाके आदि संस्थापक व सञ्चालक हैं। इन्हींके शतसः प्रयासोंसे, सम्मति श्रीगोम्मटसार, लब्धिसार, त्रिलोकसार, पञ्चाध्यायी, अष्टसहस्री, श्लोकवार्तिकादि संस्कृत प्राकृत ग्रंथोंके ज्ञाता (विद्वान्) दृष्टिगत हुए हैं। पण्डितजीके द्वारा सम्पादित उक्त निरपेक्ष कार्योंके लिये उनका जितना उपकार माना जाय उतना कम है।

आपसे इधर दाहिने हाथपर जो अजमेरी पगड़ी बांधे बैठे हैं, यही न्यायाचार्य पण्डित माणिकचन्द्रजी इस पाठशालाके प्रधान न्यायाध्यापक है। आप बड़े बुद्धिमान् व प्रतिभाशाली विद्वान् हैं।

८ वें व्यक्ति लड़केको गोदमें लिये बैठे है, यही आपके सुपरिचित और प्रसिद्ध लेखक श्री नाथूरामजी प्रेमी हैं। जैन समाजमें हिन्दीभाषाके आदर्श लेखक केवल एक यही विद्वान् है, जिनके प्रौढ़ साहित्यकी हिन्दी संसारमें प्रचूर ख्याति है। आपका "जैन हितैषी" मासिक पत्र अपने सारगर्भित और अर्थगांभीर्ययुक्त लेखोंके कारण विद्वानोंका प्रेमभाजन व श्रद्धेय हो रहा है।

इनके पीछे जो १६वें व्यक्ति खड़े हुए है यही महाराष्ट्र खंडेलवालजातिके मुखपत्र 'सत्यवादी'के आनरेरी सम्पादक व ग्रंथकार श्रीयुक्त उदयलालजी काशलीवाल अपनी स्वतंत्र लेखनीके कारण समाजमें प्रसिद्ध विद्वान् हैं।

९ वें व्यक्तिके बराबरमें आप जिस टेढ़ी टोपीवाले शान्तिमुख, तन-युवक को देख रहे हैं; यही ब्रह्मचारी विश्वम्भरदासजी गार्गीय, इस संस्थाके आनरेरी सुयोग्य मन्त्री हैं। जो अपने निर्पक्ष और निर्मल चित्त होनेका आदर्श सामने रख रहे हैं। वास्तवमें आजकल ऐसे ही निरपेक्ष और उत्साहियोंकी आवश्यकता हैं; जो संसारमें उपेक्षा रखकर और किसीसे अपेक्षित नहीं रहकर, समाजहितमें प्रवृत्त होवें। हम श्री सर्वज्ञ देवसे प्रार्थी हैं कि आप जैसे कार्य्यदक्ष सत्यप्रिय व्यक्ति प्रत्येक समाजके हित और गौरववृद्धिमें कारण हों।

(२०) भूतपूर्व दिगंबर जैन संपादक-समूहः—१. ज्योतिष रत्न पं. जीयालालजी चौधरी--आपने 'जैन प्रकाश हिंदुस्तान' नामका हिंदी और ऊर्दु मासिक पत्र सन् १८८३में और 'जीयालाल प्रकाश' नामका ऊर्दू मासिक सन् १८८९ में निकाला था जो थोड़े अरसेमें बंद हुआ था.

२ शेठ हीराचंद नेमचंद दोशी--सोलापुर--आपने 'जैन बोधक' नामका मराठी मासिक सन १८८४में शुरु करके १८९८ तक बड़ी योग्यतापूर्वक चलाया, फिर कोल्हापुरसे १९११ तक प्रकट होता था और दो सालसे बंद हुआ है।

३ लाला छोगालालजी बिलाला, अजमेर--आपने " जैन प्रभाकर " नामका हिंदी मासिक १८९२ से १८९८ तक प्रकट किया और फिर बंद हो गया.

४ पं. पन्नालालजी बाकलीवाल--आपने नागपुरसे, ' जैन भास्कर ' नामका मासिक १८९७ में एक वर्षतक निकाला था और ' जैन हितैषी ' नामका मासिक बम्बइसे सन १९०३मे शुरु करके १९०८ तक योग्यतापूर्वक चलाया और अब तक नाथुराम प्रेमीद्वारा बहुत अच्छी योग्यताके साथ प्रकट होता रहता है ।

५ बाबू सूर्यभानुजी वकील, देवबंद--आपने ' जैन हितोपदेशक ' नामका ऊर्दू मासिक सन् १८९३से १८९८ तक बड़ी योग्यतापूर्वक चलाया और फिर बंद हुआ. महासभाका मुख्यपत्र ' जैन गजट ' को आपनेही सन् १८९५में शुरु करके ४--५ वर्ष तक चलाया। 'ज्ञान प्रकाशक' नामका हिंदी मासिक सन् १८९८में निकाला और थोड़े अरसेमें बंद हुआ। फिर आपने 'जैन प्रकाशक' मासिक सन् १९०९में निकाला और १ वर्ष तक चलकर बंद हुआ। इस भांति आपने ४ पत्रोंकी सम्पादकी की।

६. स्या. पं. गोपालदासजी बरैय्या, मोरेना--आपने 'जैनमित्र' नामका मासिक बम्बई दि. जैन प्रांतिक सभाकी ओरसे सन् १८९९ में निकाला और थोड़े अरसेमें उसकुं पाक्षिक करके सन् १९०८ तक बहुत अच्छी योग्यतापूर्वक चलाकर छोड़ दिया, जो अबतक ब्र. शीतलप्रसादजीद्वारा अच्छी योग्यता पूर्वक चल रहा है।

७. स्वर्गीय बाबू देवकुमारजी रईस-आरा--आपने महासभाका मूखपत्र 'जैनगजट' को बड़ी योग्यताके साथ २--३ साल तक चलाया था परंतु आपका २७ वर्षकी अल्पायुमें अचानक स्वर्गवास हो जानेसे अब दुसरे संपादकद्वारा प्रकट होता हैं।

८ बाबू जुगलकिशोरजी, देवबंद--आपने साप्ताहिक हिंदी 'जैनगजट'को २॥ साल तक बहुत योग्यतापूर्वक चलाया था, जिसकी वजहसे उस वख्त १८००तक ग्राहक संख्या हो गइ थी, जो अब नहि है!

९. जे. डी. चवरे वकिल, अकोला-आपने 'जैन भाग्योदय' नामका मराठी मासिक पत्र ४ वर्ष तक निकाला था और फिर बंद हुआ है।

१० बाबु जे. एल. जैनी बेरीस्टर-एट-लो--इलाहाबादः--आपने ईंग्लीश मासिक 'Jain Gazette' को सन् १९०४में निकाल कर कई वर्षों तक बड़ी योग्यतापूर्वक चलाया और अबभी लखनउसे शुरु है।

११ पं. कल्लाप्पा भरमाप्पा नीटवे, कोल्हापुर--आपने "जैन बोधक" मराठी मासिकको १०--१२ वर्ष तक चलाया परंतु अब करीब दो सालसे बंद हुआ है।

१२ बी. पी. पाटील-होसुरः--आपने दक्षिण महाराष्ट्र जैन सभाका मुखपत्र 'जिन विजय' मराठी मासिकको तीन वर्ष तक योग्यतापूर्वक चलाया था और फिर बंद

होकर अब 'प्रगति-जिन विजय' के नामसे अष्टानिकके रुपसे प्रकट होता है।

१३ तात्या नेमीनाथ पांगल, वार्सी-आपने '**वंदे जिनवरम्**' नामका मराठी मासिक सन् १९०८में शुरु करके दो साल तक चलाया था और अबभी निपाणीसे प्रगट होता है।

१४ ए. पी. चौगुले-वकील-बेलगाम-आपने दो साल तक कानडी मासिक '**जिन विजय**' की संपादकी की थी जो अब वीरापुर (धारवाड)से प्रगट होता है।

भूतपूर्व शेष संपादक और पत्रोंका हाल इस प्रकार हैं-(१) '**जैनी**' नामका मासिक इलाहाबादसे स्वर्गीय बाबू बच्चुलालजीने सन् १८९९में निकालकर १ वर्ष तक चलाया था. (२) '**जैन समाचार**' मासिक, बाबू भगवानदासने सन् १८९६में १० माहा तक निकाला था. [३] '**चित्त विनोद**' मासिक १९०४में एक ही अंक जैन कंपनीने बम्बईसे निकला था. (४) '**जैन प्रचारक**' उर्दु मासिक, बाबु ज्योतिप्रसादजीने १९०८में निकालकर १९११ तक देवबंदसे चलाया और अब बंद हुवा है. (५) '**यतीम**' उर्दू मासिक लाला चिरंजीलालद्वारा हिसारसे सन् १९०७ में ३ अंक नीकलकर बंद हुआ है.

(६) '**जैन नारी हितकारी**' हिंदी मासिक, बाबु ज्योतिप्रसादजीने सन् १९०९ में एक वर्ष तक निकाला और बंद हुआ। (७) '**जैन पत्रिका**' मासिक, बाबू ज्ञानचंद्रजी द्वारा लाहोरसे सन् १८९७से १९०३ तक निकल कर बंद हुआ. (८) '**दील आराम**' उर्दु मासिक. बाबु विहारीलाल द्वारा बुलंदशहरसे सन् १८९७से १९०५ तक प्रगट होकर बंद हुआ. (९) '**जैन प्रदीप**' हिंदी मासिक, जैपुरसे बाबू जमनालालजी द्वारा १९०९में ४ही अंक प्रगट होकर बंद हुआ. (१०) '**जैनपताका**' हिंदी मासिक, कलकत्तासे स्वर्गीय बाबु अमोलखचंदजी लोहाडाद्वारा सन् १९०७से १९०९ तक प्रकट होकर बंद हुआ। (११) '**जैन मार्तंड**' मराठी मासिक, वर्धासे जयचंद्र श्रावणेद्वारा सन् १९०२से १९०४ तक प्रकट होकर बंद हुआ. (१२) '**जैन रत्नमाला**' हिंदी पाक्षिक पत्र पं. जवाहीरलाल शास्त्रीद्वारा सन् १९११में १६ही अंक प्रकट होकर बंद हुआ. (१३-१४) 'जैन बंधु' और 'जैन वाग् विलास' मराठी मासिक, वर्धासे प्रकट होकर बंद हुआ है। इस प्रकार भूतपूर्व २८ दि. जैन पत्रोंका हाल हमको खोज करनेसे मालुम हुआ हैं।

(३०) **वर्तमान दिगंबर जैन संपादक समूहः**-इस ग्रुपमें वर्तमान १४ संपादकोंका फोटो हैं जिनके नाम और वर्तमान-पत्रों के नाम वहीं लीख दिये हैं। शेषमें 'जैन गजट' के वर्तमान संपादक लाला मिश्रीलालजी और 'सनातन जैन' कर्णाटकी (Sanatan Jain, Mudbidri Mysore) के संपादक नेमीसागरजी वर्णीका फोटो प्राप्त नहि होनेसे और कानडी 'जिन

विजय' के वर्तमान संपादक आप्पाराम बरुर (वीरापुर) का फोटो समयपर प्राप्त न होनेसे प्रकट नहि हो सका है। इस प्रकार दिगंबर जैनोंमें अभी १६ वर्तमान पत्रों प्रगट होते हैं, जिनकी भाषा हिंदी, गुजराती, मराठी, कानडी, कर्णाटकी, उर्दू और इंग्लिश ऐसी ७ प्रकारकी हैं।

(३१) **न्यायाचार्य पं. गणेशप्रसादजी–सागरः**–आपके नामसे हमारे बहुतसे बंधु परीचित होंगे। आपका जन्म मडावरा (झांसी)में सं. १९३१में वैष्णव कुलमें हुआ। आपके पिता हीरालालजी जैनीओंके समागमसे जैन धर्ममें कुछ श्रद्धा रखते थे. परंतु एक दफे णमोकार मंत्रके प्रभावसे व्याघ्रसे बच गये तबसे जैन धर्ममें गाढ श्रद्धा हुई थी. जिस बजहसे पंडितजीभी जैनधर्मी बने और आपकी पत्नि जो वैष्णवधर्मी थी उनका देहांत होनेपर आजन्म ब्रह्मचर्य व्रत लिया है। आपने बम्बई, जयपुर, आग्रा, मथुरा, खुर्जा, बनारस, ललीतपुर आदी स्थानोंमें पं. पन्नालालजी, पं. धन्नालालजी, प्रातःस्मरणीय पं. बलदेवदासजी, पं. मेवारामजी, नैयायिक सहदेवजी आदीकी पास पढ़कर न्याय, व्याकरण, काव्यमें अच्छी योग्यता प्राप्त करके जैन न्यायकी शास्त्रीय परीक्षामें उत्तीर्ण हुए है और बनारस कोलेजमें न्यायके ३ खंडोंकी परीक्षामें उत्तीर्ण हुए और आगेभी अभ्यास शुरु है। आपकी ही सूचना और प्रेरणासे बनारसमें स्याद्वाद पाठशालाकी स्थापना हुई है। सागरके उत्साही जैनोंके बुलानेसे आप कई वर्षसे सागरमें रहते है। वहांकी ज्ञान प्रकाशक जैन सभाके सभापति आपही है। आपने सागरमें 'सत्तर्क सुधातरंगीणी जैन पाठशाला' और बोर्डिंग स्थापन की हैं जिसमें २५०) मासिकका खर्च है और २० विद्यार्थी अध्ययन करते हैं। सागरमें कई वर्षोंसे कुसंप था सो आपने एक वर्ष हुए मिटवादेकर 'सागर जैन समाज' की स्थापना की है जिसका अधिवेशन प्रति शनीवारको होता है। आप दिनमें दो दफे शास्त्र वांचते है जिसका प्रभाव अच्छा पड़ता है। आपके उपर चीरोंजाबाईजी सीगेनकी बड़ी कृपा है जिनकी तरफसे आपका भोजनादी खर्चा मिलता है और आप निःस्वार्थतासे जैन जातिकी सेवा कर रहे है। आप जैसेही गुणवान, विद्वान और स्वार्थत्यागीओंकी आजकल आवश्यकता है। आप चीरायू होकर जैन जातिके ज्यादे कल्याण करें।

(३२) **पं. वंशीधरजी जैनः**–एमनो मुख्यत्वे अभ्यास मुंबईना संस्कृत जैन विद्यालयमां थया पछी पं. गोपालदासजी पासे गोमटसारनुं अध्ययन थयेलुं तथा बनारसमां जइ जैनेन्द्र महाभाष्यमां परीक्षा आपी हती. वळी एमणे अष्ट सहस्री, प्रमेयकमलमार्तंड वगेरेनुं अध्ययन कर्युं छे तथा केटलाक ग्रंथो छपाववामां निस्वार्थे बहु महेनत करी छे तथा जैनेंद्र प्रक्रिया नामे ग्रंथ लख्यो छे जे हाल छपाय छे. हाल एओ सोलापुरनी ऐ. पन्नालालजी जैन पाठशाला-

मां अध्यापक तरीके काम करी सर्वार्थ सिद्धि न्याय–काव्य वगेरे भणावे छे. एमने रोज कसरत (व्यायाम) करवानो नियम छे तेथी शरीर प्रकृति सारी छे तथा एमने वखतनी किम्मत बहु छे तेथी घणुं काम करी शके छे.

(३३) **दिवान कुमार श्री रूपकिशोरजी जैन रइस-विजयगढ़** (अलीगढ़)-गंगेलवाल ज्ञाति उच्च कुलोत्पन्न आपका जन्म सं. १९४१में हुआ है और आप दिवान इंद्रप्रसादजी रईसके पुत्र और स्वर्गीय दिवान श्री नेतरामजी (जो विजयगढ़ नरेश श्री राव खमानसिंहजीके प्रधान मंत्री थे) के पौत्र है। आप धनवान और प्रतिष्ठासंपन्न होने के अतिरिक्त धर्मात्मा, विद्वान, सरल परीणामी, शीलस्वभावी और अनुभवी पुरुष है। आप गंगेलवाल कुमार सोसायटीके संस्थापक एवम् सभापति है। आपने अच्छा ज्ञान प्राप्त किया है और आपकी विवेचन-शक्ति मनोज्ञ है और आपने वीसों ग्रंथ रचकर हिंदीं साहित्य तथा जैन जातिका बहुत उमकार किया है।

(३४) **श्री स्वामी कृष्णदयालुजी वैद्य–फतेहपुर (जयपुर):**–आपका जन्म फतेहपुरकी पास एक गांवमें हुआ। जाति के ब्राह्मण होनेके कारण कुल परीपाटीके अनुसार ही आपको शिक्षा दी गई। गांव के मूर्ख लोग अन्धपरम्पराके कारण पशुओंपर जो घृणित अत्याचार करते थे वह भावी महात्माको असह्य हो गया और ग्रहस्थाश्रमसे भी घृणा हो गई और विचार किया की इस बंधनसे मुक्त होकर धर्मका प्रचार करुं। फिर आपने मोह मायाको छोड़कर सन्यस्त धारण कर लिया। आप एक वर्तमान अवस्थाके आदर्श महात्मा है। आपका विचार है कि जैसे मनुष्य है वैसेही पशुपक्षी भी हैं। जैसा प्राणोंका मोह मनुष्यको है वैसाही पशुपक्षियोंकोभी है, फिर अपनी आत्माको, और अपने मनको खुश करनेके लिये पशुओंको दुःख पहुंचाना भारी अन्याय हैं। आपने अनेक स्थानोंमें परिभ्रमण कर अहिंसा धर्मका प्रचार किया है और आप शुद्धान्तकरणसे जैन धर्म्मावलंबी हैं। आपकी वक्तृत्व शक्ति बड़ी ही ओजस्वीनी, तेजपूर्ण, हृदयग्राही और हास्यरससे भरी हुई होती है। आप चिरायु होकर अहिंसा धर्मका ज्यादे प्रचार करें।

(३५) अखंड **ब्रह्मचारीणी श्रीमती गंगूबाई–डोणगांवः**–ह्या बाईचा जन्म संवत् १९२०. साली डोणगांव येथें झाला। यांना हें उंच पद मिळण्यास यांच्या बापाचे उत्तम शिक्षण, सदुपदेश व शुद्धाचरण हेंच कारणीभूत झालें. पुष्कळांनीं यांना लग्न करण्या संबंधांत आग्रह केला, परंतु यांनीं आपल्या वक्तृत्व शक्तीनें व ज्ञानानें त्यांची योग्य समजूत घातली. हलीं ह्या बाई ठिकठिकाणीं जाऊन तेथील लोकांना आपल्या शुद्धाचरणानें व सदुपदेशानें धर्ममार्गांत दृढ करितात. यांनीं आपल्या बापा कडून मिळालेल्या संपत्तिचा व्यय दान धर्म, तीर्थ-

थाम्रा वगैरे सत्कृत्यांत करून टाकिला. यांची वक्तृत्वशक्ति बरीच प्रगल्भ असून त्या मोठमोठ्या सभा व महिलापरिषदा-था मध्यें अस्खलीत रितीने व्याख्यानें वगैरे देत असतात अशा तऱ्हेनें ब्रह्मचर्य, शुद्धा-चरण, परोपकार वगैरे सद्गुणांनीं युक्त अशा ह्या बाई कडून आमचा स्त्री समाज भूषणीय झाला आहे. करितां ह्या बाईना दीर्घायुष्य मिळून यांच्या कडून समाज-सेवा आणखी घडो अशी या लेखकाची अनन्यभावें श्री ईशचरणी प्रार्थना आहे.

(३६) **शांतिप्रिय ब्रह्मचारी महावीर प्रसादजी** (दिल्ली):—आपका जन्म सं. १९४१ में दिल्लीमें पाहाड़गंजीया खानदानीमें अगरवाल (वैष्णव) ज्ञातिमें हुआ। आपकुं बचपनसे ही साधुओंसे मिल-नेका शौक रहता था, और चाहे कीसी मझब के और मिलत के क्यों न हो उसकी सुश्रुषा किया करते थे। एक दफे आपकुं एकाएक प्लेगने आ घेरा जिससे आपकुं संसारसे नफरत हो गई और सोच लियाकी अगर इससे बचे, तो साधुओंकी तरह जींदगी बितायंगे। आयुष्कर्म बाकी रहनेपर आप अच्छे हो गये, फिर आपकी बहीनके बहुत समझाने परभी शादी नहि की। कुछ दिन दिल्लीमें नोकरी करके फिर तिजारतका बहाना करके गुजरातकी ओर चले आये और वहां गुरुकी तलास करते २ बंबई पहोंचे। वहां आपकुं हीराबागमें ब्र. ठाकुरप्रसादजी कि जिन्होंने १५ दिन पहीलेही त्यागी पन्ना-लालजीसे दिक्षा लीथी, उनका मिलाप हुआ जिससे आपकी खोज करके त्यागी पन्नालालजीकी उमरावतीमें मुलाखात की और अब आपने वैष्णव साधुओंकी तलास करना छोड़ दी। अब एक दिन शास्त्रसभामें आपने यावज्जीव स्त्री मात्र के त्यागका नियम ले लिया, और त्यागीजीके साथ कुछ दिन तक रहने-के बाद सागर चले गये, वहां बिमारी होजानेसे संसारकी नश्वरता उपजी और श्री नैनागीरजी जाकर १०८ श्री जिनसेन स्वामीके पाससे सातमी प्रतिमा धारण कर-के उदासीन हुए और स्वाध्याय करने लगे, तबसे आप सर्वसमय शास्त्र स्वाध्याय और उपदेशमें बिताते है, और आजतक बहुतसे आदमीओंको स्वाध्यायका नियम दिलाया हैं। आपने प्रथम चातुर्मास जैन-बिद्रीमें किया था। दुसरा बांदामें करके वहां पाठशाला कायम कराके कितनीक कुरीतियां छुड़ाई थी और तीसरा अबका चातुर्मास बारामती [पुना] में किया था। आपका शास्त्रज्ञान दिनोंदिन बढ़ता जाता है। आप-को स्वाध्याय करनेका और उसकी प्रतिज्ञा दिलानेका इतना शौक है कि अपना सारा समय स्वाध्यायमें ही बीताते हैं। जैसा आपके नामके साथ शांतिप्रिय लगाया जाता है वैसेही आप शांतस्वभावी है।

(३७) **शास्त्रोंके जीर्णपत्र रक्षका चित्र**:—इनका परीचय १२६ वें पृष्ठ पर दिया गया है।

(३८) **हीराबाग--धर्मशाला**:--आ **सार्वजनिक धर्मशाला मुंबाईमां** गीरगाम **रस्ता उपर दानवीर** जैन कुलभूषण शेठ **माणेकचंदजीना कुटुंबीओ** तरफथी रुपीआ १२५०००) ना खर्चे सात वर्ष **थयां** बंधायली छे, जेमां जैन उपरांत **बधा हिंदुओने** पण उतरवानी उत्तम सग-**वड छे. वळी** एमां एक **देशी दवाखानुं तथा** 'जैनमित्र', जैनहितैषी, प्रांतिक सभा, **तीर्थक्षेत्र कमीटीनी** ऑफीसो, **लेक्चर** हॉल **वगेरे** पण छे. छेल्ला वर्षमां एनो ११००१ **मुसाफरोए,** तथा औषधालयनो २३७२६ जणे लाभ लीधो हतो. आ सुशोभित धर्म-शालानी बांधणी, गोठवण अने व्यवस्था घणीज सारी छे अने एवा प्रकारनी धर्म-शाला मुंबाइमां बीजी जणाती नथी.

(३९) **श्रीमती मगनबाई, कंकुबाई अने ललिताबाई**:--शेठ माणेकचंदनां विदुषी **पुत्री मगनब्हेन**, सोलापुरवाळा शेठ हीरा-चंद नेमचंदनां विदुषी पुत्री ब्हेन **कंकुब्हेन** अने अंकलेश्वर निवासी **ललिताब्हेन** एम आ त्रणे ब्हेनोनी भेगी मसलत अने महान् परिश्रमथी **श्राविकाश्रम** [मुंबाइ]नी स्थापना थइ छे अने आ ब्हेनोए आ आश्रमने पोतानुं जीवन अर्पण करेलुं छे, जेथी आ आश्रम उत्तरोत्तर उन्नतिपथपर आवतुं जाय छे. आ ब्हेनोनो लंबाण परीचय स्थाना-भावने लीधे हाल आपी शकायो नथी पण एटलुं तो जणावीए छीए के आ ब्हेनो स्त्रीजातिनी उन्नति माटे अतुल परिश्रम करी रहेलां छे जेने जैनोए दरेक रीते मदद आपता रहेवुं जोइए.

(४०) **श्री स्याद्वाद महाविद्यालय काशी**:--इस महान उपयोगी संस्थाकी स्था-पना स्वर्गीय बाबू देवकुमारजी रईस आरा, दानवीर शेठ माणेकचंदजी जे. पी.; पं. पन्नालालजी बाकलीवाल आदीकी प्रेरणा और सहायतासे सं. १९६१में हुई. आज तक इसमें से २० पंडित तैयार होकर अन्य २ स्थानों पर जैन धर्मका प्रचार कर रहे हैं और अभी ३५ विद्यार्थी प्रवेशिकासे शास्त्रीय और विशारद परीक्षा तकका अध्य-यन करते हैं. विद्यालयका ध्रुव फंड सिर्फ रु. १७०००) का है. जब एक वर्षका खर्चेका अंदाजा रु. ५०००) है जो मासिक और इकमुष्ट सहायतासे पूर्ण किया जाता हैं. विद्यालयका आनररी अधिष्ठाता निःस्वार्थी परोपकारी बाबू नंदकिशोरजी है और ८ अध्यापक हैं जिनमें ३ अवैतनिक हैं। हमारे भाइओंको इस महान उपयोगी संस्थाको हर समय किसी न किसी प्रकारसे सहायता देते रहना चाहीए। फोटोमें तीसरी लाइ-नमें जो कर्मचारीगण कुर्सीयोंपर बैठे हैं उनमेंसे दाहिनी तरफसे दूसरे महाशय श्रीमान पं. उमरावसिंहजी सिद्धांत शास्त्री धर्माध्यापक व आनररी सुप्रीन्टेन्डंट और तीसरे महाशय श्रीमान बाबू सुमतिलालजी हेड क्लार्क सहायक मंत्री व चौथे महाशय श्रीमान बाबू नन्दकिशोरजी आनररी अधि-ष्ठाता तथा अन्य अध्यापकगण है.

(४१) **श्री स्याद्वाद महाविद्यालय-काशीः**–जिस महान इमारतमें विद्यालयका निवासस्थान है वही बील्डींगका यह फोटो है।

(४२–४३) **सिद्धक्षेत्र श्री पावापुरी और श्री चंपापुरीः**–आ बन्ने सिद्धक्षेत्रोनो संक्षिप्त इतिहास पण स्थानाभावने लीधे हवे पछी प्रकट करीशुं.

(४४) **श्री शांतिनाथका प्राचीन जैन मंदिर--झालरापाटन शहरः**–इस मंदिरका संक्षिप्त विवरण ८०वें पृष्ठपर दिया गया है।

(४५) **सिद्धक्षेत्र श्री मुक्तागिरिः**–आ सिद्धक्षेत्रनो संक्षिप्त इतिहास स्थानाभावने लीधे हवे पछीना कोइ अंकमां प्रकट करीशुं.

(४६) **श्री श्रुतस्कन्ध यंत्रका चित्रः**–इस चित्रका परीचय १२२वें पृष्ठपर दिया गया है।

(४७) **पंडित नाना रामचंद्र नाग फलटणकरः**–ब्राह्मण जैन एवा आ पंडिते अनेक हिंदी, मराठी अने संस्कृत ग्रंथोने अनुवाद के टीका करी प्रकट कर्या छे. आ पंडितनुं नाम जगजाहेर छे. एमनो टूंक परीचय अमोने मळी न शकवाथी ते प्रकट कर्यो नथी.

(४८) **बाबू दयाचंद्र गोयलीय जैन बी. ए.--ललितपुरः**–आपका जन्म सं. १९४५ स्थान गढ़ी अबदुल्लाखां (मुजफर नगर)में हुआ। आपके पिताका नाम लाला ज्ञानचंद्रजी था, जिन्होंने ही आपकुं विद्या संस्कार कराया और रातिदिन आपकी शिक्षाकी ओर उनका ध्यान रहा। आपने ऊर्दू मिडिल पास करके देहरादूनमें अंग्रेजी पढ़कर एंट्रेंस पास किया। यहां रहते हुए सहरानपुरकी महासभाके जल्सेमें जानेका अवसर मिला, वहां बाबू चेतनदासजीसे मिलनेसे जाति उन्नतिका उत्साह उत्पन्न हो गया। उसी समयसे समाचार पत्र देखना, स्वाध्याय करना शुरु कर दिया और एक जैन कुमार सभा भी वहां स्थापित की। जातिप्रेम के कारण बनारस कोलेजमें पढ़नेके लिये काशी गये और स्याद्वाद दि. जैन पाठशालाकी बोर्डिंगमें रहे वहां ही धर्म शिक्षण प्राप्त किया। फिर एफ. ए. पास करके बाबू अर्जुनलालजी सेठी, बी. ए. के पास जयपुर गये, वहां बी.ए. पास किया और यहां रहते हुए जैन शिक्षाप्रचारक समितिके परीक्षा विभागका कार्य किया। बालकोंके हितार्थ '**बालबोध जैन धर्म**' चार भाग, बालशिक्षा, स्त्रीशिक्षा, बालगणित आदी पुस्तकें बनाईं। बी. ए. परीक्षासे दो मास पूर्व आपके पिताजीका देहांत हो गया, जिससे घरका कुल भार आपके ही शिरपर पड़ गया। आपने प्रतिज्ञा कर रख्खी थी कि, बी. ए. पास करके ही शादी करेंगे, जिससे बी. ए. पास होने बाद ही पढ़ी लीखी कन्याके साथही अपनी शादी की। अभी आप ललितपुर हाइस्कूलमें **हेडमास्तरीका** काम करते हैं

और ८०) रु. मासिक वेतन पाते हैं। आप ललितपुरकी अभिनंदन 'दि. जैन पाठशाला'के मंत्री है और 'भारत जैन महामंडल'के जीवदया विभागके मंत्रीका कार्य करते है जिसकी ओरसे अब तक ९० हजार पुस्तकें और इश्तीहार भिन्न२ भाषाओं में प्रकाशित कर चुके हैं। सीता चरित्र, प्रद्युम्न चरित्र आदि अनेक पुस्तकें लिखी हैं और आप इतनी छोटी वयमें जैन जातिका और जीवदयाका बहुत कुछ उपकार कर रहे हैं।

४९ श्रीजिनवाणीकी वर्तमान हीनावस्थाका चित्रः-इस चित्रका परीचय १२८ वें पृष्ठपर दिया गया है।

(५०) Prof. Dr. Herman Jacobi–Germany प्रो. डॉ. हर्मन जेकोबी, जर्मनीः—जैन धर्मतत्वोना अभ्यासी अने अनेक श्वे. जैनसूत्रोना अंग्रेजीमां प्रकटकर्ता आ जाणीता जर्मन विद्वाने पाश्चात्य प्रजामां जैनसाहित्यनो फेलावो करवामां सौथी अग्रगण्य भाग लीधेलो जगजाहेर छे. ६० वर्षनी जैफ अवस्थाए पहोंच्या छतां पण एओ जैनशास्त्रो तेमज बीजा शास्त्रोनुं अवलोकन करवामां हजु पाछा हठता नथी. वधु खुशी थवा जेवुं तो ए छे के आ विद्वान नर कलकत्तानी युनिवर्सिटीमां अलंकारशास्त्र उपर भाषणो आपवाने डिसेम्बरनी १०मी तारीखे अत्रे (हिंदमां) खास आवी पहोंचनार छे, जे तकनो लाभ लेवा जैनोए तैयार थइ रहेवुं जोइए.

(५१) Dr. Johannes Hertal P. H. D. डॉ. जोनस् हर्टल पी. एच. डी.--आ पाश्चात्य विद्वान भारतवर्षमां प्रचलित पंचतंत्रना कर्ता जैनाचार्य छे एम सिद्ध करनारा तथा पूर्णभद्रकृत जैनपंचतंत्र वगेरेना संशोधक छे.

[५२] Mr. Herbert Warren Jain–London मी. हर्बर्ट वोरन जैन-लंडन—आ स्नेहीबंधु जैनधर्मना सारा अभ्यासी छे अने एमणे चार वर्ष थयां जैनधर्म स्वीकार्यो छे. हालमां लंडनमां बाबू जुगमंदरलाल जैनी, एम. ए.--बेरीस्टर एट-लोना प्रयासथी 'महावीर ब्रधरहुड' नी स्थापना थइ छे तेना एओ प्रेसीडंट [प्रमुख] छे. आ बंधुनो एक इंग्लिश आर्टीकल पण आ अंकमां वांचकोना जोवामां आवशे.

[५३] Mr. A. Gordon Jain-London मी.ए. गोर्डन जैन-लंडनः-आ विद्वान ग्रहस्थे पण पं. लालन, बाबू जुगमंदरलाल जैनी आदीना सहवासथी एक वर्ष थयां जैनधर्म स्वीकार्यो छे अने एओ 'महावीर ब्रधरहुड' ना सेक्रेटरी नीमाया छे.

(५४) Dr. Ambrojio Balliny–Italy डॉ. एम्ब्रोजीओ बेलीनी, इटाली--आ पाश्चात्य विद्वान वासुपुज्यचरित्रना संशोधक तथा उपमितिभव प्रपंच कथा वगेरे ग्रंथोनुं इटालीअन भाषामां भाषांतर करनार छे.

(५५) Dr. Beloni Philipi—Italy डॉ. बेलोनी फिलीपी--इटालीः--आ

पाश्चात्य विद्वान श्रीहेमचंद्राचार्यकृत सटीक योगशास्त्रनुं इटालीअन भाषामां भाषांतर करनार अने श्वे. मुनि विजयधर्मसूरिनुं इटालीअन भाषामां जीवनचरित्र लखनार छे.

(५६) Dr. A. Guerinot-Paris—आ पाश्चात्य विद्वान जैन बिब्लिओग्राफी इत्यादिना कर्ता तथा जीवविचारोनुं फ्रेंच भाषामां भाषांतर करनार छे.

(५७) **बाबू मोतीलाल जैन, आ. मास्टर गवर्नमेंट हाइस्कूल--आगरा**:--आ उत्साही अने विद्वान युवके न्यायदीपिका, तत्वार्थसूत्र, परीक्षामुखसूत्र वगेरे ग्रंथोने आधारे 'जैन लोजिक' Jain Logic ना विषय उपर आ खास अंकमां एक मोटो इंग्लिश आर्टीकल लखेलो छे, जे वांचवाथी आ बंधु जैनशास्त्रोनुं केटलुं उडुं ज्ञान धरावे छे ते मालुम पडी आवशे.

(५८) **भारतवर्षीय दिगंबर जैन महासभाका ग्रुप फोटोः**—गत अश्विन मासमें मथुरामें महासभाका १८ वा वार्षिक अधिवेशन हुआ था उस वख्त पधारे हुए महाशयोंका यह ग्रुप फोटो हैं। जिनमें कुर्सीपर बैठे हुए महाशयोंका परीचय वहीं दिया गया है।

(५९) **सुरत जैन प्रीन्टींग प्रेसः**—यह वही प्रेसके कर्मचारीगणका ग्रूप फोटो है। जिन्होंने यह खास अंक बहुत योग्यतापूर्वक और शीघ्रतासे तैयार कर दिया है।

नूतन जैनसमाचार.

તીલોકચંદ જૈન હાઇસ્કુલની સ્થાપના:—જણાવવા મુજબ ઇંદોરનિવાસી શ્રીમાન શેઠ **કલ્યાણમલજી** ઇંદોરમાં પોતાના પિતાજીના સ્મરણાર્થે **તીલોકચંદ જૈન હાઇસ્કુલ** ખોલવાના દૃઢ વિચાર ઉપર આવ્યા પછી એની વ્યવસ્થા અને સ્થાપના કરવાનો વિચાર કરવાને આ શેઠે શ્રીમાનો અને વિદ્વાનોની એક મીટીંગ ૬ઠી નવેંબરે સવારે તુકોગંજમાં પોતાની કોઠી ઉપર શ્રીમાન **શેઠ હુકમચંદજી**ના પ્રમુખપણા નીચે મેળવી હતી જે પ્રસંગે દાનવીર જૈન કુ. ભૂ. શેઠ માણેકચંદજી જે. પી , સ્યા. વા. ન્યા. પંડિત ગોપાલદાસજી બરૈયા, બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજી, બાબુ અર્જુનલાલજી શેઠી, પં. ધન્નાલાલજી કાસલીવાલ, શેઠ પદમરાજજી રાનીવાલા વગેરે તથા ઇંદોરના જાણીતા ઘણા ગ્રહસ્થો જેવા કે રા. બ. શેઠ કસ્તુરચંદજી, શેઠ હોકારલાલજી પાટોદી વગેરે પધાર્યા હતા જેમાં પ્રથમ બાબુ અર્જુનલાલજી શેઠીએ શેઠ કલ્યાણમલજીના વિદ્યાદાનની પ્રશંસા કરવા પછી બાબૂ જુગમંદરલાલ જૈની એમ. એ. બેરીસ્ટર, બાબૂ નંદકિશોરજી, બાબૂ દયાચંદ્રજી ગોયલીય વગેરે વિદ્વાનોની આવેલી સમ્મતિ વાંચી સંભળાવી હતી અને કઇ સંસ્થા ખોલવી તે સંબંધીના આવેલા વિદ્યાર્થીઓના નામો વાંચીને જણાવ્યું કે એમાં પ્રથમ નંબરે શા. દામોદરદાસ વ્રજલાલ **વડોદરા**, બીજે નંબરે પાર્શ્વદાસ વિદ્યાર્થી (**કાશી**) અને ત્રીજે નંબરે અનૂપસિંહ વિદ્યાર્થી (કાશી) આવ્યા છે, જેને રૂ.૨૦, ૧૦, અને ૫)નું અનુક્રમે ઇનામ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું તથા પાર્શ્વદાસ વિદ્યાર્થીનો લેખ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. એ પછી શેઠ કલ્યાણમલજીએ જણાવ્યું કે હાલના સમયમાં દિ. જૈન કોમમાં વ્યવહારીક અને
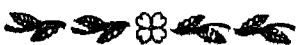
ધાર્મિક કેળવણીના ફેલાવાની અત્યંત આવશ્યક્તા હોવાથી તે માટે ઇંદોરમાં 'તીલોકચંદ જૈન હાઇસ્કુલ' ખોલવાને હું મારી પોતાની મીલ્કતમાંથી રૂા. ૨૦૦૦૦) કાઢું છું અને તેની વ્યવસ્થા માટે એક ટ્રસ્ટ નીમવા માગું છું. એ પછી કલ્યાણમલજી, (પ્રમુખ) શેઠ હુકમચંદજી, રા. બ. શેઠ કસ્તૂરચંદજી, શેઠ સેવારામજી ઉજ્જન, શેઠ ઠાકોરલાલજી પાટોદી, દાનવીર શેઠ માણેકચંદજી, પં. ધન્નાલાલજી, શ્રી સગીરમલજી અને લાલા હજારીલાલજી (નીમચ) આ ૯ ટ્રસ્ટીઓ નીમાયા અને હાઇસ્કુલનો **ઉદ્દેશ** નીચે પ્રમાણે ઠેરવવામાં આવ્યો (૧) એમાં સર્વ પ્રકારની **વ્યવહારીક કેળવણી હિંદી ભાષામાં** શીખવવી, (૨) વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજી સાહિત્ય સમજી શકે તેવી રીતે **અંગ્રેજી કેળવણી** આપવી (૩) **વ્યાપાર તથા હુન્નરની શિક્ષા**નો પ્રબંધ કરવો તથા (૪) ક્રમમાં **દિગંબર જૈનધર્મની શીક્ષા** અવશ્ય રાખવી એ પછી ટ્રસ્ટીઓની સમ્મતિથી ૧૮ મહાશયોની **મેનેજીંગ કમીટી** નીમાઇ હતી અને શેઠ હુકમચંદજીએ પોતાના લઘુભ્રાતા શેઠ તીલોકચંદજીને ધન્યવાદ આપવા પછી સભા વિસર્જન થઇ હતી. પછી તા. ૭ મીએ મેનેજીંગ કમીટીની બેઠક શેઠ કલ્યાણમલજીના પ્રમુખપણા નીચે થઈ હતી, જેમાં ૧૩ મેમ્બરો હાજર હતા અને નીચે મુજબ ઠરાવો થયા હતા. (૧) ટ્રસ્ટડીડ પ્રમાણે હાઇસ્કુલનો પ્રબંધ કરવો, (૨) હાઈસ્કુલના **સેક્રેટરી બુધમલ પાટણી**ને નીમવા, (૩) **પ્રીન્સીપાલ** થવા માટે બાબુ **અર્જુનલાલજી** શેઠીને પ્રાર્થના કરવી. (૪) હાઇસ્કુલ **ખોલવાનું** મહુર્ત **માહા સુદ ૧૩** નું રાખવું. (૫) સ્કૂલમાં ચલાવવાનાં પુસ્તકો તૈયાર કરવા **બ્ર. શીતલપ્રસાદજી**ને નીમવા અને તે માટે હાલ ૭ માસને સારૂ રૂા. ૬૦૦) આપવા. (૬) **ટ્રેઝરર** તરીકે શેઠ કલ્યાણમલજીને નીમવા. (૭) સ્કૂલના ફરનીચર માટે રૂા. ૧૫૦૦) આપવા. (૮) શીક્ષકો માટે માસિક રૂા. ૩૦૦)નો ખર્ચ કરવો. (૯) અભ્યાસક્રમ બનાવવા માટે બાબુ અર્જુનલાલજી શેઠીને નીમવા અને તે કમીટીમાં પાસ કરાવવો, એના ખર્ચ માટે રૂા. ૧૫૦) આપવા. એ પછી કમીટી વીસર્જન થઈ હતી. હાઇસ્કૂલ માટે હિતવાર્યા બજારમાં જે મકાન લીધેલું છે તે શેઠ માણેકચંદજીને બતાવતાં તેમાં યોગ્ય સુધારોવધારો કરવાની સૂચના આ શેઠે કરી હતી જે **મરામતનું** કામ હાલ ચાલુ છે અને આ મુજબ આ **હાઇસ્કુલની સ્થાપના મહા સુદ ૧૩**ને દીને મોટા ઠાઠમાઠથી કરવામાં આવનાર છે. આ સંબંધી પત્રવ્યવહાર કરનારે નીચેને ઠેકાણે લખવું—બુધમલ પાટણી, મંત્રી, તીલોકચંદ જૈનહાઇસ્કુલ કમીટી ઓફીસ, નલિયાબાખલ—**ઇંદોર.**

વડવાણીમાં મેળો:—સિદ્ધક્ષેત્ર શ્રી વડવાણીમાં પોષ સુદ ૮ થી ૧૫ સુધીમાં વાર્ષિક મેળો ભરાનાર છે, જેમાં અનેક વિદ્વાનો પધારનાર છે. આ મેળાનો લાભ લેવા શેઠ લાલાજી ચાંદુલાલજી સર્વેને આમંત્રણ કરે છે. આ તીર્થ આર. એમ. રેલ્વેના **મઉ** સ્ટેશનથી પાકી સડકે થઇને જવાય છે.

શારદા પૂજન:—દિવાળીમાં વડવાણીમાં દિ. જૈન પાઠશાળામાંજ એકઠા થઈ બધા ભાઇઓએ એક સાથે વહીપૂજા જૈનવિધિથી કરી હતી જે ક્રિયા પં. સોનપાળ જૈને કરાવી, તે વખતે મહાવીર ચરિત્ર વાંચી બતાવ્યું હતું તથા રૂા. ૨૦) શાસ્ત્ર ખરીદવાને ફંડ થયું હતું.

વાર્ષિક મેળાવડો:—શ્રી સ્યાદ્‌વાદ મહાવિદ્યાલયનો વાર્ષિક મેળાવડો તા. ૨૩ થી ૨૭ ડિસેંબરે થનાર છે.

શ્રીયુત તાત્યા નેમીનાથ પાંગળે મુંબઈ (ગીરગામ) માં 'સુરસ ગ્રંથ પ્રસારક

મંડળી' સ્થાપન કરી છે જેની તરફથી **સુરસ ગ્રંથમાળાના** વર્ષે કેટલાંક પુસ્તકો થનાર છે. આ મંડળની પ્રવેશ ફી રૂ. ૧) છે જેને મંડળ તરફથી પ્રકટ થતાં પુસ્તકો પડતર કિંમતે મળશે.

ભાઇબંધ 'જૈન મિત્રે' નવીન વર્ષમાં ૬ ફોટા સાથેનો સુશોભિત ખાસ અંક પ્રકટ કર્યો છે.

આગરા જૈન બોર્ડિંગ ચાલુ કરવાને તથા તેના મકાનના ફંડમાં મદદની જરૂર છે જે માટે ભેરોંલાલ ઉત્તમચંદ બજાજ (રાજાકી-મંડી, આગરા) સર્વે જૈનોને અપીલ કરે છે.

'જૈન ભાનુ' નામે પત્ર સ્યા. વા. પં. ગોપાળદાસજી બરૈયાદ્વારા સંપાદિત થઈને તા. ૧ લી જાનેવારીથી પ્રકટ થવાનું નક્કી થયું છે. ગ્રાહક થનારે નીચેને ઠેકાણે લખવું:—પં. ઉદયલાલ કાશલીવાલ, હીરાબાગ નં. ૪ મુંબઈ.

કેશલોચ:—શ્રીમાન ત્યાગીજી ઐલક પન્નાલાલજીએ ટોંકમાં ચાતુર્માસ પુરો કરી કારતક વદ ૩ ને દીને નવાઈનગર (જૈપુર) માં કેશલોચ કર્યો હતો, જે પ્રસંગે મોટો રથોત્સવ થયો હતો, અને અનેક સભાઓ થઈ હતી.

અજબ શક્તિ ધરાવનાર પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન:—ઈટાલીના ઉડીન શહેરમાં ડૉ. એલ. પી. ટેસટોરી એમ. એ. પી. એચ. ડી. જે માત્ર ૨૫ વર્ષની ઉમરના છે તેમણે જૈન સાહીત્યનો ઘણોજ સારો અભ્યાસ કરેલો છે અને એઓ ગુજરાતી, હિંદી, લેટિન, ગ્રીક, અંગ્રેજી, ઈટાલીઅન, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, ઢુંઢારી, વગેરે ભાષા સારી રીતે લખી અને વાંચી શકવાની અજબ શક્તિ ધરાવે છે. આ વિદ્વાનનો વધુ પરિચય અમો હવે પછી પ્રકટ કરીશું.

વોલંટીયરો માટે:—પાલીતાણા કોન્ફરંસમાં વોલંટીઅર થવા ઇચ્છનાર ૧૬ વર્ષ ઉપરની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓએ પોષ સુદ ૧ પહેલાં ભાવનગર અરજી કરવી.

नुतन वर्षारंभे मुबारकबादी.

સિંધો કૃપાના નાથ જગના, નામ તારૂં સુસ્મરી,
આ વર્ષ નૂતન સુખદ થાવા, સ્તવન તુજ કરીયે ફરી;
આ વર્ષમાં અતિ હર્ષમાં, ઉત્કર્ષમાં નિજ દેશના,
તું પ્રેર પ્રેરક વિશ્વના, નિજ જૈન બંધુને સદા. ૧
વિસ્તાર વારંવાર સુખ, દાતાર ઉદ્યમ દેશમાં,
નીતિ રમેશ! હમેશ વધતી, કર વિશેષ સમાજમાં;
છલકપટ ખટપટ ને કુસંપ, કલેશ સર્વે પ્રભો! હરો,
જિનેશ! ભારતવર્ષમાં, આ વર્ષ સુખકારી કરો. ૨
નિજ દેશહક્કના સૂત્રને, નિર્વિઘ્ન કરજે વિઘ્નહા!
વ્યાધિ ઉપાધિ નિવારી, ઉત્કર્ષ વધારો તે તણો;
એ ઇષ્ટમાંહી અભીષ્ટ સિદ્ધિ, પામજો જૈની નરો,
જિનેશ! ભારતવર્ષમાં આ વર્ષ સુખકારી કરો. ૩
જયકારિણી ભયહારિણી, નયધારિણી વિદ્યા તણી,
પતિપત્તને ગામગામે, વૃદ્ધ કરજે તું ધણી;
યશ દશ દિશે જૈનો તણું, નિર્મળ ધવળ પ્રભુ વિસ્તરો,
જિનેશ! ભારતવર્ષમાં, આ વર્ષ સુખકારી કરો. ૪
આરોગ્ય યોગ્ય કરો વિધાતા, હે તનુજને જૈનનાં,
કર વૃક્ષગણને સફળ પાક, વળી અતીવ વસુંધરા;
જૈનો તણા સેવક મોતીની આશીશ આ,
અમરવેલી સમ વૃદ્ધ પામો, એજ પ્રભુને પ્રાર્થના. ૫

(**શાહ મોતીલાલ ત્રીકમદાસ માળવી—બાકરોળ.**)

"दिगंबर जैन"नी प्रभु प्रत्ये प्रार्थना.

પામું યૌવન વેગથી જન દિપે સંતોષ સાથે સદા,
ગાજું ગૌરગિરાથી ગર્જન કરી હાનિ ન પામું કદા;
રાચે ગ્રાહકવર્ગ પોષણ કરી જાણી સ્વધર્મી વિધિ,
માગું એ વરદાન નાથ મુજને આપો કૃપાના નિધિ. ૧
સતશ્રૃંગાર ધરૂં સુબોધજ તણા પહેરૂં સુલાગ વસ્ત્રને,
ઓપી ઉત્તમ વર્ણથી કર ધરૂં ચર્ચા તણા અસ્ત્રને;
સુંદર સપ્તમ વર્ષમાં વિજયથી વેગે તરૂં વારિધિ,
માગું એ વરદાન નાથ મુજને આપો કૃપાના નિધિ. ૨
પામે સૌ મુજ ગ્રાહકો જગતમાં દીર્ઘાયુ આરોગ્યતા,
ધારે ધર્મ વિષે વિશેષ દૃઢતા સંસાર સ વેગતા;
યોજે નિત્ય ઉપાય સદ્ય તરવા સંસારનો વારિધિ, ૩
માગું એ વરદાન નાથ, મુજને આપો કૃપાના નિધિ.

(**સરૈયા—સુરત**)
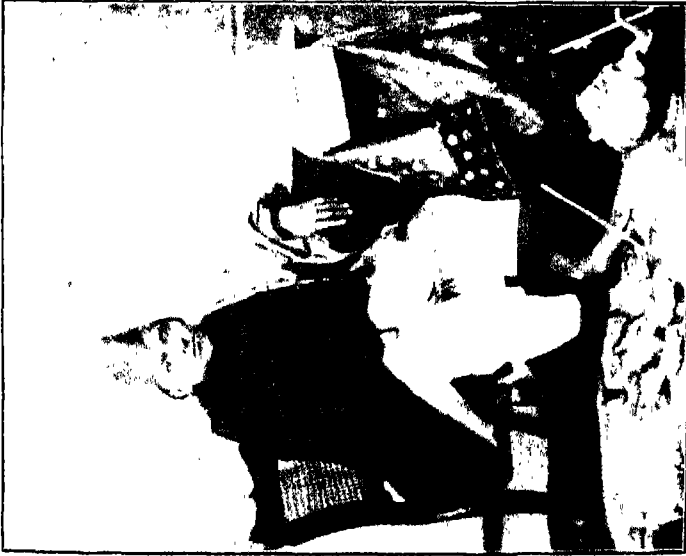
स्वर्गीय भट्टारक १०८ श्री विशालकीर्तिजी महाराज.

(લાતૂરની ગાદીના છેલ્લા ભટ્ટારક)

परलोक गमन सं. १९४९

श्रीमान भट्टारक १०८ श्री वीरसेनस्वामी

(कारंजा)

JAIN PRESS SURAT.

ब्रह्मचारी श्री हेमसागरजी महाराज

(શાંત સ્વભાવી ગુજરાતના એક ગુજરગ બ્રહ્મચારી)
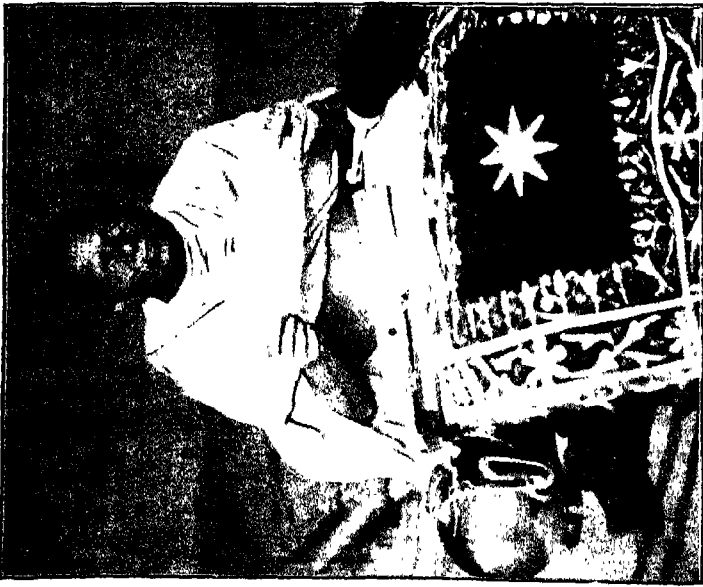
ब्रह्मचारी श्री शांतिदासजी महाराज

(मलकापुर, बुलडाना)

मनन करने योग्य वार्तालाप।

टेकचन्द–जयचंदभाई ! जयजिनेंद्र देव की। कहिये आजकल तो आप ईदके चांद होरहे हैं कि कुवेंमें बांस डालनेपरभी आपका पता नहीं लगता. भला यह तो बताइये कि आपके चेहरेपर उदासी क्यों है? सब कुशल तो है?

जयचंद–जयजिनेन्द्र भाई साहेब. जयजिनेंद्र! श्रीजीके प्रभावसे सब कुशल ही है। आजकल **महाशय सत्यदेवजी** (जो अमेरिका यूरोप आदि देशोंमें जाकर आये हैं और सच्चे देशहितैषी हैं, जिन्होंने सत्य ग्रन्थमालादि बहुतसी पुस्तकें अपने अनुभवद्वारा विदेशोंके चरित्र सहित लिखकर तैयार की हैं) के व्याख्यानोंमें लगातार ४-५ दिनसे जा रहा हूं; इसीसे नहीं मिलने पाया। क्षमा कीजियेगा कि आपको दूर होनेके कारण मैं इस बात की खबर भी न दे सका, परंतु आपको खबर तो अवश्य ही मिली होगी।

टेकचंद–जी हां, बहुत ठीक है। आप को क्यों इतनी याद रहने लगी है? अच्छा भला यह तो बतावो कि ऐसी कौनसी मिश्रीका स्वाद उस व्याख्यानमें आया, जिसमें गड़ा गुप्प हो गये. भाई, सच कहता हूं; मैं तो एक दिन गयाथा और अनुमान आधे घंटेके वहीं ठहरा, परंतु मुझे तो रुचिकर नहीं हुवा; इस लिये आप को निमग्न देखकर विघ्न करना ठीक न समझकर विना ही मिले शीघ्र लौट आया।

जयचंद–भला भाई साहेब, आप यह तो बताइये कि उसमें अरोचक होने की कौनसी बात थी?

टेकचंद–एक तो यह कि सब लोग **एक ही भाषा** बोले, दूसरे सब लोग **एक ही धर्म** मानें. तीसरे सब लोग **विद्या पढ़ें**, चौथे सब लोगों का **समान अधिकार हैं**, पांचवें सब लोग **विदेशोंमें जावें** और वहां की विद्या पढ़ें, **छठवें स्त्रियों को भी पढ़ावें, सातवें पुस्तकें छपावें, आठवें** सब लोग अपने अपने हाथसे **मजदूरी भी करें**, सब लोग **सब प्रकारका धंधा** सीखें, **नवमें** साधु-सन्तों को **दान** भी न दें, इत्यादि २ प्रायः सभी वातें व्यर्थ लोगों को भ्रम में डालने वाली रहीं और धर्म कर्म का तो नाम ही उस व्याख्यान में नहीं आया था, तब भला, कैसे रोचक हो सक्ता है?

जयचंद–भाइ साहेब! क्षमा कीजिये. आप मेरे मित्र हैं और विचारवान भी हैं, इसी लिये कहना उचित समझता हूं. यदि आकुलता न होवे तो मन लगाकर सुनियेगा. जिन लोगों को महाशय सत्यदेवका व्याख्यान रुचिकर नहीं हुवा, उन की दशा ऐसी है, बीनबाद के महषी की होती है. मैं दावे के साथ कह सक्ता हूं कि उन की एक २ बात बिल्कूल सत्य और लाभ-

दायक थी. भला, आप यह बताइये कि उन्होंने जोर बातें कहीं, उनमें धर्म से विपरीत कौन कौन थी; और उनके पालन करनेमें धर्मको क्या क्षति पहुंचती है?

टेकचंद–जी, सुनिये. जब सब एक-ही भाषा बोलने (व्यवहार में लाने) लगेंगे तो अपनी भाषा भूल जावेंगे. और फिर अपने गुप्तभेद सब लोगों के सन्मुख प्रगट करना पड़ेंगे. बोली बदलने से पहिनाव भी एकसा हो जायगा, फिर यह पंजाबी है, यह गुजराती है, दक्षिणी है, बुंदेलखंडी है इत्यादि की क्या पहिचान रह जावेगी?

जयचंद–एक भाषा [नागरी=जो संस्कृत की तोतली बेटी है) होजाने से धर्म की तो कोई क्षति नहीं होती है. क्योंकि बहुत से ग्रन्थ तो नागरी ही में हैं, और जो संस्कृत में भी हैं. तो नागरी वाला संस्कृत को सरलता से सीख व समझ सक्ता है. रहा यह की पहिराव बदल जायगा और गुजराती, दक्षिणी, मारवाड़ी आदि की पहिचान न रहेगी. सो न रहने पर भी हानि क्या है? आखिर तो सब एक भारत माता के पुत्र हैं। एक से होने ही चाहिये। और गुप्त बात जो किसी के विरोध में हो, तो अच्छा है कि वह खुल जाय और अच्छी बात प्रगट होनेमें कुछ हानि ही नहीं है और एक नागरी लिपि व भाषा के होजाने से लाभ यह है कि कोई भी आदमी चाहे जिस जगह सारे हिन्दुस्थान भर में चला जाय या पत्रव्यवहार व व्यापार का सम्बन्ध करे, तो उसे किसी प्रकार की कहीं भी कठिनाई न होवेगी. वह अपने विचार दूसरों को बड़ी आसानी से समझा सकेगा.

टेकचंद–अच्छा, यह तो ठीक है, परंतु सब का एक धर्म कैसे हो सक्ता है?

जयचंद–जी साहेब, आप्त भगवानने जीव मात्र का एक ही धर्म बताया है. फिर तो मनुष्यों मनुष्यों को एक धर्म धारण करने में हानि ही क्या है? हां, यह और बात है कि सब ही एक सत्य धर्म पर विश्वास न लावें; परंतु एक धर्म होने में हानि तो है नहीं और एक धर्म में लाने के लिये उपदेशक का विचार भी अच्छा है. कि सब लोग मिथ्यात्व को छोड़कर सत्य धर्म को प्राप्त होकर आत्म-कल्याण करें.

टेकचंद- अच्छा. यह भी मान लिया; परन्तु सबको विद्या पढ़ना पढ़ाना तो उचित नहीं है, क्यों कि जब सब पढ़ जावेंगे, तो फिर मजदूरों व नौकरों का मिलना कठिन हो जायगा. सब लोग बराबरी करने लगेंगे और शूद्रों को नहीं पढ़ाना चाहिये इस से शास्त्र आज्ञाका लोप हो जायगा.

जयचंद- यदि सब लोग पढ़ गये और समान अधिकार मांगने लगे तो हानि ही क्या हुई? इसी लिये तो यह कहा है प्रत्येक कि आदमी को सब प्रकारका

धंधा सीखना चाहिये. ताकि मनुष्य पराधीन न हो सके. कहाभी है-"उद्यम नाना भांतिके, सीख जहां लग जोय; क्या जाने किस समयमें, कौन सहाई होय" और अधिकार तो जीव मात्रको मोक्ष तक जानेका है. फिर संसारी बातोंकी बात ही क्या है? सिवाय वैष्णव सम्प्रदाय के कुछ पुराणों के और संसारका कोई भी मत किसी को चारों वर्णमेंसे पढ़नेको नहीं रोकता है और जब जैन शास्त्र के अनुसार शूद्रों को क्षुल्लक तक के व्रत लेने का अधिकार है, तो भला पढ़ने का अधिकार कैसे नहीं है? बिना पढ़े उन्हें इतना बोध ही कैसे हो सक्ता है? अब रहा यह कि नौकर नहीं मिलेंगे, सो भाई साहेब, यह कहां की भलमनुशी है कि अपने चन्द रोजके स्वार्थके लिये दूसरे दीन प्राणियोंको उनके अधिकारोंसे वंचित रखना? उनको आत्मकल्याण के मार्ग में कंटक बिछाना? आप ही क्यों न अपने पैरों आप खड़े होवें ताकि दुसरों का मुंह न ताकना पड़े?

टेकचंद-यह बात भी ठीक है; परंतु **सब लोग विदेशों में जावे** और विदेशी भाषा सीखे, यह मैं नहीं मान सक्ता; क्योंकि विदेशी भाषा पढ़नेवाले हमारे भारतीय युवक जब विदेशोंमें गये बिना ही स्वधर्म, कुलाचार, व रीति भांति आदि सब कुछ छोड़ बैठते है तथा अपने बड़े बूढ़ों और देशीभाइयों व गरीबों से घृणा करने लग जाते हैं; तब फिर विदेशोंमें कैसे वे सदाचारी, और धर्मात्मा रह सक्ते है? मेरे विचारसे तो जो विदेश में जाकर भृष्ट हो आया है, वही औरोंकोभी अपना साथी बनाने को चाहता है जैसे नकटा औरोंकी नाक देख नहीं सक्ता है।

जयचन्द्र-भाइ साहेब, यह बात ठीक है; परंतु यह दशा उन अध पढे लोगों की होती है, जिन्होंने अपना घर तो देखा ही नहीं है और परका घर भी पूरा नहीं देखा. इसी लिये वे भ्रममें पड़ कर भटक जाते है. कहा है कि-

"नीम हकीम खतरे जान, नीम मुल्लां खतरे इमान."

तात्पर्य-बिगाड़ अधूडे लोगोंसे ही होता है और इसमें अपराध आपकाही है। क्यों नहीं आपने बचपन से उन्हें अपने धर्मकी शिक्षा दी? क्यों नहीं उन्हे कुलाचरण सिखाये? क्यों नहीं उनको सद्गुणों का पात्र बनाया? मैं कह सक्ताहूं और कई नमूने भी ऐसे दिखा सक्ताहूं कि जिन्होंने विदेशी भाषा पढ़ी है व विदेशों में भी जा आये है, तिस परभी सच्चे देशहितैषी व स्वधर्मोन्नत्याभिलाषी है और अपना तन, मन धन भी इन्ही परोपकारी कार्यो में न्योछावर कर रखा है। जैसे **अर्जुनलाल सेठी** बी. ए; **मदन मोहन मालवीय; सत्यदेवजी;** मि० गोखले, **जग**

मंदिरलाल बैरिष्टर इत्यादि इत्यादि. इससे स्पष्ट विदित होता है कि विदेश और विदेशी भाषासे किसीके विचार नहीं बिगड़ते है. न आचरण व धर्म भृष्ट होता है; किन्तु सत्यार्थ शिक्षा के अभावसे।

अब यदि आप यह कहिये कि जब हम लोगोंको देशमें ही नौकरी चाकरी व धंधा मिलता है और आजीविका चलती है तब विदेश क्यों जाना ? क्या विना बिदेश गये और विदेशी भाषा सीखे हमारा लौकिक व पारलौकिक कार्य नहीं बन सक्ता है ? तो उत्तर है कि निसन्देह नहीं बन सक्ता है कारण कि **प्रथम** तो राज्य ही विदेशी महानुभावोंका है, इस लिये राज्य भाषा पढ़ना अत्यावश्यक है, **दूसरे** विज्ञान शास्त्र, अर्थ शास्त्र, तत्व शास्त्र, आदि सब लोकोपयोगी शास्त्र विदेशी भाषाओं में हैं; **तीसरे** आजकल विदेशी लोगोंका व्यापार बहुत बढ़ रहा है हर एक प्रकारके कल कारखाने यंत्रादिक विदेशोंमें ही तैयार है और उन की यथार्थ शिक्षा विना विदेश गये प्राप्त हो नहीं सक्ती है, कारण जो बातें वहां के बच्चों के लिये खेल है, वे बातें हमारे लिये बिलकुल नई, आश्चर्यकारी, और कठिन मालूम पड़ती है; यही कारण है कि विदेशी मनुष्य बहुत थोडी उमरवाले आकर हम बूढों की बुद्धिको चक्करमें डालदेते हैं, हम लोगोंको छोटी छोटी बातोंके लिये उन का मुंह ताकना पड़ता है। हमारा खाना पीना तकभी सब उनके हाथमें हो रहा है। एक दिनको भी यदि वे लोग हमारे देशके कारखानोंसे छुट्टी ले लेवें तो हमारे हाथ पैर बंध जांय इत्यादि कारणों के लिये भी हमको विदेशी भाषा जानना और विदेशोंमे जाना अत्यावश्यक है।

हम लोगोंको अभी उनसे बहुतसी बातें सिखना है यदि आप कहिये कि हमारे पुराणों व शास्त्रों में क्या नहीं है जो औरोंसे सीखे ? तो बताइये कि आप के यहां कौन ऐसे महात्मा जानकार हैं. जो हम लोगोंको सिखावें। प्रथम तो वे शास्त्र ही अब आपके पास नहीं रहे कि जिनमें यह सब वर्णन था, **दूसरे** कोई जानकार नहीं, **तीसरे** जो कोई कुछ ऊट पटांग जानता भी है तो वह औरोंको सीखाकर उन्हें अपने बराबरी का बनाना नहीं चाहता है। चाहे तो मरजाय, पर और को न बताये. बस इसीसे आप की सब विद्या चल बसी।

आप लोग केवल इसी बात को कहकर बड़े बन रहे हैं कि यह सब विद्या हमारे पुराणों की है; परंतु विदेशोंमें जाकर देखिये वे लोग कैसे प्रेमसे सबको सिखाते है? नित्य नई कलें निकालते हैं और **अपने बुद्धिबल से सारे देशको मालामाल कर रहे** है। अहा! धन्य है वह देश! जहां पर भिखारी भी भिक्षा मांगते हुवे नहीं दिखते हैं.!

टेकचंद–वाह भाई ! आपने तो बड़ा भारी व्याख्यान दे डाला । अजी, न बहुत खाना, न दूर जाना. बड़ों ने कहा भी है–

"सनका तो अरु कोदों खावो. काहे को पूत विदेश हि जावो."

और फिर वहीं धर्म का मर्म तो रह ही नहीं सक्ता है। जो विदेश में गये, सो ही साहेब बन आये. और तो कुछ न बनेगा; परन्तु टेबिलपर बैठकर कांटा और चमचे से, छुरी से काटकर और जूते आदि पोशाक पहिरकर सब जातियों के साथ सब भक्षाभक्ष खाना, सोडा लेमनेट चाय काफी पीना, नोकर को बहरा, मावाप को ओल्ड फूल [बूढे मूर्ख] स्वदेशियों को बैगर्स [भिक्षु] आदि कहना, मूंछ मूड़ाकर विचित्र चेहरा बनाना, पानी के बदले कागज से मलद्वार पोंछना आदि सिख आते हैं, अच्छा तो यही है कि घर में रह कर थोड़ा कमाना और पैर फैला कर सो रहना, शास्त्रोंमें कहा है कि कौन किसका होता है, जीव अकेला पैदा होता है और अकेला ही मरता है, इस लिये देश देश में क्या रक्खा है ? किसी प्रकार कमा कर खाना और बापदादों की रीति बनाये रहना ।

जयचंद–बस भाई खूब कहा ! आप की उक्त कहावत (सनका तो अरु कोदों खावो, काहे को पूत विदेश हि जावो) ने ही इस देश को (जो सोने की चिड़िया कह के प्रसिद्ध था) धूल में मिला दिया है. हाय अफसोस!! न जाने कब ये मिथ्या कल्पना यें हमारे भाइयों के हृदय से दूर होंगी. भाइ टेकचंद जी! आप तो बड़े ही बुद्धिवान् हैं, परंतु न मालूम आप के ऐसे विचार क्यों हो रहे हैं ? पुराणों में देखिये ये सब कथायें भरी पड़ी हैं.

श्रीपाल, राजा श्रेणिक, कृष्णहरि, पांडवा दि सब ही विदेशों में गये और दिग् विजय करके यश प्राप्त किया है. और भाई! सब ही एक से तो होते ही नहीं हैं. मान लीजिये कोई आप के कहने के अनुसार विदेश में जाकर या विदेशी भाषा पढ़कर बिगड़ भी गया, तो क्या वह कार्य भी खराब हो गया ! क्या यहां ही रह ने और अंग्रेजी न पढ़नेवाले नहीं बिंगड़ते हैं ? विदेश और विदेशी लोग किसी को भी नहीं कहते हैं कि तुम हमारे जैसा खान-पान करो या हमा री नकल करो यह केवल हम लोगोंकी दिली निर्बलता है. मैं तो यह कहूंगा कि आप ही उन्हें कोट पतलून पहिरने को लाचार करते हो. कारण कि जब कोई हेट कोट, पेन्ट, बूट, कालर, और नेकटाई बांधकर आता है. तब आप उसे बड़ी विनय के साथ बैठा लेते हैं, आदर करते हैं और जो पगड़ी अंगरखावाला आया तो सीधे नहीं बोलते. इंग्रेजी पढ़े हुवों की आज्ञा सिरपर रखते. और संस्कृतज्ञ पंडितों से घृणा कर ते हो ! तब यह उन्हे उल्टा सिखाना नहीं तो

क्या है ? और बाप दादोंकी बात कही सो ठीक है. बताइये, आपके दादा परदादा कब रेलमें याता करते थे ? कब पाइपका पानी पीते थे ? कब तार भेजते थे इत्यादि इत्यादि; परंतु आप क्यों कर रहे है ? जाइये, पांव प्यादे और दूर देशांतरोंको आदमी के हाथसे भेजिये पत्र क्यों पोष्ट द्वारा भेज रहे हैं ? तात्पर्य यह है, कि. **कालके अनुसार जीवों के भावो में भी फेरफार होता है.** द्रव्य क्षेत्र की रीति रिवाज भी बदलती है। इस लिये जो इस चक्रमें पहिले ही से चेत जाता है वही सुखी रहता है और जो सोच विचार में ही सुस्त पड़ा रहता है, वह धक्के खाकर पीछे पड़ा रह जाता है। इस लिये काल के अनुसार धर्म से अविरुद्ध रीति रिवाजो में फेरफार होना अत्यावश्यक है वैसे ही राज्यभाषा का, व व्यवहारिक भाषा का जानना भी आवश्यक है। यद्यपि ये भाषायें हमारी आत्माका कल्याण नहीं कर सक्ती है. तोभी आत्म कल्याण के मार्ग में यदि धर्मशिक्षा के साथ साथ पढाइ जांय तो अवश्य ही सहायक हो सक्ती है; क्यों कि मनुष्य की आर्थिक दशा यदि अच्छी होती है तो उस का चित और बातों में भी लगता है और यदि दरिद्रताने घेर रखा हो तो. तो उस दिन रात सिवाय रुपया पैसे के कुछ नहीं दिखता है। वह सदैव आतिरौद्र भावोंसे कर्म का भार बढाता जाता है. उस उपदेश कुपदेश कुछ भी नहीं लग सक्ता है, इस लिये कृपानाथ ! रूढी को छोडिये और उन्नति करने वाले लोगोंको देख कर अपनी इस अज्ञानांधकारग्रासित जैन समाज को उन्नत कीजिये. अब समय सोनेका नहीं है खूब जी तोड़कर आप बालकों को सब प्रकारकी भाषा, सब प्रकार का उद्यम, और सब प्रकारकी विद्या इस विचार से सिख लाइये कि हमारे देश के बालक अपने पूर्वजों या विदेशियों-के सदृश व्यापार कुशल होंवे और उत्तम व्यापार द्वारा द्रव्योपार्जन करके न्याय-पूर्वक सुखों को भोगते हुवे धर्म और मोक्षका साधन कर सके।

श्री जिनधर्म के प्रसादसे आजकल चारों दिशाम फलाहार की महिमा मुल रही है। मद्य मासादि निकृष्ट पदार्थोंसे धृणा होने लगी और धडा धड लोग इन्हें छोड रहे है. उन स्थानों में [जहां के लोग केवल मांसाहारी थे.] आज पूरी और शाक दूध मलाई आदि बहुतायत से मिलता है. इस लिये जो लोग अपने धर्म की रक्षा करना चाहें. वे विदेशोमें जाकर भी अन्नाहार फलाहार आदि से भले प्रकार कम खर्च से निर्वाह कर सक्ते हैं. हां यह बात अवश्य है. कि वहां के खर्च ऐसे बढ़े हुवे हैं कि जिस से अपने हाथ से बनाना या नौकर साथ में ले जाना प्रत्येक पुरुष को साध्य नहीं हो सक्ता है. इस लिये

उन लोगों के हाथ का बनाया हुवा भोजन खाना पड़ता है। तात्पर्य छुवा छूतसे वचना हाल में वहीं कठिन है.। हां एक उपाय यह है. कि जै से यहां पर बोर्डिंग हाउस (छात्रालय) श्रीमानों ने बना रखे हैं और बना रहे हैं. यदि इसी प्रकार इंग्लेंड, न्यूयोर्क, चिकागो, आदि विद्याध्यंन के स्थानों में जैन बोर्डिंग हाउस बनाकर शुद्ध भोजन और धर्म शिक्षा का योग्य प्रवन्ध कर दिया जाय, तो निःसन्देह यह कमी दूर हो सक्ती है.।

अब यहां शंका यह होती है कि जब अभी तक जैनियों का एक हाईस्कूल तक भी नहीं है तो फिर कालेज व विदेशों में बोर्डिंग आदि का होना शेख-चिल्लीकैसे बिचार है; परंतु भाई टेक-चंदजी! यह शंका निर्मूल है. हम लोगों में दानियों की कमी नहीं और द्रव्यकी भी कमी नहीं है. यदि कमी है तो केवल समझने की; परंतु अहो भाग्य! यह कमी भी अब शीघ्र दूर होगी। हमारे श्रीमानों का ध्यान इस ओर खिंचने लगा है। देखिये दानवीर जैन कुल भूषण सेठ मा-णिकचंद हीराचंद जे. पी. बम्बई ने प्रथम ही विद्या मंदिरों की नींव डाली. फिर औरोंने भी यथाशक्ति अनुकरण किया। आज आप के सन्मुख श्रीमान सेठ तिलो-कचंद कल्याण मलजी इंदौर का अनुकरणीय २०००००) का विद्यादान आपके नव युवक और जैन जाति के चित्त को कैसा उत्साहित कर रहा है, जिस से बहुत ही शीघ्र आर्टस्कूल के साथ धर्म विषय आवश्यक रखकर हाईस्कूल बनने-वाला है। इस लिये प्यारे भाई! यदि ये श्रीमान् लोग इस प्रकार से समया-नुसार अपना द्रव्य व्यर्थ [अनावश्यक] व्यय से रोक कर विद्यामंदिरों, सरस्वती भवनों और कला कौशल्य शालाओं, जात्राश्रम, अनाथाश्रम, ब्रह्मचर्याश्रम आदि में लगाने लगे, तो एक एक सेठ ही कई संस्थाओ को चला सक्त है। देखोना हर वर्ष इनके द्रव्य से रथ यात्रा प्रतिष्ठा मेला आदि होते रहते है.। विवाहोंमें संडे मुस-तंड रांड भांड आदि हजारों रुपया खा जाते हैं। पुत्र जन्म की खुशी में व स्वजनों की मृत्यु के नुकते आदि में हजारो रुपयों की जूंटन करके घूरे भरे जाते है. यह सब उदारता नहीं तो क्या है? उदारता अवश्य है; परंतु "समझ का फेर" है। इस लिये अपना कर्तव्य यह है. कि अब इन्हें इस समय की आवश्यक्ता की पूर्तिका उपाय बतावें.

(शेषमग्रे)

मा. दीपचंद परवार—नरसिंहपुर (सी. पी.)

નવા વરસ માટે બે બોલ.

જગતજનની પદ ધારણ કરનારી **વીર માતાઓ** અને સંસાર સુખરૂપ કરનારી **જૈન** મહિલાઓ અને **બાળાઓ** ! **તમે** ગયા વરસે જે જે ઉત્તમ કામો **કરી ગયાં**, તેવીજ રીતે તમે આ નવી જીવનકળા વધારનાર એવા નવા વરસમાં નવું કામ, નવી વિદ્યા, નવા આશ્રમો, નવી શાળાઓ, નવાં તીર્થદર્શનો, અને નવું આત્મિક સુખ વધારવા જાગ્રત થશો, એવી અમારી પૂર્ણ ખાત્રી છે. બ્હેનો ! નવા વરસમાં જેમ બધી ઋતુએ નવા અન્ન, નવો પાક અને નવાં ફળો આપી જમીનને આશીર્વાદરૂપ કરે છે, તેમ તમે પણ નવા ફળોને ઉત્પન્ન કરનાર ભવિષ્યની માતાઓને **યોગ્ય શિક્ષણ** આપી તૈયાર કરો, અને તમે આશીર્વાદરૂપ બનો.

આપણા મુબારક વરસમાં આપણે કાંઈ સારાં કામનો આરંભ કરવો જોઇએ અને તેને પૂર્ણ કરવા ખંતથી મચ્યા રહી આપણો હેતુ પાર પાડવા **શ્રી વીરની પ્રાર્થના** કરવી જોઇએ.

હવે તે કામ એજ છે કે આપણી સ્ત્રી સમાજ, જે દિનપર દીન અધોગતિને પામે છે અને મોહ નિંદ્રામાંથી જાગ્રત થતી નથી, તેને જગાડવાનું કામ આ વરસમાં હાથ ધરવું જોઇએ. બહેનો ! આપણી જૈન કોમ સિવાય બીજી સમાજની બહેનો કેવાં સારાં કામો કરેછે, કોઈ બહેનો પુસ્તકો રચે છે, કોઈ ચોપાનીઆં કાઢે છે, કોઈ ડૉકટરનું કામ શીખે છે, કોઇ કવિતા બનાવવામાં કુશળ હોય છે, તો કોઇ સંગિતમાં પાસ થાય છે, કોઈ ચિત્રકારનું કામ શીખે છે, કોઇ પરોપકારાર્થે પોતાનું જીવન જગતના કલ્યાણ માટે અર્પણ કરે છે, તો કોઇ દેશ પરદેશ ફરીને આત્મહિતનો ઉપદેશ કરે છે, આવી રીતે જોઇએ છીએ, ત્યારે હવે તમે જૈન બ્હેનોએ પણ આમાંથી બે ચાર કામ હાથ ધરવાની કોશિષ કરવી જોઇએ.

પ્રથમ નવા વરસમાં જેટલી ગુજરાતમાં વિદુષી બ્હેનો હોય, તેમને અજ્ઞાનદશામાં ફસાયલી બ્હેનોની ચિત્તરૂપી ભૂમિ સ્વચ્છ કરવાને પોત પોતાના પ્રાન્તમાં ગામે ગામ જઇ ઉપદેશ કરવો અને તેનો રિપોર્ટ એક વિદુષી બ્હેનોની કમિટી હોય તેને સોંપવો જોઇએ.

બીજું કામ જે બ્હેનો ભણેલીની સંખ્યમાં ગણાતી હોય તેને વરસમાં ૧૨ લેખ તો જરૂર "દિગંબર જૈન" ઉપર સ્ત્રી કેળવણીના મોકલી આપવા પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઇએ.

ત્રીજી વાત એ છે કે બંધુઓ તથા માતાઓએ પોતાની કન્યાઓને નિશાળમાં ૮ થી ૧૨ વરસ સુધી શિક્ષણ આપવા ચુકવું નહીં જોઇએ અને જે બાળવિધવા હોય એવી બ્હેનો, દિકરીઓને શ્રાવિકાશ્રમમાં મોકલી ત્રણ ચાર વરસ શિક્ષણ અપાવી ફળમાં શાંતિદાયક નિવડવા જીજ્ઞાસા કરવી જોઇએ, તેમજ સધવા સૌભાગ્યવતી બ્હેનોને માટે બપોરના વખતમાં કાંઇ જ્ઞાન લઈ શકે એવાં કલાસો ઉઘાડવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઇએ.

ચોથી વાત એ છે કે દરેક પ્રાન્તમાં એકેક આશ્રમ ઉઘાડવા જોઇએ તેને માટે શિક્ષક બાઇઓ તૈયાર કરવા એક મુખ્ય ટ્રેનીંગ કોલેજની માફક આશ્રમ રહેવું જોઇએ અને સાથે પુસ્તકો પણ તેને અનુકુળ છપાવવાં જોઇએ.

આ ક્રમ પ્રમાણે હાલ આપણે નવા વરસમાં આટલું કામ કરવાનો નિશ્ચય કરીશું, આ કામ **મુંબાઈ શ્રાવીકાશ્રમને** માથે સોંપવું યોગ્ય થઇ પડશે.

બ્હેનો ! આ કામને માટે બધી બ્હેનો પોતાની ગાંઠનો ખર્ચ નહીં કરી શકે, તેને માટે અમારી પાસે એક ફંડની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, જેમાંથી વિદુષી બ્હેનોને ઉપદેશ કરવા જવાનો, ઇનામ આપવાનો તથા

राय बहादुर श्रीमान श्रीमंत सेठ पूरनसाहजी साहब
आनरेरी मेजीस्ट्रेट–सीवनी (छपरा)

Rai Bahadur Shriman Shrimant Sheth Pooransahji
—Seoni.

(જૈન મંદિરો, પ્રતિષ્ઠાઓ અને જૈન ધર્મની પ્રભાવના માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચનાર જાણીતા જૈન ગૃહસ્થ.)

JAIN PRESS SURAT.

श्रीमान राय बहादुर शेठ नेमीचंदजी साहिब और आपके सुपुत्र
श्रीमान कुंवर टीकमचंदजी साहिब—अजमेर

Shriman Rai Bahadur Sheth Nemichandji Saheb–
AJMER.

(હિંદુસ્તાનમાં જાણીતા ધર્મપ્રેમી કરોડપતી અને રાજમાન્ય દિ. જૈન ગ્રહસ્થ)

ભણવાનાં પુસ્તકો કે આશ્રમમાં રહેનારને ભોજન ખર્ચ વિગેરે મળે તેમ છે.

બ્હેનો ! જ્યારે મારી ધનવાન વિધવા બ્હેનો ધારશે કે અમારૂં જીવન અને ધન સમાજને સોંપવું એ એક મહાન મંદિરમાં પ્રતિમા બિરાજમાન કરાવ્યા જેટલું પુણ્ય છે, તોજ આપણી ઉન્નતિ થશે. મારી કેટલીક પરાધીનતાને પ્રાપ્ત ભયવાન બ્હેનો જગતનાં કે સગાં સંબંધીના ડરથી પોતાનામાં શક્તિ છતે ધન કે જીવન અર્પણ કરવાને ડરે છે અને મનમાં મુંઝાય છે. તેમની મુંઝવણ કાઢી નંખાવનાર જોઇશું તો એક પુરૂષવર્ગજ છે.

મારા **બંધુઓ,** જો પક્ષપાતદ્રષ્ટિને છોડી બ્હેનોનું કલ્યાણ ઇચ્છે તો પોતાની ઉન્નતિમાં જે હાલ મહેનત પડે છે તેથી પા ભાગની પણ મહેનત ન કરવી પડે, માટે હવે બ્હેનો ! ઉપરના કામને શરૂ કરવાં બે ચાર બ્હેનો પોતાના નામો નીચેને શરનામે મોકલી સમાજનું કામ કરવા તત્પર થશે એવી આશા રાખું છું. હવે આટલી સૂચના કરી મારી લેખિનીને વિશ્રાંતિ આપું છું.

શ્રાવિકાશ્રમ તાડદેવ મુંબઈ } સમાજની નાની બ્હેન **મગન.**

નવા વર્ષ માટે કિંચિત બોધ.

(લેખક.-શા પુનસી અરજુન ધુલીઆ.)

શેર.

સદા દૌર દોરા દિખાતા નહી;
ગયા વખ્ત ફિર હાથ આતા નહી.

જેમ આજ સુધીની દિપવાળીઓ વહી ગઇ તેમ આવતી દિપવાળીઓ પણ વહી જશે. જેમ ગયેલા વખત કોઇ કાળે કોઇ ઉપાયે ફરી મળનાર નથી. તેમ ગઈ જીંદગી પણ મળનાર નથી. ગઇ જીંદગીમાં કાંઈક શુભ કાર્યો તમોએ કીધાં હશે, તો તમારા હૃદયમાં તે વિષે અત્યાનંદ થતોજ હશે. તેમ તે મુજબ કાંઇક બુરા-અશુભ કર્મો તમારા હસ્તે થયાં હશે તો તે વિષે કેટલો ખેદ થતો હશે, તે અશુભ કાર્ય માટે તમારૂં અંતઃકરણ તીવ્ર વેદનાઓથી પીડાતું હશે, તે વાંચનાર સુજ્ઞજનોની દ્રષ્ટી બહાર નહીંજ હોય તો તેવી અશુભકૃતીને સુધારી શુભકૃતી ધારણ કરવી એ મનુષ્ય કર્તવ્યજ છે. લોભ, માન, માયાદિ વિકારોને વશ થઇ આપણે કેટલી ભૂલો કરીયે છીયે, આપણને ન શોભતાં ન કરવા જેવાં કૃત્યો આદરીયે છીયે તે અશુભ કાર્ય કરવાથી મોડું યા વહેલું થોડું યા વધારે પરિણામ આ જીંદગીમાં અનુભવાય છે. ધારો કે ચોરીથી બંધન, વિષય સુખથી દુષ્ટ રોગો, તો વિચારો કે આ મનુષ્યભવના એવા દુષ્કૃત્યોથી, આ દેહથી આત્માને ત્યાગતાં આગળ શું શું દુઃખો અનુભવવાં પડશે, કિયા પ્રકારના ફળો ચાખવાં પડશે, તેથી અજાણ્યાજ છીએ. જેવા ફળ વાવીશું તેવાં મેળવીશું, જેવું કર્તવ્ય કરીશું તેવા ફળો ચાખીશું. લીમડાના ફળો હમેશાં કડવાં તો આંબાના ફળો મીઠાંજ ખાઇશું. આ જીંદગીમાં દુષ્ટ રોગ થતાં દવા મેળવવા યત્ન કરીયે છીયે તેમ આ સંસારરૂપી વ્યાધિથી-ઉપાધિથી દૂર થવા ધર્મરૂપી દવા મેળવવા તત્પર થવુંજ જોઇએ. સંસાર સમુદ્ર તરવા માટે **ધર્મરૂપી નાવ મેળવવા ખાસ દરેક જૈન બંધુએ પ્રયત્ન કરવોજ જોઇએ.**

આપણે સંસારની વ્યાધિમાં એટલાં મુંઝાયલા છીએ કે લગભગ ઘડી યા અરધી ઘડી પ્રભુનું નામ સ્મરણ કરનાર કોઇજ તત્પર થતો હશે. સંસારની વ્યાધિ તો આખી જીંદગીભર લાગેલીજ છે. આ ક્ષણભંગુર દેહના લોભે અને પરીવારાદિ સંબંધિઓની માયામાં ફસાઇ

આ ઉત્તમ જૈન કુળના પૂર્વ પુન્યે પામેલા **નરભવને વ્યર્થ** ગુમાવીયે છીએ, પ્રભુના નામને **સદાને માટે** વિસારીયે છીએ. વિચાર કરો નાના યા મોટા ગરીબ યા તવંગર રંક યા રાજા બળવાન યા બળહીન વિગેરે અનંત જીવોને કાળરૂપી દૈત્યે ખાધા છે તો આપણુને **કાળરૂપી દૈત્ય મુકી દેશે ?** ના કદીજ નહી. એવું આપણે સમજ્યે છીએ, જાણીયે છીએ છતાં અજ્ઞાન લઘુ બાળક માફક આપણો વખત ગુમાવીયે એ શું યોગ્ય કહેવાય ?

ધર્મ બંધુઓ ! આપણા અરિહંત દેવ યા બીજા ચોવીશ તિર્થંકરોના નામમાં કિંવા તેઓના ગુણ ગાવામાં, યા તેઓને નમવામાં, તેમના વિષે પ્રેમ ન હોય એવો કોઇકજ જૈન, દરેક પંથમાં નિકળશે તો એવા શ્રીવિતરાગ પ્રભૂની આજ્ઞાની માન્યતા, અથવા તેમના ભંડાર રૂપ અનેક ગુણોમાંથી એક પણ ગુણ સમજવા, સમજાયલા ગુણોનું હૃદયમાં સ્મરણ કરી અરિહંત દેવનું આરાધન કરવું અને શુભ કાર્યમાં પ્રવૃતિ કરવી. ધાર્મિક વૃતી પ્રભૂ સમીપ ખેંચી જઇ આનંદ કરાવે છેજ, તો શું શુભ વૃત્તિના વિચારોમાં ગુંથાઇ સદા ચરણ સેવી પ્રભુપદમાં લીન થવું અને આવતા દૂઃખોને દૂર કરી સૂખી થવા પ્રયત્ન કરવો એ ઉત્તમ માર્ગ નથી ?

સુખી થવું એ દરેક મનુષ્યને પ્રિય છે અને તે માટે મનુષ્ય કેટલાં પ્રયત્ન કરે છે. કેટલાંકને થાપ આપે છે, કેટલાંકને ખોટે માર્ગે ચડાવે છે, તો બીજાના મનને દૂઃખી કરાવી સ્વહૃદયમાં આનંદ માને છે. એવા દૂષ્ટ કૃત્યોના ફળ આપણને લીંમડાના ફળ માફક કડવાંજ મળશે. એવાં બીજાં કેટલાક અનેક દૂષ્ટ કાર્યો કરી અનેક ભવ ફરવાનાં કર્મ બાંધિયે છીએ, તો એવા અવિચાર અધર્મરૂપી કાર્યોને ત્યાગી સત્ય માર્ગે પ્રવૃત્ત થઈ ધર્મને ઓળખી ધર્મને માર્ગે ચાલી બીજાઓનું ભલું ઇચ્છી તેઓની વૃતિને દ્દઢ કરાવવી એથી બીજો કયો ઉત્તમ પરમાર્થીક ધર્મ છે ? તો એવા ધાર્મીક અને પરમાર્થીક કાર્યો કરવા તત્પર થવુંજ જોઇએ.

આ નવું વર્ષ આપણે જુના વર્ષની વ્યવહારિક બુકો તપાસીયે છીયે અને નવા વર્ષની બુકોમાં સ્મરણ તરિકે નોંધ લઇયે છીયે તો મારા અજ્ઞાનીનાં કિંચિત બોધને આપણા હૃદયરૂપી બુકમાં નોંધ કરજો, જેટલાં શુભ ગુણો હોય તેનું સ્મરણ કરવાં અને નવા ગુણો ઉમેરી આ અસાર સંસારરૂપી નદી ઓળંગવા તુંબડારૂપી ધર્મને હૃદયે રાખવા મારા ધર્મ બંધુઓને નમ્ર વિનંતી છે.

જેમ આ નવું વર્ષ આપણને આનંદ આપે છે, અને તેથી પણ આપણાં શુભ કાર્યો વિશેષ આનંદ આપે છે, તો તેવીજ રીતે આ દિપવાળીના આનંદ જેવો આગળ આવતી જીંદગીમાં આનંદ મેળવો, ધર્મનું ધ્યાન ધરી નરદેહનું સાર્થક કરો, મલિનતા તથા આળસાદિ શત્રુઓને દૂર કરો. પ્રભૂના ગુણગાનતાનમાં લીન થાઓ અને આગળની આપણી જીંદગી સુખમય એવીજ રીતે વીતો, એવું શ્રી વિતરાગ દેવ પાસેથી માંગી અને તેવીજ રીતે આ **ધર્મનું જ્ઞાન આપતું "દિગંબર જૈન"** માસિક હમેશાં એવા સદ્બોધરૂપી શિક્ષાઓ આપી અમર રહો, એવું પણ વધારામાં ઇચ્છી આપની રજા લઇશ.

ૐ ૐ ૐ આનંદ આનંદ આનંદ ! !

समभाव सिद्धि.

Attainment of Universal Love.

લેખકને એક વેળા એક સ્વજને પ્રશ્ન કર્યો કે ભાઇ **"દુનીઆમાં દ્રવ્ય કેટલું છે"** લેખકના મૂખમાંથી આ પ્રશ્નનું ઉત્તર એવું

નિકળી ગયું કે "આજ દિવસ સુધી મનુષ્યે, મનુષ્યને ઉપયોગી જેટલી મહેનત કરી છે તેટલું દ્રવ્ય છે, નથી તેથી પાઇ વધારે કે નથી તેથી ઓછી એટલુંજ નહિં, પરંતુ હજી પણ જેટલી જેટલી મેહેનત વધાર્યા જશે તેટલા પ્રમાણમાં દુનિયાના દ્રવ્યમાં વૃદ્ધિ થયા કરશે."

આજ પ્રકારે વાંચક સ્વજનોમાંથી લેખકને કોઇ પ્રશ્ન કરે કે **"સંસારમાં સુખ કેટલું છે?"** લેખક શીઘ્ર ઉત્તર આપી દે કે—"સંસારમાં જેટલો જેટલો **સમભાવ** છે, તેટલું સંસારમાં સુખ છે. નહિ રતિ માત્ર વધારે કે નહિ ઓછું અને જેટલો જેટલો સમભાવ વધ્યો છે અને વધતો જશે, તેના પ્રમાણમાં સુખ પણ વધશે અને વધ્યા કરશે."

આ પરથી વાંચનાર એવો સાર ખેંચી શકશે કે લેખકનો કહેવાનો આશય એવો છે કે દુનિયામાં હાલ લક્ષ્મી છે તેટલી કાયમ રાખવી હોય, ચંચળ ગણાતી લક્ષ્મીને સ્થિર કરવી હોય અથવા તો દિવસાનુદિવસ તેની વૃદ્ધિ કર્યાજ જવી હોય તો ઉપયોગ, મેહેનત–ઉદ્યોગ, છે તેટલો કાયમ રાખવો અને બીજો વધારતા જવો. તેજ પ્રકારે સંસારભરમાં જેટલું સુખ છે, શાંતિ છે, આનંદ છે, તેને સ્થિર કરવા હોય તો સમભાવ–પ્રેમભાવ કાયમ કરવો અને તેઓને વધારવાં હોય તો સમભાવને વધારવો.

સમભાવ તે શું?

અમેરિકા ખંડના રાજ્ય બંધારણમાં પ્રથમ નિયમ એવો છે કે All souls are equal. સર્વ મનુષ્યો સમાન છે. તેમ જો તમે જૈની હો, તો સર્વ આત્મા સમાન છે. સર્વમાં આત્મત્વ એકરૂપ છે. જેમ અનેક અલંકારોમાં સુવર્ણ એક છે, તેમ અનેક જીવોમાં જીવત્વ, આત્મત્વ એક છે; એમ જોવું તે સમભાવ કે સાર્વત્રિક પ્રેમભાવ (Universal Love) ગણાય. જીવો ભિન્નભિન્ન, આત્માઓ ભિન્નાભિન્ન. પરંતુ તેમાં આત્મત્વ, જીવત્વ એક છે એવું જોવું તે સમભાવે અખિલ વિશ્વના આત્માને જોયા કહેવાય. તેજ પ્રકારે પ્રાણીઓ ભિન્નભિન્ન પણ તેમાં પ્રાણત્વ એક એમ જોવું એ સમભાવે જોયેલું ગણાય. એનીજ પેઠે મનુષ્ય ભિન્નભિન્ન પરંતુ તે બધામાં મનુષ્યત્વ એક, એવું નિહાળવું તે સમભાવ ગણાય. જેમ સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની; એ સાતેના એવાજ ભિન્ન, તથાપિ હવાસુર તો એકજ. આવી રીતે પ્રેક્ષણ એકત્વ કરવું તેને સમભાવ કહેવાય છે.

સમભાવ શાથી આવે છે?

આત્માના ગુણથી–આત્માના સ્વાભાવિક ગુણથી–આત્માના એ સ્વાભાવિક ગુણને ઉપયોગ (Consciousness) કહે છે. એવા ઉપયોગો આત્મામાં અનંત છે. પરંતુ તેમાં મૂખ્ય બાર ઉપયોગ કે ભાવ છે. આ બાર ઉપયોગમાં પ્રથમ ઉપયોગ તે સમભાવ સાધક છે. એ ઉપયોગને શાસ્ત્રમાં દર્શન–ઉપયોગ કહ્યો છે. આ ઉપયોગથી સર્વત્ર સમાનતા દેખાય છે. અને તે મનુષ્યમાં સ્વભાવિક છે, તે જોવું હોય તો મનુષ્ય જન્મતાંજ એક બાળક હોય તેને સર્વત્ર સમભાવ દેખાશે. આ ઘર મારૂં કે પારકું, આ વસ્તુ મારી કે પારકી એવું બીલકુલ હોતું નથી. કારણ કે તેને દર્શન ઉપયોગ વડે માણસ તેને બધા સરખા લાગે છે, ઘરો બધા સરખા દેખાય છે, વસ્તુ બધી સમાન જોવાય છે. જેમ સરળ હૃદયનું બાળક સર્વ સમાન દર્શન ઉપયોગે દેખે છે, તેમ સરલ અંતઃકરણના મનુષ્યને સર્વ મનુષ્યો, સર્વ જીવો સમાન દેખાય છે. આટલા માટેજ દર્શન ઉપયોગ એ પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. અને બીજા ઉપયોગ આ દર્શન ઉપયોગના પાયા ઉપર છે, એમ ધારવામાં આવે તો તેમને લોકો વિષમભાવ કહે છે તેવું તેને ક્યાંય પણ હોય નહિં. કારણ કે વિષમભાવ એ દર્શનઉપયોગમાં નથી થતો, તેમ આત્મગુણથી નથી થતો પરંતુ

મિથ્યાદર્શન કે જડભાવથી થાય છે-ભ્રાંતિ કે અજ્ઞાનથી ઉદ્‌ભવે છે. આ દર્શન ઉપયોગની ખરેખરી ખૂબી સર્વત્ર એકરસ અભેદતાને જોનારામાં પ્રગટ હોય છે. સર્વત્ર એક-સમ-અભેદ-પ્રેમ-અખંડ પૂર્ણ હોય છે. આ અભેદ ઉપાસીઓ કે અભેદના અનુભવીઓમાં વિષમભાવનો છાંટો પણ નથી હોતો. દાખલા તરીકે આત્મા, પુદ્‌ગલ, આકાશ, કાળ, ધર્મ, અધર્મ; એમ ૭ ભિન્નભિન્ન જ્ઞાન ઉપયોગ જાણવાનો પ્રયત્ન નહિં આદરતા એ બધામાં દ્રવ્યત્વ છે. દ્રવ્યત્વ તેજ સર્વત્ર એક દેખાય છે. તેઓએ દ્રવ્યત્વના ૭ ખંડ કરવા માગતા નથી પણ દ્રવ્યત્વ-દ્રવ્ય એને જોઇ દર્શનઉપયોગનું સાધક સમભાવમાં આણે છે. આ દર્શનઉપયોગ વેદાંતમાં મૂખ્ય છે અને દર્શનઉપયોગ જૈનમાં પણ સમ્યક્‌દર્શન-સમતા-સમભાવને પ્રથમ ગણેલું છે તેથી વેદાંતને આનંદઘનાદિ જિનદર્શનનું અંગ કહે છે. જૈનો અભેદ માન્યતાના વિરોધી નથી. પરંતુ પ્રેમી છે. પ્રથમ તેમાં સમ્યગ્‌દર્શન એટલા માટે કહેલ છે કે, પ્રથમ દ્રવ્યને ઓળખવા-દ્રવ્ય તે શું તે જુઓ. આ કેવળ દર્શનઉપયોગવાળા-અભેદ ઉપાસી-સમભાવીઓમાં તે દર્શન ઉપયોગ વિનાનું હોવાથી તે જ્ઞાન નહિં પણ અજ્ઞાન છે અને વિશેષ કલેશએ જગતમાં અજ્ઞાનનો છે. દર્શનઉપયોગ વડે જેનો સમભાવ દર્શનથી થયો તેને છે. દાખલા તરીકે જે માણસને એમ થયું કે હું મનુષ્ય છું અને સર્વ મનુષ્યો અને મારામાં મનુષ્યત્વ એકસરખું છે. એ ભૂલી જાય અને પ્રથમ એમ અજ્ઞાનથી જાણી જાય કે હું મુસલમીન છું અને આ હિંદુ છે-આ હિંદુ કાફર છે. હિંદુ એમ જાણે કે આ મુસલમાન યવન છે, તો એકે કાફર એટલે પરદેશી ગણ્યા બીજાએ યવન એટલે પરદેશી ગણ્યા. પરંતુ પ્રથમ જો દર્શન એવું હોય કે આપણે બધા મનુષ્ય છીએ. પછી સ્વદેશ અને પરદેશ બન્ને એકજ પૃથ્વીપર છે, એવું મુસલમાન સમભાવીને દેખાય, તો પછી મનુષ્યત્વ એક, પૃથ્વી એક તો વિરોધ કોની સાથે રહે. તેજ પ્રમાણે હિંદુ પણ-અમે બન્ને મનુષ્ય છીએ, એકજ ભૂમિપર વસીએ છીએ, માટે અમે બન્ને માનવ બાંધવો છીએ-એક પૃથ્વી રૂપી ભૂમિમાં વસીએ છીએ. આર્ય અને યવન એટલે સ્વદેશી અને પરદેશી, પણ પૃથ્વીરૂપ મહાન્ દેશના અમે બન્ને માનવ બાંધવો છીએ. હવે જેને પ્રથમ મનુષ્યરૂપે આ બન્નેને જણાતું દર્શન હોય, પછી એકને કાફર એટલે અજ્ઞાન જણાય તો તેને બીજો માનવ બાંધવ જ્ઞાન આપે, પરંતુ તિરસ્કાર ન કરે. તેમ પોતાના માનવ બંધુને જુદો ભિન્ન એમ ન દેખે. **હવે તે જૂદા જૂદા ન દેખાય** પણ વિદ્ધ વિદ્ધ દેખાય different પરંતુ vaiacous diurrpified જણાય.

જેને દર્શન ઉપયોગ પ્રથમ ન હોય કે હોય તે ભૂલી ગયો હોય તો એકજ વસ્તુના વિધવિધ રૂપો દેખવાને બદલે ભિન્ન ભિન્ન દેખાશે, પરંતુ જેને સુવર્ણનું દર્શન થયું છે અને પછી જેને એક સુવર્ણમાં નાના પ્રકારના અલંકારો જણાય છે, તેને સર્વ અલંકારપર સમભાવ રહેશે. બે અલંકાર સરખા હોશે તો બન્નેપર પ્રીતિ કરી એક વધારે સારો હોશે, તેથી રાજી થશે અને જરા થોડો સુંદર હોશે તો થોડો સ્નેહ કરશે પરંતુ ખેદ નહિં પામશે. સુવર્ણ દેખાયું પછી સુંદરતા સર્વમાં દેખાઈ, પછી આ ૨૦ ટકા સુંદર, આ ૫૦ ટકા સુંદર, આ ૭૫ ટકા સુંદર આમ સુંદરતા ચડતા ક્રમે હોશે, પણ અભાવ વિરોધ કે ખેદ ન હોશે. તેજ પ્રકારે જેને સમભાવ મનુષ્યમાં હોશે. તે મનુષ્ય સામાન્ય વર્ગવાળો મનુષ્ય, નીચા વર્ગના મનુષ્ય પર મનુષ્ય રૂપે પોતાનો નાનો બંધુ ગણી તેનાપર અનુકંપાની નજરે જોશે, સમાન વર્ગવાળાપર પ્રીતિની નજરે દેખશે ઉચ્ચ વર્ણવાળા હોશે ત્યાં ભકિત ભરી આંખે નિહાળશે.

આમ દર્શનથી સર્વને સમાન જાણ્યા પછી જ્ઞાનથી જે જણાશે, તે વિધ વિધ. અને એ વિધ વિધ જણાવ્યા પછી જે ઉપયોગને કામે લગાડવાનો તેને ચારિત્ર ઉપયોગ કહે છે.

જેમ દર્શન વડે સવર દેખાયો, જ્ઞાન વડે વિધ વિધ સ્વર, સારી, ગમ, પધ, નીસા જણાઇ; પછી ચરિત્ર વડે તેને ગોઠવી વગાડતાં જે થાય તેને સુસ્વરગાન કે Harmony કહેવામાં આવે છે તેમ જો પણ સુરને સાંભળે અને સારી, ગમ, ધની, ને જાણે તો પછી તેના સુરપરના નંબરને તેમજ મનુષ્યને પ્રથમ દર્શન ઉપયોગથી મનુષ્યની અભેદના Unity પછી જ્ઞાન ઉપયોગથી અભેદ છોડયા વિના તેમાંજ વિધ વિધ Oivisity builty upon Unity પછી અભેદના પૂર્વક વિધ વિધતા. આ ક્રમે કામ લેનાર પણ સમાન સિદ્ધ થયો જાણવો.

માટે હે બાંધવો, જો તમે દિગંબર સંપ્રદાયી જૈન હો તો પ્રથમ તમે શ્રી અર્હંત ભગવાનના હિતકર ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રથમ સર્વને જૈનરૂપે દેખો પછી તે ઉપયોગપૂર્વક જો તમને શ્વેતાંબર જૈન ભૂલ કરતા જણાય તો તે તમારા જૈન બાંધવો છે તેવું જાણી તેની સાથે દયાનું વર્તન રાખો, પણ સમભાવ દર્શનને ન છોડો. જો તમે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયી હો તો તેજ પ્રકારે **દિગમ્બર** જૈનો પર પ્રીતિ રાખો અને તેમની ભૂલ છે એમ જ્યાં જણાય ત્યાં તમારા નાના બાંધવો પર અનુકંપાની દૃષ્ટિથી જુઓ. જો તમે મંદિર માર્ગી **શ્વેતાંબર** હો, તો જે મંદિરમાર્ગી હોય તેના પર પ્રીતિ રાખો અને જે **સ્થાનક વાસી** શ્વેતાંબર હોય તેનાપર દયા કરો કારણ કે તે તમારા નાનાભાઇ છે. જો કોઇને અધિક કોઈ જણાય તો તેની ભક્તિ કરો, પણ ઇર્ષ્યા નહિં.

જેના ચિત્તમાં દર્શન ઉપયોગે સમભાવ સિદ્ધ થયો છે, તેને સર્વત્ર પ્રેમ પ્રેમ અને પ્રેમજ હોય છે. તેનું જીવનજ પ્રેમમય હોય છે. પછી કોઇ દ્રવ્યે, જ્ઞાને, સંપ્રદાયે, રૂપે, ગુણે સમાન જણાયા તો તેને દ્વેષ નથી આપતો પરંતુ પ્રીતિ, કારણ કે સમાન બંધુ છે. જો ગુણમાં ઓછો લાગે તો નાનો ભાઈ જાણી તેના પર તિરસ્કાર નહિં પણ દયા લાવે છે. અને અધિક જણાય તો ભકિત કરે છે, પણ તેને ઇર્ષા નહિ. માટે સર્વ કલ્યાણકાર સમભાવ સિદ્ધિ જેમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેમ પ્રથમ સમ્યકદર્શન અભેદ (એક) પછી સમ્યક્જ્ઞાનથી જોઈ (અનેક) અને પછી સમ્યકચારિત્રથી ભેદાભેદ એટલે અભેદપૂર્વક ભેદ અર્થાત્ builtion University

મહાત્મા હરિભદ્ર કહે છે કે ધર્મ મિથ્યાદિ યુક્ત હોય છે પરંતુ મિથ્યાદિ સમભાવ હોય તો ક્રિયામાં આવે છે. પ્રથમ સર્વ સાથે મૈત્રી હોય છે, કારણકે સર્વ જીવ છે. પછી મનુષ્યની સાથે પ્રીતિ રહે છે, મનુષ્યથી નીચા તીર્યચ-નારકી ઉપર કરૂણા-અનુકંપા રહે છે, અને મનુષ્યથી ઉંચા દેવ, દેવાધિ દેવપર પ્રમોદ-ભકિત રહે છે, માટે **ધર્મને વર્તનમાં લાવનાર પણ સમભાવ છે.** વ્યવહારમાં સમ અપૂર્વ હોય છે કારણ કે સમભાવ વડે ઐક્ય સતત્ તેમના હૃદયમાં પ્રવાહ રૂપ વહ્યા કરે છે. બાળ આમ અણસમજે પણ સમાનતા સેવે છે. અમેરિકાનો મનુષ્ય કંઇક સમજે છે સમાનતા જુવે છે. અને વેદાંતિઓ અનુભવે સર્વત્ર સમભાવ વડે એક તત્વ દેખી રહે છે. અને આતો સર્વનો તેમ સિદ્ધાંત છે કે જ્યાં સમભાવ છે ત્યાં દુઃખનો અભાવ છે અને ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, તેની ઉત્પત્તિનોજ સંભવ નથી. એ ષડ્રૂપિને જૈનો કષાય કહે છે અને કષાયનો અર્થ સંસાર છે. જેને કષાય નથી એટલે ષડ્રૂપિ નથી એટલે સમભાવ છે, તે મોક્ષમાં છે-અર્થાત્ મુક્ત છે-તેનો સંસાર નાશ પામ્યો છે.

દર્શન ઉપયોગ એ નિરાકાર છે અને જેને એ નિરાકાર ઉપયોગ નથી હોતો કે હોય

ને જતો રહે છે તેને જ્ઞાન ઉપયોગ થતો નથીજ. સોનું જોયા વિના જેમ જૂદાજૂદા અલંકારો ન જણાય, તેમ સામાન્ય ઉપયોગ વિના વિશેષ ઉપયોગ ન થાય. નિરાકાર ઉપયોગ પ્રથમ થયા વિના સાકાર ઉપયોગ ન થાય

આ ઉપરથી એવો પણ સાર ખેંચી શકાય કે દુનિયામાં દ્રવ્ય વધારવું હોય તો પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉપયોગી મેહેનત કરતા જવી અને સંસારમાં સુખની અભિવૃદ્ધિ કરવી હોય હોયતો સમભાવ વધરતા જવો.

કોઇને શંકા આવશે કે દ્રવ્યથી ક્યાં આપણને સુખ નથી મળતું કે સમભાવમાં સુખ ખોળવા જઇએ ?

દાખલા તરીકે **અમેરીકા** દેશ આજે પોતાની દ્રવ્ય સમૃદ્ધિમાં સર્વ દેશોમાં શિરોમણિ રૂપ છે. લક્ષાધિપતિજ નથી પણ ત્યાં અબ્જાધિપતિ હોઇ લાખોની વાર્ષિક આવકવાળા હોય છે. આ દુનિયાની નજરમાં આજે પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. તે છતાં જેમને પ્રતીતિ ન થતી હોય તેમણે આજકાલ સુગમ થઇ પડેલો અમેરિકાનો પ્રવાશ કરવો અને તેમ જેનાથી હાલ ન બને તેણે અમેરિકાની ચડતી જે ૧૫૦ વર્ષનીજ છે તેનો ઇતિહાસ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવો. હવે જો દ્રવ્યથી સુખ મળે છે એ વાત નિર્વિવાદ છે અને દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ દ્રવ્યની જનની મેહેનત છે તે કરવી પરંતુ **સમભાવ** અમે ક્યાં લેવા જઇએ? સદ્ઉદ્યોગવડે પ્રાપ્ત થયેલા વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર (Science) એ અમારૂં કલ્પવૃક્ષ અને કળા (sits) એને અમે કલ્પલત્તા ગણીએ છીએ. આ વિજ્ઞાન-કળાવડે પૃથ્વીનાપડમાંથી, આકાશના ગર્ભમાંથી, સમુદ્રના નળીઆમાંથી, વાતાવરણના મિશ્રણમાંથી અમે લક્ષ્મીને ખેંચી લાવીને સદ્ઉદ્યોગને પરણાવીશું. નીતિશાસ્ત્ર પણ જગતમાં પોતાની ડીંડિમ વગાડી રહ્યું છે કે—

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः

અર્થાત્ બળવાન ઉદ્યોગી પુરૂષને વરમાળ આરોપવા લક્ષ્મી સામે ચાલી આવે છે. લક્ષ્મીનું સામર્થ્ય એવું છે કે સુખને ગમે ત્યાંથી તે આણી આપે છે. આ લોકમાંજ સુખની જનક લક્ષ્મી છે એટલુંજ નહિં પરંતુ પરલોકના સુખ પણ સદ્ઉદ્યોગવડે ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મીવડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, કારણકે ધર્મ જે આ લોક અને પરલોકના સુખ આપવાનો દાવો કરે છે તે પણ લક્ષ્મીથી થઇ શકે છે. જુઓ જૈનોના સાત ક્ષેત્રમાં પોષક શ્રાવક ગણવામાં આવે છે. બાકી રહેલા છ એ ધર્મક્ષેત્રો પોષ્ય છે. કારણકે શ્રાવકજ ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી, તેવડે પોષ્ય એવા ધર્મક્ષેત્રોને પોષી સુખનું પરલોકને માટે પણ ભાતુ બાંધી લે છે.

આમ લક્ષ્મી આ લોકમાં સુખ આપે છે, એ સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, પરલોકમાં સુખ આપશે એ આગમ પ્રત્યક્ષ છે. તો પછી સર્વ જીવની પ્રવૃતિનું પ્રયોજન એ સુખ છે અને તે લક્ષ્મીથી મળે છે. માટે સમભાવને શોધવા શા માટે ફાંફાં મારવા પડે !

આનું ઉત્તર સરળ છે. જગતમાં દ્રવ્ય છે ? હા. જગતમાં દારિદ્ર છે ? હા. જેટલો ઉદ્યોગ છે એટલું દ્રવ્ય છે, જેટલું આળસ છે તેટલું દરિદ્ર છે. જગતમાં સુખ છે ? હા. જગતમાં દુઃખ છે ? હા. જેટલો સમભાવ છે એટલો સહકાર ઉદ્યોગ Co-operative Industry છે. અને જેટલો સહકાર ઉદ્યોગ છે તેટલું સુખ છે. જેટલો વિષમ ભાવ છે અને જેટલો વિભક્ત ઉદ્યોગ છે તેટલું દારિદ્રય દુઃખ છે. આટલુંજ નહિં પરંતુ લક્ષ્મીવડે સુખ પ્રાપ્ત થાય અને ન પણ થાય પરંતુ સમભાવવડે જો એકાંત સુખજ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ બ્રહ્માંડની દશે દિશામાંથી દોડી આવે છે.

આટલું સમભાવનું પ્રયોજન દાખવ્યા પછી હવે સમભાવ શું તે આ—

સમભાવનો અર્થ—સમભાવનો અર્થ એવો છે કે સર્વથી તે સમજાય તેવો છે. કારણકે તેની ઉત્પત્તિ પ્રેમભાવ એ મનુષ્યને સહજ સિદ્ધ છે. **જેવા**માં સર્વ કોઇને પ્રેમ હોય છે, અને જે માણુસ પોતાને શરીર એટલે હાથ, પગ, મુખ, ધડ, માથું અને પાંચે ઇંદ્રિયો, તથા મન અને બુદ્ધિ એટલુંજ સમજતા હોય તો તેટલાપર પ્રેમ રાખે અને પ્રેમ રાખે તેટલા પુરતો આ અવયવો અને ઇંદ્રિયોપર સમભાવ-સરખો પ્રેમ રાખે અને જેટલો સરખો પ્રેમ કે સમભાવ હોય તેટલું સુખ મનુષ્યને વગર વિલંબે મળતું પોતાને જણાય છે.

વળી એક રસેંદ્રિયને લઇએ, અને તેનો જો બીજા બધા અવયવો અને ઇંદ્રિયોની સાથે સમભાવ હોય Sympathy Harmony તો સર્વ તેનીસાથે સહકારી કાર્ય co-operation કરી તેને પૂર્ણ સુખ આપશે. તેજ પ્રકારે બીજા કોઇ અવયવ કે ઇંદ્રિનું પણ સમજવું.

આજ પ્રકારે કુટુંબમાં પ્રેમીજન આખા કુટુંબને પોતેજ સમજે છે. જ્ઞાતિમાં પ્રેમીજન જ્ઞાતિને પોતે સમજે છે. કોમ-સમાજ-સંઘનો પ્રેમી સંઘને પોતારૂપ સમજે છે. પ્રજાપ્રેમી જન પ્રજાને પોતારૂપ સમજે છે. માનવપ્રેમી માનવના Heumanity ને પોતે લેખે છે અને આત્મપ્રેમીજન સર્વ જીવ માત્રની સાથે પોતે અભેદભાવે-પ્રેમભાવે-ઐક્યભાવે-કે સમભાવે દેખાય છે.

હવે જેમ ઇંદ્રિય એજ પોતાનો એક અંશ છે તેમ કુટુંબનો પોતે પણ એક અંશ છે, પ્રજાનો, માનવનો વગેરે પોતે પણ એક અવયવ છે. માટે તેની સાથે પ્રેમભાવપૂર્વક સમભાવ રાખી વર્તે છે અને તેથી સ્વનું, કુટુંબનું, કોમનું, સમાજનું, પ્રજાનું, મનુષ્યનું અને અખિલ જીવોનું સુખ સમભાવે પ્રાપ્ત કરે છે.

સમભાવની પ્રાપ્તિ—સમભાવની પ્રાપ્તિ Metydas of Universal આત્માના દર્શન ઉપયોગ વડે છે આપણે કોની કોની સાથે સમભાવ છે તે દર્શન નામના આપણા સ્વાભાવિકવડે આપણે દેખીએ છીએ. આત્માના બાર ઉપયોગ જૈન શાસ્ત્રમાં જણાવેલા છે તેમાં દર્શન ઉપયોગ સમભાવ કે જનક છે. સમભાવ એટલે સામાન્ય ઉપયોગ. જેમ અનેક અલંકારો હોય, તેમાં સુવર્ણ સર્વત્ર સામાન્ય રીતે સમજાય છે-દેખાય છે તે દર્શનવડે દેખાય છે. પરમસુખ પ્રાપ્તિના પરમ સ્વતંત્ર પામવાના—મુકિત—મોક્ષ પામવાના જૈનશાસ્ત્રે જે ત્રણ માર્ગો કહેલ છે, તેમાં પણ **દર્શન** તે પ્રથમ મૂકયું છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે જેને મનુષ્યદેહ બંધન નથી પણ મોક્ષનો માર્ગ છે તો પોતાપર સમભાવ રાખવો. કુટુંબ એ બંધન નથી પણ મોક્ષનો માર્ગ છે તો કુટુંબપર સમભાવ દર્શન ઉપયોગવડે રાખવો. આજ પ્રકારે સંઘ, શાસન, સમાજ-પ્રજા-માનવના અને જીવનાપર સમભાવ રાખવો તો તે બંધન નથી પણ મોક્ષનો માર્ગ છે.

અભેદતા—પ્રેમમયતા એ આત્માને સ્વાભાવિક ગુણ દર્શનવડે પ્રાપ્ત થયા પછીજ જ્ઞાન ઉપયોગને કામે લગાડવો જોઇએ. કારણકે જ્ઞાન એ સાકાર ઉપયોગજનક છે, જુદા જુદાપણું જણાવનાર નથી. પરંતુ પ્રથમ જે દર્શનઉપયોગ ન લગાડતા જાણવામાં જ્ઞાન ઉપયોગ લગાડવામાં આવે તો જૂદા જૂદા ભિન્ન ભિન્ન ભેદયુક્ત જણાશે. જે વસ્તુતઃ તેમ નથી, પણ વિધવિધ છે. નાના પ્રકારના એક અભેદતાના ખોળામાં ઉત્સંગમાં રમતાં બાળકો-સ્વરૂપો છે. માટે સમભાવના જનક દર્શન ઉપયોગપૂર્વક જ્ઞાનઉપયોગને કામે લગાડવો જરૂરનો જણાય છે.

ઉટાકામંડ, } લઘુતમ
તા ૧૪-૮-૧૩ } **લાલન.**

पहेलुं सुख ते जाते नर्या !
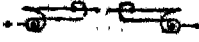
By no means can a man come nearer to the God than by conferring health. (CICERO)

અર્થાત્–મનુષ્યોને આરોગ્ય અર્પવાથી પુરૂષ જેટલો પ્રભુતાના પદ સમીપ જાય છે, તેટલો બીજા કોઇ ઉપાયથી જઈ શકતો નથી–સીસેરો, વર્તમાન પત્રો અને માસિક પત્રોના કોલમોમાં, સ્ટેશન અને નાટયગૃહોના થીએટરોમાં અને મોટા શહેરોની દિવાલો પર **લોહી સુધારનારી, વિર્યને વધારનારી, અમૃતના જેવો ગુણ કરનારી,** એવા સેંકડો ચમત્કારી ગુણોના બણગા ફુંકનારી દવાઓ, ગોળીઓ અને માત્રાઓ વાંચીને વૈદો અને ડૉકટરોની વિપુલ સંખ્યા દિન પ્રતિ દિન વધતી જતી જોઇને, શાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ કે જેઓ ભવિષ્યમાં નાગરીકો–પીતાઓ થવાના છે, જેઓના પર ભવિષ્યની ઉન્નતિનો આધાર અવલંબી રહેલો છે. તેઓ કમરમાંથી વાંકા વળી ગયેલા, પાતળા હાથ અને પાતળા પગવાળા, ઉઘાડું શરીર હોય તો છાતીની પાંસળીયો જણાતાં, ડાચાં બળી ગયેલા, તેજ વિનાની આંખોવાળા, ફીકી ચામડી અને ફીકા વદનવાળા અને કેટલાકતો પાંચ સાત ચોપડીયોના દફતર ઉંચકવાને પણ કંટાળનારા, વર્ગમાં ટેકા વિના ટટાર બેસી નહિ શકનારા, કલાક બેસીને વાંસો ફાટે અને તેથી સુતા સુતા વાંચનાર વિદ્યાર્થીઓને નિહાળીને **આરોગ્યતાની બાબતમાં આપણું કેટલું દુર્લક્ષ સુચવે છે** તે જણાઈ આવે છે. આરોગ્યતા કે જેના પર આપણા માનવ જીવનની સાફલ્યતાનો આધાર અવલંબી રહેલો છે, કારણ કે નિરોગી શરીર સિવાય મનુષ્ય કાંઇપણ કરી શકતો નથી. નિરોગી મનુષ્યજ જગતમાં કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી શકે છે અર્થાત્ તે સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બંને સાધી શકે છે. એક સ્થાને કહ્યું છે કે **धमार्थकाममोक्षाणां, आरोग्यम् मूल कारणम्** અર્થાત–ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પદાર્થની પ્રાપ્તિનું મુળ કારણ આરોગ્યતાજ છે. પશ્ચીમના વિદ્વાનો પણ આરોગ્ય માગતા કહે છે કે—

O blessed health ! thou art above all gold and treasure, tis thou who enlargest the soul, and openest all its powers to receive instruction and relish virtue. He that has thee hath little more to wish for, and he that is so wretched as to want thee, wants everything thee. (STERNE)

અર્થાત્–સુખદ આરોગ્ય ! સઘળા સુવર્ણ અને દ્રવ્યના ભડાર કરતાં તું શ્રેષ્ટ છે; બુદ્ધિને ખીલવનાર અને શિક્ષણ ગ્રહણ કરવા માટે અને સદ્દગુણ ઉપર અભિરૂચિ થવા માટે તેની સઘળી શક્તિઓને વિકાસને પમાડનાર તુંજ છે. જે મનુષ્યને તારી પ્રાપ્તિ થઇ છે, તેને આ જગત્માં ઇચ્છવા સરખું થોડુંજ રહ્યું હોય છે, તારા વિનાના દરિદ્રી માણસને તારી સાથે સઘળી વસ્તુઓનો તોટો છે—સ્ટર્ન

The first wealth is health........ Give me health and a day and I will make the pomp of emperors ridiculous. (EMERSON)

અર્થાત્–આરોગ્ય એ સઉથી શ્રેષ્ટ ધન છે...મને આરોગ્ય અને તે પણ માત્ર એકજ દિવસ આપો; અને ચક્રવર્તી મહારાજાઓના વૈભવને પણ હું હસી કઢાવીસ–(ઇમર્સન)

Better is the poor, being sound and strong of constitution, than the rich man grievously afflicted in his body. Health and good estate of body are above all gold, and a strong body above infinite wealth. There is no richness above a sound body and death is better than a life of continual sickness. (ECCLESIASTICUS)

श्रीमान राय बहादुर पंडित शेठ मेवारामजी, ऑनररी मेजीस्ट्रेट-खुर्जा.

Shriman Rai Bahadur Pandit Sheth Mevaramji-Khurja.

(श्रीमान, विद्वान, राजमान्य अने दि. जैनोमां अग्रगण्य जाणीता गृहस्थ)
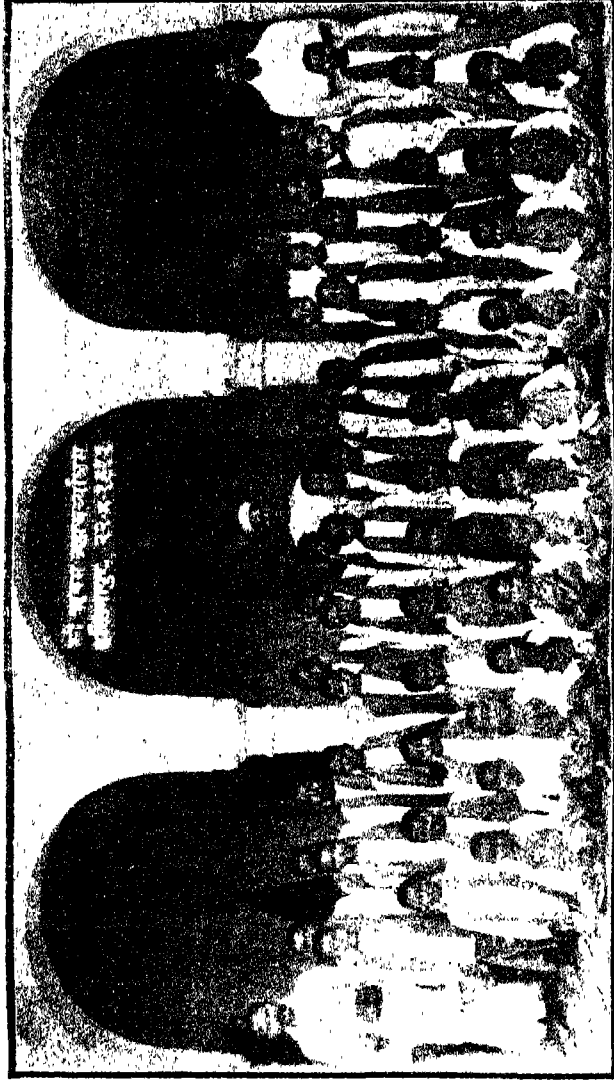
श्री ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रम (हस्तिनापुर) मे रहने वाले ब्रह्मचारीओंका ग्रूप.

(चलाणके समयमें देहलीमें खिंचवाया हुआ फोटो।)

શરીરે અત્યંત દુઃખી શ્રીમાન્ મનુષ્ય કરતાં નીરોગ અને બળવાન શરીરવાળો ગરીબ માણસ વધારે સારો છે. આરોગ્ય અને સારી શરીર સંપત્તિ સમસ્ત સુવર્ણ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, અને સુદૃઢ શરીર અપાર ધન કરતા પણ ચઢીઆતુંછે. નિરોગ શરીર કરતાં ચઢીઆતું કોઇપણ શ્રીમંતપણું નથી, અને નિત્યના મંદવાડ કરતા મરણુ વધારે સારૂં છે—(એકલેઝીયાસ્ટિકસ)

Oh! it is excellent to have a giant's strength.

અસાધારણ શરીર બળ હોવું એ અહો! બહુજ ઉત્તમ છે. (શેકસ્પીઅર)

Men generally let the body-the sacred temple of the spirit on earth-take care of itself, nay, worse, they abuse it. A clean, rounded, muscular, elastic form, ready for any emergency, reliable study responsive to all calls upon it; healthful painless, feeling ever an affirmative pleasurable emotion in its currents of vitality, resisting the wear and tear of daily duties, and furnishing the soul a play-ground for geniality, good nature, enjoyment and even work itself. What a born! What a treasure. (Luther. R. Marsh)

શરીર કે જે આ મૃત્યુ લોકમાં આત્માનું પવિત્ર મંદિર છે. તેની મનુષ્યો ઘણું કરીને જરાપણ કાળજી રાખતા નથી; અરે! એથી પણ વધારે ખરાબ એ છે કે તેઓ તેનો દુરૂપયોગ કરે છે. સ્વચ્છ, ભરાવદાર, મજબુત, પ્રતિકુળ પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પોતાની મુળ સ્થિતિમાં પાછું આવી જનાર, ગમે તેવા સંકટના સમય માટે તત્પર, વિશ્વાસ કરવા લાયક, દૃઢ, ગમે તે કામને માટે તૈયાર, તનદુરસ્ત, દુઃખ રહિત, પોતાના ઓજસના પ્રવાહમાં સર્વદા નિઃશંક આનંદ રસનું ભાન કરનાર, નિત્યના ધંધાના રગડાથી પડતા ઘસારા સામે ટકી રહેનાર, અને પ્રસન્નતા, સુસ્વભાવ સુખોપભોગ અને સાક્ષાત્ શ્રમને માટે પણ જીવાત્માને વિનોદનું સ્થાન અર્પનાર શરીર મળવું—એ આહા! કેવી અમુલ્ય કુદરતી બક્ષિસ છે! કેવો ઉત્તમ દ્રવ્ય કોશ છે.

(લ્યુથર આર. માર્શ)

પ્રિય વાંચકો! આ પરથી કદાચ તમે પણ કહી ઉઠશો કે નિરોગી રહેવા અમે પણ ઇચ્છીએ છીએ પણ નિરોગી રહેવું આપણા હાથમાં છે?

તે પરમેશ્વર આપે છે. આપણે તો નિરૂપાય છીએ પણ હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે નિરોગી કે રોગી રહેવું તે આપણાં હાથમાંજ છે. કુદરતી નિયમોનું આજ્ઞાપાલન કરવાથી નિરોગી રહી શકાય છે અને તે વિરૂદ્ધ વર્તન કરવાથી રોગી રહેવાય છે. તે નિયમો પાળવા મુસ્કેલ નથી. તમે તે ઘણી વખત સાંભળ્યું પણ હશે છતાં રૂપરેષા તરીકે જણાવવું અયોગ્ય ગણાશે નહિ.

(૧) નિત્ય સુર્યોદય પહેલા ઉઠી શૌચાદિક મુખમાર્જન કરવું. (૨) સ્વચ્છ જળથી સ્નાન કરવું અને સ્વચ્છ જળ પીવું. (૩) નિયમિત સમય પર તાજો, પથ્ય અને મિતાહાર ખોરાક લેવો અને તે ખુબ ચાવવો. (૪) સવાર સાંજ શુદ્ધ હવા લેવી. (૫) જેટલી બની શકે તેટલી વ્યાયામ (કસરત) કરવી. (૬) મૈથુન સેવનની બાબતમાં મર્યાદિત રહેવું.

આવી રીતે જણીતા સાદા અને નજીવા જેવા લાગતા નિયમો પાળ્યા વિના હજારો કે લાખો રૂપૈયા ખરચે કે અતિ મુલ્યવાળી દવાઓના રગડા ગળામાં રેડીએ કે **લોહી સુધારનારી, વિર્યને વધારનારી, અમૃતના જેવો ગુણકરનારી** એવા સેંકડો ચમત્કારી ગુણોનાં બણગા ફુંકનારી દવાઓ, ગોળીઓ, માત્રાઓ, રસો કે અમૃતો રોજ પીવાથી કે ડૉકટરો કે વૈદ્યોની ટૉનિક (પૌષ્ટિક) દવાઓ ખાવાથી કે વીજળીની વીંટીઓ પહેરેથી, આખા શરીરના સઘળા ભાગમાં પ્રસન્નતા ઉપજાવનારી, તનનું અને મનનું કામ કરવાને

ઉત્સાહ અને શક્તિ આપનારી, દુઃખથી ભરેલા સંસારમાં વિવિધ દુઃખો આવી પડતો પણ તેમને સંતોષપૂર્વક સહન કરવાનું બળ આપનારી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થો તે સર્વોતમ પ્રકારે સધાવી આપનારી ઇન્દ્રિયોને, મનને અને બુદ્ધિને પવિત્ર અને નિર્દોષ તેમજ આનંદમાં રાખનારી ખરી નિરોગતા મળતી નથી તે કુદરતી નિયમોના પાલનથીજ મળી શકે છે.

અંતમાં સર્વને નૂતન વર્ષ આરોગ્ય અને આબાદી ભર્યું ઇચ્છું છું.

વાડીલાલ મૂળજીભાઈ સંઘવી. લીંબડી

राग अने द्वेष.
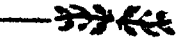
(લેખકઃ-હરજીવન રાયચંદ શાહ-આમોદ.)

વીતરાગ ભગવાન (રાગ અને દ્વેષથી રહિત પરમેશ્વર) ના કહેલા ધર્મને પાળનાર જૈન વર્ગમાં, રાગ અને દ્વેષ કેટલો વધી ગયેલો છે, તેનું શું પરિણામ આવ્યું છે, તથા હવે પછીથી શું આવવાનો સંભવ છે, એ વિગેરે બાબતો ઉપર મારા બંધુઓનું લક્ષ ખેંચવાનો આ લેખમાં મારો **હેતુ** છે.

રાગ અને દ્વેષ શબ્દનો અર્થ સામાન્ય રીતે પ્રીતિ અને અપ્રીતિ એટલો કરવામાં આવે છે, પણ મારા સમજવા પ્રમાણે એ બેઉ શબ્દની આગળ **"હદથી જાદે"** એટલો સાદો શબ્દ ઉમેરવાની જરૂર છે. મતલબ હદથી જાદે પ્રીતિને રાગ કહેવો તેમજ હદથી જાદે અપ્રીતિને દ્વેષ કહેવો અને તેથી આ લેખમાં હવે પછીથી જ્યાં જ્યાં રાગ અને દ્વેષ શબ્દ વાપરવામાં આવેલો ત્યાં ત્યાં એજ અર્થમાં એ શબ્દો વાપરવામાં આવેલા છે, એમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

આ માસિકના છઠ્ઠા વર્ષના પહેલા અંકમાં મેં **"માનસિક વ્યાધિ"** એ નામનો એક લેખ લખ્યો હતો (જુઓ દિગમ્બર જૈન, પુસ્તક ૬ ઠું અંક ૧ લો પૃષ્ટ ૯૦) તેજ વિષયમાં સમાવેશ કરવા જેવો આ લેખ પણ છે. રાગ અને દ્વેષ એ પણ એક માનસિક વ્યાધિજ છે. આપણા સમાજમાં હાલમાં સેંકડે ૮૦ ટકા જેટલો રાગ દ્વેષ ફેલાયલો છે, એમ દરેક વિચારશીલ પુરૂષને જણાયા સિવાય રહેતું નથી. રાગ અને દ્વેષ સઘળા અનર્થોનું મૂળ છે. પૈસા મેળવવામાં રાગવાળો માણસ ન્યાય અન્યાય, સત્ય અસત્ય, પારકું પોતાનું કાંઇ પણ જોતો નથી અને તેજ માણસને લોકો લોભીની ઉપમા આપે છે તથા લોભથી જે જે અવગુણો આવે છે તે સર્વે આવીને ત્યાં હાજર થાય છે. પુત્રમાં, મિત્રમાં કે સ્ત્રીમાં રાગવાળો માણસ **પુત્રને** હદથી જાદે લાડ લડાવીને બગાડે છે. તેણે વિદ્યા ભણવા જવા દેવાને માટે, વ્યાપારાદિ કાર્યોને માટે બહાર ગામ જવા દેવામાં, અને ખોટે રસ્તે ચડતો અટકાવવામાં પણ તે પાછો પડે છે. એટલુંજ નહીં પણ બાળલગ્નવિગેરે કાર્યો કરવાની ઇચ્છા થાય છે.

એ રીતે પોતાના પુત્રની કિંમતી જીંદગી તેના રાગના ભોગ થઇ પડે છે. **મિત્રમાં** રાગ થાય છે ત્યારે તેના ગુણ અને અવગુણ ઉપર લક્ષ રહેતું નથી, તેના ઉપર હદથી જાદે ભરોશો રાખવામાં આવે છે, અને તેને હદથી જાદે છુટ આપવામાં આવે છે, જેથી પરિણામ કેવાં વિપરીત આવે છે તેના દાખલા શોધવા પડે તેમ નથી. એજ પ્રમાણે સ્ત્રીમાં રાગવાળો માણસ સ્ત્રીને આધિન થઈ જાય છે અને હાલની **કેળવણી વિનાની સ્ત્રીયો** તેને પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સહેજે વર્તાવી શકે છે. જેથી કુટુમ્બ કલેશ, સાંકડું મન, મારૂં તારૂં અને વાંધા પાડવાની ટેવ પડી જાય છે. તથા છેવટે ઘરને ઠેકાણે

ધંધાલીયું થઇ જાય છે. તદુપરાંત, આબરૂ-ને હાનિ પહોંચે છે તથા ધનનો ખોટી રીતે વ્યય થઇ જાય છે તે તો જૂદોજ. સ્વસ્ત્રીમાં રાગ થવાથી ઉપર મુજબ પરિણામ આવે છે અને જો **પરસ્ત્રીમાં રાગ** થાય છે, તો તેનું પરિણામ વ્યભિચારમાં આવે; જેથી તેના ફળરૂપે અનેક પ્રકારનાં **દુઃખો** ભોગવવાં પડે છે. મેળવેલી **સંપત્તિમાં** રાગ થવાથી માણસ **કંજુસ** થાય છે. **સ્વધર્મને** વિષે રાગ થવાથી માણસ **અંધશ્રદ્ધાળુ** થાય છે, અને અન્ય ધર્મો સામે અઘટતાં ચડાં કાઢવા માંડે છે, તેમજ ધર્મને નામે છેવટે અધર્મની મર્યાદામાં પગ મૂકે છે અને તેનો ખરા ખોટાનો વિવેક જતો રહે છે. ટુંકામાં એટલુંજ કે—**રાગ એટલે હદથી જાદે પ્રીતિ, દુનિયાંના કોઇ પણ કાર્યમાં લાભદાયક થતીજ નથી, પણ ઉલટી તેનાથી હાનિજ થાય છે.**

હવે **દ્વેષ**ના સંબંધમાં થોડો વિચાર કરીએ. જેમ રાગનો સ્વાદ શરૂઆતમાં મીઠાસભરેલો લાગે છે, અને તેને લીધે માણસ આગળ આગળ વધતો જાય છે તથા પરિણામે રાગી માણસ પોતે દુઃખી થાય છે અને બીજાને દુઃખી કરે છે; તેમ દ્વેષનું પણ થાય છે. દ્વેષથી માણસમાંના ક્રોધ, અદેખાઇ, માન, અને બીજા મનોવિકારો પેદા થાય છે.

એ મનોવિકારો કેટલા ભયંકર છે તે વિષે લખવાની ખાસ જરૂર નથી. ક્રોધથી માણસ ગાળો ભાંડે છે, માર મારે છે, ખુન કરે છે, આપઘાત કરે છે, વળી બાળવું, ડુબવું, ઇત્યાદિક બીજાં અનેક નિર્દય અને વિચાર રહિત કાર્યોમાં જોડાય છે. એ સઘળું દ્વેષનુંજ પરિણામ છે. જેમ રાગ સારી અથવા માઠી, બેમાંથી એક પણ બાબતમાં રાખવા જેવો નથી; તેમજ દ્વેષપણ સારી અથવા નઠારી લાગતી બાબતમાં અથવા કોઇ-પ્રણ મનુષ્યમાં રાખવા જેવો નથી. મતલબકે રાગ અને દ્વેષ બેઉ, માણસને પોતાના યોગ્ય કર્તવ્યોથી અવળે માર્ગેજ દોરનાર છે. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ **ચારે કષાયો** રાગ અને દ્વેષમાંથીજ ઉપજે છે, અને સઘળા મનોવિકારોનું મૂળ પણ આગળ કહેવા પ્રમાણે રાગ દ્વેષજ છે. કષાયોથી થતી હાનિ વિષે જૈન શાસ્ત્રોમાં અને બીજી અનેક જગ્યાએએ (જેમકે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ છપાવેલા "**મનોવિકાર અને આશા નિરાશા** વિષે નિબંધ" વિષેના પુસ્તકમાં) ઘણી સારી રીતે કહેવામાં આવેલું છે. રાગ અને દ્વેષને જૂદા જૂદા માનીએ તેના કરતા એકજ વસ્તુની અવળી સવળી બે બાજુઓ હોય અને એવોજ સંબંધ હોય તેમ સમજાય છે. આપણા જૈનોના **તિર્થંકરોને** અનેક શ્રેષ્ઠ વિશેષણો આપેલાં છે, પણ તે સઘળાં ગૌણ ગણાયાં છે, અને '**વીતરાગ ભગવાન**' એ નામ ઘણા માનપૂર્વક અને વારંવાર બોલવામાં આવે છે, આ ઉપરથી પણ આપણને ખાસ સૂચીત થાય છે કે વીતરાગપણું એટલે **રાગ દ્વેષથી રહિતપણું** એ મોટામાં મોટું પદ છે અને પરમેશ્વરપદને લાયક બનવાને રાગ દ્વેષથી રહિત થવું એ સર્વથી પ્રથમજ અગત્યનું છે. **राग द्वेष मली मसाम्॥** એ વાક્યનો અર્થ પણ એવોજ છે કે રાગ અને દ્વેષ વિનાનું મન હોય, તોજ તેને નિર્મળ મન કહી શકાય છે. આપણામાં સામાન્ય માણસો વાતચીતમાં વારંવાર એમ કહે છે કે "અમુક માણસમાં જરાએ રાગ દ્વેષ નથી, એ તો **પરમેશ્વરનો લોક છે**" આવું કહેનાર અને સાંભળનાર, **દશલક્ષણીક ધર્મના** ધારણ કરનાર, અને વીતરાગ ભગવાનના શિષ્યોની રાગ દ્વેષની બાબતમાં કેવી સ્થિતિ છે, તેનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અતિશય દીલગિરી ઉપજ્યા વિના રહેતી નથી. વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલું આ ઝેર હવે આપણી

નસેનસમાં વ્યાપિ ગયું છે. અને ચોવિસે કલાકના જાગૃત અવસ્થાના વ્યવહારમાં તેમજ ઉંઘમાં સ્વપ્નો પણ રાગ દ્વેષની અસરવાળાંજ આવ્યાં કરે છે. આ સ્થિતિને પરિણામે તન, મન, ધન, અને ધર્મનો હ્રાસ થાય તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? લડાઇ ટંટા, અદેખાઇ, પક્ષપાત, અને સઘળા દુર્ગુણો જે, એ રાગ દ્વેષના સૈન્ય રૂપ છે તે સર્વે મૂર્તિમાન રૂપે આવીને આપણી ચારે પાસે વીંટાઇ વળ્યા છે. જો **શાંત મનથી** બરાબર વિચાર કરીને જોઇએ તો આપણાં હાલનાં બધાં દુઃખો અને બુમ બરાડાનું મુળ એજ છે. **રાગ દ્વેષથી રહિત થવું એનેજ** સામાઇક કહે છે. આ રાગ દ્વેષ રૂપી માનસિક વ્યાધિનું સ્થુળ રૂપ એજ **શારિરીક રોગો** છે. જેમકે રાગ શબ્દમાં એક માત્રા વધારવાથી જેમ "**રોગ**" શબ્દ થાય છે તેજ પ્રમાણે રાગમાં પણ થોડાકજ વધારો થવાથી રોગ થાય છે તેમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી. अति सर्वत्र वर्जयेत् અતિ એટલે વધારે=હદથી જાદે હંમેશાં છોડી દેવું જોઇએ. આ સામાન્ય વાક્યમાં જે "**અતિ**" ઉપસર્ગનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે તેજ શબ્દ પ્રીતિ, સ્નેહ, અથવા પ્રેમ શબ્દની આગળ ઉપસર્ગ તરીકે આવીને જોડાયાથી રાગ થાય છે, એમ રાગ શબ્દના અર્થનું નિરૂપણ કરતાં આ લેખમાં આગળ જણાવવામાં આવેલું છે. એ અતિ ઉપસર્ગેજ આપણને અતિ ઉપસર્ગ એટલે અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન કરેલું છે. હવે એક બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે આપણા જૈન વર્ગમાંથી ચોવિહાર કરનાર, કંદમૂળ નહીં ખાનાર, સોલસકારણ અને દશલાક્ષણિક, વ્રત કરનાર, ઉપવાસ અને એકાસણાં કરનાર, સામાઇક અને નવકાર મંત્રનો જાપ કરનાર એ વિગેરે માણસોની સારી સંખ્યા છે ખરી, પણ એ બધામાંથી રાગદ્વેષ નહીં રાખનાર કેટલા નીકળશે? વળી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની બાધાઓ લીધેલા માણસો માલુમ પડે છે, પણ **રાગ દ્વેષ નહીં રાખવાની બાધા (પ્રતિજ્ઞા) લીધેલા કોઇ માણસો છે કે?** આ પ્રમાણે હાલની સ્થિતિ કફોડી થઇ પડી છે. હાલમાં તીર્થક્ષેત્રોમાં શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરોમાં ચાલતા ઝગડાનું મૂળ કારણ રાગ દ્વેષ નહીંતો બીજું શું છે? તુર્કી અને બાલ્કનનાં રાજ્યોની લડાઇનું કારણ શું હતું? સઘળી દિવાની અને ફોજદારી ફરીયાદોનું મૂળ શું છે? રાગ દ્વેષ કે કાંઇ બીજું? એ રાગ દ્વેષ દુનિયામાંથી નાબુદ થાય, તો પછી આ જગતની સુખશાંતિનો કાંઇ પાર રહે ખરો?

આપણા ગામમાંથી અને આપણા ઘરમાંથી એટલે કુટુમ્બમાંથી જો રાગ દ્વેષ ટળી જાય, તો વિચાર કરી જુઓ કે આપણા સુખમાં અને **સામર્થ્યમાં** કેટલો બધો વધારો થાય? આપણને **આનંદ** કેટલો બધો વધે? અને **ધર્મ** પાળવામાં, **ધન** મેળવવામાં અને બીજાં ઇપ્સિત કાર્યો કરવામાં તેમજ **શારીરીક બળ** બુદ્ધિ વધારવામાં પણ આપણે કેટલા બધા ફાવી શકાયે? કેટલા બધા આત્મશત્રુઓને આપણે જીતી શકીએ? કેટલા બધા દુર્ગુણો દૂરથીજ તજી શકાય અને આ બધું થાય તો તેનો **સ્વાદ** આપણને કેટલો બધો **મીઠો** લાગે? આવો વિચાર આવતાની સાથેજ આપણું મોઢું પણ કેવું ભરાઇ જાય છે અને જાણે રાગ દ્વેષ હમણાંથીજ દુનિયામાંથી પોતાના વંગાણાથી શરમાઇને ગાંસડાપોટલા બાંધીને જતો રહ્યો હોય તેથી લીલાલહેર થઇ રહી હોય. અમૃતની વૃષ્ટિ થઇ હોય, કે કલ્પવૃક્ષની પ્રાપ્તિ થઇ હોય એવો આભાસ શું થતો નથી? ત્યારે જે વસ્તુ તજવાના વિચારથીજ આપણને **આશાદેવી** આવું સ્વપ્ન બતાવે છે, તેનો જો ત્યાગ કરવામાં આવે તો ભવિષ્ય કાળ આપણને એવું સુખ પ્રત્યક્ષ મેળવી આપશેજ એમ નહીં માનવાનું શું કાંઇપણ ખાસ કારણ છે ખરું? **अलमति विस्तरेण.**

धार्मीक शीक्षणनुं समालोचन.
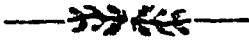
આપણી પાઠશાળાઓ. શ્વેતાંબર કોમમાં ચાલતા ધાર્મીક શીક્ષણની સાથે આપણા દિગંબર ધર્મના શીક્ષણને સરખાવતાં માલુમ પડે છે કે આપણે એ બાબતમાં ઘણા પછાત રહીએ છીએ. દરેક મોટા ગામમાં તેઓની પાઠશાળા, બોર્ડીંગો અને વખતે જૈનહાઇસ્કુલ પણ જોવામાં આવે છે, ત્યારે આપણી કોમમાં જૈનહાઇસ્કુલ તો બાજુએ રહી, પરંતુ પાઠશાળાઓ પણ જોઈએ તેટલી નથી. મુંબાઈમાં શેઠ હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડીંગમાં ધાર્મીક શીક્ષણ અપાય છે અને તેનાથી અલબત વિદ્યાર્થીઓને લાભ મળી શકે છે, પણ હજુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓએ વધારે ધ્યાન આપી શાસ્ત્રોનો ઉંડો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. અને કાર્યવાહકો તરફથી બોર્ડીંગમાં અપાતાં ધાર્મીક ભણતર વધારે રસમય બનાવવાની જરૂર છે. વળી સર્વ સ્થળે ચાલતી પાઠશાળા તરફ કાર્યકર્તાઓએ વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ધર્મ તરફ આપણા શ્રાવકોની અભિરૂચી નથી અને વળી ભટ્ટારકો વીગેરે આ બાબત તરફ દુર્લક્ષ આપતા હોવાથી આપણા ધર્મની પ્રભાવના વધવી બહુ મુશ્કેલ છે.

❦ ❦ ❦

ઉપદેશક ખાતું. ઘણી દીલગીરીની વાત છે કે ઉપદેશક ખાતું બંધ કરવાની જરૂર પડી છે. આપણે ભટ્ટારકોને ટેકસ આપી શકીએ છીએ, પણ ઉપદેશક ખાતું, જેનો કોઇ ઉપર કોઈ જાતનો હક કરી શકાય નહીં એવા ખાતા તરફ કોણ નજર કરે? ઇસુખ્રિસ્તના ધર્મમાં સંખ્યાબંધ ઉપદેશકો છે, તેઓ ગામે ગામ, ચકલે અને મોહલ્લે ફરી પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. વળી એવું પણ બને છે કે એવા ઉપદેશકો તરફ જ્યારે રસ્તે જનારા બેચાર માણસો પણ સાંભળવા ઉભા રહેતા નથી, તો પણ તેઓ બુમો પાડી ભાષણ આપ્યાજ જાય છે. એમ કરતાં કદાચ તેઓને કડુ વચન, ગાળી પ્રદાન, અને મુષ્ટિપ્રહાર પણ મળે છે, છતાં પણ પોતાના કામમાં જરા પણ નાઉમેદ થતા નથી. આજ કાલ આપણા નામદાર ઇંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય હિંદુસ્થાન ઉપર લગભગ ૨૫૦ વર્ષથી ચાલે છે, તો પણ હિંદુ ઉચ્ચ કોમમાંથી પોતાના ધર્મમાં લાવવાને બહુજ થોડાનેજ લલચાવી શકયા છે, તો પણ લાખો રૂપીઆનો ખર્ચ કરી બાઈબલની સસ્તી નકલો છપાવી કરોડાની સંખ્યામાં મફત વહેંચે છે, પણ તેમનો ધર્મ ફેલાવવામાં મુખ્ય અડચણ જ્ઞાતિભેદ છે કારણ કે જો કોઇ સ્વધર્મમાંથી વિમુખ થાય, તો તેને જ્ઞાતિ બહાર મૂકવામાં આવે છે. વળી તેઓ કહે છે કે જો હિંદુસ્થાનમાંથી આ જ્ઞાતિભેદ દૂર થાય, કેળવણીનો પ્રચાર થાય, દેશ્વે જેમ બને તેમ વધારે વિસ્તારમાં થાય અને બ્રાહ્મો સમાજ જેવાં સમાજો ઉભાં થાય તો ખ્રિસ્તિ ધર્મને ફેલાતાં વાર ન લાગે. બીજી અડચણ એ છે કે સ્ત્રીઓ ઘણા જુના વિચારને વળગી રહેનારી હોય છે, માટે જ્યાં સુધી ઇંગ્રેજી કેળવણીના પ્રસાદથી ખ્રિસ્તિ ધર્મનો સ્વાદ ચખાડવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી આ ધર્મ ફેલાવો મુશ્કેલ છે એમ તેમના મોટા મોટા પાદરીઓનું કહેવું થાય છે. હવે વિચાર કરજો કે હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીજાતને કઈ જાતની કેળવણી માફક આવશે?

❦ ❦ ❦

હરીફાઇની પરીક્ષાઓ. આપણા પડોશી શ્વેતાંબર સમાજમાં શું થાય છે તે તો જુઓ. તેઓ પોતાના ધર્મના પુસ્તકો સંખ્યા-

બંધ છપાવા લાગ્યા છે, લ્હાણીરૂપે પુસ્તકો વેહેંચાય છે અને ઇનામરૂપે પાઠશાળાઓમાં અપાય છે. વળી શ્રેણીબદ્ધ (series ot books) પુસ્તકો પણ બહાર પડે છે. **રાયચંદ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળા**ના ઘણા ઉત્તમ ગ્રંથો છપાયા છે.

થીઓસોફીકલ સોસાયટીની હરીફાઇની પરીક્ષા જેમ દરેક મોટા શેહેરમાં લેવાય છે તેવી હરીફાઇની પરીક્ષાઓ (Competitive examinations) શ્વેતાંબર સમાજમાં શરૂ થઇ ગઇ છે અને તેનાં ઇનામો ભારે રકમોના દરેક વર્ષે અપાય છે. આવી પરીક્ષાઓથી સૌથી વધારે લાભ થવા સંભવછે કારણ કે તેમાં જૈન તો શું પણ અન્યધર્મી પણ વાંચવા લલચાય છે. કહો વારૂ, ત્યારે આપણી દિગંબર કોમમાં આનો ભાસ કે કંઇ હીલચાલ પણ માલુમ પડે છે? અરે કેટલાકને ખબરજ નહીં હોય કે તેમનામાં કેવાં કેવાં નવીન પગલાં લેવાય છે! વળી અન્ન ફળ ખોરાકના હીમાયતીઓ તરફથી આ વિષય ઉપર નીબંધ લખાવાય છે, તેમાં ઉત્તમ નીબંધ લખનારને રૂ. બસો સુધીનું ઇનામ આપે છે. તેવું કાંઇ આપણી કોમ કરશે કે? શ્વેતાંબર સમાજમાં એક સેંટ્રલ લાયબ્રેરી સ્થાપવા દરેક સ્વધર્મી બંધુ પાસેથી ઓછામાં ઓછી ચાર આના જેટલી પણ રકમ લેઇ એક મોટું ફંડ કરવામાં આવે છે અને તેમાં પૈસા પણ દરેક ગામમાંથી ધીમે ધીમે આવતા જાય છે. વળી તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યની એક કીમતી સેવા બજાવી રહ્યા છે. જૂના જૂના ગુજરાતી ગ્રંથો, તેમની ભાષા, તેમના વિષયો, તેમની શૈલી વીગેરે બાબત ઉપર ચર્ચા ચલાવે છે. જુના પુરાણ **લેખો, સ્તંભો, ગુરૂની પટ્ટાવળીઓ,** યાત્રાનાં સ્થળ, તેમનું ટુંકવર્ણન, **વસ્તીના** આંકડા, વીગેરે વીગેરે અંધારામાંથી કાઢી છપાવી ઘેરે ઘેર મોકલાવે છે. તેવું આપણામાં જલદી થાય એવી ધર્માભિમાની દરેક બંધુને જીજ્ઞાસા થવા જોઇએ.

❦ ❦ ❦

વાંચનમાળાની જરૂર આપણી કોમના વિદ્વાન વર્ગ તરફથી એવી એક વાંચનમાળા તૈયાર થવી જોઇએ કે જેમાં ગુજરાતી તેમજ શાસ્ત્રીય મૂળાક્ષર વીગેરેથી માંડી બોધદાયક ધાર્મીક પાઠો, કવીતાઓ, તિર્થંકરોનાજીવન ચરિત્રો, સ્તુતિ, વીગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે. વળી તે ઉપરાંત એકજ રસ્તે ન જતાં સામાન્ય વ્યવહારીક બાબતો, આચાર, પદાર્થ વિજ્ઞાન, મુસાફરી, અન્ય દેશોનું બ્યાન ઉમેરી રસીક અને રમુજી બનાવવી જોઇએ. આ વાંચનમાળા નં. ૫ સુધી એવી બનાવવી જોઈએ કે ગામઠી કે સરકારી ગુજરાતી શાળાઓમાં બાળકોને જવાની જરૂર પડે નહીં. આથી **બાળ મન ઉપર ધર્મની સચોટ છાપ** એવા પડશે કે એ વખતના સંસ્કાર કદી પણ ભુસાઇ જશે નહી અને મિથ્યાત્વી ધર્મ તરફની અભિરૂચી નાબુદ થશે.

❦ ❦ ❦

ભંડારનાં શાસ્ત્રો આજ વખત એવો આવ્યો છે કે આપણા પૂજ્ય મુનિઓના જેવા, ગ્રંથો લખનાર નથી, પણ તેમની ટીકા કરવાની કે તેને સમજવાની શક્તિવાળા **પણ** નથી. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આવી છે, તો કહો વારૂ આપણે કુંભકર્ણની નિંદ્રામાં પડયા રહેવું કયાં સુધી પાલવશે? માટે આપણા જૂના **શાસ્ત્રો** ભંડારમાંથી કાઢી ઉધીઇમાંથી બચાવી **સંશોધન** કરી વધારે ઉપયોગમાં આવે તેવા ઉપાય મંદિરોના વહીવટ કરનારાએ લેવા જોઇએ. **વિદ્વાન વર્ગ**ની ફરજ એ છે કે આવી બાબતો તરફ લક્ષ દોડાવી પ્રયાસ આ-

દરવો જોઇએ. પણ **સરસ્વતી અને લક્ષ્મી** એક જગ્યાએ વાસો નહીં કરતી હોવાથી બિચારો વિદ્વાન વર્ગ લાચાર છે. **પંડીત પન્નાલાલ બાકલીવાલને** દિગંબર કોમે કોટી ધન્યવાદ આપવા જોઇએ કે જેમણે અનેક ઉત્તમ ગ્રંથો છપાવવા હીંમત સાથે પગલું ભર્યું છે, તેવાઓને શ્રીમંતોએ બનતી મદદ કરવી જોઇએ. દરેક દેરાસરમાં એમની સ્યાદ્વાદ ગ્રંથમાળાની નકલો વાર્ષીક લવાજમ રૂપીઆ પાંચ પોતા પાસેથી કે દહેરાના ખર્ચથી ભરી જરૂર જરૂર મંગાવવી જોઈએ.

❦ ❦ ❦

સેંટ્રલ લાયબ્રેરી. **મુંબાઇ, અમદાવાદ, સુરત અથવા વડોદરા** જેવા મુખ્ય સ્થળે એક દિગંબર જૈનશાસ્ત્રોની સેંટ્રલ લાયબ્રેરી સ્થાપવી જોઇએ કે જેમાં હસ્ત લીખીત તેમજ છાપેલાં શાસ્ત્રોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે. તેમજ તમામ જૈન ચોપાનીઆં, માસીકો, છાપાં વીગેરે મંગાવવા જોઇએ. આવી લાયબ્રેરીમાંથી જે કોઇ ગૃહસ્થને બહારગામ પુસ્તક વાંચવા જોઈએ, તે તેના ખર્ચે મોકલી આપવું જોઇએ અથવા **ફરતી લાયબ્રેરી** (Travelling box) ના જેવી કાંઈક યોજના કરવી જોઈએ. વળી ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી શાળાઓ, બોર્ડીંગો, પાઠશાળાઓમાં ધર્મની અમુક બાબત ઉપર **ઉત્તમ નિબંધ** (essay) લખનારને એક સારી રકમનાં પુસ્તકો **ઇનામ** તરીકે આપવા જોઇએ. છ વરસમાં "દિગંબર જૈન" માસીકે ઘણાખરાની શાસ્ત્રપ્રતિ અભિરૂચી ઉત્પન્ન કરી છે, તેમાં શંકા નથી પણ હજુ આ માસિક સમગ્ર વિદ્વાન વર્ગમાં વધારે ઉત્સાહ સાથે વંચાય એવું બનાવવાની જરૂર છે. જેમ બને તેમ આ માસીકનો વધારે સુધારા સાથે વધારે ફેલાવો થવાની અત્યંત જરૂર છે. ભેટ તરીકે અપાતાં પુસ્તકોના વિષયો વધારે ગંભીર અને પુસ્તકો દળદાર થવાં જોઇએ અને તે માટે દાતારોએ પોતાનો હાથ લંબાવવો જોઇએ.

❦ ❦ ❦

સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થાઓ આપણો સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક ક્રિયા અને જ્ઞાનની બાબતમાં દક્ષિણની સ્ત્રીઓ કરતાં પછાત છે, માટે દરેક મોટા ગામમાં અને બને તો નાના ગામમાં પણ એક **સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થા** ખોલવી જોઇએ કે જ્યાં તેઓ બપોરના બેત્રણ કલાક આવી ધર્મ સંબંધી પાઠ, પૂજા, સ્તુતિ, સ્તવન, ભરત, ગુંથણ, શીવણ, ઘરવૈદકનું વ્યવહારીક જ્ઞાન, (કે જેને અભાવે આજકાલ જરાક બાળક માંદુ પડ્યું કે તરત બગલમાં ઘાલી દાક્તરને ત્યાં દોડવું પડે છે) માંદાની માવજત વીગેરે વીગેરે બાબતનું થોડું થોડું જ્ઞાન મેળવે, તો ભવિષ્યમાં થનારી પ્રજાના કુમળા મન ઉપર સારી છાપ પાડી શકે. એક સ્ત્રી શીક્ષક રાખી તેનો તમામ ખર્ચ ફાળે પડતો વેહેંચી નાંખવો જોઇએ.

❦ ❦ ❦

ઉપસંહાર આ બધા વિચાર તો ઘણા ઉત્તમ છે, પણ કદાચ કોઈ એમ ધારે કે એમા **પૈસાની જરૂર** છે, ઘણા વિદ્વાન ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં સુધી રાહ જોવાની જરૂર છે તો એ વાત પણ ખરી છે, કિંતુ સમય અને સવડ પ્રમાણે જો આપણે યથાશક્તિ ઉત્સાહપૂર્વક કામ ઉઠાવીએ, તો થોડુંક તો કરી શકીએ.

N. P.

AN INTERPRETATION OF THE JAIN PHILOSOPHY.

(As Understood by the Writer of this Article.)

Philosophy is born of reflection, especially about knowledge and reality. Long before we trouble to reflect upon these subjects, however, we have the usual metaphysical theories that things exist and that we can and do know what they are. What are houses, for instance, according to the metaphysics of the ordinary man? They are brick and mortar shelters, occupiers of a certain space, durable for a certain time, and inanimate. They are called real; and all this consciousness of what they are is called knowledge. The houses are not called illusions, nor are they thought of as ideas. The knowledge of them is not called dreaming, nor is it thought of as a property of the houses themselves. Before we begin to reflect upon these subjects we are not critical in any way about our knowledge being knowledge of reality as far as it goes; nor do we question the real existence of that which is known. We are convinced that we know; and we act upon the conviction that known things and beings are real—including ourselves. However, any endeavour to enrich our understanding of knowledge and reality is to enter the field of philosophy. The Jain philosophy is claimed to be very ancient. It maintains that knowledge is possible, and that that which is known is reality.

KNOWLEDGE.

Knowing is the nature of every living being, from the highest to the lowest. The differentia of knowledge is consciousness, and in the lowest forms of life it exists in the sense of touch. One purpose of philosophy is to advance from the known to the unknown; and the process is a threefold one, synstatis, analysis, and synthesis. Synstatis is our first acquaintance with the object, a vague idea, we know only that it is something, we do not yet know what it is Next comes analysis; then synthesis; the various parts, properties, qualities, aspects, and relations found in the analysis are mentally added to the first vague idea and are conceived as being one thing; in place of the first vague idea there is a clear and detailed knowledge of the thing; the diversity found in the analysis is known as a unity. All knowledge is based on the five senses. Sensuous knowledge is the first to be developed. Afterwards comes knowledge by interpretation of signs. We develop knowledge by interpreting words, which are signs of ideas. After this comes what may be called psychic knowledge—we have direct knowledge of things without the intermediary of the five senses, but still, in the waking state while the senses are operative, it is not any kind of sleep or trance condition, it is a sort of clairvoyance. Mind knowing is next developed, whereby the person knows the minds of others; and, finally, comes unlimited knowledge, omniscience. This is latent in every living being. Know-

श्रीमान लाला विशेश्वरनाथजी जैन
यहिया गंज—लखनऊ
(धर्मनिष्ठ, सदाचारी वयोवृद्ध श्रीमान गृहस्थ)

बाबु फतेहचंदजी ओसवाल दि. जैन
छापाबाजार—लखनऊ
(धर्म प्रेमी प्रतिष्ठित श्रीमान गृहस्थ)

JAIN PRESS SURAT.

जैनधर्म प्रचारणी सभा—मेरठका सालाना जलसा (१९१२) का ग्रुप.

कुर्सीपर बैठेहुए महाशयों—१ बा. ज्योतिप्रसादजी ए. जे. (अहश्य). २ बा. जुगलकिशोरजी मुखत्यार. ३ बाबू सूरजभानूजी वकिल, ४ बाबू अर्जुनलालजी शेठी बी. ए.(जैपुर). ५ बा. प्यारेलाल एम.ए. बेरीस्टर-एट लो-मेरठ, ६ रीखबदास बी.ए. वकिल. ७बा. सुलतानसिंह वकिल, ८ बाबू कीर्तिप्रसादजी बी.ए. एल एल. बी. ९ लाला मन्नूलाल बेंकर, १० बा. प्रभोलाल लाहौर. ११ पंडित उमरावसिंहजी (संस्कृत अध्यापक, रुषभ ब्रह्मचर्याश्रम—हस्तीनापुर)

ledge has to be developed. Knowledge is the experience of the individual and cannot be imparted from one to another; everyone's is different from, though like, that of others. Knowledge goes hand in hand with life; it is of two kinds, true and false. Truth is knowledge purged of intoxicating elements. Fear, for instance, disturbs the mind, we fail to see the truth, and so we make wrong judgments about people, etc. True knowledge does not accompany a vicious life. Knowledge is not merely perception; perception is followed by a desire to act, and this again is followed by a determination to act. If we see a butterfly, we desire to let it live, and this feeling is followed by a determination not to kill or hurt it. Knowledge, whether ordinary, scientific, philosophical, or religious, ends in a determination to act. If the knowledge is true the action will be good. The Jain philosophy recognises that there are two ways of knowing things. There is a sense in which things have a beginning, and there is a sense in which things do not have a beginning; and this is true of every real thing. As far as its substance is concerned there is no beginning to it, but so far as the particular mode of its manifestation is concerned there is a beginning. A butterfly begins to exist when the chrysalis dies, but the living being in the chrysalis was never out of existence; immortality extends backwards as well as forwards. The universe is the totality of realities, and, according to how they are thought of, it does and it does not have a beginning; both statements are true from different points of view.

REALITY.

The word has many meanings, but here that which is real is called substance. Substance is not an illusion, it never was and never will be one homogeneous thing, nor one individual being. According to the point of view from which it is regarded, substance is that which performs a special action, that in which there are origination, destruction and permanence, that which is the subject of qualities and modifications, or that in which the differences of space, time, and modification inhere together. Making a division by dichotomy, substance is (1) alive and (2) not alive. Under this latter heading are matter, space, and two more real things, dharmastikaya and adharmastikaya, not recognised in any other philosophy, and for which there are consequently no English names. These serve respectively as the means by which moving things move, and resting things remain stationary in the sense of not moving. In this philosophy space is regarded as something real; it is that which contains everything else and does not need to be contained itself. Time is, as a matter of convenience, figuratively called a substance, but it is not really so. Really it is the modification of substance; it is that modification which

enables us to know the anteriority or posterity of a thing. Time is really the duration of the states of substances. Matter is composed of atoms, the atom is the ultimate unit, it is smaller than that contemplated by modern chemistry, and is not a compound of other units. It is one of the permanently lifeless realities; matter is unconscious whether stationary or moving, in life or out of it. Life is an abstract idea; having life is the nature of living beings, and these are concrete realities The characteristic which differentiates them is not movement but consciousness. Movement is not always a sign of life, while consciousness is. It never leaves the living being even in sleep or other so-called states of unconsciousness. It may be more or less obscured. A quality never leaves its substance. Consciousness does leave the body at death, and consequently cannot be a quality of the body. Skin, brain tissue, and all parts of the body are composed of chemical elements, lifeless, unconscious atoms. Vibration is not an event of consciousness but of motion. Consciousness is awareness, a synthesis of percepts and concepts, something quite different in kind from movement of matter. As consciousness is not a property of the body it must be the property of something else; in the absence of a more suitable word, that thing may as well be called the "soul." It is the living being, the individual, the self, the ego. It is only in the sense of being in combination with the ego that the body of a living being is alive, as it is only in the sense of being in combination with salt that water is salt; the salt is salt, not the water; the living being is alive, not the body. The living being is a soul with a body; he is not a body (with a soul looked upon as not himself). No self can ever be wiped out; always, and for ever, each one of us is part of reality, and never becomes any other part.

CONCLUSION.

There is not any other reality in the whole universe than one of the five above-named realities, viz., living beings, matter, space, and two others. The malefaction, misery, and ignorance of living beings are caused by the essentially divine qualities being obscured by matter—dross; its combination with the self is a subtle one and cannot be mechanically separated; this foreign element does not leave the being at death, but accompanies it in its re-birth elsewhere until it is finally removed. To remove it is to reach an ideal existence. The process of removal is through stages of development in which the latent qualities are gradually brought out; it takes place either naturally or scientifically. The means by which it is effected form a system of ethics; these are based on the philosophy in the Jain faith; and, in conclusion, the remark may be allowed that not all the philosophy is given in this article.

ERTWA (HERBERT WARREN)

T. P.'s Weekly (London) 3-1-13.

LORD MAHAVIRA'S COURT.

(THE BRILLIANT HALL OF LIFE)

(By **Jagmandarlal Jaini** M. A. Bar-at-law, LONDON).

Twelve months have passed and Lord Mahavira's Candles uncovered by the **"Digambara Jaina"** have gone on shedding their undying lusture on the portals of the Lord's Palace. The first Candle illuminated the legend. Thou art independent; thou art free; and therefore thou art responsible. The second Candle showed us: All life is sacred; all living beings are brethren.

The light at the portal prepares us for the greater illumination in the Lord's Court. We enter and we are in an ocean of light that defies description. Yet we are not dazzled or dazed so much as calmed and strengthened. In the Court we find two pillers of divine purity and whitest brilliance. The light seems to circle and circulate round the rose-pearl steadiness of these two white columns of solid splendour One of these is Firm Knowledge. The other is Conduct. Beyond them is Eternity and Bliss which are palpable, visible, but still not quite comprehensible by us, as they extend onward in an endless vista of Light, Glory and Life. The only way to reach this Great Goal is through the Pillars of Firm Knowledge and Right Conduct!

The wanderer who enters the hall says: Indeed all are free. Every one who chooses can enter here. There is Peace too. How can life really clash with life? Struggle for Listence? There is no push on or push aside here; there is Co-operation—willing and loving **Co-operation for Listence.** Not struggle but support for Listence. Great Science is supplemented by eternal Religion. Science makes matter handy and obedient to Man's mind. Religion fills this mind with aim, courage and inspiration. Science gives us Ambition. Religion gives this Ambition eyes. Science makes creature comforts ours. Religion slakes the thirst and fills the depths that are beyond science. The wanderer feels the undercurrent of science entwined in loving fraternity with the keen and busy light of Religion. By the habit of division of mental labour, he distinguishes the two, but really he feels they are one

The Philosophy and the Conduct of Life—the two white pillars, lend lustre and greatness to each other. They are like the two hands working at the rope of life drawing it up from the pit of **Samsara** (cycle of existences). Alternately the right and left hand support and push on each other's work, till the rope is all drawn up and the drawer gets the invaluable jewel of Nirvana.

Two objections are frequently taken to Jainism. (1) That it is

narrow, sectarian. (2) That it is no good in practice.

Jainism is narrow, only if it fills a narrow heart. Its narrowness may be borrowed from the vehicle in which it is carried. A religion, which prima facie a hourly insists upon an Universal Brotherhood not of mankind only, but also of all living beings,—how can such a religion be narrow? Jainism is not narrow at all. It is not narrow in its contents, in its aim nor in its theory or in its practice. It is very cosmopolitan. Its contents give room to all kinds of Sciences, philosophy and arts. Its aim is the happiness of all living beings. Its theory is perfect Conduct based on perfect knowledge. Its practice is scrupulous care of all life.

As to the charge of sectarianism Jainism is sectarian, because its followers are not many, and these also are not fully aware of the urgent universality of their faith. Their sympathies are sectarian, because their knowledge is incomplete and the spring of Love in their hearts is not full and steady. To say the least, it is unfair to transfer the blame from the followers (so-called) of a creed to the creed itself. Some say, sactarianism is incompatible with the new national aspiration in India. This is a misconception. A good Jaina would make a better Indian, than the Jaina—Indian who is not a good Jaina. This is the rule, and an exception, if there be one, cannot disprove it. Why only the national aspirations?—A true Jaina breaths the still rarer and higher air of international and indeed universal peace and prosperity. Jainism is not only tolerant of other religions. It sees and appreciates the truth that is in them. It only refuses their claim to confine perfection and Salvation to some particular individual and his advocacy or intermediation on our behalf with someone at whose sweet will our life is carried on. Jainism may be said to be the ancient Theosophy of the world that has continued and shall continue on for as long as Truth and Humanity go together.

The second objection is: Jainism is no good in practice. It may mean either that Jainism is impracticable; or that people who follow its tenets cannot be very good citizens. This last construction is refuted as soon as stated. Jainas are a small, but a select community. They are prominent business men and well-to-do public men and philanthropists also in all parts of India. Indians have but only recently begun to go beyond the seas, and the Jainas have been the first to cross the waters and establish business and other relations with the countries East and West of India. They flourish in Burma, Aden, Africa, Paris and London.

As to the practice of Jainism, a distinction must be made between the rules of conduct for Jaina mouths and Jaina laymen. The ancient culture of India may not be revivable and to that extent, the rules of Conduct for Jaina monks are antiquated. But the norm of Jaina lay ethics is fast becoming the standard of conduct of a numerous and important body of men and women in the Western countries.

Thus Jainism is hardly open to criticism of the kind that is levelled against it.

The fact is, that presented properly and shorn of its unessential excrescences, Jainism, despite its antiquity of three thousand years and more, is an up-to-date system of thought and life, and as practicable and useful in Paris, London and Berlin today, as it was in Pataliputra, Ajodhya and Vesali, when the Railway were not and telegraph pole did not contest the living height of the palm in the plains of Behar, nor the whirr and creak of factory and mill disturbed the noonday stillness of the Mahavana (the great Forest) at the foot of the Himalayas. Lovers of Jainism then retired in the solitude of the forests to learn and digest the Jaina solution of life. Now they retire into the busiest towns of modern civilisation to see if the forest-born doctrine of Lord Mahavira is sturdy and steady enough for the shock and struggle of the changed conditions of our life. Our conviction is that Jainism is not and cannot be *dehors decombat*; only the changed point of view must be thoroughly realised and our activity must be organised in the oldest spirit but on modern lines. Thus alone Jainism can be extricated from oblivion and opprobrium and made the living blessing for the world's millions that it surely deserves to be. This is the inspiration and illumination of the Lord's Court & the Faith & Conduct pillars point to the *modus operandi*. Serious individual & collective effort must be made to give fixity & publicity to the Jaina tradition; & to bring the peace & love of a true Jaina life as near to as many of our fellow-beings as possible. For us Jainas, the true attitude is that of the chant of the Yasna, hymn to Ahura-Mazda.

"Shine on the whole race of man,
Believing and unbelieving."

Great indeed is the marvel of Jainism. To be a Jaina you need not necessarily even call yourself a Jaina. Live the life of a Jaina, and whatever you are, whatever your name, creed or country, you are a good Jaina. Thus you enjoy Virtve with Liberty. There are hardly any Dont's or Do's in the inmost heart of Jainism. Be and Live are its short and sweet commandments. "Be in the light of Firm Knowledge," says Pillar number one; "Live in this light", says Pillar number Two. The spirit of Love whispers sweet music. Unseen bells tinkle softly lulling murmurous hum of rose-fragrance and dew delicacy. The cars bring the dawn of Aurora nearer to the eyes and the seas and seas of the light and delight heave huge and endless beyond the Pillars. The whole seems to taper into a mingled sight and feeling of Peace and Bliss. The Wanderer would fain linger and gain the self, by losing himself in the divine Hall for ever. But the Karmic body is still on and he must go out to try and doff it so that he can slip through the pure white Pillars to Eternity, to Nirvana!

We hope the readers of the *Digambara Jaina* will walk into the Hall of Light themselves and introduce their friends and families also to the brilliant significance of the Candles and the Pillars.

Peace to All!!!

79 Linden Gardens,
Bayswater, London, } J. L. JAINI.
August 12, 1913.

THE PRESENT CONDITION OF THE JAINS AND THE WAYS TO PROGRESS.

(*Specially written by*—**Manilal H. Udani**
M.A.,LL.B.; F.L.L.C. BOMBAY.)

A glance at the present condition of the Jains in different cities in India, a judicious comparision of the present state with the height of eminence that they enjoyed a few centuries past, and the fact that while the other communities are seen busy with the ways for their advancement in the race of nations, the Jains are lagging behind, as if grossing about in the dark instead of utilizing all the resources in their hands, which if rightly wielded would bring them in the forefront, is a fact which can not but grieve the heart of each and every follower or sympathiser of Jainism. Feeling the same sentiment of regret, many a time and oft that a mighty community like ours is going day by day to a downward path of degradation, seeing that the intelligent members of our community are defacting and growing indifferent, on account of the distorted state of things and the noble precepts of Jainism which are quite enough to dominate every other faith, and so eloquently preached and austerely practiced by our Tirthankaras being now thrown into neglect, and feeling in earnest that unless a vigorous effort be made by us to strengthen the chord that binds us all as Jains and Jains, to realize that we are all one whose duty it is to save the noble religion from falling into neglect and to take a pride in elevating the national honour as a community, a day may come when it will be a difficult task to find out even a few hundreds of Jains who may be the true adherents to the noble faith of Jainism. With this object in view I beg to drop the following suggestions, which if earnestly attended to by the influencial members of our Jain community, may bring us nearer to our welfare.

First of all I beg to point out that the causes of our downfall are all internal and not external and may be ascribed generally to the primary cause that since long we have ceased to regard ourselves as brothers, who are all enjoined by our mighty Lord to preserve Universal Love towards all Nature is a very powerful agent, and where it finds a slightest deviation from its commandment, it never fails to take its revenge. I believe, same is the case particularly with the Jains and generally with all Indians. So long as one is perfect in his duties, no consequence will harm him the moment the laws of nature are violated or interpolated, and the chord of harmony is broken the devil steps in and the mischief is set a foot.

A nation or community is like a

body which is bound to be healthy, so long as its members perform their allotted functions but the moment the hands refuse to work, the feet refuse to walk and the brain refuses to guide the whole system will totter and as a natural consequence all the members will perish. Similarly a community cannot be sound and cannot do any work, if its members are discordant and do not work in harmony. The chain of harmony being broken, the community can make no progress, all its civilization, reform or elevation is thereby hindered. Such a disease has taken hold of the body of the Jain community and till the harmony and union be restored, and Universal Love preached and practiced by our Lord be recognized by all of us, we must remain as we are and cannot expect any progress.

It is now hightime that we should all of us realize this disease of disunion and should try to eradicate it as early as possible. It is a foolish phrenzy that has taken hold of us at the present moment that we should forget that our national honour and status as Jains is more endearing to us than the status as a faction. Let us remain Swetambers, Digambers or Sthanakawasis as it may be our fortune to have been born in any of these sects but let us not at the same time forget that we are all Jains under the shelter-protection of the same Tirthankaras and in whose name we are nearer to each other than any other member of the other community and in whose name we should elevate the honour and status of all of us as Jains and not defile by internal struggles or disunion.

To go to find out the causes of this disunion and disruption, is inexpedient and undesirable. Impartially speaking, I do not believe any of the three section is at fault or responsible for this result. But it is a misfortune of the community and its members, that in the height of our religious fervour and excitement, we forget ourselves, forget the common bond by which all are united, and go to the extent of even annihilating each other. This is a misfortune mistake, and an ominous accident, due to ignorance of our brothers and the intelligent members of all the three sections have come to recognize this mistake, that by this internal civil struggle, we weaken each other; and the community as a whole becomes impaired and goes to ruin day by day.

This being an admitted fact that the three sections of the Jain community are not at harmony with each other and that owing to this state of things, we are hindered from making any communal progress and communal welfare and that whereas we ought to have made great advancement in this era of civilization, we have really fallen backward, it is high time that the intelligent members of our community should take up this question, mend the error continued from time past and consider the main point at issue as to finding out the ways leading to communal welfare, so that our community may

come in the forefront and take an elevated place in the rank of other nations, which it rightly deserves. By the bye I may point out that it is not lach of effort but the lack of right effort in the right direction, that we have remained backwards and command little status, inspite of all the means at our hands. Each of our three sections is trying its level best through each of our conferences and no effort has been spared by the leaders of each sect, to make popular and effective their conference and its work amongst its members but with deepest regret we have been able to achieve very little practical good, at very high costs. This can be easily done by moving all the general affairs of the community through a common institution which may be duly represented by the intelligent and effecient members of each sections.

This being realized I may further remark that the Jains are rich, devoted to commerce and industry and are more amenable to reason than any other community. Again being unexceptionally loyal to the Government they are likely to advance within a short space of time, in education and civilization and will take a high place in the rank of other communities and maintain its status and position through the due help of our Benign Government.

To give briefly a picture of our present status. I may point out that we are greatly backwards in education in comparision with other communities. While the other communities are active in their advancement, our community has not been fortunate enough to produce statesmen, politicions, orators, journalists or philosophers who might lead and elevate the members. Social reform which is the basis of progress of every community and which ought to be adopted by the people as a primary step to their welfare, has hardly been practically moved in our community although a series of resolutions can be seen in the annals of our conferences. This is an age of keen compitition and almost all the people of our community have come to find out the fact, that it is even a most difficult task to earn one's livelihood, unless one can make an intelligent use of his abilities. Our people coming from distant places to make a living for them in the rich cities of India, are put to immense hardships, for want of any institution whose sympathatic members may guide them or get them engaged somewhere. It is a matter of regret that a mighty community like ours cannot count upon a few orphanages for the helpless, a few working homes, widow's homes, a central Jain College, a few high schools, a central Jain press, a few circularing libraries and such other instutions which might educate public opinion and which might satisfy the requirements of the age. There are so many drawbacks in us which can be counted in a number of pages as the causes that hinder our progress, but it is needless to dilate upon them.

What touches us the quick at the present moment, is to find out
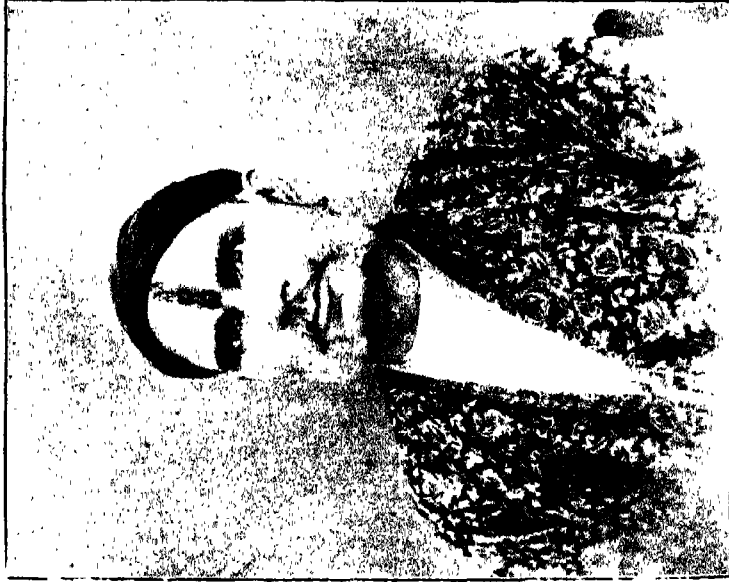
श्रीमान पंडित पन्नालालजी गोधा—शेरगढ (कोटा)

श्रीमान पंडित पुत्तूलालजी—इटावा Etawah

JAIN PRESS SURAT.

श्रीमान शेठ वालचंद रामचंद हरभाइ देवकरणवाळा सोलापुर.

જાણીતા દાની અને વાલચંદ ઉગરચંદની પેઢીના મુખ્ય સંચાલક વ્યાપાર શૂરા જૈન ગ્રહસ્થ કે જેમણે ગત વર્ષમાં મુંબઈમાં રૂપિયા દોઢ કરોડનું રૂ એકે તડાકે તેણે લીધું હતું.

श्रीमान राय बाबू गुलाबचंदजी साहब—ओ. मेजीस्ट्रेट छपरा.
(શ્રીમાન અને વિદ્વાન ધર્મપ્રેમી જૈન ગ્રહસ્થ તથા અનેક સરકારી સંસ્થાઓના મેમ્બર.)

the ways through which our community can attain to the high position in the rank of nations which it so justly deserves and for which it commands all the necessary resources. First of all we must all realize the fact that according to the change of time we must change the ways of utilizing our charities and consequently instead of spending any monies upon making Temples and decorating idols, we should try to utilize the same amounts upon the propagation of liberal education amongst the Jains broadcast without any distinction whatsoever of caste or sect. Above all we must realize this stand point, as the only way to our welfare in the near future and on which subject we must meet unitedly.

(2) Without in any way interfering with the work of our conferences, let us allow them to mind particularly the work relating to their own sect.

(3) Let a General institution duly represented by the leaders of all the three sects be put into active operation and let all the general work viz. Jiva Daya work, Educational work, and questions relating to the Political and Literary status of our community as well as questions relating to social reform and prevention of evil customs be all left to the general body, which should form the system regularly helped in its works harmoniously by its three hands representing the three sects.

(4) The General Institution should establish its branches in every large city of India, to look after particularly the welfare of the Jains of that place and specially for encouraging the general work.

(5) A few chosen intelligent Jains should be sent to foreign countries to study the elements of a mighty nation and how they can be practically adopted in our community.

Scholarships should be formed for sending our intelligent youngmen to foreign countries for technical and higher education.

All these and several other questions of great importance can be then taken by the General Institution, the moment we all join hand in hand unitedly and harmoniously with a liberal and magnanimous mind, with a sincere will for the welfare of our brothers and with the universal love so eloquently preached and practiced by our Lord Mahavir.

We are being thinned in number and strength day by day and the spirit of union being neglected, the holy religion is being defiled and its adherants, falling into miseries, degradation and weakness through internal struggles. Brothers, let us be wise before it is too late, the condition of our brothers appeal to your high sense and conscience to do that and Implore you, in the name of our welfare, to give up all the differences of our mind, like a high noble Jain of old age who took pride in forgiv

ing and forgetting and who possessed to a very high extent the spirit of Tolerance which we badly need at the present moment. Let us realize that spirit of tolerance in right earnest and that spirit united with Universal Love towards all and a sincere will and a common effort on the part of all of us will dispel, before long, the gloom of ignorance from us and will shower upon us the smiling rays of a rising sun and as a result, knowledge and wisdom with all its natural consequences. Decide soon whether you will have knowledge or ignorance, strength or weakness, union or disunion, a bright and blooming community or a dark and decaying one and whether you will mend or mar your own future as well as the future of the whole community, for want of mere tolerance on your part for the views of your brothers, if you decide that you ought to and you are enjoyed to prefer the former be up and do not delay to communicate your views on the subjects as early as possible.

प्रभूवर्शन अने ते केवी रीते करवां?

(લેખક:-શા. પુનશી અરજુન-ધુલીઆ.)

આપણું મન એવા તો પ્રપંચોથી ગુંથાયેલું છે, માનસિક મોહના વિચારોથી ભરમાયલું છે કે આપણે પ્રભૂદર્શન, પ્રભૂભક્તિ શું છે, તેનાથી શા લાભો થવાના છે, એ વિષે અજાણ્યાજ રહ્યા છીએ, પણ વિચારથી તપાસ કરીશું તો સ્પષ્ટ જર્ણાશે કે "મનુષ્યને અનંત સુખ આપનાર પ્રભૂભક્તિ અને પ્રભૂદર્શન એ પહેલુંજ પગથીઉં છે."

બંધુઓ, વિચાર કરો. પુર્વાપાર થઇ ગયલા અનેક મનુષ્યોએ મંદિરો બંધાવી મૂર્તિઓની સ્થાપનાઓ કરી છે. સિદ્ધાચળજી, આબુ, ગિરનારજી, સમેત-શિખરજી, વગેરે તિર્થો વસાવ્યા છે શા માટે ? સૌ કોઇ એકજ અવાજે કહેશે કે "પ્રભૂદર્શન માટે", "પ્રભૂભક્ત માટે", "પ્રભુ નામગુણ સ્મરણ માટે" અનેક મહાત્માઓ મોક્ષ પામ્યા છે, એવાં તિર્થો તો દૂર રહ્યાં, પણ, આપણી પાસે, આપણે વસીએ છીએ, તે ગામનાં મંદિરોમાં મારા જેવા જુવાનિયાઓએ ભાગ્યેજ પર્વના દિવસો સિવાય પગથીઉં પણ જોયું હશે.

પ્રાતઃકાળમાં આપણે નજર કરશું તો અનેક ધર્મ ભગીનિઓ પ્રભુદર્શન માટે ઉત્સુક થઇ સાફ સ્વચ્છ કપડાં પહેરી, હાથમાં શ્વેત અક્ષતની કોથળીઓ લઇ, જીનમંદિર પ્રત્યે જતી દેખાએ છીએ, તેઓમાંની કેટલીક એવી ઉતાવળથી જતી જણાય છે કે ઘરમાંનું કાંઇક ત્વરાથી કરવાનું કાર્ય બાકી રહ્યું હશે ? બચ્ચાંઓ બિછાનામાંથી ઉઠશે, તેમને સમજાવવાં પડશે, જીન મંદિરમાં વીતરાગ દેવની પ્રતિમા સમીપ ફક્ત હાથ જોડી આપણી સ્વાર્થતાની યાચના કરી, નમન કરી, પાછી ફરતી જણાય છે. કોઇક તો રસ્તે ચાલતી યા આવતી તરૂણીઓ સાથે આત્મકથાઓ કરતી જણાય છે. કોઈ આગતા સ્વાગતા સુખ સંબંધી પ્રશ્નો પુછે છે. કોઈ મંદવાડની, તો કોઇ દેશ પ્રદેશની હકીગતો જણાવતી જણાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મ બંધુઓ અરસપરસના વેપાર સંબંધી, તો કોઈ નફા નુકશાન સંબંધી, યા હિશાબ કિતાબની વાતો કરતા સંસારના મોહને આધિન થઇ પ્રભુમંદિરે હાથમાં ઝુલતા અક્ષતના વાટવાઓ લઇ જતાં જણાયછે

જીન મંદિરમાં જઇ મ્હોટે સાદે પ્રભૂ-ભક્તિ કરે છે. ત્યારે માનસિક વિચારો સંસાર સંબંધી કાર્યોમાં ગુંથાયલા હોય છે. મેં હજુ સુધી કાલનું કાર્ય કર્યું નથી, ફલાણા ગૃહસ્થને સવારમાં મળવા માટે કહ્યું છે. બચ્ચાઓ નિશાળે ગયા ન હશે. વગેરે અનેક ઉપાધિઓથી ભરપૂર રહીયે છીયે. સામે જો કે મહાવીર પ્રભૂની, પારસનાથ પરમાત્માની, યા શાંતિનાથ ભગવંતની પ્રતિમા હો, તેઓના ગમે તેવા ગુણો હો પણ સ્મરણ થતાં નથી. સમજો કે જેવી રીતે સરકાર સત્તાથી શાક્ષી માટે સમન્સ આવેલું હોય અને તે માટે નાઇલાજે શાક્ષી પૂરવા કોર્ટમાં જવું પડે છે. તેવીજ રીતે દુનિઆની સત્તારૂપ બોજાને ઉતારવા, બીજાઓને ધર્મનું બાહ્ય સ્વરૂપ જણાવવા તરતજ જીન પ્રતિમાને હાથ જોડી જીન મંદિરની બહાર પડે છે.

જેમ એક ડોસી હતી, કે જે હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં સૌથી પહેલાં જીનમંદિરમાં જઇ પ્રભૂ પાસે યાચના કરતી કે હે પ્રભૂ! હે દીનાનાથ! મને અનંત સુખ દેનાર મોક્ષ આપો. તે વખત તે મંદિરનો પુજારી એક રક્ષક હતો તે રોજ સાંભળતો હતો, ત્યારે મનમાં વિચાર કરતો કે આ ડોસી ખરેખર ખરા અંતઃકરણથી અત્યંત તિવ્ર લાગણીથી મોક્ષની માગણી કરે છે-ખાસ મોક્ષની અભિલાષીણી છે. એક સમયે ડોસી પ્રપંચી કાર્યમાં ગુંથાઈ જવાથી પાંચ યા સાત દિવસ જીનમંદિરમાં મોક્ષની યાચના કરવા જઇ શકી નહી, ત્યારે પુજારીએ વિચાર કર્યો કે ડોસી પાંચ સાત દીવસથી મોક્ષ માગવા કેમ આવતી નથી? એમ વિચાર કરતો હતો એટલામાં ડોસી આવતી જણાઇ, તેને પુજારીએ પુછ્યું-ડોસીમા, પાંચ સાત દિવસથી મોક્ષ માંગવા ન આવ્યા? ડોસીમાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, દિકરા, ઘરમાંની એકની એક ભેંશને પાડો અવતર્યો અને તે જન્મ પામતાં મરી ગયો તેના શોકને વશ થઈ ભેંસે દુધ આપવું બંધ કર્યું અને દોહવાની વખતે લાત મારવા મંડી, તેની વ્યવસ્થામાં રોકાઇ, તેથી આવી શકાયું નહી. બે દિવસથી મહિષીએ, પાડાનો શોક વિસાર્યો છે અને હવે નિયમિતપણે દુધ આપે છે, ત્યારે આજે શ્રી વીતરાગ દેવ પાસે મોક્ષની યાચના કરવા આવી. પુજારીએ વિચાર્યું કે ડોસીમા પૂરી પ્રપંચી છે. પ્રભૂ પત્યે ખરા જીગરની પ્રીતિ નથી, ફક્ત બાહ્ય આડંબરથી દુનિયાને દેખાડવા માટે મોક્ષને માગે છે. પણ અંતર સાફ નથી ત્યાં સુધી શું આ ડોસીને મોક્ષ મળવાનું છે? માટે કાંઇક ઉપદેશ આપું એવા વિચારથી બીજે દિવસે જ્યારે ડોસીમા મોક્ષ માંગવા આવ્યા ત્યારે પુજારીએ કહ્યું-ગઈ રાતના સ્વપ્નામાં ભગવંતે મને કહ્યું કે આ સવારમાં રોજ મોક્ષ માંગવા આવતી ડોસીમાને હું જલદીથી મોક્ષ આપીશ. ડોસીમા તે સાંભળી ઘણાજ હર્ષઘેલાં થઇ ગયાં અને કહેવા લાગ્યાં-ઘણા વરસે પ્રભૂએ દાદ સાંભળી, પણ દિકરા ક્યારે મોક્ષ મળશે? એ વિષે કાંઇ કહ્યું છે? પુજારી બોલ્યો, ડોસીમા તે વિષે ભગવંતે જણાવ્યું છે કે, પહેલાં તો ભેંસ મરી જશે, પછી તમારો દિકરો મરશે, ત્યાર બાદ તેની વહૂ અને તેનાં બચ્ચાં મરશે અને છેવટે ઘરને આગ લાગશે તે સાથે ડોસીમા તમને મોક્ષ મળશે. ત્યારે ડોસીમા બોલ્યા-ના બાપૂ-ના! મને એવો મોક્ષ જોઇતો નથી. બાલ બચ્ચાંઓનું મરણ જોઉં, મારી વહાલી મહિષીનું મરણ જોઉં. એટલું તે શું મોક્ષ વાસ્તે અડયું છે? આ ભવે નહી તો આવતા ભવે, આવતા નહી તો બીજા ઘણા ભવો આવશે ત્યારે માગી લઇશ. પુજારી બોલ્યો-ડોસીમાં, ત્યારે ફોકટની શા માટે પ્રભૂ પાસે મોક્ષની યાચના કરો છો? લોકોને બહારથી ભક્તિનું સ્વરૂપ બતાવો છો, જ્યાંસુધી આંત-

રિક મોહદષ્ટીની મલીનતા દૂર નથી થઇ ત્યાં સુધી, તમને મોક્ષ મળવાનું નથી. તો મારા ધર્મબંધુઓ કેવી રીતે અનંત સુખ મળે ? આંતરિક ભાવથી કે બાહ્યિક ? જેવું ચિત્ત બાહ્યિક રાખીયે છીયે, જેવું હેત બચ્ચાં ઉપર કે પ્રિય પત્ની ઉપર રાખીયે છીયે, તેવુંજ હેત, શુદ્ધ પ્રેમ, જીનરાજ પ્રત્યે રાખી તેનું સાચા અંતઃકરણથી સ્મરણ કરો. કહે છે કે—

પ્રભૂતાકો સબ કોઇ ચહે, પ્રભૂકો ચહે ન કોય.
જો પ્રભૂકો દિલસે ચહે—તો દુઃખ કહાંસે હોય?

માટે પ્રભૂતાને મેળવવી હોય તો આંતરિક મલીનતાઓને દૂર કરો ? સ્નેહથી, સાચા ભાવથી, શ્રી જગ્તનાથ વીતરાગ દેવની ભકિત કરો, સાચો ભાવ રાખો. કોઇ કહેશે કે, બાળપણમાં વિદ્યા શીખવી જોઇએ, તરૂણપણામાં લક્ષ્મી મેળવવી જોઇએ, અને વૃદ્ધપણે સુખ પામી પ્રભુભજન કરવું જોઇએ. પણ જેમ ત્રણે અવસ્થાઓમાં આપણે સુખની ઇચ્છા કરીએ છીએ તેમ તેવીજ રીતે ત્રણે અવસ્થાઓમાં પ્રભૂનું પુજન, દર્શન, ભક્તિ દરેક મનુષ્યે કરવીજ જોઇએ.

પ્રભૂમંદિરમાં જવા માટે ઘેરથી નિકળતાં, બાહ્યિક વિચારોને ત્યાગી એક અરિહંત દેવનું સાત્વીક રીતે સ્મરણ કરી તેનુંજ શુદ્ધ ધ્યાન ધરતાં જીનમંદિરમાં પ્રવેશ કરો અને જીનપ્રતિમાને આનંદથી દોષો રહિત નિહાળો. વીતરાગ દેવની પ્રતિમા સિદ્ધાસનના આકારે, નાસિકાના અગ્ર ભાગની દષ્ટીયે, શાંત રસમય મુદ્રાયે, પદ્માસને પલહટીપર ચત્તા હાથે બેઠેલી જણાવે છે, આપણને સૂચવે છે, બોધ આપે છે કે, જો તમારે મારા જેવાં થવું હોય, તમારે પૂર્ણ આનંદ મેળવવો હોય, તમારે નિરંતરના દુઃખરૂપી જન્મમર્ણાદિ ફેરાથી ટળવું હોય, તમારા આત્માને અનંત સુખનું ભાન કરાવવું હોય, તો અહીં મારી સમીપ આવો, મારી સ્થિતી તપાસો, મારા ગુણોને જુઓ, અને તેવા થવા પ્રયત્ન કરો, તો જરૂર મારા જેવા આત્મસ્વરૂપ થઈ રહેશો, અને અનંતસુખને પામશો. અહા ! હા ! ફકત સાચા દેવની પ્રતીમાને નિહાળવાથી બોધ થાય છે, તો તેમના અનંત ગુણોનું સ્મરણ કરશું તો કેટલો બોધ અને અત્યાનંદ થશે તે કોઇથી વર્ણી શકાય તેવું નથી.

અત્યંત બોધ દેનારી પ્રભુની પ્રતિમાને નિહાળી અત્યાનંદમાં લીન થઈ શ્વેત અક્ષતથી ચાર વાંકળી પાંખડીવાળો સાથીઓ પુરો, ઉપર ત્રણ ઢગલીઓ કરો અને તેના ઉપરના ભાગ ઉપર સિદ્ધશીલારૂપ આકાર કરી યાચના કરો કે, હે દીનાનાથ ! હે જગતબંધુ ! મને આ પાંખંડી રૂપ ચાર ગતિમાંથી દૂર કરી આ ત્રણ ઢગલી રૂપ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર મને આપી છેવટે અનંત સુખ દેનાર જન્મ મરણના ફેરાને નિવારનાર જે મોક્ષસ્થાન તેમાં નિવાસ કરાવો. આ મારી અંતરની ભાવનાનું ભાવરૂપ ચિત્ર બાહ્યિક ચિત્રથી આપને જણાવું છું. એવીજ રીતે કરેલાં કર્મોનો પસ્તાવો કરો અને એકાગ્ર ચિત્તથી પ્રભુપ્રતિમા આપના હૃદયમાં રાખી એક ચિત્તે પ્રભુની સાચા દિલથી, એક નિષ્ઠાથી ભાવના ભાવો તો અનંતા સુખોના ખરેખર પ્રાપ્તકર્તા થશો એમાં કશો પણ શક નથી.

ૐ ૐ ૐ

સંપૂર્ણ.

स्त्रीसमाजना खोटा वहेमो.

(લખનારઃ—સૌ. સોન. ફુળીયા.)

આજકાલ આપણી સ્ત્રીસમાજમાં જોઇતો સુધારો થતો નથી એ જોઇ મને અત્યંત ખેદ થાય છે. આપણા સ્ત્રીસમાજમાં એવા તો ખોટા વહેમોએ પ્રવેશ કીધો છે કે તે પ્રત્યે

તિરસ્કાર લાવવા મારી અન્ય સુજ્ઞ બ્હેનોએ અનેક વખત માસિકો તેમજ પુસ્તકરૂપે પ્રયત્ન કરેલ, પણ તેનો જોઇતો ઉપયોગ થયો નથી.

આજકાલની કેટલીક તરૂણીઓ આપણા સાચા વીતરાગ દેવને ભજવાનું મુકી દઇ, અનેક દેવદેવીઓનું પુજન, તેઓની બાધા, તેઓના ધ્યાનમાં લીન થાય છે, અનેક પ્રસંગે વીતરાગ દેવના નામને પણ વિસારી **દેવદેવીઓના મંદિરે નૈવેદ્યાદિ** ભક્ષ કે અભક્ષ ચીજો લઇ જાય છે, અને તેથી આનંદ પામે છે. અને તેઓ પ્રત્યે મસ્તક નમાવી **બાધાઓ** રાખે છે કે મારૂં અને મારા કુળનો ઉદ્ધાર કરી અમને તેમજ અમારાં બચ્ચાઓને સુખી રાખજો. મારા ઘરમાંની અમુક વ્યાધિ-પીડા દૂર કરજો. તો હે માતાજી, યા હે દેવ, હું તને ફુલાણું ભોગ આપીશ યા માતાજી તને ચુંદડી ચડાવીશ. હે મારી ધર્મ બ્હેનો! આવી અનેક તરેહની ખોટી બાધાઓ આપણે રાખીએ છીએ. આપણા સાચા ધર્મપ્રત્યે, પ્રભુપ્રત્યે તિરસ્કાર બતાવીએ છીએ તે સોનાને મુકી લોઢું ગ્રહણ કરવા જેવું છે. કસ્તુરી મુકી સોમલ ગ્રહણ કરવા જેવું છે યા હીરાને મુકી પથ્થર લેવા જેવું છે. ખરેખર એવીજ આ ખોટા દેવો પ્રત્યેની માન્યતા છે. જેમ સોનાને ગ્રહણ કરવા, સોમલને તજવા, પથરોને ફેંકી દેવા, સર્વ વ્યક્તી ચહાય છે અને કસ્તુરી યા હીરાને ગ્રહણ કરવા દરેકનું મન લલચાય છે તેમ ધર્મ બ્હેનો, ખોટા વહેમો તરફ દુર્લક્ષ બતાવી સમ્યકત્વરૂપી સાચા દેવોનું અને ધર્મનું સાત્વીક અંતઃકરણથી આરાધન કરો. આપણે નીહાળીયે છીયે કે કોઇના ઘરમાં છોકરૂં માંદું પડયું હોય, યા સીતળા નીકલી હોય તો તરતજ દેવીનું ધ્યાન! તેની માન્યતા રાખવામાં કશી પણ કોઇ વાતની ઢીલ થતી દેખાતી નથી, પણ પૂર્વ કર્મનો અંત થવાથી વ્યાધિ મટી જાય છે ત્યારે દેવીઓના મંદિરે જઈ આપણે માનેલી માન્યતા પુરી કરવામાં આગળ પાછળ કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં તરતજ અમલમાં લાવીયે છીએ, તો સમકીતમાં દૃઢ થઈ એવી ખોટી માન્યતાઓનો ત્યાગ કરવાથી પ્રત્યક્ષ ફળ દેનારૂં **એક** દૃષ્ટાંત મારા સાંભળવામાં આવેલ તે અહીં મારી બ્હેનો માટે લખવા યોગ્ય લાગવાથી તેનો આ સ્થાને ઉલ્લેખ કરૂં છું.

આ આર્યભૂમિમાં પ્રખ્યાત રાજનગરમાં સત્ય સમકિતધારી જૈન માર્ગમાં દૃઢતા રાખનારો **લક્ષ્મીપુંજ** નામનો શ્રેષ્ટી રહેતો હતો તેને **શીયળવતી** નામની ગુણીયલ પત્ની હતી. તે અનેક ગુણોથી ભરપૂર છતાં સંતતિહીન હતી. પુત્ર પ્રાપ્તિની ઉદાસિનતામાં ઘેરાયલી પત્નીને સ્વામિએ દિલાસો આપવાં કહ્યું.-વલ્લભે! પૂર્વ કર્મના બંધનથી, અને તેવા કોઇ પ્રબળ કારણથી, આપણને સંતતિની પ્રાપ્તિ નથી. કર્મની આગળ નળરાજા, હરિશ્ચંદ્ર, પાંડવાદિ પુરૂષોએ તેમજ સીતા, દ્રૌપદી, તારામતી, આદિ સતીઓને નમવું પડયું છે, તો આપણે તે કર્મની આગળ શું કરી શકીશું? માટે ખેદ ન કરતાં શાંત ચિત્તથી, અરિહંત દેવની સાચા દિલથી ભકિત કર, કે જેથી કર્મ દૂર થઈ તારા મનની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થવા અને આવતા ભવને સુખી કરવા મદદગાર થશે.

સ્વામિનું કહેવું ન માનતાં તેણી વિશેષપણે સંતતિહીનતાવિચારનાં ખેદમાં પ્રવૃત્ત થઇ. પુત્રપ્રાપ્તિના અર્થે તે **દેવદેવીઓની** પાસે યાચના તેમજ તેઓની માન્યતાઓ માની **બાધા** રાખવા લાગી. તે દરેક વર્ષે એક નવીન દેવ યા દેવી હો તેનું પુજન કરતી અને માન્યતાઓ રાખતી, પણ તે તરફથી કાંઇ ન લાભ થતાં બીજા દેવની એમ અગીયાર વર્ષ પર્યંત અગીયાર દેવદેવીઓની માન્યતાઓ રાખી. વિશેષમાં જ્યોતિષઓ પાસે જ્યોતિષ

જોવરાવી મહુની પીડાના શમનાર્થે અનેક દ્રવ્યનો વ્યય કરવા લાગી. અને ઉપવાસાદિ અનેક કલેશ ભોગવવા છતાં પણ પુત્રાદિ સંતતિની પ્રાપ્તિ નહી, તે નજ થઇ.

એક દિવસે ધર્મનો લાભ દેનાર, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરાવનાર એક ત્યાગી મુનીરાજના બે ચેલાઓ (શિષ્યો) તેને ઘેર આહાર માટે આવી ચડયા. તેઓની આગતાસ્વાગતા કરી નમન કરી, પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિથી પુછયું-મહાત્માઓ, આપ જણાવશો, કે પુત્રની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? અને તે થશે તો કયા ઉપાયથી? મુનિઓએ ઉત્તર આપ્યો-ભદ્રે, ભિક્ષાર્થે આવેલા મુનીઓને તે કાર્ય સિવાય, બીજું કાંઇ પણ બોલવું યોગ્ય નથી. ગુરૂ મહારાજની તેવી પ્રબળ આજ્ઞા છે, માટે તે સંબંધમાં અમો કાંઈ પણ ઉત્તર આપી શકીશું નહી. વિશેષમાં અમારા ગુરૂશ્રી સ્વપરના જાણ છે. દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિના જાણનારા છે. અને ક્રિયાકાર્યનો વિચાર કરવામાં વિચિક્ષણ છે, તેઓજ ઉત્તર આપવા સમર્થ છે. મુનીઓનો આશયભાશ શિયળવતીને એવો થયો કે તેઓ પોતે કાંઈ પણ બોલવા ખુશી નથી. પણ આ વાતનો ખુલાસો તેમના ગુરૂજી આપી શકશે. તેથી ભિક્ષાર્થે આવેલા મુનિયોને કલ્પતી આહારાદિકની નિર્મળ ભિક્ષા આપી. મુનિઓ તે લઇ ચાલતા થયા!

બીજે દિવસે પરિવાર સહિત ગુરૂ પાસે ગઇ. તેમને નમન કરી પોતાના સ્વાર્થનો તેજ પ્રશ્ન ગુરૂ આગળ મુકયો! ગુરૂએ કહ્યું-આ પ્રશ્ન સાધુની મર્યાદાને ઉલંઘન કરાવનારો છે, પણ ભદ્રે! તારા સર્વ દુઃખોનું નિવારણ કરાવનાર અને અક્ષય સૂખનો દેનાર એવો સમકિતરૂપ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમય ઉત્તમ ધર્મ બતાવું છું. કે જેનાથકી તારા મનવાંછિત કાર્ય પૂર્ણ થશે. અને સુખની પ્રાપ્તિ થશે. એમ કહી ગુરૂજીએ શ્રાવક શ્રાવિકાના ઉત્તમ ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ઉપદેશથી સંતુષ્ટ થઇ શિયળવતીએ દ્વાદશવ્રતરૂપ ગૃહસ્થધર્મનો અંગિકાર કર્યો અને ગુરૂજીની રજા લઇ ઘેર આવી સ્વામિ પ્રત્યે સર્વ વૃતાંત જણાવ્યો. અને શુદ્ધ સમકિતમાં દ્રઢપણે થઇ ત્રિકાળ દેવ પુજન અને અરિહંત દેવનું આરાધન કરવા લાગી. અને ગૃહસ્થ ધર્મ દીપાવવા લાગી. ઘરમાંની કુળદેવીનું પુજન બંધ કીધું. કુળદેવી પોતાનું પુજન બંધ થયું જાણી બહુજ ક્રોધાયમાન થઇ અને રાત્રિ પ્રગટ થઇ શિયળવતીને કહેવા લાગી. અરે દૂષ્ટ મારા પુજનને ભૂલી ગઇ? મારૂં ધ્યાન વિસાર્યું. ઓ પાપીષ્ટ, હું તને જીવતી મુકવાની નથી. એમ કહી વેતાળો અને ડાકિણીઓ પ્રમુખને આજ્ઞા કરી શિયળવતીને ત્રાસ આપવા લાગી.

શિયળવતીએ પોતાને ઉપસર્ગ થયો જાણી એકાગ્ર મનથી પંચપરમેષ્ટી નમસ્કાર મંત્રનું જાપ જપવા લાગી. અને સ્વસ્થપણે સ્વધર્મ દ્રઢ રહી તે દેખી વિશેષ ક્રોધાયમાન પણાથી બરાડા મારતાં ડરાવતાં કહ્યું-મને હજી પણ નમસ્કાર કરે, તો હું છોડી દઉં!

શિયળવતીએ જણાવ્યું.-મારે મારા એક સાચા દેવ શ્રી અરિહંત! તેના સ્મરણ સિવાય તારા જેવા દૂષ્ટ દેવોનું સ્મરણ કરવાનું નથી. એ મારો મારા ગુરૂથી લીધેલો દ્રઢ નિયમ છે તે આ કાયાનો નાશ થતાં પણ મુકીશ નહી. તારાથી થાય તેટલી વિટંબના કરી લે, મર્ણથી અધિક દુઃખ તારાથી અપાય તેમ નથી માટે તારાથી બને તેટલું કરવામાં કચાશ રાખીશ નહી.

દેવીથી આ ઉદ્ગાર સહન ન થયા. અને તરતજ તેના માયિક રૂપધારી પતિને લાવી મારી નાંખ્યો (આયુષ્ય હોય તો દેવોથી પણ મિથ્યા થતું નથી. તે કારણથીજ માયાદી-વિકારો ઉપન કરી સત્વ પરીક્ષા કરે છે.) અને કહેવા લાગી-હજુ પણ નમસ્કાર કર, નહીતો તારા ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કર.

શિયળવતીએ કહ્યું-મારા ઇષ્ટ દેવનુંજ સ્મરણ શરૂ છે. મેં વદેલા શબ્દમાં કાંઇ પણ ફેરફાર કરીશ નહી. અને વધારે વધારે જાપ જપવા તત્પર થઇ.

સાચા અંતઃકરણના નમસ્કારથી દેવીનું સત્વ તુટયું અને નિરૂપાય થઇ. આખરે તુષ્ટમાન થઈ હાથ જોડી કહેવા લાગી-સ્વધર્મમાં દ્રઢ રહેનાર સાધ્વી, મારા કીધેલાં અપરાધને ક્ષમા કર. તારા સત્વના જોરે હું તારીજ છું અને સદાને માટે તારીજ રહીશ. માટે હે સાધ્વી, મારાથી એક વરદાન માંગ. દેવનું દર્શન મિથ્યા નજ થવું જોઇએ.

શિયળવતીએ કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા ન કરતાં જણાવ્યું-મારે કાંઈ પણ માંગવું નથી, પણ તમે આવા સત્ય ધર્મમાં પ્રવૃત થાઓ અર્થાત્ અરિહંતદેવનું શરણ લ્યો એજ પ્રબળ ઇચ્છા છે.

દેવીએ કહ્યું-તમારૂં કહેવું પ્રમાણ છે. તે પ્રમાણે સાચા દિલથી અરિહંત દેવનું આરાધન કરીશ અને તેમની આજ્ઞાને અનુસરી ચાલવા હે શુદ્ધ સાધ્વી હું બંધાઉં છું. પણ કાંઇ માગ.

શિયળવતીએ કહ્યું-તમારે આપવાની ઇચ્છા છે તો ફક્ત મને ધર્મકાર્યમાં મદદ કરવા આપને મારી નમ્ર અરજ છે.

દેવીએ જણાવ્યું-હે દેવી ! દેવતાથી પણ જીતાયલી છે, તું તારા ધર્મમાં અચળ છે, તો ત્રણ લોક પણ તારા મદદગાર છે, તો હું કેમ મદદ ન કરૂં ? પણ હે ધર્મશીલા ! આ અગીયાર ગુટીકાઓ તને આપું છું તે ગ્રહણ કર, જેથી તને અનુક્રમે અગીયાર પુત્રો થશે. ભૂતકાળની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાના ઇરાદાથી દેવીએ ઇચ્છા જણાવી. પણ શિયળવતીએ તે ગુટીકા લેવાની બીલકુલ ઇચ્છા ન જણાવી, પણ દેવી તેની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ તેના વસ્ત્રને છેડે ગુટીકાઓ બાંધી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ.

આ દ્રષ્ટાંતથી સાક્ષાત દેખાવ નજર સામે રજુ થાય છે તો એવી કઇ બ્હેન હશે કે અરિહંતની આજ્ઞા સિવાય અન્ય દેવોની આજ્ઞા ગ્રહણ કરે ?

આપણે એવી અનેક રીતથી આવા દેવ દેવીઓની માન્યતા ધારણ કરીએ છીયે, જેવા કે બાળક માંદુ પડતાં, બાળક ન થતાં સીતળાના નિમિતે શીતળા પુજન, થંડુ પેટ રાખવું, લગ્ન પ્રસંગે દેવદેવીઓની સ્થાપના વગેરે શુભ પસંગે પણ આપણા વિતરાગ દેવને વિસારી મુકીએ છીયે, અને સંકટ સમયેજ " અરિહંત " " વીતરાગ " " મા " " બાપ " સાંભળે છે. તો સંકટ સમયે એ દેવો કાં સંકટ નિવારણ કરવા આવતાં નથી ? માટે આપણે છતી આંખે આંધળા બની. અંધારામાં ગોથાં ખાઇએ છીયે તો બ્હેનો ! વિચાર કરજો! સાચા અરિહંત દેવ પ્રત્યે પુજ્ય ભાવ રાખજો. ખોટા દેવોને નમતાં ડરજો. એ વિષે જેટલું લખાય તેટલું થોડું છે પણ અન્ય પ્રસંગે થોડાંક બીજા લેખો જે સુજ્ઞ બ્હેનોને ઉપયોગરૂપ થશે તે જુજ સમય પછી આ અનેક વિષયોથી બોધ દેનાર " દિગંબર જૈન " માસિકમાંજ આપીશ, તો સુજ્ઞ બ્હેનો ! મારા અજ્ઞાન લખાણમાંથી ગુણ ગ્રહણ કરી આભારી કરશો.

आपणामां कन्याओनो वधारो केम नथी ?

(લેખકઃ-શા. હાથીચંદ માણેકચંદ-સોનાસણ)

દુનિઆમાં પુરૂષ માત્રને સ્ત્રી, અને સ્ત્રીઓ માત્રને પુરૂષ મેળવવા; એ કુદરતી નિયમ છે. અને તેની સાથે, કુદરતને પણ એવુંજ ગમે છે. કે જેટલા બાળક, તેટલીજ બાળકીઓ, ઉત્પન્ન કરેલી આપણને દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

"ત્યારે અગત્યનો સવાલ" એ ઉભો થાય છે કે, બધાઓને કન્યા કેમ નથી મળતી વારૂ? તેનો ખુલાસો કર્યા પહેલાં મારે જણાવવું પડે છે કે; સુધરેલા દેશોની માફક, જાણીજુજીને **પરતંત્રતાની બેડીમાં** પડવું; તેના કરતાં કુંવારા રહેવામાં, વધારે સુખ અને ડહાપણ સમાએલું છે. તેવું આપણી તરફના, પુરૂષો માનતા નથી, તેમજ સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ પુરૂષોની ગુલામગિરી સ્વિકારવાને રાજી હોતી નથી, તેવું આપણા દેશની સ્ત્રીઓને પણ માન્ય નથી. કુદરતી નિયમ એવો છે કે; જે વસ્તુ દુનિયામાં ઓછી હોય, તેનીજ કિંમત વધારે હોય, ને તે **બીના વ્યાજબી** છે. તેથીજ આજે, એક એક કન્યાની કીંમત (રૂપ, રંગ, અને ઉમરના પ્રમાણમાં) બે, ત્રણ અને ચાર હજાર રૂપીઆની અંકાય છે, જેથી તેની મોંઘવારી, આપણને સહેજ જણાઇ આવ્યા વિના રહેતી નથી. તેમ છતાં એક તરફથી સુધારાના **હીમાયતીઓ, એવી** દલીલ કરી રહ્યા છે કે; રોટી વ્હેવાર ત્યાં બેટી વ્યવહાર કરવાથી કન્યાઓનો ખાડો પૂરાશે, અને બધાઓને યોગ્ય વર અને કન્યા મળી શકશે. એવાં લાંબાંલચક ભાષણો આપી, પોતાની વિદ્વતા બતાવી રહ્યા છે. ને એવું જણાવી રહ્યા છે કે; એક ગોળમાં (જ્ઞાતિમાં) કન્યાઓ વધારે હશે તો બીજા ગોળમાં 'વર' વધારે હશે. કદાચ તેમના કહેવા મૂજબ કાર્ય કરવાથી; અમારા ધારવા મુજબ, ફક્ત શ્રીમાનો, અને વિદ્વાનો, સિવાયના સાધારણ અને ગરિબ વર્ગને તો કન્યા નહિજ મળે.

જ્યારે શ્રીમાન અને કહેવાતા "કુળવાન" ના ફરજનોને પૂછવામાં આવે કે; ભાઇ શ્રી, આપણા 'ગોળમાં' કન્યાનો વધારો હશે કે કેમ? ત્યારે તેઓ શ્રીએ જણાવ્યું જે, હમારા ગોળમાં કન્યાઓનો એટલો બધો વધારો છે, જે મારા પોતાના દાખલાથી, આપને સ્પષ્ટ જણાશે. તે એકે જ્યારે મારી સ્ત્રીનું કુદરતે મરણ થયું, ત્યારે આસપાસના લગભગ એક ડજન ગ્રહસ્થો, સગપણ કરવાને માટે, ચઢી આવ્યા હતા. તે ઉપરથી મને તો, એવું જણાય છે કે; હમારા ગોળમાં, કન્યાઓનો અનહદ વધારો હશે!

જ્યારે સાધારણ મનુષ્યોના ફરજનો (કુંવારા) ને પૂછતાં; તેઓ તરફથી કરૂણાજનક ઉત્તર મળે છે કે; અમને તો લાકડાની પણ કન્યા મળતી નથી. આમાં ખરૂં કોણ, અને ખોટું કોણ તેનું નીરાકરણ કરવાને માટે, આપણી પાસે જૂદા જૂદા ગોળના, વસ્તિપત્રકના આંકડા નહિ હોવાથી, કોઇ પણ રીતે, યોગ્ય ખુલાશો મળી શકે નહિ, તોપણ એટલું તો; કહેવું જોઇએ છે કે; આપણામાં કન્યાઓનો વધારો નથી. કદાચ કન્યાઓનો વધારો હોય તો "**સાટાં તેખડાં**" શા માટે કરવાં જોઇએ? તેમજ હજારોની સંખ્યા, કુંવારાઓની કેમ જણાય છે? શું! તેઓ તેમ કરવાને ખુશી હશે? ના! ના! નહિંજ. ત્યારે શું? બાળલગ્ન બંધ કરવાથી, કન્યાઓનો વધારો થશે? હા! હા! બેશક; વધારો થવાનો. કારણકે; બે, ચાર અને પાંચ સાત, વરસના બાળકાઓનું સગપણ દશ, પંદર અને વીશ વરસના, પુખ્ત ઉમરના પુરૂષો સાથે કરવામાં આવે; અને નાના બાળકોનું સગપણ, ભવિષ્યની બાળકીઓ સાથે કરવામાં આવે તો; જરૂર કન્યાઓનો વધારો થાય, અને બીજા પણ, અનેક જાતના ફાયદા થવા સંભવ છે. પણ બધા કુંવારાઓને, કન્યાઓ મળી શકે કે નહિ; તેનો જુવાબ નકારમાંજ આપવો અમને તો વ્યાજબી જણાય છે. અને તેનું કારણ નીચેના ટુંક ઉદાહરણથી, આપને જણાઇ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. ધારો કે એક ગોળનું બંધારણ આજે આપણે નવીનજ બાંધ્યું છે. તેમાં એક હજાર સ્ત્રીઓ, અને એક હજાર પુરૂષો, મળી કુલ મનુષ્ય સંખ્યા બે હજારની છે. જેમાં પાંચસો સ્ત્રી પુરૂષનાં, લગ્ન

श्रीमान राय साहब बाबू छोटेलालजी
बैंकर व कन्ट्रैक्टर—लखनउ.
Rai Saheb Baboo Chhotelalji—Lucknow.

श्रीमान बाबू नन्दकिशोरजी
आनररी अधिष्ठाता, श्री स्याद्वाद दि. जैन महाविद्यालय
बनारस
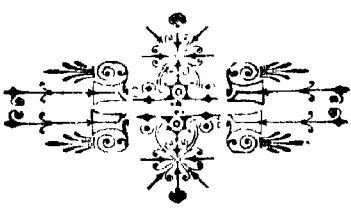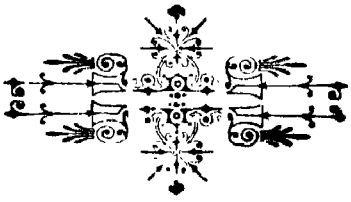
जैन सिद्धांत पाठशाला—मोरेनाके संचालक, अध्यापक और विद्यार्थी.

कुर्सीपर बैठेहुए महाशयों—१ न्यायाचार्य पंडित माणिकचंद्रजी, २ स्याद्वादवारिधि वादिगजकेशरी न्यायवाचस्पति पंडितवर्य्य-गोपालदासजी बरैय्या. ३ ब्र. मोतीलालजी. ४ श्री नाथूरामजी प्रेमी, संपादक, "जैन हितैषी."

થયેલાં છે, અને બાકી, એક બીજું પાંચસો સ્ત્રી વર્ગ; અને એક બીજું પાંચસો પુરૂષ વર્ગ કુંવારા છે. ઉપરના પરણેલા પુરૂષ વર્ગમાંથી, એકસો સ્ત્રીઓનું મરણ થયું છે. જેથી તેઓને બીજી વખતે. લગ્ન કરવા પડયાં. એમ થવાથી, પુરૂષો પાંચસો કુંવારા રહ્યા. પણ સ્ત્રીઓની સંખ્યા તો ફક્ત ચારશોનીજ રહી. એ મુજબ ઘણા દિવસ ગોળ ચાલતો રહેવાથી, એ ભાગના પુરૂષો અને એક ભાગની કુમારીકાઓ રહી. અને તેમ થવાથી, ગ્રાહક અનેકને વસ્તુ એક; એવો બનાવ બની રહેલો, આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને તેમ થવાથી "કન્યાવિક્રયને; દિવસે દિવસે ઉત્તેજન મળતું રહે છે." આજે કન્યાઓને માટે, ગજાઉપરાંત ખર્ચ કરી, પોતાની મ્હોટાઇ બતાવવી પડે છે, અને તેજ કારણથી, નાની ઉમરની બાળકીઓનાં સગપણ કરી દેવામાંજ, છોકરાના માતા પીતાનો શુભ હેતુ જણાય છે, અને તેજ કારણથી, જ્ઞાતિ બંધારણના આંધળાં ધારાઓને માન આપવું પડે છે, અને તેજ કારણથી, અનાદિ જૈનધર્મનો સ્વીકાર અન્ય ધર્મીઓ પોતાની મરજી છતાં કરી શકતા નથી અને તેજ કારણને લેઇને "રાજનગર (અમદાવાદ) ના સાતસો ઘરના દિગંબર જૈનોને: વૈશ્નવ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો પડયો હશે! અને એવાજ કારણોથી, આજે કાઠિઆવાડ "કન્યાના ખાડા" નામે પ્રસિદ્ધ થયેલો આપણને જણાય છે, જ્યાં જૈનો મ્હોટી સંખ્યામાં **કન્યાઓની ખરીદી કરવા માટે**; દેશ પરદેશથી ઉતરી આવે છે. અને તેમને, કન્યાઓ પુરી પાડવાને સારૂ; કેટલાક વેપારીઓ, પોતાની પુત્રીઓ ઉપરાંત, શુદ્ર જાતિની કન્યાઓને, **પોતાને** ઘેર રાખી; એક કાકો બને છે, ત્યારે બીજો ભાઇ બને છે; અને ત્રીજો મામો બની, તેવી હલકી જાતિની કન્યાઓને; ઉંચ જાતિના જૈનોના સાથે, લગ્નસબંધ જોડી આપે છે. જ્યારે પરણનારના જાણવામાં એ વાત આવે છે, ત્યારે જ્ઞાતિના ભયથી, તેને તિલાંજલી આપી, પોતે તેનાથી મૂક્ત થઇ હંમેશને માટે, ગરિબીમાં દીવસો કાઢતા, આપણી નજરે પડે છે. અને પરણાવનારની સામે જ્ઞાતિના ભયથી, તેઓ કાંઇપણ કરી શકતા નથી, અને વળી કેટલાકોને પોતાના ગોળ તરફથી, જ્ઞાતિ બ્હારની મુગલાઇ સજા, ભોગવવી પડે છે, તેજ કારણથી દિવસે દિવસે આપણી વસ્તિ, ઘટતી જોવામાં આવે છે. તે આપણને નીચેના આંકડાઓથી, સ્હેજ જણાઇ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. જ્યારે બ્રિટીશ ગવર્નમેન્ટના સરવીસો તરફથી, હાલ હિંદુસ્થાનની ગણત્રી; ગયા દશકા પહેલાં કરવામાં આવી, ત્યારે સાઢીપચ્ચિસ કરોડની હતી, જ્યારે જૈનોની કુલ વસ્તિ વીશ લાખની હતી, પછીની હિંદુસ્થાનની ગણત્રી જ્યારે અઠ્ઠાવીસ કરોડની થઇ ત્યારે જૈનોની કુલ વસ્તિ પંદર લાખની થઇ. હાલમાં હિંદુસ્થાનની કુલ વસ્તિ જ્યારે સાઢીએકત્રીસ કરોડની ગણાય છે. ત્યારે જૈનોની (ત્રણ ફિરકાઓ) કુલ વસ્તિ સવાતેર લાખથી વધારે નથી. હમારી સમજ મુજબ, શુદ્ર જાતિની વસ્તિ, કુદકે ને ભુશકે, વધતી જાય છે, ત્યારે ઉંચ (પુર્નલગ્ન વગરની) કોમની વસ્તિ દીવસે દીવસે હદ બ્હાર ઘટતી જાય છે. તેના માટે નીચેનો પુરાવો બહુજ અગત્યનો હોવાથી, આપને સહેલાઇથી જણાઇ આવશે. આજથી આશરે પાંચ વર્ષ ઉપર અમોએ એક ગોળનું વસ્તિપત્રક તૈયાર કર્યું હતું. જેમાં કુલ સ્ત્રીઓ બારસો ને ચોપન; અને કુલ પુરૂષો બારસોને ત્રેપન થયાં હતાં. તે કુદરતી નિયમ મુજબ, બરાબર હતાં. તેના માટે અમો આગળ જણાવી ગયા છીએ. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, સ્ત્રીઓની સંખ્યામાંથી વીધવા સ્ત્રીઓની સંખ્યા સાડાપાંચસો બાદ કરતાં, બાકીના સાડાપાંચસો પુરૂષોને હમેશને માટે, કન્યાઓ નહિજ મળવાની. કદાચ કોઇ કહેશે કે, બીજી બાળાઓ ઉમર થવાની! ત્યારે અમો જણા-

વીએ છીએ કે, બીજા છોકરાઓ પણ ઉમેદ્ર થવાના; પણ ઉપરનો ખાડો, કોઇપણ રીતે પૂરી શકાય તેમ નથી. તે પૂરવાને માટે અમારી પાસે સાધનો નથી. અમારી અક્કલનો સદુપયોગ થઈ શકે તેમ નથી. અમારાથી બીલકુલ તે બાબતપર બોલી શકાય તેમ નથી. બીજી રોટી વ્હેવાર જ્ઞાતિઓમાં પણ વધારે નથી, કે અમો મેળવી કન્યાઓનો ખાડો પૂરી શકીએ. આમાં અમારો કોઈ પણ જાતનો ઉપાય ચાલતો નહિ હોવાથી; તે કાર્ય અમો કુદરતને સોંપીએ છીએ; જેથી તે કુદરત, ગુપ્તપણે પણ ધીરે ધીરે, પોતાનું કાર્ય બજાવે છે, બજાવશે, અને બજાવવાની, અને છેવટે આજથી પચ્ચાશ વર્ષે, તે ખાડો આપણને પૂરી આપશે માટે તેના ઉપર હાલ ભરૂંસો રાખી, બેસી રહેવામાંજ, આપણું ડહાપણ અને ગૌરવ છે. તો પણ મારા જ્ઞાતિ બંધુઓને, નમ્રતાપૂર્વક જણાવવું જોઇએ છીએ કે, કાળ, ક્ષેત્રના બદલાવાથી, લોકમત, એ ક્ષણે ક્ષણે રૂપ બદલતું પૂતળું છે માટે તે મુજબ વર્તો. એક સાચા દીલનો, જાહેર લેખક, અથવા સલાહકાર, કોઇ વિષયપર વિચાર જણાવવા બેસે છે. ત્યારે પોતામાં ઇશ્વરી અંશ આવેલો તે કલ્પે છે. એ અંશને દીપાવવો, એ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે, એ વખતે તે એક ગરીબ, નિર્ધન, લાગવગ વગરનો, શત્રુઓથી ઘેરાએલો છે; એમ માનતો નથી, પણ પ્રાણી માત્રનો બંધુ છે, એમ માને છે. અને તેથી જહેમતે, સત્ય જાહેર કરવામાં મહેનતુ બને છે. તેમ સત્ય વિચારમાં પણ હિંમતવાન બને છે. એમ કરવા જતાં કોઈ કહે છે કે "આ મરે કે કેદ પડે તો કેવું સારૂં!" તો તેવા માટે કાંઈ પણ ખેદ ન કરતાં, તે અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે, ઓર વધારે હિંમત ધરીને, શાંતપણે પોતાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખે છે. આટલી બધી મુશીબતો છતાં 'જાહેર હિંમત. દરેક જમાના, અને દરેક દેશમાં અવતાર લે છે, અને લોક વિચારને ઝાટકી નાંખી શુદ્ધ બનાવે છે. એમ કરવા જતાં, પોતે ઝટકાઇ જાય તેની કાંઈ પરવા રાખવામાં આવતી નથી. જમાનો બદલાયો છે. 'જાહેર હિંમત' કે જે ધર્મના શત્રુ તરીકે, ગણાતી હતી. તે હવે ધર્માધ્યક્ષોવડે પણ સ્વીકાર પામવા લાગી છે. જૈનવર્ગ ઉન્નત દશાએ આવે તે પહેલાં, જાહેર હિંમતવાળા લેખકો. તથા સલાહદાતાઓની સારી સંખ્યા ઉમેદ્ર થવી જોઇશે, અને એવા કેટલાકોના ભોગ અપાવા જોઇશે. રાગોટાથી કે અભણુ લેકને ભાવનો ઉપદેશ કરીને, માન મરતબો મેળવવાનો, જેનો ઉદ્દેશ છે. એવા લેખકો અને લોક સેવાના જરા સરખા પણ ખ્યાલ વગરના સ્વાર્થમાં હમેશાં ડુબી રહેલા, તથા માન, પૂજા અને ખુશામતની ગરજવાળા વકીલો. ડાકટરો, સરાફો, મીલ માલેકો, અમલદારો કે વ્હેપારીઓ જે કાંઇ ઉપરઉપરનો દેખાવ કરે છે, તે ભલે કરે; તેથી સંઘનું કાંઇ લીલું વળવાનું નથી. વખત છેકજ વિચિત્ર આવ્યો છે, છેકજ અંધાધુંધી ચલી રહી છે, ખાસ સુધારા માટે થતી હીલચાલોમાં પણ પુષ્કળ અંધાધુંધી, ચાલતી જોવામાં આવે છે. કાળાં અને ચકચકીત દૂપણો, હામહામે કુલાઈ રહ્યાં છે. આવા વખતે જબરા લેખકોની તેમજ હિંમતવાન આગેવાનોની પૂરેપૂરી જરૂર છે. જયારે ઉપરના બધુઓ, રોટી વ્હેવાર ગામોનું વરિતપત્રક, દરેક ગોળનું જુદું; વર્તમાનપત્રો દ્વારા જાહેર કરી જૈનો સન્મૂખ લાવશે; ત્યારેજ પ્રજાજનોને ખરો ખુલાશો મળશે, અને ત્યારેજ જણાશે કે " આપણામાં કન્યાનો વધારો કેમ નથી ?"

શા. હાથીચંદ માણેકચંદ મું. સોનાસણ

पवित्र जैनधर्म जगत व्यापी कैसे हो ?

(लेखकः—ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी, संपादक, " जैन मित्र "--बम्बई)

यह जिन धर्म परम पवित्र आत्माका निज स्वभाव है। आत्माका निज स्वभाव शुद्धज्ञानदर्शनसुखवीर्य्यमय, अविनाशी, परिणमनशील, निराकुल, परमशांत स्वरुप, इच्छा रहित, कृतकृत्य, और स्वगुण अवरोही है। वही आत्माका परम शुद्ध निज स्वतंत्र पद है। उसके सिवाय अन्य सर्व पद अपद हैं, पराधीन हैं और आकुलता मय हैं। कहा है:—

श्लोक

आ संसारात्प्रतिपदममी रागिणो नित्यमत्ताः।
सुप्तां यस्मिन्नपदमपदं तद्विबुद्धध्वमन्धाः।
एतैतेतः पदमिदमिदं यत्र चैतन्य धातुः।
शुद्धः शुद्धः स्वरसभरतः स्थायि भावत्वमेति
॥ ६ ॥ स. क.

भावार्थः—अनादि कालसे इस संसारमें प्रत्येक पर्यायको पा पाकर नित्य उन्मत्त होते हुए यह रागी जीव जिस पदमें सोये हुए हैं अर्थात् बेखबर हैं वह अपद है, तुम्हारा पद (आहदा) नहीं है। ऐ अन्धपुरुषो ! तुम ऐसा समझो और इस ओर आओ, इस ओर आओ, यही तुम्हारा पद है, यही तुमारे आनन्दका निज स्थल है, जहां यह चैतन्य धातुमय आत्मा अत्यन्त शुद्ध होकर अपने निज रससे भरपूर रहनेके कारण अपने स्वरुप में निश्चल हो जाता है।

इस स्वाभाविक परिणति के लाभ के लिये जो उपाय किये जाते है उनको भी धर्म के नामसे कहा जाता है; क्योंकि साधन और साध्यजातियें एक सदृश ही होते हैं। जैसे कहा है:—

श्लोक

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकम्पां।
भूमिं श्रयन्ति कथमप्यपनीत मोहाः।
ते साधकत्वमधिगम्य भवन्ति सिद्धाः।
मूढास्त्वमूमनुपलभ्य परिभ्रमन्ति।
॥ २० ॥ स. ११।

भावार्थ—जो कोई भी प्रकारसे मोह को हटा कर सम्यग्ज्ञानमयी अपनी निज भावमयी भूमिका आश्रय लेते हैं वे साधक भावको प्राप्त होकर सिद्ध हो जाते हैं मूढ पुरुष इस भूमिको न पा कर जगतमें परिभ्रमण ही करते है। वास्तव में यह आत्मा ही साध्य है और यही साधक है: जैसे कहा है-

श्लोक

एष ज्ञानघनो नित्यमात्मा सिद्धिमभीप्सुभिः।
साध्यसाधकभावेन द्विधैकः समुपास्यताम्।१५
कथमपि समुपात्त त्रित्वमप्येकताय ॥
अपतितमिदमात्मज्योतिरुद्गच्छदच्छम् ॥
सततमनुभवामोऽनन्तचैतन्यचिन्हम् ॥
न खलु न खलु यस्मादन्यथा साध्यसिद्धिः॥
॥ २० ॥ स. क. अ. १

भावार्थ—मुमुक्षु पुरुष साध्य साधक

भावोंकी अपेक्षासे दो प्रकार परन्तु निश्चय से एकही ज्ञानघन स्वरूप आत्माकी ही नित्य उपासना करते हैं ॥१९॥ हम किसी भी उपायसे सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र को लिये हुए तौभी इन तीनोंकी एकता में निश्चल और अनन्त चैतन्यके चिन्हसे चिन्हित ऐसी निर्मल उछलती हुई आत्मज्योतिका अनुभव करते हैं । क्योंकि यह बात निश्चय है कि अन्य प्रकारसे कभी भी साध्यकी सिद्धि नही हो सक्ती।

आत्मा और उसके सम्बन्धी अजीव, आश्रव, बंध, संवर, निर्जरा और मोक्ष इन सात तत्वों का यथार्थ श्रद्धान करना सो सम्यक्दर्शन, इनका यथार्थ जानना सो सम्यक्ज्ञान और इनमेंसे संवर व निर्जरा के लिये यत्न करना सो सम्यक् चारित्र है। जब आत्मा अपने साथमे बंधरूप हुए पाप व पुण्य कर्म वर्गणाओं को और उनके फलरूप कार्यों को अपना स्वरूप न जान उनसे उदासीन हो निज स्वरूपकी भावना में अपने मन को रोकता है, तब उस आत्मा में इन्ही रत्नत्रय का निवास हो जाता है तो भी एक रूपसेही, बस यही रत्नत्रय को एकता जो आत्मा को शुद्ध उपयोगके सन्मुख करती है, साधक रूप हो आत्मा का मनन करार्ती है, जिससे यह आत्मा आत्मशुद्धि रूपी साध्य की ओर बढ़ता चला जाता है। और अंत में परमकल्याण स्वरूप जो निर्वाण कहिये मोक्ष तिसको प्राप्त करलेता है। यही पवित्र जिन धर्म है जिन को जानकर जो अपनी स्वाधीनतासे आप पुरुषार्थ करते हैं वे शिवनगरीके स्वामी हो जाते हैं। और जो आलस्य और प्रमाद करते हैं वे जगत जंजालके ही निवासी बने रहते हैं। इस धर्ममें किसीसे कुछ याचना करनेकी जरूरत नहीं है. वास्तवमें जो परमशांत इन्द्रिय अतीत आनंद है और जिसका भंडार इस आत्मामें ही है, उसकी रुचि मात्र ही रुचिवानको इस दुःखदायक जगतको भी सुखदायक करके अनुभव करा देती है। अतएव नीच, ऊंच, निर्धन, धनाढय, मूर्ख, विद्वान, हर एक अवस्थाका संज्ञी विचारवान जीव इस पवित्र जिनधर्मकी रुचिसे अपना आत्मकल्याण कर सकता है। यही कारण था कि प्राचीन कालमें मुनिगणोंने भील, चांडाल, धीवर, कोढ़ी, दरिद्री, यहां तक कि पशु पर भी करुणा करके धर्मोपदेश दिया--श्रद्धान कराया और व्रत दिये। जिनको पालकर वे अपनी आयु भरतो सुखी रहे हो; परंतु परभवमें भी परम उत्तम देवगतिके सुखोंको प्राप्त किया। दृष्टान्तमें एक धीमरकी दुर्गन्धा कन्याको एक मुनिने उपदेश करके व्रत दिये। उस दुर्गन्धाने रुचि सहित पाले। अयोध्याजीमें एक आर्यकासे भेट हुई। उनकी संगितमें रह महा तप करती हुई व्याघ्र द्वारा भक्षण की गई, जीन से मरकर सोलहवें (१६ वें) स्वर्गमें इन्द्रकी प्रीतिकारिणी नामा वल्लभा हुई। फिर वहांसे

आकर श्रीकृष्णकी रुकमणी पटराणी हुई। यह कथा श्रीसोमकीर्ति आचार्य कथित प्रद्युम्न चरित्र में प्रसिद्ध है।

यह पवित्र जिन धर्म सर्वका कल्याणकारी है। इसका पालनेवाला राजा अन्याय से न कभी राज्य करेगा न किसीका राज्य छीनेगा। न अन्याय से युद्ध करनेको तैयार होगा। तथा पशु, पक्षी, वृक्ष, मनुष्य, सर्व को अपनी प्रजा जान सर्वकी रक्षाका यत्न करेगा। यदि कोई विरोधी वृथा अन्याय ठान प्रजाको कष्ट देनेको तैयार होगा तो उसको हर तरह रोकेगा, कोई उपाय न होनेपर युद्धद्वारा उसको उसके अन्यायका फल चखायगा। सुखशांति फैलाने में ही यत्न करेगा। अपने किसी भी स्वार्थको न पुष्ट करके प्रजाको विद्वान, धनवान, धर्मवान, बनानेका ही प्रयत्न करेगा। सर्व प्रजाके मनुष्योंको साम्यभावसे देखेगा। सर्वको विना किसी पक्षपातके यथायोग्य सन्मानित करेगा। धर्मके नामसे होनेवाले पशुओंपर अत्याचारोंको एकदम बन्द करावेगा। पशुओंके गुह्य अंग छेदकर उनसे काम लिया जाता है इस निर्दयताको रोक देगा। सच्चा शासक बनानेके लिये यह जिनधर्म बड़ा भारी सर्वोत्तम कानून है।

इस पवित्र जिन धर्मकी शरणमें रहे हुए व्यापारी व कृषक तथा मसिकर्मी अन्याय को त्याग सत्यव्यवहार और परिश्रमसे लेनदेन व काम करके सन्तोषपूर्वक विना अनीति, चोरी और विश्वासघातके अपना व्यापारादि कर्म कर धनोत्पन्न करेंगे और जो धन पैदा करेंगे उसको जुआ, मांस, मदिरा, वेश्या, शिकार और परस्त्रीरमणमें न खोकर तथा और भी अन्याय व अनर्थ कार्योंमें न लगाकर न्यायपूर्वक विषय भोगने में कुटम्ब परिवार की रक्षामें, पुत्र पुत्रियों को यथार्थ विद्या लाभ करानेमें तथा पात्र व दीन दुःखी जीवोंको आहार, औषधि, अभय और ज्ञान दान करनेमें ही खर्च करेंगे जिससे समाजका अत्यन्त उपकार होगा।

इसी तरह शिल्पकर्मी, नौकर, चाकर सेवकादि इस धर्मके तत्वों के श्रद्धाढ्य और यथाशक्ति क्रियावान होकर वृथा अन्याय और अभक्ष्यमें न प्रवर्तेंगे, स्वामीका कार्य सत्यतासे करेंगे। और जो कुछ कमाएंगे उससे अपने कुटुम्बको पोषनेके सिवाय दानादि सत्कर्ममें खर्च करेंगे। अति लोभसे बचकर सत्य बचनसे काम करेंगे तब जो आजकल दरजी, सुथार, कारीगर आदि के झूठे वादे सहने पड़ते है और उनसे अतिक्लेश समाजको उठाना पड़ता है सो न उठाना पड़ेगा। अनेक नीच जन आजकल अपनी पूंजी नशा पीने और अभक्ष्य खानेमें व जुआ खेलनेमें खो देते हैं, जैनी होकर इन कुकर्मोंसे बचेंगे। जान बूझकर एक चीटीको न मारेंगे, न किसीको सताएंगे। और आजकल जो अनेक अपराध नीच लोगोंके द्वारा होते हैं

सो न होंगे जिससे प्रजा अति सुखशांति और सन्तोषके साथ अपना जीवन बीता सकेगी।

प्रयोजन यह कि नीचसे नीच भी मनुष्य इस पवित्र जिनधर्मकी संगतिसे आप अपनेको भी सुखदाई और दूसरोंको भी हितदाई बना सक्ता है।

प्यारे पाठकों! ऐसे पवित्र जैनधर्म को जगत व्यापी बनाना क्या महान् पुरुष का काम नहीं है? क्या यह बड़ा भारी उपकार नहीं है? क्या यह महान् धर्मका काम नहीं है? क्या यह प्रभावना अंग नहीं है? क्या यह स्थितिकरण अंग नहीं है? क्या यह मार्ग प्रभावना नहीं है? क्या यह सच्चा ज्ञानदान नहीं है? क्या यह बड़ा भारी अभयदान नहीं है? यदि यह कार्य उपादेय और कल्याणकारी है, तब ऐ जैनधर्मके जाननेवालों! ऐ जैन धर्मकी महिमाको पहचाननेवालों! ऐ परोपकारमें मन, बचन, तन, धन अर्पण करनेवालों! उठो, प्रमादकी नींद छोड़ो। सर्व जगतके कल्याणके लिये अपने आपको बलि चढावो, । इस भवमें इन्द्रियोंके क्षणिक सुखोंके भीतर न पडो इस भव में माता, पिता, स्त्री, पुत्रादि से मोह न करो! अपनी शक्तियोंको जगतकी सेवा के लिये दे डालो। झूठे मोह को मिटा डालो। अपने को जगत का चाकर बना डालो। और साहस की कमर बांध खड़े हो जाओ। जैसे योद्धा युद्ध स्थलमें जीते हुए शत्रुओंसे निर्भय हो गमन करते हैं ऐसे तुम भी विरोधियों से भय न करके कार्यक्षेत्रमें उत्तर पडो! और एक दफे तो परिश्रम करके इस पवित्र धर्म को–इस श्री ऋषभ और महावीर स्वामी की ध्वजा को जगत में फहरा दो! जब पवित्र जिनधर्मकी आभा मात्र को प्रगट करनेवाला बौद्ध धर्म जगद्व्यापी हो गया तो क्या यह निर्मल निष्कलंक जैनधर्म जगद्व्यापी नहीं हो सकता? अवश्य हो सकता है! बस प्रमाद छोडो और अपने धर्मके प्रचार में तन्मय हो जाओ। हमे पूर्ण विश्वास है, यदि आप यथार्थ रूप से जिनधर्मके सिद्धांत को प्रतिपादन करेंगे, यदि आप इसके ज्ञान वैराग्यकी छटाको दिखलावेंगे, यदि आप इसके भेद विज्ञानरूपी मंत्र को सिखलाएंगे; यदि आप बाह्यमें दुःखी और सुखी अवस्थामेंभी सदा आत्मानंद रस चखने की कुंजी पहचनवावेंगे तो अवश्य २ लोगों के दुःखी मन इस को इसी तरह ग्रहण करेंगे जैसे भूखसे दुःखी बच्चा दौड़कर अपनी माता के स्तनों चूसने लग जाता है।

अब प्रश्न केवल इतना ही रह जाता है कि इसके लिये बाह्यमें क्या उपाय किया जाय?।

प्यारे पाठको! जिस जगत में तुम्हें अपना पवित्र जिनधर्म फैलाना है उस

में यह वर्तमानका भारतवर्ष भी है। भारतवर्षमें भी तुम्हें उन जैन कुलोत्पन्नोंके भी हृदय में जैनधर्म फैलाना है जो जैनी नाम रखाकरभी पवित्र जिनधर्मको न जानते हैं, न मानते हैं और न पालन करते हैं। इसके सिवाय भारत में अनेक ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य, शूद्र मिथ्यात्वकी कीचमें फंसे हुए देवीदेवों को पशुबलि चढ़ा पुण्य का लाभ मानते तथा मांस से देवताकी और अपनी तृप्ति मान करोड़ों उपयोगी पशुओं तक का घात कराते हैं इन सबको उपदेश दे सत्य श्रद्धान में लाना आवश्यक है। इसके सिवाय जो देशी मुसलमान और इसाई हैं जिन्होंने मांसादि खाना धर्म मान रक्खा है व अपने आत्माके अमरत्वके श्रद्धान से व आत्माके आत्मीक आनन्दसे बाहर २ घूम रहे हैं उन को भी सच्चे धर्मका स्वरूप जता योग्य मार्ग पर लाना है। इतना काम तो भारत ही में करना है। बस इस कामके करनेके लिये ऐ नौजवानों! जैन धर्म के ज्ञाताओं! अपने २ भोजनादि के खर्च के लिये दो चार हजार बंकमें जमा करो और स्वाधिनतासे ब्रह्मचारी अवस्थामें व्रतादि पालते हुए अपना आत्मकल्याण करो और बचे हुए समयको जैनधर्म के प्रचार में व्यय करो। जब तक तुम अपने आपकी आत्माको प्रभाववान न बनाओगे तब तक दूसरेकी आत्माओंको प्रभावशाली नहीं बना सकते। मुनियों ने, साधुओंने, त्यागियोंने पहले अपने आत्मबलसे ही नगरके नगरोंको जैनी बना लिया था। इस लिये अपनी इंन्द्रियों को दमन कर शास्त्रानुसार व्रत पालकर आत्मबल बढ़ाओ और ब्रह्मचारी भेषमें देश २ भ्रमण कर जैनधर्म का डंका फहरा दो। अपने व्याख्यानों से जगत को मोहित कर लो। मान अपमान का ख्याल छोड़ दो। यदि अभी १०० ही मनुष्य शास्त्रज्ञ उपदेश देने में कुशल ब्रह्मचारी हो निकल पड़े तो सारे भारत में जैनधर्मकी पताका फहरा देंगे। इसके लिये कि ऐसे ब्रह्मचारी जो स्वतःका धन पास नहीं रखते है। स्वाधीनता से धर्म साधन करते हुए विहार करें एक ऐसा धर्म प्रचार फंड होना चाहिये जिसमे कम से कम १०००) मास की आमदनी हो जिससे ऐसे धर्म प्रचारको कों सहायता दी जाया करें तथा इसी फंड से ही छोटी २ पुस्तकें अनेक भाषाओं में छपा कर वितरण कराई जावें। भारत में जैनधर्म के प्रचारका यही उपाय है।

अब रहा विदेशों में धर्मका प्रचार-- इसके लिये एक विदेश धर्म प्रचारक फंड होना चाहिये जिस के द्वारा अंग्रेजी में बी. ए. पास तथा द्वितीय भाषा संस्कृत

इसने बालोंको दो वर्ष जैनसिद्धान्त का ज्ञान किसी अच्छे जैनसिद्धान्ती के पास कराया जावे जिस से जिनमत के खास तत्वोंसे इतने जानकर हो जावे कि अपने तत्त्व दृढ़ताई से समझा सके और दूसरेके तत्त्वोंके मानने में क्या दोष आते हैं उनको भी बता सके ऐसे कई विद्वानो को तैयार करके अभी एक २ विद्वान को एक २ विदेश में भेजा जावे जैसे जापान, चीन, जर्मनी, फ्रान्स, इंग्लन्ड, ग्रीस, इटली, अमेरिका, आफ्रिका, आस्ट्रेलिया आदि। साथमें एक २ रसोइया दिया जावे जो योग्य रसोइ बना कर खिलाया करे तथा विदेशी भाषाओं में अनेक पुस्तकों को मुद्रित कराया जावे जिनको वह अपने साथ ले जावे। जगह २ व्याख्यान दें और पुस्तकों को बांटे। यह भी धर्म प्रचारक, विषयो के लोलुपी न हो, न धन के इच्छुक हों केवल अपना गुजारा चाहनेवाले हो। यदि यह लोग गृहस्थीमें न पड़ कर इस कामको करे तो उस प्रकार इन के खर्चकी स्थिरता की जावे और यदि इन के कुटुम्ब हो तो कुटुम्ब के खर्च का और इन के खर्च का प्रबन्ध कर इनको निराकुल करके भेजा जावे ताकि वह धर्म प्रचारक धनकी और बिलकुल निस्पृह हों। तथा अपने से जहां तक सभे नित्य कर्मों को साधते रहें। परोक्षपूजा, भजन, सामायिक, ध्यानादि क्रियाओं में व भस्म पदार्थों के सेवन में व नीति से चलने में न विदेशी शौकतमाशोंमे परहेज करनेमें, मतलब यह कि पवित्र धार्मिकजीवन बिताने में अपने को लीन करके अपने आत्मबलको बढ़ावें।

बस यह इनका आत्मबल और ज्ञान अवश्य उन को इस योग्य करेगा कि विदेशों में आश्चर्यजनक सफलता को प्राप्त कर सकेंगें। इस कार्य के लिये भी लाखो का फंड चाहिये। परन्तु इस उदारचित्त जैन जाति के लिये यह कोई भी काम दुर्लभ नहीं है। जिस जाति में प्रति वर्ष दस पन्द्रह प्रतिष्टाएं लाखों के खर्च की होतीं हैं वहां कोई कठिनता नहीं है। केवल धनशालियों को यह विश्वास होना चाहिये कि इन २ कामों में धन खर्चने से हमारा द्रव्य सफल होगा। बस द्रव्य तैयार है। अतएव ऐ जैनधर्मका जगत में प्रचार चाहने वालो! तुम्हारा यह कर्त्तव्य है कि तुम इस बात का खूब आन्दोलन मचाओ जैनी के बच्चे से लेकर बूढ़े तक के दिल में पवित्र धर्म प्रचारकी आवश्यकता भर दो। जब दिलमें जरूरत मालूम पड़ती है तो रास्ता शीघ्र निकल आता है कहा है "Where there is a will there is a way" जहां दिकी मंसा होती है वहां उपाय बना ही लिया जाता है। बस ऐ आत-

भूतपूर्व दिगंबर जैन संपादकसमूह.

१. स्वो. प. जैनी जियालालजी-फरुखनगर (जैयालाल प्रकाश). २. शेठ हीराचंद नेमचंद-सोलापुर (जैन बोधक). ३. शेठ छोगालालजी-अजमेर (जैन प्रभाकर). ४. पं. पन्नालालजी बाकलीवाल (जैन हितैषी). ५. बा. सूर्यभानुजी वकिल-देवबंद (जैन हितोपदेशक, जैन गजट, ज्ञान प्रकाशक, जैन प्रकाशक.). ६. स्या. प. गोपालदासजी बरैय्या (जैन मित्र). ७. स्वर्ग. बा. देवकुमारजी-आरा (जैन गजट). बा. जुगलकिशोरजी मुख्त्यार (जैन गजट) ९. जयकुमार डॉ. चवरे वकिल-अकोला (जैन भाग्योदय). १०. बा. जुगमंदरलाल बेरिस्टर (Jain Gazette) ११. पं. कल्लापा-कोल्हापुर (जैन बोधक). १२. बी. पी. पाटील-होसूर (जिन विजय), तात्या नेमीनाथ पांगल (वंदे जिनवरम्) १४. ए. पी. चौगुले वकिल (जिन विजय कानडी).

[शेष संपादकोंका फोटो प्राप्त नहीं होसका]

वर्तमान दिगंबर जैन संपादकसमूह

१. श्री नाथूराम प्रेमी–मुंबाई (जैन हितैषी). २. सेठ पद्मराजजी–कलकत्ता (जैन सिद्धान्त भास्कर). ३. कुंवर दिग्विजयसिंहजी (जैन तत्वप्रकाशक). ४. ब्र. शीतलप्रसादजी (जैन मित्र). ५. बा. अजितप्रसादजी–लखनऊ (Jain Gazette). ६. मूलचंद किसनदास कापड़िआ (दिगंबर जैन). ७. ए. बी. लठ्ठे–कोल्हापुर (संचालक, प्रगति–जिन विजय). ८. बा. ज्योतिप्रसादजी प्र. जै.–देवबंद (जैन प्रदीप). ९. पं. उदयलालजी (सत्यवादी) १०. आर. आर. [illegible] (वंदे जिनवरम्). ११. वैद्य जिनेश्वरदास–मैनपुरी (भारत नारी हितकारी). १२. वैद्य शंकरलाल हरीशंकर–मुरादाबाद (वैद्य). १३. मो. गणदिव–वर्धा (संचालक, सन्मति.). १४. जी. बी. राडे–वर्धा (सन्मति). [जैन गजटके वर्तमान संपादकका फोटो प्राप्त नहिं होसका]

गण ! तुम आलस्य को छोड़ो, जैन जाति में जैनधर्मप्रचारकी आवश्यकता का डंका बजा दो। क्या तुम्हारी दिन प्रतिदिन की सच्ची भावनाएं, क्या तुम्हारी हार्दिक चिल्हाटें, क्या तुम्हारे जोशभर लेख अपना असर न दिखलायेंगे? अवश्य दिखलाएंगे। बस! यह न सोचो कि यह तो एक असंभवसी बात मालूम होती है। पुरुषार्थ के साम्हने असंभव भी संभव हो जाता है। दुःसाध्य भी सुसाध्य हो जाता है, कठिन भी सुगम हो जाता है। हरएक परोपकारी को उचित है कि श्री जिनेन्द्र देवका पूजनकर सच्चे मन से यह मंत्र "पढ़े—जैनेन्द्रं धर्मचक्रं प्रभवतु सततं सर्वसौख्य प्रदायि" और यह भावना भावो कि जिनेन्द्रका धर्म चक्र—यह पवित्र जिनधर्म जो सर्व जीवों को सुख देने वाला है, सदा वृद्धि को प्राप्त हो। हमें विश्वास है यदि आप अपनी सच्ची दृढ़ मानसिक शक्तिसे यह भावना भावोगे तो अवश्य अपने कार्य में सफलता प्राप्त करोगे। जो मुक्तिकी भावना करते हुए और यथाशक्ति उद्यम करते चले जाते हैं वे मुक्ति को प्राप्त ही कर लेते हैं। बस, ऐ भाइयो! तुम अपनी सच्ची भावनाओं और अटूट और निर्भय उद्यमसे अवश्य साध्यको साध लोगे और तब तुम्हें और तुम्हारे बच्चों को यह देख२ कर बड़ा ही अपूर्व आनन्द आता रहेगा कि "पवित्र जैनधर्म तो जगद्व्यापी हो रहा है।"

श्री शान्तिनाथ दिगम्बर जैन मन्दिर झालरापाटण शहर।

हमको यह भली भान्ति विदित है कि आजसे एक हजार ही वर्ष पहले इस भरतक्षेत्रमें जैनधर्म और जैनियोंकी कैसी उन्नत दशा थी। उन्नत दशा और अवनत दशाका मिलान करनेको हमारे पास हरएक तरहकी सामग्री मौजूद है। इहलौकिक और पारलौकिक दोनों प्रकारकी बातोंकी उन्नति उस समय थी, इसके सबूत करनेको बहुत सी बातोंका संग्रह और बहुतसी सामग्रीका एकत्र करना बहुत ही आवश्यक है।

इस समयमें जिन२ चीजोंकी खोज की जायेंगी वे मिल सकेंगी। आत्मिक उन्नतिके सबूत करनेको बड़े२ दिग्गज आचार्योंके रचे हुए प्राचीन जैन ग्रंथोंको तलाश करके प्रकाशित करना, और जैनियोंके धनाढ्य होनेके सबूतमें उनके धर्मायतनोंमें असंख्य रुपयोंकी लागत की प्राचीन इमारतों वा उनके बनवाने वालोंका वर्णन सविस्तर यथासाध्य खोजकर प्रगट करना, इन दो बातोंकी बड़ी भारी आवश्यक्ता है। सो ये दो कार्य विद्वानोंको योग्य है कि प्रमाद, कषाय और आलस्य त्यागकर जो अलभ्य ग्रंथ प्राप्त हो, उसको शुद्धतापूर्वक प्रगट करनेमें तनमन लगावें और धनाढय अपना धन लगावें।

प्राचीन इमारतोंको जो धर्मके चिन्ह स्वरूप हैं उनको रक्षा करके उनकी स्थिति दृढ करो। आज जिस जिनमन्दिरका पाठक चित्र देख रहे हैं वह एक हजार वर्ष पहले झालरापाटण शहरमें या यों कहिये कि शहर के बाहर किसी उद्यानमें जिस श्रीमन्तने बनवाया है, उसका आज पूर्ण विश्वासयोग्य लेख या पुस्तकद्वारा परिचय नहीं मिलता है; तथापि यह मन्दिर ही उस धर्मात्मा सद्गृहस्थ का धर्मप्रेम और कारीगरों की शिल्पचातुरीको प्रगट कर रहा है। जिस जगह अभी शहर झालरापाटण वसा हुआ है वह यही था यह वात सत्य नहीं है। प्राचीन वस्ती और बहुतसे मन्दिर जो एक डेढ मील और २ मील दूरीपर अबतक विद्यमान हैं इस वातको प्रगट कर रहे हैं कि कोई समयमें इस स्थानमें सैंकडों मंदिर हर मजहबवालोंके विद्यमान थे और जिन के बीच बीचमें जैन मंदिर भी वने हुए थे और इतने धर्मावलम्बियोंके होते हुए भी सुख शान्तिसे अपने२ धर्ममें निःप्रमाद प्रवर्तते थे। और कोई प्रकारकी विरोधाग्नि नहीं थी। या कोई समयमें द्वेषाग्नि फैली होगी तबही उन सब मन्दिरोंका चकनाचूर होगया; जिनके बहु मूल्य घडाईके पाषाणोंसे झालरापाटण शहरका २ मील की घेरका संपूर्ण शहर पनाह बनाई गई है; जो आज तक नजर आते है। उनके बीचमेंसे एक यही मन्दिर या इसके पहले का भी एक ओर मन्दिर श्री पद्मनाथस्वामी का जो इससे भी बड़ा है अब तक विद्यमान है। इस मन्दिरकी वर्तमान समयमें इस प्रकारकी रचना है:—

झालरापाटण शहरके बराबर च्यार चौक या भाग चौपडके बाजारसे होते हैं, जिनमेंके पूर्वउत्तरके चौकमें यह मंदिर श्री शान्तिनाथ दिगम्बर जैनियोंके १६ वें तीर्थंकरके नामसे प्रख्यात है। मन्दिरके पूर्व और पश्चिम दो दर्वाजे हैं। पूर्व द्वारके बाहर ही चौडी सडक है। पश्चिमके द्वार एक रास्ता है, जिसमें बैल गाडी बराबर निकल जाती हैं। इस मन्दिरके आसपास खास कर दिगम्बर जैनियोंकी ही वस्ती है।

पूर्वकी तरफ बाहर सडक पर पुखता चबूतरे बने हुए है। मध्य भागमें तोरण द्वारयुक्त बड़ा दरवाजा है जिसके उत्तर दक्षिण ऊंची२ छ छः दूकानें आसपास वनी हुई हैं और दक्षिण तरफ एक दरवाजा है जिसमेंसे घुसनेवालेको पश्चिमकी तरफ जानेसे पश्चिमके रास्तेमें पहुंचा देता है। बाहरसे यह मन्दिर सडक परसे देखनेवालेको उत्तर दक्षिण १७२१ फुट चौडा नजर आता है और उस उक्त दरवाजेसे पश्चिम के दरवाजे तक २९८ फुट लंबा है। पूरबके खास दरवाजेसे मन्दिरके खास दरवाजेसे मन्दिरके भीतरका दृश्य नजर आता है तो प्रथम ही सामने दो हाथी (गजराज) अपनी सूंड ऊंची उठाये एक दूसरे से १० फुटके फासलेसे

खड़े हैं, दिखाई देते हैं और सूंडकी ऊंचाई के मिलानमें ६ फुटका फासला है जिन्होंने एक अच्छा तोरण द्वार बना रखा है। पांवसे सूंडकी नोकतक १६ फुटकी ऊंचाई है। भीतरका खास निज मन्दिरके बाहरका चौक जिसमें उत्तर दक्षिण १२ द्वारी और पूर्व पश्चिम १५ द्वारी तिवारियें जड़ी हैं क्रमसे ९७ फुट और १२३॥ फुट है। इन चारों तरफकी चौकवन्दीकी तिवारियोंमें ४ वेदी हैं जिनपर ६ शिखर बने हुए हैं जो (३५)पैंतीस फुट उंचे हैं। जिनपर स्वर्णकलश व ध्वजा चढी हुइ है। चौकमें जो जिन मन्दिर है उसका शिखर ८४ फुट ऊंचा है जिसपर **सुवर्णकलश १२ फुटका** और **ध्वजा दंड १८ फुटका** शोभित है। यह जिन मंदिर बाहरसे उत्तर दक्षिण ४० फुट और पूर्व पश्चिम ८८ फुट चौडा-लंबा है। भीतर जानेपर हाथियोंके पास ही तोरण द्वार है और आगे जानेका खास द्वार १३ फुट ऊंचा है। जिसके पीतलके बड़े मजबुत कपाट लगे हुए हैं। भीतर बड़े गुमजके नीचे १६ फुट चौड़ा लंबा चौरस चौक है, जिसके भीतर फिर द्वार है जिसमें चौक है और ४ फुट ऊंची वेदी है जिसपर श्री **शान्तिनाथ स्वामीकी खड्गासन** पुरुषाकार नग्न दिगम्बर जैनलिंग (चिन्ह) दर्शानेवाली **७ हाथ ऊंची** वैराग्य रस भरी **विशाल प्रतिमा है,** यह प्रतिमा बराबर समचतुर्संस्थान **अतिशय युक्त है।**

जिसकी प्रतिष्ठा दिगम्बर (नग्न) मुनि श्री भावदेवस्वामीके समयमें संवत् विक्रम ११०३में प्रतिष्ठा की गई है, जिसमें पीपासाह हुमड ज्ञातीयने **२४ लाख रुपया प्रातष्ठामें** ! और **४ लाख रुपया इस मन्दिर के बनवानेमें** खर्च किये हैं। ऐसा एक प्राचीन प्रतिष्टावलीकी पुस्तकमें लिखा हुआ है। यह पुस्तक शान्तिनाथ स्वामीके सरस्वती भवनमें मौजूद है। शान्तिनाथ स्वामीकी विशाल प्रतिमाके आसपास दोनों तरफ उत्तर दक्षिण दो इन्द्र उसही प्रतिमाके साथ उकेरे हुए आभूषणयुक्त खड़े चमर ढोर रहे हैं। निज मंदिरमें मकराणेके पाषाणकी-बेल बूंटे लहरदार चौकबन्दी हो रही है, जो बड़ी वेश कीमती कारीगरीका काम है। निज मन्दिरके ८ हाथ ऊंची **चांदीकी चौखट** और चांदी जड़े हुए जालीके कपाट लगे हुए हैं जो बन्द करदेने परभी जालीमें से दर्शन बराबर हुआ करते हैं।

प्रतिदिन प्रभातमें प्रक्षाल होकर कलशाभिशेष पञ्चामृतपूर्वक होकर पूजन बड़े ठाठमाठसे हुआ करता है। **पूजनमें** सब उपकरण बरतन वगैरह चांदीके बने हुए हैं। निज मन्दिरके भीतर ही चौकमें दक्षणकी तरफ उत्तर मुख किये **पार्श्वनाथ स्वामीकी वेदी** है जिसके चांदीकी जालीके किवाड है। बाहरके चौकमें ८ **वेदी** अलगर बनी हुइ हैं, जिनपर ६ बेदियोंपर ६ शिखर हैं और दो वेदियोंपर नहीं है. इनमें एक **बम्बई चौपाटी मुआफिक चांदीकी वेदी लुणकरणजी**

साहबने ३) हजार रुपये लगाकर अभी **बनवाई** है श्रीजी विराजमान हो गये है।

उपकरण बरतन पूजनके जो हमेशा काममें आते हैं और जो प्रभावनाके वास्ते छत्र आदि हमेशा लगे रहते हैं वे करीब १५०के है इनके सिवाय २२९ उपकरण जिनमें सोना और चांदीकी अच्छी २ रकमें जलेब और जलुसकी शोभा बढ़ाने वाली भी हैं। जो रथयात्रा और भादवा अष्टान्हिकादि पर्वोत्सवमें काममें लाई जाती हैं। चन्दवा आदिभी बहुत अच्छे २ बनारसकी कारीगरीके हैं। चांदनी छोल्दारी दरीफर्स आदि भी ५–६ हजार यात्रियोंके मेलेमें काम आने लायक वनी हुई हैं जो सब गत वर्षमें श्रीमान् त्यागी पन्नालालजीके केशलोंचके मेलेमें नसियाजीमें लगाई गई थी। मन्दिरकी हिफाजतके वास्ते ४ सिपाही बराबर पहरा देते है और दिन रातमें ६ दफे दो२ घडी तक नगारखाना नौबत सहनाई बाजा बजते रहते हैं और रातदिन कच्ची घड़ी पहरकी सूचनार्थ घडावल भी बजा करती है।

मंदिरमें करीब १२००) सालाना के नोकर चाकर सिपाही और नगारखानेवालों की तथा मुनीम गुमास्तोंके पगारका खर्च है और ९००) सालका पूजन पोंचारेका खर्च है, मन्दिरमें मकानातके किराये और व्याज तथा पूजन पोंचारेकी- बन्दी, और सरकारकी तरफसे जगात (परमट) परधर्मादा और कुछ किसी कदर सरकारकी तरफसे **माहवारी पगारभी** मन्दिर खर्चेकी मिलती है, जिससे खर्च बराबर आमद हो जाती है और कुछ बचत भी रहती है। **सरस्वती भंडारमें शास्त्रग्रंथ** पुस्तकेंभी करीब १३०० प्राचीन अच्छे२ हैं, जो बहुत हिफाजतसे आलमारियोंमें अच्छे वेष्टनमें बांधकर रखे है।

ऐसा भव्य मन्दिर और ऐसी अवगाहनाकी विशाल और प्राचीन प्रतिमा आसपास दोदो सो कोसमें नहीं है, हरसाल आसो सुद १५ को रथयात्रा निकला करती है। दर्शन करनेही योग्य है, सैंकडो यात्री हरसाल आते हैं। गत वर्ष कार्तिक शुक्ला १२ को श्री अहिलक पन्नालालजी महाराजके केशलोंचके महोत्सवमें रथयात्रा इसही मन्दिर से नीकली थी। इसही मन्दिरके आधीन एक पार्श्वनाथ सांवलाजीका मन्दिर, एक नसियांजी और मंडावरगांवका मन्दिर भी हैं। पाटशाला भी इसही विशाल मंदिरमें है। इन सबकी संभालका भार एक पंचायती सभापर है, जो सब काम बराबर चलाती है। पाठकोंको चाहिए कि जिनको यहांके दर्शनोंका सौभाग्य प्राप्त नहीं हुआ है, एकवार अवश्य दर्शन कर अपना जन्म सफल करें।

सुंदरलाल बैनाड़ा–झालरापाटन
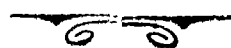
आपल्या समाजांतील एक व्यंग व ते दूर करण्यास उपाय।

(लेखक:-हीराचंद मलुकचंद(काका)-सोलापुर)
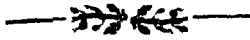
"A sound mind in a sound body"

" शरीर धड तर मन धड "

आपल्या समाजांतील एक व्यंग म्हणजे आपल्या शरीराचा ऱ्हास हे होय.

आपल्या समाजाच्या शरीराचा इतका ऱ्हास झाला आहे कीं, इतर समाजाच्या ऱ्हासाशीं तुलना करिता तो अधिकच आहे.

शरीराचा ऱ्हास होण्याचें कारण आपल्या समाजाचें दुर्लक्ष. आपल्या समाजाचें लक्ष सध्या एक नादी आहे असे म्हटलें तर अतिशयोक्ती होईल असे मला वाटत नाहीं. पहा! प्रत्येक जैन वर्तमान पत्रांतून अथवा मासिकांतून उपदेशपर लेख म्हटले म्हणजे 'शिक्षणाची आवश्यकता" हें होय. तसेच प्रत्येक सभा महासभा यां मध्यें सुद्धा याचीच चर्चा. तेव्हां मी म्हणतो नुसते गोडच जेवण केलें तर ते पचन न होता कोठ्यांत जंतु होऊन मरावे लागेल व मरावे लागत ही आहे. ते कसे म्हणाल तर प्रत्येक आईबापाचा व समाज चालकाचा शिक्षण वाढविण्याकडेच नुसता ओढा असल्या मुळें त्यांची मुलें शिक्षणांतच गढून गेलेली असतात. त्यांना त्यांच्या शरीराचें भान राहत नाहीं. ते पुरेसा व्यायाम घेत नाहींत, पौष्टिक अन्न खात नाहींत, त्या मुळें ते इतकें अशक्त झालें आहेत कीं, त्यांना आपली अभ्यासाची पुस्तकें सुद्धां शाळेंत नेण्याची ताकद उरली नाहीं, पुस्तकें नेणें तर बाजूंसच राहूं द्या, त्यांचे पुढें पुढें शाळेंत जाणें बंद होऊन क्षय रोगाच्या भक्षस्थानीं रहावें लागते. येथें कांहीं दिवस ठाणें देऊन परलोकवासाच्या यात्रेची तयारी करावी लागते. मग यांच्या शिक्षणाचा यांना तर कांहीं उपयोग होत नाहींच; परंतु वैद्य लोकांना मात्र पुरेसा फायदा मिळतो. म्हणूनच वैद्यांचा सुळसुळाट झाला आहे. वैद्य गृह म्हणजे शालोपयोगी पुस्तकालय झालें आहे असें म्हटले तरी चालेल. अशी जर समाजाची स्थिति होऊं लागली तर शिक्षण प्रगति कशी व्हावी व ते लोकोपयोगी कसें व्हावें? मी म्हणतो शिक्षणा प्रित्यर्थ पैसे गोळा करून बोर्डिंगा सारख्या संस्था काढून विद्यार्थ्यांच्या शरीराकडे लक्ष न देतां नुसते शिक्षणच करून घेतलें तर पैसे व्यर्थ व मेहनत व्यर्थ. कारण प्रत्येक बोर्डिंगांत अशक्त मुलांची संख्या फार व अशक्तपणाच्या परिणामा मुळें बहुतेक दर वर्षी बोर्डिंग मधील विद्या शिकत असलेल्या मुलांत बहुत करून मृत्यु संख्या आढळून येते. तर मग विद्यार्थीगण बोर्डिंगांतच खपूं लागला तर बाहेर निघण्याची

आशाच नको. आणि कदाचित्त बाहेर निघाला तर तो अशक्तच निघावयाचा आणि निघतोही. असले विद्यार्थी आपल्या उपजीवीकेची व परोपकाराची कामें कशी करतील. अर्थात् त्यांना कधिच करता यावयाची नाहींत. ह्या मुळें आपल्या समाजाचें फार नुकसान होत आहे. या करितां माझे समाज चालकांना व कुटुंब पालकांना येवढेंच सविनय सांगणें आहे की, समाजाचें नुकशान करणारे जे वरीलव्यंग ते दूर करा.'' ते असे कीं, संस्थामधून (बोर्डिंगामधून) मुलें नित्य व्यायाम घेतात कीं नाहीं व त्यांना पौष्टिक अन्न खातात कीं नाहीं व त्यांना पौष्टिक अन्न मिळतें किंवां नाहीं, व व्यायाम करण्याची सोय आहे कीं नाहीं या कडे प्रथम लक्ष द्यावें नंतर त्यांना ''ब्रह्मचर्यव्रत'' आहे किंवां नाहीं, त्यांची वर्तणूक कशीं आहे, त्यांना सोबती कसल्या प्रकारचे आहेत वगैरे शरीराचा ऱ्हास कोणत्याहि प्रकारे न होईल अशा प्रकरणांत लक्ष द्यावें. तसेंच प्रत्येक वर्तमान पत्रांतून व मासिकांतून अशा बाबतींत लेख प्रगट करावेत. तसेंच प्रत्येक गावो गांव सुशिक्षित मंडळी करिता व्यायामाची सोय म्हणजे ''तालिमखाना'' आहे किंवां नाहीं नसल्यास काढण्याचा प्रयत्न करणें व काढावाच, सोलापूर येथें ''जैनी तालिमखाना'' आज सात वर्षे झाली कायम आहे. त्यांत जैनांची मुलें नित्य व्यायाम घेत असतात, कांहीं नाथारंगजी बोर्डिंगांतील विद्यार्थी व गांवातील सभ्य गृहस्थही येथें नित्य व्यायाम घेतात, व्यायाम घेणाऱ्या मंडळीची संख्या शंभर सवासे पर्यंत असते. ''तालिमखाना'' स्वच्छ हवेंत आहे. या तालिमखान्यांत गैरवर्तणूकीच्या मंडळीचा प्रवेश होऊ शकत नाहीं. तालिमखान्यांत कार्यकारी मंडळी नेमलेली आहेत येथें मल्लविद्येविषयीं वार्षिक परीक्षा होतें, मुलांना बक्षिस देण्यांत येतात. दर महिन्यास मंडळींची वजन व शरीराचे मोजमाप घेण्यांत येतें. विद्यार्थ्यांकरितां प्रोग्रेस फॉर्म टेबिलें आहेत त्यांच्या अभ्यासा कडे, वर्तनाकडे, व शरीर संपत्तीकडे संस्थे कडून चांगल्या रीतीनें लक्ष ठेवण्यांत येतें.

अशा जर संस्था गांवो गांव निघतील तर शरीराचा ऱ्हास न होता हे दुष्ट व्यंग नाहींसे होईल. व समाज्याचा मोठा फायदा होईल, आणि समाजाचे पैसे व मेहनत व्यर्थ न जातां लाभकारक होईल. व शिक्षण प्रगतिची इच्छा पूर्ण होईल. येवढें सांगून शेवटीं थोडीशीं विनंती करतो कीं, हा लेख जोरात वांचून तेवढ्या पुरतां मनाचा कल वळल्या सारखा होऊन पुनः थंडन ठेवाल आणि अमलातच आणाल व पुढच्या वर्षी यांच मासिकांत अशा प्रकारच्या दुसऱ्या संस्था निघाल्या असे ऐकण्यांत व पाहण्यात तसेंच वाचण्यांत आणाल अशी आशा करतो.

आधुनिक केळवणी.
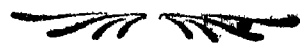
(લખનાર:—**જીવાભાઇ પદમશી ગાંધી**—ખેરોળ)

કોટ પાટલુન ટોપી પહેરી માસ્તર થઇને ફરવું રોજ,
સુધરેલામાં ખપવું પોતે અણસુધર્યા શું માણે મોજ.
ધર્મતત્વ તો વ્હેમ ગણાયો ધન્ય સુધારો એનું નામ,
ઉપરથી કેળવણી રૂડી સડચું સુખ અંદરથી આમ. १

કોમળતાથી કામ ન થાએ ધંધામાંહે નહિ કંઇ સાર,
છટ છટ બસ બસ ઇંગ્લીશ ભણીને નોકરી કરવી એજ વિચાર
મહારાજા શ્રી પંચમ જ્યોર્જના શીતળ છત્ર તળે સુખધામ. **ઉપરથી કેળવણી.** २

રાખે ગરીબ હોય તોય પણ ડ્રેસ ફેશનનો રૂડો ડોળ,
સુધરેલ થઇને ફરે ખરા પણ ઢમઢોલ ને માંહે પોલ;
ધર્મતણું અભિમાન મળે નહિ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ બને છે આમ. **ઉપરથી કેળવણી.** ३

રમતું જમવું વિલાસ કરવો સઘળો સમજે એમાં સાર,
પરભવનો ડર રહે ન મનમાં શું થાશે એ નહિ વિચાર;
તન નિર્બળ થાએ છે તેથી વ્રત નિયમનું શું છે કામ. **ઉપરથી કેળવણી.** ४

વૃદ્ધ જનો ધર્માંધ હોય છે વ્હેમી પણ બહુ હોયે તેમ,
વડીલપણાનો દાવો શાનો ઉછરતાના મનમાં એમ;
અણસમજુ એ જૂના વ્હેમી નવા સુધારા આવે કામ. **ઉપરથી કેળવણી.** ५

ગંભીરતાથી મનન કરે જો બેસી એકાંતે એકવાર,
આર્ય સનાતન શુભ મર્યાદા સદા સુખમાં છેજ શ્રીકાર;
પશ્ચિમ રીતિના અનુકરણે બગડી નીતિ આર્ય તમામ. **ઉપરથી કેળવણી.** ६
કેટલાક રૂઢીથી બગડ્યા હાલ આપણા પૂર્વ રીવાજ,
એતો વાત ખરી છે તોપણ જુવાનીઆ **ઉદ્ધત** છે આજ;
પૂર્વજોના અવિચળ કીર્તિ ખંડન કરવા ચાલે હામ. **ઉપરથી કેળવણી.** ७
ઠેઠ રસોડા સુધી જોડા લઈ જવા નહિ આભડછીટ,
સ્ત્રીઓ પણ બૂટ સ્ટૉકીંગ પ્હેરે કેમ નહિ તે કહે છીટ છીટ;
નથી જોઇતા આર્ય જનોને એવા સુધારાનાં કામ. **ઉપરથી કેળવણી.** ८
બગડે નહિ બાળક જો હોયે ધર્મ તત્વનો મનમાં ભાસ,
ઇંગ્રેજી વિદ્યાની સાથે અવશ્ય જોઇએ ધર્માભ્યાસ;
ઝવેર સમજુને સમજાવા કથન કર્યાં રૂડા એ બોલ,
સારાસાર વિચાર કરીને સજ્જન કરશે તેનો તોલ. ९

—(०)—

फुलनी कळी उपरथी उद्भवेला विचार.

—(લેખક:-પુનશી અરજુન શાહ-ધુળીયા)

કુંડળીઓ છંદ.

જો તૂં આ કળી ઝુલતી, હસતી રમતી છેક,
જૂજ વખત પછી ખીલતી, રાખીને વિવેક;
રાખીને વિવેક, ધિરેથી ખુલતી જાયે,
આપે સરસ સુવાસ, હાથને શોભા અપાયે.
દેખી શુદ્ધ આનંદ, ગયું મન મારૂં પીગળી,
આધિન થયો સુવાસની, જોઇ આ ઝુલતી કળી. ૧

પ્રભૂ પદમાં કો અર્પશે, કો દેશે પ્રિય વામ,
ગળે આરોપી મિત્રને, પૂર્ણજ કરશે હામ.
પૂર્ણજ કરશે હામ, પ્રિયા કર દેશે તૂજને,
પછી આનંદની સાથ, શોભાવીશ મિત્ર કંઠને.
કર આનંદને સુખ, પ્રેમથી પ્રેગા કરમાં,
અહા ! ધન્ય અવતાર, ઝુલતૂં પ્રભુના પદમાં. ૨

તૂજ આયુ પૂરણ થતાં, કરમાઇશ નિજ અંગ,
કચડાઇશ પ્રેમી પદ, તજી દૂષ્ટના સંગ;
તજી દૂષ્ટના સંગ, સિધાવીશ તારે રસ્તે.
ના સાથી તૂજ સાથ, ફેંકી દે તૂજને ગરતે,
મર તૂં પ્રભૂ પદ હાથ. ધર્મ મિત્ર સાથી કરતાં;
ભોગવ અક્ષય સુખ, પૂર્ણ તૂજ આયૂ થાતાં. ૩

બોધ રૂપી વિચારથી, થા પ્રભૂ ચરણે લીન;
મોહ તજી સંસારનો, અરિહંતે તલ્લીન.
અરિહંતે તલ્લીન, અંતમાં સાથી થાશે.
કો નહી ધરશે હાથ, જમના મારજ ખાશે,
માટે ધર જીન ધ્યાન, ધારીને એકજ ચિત્તથી;
પૂનશી ચક્ષૂ ખોલ, પૂષ્પ કળીના બોધથી. ૪

श्रीमान न्यायाचार्य पंडित गणेशप्रसादजी,
संस्थापक, श्री सत्तर्क सुधातरंगिणी दि. जैन पाठशाला
सागर--SAUGOR.

पंडित वंशीधरजी जैन, अध्यापक
ऐलक पन्नालालजी जैन पाठशाला-सोलापुर.

दिवान कुमार श्री रूपकिशोरजी जैन रईस
विजयगढ (अलीगढ)
(વિદ્વાન, શ્રીમાન અને અગ્રેસર ઉત્સાહી યુવક)

श्री स्वामी कृष्णदयालुजी वैद्य
फतेहपुर (जयपुर)
(અહિંસા ધર્મ પ્રચારક પ્રસિદ્ધ મહાત્મા)

अखंड ब्रह्मचारिणी श्रीमती गंगूबाई
डमगांव (गुजरात)
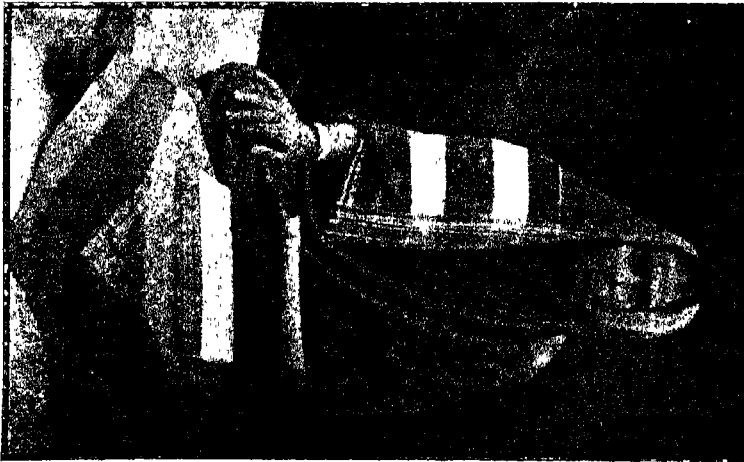
વ્હાલી વ્હેનોને હિત સાધનના બે બોલ.

(લેખક—શ્રીમતી કંકુબ્હેન-સોલાપુર.)

કૃત કર્મના ફળને અકળાઇને ભોગવનાર સગી બ્હેનો! જલદી ઉંડો અને વિચાર કરો કે, આપણું હિત શેમાં સમાયલું છે? બ્હેનો! પ્રથમ હિત એટલે શું? તેજ આપણને હજુ સમજાયું નથી. જો સમજ્યા હોત તો ઉદ્યમ કરત અને ભૂલત નહિ, માટે કહેવાની જરૂર છે. હિત એટલે કલ્યાણ, ભલું, સુખ. એ બધા કાર્યવાચી શબ્દ છે. વસ્તુનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રગટ થવું, તે આત્માનું હિત કે કલ્યાણ છે, અને તે હિત સંજ્ઞી, પંચેન્દ્રિ પર્યાયક જીવોજ કરી શકે છે. તેમાં વળી આર્યદેશી ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ઉત્કૃષ્ટ જૈનધર્મ પામેલા તેઓજ આપણું ભલું કરી શકે છે. તે હિત બે પ્રકારનું છે. એક **લૌકિક હિત** અને બીજું **પારમાર્થિક હિત.**

લૌકિક હિતમાં શરીરનું હિત અને કુટુંબી હિત સાધવું જરૂરનું છે. શરીરનું હિત સાધવાના ઉપાયો:—શરીર ધોઇને સાફ રાખવું, કપડાં સ્વચ્છ રાખવાં, ઘરમાં કે તેના આગળ પાછળ ગંદુ રહેવા નહિ દેતાં ઝાડી ઝુડીને સાફ રાખવું, હવા ખુલ્લી રાખવી અને ખોરાક તાજો, મર્યાદાનો અને હલકો ખાવો, સમયને અનુસરીને ભોજન કરવું, પાણી સ્વચ્છ કરીને સારૂં ગાળીને પીવું, કદાચ પાણી બગડયું હોય, તો ગરમ કરીને ઠારીને પીવું અને શરીરથી બનતી મહેનત કરવી, એટલે અનેક જાતના થતા રોગોથી બચી શકીશું. અને શરીરનું હિત પણ એજ છે.

સાજું હોય શરીર તો, સર્વે વાતે સુખ,
નહિતો બહુ સંપતિ છતાં, દિન દિન પ્રત્યે દુઃખ.

માટે પ્રિય બ્હેનો! શરીરનું હિત છે, તેજ કુટુંબનું હિત સાધવા સાધન છે. કુટુંબીનું હિત તેમના શરીરની રક્ષા કરવી, છોકરાઓને ન્હાનપણથી શારિરીક બળ તથા માનસિક બળ વધારવાના ઉપાયો યોજીને તેનો ઉદ્યમ કરવો. છોકરી, વહુઓ, બ્હેનો કે કોઇ સગાંસંબંધી હોય, તે સર્વેને શાંતિ રહે, કલહ ન થાય, બધાનાં મન પ્રસન્ન રહે તેવું વર્તન રાખવું, કુટુંબીને ધર્મના માર્ગે દોરવા, કોઈ દુઃખી, રોગી, વ્રતી હોય તેમની સેવા ચાકરી સારી પેઠે કરવી, વ્રતિનું વૈયાવૃત કરવું, કુટુંબમાં રહીને ઈર્ષા કે દ્વેષ કોઈપણ દીવસ થાય, તો તેનો પશ્ચાતાપ કરી પ્રાયશ્ચિત લેવું એટલે ફરીથી તેવા ભાવ થવા દેવા ડર લાગશે. વિધવા પર્યાયમાં ચાર વાતો સાચવવી પડે છે. **એકતો** ઝાઝો લોભ નહિ કરવો, કાંઇ માગવું નહિ, **બીજું** કામ બધા કરતાં વધારે કરવું, **ત્રીજું** ઘરમાં કોઇને વધારે કે ઓછું, ભલું કે બુરૂં કહેવું નહિ, ઈર્ષા કે દ્વેષ વિગેરે કરવા નહિ, આટલી વાતો જો સારી પેઠે પાળી શકીયે, તો કુટુંબીને ઘણાજ વ્હાલા થઇ પડીએ. આમાંનો જો કાંઇક અપરાધ થાય, તો તે ઘણી કડવી લાગે છે, પછી ચાલે તો ખરૂં. કોઇ તરતજ કાઢી મૂકતું નથી, પરંતુ સંતોષજનક દહાડા નિકળતા નથી, માટે બ્હેનો! આપણાથી કોઇને દુઃખ ન થાય, તેમ વર્તન રાખવું તે **કુટુંબ-હિત** કહેવાય. કુટુંબીના શરીર કે મન સારાં હોય, તો આપણને બન્ને પ્રકારના હિત સાધવામાં બિલકુલ વાંધો આવે નહિ.

હવે **પરમાર્થિક હિત** સાધવાના ઉપાયો:—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિગેરેને વશ થઈ આત્માના શુદ્ધ ક્ષમા, નમ્રતા, સત્ય, સંયમાદિ ગુણોનો તથા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોનો ઘાત થવા નહિ દેવો, બનતા સુધી પરિણામની ઉજ્વળતા રાખવી, વિષયોમાં વિરક્તતાથી વર્તન કરવું, પરિણામ બગાડવાવાળી જે જે ચીજ હોય, તેનાથી અળગું રહેવું, તે

પરમાર્થ હિતનાં સાધન છે. આવી રીતે હિતનું સાધન **સંજ્ઞી પંચેદ્રી પર્યાયક** જીવજ કરી શકે છે, તેમાં વળી આ આર્યદેશી ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં, ઉત્કૃષ્ટ જૈનધર્મ પામેલા જીવ વિશેષ વિચારથી હિત કરી શકે છે. આત્મહિતાર્થી બ્હેનો ! હિત કે ભલું કરી લેવાનો વખત આપણા માટે આગળ આવીને ઉભો થયેલો છે, જમાનો બદલાયો છે, માટે **કલ્યાણ કરી લેવાનું ઠેકાણું જ્ઞાન સંપાદન** છે, અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાનું ઠેકાણું **શ્રાવિકાશાળા** અથવા **શ્રાવિકાશ્રમ** છે, ત્યાં રહીને લાંબો વખત સુધી હિત કરવાનાં સાધનો મળી શકે છે. બ્હેનો ! આજ સુધી આવી સંસ્થાઓ નહોતી, ત્યારે ઘેર ઘેર બુમ પાડતાં હતાં કે, હમે શું કરીયે ? ભણવાનું સાધન નથી, જ્ઞાન કેમ થાય ? એવાં શીખવનાર મળતાં નથી, પુરૂષ પાસેથી અમે ન્હાની ન્હાની વિધવાઓ કેમ ભણી શકાયે ? ધર્મનાં પુસ્તકો પણ ઘણાં મોંઘાં મળે છે, ઘરનાં કામોમાં ફુરસદ મળતી નથી અને વડીલ વર્ગ પણ ભણવા ના પાડે છે: તો જ્ઞાન કેમ મેળવાય અને હિત સાધન કેમ થાય ? પરંતુ બ્હેનો ! તે બધી અડચણો હવે દૂર થઈ છે. ઠેકઠેકાણે **પાઠશાળાઓ** તથા **આશ્રમ** સ્થાપન થયાં છે, ઘરના માણસોની હવે રજા છે, ફુરસદ પણ ઘણી મળે છે. કારણ ઘેર ઘેર નળ અને ચાકર–નોકરની સગવડ થઇ શકે છે, માટે હવે નકામી અડચણો નહિ બતાવતાં **હિત સાધી લેવું, એ મનુષ્ય માત્રનું કર્તવ્ય** છે.

ઘણી ખરી મ્હારી ખોટા વ્હેમમાં પડેલી બ્હેનો કહે છે કે, અમે મુંબઇના આશ્રમમાં ભણવા આવીયે, પણ ત્યાં અમને ફાવશે કેમ ? અને ત્યાં ગમશે કેમ ? **પરાધીન**પણાથી રહેવાશે કેમ ? તેમને મ્હારૂં કહેવું એજ છે કે, બ્હેનો ! ઘરના કરતાં આશ્રમમાં મજુરીનું કામ ઘણુંજ ઓછું હોય છે, તેમજ ખાવાપીવા પણ તાજું બે વખત સ્વચ્છ અને મર્યાદાનું ફરતું ફરતું ભોજન હોય છે, અને ગામડીઆ ઘરના કરતાં ત્યાં સુંદર બગીચો, **સ્વચ્છ બંગલો** અને જ્યાં ત્યાં મનગમતું સુવા બેસવા સારૂં મકાન, જાતજાતના કબાટ, ખુરશીઓ, ટેબલ, બાંકડાઓથી સજાવેલા **હૉલ** છે. વળી બ્હેનો, શું જોઇએ ? આંખને રમાડનાર ચિત્ર વિચિત્ર રંગોના **નકશા** મુકેલા છે અનેક તરેહના **શિવણ, ભરત, ગુંથણ**ના કામ ચાલે છે. કાનને મધુર લાગે એવું વાજું વગડાય છે. વળી કહો બ્હેનો, શું જોઇએ ? ઓટલે બેસીને વાતો કરવાને પણ અહીંઆ સાહેલીઓ ઘણી છે. મનને રિઝવવા માટે પ્રભુનું રાગ સાથે **પૂજન**, ભજન થાય છે, ભાવ સુધારવાને માટે **ધર્મોપદેશ** અપાય છે અને ધાર્મિક બનવાને માટે ધર્મનું સારી પેઠે **જ્ઞાન** અપાય છે. ફરી બ્હેનો, શું માંગો છો ? વિદ્વાન થવા માટે **સંસ્કૃત** શીખવાય છે, ચાલતા જમાનાને થોડું **ઇંગ્લિશ** શિક્ષણ પણ અપાય છે. જેને ફાવે તે જ્ઞાન અહીં મેળવી શકે છે. બ્હેનો હવે શું રહ્યું ?

મુંબાઇમાં માંગો તે ચીજ મળી શકે છે. સગાંવ્હાલાં ઘણી વખત મળી જાય છે, **દવાપાણીની** ગોઠવણ કરી રાખી છે. હવે વાંધો શેનો રહ્યો ? એક પરાધિન થઇ રહેવું પડે છે તેને માટે બ્હેનો ! વિચાર કરો કે, આપણી સ્ત્રી પર્યાય મળથીજ પરાધીન છે, તેમાં વળી વિધવા પર્યાય એ તો તદ્દન પરાધિન. શું કુટુંબીસાસરામાં એક દાંડીઆની પણ સત્તા ચાલે છે ? કોઇને ભલું કે બુરૂં કહેવામાં જીભ ઉપડે છે ? કે સ્વતંત્રતાથી ધર્મ ધ્યાન કરવામાં સંતોષથી વખત કોઇ આપે છે ? નહીંજ. એ કાંઇ પરાધીનપણું થોડું છે ? જો કે વિધવા પીયરમાં હોય, તો પણ કાંઇ કોઇ ચીજમાં હાથ ઘાલી કોઇને આપી શકાય છે ? કે ખર્ચ કરવામાં હાથ ચાલે છે ? ઘાણું શું કહું ? પોતપોતાને અનુભવ આવેલોજ છે. કોઇકજ વિરલી

પુણ્યવાન સ્ત્રી હશે, કે તે વિધવા પર્યાયમાં સ્વતંત્રતાથી જન્મારો આનંદમાં કાઢતી હશે, કે કોઇકજ સત્તાધારી ખર્ચ ચલાવતી હશે, પરંતુ ઘણીખરી બ્હેનો તો આ અનિવાર્ય દુઃખમાં દઝાઇને પરાધિન અવસ્થામાં મુંઝાઇને **આર્ત-ધ્યાનથી** ખોટા કર્મ બાંધી આ ભવ પરભવ દુઃખની અનુભવો થાય છે, ત્યારે શું બ્હેનો! અહીંયાં તેટલું પરાધીનપણું છે? બિલકુલ નથી. **ધણી** મરી ગયા એટલે આપણે પુરૂષના ભાવ રાખવા પડે છે, કારણ કે, એટલી હિંમત રાખી ઘર ચલાવવું પડે છે, ઘરમાં કોઇ નહિ હોય તો તેની કેડની કુંચી આપણી કેડે આવે છે. બહારના ઘણાખરા ન્યાત જાતના કામ આપણને જોવા પડે છે, તેમજ પુરૂષના ભાવ રાખવાથી આપણા સ્હામે કોઇ જોઇ શકે નહિ. આવી પર્યાયમાં પુરૂષ બનીને **વિદ્યાદેવીની સાથે પરણીને** તેનાથી મળતો લાભ લઇ સુખને આનંદમાં વખત ગાળવો. વિદ્વાનોના સાથે રહીને પરોપકાર કરવો, કોઈ કોઇ દિવસ તેહના ગુણમાં મગ્ન થઇ જ્ઞાનાનુભવ રસામૃતનું પ્રાશન કરી આવતા કર્મને રોકવાં અને છતાં કર્મના ઘટાડા કરી અંતીમ શાશ્વત, નિરાકુળરૂપ સુખના સન્મુખ થવું જોઇએ.

બ્હેનો! હવે આવો અમુલ્ય વખત ઘરના ખુણે બેસીને મૂર્ખદશામાં, ખોટા વ્હેમોમાં ફસાઇને ગુમાવવો, એ કેટલું ભૂલ ભરેલું છે? પાણી લાગવાનો ડર કરશો નહિ. મુંબઇમાં આવેલા બધાએ મરી નથી ગયા અને ગામડામાં રહેનાર કોઈ અમર થઇ નથી રહ્યા, માટે જુજ વાતોના વ્હેમ ધારીને આત્મહિતનાં સાધનો ખોઈ નહીં બેસતાં, ઉઠો! ઉદ્યમ કરો. ઉદ્યમ કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. નસીબ ઉપર હાથ મૂકી બેસવાથી કાંઇ વળશે નહિ. માટે બ્હેનો! આત્માર્થી હો તો અવસર ચુકશો નહિ. એટલુંજ કહીને વિરમું છું.

विनोदी टुचका.

ગુપ્ત રહેલું ગળપણ.

મીઠાશ ભરેલાં વચનો બોલવાથી સર્વ પ્રાણીને રાજી કરી શકાય છે. મીઠાં વચન મેળવવા પૈસા કે મહેનત પડતી નથી. તો પછી હલકાં અને તોછડાઇ ભરેલાં કડવાં એળીયા જેવાં વચનો શા માટે બોલવાં જોઇએ? જેમ પુષ્પમાં સુગંધ, તલમાં તેલ, દુધમાં ઘી, અને શેરડીમાં ગળપણ ગુપ્તપણે મિશ્રીત છે, તેમ અંતઃકરણમાં મિષ્ટ વચનો સંપૂર્ણ જથામાં ગુપ્ત ભંડાર તરીકે ભરેલાં છે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ કરવો એજ ગળપણનો વપરાશ!!!

હંમેશા યુવાન કોણ?

મનુષ્ય માત્રને યમરાજના તેડા સમાન વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હ જણાવા લાગે, દાંતરૂપી કામદારો હાલહવાલ થઇ જાય, શ્યામવર્ણના સુંદર કેશગુચ્છો ધોળા ફગ બની જાય, નેત્રરૂપી પ્રકાશમાન દીવો આયુષ્યરૂપી તેલ ખુટવાથી આંખો પડી જાય, કાનરૂપી ખટપટી ખવાશો શુન્ય થઈ જાય, પરંતુ ચિત્તરૂપી ચતુર ચોર બ્રમરની માફક સદાએ ભમ્યાજ કરે છે, કદી વૃદ્ધ થતું નથી કે એક જગ્યાએ બેસી રહેતું નથી. એજ ખરૂં યુવાન! બાકી બધાં ફાંફાં!!!

સ્વાર્થનીજ સગાઇ!!!

સુગંધીદાર પુષ્પોની આસપાસજ ભ્રમરો ભમ્યા કરે છે. પાણીથી ભરેલું સરોવર હોય ત્યાંજ હંસ બેસે છે. જ્યાં ચારો હોય, ત્યાંજ ઢોરો પણ જાય છે. જ્યાં પૈસો હોય, ત્યાંજ સગાંવહાલાં અને મિત્રો વિગેરે હેત પ્રિત બતાવે છે. જ્યાં સ્વાર્થ સંધાય તેવું હોય, ત્યાંજ મનુષ્ય અને પશુપક્ષી વિગેરે વીંટલાઈ વળે

છે. બાકી મનુષ્યો તો તેના તેજ હોય, પણ જો સ્વાર્થ નહિં સધાય તેવું હોય, તો દોઢ ગાઉ દુરથીજ નમસ્કાર કરે છે. અથવા તેની સામું આંખોને પણ જોતા નથી. એજ સ્વાર્થની બલીહારી !!

મફતની મેહેનત !!

અનાજથી ભરેલા ખેતરનું રક્ષણ કરવાના ઇરાદાથી ઘાસનું કે ચીંથરાનું પુતળું ઉભું કરવામાં આવે છે. તે પુતળું પોતે ખાઈ શકતું નથી. મફતની આકળ અને તડકો ખાય છે, પરંતુ એક કણુશલ્ પણ તેના ઉપયોગમાં આવતું નથી. તેમ અનેક દ્રવ્યવાન પુરૂષો દ્રવ્ય મળ્યાં છતાં તેનો ઉપયોગ સદ્દમાર્ગે દાન, દયા વીગેરેમાં કરતા નથી કે કોઇને લેવા દેતા નથી, તેઓ ખેતરના ઘાસના પુતળા જેવાજ છે! કેમકે સાચવી સાચવીનેજ મફતની મેહેનત ઉઠાવે છે કહેવત છે. કે "ભોગવે તેજ ભાગ્યશાળી".

સ્વભાવ ટાળ્યો કેમ ટળે ?

જેનો જે સ્વભાવ છે તે દેવતાઓ પણ તજાવી શકવા અસમર્થ છે. છ માસ પર્યંત કુતરાની પુંછડી ભોંયમાં દાટી રાખો કે ભુંગળીમાં સીધી દબાવી રાખો પણ તે તો વાંકી ને વાંકીજ ! લસણની દુર્ગંધયુક્ત માત્ર એકજ કળીને જથાબંધ કસ્તુરી, ચંદન, કપુર વીગેરે સુગંધી પદાર્થોમાં વીંટીને રાખવામાં આવે તો પણ તે પોતાની દુર્ગંધીને કદી પણ તજતી નથી તેમ દુર્જન મનુષ્યોનો સ્વભાવ પણ અનેક યુક્તિ કર્યા છતાં બદલાતો નથી. કહેવત છે કે "પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી ?"

અણુધડજીની હુશીયારી !!

અણુધડજી કોઈ દિવસ મંદિરે જાય, તો તો કાંઇ નવું નવુંજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લાવે ! એક દહાડો મંદિરમાં શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન ચાલતું હતું, ત્યાં ભાઈ જરા બે પૈસાભાર સાંભળવા બેઠા. ગુરૂજીએ કહ્યું કે "ભાઇઓ **કર્મરૂપી દુષ્ટ શત્રુને કાષ્ટની માફક બાળીને ભસ્મ કરી નાંખીએ. તેજ મુક્તિરૂપી મહારાણીને વરી શકાય છે"** ફક્ત આટલાજ બોલ સાંભળી બહાદુર અણુધડજી તો ઉઠયા ને લાગલાજ ઘેર જઇ મુક્તિરૂપી મહારાણીને પરણવાના કોડના વિચારથી ઘરમાંના તમામ કાષ્ટનો ઢગલો બનાવી ભડભડાટ સળગાવી ઘો. કેવો હોંશીયાર!!!

દિલાવર બ્હેન!!!

ચંચળ બ્હેન દોઢ ચતુર! દિલના બહુ દિલાવર! હતાં. તેઓએ ગુરૂજીને મોઢેથી એક દિવસ સાંભળેલું કે **"અમુલ્ય દ્રવ્યો વડે પ્રભુનું પુજન કરવું જોઇએ. જેથી અમુલ્ય લાભ પ્રાપ્ત થાય છે."** હવે ચંચળ બ્હેન અર્થ કરવામાં પણ બહુ બાહોશ ! તે અર્થ કર્યો કે "અમુલ્ય એટલે **અ+મુલ્ય**= વગર કિંમતના." બસ! બીજેજ દહાડેથી ઘરમાં જે એની સમજ પ્રમાણે અમુલ્ય જણાય (ફેંકી દેવા જેવું.) તે લઈ મંદિરે પુજન માટે જવા માંડયુ !!

"વિનોદી"

दुनियामां रह्यो छतां जंजाळमांथी केवी रीते छुटवुं ?

(લેખકઃ–**નાગરદાસ નરોતમદાસ સંઘવી-આમોદ.**)
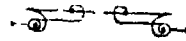
ઘણા જણ કહે છે કે ઝેરમાં પણ સ્વાદ છે ? અફીણ માણસનો જીવ લે છે. સોમલ માણસનો જીવ લે છે. ચડશ, ગાંજો ઈત્યાદ સઘળી વસ્તુઓ અતીશય ઝેરી છે. અજાય-

બીની વાત એ છે કે તેમના ભક્ત તેમને હોંશે હોંશે ગટગટાવી જાય છે.

સંસારથી વિરક્ત પુરૂષો કહે છે કે જગતની જંજાળ વિષ સમાન છે–જીવ માત્રને દુઃખ દેનારી છે, એમાંથી છુટી વૈરાગી થવું એ જીવનું કર્તવ્ય છે. આ બધી વાતો અક્ષરશઃ ખરી છે, પરંતુ કહેવાય છે કે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી દુર્લભ્ય છે.

જનસ્વભાવ સુલભ્ય વસ્તુને શોધે છે. દુર્લભ્યને માટે પ્રયત્ન કરતાં આડા અવળા અથડાઈ પડે છે. 'असमर्थो भवेत् साधु'। અસમર્થ સાધુ થાય છે.કાળી ટીલી વહોરી લે છે.

ખરા સાધુ (વૈરાગી) થવામાં અસમર્થનું કામ નથી. પ્રબળ પુરૂષાર્થિ જીવોજ સાધુજીવન ગાળી શકે છે.

કેટલાક મનુષ્યોમાં એવું બળ હોય છે કે તે ધાર્યું કામ કરી શકે છે. સ્વામી **રામતીર્થ** અને **મી. સેન્ડો** જેવા ચાલતી મોટરકારોને અટકાવી શકે છે. કેટલાક સરકસના **પ્રોફેસરો** વાઘ ને હાથીઓ સાથે કુસ્તિ કરે છે. અને સામાન્ય બળના માણસો દશ બાર ગાઉ ચાલી શકે છે કે મણ બે મણ ભાર ઉપાડી શકે છે.

જેનામાં જેટલું પુરૂષાર્થ તેટલું કામ કરવાને તે અધિકારી થાય છે. પુરૂષાર્થ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી મેળવી શકાય છે. ફાવે તે સ્થળમાં તેને માટે પ્રયત્ન કરી શકાય છે. સુરતમાં ભરાએલી નેશનલ કૉંગ્રેસના મંડપના દ્વાર આગળ એક ચિત્ર રજુ કરવામાં આવ્યું હતું, તે ચિત્ર આપણા જાણીતા રાજનિતિજ્ઞ પુરૂષ લાલાલજપતરાયનું હતું. તેની નીચે એમ લખવામાં આવ્યું હતું કેઃ–'આ મારૂં શરીર કેદમાં છે, પરંતુ મારો આત્મા કેદમાં નથી'.

સંસારિક જંજાળરૂપી કેદખાનામાં તો આપણે ફક્ત નજરકેદ છીએ. તે નજરકેદ પણ સખત જાપતાવાળી નથી. આપણી નજરમાં આવે, તો ઘડી બે ઘડી એમાંથી છુટા થવાની આપણને સદર પરવાનગી છે. બીકણ અને અવળે રસ્તે દોરાએલા મનુષ્યો એ છુટનો લાભ લઇ શકતા નથી. અને જ્યારે ગભરાય છે ત્યારે બ્હાનું કાઢે છે બિચારી **જંજાળનું** !

દુનિયામાં ચોવીસે ચોવીસ કલાક કામ કરનારની સંખ્યા બહુજ થોડી છે. એકાદ બે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કે એકાદ બે યંત્ર શોધકો બાકીનામાંથી થોડાક માણસોને વળી દશ બાર કલાક કામ કરવું પડતું હશે, પરંતુ ઘણે ભાગે દીવસમાં પાંચ કલાક કામ કરનારની સંખ્યા સૌથી મ્હોટી છે. કામ કરવું એટલે જીંદગી નિભાવવાને ખોરાક વગેરે યોગ્ય સાધન મેળવવાને માટે કામ કરવું, તે આ બધા મનુષ્યો ધારે તો બાકીના ૧૯ કલાકમાં એકાદ કલાક એ બંદીખાનામાંથી છુટવા ધારે, તો કંઈ વધારે મુસ્કેલ નથી.

આ એક કલાક બાકીના ૧૮ કલાકને દીપાવશે. સવારમાં સૂર્યોદય થતાં પહેલાં સૂર્યનાં કિરણ સઘળે ફેલાતાં તમે જોઇ શકો એવી રીતે; અથવા સાંઝે સૂર્ય અસ્ત પામતો હોય અને ઝાંખા સૂર્યનાં કિરણો પૃથ્વિને પ્રકાશ આપી રહ્યાં હોય, તે સમયે ગામની બહાર એકાન્ત સ્થાનમાં જવું. એકાદ બે મિત્ર અથવા પુત્ર પુત્રી અથવા તમારી પત્નિ જોડે હશે તો પણ કાંઇ હરકત નથી. ત્યાં તમે જંજાળને ભુલી જવા ધારશો, તો જરૂર ભુલી જશો.

આ સ્થાન પસંદ ન હોય તેને માટે બીજો એથી પણ ઉત્તમ માર્ગ એક છે. ઉપર બતાવેલા સમયેજ હાથ પગ મ્હોં વગેરે સ્વચ્છ કરી દેવ મંદિરમાં જવું. શાન્તિથી બેસી પ્રભુનું સ્મરણ કરતાં કરતાં પ્રતિમાની સન્મુખ બેસી તેના સામું એક દૃષ્ટિથી જોયા કરવું. આથી તમને જરૂર સ્થીરતા પ્રાપ્ત થશે. તે વખતને માટે તો તમે જરૂરથી જંજાળને ભુલી જશો.

ઘરના એકાંત સ્થાનમાં માળ ઉપર કે અગાશીમાં જવાથી કુદરતી લીલા કંઇક દેખી

શકાય એવી જગ્યામાં ઉપર બતાવેલા સમયે સવાર સાંઝ બેસી પ્રભુ નામ સ્મરણ કરવું અથવા શાન્તિથી ચારે તરફ જોયા કરવું.

આ વિના બીજા ઘણા ઉપાયો છે કે જે વડે આપણે અનંત સુખનું રસબીંદુ ચાખી શકીયે છીએ. સર્વત્ર પુરૂષાર્થ હેતુ રૂપ છે. નિર્બળ અને પ્રમાદિ માણસો કાંઇ કરી શકતા નથી.

સંતોષવૃત્તિ એ પણ એક સુખનો ઉપાય છે. 'यथा प्राप्त संतोष' જે પ્રમાણે આવી મળે તેમાંજ સ્થિરતા રાખવી. આથી આગળ કામ કરતા અટકાતું નથી. કામ છોડી દઇને આળસુ બનવાનો હેતુ એમાં સમાયેલો નથી.

ખંત, નિતિ અને ડહાપણથી કામ કર્યા જવું. કામ કરવામાં બીલકુલ પ્રમાદ સેવવો નહિ. ફલ શું પ્રાપ્ત થશે, તેની બીલકુલ ચિંતા કરવી નહિ. ભગવદ્દગીતામાં એક વાકય છે કે, 'कार्यणामधिकारस्ते माफलेषुच' કાર્ય કરે જવામાંજ તારો અધીકાર છે. ફલ પ્રાપ્તિમાં તારો અધીકાર નથી. તાત્પર્ય એ છે કે કામ કરતાં પહેલાં ફલની ચિંતા કરવી નહિ. ચિંતા કરનાર માણસો હંમેશ કામ કરવામાં પાછાજ પડે છે અને તે કામ તેમને વિટંબણારૂપ થાય છે.

દુનિયાદારીના દરેક વિષય આવી વૃતિ રાખવાથી ભારરૂપ થતા નથી.

તમે જે ઘરમાં રહો છો, તે ઘર તમારૂં નથી એ નિઃશંસય છે ત્યારે પછી મારૂં છે, મારૂં છે એવા વિચારોનો બોજો મન ઉપર નાંખવાની શી જરૂર? 'જે વસ્તુઓ તમે ભોગવો છો તેટલી વસ્તુઓ તમારી માલીકીની છે, માટે તેની માલીકી સંબંધી તમારે હવે વિચાર કરવાની જરૂર નથી.' આટલો નિશ્ચય તમે જો એક વખત દૃઢ રીતે કરી લો, તો તમારૂં અર્ધું દુઃખ પલાયન કરી જશે.

હવે તમે જે જે કામ કરવાના હોય, અથવા જે જે કામ કરતા હોય, તે તે કામ જે જે સમયે તમે હાથ ઉપર લો, તેજ વખત તેને માટે વિચાર કરો. અન્ય સમયે તેની છાયા પણ તમારા પગની ઉપર અવવા ન દો. આમ કરવાથી તે કામ જેવી સારી રીતે કરવું હશે તેવું થશે. એમાં બીલકુલ ખામી આવશે નહિ. હરતાં ફરતાં અન્ય કામ કરતી વખતે એ કામ સંબંધીના વિચાર તમને કાંઇ પણ ફલ આપી શકતા નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે તમારી શક્તિને ઘટાડે છે.

હૃદયબળવાળા મનુષ્યો સુખી રહે છે. તેઓ મનોબળને છલકઇ જવા દેતા નથી. તેને જેટલું યોગ્ય હોય, એટલુંજ કામ સોંપે છે. એક ઠેકાણે એકઠું કરેલું વીજળીક બળ જેમ અનેક મ્હોટાં કામ કરવામાં સહાયભૂત થાય છે; તેમ યોગ્ય રીતે એકઠું કરી રાખેલું **વિચારબળ (મનોબળ)** મહાન કાર્યો કરવામાં સહાયભૂત થાય છે.

હૃદયબળ વધવાની સાથે મનોબળ કાબુમાં આવે છે. સ્થિરતા, ડહાપણ, ગાંભિર્યતા આદિગુણો હૃદયબળના છે. ચંચળતા, મૂર્ખતા, સાહસિકતા આદિગુણો મનોબળના છે.

જો તમારે સંસારમાં વિશ્રાંતિ મેળવવી હોય તો **મનોબળને વશ રાખો—હૃદયબળને વધારો.** વિચારોના કહેવા પ્રમાણે એકદમ દોડાદોડ કરી ન મુકો. શાન્તિથી હિતાહિતનો નિશ્ચય કરી આગળ ડગલું ભરો. આમ કરવાથી કેટલોક નકામો શ્રમ તમારે માથેથી ઉતરી જશે અને **સંસારીક કામ કરવા છતાં પણ તમને સંસારનો ભાર નહિ લાગે.**

मारा मित्रनी सालग्रेह.

આધુનિક સમયમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં કોંગ્રેસો, કોન્ફરન્સો, જ્ઞાતિ સંમેલનો, ધર્મ પરિષદો, મેળાવડાઓ, સ્હેલાણીઓ માટે આઇસક્રીમ પાર્ટીઓ, ટી પાર્ટીઓ આદિક અનંત

પ્રકારે એક સમુહમાં ભેગા થવાનો વા વાઇ રહ્યો છે, તદ્દ ન્યાયે આજ વળી પરમ પ્રિય મિત્ર **"ભારત ભક્તની"** સાલગ્રેહની આનંદમય **આમંત્રણ પત્રિકા** આવી છે, ખરેખર જવાની તો જરૂર છે, પણ........

આવા આવા તર્ક વિતર્ક કર્યા કરતો આપણા આ સંવાદનો ઉપનાયક **"પ્રભાકર"** વિરામાસન પર પડયો હતો, તેવામાં "ભારત ભક્તની" સાલગ્રેહની ખુશાલી ઇચ્છવા, મિત્ર **"કંદર્પહર"** તેના ઘર પ્રતિ પ્રયાણ કરી રહ્યો હતો. રસ્તે જતાં પ્રભાકરની મેડી નજરે પડી. પ્રભાકરનો કનિષ્ટ બંધુ રસ્તામાં રમતો હોવાથી તેને બુમ પાડી, શબ્દો કર્ણગોચર થતા તુરત પ્રભાકરે વિચાર વમળને અવકાશ આપી કંદર્પહરને મેડીએ બોલાવવા બારીપર આવ્યો, કંદર્પહરને મેડીએ બોલાવવા પ્રયત્ન તો આદર્યો, પણ સમય ઘણો વ્યતીત થઇ ગયેલો હોવાથી પ્રભાકરજ કપડાં પહેરી નીચે ઉતરી આવ્યો. ભારત ભક્તના ઘર પ્રતિ બન્ને મિત્રોએ પ્રયાણ કર્યું. બન્ને મિત્રો ભારત ભક્તને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભારત ભકતે યોગ્ય રીતે સન્માન કર્યું. એટલામાં બીજા મિત્રગણો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓને પણ સન્માન આપી સ્થળ આદિક નિર્માણ કરી આસનો (ખુરસી) ગોઠવી આપ્યાં.

વાંચકવૃંદોને અત્રે ઘણીજ ખુશાલી પ્રદર્શિત કરૂં છું કે કેટલાક યુવાન બંધુઓ ભેગા થઇ, ચાહ, કૉફી, આઇસક્રીમ, આદિક અન્ય કેફી પીણાંઓ પેટમાં આવાહન કરી પોતાની શારીરિક, આર્થિક, તેમજ માનસિક સ્થિતિપર જે ગંભીર આઘાત કરે છે, તેમાંની આ મંડળી નહોતી પણ અન્ય અન્ય નિમિત્તે એકત્ર થઇ, જ્ઞાતિસેવા, દેશસેવા, જનસેવા, ધર્મ, નિતિ, ઇશ્વરભક્તિ, પરોપકાર વગેરે વગેરે વિષયો પર મહત્વતા ભરેલા વિચારો પરસ્પર દર્શાવતા અને તદનુસાર વર્તતા પણ હતા.

ભેગા થયેલા મિત્રોમાંના કેટલાકોમાં જે **સંવાદ** આરંભાયો હતો, તે સદ્દગુણી **સંવાદ** વાંચકગણ સમક્ષ વિવેચન કરૂં છું;

ઇર્ષ્યાપ્રસાદે, કંદર્પહરના કોટ તરફ વક્ર દ્રષ્ટિ ફેંકી અને હાસ્યથી કહ્યું–"કેમ કંદર્પહર, તમે પણ **ફેન્સી કપડાં** પહેરતાં શીખ્યા કે?"

ઉદ્ધતલાલે તેને અનુમોદન આપતાં સ્મિતવદને કહ્યું–"જ્યાં ઇર્ષ્યાપ્રસાદનો રંગ લાગે, ત્યાં પછી ફેશનબાઇમાં શું બાકી રહે!"

"ના, ભાઈ ના, તમારી પેઠે મારામાં પાશ્ચાત્ય પ્રજાની રૂઢીઓ પ્રવેશી નથી. કદાચ તમને અમારા કોટ માટે મોહ ઉત્પન્ન થયો હોય, તો અતિ ખુશાલી પ્રદર્શિત કરી કહી શકે આ કોટ ખાસ **સોલાપુરી દેશી ચેક**નોજ બનેલો છે." કંદર્પહરે પોતાના સ્તુત્ય બચાવ માટે કહ્યું!

કંદર્પહરે જ્યારે સ્વદેશી ચેક છે એમ કહ્યું કે તરતજ નીતિસેન આશ્ચર્ય પામ્યો અને અતિ ઉત્કંઠિત હૃદયે પુછ્યું "ભાઇ, તમારો કોટ જરા જોવા આપશો?"

બાપુ, ઘણી ખુશીથી, લ્યો, એમ કહી તુરત કંપર્દહરે કોટ ઉતારી આપ્યો. કોટ ઉતારી આપતાં નીતિસેન તથા હૃદયજીત બન્ને મિત્રો તેની બનાવટ, રંગ, કુમાસ અને તરાહ જોવામાં લીન થયા, હૃદયજીતના મનમાં કાપડની ઉત્તમ કૉલેટી જણાતા ઉત્સુક હૃદયે પુછ્યું ભાઇ, આ કપડું કયાંથી લાવ્યા?

કંદર્પહરે નમનતાઇથી કહ્યું, મિત્ર એ તો મારા બાપુજી, **"ભારતસ્ટોર"**માંથી ઘણું ઉત્તમ કાપડ જાણી આખો તાકો ખરીદી લાવ્યા છે.

નીતિસેન, નિશ્ચયપૂર્વક અડગમન રાખી બોલ્યો "હું પણ હવે સ્વદેશી ચેક લઇ આવીશ," ઇર્ષ્યાપ્રસાદ પર દ્રષ્ટિ નાંખતા વળી બોલ્યો; "અહા! શું એનો કુમાસ! રંગ તો જાણે વિલાયતી જેવોજ છે. આવા ગરમ સરખા સુંદર, સારા અને વળી ટકાઉ કાપડ મુકી પરદેશી લેવું

અને દેશદ્રોહી-ધર્મદ્રોહી બનવું, એવું કોણે કહ્યું !

હૃદયજીત—"હું પણ આજ ચેકનો કોટ સીવડાવીશ. ઠંડીમાં મ્હારે વિદેશી ગરમ કપડું લેવાનો વિચાર હતો, પણ સ્વદેશની અંતરંગ દાઝને લીધે મન ના કહેતું હતું, પણ હવે તો આજ લઇ લઇશ."

પ્રભાકર—મ્હારા લઘુ બન્ધુ, સ્નેહધન માટે નિશાળે પહેરી જવાને મ્હારા બાપુજીએ આવીજ જાતનાં ચેકનાં કોટ પાટલુન શીવડાવ્યા છે. તે એક દિવસ કહેતો હતો કે બાપુજી આ કપડું ઘણુંજ ઉત્તમ લાવ્યા છે. ગયે વરસે પેલા વિદેશી ઉલન કાપડના કોટ પાટલુન સીવડાવ્યા હતા, પણ તેનાથી ટાઢ નહોતી સમાઈ તેટલી આનાથી સમાય છે, માટે તમે મારૂં કહ્યું માનો, તો તમારા બાબુલચંદ્ર વાસ્તે આવા આપણા દેશીજ કાપડના કોટ પાટલુન સીવડાવજો, કારણ કે બાળક વરસના બે ફાડે, તોપણ ફીકર નહીં. આ પ્રમાણે ફરમાનની બુદ્ધિથી, ઉદ્ધતલાલને ઉદ્દેશી કહ્યું.

ઉપલું વાક્ય કર્ણદ્વારપર અથડાતાંજ ચટપટીઓ ઉદ્ધતલાલ બોલી ઉઠ્યો—" તમે બધા **સ્વદેશી સ્વદેશી** કરી રહ્યા છો, તો સ્વદેશીમાં શું આવી પડ્યું છે, અને પરદેશી વસ્તુઓમાં શું ખરાબી છે ? એ તો કહો, **નાહકના દેશી દેશી કહીને બુમ પાડી રહ્યા છો ?**"

ઉદ્ધતલાલના ઉદ્ધતાઇ ભરેલા અને દેશની લાગણી વગરના, મુઝવણ પેદા કરે એવા શબ્દોથી તેના ઉપર દયાની લાગણીથી કંદર્પહરે મૃદુ સ્વરે સંભાષણ આરંભ્યું.

પ્રિય ઉદ્ધત, આપણે સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરીએ તો આપણા દેશનું સર્વ દ્રવ્ય આપણાજ દેશમાં રહે. અને તેથી આપણા દેશી બન્ધુઓને અતિ ફાયદો થાય, પણ તદ્દ ઉપરાંત જો આપણે પરદેશી ચીજો ગ્રહણ કરીએ, તો આપણા દેશની સંપત્તિ પરદેશ ઘસડાઈ જાય, જેથી આપણા દેશના ભાઇઓને ધંધાવહેપાર વગર રખડવું પડે અને ભુખે રઝળી મરવું પડે, અને તેમ નહિ થવા દેવાને આપણે આપણા દેશની બનેલી વસ્તુઓ વાપરવી જોઇએ.

કંદર્પહરની વિચાર શ્રેણીને વિશેષ અનુમોદન આપતા. આપણા આ સંવાદના નાયક ભારતભક્તે વિનયથી સંશોધન કરેલી બીનાના વાક્પ્રહારો કરવા શરૂ કર્યા.

વિચારો કે આપણા જૈન વિભાગની વસ્તી આશરે તેર લક્ષની છે. ધારો કે, દરેક મનુષ્ય એક વર્ષમાં ફક્ત દશ દશ રૂપીઆના વિદેશી વસ્તુઓ વાપરે, તો પણ આપણા દેશના માત્ર જૈન વિભાગમાંથીજ એક કરોડ ત્રીશ લક્ષ રૂપીઆ વિદેશે ચાલ્યા જાય અને તેજ પ્રમાણે વિચારશો તો સ્પષ્ટ જણાશે કે દરેક વરસે આપણી આવી નાની સંખ્યામાંથી પણ આટલું બધું દ્રવ્ય વિદેશે ચાલ્યું જાય તો પછી આપણે કંગાલ થઈ જઈએ તેમાં શી નવાઈ? હવે વિચાર કરો કે એ એક કરોડ ત્રીસ લક્ષ રૂપીઆમાંથી કેટલાબધા નવા હુન્નરો થઈ શકે? અને તે હુન્નરોદ્વારા કેટલાબધા લોકોનું પોષણ થઇ શકે ? અને એવાજ કોઇ પ્રકારની આપણા બંધુઓ કેમ સુખી થાય, તેનો પુખ્ત વિચાર કરીશું, તો ઉંડા પ્રયાસથી સહજ માલમ પડશે કે આપણે આપણા દેશનીજ બનેલી વસ્તુઓ વાપરીએ અને બને ત્યાં સુધી પરદેશી વસ્તુઓને નજ ગ્રહણ કરીએ તોજ આપણા દેશબાંધવોની ભવિષ્યમાં શુભ આશા સમાયલી છે.

"ભારત ભક્ત"ના મહા વિલક્ષણ વિચારોથી હર્ષપ્રસાદ ચકિત થઇ ગયો અને બોલ્યો "આહો! આતો બહુ ખુબીની વાત, આવી બાબતો તો આપણે અવશ્ય કરીને જાણવીજ જોઇએ.

પ્રભાકર—"અરે! તું તો આટલામાંજ રાજી થઇ ગયો, પણ હજી તો ઘણું જાણવા જેવું છે. જો સાંભળ, પરદેશી ચીજો વાપરવાથી આપણો ધર્મ ડુબે છે, કારણકે જે ચીજોનો આપણે આહાર કરતા નથી. જે ચીજોને

शास्त्रोंके जीर्णपत्र–वृक्षका चित्र (जैन सिद्धांत भास्कर)
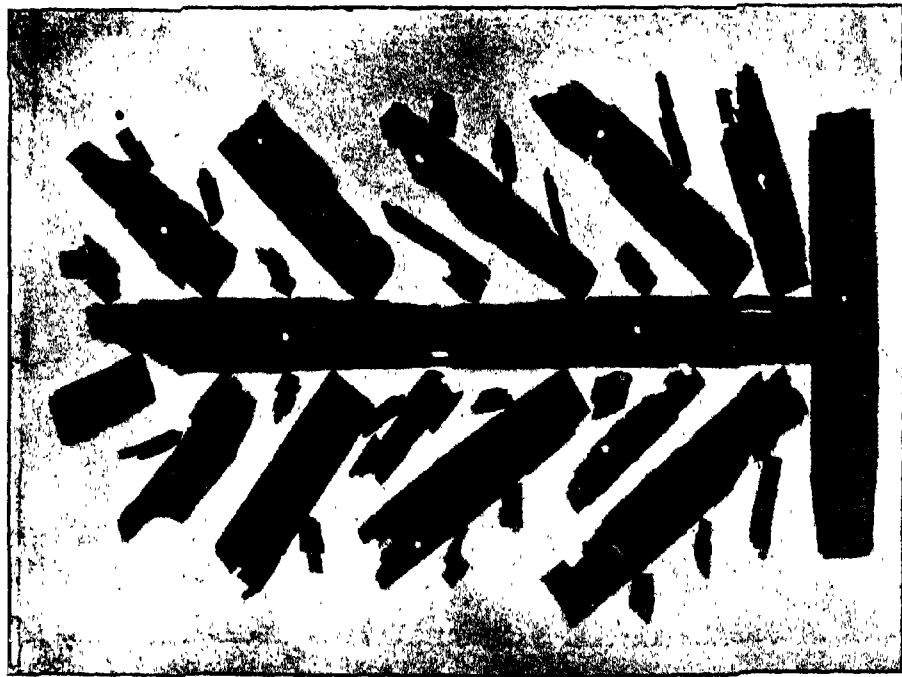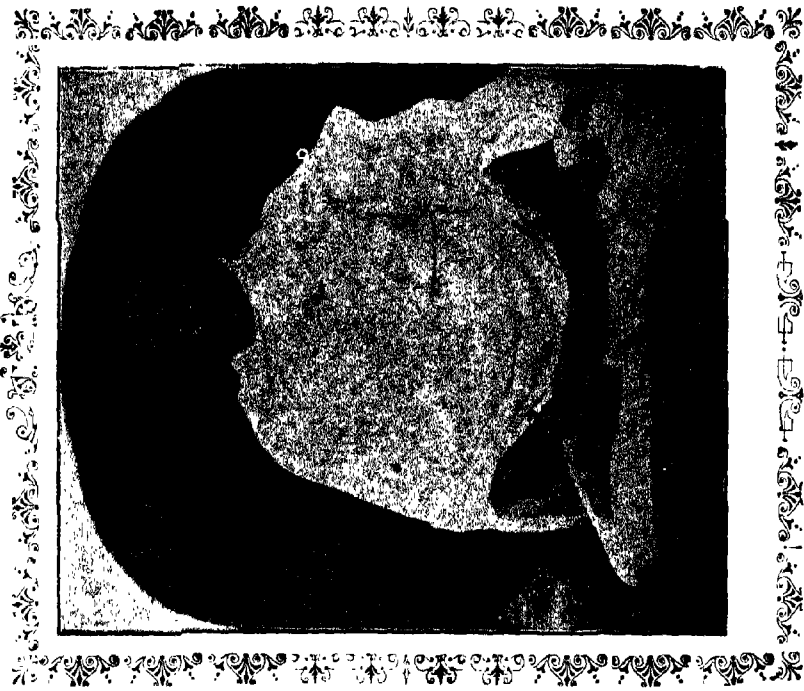
शांतिप्रिय ब्रह्मचारी श्री महावीरप्रसादजी दिल्लीवाले.
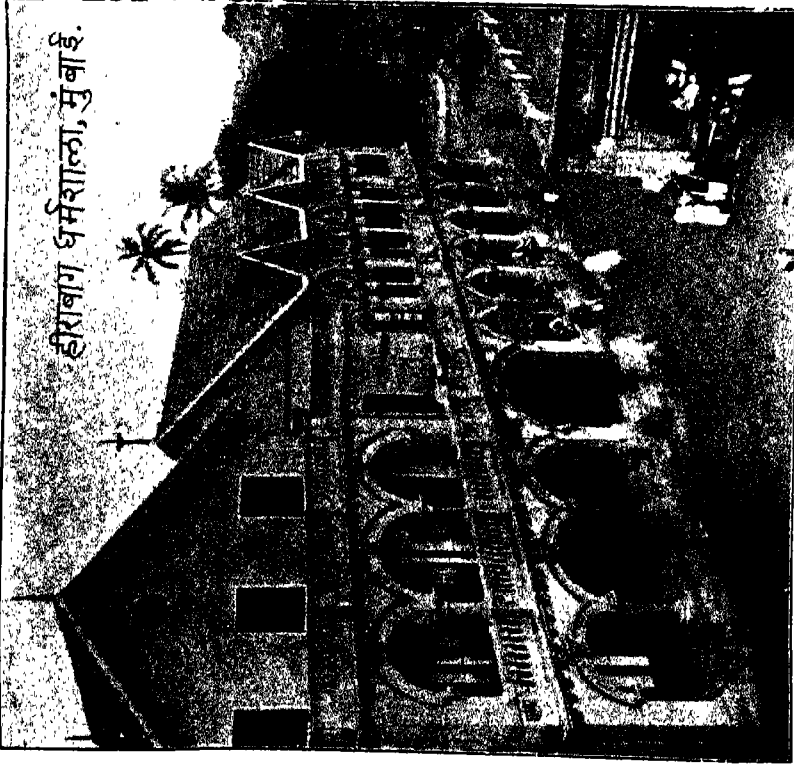
स्वर्गीय शेठ हीराचंद गुमानजीना कुटुंबीओ तरफथी रु. १२५००० नी जंगी सखावतथी मुंबाईमां बंधायली सार्वजनिक सुशोभित धर्मशाला (हीराबाग)
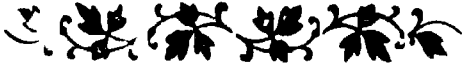
श्राविकाश्रम—मुंबाईना स्थापक अने संचालको-श्रीमती मगनबाई (मुंबाई) श्रीमती कंकुबाई (सोलापुर) अने श्रीमती ललिताबाई (अंकलेश्वर)

આપણે સ્પર્શ પણ કરી શકતા નથી અને જે **વસ્તુઓને** આપણે ઉપયોગમાં લેવા પાપ (દોષ) **સમજીએ** છીએ તેવી ચીજો પણ વિદેશી ચીજોમાં હોય છે, કારણકે પરદેશી લોકો અને આપણા લોકોના ધર્મ ભિન્ન ભિન્ન વિચારોથી અવલંબી રહ્યા છે, એટલે આપણે જે વસ્તુની સુગ-છીટ છે, તેની એ લોકોને નથી, જેથી ઘણીખરી વિદેશી વસ્તુઓમાં અપવિત્ર ચીજો હોય છે, માટે આપણે આપણા સ્વધર્મના માનને ખાતર પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવી ન જોઇએ.'

'ત્યારે એવી એવી વસ્તુઓ કઇ કઈ આવે છે, તે તો કહેને? ઉદ્ધતલાલે જાણવાની અભિલાષાએ પુછ્યું.

ભારતભક્ત—"જુઓ સાંભળો. એક તો દાંતે મંજન ઘસવાના **બ્રસો**, કે જેને હાથીદાંત-હાડકાંનો હાથે. હોય છે બીજી ખાંડ કે જે લોહી અને હાડકાંથી સાફ થાય છે, એ કયો પુરૂષ જાણતો નથી? છતાં અફીણી બનાવનારી ચાહમાં નાંખીને ઉદર સ્થળને અપવિત્ર કરે છે. તો પછી એનાથી આપણી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ કેમ નહીં થાય? વિચારો કે આપણા બારણા આગળ માત્ર એક હાડકું પડ્યું હોય, તો તેને કોઇ અડકશે પણ નહીં અને કદાચ સ્પર્શ થાયતો તરતજ નહાવુંજ પડે, તો આવી વસ્તુઓ જ્યારે આપણા પેટમાં હોમાય, તો તેનું પરિણામ સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ જોઇએ તો કેવું કનિષ્ટ આવે? ત્રીજું **કેશર**: કે જે ભુંડ આદિક આસુરી સંપત્તિના—પશુઓના આંતરડા, તેમજ બીજી અપવિત્ર ચીજોમાંથી બને છે અથવા સ્પીરીટ (દારૂ) થી રંગ ચઢાવે છે, તે જે આપણા તિર્થંકરો (મૂર્તિઓ) કે જે આપણે ભવોભવના દુઃખમાંથી છોડવનાર છે, તેને ચઢાવીએ છીએ! તે શું આપણા જૈન બન્ધુઓ જાણતા નથી? શું **સ્વદેશી પવિત્ર કેશર** નથી મળતું? પણ અફસોસ કે તેવું છતી આંખે સુઝતું નથી. આવી અનેકા અનેક ભ્રષ્ટ ચીજો આપણે જાણી જોઇને વાપરીએ છીએ,"

ઉદ્ધતલાલ—'શું! આવી અનેકા અનેક અપવિત્ર વસ્તુ વાપરીયે છીએ? સત્ હજાર અફસોસ! એ તો મેં આજેજ જાણ્યું. ખરૂં છે કે એક તો આપણો ધર્મ ન સચવાય અને દ્રવ્ય-સંપત્તિ વિદેશે ઘસડાઇ જાય, માટે પરદેશી વસ્તુઓ તો નજ વાપરવી જોઇએ!" નિશ્ચયપુર્વક ટેક ધરી ગંભીરતાથી વળી ઉદ્‌ગાર કાઢ્યો.

ધર્મ ઘટાયાં ધન ઘટે,
ધન ઘટ મન ઘટ જાય;
ધન ઘટીયાં મહિમા ઘટે,
ઘટત ઘટત ઘટ જાય.

કંદર્પહરે, દેશ વિદેશના બનાવની સરખામણી કરતા કહ્યું– જુઓ, આપણા દેશનાં અને પરદેશનાં હવાપાણી જુદા જુદા છે. આપણો દેશ ગરમ છે અને પાશ્ચાત્ય મુલકો ઠંડા છે. આપણું અને પરદેશી પ્રજાનું ખાવુ પીવું જુદી જાતનું છે, માટે કુદરતી રીતેજ આપણા દેશની ખાવાપીવાની વસ્તુથી આપણને જે ફાયદો થાય છે તેવો પરદેશી દવાથી અને પરદેશના ખાવા પીવાની વસ્તુઓથી ફાયદો થાય નહીં. કારણ કે હવાપાણી બદલાયલાજ હોય છે, માટેજ વિદેશથી આવેલી ખાવાપીવાની વસ્તુ તથા દવાઓ ન વાપરવી જોઇએ."

ભારતભક્ત—' દેશી વસ્તુ ટકાઉ હોય છે, જ્યારે વિદેશીવસ્તુ તકલેદી હોય છે, દેશી વસ્તુ સસ્તી હોય છે, ત્યારે પરદેશી મોંઘી હોય છે, દેશી વસ્તુઓ કદી બગડે તોએ સુધારવા આપણી પાસે સાધનો હોય છે, પણ પરદેશી વસ્તુ બગડે તો તાત્કાલિક એ સુધારવાનું મળી શકે નહીં. દેશી વસ્તુઓમાં કાંઈ દગો ફટકો હોય, તો તરત ને તરત ખબર

પડે છે, જ્યારે વિદેશી વસ્તુઓની બનાવટ અને પેકીંગ એવા પણ હોય છે કે તેમાં, જે દગા ફટકા હોય તેની ધડીકમાં ખબર પડતી નથી. દેશી વસ્તુઓ આપણા દેશના રીત રીવાજ અને શરીરને માફક આવે એવા હોય છે જ્યારે પરદેશી વસ્તુઓ આપણા રીત રીવાજ અને આપણા શરીરને જેવી જોઇએ તેવી માફક આવી શકતી નથી. દેશી વસ્તુઓ માં કાંઇ ફેરફાર હોય તો તે વસ્તુ બદલી શકાય છે, પણ પરદેશી વસ્તુ લીધી હોય, તો 'ન દાદ કે ન ફરિયાદ' એમાં કાંઇ થઇ શકતું નથી. જેમકે તમે તમારા ગામના દુધવાળા પાસે દુધ લીધું હોય અને એ દુધ કદાચ ખરાબ હોય, તો તમે તેને ઠપકો આપી શકો, વળી તમારી શરમથી દબાય, તેથી બીજી વખત નબળું દુધ આપે નહિં, પણ તમે કોઇ ઇંગ્લીશ સોપમાંથી વિલાયતી દુધનો ડબ્બો લીધો હોય અને તે ડબ્બામાંથી દુધ ખરાબ નીકળે, તો તમે કોને ઠપકો દેશો? શું આપણા બાળકો એ દુધ વગર જીવી શકે એમ છેજ નહિ? તમારી વાત પણ કોણ સાંભળશે? કદી તમે ફરીથી એ દુકાનેથી માલ ન લ્યો, પણ એટલા પૈસા નકામા વિદેશે ગયા તેનું શું? એ પૈસા પાછા હંઈ તમારી પાસે આવશે?

હવે બીજો દાખલો સાંભળો-તમે તમારા ગામના મોચી પાસે જોડા શીવડાવ્યા હોય અને એ જોડા જો સારા ન હોય અથવા ઘણો વખત સુધી ન ચાલે, તો તમો તેને ઠપકો આપી શકો, અને તમારી શરમમાં તેને દબાવુંજ પડે, પણ તમે મોંઘી કીંમતના જર્મની કે રૂશિયન લેધરના વિલાયતી બુટ લીધા હોય અને એ બુટ નું ચામડું ખરાબ હોય તેથી તે મહીના પંદર દિવસમાં ફાટી જાય, તો તમે કોને ઠપકો આપવા જશો? અને જર્મનીમાં પડેલો મોચી તમારી ફરીયાદ સાંભળવા કયાં આવશે? એતો ઠીક, પણ કીંમતમાં આપણા દેશી બુટો કરતાં ત્રણ ચાર ઘણી કીંમત ખરચવા કરતાં આપણા દેશી ત્રણ ચાર જોડ વાપરીએ એ શું ખોટું? જ્યારે જોઇએ, ત્યારે નવા ને નવાજ.

જુઓ હવે ત્રીજો દાખલો આપું છું- તમે વિલાયતી તેલની પેકબંધ શીશી લીધી અને તેમાંથી તેલ ખોરૂં નીકળ્યું તો તમે શું કરી શકો? કહો કે કંઇજ નહીં, કારણ કે આવી નાની બાબતો સારૂ અતિ દુર મુલકો સુધી લડવા કયાં જશો? એ કાંઇ બને નહીં, તેથી મનમાં બળી માથું ખજવાળી મુંગામુંગા બેસી રહો, પણ કોઈ ઓલખાણવાળા પાસેથી દેશી બનાવટના તેલની બાટલી લીધી હોય ને તેમાંથી જો ખોરૂં તેલ નીકળે, તો એ તેલવાળાનો કાન પકડી શકો, અને લોકોના દેખતાં તેને બેઆબરૂ કરી શકો તેથી તમને તે ખરાબ માલ આપી શકે નહીં. પણ એવી ન્હાની બાબતો સારૂ હજારો ગાઉ દુર બેઠેલા પરદેશીને શું કરી શકીએ? માટે આપણે આપણા દેશની વસ્તુઓ લેવી જોઇએ, કારણકે એમાં બે આંખ ની શરમ કામ લાગે છે. અને વળી આપણા દેશના વેપારીઓ આપણા દેશ પરજ બેઠેલા હોવાથી આપણે તે એકાએક નબળો માલ આપી શકશે નહીં, માટે આપણે સૌભારતજનો એ સ્વદેશી વસ્તુઓજ વાપરવી જોઇએ.

ઈર્ષ્યાપ્રસાદ—પણ જે વસ્તુઓની આપણને જરૂર હોય અને તે વસ્તુઓ આપણા દેશમાં ન બનતી હોય, તો આપણે શું કરવુ? તે કાંઇ કહેશો?

ભારતભક્ત—આપણી જીંદગીને ટકાવી રાખવા સારૂ અથવા આપણા દેશના ધંધા રોજગાર ખીલવવા સારૂ જે વસ્તુઓની આપણને ખાસ જરૂર હોય તે જો આપણા દેશમાં ન બનતી હોય તો પરદેશથી આવેલી વસ્તુઓ વાપરવામાં કાંઈ વાંધો નથી, માટે કરીને જે ચીજો આપણા દેશમાં ન બનતી હોય

તેવી ચીજો દેશના ફાયદાને અર્થે પરદેશમાંથી લાવવી પડે, એમાં કાંઇ ખોટું નથી, એટલુંજ નહીં પણ પરદેશી વસ્તુઓથી પોતાના દેશને ફાયદો કરવો એતો બહુજ ખુબીની વાત છે. જુઓ પાશ્ચાત્ય પ્રજા કેમ વર્તે છે?

વિચારો કે એ લોકો આપણી પાસેથી—અહીંથી રૂપિયાનું ચાર રતલ રૂ લઈ જાય છે અને તેમાંથી મલમલ બનાવીને બે રતલના એક તાંકાના ચાર રૂપિયા લે છે. હવે જુઓ કે આપણી પાસેથી રૂપિયાનું ચાર રતલ રૂ લીધું અને એજ રૂમાંથી મલમલ-કાપડ બનાવીને પાછું તે આપણને રૂપિયાનું અર્ધો રતલ આપ્યું એટલે તેમાંથી સાત ઘણો નફો એ લોકો ખાઇ ગયા, આવીજ રીતે એ લોકો રૂપિયાનું ૭ શેર તેલ લઈ જઈ ને એજ તેલ સહજ બદલીને—સ્વચ્છ કરીને રૂપિયાનું શેર અથવા એથી પણ મોંઘું આપે છે, અને તે આપણે રાજી ખુશીથી લઇએ છીએ. આવીજ રીતે આપણા દેશની અનેકાનેક વસ્તુઓ બહુજ ઓછા ભાવે લઇ જાય છે. અને ઘણાજ મોંઘા ભાવે એજ વસ્તુઓ પાછી આપણે વેચાતી લઇએ તેથી આપણને છાશ મલે છે અને એ લોકો માખણ ખાઈ જાય છે જેમકે તેઓને ચામડાં દસ બાર આને રતલ પડે છે અને એમાંથી બુટ બનાવીને દશ બાર રૂપીએ તેજ ચામડાનાં બુટ પાછા આપણાંજ માથામાં મારે છે. હવે વિચાર કરો કે કયાં દશ બાર આને રતલનું ચામડું અને કયાં દશ બાર રૂપીઆની બુટની જોડ! આવી રીતે આપણા દેશનો માલ લઈ જઈ તેમાંથી મોટો નફો મેળવે છે અને આપણા કરમમાં જોડાજ રહી જાય છે, માટેજ આપણે સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવી જોઇએ."

ધર્મપ્રસાદ—"શું એ લોકો આટલો બધો નફો ઝાપટી જાય છે? અમને તો આ બધી બાબતોની ખબરજ નથી. અમે ન્હાના છીએ એટલે અમારૂં ઘરમાં ચલણ નથી, પણ જો અમારૂં કહેલું મનાતું હોય, તો આવી આવી બાબતો જાણ્યા પછી કદી પણ પરદેશી વસ્તુઓ ગ્રહણ કરીયે નહિ." કેમ ઉદ્ધતલાલ ખરૂં કે ખોટું?

ઉદ્ધતલાલ—"જે ચીજો આપણા દેશમાં બનતી હોય, તે તો ખાસ કરીને આપણે વાપરવીજ જોઇએ, પણ જે ચીજો આપણે ત્યાં ન બનતી હોય તેનું શું? જેમકે આગબોટો, રેલવેના એન્જીનો પરદેશથી આવે છે માટે આપણે તેમાં બેસવું કે નહીં? કપડા સીવવાના, લુગડા વણવાના, અને પુસ્તકો છાપવાના યંત્રો પરદેશથી આવે છે તે વાપરવા કે નહીં? જો એ બધું ન વાપરીએ, તો આપણા શું હાલ થાય, એ તો જરા વિચારો."

કંદર્પહર—એ વિષે તો મિત્ર "ભારત ભક્તે" કહ્યું કે આપણા ધંધારોજગારો ખીલવવા અથવા આપણી જીંદગી ટકાવી રાખવા સારૂ જે વસ્તુઓની ખાસ જરૂર હોય તે વસ્તુઓ પરદેશથી લાવવામાં કોઇ દેશદ્રોહ નથી થતો, પણ એવા વિચારોમાં અને એવી હાલતમાં સડયા કરવું, તે એક પારકા પગની આશા રાખીજ ઉભા રહેવા જેવું છે. એજ હિન શક્તિ—નાલાયકી છે. એ કંઇ ખુશી થવા જેવું નથી. કહ્યું છે કે પારકી આશ સદા નિરાશ. શું એ લોકોને હાથ પગ છે અને આપણને નથી? શું એ લોકોને બુદ્ધિ છે અને આપણામાં નથી? શું એ લોકો કાંઇ સ્વર્ગમાંથી ઉતરી આવ્યા છે કે આપણે તેઓના જેવાં કામ ન કરી શકીએ? જો આપણે મહેનત, ખંત અને દ્રઢ નિશ્ચયથી કામ કરીએ, તો એ લોકોના કરતાં એ વિશેષ શોધો કરી શકીયે. જે શક્તિ તેમનામાં છે તેટલીજ આપણામાં છે. ત્યારે શું આપણે ન કરી શકીયે? દ્રઢ નિશ્ચય શું નથી

કરી શકતો? સો કાંઇ કરે છે? બોલવાના દૃઢ નિશ્ચયથી સ્કૉટલેંડના એક અનાથાલયનો વિદ્યાર્થી લૉર્ડ મેયર ઓફ લંડન બની ગયો હતો તે શું જાણમાં નથી? પણ આપણે એ લોકોની પેઠે નવી શોધો કરતા નથી. અરે, આપણા કોઇ બન્ધુએ કંઇ નવો ધંધો ઉપાડયો કે બીજા તેમાંજ પડી ધંધો ધુળધાણી કરી નાંખશે એજ આપણી નાલાયકી સાબીત કરે છે. જુઓ કે એકજ બાપના બે દીકરા હોય, તેમાં ન્હાનો બન્ધુ મહેનત કરીને કમાય અને મ્હોટો ભાઇ આળસુ થઇને પોતાના નાન્હાભાઇના એઠાં ટુકડાં ખાયા કરે, એ શું વ્યાજબી કહેવાય? અને એ શું નાલાયકી ન કહેવાય? આપણે જો દેશી વસ્તુઓ વાપરીએ તો પછી આપણને નવી શોધો કરવાની ખાસ ફરજ પડે અને જ્યારે નવી શોધો થાય ત્યારે, એ શોધ કરનારને તથા દેશને ફાયદો થયા વિના રહેજ નહીં, માટે આપણા દેશને સુખી કરવા સારૂ નવી શોધો કરવી જોઇએ અને નવી શોધો કરવા સારૂજ સ્વદેશી વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવી જોઇએ.

ઇર્ષ્યા પ્રસાદ—"ઓહો! આતો ત્યારે બહુ શરમની વાત કે પરદેશી વસ્તુઓ વાપરવામાં આપણી નાલાયકી સમાયેલી છે. હું તો હવેથી કોઈ પણ પ્રકારે સ્વદેશી વસ્તુઓજ વાપરીશ!"

પ્રભાકર-(પ્રભા સમો પ્રકાશ પ્રકટાવતો બોલ્યો), "કોઇ જૈનના ઘરમાં હાડકું પડ્યું હોય, તે જાણીને જેવો તેનો જીવ કમકમે છે, તે કરતાં પણ પરદેશી વસ્તુઓને મ્હારા ઘરમાં જોઇને મ્હારો જીવ વધારે કમકમે છે, કારણકે તે ઘણે ભાગે અપવિત્રજ હોય છે અને એ અપવિત્ર વસ્તુઓ વાપરવાનું પરિણામ શું? "અતો ભ્રષ્ટ અને તતો ભ્રષ્ટ" આપણે પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીયે, તે આપણી મૂર્ખતાનો એક નમુનો છે. આપણે પરદેશી વસ્તુઓ વાપરીયે, તે આપણી ગરીબાઇને ટકાવી રાખવાની ગેરંટી છે. આપણે વિદેશી વસ્તુ વાપરીયે, તે આપણા બીજા ભારત બન્ધુઓને ભુખે મારવા જેવું છે. આપણે પરદેશી વસ્તુ વાપરીયે તે આપણા બાળકોને ધંધા વિનાનાં રખડાવવા જેવું છે. આપણે પરદેશી વસ્તુ વાપરીયે તે ચાહીને દરિદ્રતાને આમંત્રણ કરવા જેવું છે. આપણે પરદેશી વસ્તુઓ વાપર્યા કરીયે એ એક નાલાયકીનું સર્ટીફીકેટ છે. જ્યાંસુધી આપણા ઘરમાં પરદેશી ચીજો વપરાતી હશે, તેમ આપણી જીંદગી ઓછી થતી જશે, અને જેમ જેમ આપણા ઘરમાં સ્વદેશી વસ્તુઓ આવતી જશે તેમ તેમ આપણી જીંદગી, આપણું ધન, અને આપણો ધર્મ વધતો જશે એમ મ્હને તો લાગે છે. માટે હું કહું છું કે; આપણે કંઇક દુઃખ વેઠીને, થોડો ઘણો આપણા સ્વાર્થનો ભોગ આપીને અને થોડું ઘણું નુકશાન ખમીને પણ આપણે પરદેશી વસ્તુઓ ત્યજી દેવી જોઇએ. અને હોંશથી સ્વદેશીવસ્તુઓ વાપરવી જોઇએ."

ઉદ્ધતલાલ—"આ વાતો તો ખરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. જો આપણે આપણા દેશની બનેલી ચીજો ન વાપરીયે તો આપણા "ભારત સંતાનો"ને ભુખે મરવું પડે, અન્ન વિના દુકાળીઆની માફક રખડવું પડે, અને આખરે મોતને સ્વાધીન થવું પડે એમાં શું સંદેહ?

ભારત ભક્ત—તમારા જેવા બધા સમજતા જશે ત્યારેજ આ આર્ય વર્ણનો ભારતનો અને તમારી જન્મદાત્રી માતાનો ઉદ્ધાર થશે! આપણા દેશનાં ભલાને ખાતર આપણે જ્યારે વિદેશી બારીક, સફાઈદાર કાપડને બદલે ઓછા કુમાસવાળા અરે એથી પણ જા

ડું અને થોડી સફાઇવાળું કાપડ ન વાપરીશું તો, આપણું તેમજ આપણી રાંડીરાંડ બ્હેનો અને ભાઇઓનું ભલું કેમ થશે ? કે જે લાખો રૂપિયા મીલોમાં નાંખી બેઠા છે. શું ગાંડા ઘેલા પુત્રને માબાપ, નહી સંઘરે ? શું જાડા કપડા પહેરીશું તો આપણું શરીર છોલાઈ જશે ? વિદેશી વસ્તુઓ કરતાં દેશી વસ્તુઓ જરાક મોંઘી હોય, તેથી થોડા પૈસાના લોભે જેઓ સ્વદેશી વસ્તુઓ નથી વાપરતા તેઓ પોતાના જાતિ બન્ધુઓ અને સ્વદેશને ખાતર લક્ષ્મીના મોટા ભોગો કેમ આપી શકશે ? પરદેશી વસ્તુઓ જેવી, સ્વદેશી સુંદર હોતી નથી એમ કહીને, બહારના રૂપને મોહીને જેઓ વાપરે છે તેઓ પરમકૃપાળુ પરમાત્માના મોં આગળ સુંદર કેમ લાગશે ? પરદેશી વસ્તુઓ પોતાનાં ઘર પાસે મળે છે અને સ્વદેશી વસ્તુઓ જરા દૂર મળે છે, તેથી પણ જે પરદેશી વાપરે છે તે દેશના ભલાને ખાતર પરદેશમાં કેમ જઇ શકશે ? સ્વદેશી વસ્તુઓ કયાં મળે છે? તે અમને ખબર નથી એમ કહી વાપરે છે તે દેશનાં ભલાંને ખાતર એટલી ખબર પણ જ્યારે તમે ન મેળવી ન શકો ત્યારે આપણા દેશને ફાયદો કરી શકાય એવી કહણુ બાબતો તમે કેમ જાણી શકશો ? તેમજ પોતાના દેશના અને પોતાના કલ્યાણની બાબતમાં જેઓ આટલા બધા ઢીલા પોચા હોય તે માણુસો શું કામના ? એટલુંજ નહીં પણુ દેશના કલ્યાણની બાબતમાં આવી જાતની બેદરકારી રાખવી એ મહા પાપ છે, કારણુ કે દેશનાં કલ્યાણુમાંજ પોતાનો ભાગ ન રાખે એ કરતાં વધારે સ્વદેશદ્રોહી બીજો કોણુ ? અને પોતનાં કરોડો ભાઇબંધોના ભલાના ખાતર બેદરકાર રહે એ કરતાં વધારે પાપી કોણુ હોઇ શકે ? માટે સહોદર બન્ધુઓ તમારાથી જરાક પણ આપણા દેશનું, આપણી જ્ઞાતિનું અશુભ ન થઈ જાય એ બહુજ સંભાળજો, અને જેમ બને તેમ દેશનું અને જ્ઞાતિનું ભલું કરવામાં તમારો ભાગ રહે તેમ કરજો. દેશનાં અને જ્ઞાતિના ભલાને ખાતર બીજાં મોટાં કામો ન બની શકે તો સૌથી સહેલાઇમાં બની શકે તે સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાની જરૂર મહેરબાની કરજો. એનું નામ પણ, સ્વદેશ સેવા, સ્વધર્મ અને સ્વપ્રેમ છે અને એમાંજ પરમકૃપાળુ, સચરાચર, નિર્ધનનો નાથ ઇશ્વર, રાજી થશે! માટે હવે મારા આર્ય મિત્રગણો અને જ્ઞાતિબન્ધુઓ 'સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાની કંઇક પ્રતિજ્ઞા કરો.'

આ સંવાદમાં ભારતભકતે; ઘણુંજ ઉત્તમ પ્રકારે ઉદ્ધતલાલ અને ઇર્ષ્યાપ્રસાદની શંકાઓનો પરિહાર કર્યો અને અંતે સૌ સંબંધીજનોએ એક વિચાર શ્રેણીપર અવલંબી રહેવા નિશ્ચય કીધો અને ત્યારપછી, પ્રાન ગુલાબ આદિક વિસર્જન સમયે થતા સન્માનાદિ કાર્યની આહુતી આપી. પધારેલા સઘળા મિત્રાએ "ભારતભકતની" સાલગ્રેહની મહાન ખુશાલી ઇચ્છી, તેના દિર્ઘાયુષ તથા નુતન વર્ષમાં ઉચ્ચ આકાંક્ષાએ આરૂઢ થવા ઇશ્વર પ્રતિ પ્રાર્થના કરી સર્વે જનોએ સુખરૂપ પોત પોતાને સ્થળે પ્રયાણ કર્યું. **(શરૈયા-સુરત.)**

→बाळलग्ननी बळतरानो चितार.←

(રચનાર-શા હાથીચંદ માણેકચંદ-સોનાસણ)

(રાગ. લાવણી)

શા થયા જ્ઞાતિના હાલ, ગયાં ધનમાલ, બાળ લગ્નેથી;
અરે ! અરે ! ખરેખર ખ્વાર, કોડ વિઘ્નેથી;
બહુ પરણે નાનાં બાળ, પડે બહુ કાળ, ચડડ ચિત્ત દાઝે,
ઉઠો ઉઠો હીંદના વીર, સુધારા કાજે;
ઝટ કસો કમર મુજ ભ્રાત, સુણો મુજ વાત, હીંદની હાનિ,
આ બાળ લગ્ન વિપરીત, વાત નથી છાની:
સહુ કરો સતત ઉદ્યોગ ! મળિયો આજે શુભ યોગ!!
નાહક શાને દ્યો ભોગ !!! બહુ વધી જાય છે રોગ !!! શા થયા. ૧
લુંટિ જાય નુરને શૂર, હીંમત નહિં ઉર, ટકા ત્રણુ મૂલે,
ખપી જાય થાય ઉત્પાત, કરજમાં ડૂલે;
ગજ અશ્વ, અજા, ગો, ભેંસ, પ્રજા શુભ વેશ, બનવા કાજે.
પશુ પ્રજા સુધારા માટ, વાત છે આજે;
પણ મનુષ્ય પ્રજાનો વંશ, રહે નહિં અંશ, લાજ નથી એથી,
તન સુખી હોય સુખ સર્વ, સુણો એ કહેતી;
બાળ લગ્ને ભાગિયા ચર્ણ ! નહિં સુણે શેહીઆ કર્ણ!!
તો થશે છેવટે મર્ણ !! નથી નથી રાજ્યનું શર્ણ!! શા થયા. ૨
શું પરણે નાનાં બાળ, બગાડે તાલ, માલ વિણ મરદો.
હા ! નૂર શૂર ગુણ જ્ઞાન, ખોળિદે બિરદો;
શું જાય દેશ દુર વાટ, હુન્નર ધન માટ, અંગબળ હીણા.
બની જાય બાયલા બોળું, પ્રેમ રસ પીણા;
જ્યાં વરસ સોળના આપ, થાય સુત બાપ, પડે બંધનમાં.
શું કરે દેશ ઉધ્ધાર, ખપે ઇંધનમાં;
વધી ગયાં વેરને ઝેર ! શું થાય લક્ષ્મીની લ્હેર!!
કાંઈ કર્યો કજોડે કેર!!! શું હશે પૂર્વનાં વેર!!! શા થયા. ૩
હા ! જાય નિશાળે બાળ, શિખે શું કપાળ, સીક થઈ આવે.
નથી ભણાવવો એ ભાઈ, તપે તનુ તાવે;
શી હતી ભારતની રીત, ગવાયે ગીત, પુરાણે આજે.

થઇ ગયું સહુ વિપરીત ચડડ ચિત દાઝે;
જવ અષ્ટ વર્ષના બાળ, ભણે નિરધાર, ગુરૂ ગૃહ જઇને.
શીખી કાવ્ય શાસ્ત્ર ને ન્યાય રહે દીલ દઇને;
શા થયા વામણા વેશ ! શું જાય દેશ વિદેશ ! !
ભણતર ભૂલે ભણી એશ!! શું કરે બાપડા અહેંશ !!! શા થયા. ૪
અહા! વીશ વર્ષ બ્રહ્મચર્ય, પાળી નરવર્ય, બુદ્ધિબળ ધરતા,
પછી જઇ સ્વયંવર માટ, સુંદરી વરતા;
પછી જઇ દેશ પરદેશ, પોંચતા પ્હેશ, હુન્નરો ભણતા;
હા ! પુત્ર તેમના આજ, મક્ષિકા ગણતા;
સતી સોળ વરસની થાય, પતિ ગૃહ જાય, પતિવ્રત લેતી.
સેવંતિ સ્વામિનાં ચર્ણ, શીશુ સુખ દેતી;
મળે નહિ આજ કો જોડ! બન્નેમાં બહુ બહુ ખોડ!!
ગાયે અબળા ગીત ભાંડ!!! રહે નીત્ત વીનાની રાંડ!!!! શા થયા. ૫
શું પઠન કરાવે પુત્ર, નીતિનાં સૂત્ર, ધર્મ સિદ્ધાંતો,
કંઇ જુઓ પુરાણે આજ, રહી છે વાતો;
હા ! પરણી બાળા આજ, કરે ગૃહ રાજ, વરસ દશ વ્હાલે.
કરીને ઘુંઘટ ઘરમાંય, ઠમકતી ચાલે;
જ્યાં થાય બાર કે તેર, મચાવે લ્હેર, પુત્ર સુખ આપે.
હા ! ગડ ગુમડ અતિસાર, પિડાયે પાપે,
વધી જાય વ્યાધિ ભરપુર! નથી નથી મૃત્યુ કંઇ દૂર!!
નથી નથી અરે! શું ઉર!!! કાં ફરો ફેલ ચકચુર!!!! શા થયા. ૬
કદિ બચે બને બળહીણ, તનુ બહુ ક્ષીણ, રૂધિર વિણ ફિકકા.
હા ! ખીસકોલીને ખ્યાલ, રમતમાં કીકા;
હા ! થયા કીકાના બાળ, ઉંડ ઉર જ્વાળ, કાળ જટ ઝડપે.
પછી થાય નષ્ટ કુળ વંશ, પાપ જ્યાં પડખે;
શી રસમ પડી છે આજ, લઘુ વયમાંજ, બાળ નહિં પરણે.
કુળવંત અને ધનવંત, ઝડપ ઝટ પરણે;
તો જાય લાજ નિજ આજે! કરવાને પારણે કાજે!!
થયે વાર દિલ બહુ દાઝે!!! નથી કરતા કોઇ લાજ!!!! શા થયા. ૭
જો ટીકો પારણે થાય, એહ વખણાય, જરા સુખ લેવા.
નહિં જુએ કર્મ વિપરીત, ભૂતના જેવા;
હા ! હતા ધીર બહાદુર, મહા રણશૂર, જગત્ જશ લેતા;
હા ! બાળ લગ્નના બાળ, બીલ્લિથી ડરતા;
હા ! ધરિ ધૈર્ય બહુ હામ, કરી બહુ કામ, જગે જશ લેતા.
આ બાળલગ્ન તન તેહ, બાઈ થઈ બેઠા;

કોઈ ચક્ષુ ઉઘાડો ભાઈ! જ્ઞાતિ કહેશે ધન્ય ભાઈ!!
શું રહેશે પૂરત પાઈ!!! મુજ શ્રીમંત શાણા ભાઈ!!!! શા થયા. ૮
છે અગ્રેસરોનું કામ, થશે જગ નામ, શત્રુ પણ રીઝે.
તન મન ધનથી ઉપાય, દિલ જો દીજે;
વટ મુકીને દો દોટ, જણાવો વોટ, ખોટ કાં ખાઓ.
પર અક્કલમાં અંજાઈ, મૂર્ખા મત થાઓ;
પડી બાળ લગ્નની રીત, સમય વિપરીત હતો તે વારે.
છે શાંતિ ! શાંતિ ! સર્વત્ર, અરે અત્યારે;
ભણશે જેથી બહુ બાળ! થશે દૂર અભણનું આળ!!
છે ખુબ મજાનો કાળ !!! ભાવે લ્યોને સંભાળ!!!! શા થયા. ૯
મળી કમર કસો મુજ ભ્રાત, સઉ સંઘાત, ઘેર ઘેર જઈયે.
"હાથીચંદ્ર" સુધારો કરી, નિરાંતે રહીયે.

सद्भक्ति.

(રચનાર-જીવાભાઈ પદમશી ગાંધી-ખેરોળ.)

સાચી ભક્તિ છે શ્રેયકાર, માટે આરાધો નરનાર,
બનવી સૌથી દુર્લભ ધાર, સેવે તે નર ઉતરે પાર. (ટેક)
સાચી ભક્ત વીરલા શોધે, બીજાને નહિ જડતી.
કદી જડે તો ટકે નહિ પણ, ખરેખરી બહુ નડતી. સાચી.
ગણી માળાને કરી તીલક બહુ, બનો ન ભક્તો સાચા,
રામ નામ તો શુક પઢે છે, પણ તે મંત્રો કાચા. સાચી.
કર ગણે માળા મન કરે ચાળા, કેમ હોય આતમ ઉજમાળા,
ક્ષણ ક્ષણ શોધી શુદ્ધ કરે જબ, સ્ફટીકમણી સૌ ભાળ્યા. સાચી.
મન કલુષિત ત્યાં મુક્તિ ન દીઠી સર્વે શાસ્ત્રો કહે ગાજી,
પણ નિર્મળતાથી પંકાએ, પંડિત પુરાણી કાજી. સાચી.
શોધી બાંધે તત્વતંત સૌ, પણ હાથ નહિ આવે,
સદ્‌ગુરૂ સેવા સાચી કરતાં, વીરલા જન કોઈ પાવે. સાચી.
જબ પાયા તબ ધ્યાન ધ્રુવશું, અન્ય વાત નહિ ભાવે,
બાહ્ય ઉપાધિ સઘળી બળતાં, અંતર શત્રુ નહિ ફાવે. સાચી.
સુરતા સાંધે નરપેરે જ્યમ, મચ્છી ઈંડાં સેવે,
દેહ દેવળમાં નાથ નિરંજન, અક્ષય આનંદ લેવે. સાચી.
ભોગવિલાસ સૌ ભ્રષ્ટ ગણે છે, મોહ માયાને મમતા,
સાચી ભક્તિ જે નર શોધે તેને તે નહિ ગમતા. સાચી.

સાચી ભક્તિ કલ્યાણકારી અવિચળ સુખડાં આપે,
દેહદમનને ઇચ્છારોધન કર્મો નિશદીન કાપે. સાચી.
પાત્ર બનવા કહો સુવર્ણ તપે કેટલીવાર,
ભલે ટીપાઇ અને તણાઇ ઉત્તમ બને અપાર. સાચી.
સાચી ભક્તિ શોધો શુરા છે સાચામાં સાર,
શુદ્ધ વૃત્તિએ મન વશ કરતાં ઇચ્છો સર્વે યાર. સાચી.
સુખનું મૂળ તો દુઃખ રહ્યું છે સુખે સુખનો નાશ,
અવિચળ મૂકી ક્ષણિક ઇચ્છો તેમાં બહુ મોહ પાસ. સાચી.
કોહિનુર શોભે છત્રપતિને નથી અવરનું કામ,
ભોગી ભ્રમર નિશદીન શોધે વાસી છોડ તમામ. સાચી.
રત્ન પરીક્ષક ખરે ઝવેરી નહિ અન્યને ભાન,
મહામણી કે અમુલ્ય હીરો સમજે શું નાદાન. સાચી.
કહેણી રહેણી એક સરીખી તે જન જગમાં ડાહ્યા,
બાકીના ફોનોગ્રાફ જેવા ભલે માન બહુ પાયા. સાચી.
ઝીણી નજરે ઝાંખી દીસે જ્ઞાને તેજ અપાર,
ત્રીભુવનમાં તારણહારી ખરી તે જગદાધાર. સાચી.
ખરેખરા ઉપાસક તેના જડવા બહુ મુશ્કેલ,
દંભી ભકતો દીસે અધિક બહુ વિના ગર્વ ગળેલ. સાચી.
કર્મોદયથી જ્ઞાન સૂર્યપર વાદળ જાય છવાઈ,
નિરાશ ન થાશો તેથી વીરા નથી અવિચળ કાંઈ. સાચી.
વાદળ નક્કી વિખરાઇ જતાં પડે પ્રતિબીંબ સાચો,
સંસારમાં રહી બની વિરકત અર્હંત ભક્તિ રાચો. સાચી.
ઉત્તમ ભાવે ભાવના ભાવી ધરો હરીનું ધ્યાન,
નિજ સ્વરૂપમાં વર્તે નિશદીન દેહ છતાં નિર્વાણ. સાચી.
દ્વીકર જોડી શીશ નમાવી માગો પ્રભુની પાસ.
કંચનમણી સમ સદ્‌ગુરૂ મળજો કરો સફળ મુજ આશ. સાચી.
વીત-રાગ માર્ગ વીરનો સાચો શ્રેય અને શ્રીકાર,
જીવણલાલ કહે જે જન સેવે તે ઉતરે ભવપાર. સાચી.

कर्मवीरान् प्रति निवेदनम् ।
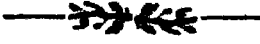
अयि दयितबन्धवः !

एकदा यो मनुष्यो यस्मात् कार्यात् पराजयते यस्य कार्यस्य दुःसाध्यता माकलय्य चित्रीयते वा, अन्यदा स एव मनुष्यस्तदेव कार्यं कर्तुमुत्सहतेऽनुरज्यतिच, यथाऽऽपादचूडं तस्यैव कारणान्यनुसंदधानः सुखकरकार्यान्तरेषु विस्मृत्यापि चक्षुर्ने निक्षिपति । यः खलु शिशुर्विविक्तदेशप्रयाणवर्णनमप्याकर्ण्य भयसंपिडिताङ्गो भवति कस्यापि रहसि कृतवसतेः पुरुषस्य नामश्रवणेनापि विस्मयते स एव गच्छति काले छात्रो भूत्वा पाठमनननिदिध्यासनयोः, ग्रन्थकृद्भूत्वा ग्रन्थग्रन्थनवेलायां योगीभूत्वा ध्यानधारणा समाधिषु, परैःसमागमं किं तेषां वैखरी (शब्द) मपि श्रोतुं न सहते। एवं यः शैशवे चित्रमार्जाराद् बिभेति स एव यौवने सिंहमपि वशीकर्तुमुत्सहते, रणरङ्गे सुभटसहस्रमपि भीषयितुं घटते । अनया पूर्वोक्तनिदर्शनमुद्रया एतत् किल निर्विवादप्रायं यद् यानि कार्याण्येकदा भीषणानि चित्रकराणिच प्रतिभान्ति तान्येवान्यदा उत्साहवर्धनानि सुकराणि च दृश्यन्ते। सत्येवम् येषां महाशयानां हृदयसरस्सु देशस्य समाजस्योपकर्तुं लालसालहर्य उत्थायमुत्थायं समाजसाध्वसवातात् दुर्मुखदुर्वचनबाणवृष्ट्या कारणान्तरेणवा तत्क्षणमेव विलीयन्ते तथा येषां मनोमन्दिरमिच्छा प्रतिघातिनीचिन्ता सन्ततिर्दन्दह्यते तेषामिच्छाप्रतिघातको हृदयदाहः प्रियकरो वा वीरवृत्तिमास्थाय भयानि कौलीनानि निःसहायकादीनिच प्रत्यूहकराणि सुदूरमुत्क्षिप्य समन्तभद्राकलङ्कदेवराणाप्रतापादिभिः सुगृहीतनामधेयैर्वीरपुरुषैः अनुसृतं पन्थानमाश्रित्य उदारस्य चेतश्चन्द्रमसोमरीचिनिचयैर्लोकाल्हादना वा प्रियकरीति त एव जानन्तु अयि प्रियाः परोपकारपरायणाः सुहृदः !

निश्चीयताम् अपयशसो गर्भादेवयश उत्पद्यते अन्धकारोदयादेव भानुमानुदयसानुमश्नुते विषधरफणामण्डलादेव विषहरो मणिर्जन्म गृह्णाति अपयशसो मा भैष्ट पापं विहायान्यस्मान्मा बिभीतयेऽद्ययुष्मान् द्विषन्ति ते श्वःस्वयमेवयुष्मासु स्नेहिष्यन्ति। ये पन्थानः साम्प्रतं कण्टकाकीर्णास्ते हि परस्तात् निष्कण्टकपुष्पवाटिकात्मनापरिणंस्यन्ते कीर्तये गृहीत पाथेया मा भवत! केवलं कीर्तिकरकृत्येषु सर्वतो मुखी श्रद्धा धार्यताम् आनुषङ्गिकफलं कीर्तिः स्वयमेव प्रसरिष्यति तस्यै तवावदातकृत्यान्येवालं भविष्यंति।

समन्तभद्रादिभिर्गोपयितुमिष्टापि कीर्तिः किं तैर्गोपयितुमशक्यत? तेषां तानि परोपकराणि कार्याण्येव कीर्तिं नापाह्नुवत उदरपुरणमेव स्वार्थं मा कलयध्वम् ।

स्वकुटुम्बमेव कुटुम्बकं मा जानीथ स्वजातिमेवजातिं मा कथयत स्वदेशमेवदेशं माभिमन्यध्वम् प्रदर्शयत हृदयवदान्यताम् सुदुरमुत्क्षिप्यत लज्जावज्ञातप्रियताम् चेतःस-

क्षीणताम् " आत्मवत्सर्वभूतानि " इत्येष तात्विकः कर्मवीराणां सिद्धान्तः।

हा हन्त ! युष्मदनुद्योगेनैव परःशताः प्राणान् परित्यजन्ति सहस्राणि परिदीव्यन्ति [आकुली भवन्ति, व्यथया क्षुभ्यन्ति] उत्तिष्ठत! जाग्रत!! अवतीर्य कार्यक्षेत्रम् एतेषां विहस्तानां दुःखिनां धैर्यमवस्थापयत ! एते युष्माकमेव भ्रातरो ये खलु विहाय धर्मकर्मणी इमां शोचनीयां दशामुपगताः । इतरथासमयानुकूलता करगताऽपिदूरं गमिष्यति ध्यानकलया मुनिभिरिव युष्माभिरुपांशुप्रयस्य उपार्जितस्य, ज्ञानामृतरसस्य न यूयमेवनिरतिशयानन्दमनुभविष्यथ नवान्यएवजगति जीवास्तस्य महिमानं परिचेष्यन्ति तस्याभूतपूर्वस्यकस्यापि वस्तुरत्नस्य [येन जगतः कल्याणं शरीरवृत्तिश्च भवितुमर्हति] सार्थकता आचार्यादिपदवी लाभेन बी. ए; एम्. ए. आदिपदग्रहणाग्रहेण राजकीयः सेवकः प्राड्विवाको वा भूत्वा शतं शते शतानि वा प्रतिमासं मुद्राणां लब्धा परिसमाप्स्यति परोपकारलालसा हृदयष्वेव जलबुद्बुदविलायं विलास्यते यूयमपि नंक्ष्यत इमेऽपिभ्रंसिष्यन्ते।

नन्दकिशोर
अधिष्ठाता—स्याद्वादमहाविद्यालय,—काशी

पञ्चायत

प्रिय महाशयो ! हम अपनी वर्तमान अवनतिपर ध्यान देते हैं और उसका गहरा कारण सोचते हैं तो हमको मालूम होता है की हमारी अवनतिका मुख्य कारण हम लोगोंकी अनेकता है; क्योंकि उन्नतिका जो कोई काम हम करते हैं वह विना एकताके सम्पादन नहीं होसकता। बस यही हमारा कोई काम सुष्टुरीत्या पूर्ण न होना हमारी अवनति होनेका मुख्य कारण है और जो कार्य एकता के द्वारा किया जाताहै वह शीघ्रही सुष्टुरीत्या पूर्ण होजाता है ।

यह बात अच्छीतरह अनुभव कीहुई, सुनी हुई, और देखी हुई है कि यदि हम किसीभी छोटेसे छोटे या बड़ेसे बड़े कार्यको करते हैं, तो विना एकताके वह कार्य कदापि नहीं होसकता, यहां तक कि हमारी एक सुई की आवश्यकताभी विना एकता के पूरी नहीं होसकती. इससे सिद्ध हुवा कि हमारी अवनति अनेकता के कारण है और यदि हम अपनी उन्नति करना चाहें तो एकताको धारण करें ।

यह बात निर्विवाद सिद्ध है कि जितनी ज्यादा एकता होगी उतनेही ज्यादा सुख की प्राप्ति होगी—यदि एक घरमें एकता है तो वह घर बहुतही सुख और शान्तितासे काल व्यतीत कर सकता है—यदि एक शहरमें एकता है तो वह साराही शहर सुखी रह सकता है—यदि एक देश या एक प्रान्तमें एकता है तो वह सर्व प्रान्तही सुखी है—यदि सर्व देशोंमें एकता है तो सर्व देशोंमें किसीको दुःख नहीं प्राप्त हो सकता. कहनेका मतलब

यह है कि जितनी ज्यादा एकता उतनाही ज्यादा सुख और इसके विपरीत जितनी ज्यादा अनेकता उतनाही ज्यादा दुःख.

अब विचारनेका समय है कि एक मनुष्य जिस गांवमें रहता है वहीं एकता कर सकता है. यदि वह सारे संसारमें एकता करना चाहें तो, किस प्रकार करें और सारे ही संसारके मनुष्य सर्व मनुष्यों से एकता करना चाहें तो किस प्रकार करें? तो उन सबका कर्तव्य होगा कि कोई ऐसा स्थान नियत करें, कि जिस स्थान पर सर्व मनुष्य एकत्रित हों और वहां एकत्र होकर जो कोई सर्वोपयोगी कार्य करना हो सो करें. बस, यही उन लोगोंकी एकता है और उस एकतासे किसीभी सिद्ध हुए कार्यको पञ्चायत या सभा या सुसाइटी या कमेटी या कौंसिल के द्वारा सिद्ध हुवा कार्य कहते हैं.

महाशयो ! इस प्रकार बहु सम्मतिसें किया हुवा कोई भी कार्य अनिष्ट नहीं होता; बल्कि उस कार्यसे देशको व समाजको बहुतही फायदा होता है. लेकिन इस प्रथाको अब भारतसे उठ जानेके कारण हम लोगों को जो दुःख हो रहा है और आगेको होगा, उसका स्मरण करनेसे असह्य दुःख उत्पन्न होता है. इस लिये हे प्यारे भाइयों ! अब सोनेका समय नहीं है! उठो, जागो, निद्राको तजो, कमरको बांधो और देखो यह अनेकता हमारे धन व धर्मको लूट लेती है और थोड़े ही कालमें हमको राजासे रंक किये देती है! इस लिये इस दुःखदायिनी अनेकताको पञ्चायतोंके द्वारा काला मुंह करके निकाल दो.

सज्जनों ! हम अपनी पूर्वकालीन पञ्चायतोंकी तरफ ध्यान देते हैं तो हमारा हृदय-कमल प्रफुल्लित होजाता है. देखिये ! हमारेमें यदि किसी प्रकारका झगड़ा होजाता था, तो वह उन पवित्र पञ्चायतों द्वारा बिना किसी मानसिक और आर्थिक तकलीफके सहजहीमें दूधका दूध और पानीका पानी माफिक निवटेरा (न्याय) हो जाता था; परन्तु आज हम देखते हैं कि-यदि हमारेमें जरासाभी कोई झगड़ा होजाता है तो उसको अदालतके द्वारा तय कराते हैं और अपील दर अपील करते हुवे बीसों कोर्टोमें उस मामलेकी छान बीन कराते हुवे धन और धर्मको खो बैठते हैं. जिन लोगोंका स्पर्श होनेसे स्नानके बिना शुद्धि नहीं होती, उन्हीं लोगोंके अदालतोंमें जाकर हम पैर पूजते हैं और उनकी हज़ार फटकारें खाते हुवे भी हमको शर्म नहीं आती है! बल्कि उन फटकारों के बदले हजारों रुपयोंसे उनकी हाथ जोड़कर आरती करते हैं. और यह नहीं विचारते कि हाय ! हमारी कमाईका धन कैसे अनर्थकारी कार्योंमें लगता है.

शोक ! शोक ! ! महा शोक ! ! !

महाशयो ! लोकमें एक कहावत है कि 'जब अपना रुपया खोटा है तो परखनेवालेको क्या दोष दिया जाय" यह कहावत हमारे ऊपर अक्षरशः चरितार्थ

होती है, यानी दुःखके पानेमें हमही अपने आपका कारण हैं. हमहीने अपने पैरोंमें कुल्हाड़ी मारी है. क्योंकि यदि हम उन सर्वसुखदायिनी पञ्चायतों को तिलाञ्जुलि न देते, तो यह हमारी दुर्दशा कदापि न होती.

अय देशकी दशापर आंसु बहानेवालों! अबभी कुछ नहीं बिगड़ा है. "बीती ताहि बिसार दे, आगेकी सुधि लेहु" इस लोकोक्ति के अनुसार यदि आपको पूर्वकालकी भांति उन्नति करना है, तो कार्यक्षेत्रमें आइये, और गांव गांव में पंचायत कायम कीजिये! फिर देखिये कि-उन पंचायतों से क्या क्या फायदे होते हैं? जिस प्रकार आपके पूर्वज लोग एकत्रित होकर एक दूसरे के साथ एकता और सहानुभूतिका बर्ताव कर उन्नति के शिखर पर विराजमान थे, उसी प्रकार आपलोगभी अपने देश और जाति और कुटुम्बकी उन्नति कीजिये!

देखिये! पूर्वकालमें रेल आदि साधनों के न होनेसे अनेक कष्टोंका सामना करके भी आपके पूर्वज अपने कर्तव्यसे नहीं हटते थे. इसी लिये उनका प्रभाव सर्वत्र फैल रहा था. क्या यह थोड़ीसी बात है कि उस समय एक नगरसे दूसरे नगरको जानेमें महीनोंका समय लगता था और वही व्यवस्था पत्रोंके जानेमें भी थी; तथापि वे लोग अपने उद्देश्यको पूराही करते थे, इसका यही कारण था कि—वे लोग अपने वचन पर ऐसे दृढ थे कि—मुखसे कहनेके बाद उनकी बात पत्थरकी लकीरके समान होजाती थी. अब उस पूर्वदशाको हृदयस्थ कर वर्तमान दशाको सुनिये, देखिये।

वर्तमानमें रेल, तार, पोष्ट आफिस आदि सब साधन विद्यमान हैं कि जिनके सुभीतेसे मनुष्य आठ पहरमें कहांसे कहां को पहुंच सकता है इत्यादि, परन्तु बड़े अफसोसकी बात है कि इतना सुभीता होने परभी लोग सभा आदिमें एकत्रित होकर एक दूसरेसे सहानुभूतिको प्रगट कर अपने जात्युत्साहका परिचय नहीं दिखा सकते. बस, यही हमारी अवनतिका मुख्य कारण है.

पाठको! हमारी जातिमें एकतो बहुतसी सभा—पञ्चायतें ही नहीं है और जो हैं उनमें लोग योग नहीं देते. इसी कारण हम अनेक प्रकारके दुःखोंको प्राप्त कर रहे हैं. इस लिये सर्व सज्जन महाशयोंकी सेवामें मेरा सादर निवेदन है कि, ऐसा मौका फिर हाथ नहीं आवेगा. इस समय हमको रेल तार आदिक सबही सामग्री सुलभ है, ऐसे मौकेपर हम जो चाहें, सो उन्नति कर सकते है. इस लिये सबसे प्रथम हमारा यही कर्तव्य मुख्य है कि हरएक गांवमें पञ्चायत कायम करदें, और उन पंचायतों को तन-मन-धनसे बढ़ानेकी कोशिश करें! क्योंकि जब तक आप पंचायत कायम न करेंगे तब तक आपका कोई भी कार्य उन्नति पथको प्राप्त नहीं होसकता है. सभा या पंचायतसे जो फायदे होते हैं उसका प्रत्यक्ष

उदाहरण आपके सामने प्रिवीकौन्सिल है, इस लिये हे प्यारे भाइयों, इस मोकेको आप कदापि खाली न जाने दीजिये.

हमारे बहुतसे पाठक यह समझते होंगे कि पंचायत यह एक नवीन प्रथा है; परंतु उन भाइयोंको यह बात अच्छी तरह ध्यानमें रखना चाहिये कि पञ्चायतकी प्रथा नवीन नहीं है बल्कि बहुतही प्राचीन है. हां यह बात सत्य है कि-सभा पञ्चायतोंकी प्रथा बन्द रह चुकी हैं तथा थोड़े समयसे इसका पुनः प्रचार हुवा है; लेकिन यह प्रथा प्राचीन ही है; इन पञ्चायतोंसे पहले समयमें किस प्रकारसे फायदा होता था. उनकी व्यवस्था किस प्रकार होती थी, उसके विषयमें सन् १८१६ में श्रीमान् **एल्फिन्स्टन साहबने** कहा है कि–

Their village communities are almost sufficient to protect their members if all other Governments are withdrawn.

अर्थात् हिन्दुस्थानवासियोंकी गावों की पञ्चायतें इतनी दृढ हैं कि किसी प्रकार गवर्नमेन्ट न रहने परभी वे अपने अधीनस्थ लोगोंकी रक्षा करनेमें समर्थ हैं.

सन् १८३० ईसवीमें सर चार्ल्स मेटकाफ महाशयने लिखा था–

The village communities are little republics having nearly everything they want within themselves. They seem to last where nothing else lasts. Dynasty after dynasty tumbles down, revolution succeeds to revolution Hindu, Pathan, Mogul, Maratha, Sikh, English are masters in turn but the village communities remain the same. The Union of the village communities each one forming a little separate State in itself has I conceive contributed more than any other cause to the preservation of the people of India through all revolutions and changes which they have suffered and it is in a high degree conducive to their happiness and to the unjoyment of great portion of freedom and independence.

इसका भावार्थ यह है कि-" हिन्दुस्थानकी गावोंकी पञ्चायतें बिना राजाके छोटे छोटे राज्य हैं। जिनमें लोगोंकी रक्षाके लिये प्रायः सभी वस्तुएं हैं। जहां अन्य सभी विषय बिगड़ते दिखाई देते हैं, तहां ये पंचायतें चिरस्थाई दिखाई पड़ती है। एक राजवंशके पीछे दूसरे राजवंशका नाश हो रहा है। राज्यमें एक गड़बड़ के पीछे दूसरी गड़बड़ खड़ी हो रही है, कभी हिन्दू, कभी मुगल, कभी पठान, कभी मरहठे, कभी सिक्ख, कभी अंगरेज, एकके पीछे दूसरेके राज्यके अधिकारी बना रहे हैं; किन्तु ग्रामोंकी पञ्चायतें सदैव बनी हुई हैं। ये ग्रामोंकी पञ्चायतें जिनमेंसे हरएक अलग छोटी२ रियासतसी मुझे जंच रही हैं। सबसे

बढ़ कर हिन्दुस्थानियोंकी रक्षा करनेवाली हैं। इन्हीं गावोंकी पञ्चायतोंके स्थिर रहनेसे प्रजाके सुख स्वच्छन्दतामें बाधा नहीं पड़ रही है तथा वह स्वाधीनताका सुख भोगनेको समर्थ हो रही हैं।

प्यारे पाठको! अंग्रेज ऐतिहासिक एलफिनस्टन साहब और सर चार्ल्स मेटकाफ महाशयने जिन गावोंकी पञ्चायतोंको हिन्दुस्थानियोंकी सब विपदोंसे रक्षाका कारण जाना था, जिनको उन्होंने हिन्दुस्थानकी प्रजाके सुख और स्वच्छन्दताका एक मात्र कारण निश्चय किया था, वे अब कहां है? सन् १८३० ई० मेंभी जो गांवोंकी पञ्चायतें हिन्दुस्थान वासियोंकी लौकिक और पारलौकिक स्थितिमें कुछभी आंच नहीं आने देती थीं, वे अब क्या हो गई? एक उन्ही पञ्चायतोंका नाश हो जानेसे ही आजदिन भारतवासियोंका सर्व नाश हो रहा है। इसलिये सर्व महाशयोंसे मेरी प्रार्थना है कि-प्राचीन कालके माफिक आपको सुख और वैभव प्राप्त करना है तो **हरएक गांवमें एक एक पञ्चायत कायम कर** दीजिये और अपने सब प्रकारके झगड़े उन्हीं पञ्चायतोंसे तय कराइये—फिर देखिये कि--आपको कितना फायदा पहुंचता है—आशा है कि--सर्व महाशय मेरी प्रार्थनापर अवश्य ध्यान देंगे.

सोनपाल जैन, बड़वानी.

प्रातीतिकतत्त्वम्।

"पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः"

प्रतीतिप्रत्यनीकाविचारितचार्वचारुचर्चितचार्वाकशून्यवादिप्रभृतिनास्तिकदर्शनं विहायाखिलदार्शनिका आर्हताद्वैतसांख्यताथागतकाणभक्षाक्षपाद मीमांसकजैमिनीयप्रभृतयस्तत्वज्ञानादेवनिर्वाणमात्मानमिच्छन्तीतीह लोके प्रतीति सिद्धमेतत्। परं सुपरीक्षित तत्वत एव निःश्रेयसाधिगतिर्नान्यथा नोहि निखिलेषु तेप्वद्वैतादिकेष्वेकान्तवादिषु यथा मन्यमानं तत्त्वं सुपरीक्षितमस्ति युक्तिप्रमाणवादनात्। यथातैर्वेदान्त वाद्यादिभिस्तत्त्वव्यवस्थाभिधीयते न सा प्रतीतिसिद्धा तद्यथा—वेदान्तवादिनस्तावत् 'सर्वं वै खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन आरामं तस्य पश्यंति न तत्पश्यति कश्चन' इति सर्वान् घटपट कुड्यमठाटव्यादिपदार्थान् प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धानवलपंतो ब्रह्मैकमेव जगदित्यभिलपन्तो न प्रातीतिक तत्ववादिनस्ते केवलं ब्रह्मवादमात्मसात् कुर्वन्तः केन प्रमाणेन कुर्य्युः न तावत्प्रत्यक्षेण ब्रह्मणो विज्ञानं तस्येन्द्रियाविषयत्वात् अन्यथा निर्विवादसिद्धिप्रसङ्गात् जलाहरणाद्यर्थक्रियासमर्थघटपटादिपदार्थावलोकनाच्च। नानुमानतोऽपि विश्वमिदं ब्रह्मेति साधयितुमीशो। वेदान्तवादी यतोऽनुमानाङ्गीकारे दृष्टान्तपक्षसाध्य साधनभावादि व्यवस्थापि स्वीकृता स्यात्तथाच द्वैतवादाव-

तारः स्यान्नाद्वैतमात्मानमासादयेत् । पक्ष दृष्टान्ताद्यस्वीकरणे च नानुमानं सिद्धिमध्यास्ते तथापि न ततः ब्रह्मसिद्धिः । किञ्च—यदि मायातः पदार्थव्यवस्था भ्रमात्मिका स्वीक्रियते न वास्तवी, तर्हि सैव विचारार्हासती खर-विषाणवन्न किमपि, सा माया प्रमाणसिद्धाऽ-सिद्धा वा ? यद्याद्यः पक्षस्तदा सैव प्रमाणा-दात्मलाभमभिदधती कथं न ब्रह्मतोऽतिरिक्ता द्वितीया स्यात्तथाचैकत्वप्रतिज्ञाहानिः । यदि चोत्तरः पक्षस्तदातु न सा पदार्थव्यवस्थिति-जनने कारणभूता भवेत् अप्रमाणासिद्धत्वात् । यद्यप्रमाणात्मिकाया मायाया अप्रमाणात्मक-मेव कार्यमिति भ्रमात्मककार्यकारण भावव्य-वस्थानुमन्यते चेत् अभावादभावोत्पत्तिः स्वीकृता स्याद्वेदान्तवादिभि रेवञ्च खरविषा-णादाकाशकुसुममपि जायमानमनुमन्यतामिति न कोऽपि विशेषः। किञ्च—दुर्जनतोषन्याया-न्मायातो जगन्निर्माणं भूयात् किंत्विदं विचार प्राप्तं यन्मायायाःकुतः कारणात्प्रादुर्भावोऽजनि ब्रह्मैव तस्या उपादानकारणमितिचेत्तर्हि कारणगुणाःकार्येऽनुसरन्ति मृन्निष्ठरूपादिका-रणक घटवत् तथाच घटादिकमपि ब्रह्मव-न्निखिलज्ञतां प्राप्नुयात्, अथवा घटादि व द्ब्रह्मापि जडात्मकं स्यात्, सहकारिकारणा-भावाच्च न केवलमुपादानकारणतःकुलालादि-व्यतिरिक्त मृदवन्न जगदुत्पन्नं भवेत् । यदि तु ब्रह्मतो भिन्नमेव कारणं मायायास्तदा तु द्वैतप्रसक्तेर्ब्रह्मवादो विनष्टः इति न मायातो जगदुत्पत्तिविचारो विचारचतुरचेतसां चित-चारुः । युक्तिप्रमाणशून्यत्वान्न स्वसत्तां साधयेत्, नैतन्मते स्वपरभेदाभावाच्च स्वरू-पोपादानपररूपापोहनादि वस्तुलक्षणं घटत इति न वेदान्तवादो विदुषामादरणीय स्तत्व प्रतीतेरपलापकत्वात् ।

एवं सांख्या अपि नित्यमेवाखिलमिति सर्वं सर्वथा नित्यत्वमाचक्षाणाः प्रतीत्यप-लापिन एव नहि वस्तुनि सर्वथा नित्ये क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रिया संभवति कार्य कारणभावाभावात् न नित्यत्वैकान्ता-ङ्गीकारे कार्यकारणभावव्यवस्थावसीयते तस्य पूर्वोत्तर क्रम भावित्वात्, पूर्वोत्तर क्रम-स्यच सर्वथा नित्यत्वविरोधात्कथंचिन्नित्यत्व साध्यात्वात् । किंञ्च—नित्यत्वैकान्ताभिस-रणे पुण्यपापतत्फलस्वर्गनरकादिव्यवस्थापि विरुध्यते नापि निर्वाणे यतस्तस्य सदैक रूपत्वादर्थक्रिया विरहात् तथाच शून्यवा-दवद्धेयं धीधारिभिः । नव्यपुरातनहीनो-न्नतावस्थादिभेद व्यवहारविलोपप्रसक्तिश्च कूटस्थनित्यत्वादेवं स्वरूपेण सत्वं पररूपेणा सत्वमिति वस्तुलक्षणं चाप्यस्मिन्नित्यत्वैकांते न घटत इति सर्वथाप्येतद्दर्शन विदुषां न सन्तोषकरः प्रमाणयुक्तिशून्यत्वात् ।

नाप्यनित्यैकान्तमाश्रयन् शौद्धोदनिः स्वदर्शनं दर्शयन्नादर्शतां भजेद्विपश्चित्समाजे यतोऽनित्यैकान्तेऽपि न कार्यकारणभावव्यथा साधीयसी, क्षणिकस्य कारणस्य जवाद्विन-ष्टस्य कार्यकालमात्मानमनयतो न कारणता, कार्यस्य च विनष्ट कारणकाले समुत्पद्यमा-नस्य न तत्कारणकार्यत्वमित्यन्वयव्यतिरेक व्यभिचारात्कारणकार्यभाव विरोधः । किञ्च

छात्र व कर्मचारीगण श्री स्याद्वाद महाविद्यालय-काशी. Syadvad Mahavidyalay-Benaras.
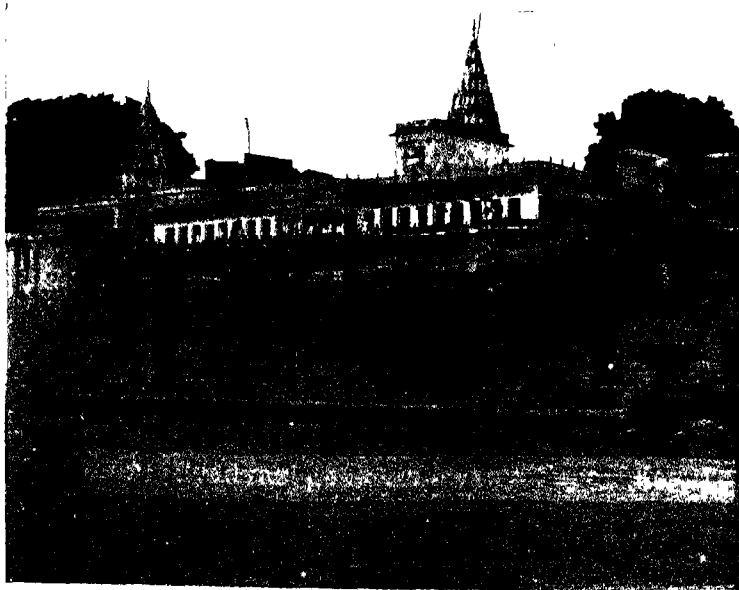
स्याद्वाद महाविद्यालय-काशीकी इमारत.
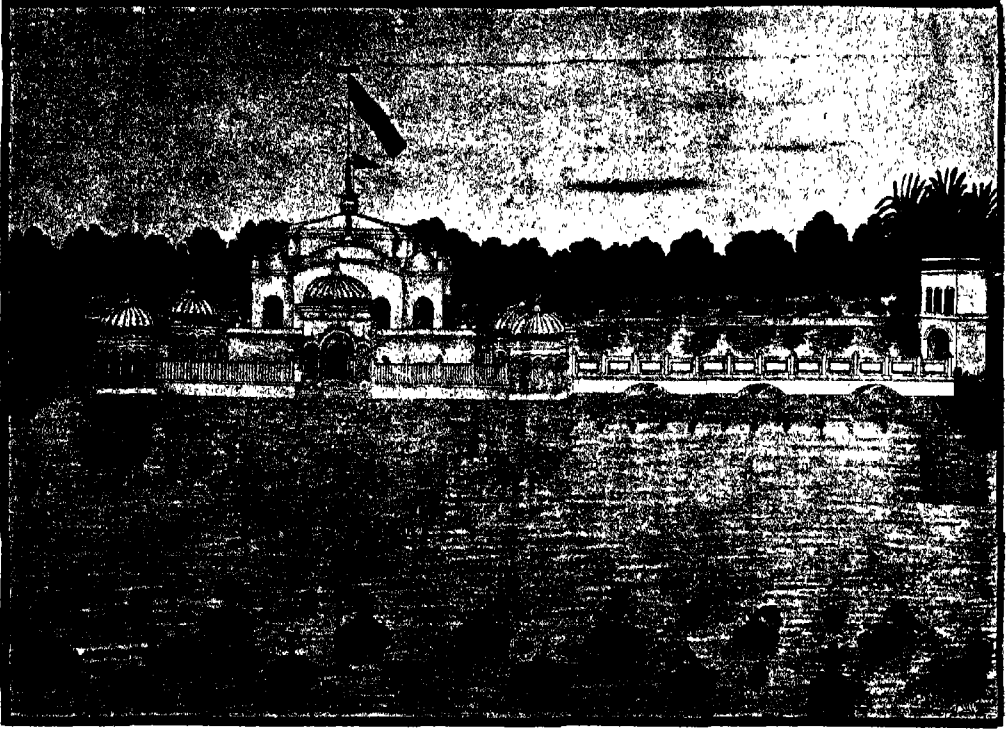
सिद्धक्षेत्र श्री पावापुरी. Pavapuri Sidhakshetra.
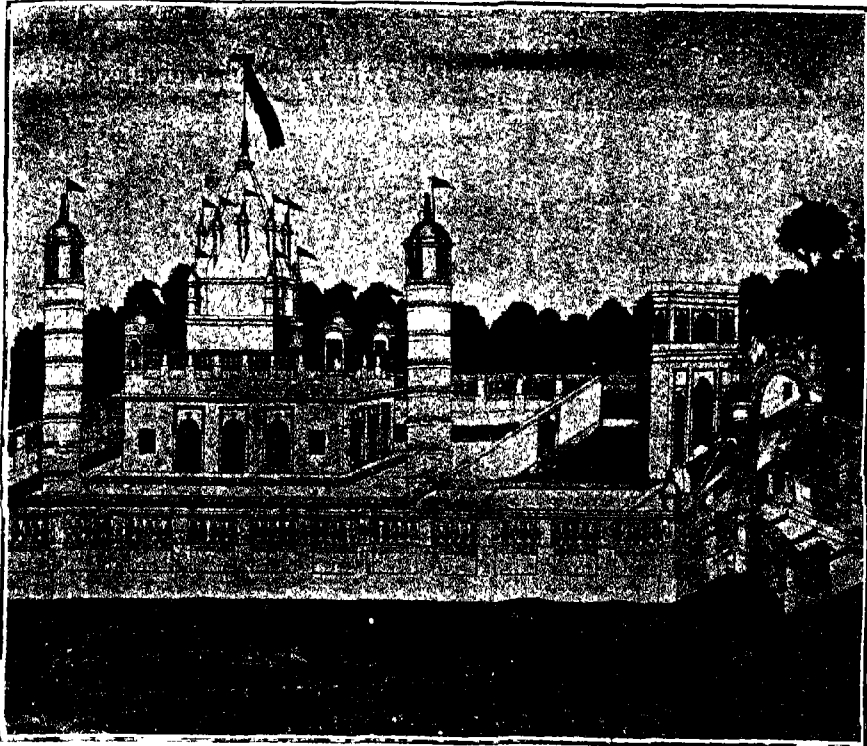
सिद्धक्षेत्र श्री चंपापुरी. Champapuri Sidhakshetra.

क्षणध्वंसि वस्तुस्वीकारे यो हिंसकः सतु विनष्टो हिंसाजन्य कर्मबन्धनबद्धोऽन्य एव तत्फलभोक्ता चान्यो मुक्तश्चेतर इति महानर्थकार्ये तन्मतं; दत्तग्रहणविलोपापत्तेश्च जनव्यवहाराभावप्रसंगाच्च नैतदनित्यत्वैकान्तमपि श्रेयस्करं प्रतीतेरपलापकत्वात् ।

एवमादिवैशेषिक नैयायिक मीमांसकादयोप्येकान्तवादिनस्तेपि मीमांसिताः सन्तः स्वमतप्रतिपादित तत्वव्यवस्थां प्रमाण युक्तितः साधयितुमसमर्था एव तेषामपि यथास्वीकृतं तत्त्वं न प्रातीतिकमिति नेह प्रतन्यते प्रासकालं तत्पुनरपि कदा प्रतिविधित्सितं स्यादिति ।

ननु किं सर्वदर्शनेषु प्रातीतिक तत्त्व विरहः ? यद्यस्ति तदा न किमपि मोक्षसाधनं स्यात्तथाच न कदापि संसारान्निस्सरणमिति चोद्यमानेऽधुना वास्तवी तत्वव्यवस्था सर्वलोक प्रतीत्यभिधायिनी प्रदर्श्यते—

द्रव्यपर्यायात्मकोयं पदार्थस्तावदनन्तधर्मा प्रतिक्षणं विलक्षण शक्त्यात्मकः प्रतीयमानः सुप्रसिद्धस्तस्य पर्यायरूपेण विनाशेऽपि द्रव्यात्मना नित्य एव । यस्मिंश्च काले पूर्वपर्याय विनाशस्तस्मिन्नेवोत्तरपर्यायोत्पाद इति पूर्वपर्याय विनाश एवोत्तर पर्यायोत्पत्तिः परन्तु येन पर्यायेण विनाशो न तेनैवोत्पादः। क्षणभेदोऽप्युत्पादविनाशयोर्न संभवत्येवान्यथानेक दोषापत्तिः स्यात्तथाहि—मृत्पुद्गलद्रव्यं घटपर्यायेण विनष्टं कपालपर्यायेणोत्पन्नं नच घटविनाश कपालप्रादुर्भावयोर्भिन्नकालता यस्मिन्काले घटविनाशस्तस्मिन्नेव कपालपर्यायोत्पादः समकालावच्छेदेनैव समनुभूयते, भिन्नकालत्वाङ्गीकारे च घटविनाशकपालोत्पादयोर्मध्येऽन्य स्तृतीयः पर्यायः प्राप्नुयात् नचासौ दृश्यते तस्मान्न कालभेदः। किञ्च भिन्नकारणत्वाभावाच्च नानयोरुत्पाद विनाशयोः क्षणभेदः कल्पयितुं शक्यः पुरुषप्रेरित मुद्गरादि व्यापारेणैकेनैव घटविनाश कपालोत्पादावलोकनं सर्वजनसाक्षिकं सिद्ध मिति । किञ्च—घटविनाशे न सर्वथा द्रव्यस्यैव विनाशः प्रतीति सिद्धस्तस्य द्रव्यस्य नित्यत्वात् उभयोः पर्याययोर्विनाशोत्पादयो सुगतत्वात् घटनाश कपालोत्पादयोर्मृत्तिकायाः समुपलम्भादिति ध्रौव्यत्वसिद्धिः तथाच—उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकं तत्त्वं प्रातीतिकं तदेव युक्तिप्रमाणनिर्बाधसिद्ध मित्यार्हत तत्वव्यवस्थैव श्रेयसी निःश्रेयसाभिधायिन्युपादेया ।

किंचार्हतदर्शनप्रदर्शितं वस्तुलक्षणं स्वपरोपादानापोहनव्यवस्थापन स्वरूपं तच्च युक्ति प्रमाणबलान्निर्बाधं सिध्यति तद्यथा—अनन्तधर्मात्मकं वस्तु स्वस्वरूपेणैवास्ति न परस्वरूपेणेति पररूपेण सस्याभावो दृष्टान्तश्चात्र घटः स्वरूपेण घटत्वरूपेणास्ति न पटत्वादि परधर्मरूपेणेति पटत्वेन घटाभावोस्तीति स्यादस्ति स्यान्नास्तीत्यनेकान्तसिद्धिः। यदि च स्वरूपवत्पररूपेणापि तस्यास्तित्वं व्यवस्थाप्यते चेद्वस्तुव्यवस्थैव दुर्घटा स्यात् परस्परसाङ्कर्यान्नैकस्यापि सिद्धिश्च तद्यथा—घटत्वधर्मवत् घटः पटत्वधर्मेणापि यदि स्या-

न तर्हि घटपटयोर्भेदः सिध्येत् तथाच घटोयं पटोयमिति घटपट व्यवहार विलोपाज्जलाहरणाद्यर्थक्रिया विरोधाज्जगतः शून्यतापत्ति दुर्निवारा भवेत्।

किञ्च दुग्धाश्वयोर्दुग्धत्वाश्वत्वधर्म भेदाभावे दुग्धं पिबेति प्रयुक्तः पुमानश्वं पातुं कथमिव न धावेत्, अथवाऽश्वारोहणं कुर्वेति प्रयुक्ते दुग्धारोहण प्रसङ्गस्तथाच कस्यापि स्वेष्ट कार्यसिद्धिः कदापि न साध्या संभवत्। एवंच परधर्मवद्यदि स्वरूपेणापि वस्तुनोऽभावः स्यात्तदपि शून्यतापत्तिर्जगतो दुर्निवारैवेत्युक्त दोषान्धकार रजन्यामनेकान्तदीपं विना वस्तुदर्शनं दुर्लभमतः स्वरूपेण सद्भावः पररूपेणाऽसद्भावश्चावश्यमनुमन्तव्यो नान्यथागतिः, स्वीकृते च तस्मिन् नोक्तदोष प्रसङ्गः, दुग्धः स्वरूपेण दुग्धत्वे नास्ति नाश्वत्वेनेति दुग्धं पिबेति चोदितो नाश्वपाने धावति तत्र दुग्धत्वधर्मविरहात्, एवमश्वारोहणे प्रयुक्ते न दुग्धमभिवाद्धति अश्वत्व धर्माभावादित्युक्त वस्तुस्वरूप विशिष्टानेकान्तवाद एव सिद्धिमधिरोहति नतु नित्यानित्याद्येकान्तवाद इत्युक्तं पुरात आर्हतदर्शनमेव हितंकरं प्रतीतिसिद्ध तत्व व्यवस्थानात्, प्रातीतिक तत्व विज्ञानाच्चमोक्ष इति मोक्षाकांक्षिणां तत्वं सुपरीक्ष्यैव यत्किंचिन्मताश्रयणं श्रेयोऽन्यथा स्वकरछिन्नस्वचरणवद्विपन्निधानं स्यादिति पल्लवितेनालम्।

निवेदनश्चान्ते प्रज्ञाचक्षुषां तत्वान्वेषणतत्परधियां विदुषां पुरोदः यत्सुपरीक्षितं प्रातीतिकञ्च तत्वमनुभूय श्रेयसि प्रवर्तनीयमिति। स्मर्तव्याच विपश्चिद्भिर्नीतिरियं "सुपरीक्षितं कारणं कार्यं नातिवर्तत" इति।

विद्वत्संगमाभिलाषी—

विनीतो **मक्खनलाल जैनः**

मुरैनास्थ जैन सिद्धान्त पाठशालीयश्छात्रः

श्रुतस्कन्धयन्त्रके चित्रका परिचय।

प्रिय सुहृत्पाठको! आज हम आपका ध्यान २४३९ वर्ष यानि २५ शताब्दिके पूर्वकी ओर आकर्षित करना चाहते हैं। जब श्री १००८ अन्तिम तीर्थङ्कर श्रीवर्द्धमान-स्वामी इस भारतभूमिको अपने उपदेश द्वारा पवित्र कर रहे थे। श्रावण मासकी प्रतिपदाको सूर्य्योदयके समय रौद्र मुहूर्त्तमें जब कि चन्द्रमा अभिजित नक्षत्र पर था, भगवान् महावीर-स्वामीने चिरदुःखित सांसारिक प्राणियोंके संसार-समुद्रसे पार होनेमें कारणभूत यथार्थ मोक्ष-मार्गका उपदेश दिया। श्रीइन्द्रभूति गौतम गणधरने भगवान्की इस हितकारिणी वाणीको उसी दिन सायंकालमें अङ्ग और पूर्वकी युगपत् (एक साथ) रचना की। अर्थात् भगवान्के कहे हुए तत्वोंको गणधर देवने ग्यारह अङ्ग और चौदह पूर्व रूपमें विभक्त कर दिया। अर्थात् अनेक भिन्न भिन्न विषयोंको इन ग्यारह अङ्ग, चौदह पूर्वोंके अन्तर्गत सन्निवेशित किया और अपने सहधर्म्मी

सुधर्म्मा स्वामीको पढ़ाया, सुधर्म्मा स्वामीने जंबू स्वामीको और जंबू स्वामीने और अनेक ऋषि-मुनियोंको इस द्वादशाङ्ग-रचना श्रुतको पढ़ाया। इसी प्रकार उस समयमें इसका प्रचार बहुलतासे होता रहा।

हमारे उपर्युक्त तीनों ऋषिराजोंने अर्थात् इन्द्रभूति, सुधर्म्मा और जंबू स्वामीने परम केवल विभूति (सर्वज्ञता) को पाया। उस समय तक इस भारतवर्षमें सर्वज्ञताकी अखण्ड ज्योति चारो तरफ देदीप्यमान होरही थी। इस वृत्तान्तके हुए आज २४३९ वर्ष हुए।

यह यन्त्र उसी द्वादशाङ्ग वाणीका है। इसमें ११ अङ्ग १४ पूर्व ९ प्रकीर्णक और १४ अङ्ग बाह्य वाणीका वर्णन है। यह यन्त्र श्रवण वेलगुलाका बना हुआ अष्टधातुका "भवन" की वेदीपर विराजमान है। इसमें स्पष्ट तरहसे श्लोकोंकी संख्या अङ्कित है। सबसे नीचे प्रथम कोष्टमें (३३६ भेदमतिज्ञानके हैं) दूसरे कोष्टमें (ज्ञानविकला २० ग्रन्थ अङ्ग १२ अङ्गबाह्य १४ हैं) तीसरे कोष्टमें (श्रुतज्ञानकी अक्षर संख्या १८४४६७४४० ७३७०९५५१-६१५ हैं) इसके बाद चौथे कोष्टमें [एक पद वर्ण-संख्या १६३४८३०७८८८ है] पांचवें कोष्टमें[द्वादशाङ्ग नाम पद-संख्या ११२८३५८००५ है] छठवें कोष्टमें (एकादशाङ्ग पदसंख्या ४१५०२००० है) इसके बाद श्लोकोंकी संख्याके साथ साथ ११ अङ्ग हैं। दहिनी ओरके कोष्टमें श्लोक संख्याके साथ ५ प्रकीर्णक हैं। बाईं तरफके कोष्टमें श्लोकसंख्या-सहित ९ चूलिकाएं हैं। जहांसे श्रुतस्कन्धकी शाखायें निकली हैं वहां चौदह पूर्व श्लोक--संख्याके साथ हैं। सबसे ऊपर ध्वज--दण्डके आकारमें अङ्गबाह्य १४ हैं और उसकी ध्वजामें अक्षरसंख्या है।

कोटीशतं द्वादशचैव कोट्यो, लक्षाण्यशीतिस्त्र्यधिकानि चैव।
पञ्चाशदष्टौ च सहस्रसंख्या मेतच्छ्रुतं पञ्चपदं नमामि॥

इस प्रकार ऐहिक तथा आमुष्मिक समस्त शास्त्रीय विषयपूर्ण इस ग्यारह अङ्ग चौदह पूर्व--रूप श्रुतका पठन पाठन हमारे अन्तिम श्रुतकेवली श्री १००८ भद्रबाहु स्वामीकी स्थिति तक प्रचलित रहा। जिनका समय महावीर स्वामीके १६२ वर्ष बाद निश्चित होता है। इनके समय तक यह भारतवर्ष उस श्रुतज्ञानको अमृतमय उपदेश धारासे निरन्तर परिप्लावित रहा। इसके पश्चात् सुवर्णमयधनधान्य-परिपूरित तथा चिरविद्या-रञ्जित इस भारतवर्षने अपनी भावी अवनतिकी ओर पदार्पण किया। सहसा इसके विद्या-प्रभाकरकी किरणोंमें मन्दता पड़ गयी और भारतके भाग्य-ललाटपर भावी दौर्भाग्यकी रेखा चित्रित होगयी। क्रमशः पतनोन्मुख अङ्ग-ज्ञानकी प्रवृत्ति वीर-निर्वाण सम्वत ६८३ वर्ष तक कुछ२ रही। इसके बाद कालदोषसे बची बचायी प्रवृत्ति भी लुप्तप्राया हो गयी। कुछ ही

कालके बाद श्रीअर्हद्वलि मुनि अवतीर्ण हुए। इन्हींके समयमें मुनियोंके सङ्घकी स्थापना हुई। अर्थात् दिगम्बराम्नायधारी मुनियोंके चार विभाग हुए।

अर्हद्वली स्वामीके कुछही दिन बाद धरसेनाचार्य्य हुए। इन्हें अग्रायणी पूर्वके अन्तर्गत पञ्चम वस्तुके चतुर्थ महाकर्म्म प्राभृतका ज्ञान था। अर्थात् उपर्युक्त श्रुत-ज्ञानके एक अंशके आप ज्ञाता थे। वाह्य शकुनों द्वारा आपको जब यह मालूम हो गया कि अब मेरी आयु थोड़ी रह गयी है और मेरा यह सामान्यशास्त्र-ज्ञान भी संसारका एकमात्र अवलम्ब होगा। अर्थात् इससे अधिक शास्त्र-ज्ञान आगे नहीं होगा। यदि इस बची बचायी विद्याकी रक्षाका प्रयत्न न किया जायगा तो सम्भव है कि इस ज्ञानका विच्छेद हो जाय। यह विचार उन्होंने इसकी रक्षा करनेके लिये पुष्पदन्त और भूतवलि दो मुनियोंको इस विद्या-ग्रहणके पात्र समझकर पढ़ाया तथा आप स्वर्गधामको सिधारे। श्री १०८ भूतवलि स्वामीने देखा कि विद्याकी अवनति प्रति दिन हो रही है और जो मौखिक ज्ञान है उसका भी रहना असम्भवसा जान पड़ता है, ऐसा विचारकर तथा मनुष्यकी स्मरण-शक्तिका ह्रास देखकर इन्होंने "षटखण्डा-गम" नामका ग्रन्थ रचकर लिपिवद्ध किया और ज्येष्ठ शुक्ल पञ्चमीके दिन बड़े समा-रोहके साथ चतुर्विध संघके साथ वेष्टनादि उपकरणोंके द्वारा उसकी पूजा की। जो कि आजतक वह तिथि जैन- 'श्रुत पञ्चमी' के नामसे प्रसिद्ध है और आजकल भी जैन-धर्म्मावलम्बी विज्ञ उक्त तिथिके दिन अपने अपने शास्त्रोंकी बड़ी विधिके साथ पूजा करते हैं। इसके बाद अनेक जैना-चार्य्य हुए, जिन्होंने आवश्यकतानुसार अनेक विषयोंके असंख्य ग्रन्थ रच रचकर संस्कृत-साहित्य-भण्डारकी पूर्त्ति की। यद्यपि अनेक आपत्तियां आचुकी थीं तो भी जैन-धर्म्मका प्रभाव संसारपर कुछ कम नहीं था। इसके थोड़े ही दिनोंके बाद नवाङ्कु-रित बौद्ध-धर्म्म तरुणावस्थाको प्राप्त होगया और अनेक राजा महाराज नवीनताकी छटासे मुग्ध हो जैन-धर्म्मको छोड़कर बौद्ध धर्म्म अङ्गीकार करने लगे। परन्तु ऐसे समयमें भी अनेक आचार्य्योंका अस्तित्व था और उन्होंने बड़े प्रभावके साथ बड़ी बड़ी राजसभाओंमें जा जा कर निर्भकितासे अन्यमतका खण्डन तथा अपने मतका मण्डन किया। इसीका प्रभाव है कि जैनधर्म्म अभीतक अपने उद्देश्योंकी घोषणा डंकेकी चोटसे सब जगह उद्घोषित कर रहा है। जिस समय बौद्धोंका प्रताप-सूर्य्य मध्या-ह्नावस्थापर था। जिस समय बौद्धाचार्य्य जैन-धर्म्मके शास्त्रोंको जला जलाकर और नदियोंमें डुबोकर इसको नष्ट भ्रष्ट कर रहे थे। मन्दिर और मूर्तियोंको तोड़ फोड़कर अपनी मूर्त्तियोंकी स्थापना कर रहे थे. ठीक, उसी समय जैनधर्म्मके पुनरुद्धारक प्रधान-रक्षक तथा न्याय-मार्तण्ड हमारे श्रीमदक-

लङ्कका अवतार हुआ है इसका पूर्ण वृत्तान्त हम इनके जीवन-चरित्र लिखतीवार देंगे। इन्होंने काञ्ची देशके रत्नसञ्चयपुर नगरके राज्य दरबारमें बोद्ध-धर्म्मके गुरु संघश्री और उनकी आराधिता तारादेवीके साथ छः महीनों तक अविरत शास्त्रार्थ कर उन्हें पराजित किया और राज्य-सभामें आपने सिंहनादके समान घोषणा की कि यदि जैन धर्म्मके विषयमें किसीको कुछ शङ्का हो अथवा कुछ बात करना चाहें तो मैं उपस्थित हूं। आप जैनधर्म्म--मण्डन और अन्यमतके खण्डनके अनेक ग्रन्थ रचकर इस जैनधर्म्मको एक दुर्भेद्य-दुर्गमें रक्षित कर गये। धीरे धीरे बौद्ध--धर्म्म-रूपी सूर्य्य भी जब अस्ताचलको जा रहा था कि ठीक, इसी बीचमें हिन्दूधर्म्मके नेता श्रीशङ्कराचार्य्य हुए। इन्होंने भी जैनधर्म्म की अनेक मूर्त्तियां तथा ग्रन्थोंको बड़ी बड़ी नावोंमें भरकर समुद्रमें डुबो दिया तथा अनेक बड़े बड़े शास्त्रभण्डारोंमें आग लगा दी कि जिससे जैनधर्म्मकी बड़ी भारी हानि हुई। किन्तु ऐसे दुर्दमनीय भयानक समयमें भी हमारे आचार्य्योंके उद्दीप्त प्रचण्ड तपोबलसे जैनधर्म्मकी जागृति बनी रही। इसके बादही मुसलमानोंके भी भाग्योदय का चिराग टिम टिमा उठा। इनके समयमें जैनधर्म्मही पर क्या वल्कि हिन्दू धर्म्मपर भी जिस निष्ठुरताके साथ कुठाराघात किया गया उसको लिखते हमारी लेखनी कांप उठती है। वर्षों तक मुगलराज वाहिनीके सिपाहियोंकी रसोई हमारे धर्म्म ग्रन्थोंसे ही बनती रही। इससे असंख्य अलभ्य, और अपरिमित ग्रन्थ भण्डारोंका अस्तित्वही संसारसे उठ गया तथा अगणित मंदिर और मूर्तियां तोड़ी गयीं। अनेक जैनमंदिरोंके स्थानमें मसूज़ीदें बनायी गयी। उसी समय फिरोजशाह तोगलकने लगभग सम्बत् १४०३ में दिल्लीके साम्राज्य-सिंहासनाधिरूढ़ हो भारतवर्षकी भाग्यडोरको अपने हाथमें लिया। वह अपने राज्यशासन-कालमें भारतवर्षके सभी धर्म्मोंकी परीक्षा करने लगा। अन्यान्य धर्म्मोंके साथ साथ जैनियोंको भी अपने धर्म्मकी परीक्षा देनेकी आज्ञा मिली। परन्तु उस समय उत्तर भारतमें जैनियोंके गुरु अथवा विद्वान् न थे जो उनसे शास्त्रार्थ कर सकते इस लिये बादशाहसे छः महीनेका अवकाश माँग कर दुःखितहृदय जैनी गुरुकी खोजमें दक्षिण देशको गये। भाद्दिलपुर भूपालके नजदीक जोकि आजकल भेलसा नामसे प्रसिद्ध है वहीं सब लोग आये। वहींसे 'महासेन' नामके आचार्य्यको वहां लेगये। महासेन स्वामीने दिल्लीके बादशाहके दरबारमें आकर 'राघो' और 'चेतन' नामक विख्यात दो राजमान्य विद्वानोंको शास्त्रार्थ और मन्त्रवादमें पराजित कर वहाँ बड़े प्रभावके साथ जैनधर्म्मकी ध्वजा फहरायी। उस समयकी बादशाही सनदें अभीतक कोल्हापुरके भण्डारमें है। उसी समयसे भट्टार

कोंकी गद्दी वहां स्थापित हुई और ये लोग राजगुरु माने गये। इन लोगोंको बादशाहने वस्त्र धारण कराया और अनेक बादशाही खिलत क्षत्र चमरादि और पट्टस्थकी बत्तीस उपाधियां दे बड़े सम्मान के साथ इनका गौरव बढ़ाया। इस समयमें भी हमारे आचार्य्योंने अनेक ग्रन्थ रचकर धर्म्म--रक्षा की। परन्तु इसके बाद रक्षा करनेमें जब आचार्य्योंको अत्यन्त कठिनाइ जान पड़ने लगी तब उन्होंने इन धर्म्मग्रन्थोंकी रक्षा करनहीं धर्म्म--रक्षाका एक मात्र उपाय समझा और उन लोगोंने बड़े परिश्रमके साथ जहां जैनियोंका समूह था वहां उनके घरोंकी कोठरियोंमें और जहां भट्टारकोंका मठ था वहां तहखानोंमें रखकर सुरक्षित किया और लोगोंको यहां तक मना कर दिया कि किसीको इसकी ज़रासी भी सूचना न मिलने पावे, नहीं तो यह भी बची बचायी धर्म्मिक तथा ऐतिहासिक सामग्रियां नष्ट हो जायँगी।

उपर्य्युक्त समयमें जब जैनधर्म्म विद्वेषी अन्यधर्म्मावलम्बी राजा तथा विद्वानोंके कारण लाखों ग्रन्थका नाश हुआ तब हमारे महर्षियों ने तथा पूर्व-पुरुषोंने धर्म्मकी हानि होती हुई देख अपनी जानपर खेलकर जैनधर्म्मको ग्रन्थ रक्षण-द्वारा बचाया, किन्तु अब हमारी न्यायशीला गवर्नमेन्टके शासनकालमें तथा सबोंकी स्वाधीनधर्म्म-जागृतिके समयमें भी मूर्खतासे जैन-धर्म्मावलम्बी उसी परम्परा को निबाहते हुए यानि शास्त्रों को तहखानेमें सड़ाते हुए संसार हितैषिणी भावी धार्मिकउन्नति तथा पवित्र श्रीजिनवाणी माताके प्रचारका मार्ग रोक रहे हैं!!

"जैन सिद्धांत भास्कर" (कलकत्ता)

शास्त्रोंके जीर्ण–पत्र–चित्रका पूर्ण परिचय।

विज्ञ पाठक! हम लोगोंको इस जीर्णग्रन्थके पत्रवृक्षका चित्र देखकर अपनी असावधानता तथा धर्म्मविमुखताका चित्र अपने मस्तिष्कमें सहसा खिंच जाता है। हाय! हमारे पूर्व ऋषि महर्षियोंने जिन-ग्रन्थोंको अपने सारे जीवनका लक्ष्य समझ कर तथा अनेक कष्टोंको सहकर रचा था वे आज लाखों हम लोगों के हाथसे नष्ट हो रहे हैं। बड़े शोकके साथ कहना पड़ता है कि जिस जैन-साहित्यकी सर्व-श्रेष्ठताकी प्रसिद्धि सर्वत्र व्याप्त थी और जिन सूक्ष्म-दर्शी आचार्योंके विचारपूर्ण तथा सार गर्भित विषयोंको देखकर सब किसीको आश्चर्य्यित होना पड़ता था सो आज उसी जैन-साहित्यमें अनेक विषयोंकी कमी दिखलायी जा रही है? ठीक है, जब हमलोगोंने अपने पूर्वाचार्य्योंकी कीर्तियोंको तथा जीवन-सर्वस्वधनको कीटों और चूहोंको आहार-दान

देना ही पसन्द किया है तो भला शास्त्रकी कमीकी बात कौन कहे ? भाइयो ! यदि ऐसी ही लापरवाही आप लोगोंने कुछ दिनोंतक जारी रक्खी तो संभव है कि थोड़े ही दिनोंमें हमलोग जैन-धर्म्मसे हाथ धो बैठें। विशेषतर तो हमें व्यवहार-व्यस्त धनिक भाइयों ही को चिताना है कि आप सब किसके भरोसे अपने सर्वमान्य-ऋषि प्रणीत शास्त्रोंकी रक्षासे मुंह मोड़े बैठें हैं। हाय! शास्त्रोंकी जीर्ण-शीर्ण अवस्थाका यह चित्र आप लोगोंके कर्ण-कुहरपर सचेत होनेके लिये ज़ोर शोरसे नक्कारा पीट रहा है पर आप लोग न जाने किस गहरी नींदमें खर्राटा मार रहे हैं कि ज़रासा भी उसकी आवाज सुनते ही नहीं।

प्रिय पाठक भाइयो! यदि हमलोग अबसे शास्त्रोंकी रक्षा करने लगें तथा रक्षा करनेवाली संस्थाओंसे सहानुभूति रक्खें तो अब भी हम लोग इन बची बचायी प्राचीन सामग्रियोंसे बहुत कुछ अपने धर्म्मको बना सकेंगें।

हमे लिखते हृदय विदीर्ण होता है कि एक जैनशास्त्र-भण्डार जिसका अभी हम नाम प्रकाशित नहीं करना चाहते, कुछ ही दिन पहले जिसमें भिन्न भिन्न विषयके लाख ग्रन्थों की सूची मौजूद थी किन्तु हाय! आज उनकी सूची दस हजार ग्रन्थ की है। भाइयो! हमारे जैन ग्रन्थ-रक्षकोंने अपनी उदारता तथा वहु-वदान्यतासे चूहों तथा दमिकोंके आहार-दानके लिये जैन-साहित्य की जगमगाती ज्योति, आचार्य्यों तथा महर्षियोंका चिर-रक्षित-प्रतिभाविकाश और पण्डित-मण्डलीके कण्ठ-भूषण नब्बे हजार ग्रंथोंको भी कुछ नहीं समझा। आप लोग इसीसे जैन धर्म्मकी भावी उन्नति तथा अवनतिका अन्दाज कर सकते हैं। वर्तमान समयमें भी धनिक जैन-धर्म्मावलम्बियोंकी दृष्टि सच्ची और स्वाभाविक प्रभावनाको छोड़कर केवल कृत्रिम प्रभावना ही की ओर जा रही है। वे क्षणभरके लिये भी इस बातका विचार नहीं करते कि हमारी अज्ञानता ही अर्थात् जैन शास्त्र भण्डारोंकी रक्षा न करनी ही इस परम पवित्र-जैन-धर्म्मके मूलोच्छेदका कारण हो जायगी। यद्यपि हमलोगोंने प्रमाद-पयोनिधिमें असंख्य डुब्बियां लगाकर अपने सर्वाङ्गपूर्ण जैनसाहित्यके अनेक रत्नोंको घोंघा समझकर तिरस्कृत कर दिया किन्तु अबसे भी यदि हम लोग चेतनावस्थापन्न होकर और जैन-साहित्यके महत्व समझकर इनकी रक्षा करने लग जांय तो संभव है कि यह अपनी बची खुची सामग्रियोंसे एकवार फिर इस भारतवर्ष को प्रकाशमय कर दे। किन्तु भाइयो! अब भी हम यदि उसी चिर परिचित धर्म्म-विद्रावक प्रमादकी दासत्व-शृङ्खलासे परिवद्ध हुवे रहेंगे तो फिर सदाके लिये हम पश्चाताप की अविश्रान्त अश्रुधारा बहानी पड़ेगी।

"जैन सिद्धांत भास्कर"
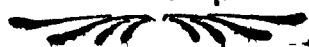
जिनवाणीकी वर्तमान हीनावस्थाके चित्रका परिचय।

प्रिय पाठकगण! आगेके पृष्ठमें जो आपलोग चित्र देख रहे हैं यह श्रीजिनवाणीकी वर्तमान हीनावस्थाका चित्र है। इनकी क्या अवस्था है यह बात तो आपको प्रत्यक्षही दीख पडती है कि अंधेरे घरकी टूटी फूटी कोठरीमें जहां धूप और हवाका गम्य नहीं, बिना किवाड़को आलमारो तथा सद्धुकोमें सारे शास्त्र भरे पड़े चूहों तथा दीमकोंके आहार बन रहे हैं। भण्डारके स्वामी कहीं वर्षोपर भूले भटके आकर कटे फटे ग्रंथोको कूडों में फेंक रहे हैं। हाय! कहांतक कहा जाय जिनके एक पदके पसँघे पर सारे त्रिभुवनकी भी सम्पत्तियां नहीं तुल सकती थी तथा दूसरी विद्यासे एक विद्या बदली जानेपर भी जो विद्या दिन दिन बढ़ती थी वेही ग्रंथ अब बनियोंके हाथ टके सेर बेचे जारहे हैं और सदाके लिये हल्दी धनियापर बदले जा रहे हैं। देखिये, सब शास्त्रों को बनिया टोकरोंमें रख रहा है और उन जीर्ण शीर्ण शास्त्रोंको अंग्रेज सब संग्रह करके प्रकाशित कर अपनी असीम गुण-ग्राहकता तथा सौभाग्यशालिताका परिचय दे रहे हैं। बल्कि सब प्रान्तोंके नेता लोग असावधानीसे उसकी और पीठ देकर बैठे हुए हैं। अब यह "मूलं नास्ति कुतः शाखा" वासी अवस्था देखकर हमारे स्वर्गवासी देवताओंका आसन एकबार डोल उठा है। और घबराये हुए आप सब धर्म्मात्माओंसे उनकी रक्षाके लिये प्रेरणा कर रहे हैं। देवताओंके पास ही महाराज गायकवाड़ बडौदानरेश जो आधुनिक राजाओंमें विद्वान् तथा धार्म्मिक समझे जाते हैं वह भी आप भाइयों से शास्त्र-रक्षाके लिये कह रहे हैं।

"जैन सिद्धांत भास्कर"

श्री शांतिनाथजीनुं ८५० वर्ष उपरना प्राचीन अने ल.खोनी लागटना दि बरी जैन मंदिरनो उपलो देखाव. झालरापाटन सीटी.

सिद्धक्षेत्र श्री मुक्तागिरि. Sidhakshetra Shree Muktagiri.

JAIN PRESS SURAT.
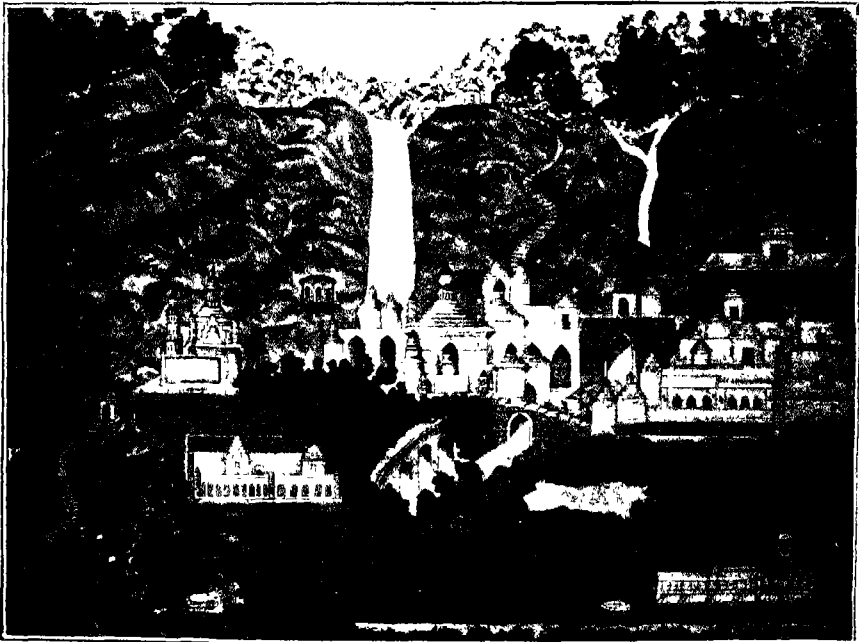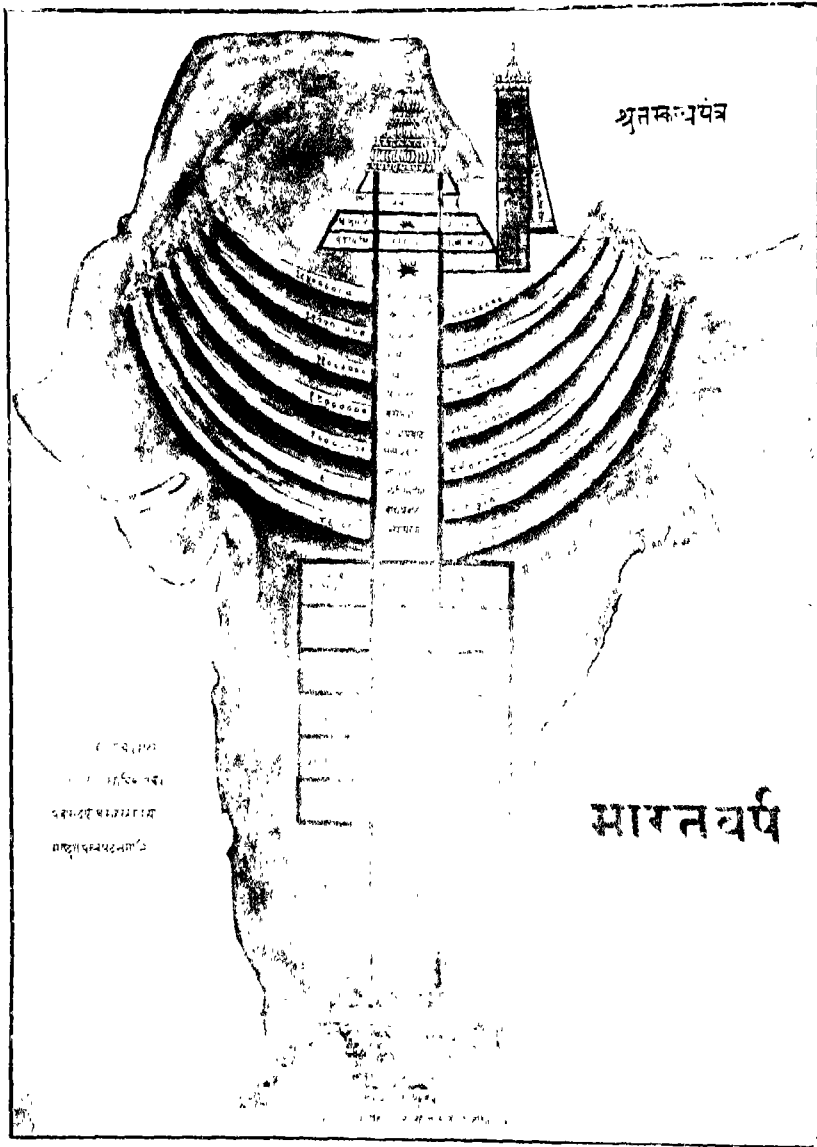
॥ श्री श्रुतस्कन्ध यंत्रका चित्र ॥

था हरा यह यन्त्र-द्रुम पठनादि पाठन कर्म्मसे।
थी सुवर्णसमा ये भारत-भूमि भी बहु-धर्म्मसे॥

धी सुरत जैन प्रि. प्रेस, सुरत.

JAIN LOGIC.

(By **Moti Lal Jain**, C. T. Assist. Master Govt. High School, Agra.)

I. INTRODUCTION.

Logic is generally termed **Nyaya** in Jain books. To our great sorrow Drishtivad, one of the twelve **Angas** which contain the sacred literature of the Jainas, is extinct. In it logic was treated and thus it was of great consequence to the logicians. Fragments, commentaries and references of it, however, remain; but most of them are inaccessable, being scattered all over India, mostly in manuscripts. However, from the works which are obtainable in print or manuscripts a more or less systematic treatment of the subject may be pieced. Because of the stupendousness of the subject, it is but possible to give an outline in this paper. The curious will look into the following works.

The development of logic and the systematic writing of works on the subject probably began about **400 A. D.**[1] **Shri Siddh Sen Divakar's Nyayavatar** was perhaps the first systematic work on the subject. The author is believed to have been contemporary with Vikramaditya and is said to have converted the latter to Jainism. He wrote Nyayavatar and Sammati-tark Sutra. Other authoritative works on Jain Logic are Sri Bhadrabahu's **Dashvaikalik-niryukti,** Sri Umaswati's **Tattwarthdhigam-sutra,** Sri Samantbhadra s **Gandha**-hasti-mahabhasya containing the **Apt-mimansa,** Sri **Aklankdeva's Ashta-sati** (a commentary on the above) and Aklank-stotra, Sri Manikya Nandis **Pariksha-mukh**-shastra, a standard work on Jain Logic, Sri Prabha chandra's **Prameya-kamal-martand** and Nyayakund-chandrodaya, Sri Deva Suri's **Praman**-naya-tattva-lokalankar, Sri Malli **Sen** Suri's **Syadvad Manjari,** Sri Dharmabhushan's **Nyaya-dipika** and Sri Yashovijaya Suri's **Nyaya-pradipa,** Tarkabhas, Nyaya-rahasya, etc. In many of these books the different current philosophies have been logically criticized.

1. Vide Mahamahopadhaya Satish Chandra Vidhyabhushan's History of the Mediaeval School of Indian Logic.

II. CONNOTATION.

Lakshan or the connotation of a thing consists of the attribute or attributes which distinguish or separate it from all other things, as conciousness is the lakshan of soul inasmuch as it is sufficient to mark out soul from all other things included under non-soul. Lakshan is of two kinds: (1) **Atmabhut** or that which forms part of the nature of the thing, as heat is the atmbhut lukshan of fire: (2) **Anatmbhut** or that which does not form part of the nature of the thing, as punishment is the anatmabhut lakshan of a punished person.

A fallacy is termed an abhas. The fallacy of lakshan is called lakshanabhas or that from which a true lakshan must be free. It is of three kinds.

(1) **Avyapta** or the accidental, when the attribute is present only in certain individuals of a class and absent is other individuals of the same class and is therefore not sufficient to mark out that class from all others, e. g. man is a cooking

animal. Here the quality of cooking although belongs to man alone, yet it does not belong to all the individuals comprehended under man, but only to some.

(2) **Ativyapta** or the overlaping when the attribute while belonging to all the individuals of the class in question, also belongs to others, e. g., animality is the lakshan of cow. Here animality though possessed in common by all the individuals of the class 'cow,' belongs also to other things, as goats, tigers, etc.

(3) **Asambhava** or the impossible, when the attribute is known to be absent in all the individuals in question, e. g. horn is the lakshan of man. Here the quality of having horns is known to be absent in each and every individual man.

III. DIVISION.

In Jain Logic examples of various kinds of division can be found.

(1) **Logical Division,** or that in which a class is divided into smaller classes (species) which together make up the denotation of the class divided (genus) without overlaping and having only one **fundamentum divisionis,** as

Gun (Quality).

Samanya (Common) — Vishesha (Proper).

Other examples of this type will be found in the following pages also.

Dichotomy, or a special kind of logical division in which a genus is divided into two contradictory classes, the one positive and the other negative, like the Tree of Porphyry, as

Dravya (Substance)

Jiva (Soul) — Ajiva (not soul).

(2) Physical Division or 'the analysis or separation of an individual thing into its component parts', as

(3) Metaphysical Division, 'which consists in regarding a thing as an aggrigate of qualities and separating those in thought,' as

Dravya (Substance).

Sparsh (Weight,) (Temperature,) (etc.) — Ras (Flavour) — Gandh (Odour) — Varna. (Colour).

To set forth the lakshan of a term is to define it.

IV. VALID KNOWLEDGE.

Praman is valid knowledge, or in other words its lakshan is samyak-gyan or right knowledge. It has been defined as that which 'ascertains the nature of what was uncertain to one's self'. It implies a knowledge of other things as well as of itself. It dispells ignorance and enables one to choose what is desirable and what is undesirable. It is derived from different sources, e. g., Prataksha or that derived from perception, Anuman or that derived from inference, Upman or that derived from comparision, **Agam** or that derived from reliable authority, etc.

Praman must be free from three kinds of samarop or superimposition; (1) **Sanshaya** (doubt), as, is this brass or gold? (2) **Viparyaya** (inversion), as, to mistake a cord for a snake; (3) **Anadhyavasaya** (uncertainty), as, sometimes something touches our body in the dark and we cannot tell what the thing is because we have a mere cogitation of it.

Praman is thus divided and subdivided.
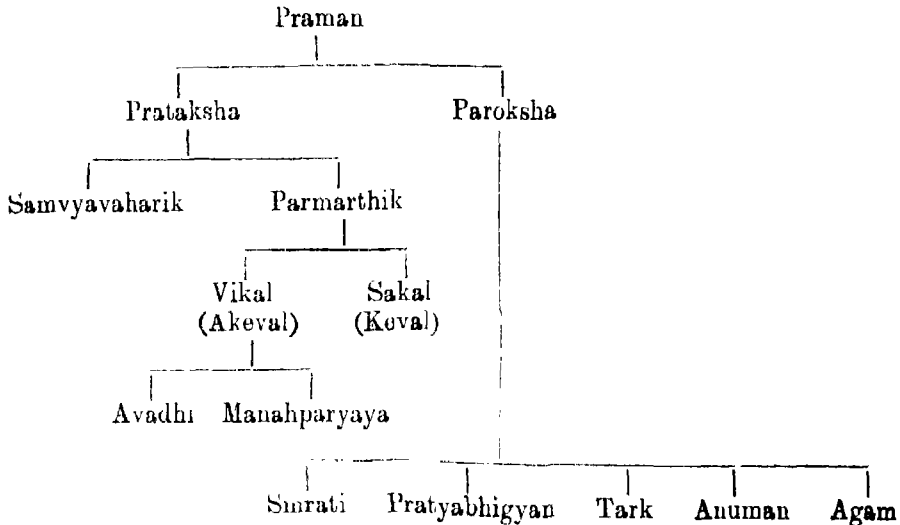
It is of two kinds: (1) Prataksha or direct and (2) **Paroksha** or indirect. Prataksha Praman has been again divided into two: (1) Samvyavharik or the practical and (2) Parmarthik or the transcendental. The latter may be either Vikal (imperfect) or Sakal (perfect). Vikal or imperfect is of two kinds: (1) Avadhi, which is defective in as much as it is confined to certain area, time, etc.; (2) Manahparyaya or the knowledge of the mind of others. Now Paroksha Praman is of five kinds: (1) **Smrati** or recollection, (2) **Pratyabhigyana** or recognition, (3) **Tark** or argumentation, (4) **Anuman** or inference, (5) **Agam** or scripture, i. e. knowledge derived from reliable authority.

Prataksha-praman includes mati and shrutagyan which together with avdhi, manhparyaya and keval mark the five stages of valid knowledge as follows.—

(1) **Mati**—the knowledge of present things acquired by the mind through the senses.

(2) **Shruta**—the exposition of mati through reasoning, etc.

(3) **Avadhi**—the knowledge of things 'beyond the range of perception.'

(4) **Manahparyaya**—the knowledge of reading the thoughts of others.

(5) **Keval**—perfect knowledge relating to all things and all times obtained directly without the mind or senses.

Of these mati-gyan passes through the following four stages.

(1) **Avagrah** or the mere recognition of a thing as a whole.

(2) **Iha** or the knowledge of its characterstics.

(3) **Avaya** or the certainty of the above.

(4) **Dharna** or the fixing of it in the memory.

Leibnitz, the celebrated mathematician and philosopher holds that perfect knowledge passes through four stages, viz, clear, distinct (adequate and intuitive. These stages are somewhat like those of matigyan, which is only the first stage of valid knowledge to the Jains. To the Jainas perfect knowledge implies exceedingly more than it does to Leibnitz.

V. CATEGORIES.

There are seven categories which can be comprehended by valid knowledge. Their number is the same as that of Aristotle's but they are quite different in character, They are as follows.

(1) **Jiva** or the soul.

(2) **Ajiva** or the non-soul.

(3) **Ashrava** or the coming of the particles of karam (action).

(4) **Bandha** or the sticking of these particles to the soul.

(5) **Sanvara** or restraint of new particles.

(6) **Nirjara** or the destruction of the already accumulated particles.

(7) **Moksha** (salvation) or the complete releaze from all particles of action.

VI. PARTICULAR STANDPOINTS.

Naya is the method of comprehending things from particular standpoints. What is known as a whole by Praman is known in its different aspects through Naya.

It may be either **Dravyarthik** (material) or **Paryarthik** (formal). If we look at the universe according to the former, it is eternal, because matter is indestructable; but if we look at it from the latter standpoint, it is non-eternal, because a certain form or aspect of the universe never lasts, since is is constantly being replaced by new ones which manifest themselves in so many modifications, developments, activities, etc. going on around us. Dravyarthik is again divided into three classes and Paryarthik into four, so that we get altogether seven kinds of Naya as follows;
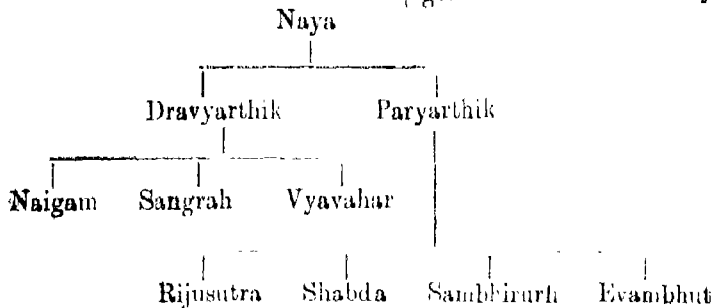
[1) **Naigam,** 'the non-distinguished', is the standpoint by which the future aspect of a thing may be regarded to exist in the present time. From this standpoint a man who is only collecting materials for cooking, may be spoken of as cooking food. Some define Naigam as 'the method by which an object is regarded as possessing both general and specific properties, no distinction being made between them.' [1]

1. See History of the Medieval School of India Logic and Muni Dharma Vijaya Suri's Tattwa-digdarshan.

If such a distinction is made, we have a fallacy called Naigamabhas.

(2) **Sangrah**, 'the collective', is the standpoint which regards all things (comprehended under a genus) collectively, nontaking into consideration the particular properties in which they differ. For instance, the term 'animal' implies all the animals taken collectively, whether living in water or on land, etc.

But if we regard a thing as possessing only generic properties, denying the very existence of specific properties, we fall into a fallacy called Sangrahabhas

(3) **Vyavhar** 'the practical', is the standpoint which consists in regarding a thing as possessing specific or particular properties, which are so necessary for all practical purposes, as, substance is divided into soul, matter, etc.

When such a distinction is wrongly made, we have a fallacy called Vyavharabhas.

(4) **Rijusutra**, 'the straight expression', recognises only the present aspect of a thing to the entire exclusion of both the past and future aspects of it. From this point of view a man who is a beggar at the present moment is regarded as a beggar after all, no regard being paid to his being a king in a previous life. India is what it is to-day, her former or future greatness being of no practical use now.

When we deny even the present aspect of a thing, we have a fallacy known as Rijusutrabhas. This fallacy occurs in philosophies which altogether deny the reality of things, as the Tathagat philosophy.

(5) **Shabda**, 'the verbal', consists in looking at the mere name (of a thing) without paying any regard to its gender, number, etc. Thus dar, bharya and kalatra, though differing in (Sanskrit) gender, refer to the same thing, viz., a woman.

If such a difference is recognized, there occures a fallacy called Shabdabhas.

(6) **Sambhirurh**, 'the subtle', is the method which recognizes only one meaning out of different meanings of the same word. Thus, the English word 'mole' has four distinct meanings, but with reference to the context only one meaning is recognized.

When altogether different meaning is ascribed to a word, we have a fallacy called Sambhirurhabhas.

(7) Evambhut, 'the such-like,' interprets a word in its strict literal sense. Thus, it calls Indra by the name of Sakendra only when he is actually seated on his throne and trying cases; but if at that time his mind is really with the fairies of pardise, he should be called Suchpati and not Sakendra.

When the attributes implied by the name of a thing are not found in it at a particular moment and therefore we reject the name altogether, we have a fallacy known as Evambhutabhas.

VII. THE SEVEN FOLD VIEW.

The highest merit of Jain Logic is the **Anekant-vad** or the many-sided view of a thing. It exposes 'the various properties inextricably combined in a thing.' For instance, the same man may be a son with reference to his father, a father with reference to his son, an uncle with reference to his nephew, a brother with reference to his sister and so

forth. In a thing there is existence (of self) and non-existence (of every thing else). To expose these attributes is the business of Anekant-vad. It will be easily seen that such an exposition is the **sine qua non** of full and clear understanding of anything.

Bhav or existence and abhava or non-existence can be related to each other in seven different ways. This is known as the doctrine of Syad-vad, also called Saptbhangi, or the seven-fold view. These seven modes of expression are as followss.

(1) **Syadasti**—A is.

(2) **Syadnasti**—A is not (from the point of view of non-A).

(3) **Syad-asti-nosti**—A is and is not in turn.

(4) **Syad-avaktavya**—A is indescribable (i. e. A is and is not simultaneously).

(4) **Syadasti-avaktavya**—A is and is indescribable.

(6) **Syadnasti-avaktavya**-A is not and is indescribable.

(7) **Syadastinasti-avaktavya**-A is and is not and it is indescribable.

The philosophies of the **Sankhyas, Naiyayikas, Charvaks, Vaisesikas, Mimansakas, Buddists**, etc are Ekant-vad or one-sided. Each of these looks at things from its own one point of view and one only, and thus knows only one side of the truth; but if they all join together, we shall have one grand doctrine—the Syad-vad doctrine of the Jainas!

VIII. INFERENCE.

Anuman or inference has been defined as the knowledge of Sadhya (major term) derived through Sadhan (middle term).

It is of two kinds:

(1) **Swarthanuman** or inference for one's own self. It is the knowledge of Sadhya derived through a self established Sadhan in one's own mind. The Sadhan (middle term) is already present in the mind of the person who makes such an inference; in fact he has inductively known it by examining a number of instances. For instance, after having examined, kitchens, fire-places, chimneys, etc., a man concludes that fire is an ever-present accompaniment of smoke. Thereafter he sees a smoky hill. He atonce infers in his mind that that hill has fire. This is Swarthanuman.

(2) **Pararthanuman** or inference for the sake of others—It is an inference expressed in words for the sake of others. Here is a typical example of it.

This hill (Paksha or minor term) is full of fire (Sadhya or major term).

Because it is smoky (Sadhan or middle term).

To a logician of the Aristotelian school this is an enthymeme, a syllogism with its major premiss suppressed.

Anga or terms of a Syllogism—There are three terms: (1) **Paksha** (minor term) is that of which the Sadhya (major term) is to be predicated or with which the connection of the Sadhya is to be shown. It is the object of an inference to prove the Sadhya in a Paksha. In the above example fire (Sadhya) is proved to exist in the hill (**Paksha**). (2) Sadhya is that which is to be proved or inferred, as fire in the above example. Sadhan or Hetu (middle

term) is that which is inseparably connected with the Sadhya or that which cannot exist without the **Sadhya.** As in the foregoing example smoke **(Sadhan)** cannot exist without fire **(Sadhya)** or is inseparably connected with it. This inseparable connection may also be expressed by saying, 'All smoky things are full of fire'. Taking this as a major premiss (which is suppressed) and combining it with the above enthymeme, we get

All smoky things are full of fire. A
This hill is smoky. A
This hill is full of fire. A

Now this is in the perfect mood, **Barbara**, of the Aristotelian Logic. Thus we see that by virtue of the mere definition of Sadhan (middle term), every anuman, when fully expressed, stands in the perfect mood **Barbara** and is therefore always valid.

Avayava or Parts of a Syllogism —A syllogism consists of two parts[1]. For instance, in our example, (1) the first clause is called **Pratigya** or proposition which is the conclusion and in which the connection between the Sadhya and Paksha is shown and (2) the second clause is called Hetu which contains the Sadhan or that which can but occur in connection with the Sadhya.

Some logicians maintain that a syllogism contains five parts as follows, the last three being added to convince men of small intellect.

(1) This hill is full of fire—**Pratigya** or proposition.

(2) Because it has smoke—**Hetu** or middle term.

1. See Sri Dharma Bhushan's Nyaya-dipika.

(3) Whatever has smoke has fire, as a kitchen—(Drastanta or example).

(4) So has this hill smoke—**Upnaya** or application.

(5) Therefore this hill is full of fire—**Nigman** or conclusion.

Dristanta is a simple example which is acceptable to both the disputant and his opponent in a discussion. It is of two kinds: (1) **Anvaya** or homogeneous, which affirmatively connects the middle term with the major, the presence of the one implying the presence of the other, e. g., whatever has smoke has fire, as a kitchen; (2) Vyatirek or heterogeneous, which negatively connects the middle term with the major, the absence of the one implying the absence of the other, e. g., whatever has no fire has no smoke, as a lake.

Upnaya or application applies the middle term to the minor with reference to the example.

Nigman or conclusion is that which establishes the connection between the middle and the minor terms.

IX. FALLACIES.

A fallacy or abhas has been defined as the knowledge of that which looks like the real thing but is different from it. The fallacies of **Lakshan** (Lakshanabhas) and of **Naya** (Nayabhas) have already been dealt with under the respective heads. There are also fallacies of perception (**Pratakshabhas**), of argumentation (Tarkabhas), of recognition (Pratyabhigyanabhas), of example (Drashtantabhas, of middle and major terms, etc.

Hetvabhas or the fallacy of the **middle term—As already** shown, by **virtue** of its definition the middle **term is always** distrubuted in the **major premiss.** Hence there never **occurs the fallacy** of 'the undistributed middle'. Hetvabhas is then always **a material** fallacy. It arises from wrong or defective knowledge of the middle term. It is of four kinds :—

(1) **Asidha**, the unproved, which is of two kinds : (*a*) Swarupasidh, in which the middle term is unreal, e g., sound is corporeal, because it is visible. Here the middle term 'visibility' is unreal or false, because sound is not visible but audible. (*b*) Sandigdhasidh, in which there is uncertainty about the middle term, e.g. this is costly, because it is silver, where it is uncertain whether the thing is silver or nickel.

(2) **Virudha**, the contradictory, as, this is fiery, because it is a body of water. Here the middle term (body of water) belongs to the contradictory of the major term (non-fiery). It is therefore fallacious.

(3) **Auekantik**, when the middle term is found is paksha, sapaksh and vipaksha[1], as, this hill has smoke, because it has fire. Here fire (middle term) is found in the hill in question (paksha), in a kitchen (sapaksha) and in a piece of blazing coal which gives out no smoke (vipaksha). In fact in this argument the suppressed major premis, viz., 'whatever has fire has smoke' is materially false. So to the western logician this is a fallacy of **Non causa pro causa,** or, as Dr. Whatley calls it, 'the fallacy of undue assumption of a premiss'[2].

(4) **Akinchitkar,** the irrelevant, when the middle term is not to the point and therefore serves no purpose. It is of many kinds, e.g., sound is incorporeal, because it is non-factitious, etc.

Pakshabhas or the fallacy of the minor term—This arises when such things are attributed to the minor term as are in capable of being proved or opposed to one's own statement, public opinion, inference, etc., as:—

My mother is barren (opposed to one's own statement.)

The sister may be married (opposed to public opinion).

There is no omniscient being (opposed to inference according to the Jainas).

Dushanabhas—This arises when a disputant alleges defects in the oponent's arguments, where there are none

In the fallacies and elsewhere it would be seen that **Jain Logic** deals not with the form alone but also with the matter of arguments with a view to establish truths and thus wipes out the criticism laid upon logic that it is 'a merely formal and barren kind of intellectual gymnastics'.

1. PAKSHA is that of which the major term is to be predicated. This hill is fiery, because it is smokey. In this inference fire is to be predicated of hill (Paksha). Sapaksha is that in which both the major and the middle terms exist at at the same time, as, a kitchen (Sapaksha) in which smoke and fire exist together. Vipaksha is that in which the major term is alway absent, as a lake (vipaksha) in which fire (major term) can never exist.

2. Whatley's Elements, 9th Edition, p. 132.

पं नाना रामचंद्र नाग–फलटणकर.

(जातीना अतिशय जैन पंडित अने अनेक हिंदी, मराठी अने संस्कृत ग्रंथोना अनुवादक अने टीकाकार)
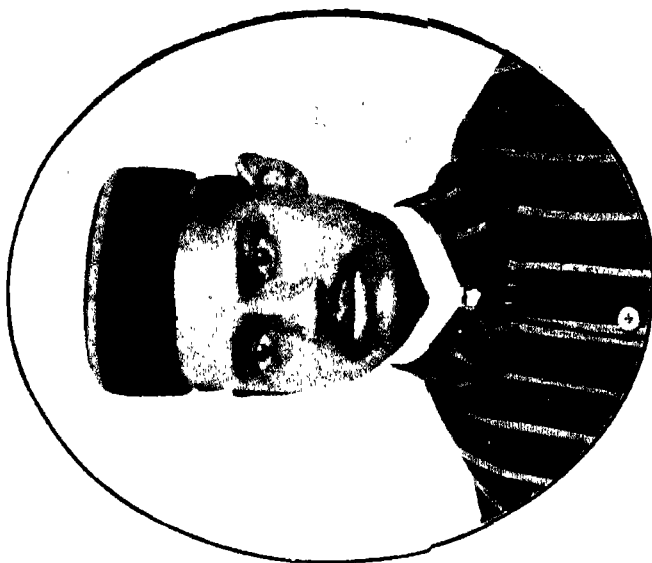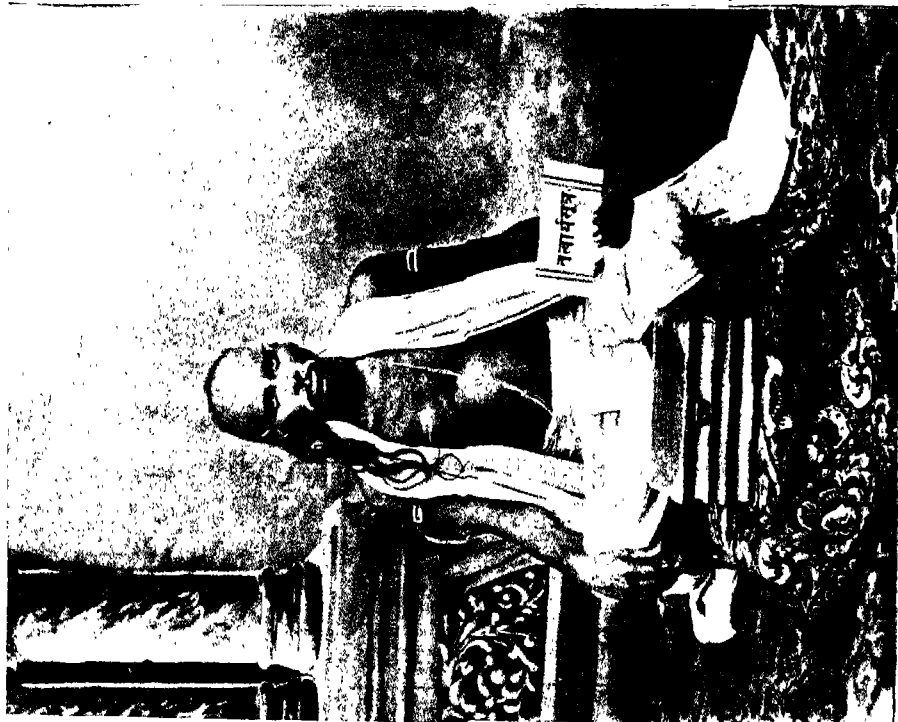
बाबु दयाचंद्र गोयलीय जैन बी. ए.–ललीतपुर.

(भारत जैन महामंडलना जीवदया विभागना मंत्री अने केटलांक हिंदी पुस्तकोना संपादक अने प्रकाशक, जैन धर्मप्रेमी केळवायला ग्रहस्थ.
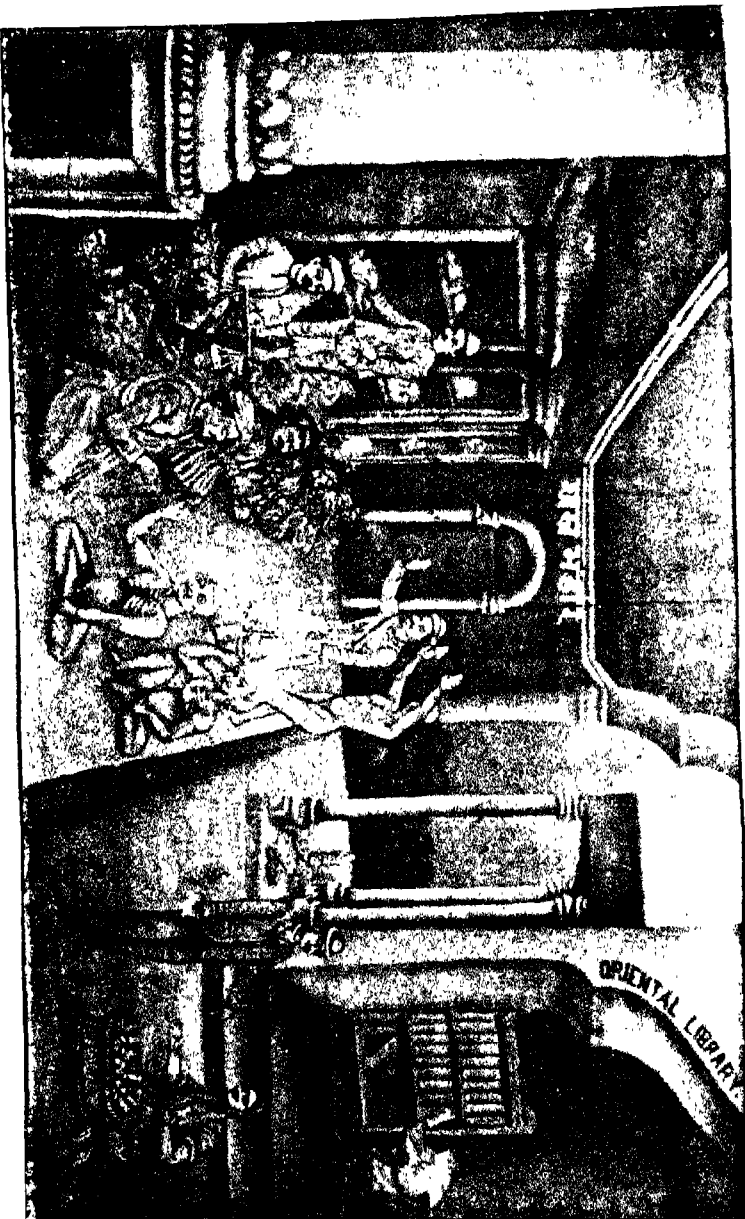
श्री जिनवाणी (शास्त्रों) की वर्तमान हीनावस्थाका चित्र ।

सब जिनमत-शास्त्रोंकी दशा क्या हुई है ?
निजगत पुरुषोंकी सत्कृति क्या हुई है ?
नहीं तनिक बिचारा कार्य्य सारा विगाड़ा ।
चिर-राचत-प्रतिष्ठा मण्डपोंको उजाड़ा ॥
('जैन सिद्धांत भास्कर'—कलकत्ता)

JAIN PRESS SURAT.

श्री भक्तामर महात्म्य.

(લેખક-શા. છોટાલાલ ઘેલાભાઈ અંકલેશ્વર,)
(ગયા વર્ષથી ચાલુ)

कथा २३ मी.

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख
माभातिरुपममलं भवतो नितान्तम् ।
स्पष्टोल्लसत् किरणमस्ततमोवितानं
बिंबं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥२८॥

अर्थ—हे जिनेंद्र ! जेम प्रकाशमान किरणोवाळा अने अंधकारना समुहने नष्ट करनार सूर्यना बिंब मेघ समीपे शोभे छे, तेम उंचा अशोक वृक्षनी नीचे आपनुं रूप (देह) पण उंचा किरणो फेलावी अत्यंत निर्मल शोभायमान देखाय छे. ॥२८॥

कमठ मान मर्दन कर्ता, शोकविघ्न हर्ता, मंत्र प्रभावे नाग नागणीने धरणेंद्र पद्मावतिनी पद्वीना दाता, तेवीसमा तीर्थंकर श्री पार्श्वनाथस्वामीने नमस्कार करी आचार्यश्री अठ्ठावीसमा काव्यमां गुप्त गुंफेला (उँ ह्रीँ अर्हँ णमो माहातवाणं) मंत्रना फळ विषे २३ मी कथा कहे छे. वळी आ मंत्रनुं यंत्र बनावी पासे राखवाथी, विधिपूर्वक काव्य—मंत्र जपवाथी, सर्व कार्य सिद्ध थाय, व्यापारमां लाभ बधु थाय, डगले डगले जय थाय, स्त्री सौभाग्य आदि अनेक सुख प्राप्त थाय छे; एवुं अन्य स्थाने वांचवामां आव्युं छे.

"अरे निर्लज नागा ! तारुं रुप कुरुप केम करे छे ? तारुं शरीर गंदु मेलुं निर्धन! जगतमां तारुं जीवन शुं कामनुं ? तुं सामो मळे, तो अमंगळकर्ता ! भोग क्रीडा तो तुं समजतोए नथी ! माथुं मुंडावी वनमां केम फरे छे ते तो बोल ? जाणे मोढुं सीवायलुं होय, तेम मौन रहेता तने लाज आवती नथी ? मूर्खा, ज्ञान तो छे नहिं अने स्नानादि छोडी वागोळनी माफक जाणे वृत करे छे ! स्नान वगर तारुं शरीरज केवुं गंदु मलीन ! आगल पाछल चार आंगल चिथरुंए मळ्युं नहिं ! हित अहित तो जाणे कंइ जाणतोज नथी. माणस भूख्यो होय, त्यारे पेट भरवाने ते शुं न करे ? क्षुधावंत परजीवने मारे, क्षुधावंत घरने कुटुंबने छोडे, क्षुधावंत पोते चोरी करे, भक्ष अभक्ष खाय. धिक्कार छे तने ! तारा जेवानुं मोढुंए नहिं जोवुं !" इत्यादि बबडती, वनमां नग्न ध्यानारुढ मुनीश्रीनी निंदा करती करती, वन क्रीडाअर्थे साहेली सहित आवेली, चंद्रवदन, रुपकला, नवयुवति, मृगनयनी अने कंचनवर्णी, पोताना रुप आगळ बीजाने तृण समान गणनारी, रुपगर्वमां झुलती, हाथणी समान, एक सुंदरी पोताना घर तरफ चाली.

दक्षिण देशमां अति विभूति भूषित जिनमंदिर, वन उपवन दुर्गादिकथी रम्य

धारापुरी नगरीमां (यथा नाम तथा गुणा) भूपाल राजा शीलपाल अवलंबित धीमती प्रियासुंदरी अने सात पुत्र तेमज एक रुपवान रुपकुंडली नामनी कन्या सहित न्याय पुरस्सर राज्य करी आनंद अने सुखमां समय गाळतां हतां.

दीवसे दीवसे रुपकुंडलीनुं शरीर गळातुं गयुं; हाथ पग दोरडी अने पेट गागरडी जेवुं थतुं गयुं; तेना मुखनी कांति उडी गइ; तेपर घारां पड्यां, माखी तेना पर गणगणवा लागी; शरीरे दुर्गंध वधवा लागी, वस्त्र परुवाळां थवां लाग्यां, काळा ठीकरा जेवुं मुख थयुं; राज तरफथी अनेक उपचार लांबा वखत पर्यंत थवा छतां पण शरीर सुधर्युं नहि. नोकर तेनाथी कायर थया, सगां वहालां तेनाथी दूर रह्यां अने मातपिता पण तेनाथी विमुख थया; महेलने खुणे रुपकुंडली सडवा लागी, पोते मुनिने कहेल शब्दोनो अनुभव लेवा लागी; पोते उच्चारेला शब्दनो पश्चाताप करवा लागी अने मुनी पासे जइ क्षमा याचवा इच्छा थवा लागी.

हवे एक दिवस ते घेरथी नीकली वनमां लथडती लथडती मुनीश्रीने ढुंढती विचरवा लागी. अने मुनीश्री तेज वनमां ध्यानारुढ हता त्यां ते आवी पोहोंची.

रुपकुंडली—(मुनीनी प्रदक्षिणा करी, साष्टांग नमस्कार करी)—"करुणा सागर! हुं तमारे शरणे छुं. महाराज, में तमारी निंदा करी, में मतिहीन अंधे तमारा गुण जाण्या नहिं; योगेंद्र ! तमारी स्तुतिने बदले में अभागणीए तमारा अवगुण गाया, मारुं दुःख दूर करो. महाराज मने संसारथी मुक्त करो."

मुनीश्री ज्ञानी हता. तेमने रुपकुंडली प्रति राग द्वेष हतो नहि. एटले 'धर्म वृद्धि' कही तेने उपदेश देवाना हेतुथी तेमणे कह्युं—"बाळा ! तुं चिंता न कर. आज देहथी तुं देव पद्वी मेळवशे, इंद्र पदने पामशे, तुं कामदेव समान थइ मुक्तिनी प्रेमी थशे. पाप कर्मना उदयथी आ संसारमां अनेक प्रकारनां दुःख भोगववां पडे छे, तेने लेश मात्र सुख मळतुं नथी. जेम गायना सींगडामांथी दुध नथी नीकळतुं, दावानळ अग्निमां कमळ नथी निपजतुं, सर्पना मुखमां अमृत नथी रहेतुं अने झेर पीधे जीवित्व नथी रहेतुं, तेम वीतराग मुनिंद्र अथवा परम संतोषी शिवाय अन्य कोइने संसारमां सुख होतुं नथी. जे सुख परम उत्कृष्ट कहेवाय छे, ध्यानद्वारा परमानंद स्वरुप आत्माथी उत्पन्न थाय छे अने जे चिंतारुपी अग्निथी संतप्त हृदयवाळा इंद्र चक्रवर्ति आदि महा पुण्यवान् पुरुषोने करोडो उपाय करवाथी प्राप्त थइ शकतुं नथी ते केवळ आत्मजन्य सुख एवा मुनीनेज सदा प्राप्त थाय छे; तेमज निर्वाणजन्य सुख पण तेने होय छे."

रुपकुंडली (वचमां)-"महाराज, मारे माटे सुखनो मार्ग नहिं के ?. मारे स्वात्महितनो रस्तो नहिं के ?"

मुनीश्री-"धीरी था, तारे माटे सुखनो मार्ग श्रावकाचार छे ते संक्षिप्तमां हुं कहीश. स्वात्महित करनारे तपश्चरणरुप शास्त्रद्वारा मोहोदयथी उत्पन्न थयेला इंद्रियरुपी शत्रुने दमन करी मोक्ष मेळववानुं छे. हुं एकलो छुं; अन्य कोई सहायक नथी; घर कुटुंब आदिमां ममत्व राखवाथी अनेक पाप अने दुःख भोगववां पडे छे कारण के जीवने प्रति समय निर्ममत्व (मोह रहित) परिणामोथी अनंत कर्मनी निर्जरा थती रहे छे अने ममत्वरुप परिणामथी प्रति समय अनंत कर्मोनो आश्रव, बंध थतो रहे छे, तेथी ममत्व परिणामथी मरण समये अशुभ आर्त, रौद्रध्यान थाय छे अने अशुभ ध्यानथी अवश्य दुर्गतिमां पडवुं पडे छे. माटे मात, पिता, भाई, पुत्र, गृह, शरीर, धनादि मारा आत्माथी भिन्न छे, मारा नथी, मारे तेनी साथे संबंध नथी एम मानवानी जरुर छे. ते तें तो तारा मातपिताथी अनुभव्युं छे. वळी जन्म, मरण, जरा, रोग, क्लेशादिना समये अनित्य शरीर आदि प्रत्यक्ष आत्माथी भिन्न अनुभववामां आवे छे. मलमूत्रादिक जेम सुंदर वस्त्रथी ढांकवामां आव्युं होय तेम हाडकां, मांस, रुधीरथी बनेलुं, मलमूत्रथी भरेलुं, महा अपवित्र अने बीभत्स शरीर चामडीथी ढंकायलुं छे, तेथी अशुचि छे. ए शरीर रुप झुपडीमां क्षुधा, तृषा, काम, क्रोध, रोग, कषाय आदि दुःसह दावानळ सदा प्रज्वलित रहे छे, ते धर्मनुं भक्षण करे छे; इंद्रियरुपी चोर धर्मनुं हरण करे छे; तेथी जीवो शरीरनुं पालन पोषण करतां स्वेच्छाचारी बने छे, अने तेथी आ लोकमां सेंकडो रोग, क्लेशादि घर करी बेठा छे अने परलोकमां नीच दुर्गतिनां अनेक दुःख भोगववां पडे छे."

रुपकुंडली-"महाराज, शरीरना पालन पोषण करनाराने रोग, क्लेशादि दुःख केम सहन करवां पडे ?"

मुनीश्री-"जेने उपवास करवानी शक्ति होय ते एक उपवास पण नहिं करे अने ज्यारे ते रोगी थाय त्यारे तेने महिना सुधी लांघो करवो पडे अने दुःख सहन करवुं पडे. आरोग्यता माटे महिनामां बेचार उपवासनी आवश्यक्ता छे. वळी उपवासथी आरोग्यता वधे छे, नेत्रादि इंद्रियोनुं तेज वधे छे अने परलोकमां स्वर्ग मोक्षादिकना सुख मळे छे. तेथीज जेणे तपश्चरण, व्युत्सर्ग अने ध्यानादिक द्वारा पोतानुं शरीर कृष कर्युं होय, तेनुं कृष शरीर सार्थक छे तथा तेज शरीर पूज्य छे."

रुपकुंडली-"त्यारे मारा जेवानां शरीर तदन निरर्थक केम ?"

मुनीश्री-"बुद्धिमान संसारी मनुष्य,

शरीरथी ऊसन्न थतां सुखमां वांच्छना राखी भूलावो न खातां शरीर अनित्य होवाथी जेम बने तेम जल्दी यम नियमादी पाळे—धर्म पाळे—श्रावकाचारने आदरे तो तेनुं शरीर निरर्थक नथी."

रुपकुंडली—" तो महाराज, मने श्रावकाचार बताववा कृपा करो. [मनमां] पण अरे पापी आत्मा ! आवा शरीरथी केवी रीते श्रावकाचार पळाशे ? "

मुनीश्री—(मनोभाव जाणी लेवाथी) "चिंता न कर. हुं तने संक्षिप्तमां श्रावकाचार समजावी एक मंत्र आपीश, तेनाथी तारुं शरीर सारुं थशे पण तारे पहेलां सम्यक्त धारण करवुं पडशे."

रुपकुंडली—"मुनीवर प्रभु, हुं सम्यक्त्वमां समझती नथी, माटे मने पहेलां ते समझावो."

मुनीश्री—"बाळा, मन, वचन, कायाथी सांभळ. देव, शास्त्र, गुरु पर श्रद्धा राखे, तेनो मनमां टेक राखे, सात तत्वपर श्रद्धा राखे तेने सम्यगदर्शन कहेवाय छे. एकांत, विपरीत, वैनयिक, सांशयिक अने अज्ञान ए पांच मिथ्यात्व मनथी त्याग करवा; देवमूढता, गुरुमूढता अने लोकमूढता ए त्रण मूढता, जाति कुल आदि आठ प्रकारना मद, छ अनायतन अने शंका कांक्षादि आठ अंग मळी २५ मल त्यागवा; दया धर्म पाळवो; अहिंसा व्रत सर्वथी श्रेष्ठ छे. असत्य वचन नहिं बोलवा, अपाया वगरनी वस्तु उठावी लेवी नहि. जे नरनारि ब्रह्मचर्य पाळे, शील व्रत पाळे तेने अपार किर्ति मळे, एटलुंज नहिं पण सुरनर स्वर्गमां ते पूजनीक थाय छे. वस्तु परिग्रहनुं प्रमाण करे, हंमेशां वहेलां उठी दशदिशानुं प्रमाण करे, जे मुखथी अनर्थ वचन काढे नहिं तेनी कीर्ति जगतमां थाय छे. चार शिक्षा व्रत व्यवहारथी पाळे, सात व्यसननो त्याग करे, पांच इन्द्रियोनुं निरोधन करे, त्रण मकार (मद्य,मास,मदिरा), पांचउदंबर ए अष्ट मूल गुण पाळे, कंदमूळ ते पापमूळ समजी त्याग, एक मूहुर्त पछीनुं मांखण, सूरण, कांदा, कलिंद ए सर्व चीज खाय नहिं, चामडामां रहेलुं घी, तेल, पाणी, ते अंगीकार करे नहिं, झीणा वस्त्रथी गाळेलुं पाणी उत्तम नर पीए नहिं, एवा सुक्ष्म आचार श्रावकना छे. एनो विस्तार करवाथी विवेचन वधी जाय, माटे एटलुं ग्रहण करी भक्तामर स्तोत्रनो आ अट्ठावीसमो काव्य तथा तेनो मंत्र विधिपूर्वक शीखी ले, जेथी तारा दुष्ट रोगो दूर थशे."

मुनीश्रीए मंत्र शिखव्यो, रुपकुंडली नमोस्तु करी घेर गइ अने त्रण दिवस रात्रि पर्यंत तेनो जप कर्यो, एटले चोथे दीवसे प्रभाते उठी ते जुए छे तो पातांनु शरीर कंचनकांतिने पाम्युं ! जेथी मातपिताने आश्चर्य लाग्युं, पण तेओ सर्व हकीकत सांभळी आनंद पाम्या. रुपकुंडलीनो

धर्मपर आस्था बेठी.

पछी मातपिताए गुणशेखर नामना कुंवर साथे तेनुं लग्न करवा इच्छा बतावी. रुपकुंडलीए ते बाबतनी ना कही सूचव्युं के तेणे संयम लीधो छे. ते मुनीश्री पासे उमंगथी गइ तेनो उपकार मान्यो अने तेनी पासे भाविवसुकर्मनाशनी दिक्षा लीधी तथा अंतकाळे संन्यास लइ देह छोडी सौधर्म स्वर्गमां इंद्र थई सुख भोगवती थइ. आवी रीते बीजुं कोइ करे, तेने पण एज फळ मळे.

कथा २३ संपुर्ण.] लेख अपूर्ण.

—⁂—
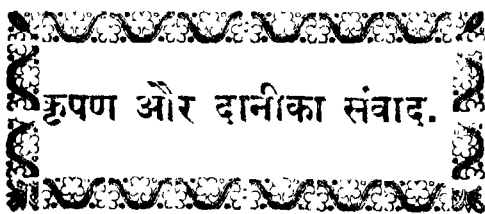
कृपण और दानीका संवाद.

[लेखकः—गोपीलाल गोधा, लश्कर.]

कृपणदासकी बैठक और दानचंद्रका आना.

कृपणदासः—आइये मित्र दानचंद्र! अबके तो आपने बहुत दिनोंमें दर्शन दिये। बतलाइये तो सही आजकल आप कहां रहते हैं?

(नोटः—दानचंद्र एक बड़े घरानेके आदमी हैं, यह पढ़े लिखे भी बहुत हैं, यह गवर्नमेंट कालेजकी बी. ए. परीक्षा पास कर चुके हैं; परंतु फिर भी आप और तथा धर्म ग्रंथावलोकनादि किया करते हैं, यह अपने समयको व्यर्थ नहीं खोते. यह एक पुण्यवान, दयावान, दानी, धर्मात्मा सज्जन हैं. इन्होंने अपने जीवनको जाति सेवाके लिये अर्पण कर रखा है। यह इतने बड़े आदमी होकर भी बड़े सरल स्वभावी (Simple minded) मनुष्य हैं, आप हर समय अपनी आत्मोन्नतिके उपाय सोचा करते हैं. आप एक रोज अपने मित्र कृपणदासके वहां गये जैसा कि पाठकोंने ऊपर पढ़ा है)।

दानचंद्रः—मित्र! मुझे अवकाश बहुत कम मिलता है और इसी लिये आपके पास उपस्थित न हो सका।

कृपणदास (हंसकर):—जब आपको अवकाश ही नहीं मिलता, तो आज आप कैसे पधारे! कहिये कोई नई खबर है?

दानचंद्रः—मित्र! एक दुखकी कथा और दूसरी हर्षकी बात कहनेके लिये आया हूं और आशा है कि आप उस कार्यमें सहायता देंगे और आप भी इस कार्यके करनेमें सदा तत्पर रहेंगे।

कृपणदासः—मित्र! कहिये! ऐसी कौनसी दो बातें हैं?

दानचंद्रः—मित्र! देखिये! आजकल अपनी जैन जातिकी क्या दशा हो रही है। यह दिन ब दिन अधोगतिको प्राप्त होती हुई चली जा रही है, इसमें दिक्षित पुरुष तो कहीं नज़र ही नहीं आते और अगर हों तो मेरे ख्यालसे १०फी सदी होंगे. अब आप बतलाइये कि जिस जातिमें ८०फी सदी

पुरुष अविद्याके प्रेमी हैं तो वह ज्ञात कैसे उन्नति कर सकती है यही एक दुःखकी कथा है।

अब इतका सुधार तबही हो सकता है, जब कि शिक्षित ही शिक्षित पुरुष नज़रमें आवें, इसके लिये एक जैन कालेज की आवश्यकता है। सो बहुतसे भाइयोंने तो इसका विचार कर लिया है और अपने आत्मकल्याणके लिये यात्राका विचार हो रहा है सो उनके जैसा मेरा भी इरादा है। आप भी कृपा कर इस जैनकालेजके लिये सहायता दीजिये और यात्राको चलनेको तैयार हूजिये।

(नोट २:—कृपणदास एक बहुत बड़े आदमी हैं; परंतु वे अविद्या और आलस्यके बड़े प्रेमी हैं। वे जैसे बाल्यविवाह, वृद्ध विवाह, वेश्यानृत्य, ज्योनार आदि कुरीतियोंके बड़े प्रेमी हैं वैसेही विद्योन्नति, जात्योन्नति, धर्मोन्नति, कुरीतिनिवारण आदिके बड़े बैरी हैं और इनमें एक पैसा भी खर्च करना गुनाह समझते हैं और इसी लिये इनका नाम मनुष्योंने कृपण रखा है। यह दानचंद्रकी बातें सुनकर थरथर कांपने लगे और इनको एक प्रकारका ज्वर चढ़ आया और दानचंद्रसे इस प्रकार कहने लगे।)

कृपणदास [सुस्त होकर]:—मित्र, क्या तुम बावले हो गये हो? या तुमको किसीकी हवा लग गई है जो तुम मुझसे धनके खर्च होनेकी बातें कर रहे हो? हमारे कुलमें तो ऐसी रीति अभी तक हुई नहीं है कि धर्ममें पैसा लगावें. इसमें तो पैसा लगाना बेवकूफी है। मैं तुमसे भी कहता हूं कि तुमभी ऐसे कार्यमें मत फंसो।

दानचंद्रः—मित्र! अरे! यह धन तुम्हींने पैदा किया है। अब इसको धर्ममें लगाओ, जिससे तुम्हारा यह लोक और परलोक दोनों सुधरे। अपनी ज्ञातिकी उन्नति करो, जिससे तुम्हारा नाम संसारमें प्रसिद्ध हो।

कृपणदासः—मित्र! तुम तो सचमुच बावले हो गये हो. अरे! इस धर्ममें क्या रखा है? क्या तुमने कोई भी धर्मात्मा आदमी धनवान होता देखा है? अरे! तुम भी इस कार्यको छोड़ दो. देखो! तुमको अभी अपने लड़केकी शादी करनी है, उसमें ज्योनार इत्यादिके लिये धनकी आवश्यकता पड़ेगी. अपने ग्रहस्थी है, अपने पीछे सो झगड़े लगे हुए हैं. अगर अपन अपना धन धर्ममें लगा देंगे, तो ग्रहस्थी खर्चके लिये फिर धन कहांसे आवेगा?

दानचंद्रः—मित्र! तुमतो उल्लूकीसी बातें करते हो। अरे देखो! यह धर्मकी ही महिमा है, जिससे कि तुम धनवान हुए बैठे हो। देखो! यह लक्ष्मी चंचल है। यह कभी किसीकी न रही और न रहेगी। इस धनको तो धर्ममें ही लगाना अच्छा है, जिससे कि पुण्यका बंध हो. अरे! यह तुम्हारी धर्मके लिये कृपणता अच्छी नहीं है यह कृपणता किसी रोज़ तुमको सत्यानाश

में मिलादेगी। देखो, इसी लिये एक अंग्रेजी में कहावत है "A wicked life can not make a happy death" यानी (एक बुरी ज़ीन्दगीसे कभी सुख की मौत नहीं होती) इस लिये मित्र ! मेरा कहना यही है कि धर्म करो और परोपकार में लगो, जिससे तुम्हारा जीवन सुधरे।

कृपणदासः–[नाराज होकर] मित्र ! अब मैं समझ गया. तुम धर्म वगैरह कुछ नहीं करते। तुम सिर्फ मैरा धन खर्च कराने के लिये आये हो। अब मैं जान गया। अब मैं कदापि तुम्हारी बातों में न आऊंगा और न इस मामले में एक पैसा भी दूंगा। मैं तुम्हें भी समझता हूं कि तुम भी इस झगड़े में मत पड़ो।

दानचंद्रः–अरे मित्र! सुनो ! तुम यह अपनी कृपणताकी बातें छोड़ दो। मैं जानता हूं कि तुम जैसोंसे ही इस बिचारी जैन ज्ञातिकी यह अधोगति हुई है। अरे! देखो ! मैं अब भी तुम्हें समझाता हूं कि तुम धर्म करो, क्योंकि तुम्हारी उम्र अब ढल चली है इस लिये मुझे तुम पर दया आती है. मैं तुम्हारे सुखके लिये ही कहता हूं. अगर तुम मेरा कहना न मानोगे, तो पछताओगे।

कृपणदासः–अरे ! मित्र दानचंद्र ! तुम अब इस बारे में मुझसे ज्यादे न कहो।

दानचंदः–मित्र ! मैं क्या करूं ? इस जैनजाति में तुम्हारे जैसे ही आज कल मनुष्य भर रहे हैं और तुम जैसों से ही इस जैनज्ञाति की यह गिरीं हुई दशा हो रही है; परंतु मित्र ! मैं क्या करूं ? तुम्हारे कोई कर्मका उदय है जिससे कि तुम्हारी बुद्धी उलटी हो रही है और तुम विद्यादान देना बुरा समझते हो और अपने अविद्यारूपी पुराने ढंगके छाड़ चांवल ही पकाये जा रहे हो। मुझे तुमपर दया आती है इस लिये में अब भी तुमसे कहता हूं कि जात्योन्नति, धर्मोन्नति और परोपकार करो, जिससे तुम्हारा जीवन सुधरे। मैरा काम तुमसे कहनेका है सो कह चुका।

कृपणदासः–दानचंद्र ! मैं तुम्हारी सब चिकनी चुपड़ी बातोंको समझता हूं; लो, मैं तुम्हारे पाससे उठा ही जाता हूं।

ऐसा कहकर कृपणदास वहांसे उठ गया और अब सिर्फ अकेला बिचारा दानचंद्र रह गया, सो वह भी वहांसे अपने घरको चल दिया. थोड़े दिन पीछे कृपणदास के घरमें चोरी होगई। और चोर उसका सब धन माल लेकर चम्पत हुए। कृपणदास पर दानचंद्रकी एक भी बातका असर न हुआ। होता कहां से ! वह तो चिकने घड़े के तुल्य था। जैसे चिकने घड़े पर पानीकी बूंद नहीं ठहरती उसी तरह दानचंद्रकी उपदेश पूर्ण बातें कृपणदासके न भाईं और इसके पीछे भी दानचंद्रकी बातोंको चिकनी चुपड़ी बातें बतलाईं यह ठीक ही है कि पुराने ढचरेके और अविद्याके प्रेमी मनुष्य

उपदेश पूर्ण बातोंको चिकनी चुपड़ी ही बतलाया करते हैं। कृपणदासको अपनी कृपणताका तुरंतही फल मिल गया. सच ही है, जो कोई धर्म में कृपणता और इसकी निंदा करता है उसकी यही गति होती है; क्योंकि कहा भी है कि Covetousness of religious merit leads a man towards hell" यानी [धर्मकी कृपणता मनुष्यको नर्कमें पहुंचा देती है] इस लिये मनुष्यको चाहिये कि वह धर्म में कदापि कृपणता न करे।

अब लीजिये, दानचंद्रकी बात,-वह एक ऊंचे दर्जेपर पहुंच गया और अपने दिल में दृढ़ श्रद्धान कर लिया कि अगर मनुष्य जन्म सफल करना है तो धर्म में नीयत रखते हुए जातिसेवा और परोपकार करूं। इसी धर्मकी वजहसे दानचंद्रका सब जगह सन्मान होगया और वह एक बड़ा आदमी होकर के धर्म ध्यान के साथ अपना जीवन सुखसे व्यतीत करने लगा॥

प्रिय पाठको! यह उक्त संवाद आपने पढ़ा. अब आप स्वयं विचार सकते हैं कि यह कोई किस्सा कहानी नहीं, यह केवल हमारी जैन ज्ञाति की दशा कृपण और दानीके रुपमें है आजकल हमारी समाज इस कृपणता ही की वजहसे इस अधोगतिको प्राप्त हुई है। अब अपन सब को मिल कर दानचंद्र बनना चाहिये और इस कृपणता को तिलांजली देनी चाहिये। जब अपन दानचंद्रके तुल्य दानी, धर्मात्मा, और विद्यावान हो जावेंगे तब इस कृपणता पानीके पम्पोटों के समान क्षण भर में नष्ट कर देंगे इस लिये अपन सबको अब दानचंद्र ही बनना योग्य है। आशा है! सज्जन गण! मेरी विनती पर अवश्य ध्यान देंगे और जो कुछ मुझ तुच्छसे कोई अनुचित शब्द निकल गया हो, उसके लिये क्षमा प्रदान करेंगे।

द्यूतक्रीड़ा।

(लेखकः-जैन कवि बाबु ज्योतिप्रसादजी, संपादक "जैन प्रदीप"-देवबंद)

सप्त व्यसन जिन ग्रंथमें, कहे पापके मूल। जो ग्यानी ध्यानी पुरुष,इन्है न सेवैं भूल॥
इन सातोंमें मुख्य है; द्यूत महा अघ द्वार। जाको जूवा खेलना, कहत सकल संसार॥
दो अक्षरका शब्द यह, है संकटकी खान। धन सम्पत घर द्वारकी, करै क्षणकमें हान॥
याके सुनकर नामको, बैल सारिखे जीव। दुखित होय मनमें अती, आवत दृष्टि सदीव॥
धन जावे मन दुखित हो, तन सूखै तत्काल। जगतजीव निंदा करैं, दण्ड देत भूपाल॥
जरत बिगाने लोग सब, करत कुटुम्बी रार। भरत विपतअति जगतमें, मरत कष्ट सह भार॥

Dr. Ambrogio Ballini Italy

डा. एम्ब्रोजीओ बेलोनी इटाली

Dr. Beloni Philipi Italy.

डॉ. बेलोनी फिलिपी–इटाली

Dr. A. Guerinot Paris

डा. ए. गेरीनोट–पेरीस (फ्रान्स)

Motilal Jain, Ast. Master
Govt. H. School-Agra.

बाबू मोतीलाल जैन–आग्रा.

Dr. Ambrojio Ballini Italy
डॉ. एम्ब्रोजीओ बेलीनी इटाली

Dr. Beloni Philipi Italy.
डॉ. बेलोनी फिलिपी-इटाली

Dr. A. Guerinot Paris
डा. ए. गेरीनोट-पेरीस (फ्रान्स)

Motilal Jain, Ast. Master
Govt. H. School-Agra.
बाबू मोतीलाल जैन-आग्रा.

देखो ग्रंथनमें कहा, पाण्डव भूप प्रवीन। इसी द्यूतके कारणे, हुवे दीन धन हीन ॥
राज्य गयो सम्पत गई, सुख भागो तज संग। सती द्रोपदी हारकर, हुये सभी बिध तंग ॥
वनर में भ्रमते फिरे, महा कष्ट तन धार। दुखसे दिन पूरण किये, चिंता लही अपार ॥
इस जूवेका शास्त्रमें, जो जो बरना हाल। कवी न वर्णन कर सकैं, मेरी कौन मजाल ॥
जे नर उद्यमसे रहित, हैं आलसके कीट। ते नर जूवा खेलते, कही न मानैं ढीट ॥
होंय एक के सौ गुणे, यही समावैं चित्त। इसी आस व्यवहारपर, शीस मुंडावैं नित्त ॥
हार गांठके द्रव्यको, होय दरिद्री रंक। चौरी अस जोरी करैं, मारैं माल निशंक ॥
धरी धरोहर को हरैं, रच रच लाख प्रपंच। धन जोडैं खेलैं जूवा, पास न राखैं रंच ॥
फिर मग लूटैं रैन दिन, कर पथिकोंका घात। लाय लाय सब द्रव्यको, जूवा खेल गंवात ॥
नीच कर्मके करनसे, वह दिन पहुचैं आय। भूप दण्ड परचण्ड दे, नाक कान कटवाय ॥
बन्दी गृहमें डाल कर, देवें संकट घोर। धन हारे यह हो दशा, धन जीते कुछ और ॥
जब धनजीता चित्तमें, धारो हर्ष अपार। लोक लाजको खोय कर, किया भोग व्यभिचार ॥
संग किया गणिकानका, अरु मदिराका पान। मांस आदि भक्षण किये, तनिक न कीनी ग्लान ॥
सच तो यों है पाप धन, रहै न कोई काल। पल भरमें बह जात है, नदियों कैसी चाल ॥
कन्या वेचै छल करै, चोरी कर धन पात। जूवा खेलै धन मिले, यह क्षणमां हि नसात ॥
तास जुवा चौसर जुवा, जल थल जुवा अपार। अब होता सट्टा जुवा, इन सबका सरदार ॥
इस सट्टेकी ओटमें, बड़ेर धनवान। खेल जुवा निस दिन करैं, धन सम्पतिकी हान ॥
दीप मालिका के दिवस, भारतके नरनार। हो करके अज्ञान वस! खेलैं जुवा अपार ॥
अरु इम कथनी कथत हैं, आज जो खेलै नाहि। पशुगति पा गर्दभ बनैं, अगले भवके माहि ॥
समझ परी पर यह नहि, जुवा खेल अघ रूप। दीपमालिका पर्व है, सचमुच धर्मस्वरूप ॥
या दिन वीर जिनेंद्रने, अष्ट कर्म रिपु जीत। जगत प्रीत तज कर करी, मुक्तिरमासों प्रीत ॥
रैन समय शिवपुर गये, पावापुरसे ईश। सुर-सुरपति, नर-नरपती-नमैं चरण धर शीस ॥
या कारण या दिवसमें, धर्म ध्यान है योग। पर पापोंका मूल यह, जूवा खेलै लोग ॥
है दुख वहु या बातका, समय गया क्या आय। जीव अहित अपना करैं, उत्तम कारण पाय ॥
अपना तो यह कहन है, भले समयको पाय। निज हितका साधन करो, मिटै कर्म दुखदाय ॥
जूवा कूवा अंध है, यामैं गिरो न कोय। अब तक हुवा सो होगया, अब नहि ऐसा होय ॥
ज्योति जो जूवा तजैं, हो तिनका कल्याण। धन अरु सुख सम्पति बढ़ै, कीरति होय महान ॥

The High-water Mark of Jain Culture in Ancient India.

(By T. P. Kuppuswami Shastri M. A. Assist. Govt. Musium TANJORE)

It can safely be asserted that Sanskrit (including Prakrit) was the ancient language of the Jains, one section of the Non-Vedic Indo-Aryans, as it was of the Vedic people (i. e. those that recognised the authority of the Vedas). Such words as Jaina, Kshapana, Sramana, Arhata, Syadvadin, etc., used to connote the former class are all of Sanskrit origin. Also the two words Digambara and Shvetambara, denoting the subdivisions of this class, are clearly Sanskrit. According to the Philosophy of the Jains there are nine Padarthas, (categories) as, Jiva (Soul), Ajiva (Non-Soul), Asrava (the inflow of Karmas), Bandha (the uniting of the Karmas with the Soul), Samvara (stopping the inflow of Karmas), Nirjara (the destruction of Karmas that find the Soul), Moksha (entire freedom of the Soul from the influence of Karmas), Punya (Merit or meritorious Karma) and Papa (demerit or demeritorious Karma). The first seven of the nine Padarthas are called the seven Tattvas of Jain Philosophy. It is also seen that the words denoting the nine Padarthas noted above, as well as other words used to denote their multifarious divisions, are all selected from Sanskrit Vocabulary.

2. Apart from this the Tirthankaras who promulgated the well-known doctrines of the Jains were all Arya-Kshatriyas. It is admitted on all hands that Sanskrit was the Language of Speech and Thought of the Arya-Kshatriyas. The Ancient Sanskrit Books of the Jains, enunciating the doctrines of Jainism, corresponding to the Vedas of the Vedic People are even at the present day deposited in the archives of the Jain temples at Mudubidiri, in South Canara, and in some other places. These records are mainly manuscripts on palm-leaves in the Sanskrit and the Prakrit Languages. The Tattvartha-Sastra, which deals fully with the doctrines relating to the religion of the Jains, is a monumental work written in Sanskrit by the well-known sage Umasvati, corresponding to the Uttara Mimansa of sage Veda Vyasa. In the beginning of the second Century after Christ the famous Samantabhadra-Svamin wrote the celebrated Gandhahasti Maha Bhashya, a commentary on the above work. Many others also have written several commentaries in Sanskrit in later times, on the two works mentioned above. Sage Samantabhadra came to South India from the city of Pataliputra in the North. It was he who was the first in taking an active part in assisting and promoting the settlement of the Digambara Jains in South India. In this connection it is worthy of note that Shvetambara Jains are rarely to be met with in

South India, even at the present day.

3. It seems that from very ancient times Upanayana (Investiture of the Sacred Thread) and Gayatryupadesa (Initiation) have been common to the Jains as well. Even today Sanskrit is the Language adopted in celebrating the rituals in Jain temples and in conducting the many ceremonies performed usually in the houses of the Jains.

4. It is not merely to the field of Religion that Jain writers have devoted their attention. There are innumerable other writings in Sanskrit on matters of general interest—the work of the indefatigable Jains. Sakatayana Vyakarana, a work on Sanskrit Grammar is ascribed to Sakatayana, a Jain author. "लङः शाकटायनस्यैव," "व्योर्लघु प्रयत्नतरः । शाकटायनस्य," are the Aphorisms of Panini that clearly testify to the fact that Sakatayana preceded Panini. Yakshavarmacharya, a commentator of Sakatayana Vyakarana, has clearly expressed in the introductory verses of his work that Sakatayana was a Jain. The following are the Slokas refered to:—

स्वस्ति श्रीसकलज्ञानसाम्राज्यपदमाप्तवान् ।
महाश्रमणसङ्घाधिपतिर्यः शाकटायनः ॥१॥
एकःशब्दाम्बुधिं बुद्धिमन्दरेण प्रमथ्य यः ।
स यशःश्रि समुद्दध्रे विश्वं व्याकरणामृतम्॥२॥
स्वल्पग्रन्थं सुखोपायं संपूर्णं यदुपक्रमम् ।
शब्दानुशासनं सार्वमर्हच्छासनवत्परम् ॥ ३ ॥
× × × × × × ×
तस्यातिमहतीं वृत्तिं संहृत्येयं लघीयसी ।
संपूर्णलक्षणा वृत्तिर्वक्ष्यते यक्षवर्मणा ॥ ९ ॥

which mean, "The All-wise Sakatayana, the head of the Jain Sangh churned the ocean of (Sanskrit) Vocabulary with the Mount Mandara of his knowledge and obtained the nectar of Grammar combined with the Lakshmi of game. This great work, similar to the Siddhanta Sastra of God Arhat has been written in a simple, brief and comprehensive manner in order that it might be of use to all. This easy commentary bearing on the big commentary (Amogha Vritti) of the work and possessing all the qualities which a work of the type should have, is written by Yakshavarman."

5. Further the ancient Lexicon styled Amarakosa is the work of a Jain Lexicographer Amarasihma, a deep scholar and one of the eight world-gamed Grammarians of Sanskrit Literature. This immortal work of his is often quoted with approval by all commentators alike notwithstanding its Jain authorship. In course of time the Jains also, like the Brahmans, adopted the language of the people among whom they settled. Yet, inspite of the lapse of several centuries the regard and love they had for their mother-tongue, Sanskrit, does not seem to have abated. For, from the high proficiency they had attained in Sanskrit Literature and Grammar in later times it is clear that their zeal for Sanskrit was quite immeasurable. The following works on Grammar viz., Nyasa (by Prabha-

chandra), **Katantra Vyakarana** otherwise **known as** Kaumara Vyakarana **(by Sarvavarman)**, Sabdanusasana (by **Hemachandra)**, Prakrita Vyakarana **(by Trivikrama)**, Rupasiddhi (by **Dayapalamuni)**, Sabdarnava (by Pujyapada Svamin), and others; Lexicons such as Trikandasesha, Namamala (by Dhananjaya), Abhidana chintamani, **Anekarthasangraha** and **other kosas** of Hemachandra; Puranas **of the type of** Mahapurana, Padmapurana, Pandavapurana, Harivamsa, **Trishashtisalaka Mahapurana** (in Prakrit) & others; Prose Works such as **Gadya** Chintamani, Tilakamanjari **and others**; Poetical Works, such as **Parsvabhyudaya**, Parsvanathacharitra, **Chandraprabhacharitra**, Dharmasarmabhyudaya, Neminirvankavya, Jayantacharita, Raghava Pandaviya otherwise known as Dvisandhanakavya, Trishashtisalakapurushacharitra, Yasodharacharitra, Kshatrachudamani, Munisuvratakavya, Bala Bharata, **Bal Ramayana**, Nagakumarakavya **and other** works; Champus such as Jivandhara Champu, Yasastilaka champu, Purudeva champu and others; Works on Rhetoric of the type of Vagbhatalankara, Alankara Chintamani, Alankaratilaka, Hemachandra's **Kavyanusasana** and others; Dramas Such as Vikranta Kaurava Pauraviyam, Anjana Pavananjaya, Jnanasuryodaya and others; Works on **Medicine** such as Ashtangahridaya; **works** on Mathematics, Astronomy **and Astrology** such as Ganitasarasangraha, Triloksara, Bhadrabahusamhita, Jambudvipaprajnyapti, Chandrasuryaprajnyapti and others; works on Logic such as Aptapariksha, Patrapariksha, Samayaprabhrita, Nyayavinischayalankara, Nyayakumudachandrodaya, Aptamimansalankriti, and others; Hemachandra's **Yoga** Sastra; and other books were the works of Jain authors. It is not possible even to enumerate here the hundreds of works written by these great men. Some of these have already been published by men of light and leading with whom such work has been labour of love, and others have yet to see the light of day.

6. Jains of ancient times wrote many rare and excellent works in order to propogate their religion in the tracts in which they settled. They worked not a little to enrich the Vernacular Literature of those places. Most of these works which they have written in the Vernacular Languages are based on Sanskrit originals. As they declined in influence and numbers, owing to some unknown causes their culture also began to give away. A consideration of the facts set forth above leads one to the irresistable conclusion that Sanskrit was the Language of the Jains in ancient times.

7. We shall next proceed to consider the part played by the Jains in enriching the Literature of their adopted homes in South India. Of the four important Dravidian Languages of South India, viz., Tamil, Telugu, Malayalam and Canarese, it is only with the first and the last

that the Jains seem to have concerned themselves. It is strange to note that there is no work extant either in Telugu or Malayalam that flowed from the pen of a Jain. Several books in Canarese have been written by the Jains since their advent into the country of the Karnata (Kannada) speaking people and it is not proposed, in this short paper, to refer to them in detail. As regards the contributions of Jain authors to the Literature of the Tamils, the following facts may be noted here:—

i. Tirukkural, a didactic, which is veritably a Tamil Classic, was the work of the immortal Tiruvalluvanayanar, who, owing to his great repute, is likely to be claimed by the Hindus as belonging to them, may yet be proved to have been a Jain by incontrovertible evidence. The book treats of Virtue, Wealth and Love in 133 chapters containing 10 couplets in each. This is so Cosmopolitan in its nature that it is approvingly quoted by great writers following diverse faiths and has been translated into more than four European Languages. It belongs to a period not later than the Second Century A. D.,

ii. Naladiyar, is ascribed to several Jain Saints and is said to have been compiled from their works by Padmanar, another Jain. It is an Anthology containing 400 quartrains and treats of the same subjects as Tirukkural. It belongs to the latter half of the Eighth Century A. D. as will be borne out by the perusal of an article contributed to the "Sendamil" of Madura (Vol IX—Nos. 4, 5 and 6) by the writer of the present note. In this book there are several verses based on Slokas from Bhartrihari and other Sanskrit authors.

iii. Jivaka Chintamani, the life story of King Jivaka, a Puranic personage, by Tiruttakudevar, a Jain Saint of repute, in 13 books or Lambakas, containing 3,145 stanzas. It may here be noted that some stanzas from this work have their exact counterparts—so exact that it is not quite possible to say which has borrowed from which—in Kshatrachudamani (Sanskrit) of Vadibhasihma. This is considered to occupy the first rank among the Five Great Classic Poems," (the Panch Mahakavyas) of Tamil Literature. Of the other four, two, namely Valayapati and Kundalakesi, are the works of two other Jain authors. Of these two, Kundalakesi does not seem to be extant, while only fragments of the other have been published from time to time.

iv. "The five Minor Poems" (Siru Panchakavyas), as they are called), all by Jain authors:—

1. Chulamani by Tolamolittevar (the unconquerable in speech), containing 2131 quartrains in 12 Cantos, written about the beginning of the 10th Century A. D. Mr. T. A. Gopinatha Ram M. A., Superintendent of Archeclogy, Travancore, in his Introduction to the Sanskrit Yasodharakavya, clearly expresses his opinion that Srivardhadeva in Mallishena's Epitaph in

Sravana Belgola and Tolamolittevar are identical and that the work refered to in the epitaph is also the Tamil Kavya of that name.

(2) Yasodharakavya, by an unknown Jain author, in 320 verses of 4 cantos is the story of the Puranic King Yasodhara. There are several stanzas in this book which are strikingly similar to several slokas of the Sanskrit work of the same name, so much so, that the Tamil work may practically be looked upon as a Translation in verse of the Sanskrit Work.

(3) Udayanan Gadhai, the story of Udayana, King of Vatsadesa, by an unknown Jain author, in six cantos, a work which has not yet been published. This should not be confounded with another work bearing on the same story, known as Udayanakavya by another Jain author, consisting of six cantos containing 867 stanzas in quite a different metre. It is the former work which is one of the "five minor Poems," in as much as it is from that work that several passages have been quoted by well-known commentators such as Nachchinarkiniyar and others in their works.

(4) Nagakumarakavya, a work which does not seem to have escaped the ravages of time.

(5) Nilakesi, in 10 cantos ,a work which seeks to establish the truths of Jainism and whose author is unknown. This work has also got a commentary by Samayadivakara Vamana Muni.

v. Vajjranandimalai by Gunavirapandita, a poem.

vi. Merumandarapurana, by Vamanacharya, an author who was equally proficient in Sanskrit and Tamil, containing 1,406 stanzas in 12 Chapters or Sargas. It gives an account of the two brothers Meru and Mandara and contains a full exposition of the Jain beliefs.

vii. Didactic Poems:—

(1) Palamoli, a work of Proverbial Wisdom by Munrurai Arayanar, a Jain Poet, containing 400 stanzas, each expounding and ending with a well- known proverb.

(2) Acharakkovai, by Peruvoyimulliar, (100 stanzas) which lays down rules of conduct.

(3) Tirukkadukam, by Nallattanar.

(4) Sirupanchamulam, by a disciple of Mamulanar.

(5) Yeladi by a disciple of Makkayanar of Madurai Tamil Sangam Fame, and several other works.

viii. Grammar:—

(1) Ahapporulilakkanam, an abridgement of the third part of Tolakappiyam, the most ancient work on Tamil Grammar by Narkkavirajanambi, a Jain, in five chapters.

(2) Yapparunkalam, by Kanakasagaramuni, a book on Prosody and Rhetoric, containing 95 stanzas in three chapters.

(3) Yappurunkala karikai, by Amritasagaramuni, a commentary of the above book.

(4) Viracholiam, a grammatical treatise by Buddhamitra, probably a Jain, attributed to king Virachola containing 181 stanzas, with a com-

mentary thereon, dealing with Letters, Words, syntax, Prosody and Rhetoric, written about the 11th Century A. D. (vide "Sendamil" vol x, P. 287).

(5) Nannul, by the celebrated Pavanandi (Bhavanandin), who wrote the work at the request of Amarabharana Siya Ganga, a fendatory of Kulottunga III, of the Chola Dynasty, about the end of the 12th century, since it is well knowu that Kulottunga III ascended the throne in 1178 A. D. This book treats of letters and words only and is mostly followed as an authority at the present day.

(6) Neminadam, a book on Grammar, by Gunavira Pandita, a Jain, dealing with letters and words, in 96 stanzas with a gloss thereon.

ix. Lexicons:-Chudamaninighantu by Mandalapurusha, in 12 chapters, based on Divakaranighantu and Pingalantai, two older Lexicons. Mandalapurusha describes himsef as the disciple of the great Gunabhadracharya, author of Uttarapurana. Since it is well known that Uttarapurana was finished in 898 A. D, and since he makes mention of Akalavarsha Krishnaraya, the Rashtrakuta king who reigned between 875 and 911 A. D., this work must have been written in the first quarter of the 10th Century A. D.

x. Astrology:—Jinendramalai, a popular Tamil work on Astrology, probably by the author of Jinendra Vyakarana, (Pujyavada).

8. The above-mentioned works in Tamil are all that we know at present as having been written by Jain Authors. Several of them have been prescribed as Text-books by the University of Madras for their Arts-Examinations. Most of these works have been published by a few enlightened Tamil scholars who are not Jains and a good number of them with excellent commentaries. It is a matter for regret that the Jains of South India have so far evinced very litte interest either in the publication of these precious Contributions of their Co-religionists to the Classics of South India, or in bringing to light several other "Gems of purest ray serene" that lie burried in the dark recesses and dingy archives of many an old Jain family, and Mutt, while their compeers of the North have with their characteristic large heartedness come forward to spread Jain culture, by opening schools and hostels specially intended for members of their own class, by publishing Sanskrit Works by Jain authors and establishing Public Libraries exclusively containing Jain works, in Sanskrit, Bengali, Hindi, Tamil etc., by conducting journals in English, Hindi, Mahratti & Gujerati and doing such other things conducive to the uplift and advancement of their coreligionists scattered through the length and breadth of North India. It is to be hoped that the Jains of South India will soon be awakened to a sense of the responsibility that is theirs in the uplift of their community and try to copy the noble example set by their brethren of North India.

आर्य देशनी साहित्य संपत्ति.*

(અનુવાદક—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ બી. એ. એલ્ એલ્. બી. વકીલ હાઇકોર્ટ—મુંબઇ).

૧. ग्रंथ भंडारो.

કલકત્તાથી નીકળતા પ્રસિદ્ધ અગ્રેજી માસિક નામે "ડૉન"ના ૧૯૧૦ના જાન્યુઆરી અંકમાં તેના તંત્રી અને બેંગાલ નૅશનલ કૉલેજના ભારતીય ઇતિહાસના પ્રોફેસર શ્રીયુત રથીન્દ્રનારાયણ ઘોષ એમ. એ. નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

૧. સામાન્યદિગ્દર્શન.

'હિંદની સાહિત્ય સંપત્તિ–પ્રાચીન સમયથી તેના પુસ્તક ભંડારની શ્રેણીબદ્ધ આખ્યાયિકા'–એ નામનો લેખ જે આ માસિક (ડૉન) ના એપ્રિલ, મે અને જુન ૧૯૦૯ ના અંકોમાં પ્રગટ થએલ છે તેમાં અમે જે હસ્તલેખિત ગ્રંથોના ભંડારો પ્રાચીન સમયથી હિંદના સાહિત્યના ખજાના રૂપે સાચવી રખાયેલા છે તેનો વિસ્તારપૂર્વક અને શ્રેણીબદ્ધ ઇતિહાસ અમે આપ્યો હતો. ખાસ કરી સંભાળથી સાચવી રાખેલા પુસ્તક ભંડારોમાં આપણા પ્રાચીન સાહિત્યના સંરક્ષણ માટે જેમના આપણે પ્રાધાન્ય રીતે ઉપકારી છીએ તેમાં એક બાજુએ બૌદ્ધ અને જૈન સાધુઓ કે જે આ દેશમાં સુસંસ્કૃતિ અને વિદ્યાના એક વખતના મુખ્ય કેન્દ્રસ્થાન એવા મહાન્ આશ્રમો (ઉપાશ્રય, મઠાદિ) માં વસતા હતા તેઓ નજરે પડે છે, અને બીજી બાજુએ રાજ્યસભાઓ કે જે રાજા, આશ્રય દાતા અને રાજ્યપંડિતો, કવિઓ અને ચિત્રકારો તેના પ્રતિનિધિઓ તરીકેની સંસ્કારી વિદ્યા સાચવી રાખવાનું સ્થાન હતી તે નજરે પડે છે. આ બંને (આશ્રમ અને રાજ્યસભાઓ) હિંદના ઇતિહાસના સમગ્ર સમયમાં પોતાનું કાર્ય કરતી આવી છે, પરંતુ જૂના રાજવંશોનો નાશ થવાથી અને નલંદ જેવા બૌદ્ધના મહાન્ મઠોનો ક્ષય થવાથી અત્યારસુધી જે ફક્ત પુસ્તકભંડારો ટકી શકયા છે તે એક બાજુ કાસ્મીર, નેપાલ, જયપુર, મૈસુર આદિ મોટા ખંડીઆ રાજ્યોએ સાચવી રાખેલા છે, તે છે અને બીજી બાજુએ પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદના મહાન્ જૈન ઉપાશ્રયો સાથે જોડેલા **ભારતીભંડારો** બીજી બાજુએ છે. આ બે ફક્ત પ્રાચીન હિંદની ધાર્મિક અને રાજવંશી વિદ્યાના ઉદાહરણનો પ્રતિનિધિ રૂપે છે.

ઉપલો લેખ લખતાં અમને અમદાવાદના એક ખબરપત્રી શ્રીયુત રવીન્દ્રનાથસેન તરફથી પત્ર મળ્યો હતો. તેમાં તેમણે પ્રાચીન સમયથી પશ્ચિમ હિંદમાં જૈનધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્રસ્થાન એવું પ્રાચીન અણહિલપટ્ટન (હાલનું પાટણ) ત્યાંના જૈન ઉપાશ્રયો સાથે જોડેલા પુસ્તક ભંડારો સંબંધી ઉપયોગી અને રસદાયક વિગતો આપી હતી. અમે તે પત્ર આનંદપૂર્વક આ માસિકના સપ્ટેંબરના અંકમાં પ્રગટ કર્યો છે. તેમ કર્યા પછી અમે મૈસુરના એક ખબરપત્રી નામે શ્રીયુત **બી. સોમનાથીઆ** ૧૪ વેસ્ટ ક્રોસરોડ, બસવનગુંડી બેંગલોરસીટી, તરફથી બીજો રસપ્રદ પત્ર મળ્યો છે. તેમાં કર્નાટક દેશ અને સામાન્ય રીતે દક્ષિણ હિંદમાં હસ્તલેખોના ભંડારો સંબંધી અને ખાસ કરી દક્ષિણ હિં-

---

* આ લેખ મેં બે વર્ષ પહેલાં ભાષાંતર કરી રાખ્યો હતો, અને તે આ 'દિગંબર જૈન'ના વાંચકોને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારી તે માસિકના ખાસ દિવાળી અંક માટે તેના તંત્રીની વિનતિને માન આપી પ્રગટ થવા મોકલ્યો છે. આશા છે કે આ લેખ ઉપરથી જૈન શ્રીમંતો અને વિદ્વાનો કંઇક ધડો લેશે કે જ્યારે જૈનેતર વિદ્વાનો જૈન સાહિત્ય સંબંધી શોધખોળ રાખી તે પ્રત્યે યોગ્ય આદરભાવ રાખે છે ત્યારે તેઓએ તે સાહિત્ય બહાર લાવવા માટે પૂર્ણ પુરૂષાર્થ સેવવો જોઈએ.

ભાષાંતર કર્તા.

श्री भारतवर्षीय दिगंबर जैन महासभा–मथुरा (१८वां वार्षिक अधिवेशन ता. २६–१०–१३)

कुर्सीपर बैठे हुए महाशयों–१ चौधरी पन्नालालजी सुप्रीन्टेन्डट (महा वि.) २ लाला कृष्णकुमारजी, ३ लाला चिरंजीलालजी (अलीगढ), ४ बाबू महावीरसहाय पांडे (खुरई), ५ पं. जवाहिरलालजी शास्त्री (अध्यापक महा वि.), ६ लाला भगवानदासजी (बडनगर), ७ मुंशी मूलचंदजी वकील (मथुरा), ८ शेठ हीरालालजी, ९ श्रीमन **शेठ मोहनलालजी** खुरई, १० **शेठ दामोदरदासजी** मथुरा, ११ श्री दानवीर शेठ **हुकमचंदजी** (इंदौर) १२ बाबू सुमेरचंदजी (नकुड) १३ लाला मिश्रीलालजी अलीगढ (स. 'जैन गजट'), १४ शेठ मथुरादासजी (ललितपुर), १५ भरतपुरके एक सज्जन, १६ बाबू कन्हैयालालजी (मथुरा) १७ लाला करोडीमलजी (मथुरा) १८ लाला नवलकिशोरजी (नहर), १९ लाला रणछोरलालजी.

सुरत जैन प्रीन्टींग प्रेसके कर्मचारीगण.

કના જૈન સંસ્થાનોને જોડેલા ભંડારોની ઘણી અમૂલ્ય વિગતો આપી છે. દક્ષિણ હિંદના ઇતિહાસ-સાહિત્ય અને કલાના અભ્યાસીઓને કહેવાની જરૂર નથી કે કેટલા મહાન્ અંશે દક્ષિણના જૈન સંસ્થાનોના પુરૂષાર્થને દક્ષિણ હિંદનો વિદ્યાવિકાસ-સંસ્કૃત શિક્ષણ (civilization) આભારી છે. તામિલ, કાનડી અને તેલુંગુ સાહિત્યના ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેટલાક ખજાનાઓ જૈનોના ગ્રંથો, જૈનોની બસ્તિઓ (મંદિરો) કે જે મૈસુરમાં શ્રવણબેલગોલા પાસે કાનડામાં મુડબિંદ્રી પાસે આવેલા છે તે છે અને દક્ષિણ હિંદની કલાની મહાન્ કૃતિઓમાંની કેટલાક તો શ્રવણ બેલગોલા, કારકલ અને યેન્નુર પાસે આવેલ ૩૫ થી ૭૦ ફૂટ ઉંચી એમ મહાન્ મૂર્તિઓ છે. આપણે સ્મરણમાં એ પણ રાખવાનું છે કે આધુનિક હિંદમાં જૈન વસ્તીના મુખ્ય ભાગો અવશેષ રહેલા તે ફક્ત પશ્ચિમ હિંદ અને દક્ષિણ હિંદમાં જોવામાં આવે છે. આ પ્રસ્તાવ કર્યા પછી મૈસુરના શ્રીયુત બી. સોમનથીઆએ મોકલાવેલ નીચેની અમૂલ્ય વિગત વાચક પાસે મૂકવા પ્રવૃત્ત થઇએ છીએ.

૨ દક્ષિણહિંદના હસ્તલેખિત ગ્રંથ ભંડારો

(અ) જૈન ભંડારો.

(૧) મદ્રાસ ઇલાકાના કનારા પ્રાંતમાં પશ્ચિમ કિનારા નજદીક મુડબિંદ્રી નામની અજ્ઞાત જગ્યાએ એક પ્રાચીન જૈન મઠ છે જેમાં એક ઘણો મહાન્ હસ્તલેખિત ગ્રંથભંડાર આવેલ છે. આ ભંડારમાં બીજા કોઇ પણ સ્થળેથી ન મળે તેવા કીંમતી ગ્રંથોની અવશેષ રહેલી એવી એકેક પ્રત મળી આવે છે.

(૨) મૈસુર રાજ્યમાં શ્રવણબેલગોલા પાસે એક પ્રસિધ્ધ જૈન સંસ્થાન છે. તેનો ઇતિહાસ પૂર્વના મૌર્યવંશના ચંદ્રગુપ્ત કે જે અહીંના શિલા લેખોપરથી જણાય છે કે ત્યાં પોતાના ધર્મગુરૂ ભદ્રબાહુનો શિષ્ય થયો અને કાળવશપણ પોતે ત્યાં થયો તેના કાલમાં જાય છે. આ સ્થાને પવિત્રતા અને ઉપયોગિતા સૂચવનારી એવી ગોમટેશ્વરની મૂર્તિ નકકર ગ્રેનાઇટના પથ્થરમાં કાપેલી ૭૦ ફીટ ઉંચી છે. આ કૃતિ ઇ. સ. ૯ મા શતકમાં ચામુંડરાજે કરી છે અને તે મૂર્તિ ટેકરીના શિખર ઉપર વાદળાંના છત્ર નીચે રહેલી છે. આ ટેકરીની તલાટીએ એક મહાન્ કીંમતી અને સુસંરક્ષિત હસ્તલેખિત ગ્રંથોનો સંગ્રહ ઘણા ભાગે પાલમાઇરા-તાડપત્રોમાં પાલી, સંસ્કૃત, કાનડી અને તામીલ ભાષામાં લખાયેલ છે.

(૩) આ સિવાય બીજો પણ મૈસુર રાજ્યમાં હુંચા પાસે આવેલ જૈન મઠ છે, તેમાં ઉપલા બે સ્થાનો કરતાં નાનો પણ મહાન્ હસ્તલેખિત ગ્રંથોનો ભંડાર રક્ષવામાં આવેલ છે.

(૪) મૈસુર શોધખોળ શિલ્પ ખાતાના પદ્મરાજ પંડિતની માલીકીમાં એક મોટો ભંડાર છે તેમાં તેના પૂર્વજોએ સંગ્રહીત કરેલા તેમજ હમણા તેણે મદ્રાસ ઇલાકાના દક્ષિણ તરફના પ્રાંતો અને સીલોનમાંથી મેળવેલાં હસ્તલેખિત ગ્રંથો છે.

(૫) આ ઉપરાંત ઘણા જૈન પંડિતો તેમજ બીજા છે કે જેની પાસે નાના મોટા ભંડારો છે.

(બ) શૈવ અથવા લિંગાયત ભંડારો

(૧) ચિતલદુર્ગ પાસેના મુગરી મઠમાં અને મૈસુર શહેરના મેસર્સ વીર સંગપ્પા, કરીમ સવસબી અને મલાપ્પા પાસે, અને દેવનગરના મી० હુચ વિરપ્પા પાસે હસ્તલેખિત ગ્રંથોના સંગ્રહ છે.

(ક) સામાન્ય, ઐતિહાસિક આદિ.

હેલ્વાય દેવાજુર્સ, મી. નંજરાજ બહાદુર અને લિંગરાજ ઉર્સની પાસેના હસ્તલેખિત ગ્રંથ ભંડારો કે જે બધા મૈસુરના રાજવંશના સંબંધી છે તે પણ મોટા કીંમતી છે અને ભાગ્યેજ મળી આવતા ગ્રંથોના છે, મૈસુર રાજ્યમહેલમાં આવેલો પ્રાચીન સરસ્વતિ ભંડાર બાર વર્ષ પહેલા જ્યારે દુર્ભાગ્યે રાજ્યમહેલ આગ લાગવાથી બળી ગયો ત્યારે ભસ્માવશેષ થયો ત્યારથી નવેસરથી રાજ્યને યોગ્ય એવી લાયબ્રેરી બનાવવા માટે ગ્રંથ સંગ્રહ થાય છે.

કાનડામાં સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનો આરંભ ઇ. સ. ના આગળના શતકોમાં થયો છે અને તેલુંગુ અને તામિલની શરૂઆત પણ ત્યારે થઇ; પરંતુ બંગાલી, હીંદી અને મરાઠીની શરૂઆત ઘણી મોડી થઇ. કાનડીમાં જૂનામાં જૂનો ગ્રંથ પ્રગટ થયેલો હજુપણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે અલંકાર ઉપરનો ગ્રંથ નામે કવિરાજમાર્ગ છે. તે રાષ્ટ્રકુટવંશના રાજા નૃપતુંગે ઇ. સ. ૮૫૦ને આશરે લખ્યો છે. આ રાજાની પહેલા ઘણા રાજકર્તાઓ થઈ ગયા છે પણ તેઓની કૃતિઓ હજી સુધી પ્રાપ્ત થઇ નથી અને કદાચ જગત્‌ને માટે તે સદાને માટે નષ્ટ થાય.

કાનડી સાહિત્યમાં જીવનચરિત્રો, કાવ્યો અને અલંકાર, વ્યાકરણ, પીંગળ, કોશ, વૈદક, પ્રાણીવૈદકશાસ્ત્ર, ખગોળ, જ્યોતિષ, ગણિત, પાકશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને વેદાંત આદિપરની કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

વર્તમાન સમયમાં હસ્તલેખિત ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરનારી ઉપયોગીમાં ઉપયોગી લાયબ્રેરીઓ મદ્રાસમાં ઓરિએંટલ મૅનસ્ક્રિપ્ટ લાયબ્રેરી અને થીઓસોફીકલ સોસાયટીની લાયબ્રેરી છે, મૈસુરમાં ગવર્નમેંટ ઓરીએંટલ લાયબ્રેરી છે, અને બેંગલોરમાં લાયબ્રેરી ઑફ ધી આરકીઓલૉજિકલ ડિપાર્ટમેંટ છે.

૨ પ્રાકૃત હસ્તલેખોની શોધખોળ

ઉક્ત 'ડૉન' માસિકના એપ્રિલ ૧૯૧૦ના અંકમાં પ્રાકૃત હસ્તલેખોની શોધખોળ સંબંધી પ્રસ્તાવ કરતાં તેના ઉક્ત તંત્રી શ્રીયુત રવીન્દ્રનારાયણ ઘોષ એમ્. એ. એવું જણાવે છે કે:—

"આ માસિકમાં અમે વિઝાગાપટ્ટમની આર્ય લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી અને બેંગાલની એશિયાટીક સોસાઇટીના મેંબર શ્રીયુત રંગનાથસ્વામી નામના વિશાળ વાંચનવાળા વિદ્વાનની કલમથી લખાયેલો લેખ અમે પ્રગટ કરીએ છીએ. આર્યાવર્તની સાહિત્યસંપત્તિ સંબંધી પહેલાં જે લેખો લખ્યા હતા તેમાં અમે હિંદના જુદા જુદા ભાગોમાં આવેલ જૈન હસ્તલેખોના ભંડારો સંબંધી થોડું વર્ણન આપ્યું હતું. આ સંબંધે ઉપલો લેખ છે અને તેમાં રસિક ભાગ તો જૈન પ્રાકૃત હસ્તલેખોની તેમની શોધખોળ સંબંધે છે. બૌદ્ધધર્મ અને બીજી પ્રજાપ્રીય ધાર્મિક હિલચાલોની પેઠે આર્ય દેશની કેટલીક દેશીય ભાષાઓના વિકાસ માટે અને ઉચ્ચ વિચાર અને કેળવણી સંબંધે ઉદ્‌ગાર કાઢવા માટે યોગ્ય સાધનો થવામાં ઘણીખરી સાહિત્ય ભાષાઓની સ્થિતિ ઉચ્ચ શ્રેણીપર ગઇ છે તે માટે જૈનધર્મના આપણે આભારી છીએ:— મગધની દેશીય ભાષા પાલી માટે બૌદ્ધધર્મે જે કર્યું અને હિંદની આધુનિક પ્રાંતિક ભાષાઓ માટે ૧૬મા સૈકાની મધ્યકાલીન ભક્તિપ્રધાન હિલચાલોએ જે કર્યું, તે જૈન ધર્મે હિંદની ચાર કરતાં ઓછી નહિ–એટલે ચાર (અગર તેથી વધારે) ભાષાઓ માટે કર્યું. તેનાં નામ તામિલ, તેલુંગુ, કા

નડી અને છેલ્લી પણ કોઈ રીતે ઉતરતી નહિ એવી જૂની પ્રાકૃત કે જે બીજી પ્રાકૃત ભાષાથી જૂદી બતાવવા માટે **જૈન પ્રાકૃત** એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જૈનોના પવિત્ર પુસ્તકોનો મોટામાં મોટો ભાગ અને ખાસ કરીને મૂળ પ્રાચીન સમયમાં લખાયેલો ભાગ સંસ્કૃતમાં બદ્ધ થયો નથી પણ પ્રજાપ્રિય પ્રાકૃતમાં છે, કારણ કે જૈનધર્મના *સંસ્થાપક મહાવીર-બુદ્ધની પેઠે જિન-(જીતનાર) થઈને ઉપદેશ **આપતી વખતે લોકોની ભાષાનો ઉપયોગ કરતા હતા**, સંસ્કૃત ઘણા પછીના સમયમાં વપરાવા લાગી, અને **ઇસ્વીસનના ૯મા અને ૧૦મા શતકની સુમારે પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં જૈનધર્મનો મહાન્ ઉધ્ધાર થયો હતો** ત્યારે જૈન સાધુઓએ પોતાના ધાર્મિક ઉપદેશોને સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં બદ્ધ કર્યા એટલુંજ નહિ, પરંતુ સામાજીક વિદ્વત્તા કે જે અત્યાર સુધી બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ પંડિતોના ખાસ કબજામાં હતી તેના વિધવિધ ક્ષેત્રોમાં ખ્યાતિ-નામના મેળવી; અને પ્રખ્યાત જર્મન પંડિત ડાકટર બુહ્‌લર કહે છે કે "**તેઓએ** (જૈનોએ) **વ્યાકરણ, ખગોળ વિદ્યા તેમજ સાહિત્યના બીજા ક્ષેત્રોમાં એટલું બધું ઉપયોગી કર્યું છે કે તેઓએ તેઓના શત્રુઓ તરફથી પણ માન પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તેમના કેટલાક ગ્રંથો તો યુરોપીઅન સાયન્સ-પદાર્થ વિજ્ઞાનને હજુ પણ ઉપયોગના** છે." (આ માટે જુઓ ડાકટર જે. જી. બુહ્‌લર અને જે. બર્જેસ કૃત The Jains પૃ. ૨૨.)

હિંદુસ્તાન મુસલમાનોના હાથમાં આવ્યું તે પહેલાંના છેલ્લા ચાર શતકો દરમ્યાન દક્ષિણ મરાઠાદેશમાં **ચાલુક્ય** અને **રાષ્ટ્રકુટ** રાજાઓનું અને ગુજરાતમાં **ચાલુક્ય** રાજાઓનું રાજ્ય હતું. આ સમયમાંજ હિંદુ ધર્મની સાથે જૈનધર્મે પશ્ચિમ હિંદના પ્રબળ ધર્મ તરીકે બૌધધર્મનો નિરાસ કરવા માંડયો. જૈનધર્મે પોતાના અનુયાયીઓનો મ્હોટામાં મ્હોટો ભાગ શહેરના મ્હોટા વેપારીઓ અને શરાફોનો કર્યો કે જે હજુ સુધી કાયમ છે. તે વેપારીઓએ મઠો સ્થાપ્યા, મંદિરો બંધાવ્યા, અને સૌથી ઉદાર પ્રમાણમાં ધર્માદાખાતાંઓ સ્થાપ્યાં. ઉપરોકત વંશના સૌથી અગત્યના રાજાઓમાંના કેટલાક પોતે જૈનધર્માનુયાયી હતા. **રાષ્ટ્રકુટ** રાજા **અમોઘવર્ષ** પહેલો કે જે દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રમાં દિગંબર જૈનધર્મનો મ્હોટો આશ્રયદાતા હતો અને ગુજરાતનો **ચાલુક્ય** રાજા **કુમારપાલ** કે જે વિખ્યાત જૈનાચાર્ય **હેમચંદ્ર**નો શિષ્ય હતો તેઓનાં નામો વધારામાં વધારે જાણીતા બે દાખલા છે. આ રાજવંશી આશ્રયદાતાઓના આશ્રયતળે અને મોટા શહેરોમાં સ્થાપિત થયેલા ઉપાશ્રયોમાં ધર્મ સિદ્ધાંત, વિધિવાદ, વ્યાકરણ, ન્યાય, અલંકારશાસ્ત્ર, ખગોળવિદ્યા અને સાહિત્યની બીજી શાખાપર અસંખ્ય ગ્રંથો જૈન સાધુની અનુક્રમે ચાલી આવતી પરંપરાએ પ્રાકૃતમાં અને સંસ્કૃતમાં રચ્યા, અને ઉક્ત ઉપાશ્રયોની સાથે જોડેલા ભંડારોમાં ઉપલા ગ્રંથોની હસ્તલિખિત પ્રતો કરાવી સાચવવામાં આવી છે.

જૈન સાધુઓએ લખેલા આ પ્રાકૃત ગ્રંથોની શોધમાં ઉપર જણાવેલા લેખના લખનાર કેટલાંક વર્ષો થયાં ખંતથી પ્રયાસ કર્યા કરે છે. જૈન વિદ્વતાની ઉપયોગી શાખા વ્યાકરણ અને ખાસ કરીને પ્રાકૃત ભાષાનું વ્યાકરણ છે.

શુભચંદ્ર રચિત **શબ્દ ચિંતામણિ વૃત્તિ** નામના વ્યાકરણના ગ્રંથની શોધમાં

---

* આ ભૂલ ભરેલું છે. શ્રીમન્ મહાવીર ચરમ તીર્થંકર હતા, અને જૈનધર્મ તેમણે સ્થાપ્યો નથી, પરંતુ તે સનાતન પ્રાચીન છે. શા. હ.

ઉક્ત લખનારે જર્મન વિદ્વાનોમાં જબરો વિદ્વાન્ નામે ડાક્ટર ઑફ્રેક્ટ (Aufrecht) ના બનાવેલા કેટેલોગમ કેટેલોગોરમ કે જે આખી પૃથ્વીપરના સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત હસ્તલેખોના કેટલોગોનો સંગ્રહ છે, તેને અને ડાક્ટર રાજેંદ્રલાલ મિત્રના સંસ્કૃત હસ્તલેખોની ઉડતી તપાસને તપાસ્યાં. તેઓને ઉપરોક્ત ગ્રંથને અને બેંગાલ એશિયાટીક સોસાયટીના સંગ્રહમાં આવેલ હસ્તલિખિત ગ્રંથ નામે ઔદાર્ય્ય ચિંતામણિ કે જેના કર્તાનું નામ ડાક્ટર રાજેંદ્રલાલ મિત્રે શુભસાગર આપ્યું છે તેને એક ગણે છે. છતાં આપણા ઉપરના લેખકે પાકકી તપાસ કરી ત્યારે દેખાડી આપ્યું છે કે તે બંને ગ્રંથ તદ્દન જુદા છે, અને કર્તાનું નામ ડાક્ટર મિત્ર કહે છે તેમ શુભસાગર નથી પણ શ્રુતસાગર છે. આ શ્રુતસાગરની ઓળખાણ નિશ્ચિત કરવાને આ લેખક શક્તિમાન થયા છે. તે કહે છે કે શ્રુતસાગર તે પ્રખ્યાત દિગંબરાચાર્ય વિદ્યાનંદીના શિષ્ય છે અને તેમણે બીજા ઘણા પ્રાસદ્ધ ગ્રંથો રચ્યા છે આથી લેખકે ડાક્ટર ઑફ્રેક્ટના કેટલોગ જેવા મહાભારત પ્રમાણભૂત ગ્રંથમાં થયેલી ભૂલ શુદ્ધ કરી છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની સાથે જે વ્યાકરણનો ગ્રંથ હાલ મળી આવતા હેમચંદ્ર, ત્રિવિક્રમ અને બીજાના ગ્રંથો કરતાં વધારે પૂર્ણ પુરવાર થાય છે અને અત્યારસુધી અજ્ઞાત રહ્યો છે તે પ્રકાશમાં લાવી અને અપૂર્વ બુદ્ધિમાન્ જૈન કર્તા નામે શ્રુતસાગર સંબંધીની વિગત પૂર્ણ કરી જૈનોના વ્યાકરણ સાહિત્ય સંબંધીના આપણા જ્ઞાનમાં જબરો વધારો કર્યો છે.

અપૂર્ણ.

कथमस्माकमभ्युदयः?

(प्रयोजक—शतावधानी पं. मुनीश्री रत्नचंद्रजी-पालनपुर (लीम्बडी समुदाय)

भूतकालिकं भव्यताभूषितभारतभूमौ प्रायः प्रधानप्रदेशे विरलापि जागर्तिर्जायमानोपलभ्यते-केचिद्देशाभ्युदयविषयके, केचित्समाजाभ्युदयविषयके, केचिद्धर्माभ्युदयविषयके, प्रयत्ने, सोत्साहा अविच्छिन्नप्रवृत्तिप्रवाहा बद्धकटयः प्रतीयते। अस्माकमभ्युदयकाले येषां नामापि नासीत् ते किलाधुनाभ्युदयादित्यस्य प्रातःकालिकं मध्यान्हकालिकं वा प्रकाशमनुभवन्तोऽहमहमिकया स्पर्द्धमानाः प्रगतिं कुर्वाणा दृश्यंते । तदा वयं (जैनाः) तु नातारुणोदयो रविप्रादुर्भावो वा भावी, किन्त्वन्धकारजनन्या रजन्या एवाधिकारः, नाधुनोत्सर्प्पिणीकालः,किन्त्वसर्प्पिणीकालस्ततोनुदयोऽस्तं वा सम्भवतीति मत्वेव, विनिर्वर्तितश्रेयोश्रेयोविलोचना विधिहस्तसमर्पितसद्भाग्यनोदना । निद्राघूर्णितलोचना इव लक्ष्यामहे ॥

भोजैनाः ? कियच्चिरं स्थायिनीयमज्ञानप्रमादनिद्रा ? साम्प्रतं रजन्या एवाधिकार इति मतिर्भ्रममूलिकैव देशान्तरे समाजान्तरे यदि दिनकरस्याधिकारस्तदा युष्माभिः किमपराद्धं यदत्रान्धकारस्यैव साम्राज्यं भवेत्। वस्तुतस्तु नायं समयस्य दोषः, किन्तु स्वकीय एव दोषः. सत्यमेवोक्तम्—

सुखस्यदुःखस्य न कोऽपि दाता,

परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ॥
अहं करोमीति वृथाभिमानः,
स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥१॥

सन्ति खलु साम्प्रतमप्यनेकविधान्यवनतिकारणानि जैनसमाजे। सम्प्रदायानामनेकता, सिद्धान्तादौ स्वल्पभेदेऽपि महाविरोध प्रदर्शनं, परस्परं कलहः, स्वल्पभेदेऽपि जातीयव्यवहारप्रतिबन्धो, बाललग्नप्रवृत्तिः, कन्याविक्रयपद्धति, रनपेक्षितमार्गेऽमितव्ययो, ऽपेक्षितावश्यकमार्गेऽनुदारताचैवमादीन्यनेकशः कारणान्युपलभ्यन्ते । यैरवश्यमवनतिः स्यादेव निरुक्तकारणेषु प्रत्येकं कारणं सुक्ष्मेक्षया निरीक्षणीयं विचारणीयञ्च वर्तते। विस्तरभयान्नात्र सर्वं वितन्यते। तथाप्यैक्यविषये यत्किञ्चिदनुक्त्याग्रे गन्तु न शक्यते।

पश्येम यदि जैनसमाजस्यान्तरङ्गं. किं दृश्यते तत्र साम्यसुधारसप्रवाहो ? जैनत्वेनैक्याभिकाङ्क्षणं ? स्वेतरसाम्प्रदायिकान् प्रति साहाय्यकरणं वा ? निषेधेनैवैतत्प्रत्युत्तरं सम्पत्स्यते। आस्तामैक्याभिकाङ्क्षणं दूरे. क्लेशानुदीरणाभिलाषापि क्व दृश्यते ? हा हा किमिदं वैलक्षण्यं यदेकमेव शास्त्रमेक एव देवः, सदृशान्येतत्त्वानि, समानएव क्षान्त्यादिलक्षणोधर्मो, निर्विशेषएवात्मतत्त्वस्वीकारः, समानैव ध्यानादिप्रक्रिया, सदृश्येव समानोद्देश्यिकैव सर्वा प्रणाली । केवलं केवलिभुक्त्यादिविषये मूर्त्तिपूजादिविषयेवा स्वल्प एव भेदः। समानता मेरु सदृशी तदाविषमता सर्षपसदृशी तथापि तद्वैपरीत्यमेवेदानीं प्रतिभाति. विषमता तु मेरुसदृशी समानता च सर्षपसदृशी. एतद्वैपरीत्यकल्पनैव मतभेद कदाग्रहादिजनकत्वेनानिष्टकारिणी, साम्यतत्त्वसंहारिणी समाजस्वास्थ्यविनाशिनी चास्ति।

एतद्वैषम्यभ्रान्त्यैवैकवस्तुनोऽनेकशः खण्डानि सम्पन्नानि प्रत्येकखण्डं स्वेतरखण्डं संहर्तुं समुद्यतं प्रतिभाति । श्वेताम्बरा दिगम्बरान्मिथ्यादृशो महापातकिनो नरकगामिनो मन्यन्ते । दिगम्बराश्च श्वेताम्बरास्तथा मन्यन्ते । मूर्त्तिपूजका चैतन्यपूजकास्तथा मन्यन्ते तदा चैतन्य पूजका मूर्तिपूजका स्तथा मन्यन्ते न केवलमेतावतैव सन्तोषः, सर्वेऽपि स्वेतरेषां कथं सद्यो विनाशः स्यात्, कथं वा तेषां सर्वथोच्छेदः स्यादित्यपि क्रियते प्रयत्नः किं बहुनैकस्मिन्नपि सम्प्रदाये परम्परमीर्ष्या क्लेशादीनां नास्ति न्यूनता. किमयं धर्माभिमानप्रकारः ? शासनाभ्युदयपद्धतिर्वा ? नहि नहि नायमभ्युदयमार्गः किन्तु शासनोच्छेदक एवायमवनतिप्रकारः न्यूनाधिकतया सर्वैरपि परिगृहीतः स विषममार्गः शास्त्रविरुद्ध एव शास्त्राणि तु साम्यतत्त्वमेव श्रेयस्करत्वेन प्रतिपादयन्ति. यतः

आसंबरोय सेयंबरोय
बुद्धोव अहव अणो वा
समभावभावियप्पा
लहइ मोरकं न संदेहो ॥१॥

"रागोय दोसो विय कम्मबीयं"
"समयाए समणो होइ"

"प्रभुदोसे निराकिच्चा, न विरुझेज्ञ केणइ। मणसा वयसा चेव, कायसा चेव अंतसो॥ १॥

साम्यभावप्रमाणपत्ररूपाण्यतोनि पद्यानि किं निवेदन्त्यस्मभ्यं? तान्येतदेवोपदिशन्ति यत्क्लेशपरिणतरागद्वेषादि प्रवृत्तिर्न केवलमैहिकशान्तिविनाशिनी; किन्तु गाढकर्मबन्धपरिणत्या पारलौकिकशान्तिप्रतिबन्धिकापि। मार्गप्रपन्नानामपि मार्गतः प्रच्याविनीयं प्रवृत्तिः सर्वथा निष्ठैवकिं दूरनिरीक्षणेन निरीक्ष्यतामत्रैव स्वल्पसङ्ख्याकानामपि पारसीजातीयानां धार्मिक पर्व सम्बन्धिनी साम्प्रतं सार्वभौमशासने या महत्ता स्वीक्रियते तावानादरः किमधिकसङ्ख्याकानामपि जैनानां धार्मिकपर्वणां विद्यते? नास्ति चेत्तत्र किं कारणं? कारणमेतदेव यद्भिन्नभिन्नवर्गाणां नास्त्यैक्यं नास्तिसंयुक्तबलं स्वेतरवर्गलाभाहुत्या स्वलाभाकाङ्क्षणं प्रत्येकं विद्यते मदीयगृहप्रकाशो मम लाभायैव भवतु नान्यस्येतिमत्वा द्वारादिकपाटनियमने भवति स्वस्यापि यथान्धकारव्याप्तिस्तथैवाऽस्माकं साम्प्रतकालिकी प्रवृत्तिर्विद्यते सैव प्रवृत्तिस्तादृश धार्मिक तत्व प्रचारे शासनाभ्युदये चावरोधिकास्ति।

किम्बहुना प्रतिवर्षं जैनानां लक्षावधिकद्रव्यं क्लेशनिमित्तं न्यायाधिकरणादौ मदिरामांसभक्षकाणां गृहे गच्छति तद्द्रव्यं यदि विज्ञानवर्द्धकसंस्थासूपयुज्यते तदा कियान् सामाजिक लाभः स्यात्? सहस्रेषूपदेशकेषु सत्स्वपि कथमियं हालाहलप्रचारिका परिणतिर्विद्यते? जैनेष्विति न ज्ञातं ज्ञातं मयाऽधुना!! ये रक्षकास्त एव यदि भक्षकाः; ये न्यायासने स्थितास्तएवाऽन्यायप्रचारका यदि स्युस्तदा कस्याग्रे निवेदनं भवेत् तथैव ये साम्यसुधारसपोषकास्तएवोपदेशकाः क्लेशाङ्कुरसेचका यदि भवेयुस्तदा कस्य दोषः प्रकाश्यः. वस्तुतस्तूपदेशकानामेव यदि सद्बुध्द्युदयः स्यात्तदैव समाजस्वास्थ्यं सम्पद्येत। तत्सम्पत्त्यैव शासनाभ्युदयोऽपि सुलभः स्यात्। हेप्रभो! न्यायाधीशस्थानापन्नानां जैनधर्मोपदेशकानां बुद्धौ सद्भावनाङ्कुरः समुत्पद्यतां तरां। येनास्माकमवनतिनिरोधेनोन्नतिप्रवाहः प्रगतिं कुर्यात्। शं सर्वेषां भवतु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

श्रीजिनसंकट मोचनाष्टक।

मुनिवर मानतुंगको भुपतिने जब कारागारमें डारो,
श्रीगुरुध्यान धर्यो तंह शुद्ध सुआदिनाथ स्तोत्र उचारो।
तब तंह आय चक्रेश्वरीने सब संबंधनको भय तुरत निवारो,
को नही जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो॥ १॥
सेठ धनंजयके सुतको जब सर्प जो आय डंस्यो दुःखकारो,
तब तुमरो धर ध्यान हिये बीच सुतको ल्याय जिनालय डारो।

विषापहार स्तोत्र रच्यो तब ताको विष तुम तुरत उतारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ २ ॥
वादिराज मुनिराजके तनमें कष्ट भयो तब सह्यो दुःखभारो,
आय स्तुति तुमरी जो करी भयो कञ्चनके सम तन सुख वारो।
सती सुलोचनकी सून टेर जूं सागर तैं गजराज उगारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ ३ ॥
राज जू रोग भयो श्रीपालको मैना सती तब नाम चितारो,
दुःख सगरोंही बिलाय गयो वह अन्त समय शिव धाम सिधारो।
एक सेठ तनी सुनके विनति हुं दुःख दारिद्रता सर्व विहारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ ४ ॥
वादविषे मुनिराजसे हारके दुष्ट तभी मन कोपको धारो,
रात्रि विषे तलवारकुं लायके सन्तके प्राण हरन हित ठारो।
मुनिध्यान विषे लवलीन भये उपसर्गको आयके देव निवारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव यिहारो ॥ ५ ॥
भूपतिने निज नारी कहे सेठ सुदर्शन सुलीमें डारो,
सुली टूट सिंहासन बन गयो इन्द्र जयजय शब्द उचारो।
केवल ज्ञान उपायके सेठसु तीसही भवते मोक्ष सिधारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ ६ ॥
दादुर मुखमें पुष्पको लेयके दर्शनके हित वेग पधारो,
मारगमें गज पदतल आयके प्राण तहां ये ततक्षण छारो।
स्वर्गमें जायकें देव भयो मुनि पञ्चमगति सुख भोगत सारो,
को नहीं जानत है जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ ७ ॥
तुमरे गुण बरने न जाय प्रभु सुरइन्द्र भी सहस सुमुखकर हारो,
मैं मतिमंद अज्ञानि परं तव पद भक्तिते साहस धारो।
"इन्द्र" की पीरहरो सगरी अब दासको कष्ट ते वेग उबारो,
को नहीं जानत हैं जगमें जिन संकटमोचन नांव तिहारो ॥ ८ ॥

"इन्द्र"—फतेहपुर (जयपुर.)
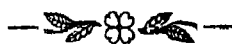
अशनिपात !

(दत्तात्रय भिमाजी रणदिवे—वर्धा)

(**भगवान नेमिनाथ** तपश्चर्येसाठी करीतां वनांत निघून गेले, त्या वेळीं **राजीमतीची जी अवस्था झाली**, ती पुढील कवितेंत तिच्या मैत्रिणीच्या तोंडून वर्णिली आहे.)

लग्नाची जाहली तयारी वऱ्हाडही जमले
मधुर मधुर मंगल वाद्यांचे रव कानीं घुमले !
करुनि थाट गजघाट निघाला नवरा परणाया
सति राजिमतिच्या मनिं मोदा स्थलें न तदा माया
पतिच्या भेटी साठीं होती आधिंच उतावीळ
बोटानें मोजित होती ती लग्नाचा काळ !
हो निज मनिंचा बहु दिवसाची आज सफल हेत
म्हणुनि जाई गुंगुनि रंगुनि हर्ष तरंगांत !
परि इलुक्यांतचि पुढील वार्ता कानिं तिच्या पडली
नव्हे कमलिनीं वरी विजचिग ! कडकडुनी पडली
रथवरुनि उडि मारुनि सगळा संसार त्यजुन
जाइ गहन वनिं घ्याया दीक्षा नेमी भगवान !
भगवान्यानें केळ पडावी सखे ! तुटुन खालीं
तशि पडली ती धरणी वरती शुद्धि तिची गेली !
अमितो पार्यीं सावध करितां चहूंकडे पाही
परंतु जिवलग तिच्या जिवाचा तिज दिसला नाहीं!
मग लागे आक्रोश कराया तोडुनिघे केश
वदे आइला "सांग कुठेंग ! गेला प्राणेश !
काय करिल बापुडी माय ती ? समजावी जाण
परंतु वाटे तिच्या जिवाला लव न समाधान !
लोळे धरणीवरी गडबडा अश्रुजलीं न्हाली
मासोळी पाण्याविण तशिग ! तळमळ तळमळली !
करुणास्पद या तिच्या स्थितीचें दिसतें चित्र पुढें
स्मरणें त्याच्या हो तिग ! बाई ! हृदयाचे तुकडे !

दिगंबर जैन पुस्तकालय सुरतमें मिलनेवाले ग्रंथोंका सुचीपत्र.

हिंदी भाषाके ग्रंथों.

ग्रंथ	मूल्य
पद्मपुराण (जैन रामायण)	६)
हरिवंशपूराण (जैन महाभारत)	५)
ज्ञानार्णव (भाषा टीका)	४)
सर्वार्थसिद्धि ग्रंथ (टीका नवीन)	४)
श्री रत्नकरंडश्रावकाचार	४)
भगवती आराधना (पृ. १२७५)	४)
स्याद्वाद मंजरी (न्यायका ग्रंथ]	४)
प्रमेयकमल मार्तंड संस्कृत [नवीन]	४)
आराधनासार कथाकोष [१२६ कथाएं]	३॥
जैन संप्रदायशिक्षा (पृ. ८००)	३॥
आत्मख्याति समयसार	४)
महापूराण (आदीपुराण मराठी)	२५)
त्रिवर्णिकाचार (मराठी)	३)
श्री पद्मनंदी पंचविंशतिका (नवीन)	४)
प्रद्युम्न चरित्र (भाषा पृ. ३५०)	२॥।
पांडवपुराण (छंदोबद्ध)	२॥।
तेरहद्वीप पूजन विधान	२॥
प्रवचनसार ग्रंथ (नवीन)	३)
धर्म प्रश्नोत्तर (अपूर्व नवीन ग्रंथ)	२)
बृहद्द्रव्य संग्रह	२)
यशोधर स्वामी चरित्र	२)
धर्मसंग्रह श्रावकाचार (नवीन)	२)
दयानंद छलकपट दर्पण	२)
स्वाधीनता (नवीन ग्रंथ)	२)
मोक्ष मार्ग प्रकाशक (पृ. ५००)	१॥।
बृहत्समेदशिखर महात्म्य	१॥
पंचास्तीकाय समयसार	१॥
श्री पार्श्वपूराण (छंदोबद्ध)	१।
गोमटसारजी कर्मकांड [नवीन टीका]	२)
विश्वलोचन कोष [नवीन जैन कोष]	१।≈
प्रवचनसार परमागम	१।
प्रतिभा उपन्यास [नवीन]	१।
षट्पाहुड (नवीन)	१
श्री भद्रबाहुस्वामी चरित्र	०॥।=
श्री चारुदत्त चरित्र [नवीन]	१)
श्री धन्यकुमार चरित्र	०॥।
जैन तीर्थयात्रादर्पण	१)
सनातन जैन ग्रंथमाला	१)
ग्रहस्थधर्म ब्र.शीतलप्रसादजीकृत नवीन	१)=
जैन कथासंग्रह [लाहौरका]	१)
पुरुषार्थ सिद्ध्युपाय	१)
उपमिति भव प्रपंचा कथा	०॥।
सप्तव्यसन चरित्र [नवीन]	०॥।=
जैनधर्मका महत्व	०॥।
वृंदावन विलास	०॥।
तत्वार्थ टीका [मोक्षशास्त्र]	०॥।
संशय तिमिर प्रदीप	०॥।
जीनदत्त चरित्र	०॥।
न्यायदीपीका (नवीन टीका)	०॥।
धर्मरत्नोद्योत (नवीन)	१)
जीनशतक (नवीन)	०॥
चर्चाशतक (नवीन)	०॥।
विद्वद्रत्नमाळा (नवीन)	०॥=
चोवीस जीनपूजा (वृंदावनकृत)	०॥।
क्षत्रचूडामणी काव्य	०॥।
धर्म परीक्षा (हींदी)	१)
सुशीला उपन्यास	१)
तीर्थंकर चरित्रें [मराठी]	०॥।
मनोरमा उपन्यास	०॥

भाषापूजा संग्रह	०॥
ज्ञानसूर्योदय नाटक	०॥
सुखानंद मनोरमा नाटक	०।॥
ऐतिहासिक स्त्रीयां [नवीन]	०॥
उपदेश रत्नमाला [नवीन]	०॥
अनुभवानंद [नवीन]	०॥
नित्य पाठ संग्रह गुटका (भाषा)	०॥
अंजना सुंदरी नाटक	०॥
बालबोध व्याकरण	०।=
अनुभव प्रकाश [नवीन]	०।=
जैन नित्यपाठ संग्रह (रेशमी गुटका)	०।=
जैन पदसंग्रह प्रथम भाग	०।=
,, ,, द्वीतीय भाग	०।
,, ,, तृतीय भाग	०।-
,, ,, चतुर्थ भाग	०॥=
,, ,, पांचवा भाग	०।=
राजुलनौपाठ	०।-
जैन बालगुटका बडा (प्रथम भाग)	०।=
पंचकल्याणपूजा	०।≈
दौलतराम भजन संग्रह [नवीन]	०।≈
श्रीहनुमान चरित्र [नवीन]	०।≈
नित्यनियम पूजा	०।
दशलक्षण पूजा	०।
द्रव्यसंग्रह सार्थ	०।
रत्नकरंड श्रावकाचार [सार्थ]	०।
भक्तामर [आदीनाथ स्तोत्र सार्थ]	०।
शील कथा	०।-
दर्शन कथा	०।-
परमात्म प्रकाश	०।=
पुरुषार्थ सिद्ध्युपाय	०।
श्रावक वनिताबोधिनी	०।
समेदशिखर पूजन विधान	०।

अकलंक चरित्र	०)≡
विनति संग्रह [नवीन]	०)≡
निशीभोजन कथा	०)≡
जंबुस्वामी चरित्र	०।≈
मुक्तमुक्तावली [नवीन]	०।≈
उपमितिभव प्रपंचा कथा [२]	०।-
जैन विवाह विधि [हिंदी]	०)≡
,, ,, ,, [मराठी]	०।=
दिगंबर जैन ग्रंथ कर्ता-उनके ग्रंथ	०)≡
यमनसेन चरित्र	०।
हिंदीकी प्रथम पुस्तक	०)=॥
,, ,, दुसरी पुस्तक	०।
,, ,, तीसरी पुस्तक	०।=
ज्ञानदर्पण	०।
अहिंसा दिग्दर्शन	०।
गोम्मटसार जीवकांड [संस्कृत]	०।=
जैन स्त्री शिक्षा प्रथम भाग	०)=
,, ,, दुसरा भाग	०)≡
बाळबोध जैन धर्म प्रथम भाग	०)०॥
,, ,, ,, दुसरा भाग	०)-
,, ,, ,, तीसरा भाग	०)=
,, ,, ,, चौथा भाग	०।-
छःढाला [बडा नवीन]	०)≈
क्रियामंजरी	०)≈
प्राणप्रिय काव्य	०)≈
मोक्ष शास्त्र मूल	०)≈
इंद्रियपराज्य शतक	०)≈
बारस अणुवेख्खा [बार भावना]	०)-।
जीनेंद्रगुण गायन	०)≈
भक्तामरस्तोत्र [मूल]	०)-

सामायिक पाठ [विधि सह] ०)-॥
दर्शन पाठ ०)-
महावीर चरित्र [पूजन सह] ०)-॥
पुत्रीको माताका सीखामन ०)-॥
पंच मंगल पाठ [सार्थ] ०)=
अर्हत्पासा केवली ०)-॥
इष्ट छत्तीसी ०)०॥
मुनिवंश दीपीका ०)०॥
समाधि मरण और मृत्यु महोत्सव ०)=
कलीयुगकी कुलदेवी विनामुल्य
दीपामालीका विधान [दीवालीपूजन] ०)-
श्रेणिक चेलना चरित्र ०)=
होलीनी कथा ०)-
शिखर महात्म्य ०)०॥
बालिका विनय (नवीन) ०)-
श्रीतारंगाजी पूजन (नवीन) ०)≡
जैनसिद्धांत प्रवेशिका ०)≡
ठोकपीटकर वैद्राज (नवीन) ०।
फुलोंका गुच्छा (नाथुराम प्रेमीकृत) ०॥=
चौवीस जीनपूजा (चार) ५)

त्यागीओंके चित्रों.

श्रीमान दि. मुनि श्रीअनंतकीर्तिजी ०)-
" त्यागीजी ऐलक पन्नालालजी
खड्गासन ०)-
" पद्मासन ०)-
" क्षुल्लक मन्नालालजी ०)-
" भट्टारक श्री चारुकीर्तिजी ०)-
" त्यागीजी आनंदीलालजी ०)-
" भगीरथजी वर्णी और गेंदनलालजी ०)-
ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी ०)-
भूतपूर्व भट्टारक विशालकीर्तिजी ०)-
तीर्थंकरकी माताके षोडश स्वप्नों ०)-
समेदशिखरजी-चंपापुरी-पावापुरी मुक्तागीरी
का नकशा प्रत्येकका ०)-
संसारवृक्ष (मोहरस स्वरुप) ०)-
षट्लेश्या स्वरुप ०)-
ज्ञानबाजी रंगीन (खेलने योग्य) ०)=

ગુજરાતી ભાષાના ગ્રંથો.

ધર્મ પરીક્ષા (પવનવેગ-મનોવેગની કથા) १)
નિત્ય નિયમ પૂજા (અર્થ સાથે) ०॥
જીવંધરસ્વામી ચરિત્ર ०॥
સુકુમાલ ચરિત્ર ०।=
કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર (અર્થ) ०।
સલ્લેખના મૃત્યુ મહોત્સવ ०।
દિગંબર જૈન સ્તવનાવળી ०।
અનિત્ય પંચાશત (સાર્થ) ०।
દિ૦ જૈન જ્ઞાન સંગ્રહ ०)-
અકલંક સ્તોત્ર (સાર્થ) ०)=
લઘુ અભિષેક (મૂળ સંધી) ०।-
ધર્મ પ્રબોધની ०)=॥
આલોચના પાઠ (સાર્થ) ०)=
જૈન સાર પદ સંગ્રહ ०)=
સામાયિક પાઠ (વિધિ અર્થ સાથે) ०)-॥
પંચ કલ્યાણક પાઠ (સાર્થ) ०)=
શ્રાવક પ્રતિક્રમણ ०)-॥
કળીયુગની કુળદેવી ०)०॥।
શું ઇશ્વર જગતકર્તા છે? મફત
જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા (જૈનકોષ) ०।
"દિગંબર જૈન" છઠ્ઠા વર્ષની ફાઇલ १॥।

मिलनेका पता—मेनेजर, दिगंबर जैन पुस्तकालय—सुरत. Surat.

सनातनजैनग्रंथमाला ।

इस ग्रंथमालामें सब ग्रंथ संस्कृत प्राकृत व संस्कृत टीका सहित ही छपते हैं। यह ग्रंथमाला प्राचीन ग्रथोंका जीर्णोद्धार करके सर्वसाधारणमें जैन धर्मका प्रभाव प्रगट करनेकी इच्छासे प्रगट की जाती है। इसमें सब विषयोंके ग्रंथ छपैंगे। प्रथम अंकमें आप्तपरीक्षासटीक, पत्रपरीक्षा, दूसरे अंकसे समयसारनाटक दो संस्कृत टीका सहित तथा राजवार्त्तिकजी छप रहे हैं। तीन अंक छप गये। इनके पश्चात् रविषेणाचार्यकृत पद्मपुराणजी वा श्लोकवार्त्तिकजी वगैरह छपैंगे। इसकी वार्षिक न्योछावर ८) रु० है प्रत्येक अंक १० फारमका होता है। जिसमें दो से अधिक ग्रंथ नहिं रहते। डांक खर्च जुदा है सो प्रत्येक अंक डांक खर्चके वी. पी से भेजा जायगा। यह ग्रंथमाला जिनधर्मका जीर्णोद्धार करनेवाली है-इसका ग्राहक प्रत्येक जैनीभाई व मंदिरजीके सरस्वती भंडार बनकर सब ग्रंथ संग्रह करके संरक्षित करना चाहिये और धर्मात्मा दानवीरोंको सौ सौ रुपयोंके दानीग्राहक बनकर पंद्रह २ प्रति इकट्ठी मंगाकर अन्यमती विद्वानोंको व पुस्तकालयोंको वितरण करना चाहिये।

पता-पन्नालाल जैन मंत्री-श्रीजैनधर्मप्रचारिणीसभा, काशी

ठि०मदागिनी जैनमंदिर पोष्ट—बनारस सीटी।

स्याद्वादग्रंथमालामें छपेहुये ग्रंथ ।

जिनशतक—इसमें श्रीसमंतभद्रस्वामीकृत ११९ श्लोकोंमें चोवीस तीर्थंकर भगवानकी स्तुति है. सब श्लोकचित्रकवितामय है। संस्कृत टीका और भाषाटीका सहित पृष्ट १२८ न्यो० ॥)

धर्मरत्नोद्योत चोपईबंध—सरल कवितामें जिनधर्मसंबंधी समस्त विषय पृष्ट १९२ जिल्दबंधा निर्णयसागर प्रेस बंबईका छपा न्योछावर १) रु०

धर्मप्रश्नोत्तर—[प्रश्नोत्तर श्रावकाचार] वचनिका-यह सकलकीर्त्याचार्यकृत संस्कृत ग्रंथका अतिशय सरल भाषानुवाद है। इसके ११२१ प्रश्न और उनके सविस्तर समाधानकारक उत्तर हैं. इसमें भी सब विषय हैं। यह ग्रंथ प्रत्येक घर और मंदिरजीमें विराजमान करने योग्य है।

पता—पन्नालाल बाकलीवाल जैन—मदागिनी जैन मंदिर. बनारस Benaras City.

कार्यालय अत्तर.

महाशय; कृपया इस विज्ञापन को अवश्य अवलोकन कीजिये; यदि आपको सुगंधित अत्तर व तेल आदिकी आवश्यकता हो तो एक वेर अवश्य मंगाकर परीक्षा किजिये। विशेष हाल बड़ा सूचीपत्र मंगाकर देखिये। पत्र आनेपर भेजा जावेगा। अत्तर गुलाब; केवड़ा, मोतिया, हिना, पानड़ी, खस, हिना, दवना, चम्पा, सुरंगी, नरगिस, मोरश्री, मोगरा आदि दर ॥-] ॥।] १] २] ३] ४] ६] ८] रु. तोला तेल.चमेली, वेला, केवड़ा, मसाला, खस, गुलाब आदि १।] १॥] २] ३] ४] ५] ६] ८] सेर तोल ८२ रु. भरा. कस्तूरी मिश्रित तम्बाकू तम्बाकू २) ३) ४) ६) ८) १०) १२) १६) सेर. किवाम ८) १०) १२) १६) २०) २५) ३०) रु. सेर. गोली ५) ६) ८) १०) १२) १६) २०) रु. से ४०) रु. तक. वजन ८२ रु. सेरभर.

कत्था:--२॥)३)४) रु. सेर. ताम्बूलविहार -) =)॥ =) ≈) की डब्बी.

गुलाबजल ।=] ।≈] ॥।] १] २] रु. सेर.

केवड़ाजल ॥] ॥।] १] २] रु. सेर.

नोट:--इनके अतिरिक्त गुलकंद, मुरब्बा, अतरदान, कंटर आदि उत्तम२ चीजें किफायत के साथ भेजी जावेगी।

नोट:--केवल तम्बाखूपर -) प्रति रु. कमीशन दिया जावेगा. ज्यादा तम्बाखू खरीद करनेवाले पत्रद्वारा कमीशन तै करलेवे.

बडा सूचीपत्र मंगाकर देखिये. पत्रव्यवहार हिन्दी, मराठी, अंग्रेजी, उर्दुमें करना चाहिये.

अस्सल कस्तूरी मिश्रित जर्दा

हा जर्दा आमच्या कारखान्यांत एक नव्या पद्धतीनें तयार होत आहे। सुगंधी, मोहक व आल्हादकारक असून, खाण्यासही कडक आहे. कोणताही जर्दा याची बरोबरी करणार नाहीं. एक वेळा जे ग्राहक होतात ते वारंवार हाच माल मागवितात. एक गुंज भर तोंडांस टाकल्यानें तलफेची तृप्ता होत असून असा साफ राहून तोंडास सुवास कायम राहतो. एक वेळा मागवून पहा म्हणजे उत्तम जर्दा कसा असतो हें आपणास कळून येईल. शेर ८२ रुपये भाराचा जर्दा दर शेरी २, ३, ४, ६, ८, १०, १२, १६ रु.

गोळ्या दर शेरी ५, ६, ८, १०, १२, १६, २० रु. पासून ४०रु. पावतो.

किवाम दर शेरी ८, १०, १२, १६, २०, ३०, रु.

या शिवाय आमचे कारखान्यांत सर्व प्रकारची अत्तरें उत्तम व टिकाउ तैयार होतात. अत्तरे, केवड़ा, गुलाब, मोतिया, वाळा, पानड़ी हिना, दवना, वकुली, चंपा, पारिजातक, मोगरा, महकपरी इत्यादि दर ८९, ८१२, १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८ रु. पर्यंत.

सुगंधी तेलें चमेली, वेलिया, केवड़ा, हीना, वाळा, पानडी, मोगरा दरशेरी १।, १॥, २, ३, ४, ५, ६, ८, रु.पावतो. ८२ रु. भाराचा शेर.

[नोट] जर्दाचे ग्राहकाना दर रुपयास एक आणा कमिशन मिळेल.

पता-विहारीलाल कालीचरन त्रिपाठी
पो.कनोज सीटी Kanaujctiy.

संस्कृत और नवीन हिंदी अनुवाद सहित

श्री आदिपुराणजी छप रहे है ।

न्योछावर १६) रु. डांक खर्च जुदा ।

इस ग्रंथके मूल श्लोक अनुमान १३००० के है और इसकी वचनिका जयपुरवाले पं. दौलतरामजी कृत २९००० श्लोकोंमें बनी हुई है । पहिले इसी वचनिकाके छपानेका विचार किया था परंतु मूल ग्रंथसे मिलानेपर मालूम हुवा कि पं. दौलतरामजीने पूरा अनुवाद नहिं किया. भाषा भी ढूंढाड़ी हैं, सब देशके भाई नहिं समझते । इस कारण अतिशय सरल सुंदर अति उपयोगी नवीन वचनिका बनवा कर छपाना प्रारंभ किया है । वचनिकाके ऊपर संस्कृत श्लोक छपनेसे सोनेमें सुगंध हो गई है । आप देखेंगे तो खुश हो जांयगे । इसके मूल सहित अनुमान ९०००० श्लोक और २००० पृष्ठ होंगे ।

इस ग्रंथमें सब विषय होनेसे ऐसा उपयोगी है कि सबके घरमें स्वाध्यायार्थ विराजमान रहै । यदि ऐसा न नहि हो तो प्रत्येक मंदिरजी व चैत्यालयमें तो अवश्यही एक २ प्रति मगाकर रखना चाहिये ।

यह ग्रंथ १ वर्षसे बनारसमें छपता रहा परंतु छापनेवालोंके प्रमादसे कुल २९६ पृष्ठ छपे । अब यह ग्रंथ इसके अनुवादक श्रीयुत पं. लालारामजी कोल्हापुरके जैनेंद्र छापखानेमें छपवा रहे हैं। अब सौ सौ पृष्ठके अंक न करके चारसोर पृष्ठके अंक किये जायगा। अनुमान तीन महीनेके भीतर २ एकदम ४०० पृष्ठका अंक भेजकर पहिले ९) रु. का हिसाब पूरा कर दिया जायगा । इसकी न्योछावर हमने १६) रुपये रक्खी थी परंतु ग्राहक बढ़ानेकी इच्छासे सिर्फ २०० ग्राहकोंके लिये २) रु. कम करके १४) रुपये कर दीथी सो अब २०० की जगह ३२९ ग्राहक हो गये । अब हम १४) रु. की न्योछावरमें नहिं दे सकते, इस कारण पूरी न्योछावर अब जो कोई ग्राहक बनेगा १६) रुपये ली जायगी (डाक खर्च जुदा देना होगा ।) फिलहाल ५)में २९६ पृष्ट भेजैंगे फिर ४०० पृष्ठका अक भेजकर ७००) पृष्ठका हिसाब पूरा कर दिया जायगा और आगेके लिये ९) रु. वी. पी. से पेशगी मगालिये जांयगे । इसी प्रकार चारसो पृष्ठके अंक भेजकर अगले वर्ष तक यह ग्रंथ पूरा कर दिया जायगा । जिनको इससे कम न्योछावरमें लेना हो वे जबाबी कार्ड द्वारा अपना अभिप्राय प्रगट करें ।

पत्र भेजनेका पता—पन्नालाल बाकलीवाल जैन

मैनेजर, स्याद्वाद रत्नाकर कार्यालय—बनारस सिटी.

मुफ्त विराट उपहार वितरण

२००० घड़ियां मुफ्त

वीर सम्वतका उपहार सबको मिलेगा। उपहार पानेकी मीयाद १ दिसम्बर १९१३ तक है।

आप को क्या उपहार दिया जाता है और क्याकर दिया जाता है इसका ठीक २ मालूम कर लेना प्रत्येक मनुष्य का लाजिमी है। हमारा अमृतबटी और नेत्र रक्षक नामी औषध सारे भारतवर्ष में प्रसिद्ध और अद्वतीय है। इनके गुणोंका अनुमान प्रत्येक नर नारीको हो चुका है और यही कारण है कि इन दोनों औषधोंकी कई लाख शीशियां बिक चुकी हैं और लाखों ही आदमी कठिन रोगोंसे आराम पा चुके हैं। बिक्रीका अन्दाजा आपको हमारी एक दिनकी आमदानीसे भली भांति हो सक्ता है। ता. ११ नोम्बर सन् १९०९ की आमदनी ६९८=) तहसीलदार साहेब मैनपुरीने तसदीक की है। और इसी सालकी ता० ६ जनवरी १९१३ की आमदनी ६२६=) है।

१ शीशी अमृतबटी मूल्य ॥) १ शीशी नेत्ररक्षक मूल्य ॥) डाक महसूल ४ शीशी तक।)

२ शीशी	अमृतबटी या	नेत्ररक्षकके	ग्राहकको	१ शीशी पुष्पलता तैल मुफ्त
४ शीशी	,,	,,	,,	१ टाइम पीस घड़ी मुफ्त
६ शीशी	,,	,,	,,	१ बढ़ियां रेलवे घड़ी मुफ्त
१२ शीशी	,,	,,	,,	१ काले केसकी सुनहरी या रुपहली मूंठदार बढ़िया जेबी घडी मुफ्त.

नोट—विदित हो कि जो लोग उपरोक्त घड़ियां अलग खरीद चाहेंगे उनको टाइम पीसका १॥) बढ़िया रेलवेका ३) और काले केसवाली घड़ीका ५) मूल्य देना होगा यह उपहारकी घड़िया वगैर भेजनेसे पार्सल भारी हो जावेगा उसका डाक व्यय ग्राहकको देना होगा।

अमृतबटी—इस औषधका गुण अपार है। आज इस दवासे भारतवर्षमें और भारतवर्षके बाहर भी लाखों आदमी सेवन कर लाभ उठा रहे हैं इस वास्ते इसका मूल्य बिल्कुल काम कर दिया गया है। इससे बीसों प्रमेह, कमजोरी, सुस्ती, दमा, खांसी, बवसीर, ज्वर, कुपच, स्त्रियोंके सर्व रोग इत्यादि२ सबही आराम होते हैं। मूल्य प्रति शीशी ५० गोली ॥) डाक म० ४ शीशी तक।)

नेत्ररक्षक सूर्मा—यह सुर्मा हमारे कई सालके भारी परिश्रमका फल है। मूल्यमें कमी कर देनेका कारण केवल यही है कि सब लोग खरीद सकें और हमारे सत्य असत्यकी परीक्षा करें। इसके लगानेसे नेत्रोंके सब रोग जैसे पानी बहना, सुर्खी, तिमर, धुंध, थोड़े दिनोंका जाला, कम दीखना, इत्यादि सब रोग आराम होते हैं। प्रति दिन लगानेसे आंख शीतल रहती है। अवश्य मंगाकर व्योहार कीजिये। मूल्य ॥) डाक व्यय ४ शीशी तक।)

मिलनेका पत्ता—जे. एल. सन एन्ड ब्रदर्स--मैनपुरी यु. पी.--Mainpuri.

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥
दिगंबर जैन
वर्ष १० वां.
अंक १ ला.
कापड़िया.
कार्तिक.
पेशगी वार्षिक मूल्य रु. १-१२-० उपहारोंके पोस्टेज सहित.

दिगंबर जैन
वर्ष १०वां.
अंक १ला.
कार्तिक.
पेशगी वार्षिक मूल्य रु.
उपहारोंके पोस्टेज सहित.

नूतन वर्षारंभे शुभाशीष ।

(हरीगीत छंद)

नवीन वर्षे हे प्रभु !, जन हृदयमां तुं रही सदा,
वर्ताव सुखनी ल्हेर कंई, आनंद उर व्यापी रहा:
व्याधि उपाधि निवारी, भारतने करे उपकारी तुं,
आ वर्ष नूतन हर्षथी, उत्कर्ष दिन दिन पामजो. १

टळजो विपत वादळ बधां, फळजो मनोरथ सर्वदा,
मळजो विजय जश संप संपत्त, बुद्धि बळ वधजो तथा:
शुभ कर्म धर्म विचार ने, आचारमां जन जामजो.
आ वर्ष नूतन हर्षथी, उत्कर्ष दिन दिन पामजो. २

देशोदयार्थ प्रयास माटे, एज छे शुभ संपत्ति,
विद्या कळा ऐश्वर्यने सुकीर्ति सघळे पामदा:
भंडार भरपुर सर्व संपत्तथी हजो दुःख वामजो.
आ वर्ष नूतन हर्षथी, उत्कर्ष दिन दिन पामजो. ३

जळ स्थळ गगन मंडळ विषे, उल्लासना वासो हजो,
संतप्त वन पशु जीव जंतु, पंखी जन आराम जो.
अघ ओघ टाळक पतित पावन, सुखद सत्य जिनेश्वरा,
आ वर्ष नूतन हर्षथी उत्कर्ष दिन दिन पामजो. ४

साहित्य रत्नाकर सुधामां, जन अमरता पामजो,
शोधक कळा बोधक सुधारक, देवी जन आशा हजो:
जन उच्च जीवन मेळवी, कल्याणना भागी थजो.
आ वर्ष नूतन हर्षथी उत्कर्ष दिन दिन पामजो. ५

प्रीति वधो राजा प्रजा, वेना हृदयमां सहु स्थळे,
व्यापक वडु महा राज्य जेनुं, विश्वमां विल्सी रह्यं:
दुःख द्वंद सौ नाशी गयां, जे राज्यनी सत्ता थये,
आः वर्ष नूतन हर्षथी उत्कर्ष दिन दिन पामजो. ६

निज धर्मनुं छुटापणुं, जे राज्यमां जन भोगवे,
शुभ न्याय नीति पंथथी, रैयत विषे प्रियकर थयुं,
अमर तपो आ राज्य ब्रिटीश, यावच्चंद्र दिवाकरो,
आ वर्ष नूतन हर्षथी उत्कर्ष दिन दिन पामजो. ७

मोतीलाल श्री० मालवी-थाकरोल ।

विषयानुक्रम

चित्रोंकी सूची।

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

शेठ प्रेमचंद मोतीचंद दिगंबर जैन बोर्डिंग तरफथी प्रगट थतुं मासिक

दिगंबर जैन.

THE DIGAMBAR JAIN.

नाना कलाभिर्विविधैश्च तत्त्वैः सत्योपदेशैस्सुगवेषणाभिः ।
संबोधयत्पत्रमिदं प्रवर्ततां, दैगम्बरं जैन-समाज-मात्रम् ॥

वर्ष १० वाँ.	वीर संवत् २४४३. कार्तिक. विक्रम सं. १९७३	अंक १ ला.

महावीर-स्तुति ।

स्वप्नवस्थासे जगाया वीरने ही आनकर ।
मोक्षका आनंद बताया तीर्थंकरने आनकर ॥

छा गई थी मुर्दवस्था सारे भारतवर्षमें ।
फिर उसे जिन्दा बनाया वीरने ही आनकर ॥

हो गया था रक्त ठंडा जो ऋषी सन्तानका ।
जोश फिर खूँमें दिलाया वीरने ही आनकर ॥

ब्रह्मचर्यकी जो प्रतिष्ठा को गमा बैठे थे हम ।
ब्रह्मचारी बन दिखाया वीरने ही आनकर ॥

पेटके कारण ऋषी सन्तान होती थी गुलाम ।
स्वर्गका प्याला पिलाया वीरने ही आनकर ॥

राज्य औ संसार सुखको वीरने सब छोड़कर ।
घोर निद्रासे जगाया वीरने ही आनकर ॥

कोपती थी द्वेषकी अग्नी जो भारतवर्षमें ।
प्रेमकी नदिया बहाई वीरने ही आनकर ॥

लिख सके कहां तक बयां अहसान इस महावीरके ।
दानका दरिया बहाया वीरनेही आनकर ॥

क्या कहूँ किससे कहूँ सुनता नहीं विष्णु कोई ।
नाद शास्त्रोंका बजाया वीरने ही आनकर ॥

विष्णुदत्त शर्मा-मुरादाबाद ।
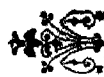
Our readers very well know that it is ten years since this monthly is being published and what little it has done during the past five years has attracted the attention not only of Jains but of Non-Jains also. This is wholly owing to the enterprize made during the last five years of placing before you our special Virnirvan number, containing English, Gujarati and Hindi reading together with many attractive illustrations.

In doing this we have simply followed the West where such things are made to make the papers more popular and the signal proof of success of this is that this monthly has been fortunate enought to have as wider circulation than all other Jain papers.

Our readers will not but be astonished to see us placing before them this-our Virnirvan special number without any increase in subscription even at the time when the prices for paper and other matirials are triple owing to the great European war but we assure our readers that all this is due to their assistance and kind feeling for us.

In this there is a collection of nearly 38 articles in English, Gujarati and Hindi. The seven English articles occupy 32 pages and are of very great importance. We are higtly indebted to their writers (1) Babu Jagmander Lal Jaini M. A, Bar-at-law; High Court Judge, Indore. (2) H. Warren London. (3) A. Gordon, Stockport, England. (4) Mr. Manilal H. Udani M.A. LL.B; F.LLC. Jetpure. (5) Rikhabdas Jaini B.A. Meerut. (6) Babu Ajitprasadji M.A. LL.B. Lucknow and Vir Balak. We have every hope that these English articles will throw additional light on Jain literature not only in India but also in the far West.

We are aware that our benign British Government takes a promenant part in the present European war simply for the sake of Justice and we have full faith that our Government is to succeed in the end. It is under the shelter of this British rule that we are at liberty to observe our religion according to our own will without any molestation. In conclusion let us pray the Almighty to keep us ever under the shelter of British Government.

⚜ ⚜ ⚜

श्री महावीर निर्वाण सं० २४४२ पूर्ण थई नवा वर्ष श्री वीर संवत नूतन वर्षारंभ २४४३ नो आरंभ थयो छे ते साथे आ पत्र नव वर्ष निर्विघ्ने पूर्ण करी नवीन दशमा वर्षमां प्रवेश करे छे एटले के आ पत्र एक अंकनां वर्षों पुरां करी बे अंकना वर्षनो आरंभ करवा भाग्यशाली थयुं छे. पश्चिमना तथा हिंदनां केटलांक पत्रोनी कार्य प्रणालीनुं अनुकरण करीने अमोए चार वर्ष थयां आ पत्रनो वीर निर्वाण सचित्र खास अंक

प्रकट करवानी पहेल करी छे अने जेनो आ पांचमो खास अंक सुज्ञ ग्राहको समक्ष रजु थाय छे.

वे अढी वर्ष थयां जे **महाभारत रणसंग्राम** युरोपमां चाली रहेलुं छे, तेनी असरथी आखी दुनियामां दरेक चीजोना भावमां घणो वधारो थयो जाय छे ते पैकी **कागळनी मोंघवारीए** हद वाळी मुकी छे एटले के कागळनो भाव बमणोथी त्रणगणो थवा गयो छे, एवा कटोकटीना समयमां आवो खास अंक अगाउनाज वार्षिक मूल्यमां आपवो ए कांई नाना सुना साहसनुं काम नथी, पण आ बधो प्रयास अमारा सुज्ञ ग्राहकोनी प्रेमाळ लागणीपरज निर्भर छे अने अमने आशा छे के अमारा सुज्ञ ग्राहको एनो बदलो थोडांक नवीन ग्राहको मेळवीने वाळी आपशेज.

आ सचित्र खास अंकमां हिंदी गुजराती अने अंग्रेजी **वीरनिर्वाण अंक** भाषाना ३८ विषयोनो समावेश १४० पृष्ठोमां जुदां जुदां नव चित्रो सहित करवामां आवेला छे, जे पैकी ७ अंग्रेजी लेखो एटला बधा महत्वपूर्ण लखायला छे के जे समग्र जैन समाज तो शुं पण हिंद अने ते उपरांत पश्चिमनी जन समाज समक्ष जैन धर्मनी उत्तमताने प्रकाशी शकशे. तेमज हिन्दी लेखो–कविताओ पैकी जैन लोंकी आवश्यकता, श्रीशुभचंद्राचार्य, जैनदर्शन, जैनमंदिरोंकी बनावट, आर्य और अनार्योंके भेद, सनातन जैन धर्म वगेरे लेखो वांचकोने अति महत्वना जणाशे. ज्यारे गत वर्षोमां आथी वधु भाषाना लेखो प्रकट करवामां आव्या हता ज्यारे आ वर्षे अनेक स्नेहीओनी सूचनाथी हिंदी, अंग्रेजी अने गुजराती ए त्रण भाषाना लेखोनेज स्थान आपवामां आव्युं छे, जे सर्वेने रुचिकर थई पडशेज. चित्रोना संबंधमां जोईशुं तो आ वर्षे ओछां चित्रो रजु करी शकायां छे, पण कागळो, ब्लोक बनवाई वगेरेनी असह्य मोंघवारीने लीधे ते अनिवार्य छे. एक हाथे कंई मोटुं कार्य पार पडतुं नथी, ते प्रमाणे आ अंकमां अनेक लेखकोए पोताना विद्वत्तापूर्ण लेखो मोकली आ अंकने अलंकृत कर्यो छे जे माटे तेमना अत्यंत आभारी छिए. स्थानाभावने लीधे मळेला केटलाक लेखोने स्थान आपी शकायुं नथी, पण हवे पछीना अंकोमां तेमांना योग्य लेखो प्रकट करवामां आवशेज.

♠ ♠ ♠

पाठकोंको मालूम होगा कि इस पत्रका जन्म गुजरात प्रान्तके हिन्दीके पाठकोंका लोगोंके हितार्थ ही प्रेम। हुआ था अतः शुरूर में इसमें अधिकतर गुजराती भाषाके ही लेख रहा करते थे कभीर एकाध लेख हिन्दी भाषाका भी दे दिया जाता था। उपहार भी प्रायः अधिकतर गुजराती ही भाषाके रहते थे। लेकिन हमें हर्ष है कि उत्तर हिन्दुस्तानके वासियोंने जिनकी कि मातृ-भाषा ही हिन्दी है इस-

पत्रको बहुत कुछ अपनाया और उनकी दिनोंदिन ग्राहक-संख्या, लेख-संख्या आदि बढ़ते रहनेके कारण आज इसमें अधिकतर हिन्दीके ही लेख हमें देने पड़ते हैं। यद्यपि इस परिवर्तनके कारण हमारे कितने ही गुजराती भाई हमसे रुष्ट हो जाते हैं और यद्वा तद्वा लिखते हैं लेकिन उनको स्मरण रखना चाहिए कि भाषा परिवर्तन हो जानेपर भी उनका इसमें कोई नुकसान नहीं, क्योंकि हिन्दी एक ऐसी भाषा है कि जिसको हरएक प्रान्तवासी समझ सकता है। बल्कि भारतके भिन्न २ प्रान्तोंकी भाषाओंमें हिन्दीको यह सौभाग्य प्राप्त है कि यह सभी प्रान्तोंमें बोली जा सकती है और काम निकल सकता है।

उत्तर प्रान्तवासी पाठकोंसे भी इतना अनुरोध है कि वे हमारी भाषा-शैलीपर अधिक ध्यान न देकर लेखके सारपर ही ध्यान दें। क्योंकि हमारी मातृभाषा गुजराती है।

♠ ♠ ♠

पाठकोंको मालूम होगा कि यह पत्र कई वर्षोंसे प्रतिवर्ष ६-७उपयोगी उपहार प्रत्येक ग्राहकको विना मूल्य देता है जिनका कुलका मूल्य ही इतना हो जाता है कि जितना उनसे वी० पी० द्वारा वसूल किया जाता है अतः पत्र उन्हें मुफ्तमें पड़जाता है। लेकिन इस साल कागज स्याही वगैरहका भाव बढ़जानेपर भी वी० पी० सिर्फ प्रतिवर्षकी बराबर ही की गई है। इसलिए कमसे कम प्रत्येक ग्राहकको एक एक नवीन ग्राहक बनाकर इस बढ़ते हुए खर्चेको बराबर कर देना चाहिए। खुशीकी बात है कि आजकल दान देनेकी प्रवृत्ति लोगोंमें कुछ २ बढ़ चली है। अन्य २ दानोंके समय शास्त्र-दानको भी स्थान दिया जाना चाहिए। हमारे गुजराती भाई इस ओर अवश्य कुछ आगे बढ़े हैं और इसीका यह फल है कि 'दिगंबर' जैन इतने २ उपहारोंसे प्रतिवर्ष अपने पाठकोंको अलंकृत किया करता है। क्या उत्तर प्रान्तवासियोंसे भी हम इस प्रकारके दानकी आशा रक्खें?

♠ ♠ ♠

खास अंकके निकालनेमें वास्तवमें कुछ विलम्ब हो गया है जो पत्रकी वी० पी० कि प्रेसपर आपत्ति आ जाने आदिके कारण अनिवार्य था। तो भी हमने यथाशक्य शीघ्रता की है। जिन लोगोंके रुपये मनीआर्डरसे आ चुके हैं उनको अंक सबसे पहिले रवाना कर दिया गया है। जिनके रुपये नहीं आये हैं उनको वी० पी० की जा रही है। जिन ग्राहकोंके पास अभी वी० पी० न पहुँची हो वे चार छ रोज और बाट जोहें क्योंकि वी० पी० क्रम २ से रवाना हो रही हैं।

♠ ♠ ♠

हमें यह देखकर हर्ष होता है कि सहयोगी 'जैनमित्र'-

सहयोगी "जैनमित्र" ने अपना साप्ताहिक रूप बदला है। वास्तवमें जैन समाजको इसकी बड़ी आवश्यकता थी। दूसरा कोई पत्र ऐसा न था जो कि सप्ताह भरके समाचारोंसे पाठकोंको सूचित करता रहे। अभीतकके प्रकाशित चार अङ्कोंके रंगढंगसे ज्ञात होता है कि आगामी इसका रूप और भी अच्छा होगा। ताजे २ समाचारोंसे प्रत्येक अङ्क भरा रहता है। समयके बारेमें तो इसने मात ही कर दिया है। स्थान-परिवर्तन, प्रेस-परिवर्तन, तिथि-परिवर्तनके होते हुए भी इसका पहिला अंक हमें बृहस्पतिवारको ही जो कि इसकी पूर्वनिश्चित तिथि थी, पढ़नेको मिल गया। ऐसे २ परिवर्तनोंके उपस्थित होनेपर भले २ पत्र लेट होते हुए देखे जाते हैं। आगामीके तीन अङ्क भी हमें यथा समय ही देखनेको मिल गये। इससे इसके कार्य कुशलताका अच्छा पता लग सकता है। ऐसे जोखिमके समयमें इसके साहसको देखकर पाठकोंको इसका उत्साह बढ़ाना चाहिए। और समाचारोंके भेजते रहनेसे तथा ग्राहकोंके बढ़ानेसे इसकी सहायता करते रहना चाहिए। वार्षिक मूल्य ३॥) रु० है। इतनेमें दो अच्छे उपहार भी हैं। जो लोग उपहार न चाहें वे ३) में इसे पा सकते हैं। मगानेका पता—**मैनेजर 'जैनमित्र'—सूरत।**

♠ ♠ ♠

हमारी समझमें नहीं आता कि भारतवर्षीय दि० जैन महा-

महासभा या वृद्ध सभा सभाको किन शब्दोंसे चेताया जाय! कौनसे ढँगसे इसमें संजीवनी डाली जाय! चारों ओरसे कटाक्षोंकी रामबाण औषधियाँ दी जानेपर भी इसमें प्राणोंका संचार नहीं। मालूम होता है वृद्धावस्थाने इसे अब जर्जरित कर दिया है। अपनी युवावस्थामें इसने मनेका काम किया। विद्यालय स्थापित किया, पत्रका जन्म दिया, दूर दूर तक अधिवेशन किये। लेकिन अब इसको अपने कर्तव्योंका स्मरण नहीं रहा। वह यह बात भूल गई कि सभा-सोसाइटियोंका जन्म काम करनेके लिए ही हुआ करता है, बैठे रहनेको नहीं। खैर, प्रान्तिक सभाएँ अपना काम स्वतंत्र होकर कर रही हैं, नये पत्र जन्म ले रहे हैं, सब अपना २ काम कर रहे हैं। वे सब इसको आँख उठाकर भी नहीं देखते। उनपर शासन करनेकी महासभामें अब योग्यता नहीं रही। अपने मृत्युके दिन अब पूरे कर रही है!!!

♠ ♠ ♠

અમારા વાંચકો જાણે છે કે ખાસ વ્યાપાર માટે નહિં, પણ આપણાં વધુ કામોને પહોંચી વળવા ખાતર અમોએ

અમારી મુશ્કેલી. એક વર્ષ થયાં અત્રે "જૈન વિજય" નામે પ્રેસ ખોલેલું છે, જેમાં આ માસમાં ખાસ અંક, જૈન મિત્ર, જૈન પ્રભાત, તથા પુસ્તકોનાં બીજાં અનેક કાર્યો ત્વરાથી થઇ રહ્યાં હતાં, તેવામાં જેનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો, એવી એક ઓચીંતી આફત ગઇ તા૦ [illegible]

અમારા પ્રેસ ઉપર આવી પડી, જેણે અમોને અત્યંત અચંબો અને મહાભારત ફિકરમાં નાંખી દીધા. આ આફત એજ કે અમારા પ્રેસમાં શીકેર તાલુકે બારડોલીના રણછોડજી માધવભાઇ પટેલે આશરે ૪ માસ ઉપર **"ભારત દુર્દશા દર્શન"** નામે ૨૦ પાનાંની **છ પૈની કિંમતની એક ગુજરાતી ચોપડી** છપાવી હતી, જેમાં હિંદ અને પશ્ચિમના મુલકોની વિદ્યા, કળા, વ્યાપાર, રેલ્વે ખર્ચ, ખેતી, કર, વગેરેની સરખામણી આગળ પ્રકટ થયેલા અનેક લેખો અને પુસ્તકોના ઉતારાથી તથા તેને આધારે કરવામાં આવેલી હતી, જેને નામદાર **મુંબાઈ સરકારે** પ્રેસ એક્ટ વિરુદ્ધ છાપેલી ગણી પ્રેસની **રૂ. ૫૦૦) ની જામીનગીરી જપ્ત કરવાનો અને ડેકલેરેશન** દશ દિવસ બાદ રદ કરવાનો ઓચીંતો હુકમ કે જે મુંબાઇથી **તા. ૩જીનો** છુટેલો હતો. તે અમને છેક **તા. ૯મીએ** પોલીસ માર્ફતે મળ્યો, જેમાં લખ્યા મુજબ તા. ૩જીથીજ દશ દિવસ બાદ એટલે તા. ૧૩માને સોમવારથી પ્રેસનું કામ બંધ કરવાનો ઓર્ડર હતો, જેણે અમને ઓચીંતી મહાન આફતમાં લાવી મુક્યા. હવે અમારે માટે હાલ તુરત તો એજ રસ્તો હતો કે ક્યાં તો પ્રેસ એકદમ બંધ કરવું યાતો જેટલી માંગે તેટલી નવી જામીનગીરી આપી પ્રેસનું કાર્ય ચાલુ રાખવું. અનેક સંજોગો વચ્ચે પ્રેસ બંધ તો કરી શકાય એમ હતુંજ નહિ, જેથી અત્રેના મેજીસ્ટ્રેટ સાહેબે માંગવા મુજબ **નવી રૂ. ૧૫૦૦) ની જામીનગીરી** તા. ૧૧માને સનીવારે ભરીને નવું ડેકલેરેશન નોંધાવ્યું જેથી પ્રેસનું કામ જો કે લેશમાત્ર પણ બંધ રહેવા પામ્યું નથી, પણ આ બાબત અમો નામદાર મુંબાઇ સરકારને એક ખાસ મેમોરિયલ મોકલનાર છિએ, તેનું છેવટ શું આવે છે તે જોવાનું છે, કેમકે એક વર્ષ થયાં પ્રેસ ખોલ્યા દર્મ્યાન અમોને કંઈ પણ પ્રકારની ચેતવણી સરકાર તરફથી આપવામાં આવી નથી, જેથી જો નામદાર સરકારને આ ચોપડી વાંધાભરેલી લાગી તો તે માટે અમારા માનવા મુજબ પ્રેસને માત્ર ચેતવણી આપવાની જરૂર હતી. આ બાબત અમે બનતાં યોગ્ય પગલાં લેનાર છિએ એટલે વધુ ન લંબાવતાં એટલુંજ જણાવીશું કે આ ખાસ કારણની રોકાણને લીધેજ આ ખાસ અંક માગસર સુદ ૧ પર પ્રકટ થવા પામ્યો છે અને જે જે ગ્રાહકોનાં તથા મેમ્બરોનાં લવાજમો પ્રથમથીજ મળી ગયેલા છે તેમને તરતજ મોકલાઇ ચુક્યો છે અને બાકીના જુના તથા નવા ગ્રાહકોને આ ખાસ અંક વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ૦ ૧-૧૩-૦ ના વી૦ પી૦ થી, અમદાવાદ બો૦ ના મેમ્બરોને ૩)- અને રતલામ બો૦ ના મેમ્બરોને ૨)- ના વી૦ પી૦ થી ક્રમવાર મોકલાય છે, જેથી આઠ દિવસની અંદર બધા ગ્રાહકોને આ અંક મળી જશેજ. પ્રેસપર આવી પડેલી આ ઓચીંતી આફતના સમાચાર બીજા પત્રોથી જાણીને અમોને અનેક સ્નેહીઓએ લાગણી-પૂર્વક અનેક પત્રો લખ્યા છે તે માટે તે સર્વેના અમે અત્યંત આભારી છિએ

---

५०) मासिक स्कालरशिप—कानपुरनिवासी बाबू वंशीप्रसाद दि० जैनीको प्रयाग विश्वविद्यालयकी ओरसे मुसलमान कालीन इतिहासके अध्ययन और अनुसन्धानार्थ दो वर्षके लिये ५०) मासिक स्कालरशिप मिली है। आप प्रयागके सेन्ट्रल म्योर कालेजमें एम० ए०में पढ़ते हैं और जैनसमाजके एक होनहार युवक हैं।

आगरेमें समारोह—आगामी तारीख २९से ३१ दिसम्बर तक आगरेमें बड़े समारोहके साथ रथोत्सव होनेवाला है, उसी अवसरपर जैन कुमारसभा मोतीकटराका द्वितीय वार्षिक जलसा होगा।

चित्र-परिचय।
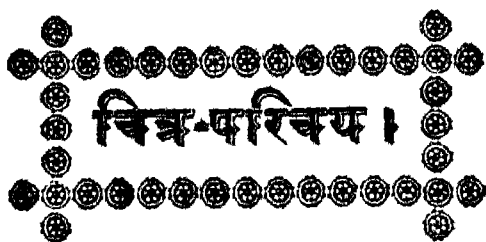
इस सचित्र खास अंकमें प्रकट किये हुए सभी चित्रोंका संक्षिप्त परिचय हम यहाँ-पर प्रकट करते हैं आशा है हमारे पाठकोंको वह रुचिकर और उपयोगी होगा—

(१) दि०जैन मालवा प्रान्तिक सभाका शुद्ध औषधालय।

इस औषधालयका परिचय देना निरर्थक है क्योंकि दि०जैन समाज इससे अपरिचित नहीं है। तथापि इसकी अपने कार्यमें तत्प-रता देखकर इसका परिचय दिये विना रहा भी नहीं जा सकता।

इसका मुख्य स्थान बड़नगर (मालवा) है। मुख्य२ शहरोंमें इसके शाखा औषधालय भी हैं जिनकी संख्या कोई १२५के है। इसमें शुद्ध देशी ही औषधिएँ बटती हैं। और मुफ्त बटती है। जितनेमें औषधि जा सके उतनेके डाँकव्ययकी वी० पी०से दवाई बाहिर भी भेजी जाती है। कोई ज़रूरी चिट्ठी या तार आनेपर अपने पाससे टिकट भी लगाकर औषधि बाहिर भेजी जाती है। इसके कार्यकर्त्ता लाला भगवानदासजी, बड़नगर बड़े उत्साही और परोपकारी हैं। औषधियाँ इसकी तत्काल गुणदायक हैं। यह सहायताकी अपेक्षा रखता है। खेद है कि अभी तक जैन समाजने इसे उस तरहसे नहीं अपनाया जैसा कि उसे अपनाना चाहिए। साथमें यह भी जान लेना चाहिए कि जैन जनताकी तो बात क्या, भारतवर्षमात्रमें इस ढँगका कोई दूसरा औषधालय नहीं है, कार्यकर्त्ताओंका उद्योग सराहनीय ही नहीं है बल्कि अनुकरणीय भी है। सबको सुभीतेके लिए औषधालयने चार आने, आठ आने, एक रुपया, दो रुपये, पांच रुपये, पच्चीस रुपये, पचास रुपये, और सौ रुपये तककी बहुत खूबसूरत टिकटें भी छपवाई हैं जिसको यथा-शक्ति खरीद कर इस परमोपकारी संस्थाको सहायता पहुँचाना हरएक जैनीका कर्तव्य है। नियमादि जाननेके लिए पत्र व्यवहारका पता—"**लाला भगवानदासजी** महामंत्री, मालवा दि० जैन प्रान्तिक सभा-शुद्ध औष-धालय **बड़नगर** (मालवा)"

(२) वर्षा-ऋतु-परिषह-जयः—

यह चित्र बाबू अनमोलचन्द्र जैन बी० एस० सी०, आरा* का बनाया हुआ है। उन्होंने ही हमें इसके भेजनेकी कृपा की है। इसमें **वर्षा ऋतुका** खासा चित्र खींचा गया है। **प्रातःकालका** समय है, **नदी** तरंगित हो रही है, **अरुण वरुणकी लालिमा** जलकी लहरोंमें लहरा रही है,

*आप जैन समाजके सुपरिचित व्यक्ति बाबू करोड़ीचन्द्रजी, मंत्री—"जैनसिद्धान्त-भवन, आराके" सुपुत्र हैं। हस्तचित्रणकला और फोटोग्राफीसे आपको अच्छा प्रेम है। जैन साहित्यसे भी आप गाढ़ स्नेह रखते हैं।

पहाणका भी हरी मखमलीसा अपूर्व दृश्य है। नदी पारके जिन मन्दिरके दर्शनके लिए श्रावक लोग नौकामें बैठकर जा रहे हैं। नदी तटपर मुनि महाराज वर्षाऋतुकी परीषहको जीत रहे हैं:—

शीतकाल सबही जन कांपैं,
खड़े जहाँ वन विरह डहे हैं।
झंझा वायु वहै वरषा ऋतु,
बरषत बादल झूम रहे हैं॥
तहाँ धीर तटनी तट चौपट,
ताल पालपै कर्म दहे हैं।
सहैं सँभाल शीतकी बाधा,
ते मुनि तारन तरन कहे हैं॥
(पार्श्वपुराण)

(३) श्री जैन सत्पुरुषमाला:—

इसमें जितने त्यागी, मुनि, ब्रह्मचारियोंके आप दर्शन कर रहे हैं उन सबका परिचय आगेके खास अंकोंमें दिया जा चुका है। सिर्फ सबसे नीचेकी लाइनमें विराजमान् चार व्यक्तियोंमेंसे तीसरे तो आपके परिचित लाला गेंदनलालजी, हस्तिनापुर हैं और शेष तीन निर्ग्रन्थ मुनि हैं। इनके परिचयके लिए हमने बहुत कोशिश की लेकिन खेद है कि हमें अभीतक कहींसे सफलता प्राप्त नहीं हुई। यदि फिर हमें कहींसे उपलब्ध हो जायगा तो किसी अंकमें प्रकाशित कर दिया जायगा। इसमें निम्न लिखित सत्पुरुषोंके चित्र हैं-

(१) निर्ग्रन्थ मुनि श्रीचंद्रसागरजी
(२) त्यागी ऐलक पन्नालालजी,
(३) क्षुल्लक मन्नालालजी,
(४) निर्ग्रन्थ मुनि श्रीअनंतकीर्ति,
(५) मुनि श्रीचन्द्रकीर्तिजी गुर्मडया,
(६) त्यागी आनंदीलालजी,
(७) स्व० भट्टारक श्रीविशालकीर्तिजी,
(८) भट्टारक श्रीचारुकीर्तिजी,
(९) जैनधर्मभूषण ब्र० शीतलप्रसादजी,
(१०) मुनि चंद्रसागरजी मसिडगी,
(११) मुनि श्रीसनत्कुमारजी,
(१२) लाला गेंदनलालजी गृहत्यागी,
(१३) श्री सिद्धसागर मुनि तेरडाल,

(४) निर्ग्रन्थ मुनि श्री अनन्तकीर्तिजी—पाठकोंको याद होगा कि वीर संवत् २४३९ वीं सालके खास अंकमें आपका एक चित्र प्रकाशित हो चुका है। लेकिन इस साल दुबारा उसी चित्रको इसलिए प्रकाशित करना उचित समझा कि इस बार हमको आपका जीवनचरित्र कुछ विशेषरूपसे प्राप्त हुआ है। नीचे जो आपका सामान्य परिचय दिया जा रहा है उसे निडिकारनिवासी एन० श्री वर्मा श्रेष्ठीकी लिखी हुई एक अँगरेजी पुस्तक परसे झालरापाटननिवासी बाबू दौलतरामजी बी० जे० ने हमें हिन्दी अनुवाद करके भेजनेकी कृपा की है। इसके लिए हम उक्त दोनों महाशयोंके आभारी हैं। कानड़ा (दक्षिण) प्रान्तमें 'पारदी' नामका एक ग्राम है। यहाँपर सेठ अप्पूबलालजी नामके एक दिगम्बर जैन रहते थे। आपकी स्त्रीका नाम पुन्वती था। इन्हींकी कुक्षिसे हमारे अनन्तकीर्तिजीने जन्म ग्रहण किया। आप अपने माता पिताके दूसरे पुत्र थे। आपका जन्म तारीख २३ अप्रेल

सन् १८८३ शनिवारको हुआ। कुछ बड़े होनेपर देश भाषाकी एक ग्रामीण पाठशालामें आपको पढ़नेके लिए भेजा गया। आपकी १२वीं सालसे १३वीं सालकी आयुके भीतर ही भीतर आपके माता पिता दोनों इस असार संसारसे चल बसे। केवल एक ही वर्षके अंदर माता पिता दोनोंकी मृत्यु हो जानेसे आपको अपनी पढ़ाई बंद करदेनी पड़ी। इस समय दक्षिण कानड़ा प्रान्तके जैनी लोग अन्य जातियोंसे शिक्षामें बहुत ही पिछड़े हुए थे और अब भी पिछड़े हुए हैं।

ये अनन्तकीर्तिजी और इनके ज्येष्ठ भ्राता अपने बड़े-बूढ़ोंकी सब जायदाद लेकर अपनी रक्षा करनेके लिए अपने नानेरे निल्लिकार ग्राममें चले गये। यद्यपि यहाँ भी आगेकी पढ़ाई पढ़नेकी कोई आशा नहीं थी, तो भी आपने श्रीमती परिश्रमती आर्यिकाजीसे रत्नकरण्डश्रावकाचार, द्रव्यसंग्रह और तत्त्वार्थसूत्र सीखकर कंठस्थ करनेका सौभाग्य प्राप्त किया। इन्होंने देश भाषाकी भी कई धार्मिक पुस्तकें पढ़ीं। इन्होंने रत्नाकरजी कृत भारतेश्वर, चंद्रशेखरजी और पद्मलाभजीकृत जैन रामायण, मंग्रसाकृत हरिवंशपुराण और सम्यक्तकौमुदी, शांति कीर्तिजीकृत आदिनाथ चरित्र, बंधुवर्माकृत जीवसंबोध, चांद्या उपाध्यायकृत जैनाचार, अर्हद्दासकृत संस्कृत मुनिसुव्रत कविरत्न टीका सहित जो कानड़ी लिपिमें लिखा हुआ था इन सबकी नकल की। आपकी लिखाई सुन्दर और मनमोहिनी है। इन्होंने श्रवन-बेल-गुल-हुम्बछ और ऐसे ही अन्य कई पवित्र स्थानोंकी यात्रा की और बंगलोरके मार्गमें गुडीबंद स्थानपर स्वर्गवासी निर्ग्रन्थ मुनि श्री चन्द्रकीर्तिजी महाराजकी वैयावृत्य व दर्शन करनेको ठहरे। इसी दिनसे उक्त मुनिश्रीके आशीर्वादसे इन्होंने अष्टमी और चतुर्दशीके व्रत ग्रहण किये। और इस प्रकार यात्रा करते हुए घरको लौटे। ता० २१ मार्च सन् १९०८ ई० को इनका विवाह सम्बंध दक्षिण कानड़ा प्रान्तके कुटबल ग्रामनिवासी श्रीयुत नेमिराजजीकी कन्या श्रीमती पद्मावतीसे हुआ। पति पत्नीमें ऐसी सच्ची प्रीति थी कि पूर्व मानों ये दोनों पूर्व जन्ममें भी पति पत्नीके ही रूपमें रहे हों। किन्तु इस कथनके अनुसार कि 'संयुक्तानां वियोगश्च भविता हि नियोगतः' इनकी प्रिया स्त्री एक बालक उत्पन्न करके परलोक सिधार गई और वह बालक भी जीता न बचा। इस कथनके अनुसार कि "पंफुलीति हि निर्वेगो भव्यानां कलपाकतः" इन कारणों पाकर आपने ता० १८ जुलाई सन् १९०९ ई० को ब्रह्मचर्य व्रत धारण कर लिया। अंतमें आप मूड़बिद्री गये। वहाँ आपने छः मास तक स्वस्ति श्री चंद्रकीर्ति पण्डिताचार्यवर्य और महाशय हरिजी गजपतिसे उच्च कक्षाका धार्मिक ज्ञान प्राप्त किया। तत्पश्चात् आपने अपना सब द्रव्य अनन्तनाथ स्वामीके मन्दिर, 'जैनदिगम्बरवाणीविलास पाठशाला' और निल्लिकारके पुस्तकालयमें दान दे दिया। १९१० में जिस समय श्री गोमटेश्वरस्वामी-

का मस्तकाभिषेक हुआ था उस समय इन्होंने मूड़बिद्रीसे श्रवण-बेल-गुल तक जिस समय बड़ा भयानक और गर्मीका महीना था पैदल ही यात्रा की। रविवार ता० २५ जून सन् १९११ ई० को निल्लिकार ग्रामके श्री अनंत-नाथस्वामीके जैनमंदिरमें इन्होंने उत्कृष्ट श्रावकके व्रत अर्थात् ऐलक प्रतिमाको धारण किया जिससे कि आपको एक कोपीनकी ही चिन्ता रह गई। ता० ३ फर्वरी सन् १९१२ ई० तक ये एक दिन छोड़कर प्रत्येक दूसरे दिन आहारको जाया करते थे। उस देशका जल वायु गरम होनेपर भी आप प्रत्येक दिन आहार नहीं लेते थे। इन सबके साथ ही चतुर्दशीके दिन प्रतिमासके अंतमें ये केश-लौंच भी किया करते। शनिवार ता० २८ मई सन १९१२ ई० को इन्होंने कोपीनको भी त्याग कर वास्तविक कल्याणकारी निर्ग्रन्थ अवस्था धारण की और तब ये प्रत्येक चौथे दिन आहार लेने लगे। अर्थात् जिस दिन आहार लिया उससे तीन दीन पीछे आहार लेना। यह नियम २२ मार्च सन् १९१३ तकके लिये था। यदि किसी समय आहारके दिन भी नियमानुकूल भोजन नहीं मिलता तो भूखे ही जिनमन्दिरजीको लौट जाते और इस घटनाके फिर तीसरे दिन जाकर आहार लेते। उस समय इनकी शारी-रिक अवस्था प्रत्येक मनुष्यको रोमांचकारी हो गई। वे कड़ी धूपमें तप किया करते और रातको केवल एक घंटा ही निद्रा लेते और वह भी एक ही आसन या करवट से। ब्रह्मचारी गंगाप्रसादजी और बिहारीलालजी आपसे धार्मिक ज्ञान सीखनेके लिए दो महीने तक इनकी सेवामें रहे। जुलाई मासके लगभग सन् १९१३ ई० में आपको पित्त प्रकोपकी व्यथा उत्पन्न हुई थी। परन्तु इन धर्मवीर महात्माने अपने दृढ़ व्रतोंकी रोगके समय भी बड़ी सावधानीसे रक्षा की। दिसम्बर सन् १९१४ ई० में निल्लिकार ग्रामको छोड़कर आप बंगवाड़ीको चले गये। वहाँ अतिभयानक श्रवण गुडु नामी वनमें जहाँ जाते हुए लोग भय करते, सूर्यनारायणके सुन्दर प्रकाशमें एक दिनभर ध्यानमग्न रहे। इनके इस वीरत्वके कार्य और पवित्र उपदेशोंने वहाँके लोगोंमें इनके प्रति श्रद्धा और भक्ति उत्पन्न कर दी। जनवरी सन् १९१५ में ये श्रवण-बेल-गुल रवाना हुए। इस स्थानके वासी इनका बड़ा आदर सत्कार कर रहे हैं। बड़ी पहा-ड़ीके पास एक छोटे मन्दिरमें इन महात्माके दर्शन हो सकते हैं। गत वर्षके जनवरी मासमें ये पवित्रात्मा छोटी पहाड़ीपरकी एक बहुत भयानक गुफामें प्रवेश कर गये। इसी स्थान-पर आचार्यवर्य भद्रबाहुस्वामी भी समाधिस्थ हुए थे। इन मुनिराजने एक दिनभर यहीं ध्यानमें बिताया। माम जनवरी सन् १९१६ इस्वीमें उस पवित्र पुरुषने जो कि अगला पट्टाचार्य होनेवाला था इन धर्मात्माके आशी-र्वादसे दीक्षा ली। आपका चारित्र शास्त्रानुकूल है। समंतभद्रस्वामीके निर्देश किये हुए तप स्वीके सब लक्षण आपमें विद्यमान हैं। यथा:—

'विषयाशावशातीतो निरारम्भोऽपरिग्रहः।
ज्ञानध्यानतपोरक्तस्तपस्वी स प्रशस्यते।

(५) शोलापुरमें जैनसिद्धान्त-विद्यालयका डिपुटेशनः—

मुरैनाके 'जैनसिद्धान्तविद्यालय' से जो कि लब्ध प्रतिष्ठ मान्यवर **पं० गोपालदासजी** बरैयाकी अध्यक्षतामें सुचालुरूपसे चल रहा है, पाठक परिचित होंगे। उसने जैसे कुछ जैन विद्वान् तैयार किये हैं और उनसे जो यत्र तत्र समय २ पर धर्म जागृति हो रही है उससे पाठक अपरिचित न होंगे। ऐसे विद्यालयका अर्थ-कष्टमें रहना अनुचित था। अतः वहाँके संचालक गत वर्षमें शोलापुर गये थे। उस समय वहाँके प्रतिष्ठित सेठ हरिभाई देवकरणवालोंने विद्यालयको रु० २८०००) रु० इसलिए दिये कि जिसकी व्याजसे वहाँके उच्च कोटिके अध्यापकोंका वेतन प्रतिमास चुकाया जाया करे। सेठजीकी इस उदारताके लिए जैनसमाज ऋणी है। आपने "भारतीय जैनसिद्धान्तप्रकाशिनी संस्था" के लिए भी एक मुश्त १५०००) रु० प्रदान किये हैं। इसी तरह आप समय २ पर और भी दान किया करते हैं। जिससे कि जैन समाजकी बड़ी २ मार्केकी आवश्यकताओंकी पूर्ति होती रहती है। जैन समाजको आपसे अभी और भी कई महत्त्वपूर्ण कार्योंके लिए आशा रखनी चाहिए। यह उसी समयका ग्रूप फोटो है जब कि यह डेपुटेशन शोलापुरको गया था। जिन२ माहानुभावोंके चित्र इसमें शामिल है उनकी नामावली चित्रके साथमें प्रकाशित की गई हैं। सेठ हरीभाई देवकरणवालोंकी पीढ़ी सारी जैन समाजमें प्रसिद्ध है इन्हींके सुपौत्रों सेठ वालचंदजी, शेठ हीराचंदजी और सेठ फूलचंदजीकी इस विद्यादानकी उदारताका अनुकरण हमारे अन्य श्रीमानगण भी करेंगे ऐसी हमें पूर्ण उम्मेद है।

(६) चतुरबाई-श्राविका-विद्यालय शोलापुरः—

शेठ रेवजी धनजी गुंजोठीकरनी भार्या श्रीमती चतुरबाईए पोतानी हयतिमां रु० ११०००) आपी आ संस्था स्थापवानुं दर्शावतां ते स्वर्गीय दानवीर शेठ माणिकचंदजीने हाथे ४ वर्षथी खोलवामां आवी हती जेमां अभ्यास करती श्राविकाओ, अध्यापिकाओ तथा व्यवस्थापिकाओनो आ ग्रुप छे. आ संस्थानो हाल ३५स्त्रीओ तथा बालिकाओ लाभ ले छे। सरकारी ५मां धोरण सुधी अभ्यास चाले छे, जे साथे धर्म-शिक्षण पण अपाय छे. अध्यापिकाओ त्रण छे तथा श्रीमती कंकुब्हेन खास करीने धर्म-शिक्षण आपे छे. एना सेक्रेटरी शेठ रावजी सखाराम दोशी उत्साही होवाथी आ संस्था उत्तरोत्तर वृद्धि करी रहेली छे।

(७) जैनकुमारसभा, झालरापाटनका वार्षिकोत्सवः—

इस चित्रके बीचमें आप जिन मुनि महाराजके दर्शन कर रहे हैं वे निर्ग्रन्थ मुनि श्रीचन्द्रसागरजी महाराज हैं। आपहीके उपदेशांकुशसे झालरापाटन केम्पमें एक जैनकुमार सभाकी स्थापना हुई है जिसके
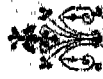
द्वारा एक पुस्तकालय और एक औषधालय भली भाँति चल रहा है। आत्मोन्नति और परोपकार सभाका मुख्य उद्देश है। इस उद्देशका प्रचार करनेके लिए इस सभाने अपने सभासदोंके फार्म और सर्टिफिकेट शास्त्रके सिद्धान्तों और नियमोंके अनुसार तैयार करवाये हैं। प्रत्येक जैनीको इस नवीन और धर्मानुकूल कार्यकी कद्र करके अपना और अपने जाति भाइयोंका कल्याण करना चाहिए। एक पैसेका कार्ड मैनेजर—"श्री जैनकुमार सभा झालरापाटन केम्प" के नाम डालकर सभाकी नियमावली मँगवाकर देखना चाहिए। सभासदोंका फार्म मुनिश्रीके उपदेशानुसार ही रचा गया है। इस सभाके मंत्री-बाबू दौलतरामजी बी० जे० उत्साही नवयुवक हैं।

इस चित्रमें मुनि महाराजके पीछे जो कपड़े ओढ़े खड़े हैं वे ब्रह्मचारी कुं० दिग्विजयसिंहजी हैं। आपका विशेष परिचय देना निरर्थक है। आजकल आप "ऋषभ-ब्रह्मचर्याश्रम, हस्तिनापुर" में अपनी शक्तियोंका सदुपयोग रहे हैं।

(८) जैन-एंग्लो-संस्कृत स्कूल, पहाड़ी धीरज—देहली:—

इस स्कूलके कर्त्ता-धर्त्ता देहलीके रईस लाला जग्गीमलजी साहिब हैं। आप इसकी उन्नतिमें विशेष भाग लेते हैं। पहिले यह स्कूल मामूली पाठशालाके ढँगपर चलता था लेकिन अब यह रजिस्टर्ड हो गया है। इसमें विषय सरकारी स्कूलोंमें पढ़ाये जाते हैं वे तो पढ़ाये ही जाते हैं, इसके अलावा धार्मिक और संस्कृतका विषय और अधिक पढ़ाया जाता है। इस स्कूलसे पास हुए छात्रोंको सरकारी प्रमाण-पत्र मिलता है। "ऋषभ-ब्रह्मचर्याश्रम, हस्तिनापुर" में कुछ दिनों तक जो अध्यापकी कर चुके हैं ऐसे दो अध्यापक भी इसमें शिक्षा दे रहे हैं जिससे इस स्कूलमें जातीय-प्रेमका दृश्य शिष्य-गुरुओंमें अच्छा देखा जाता है जिसकी आवश्यकता आजकलके सरकारी स्कूलोंमें बहुत है। इस स्कूलके वार्षिकोत्सवके समयका ही यह चित्र है।

(९) जैन-पाठशाला-स्कूल मेरठ सदर:—

सन् १९०८में यह स्थापित हुआ था। बहुतेरे इस समय इसमें मिडिल तककी पढ़ाई हो रही है। द्रव्याभावके कारण अभी यह रजिस्टर्ड नहीं हो सका है। इस कार्यके लिए इसके ध्रौव्य फंडमें कमसे कम ५०००) रु० होने आवश्यकीय हैं। वे अभी नहीं हो सके हैं। इस समय इसमें कोई १५० छात्र शिक्षा पा रहे हैं। १० अध्यापक हैं। जैन अजैन सभी छात्र इससे लाभ उठा रहे हैं। और पढ़ाई सब यूनिवर्सिटीके अनुकूल होती है, सिर्फ धर्मशिक्षा विशेष है। कर्त्ता-धर्त्ता बाबू रघुनाथप्रसाद गोयल बी० एस० सी० एल० एल० बी० मेरठ हैं। हमारे मेरठके भाइयोंका कर्तव्य है कि इसके ध्रौव्य फंडकी कमीको शीघ्र पूरी कर दें।

श्री भारतीय-जैनसिद्धान्त-प्रकाशिनी संस्थाके उत्तम सस्ते ग्रंथ।

ॐ

गांधी हरीभाईदेवकरण-जैनग्रंथमालाका प्रथम ग्रंथ।

स्वर्गीय पंडित सदासुखजीकृत अतिशय सरल भाषावचनिका टीका।

अर्थप्रकाशिकाजी।
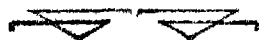
यह ग्रंथ १२ वर्ष पहिले कोल्हापुरमें ५०० प्रति छपा था। वह बहुत अशुद्ध भी छपा था, परंतु छपते ही हाथों हाथ बिक गया। अनेक महाशयोंको यह ग्रंथ मिला ही नहीं, वे सब स्वाध्यायके लिये तरसते रहे, बंबईमें मांगपर मांग आया करती थीं। यद्यपि बहुतसे स्वाध्याय पिपासु महाशयोंने इसके बदलेमें **सर्वार्थसिद्धि** लेकर इसके स्वाध्यायकी प्यास मिटाई होगी, परंतु सर्वार्थसिद्धि बहुत कठिन ग्रंथ है, पहिले इस **अर्थप्रकाशिका**का स्वाध्याय करके फिर सर्वार्थसिद्धिका स्वाध्याय किया जाय तो सर्वार्थसिद्धि ठीक २ समझमें आसकती है। इसी कारण ही हमने इसे बड़े परिश्रमसे प्राचीन हस्तलिखित प्रतिसे मिलाकर बड़ी शुद्धताके साथ बंबईके निर्णयसागरके बड़े मोटे सुंदर टाइपमें ५० पौंडके बढ़िया कागजपर खुले पत्रोंमें बढ़िया छपाईसे छपाकर तैयार किया है। जिस कागजपर यह ग्रंथ तैयार हुआ है वह कागज आठ रुपये रिमकी जगह आजकल १८) २०) रुपये रिमका हो गया है। सिवाय इसके छपाई स्याही मजूरी सब ही युद्धके कारण तेज हैं। यदि कोई बुकसेलर इसे छपाता तो ५) या ६) रुपयेसे कम कीमतमें कदापि नहीं दे सकता था, परंतु हम शोलापुरनिवासी दानवीर श्रेष्ठिवर्य **हरिभाई देवकरणजी** गांधी एंड सन्सकी खास आज्ञा होनेसे इस संस्थाके पक्के ग्राहकोंको तो सुलभ मूल्य २॥) रुपयेमें भेजते हैं और सर्वसाधारणको ३॥) रुपयेमें भेजते हैं। **पक्का ग्राहक** वही हो सकता है जो संस्थासे छपनेवाले भाषा व भाषाटीकासहित सभी ग्रंथोंकी एकएक प्रति लेनेकी प्रतिज्ञा करके १) रु० भेजकर रजिष्टरमें नाम लिखवा ले। अतएव जिनको संस्थासे छपे हुए कुल ग्रंथ लागतके मूल्यसे लेना हो, वे १) रु० भेजकर पक्के ग्राहकोंमें नाम लिखवाकर २॥) रुपयेमें यह महान् ग्रंथ मगा लें और जो ऐसा करनेमें असमर्थ हों, वे ३॥) रुपयेमें मगा लें। और जो महाशय इस संस्थासे छपे हुए व छपनेवाले समस्त संस्कृत व भाषाके ग्रंथोंकी एकएक प्रति विना मूल्य संग्रह करना चाहें, वे एकबार १००) रुपये भेजकर इस संस्थाके **स्थायी सभासद** (सहायक) बन जावें। उनके पास सब ग्रंथोंकी एक एक प्रति हमेशा विना मूल्य भेजी जायगी। डांकखर्च सबको जुदा देना होगा।

निर्ग्रन्थ मुनि, ऐलक, क्षुल्लक, ब्रह्मचारी आदि सत्पुरुषोंका ग्रुप.

मनोगति-परीक्षा

(ले०—तत्त्व-बुभुत्सु, आगरा)

आज मैं जिस विषयपर यह लेख लिखने बैठा हूँ, वह वास्तवमें, घर-गिरिस्तीके काम-धन्धोंमें बेसुध होकर लगे रहनेवालोंके लिए निहायत कठिन है, पर उनके लिए यह है बहुत उपयोगी। इसके बिना वे अपने विषयमें सन्तोषजनक उन्नति नहीं कर सकते, शासक शासन नहीं कर सकता, किसी विपत्तिसे घबड़ाया हुआ व्यक्ति धैर्य नहीं धर सकता, विद्यार्थी अपने पाठका रहस्य नहीं समझ सकता। एवं किसी भी विभागका मनुष्य अपने विषयमें विशेष उत्कर्ष प्राप्त नहीं कर सकता।

इस विषयकी झलक जैन-धर्मके ग्रन्थोंमें कुछ पाई जाती है जैसा कि आगे मैं लिखूँगा। पर जैन-धर्मके ग्रन्थोंमें उसकी झलक पाई जानेपर भी जैन समाज, और जैन समाजके अधिकांश पण्डित लोग उससे अपरिचित हैं क्योंकि ग्रन्थोंको रट लेना या उसकी इतनी जानकारी प्राप्त कर लेना जिससे किसी प्रश्नका उत्तर दिया जा सके, दूसरी बात है, और उस विषयको अनुभवमें लाकर अपने उपयोगमें लाना—उससे लाभ उठाना और बात है। यह विषय अनुभवसे ही सर्वथा संबन्ध रखता है।

मैं एक ढाबे—बीसी—में रसोई जीमता था। उसमें वे लोग भी जीमते थे जो रसोइयोंको नियत रुपयोंसे कुछ अधिक भी दिया करते थे और 'हमें खाना अच्छा मिले, जल्दी गिलास थाली तैयार हो जाय करें' इस स्वार्थ-भरी इच्छासे उनकी लल्लो-चप्पो भी किया करते थे। तदनुसार उनकी भावनाएँ ढाबेके हुश पूरी भी किया करते थे। अर्थात् ढाबेमें जीमनेवालोंका जब जमघट इकट्ठा होता था उस समय वे लल्लो-चप्पोबाज़ लोग पहिले बुलाये जाते थे, उनकी खातिरी अधिक होती थी। और इनसे अतिरिक्त लोग जो उनसे पहिले आकर अपना आसन जमाते थे, जिनको कि पहिले जीमनेका सर्वथा हक प्राप्त था वे बेचारे बैठेके बैठे ही रह जाते थे और सबसे पीछेसे उनकी ख़बर ली जाती थी।

हर्ष है कि मैं इन पीछेसे ख़बर ली जानेवालोंमेंसे ही एक था क्योंकि मुझे रिश्वत देना अन्याय लगता था। अतः मैं न उनकी कुछ विशेष मुट्ठी गरम करता था और न किसी प्रकारकी खुशामद ही। महीना पूरे होनेपर उनका नियत रुपया दे देता था और समयपर भोजन कर आता था।

लेकिन इस दृश्यको देखकर मैं मन ही मन कुढ़ता अवश्य रहता था। जब कभी मुझसे पीछे आनेवाला व्यक्ति मुझसे पहिले जीमनेको बैठार दिया जाता था उस समय मेरे शरीरमें आग लग जाती और जल भुनकर खाक हो जाता, लेकिन बोलता कुछ न था।

पाठक सोच सकते हैं कि इस तरह निरन्तर मन ही मन कुढ़नेसे कैसे काम चल सकता था ! आखिरको वहाँसे मेरे धीरे २ पैर उखड़ने लगे। और मैं किसी ऐसे बासेकी पूँछ-ताँछ करने लगा जहाँके कार्यकर्ता न्यायशील हों। इस दूषणके अलावा अब मुझे उस बासेमें धीरे २ कई और दूषण नज़र आने लगे। मुझे अब वहाँ धुआँ भी सताने लगा और मैं यह विचार-सिद्धान्त बनाने लगा कि इस धुएँसे मेरी आँखें खराब हो जायगीं, भोजनके समय खराब विचार आनेसे मन्दाग्नि हो जाती है और उसका रस अच्छा तैयार नहीं होता, ऐसा आयुर्वेदमें लिखा हुआ है अतः मेरे मनमें जो भोजनके समयमें दुःख होता है न जाने उससे क्या२ नुकसान न होंगे, रसोई भी कुछ कच्चीसी मालूम होने लगी, भोजन पीछेसे ठंडा खानेको मिलता था उससे भी अनेक हानियाँ दिमागमें याद आने लगीं। इसके अतिरिक्त और भी बहुतेरी खराबियाँ मुझे वहाँ नज़र आने लगी। जिनका फल अन्तमें यह हुआ कि वह बासा मुझे छोड़ ही देना पड़ा।

इसके अनन्तर मैंने क्या किया ? इसके लिखनेकी विशेष आवश्यकता नहीं, पर ऊपरके दृष्टान्तसे पाठक यह अवश्य पा सकते हैं कि अगर किसी चीज़से हमारा मन खट्टा हो जाय तो मनकी—बुद्धिकी ऐसी आदत है कि वह उसके प्रतिकूल ही प्रतिकूल विचार दिमागमें उत्पन्न किया करती है—ऐसे ही ऐसे सिद्धान्त निकालती है कि जो उसके प्रतिकूल ही पड़ें।

इसी प्रकार किसी चीज़के अच्छा लगनेके विषयमें है अर्थात् यदि हमें कोई चीज़ अच्छी लगती है तो उसके गुण ही गुण हमारी समझमें आते जाते हैं, बुराइयाँ बहुत कम।

ऊपर लिखी घटना एक साधारण घटना है। ऐसी घटनाएँ प्रायः सभी आदमियोंपर बीतती हैं। यहाँ तक कि निरन्तर इन्हीं घटनाओंसे काम करना पड़ता है। लेकिन आश्चर्य है तो यह कि ये किसीके ध्यानमें नहीं आतीं। मनुष्योंका मन दिनों-रात इसी तरहकी उठाई-धराई करता रहता है, पर उन्हें खबर नहीं लगने पाती कि हमारा मन इस समय क्या काम कर रहा है।

जैन ग्रन्थोंमें कई जगह लिखा है कि 'पंचम कालके पण्डित अपनी कषायोंके अनुसार सिद्धान्त गढ़ेंगे' इस विषयका मैं आज यह विवेचन तो नहीं कर सकता कि पंचम कालके पहिलेके विद्वान् कषायोंके अलावा और किसके अधारपर सिद्धान्त गढ़ते थे। पर हाँ यह समझमें अवश्य आता है कि आज कल ऐसा अवश्य होता है। जिस बातको मेरी इच्छा नहीं चाहती इसीके प्रतिकूल युक्तियाँ मेरे दिमागमें आवेंगी, और वही दूसरोंको बतलाऊँगा और जनताके सामने मैं उसे इस रूपसे रक्खूँगा कि जिसको देखकर लोग खुश हो जावें और उसे ग्रहण करनेकी ओर झुक जावें।

दूसरें-कहीं २ यह भी लिखा है कि 'मनुष्यके बुरे-भले जैसे कुछ विचार उठते हैं वे पूर्व संस्कारोंके अनुकूल उठते हैं'। आत्मामें-मनमें-बुद्धिमें-संस्कार दो तरहके होते हैं। एक तो जन्मके पहिलेके और एक जन्मके बादके। जन्म होनेके पहिलेके संस्कार किस तरह होते हैं यह बात मैं स्पष्ट नहीं जानता, और जन्मके बादके संस्कारोंका प्रकार मैं अपनी एक आत्म-कथाके द्वारा बतला ही चुका हूँ।

यह बात ज़रूर है कि दोनों प्रकारके संस्कारोंका सुधार या परिवर्तन अवश्य हो सकता है, और होता है। और तो क्या संस्कारोंका परिवर्तन ही चरित्र-गठन है, आत्मोन्नति है, स्वभावका अच्छा बनाना है और शिक्षाका भी यही मूल उद्देश्य है।

यद्यपि विचारोंका उच्च बनाना-संस्कारोंका शुद्ध करना आदि वाक्योंके द्वारा कहे हुए उस एक पदार्थकी प्राप्ति मनुष्य अनेक प्रकारके उपायोंसे करते हैं, पर मेरे ख्यालसे वे सब बहुत ज्याद: समय लगाते हैं। इस लिए मेरे ध्यानमें एक दूसरा ही उपाय अच्छा जँचता है। वह क्या है? इसका निर्णय इस नीचेके पैराग्राफसे हो जायगा।

मनोगति-परीक्षा—मनका स्वभाव ऐसा चंचल है कि इससे अधिक गतिमान् पदार्थ शायद ही कोई हो! यह सब पदार्थोंसे जल्दी चलनेवाला और सब तरहकी चाल चलनेवाला है। कभी २ यह घोड़ेकी तरह सरपट दौड़ लगाता है, कभी यह कुदक २ कर मेंढककी चाल चलता है, और कभी २ यह चींटीकी तरह रेंगता है।

मनकी गतिकी इन उपमाओंमें बड़ा तत्त्व भरा हुआ है। जिस समय किसी विपत्तिके आ जानेपर मन घबड़ा उठता है उस समय इसकी गति घोड़ेकी तरह होती है अर्थात् यह इतनी जल्दी चलता है जिसमें इसको बिल्कुल भी किसी पदार्थका स्पष्ट बोध नहीं होने पाता, नवीन बात कोई नहीं सूझती। जिस समय यह निकम्मा होता है—किसी कामकी ओर इसकी प्रवृत्ति नहीं होती—उस समय इसकी मेंढककीसी गति होती है अर्थात् उस समय एक विषयका यह विचार करता २ दूसरे पदार्थका विचार ऐसे अनुक्रमसे करता है कि पहिले पदार्थका और दूसरे पदार्थका क्या संबन्ध है? यह समझमें आना मुश्किल है। और जिस समय यह निर्द्वंद अवस्थामें निश्चिन्ततासे बैठता है उस समय इसकी गति चीटींकीसी होती है अर्थात् उस समय यह क्रमसे चलता है और रास्तेमें आते हुए पदार्थोंको थोड़ा-बहुत छूता अवश्य जाता।

इस पिछली दशामें एक बात और हो सकती है। वह यह कि मनुष्य इस बातको जान भी सकता है कि इस समय मेरा मन कहाँ है! किसका विचार करते २ कहाँ पहुँच गया, किस ओर अधिक जा रहा है? इसका क्या कारण है? इत्यादि। उस समय मनुष्यको अपनी गलतियोंका यथार्थ भान हो सकता है। उस समय
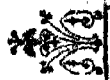
अपनी गलतियोंका जो वह पछितावा करता है उसका असर बहुत गहरा होता है। बस यही चारित्र बनानेका-अपनी उन्नति करनेका-अपना निकाश करनेका अवसर है।

बहुतेरे निज-चरित्र-सुधाराभिलाषी इस विषयमें बड़ी २ गलतियाँ करते रहते हैं। वे इस विचारसे कि 'काममें लगे रहनेसे मन विषयोंकी ओर नहीं जाता' रातदिन इस तरह काममें लगे रहते हैं कि वे अपने आपेकी भी याद भूल जाया करते हैं। लेकिन उन्होंने कभी भी इस बातकी जाँच नहीं की कि जिस समय हम काम करते हैं उस समय हमारा मन कहाँ रहता है! उन्हें याद रखना चाहिए कि उस समय उनका मन मौज उड़ाता हुआ, इधर उधर घूमा करता है जिसका कि उनको पता तक नहीं लगता। सिर्फ अपने अभ्यस्त संस्कारोंसे काम होता जाता है। जिस तरह कि अगर हमारे पलकके ऊपर कोई मक्खी बैठ जाय तो पलक अपने आप झपक जाता है। यह सिर्फ संस्कार है। इसमें प्रमाण यह है कि जब वे कुछ लिखने बैठते हैं उस समय कभी २ वे उसे भी लिख जाते हैं जो कि पासमें बैठे हुए दूसरे लोगोंकी बातोंचीतोंसे सुन पाते हैं अथवा लिखते समय किसी दूसरी पुस्तकपर नज़र जानेसे जो देखा जाता है।

अस्तु मनुष्यको अपनी मनोगतिकी हेमशा खबर रखनी चाहिए।

रतलाम बोर्डिंगका वार्षिक अधिवेशन।

'सेठ माणिकचंद पानाचंद दिगम्बर जैन बोर्डिंग हाउस रतलामका' तृतीय वार्षिक अधिवेशन ता० १२-१०-१६ को सवेरे बहुत धूमधामके साथ श्रीमान् नायब दीवान साहेब पंडित सालिग्रामजीके सभापतित्वमें हुआ था जिसमें प्रथम ही दो विद्यार्थियोंद्वारा मंगलाचरण किये जाने बाद बम्बईनिवासी चौकसी लल्लूभाई लखमीचंदजीके प्रस्ताव और सेठ रतनचंदजीके समर्थन करनेपर श्रीमान् नायब दीवान साहेबने सभापतिका आसन ग्रहण किया, पश्चात् संस्कृत श्लोकोंद्वारा विद्यार्थियोंने सभापतिका स्वागत किया।

अनंतर सुपरिंटेंडेंट कालूरामजीने इस संस्थाकी रिपोर्ट सुनाई जिसमें संस्थाकी व्यवस्था, विद्यार्थियोंका वर्ताव, मकानकी हकीकत, परीक्षाओंके नतीजे, समयक्रम, लाइब्रेरी आदिका संक्षिप्त विवरण था। रिपोर्टको सुनकर सब लोगोंने संतोष प्रकट किया। फिर पंडित कस्तूरचंदजी महोपदेशक, मास्टर दरयावसिंहजी सोधिया, ब्रह्मचारी गोकुलचंदजी, गांधी नेमचंद नाथजी दोहद और विद्यार्थी रतनलाल गरोठ आदि महाशयोंने बोर्डिंग हाउसका उद्देश, फायदे, कर्तव्य आदिका विवेचन करते हुए शिक्षा संबंधी व्याख्यान दिये जिनका असर पब्लिकपर अच्छा पड़ा। इस वक्तपर सभाभवन जो कि बोर्डिंग हाउसके निजी मका-

नमें खास तौरपर ऐसे ही अधिवेशनों सभाओं आदिके लिए बनवाया गया है, खचाखच भर गया था। अंदाज़न ५०० से अधिक जन संख्या थी। जिसमें शहरके तमाम अमलदार वर्ग, दीवान साहेब, ठाकुर साहेब, जज साहेब, मजिस्ट्रेट साहेब, तहसीलदार साहेब, सुप्री० पोलिस आदि बड़े २ अफसरान् लोगोंने शरीक होकर भवनको सुशोभित किया था। स्कूलोंके प्रायः सभी कार्यकर्त्ता गण, बोर्डिंगोंके तमाम विद्यार्थी गण, शहरके प्रतिष्ठित सेठियाओं, मुंबई, दाहोद, कुशलगढ़, सागवाड़ी, परतावगढ़ सालमगढ़, इंदोर, भोपाल, बड़नगर, गरोठ, कुंडलपुर, रानापुर थांदला झाबुआ आदि ग्रामोंके करीबन ५० महाशयोंने जल्सामें शामिल होकर भवन तथा जल्साकी शोभाको बढ़ाकर कार्यकर्त्ताओं तथा विद्यार्थियोंके उत्साहको बढ़ाया था।

ऐसे ही समय हमारे श्रीमान् सभापति साहेबका निम्न लिखित प्रभावशाली व्याख्यान हुआ जिसको लोगोंने श्रवण कर शांतिता धारण की और अपनी खुशी करतालोंद्वारा ज़ाहिर की।

श्रीमान् नायब दीवान साहेब पं० सलिग्रामजीका व्याख्यान।

हाज़रीन् जलसा!

मुझको आज आपके इस सालाना जल्सेमें शरीक होनेकी बहुत खुशी है और मैं पहिले बोर्डिंग स्कूल कमेटीका इस बातका शुक्रिया अदा करता हूं कि उन्होंने इस साल मुझको जल्सेका प्रेसीडेण्ट या प्रमुख तजवीज़ किया है। यह जलसा एक ऐसे कामकी सालाना यादगारसे तअल्लुक़ रखता है जिसका मक़सद तरक़्क़ी तअलीम है और इसलिए मैं इस अयज़ाज़ी ओहदेको बाइस फ़ख़्र समझता हूँ।

आपकी सन् १९१३ व १४ की रिपोर्टसे मुझको मालूम हुआ कि यह बोर्डिंग स्कूल माह अक्टूबर सन् १९११ ई० में क़ायम हुआ और उसके बाद सन् १९१२ व १९१३ ई० में इसके मुतअल्लिक़ सालाना जल्से हुए, मगर सन् १९१४ व १९१५ ई० में ब वजह उस खोफ़नाक जंगके जिसमें तक़रीबन सारी महज़ब दुनिया शरीक है और जो अर्सा क़रीबन सवा दो सालसे चल रहा है, ये मामूली जल्से मुलतबी रहे। आपने इस साल यह जलसा किया। यह तजबीज़ आपकी मुझको बहुत मुनासिब मालूम होती है, क्योंकि ऐसे जल्सोंके मौकोंपर हर एक कारखानोंकी सालभरकी तरक्कीका हाल मालूम हो जाता है और उसमें अगर कोई खराबियाँ वाक़अ हो गई हों तो उनको साफ़ करनेका एक मौका मिल जाता है। आप ख़याल करें कि जिस मकानको थोड़े दिन तक साफ़ न किया जावे तो उसमें किस क़दर कूड़ा करकट इकट्ठा हो जाता है। जिस खेतको साफ़ न किया जावे उसका घास फूंस अस्ली चीज़को जो उसमें लगाई जाय नुक़सान पहुँचा देता है। इसी तरहसे जिस कारख़ानेकी सफ़ाई न की जावे उसमें ऐब पैदा होकर जो उस कारख़ानेका अस्ली मतलब है उसके ज़ायअ हो जानेका हमेशा अन्देशा रखना चाहिए और यही

वजह है कि इस क़िस्मके सालाना जल्से उसके लिए मुफ़ीद समझे जाते हैं। अलावा इसके मैं जहाँ तक ग़ौर करता हूँ हिन्दुस्तानियोंमें आम तौरपर और मालवाके लोगोंमें ख़ास तौरपर और रतलामके लोगोंमें उससे भी ख़ास तौरपर इस बातकी निहायत ज़रूरत है कि उनको उनके फ़रायज़की निस्बत हर वक्त याददहानी की जावे तो शायद उनमें काम करनेका कुछ जोश रहता है, वरना ये लोग अपने काममें ऐसे मसरूफ़ हैं कि ऐसी बातोंके लिए जिनका तअल्लुक़ आम लोगोंकी तरक्की व बहबूदसे हो उनको बहुत मुश्किलसे खयाल पैदा होता है। आपकी सन् १९१३ व....१४ ई० की रिपोर्टसे भी मेरे इस रिमार्ककी तसदीक़ होती है। अलावा रतलामकी आम रिआयाके जो आपने बोर्डिंग कमेटीमें मेम्बरोंके नाम दर्ज किये हैं वे ३२ हैं। उसमें भी ११ मेम्बर रतलामके हैं। मगर रिपोर्टसे मालूम होता है कि सन् १९१३ ई० में २८ और सन् १९१४ ई० में १० यानी दो सालमें कुल ३८ साहबोंने इस बोर्डिंग स्कूलका मुलाहिज़ा किया। उनमें रतलामके सिर्फ़ ७ साहब हैं जिनमेंसे रिआयामेंसे सिर्फ २ साहब—गुलाबचंद धनराजजी छावड़ा और वर्द-भानजीके नाम मुझको नज़र आते हैं। इससे आपको मालूम हो सकता है कि रतलाममें लोगोंको तअलीमसे और ख़ास कर ऐसे कारखानोंसे जिसका तअल्लुक़ तअलीमसे हो किस क़दर कम शौक़ है और इस वजहसे भी मुमकिन है कि शायद वक्तन-फ़ वक्तन ऐसे जल्से बिजलीका काम दें जो उनकी ख़ुद ग़रज़ीको जड़से निकालकर उनके दिलोंमें क़ौमी हमदर्दी, क़ौमी तरक्की और क़ौमी मुहब्बतका जोश पैदा कर दें।

साहबो! यह तमाम दानिशमंदाँ मुल्क-की राय है कि यह आलमगीर जंग जो इस वक्त यूरोपमें बरपा है और जिसकी तारीक और भयानक घाटीमेंसे गुज़रते हुए सारी दुनियाको २ सालसे ज़ियादा अर्सा गुज़र चुका है बाद इख़तामके इसका असर तमाम मुल्कोंकी तहज़ीबपर निहायत वसीअ पड़ने-वाला है। ग़ालिबन तमाम दुनियाकी तअलीम और तिजारत नये साँचेमें ढाली जावेगी, उस वक्त जो मुल्क तय्यार होंगे वे इस नई तरतीबका पूरा फ़ायदा उठा सकेंगे। अब देखना यह है कि हमको इस नई तरतीबमें क्या हिस्सा मिलेगा? इसका जवाब बहुत आसान है और मेरे इस कहनेकी कुछ ज़रूरत नहीं है कि हमको उतना ही हिस्सा मिलेगा जितनी हमारी क़ाबलियत है और हमारी क़ाबलियत जिस क़दर है वह भी आप सब साहबानको पूरी तौरसे ज़ाहिर है। मैं इसके लिए आपको सिर्फ़ एक मिसाल रंगकी देता हूँ। हमारे मुल्कमें पहले ज़मानेमें हर क़िस्मके रंग पैदा होते थे और बनाये जाते थे। नीलकी काश्त और उसका व्यापार किस क़दर ज़ियादा होता था! मगर हम अपनी जहाल-तकी वजहसे उसीपर क़ायम रहे। इतनेमें जर्मन लोगोंने इल्मी तरीक़से दीगर अशियायसे रंग तैयार कर लिये जो हमारे

यहाँके रंगोंके मुक़ाबलेमें ज़ियादा सस्ते दस्तयाब होने लगे। इसका नतीजा यह हुआ कि हमारे मुल्कके रंगोंका व्यापार ग़ारत हो गया। आज जर्मन लोग लड़ाईमें शामिल हैं और उनकी तिजारत बंद पड़ गई है। देखिए, हमारे मुल्कमें रंगोंकी क़ीमत किस क़दर तेज़ हो गई है। इसी तरहसे और बहुतसी अशियाय जो हम ग़ैर मुल्कोंसे लाकर इस्तेमाल करते हैं उनकी क़ीमत किस क़दर तेज़ हो गई है। मैं आपको यहाँपर एक मिसाल देना चाहता हूँ, आपमेंसे बहुतसे साहेब ऐसे होंगे जिनके पास मकान होंगे और ऐसे तो सब हैं जो मकानमें रहते हैं। अब ख़याल करें कि मकानमें आसायशके वास्ते कितने हिस्सोंकी ज़रूरत होती है। रसोईका हिस्सा, नहानेका हिस्सा, मुत्फ़र्रिक़ ज़रूरयातका हिस्सा, सोने, बैठने, मिलनेका हिस्सा, उस मकानमें ज़रूर होना चाहिए। अगर ये सब हक़ न हों तो वह मकान कामिल मकान नहीं कहा जावेगा। अगर आपके मकानमें ये मुख़्तलिफ़ हक़ न हों और अलहिदा २ मकानातमें जो मुख़्तलिफ़ लोगोंकी मालिकीके हों उसमें ये हक़ रक्खे जावें तो उनकी आसायशमें किस क़दर फ़र्क़ आ जावेगा और अगर वे मुख़्तलिफ़ मालकान मकान अपने मकान बंद कर लें तो आपकी क्या हालत होगी? ऐसे ही एक मुल्ककी हालत होती है, अगर आपकी आसायशकी कुल अशिया आपके मुल्कमें तय्यार न हों तो आपकी वही हालत होगी जो आज हो रही है।

अब यह हालत हमारी दुरुस्त करनेके लिए आप ख़ूब याद रक्खें कि सिर्फ़ तअलीमके सिवाय और कोई ज़रिया नहीं है। आप जिस वक़्त जिस कामके लिए जाते हैं उसका सामान साथ लेकर न जावेंगे तो आप एक दूसरे शख़्सके साथ जिसके पास सामान मौजूद है कैसे मुक़ाबला कर सकते हैं? ऐसे ही दुनियाकी लड़ाईमें जबतक आप इल्मके हथियारोंसे मुसल्लह न होंगे, आप किस तरह कामयाबी हासिल कर सकेंगे। इस मौजूदा जंगने आपकी आँखें खोल दी होंगी कि दुनिया हमसे किस क़दर आगे है और हम जो अपने तईं सबसे उत्तम समझते हैं, किस क़दर पीछे रह गये हैं। बड़े २ जंगी जहाज़, हवाई जहाज़, आब दोज़ किश्तियाँ, वायर्लेस तारबर्क़ी, मशीन गन्स और साइन्सकी नई २ और नादर ईजादें जिनके समझनेका भी हममेंसे निन्नानवे सैकड़ामें माद्दह नहीं मौजूद है उनके ईजाद करनेवालोंके दिमाग़ हमसे किस क़दर आला दर्जेके होंगे, यह आप ख़ुद ख़याल करें। उन लोगोंने अपनी लियाक़त और अक़्लसे दुनियाको हैरान कर दिया है।

महाजन लोगोंको अपने हिसाबके बही खातोंपर व हिसाबदानीपर बड़ा फ़ख़्र है मगर मुझको बारहा तजरुबा हुआ है कि उनके छोटे २ हिसाब इस बुरी तरहसे उलझा कर रखते हैं कि बहुत कम हैसियतके मुक़द्दमे तै करनेमें बाज़ वक़्त दिक़्क़त पैदा होती है। मैंने कल ही अख़बारमें पढ़ा है कि हमारी गवर्नमेन्ट आलियाका इस जंगमें अब

तक क़रीबन ४७ अर्ब रुपया खर्च हो चुका है और रोज़ाना होता जाता है। मुझको आप चंद आदमी भी इस लियाकतके मुल्कमें नहीं बता सकते हैं जो इस क़दर क़लील वक्तमें इतनी कसीर मिक़्दारका हिसाब बाक़ायदा रखनेकी लियाक़त रखते हों। कितने अफ़सोसकी बात है कि हम इन बातोंको देखें और फिर भी हमारे दिलोंमें उस तरक्कीके मदारजपर पहुँचनेका जोश पैदा न हो।

इन सब पस्तहिम्मत करनेवाली बातोंमें सिर्फ उम्मेदकी एक किरन चमकती है और वह ऐसे मुल्क दोस्त, कौम दोस्त और इन्सान दोस्त लोगोंकी हिम्मत जो **मरहूम सेठ मानकचन्दजी पानाचन्दजी**की तरहसे अपनी दौलतको आम लोगोंके फ़ायदेकी ग़रज़से ऐसे उमदा कामोंमें सर्फ़ करते हैं। ऐसे लोग बहुत ही क़ाबिल इज़्ज़त हैं और उनकी मुल्कमें जितनी क़दर हो वह कम है। हमको उनकी मौत बेवक्तका बहुत ही अफ़सोस है, मगर ये लोग वह मीरास छोड़ जाते हैं जिसकी बुनियाद लोगोंके दिलोंमें मौजूद है और वह मेरे खयालमें मरे नहीं बल्कि ज़िन्दा हैं और क्या आजका जलसा आप सब साहेबोंको मेरे हमखयाल बनानेके लिए काफ़ी नहीं है? और क्या दुनियामें ज़िन्दा रहनेकी इससे उम्दा मिसाल और बहतर आप साहेबान अपने लिए तलाश कर सक्ते हैं?

मुझको आज जो रिपोर्ट इस बोर्डिंग स्कूलके मुनासिब पढ़ी गई वह सुनकर निहायत खुशी हुई। आपकी आमदनी और खर्चेपर बहुत होशियारीसे इन्तज़ाम रक्खा गया है और जो तालिब इल्मोंकी तरक्की और इम्तिहानका नतीजा ज़ाहिर किया गया है, उससे आनरेरी सेक्रेटरी बोर्डिंग स्कूलकी और बोर्डिंग स्कूलके सुप्रिन्टेन्डेन्टकी लियाकत और खुश उसलूबी ज़ाहिर होती है और मुझको इस बातकी ख़ास खुशी हासिल है कि ये तालिब इल्मोंमें अपनी दिलचस्पी लेते हैं और उनकी धार्मिक तअलीमका भी इतना खयाल रखते हैं।

आप लोग इससे खूब वाकिफ़ हैं कि हमारे महाराजा साहेब बहादुर लेफ्टिनेण्ट कर्नल श्री सर **सज्जनसिंहजी साहेब** बहादुर के०सी०एस०आईको ऐसे नेक और रिफ़ाह आमके कामोंमें किस क़दर दिलचस्पी है। वे इस वक्त अर्सा १९ माहसे फ्रान्सकी रज़मगाह यानी युद्धस्थलमें अपने बादशाहके वास्ते जंगमें शरीक हैं और जैसा कि वाइसराय साहेब बहादुर हिन्दने अपनी कौन्सिलकी स्पीचमें फ़रमाया:—"राजपूत क़ौमकी पुरानी बहादुरी और शुजाअतके कारनामोंकी इज़्ज़त क़ायम रखे हुए हैं" वे आपकी इस बोर्डिंग स्कूलकी तरक्कीका हाल सुनकर निहायत खुश होंगे। हमको दुआ करनी चाहिए कि हमारी गवर्नमेण्ट आलियाको इस जंगमें जिसमें वह सिर्फ़ इन्साफ़का मुक़द्दमा लड़नेके लिए शरीक हुई है, जल्द पूरी क़ामयाबी हो और हमारे श्रीजी हज़ूर साहेब बहादुर फ़तह पाकर वापिस अपने राजमें तशरीफ़ लावें।

मैं सेठ मानकचंदजी पानाचंदजीकी बे-

वक्त मौतपर दिली अफसोसका इजहार करता हूँ और मेरी तजवीज़ है कि इस जलसेकी तरफसे उनके वारिसोंको उनके साथ हम सबकी इस दिली हमदर्दीकी इत्तिलाअ दी जावे। ऐसे शख्सोंकी मौत सिर्फ उनके खान्दानको ही नुकसान नहीं पहुँचाती है बल्कि यह नुकसान सब मुल्कका समझना चाहिए।

मैं आखिरमें आप सब साहेबानका शुक्रिया अदा करता हूँ कि आपने मेरे इन चंद कलमातको तवज्जुहके साथ सुना और इस बोर्डिंग स्कूलकी तरक्की और सरसब्जीकी ख्वाहिश ज़ाहिर करके मैं अपनी तकरीरको खतम करता हूँ।

सालिग्राम प्रधान।

तदनन्तर विद्यार्थियोंने गायनद्वारा सभापति साहेब तथा संस्थापक महोदयका आभार मानते हुए उपस्थित मंडलीका आभार मान अपना स्थान ग्रहण किया इस वक्त वो लटिर्स इंतजाम भी सराहनीय रहा। सेठ कस्तूरचंदजी स्थानिक कमेटीके सभापतिने समाजनोंका आभार मान कर कमेटीकी तरफसे धन्यवाद देते हुए उनके इस श्रम उठाकर आनेके लिए माफी माँगी पश्चात् पान-सुपारी इत्र आदि हार पहिननेपर यह जलसा ठीक १०॥ बजे खतम हुआ।

बाहरी आये हुए महाशयोंका भोजनादिकका प्रबंध बोर्डिंग हाउसकी तरफसे ही किया गया था। रात्रिको धर्म सभा हुई उसमें भी अनुमान २५० आदमी और स्त्रिया उपस्थित थीं। यह सभा नीचेके भागमें सड़कके किनारे हुई थी। इसमें भी ब्रह्मचारी गोकुलचंदजीके मंगलाचरण करनेपर एक विद्यार्थीद्वारा "विद्यालक्ष्मी संवाद-निर्णय" रूपसे एक लेख पढ़ा गया। बाद पंडित कस्तूरचंदजी महोपदेशक और मास्टर दरयावसिंहजीने धर्म विषयपर अच्छी तरह विवेचन किया। श्रोतागण बहुत खुश हुए। चौकसी लल्लूभाई लक्ष्मीचंदजी बम्बईद्वारा सभापति व आगन्तुकोंका आभार माना गया और सभा ठीक १० बजे विसर्जन हुई।

हमें यहांपर यह बतलाते हुए न भूलना होगा कि स्थानिक सेक्रेटरी गांधी रिखवदासजीने विद्यार्थियोंके परिश्रमको सराह कर निज व्ययसे १०) रुपयेकी पुस्तकें उसी समय रात्रिकी सभामें सभापति महाशयके करकमलों द्वारा वितरण कराई इसके लिए कमेटी उन्हें हार्दिक रूपसे धन्यवाद देती है और आशा करती है कि अन्य महाशय भी उनका अनुकरण कर यथा समय विद्यार्थियोंके उत्साहको उत्तेजन देते रहेंगे।

समाज सेवक—

सेक्रेटरी, बोर्डिंग हाउस—रतलाम।

અમદાવાદ બોર્ડિંગનો મેલાવડો:— જણાવ્યા મુજબ શેઠ પ્રે૦ મો૦ દિ૦ જૈન બોર્ડિંગનો વાર્ષિક મેલાવડો આસો વદ ૪ની સવારે શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસ મિલ માલેકના પ્રમુખપણા નીચે થયો હતો, જે પ્રસંગે દેશભક્ત શ્રીયુત મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી મી૦ નગીનદાસ સંઘવી, રા૦ બા૦ જમીયતરામ શાસ્ત્રી, રા૦ દીવાન જીવણલાલ હરીપ્રસાદ, પ્રો૦ જેઠાલાલ સ્વામીનારાયણ, મી૦ પંડિત, મી૦ સંત, પરી૦ લલ્લુભાઇ પ્રેમાનંદદાસ, શા છોટાલાલ ઘેલાભાઇ ગાંધી, વગેરે ૨૫૦-૩૦૦ ની સંખ્યા હાજર હતી. પ્રથમ સુપ્રીન્ટેન્ડંટ મી. ગંગાશંકરે બોર્ડિંગનો સને ૧૯૧૫નો રિપોર્ટ વાંચી સંભળાવ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓનાં આવકારરૂપ ગાયનો થયાં હતાં, બાદ જુલીયસ સીઝરનું ડાયલોગ કરવામાં આવ્યું હતું, જે પછી સત્યાગ્રહી દેશભક્ત મી૦ ગાંધી, મી૦ સંઘવી, પ્રો૦ જેઠાલાલ વગેરેએ કેળવણીના વિષય ઉપર વિવેચન કરી તથા બોર્ડિંગના સ્થાપકોના વખાણ કરી આ સંસ્થાની ફતેહ ઇચ્છી હતી, બાદ ફૂલચંદ બ્હેન ઇનામ ફંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ વેંચાયાં હતાં બાદ પ્રમુખ સાહેબે વિદ્યાર્થીઓને નીતિ સંબંધી તથા આગળ વધવાની રીતિ સંબંધી બોધ વિષે વિવેચન કરી બોર્ડિંગના સ્થાપકનો આભાર માની સુપ્રીન્ટેન્ડંટ મી૦ ગંગાશંકરની કાર્યકુશળતાના વખાણ કર્યાં હતાં અને સર્વેના આભાર મનાઇ હાર તોરા પાન ગુલાબ અપાઇ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

રાત્રે શેઠ રતનચંદ નવલચંદના પ્રમુખપણાનીચે વિઝીટર્સ કમીટિની બેઠક થઇ હતી, જેમાં માસ્તર ગંગાશંકરે સને ૧૯૧૫નો રિપોર્ટ વાંચ્યા પછી બોર્ડિંગમાં **કલબ સીસ્ટમ** ચાલુ કરવાના વિષય ઉપર વિચાર ચાલતાં એ સીસ્ટમ હાલ **બે વર્ષ સુધી નાહે ચલાવવાનો** ઠરાવ થયો હતો બાદ કેટલાક સુધારા વધારા વિષે વિવેચન થઇ એ મીટીંગ બરખાસ્ત થઇ હતી.

शिखरजी केसका फैसला—इस केसका फैसला गत ता० २१ को इस माफिक हो गया है कि २१ पुरानी टोंको पर पूजन करनेका दिगंबरी श्वेतांबरी दोनोंको समान हक है, ४ नई टोंकें, २ धर्मशाला और एक चबूतरा (कि जिनको दिगंबरी पूजते ही नहीं हैं) श्वेतांबरियोंके प्राइवेट बने हुए हैं उनमें दिगंबरी श्वेतांबरियोंकी इजाजतसे पूजन कर सकते हैं। जलमंदिरमें दिगंबरी मूर्ति होनेका सुबूत न मिली इससे उसमें दिगंबरियोंका हक नहीं है आदि । खर्चीकी आधी डिगरी हम लोगोंपर अदालतने दी है। यह फैसला १४० पृष्ठका है जो मिलनेसे और बातें मालूम होगी

૨૦૦૦૦)નું ઔષધદાન—સોલાપુરમાં શેઠ સખારામ નેમચંદ દોશીએ સોલાપુરમાં એક સાર્વજનિક ઔષધાલય ખોલવા માટે રૂ. ૨૦૦૦૦) ની સખાવત જાહેર કરી છે.

શેઠીજી માટે નિરાશા—પં૦ અર્જુનલાલ શેઠી સંબંધીના આપણા ડેપ્યુટેશન સાથે વાતચીત કરવાને નામદાર વાઇસરોયેના પાડતાં કહ્યું છે કે જયપુર સ્ટેટની વચ્ચે હસ્તક્ષેપ કરવાનું અમને કંઇ કારણ જણાતું નથી !

વડોદરામાં જાહેર ભાષણ—વડોદરામાં ન્યાય-મંદિરમાં આસોવદ ૯ની સાંજે ૪થી ૬ સુધી જૈનધર્મભૂષણ બ્રહ્મચારી શીતલપ્રસાદજીએ નામદાર દિવાન સાહેબ મનુભાઇ નંદશંકર મહેતા પ્રમુખપણાનીચે "**જૈન તત્ત્વજ્ઞાન**" ઉપર જાહેર ભાષણ આપ્યું હતું જેમાં શહેરના આશરે ૭૦૦-૮૦૦ ગૃહસ્થોએ ભાગ લીધો હતો અને આ સભાનો ખર્ચ સંઘવી ગીરધરલાલ નારણદાસે ઉપાડી લીધો હતો. અંતમાં **દિવાનસાહેબે** બ્રહ્મચારીજીના ભાષણની સમાલોચના કરતાં જણાવ્યું હતું કે બ્રહ્મચારીજીએ ઘણુંજ વિદ્વત્તાપૂર્ણ વ્યાખ્યાન કર્યું છે, એમની વક્તૃત્વશક્તિ ઉંચા પ્રકારની છે અને કથન પણ ઉદાર વૃત્તિનું છે. જૈન ફિલોસોફી સંબંધી જે મેં થોડું વાંચ્યું છે તે પરથી કહીશ કે બીજા ધર્મ અને પ્રજાઓના તત્વજ્ઞાનની પેઠે જૈન તત્વજ્ઞાન પણ ઉંચી શ્રેણી પર છે. હિંદુસ્તાન એ મહાન ધર્મોની જન્મભુમિ છે. તત્વજ્ઞાનમાં પદાર્થજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન અને ઇશ્વરજ્ઞાન એ ત્રણ વસ્તુઓ વિચારવાની છે. આ ત્રણેના વિચારો દરેક ધર્મમાં સામાન્ય છે પણ કોઇમાં એકને તો કોઇમાં બીજાને પ્રાધાન્યપદ આપેલું છે તેટલોજ ભેદ છે. જૈનધર્મ અને તત્વજ્ઞાનમાં ઇશ્વર કરતાં આત્મા અને સૃષ્ટિજ્ઞાન તરફ વિચારવાનું વલણ વિશેષ છે, એથી એમ સમજવાનું નથી કે ધર્મ એ નાસ્તિકવાદ છે. Agnoticizmના સિદ્ધાંત મુજબ જે જોઇ જાણી શકાય તે તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જોઇએ એ આપણું કર્તવ્ય છે. મહાન ફ્રેંચ ફિલોસોફર કેન્ટ કહે છે કે ઇશ્વર અજ્ઞેય છે ત્યારે ભક્તિ કોની કરવી ? મતલબ કે જે મહાત્માઓ પોતાના સચ્ચારિત્રથી જગતને કેમ વર્તવું તેનો દાખલો બેસાડે છે તેમના તરફ Hero worship વીર-પૂજા કરવી ઘટે છે. જૈન સિદ્ધાંત પણ એવોજ છે. જૈન તત્વજ્ઞાનીઓએ પદાર્થનો અભ્યાસ પણ સારો કર્યો છે આત્મિક જ્ઞાનના ત્રણ મુદ્દા મુખ્ય છે-(૧) હું કોણ, (૨) હું શું જાણી શકું અને (૩) મારૂં કર્તવ્ય શું એટલે મને મોક્ષ શાથી મળી શકે ? આ પ્રકારના જ્ઞાનમાં શુભાચરણ કેમ અને કેવા પ્રકારનું રાખવું કે જેથી મોક્ષ મળે તે સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. શુભાચરણમાં ન્યાય, સંયમ, સત્ય અને જીવદયા (અહિંસા) એ ચાર ગુણ મુખ્ય છે, જેમાં અહિંસાને જૈન ધર્મમાં પ્રાધાન્ય પદ આપેલું છે વગેરે કહી બ્રહ્મચારીજીના ભાષણનાં ઘણાં

વખાણ કર્યાં હતાં બાદ મૂલચંદ કસનદાસ કાપડિયાએ સર્વેનો આભાર માનવા પછી સભાનો ફોટો લેવાયો હતો અને સાત બાઈયોની મદદથી 'સાચા સુખનો ઉપાય' નામે પુસ્તકની ૮૦૦ પ્રતો બ્રહ્મચારીજીના ફોટો સહિત સભામાં ભેટ વેંચવામાં આવ્યા બાદ હારતોરા અપાઈ આ જાહેર સભા વિસર્જન કરાઈ હતી.

पशुवध बंद—जीव दया रक्षिणी सभाके प्रयत्नसे देहलीमें दुर्गादेवीपर नवरात्रिमें होता हुआ हजारों निरपराधी पशुका वध सरकारकी ओरसे बंद हुआ है और गत नवरात्रिपर वहाँ मिष्टान्नकी खूब खपत हुई थी। इसके उपलक्षमें सभाकी ओरसे उत्सव भी मनाया गया था। वहांके चमारोंने बकरे न चढानेका पंचायती ठहराव कर लिया है।

रक्षाबंधनमें सहायता:—बम्बईके श्राविकाश्रमको रक्षा बंधनके उपलक्षमें करीब ७००) की सहायता मिली थी। श्रीमती मगनबाईजीके प्रयासका ही यह फल है।

राघोगढमें मेला:—खीचीवाड़ा दि० जैन० प्रां० सभाका वार्षिकोत्सव ता० २५ डिसम्बरसे १० जनवरी तक तेरह द्विप पूजन, मेला और रथोत्सवके समय होगा जिसके सभापति राघोगढ़ नरेश ही होंगे।

कलकत्तेमें कार्तिक शुक्ल ६ पर बड़ा भारी रथयात्रा उत्सव हुआ था।

रथोत्सव और केशलोंच:—फीरोज़पुरमें मार्गसिर सुद २ से ५ तक रथोत्सव और ऐलक पन्नालालजीका केशलोंच होगा।

શ્રાવિકાશ્રમનો ઉત્સવ:—મુંબાઈ શ્રાવિકાશ્રમનો સાતમો વાર્ષિકોત્સવ હી. ગુ. જૈન બોર્ડિંગના કમ્પાઉંડમાં કાર્તક સુદ ૧૫ પર સૌ० કૃષ્ણાગૌરી ચીમનલાલ સેતલવડના પ્રમુખપણા નીચે થયો હતો. રિપોર્ટ, ગાયનો, સંવાદો વગેરે થયા પછી ઈનામો વેંચાયાં હતાં તથા કેટલીક બહેનોના સ્ત્રી કેળવણી ઉપર વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

जैन विद्वानका सन्मान:—मैसुर सरकारने अपनी जन्मगांठकी खुशीमें पं० दौर्बलि जिनदास शास्त्री (श्रवणबेलगुल) को "ज्ञात्स"—महाविद्वानका पद दिया है।

मृत्युके स्मरणार्थ दान:—रांचीके बाबू पूरनमलजीने अपनी माताका स्वर्गवास सावन शुक्ल ३को हो गया जिसमें निम्न प्रकारका दान दिया है-५०)'दि० जैन'के ग्राहकोंको एक पुस्तक उपहारमें देनेके लिए, ११) रांची जैन मंदिर, २५) पर्वतरक्षा फंड, ५१) श्री ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रम, २१) शुद्ध औषधालय बड़नगर, ११) महाविद्यालय काशी, ११) जैनसिद्धांत विद्यालय मुरैना और ११) बम्बई श्राविकाश्रम। क्या हमारे अन्य श्रीमानगण भी ऐसे शास्त्रदान और विद्यादानका अनुरण करेंगे?

लखनउमें मंडलका अधिवेशन—भारत जैन महामंडलका वार्षिकोत्सव लखनउमें डिसेंबरकी आखिरमें कांग्रेसके साथ २ खंडवानिवासी बाबू मानिकचंदजी बी० ए० एल० एल० बी० के सभापतित्वमें बड़ी धूमधामसे होनेवाला है जिसके लिए लखनउमें कई महिनोंसे तैयारियाँ हो रही हैं।

नवीन सहयोगी—हाथरससे 'जैन मार्तंड' नामके नवीन मासिकका जन्म हुआ है।

"दिगंबर जैनका" संयुक्त अंक—कार्तिक मासका यह खास अंक कुछ देरसे प्रकट हुआ है इस लिए मार्गसिर और पौषका संयुक्त अंक पौष शुक्ल पांचम तक प्रकट होगा।

स्वीकार-समालोचना—आगामी अंकमें प्रकट होगी।

निर्ग्रन्थ मुनि श्रीअनंतकीर्तिजी महाराज-निह्लीकार।

जैन विजय प्रेस-सूरत.

Ahimsa in the Light of Truth

or

Jain Ethics.

By

Jagmander Lal Jaini, M. A., M. R. A. S.,

Barrister-at-Law,

Judje High Court, Indore.

The Light of Truth teaches us that Nature obeys herself only. It knows no other law. It is not a dupe of names. Facts alone matter in the realm of Nature. All systems of thought and action flourish and last according to their conformity with Nature. So all real and true criticism must be an inquiry as to how far this conformity does or does not exist. But this is not always the case. E.G., Jainism has been persistently and grossly misunderstood and misrepresented. People entirely ignorant of its traditions & philosophy have thought fit to sit in judgment on it, and then pour satire and ridicule on it to their heart's content. This did some harm to Jainism, but more to the cause of a comprehensive and impartial inquiry into Truth. These remarks are suggested by a little controversy between two important Hindu Leaders, Lala Lajpat Rai and Mr. Mohanlal Karamchand Gandhi of the South African fame. Lala Lajpat Rai comes of a Jaina Stock; Mr. Gandhi is very nearly allied to the traditions of Jainas in Gujarat and Kathiawar. Mr. Gandhi, we are told, has started a society, the members of which are enjoined to abstain from taking milk, ghee &c. as involving cruelty to living beings. To this Lala Lajpat Rai takes serious objection. He says this process will debilitate the already weak Indians and unfit them for the race of life with the modern peoples of the world. He holds that Mr. Gandhi goes to unjustifiable extremes and that even the Jainas did not go to the extent advocated by Mr Gandhi. As the Jainas have been held very rightly, to be the professors of **Ahimsa**, it struck me that a brief consideration of **Jaina Ethics** on this Dewali day may bring us some light from the teachings of Lord Mahavira.

Lala Lajpat Rai's conception of Jaina Ethics is one sided and partial to the extent of being misleading. I do not propose to prove this categorically, but that it is so will be apparent from the whole of this brief article. Mr. Gandhi also ignores the Practical Ethics of Jainism, if, of course, his system is to be compared with Jaina Ethics.

Ethics has been described to be the "Study of the Ultimate Good of Man." (Henry Sidgwick: **Outlines of the History of Ethics.**) Now this Good has been differently understood by different Schools of Philosophy. And it is only natural. Good may mean what is absolutely or comparatively true, useful, beautiful or virtuous. These different standpoints yield different Systems of Ethics. Ludwig Noiree in his **Historical Introduction** tells us that the essence of the Ancient Philosophy was Cosmology; of the medieval philosophy, Theology; and that of the Modern philosophy, Psychology. The Greeks then had their conception of Ethics modified by their Cosmological standpoint; the later Greeks and the Romans, the Cynics and the Cyrenaics, the Stoics and the Epicureans were faced by the conflict between Virtue and Vice; the medieval Roman Church emphasised this by the theological preference for Asceticism over pleasure, till the pagan Renaissance broke through this sad-faced melancholy and by the Arts & Poetry once more established the reign of unfettered joy as a desirable and good thing; the Reformation meant a rude shock to the Ascetic Ethics of the church from within; till finally we reach the modern, psychological and scientific stand-point of viewing Ethics. It is impossible and beyond the scope of this article to go into all this different systems of Ethics. My purpose is solely to consider briefly Jaina Ethics. The Jaina point of view is quite unique but definite. This makes it easy to apply the Jaina moral principles in practice. Indeed the chief merit of Jainism is that it is so scientific in the sense that its first principles are reducible to definite propositions, from which its superstructure is a matter of logical and scientific deduction. The Jaina Ethics are based on the doctrine of **Ahimsa.**

The Jainas are known for a few practices which are peculiar to them. E. G., they do not take any food after sunset; some do not even drink anything after dark; they take steamed water, some of them even taking it after *boiling and* straining; a sect of Jainas goes about with a mouth-bandage on to prevent living beings meeting their death by going into the human mouth and nose; they would not tolerate the killing of animals, even when they are a nuisance, like bugs, crows, cats &c., or even worse, carriers of disease like plague-rats or dangerous by their very constitution like lions, snakes, scorpions, &c., they do not take vegetables on certain days to avoid killing the souls that reside in vegetable bodies; and they totally abstain from taking some kinds of vegetables, as potatoes, figs &c., which are packed full of souls in one body; and similarly many other practices. These practices are known but their reason is not

understood and therefore ignorant observers scoff at them. All these practices are an index of the Jaina's faithful and daily fidelity to the principle of *Ahimsa.* As in practice, Ahimsa or non-killing governs the Jaina's daily life, so in theory all the Jain rules of conduct for laymen and ascetics are derived from the same principle. A very authoritative Jaina Text *Purushartha Siddhhyupaya* gives such a beautiful and brief description of the doctrine that I make no apology for quoting its *in extense.* The translation is from the *Jaina Gazette* for November and December 1914. (Vol X Nos. 11 & 12).

आत्मपरिणामहिंसनहेतुत्वात् सर्वमेव हिंसैतत् ।
अनृतवचनादि केवलमुदाहृतं शिष्यबोधाय ॥४२॥

All this indulgence is " Himsa," because it injures the real nature of the Atma; and calling it as falsehood etcetra is only by way of illustration for the instruction of the disciple.

यत्खलु कषाययोगात्प्राणानां द्रव्यभावरूपाणाम् ।
व्यपरोपणस्य करणं सुनिश्चिता भवति सा हिंसा ।४३।

Whatever injury to the physical or mental principle of life, is caused through the action of passions, it is certainly Himsa.

अप्रादुर्भावः खलु रागादीनां भवत्यहिंसेति ।
तेषामेवोत्पत्तिर्हिंसेति जिनागमस्य संक्षेपः ॥४४॥

Assuredly, the absence of passions is Ahimsa (peace) and their presence is Himsa (Injury). This is a summary of the Jain Philosophy.

युक्ताचरणस्य सतो रागाद्यावेशमंतरेणापि ।
न हि भवति जातु हिंसा प्राणव्यपरोपणादेव ॥४५॥

A good man who, not moved by passion, conducts himself properly does not commit Himsa even by injuring life.

व्युत्थानावस्थायां रागादीनां वशप्रवृत्तायाम् ।
म्रियतां जीवो मा वा धावत्यग्रे ध्रुवं हिंसा ॥४६॥

And, if one acts carelessly moved by the influence of passions, there advances Himsa in front of him, whether a living being is killed or not.

यस्मात्सकषायः सन् हन्त्यात्मा प्रथममात्मनात्मानम् ।
पश्चाज्जायेत न वा हिंसा प्राण्यन्तराणांतु ॥४७॥

Because under the influence of passion, the spirit first injures the self, through the self, whether there is subsequently an injury caused to another being or not.

हिंसायामविरमणं हिंसापरिणमनमपि भवति हिंसा ।
तस्मात्प्रमत्तयोगे प्राणव्यपरोपणं नित्यम् ॥४८॥

The want of abstinence from Himsa and indulgence in Himsa, both constitute Himsa; and thus in living in a careless manner, there always is injury to life-principle.

सूक्ष्मापि न खलु हिंसा परवस्तुनिबन्धना भवति पुंसः
हिंसायतननिवृत्तिः परिणामविशुद्धये तदपि कार्या॥४९

By the more influence of external objects, the Atma incurs not the slightest liability for Himsa. Even then, for the purification of thought, one ought to abstain from causes leading to Himsa, such as worldly attachments.

It would be noticed from Sloka 44 that the Acharya defines Ahimsa as the absence of Passions—of course the passions of Anger, Pride, Deceit & greed are primarily meant—, and calls it जिनागमस्य संक्षेपः or the epitome of Jaina scriptures. This at once gives a guiltees to a morely negative and narrow conception of the doctrine. By neglecting to live a righteous life, you

encourage the passions in yourself and others, that is also *Himsa* and condemnable. So that the theory of Jaina Ethics is two-fold. It consists of a command and a prohibition. There is a Do and a Dont in it. The Dont is Dont hurt. The Do is: So live as to facilitate the greatest spiritual salvation of the greatest number of souls.

Now from still another point of view Ethics may be considered in two aspects. Self-regarding Ethics: and non-self-regarding Ethics. The Do & Dont of Jaina Ethics as given above relate to self-regarding Ethics, i.e., to the pursuit of the ultimate Good of the soul itself. This Ethics relates to the type or form of conduct. It is an ideal system. Its eye is on the ultimate, absolute Reality. It is internal. For it no external enforcement is possible. This is the निश्चय नय or the Real or Absolute point of view of Jainism. It seems that Mr. Gandhi's precepts are from this standpoint. By abstaining from milk and ghee &c you do not trespass upon the natural sustenance of the young of the cows and buffaloes &c. You preserve their vigour and perhaps utilise it in more and better agriculture &c. But this very logic may lead you further and consistency may make you give up Agriculture &c. also, as some forcing of the feelings of the animals is certainly involved in capturing them and [illegible] them to do your work [illegible]. This objection has great [illegible] it. It is indeed true and logically demonstrable that the minimum of himsa and the maximum of ahimsa in this worldly life can only be attained by following the highest and the hardest rules of life known to Jainism, viz; in the condition of a houseless, possessionless, passionless, naked Ascetic following the strictest rules of conduct for ascetics. It is only a question of degree, a question of where the line is to be drawn between the ideal and its actual pursuit in life. It is a question of the distinction between the scope of the निश्चय and the व्यवहार नय or the Absolute and practical standpoints of Jaina philosophy. To me it seems that Lala Lajpat Rai takes its stand on the practical, actual or non-self-regarding aspect of Ethics, i.e., the Ethics which does not consider the advancement of the self primarily, but which concerns itself mainly with the ultimate good of all that is the non-self. This is also sanctioned by Jainism. Sloka 54 of *Purusartha Siddhyūpaya* tells us फलति हिंसानुभावेन, the result of *Himsa* varies with the intention. The followers of the more practical and material kind of ahimsa cannot be condemned, because their aim and intention is not to do harm to others or to retard their spiritual advancement, but to promote physical fitness that as a people, the Indian community should hold the high place of honour and influence, of which it should prove itself worthy and deserving. Of this there is patent and strong corroboration in the fact that even killing is allowed in Jainism! This seems astounding but it is a fact nevertheless. Jaina kings used to wage war. Jaina soldiers used to fight the battles of their king and county. Even the first Tir-

thankara of the Jainas, Lord *Risabha* taught the Jains the arts of Agriculture &c., which obviously involve the killing of myriads of lives, killing mineral-bodied, earth-bodied and other tiny living beings. Why, even in offering *Pujas* etc. in temples to-day, in the *Rathyatra* processions etc. any amount of the unavoidable killing of our minute neighbours of the air, earth &c., is involved; but there is no *himsa* in it, for there is no *means sea*, no intention to destroy. The intention is the प्रभावनांग of faith. It is to glorify the Truth; to enjoy the manifestation of it in the physical world. So there is no sin. It is rather the performance of duty (धर्म), therefore this killing is meritorious and leads to heaven. Thus the "turn-the-other-cheek" doctrine of Mr. Gandhi, as also its sturdier substitute of Lala Lajpat Rai both find scope and jutsification in Jainism. They are the two sides of the same shield, according as you aim at spiritual salvation, or material and martial advancement. As I said above it is only a question of degree; and there is only one way of formulating the doctrine of *Ahimsa* as it can be acted upon intelligently in practice. "Do not destroy life, unless it is absolutely necessary for the maintenance of a higher kind of life. And then begin with the least evolved kind of life." * This does not sanction hurting and injury. It limits it to the lowest possible minimum. The universe consists of an infinity of souls. My soul is a part of the Universe. Both have to evolve; both have to be preserved. It depends upon which you put the emphasis, on the part or the whole Your whole Ethics will be coloured by your own primary aim. Jainism recognises both as genuine. To my mind this is the great glory of lord Mahavira's teachings that they recognise gradations in life and make provisions as much for the Arhat-soul, who is awaiting its final deliverance from matter, as for the crudest soul which is still labouring in *Itar nigodha* (the lowest form of a living being). May these teachings shine in their effulgent glory always and on all—on the faithful and the unfaithful alike.

Indore,
27th August 1916. *J. L. JAINI.*

*Outlines of Jainism by the present author at p. 71.

PRACTICAL RELIGION.

Specially for the 'Digambar Jain' by

Manilal H. Udani. M. A. LL. B. F. L. L. C.
Vakil, High Court, Bombay.

In these days of civilization and research we are hearing cries from people all round that we don't want to be followed under old rules and customs, that we don't want to be led to believe things that we cannot percieve or experience, that we don't want to be led astray in the holy name of religion, and that we want now a practical religion; it is therefore now our duty to search out by the test of truths a religion in which people would find full satisfaction of mind and where they can find all the ideals of happiness. It is not wise to give out any opinion before peeping into the depth of truth.

It is now an admitted fact that " Morality is the handmaid of religion" and the highest principles of morality must be the primary essentials of every faith. So wherever in any religion, the principles of morality are absent, in theory or in practice, we cannot accept it as the best faith. But where we find high moral in a religion and a strict adherence to the same, we can say that the elements which are common in all the religions are present in it. So every religion should inculcate high principles of morality and in the absence of these in a man, one hardly deserves to be called even a gentleman. Virtues are the real ornaments of a personage and a man without virtues is a curse to society. Society consists of individuals and if people leave aside moral in life and kill living creatures, drive away the quality of mercy from mind, tell lies, commit thefts, become licencious and cheat the public or commit breaches of trust, they not only spoil their own lives, but are a great danger to society. If we were to take just now each vice one after another and describe the damning effects of each of them upon an individual as well as upon society, pages and pages would be filled up with the horrible results from want of virtues in a man. The fact is so generally known that I need not write more than to say that leaving aside the difficult problems of a high religion, each and every men should determine in his mind firmly to be strictly moral and virtuous, seeing that it is not only advantageous to society but chiefly to oneself and that is what nature demands from you according to its laws, violation of which it never tolerates.

All difficulties, all dangers, all anxieties remain far from a virtuous man. Milton's phrase that "Virtue may be assailed but never hurt" is found to be true in every sphere of life. A virtuous man succeeds in his business; passes a happy life and is able to make the best of this humun existance. Whereas if you will compare his state with that of a man devoid of virtues you will find that the latter is always worried and unhappy and whatever his state of life may be, you will never feel his mind at rest and in peace. So virtue has its own reward and any man that strictly follows the best morals can have it.

So a religion in order to be universal should invariably enjoin morality upon its followers.

After acquiring this primary principles of high morality, one becomes qualified to enter into the next stage of acquiring knowledge of the Truth. So long as soul does not become purified by piety and high charactar, it is not able to get the knowledge requisite for uplifting itself. Simply knowing a particular idea is not enough but after knowing it, he should feel it and put it into practice; but if a soul has not acquired purity, it is not able to grasp these ideas about truth and it cannot feel and assimilate them; The soul is searching after Truth for ages and ages and it is not able to realize it owing to the curtains of Maya (illusion) which do not allow every soul to be so purified as to see through the veil of Maya. So after acquiring the highest purity of the soul, one should search for truth and read through all the books that can impart true knowledge. Keen concentration to the subject is absolutely necessary for gaining the true knowledge for realization and uplift of the self.

When a man reads through all the books of religions, if his soul has been purified by high qualities he is able to grasp the Truth and then feels himself in tune with the Infinite. Then he feels religion to be a practical subject and not an object of show. Then he rises above the little self and realizes the higher self and its latent powers.

On the way for search for truth, after grasping certain knowledge as truth and after feeling the reality of it in every walk of life, in the pious soul, a man should then keep full faith in the religion that he has found to be practical and useful and go on on his way without falling back in any way at any of the phases of life and then he would be able to serve the object of life, realization of Truth.

It is a pity that people are being cheated in the holy name of religion and truth hardly is offered for acceptance whereas untruth goes for truth and people fall in superstition and weaknesses:

In this age, every man has commenced to think independently for himself of his own faith and how far it suits his own conscience. Conscience is the best test of every action and when a certain act does not agree with your conscience, you should think it as undesirable and avoid it.

Every religion has some beautiful truths to give us and if a man has

keen perception, he would be able to distinguish between right and wrong and seperate truth from untruth; but all persons are not likely to have an equal degree of insight and so for the satisfaction of one's mind and for the uplift of one's own soul, and for freeing oneself from the miseries of the world, one should handle the principles of a religion in which there is truth unalloyed. So we want an universal religion which is practical and useful and which we feel in our mind every minute of the hour. This universal religion will first teach you to be free from राग (attractions) and द्वेष (enmities) and feel unity and similarity in each and every creature.

This religion should prescribe absolute forshaking of pride, untruth, stealing, adultery and a passion for money, honour &c. and should free the mind from all sorts of vices. This religion should implant the principle of life towards each and every creatures and a belief that any harm done to any of them will be felt by those creatures as it would be felt by us i.e. to grasp the motto of "Do unto others as you would be done by". The religion is meant for our benefit, it should show us how by the regulation of life, we can keep up the best health. In short this religion which we want to be practical and useful, should give peace of mind and contentment and happiness in every thing. If any religion at present in existence can satisfy these tests, I think we should not fail to take advantage of it for the benefaction of our souls as well as for the uplift of Society. A man who will have read through the principles of Jainism can easily see that Jainism not only satisfies the above mentioned practical tests but even goes further in philosophy and supplies culture, enlightment and truth to every soul that cares to follow dutifully its principles. The Jain scriptures are now being translated into current languages as well as English and the scholars on the continent have commenced to take interest in the principles of Jainism which are now found to be the best tenets containing highest moral truths and deep philosophy.

In the first four Vratas of the Jains you will find that every Jain is asked strictly not to commit any Himsa (sin), to abstain from any sort of untruth, wrongful acquisition of property, or unchastity. In the 5th and 6th and 7th he is asked to lesson his passion for worldly things and to lesson his necessities as far as possible and further on he is enjoined not to speak ill of anybody and to perform certain rituals for developing concentration upon the knowledge of the self and to regulate health by certain austerities, and so on. The nine Tatvâs of the Jains lay before us the philosophy of Matter and spirit and fully explain the theory of Karma so we goes on grasping the different tenets of Jainism, we feels great satisfaction and peace for which the soul has been yearning for ages and he feels the truths to be fully conceiving and elevating Lord Mahavir passed his life for the good of others and the doctrine of passing

सोलापुरमें जैनसिद्धांत विद्यालय (मुरैना) का स्वागत और सेठ हरिभाई देवकरणवालोंके ३८००० के दानके समयका ग्रुप ।

बैठे हुए—१. सेठ रावजी सखाराम दोशी. २. सेठ फुलचंद रामचंद गांधी. ३. सेठ माणिकचंद रेवचंद गुंजोटी. ४. सेठ हीराचंद रामचंद गांधी. ५. **सेठ वालचंद रामचंद गांधी.** ६. स्या. वा. न्या. प. **गोपालदासजी** वरैया. ७. ब्र. ठाकुरदासजी. ८. सेठ हीराचंद नेमचंद दोशी. ९ पं. धन्नालालजी कासलीवाल. १० पं. पन्नालालजी बाकलीवाल. ११. सेठ रामचंद नाथा रंगजी गांधी. १२. पं. देवकीनंदन मुरैना ।

पीछे खडे हुए—१ सेठ मोतीचंद हरीचंद. २. पार्श्वनाथ गोपाल फडकुले शास्त्री. ३. गजपती तात्योबा उपाध्ये

जैन विजय प्रेस सूरत.

IN DECEMBER, 1916.

a selfless life is well explained by his own example. To pass an ideal life and to acquire the principles which are uncontroverted and ever true, in any age, into any person, one should make a thorough study of the religious doctrines, from the original scriptures.

The brotherhood of Mahavir is very vast and it includes in its sphere any person who leads a high life and is in search of truth. One who follows strictly the principles of Jainism will always keep best health, will have peace of mind and will acquire happiness in this world and by cuting of his Karmas will realize the truth and may reach the goal of life.

The Jains have not been able to make any perceptible progress, owing to internal struggles between the Swetambars and Digambars, sons of the same father and the moment they will realize that it is now high time to leave aside this way of weakening each other in the name of Lord Mahavir, so as to unite as brothers and look to the propaganda of the noble faith and to improve the condition of the people, they will be able to make a perceptible progress.

In the race of other nations we are lagging behind, and although we have ample resources, we have not been able to make any great progress in education, social reform, civilization, industries and culture. It is a good fortune of the community that our eyes and now lately opened and our rich gentlemen have kindly supplied means to Jain students for taking high education by opening Jain Boardings and Schools. However efforts on a large scale are needed and a body for arbitration of internal quarrels is necessary to be soon established Commercial interests are neglected owing to personal animosities and it is essentially necessary that educated and wise Jains of India should meet together every year and put into practice the resolutions that they think proper for the uplift of the community as a whole. Jainism is a most practical and universal religion and enjoins upon its followers to love each other and help each other and to leave aside all sorts of राग and द्वेष and live in harmony and peace under the shelter of Truth.

AMEN.

THE

ANNUAL MEETINGS

OF

THE ALL-INDIA JAIN ASSOCIATION

THE BHARAT JAIN-MAHAMANDAL

WILL BE HELD AT LUCKNOW

IN DECEMBER, 1916.

AHIMSA
OR
NON-INJURY

(By Mr. Herbert Warren, 84 Shelgate road, London. S. W.)

Ahimsa is the highest religion. In dealing with any religion there are naturally two aspects of the subject, namely, the theoretical and the practical. The practice of non-injury by the Jains perhaps does not differ very materially from the ethical teachings of most religions, except in one important particular; and that is, that while for instance the Christian commandments apply only to human beings, the doctrine of non-injury is extended to animals, and in fact to any form of life, trees, flowers, etc.; but the theory on which the practice is based is in Jainism more comprehensive than in some religions.

Taking the practical side first, let us ask: What is injury? Roughly speaking, it is anything which prevents or hinders the development of a living being. The Jains believe in the development theory, which is not quite the same as evolution. The more we develop, the less injury do we do, and when we are fully developed we do no injury.

Non-injury, of course, is not inuring. There are five chief ways in which injury is done, namely, by killing, lying, stealing, immorality, and possession of property, or by the desire to possess property. Except the last perhaps these things are quite well known, and no detailed description is necessary; but with reference to killing, this heading includes hurting the body of a living being, as by beating, starving, tying up, cutting, piercing, etc., and in this connection it may be well to mention that the Jain teaching is that we should not kill a thing with the idea of putting it out of its pain. I do not know the reasons upon which this teaching is based, but it is I believe the teaching. And with reference to telling untruth, this includes, not merely making a statement which is actually untrue, but it includes making a unnecessarily when it will injure someone; for instance if we unnecessarily inform a master that his servant is a jailbird, the statement may be true, but will injure the servant.

These five forms of injury can each be done in gross ways or in mild ways. Taking them backwards, the gross form of the possession of property is when our desire for possession is quite unlimited, so that no matter how much we have we still desire more. The gross form of immorality is improper relations with the marriage-partner of another person. Stealing is gross when the thing is considered by its owner to have a value. The

essence of stealing is taking a thing without the consent of the owner; if we take something without the consent of its owner and it is not considered by him to be of any value, then it would be the mild form of stealing. Gross untruth is when we make a statement which we know to be untrue for the purpose of injuring someone. Untrue statements made jokingly or for so-called politeness, then perhaps it is mild. Gross killing is when we deliberately kill a moving living being which is innocent and without any necessary or proper occasion. Hunting would be an example. By 'moving' living beings is meant those who can move from place to place, as distinguished from trees, flowers, etc., which cannot move from where they are.

Further, each of these things can be done in thought, word, or deed. And we can either do them ourselves, couse others to do them, or consent to their being done, making in all ninety ways of injuring. And non-injury is refraining from these ninety ways, or as many of them as we can.

The Jains teach that the practice of non-injury is the highest religion. This is sometimes objected to on the ground of its supposed negativity, and it is said that to teach a positive doctrine of doing good would be a higher form of religion. But there are some important considerations in this connection. First, by not injuring we are obliged to do good. We cannot do nothing, and if we eliminate injurious action then our lives must necessarily be good. While if we preach doing good and say nothing about injuring, then in doing good to some we may be unmindful of injury done to others, and we get such things as people being killed for the good of the church. And a third consideration is that the injunction to do no injury does not carry with it any injunction against doing good; we are free to do good. And there is another important consideration in this connection, viz., that the doctrine is universally applicable, that is to say it includes ourself; we must not injure ourself; we must not have a drink in order to oblige a friend, for instance.

Now what is the theory on which the practice is based? There are three reasons why we should practise non-injury, there may of course be more than three. First, we should practise non injury for the simple reason that it is our natural life to do so, from the ideal (nishchaya) point of view. Second a life of injury obscures our natural qualities; if we are cruel we harden our naturally kind hearts. And, third, the practice of non-injury is the way to develop ourselves.

Now is there any proof that a life of non-injury is our natural life? Or if not proof, is there any evidence to support it? There are at least to considerations which support the theory. Although it may not have been noticed, it seems to be the fact that this view is already held, the view that our natural life is a life of non-injury; because when anyone does us an injury we invariobly regard it as wrong. If someone tells us an untruth

we think he ought not to have done it, that is to say we take it for granted that his natural life is to tell the truth. And if some preacher came along and told us that we ought to do as much harm as ever we possibly can, or even that we ought to do a little injury now and then, we should certainly think he was not preaching a true doctrine. This again shows that we are already convinced that the natural life of a living being is one of non-injury. Of course, the fact that injury hurts should be a sufficient reason for not inflicting it, and possibly with some the doctrine that we should not injure will be so obviously true that no reason will be asked as to why we should practise it. But conduct is only part of the complete life: conviction or belief is another part, and as well as the conduct being right the beliefs accompanying the conduct should also be right; we should have a correct theory.

Now if it is our nature not to injure, then how is it possible for us to do any injury ? How is it possible for a thing to be different from what it naturally is ? If we are naturally kind, how is it possible for us to be cruel ?

Janism believes in spirit and matter. Spirit is regarded as something real, and not merely as a quality. Matter also is looked upon as real; it is not thought to be merely a manifestation of spirit, as it is in Christian Science, for instance. Spirit and soul both mean the same thing; the two words are synonymous in Jainism.

Taking these two things, soul and matter, in turn, the soul is the living being; it is not that the body is the living being and has a soul in it; the soul is the living being and has a body which is lifeless so far as the substance of which it consists is concerned. The quality which distinguishes the living being from its body is consciousness; the conscious being is the soul, not the body. Of the real things in the universe living beings are the only consciously self-active ones; other things are not conscious of and cannot initiate their own activity; every living being is a self-active centre, a sun shining by its own light; and in this respect all living beings are alike, no masters, no servants, no males no females; and in their pure state they are equally knowing and equally powerful. At least one Western writer has expressed this teaching; I will quote what he says: " What do you suppose will satisfy the soul except to walk free and own no superior ? What do you suppose I would intimate to you in a hundred ways but that man or woman is as good as God ? And that there is no God any more divine than yourself ? " This, of course is only from the ideal point of view, the nischaya naya, but it is exactly the Jain belief if I understand it correctly. This quotation is from Walt Whitman's Leaves of Grass, page 299.

With regard to matter not much need be said, for matter is well understood by chemistry and physics. There is an ultimate unite, not itself composed of smaller units; it has no

magnitude, but it has the qualities which can be known by the senses. In addition to solids, liquids, and gases, which are called gross matter, there are three finer conditions, which are called fine matter.

Now with these two realities, soul and matter, it becomes possible to explain how the living being, the soul, can be different from what it naturally is. Water is naturally tasteless, but seawater, by reason of the impurities in it, tastes salt; the soul is naturally kind, honest, and truthful, but by reason of impurities in it, livings are cruel, dishonest, and untruthful. As far as the past is concerned, no mundane living being has ever been free from impurities. There is no fall from a pure state; there may be a fall from a state of comparative purity but not from purity. Two qualities natural to matter are attraction and repulsion. Of the three degrees of fine matter the middle degree is attracted to and assimilated by (asrav and bandha) living beings. When thus assimilated the qualities of attraction and repulsion are felt by the living being respectively as attachment and aversion. Aversion is subdivided into anger and pride; attachment is subdivided into deceitfulness and greed. These become incentives to all sorts of injury; by reason of these invisible forces living beings kill, lie, steal and cause others all kinds of pains. These invisible forces working in us are no factor of our being from the essential point of view, any more than salt is a factor of seawater; salt is part of the sea but not part of the water as water. Anger is part of the animal or the man, but is not a quality of the soul; and it is by reason of these passions that men, animals, etc., are different in their behaviour from what the soul naturally is. These passions are of such a nature that they obscure the soul's qualities. Knowledge is the most important quality, and if we are angry for instance it is because there is something we are ignorant of which, if we knew it, would prevent us from being angry. If the man in the railway carriage will not move his leg out of our way we perhaps get angry; but finding afterwards that he has a stiff knee and cannot bend it our anger disappears and we feel pity; this piece of knowledge removes the anger. In a state of pity we should not injure the man's leg, but in a state of anger we might do so.

Having given a rough description of what non-injury is, and the theory on which it is based, the next point is the extent to which we can practise it.

Perhaps we think that we do already practise it, that we do not do any harm. But, of course, as a matter of fact, although perhahs we do not do any very great harm to people, still we do considerably injure the sub-human world; we cut flowers, we tread on grass, we eat fruit and vegetables. And again we might very well consider whether our present non-injury is not rather a matter of circumstances than choice. The passions are in us, and the question is, to what extent do we refrain from injuring even people when these passions rise?
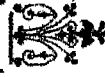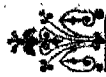
Well, of course, we, laymen, cannot refrain from the mild forms of injury; but what we can do is to refrain from the gross forms. If we are to be free, if our life is to be our own, we must chose it; and the question s what kind of life will we choose to lead? If we persist in doing wrong, we meet with all kinds of opposition, the law punishes us, etc; but if we undertake to be kind, truthful and honest no one will wish to prevent us, we shall be free to do as we like. To undertake to and to refrain from the gross forms of injury is by no means the line of least resistance; when the passions are aroused the tendency to think, say, or do something that will injure will require a certain strength of the will to remain inoffensive. These are occult matters, no one sees the impelling force in us by reason of which we tell some untruth for instance, nor does anyone see the will force by reason of which we do the right thing, but the will force is quite real and is by no means an inactivity, although non-injury is sometimes regarded as inactivity.

And there is another very important point in connection with the practice, namely, that the inward condition accompanying the honesty, truthfulness, etc., should be one of love and kindness. As well as the outward visible conduct which everyone sees, there is the inward condition which accompanies it and which no one sees, but nevertheless it is really existent. If the waiter adds up our bill a shilling short then in order that he may not be injured we must point it out to him, and the accompanying inward condition should be an appreciation of and sympathetic feeling for the pain the man would suffur if he lost the shilling; it should not be a feeling of pride at the consciousness of being such an honest fellow. The idea in the practice of non-injury is to develop our natural qualities, and kindness is one of them.

One more point; not only do we want not to injure, but we want to know that we dont injure. What does this mean? In order to know that we do no injury at all to any living entity anywhere in the universe we should have to be omniscient, otherwise we might be injuring something unawares; according to the Jain doctrines we are all of us potentially omniscient.

To sum up, non-injury consists in refraining from killing, lying, stealing, immorality, and greed (parigraha); the theory is first that kindness, truthfulness, honesty, morality and generosity are the natural life of the soul, and secondly that the reason injury is done by living beings is because of anger, pride, deceitfulness, greed, fear and other passions which are in them but are not a factor of the soul; and we can paretise non-injury to the extent of refraining from the gross forms and thus develop our nature.

H. Warren.

"LEAVES OF GRASS"

By
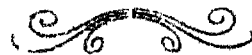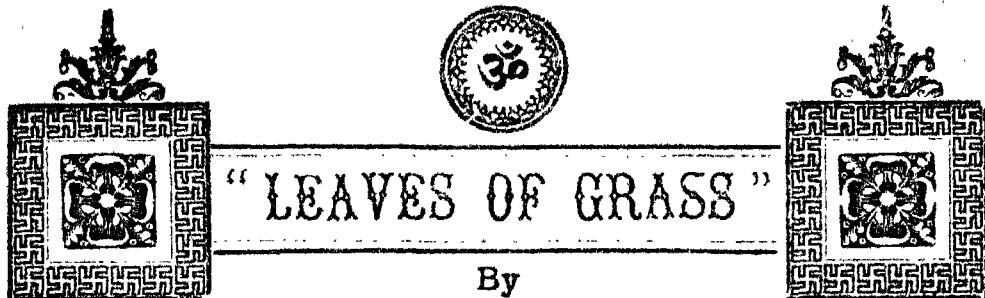
Walt Whitman, the Universal Poet, and Expounder of the teachings of Jainism, the religion and philosophy of the spiritual conquerors, who have earned the Title "JINA" and whose teachings are given to the world through the instrumentality of the Jains in India.

By-**Alexander Gordon, Honorary Secretary, The Mahavira Brotherhood or Universal Fraternity, 86, Kennerley Road, Stockport, ENGLAND.**

Numarous books, and essays containing favourable or adverse criticisms, have been written and published relative to the great personality of WALT WHITMAN, the bard of America, the poet of the New World, but only those souls who comprehend the order of evolution in spiritual development, will realise that at no time since the appearance of his wonderful book of poems entitled "LEAVES OF GRASS" has the MESSAGE OF HOPE contained therein been more needed than at the present period of the GREAT WORLD WAR when millions of human beings clash with each other for the sole purpose of destroying superb physical bodies.

WALT WHITMAN is not dead, although his soul severed its connection with a human form—a guest house-for work in another realm of being, on the 29th day of March, 1891; and no soul was more certain than the 'good grey poet' that so-called death is only a DEPARTURE, as shewn in the following poem:—(Written at the close of the American Civil War.)

HOW SOLEMN AS ONE BY ONE.

How solemn as one by one,

As the ranks returning worn and sweaty, as the men file by where I stand,

As the faces the masks appear, as I glance at the faces studying the *masks*,

(As I glance upward out of this page studying you, dear friend, whoever you are,)

How solemn the thought of my whispering soul to each in the ranks, and to you,

I see behind each mask that wonder a kindred soul,

O the bullet could never kill what you really are, dear friend,

Nor the bayonet stab what you really are:

The soul! yourself I see, great as any, good as the best,

Waiting secure and content, which the bullet could never kill,

Nor the bayonet stab O friend.

WALT WHITMAN is regarded by many of his followers as being the most representative Bard of Democracy, of its innermost side of its moving forces, of its hopes and destiny, but how many of his admirers are aware of the fact that his having been born in the New world of the West has in reality naught to do with the NEW SPIRITUAL WORLD to which he incessantly called his readers of whatever race, color, nationality, or creed ?

The fundamental doctrines of Jainism are to be found almost in each poem comprising Whitman's sacred book of which he says:—

" Forth from the war emerging, a book I have made,

The words of my book nothing, THE DRIFT OF IT EVERYTHING,

A book separate, not link'd with the rest nor felt by the intellect,

But you ye untold latencies will thrill to every page. "

Those fortunate souls who have been initiated into the Holy of Holies by possessing the faculty of perceiving the INDWELLING LIGHT, will readily understand that the action of reading is the preliminary step towards further strengthening the intuitional spiritual powers, and thus ' untold latencies ' are brought forth and ' attributes of the soul ' are perceived by those who earnestly endeavour to understand the facts of being, not only in this present time of sorrow and sadness caused by the European War, but the soul's conditions in past ages and the possible ' states of being ' in the infinite future will be revealed. Hence the " DRIFT " of his message, the INNER MEANING of the poet's mystic words.

" O blest the eyes, the happy hearts,

That see, that know the guiding thread so fine,

Along the migthy labyrinth."

The "GUIDING THREAD SO FINE, ALONG THE MIHGTY LABYRINTH"

is nothing else than the WISDOM of the JAINA SCRIPTURES to be found in the wonderful philosophy of the SIX DRAVYAS, the doctrines of KARMA, REBIRTH, THE SPIRITUAL DEVELOPMENT THEORY, and THE PERMANENCE OF THE SOUL, and the FINAL LIBERATION OF ALL SOULS from the bondage of KARMA.

WHITMAN is undoubtedly the Prophet of the NEW SPIRITUAL WORLD, and as a SEER, he observed the drama of existence from beginningless TIME to endless ETERNITY, and all the above aspects of the Jaina philosophy are to be easily traced in the following quotations affirming as they do that LIFE is ETERNAL, that SOUL is ETERNAL that a particular soul lives many lives in different bodies and thus

generates forces, all sorts of forces, good, bad and indifferent, which are the cause of a soul's continual reappearance in bodily form on the earth-plane.

" Immense have been the preparations for me,

Faithful and friendly the arms that have helped me.

Cycles ferried my cradle, rowing and rowing like cheerful boatmen,

For room to me stars kept aside in their own rings,

They sent influences to look after WHAT WAS TO HOLD ME,

Before I was born out of my mother generations guided me,

My embryo has never been torpid, nothing could overlay it,

For it the nebula cohered to an orb,

The long slow strata piled to rest it on,

Vast vegetables gave it sustenance,

Monstrous sauroids transported it in their mouths and deposited it with care,

All forces have been steadily employ'd to complete and delight me.

NOW ON THIS SPOT I STAND WITH MY ROBUST SOUL."

Here is another presentation of the Jaina Development Theory:—

" There is no stoppage and never can be stoppage,

If I, you, and the worlds, and all beneath or upon their surfaces were this moment reduced back to a pallid float, it would not avail in the long run,

We should surely bring up again where we now stand,

And surely go as much farther, and then farther and farther.

A few quadrillions of eras, a few octillions of cubic leagues, do not hazard the span or make it impatient,

They are but parts, anything is but a part.

See ever so far, there is limitless space outside that,

Count ever so much, there is limitless time around that."

"To think of time-of all that retrospection,

To think of to-day, and the ages continued henceforward,"

" Is to-day nothing ? is the BEGINNINGLESS PAST nothing ?

If the FUTURE IS NOTHING, they are just as surely NOTHING."

That he perceived all souls to be UNCREATE, that is, self-subsistent is very evident from the following stanzas:—

" I do not think seventy years is the time of a man or woman,

Nor that seventy millions of years is the time of a man or woman,

Nor that years will ever stop the existence of me, or any one else."

Observe how he draws our attention to the REAL SELF hidden within all humans:—

" It is time to explain myself-let us stand up.

What is known I strip away,

I launch all men and women forward with me into the Unknown.

The clock indicates the moment-but what does eternity indicate ?

We have thus far exhausted trillions of winters and summers,
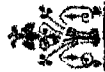
There are trillions ahead, and trillions ahead of them.

Births have brought us richness and variety.

And other births will bring us richness and variety.

I do not call one greater and one smaller,

That which fills its period and place is equal to any."

It will be noted how prominently he brings forward the Karmic theory, or law of cause and effect, which he effectively combines with the doctrine of rebirth. Again and again he refers to these facts of existence as the following quotations abundantly show:—

"It is not to diffuse you that you were born of your mother and father, IT IS TO IDENTIFY You,

It is not that you should be undecided, but that you should be decided."

Something long preparing and formless is arrived and formed in YOU,

YOU ARE HENCEFORTH SECURE, WHATEVER COMES OR GOES"

"I know I have the best of time and space, and was never measured and never will be measured."

"All parts away for the progress of souls,

All religion, all solid things, arts, governments—all that was or is apparent upon this globe or any globe, falls into niches and corners before the procession of souls along the grand roads of the universe."

WHITEMAN'S IDEAL was an intensely positive and optimistic one, and he emphatically taught that the soul is the most unfettered architect of its own destiny. And the Jaina tenets are not speculative; they have their practical side, for they directly point to the fact that evolution is not an external entity which works independent of our volition. We are not only factors in the cosmic-process, but the supremely necessary factors. Here we have his clarion voice on this vital question of RESPONSIBILITY:—

"Have you thought there could be but a single supreme?

THERE CAN BE ANY NUMBER OF SUPREMES-one does not countervail another any more then one eyesight countervails another, or one life countervails another.

All is eligible to all,

All is for INDIVIDUALS, ALL IS FOR YOU,

NO CONDITION IS PROHIBITED, NOT GOD'S OR ANY.

All comes by the body, only health puts you rapport with the Universe.

PRODUCE GREAT PERSONS, the rest follows."

Whitman points out that there is an infinite number of souls each of which possess the power to attain to the perfection of Gods. He wrote:—

"Each of us inevitable, each of us limitless,

Each of us with his or her right upon the earth,

Each of us allow'd the eternal passports of the earth,

Each of us here as divinely as any are here."

Each soul being 'inevitable' and limitless clearly corroborates the Jaina teaching "That each soul is a seperate entity, immeterial, i.e, not composed of matter, uncreate and eternal."

How faithfully he portrays the potential divinity within each soul;—

"As for me, I give nothing to anyone except I give the like carefully to you,

I sing the songs of the glory of none, NOT GOD, sooner than I sing the songs of the glory of you"

"I only am he who places over you no master, owner, better, GOD, beyond what waits intrinsically IN YOURSELF"

In such manner does he place all men on an equal footing and it is a beautiful way of expressing UNIVERSAL LOVE as meant by the Jaina words 'DAYA' and 'SAMA-BHAVA'. Whitman's love was limitless for he welcomed all beings, even the trees, flowers, and birds, in fact, all living creatures were included in his, what one might say, boundless love which was as wide as universal space, for one of his lines, addressed to an outcast, reveals his intense sympathy with human suffering.—

"Not until the sun excludes you will I exclude you"

None knew better than Whitman that love is a nature of the soul and that it is the true nature of all living beings, and in exquisite language he gives all souls an opportunity of perceiving the TRUTH as he himself did; thus in the following he again draws the reader's attention to the potential God latent in all evolving souls.

TO A STRANGER.

"Passing stranger, you do not know how longingly I look upon you,

you must be he I was seeking, or she I was seeking,

(it comes to me as a dream)

I have somewhere lived a life of joy with you,

All is recall'd as we flit by each other, fluid, affectionate, chaste, matured,

You grew up with me, were a boy with me or a girl with me,

I ate with you and slept with you, your body has become not yours only nor left my body mine only, You give me the pleasure of your eyes, face, flesh, as we pass, you take of my beard, breast, hands, in return.

I am not to speak to you, I am to think of you when I sit alone or wake at night alone,

I am to wait, I do not doubt I am to meet you again,

I am to see to it that I do not lose you."

"Stranger, if you passing me
and desire to speak to me,
Why should you not speak to me?
And way should I not speak
to you?"

It is not so much the beautiful face that he admires but the latent goodness of the soul was ever at the back of his mind when speaking to an individual, as those who knew him well can testify as it was known that of all the powers

he possessed, the power of bringing out the best side of a man's nature, even if the individual were a criminal, was perhaps one of the greatest characteristics of the ' good grey poet ' as Whitman was sometimes called.

QUICKSAND YEARS.

Quicksand years that whirl me I know not whither,

Your schemes, politics, fail, lines give way, substances mock and elude me,

Only the theme I sing, the great and strong-possess'd soul, eludes not,

One's-self must never give way That is the final substance-THAT OUT OF ALL IS SURE.

Out of politics, triumphs, battles, life, what at last FINALLY REMAINS

When shows break up what but ONE'S-SELF is SURE ? "

Pandit Lalan of Bombay, India, has written the following few lines to me, and they very clearly illustrate the meaning of the above poem.

> " Whom should you befriend more than yourself ? Do you require any more acquaintance in this whole cosmos than your being a BEING ? You as a being require a FRIEND, and the fact that you need no other FRIEND than the potential GOD within you is sufficient. "

Whitman was the Prophet of the NEW SPIRITUAL WORLD, and its inhabitants will be those souls who have understood the mystic saying of Christ. viz:— Lo ? I am with you alway.

The LIGHT of TRUTH which Lighteth up every man that cometh into the world " is identical with the soul and Whitman refers to the PERMANENCE OF THE SOUL in the following striking passage:—

" The soul,

Forever and forever–longer than soil is brown and solid longer than water ebbs and flows.

Thus he corroborates the Jaina doctrine that the soul was never specially created by an Omniscient Being; that each soul will never have an end; that perfection is a potent germ within each soul, and the attainment of SELF-KNOWLEDGE constitutes the PATH of LIBERATION. Jainism teaches that when a soul purifies itself sufficiently to manifest its divine at tributes, it becomes a God!

Whitman boldly asserts " THE MIGHTIER GOD AM I " implying that while the state of PERFECTION is *one* and *only* one, there is no limit to the number of individuals who might bring it into realisation. This great truth is aptly shown in the poem.

" EXCELSIOR "

" Who has gone farthest ? I would go farther,

And who has been just ? for I would be the most just person of the earth. "

This stanza is also inspiring to the soul that desires to become a true SPIRITUAL CONQUEROR in the sense of arranging that all his activities shall lead to Purity of Heart,

Calmness of Mind, and the blissful freedom from selfish desire.

The Jaina Message of Deliverance and Whitman's Message are one and the same viz:-that man is strong to rise, strong to conquer, strong to understand. He can practise virtue in his daily life; he can search for stainlessness of heart, and advance step by step until he finds and realises it; he can abolish self from his mind, and take out from his heart the roots of all evil, until at last, through purity of heart, he attains to that perfect insight which brings unutterable PEACE.

"He masters whose spirit masters" says our poet and in the same breath he exclaims:—

" The whole theory of the universe is directed unerringly to one single individual-namely to YOU. "

The teaching of Individual Responsibility as regards the attainment of the state of Godhood which embodies the belief that the soul is its own God is easily discernible in Whitman's poems. and that truth is the greatest HOPE he and Jainism offers to every toiler for freedom.

" Something there is,

(With my lips soothing thee, adding I whisper,

I give thee the first suggestion, the problem and indirection)

Something there is more immortal even than the stars,

(Many the burials, many the days and nights passing away),

Something that shall endure longer even than lustrous Jupiter,

Longer than sun or any revolving satellite,

Or the radiant sisters, the pleiades."

Whitman asks each soul to become a SPIRITUAL CONQUEROR and his hand will ever beckon throughout the ages to come those who will heed the spiritual exhortation expressed in the following:—

" I know I am solid and sound.

To me the converging objects of the universe perpetually flow,

All are written to me, and I must get what the writing means.

I KNOW I AM DEATHLESS..."

" I see Hermes unsuspected, dying, well-belov'd, saying to the people DO NOT WEEP FOR ME,

THIS IS NOT MY TRUE COUNTRY-I NOW GO BACK THERE,

I RETURN TO THE CELESTIAL SPHERE WHERE EVERY ONE GOES IN HIS TURN. "

How clearly Whitman shows that the Path for each soul means neither more nor less than the attainment of Godhood at which stage of growth PERFECTION will be found, and then we shall dwell no more in human form.

The Tabernacle is dissolved and all delusion will have disappeared.

The soul will have struggled upward through sin and selfishness and the march into Nirvana will have been accomplished. Peace everlasting will be known and the realisation of that which alone is imperishable will have been achieved. It is to this end that Whitman leads all souls, and this state of Godhood is very beautifully ex-

pressed in the following quotation from the PARMATMA-PRAKASH (by Sri Yogindra Acharya)

343. " He in whose heart shines the divine Light of the Living Essence of Consciousness, which is the object of constant contemplation on the part of Munis, which is distinct from the body, which dwells in the hearts of all living beings, which is pure effulgence by nature which is resplendent with the dazzling lustre of Jnana (perfect knowledge) which is the object of knowledge in the three worlds, and which is the companion of the highest saints, verily the being in whose heart shines such a Tattva (principle or essence) obtains the Mukta Pada, that is, he attains to LIBERATION. "

Whitman definitely asserts that there is a haven of rest at the end of the ROAD upon which all souls travel and he speaks of the RENDEZVOUS the Godhood state to which all beings are surely evolving. What a glorious message of HOPE he gives us "

My RENDEZVOUS is appointed IT IS CERTAIN.

The Lord will be there and wait till I come on perfect terms, The great Camerado, the lover true for whom I pine will be THERE. "

I tramp a perpetual journey, (come listen all !)

My signs are a rain-proof coat, good shoes, and a staff cut from the woods,

No friend of mine takes his ease, in my chair,

I have no chair, no church, no philosophy,

I lead no man to a dinner-table, library, exchange,

But each man and each woman of you I lead upon a knoll,

My left hand hooking you round the waist,

My right hand pointing to landscapes of continents and the public ROAD,

Not I, not any one else can travel that ROAD for you, YOU MUST TRAVEL IT FOR YOURSELF.

Thus it is obvious that Whitman has perceived the truth as taught by the Light of Jainism and the paramount factor he places before the student of the Higher Wisdom is the Jaina doctrine that the soul is the DOER and is absolutely responsible for the realization of LIBERATION by its own unaided efforts.

He knew of the cosmic-process that has been going on from beginningless Time to endless Eternity and he never despaired of reaching PERFECTION.

"Liberty, let others despair of you I never despair of you."

"For the great IDEA, the idea of perfect and free individuals,

For THAT, the bard walks in advance, leader of leaders,

The attitude of him CHEERS UP slaves and horrifies foreign despots.

Without extinction is LIBERTY, without retrograde is EQUALITY,"

THE GREAT IDEA-LIBERTY-is not so much liberty and freedom in connection with the 'things of this world' but the great IDEA of the SOUL becoming FREE from the bonds of KARMA; this is the EMANCIPATION he refers to

"And I have dream'd that the purpose and essence of the known life, the transient,

Is to form and decide IDENTITY for the UNKNOWN life, THE PERMANENT.

MAHAVIRA has given the self-same MESSAGE OF DELIVERANCE

"AWAKEN YOURSELF TO YOUR BIRTHRIGHTS,

PEACE, POWER, BLISS, IMMORTALITY."

Have we got the DRIFT of Whitman's SACRED BOOK 'Leaves of Grass' which contains the EVER-LIVING RADIANT LIGHT OF TRUTH, if not, HE wishes us to COME AGAIN INTO HIS PRESENCE. ALTHOUGH he left this mundane world THUS the last words at the end of his Book reveal his great love for ALL LIVING BEINGS

"Dear friend whoever you are take this kiss,
I give it especially to you, do not forget me,
Remember my words, I may again return,
I love you, I depart from materials,
I am as one disembodied, triumphant, dead."

"Date of Jainism"

By
"Vir-Balak" (Lord Mahavira's child)

Readers ! you are aware of the wonderful ever-changing nature of this world. The very Sun which you are accustomed to see rising in the East, is seen setting before the same sight in the opposite direction. In the same manner many souls are coming in this world every moment while many others are disappearing from this world temporarily. In this same inconstant ever-revolving-world where once this religion, the sacred religion of Jains had its wide influence and was besmearing its every corner by its bright and powerful rays, Alas ! It is for the origin and development of the same riligion there are coming out various kinds of guesses, right or wrong with or without proof, with jealousy or pride, and based on unsound principles to justify the arguments which are only happy idle surmises.

It is for effacing the dark blot of the wrong impression made by these surmises upon the minds of the people in general, for the date of this religion whose learned preceptors were travelling from one country to another during their whole life, not for their food, or any selfish motive, not even for the preaching of the religious philosophy only but for debating their religion with that of other religionist and also were preaching a peaceful mission not only for human-being but also for every creature big or small,

that I take up my subject. This is the subject which is least studied and least cared for by modern Western as well as eastern scholars. They have uptill now thought it safe to give out their opinions on this subject indefinitely, not because they are jealous of it, not because that it has its origin mysterious or not because it has been robbed off by many other religions of its worthy and gem-like principles but because that the Jain literature has remained uptill now comporatively little explored and read as * A. Barth openly confesses "a system which as yet is known to us only in a sort of abstract way and in regard to the historic development of which we are absolutely in the dark and as far as yet publishd it is—poor literature", But since he declared these ideas "a large and ancient literature has been made accessible and furnishes ample materials for the early history of the sect to all who are willing to collect them". ‡

Sacred books of the Jains are old avowedly older than the Sanskrit literature which we are accustomed to call classical." There is no reason that why the Western scholars should distrust them as the authentic source of their history" "The obvious reason" as H. Jacobi says "is the similarity real or apparent which European scholars have discovered between Jainism & Buddism."

But as he and others have proved, Jainism is the mother of Buddism which had its ascendency so much, while the poor mother lags behind only because she has been wronged and tortured by Brahiminism and such other rivals.

Now I will like to proceed with this small introduction of the subject, supporting my argument with various proofs from most ancient literature as well as relics found at different places in India.

* Rigveda which is regarded as the most ancient manuscript in black and white existing on the surface of this Globe, authanticates by saying:—

अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतंविश्वरूपम् ।
अर्हन्निदं दयसे विश्वं भवभुवं नवा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥

(अर्हन्) O Lord Arhata ! (बिभर्षि) you are armed with (धन्व) a bow (in the form of teaching) (सायकानि) with arrows (of religious precepts for destroying ignorance) and with (निष्कं) ornament (of omniscience, omnipotency, infinite happiness etc.,) and of Lord Arhata (यज) you have acquired (तं) that perfect knowledge of Soul in which (विश्व रूपं) the whole universe is reflected. Oh Lord Arhata you (दयसे) protect every (भवभुवं) creature (विश्वं) on this earth and you are (ओजियो नवा अस्ति) second to none in (रुद्र) conquering the violent enemies-passion, anger etc.

* The religion of India.
‡ Jacobi.

* ऋग्वेद अष्टक २, अ. ७ वर्ग १७.

श्री चवरबाई श्राविका विद्यालय सोलापुरके बालिकाओं और श्राविकाओंका ग्रुप.

This clearly proves that the prowess of Lord Arhata or Jina was acknowledged by all exclusively.

Also in (यजुर्वेद)* Yajurveda:—

वाजस्यनु प्रसव आवभूवेमा च विश्वभुवनानि सर्वत: ।

सनेमि राजा परियाति विद्वान प्रजां पुष्टिवर्धयमानो ॥ अस्मै स्वाहा ।

(स्वाहा) may this oblation go to (अस्मै) that Lord Nemnatha (22nd. Tirthankara) (राजा) master of perfect knowledge etc. (च) and (विद्वान) omniscient (स) who has explained (आवभूव) in its proper manner (सर्वत:) and in its every possible way to knowledge (वाजस्य) of one's-self (विश्वभुवनानि) to every creature on this universe and (by whose merciful precept) (पुष्टि) the power of self-knowledge (उ) readily (वर्धयमानो) increases to (प्रजा) creatures.

By this verse we can well understand that even Vedantists were careful not to leave out Nemnath off their sight at the time of यज्ञ's. Nemnath was as all know the cousin of Krisna.

Going one step further *Rigveda declares:*—

ॐ त्रैलोक्यप्रतिष्ठितान् चतुर्विंशति तीर्थंकरान् ऋषभाद्यावर्धमानान्तान् सिद्धान्शरणं प्रपद्ये ।

I take resort to 24 Tirthankars beginning with Risabha and ending with Mahavira honoured in 3 worlds.

From the above-mentioned proofs taken from the world-renouned Vedas as well as from many verses seen at random in different books of different authors as for examples Manu-Smriti, Nagarpuran, Bhagvat, Ganeshpuran, Prabhaspuran etc., belonging to Vedantism or Brahminism, it can be well deduced that Jainas were respected even by different religionists by offering a prayer in their works. Does this go to prove that Jainas are of recent origin?

To my opinion and according to * *Mr. Bal Gangadhar Tilak's* even Vedic religion is indebted to Jainism for its many principles such as अहिंसा परमो धर्म:, यज्ञार्थपशुहिंसा, मदिरापान, etc. He proves further that Jainism is closely related to Brahminism and ' even though Jainism is not first in its antiquity, yet we can dare say that among the ancient religions existing to-day it has the honour *to be the oldest.*" In addition to this he does not forget to tell us that undoubtedly Jainism is अनादि, i e. *without its beginning* (This is what Jain scriptures say).

This is the opinion of a very learned scholar of Sanskrit and Vedic literature. We should not forget side by side that he is a follower of Braminism and not Jainism.

Even *Sankracharya*, the greatest rival, the deadliest deathblow to Jainism and the very instrument in persecuting Jainas in the middle ages, boldly confesses that Jainism is prevailing from a very very old time.

Saynacharya writes (of 523 page of तत्वनिर्णयप्रासाद for the meaning of the words).

* अध्याय ९ मंत्र २५.

*His lecture on 30th November 1910 at Swetamber Conference and an article in Kesari of 13th December same year.

"कथाकौपीनोत्तरा संगादीनां त्यागिनो, यथा-जातरूपधरा निर्ग्रन्थानिष्परिग्रहाः ॥ इति संवर्तश्रुतिः ॥

The words underlined have the same significations. Digamber Jainas as often said and proved by different authors such as H. Jacobi, Buhler, Stevenson etc. This is one of the proofs of the antiquity of Jainism which existed before Saynacharya wrote.

Rev. J. Stevenson says that about the reformation of the old religion, the work of Rishabha Natha the 1st of 24 Tirthankaras is described in the same way by Brahminism and Jainism. He was the first Kshatriya whose eldest son Bharat whose name has been made eternal by baptizing the land of his birth with the name of Bharatvarsa after his name. Thus Jainism and Brahminism depict in Adinath Puran and Bhagvat respectively.

†*J. A. Dubois* gives an impartial judgement by declairing "Yea! His (Jain's) religion is only true one upon earth, the primitive faith of all mankind.

Now it is worthwhile drawing your attention to the Jaina Stupa at Mathura excavated by the Archalogical department. The Stupa contains Votive tablets and inscriptions dated at the very latest 150 B. C. There is certain amount of evidence to show that it was built about 600 B. C. It is therefore the oldest known building in India. There are number of Jaina images found there. The greater number of these images represent Mahavira, the last of the 24 Tirthankaras. There are many other images and relics found in Kankeli Tila near Mathura and in many other places in India. These discoveries cast much light at present and more so in future as the further work of the said department will come to light, on the date and antiquity of Jainism. Further if Jainism dates from an early period and is older than Buddha and Mahavira, (whose dates are determined as 500 and 569 B. C. respectively) we may expect to find marks of its antiquity in the character of Jain philosophy. Such a mark is animistic belief that nearly everything is possessed of a soul; not only have plants their own souls but particles of earth, cold water, fire and wind also. Now the ethnology teaches us that the animistic theory forms the basis of many beliefs that have been called the philosophy of savages,......If, therefore Jaina ethics are for the greater part based on primitive animism it must have extensively existed in large classes of Indian society when *Jainism was first originated.* This must have happened at a *very early time* when higher forms of religious beliefs and cults had not yet more generally taken hold of the Indian mind."

"Another mark of the antiquity of Jainism has in common with the oldest Brahminical philosophies Vedanta and Sankhya. For at this early epoch in the development of Metaphysics the Category of Quality is not yet clearly and distinctly conceived but it is just evolving as it were out of the Category of substance: things which we recognize as qualities are constantly mixed

†Rev. J. A. Dubois was a missionary in Mysore and has written a book named "Description of the character, manner and custom of the people of India and of their institutions, religious and civil," printed in 1817.

up with substances." If Jainism had been of recent date it would almost certainly not have adopted such confused ideas as those just recently expounded.

One more mark of its antiquity is that a soul is absolved (obtaining *Nirwana*) in the *same* state of body as at its time of coming into this world or in more plain terms in the *State of Nature*. This is the stamp—the mark or emblem of Jainism. No other religion of the world than this one has such a mark of originality.

In spite of so many notable things about this religion, I am all in amazement at the absurd theories of some of the Western Scholars and historians. These I am going to summerize briefly here.

William Franklin in his book bearing the title "Researches on tenets and doctrines of Jains and Buddhists etc.," has given vent to his ignorance by drawing the descent of Jainism from Egyptians. Nothing can be more ridiculous than this. 'Scripture miracles' has well found out the origin of the word "Jain" which the author of it says comes from Roman word "Jennus" a diety of Romans. As Vaishnavas are the followers of Vishnu, so from this hypothesis his conclusion is Jains are the followers of Jennus.

Q. E. D.

Such a logical theoram was not even conceived of by the great Pythagoras. But why should we talk of Western Scholars who are thousands of miles away from us, even our neighbours that is Eastern Scholars have such a vast knowledge of Jainism that some of them depict Jainas as Atheist while others go to Buddism for its origin. This is the out-come of their knowledge about Jainas with whom they and their ancestors lived side by side. If they had even cared to cast a cursory glance at their own scriptures before they hazarded their opinion recklessly, they would have, I dare say, never come to those rediculous conclusions. But I see one reason of their bliss of ignorance, and that is the prejudice, from their childhood or roused by their precepters. But the latter seems to me the probable one as seen from the sentence-one of the precepts:—

हस्तिना ताड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमन्दिरम् ।

These proofs, I think, are quite sufficient to convince any reader whoso-ever he may be that Jainism is a religion for which we shall have to go back thousands of years to determine a definite date of its origin. It will be an unduly long article if I were to give you proofs in detail for those who are inclined to believe that Buddhism is the fountain of Jainism, which is not the case. Above proofs as well as the scriptures of Buddhism itself, and students of Buddhism will bear witness to my statement above mentioned. I will be glad enough to remove any misunderstanding or doubt if there arises any, after the perusal of this pithy article according to my limited scanty knowledge. I am indebted to the authors from whose books I have quoted to embellish my article.

Lastly I wish a time to come when all literary students have their doubts removed and will come forth with their definite opinions to confirm the antiquity of Jainism.

Vande Jinvaram.

WHERE LIES THE TRUE HAPPINESS?

By
(Rickhab Dass. B. A.
Pleader, High Court-Meerut).

In this world every living being longs for Happiness, but Happiness he finds not. Every soul in this mundane life fears pain and tries his best to award it, but the success is never sure and if it ever comes off, it is partial and temporary. Removal of pain and unhappiness is at the heart of all, but success is just like what one feels when he scratches the itch with his nails. From the tiny insect upto the huge elephant, every one searches after Sukha (Happiness): from the begger in the streets upto the royal personage in the palaces, all desire Shanti (piece of mind):—but none succeeds in gaining it. Man in poverty might think that the rich are happy, but that is his mere fancy. On deep investigation the rich are found more beset with disquietude and anxiety. If a hermit regards a king happy, he is surely in error. A crowned head lies ever uneasy' is a pure truism. In short, none in body is truely happy and all are in wait for it. Then what is the True Happiness and how it is to be gained are the most vital questions.

Happiness is the attitude of mind in which one is devoid of all Akulta (uneasiness or anxiety). It is that Self-conditioned and Self-dependent State of Soul where no help from outside is ever needed. It is that self-sufficient condition of Soul where the feeling or idea of dependence is totally non-existent. It is that Perfect Status of Soul where Svatantrata (independence) holds supreme and where soul is free from all wants and sufferings, feels independent of all extraneous help and has no lack or deficiency to depend upon others. Self-control on spiritual plane is a true clue to the unbounded Happiness of soul. Laws with regard to happiness in nature are the same on both the physical as well as the spiritual planes. Even in this physical world individuals, castes and communities, are happy in proportion as they are blessed with freedom of action. An individual who is hampered in his movements on every step, feels gloomy and sullen at heart. A caste or community which is not given sufficient freedom in action, is ever discontented. But all these worldly freedoms are pseudo-freedoms. These freedoms are not real and unalloyed, there is always something within which mars their excellence. Why so ? Because there is a foreign element-matter or material Karma-acting within the domain of Spirit. True and perfect Happiness reigns supreme only when Atma (Spirit or Soul) forces away all foreign matter from within itself and governs self by pure self. When Atma drives away all passions and affections and consequently the Matter- Karma from self, there remains nothing but Pure and Perfect Conscious Self holding sway over the soul, that is, Self governs the Self and Supreme Bliss is the result.

This All happy Self-control is obtainable only when soul on the physical plane begins to think that all its destinies are determined by none other than Self. So long as the embodied soul relies on every external force for

its movement so long as it regards its comforts and pains as the result of the pleasure and wrath of external gods and godesses, it is doomed to remain under miesry. If it takes the trouble to unravel the mystery, it will surely find that all the external forces, all the Gods and Godesses in causing it pains and pleasures, act impelled by it own Karmic forces at its own instigation.

Self-control in religion is helpful to Spiritual Bliss. So long as the teachings of religion insist that the pleasures and pains of the individual souls are determined and governed by the Gods and Godesses or by an External Will or by an Extracosmic Personal God, it can hardly be called self-control-in-religion. Self-control-in-religion comes in when religion ascends high to preach that the destiny of Atma (the self) is not in the hands of any other power or powers, but lies within its own grasp. This sublime doctrine frees the self from the trammels of extraneity and infuses the spirit of self-awakening and self-consciousness therein. By the help of this self-elevating religious principle, Atma (the soul) gets rid of the habit of dependence and begins to realize its innate independent nature. The Soul while impressed with this religious truth, is disillusioned of the so-called absolute differentiation between its Own Self and God, becomes confirmed in the belief that the Real and Essential nature of all the souls is nothing but the Omniscient Godhead and that the True Happiness lies in the attainment of that Pure, Perfect and Omniscient Status of Soul.

The above observations relate to that Pure and Unalloyed Happiness which is an Ideal for all the souls to try to reach to, but whether any happiness which though not Perfect and Pure, but having a tinge of the Ideal is obtainable in the practical domestic life of man. The answer is surely in the affirmative. A man who understands the true nature of soul, has faith in and knowledge of the Self and not-self, and proceeds to act according to that Faith and Knowledge, is sure to possess peace of mind and calmness. A man who respects and worships that Pure, Perfect Omniscient Status of Soul which is identical in each and every soul, or Those High Ones in Whom that Divine Status had become manifest; who shows compassion to and helps, as far as he can, all living beings; and who gives Dana (charity) to the deserved and needy, such a man will unmistakeably be cheerful and happy in his life. A man who utters true and harmless words, does not snatch others' belongings, views all the females other than his own wedded wife as his mothers, sisters and daughters according to their respective ages, and who does not long for worldly possessions, will certainly find joy and delight in his worldly career. Again an individual who is earnestly working for Per-Upkar (good of others), working for the physical, moral, itellectual, and spiritual development of his relations, his castemen, such an individual can not fail to find ease and falicity in his heart. In short, good thoughts, words and deeds exercised when coupled with a true discrimination between Self and not-self is sure to lead practical workers to Happiness and Bliss.
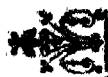
Jainism.

A practical religion.

for all times, all people, and all climes.

BY

Baboo Ajitprasadji, M. A. LL. B.
LUCKNOW.

All religions profess toleration but curious and regretable though it may be, it is nevertheless a historical fact that in the name of religion, nations have fought against nations, and in the name of religion the most abominable atrocities have been committed by those in power against independent thinkers, who had the courage of their convictions. The death of Socrates and the murder of Galileo, may be incidents of past ages, but the wars of the crusade and the terrors of the inquisition are not matters of ancient history. The pillage of Somnath, and the murder of Daya Shikoh, the slaughter of Hakikatrai, and the assasination of Pandit Lekh Ram are facts of Modern History. The cow-killing Nots, and the breaking of heads over the sounding of the conch, are the most lamentable sights of every day occurrence. The Hindu-Mahomedan question is vexing the minds of the best well-wishers of the country, is being discussed in the Councils of Government, has now found place on the Statute Book, and is a constant source of serious irritation.

But for such serious disturbances in the internal economy of our civic affairs, which are based on the ground of religion, we would have faced the miseries of famine caused by drought in one Province, and by floods in another, the ravages of cholera and plague, and the other ills which besiege us, with composure and fortitude. As it is, we are helpless and bewildered.

The mission and the purpose of true religion should be to root out all religious differences, and to form a neclus of Universal Brotherhood. Differences of opinion are inevitable, when there is liberty of thought, and the logical and thinking capacities of human minds are ever varying with each individual. Jainism teaches us to discuss all differences of opinion in a spirit of broad toleration. While expecting tolerance from others in respect of our views let us be tolerant of what others think and believe in. Let there be a constructive discussion, and not a destructive quarrel. Religion should be a unifying force, and not a dividing factor.

Jainism is an all embracing religion. It reconciles the seeming paradoxes, adjurring theories of all other systems of thought, and welds them together into a consistent and harmonious whole. It is thus truely as its other name Syadvad, implies, a science of religion which enfolds every other system within itself, and says to each and every theory and doctrine, " It may be so. " The seeming inconsistencies are all explained by the adoption of varying points of view.

Jainism is the religion professed by Jainas. Jaina means a follower of Jina, which word again etymologically signifies, a conquerer, a victor, a Lord triumphant.

The Jainas believe in the existance of soul and matter, in the transmigration of soul caused on account of its combination with matter, and in the final and absolute emancipation of the soul, when its real attributes of absolute knowledge, absolute bliss, and absolute power fully shine forth. The term *Jina* therefore conveys the idea of a soul which has freed itself from all

contact with matter, and has conquered over Birth, and death, and other limitations of its supreme attributes. Such pure and perfected souls, and each and every one of them, are instances of the highest possible evolution attained. They are perfect Ishwaras, and therefore worthy of adoration and worship. Each of them forms the Ideal, which the devout Jaina desires and strives to attain to. The number of such Emancipated and Perfected Souls is infinite; and in this view a Jaina may be called a *Polytheist* or a worshipper of gods without number. Their attributes however are identical, and the Jaina may, again, in the light of this consideration be called a Monotheist, or a believer in one God. The one includes the many, and the many are one and the same.

The Emancipated, Pure, Perfected soul, is not, however, disturbed by a management of the affairs of the Cosmos, has to listen to no appeals and prayers by persons one calling forth Divine vengeance against the other, and visits none by Divine wrath, is neither the tool of one to harass another, or the instrument of destruction working at the invocation of another to the prejudice of his enemy, is neither pleased with its votaries nor displeased with those who ignore or deny His Existence. He is above all want and care, beyond all frolic and fun. He is neither the punisher of the wicked, nor the rewarder of the good, neither the recorder of human actions, nor the dispenser of justice between man and man.

The Jaina does not believe in the theory of creation. According to him the universe as a whole has had no beginning and will have no end...All that happens is only a change. Cataclysm, Pralaya, or Kayamat is not destruction or annihilation, but a vast and comparatively speaking a sudden change. The Jainas do not believe in a Redeemer, or a Mediator, nor do they recognise the necessity of a Dispenser of Justice for reminding or punishing the mental or physical movements of living beings in the Universe. The law of Karma is according to the Jainas, complete, unerring, and self-acting, Every living being, is self-responsible for what he does and what he thinks, is the complete master of his own destiny; which no agency outside his ownself can alter. In this sense a Jaina is called by some an athiest, and by others Fatalist. But his so-called athiesm is not Secularism, Agnosticism, Postivism, or Free-thought. His fatalism has nothing in common with Stoicism, He does not subscribe to a fixed unalterable course of things independent of any controlling cause. His fate is of his own making, and he believes that it is always in his power to alter or modify the decrees of fate.

Just as the number of Emancipated Perfect Souls is infinite, so is the number of embodied souls coursing in various stages of evolution in the universe. With an infinity on both sides, it is clear that the universe will never be exhausted, and the above of Peace where the emancipated Souls enjoy perfect Bliss will never be too full. The course of Evolution has gone on unchecked and will continue unimpeded. There never was a beginning and there never shall be end to it. The embodied souls again were never born or created. They have existed in the embodied condition from Eternity, but each can work out its own redemption or Emancipation.

The second constituent of the universe is matter. The two, soul and matter constitute the Universe. Matter is also, according to the Jainas, Eternal and Uncreate. It is continually and constantly changing form, but as *matter* it is indestructible. All the elements of Chemistry are different forms of the one physical element—Matter.
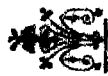
Again, according to the Jaina belief, there never was a time when soul and matter combined for the first time, to form the embodied soul.

The Embodied soul also, infinite in number have existed from eternity. Their combination has had no beginning, but is capable of being terminated.

This termsnation is called Moksha-final Emancipation. Moksha or Nirvana according to the Jainas, is not, what commonly supposed to be extinction, or annihilation of the soul. It is really the positive attainment of God-head, the full enjoyment of Infinite Power. The *mukta-jiva* the Emancipated soul has accomplished all what could possibly be accomplished and has nothing further to achieve. He has reached the the highest goal. He sees all, and knows all. His is an activity in repose, which is not visible to one situated on the physical plane, just as the swift of the whirling top is not perceptible when it is revolving as its highest speed. The intermediate stages of Evolution between the least evolved ego the Nigoda Jiva, and the Siddha, or the emancipated spirit, are caused by conditions denoted by the terms Asrava Samvara, and Nirjara.

The low conditions of the embodied soul are due to the preponderating effect of Karmic matter existing in combination with it. The karmas are very rarefied particles of matter which have an affinity with the soul when it is under the excitant influence of passions and desires. When the soul is thus affected by passions and desires a reverberation sets in and the particles of karmic matter are drawn in to it. This is termed Asrava, काय वाङ्मन: कर्म योग: स आश्रव: and its combination with the soul is called Bandha. स कषायत्वात् जीव: कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्ते स बन्ध:

The prevention of the influx of Karmic matter is known as Samvara, The unloosening or disintegrating of this combination is called Nirjara, and the complete purification of the soul is termed *Moksha* or Nirvana. These, are the 7 principles which explain all the states and conditions of the soul from its lowest form to its final emancipation. The ways and means by which the Evolution of the soul may be helped and hastened are given at great length in the Jain Shravakachara scriptures which lay down the daily duties of the Jainas.

Jainism is thus pre-eminently a practical religion, a religion which can be conveniently and consistently with due regard to temporal advancement be lived by every householder, no matter how he happens to be situated and it is pre-eminently a religion of the widest possible toleration. The principle of universal brotherhood is limited by some religions to humanity alone. Jainism preaches the universal Brotherhood of all living beings-Saint Amitgati in his first verse of " Meditation collections " called सामायक पाठ prays as follows.

सत्वेषु मैत्री गुणिषु प्रमोदं क्लिष्टेषु जीवेषु कृपापरत्वं
माध्यस्थभावं विपरीतवृत्तौ, सदा ममात्मा विदधातु देव ॥

Oh, Lord, make myself such that I may have love for all beings, pleasure in the company of learned men, unstinted sympathy for those in pain, and tolerance towards those in pain, and tolerance towards those perversely inclined.

Jainism is therefore the most tolerant, the most practical, and the only universal religion adapted to all states and conditions of Beings, of all climes and of all ages, and in all stages of evolution.

Ajitashram, Lucknow. } *Ajitprasada*
Vir-Nirvana day 2443. }

मित्र-संवाद
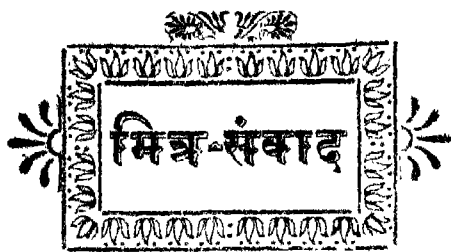
(ले०-मा० दीपचन्द्रजी परवार, नरसिंहपुर)

सागर तालके तटपर बैठे हुए जयचंद्रजी सामनेकी पहाड़ीका दृश्य देख रहे थे। पानी रिमझिम रिमझिम बरस रहा था। कभी कभी हवाके बेगसे जोरका झला आ जाता था तो तीव्र वेगसे पड़ती हुई मेघकी बूंदोंसे सारा पहाड़ धुआँधार हो जाता था, एकाएक झाड़ व पाषाण विलुप्तसे हो जाते थे और झला कम होते ही वे पुनः दृष्टिगोचर होने लगते। अहा! यह प्राकृतिक विचित्र शोभा देखते ही बनती थी। अपनी स्वाभाविक मृदुलताको लिये हुए ये वृक्ष पवनके झकोरेसे हिलते हुए अत्यन्त सुहावने लगते थे, और उनसे स्पर्श करके निकली हुई सुगन्धित वायु चित्तको चंचल बना देती थी। इस पहाड़ीके मध्य नैपालवाले राजाका मकान ऐसा मालूम होता था, जैसे नील गगनके मध्य चन्द्रमा शोभा देता है। तालाब भी पूर्ण जलरूपी ऐश्वर्यको प्राप्त कर मदोन्मत्त हो रहा था। यदि स्थानीय म्युनिसिपालटी इस तालाबमेंसे मोरियाँ (नहरें) न निकलवाती तो यह तालाब भी दुष्ट राजाओंकी नाई अपनी प्रजा (नगरनिवासियों) को अत्यन्त कष्ट पहुँचाता, जैसे कि गंगा, यमुना, चम्बल आदि नदियोंने अपनी बाढ़से तटवर्ती ग्रामोंको ग्रस लिया है। सत्य है यदि समुद्रमें वड़वानल न होती तो न जाने वह अपनी बाढ़से इस पृथ्वीको कबका भक्षण कर गया होता। इसीलिए संसारके प्राणियोंको अपनी २ मर्यादा नियत कर लेना आवश्यक है, नहीं तो यह मनरूपी सागर अपनी विस्तीर्णतासे एक लोकको क्या कई लोकोंको भी ग्रसनेको मुँह फैलाये रहता है। इत्यादि।

शोभा देखते २ जयचंद्रके चित्तका भाव बदल गया। वे सोचने लगे,—"चार दिनकी चाँदनी फेर अँधेरी रात" अर्थात् मैं जिस शोभापर मुग्ध हो रहा हूँ, वह सब शोभा अब बहुत ही शीघ्र विलुप्त हो जायगी क्योंकि यह दशहराका अवसर है। इस अवसरपर जैसे बेचारे निर्दोष पशु भैंसे और बकरे आदि दीन जीव निर्दयी पुरुषोंद्वारा 'देवबलि' के नामसे इन्हींकी जिह्वा लंपटताके हेतु क्षणमात्रमें वध किये जाते हैं, कौन जानता था कि यह खेलता कूदता मैमना व पाड़ा अपने मा, भाई आदिसे वधिकद्वारा शीघ्र ही हनन किया जाकर सदाके लिए विलग किया जायगा? इसी प्रकार अब शीतकालरूपी वधिकद्वारा इस वर्षाकी भी बलि दी जावेगी। संसारका कैसा विचित्र नियम है कि जब जब किसीकी ओर अन्याय बढ़ जाता है, तब तब उनको मान मर्दन करनेवाला कोई न कोई व्यक्ति विशेष अवतार लेता है। और अन्यायको

दूर करता है। "अति सर्वत्र गर्हिता" के अनुसार जैसे इस वर्षाका पराजय शीत ऋतुद्वारा होगा वैसे ही शीत ऋतुको मर्दन करनेवाली ग्रीष्म ऋतु भी आवेगी। अतः थोड़े समयके लिए पुण्योदयमें प्राप्त यह ऐश्वर्य व्यर्थ अभिमानमें आकर अन्यायपूर्वक खोदना उचित नहीं कहा है:--

"दिन दश आदर पायके, करले आप बखान।
जब लग काक श्राद्ध पख, तब लग तुझ सन्मान॥

जयचन्द इसी प्रकारके विचारोंमें निमग्न बैठे थे कि इनके परम मित्र टेकचंद्रजी कटरा बाजारसे कुछ फलफलादि लेकर आ ही तो पहुँचे और चटसे बोल उठे-वाह क्या कहना है! धन्य है योगिराज! भला यह भी कोई ध्यानका स्थान है, यहां तो बक-ध्यान ही हो सकता है। साँझ हो गई, ५ बजे हैं, व्यालूका समय हो गया। घरमें स्त्रियोंको भी भोजन करना है। अब तो ध्यान छोड़ो। टेकचंद्रके अगणित शब्द कर्णगोचर होते हुए भी जयचंद्रने केवल व्यालूकी ही बात समझी और उठकर बोले-अहहा सिंघईजी बाजार हो आये! बहुत जल्दी की, अभी तो बड़ा दिन है।

टेकचन्द्र-हैं! दिन है? अजी, ५ बज गये।

जयचंद्र—५ बज गये? अच्छा भाई चलो, झट व्यालू कर लें ताकि बेचारी स्त्रियोंको भी छुटकारा मिले ताकि वे भी शास्त्रसभामें सम्मिलित हो सकें।

दोनों डेरेपर आये और व्यालू करके निश्चिंत हो संध्या करने लगे। पश्चात् संध्याको शास्त्रसभामें पहुँचे। वहाँ 'महावीर-पुराण'की वचनिका हो रही थी। उसमें जब निर्वाणका प्रकरण आया तब टेकचंद्रजी पूछने लगे:--क्यों भैया, दिवाली जब कि पवित्र पर्व है, तब इस दिन जुआ आदि अनर्थ क्यों होते हैं, और इस पर्वको जैन व अजैन सभी मानते हैं तथा लक्ष्मी पूजन व बही पूजन करते हैं, अनेक प्रकारके फल फूल एकत्र करते, दिया जलाते, घर पुतवाते और बड़ी धूमधाम करते हैं। इसका कारण क्या? क्या यह पर्व अजैन वैष्णवोंका है? क्योंकि इस समय जैनी व जैनेतरोंकी क्रियाओंमें कुछ भी अन्तर नहीं दीखता है। इत्यादि।

जयचंद्र—भैया, निस्सन्देह यह पवित्र पर्व जैनियोंका है, क्योंकि कार्तिक कृष्ण (गुजराती आश्विन कृष्ण) अमावस्याको सूर्योदयके पहिले ही अर्थात् रात्रिके पिछले समयमें अंतिम भट्टारक परम देवाधिदेव महावीर जिनको वर्द्धमान, वीर, अतिवीर व सन्मति भी कहते हैं, तीर्थंकर पावापुरी (बिहार प्रांत)के उद्यानसे समस्त कर्मोंको नाश करके स्वाधीन सुख (मोक्ष) को प्राप्त हुए हैं, और उसी समय श्रीगौतमस्वामी जो कि महावीर स्वामीके प्रथम गणधर थे और जिन्हें गणपति, गणेश, गजानन आदिके नामसे पुकारते हैं, को घाति कर्मोंके क्षीण हो जानेसे केवलज्ञान प्राप्त हुआ है।

ये दो महान् उत्सव इन्द्रादि देवों व उस समयके समस्त बड़े बड़े राजाओंद्वारा मनाये गये हैं। यद्यपि और भी तीर्थंकरोंके निर्वाण उत्सव भी देवों व नरेन्द्रोंद्वारा मनाये गये हैं, तथापि इस अवसरको अभी केवल २४४२ वर्ष ही हुए हैं, और इसके पश्चात् फिर कोई ऐसा महान् अवसर व उत्सव नहीं हुआ है, इसीसे अब तक लोकमें इसका पूर्णतया प्रचार है। जिस अवसर व उत्सवमें राजा सम्मिलित होवें, उसमें प्रजा नियमसे सम्मिलित होती ही है, और जिसमें भारतवर्षकी प्रजा तो राजाओंको देवता मानती है। इसलिए जिस उत्सवको इन्द्रोंने, नरेन्द्रोंने किया—मनाया, उसे जन साधारण मनावें इसमें आश्चर्य ही क्या है?

फिर दूसरी बात यह है कि महावीर-स्वामीका उपदेश, किसी व्यक्ति विशेषके लिए तो था ही नहीं; किन्तु जीवमात्रके लिए था, उन्होंने जीवमात्रको अहिंसाका उपदेश दिया था, सबके समान अधिकार बताये थे, न उनको किसीसे राग भाव था, न द्वेष भाव था। जो कुछ उपदेश किया था, वह उनकी आज्ञा व आशीर्वाद न था, किन्तु वस्तु (संसार) का स्वरूप जैसा था व जैसा उनके अनुभवमें आया था, वैसा ही वर्णन किया था। वस्तुके स्वरूपको अर्थात् स्वभावको प्राप्त होना ही धर्म है। और जब जीव निज स्वरूपको प्राप्त होता है तभी सुखी हो सकता है। इसलिए जिस महात्माने जीवमात्रको कल्याणका मार्ग बताया, और बताया ही नहीं, किन्तु उसपर स्वयम् चलकर आदर्श दिखाया, उस परोपकारी महापुरुषका कौन ऐसा कृतघ्न होगा जो आदर न करेगा? महावीर भगवानका कोई निजी मत तो था ही नहीं, किन्तु उनका वही मत, वही उपदेश, वही धर्म और वही मार्ग था जो कि उनसे पहिले २३ तीर्थंकर तथा अनेक महात्माओंका था। इसलिए यह पर्व लोकमान्य हुआ है। वास्तवमें जैनधर्म किसी विशेष जाति व व्यक्तिका धर्म नहीं है, किन्तु सार्व-जीवमात्रका धर्म है क्योंकि उसमें जीवमात्रकी अहिंसाका उपदेश है।

दिवालीको घर आदि पुतवाते व स्वच्छता कराते हैं। इसका कारण यह है कि महावीर भगवानकी आत्मासे सम्पूर्ण कर्ममल दूर हुए, उनका आत्मा पवित्र हुआ। गौतमस्वामीके केवलज्ञानका प्रकाश हुआ। इससे यह भावना करके कि जैसे उनका आत्मा निर्मल हुआ है, हमारा भी हो तथा जो समवसरण रचनेके लिए कुबेरने पृथ्वीको स्वच्छ व सम करके विविध प्रकारकी रचना की, उसी प्रकार घरोंको स्वच्छ करके सजाते हैं। समवसरणमें दिन रातका भेद नहीं रहता है और उसके आसपास १०० योजन प्रमाण भूमिमें दुर्भिक्ष व मरी आदि रोग नहीं होते हैं तथा छहों ऋतुके फल फूल फल और फूल जाते हैं, नदी सरोवरादि भर जाते हैं, इसीलिए लोग
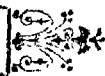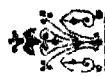
उस दिन इतने अधिक दीपक जलाते हैं ताकि कहीं भी अन्धकार न रह जाय और पूजनके समय जितने प्रकारके फल फूल मिल सकते हैं ले आते हैं। धान नया अनाज होता है इसलिए उसकी लाही (लावा) भी बना लाते हैं। देवोंने निर्वाण और केवलज्ञान कल्याणकका उत्सव किया था सो निर्वाण लक्ष्मीके बदले रुपया आदि हिरण्य सुवर्ण, और ज्ञान सरस्वती जिनवाणीके बदले बही खाता रोकड़ आदिकी पूजा कर लेते हैं। महान् पर्व होनेसे जागरण भजन आदि करना चाहिए सो अपढ़ अज्ञानी व व्यसनासक्त लोगोंने भजन स्वाध्यायादि जो जागरणमें कर्तव्य था, न करके मनोरंजनार्थ यह नीचातिनीच कृत्य जुआ खेलना प्रारंभ कर दिया है। इस प्रकार इसका रूपान्तर हो गया है और लोगोंने अनेक प्रकारकी मनगढ़न्त कल्पनाएं कर ली हैं।

यदि थोड़ी देरके लिए यह मान लिया जाय कि यह पर्व कुछ चीज़ नहीं है तो भी उक्त प्रथा लाभकारी है, क्योंकि चार मास पावस कालमें जो शीतसे घर गिर जाता है, मैला हो जाता है जिससे अनेक प्रकारकी व्याधियाँ, रोगादि होनेकी संभावना है, सो इस प्रकारकी स्वच्छता करनेसे वायु पवित्र होती है, मनकी भी ग्लानि दूर होती है, रोगोंकी शंका कम हो जाती है। और आश्विन व कार्तिकके प्रारंभमें पित्तका फेरफार होता है, इसलिए इन दिनोंमें पथ्य रखना आवश्यक है, सो ये सब नये फल दिवालीके बाद पूजन करके खाते हैं, जब कि पित्त यथास्थान स्थित हो जाता है और ये फल भी पक जाते हैं। किसी प्रकारके रोगोंकी संभावना नहीं रहती है।

इन्हीं दिनोंमें प्रायः समस्त भारतके हिन्दू धर्मावलम्बी व्यापारीगण अपनी २ दुकानोंकी झड़ती मिलाकर आँकड़ा बनाते और हानि लाभका हिसाब निकालते हैं तथा दिवालीके बाद नया साल, नया खाता चालू करते हैं। इत्यादि।

षोडशकारण भावनाएं तीर्थंकर प्रकृतिके आश्रवका कारण हैं, इसीलिए चौक पूरकर सोलह दिया पजारते हैं। बीचके पाँच दिया पंच परमेष्ठीके द्योतक हैं। चौकका पूरना समवसरणके धूलिसाल कोट आदिको बताता है।

टेकचन्द्र—यह तो समझे, परंतु शंका एक नई उत्पन्न हो गई कि पावापुरीके उद्यानमें प्रभु मोक्ष गये हैं ऐसा आपने बताया, लेकिन सब लोग पावापुरीके तालावसे हुआ बताते हैं और वर्तमानमें स्थान तालाव ही माना जाता है।

जयचंद्र—भाई, ऐसी बातोंमें बुद्धिसे थोड़ा काम लेना पड़ता है। सुनो, कहीं कोई भी जैन साधु पानीमें घुसकर ध्यान करता सुना गया है? या जैनधर्ममें पानीमें ध्यान करना सराहा है? यह बात तो वैसी ही है जैसी कि पंचाग्नि तपना, नख बढ़ाना, जूड़ा रखना, भस्मी लगाना,

इत्यादि। और जैनमतानुसार ये सब काय क्लेशरूप होनेपर भी कुतप कहे हैं। यह बात दूसरी है कि ध्यानमें निमग्न साधुको कोई दुष्ट नर सुर खगादि उठाकर पानीमें डाल देवे और उसे अंत समय केवलज्ञान होकर मोक्ष हो जावे, या नदी सरोवरादिके तटपर ध्यान करते समय अचानक बाढ़ आजानेसे कोई बह जावे। क्योंकि जलमें बैठनेसे प्रथम तो जलकायी जीवोंकी विराधना होती है, फिर उसमें रहनेवाले त्रसोंको त्रास पहुंचता है और अस्थिर स्थान व बाधाओंके कारण ध्यानकी स्थिरता भी नहीं हो सकती है, इसलिए पानीमें बैठकर जब साधु ही ध्यान नहीं कर सकते हैं तब भला तीर्थंकर देव कैसे कर सकते हैं? परंतु बात यथार्थमें यों है कि जब प्रभुको वहां मोक्षपद प्राप्त हुआ, तब बचे हुए नख और केशोंको मिलाकर इन्द्रने प्रभुका मायामयी शरीर बनाया और अग्निकुमारके इन्द्रने नमस्कार किया, जिसके मुकुटसे अग्नि प्रकट हुई और शरीर भस्म हुआ।

इस भस्मीको इन्द्रादि देवों, नर नरेन्द्रों और खग खगेन्द्रोंने अपने २ मस्तकपर चढ़ाया। वहांपर भीड़ बहुत अधिक थी, थोड़ी थोड़ी भस्म लगाते लगाते वहाँकी भस्म तो कौन कहे परंतु एक बड़ा गहरा गड्ढा हो गया और बरसातमें वहां पानी भर गया। बस तालाब बन गया। अभी केवल दो ढाई हजार वर्ष ही हुए हैं इसीसे अभी तक वह तालाब बना हुआ है। यदि अधिक समय हुआ होता तो कदाचित् पुर भी गया होता, जैसा कि प्राय: और २ तीर्थंकरोंका हुआ है व यह तालाब भी दिनों दिन पुरता जाता है। और भाई, शास्त्रोंमें तो कहीं तालाबका वर्णन जाननेमें आया नहीं।

टेकचंद्र—भैया, यही ठीक जँचता है। अच्छा मैं समझ गया। यथार्थमें दिवाली पर्व जैनियोंका है। इसपर अच्छी तरहसे यहां वीरस्वामीका निर्वाण कल्याणक और गौतमस्वामीका ज्ञानकल्याणकका पूजन करना चाहिए। इसमें जो अज्ञानवश कुछ मिथ्यात्व व भूलें उत्पन्न हो गई हैं उन्हें दूर कर त्रुटियोंको पूर्ण करना चाहिए। अच्छा भाई, अब तो १० बज गये, भजन कहिए—

पद, कार्तिककी चालमें।

अति उत्कृष्ट महान, जगतमें पर्व दिवाली जान ॥टेक॥
मगध देश पावापुर वनमें, महावीर भगवान।
कार्तिक कृष्ण अमावसके दिन, पद पायो निर्वाण॥
जगतमें पर्व दिवाली जान, अति उत्कृष्ट महान० ॥१॥
ताही दिन श्रीगौतमस्वामी, पायो केवलज्ञान।
तिन उपदेश सुनो जिन जीवन, कीनो निज कल्याण॥
जगतमें पर्व दिवाली जान, अति उत्कृष्ट महान० ॥२॥
ये दो उत्तम अवसर लख सुर, नर खग उत्सव ठान।
दीप दिवाली प्रगटी जगमें, सब जीवन सुख दान ॥
जगतमें पर्व दिवाली जान, अति उत्कृष्ट महान० ॥३॥

इस प्रकार पद कहकर सब लोग यथास्थान विश्राम करनेको गये और मैं भी अब विश्राम लेता हूँ। जुहारु।

रियाँ जैसी वहाँ हैं वैसी संसारमें अब तक और किसी देशमें नहीं पाई गई । एक कहते हैं कि ग्रीस देश ही शिक्षा और सभ्यतामें सबसे प्रथम प्रधान हुआ और सन ईस्वीसे प्रायः तीन हजार वर्षोंके प्रमाण आजतक भी प्रस्तुत हैं । दूसरे फारस असीरिया आदि देशोंको ही इसमें अग्रेसर बतलाते हैं । स्वयं भारतीय पुराणोंसे तथा अन्यान्य प्रमाणोंसे चीनकी शिक्षा और सभ्यता प्राचीन निश्चित होती है ।

इन सब बातोंका मिलान करनेपर भी यह निश्चित नहीं होता कि कौनसा मत स्थिर किया जावे । क्योंकि जब प्रमाणोंका संकलन किया जाता है, तब कई बातोंमें अपूर्णताएं पाई जाती हैं । जैसे कि सन ईस्वीसे १५०० वर्ष पहिले मिस्र देशके सीसोस्त्रिस राजाने जब भारतपर चढ़ाई की थी तब उसने भारतीयोंके सिरोंपर [illegible] हैं । यह विचारणीय बात है कि पक्षियोंतकके सिरोंपर पर नहीं होते तो मनुष्योंके सिरोंपर कैसे हो सकते हैं ! यदि मिस्रवासी शिक्षित होते तो इस परोंका और २ अनुमान और प्रमाण क्यों न करते ?

जो देश बहुत पुराने कालसे अशिक्षित और असभ्य रहा हो यदि क्रमविकाश सिद्धान्तके अनुसार किसी समय उसकी शिक्षा और सभ्यताकी चर्चा भी हो जाय तो भी वह इतना असभ्य और अशिक्षित नहीं हो सकता जितने कि मिस्रवासी इससे सदासे प्रसिद्ध हैं । इसका पता मुसल्मान-इतिहासोंके देखनेसे लगता है ।

भारतीय शिक्षाकी प्राथमिकता और प्रधानता—

इत्यादि अनेक बातोंमें और भी अपूर्णताएं पाई जाती हैं । जो कुछ भी हो, विद्वानोंके मतका मैं खण्डन नहीं करता, किन्तु इतना अवश्य कहूँगा कि अब यह निर्विवाद प्रमाणित और सिद्ध हो रहा है कि मनुष्य संसारमें किसीने पहिले ही पहिले शिक्षामें यदि सिर ऊँचा किया तो केवल भारतवर्षने ही ।

यद्यपि विद्वानोंका मत है कि लिपि बेबीलोन अर्थात् बाबुलसे भारतमें आई । ज्योतिर्विद्या यूनानसे, चित्रकारी और अध्यात्म ज्ञान मिश्रसे यहाँ आया । तथापि यहाँकी शिक्षाके थोड़े ही नमूनोंका सूक्ष्म पर्य्यवेक्षण करनेसे यह तुरन्त ही ज्ञात हो जाता है कि ये बातें असत्यसे रिक्त नहीं हैं । भारतकी प्राचीन ज्योतिर्विद्या और वेदोंके विषयमें बुद्धिको थोड़ा परिश्रम देकर यदि अच्छी तरह मनन किया जाता तो ये असत्यपूर्ण उद्गार किसीके भी पवित्र हृदयोंसे उद्भावित न होते ।

भारतका शिक्षाकाल निर्णय ।

अब मैं भारतवर्षकी शिक्षा और सभ्यताके विषयमें वे उल्लेख करता हूं कि जिन्हें यूरोपीय विद्वानोंने स्वयं सादर स्वीकार करके इसे अति-प्राचीनताका महत्त्व प्रदान किया है ।

लाप्लस साहिबका वचन है—कि आठ हजार वर्ष पूर्व कालके भारतवर्षके विद्वान् गणित विद्यामें बड़े कुशल पाये जाते हैं । उस समय तक यूनानियोंमें ज्योतिष विद्याका प्रचार था, यह अब तक सिद्ध ही नहीं हुआ है और न उनका भारतवासियोंमें परिचय ही पाया जाता है ।

त्रिवो साहिबका कथन है—कि यद्यपि हिन्दुओंके ज्योतिषके विषयमें विचार करने और उनकी जाँच करनेसे बिलकुल सन्देह नहीं रहता कि प्राचीन कालमें वे लोग बड़े चमत्कारी पुरुष थे और उनकी धीमत्ता, क्षमता और विद्या कौशलता हालके ज्योतिषियोंसे कहीं बढ़ी चढ़ी थी ।

बूलराड साहिबने बड़ी जाँचके बाद यही राय लिखी है—कि जब हम पूर्व पक्षकी विवेचना निष्पक्षरूपसे करते हैं कि यूनानी ज्योतिष विद्या ही सबकी मूल है और हिन्दुओंने उसकी नकल की है तो हमारी द्विविधा यह देखकर दूर हो जाती है कि हिन्दुओंके नियम स्वभावतः स्वतंत्र और यूनानियोंसे भिन्न हैं ।

अतएव यह कल्पना करना कि भारतवर्षमें लेखनीकी प्रथा न थी या उन्होंने यूनानियोंसे ज्योतिष और कुछ गणित विद्या ली, सर्वथा असिद्ध होता है । क्योंकि भारतवर्षमें विद्या और सभ्यताका प्रचार कई सहस्र वर्ष पूर्वसे वैदिक कालमें ही उन्नति-पर था । बड़े २ अनुसन्धान करनेपर अब यह सिद्ध होता जाता है कि भारतवर्षमें विद्याका प्रचार और

उन्नति भलीभाँति थी। क्योंकि यूनान देशके इतिहासोंमें यहाँकी विद्याकी ख्याति और प्रतिष्ठाका बहुत वर्णन है।

यहाँके विद्वानोंको आदरपूर्वक सिकन्दरका अपने देशमें ले जाना और उनके द्वारा यहाँकी विद्याको अपने देशमें फैलाना इस बातको पूरी तरह पुष्ट करता है।

सन् ईस्वीके ४२२८ वर्ष पूर्व महाभारतके युद्धके पश्चात् भारतवर्षमें अविद्याका अन्धकार प्रारम्भ हुआ जो बौद्ध कालमें अर्थात् सन् ईस्वीके ५५६ वर्ष पहिले फिरसे उन्नति अवस्थापर पहुँचा और सातवीं शताब्दी तक हर विषयमें भारत उन्नति करता रहा। परन्तु सातवीं शताब्दीसे पन्द्रहवीं शताब्दी तक भारत क्रमशः शिक्षा और सभ्यतामें नितान्त २ हीन होता गया क्योंकि यह समय पठानोंका काल था। पठान बादशाहोंने यदि हिन्दुओंकी शिक्षा और सभ्यतापर ध्यान न दिया था तो न देते। इसकी अपेक्षा उन्होंने पढ़ने और लिखनेपर पूर्ण आज्ञा प्रचारित कर दी थी कि ये काम एकदम रोक दिये जावें। तिसपर भी उन्हें सन्तोष नहीं हुआ सो खोज २ कर अखो ग्रन्थोंका यज्ञ कर डाला अर्थात् अग्निमें जला डाले। फिर कहिए शिक्षा कहाँसे मिले?

हा! मुगल मुसलमानोंका काल अवश्य ही कुछ लाभदायक हुआ है। सो भी केवल जहाँगीर बादशाह तक। जिसमें अकबर बादशाहने तो एक शिक्षा विभाग अलग ही स्थापित कर दिया था। परन्तु फिर औरंगजेबने और अठारहवीं सदीमें सुलतान टीपूने उसी पठानी क्रमको पुनर्वार उत्तेजनरूपमें प्रचलित किया। परंतु भारतकी इससे उतनी क्षति नहीं हुई जितनी कि पठानी कालमें हुई थी। कारण कि अकबरकी राजनीतिने और शिक्षानीतिने हमें ऐसा उत्तेजित और प्रतिभाशाली बना दिया था कि उनकी हजार चेष्टा करनेपर भी हम वैसे न हो सके कि जैसे बातकी बातमें हमें पठानोंने कर दिया था। और तब भी हम उनसे सताये न जाते जब कि हमने अपनी सभ्यता और शिक्षाकी इमारतको अपने ही हाथसे न ढहाई होती। यद्यपि इसके ढहानेके बहुतसे कारण हैं जो कि विस्तारभयसे यहाँ नहीं कह सकते। पाठक स्वयं विचार करें।

फिर जिस समय बंगालके प्लासीके युद्धके पश्चात् सन् १७५७ ईस्वीमें ईस्ट इंडिया कम्पनीद्वारा अंग्रेजोंका राज्य स्थापित हुआ तो उन्होंने भी शिक्षा प्रचारको प्राचीन नियमोंपर ही स्थित रक्खा और तबसे अब तक क्रमशः शिक्षामें बहुत कुछ परिवर्तन होता जा रहा है। परन्तु तिसपर भी नहींके बराबर है। हमें कई बातोंमें शिक्षा-प्रणालीका संशोधन करना अति-आवश्यकीय है।

भारतीय शिल्प शिक्षाके दो चार नमूने:-

भारतकी अन्यान्य शिक्षाओंके बहुत प्राचीन नमूने तो किसी समय फिर सावस्तर लिखूंगा यहाँ केवल शिल्प शिक्षाके दो चार नमूनोंका जो कि सन् ईस्वीके प्रायः ५५६ वर्ष पूर्वके हैं दिग्दर्शन मात्र कराता हूं।

१-**एलोराके गुफामन्दिर**—इन मन्दिरोंमें कैलाश आदिकी खुदी हुई चित्रकारीको देखकर और उन मन्दिरोंकी बनावटपर ख्याल देनेसे चकित होना पड़ता है। इसी प्रकार-

२-**एजेन्टाके गुफामन्दिर**—एक कारीगर भारतके शिल्पकारोंकी और शिल्पकारीके मन्दिर हैं।

३-**श्रवणबेलगोला**—७२ गज ऊंची एक ही पत्थरकी, ऊंची पहाड़ीपर निरे मैदानमें खड़ी हुई श्री गोमट्टस्वामीकी मूर्ति प्रख्यात है।

४-**कलकत्ताके दो जैनमन्दिर**—कि जिनमें चार २ फुट मोटे काले कांच लगाये गये हैं और उनमें यह विशेषता है कि उनकी ओर दृष्टि डालनेसे पहिले तो अपना उलटा प्रतिबिम्ब दिखाई देता है और फिर वहीं बदलकर पशु आदिकी कई मूर्तियां दिखाई देने लगती हैं। विचारनेकी बात है कि किन्हीं अन्य देशोंमें प्राचीन ऐसे अद्भुत नमूने हैं क्या?

५-**मद्रास हातेमें पत्थरकी सांकल**—जिसका वर्णन हस्तामलकमें सविस्तर वर्णित है। लेख बढ़ जानेके भयसे तथा विषयकी विस्तीर्णता और स्थानकी संकीर्णताके कारण मैं अपने लेखको यहींपर समाप्त करता हूं।

श्रीमान् निर्ग्रन्थ मुनि श्रीचंद्रसागरजी और श्री जैनकुमारसभा [illegible] कैम्प के कार्यकर्तागण।
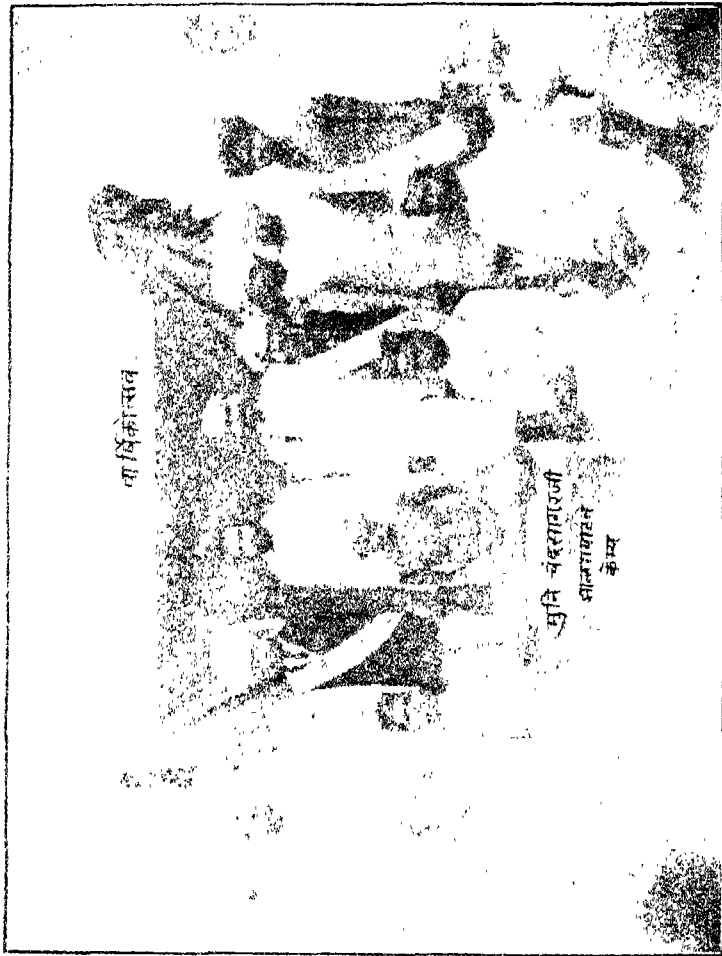
जैन लॉ JAIN LAW की आवश्यकता और अलिय-सन्तान

(ले०-भरमप्पा पदमप्पा पाटील, बेलगाँव)

हमारा सनातन जैनधर्म अनादिसिद्ध और हिंदूधर्मसे बिलकुल स्वतंत्र या भिन्न धर्म है, यह बात अब सर्व प्रसिद्ध हो चुकी है। हमारी न्यायप्रिय अंग्रेज सरकारके द्वारा की गई मर्दुमशुमारीमें हिन्दुओंसे जैनोंकी अब अलग गणना होने लगी है, यह संतोषकी बात है। परंतु अदालतोंमें अभी तक हम लोगोंके वारिसदारी (उत्तराधिकारी) आदिके मामलोंका निर्णय हिंदूधर्मशास्त्र (Hindu Law) के अनुसार ही किया जाता है, यह कैसे आश्चर्यकी बात है, सो पाठक स्वयं विचार करें। हमारे निष्पक्षपात और दयालु आंग्लप्रभुके शासनकालमें जैन लोगोंकी जायदाद आदिके मामलोंका निर्णय जैनशास्त्रानुकूल न होना हम लोगोंकी अज्ञानता और प्रयत्नशून्यताका खासा नमूना है, क्योंकि यदि हमारी ओरसे इस विषयमें यथेष्ट प्रयत्न होता तो अवश्य सफलता प्राप्त हो गई होती। और अब भी यदि हम प्रत्यत्न करैं तो हमें पूर्ण आशा है कि हम उसमें अवश्य २ सफलप्रयत्न होंगे।

हमें याद है कि कोई १०-१२ साल हुए होंगे, जब कि 'भारतवर्षीय दिगंबर जैन महासभा' के अधिवेनशमें जो कि अंबाला छावनीमें हुआ था, श्वेतांबर और दिगंबर लोगोंने मिलकर जैन लोगोंके दायभागके संबन्धमें भद्रबाहुस्वामीकृत 'भद्रबाहु-संहिता,' श्रीहेमचंद्राचार्यकृत 'अर्हन्नीति' आदि ग्रंथोंके आधारपर एक पुस्तक तैय्यार करके उसे सरकारसे स्वीकृत करा लेनेका प्रस्ताव पास किया था। परंतु उस प्रस्तावका निबटेरा महासभाके नेताओंने क्या किया? यह अबतक सुननेमें नहीं आया। उसके पीछे सन् १९१० में श्रवणबेल्गुलमें गोम्मट्टस्वामीके महामस्तकाभिषेकके समयपर दानवीर जैनकुलभूषण सेठ माणिकचंद्र हीराचंद जे० पी० के सभापतित्वमें महासभाका जो नैमित्तिक अधिवेशन हुआ था, तब भी हिंदूधर्मशास्त्रके हिन्दू लॉकी तरह जैनधर्मके शास्त्रोंके आधारपर जैन लॉकी एक पुस्तक तैय्यार करनेका प्रस्ताव पास हुआ था। जिसके लिए श्रीयुत बाबू जुगमंदरलालजी एम्० ए० बार ऍट-लॉके मंत्रित्वमें एक कमेटी भी नियत हुई थी। परंतु वह कमेटी भी अब तक निद्रावस्थामें ही अपना अस्तित्व कायम किये हुए है, यह जानकर किसको दुःख न होगा! इसी समय, दक्षिण देशमें दक्षिण कन्नड़ा और मलबार प्रांतमें अलिय-संतान (भानजा-संतान) का जो एक बिलक्षण कानून बहुत वर्षोंसे विद्यमान है इसपर खेद प्रगट करते हुए यह कानून जैन लोगों पर न लगाया जाय इसके लिए प्रयत्न
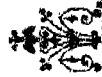
करनेका भी ठहराव किया गया था। परंतु उस ठहरावमात्रसे क्यों हो सकता है? जब तक कि उचित प्रयत्न न किया जावे। इसलिए अब भी हमारी उक्त कमेटीके मेंबरोंको और भी हमारी समाजके धुरीण आंग्ल शिक्षाविशारद वकील-बॅरिस्टर आदि लोगोंको इस महत्त्वपूर्णविषयपर फिरसे लक्ष्य देना चाहिए।

पित्रार्जित स्थावर और जंगम संपत्तिपर किसका और कैसा कैसा हक प्राप्त है? दत्तक कैसा और किसे लेना चाहिए? इत्यादि महत्त्वके विषयोंमें हिंदूधर्म और जैनधर्मके नियमोंमें बहुत कुछ अन्तर है। जैनधर्मके अनुसार, किसी स्त्रीको दत्तक पुत्र लेना हो तो वह उस स्त्रीकी उमरसे छोटा और अविवाहित होना चाहिए। और दत्तक पुत्र सगोत्रज हो तो ठीक; नहीं तो उस स्त्रीके साथ उसका किसी भी संबन्धसे पुत्रवत् नाता रहना चाहिए तथा पित्रार्जित द्रव्यका थोड़ा बहुत हिस्सा पुत्रीको भी मिलना चाहिए। इसलिए ऐसे ऐसे विषयोंपर अर्थात् दायभागके संबंधमें जैनशास्त्रकी क्या आज्ञा है? अच्छी जाँच (संशोधन) होकर एक विश्वसनीय ग्रंथ प्रगट होना चाहिए और उसे दोनों फिरकोंको मिलकर सरकारसे स्वीकृत करा लेना चाहिए। हमारी समझसे श्वेतांबरोंके श्रीहेमचंद्राचार्यकृत 'अर्हन्नीति' और दिगंबरोंके "श्रीभद्रबाहुसंहितांतर्गत 'दायभाग'" 'श्रीजिनसेनसंहिता स्मृति संग्रह (कनड़ी)' आदि ग्रंथोंमें इस विषयका अच्छा विवेचन किया गया है। इनके अलावा भी और कई ग्रंथोंमें इसका विवेचन मिलना संभव है।

अब थोड़ेसे शब्दोंमें उक्त दक्षिण प्रांतके अलिय-संतान--भागिनेय-संतानके विलक्षण कानूनका थोड़ासा इतिहास पाठकोंको बताकर इस लेखको हम समाप्त करेंगे।

प्राचीन कालमें अर्थात् शालिवाहन शकके आरंभमें और ई० स० ७७ के लगभग दक्षिण प्रांतके 'कुंडोदर' नामके एक राक्षसराजको एक दिन एक नरबलिकी आवश्यकता हुई। उसने इसके लिए उसी प्रांतके अपने आधीनस्थ एक राजाको आज्ञा भेजी कि अमुक समयके भीतर २ किसी एक मनुष्यको बलिके लिए हमारे पास अवश्य भेजो, नहीं तो खास तुम्हारी ही बलि हमें चढ़ानी होगी। इस घोर आज्ञाको सुनकर उस राजाने भी अपने राज्यमें यह सूचना करवा दी कि 'जो कोई आदमी अपनी बलि देनेके लिए अपनेको हमें समर्पित करेगा उसके कुटुम्बको हम अपना आधा राज्य और संपत्ति बाँट देंगे' परंतु इस दुनियामें प्राणसे बढ़कर क्या वस्तु है? इसलिए राज्य-संपत्तिके लोभसे कोई भी आदमी अपने प्राणोंकी बलि देनेको तैय्यार न हुआ। तब राजाने अपने राजभवनमें अपने वास्ते कोई प्राण अर्पण करनेको तैय्यार है? यह जानना चाहा, परंतु पुत्र, पुत्री, माता और उनकी खुद अर्धां-

गिनी तक अपने स्वामीके बदले अपने प्राण देनेको तैय्यार न हुई। तब उनकी एक भगिनीने अपने भाईके प्राण बचानेके लिए अपने इकलौते पुत्रको बलि अर्पण करनेका निश्चय किया। और वह भगिनी-पुत्र भी अपने मामाके वास्ते अपने प्राण अर्पण करनेको संतोषसे तैय्यार हुआ।

नियत समयपर भानजा राक्षस राजाके समक्ष उपस्थित किया गया। मामापर भानजेका इतना सच्चा प्रेम देखकर राक्षसराजका हृदय दयासे भीग गया और उसकी नरबलि इच्छा शांत हो गई। उसने उसको अभयदान दिया। और उसके मामाको उसका सब राज्य भानजेको अर्पण करनेको कह दिया। तब उस राजाने राक्षस राजाकी आज्ञानुसार अपने पुत्र आदि किसीको भी अपना राज्य वैभव न देकर अपने प्राण रक्षणके लिए स्वप्राण अर्पण करनेवाले उस भानजेको ही दिया। और उस भानजेका 'भूताळपांड्य' नाम पड़ा। पीछे उस 'भूताळपांड्य' राजाने भी अपने मातुलसे प्राप्त हुई वह राज्य संपत्ति अपने खास पुत्रको न देकर अपने भगिनी पुत्रको ही दी। इतना ही नहीं, वरन् उसकी सब प्रजा भी इसी प्रकार करे इसके लिए वह इस विषयकी एक दसकी कानून बनाकर रख गया। बस तभीसे उस प्रांतमें पुत्र- संतानको तिलांजलि दी जाकर भानजे--संतानको अपनी सब तरहकी--स्थावर और जंगम संपत्ति दी जानेकी विलक्षण रूढी प्रचलित है[१]।

वर्तमानमें इस कानूनका अमल उस प्रांतके ब्राह्मण जातिको छोड़कर जैन, लिंगायत, मुसलमान, हिंदू आदि लोगोंपर होता है। क्योंकि बीचमेंसे-हमारी ब्रिटिश सरकारके शासनकालके प्रारंभमें-सरकारी तौरपर वहाँकी प्रजासे यह पूछा भी गया था कि वह 'अलिय-संतान' का ही कायदा अपने यहाँ रखना चाहती है अथवा अन्य प्रांतोंकी तरह 'पुत्र-संतान'का कायदा प्रचालित करवाना चाहती है?' इसका उत्तर जैन, लिंगायत आदि सब लोगोंने अपने अज्ञानवश पूर्वका ही कायदा रखनेके लिए दिया, परन्तु ब्राह्मण लोगोंने अपनी बुद्धिमानीसे वह कायदा पसन्द न किया और अपनी सम्मति 'पुत्र-संतान' के पक्षमें दी। तबसे ब्राह्मणेतर जातियोंपर इस कानूनका विलक्षण परिणाम यह होता है कि यदि किसीको कोई भानजा नहीं है तो उसकी तमाम जायदाद सरकारमें जमा हो जाती है। और अपने खूनसे बनी हुई, अपनी शिक्षासे रँगी हुई, अपनी औरस पुत्र-संतति मुँह ताकती रह जाती है यह कितनी गर्हणीय बात है? इसका सुज्ञ पाठक स्वयं विचार करें!!

हमारी सरकारको तो इस कानूनके निकाल डालनेमें कुछ भी उज्र नहीं है, पर उस प्रान्तके भाइयोंको ही इस 'राक्षसीय'

१—यह कथन 'मेन्स हिंदु लॉ' (Mayne's Hindu Law) नामकी सरकारी कानूनी पुस्तकमें विस्तीर्णताके साथ वर्णित है।
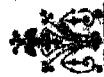
कानूनको देश निकाला देनेके लिए कटिबद्ध होना चाहिए। थोड़े दिन पहिले इस ओर हमारी मद्रास सरकारका चित्त आकर्षित हुआ भी था, पर उसका फल क्या हुआ सो समझमें नहीं आया।

इसलिए दक्षिण कन्नड़ा प्रान्तस्थ जैन भाइयोंपरसे भानजा-संतानके विलक्षण कानूनकी बुनियाद मिटानेके लिए और एक जैनलॉ का प्रचार सब ओर होनेके लिए हमारे श्वेताम्बर और दिगम्बर दोनों भाइयोंको जोरसे प्रयत्न करना समुचित और आवश्यक है। देखें, इस लेखकी हमारे भाई कितनी कद्र करते हैं!

सिंहराज अने योगीराज

(लेखक-शा० नानचंद पुंजाभाई बी. ए. सायन्स टीचर, बरोडा हाइस्कुल.)

પવિત્ર ભારતભુમિના કોઇ એક વનમાં શરદઋતુના આશો શુદી ૧૦ની રાત્રે ચંદ્રનું ઝગઝગાટ રૂપેરી તેજ પથરાઇ રહ્યું હતું, વનના બધાં ઝાડને નવાં પાન.ફળફુલાદિ આવી સુગંધીથી આખું વન મગમગાટ થઇ રહ્યું હતું, સરોવરોના નિર્મળ જળમાં કમળનાં ફુલ ખીલી રહ્યાં હતાં, વનના મધ્ય ભાગે એક મોટું વિશાળ મેદાન આવેલું હતું, લીલુંછમ ઘાસ ચારચાર આંગળ ઉગી નીકળ્યું હતું. આ મેદાનની ચારે બાજુએ પર્વતના ઉંચી ઉંચી ગગનભેદી ટેકરીઓ આવી રહેલી હતી. આંબો, આમલી, જાંબુ, તાડ વગેરે ઝાડ પવનની મંદમંદ લહેરોથી ડોલી રહ્યાં હતાં. તેવા સમયે આ મેદાનમાં એક **અલૌકિક દેખાવ** થઇ રહ્યો હતો, પૂર્ણિમાની પહોર રાત્રિ ગયા બાદ **સિંહરાજ**ના પ્રમુખપણા નીચે મનુષ્ય સિવાય **સર્વ પ્રાણીમાત્રની સભા** ભરાઇ હતી, આવો અપૂર્વ દેખાવ કોઇ વિરલા ભાગ્યશાળી પુરૂષનાજ જોવામાં આવે.

સિંહ, હાથી, વાઘ, હરણ, રીંછ, શિયાળ, વરૂ, ભેંસ, ગાય, ઘોડા, બકરાં, ઘેટાં કુતરાં, સસલાં, મોર, પોપટ, માંકડાં, સર્પ, ચકલી, માખી, કીડી વગેરે અસંખ્યાત જીવો પોતાના નક્કી કરેલા કોઠામાં આવી બરાબર ગોઠવાઇ ગયા હતા. જાનવરો છતાં પણ એટલી તો શાંતિ ફેલાઈ રહી હતી કે દૂરથી કોઇ માનવ જાત આવે તો તેનો પગરવ સંભળાયા વગર રહે નહિં. મદોન્મત્ત હાથીઓ પોતાના પગ વાળી સૂંઢ બે પગપર ગુંચળું વાળી હાલ્યાચાલ્યા વગર બેસી રહ્યા હતા. એજ પ્રમાણે સર્વે પ્રાણી વિનયસર બેસી એક ચિત્ત થઇ રહ્યાં હતાં, એટલામાં પ્રમુખ

સિંહરાજે પોતાના ઉંચા સિંહાસન ઉપરથી ઉભા થઇ ખગાસું ખાઇ એવી એક ગર્જના કરી કે પ્રાણીમાત્રનાં શરીર થરથર કંપવા લાગ્યાં. જરાવાર પછી સિંહરાજે પ્રાણીની નિરક્ષરી વાણીમાં પોતાનું ભાષણ શરૂ કર્યું જેનો અર્થ માનુષિક ભાષામાં નીચે પ્રમાણે થાય છે—

"ઓ વનવાસીઓ ! આજનો પ્રસંગ ઘણો આનંદદાયક છે. આપણા એક વૃદ્ધ અને શાણા શિયાળ ભાઇએ મને વનના પ્રાણીઓની રહેણી કરણી કહી બતાવી તે ઉપરથી આજે તમોને ઉપદેશ આપવા એકઠા કરવામાં આવ્યા છે. અમારા જેવા રાજવંશીઓ પ્રયોજન વિના વનમાં આમતેમ ભટકતા નહિં હોવાથી વનવાસીઓની સ્થીતિથી બરાબર વાકેફ ન રહીએ એ સ્વાભાવિક છે. અમે અમારી ભવ્ય એકાંત ગિરિકંદરામાં આત્મ કલ્યાણ સાધવામાં લીન રહીએ છીએ. રાત્રે આહાર, વિહારના અર્થે મોતની શિક્ષાને પાત્ર થયેલાજ જીવો જે અમારા ભોગ બને છે તેમનાથી સંતોષ માની, નિર્મળ ઝરા, નદીનું જળ પી, વનચર્યા જોઇ અમારા સ્થાને પાછા ફરીએ છીએ. કદાચ વનના પ્રાણીઓ ઉપર કોઇ આફત આવી હોય તો તે દૂર કરી પરોપકારનું પુણ્ય સાધીએ છીએ, સર્વ પ્રાણી ઉપર સમાન દૃષ્ટિ રાખવી એ અમારો અને પ્રાણી માત્રનો પરમ ધર્મ છે એમ અમે સમજીએ છીએ. વનમાં જ્યારે અતિશય લુચ્ચાઇ અને અનીતિ વધી જાય છે ત્યારે આવી સભાઓ ભરી ઉપદેશ આપીએ છીએ. અમારા ઉપદેશની અસર કેટલાક ભવ્ય પ્રાણીઓને તરત લાગે છે અને કેટલાક અધમ જીવોને જ્યારે ઉપદેશ કરતાં પણ સમજણ આવતી નથી ત્યારે અમે અમારી વનરાજ તરીકેની સત્તાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ એટલે કે તેવા અપરાધી જીવોને તેઓના તડમાંથી દૂર કરીએ છીએ પછી તે રખડીરવડી મોતને આધીન થાય છે. તેમ કરતાં પણ જેઓ પોતાની અનીતિ જારી રાખે છે તેમને અમારા જેવા અધિકારી જીવો જાતેજ ભોગ લઇ અમારો નિર્વાહ કરીએ છીએ, આટલું છતાં પણ તમે અજ્ઞાનતાને વશ થઇ અનેક કુકર્મો કરવા લાગ્યા છો તે જોઇ મને ઘણીજ દીલગીરી થાય છે. આજની તમારી સ્થીતિ જોઈ મને ઘણીજ દીલગીરી થાય છે. તમે પહેલાં સર્વે ઘણા પ્રેમથી એક બીજા સાથે હળીમળી રહેતા હતા. કોઇના મનમાં દ્વેષ અને અનીતિનો જરા પણ અંશ હતો નહિં. સર્વે જીવો પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તી જંગલની મોજ માણતા હતા. કોઇ કોઇનો જીવ પ્રયોજન વિના લેવાનું વ્યાજબી સમજતા નહિં. અમારીજ જ્ઞાતિના આ વાઘજીભાઇનું કામ તો છેક બગડી ગયલું લાગે છે. પોતાની જ્ઞાતિના રિવાજને છોડી દઇ, સ્વછંદપણે વર્તી મોજ વિલાસ કરવા લાગ્યા છે; બકરાં, ઘેટાં, ગાય જેવાં નિરપરાધી પ્રાણીઓના ભોગ લેતાં શીખ્યા છે. વાત તો એટલે સુધી બગડી ગયલી છે કે મનુષ્ય જેવા ઉત્તમ જીવને પણ મારતા ડરતા નથી. તમારા પાપે માનવ જાતિ અમારા રાજવંશીઓને (સિંહને) ઘણુ દુઃખ આપવા લાગી છે. તેમના શિકારના ભોગ થઇ પડીએ છીએ, પાંજરામાં પૂરાઇએ છીએ, અમારી પાસેથી સરકસના ખેલોમાં સખત મજુરી કરાવે છે, ભૂખે મારે છે, અમારી વ્હાલી પ્રજા અને પ્રિય માદાથી વિખૂટા પાડી એકાંત જગ્યામાં ગોંધી મૂકે છે. અસલના સુખી દિવસોમાં અમે સ્વતંત્ર રીતે વિના ભયે આખા જંગલમાં રાત્રે તેમજ દહાડે વિહાર કરી શકતા હતા. સૃષ્ટિની અપાર લીલા નિહાળતા હતા, મનુષ્ય જેવાં ઉત્તમ પ્રાણીનાં ક્વચિતજ દર્શન થતાં હતાં. વળી કોઇ કોઇ વખતે અમારા વડવાઓને ચારણ મુનિ જેવા મહાત્માનાં દર્શન થતાં અને તેઓશ્રી જ્ઞાનના બળે તેમના પૂર્વ ભવની હકીકત કહી તેમને ધર્મને રસ્તે દોરતા હતા. અહો ! આજ અમે એવા ભાગ્યહીણ થઇ ગયા છીએ કે એવા
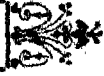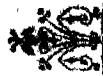
મહાત્માનાં દર્શન તો થતાં નથી એટલુંજ નહિં પણ મનુષ્યો એટલા નિર્દયી થઇ ગયા છે કે અમારી તિર્યંચગતિ ઉપર દયા કરવાને બદલે અમારો પ્રાણ લેવા તૈયાર થયા છે. દુનીઆ બધી ઉલટી થઇ ગઇ છે. આમાં આપણે એકલા વાઘજીભાઇનો દોષ કાઢવાનો નથી. તેઓ પહેલાં ઘણા ભવ્ય ચહેરાવાળા, ઉપરથી દેખીતા વિક્રાળ દેખાવવાળા પણ અંદરથી શાંત અને કોમળ પરિણામ વાળા હતા, પણ જ્યારે વનની અંદરના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓના મનમાં અદેખાઇ, લુચ્ચાઇ, અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે દરેક જીવ પરમાર્થ ભૂલી જઇ સ્વાર્થ સાધવા તત્પર થયો એટલે વાઘજીભાઇને પણ અનીતિનો રસ્તો પકડવાની ફરજ પડી.

તમારી વર્તમાન સ્થિતિ.

તમે જ્ઞાતિના અને ધર્મના બંધનો તોડી શિથિલાચારી બન્યા છો. પોતાની જાતવાળાનું લાવેલુંજ ખાવું, બીજાનું આણેલું ખાવું નહિં તે નિયમ સર્વેએ તોડયો છે. કેટલાક સેવકનું કામ કરનાર સેવ્ય ગમે તેવા હલકા સ્વભાવનો અને પરનાતીલો હોય, તોપણ ગમે તે બાનું કાઢી ખાવા એકઠા થઈ જાઓ છો તે બહુ શરમભરેલું છે. તમે આત્મગૌરવ ભૂલી ગયા છો. ભોજન વેળાએ જ્યાં ઉંચનીચની લાગણી એક બીજાના મનમાં પ્રાદુર્ભાવ થાય, તેવા જગ્યાએ આત્મ ગૌરવ સમજનારાએ જમવું નહિં. આજ તો સિંહ, શિયાળ, કુતરા અને કાગડા એકજ ખાદ્ય વસ્તુ ઉપર મારામારી કરી એક બીજાથી દૂર બેસીને પણ ખાવાનું જાણે મળતું ન હોય તેમ લુંટાલુંટ કરે છે. એક બીજાનું ઉચ્છિષ્ટ જમે છે. તમે સર્વેએ જીભા ઇંદ્રિયને બહુ ફટવી મૂકી છે. જરા પણ ક્ષુધા તૃષાની વેદના સહન કરી શકાતી નથી."

પાસેના શહેરમાંથી છટકી આવેલો એક અશ્વ વચમાં બોલી ઉઠયો—"મહારાજાધિરાજ, અવિનય થાય તો ક્ષમા કરશો, અમારે સખત મજુરી કરવી પડે છે, અમારા મુકામથી દર-રોજ દશ પંદર ગાઉ ધણીના કામે જવું પડે છે. રસ્તામાં જે ખાવાનું ધરે છે તે ખાવું પડે છે, કદાચ લાગ મળે તો ક્ષુધાની પીડાને લીધે રસ્તામાં જે કંઇ મળી આવે તે આરોગીએ છીએ."

સિંહરાજ ગર્જી ઉઠયા—"અલ્યા મૂર્ખા, તું તારી ઉમદા જાતિ ભૂલી જઇ અધમ સ્થીતિએ પહોંચ્યો છે. પ્રાણીમાં ઘોડો એ એક ઉમદા જાનવર છે. ઘણાં ખરાં જાનવર કરતાં તમારામાં વિશેષ બુદ્ધિ હોય છે, પણ તમે તેનો દુરુપયોગ કરવા માંડયો છે. શું તમને તમારા માલિક ભુખ્યા કામે મોકલે છે? શું તમને ઓછું ખાવાનું આપે છે? માનવ જાત એવી અધમ બની ગઇ નથી કે અવાચક પ્રાણિની દયા બીલકુલ નજ જાણે. તમે એક વખત રસ્તામાં પડેલું લીલું ઘાસ ચાખ્યું કે તમારી દાઢ સળકી. બીજી વખતે ઉકરડામાં ઉગેલું ઘાસ પણ ખાવા દોડશો. એક જીભ્ભા લંપટી બની જશો તો સુખનો આભાસ સરખો પણ દેખશો નહિં. તમારી અશ્વ જેવી ઉમદા જાતિ એકલીનો વાંક નથી. ગાય, ભેંસ, કુતરાં, શિયાળ, માખી સર્વે જીવ આ દોષને પાત્ર બન્યાં છે. ગાય જેને કેટલાક મનુષ્ય પૂજ્ય ગણે છે. તે તો વિષ્ટા ખાતાં તો શરમાતીજ નથી. શો ગજબ!!! જેને ફક્ત વનસ્પતિપરજ નિર્વાહ ચલાવવાનો અધિકાર છે, જે પવિત્ર, નિર્દોષ અને પરોપકારી છે તે આ દશાને પાત્ર થઇ છે! બહુ શરમની વાત છે. કુતરાં બિલાડાંની તો વાતજ જવા દો કારણકે તેમનો અવતાર ઘણો કનિષ્ટ છે. તિર્યચ ગતિમાંથી તેમનો ઉદ્ધાર થવાને ઘણી વાર છે, પણ એમનો દાખલો લઇ જે એમનું અનુકરણ કરે, તે ખરેખર મૂઢમતિ જાણવો."

એટલામાં પેલા ઘોડાને કંઇ કહેવાનું બાકી રહી ગયું હશે તે બોલી ઉઠયો-"કૃપાવંત, હજુર સમક્ષ હું જૂઠું નહિ બોલું. અમે રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં બાઇઓ જોઇએ તેમ વાત ખરી, પણ અમારો

માલિક જો વિચારવાન હોય છે તો એકનું જમેલું પાત્ર પાણીમાં ઝબકોળી સાફ કરી તેમાં ફરી ચંદી ભરી બીજાને મોંઢે ચઢાવે છે એજ પાત્ર ફરીથી પાણીમાં ઝબકોળી ત્રીજાને ધરે છે.'

એટલામાંજ સિંહરાજ ઘુરકીને બોલી ઉઠયા—"તમારી બુદ્ધિ કેમ જતી રહી છે? જે પાણીમાં એક પાત્ર બોળ્યું, તે પાણીમાં બીજું બોળાય, તેમાંજ ત્રીજું બોળાય એમ સેંકડો વખત બોળાય તો તે પાણી પવિત્ર રહે કે અપવિત્ર બને. જો પવિત્ર રહે, તો તમે તે પીશો ખરા કે? જો અપવિત્ર થાય તો અપવિત્ર વસ્તુ બીજીને પવિત્ર કેવી રીતે કરી શકે? આ સાંભળી ઘોડા તો શું પણ હાથી, ગાય, ઊંટ વીગેરે તો સજ્જડજ થઇ ગયા—શરમાઇ નીચું જોઈ રહ્યા. સિંહરાજ તરફ દષ્ટિ સરખી પણ કરવાની કોઇની હિંમત ચાલી નહિં. સર્વને ખાત્રી થઇકે મહારાજ જે કહે છે તે તદ્દન વ્યાજબી છે. સર્વેએ દૃઢ **પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ચાલતાં ચાલતાં રસ્તે ખાવું કે પીવું નહિ** અને સેવાના બદલામાં સેવ્ય પરનાતનો હોય તો તેના આપેલો પદાર્થ ખાવો નહિં".

સિંહરાજે પોતાનું ભાષણ આગળ ચલાવ્યું-"આવી વધારે તિરસ્કારને પાત્ર જે રસ્તો તમે પ્રાણી માત્રે પકડયો છે તે કહેતાં તો મારી જીભ ઉપડતી નથી. બ્રહ્મચર્ય અને શીલવ્રત તો જાણે દુનીયા પારજ જતાં રહ્યાં છે. વીર્યની તો જાણે કીંમતજ નથી!

આ **શ્વાન** તરફ જરા નજર તો કરો! કેવી વર્ણસંકર જાત બની ગઇ છે!!! કેવા કદરૂપા કઢંગા અને એક બીજાથી જુદા પડી ગયા છે. તેઓએ પોતાનું અસલ શ્વાનનું સુંદર સ્વરૂપ ગુમાવી દીધું છે. કોઇ તો વાઘજી-ભાઇમાં ખપે તેવા છે તો કોઇ શિયાળજી ભેગા બેસી જાય તેવા છે. કોઇ માર્જાર મંડ-ળમાં ભળી જાય તેવા છે, તો કોઇ રીંછડામાં રમવા દોડી જાય તેવા છે. વળી કેટલાક તો એવા બેડોળ બની ગયા છે કે એમને કઇ નાતમાં નાંખવા તે પણ મારા જેવાને મુશ્કેલ લાગે છે!

આ સાંભળી ચકલા અને કબુતર ચીં-ચીં કરી હસી પડયાં તે ઉપર સિંહ મહારાજે તેઓને કહ્યું--તમે શું હસો છો? જે હું કહું છું તે એકલા શ્વાનવર્ગને લાગુ પડે છે એમ નહિં, પણ પ્રાણીમાત્રને લાગુ પડે છે. તમે કંઇ તેમનાથી કોઇ રીતે સારાં નથી.

શ્વાન કબુતર વગેરેની જાતમાં આટલા બધા બાહ્ય ભેદ, તો આંતરિક ભેદનું તો પૂછવુંજ શું! **તમારા કરતાં તો કીડી, મંકોડા જેવાં ક્ષુદ્ર પ્રાણી સારાં કે કંઇક નિયમમાં રહી પોતાની જાતમાં ફરક પડવા દીધો નથી.** વર્ણસંકર પ્રજામાં આંતરિક વિચારો ઘણા ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, તેઓ એકમતથી કંઇ પણ સારૂં કાર્ય કરી શકતાં નથી. સંપથી રહી શકતા નથી. ઇર્ષાના ભોગ બની એક બીજાનું નિકંદન કાઢવા તત્પર થાય છે. **લાલ ઝીણી કીડીઓના** ટોળા તરફ જરા નજર તો કરો, કોઇ જુદા પડે છે? **કાળી કીડીના** સમુહ તરફ નજર કરો કે કાળીમાં કોઇ ધોળી લાલ થઇ ગઇ છે? તમે પ્રાણીમાં શાણા, બુદ્ધિમાન અને નિમકહલાલ ગણાવ છો તેમ છતાં પણ આટલાં બધાં અધમ થઇ ગયાં છો, ને ઘણું ખેદકારક છે.

યાદ રાખો કે **દેહના બળનો આધાર વીર્ય ઉપર છે.** જેમ જેમ વીર્યની ક્ષતિ થાય છે તેમ તેમ બળ ઘટે છે, મનની વ્યાકુળતા વધે છે, સ્વભાવ ચીઢીઓ થઇ જાય છે, ક્રોધી અને સ્વાર્થપરાયણ થઇ જાય છે. અમારોજ દાખલો લો. પ્રાણીમાત્રમાં **અમારૂં બળ અતુલ ગણાય છે, તે વીર્યની રક્ષાનોજ પ્રતાપ છે.** અમે અમારા બળનું અભિમાન ધરાવીએ છીએ. અમારા જેવું **બ્રહ્મચર્ય (સ્વદારસંતોષવ્રત)** ભાગ્યેજ કોઈ પાળી શકતું હશે! કેટલાક મૂઢમતિ જીવો

સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ કામ આદરે છે, કેટલાક પરિપક્વ ઉમર થવા વિના વીર્યનું પતન થવા દે છે. કેટલાક કામોત્તેજક વિચારો કરી નિદ્રામાં વીર્ય સ્ખલીત થવા દે છે. કેટલાક ચક્ષુનો દુરૂપયોગ કરી વૃથા કામવાસના મનમાં ઉત્પન્ન કરે છે. આવા અધમ જીવો વીર્યની અગત્યતા બીલકુલ સમજતા નથી. યાદ રાખો કે ચાળીસ લોહીના ટીપામાંથી વીર્યનું એક ટીપું બને છે. એવી કિંમતી વસ્તુને નકામી ગુમાવી દેવી, એ અતિ અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે. જે પ્રાણી વર્ગમાં નરના વીર્યની અતિશય ક્ષતિ થાય છે તે વર્ગમાં નર અને માદા લગભગ સરખાજ ગુણો ધરાવે છે બલ્કે નર માદા જેવોજ થઇ જાય છે. કેટલાક વર્ગમાં નર બહુજ દરિદ્રી, આળસુ અને સુરત દશા ભોગવે છે. એટલામાં સિંહ મહારાજે એવી તો ગર્જના કરી કે જાણે આકાશ તૂટી પડશે ! નાનાં નાનાં બચ્ચાં તો માદાની સોડમાં લપાઇ ગયાં ! કેટલાંક જે ઉભાં હતાં તે ધબાક દઇને નીચે ગબડી ગયાં. થોડી વાર પછી જ્યારે બધાં સ્વસ્થ થયાં–ભય રહિત થયાં એટલે સિંહરાજ બોલ્યા–"કેમ સમજ્યા, આ શાનો પ્રતાપ છે?" પણ જ્યારે ઉત્તર વાળવાની કોઇની હિંમત ચાલી નહિં ત્યારે તેઓશ્રી બોલ્યા—

" આ બધો વીર્યનો પ્રતાપ છે. વીર્ય રક્ષાથી આયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવાય છે, આનંદમાં દિવસ ગુજારી શકાય છે, તમારામાંનાં ઘણાં એવાં તો લજ્જા રહિત બની ગયા છે કે સ્થાન જોતાં નથી, સમય જોતા નથી, જાત વિચારતા નથી, અને હેતુ સમજતા નથી.

નરમાં એક પત્નીવ્રત રહ્યું નથી, માદામાથી પતિવ્રતાપણું પલાયન કરી ગયું છે. તમારામાંનાં કેટલાંક અધમ જીવો પોતાની માદા સિવાય અન્ય માદા સાથે ગેરકાયદે સંબંધ જોડે છે, તેમ કેટલીક માદાઓ પણ તેવું પાપ કરતાં ડરતી નથી, ટૂંકામાં એટલુંજ કહેવાનું કે **વિના પ્રયોજન વીર્યનું પતન થવા દેવું નહિં. પોતાના દેહ કરતાં પણ વીર્યને વધારે વહાલું ગણતાં શીખો.**

તમારા દરેક સમુહના આગેવાનો આ અને બીજા બધા દોષને પાત્ર છે. તેઓજ શિક્ષાને પાત્ર છે. દરેક સમુહમાં આવેલી દરેક વ્યક્તિનું દરેક પ્રકારે ભલું થાય તેવા હેતુથી દિગ્પાળ જેવા સમુહના રક્ષક તરીકે આગેવાનો નીમવામાં આવ્યા હતા. આવા આગેવાનો સ્વાર્થી, સાંકડા મનના, અધર્મી, અને દગાબાજ થઇ જવાથી પોતાની પવિત્ર ફરજો બજાવવાનું ભૂલી ગયા છે. તેઓને જે વખતે રક્ષક તરીકે નીમ્યા તે વખતે તેમનામાં જે ઉમદા ગુણો હતા તે ગુણોને લીધે પ્રધાન ગણવામાં આવ્યા હતા. આજ તો વખત એવો આવ્યો છે કે **અગ્રેસરનો વારસ ગમે તેવો અક્કલહીણ હોય, તો પણ તે આગેવાનનો છે.** તેની પાસેથી સત્તા કેમ છીનવી લેવાય ? એવી માન્યતા દઢ ચોંટી ગઇ છે, પણ કોઇ બહાદુર નર ગુણોની કદર કરનારા નીકળતા નથી, એ બહુ અજાયબ જેવું છે. આગેવાનો પણ બરાબર સમજી ગયા છે કે જ્યાં સુધી આવી માન્યતા છે ત્યાં સુધીજ આવું અંધેર ચાલશે, માટે જે માન મજા ભોગવ્યાં તે ખરાં ! આ આગેવાનોને રક્ષક નહીં પણ ભક્ષકપદવી આપવી ઘટે છે. દરેક સમુહના સુખનો આધાર આગેવાનની અક્કલ હોંશિયારી ઉપર છે. મર્કટ યુથનો આગેવાન જો ચાલાક નહિં હોય તો રાની જાનવરોના સપાટામાં ઝટ આવી જશે, અનેક પ્રાણીઓનો માર ખમવો પડશે, ભૂખે તરસે મરવું પડશે, માંહોમાંહે લડી મરશે, માનવ જાતિ તરફથી પણ અનેક દુઃખ સહન કરવાં પડશે. હાથી, હરણ, માંખ, મંકોડા દરેકનું આજ પ્રમાણે સમજવું. જ્યાં જ્યાં એકથી જ્યાં જ્યાં એકથી વિશેષ વ્યક્તિઓ એકઠી મળે ત્યાં ડાહ્યા અને શાણા આગેવાનની ખાસ જરૂર છે. નહીં તો શિયાળ તાણશે સીમ ભણી

અને કૂતરૂં તાણુશે ગામ ભણી એટલે કોઇનું ભલું થવાનો વારો આવશેજ નહિં, માટે તમારા દરેક સમૂહમાં જે ડાહ્યા, **બુદ્ધિમાન અને ઉદાર મનના** ગણાતા હોય તેવાઓને **આગેવાન બનાવો.** આગેવાનવગર કોઇને માથે જોખમદારી રહેતી નથી અને વગર સત્તાએ જે કોઈ આગેવાની કરવા જાય તો મુર્ખ પ્રાણીઓ તરફથી તેઓ અપમાન પામે છે અને દોઢ-ડાહ્યામાં ગણાય છે.

આવી રીતે સિંહરાજનું ભાષણ ચાલતું હતુ તેવામાં એક **અજબ બનાવ** બન્યો, સર્વ પ્રાણી એકદમ એકજ દિશા તરફ જોવા લાગ્યા, સર્વેના મોંઢા ઉપર શાંતિ અને આનંદ છવાઇ રહ્યો. એક પાસેની ગુફામાં કોઈ **મહાન** યોગી સમાધિમાં બેઠા હશે. તેમની સમાધિ પૂરી થયે પ્રાણીઓની સભા ભરાવાની ખબર પડી, તેથી ગુફામાંથી નીકળી સભા તરફ આવવા લાગ્યા. સિંહરાજ યોગીરાજને દૂરથી આવતા જોઇ મૌન ધારણ કરી શાંત રીતે ઉભા થઇ રહ્યા. યોગીરાજ સિંહરાજ પાસે આવી ઉભા, એટલે સિંહરાજ પોતાનું મસ્તક તેમના ચરણારવિંદને સ્પર્શી શાંત ઉભા. યોગીરાજ રાગ દ્વેષ રહિત, પરમ શાંત મુદ્રા ધારી હતા. તેમનો ચ્હેરો ભવ્ય અને ગંભીર હતો. જેવા સિંહરાજ વૃદ્ધ હતા તેવાજ યોગીરાજ વૃદ્ધ હતા. સર્વે પ્રાણીઓ તેમની શાંત મુદ્રા નિહાળી વેરભાવ ભૂલી ગયા અને ભય રહિત હર્ષથી તેમના તરફ જોવા લાગ્યા, એટલે યોગીરાજ ગંભીર નાદથી દિવ્ય વાણીમાં બોલ્યા કે જેનો અર્થ આપણી ભાષામાં નીચે પ્રમાણે થાય છેઃ—પરમ આનંદનો સમય છે કે આજે જંગલવાસી તમામ પ્રાણીમાત્રને એકી વખતે જોવાનો સમય મને પ્રાપ્ત થયો છે. સિંહરાજે તમોને જે ઉપદેશ આપ્યો છે, તે સર્વે પ્રાણીઓએ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. (યોગીરાજ જ્ઞાનના બળે સિંહરાજનો ઉપદેશ જાણી શક્યા હતા). આ વસુંધરા ઉપર દરેક પ્રાણીને સુખ ભોગવવાનો અધિકાર છે, પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને વશ થઇ પ્રાણી જ્યારે સ્વાર્થ સાધવા તરફ નજર દોડાવે છે ત્યારે બીજાને નુકશાન કરતાં પણ ડરતાં નથી, તેથી નિર્બળને દુઃખ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે છે. તમારામાંનાં ઘણાં **પંચેંદ્રિય પ્રાણીઓ** છે. મનુષ્ય પણ સંજ્ઞી (મનવાળો) પંચેંદ્રિય પ્રાણી છે અને જોકે તે પ્રાણીમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ હોવાનો દાવો કરે છે, પણ ઘણાં માનવી જાન-વરથી પણ હલકાં કામ કરતાં ડરતાં નથી.

આજ કાલ મનુષ્ય જાતિમાંથી આહાર શુદ્ધિનો વિચાર નાશ પામવા લાગ્યો છે, જેને પરિણામે તેઓ અનેક દુઃસાધ્ય રોગને આધીન થાય છે.

ઘણા જડવાદ તરફ વળવાથી માનવી-ને ન છાજે તેવાં કામ કરી રહ્યા છે. દુનીઆ ઉપર સ્વાર્થ અને કુસંપ ઘણા મનુષ્યોમાં પ્રવેશ કરી અનેક નિરપરાધી જીવોને દુઃખ આપી રહ્યા છે.

સ્વાર્થ દેશ પરદેશમાં અનેક લડાઇઓ જગાડે છે. માબાપ અને છોકરાં વચ્ચે વેર ઉત્પન્ન કરે છે. સ્વાર્થ જ્ઞાતિ અને દેશની ઉન્નતિ અટકાવે છે.

ઘણા દેશો સાથે જોડાવાથી જે આનંદ અને શિક્ષણનો લાભ મળવો જોઇએ તેને બદલે ઉદર પોષણ માટે આજે મનુષ્યોને અણુ-હદ મહેનત અને બળનો ક્ષય કરવો પડે છે તેથી નિવૃત્તિ જે મનની શાંતિનું કારણ છે તે જતી રહેવા લાગી છે. અભિમાન અને દ્વેષ જેવા યોદ્ધાને ઘુમવાને એક વિશાળ ક્ષેત્ર (ઘણી જ્ઞાતિઓ થવાથી) મળ્યું છે. બ્રહ્મચર્યની કીંમત બહુજ ઓછી થઇ ગઇ છે. ટુંકામાં માનવી જાતમાં અનેક નાના નાના દુર્ગુણો પ્રવેશ કરવા લાગ્યા છે. મનુષ્યજાતિ વિષે વિશેષ વિવેચન અત્રે અયોગ્ય ગણાય માટે આટલુંજ કહેવું ઉચિત સમજુંછું. રાત્રિ વિશેષ ગઇ હતી તેથી સિંહરાજે સભા વિસર્જન કરી દીધી અને સર્વ પ્રાણી પોતપોતાને સ્થાને જવા લાગ્યાં. યોગી-રાજની પછવાડે સિંહરાજ કેટલેક દૂર સુધી ગયા.

લેખકની ટીપઃ—આ નાનકડી વાત લખવામાં લેખકનો એવો હેતુ નથી કે પ્રાણીઓ અસલ ઉન્નત દશામાં હતાં અને હાલજ અધમ દશામાં આવી ગયાં છે તેમની સ્થિતિ ગમે તેમ હોય, પણ મૂળ આશય એજ છે કે વાત રૂપે બોધ રસમય લાગે, જ્ઞાન અને ગમત બંન્ને
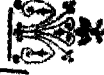
મળે, સિંહરાજ પ્રાણીની વર્તમાનસ્થીતિ વર્ણવતા શરૂઆતમાં કહે છે કે જ્યાં **આવે બસીને જમવું પડે, અમે શ્રેષ્ઠ અને તમે નીચા છો તેવી લાગણી** જ્યાં બતાવાય ત્યાં જમવું સારૂં નથી. **ઘોડો** વાંચનારને **આજની હાલતનું દર્શન** કરાવે છે. બીજી બાબતો સરળ હોવાથી વિશેષ ખુલાસાની જરૂર નથી. **સમોસરણમા** પ્રાણીમાત્રની સભા ભરાય છે. વળી થોડા વખત ઉપર મેં વાચ્યું હતું કે ઇટાલીમાં એક જગ્યાએ કાગડાની નિયમિત સભા ભરાય છે એટલે આવી સભા અયોગ્ય કે છેક અસંભવિત પણ ગણાશે. આમાં કોઇ વ્યક્તિ ઉપર આક્ષેપ છેજ નહિં.

आत्मन् ! कल्याण कर ।

इस कदर विषयोंमें नादाँ !,
गर उलझता जायगा ।
आखरश भौसिंधुमें,
मँझ धार गोता खायगा ॥१॥
पाँच दुश्मन मिलिके तुमको,
दे रहे हरदम दगा ।
इनसे; दामन तू छुड़ा,
बरना भटकता जायगा ॥२॥
खाजकी मानिंद खुजला,—
नेमें ये उम्दा लगैं ।
लाइ लाजे जख्म भारी,
बाद बढ़ता जायगा ॥३॥
माता पिता दारा कबीला,
काम कुछ आता नहीं ।
काल आये जिस घड़ी,
तू सिर पटकता जायगा ॥४॥
लाख चौरासीमें सबसे,
यौनिनर उत्तम कही ।
पायकर कुछ धर्म करले,
यह पकड़ता जायगा ॥५॥
अब भी कहना मान ले,
सद्गुरु कहें तुझसे पुकार ।
वक्त निकले बाद 'पन्ना',
हाथ मलता जायगा ॥६॥

सादुं जीवन
अने
ते गुजारवाना उपायो ।

(લેખક—જૈનમહિલારત્ન શ્રીમતી મગનબ્હેન વ્યવસ્થાપિકા, શ્રાવિકાશ્રમ, તારદેવ—મુંબાઈ.

વિચારશીલ બંધુઓ અને બ્હેનો ! મેં આ લેખ સંસારના વિષયભોગોમાં લિપ્ત થયેલા ગુજરાતી વર્ગને આગળ આવવાની જરૂર દેખી તેમાંથી કેટલાક વિદ્વાન બંધુઓ અને બ્હેનો જો પોતાના ઐહિક સુખને વિરામ કરી જરા રસાતળ પોંચેલી ગુજરાતી **જૈન** સમાજ તરફ દ્રષ્ટિ કરે અને તેમને **હાથ** પકડીને ઉભા કરે એમ વિચાર કરીનેજ લખ્યો છે. વળી જેણે આવું જીવન ગુજારવા પ્રથમ પગલાં ભરેલાં છે, તે લોકોની ચઢતી દેખાય છે, માટે આપણે પણ તેજ રસ્તો લેવો કે **જેથી** કેટલાક બંધુઓ અને બ્હેનો બહાર પડે. આ ઉપાયો જણાવના પહેલાં મારે **'સાદું જીવન'** શું છે? અને અને તેનાં લક્ષણ શા છે તે કહેવું જોઇએ. આપણે જીંદગી અથવા અવસ્થા સુખમય, કલ્યાણકારી, આપત્તિઓ રહિત, સ્વતંત્રતા પુર્વક તેમજ સમસ્ત દેશ, તથા કાળના શ્રેયને અર્થે ગાળીએ તેનું નામ સાદું જીવન છે. આવું જીવન ગાળનારા મનુષ્યો જગતમાં ઘણા થોડા હોય છે. હાલમાં પણ તેવા **આદર્શ રૂપ જીવન ગાળતા મનુષ્ય** આપણી નજર આગળ ખડા થાય છે, તેમાંના થોડાક તો આ શતકમાં-જ થઇ ગયેલા છે, જેમાંના થોડાંક નામો આપની પ્રતીતી માટે દ્રષ્ટાંતરૂપે આપું છું: **સ્વામી રામતીર્થ, સ્વામી રામ-કૃષ્ણ, બનારસીદાસ, તુકારામ, વિવેકાનંદ,**

રામચંદ્ર, આત્મારામજી વિગેરે. આવા આદર્શરૂપ થઇ ગએલા પુરૂષોના જીવનચરિત્રને સામે રાખીને કેટલાકોએ પોતાનું જીવન સાદું અને જગત્ ઉદ્ધારક બનાવ્યું છે. અને હાલમાં પણ **શ્રી. ગાંધી, સ્વ. ગોખલે, શ્રી. કર્વે, શ્રી. લાલન, મીસીસ રમાબાઇ રાનાડે, મીસીસ બીસેંટ** વગેરે પોતાના સાદા જીવનથી-ઉપયોગીપણાથી લોકોને જાગૃત કરી રહ્યાં છે અને લોકોના જીવન સુખમય બનાવવા **શિક્ષણ પ્રચાર** કરી રહ્યાં છે. વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહેવાનું કે સાદું જીવન ગાળતાં શીખવા માટે પ્રથમ વિરૂદ્ધ બાબતોથી બચવું જોઇએ.

વિરૂદ્ધતાદર્શક બાબતો ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવી છે તે હવે જણાવીશ.

૧. આવક કરતાં વધારે ખર્ચ કરવો તે.
૨. બહારનો ડોળ.
૩. તત્ત્વ શ્રદ્ધામાં ભ્રમ-સંશય.
૪. સમય વ્યર્થ ગુમાવવો તે.
૫. વૃથા બકવાદ કરવો તે.
૬. વિષયોની અતિ લાલસા રાખવી તે.

આવાં આવાં કારણોને શનૈઃ શનૈઃ (ધીમે ધીમે) ઓછાં કરવામાં આવે, તો તમે સાદું જીવન ઘણી સહેલાઇથી ગાળી શકશો.

૧. આવક કરતાં વધારે ખર્ચ કરવા બાબતઃ—આપણા હિંદુ સંસારમાં ઘણીખરી અથવા કોઇ પણ સ્ત્રી નોકરી કે ધંધો કરતી નથી-કરી શકતી નથી, તેને લઇને એક પુરૂષની સામાન્ય આવક ઉપર આખા કુટુંબના ભરણપોષણનો આધાર રહેલો હોય છે. એક પુરૂષ મહિને ૫૦ કે ૧૦૦ રૂપીઆ કમાતો હોય અને ઘરમાં પોતાનાં બે બાળક, સ્કુલમાં ભણતો નાનો ભાઇ, એક વૃદ્ધમાતા, મોટાભાઇના મૃત્યુથી થયેલી વિધવા ભોજાઇ, વળી તેનાં પણ એક બાળક હોય તે વગેરેનું-આવી રીતના **વસ્તારી કુટુંબનું**;—જેમતેમ પુરું કરતો હોય, તેમ છતાં ઘરનાં શેઠાણી સાહેબને નાટક જોવાની ઇચ્છા થાય અથવા અમુક જોયલી સ્ત્રીના જેવાં **સાડી પોલકાંથી** ભભકો કરવા વિચાર થતો હોય, અથવા તો પગમાં પાંચ રૂપીઆના બુટ અને હાથમાં બે ત્રણ રૂપીઆની છત્રી તો જોઇએજ, એવા વિચારવાળી સ્ત્રીનો પતિ ખર્ચાળ જીંદગીનું ખર્ચ પુરું કરવા માટે પણ પુરો વખત મેળવી શકતો ન હોય, તો તેમાંથી નિવૃત્ત થઇ સત્સંગમાં કે સભાઓમાં જવાને માટે બિચારાને નવરાશ ક્યાંથીજ મળે? નજ મળે, પણ બંધુઓ અને બહેનો! હું આપને એટલુંજ પૂછીશ કે શું સાદાં સ્લીપર અને સાદા વસ્ત્રોથી આપણું જીવન નહીં ટકશે? થોડા ખર્ચમાં સાદું જીવન ગાળવાથી આપણને નહાનમ આવશે? શું તેથી આપણી આબરૂ ઓછી થશે? શું આપણે તેવા જીવનથી માણસ મટી દેવરૂપ નહિ બનીએ? જો તેથી આપ હીણપદ માનતા હો તો તે એક ગંભીર ભૂલ છે. **ખરચાળ જીવન ગાળનારા મનુષ્યો સાદું જીવન ગુજારી શકતાં નથી.** બહેતર છે કે વધારાના પૈસા કોઇ લોકોપયોગી કાર્યમાં વપરાય! પણ સાદું જીવન ગાળવું હોય, તો ખર્ચાળ જીંદગી તો નજ શોભે અને સાદું જીવન ગાળતાં સ્ત્રી પુરૂષોની આપણા દેશને હાલમાં ખાસ જરૂર છે, તે જરૂર પુરી પાડવી તે આપણી સૌની ફરજ છે.

૨ બહારનો ડોળઃ—જે બહેનો અને બંધુઓ બહાર મોટી મોટી વાતો કરે છે, મોટા હોવાનો ડોળ કરે છે, ભભકામાં ફરે છે પણ **ઘરમાં કલેશ** હોવાથી શાન્તિ મળતી નથી, તેમ ગરીબાઇ હોવાથી ખાવાને પુરૂં અન્ન પણ મળતું નથી. તેવા માણસો ખરૂં શું છે અને ખોટું શું છે, અને શું હોવું જોઇએ તેનો વિચાર કરતા નથી. એવા માણસો કદી પણ સાદું જીવન ગુજારી શકે નહિ. સાદું જીવન ગાળવા માટે **બહારનો ડોળ દૂર કરવો** એ ખાસ જરૂરનું છે.

૩ તત્વજ્ઞાનનો અભાવઃ-જેઓઆત્મા
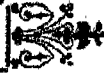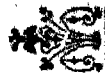
અને પરવસ્તુઓના ભેદ જાણતા નથી તથ આત્મશ્રદ્ધા વગરના અને ધર્મજ્ઞાન રહિત હોય છે, તેવા **સમાજસેવા** કરવા આગળ પડેલાઓની ઉન્નતિ તે માત્ર અવનતિ રૂપે પરિણમે છે. અને અંતર દૃષ્ટિથી જે નિરાકુળતામય સુખ છે તેનાથી ઘણા દૂર રહેલા હોય છે. વળી થોડું ઘણું ઉપરચોટીયું **વાંચન** થયું કે સેવા કરવા નીકળી પડે છે પણ પાછળથી સેવાને બહાને વિષયોની સેવા થવા માંડે છે, માટે શુદ્ધ અને સાદું જીવન ગાળવા માટે **તત્વજ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે.**

૪. સમય વ્યર્થ ગુમાવવો તે:—મ્હારી વડીલ બ્હેનો ! મ્હને કહેતાં ઘણું દુઃખ થાય છે કે આપણે આપણા શરીરની કે રોગ વગેરેની જેટલી દરકાર કરીએ છીએ તેનો પા **ભાગ પણ વખતની દરકાર કરતા નથી** અને વખત એ શું ચીજ છે તેની કદર કરી શકતા નથી. દરેક કાર્ય વખતસર કરવાથી આપણી કેટલી બધી ઉન્નતિ થઇ શકે તે આપ સૌથી જરાપણ અજાણ્યું નથી. આજકાલ તો **આહાર, નિહાર, તથા વિહાર,** વિગેરેના જે નિયમો આરોગ્યશાસ્ત્રોમાં બાંધેલા છે તે દરેક માણસ એમજ સમજે છે કે તે તો બીજાને માટે છે પણ પોતાને માટે નથી. તેમના આચાર જાણે તેઓ આમ ન માનતા હોય એમ સૂચવે છે. એક ડાક્ટર કે વૈદ્ય પોતાના મિત્રમંડળ સાથે ભોજન કરવા બેસે, તો અનિયમિત (અપરિમિત) રીતે એક બીજાની મશ્કરીમાં ભોજન કરી લે છે, વળી ભોજનનો સમય પણ એક નિશ્ચિત કરેલો હોતો નથી. એક દિવસ દશ વાગે જમે તો બીજે દિવસે બાર વાગે જમે અને ત્રીજે દિવસે વળી આઠ વાગે પણ જમે, આવી રીતે ઉપદેશક પોતેજ અનિયમિત હોય તો પછી બીજાઓ હોય એમાં શું નવાઇ ? આવી રીતે આપણે ઘણી ક્રિયાઓ અનિયમિતપણે કરીએ છીએ. વળી આપણી કેટલીક બ્હેનો બપોર તથા સવારનો અમુલ્ય વખત નકામો ગાળે છે. સવારે દશ વાગે પુરૂષવર્ગ જમ્યા પછી તેઓ માળાઓમાં ગમે તો લોકોનાં ઘર ગણે છે અથવા બપોર થતાં સુઇ જાય છે અને ઉંઘવામાં વખત ગુમાવીદે છે. વળી કોઇ કોઈ તો માથે લડાઈ વહોરીલે છે અથવા પારકાની નિંદા કરવામાં વખત ગાળે છે અથવા તો કેટલીક બહેનો તો પતિને ખર્ચ કરાવવા માટે કોઇ દાગીનો જોઇ મુકે છે. ધન્ય છે એમની વૃત્તિઓને!!! આના સિવાય તેઓને બીજું કંઈ સુઝતું નથી અથવા તેઓ બીજું કંઇ કરી શકતી પણ નથી. ભણવાનું કહીશું તો કહેશે કે આળસ થાય છે અથવા તો કહેશે કે મોંઢે ચઢતું નથી. આવા પ્રકારનાં બ્હાનાં કાઢે છે અને **નિયમિત ભણવા માટે** આવતાં પણ નથી. સ્ત્રી જાતિની સ્થીતિ આવી હોય ત્યાં તેઓની ઉન્નતિની આશા તો ક્યાંથીજ રાખી શકાય? તથા સાદું જીવન ગાળવાનું તો બનેજ કેમ? માટે તેઓને સમયનો સદુપયોગ કરતાં પ્રથમ શીખવવાની જરૂર છે. વળી જો **સભામાં જવું હોય તો બે વાગ્યાથી તૈયારી થવા માંડે**—કઇ સાડી પહેરીશું? બૂટને પાલીસ થયું કે નહિં? આજે વધારે કીમતી દાગીના જોઇશું કે સાધારણ? ગાડી યા મોટર તૈયાર છે કે નહિ? કે ભાડાની ગાડી કરવી પડશે? આવા વિચારોમાં ત્રણેક વાગે, પછી ચાહ થાય તે પીએ, વળી તે પછી વાળની ફેન્સી કરવામાં અરધો કલાક સહજ વહી જાય એટલે ત્યાં પહોંચતાં સુધીમાં સભા શેની છે કે તેનો શું હેતુ છે તેનો વિચાર કરવાનો બિલકુલ વખત મેળવી શકતાં નથી. ત્યાં કોઇ બોલવા કહે તો કહેશે કે છાતિમાં દુખાવો થાય છે. ડૉક્ટરે ના કહી છે. છેવટે કંઇ નહીં તો કહેશે કે **મને શરમ ચાલે છે।**

૫ વૃથા બકવાદ:—કેટલીક બ્હેનો અને અશક્ષિત પુરૂષો કંઇ પણ પ્રયોજન સિવાય ઘરમાં અને બહાર ઘણોજ બકવાદ કરે છે—અનુપયોગી વસ્તુઓ વિષે બોલ્યા કરે છે. નજીવી વાતને તાણી તાણીને લાંબી કરે છે, અને

આવો બકવાદ કરી બીજાઓને પણ કંટાળો આપે છે, તે લોકોને પણ સાદું જીવન અસાધ્ય છે.

૬ વિષયોની લાલસા:- ગમે તે સ્ત્રી કે પુરૂષ જેણે ઇન્દ્રિયદમન કર્યું નથી, ક્રોધાદિક શત્રુઓને વશ હોય છે, તથા જેઓ માનને આધીન હોય છે, તેઓ દેશ પરદેશમાં જઈ પોતાનો નિભાવ કરી શકતા નથી અને સાદાઇનો લાભ લઇ શકતા નથી. સાદાઇ માનસિક અને સ્થૂલ બન્ને પ્રકારની જરૂરની છે. **માનસિક સાદાઈ** હોવા માટે વિષયોની લાલસાને દૂર કરવી જોઇએ. જે મનુષ્યોને ઇન્દ્રિય સુખ માટે સારાં સારાં ખાવાનાં ભોજનોની, પહેરવા માટે સુંદર અને આકર્ષણ કરતાં આભૂષણો અને વસ્ત્રોની ખાસ જરૂર પડે છે તથા જોવાના, સાંભળવાના, તથા સુંઘવાના પદાર્થો પર મોહિત હોય છે, તેવા માણસો પોતાના જીવનને સાદું ન બનાવતાં કષ્ટમય બનાવે છે. તેઓને જરા વારમાં ગરમી લાગે, વળી પંખા આઇસ વગેરે તો ખાસ જોઇએજ, તેઓ ટાઢ, તડકો પણ આવી રીતે જરા પણ વેઠી શકતાં નથી, તો સાદું જીવન તો ક્યાંથીજ ગાળે ? વળી પુરૂષો પણ ઝીણાં ધોતીયાં, તથા પોતાની મર્યાદા ન સચવાય તેવાં કપડાં પહેરે છે. સ્ત્રીઓ પણ લજ્જા એ પોતાનું ભૂષણ છે એ ભૂલી જઈ ઉપર પ્રમાણે કરે છે, પણ આવાં કપડાં લાંબો વખત ટકતાં નથી તથા લાજ સચવાતી નથી, એ વાત ભૂલી જાય છે. વિષયોને આધીન આવા માણસો કદી સુખમય થઇ શકેજ નહિ. તેઓ આકુળતામાંજ પોતાનો અમુલ્ય સમય ગુમાવી દે છે માટે ઉપર જણાવેલી વિરૂદ્ધ વાતોને તિલાંજલી આપી દેશો અને શરીરને, મનને અને વચનને પોતાના કાબુમાં રાખશો ત્યારેજ સાદું જીવન કહેવાશે. બ્હેનો ! જે સાધ્વીઓ પ્રાચીન કાળમાં થઇ ગઇ છે તેમણે પણ જે કાળે જે હતું તેમાંજ સંતોષ માન્યો હતો. આપણું જીવન એવું હોવું જોઇએ કે તે આપણને તેમજ બીજાને સુખમય થાય. જેમ જેમ શરીરનો મોહ ઓછો થશે અને આત્મા તરફ દૃષ્ટિ જશે તેમ તેમ આનંદ લાગશે. વળી આપત્તિઓ આવે ત્યારે તેઓને ધૈર્યથી દૂર કરતાં શીખવું એ આપણી ફરજ છે. આપણે જો સાદાં રહીશું તો આપણાથી નીચેના કોટીના મનુષ્યો વધારે સાદાં રહેશે અને તેઓને પણ સુખ થશે કારણકે તમે જો દશની સાડી પહેરો, તો તેમને પાંચની પહેરવીજ પડે, પણ તમે સાદાં હો તો એ પણ સાદાઇમાં રહી શકે. આપણા લોકો મંદિરે (દેહરે) જાય છે ત્યાં શું વિચાર કરવો જોઇએ? શું ચિંતવન કરવું જોઇએ ? તે બધું બાજુએ મુકી ચારે તરફ બાહ્ય દૃષ્યોમાં મન ઘાલે છે. આવા મનુષ્યોનું જીવન કલ્યાણમય કેમ થાય ? અમે સ્વતંત્રતાથી અમારૂં પોષણ કરવાને યોગ્ય થયા છીએ કે નહિ ! અમારામાં લખવા વાંચવાની કે ઉદ્યોગ કરીને પેટ ભરવાની શક્તિ છે કે નહિ ? આનો જે વિચાર કરે છે અને પોતાનાં શરીર પોષણના અર્થે બીજાને આપત્તિમાં નથી નાંખતા તેઓ સહેલાઇથી સાદું જીવન ગુજારી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમનું જીવન જોઇને બીજાઓને બોધ મળે છે. **દેશભક્ત શ્રીયુત દાદાભાઇનું જીવન** લોકોને કેટલું ઉપયોગી થઇ પડે છે તે નીચેના ઉદ્‌ગારપરથીજ જણાશે. "**તેઓ બીડી, તમાકુ, મરચાં વિગેરે કોઇ પણ વ્યસનની વસ્તુને પોતાની આગળ પણ આવવા દેતા નથી**" આ વાત સાંભળીને કેટલાક તે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે, તેજ પ્રમાણે આપણે પણ આપણું જીવન દૃઢતામય તથા લોકોપયોગી કરવું જોઇએ, એક નવલકથામાં ગુણસુંદરીની ગૃહકુશળતા વાંચી અથવા નાટકમાં જોઇ ઘણા માણસોનો સુધારો થયો છે, તો આપણે સાક્ષાત્ ઉચ્ચ જીવનો આપણી નજર આગળ જોયા પછી આપણા જીવનનો ક્રમ ફેરવવો તે કોઇ પણ રીતે કઠણ નથી.
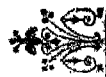
બહેનો ! આપણે જગતની માતાઓ છીએ. આપણે માથે બધી પ્રજાની જીવનકળાનો ભાર છે. એમ ન સમજો કે હું એકની માતા છું, પરંતુ જેટલાં તમારા સમાગમમાં આવે અને વળી તેના સમાગમમાં જેટલાં આવે તે બધાં તમારાંજ બચ્ચાં છે, તે બધાં તમારીજ પ્રજા છે. આપણું જીવન સુખમય કેમ થાય, સરળ ને સાદું કેમ થાય, તેને માટે વારંવાર ઉપાયો શોધવાથી જેમ કીડો એક દિવસ ભ્રમર થઇ જાય છે, તેમ આપણું જીવન પણ ઉચ્ચ થશેજ એને આપણે મનુષ્ય મટી દેવરૂપ થઇ પૂજાને પાત્ર થઇશું.

બસ, બહેનો ! હવે હું વધારે લખવા નથી માગતી, પણ મારા સામાન્ય વિચારમાંથી જે કંઇ વિચારવા જેવું લાગે તેને એકાંતમાં બેસીને આજે જરૂર વિચાર કરશો. મારા શબ્દોને ચોપડીમાંને ચોપડીમાં નજ રાખશો, આટલું કહી હું વિરામું છું શાન્તિઃ-શાન્તિઃ-શાન્તિઃ-

---

कभी वह दिन आयगा ?

(ले०-**भगवानदास शिक्षक, बीना-इटावा**)

"मैं हूँ धनवान और, तू है धनहीन सुन,
वहाँसे चला जा नहीं, पीछे पछतायगा।
मैं हूँ कुल-जाति-शुद्ध, तू है इक दोषी जन,
पानी भी न पिऊँ तेरा, किस काम आयगा॥
सभामें न आने दूँगा, मन्दिरमें जा न सके,
शास्त्र जो पढ़ेगा तो, कियेकी सजा पायगा।"
मिट जावें ये विचार, हिलें मिलें जैनी सब,
जैन जाति बढ़े कभी, वह दिन आयगा ?

विद्यावृद्धि करवा बंधुओने विनंति.

(લેખક શ્રીમતી કંકુબ્હેન સુપુત્રી શેઠ હિરાચંદ નેમચંદ દોશી, **સોલાપુર**)

હે સુજ્ઞબંધુ ! દેશના ઉત્સાહને ધારો ધવે;
નિજ ભગિનીના દુખ જાણીને, ના દહન થાવા દો ભવે,
માતા પિતાના કૃત્યથી, બાળક ઘણું દુઃખ ભોગવે,
દુઃખી હૃદયના દુઃખને, કહો દવા કોઇ જોગવે;
નથી પૂર્ણ કેરો યોગ જે, સન્યાસ લઇને ચાલિયે,
નથી સૂખ ગૃહમાં ભાસતું, ત્યાં કેઇ પેરે મ્હાલિયે;
નહિ શુદ્ધ જ્ઞાનો સાંપડે, નવ ગુણોને કોઉ આપતાં,
નવ કો દયાળુ ભાળિયા, આ અતુલ દુઃખને કાપતાં;
વિદ્યા ફિયે તો દુઃખ ખસે, બીજા થકી ના નાસતું,
વિદ્યા વિના ના સુખ મળે,
એવું મને તો ભાસતું;
વિદ્યા ખરું દૈવત અને, વિદ્યા ખરૂં મહા ધન છે,
વિદ્યા મહાબલમાં બલી, વિદ્યાથી સર્વ પ્રસન્ન છે;
તે શુદ્ધ વિદ્યા આપવા, આ નારીનો **આશ્રમ** છે,
યોગ્ય શિક્ષણ આપવાનુંજ એનું કામ છે;
વિદ્યા થકી માનવ દીપે, વિદ્યા વિનાના છે પશુ,
ધન ધામ દૌલત પામિયે(પણ)લાધે ન સુખ એથી કશુ;
સત્સંગમાં રહી દિવસ ગાળે, પ્રેમથી પ્રભુને ભજે,
આ લોક ને પરલોકની, વિષ વાસના મૂળથી તજે;
પ્રેમે પ્રયત્નોને કરી, પરમાર્થમાં પગલાં ભરે,
એ પંથમાં જે દોરવે તે, ઉભય જન નિશ્ચે તરે;
બંધુઓ ! તમે સ્વાર્થ છોડી, સમદૃષ્ટી રાખશો,
પુત્ર પુત્રીને સાથ રાખી, યોગ્ય શિક્ષણ આપશો;
બ્હેન ભાભી હોય તેને, પ્રેમ ભાવે માનશો,
ઉન્નતિના સાધનો, તેને મેળવી આપશો;
જૈન કોમને જાળવી, ધર્મને ઉદ્ધારશો,
ભારત ભૂમીને ખીલવી, ધન્ય સર્વે માનશો;

સુજ્ઞ બંધુઓ ! આપ કહેતા હશો કે હવે તો અમ્હારો પ્રાંત અને અમ્હારી જાત સુધરવા લાગી છે, પણ હજુ એ કલ્પના સ્વપ્નમાં છે-અમલમાં નથી. જ્યાં સુધી મ્હારી
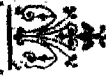
વિધવા બ્હેનો યોગ્ય શિક્ષણ પામે નહીં, સધવા સ્ત્રીઓને કેળવે નહી, તેમજ પોતપોતાના ધર્મ-કર્મને જાણે નહી ત્યાં સુધી આપણી કોમ સુધરવી મુસ્કેલ છે.

ભાઇઓ! સુધારો કરવાની હોંશ તો ઘણી છે, પણ સાધનોની ખોજ કરવાનું આળસ છે, પછી મોજ મારવાનું ક્યાંથી મળે? **ભાઇ મ્હારો બી. એ. થાય, ભાભી બાળપોથીમાં જાય, તોય સાસુ તેનો જીવ ખાય, કેમ સમાજ સુધારો થાય? હાય ભાઈ! જરા તો વિચાર કરો.**

વિધવાઓના માથે પડી ખાન, રક્ષકોનું ગયું ભાન, આડોશી પડોશી મ્હેલે પાન્ડુ, છોકરા છબ્યાં કરે અપમાન, કોઇના રાખે તેનું માન. પૈસા માટે કરે હેરાન. ભાઇયો! તેમને કરાવો તો ખરા ધર્મામૃતનું પાન, તેથી બન્ને પામો પદ નિર્વાણ.

પુરૂષ ચાર પ્રકારના હોય છે. એક પુરૂષ, સાધારણ પુરૂષ, સંત પુરૂષ, અને મહંત પુરૂષ. પોતેજ રૂષ્ટપુષ્ટ થઇને મ્હાલનારો સ્વાર્થી તે **એક પુરૂષ,** જે પોતાના કુટુંબીને પણ રૂષ્ટપુષ્ટ કરી કલ્યાણ ઇચ્છનારો તે **સાધારણ પુરૂષ,** પોતાનો સ્વાર્થ સાધી સમાજનું કલ્યાણ ઇચ્છનારો તે **સંત પુરૂષ** અને જે નિઃસ્વાર્થી થઇને જગતને માટે જીવન અર્પણ કરનારો તે **મહંત પુરૂષ** કહેવાય. તેમાં ભાઇયો! આપણી કયા પુરૂષમાં ગણના કરવાની ઇચ્છા છે?

ગુજરાતી નહી આવે આગળ, રહે બધાની પાછળ, ગલ્લાને દઇદે સાંકળ, દાનમાં બતાવે આંગળ, **કહો ભાઇ!** કેમ થાય આપણામાં મંગળ?

ગુજરાતી ઘણું બીકવકું, આગળ ન કરે મોઢું, મનમાં રાખે તેઢું, ભાઇ! કેમ થાય રૂડું?

મ્હને લાગે છે એમ કે લોકો દૂર કરે વ્હેમ, ને દઢ રાખે નેમ, તો દુઃખ ભાગે આમ તેમ, અને સહેજ વધે પ્રેમ, પછી જગત રહે ક્ષેમ, સાથે મુક્તીનો ટેમ.

વાતો કરતાં દિવસ ગયા, ન્હાઈ ધોઇ ચોખ્ખા થયા, વિષય વાસનામાં ભુખ્યા હયા, ને દાન કરતા બેસી રહ્યા, તોપણ ધનવંતર તો નહીજ થયા; ધર્મચર્ચાથી અળગા રહ્યા, કાય કલેશના ભાર વહ્યા, આત્મજ્ઞાનથી શૂન્ય રહ્યા, મનુષ્ય જન્મને ભૂલી ગયા, યમના તેડા આવી ઉભા થયા, આવ્યા તેવા કંઇક ચાલી ગયા, તો શાશ્વત સુખથી રીતા રહ્યા, તેમાં પાઠકો! બગડયું કોનું? આપણુંજ; માટે ભાઇયો, મ્હારી એજ અરજ છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાનું કલ્યાણ એજ એક ધ્યેય આગળ રાખીને આયુષ્ય પૂરૂં કરવું, બીજાને કરાવવું, તેમજ કરનારાને અનુમોદન આપવું. **મુંબઇના શ્રાવિકાશ્રમમાં** આજ સુધી ઉત્તર પ્રાંતની, માળવાની, વરાડની અને દક્ષિણ તરફની ઘણીયે બ્હેનો ભણવા આવી, પણ અમ્હારા ગુજરાતની બે કે ત્રણ આવી, તે પણ ટુંકા આયખાવાળી, તેથી આખા ગુજરાતપર તેની અસર થઇ કે મુંબાઇનું પાણી લાગે છે અને માણસ મરે છે, પણ ભાઇઓ! વિચાર કરો કે મુંબાઇમાં બહાર ગામનું માણસ કેટલા લાખ રહે છે? તે કાંઇ બધા મરીજ જાય છે? પણ મનમાં જે વ્હેમ પેઠો તે નિકળે ક્યાંથી? વ્હેમ તો એટલું બગાડે છે કે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ, ઉત્તમોત્તમ પામેલો જૈન ધર્મ, અનુકૂળ સામગ્રી બધું ખોવાઇ જાય તો બહેતર, પણ વ્હેમ નહીં છોડવો; આ કેટલી આશ્ચર્યની વાત છે? કેવી સમજણ છે? **બૈરાંઓનો વ્હેમ તો પુરૂષો કાઢે, પણ પુરૂષોનો વ્હેમ કોણ કાઢે?** તેમનો વ્હેમ એથીજ નિકળે કે સ્વાધ્યાયનો નિયમ કરી ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથનો સ્વાધ્યાય સમજીને કરવો, માસિકપત્રોના સારા સારા લેખો વાંચવા, સત્સંગમાં રહેવું, સાંજ સવાર એકાંતમાં બેસી આત્મિક તત્વોનો વિચાર કરવો. પરમેષ્ટીના ગુણનું સ્મરણ કરીને દર્શન, પૂજન, ભજન વગેરે કરવું, દેખાદેખી કરવાથી કંઇ પણ લાભ નથી, એમ સમજીને સુજ્ઞ લોકોની નીતિ પ્રમાણે ચાલવું, તે પણ પરીક્ષા કરીનેજ કે જેથી બધો વ્હેમ તરત નીકળી જશે અને ખરૂં ધ્યાન પ્રાપ્ત થશે. એજ.

श्री शुभचंद्राचार्य

पाठकोंने 'ज्ञानार्णव' का नाम सुना होगा। योगार्णव या योगप्रदीपके नामसे भी इसकी प्रसिद्धि है। इसमें योगियोंके जानने और आचरण करने योग्य तत्त्वोंका स्वरूप बतलाया गया है। यह काव्य भी है और तत्त्वशास्त्र भी है। इसकी सबसे बड़ी विशेषता यह है कि बहुत ही सरल, सरस और सुकर भाषामें इसकी रचना हुई है। इसके स्वाध्यायसे आत्माको गंभीर शान्ति मिलती है। जैन-साहित्यमें अपने ढँगका यह एक निराला ही ग्रन्थ है। इससे केवल जैन-धर्मानुयायी ही नहीं, सभी लोग जो योग-विद्यासे प्रेम रखते हैं—लाभ उठा सकते हैं।

इसके कर्ताका नाम **आचार्य शुभचन्द्र** है। यद्यपि ग्रन्थभरमें एक भी श्लोक ऐसा नहीं है जिसमें शुभचन्द्र या उनकी गुरु-परम्परा आदिका उल्लेख हो, तो भी प्रत्येक अध्यायके अन्तमें लिखे हुए 'इति शुभचन्द्राचार्यविरचिते' पदसे मालूम होता है कि कोई शुभचन्द्र नामके आचार्य इसके निर्माता थे।

शुभचन्द्र नामके अनेक आचार्य और भट्टारक हो गये हैं। उनमेंसे एकका उल्लेख **उदयगिरि–खण्डगिरिके** शिलालेखमें है जो कि कुलचन्द्रके शिष्य थे। दूसरे शुभचन्द्रका उल्लेख **श्रवणबेलगुलके** ४३ वें शिलालेखमें है जो मलधारिदेवके या गण्डविमुक्त मलधारिदेवके, जिनको शिलालेख नं० ९० में 'कुक्कुटासन मलधारि' भी लिखा है, शिष्य थे और विष्णुवर्धन राजाके सेनापति गंगराज और उनकी स्त्री लक्ष्मीके गुरु थे। इनकी समाधि इनकी मृत्युके पश्चात् उक्त गंगराजने बनवाई थी। शिलालेख नं० ४३ में 'सिद्धान्तचूड़ामणि' आदि विशेषण देकर इनकी प्रशंसा की गई है। इनका देहान्त विक्रम संवत् ११८० में हुआ है। तीसरे शुभचन्द्र देवकीर्तिके शिष्य और कनकनन्दिके सहपाठी थे, ऐसा शिलालेख नं० ४० से मालूम होता है। ३९ वें शिलालेखमें देवकीर्तिकी मृत्यु विक्रम संवत् १२२० में बतलाई है, अतः लगभग यही समय इनके शिष्य शुभचन्द्रका समझना चाहिए। चौथे शुभचन्द्रका देहान्त वि० संवत १३७० में हुआ है। ये मलधारि रामचन्द्र यतिके प्रशिष्यके शिष्य थे और इनका पहिला नाम 'बोगरा राजा' था। इनके मुख्य शिष्य पद्मनन्दि और माघवचन्द्र थे जिन्होंने गुरुकी समाधि बनवाई। यह कथन शिलालेख नं० ४१ में है। इसीमें यह भी लिखा है कि कुलभूषणके शिष्य माघनन्दि और माघनन्दिके शुभचन्द्र त्रैविद्य पाँचवें शुभचन्द्र अनेकानेक ग्रन्थोंके कर्त्ता हुए हैं। वे सागवाड़ेके पट्टपर भट्टारक हुए हैं। विक्रम संवत् १६००के आसपास उन्होंने पाण्डवपुराण, कार्तिकेयानुप्रेक्षा टीका, संशयिवदनविदारण आदि ३०–४० ग्रन्थोंकी रचना की है। परन्तु हम इस लेखमें ज्ञानार्णवके कर्त्ता शुभचन्द्रके विषयमें कुछ विचार करना चाहते

जैन ऐंग्लो संस्कृतस्कूल पहाड़ीधीरज देहलीके वार्षिकोत्सवका ग्रुप।

हैं जो कि उक्त पाँचोंसे जुदा मालूम होते हैं और जिनकी गुरु-परम्परा आदिसे हम सर्वथा अनभिज्ञ हैं ।

आचार्य विश्वभूषणका बनाया हुआ ' भक्तामरचरित ' नामका एक संस्कृत ग्रन्थ है । कवि विनोदीलालजीने उसका एक हिन्दी पद्यानुवाद किया है जिसका साधारण कथा-प्रेमियोंमें बहुत प्रचार है । इस ग्रन्थकी पीठिकामें आचार्य शुभचन्द्रके विषयमें एक कथा लिखी है जिसका सारांश यह है:---

" पूर्व कालमें उज्जयिनीमें सिंह या सिंहभट नामका एक राजा राज्य करता था । उसके यहाँ सब ही ऐश्वर्य अतुलनीय था; परंतु पुत्रके अभावसे राजसंसारमें सर्वदा ही विषादकी मलिन छाया दृष्टिगोचर होती थी । एक दिन राजा अपनी रानीके सहित वनक्रीड़ा करने गया था । उसे सहसा एक सरोवरके निकट, मुंज-वनमें, एक सद्योजात सुन्दर शिशु पड़ा हुआ दिखलाई दिया। राजाने बालकको उठाकर रानीकी गोदमें दे दिया और राजभवनमें आकर मंत्रीके परामर्शसे यह प्रचार कर दिया कि रानी गर्भवती है । थोड़े ही दिनोंके बाद सिंहराजके यहाँ पुत्रका जन्मोत्सव किया गया। मुञ्जके वनमें मिलनेके कारण इस बालकका नाम 'मुञ्ज' रक्खा गया । मुञ्ज जब जवान हुआ, तब उसका ' रत्नावती ' नामकी एक राजकन्याके साथ विवाह कर दिया गया ।

इसके कुछ ही दिन बाद सचमुच ही सिंहराजकी महिषी गर्भवती हुई । यथासमय उसने एक पुत्रको जन्म दिया और उसका नाम सिंहल या सिन्धुल रक्खा गया । प्राप्तवयस्क सिन्धुल मृगावती नामक राजकुमारीके साथ परिणीत हुआ । इस मृगावतीके गर्भसे सिन्धुलके एक साथ युगल पुत्र हुए । ज्येष्ठका नाम शुभचन्द्र और कनिष्ठका नाम भर्तृहरि रक्खा गया ।

एक दिन सहसा बादलोंको रँग बदलते हुए देखकर सिंहराजको वैराग्य हो गया, वे मुञ्ज और सिन्धुलको राज्यभार सौंपकर जिनदीक्षा ले गये और तपस्या करने लगे ।

भर्तृहरि और शुभचन्द्र दोनों ही बड़े वीर थे । उनकी शारीरिक शक्ति बहुत बढ़ी हुई थी । राजा मुंजको एक दिन एक तेली अपने बलका परिचय दे रहा था कि उस समय राजा सिन्धुल और उनके इन दोनों लड़कोंने अपना अमित बल दिखलाकर मुञ्जको चकित और भयभीत कर दिया । इसपर मुञ्जने राजकुमारोंको मारनेके लिए एक षड्यंत्र रचा । राजकुमार छुटपनहीसे न जाने क्यों संसारसे उदासीन रहा करते थे। इस षड्यंत्रका पता पाकर उन्हें और भी उदासीनता हुई और तब अन्यायका प्रतीकार किये बिना ही वे गृह छोड़कर वनमें चले गये । शुभचन्द्रने तो जिनदीक्षा ले ली और भर्तृहरि किसी तांत्रिक तापसके शिष्य हो गये ।

बहुत समयके बाद एक वार शुभचन्द्र और भर्तृहरिका साक्षात्कार हुआ । भर्तृहरिने बहुत समय तपस्या और कष्ट सहकर जो सिद्धि प्राप्त की थी, वह योगी शुभचन्द्रके सामने तुच्छ सिद्ध हुई । भर्तृहरिको स्वीकार
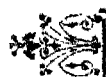
करना पड़ा कि वास्तवमें मैं कुछ भी नहीं हुआ। उन्होंने पश्चात्तापपूर्वक अपने बड़े भाईके पास दिगम्बरी दीक्षा ले ली। इसके पश्चात् शुभचन्द्रने उन्हें मुनिमार्गमें दृढ़ होनेके लिए तथा योगका स्वरूप समझानेके लिए ज्ञानार्णवकी रचना की, जिसे पढ़कर भर्तृहरि परम योगी हो गये।

मुञ्ज राज्य-तृष्णा और असूयावश सिन्धुलको भी मारनेका प्रयत्न करने लगा। अनेक प्रयत्नोंमें निष्फल होकर अन्तमें एक दासीके द्वारा उसने सिन्धुलके नेत्र फुड़वा दिये। उसी समय उनके प्रसिद्ध विद्याविलासी और यशस्वी भोजका जन्म हुआ। सिन्धुलके अन्धे होनेपर मुञ्जको अपनी कृतिपर पश्चात्ताप हुआ। योग्य होनेपर उसने भोजको राज्य दे दिया और आप एकान्तवास करने लगा।"

इस कथाके अनुसार मुञ्ज, भोज, भर्तृहरि और शुभचन्द्र समकालीन मालूम होते हैं। इस कथाके उत्तरार्धमें—जिसे हमने अपने भक्तामर (पद्यानुवाद और टीकासहित)में प्रकाशित किया है—कालिदास, वररुचि, धनंजय और मानतुंगसूरिको भी इसी समयका विद्वान् बतलाया है; परन्तु इतिहासका अध्ययन बतलाता है कि मुञ्ज और भोज तो अवश्य ही समकालीन हैं, शेष सब जुदा जुदा समयके विद्वान् हैं—उनके बीचमें सैकड़ों वर्षोंका अन्तर है। आजसे लगभग ९ वर्ष पहले जब हमने ज्ञानार्णवकी भूमिकामें शुभचन्द्राचार्यका समय निर्णय करनेका प्रयत्न किया था, तब हमारा विश्वास था कि जैनसम्प्रदायकी प्रत्येक कथा बिलकुल सत्य केवली-वाक्य है, इसलिए उस समय उसमें शंका करने या उसे असत्य समझनेकी ओर तो प्रवृत्ति ही कैसे हो सकती थी? अतः उस समय हमने शक्तिभर परिश्रम करके यही सिद्ध करनेका प्रयत्न किया था कि उक्त सब विद्वान् समकालीन थे, भर्तृहरि दिगम्बर मुनि हो गये थे और वास्तवमें उन्हींके लिए ज्ञानार्णवकी रचना की गई थी। परन्तु जब इस प्रकारकी और और कई कथाओंके पढ़ने और उनके ऐतिहासिक तत्त्वोंके खोजनेका काम पड़ा, तब उक्त श्रद्धाका रूप बदल गया। अब इस तरहकी कथाओंको इतिहासकी दृष्टिसे सत्य माननेके लिए सहसा प्रवृत्ति नहीं होती।

हम लगभग दो वर्षसे विचार कर रहे थे कि शुभचन्द्राचार्यके सम्बन्धमें एक लेख लिख दिया जाय और ज्ञानार्णवकी भूमिकामें जो बातें लिखी हैं, उनका प्रतिवाद कर दिया जाय। इसके लिए साधन-सामग्री भी कभी की एकट्ठी कर ली गई थी; परन्तु लेख अब तक न लिखा गया और अभी वर्ष छह महीने शायद और भी नहीं लिखा जाता, यदि बँगलाके सुप्रसिद्ध मासिकपत्र 'भारतवर्ष' में श्रीयुत हरिहर भट्टाचार्य हमारे ज्ञानार्णववाले लेखकी ऐतिहासिकताको 'उन्मत्तप्रलापवत्' कहकर हमें सचेत न करते।

अस्तु। अब देखना यह चाहिए कि शुभचन्द्र आदि किस किस समयमें हुए हैं। सबसे पहिले भर्तृहरिको लीजिए;—

प्रो० पाठक आदि विद्वानोंने भर्तृहरिका समय विक्रम संवत् ७०० के लगभग निश्चित

किया है। पाठक महाशयने अपने 'भर्तृहरि और कुमारिल' नामक निबन्धमें इसका अच्छी तरह विचार किया है। चीन देशका प्रवासी **हुएनसंग** वि० संवत् ६८६ में भारत-भ्रमण करनेके लिए आया था और वि० सं० ७०२ तक इस देशमें रहा था। उसने अपने प्रवास-वर्णनमें लिखा है कि इस समय व्याकरण-शास्त्रके पाण्डित्यमें भर्तृहरि बहुत प्रख्यात हैं। इससे मालूम होता है कि भर्तृहरि वि० संवत् ७०० के लगभग हो गये हैं।

प्रसिद्ध जैन दार्शनिक **विद्यानंदस्वामी** या आचार्य पात्रकेसरीने भर्तृहरिके प्रसिद्ध ग्रन्थ 'वाक्यपदीय' की एक कारिका × अपनी अष्टसहस्रीमें उद्धृत की है और विद्यानन्दका समय विक्रम संवत् ८५०के लगभग निश्चित हो चुका है। क्योंकि आदिपुराणके कर्त्ता **जिनसेनने**—जिन्होंने कि अपना ग्रन्थ विक्रम संवत् ९०० के लगभग अधूरा छोड़ा है—विद्यानन्दस्वामीका स्मरण § किया है। इससे भी मालूम होता है कि भर्तृहरि विद्यानन्दके पहले वि० संवत् ७००के लगभग हुए होंगे।

भर्तृहरिके विषयमें एक मत और है। वह यह कि भर्तृहरि विक्रमादित्यके भाई थे, और वे विक्रम संवत्के प्रारंभमें हुए हैं। वाक्यपदीयके सिवाय प्रसिद्ध शतकत्रयके कर्ता भी वे ही हैं। यह मत कहाँ तक ठीक है, इसका विचार करनेकी हमें आवश्यकता नहीं, क्योंकि हम भर्तृहरिका समय निर्णय करनेके लिए नहीं बैठे हैं। हमारे लिए इतना ही जानना काफी है कि विक्रम संवत् ७००के पहले ही राजर्षि भर्तृहरि हो गये हैं और इसलिए वे भोज आदिके समकालीन नहीं हो सकते।

मुञ्ज और भोजका समय निर्णय करना कुछ कठिन नहीं। प्रसिद्ध जैनाचार्य अमितगतिने अपने सुभाषितरत्नसन्दोहकी प्रशस्तिमें *लिखा है कि विक्रम संवत् १०५० में मुञ्ज राजाके राज्यकालमें यह ग्रन्थ समाप्त हुआ। मुञ्जकी मृत्यु कल्याणके राजा तैलिपदेवके द्वारा हुई थी और उसके बाद भोजका राज्याभिषेक हुआ था। मेरुतुङ्गसूरिकी प्रबन्धचिन्तामणिमें †लिखा है कि विक्रम संवत् १०७८में भोजको राज्यप्राप्ति हुई। अन्य कई शिलालेखोंसे भी भोजका यही समय निश्चित होता है। अतः सिद्ध हुआ कि भर्तृहरि इनसे कई सौ वर्ष पहले हो चुके हैं।

× न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमादृते।
अनुविद्धमिवाभाति सर्वं शब्दे प्रतिष्ठितम् ॥

§ भट्टाकलङ्क-श्रीपाल-पात्रकेसरिणां गुणाः।
विदुषां हृदयारूढा हारायन्तेऽतिनिर्मलाः ॥

जिनसेनस्वामीके समय-निर्णयके विषयमें देखो, हमारी लिखी हुई विद्वद्रत्नमालाका प्रथम भाग।

* समारूढे पूतत्रिदशवसतिं विक्रमनृपे,
सहस्रे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके।
समाप्तं पञ्चम्यामवति धरणिं मुञ्जनृपतौ,
सिते पक्षे पौषे बुधहितमिदं शास्त्रमनघं ॥

† विक्रमाद्वत्सरादष्टमुनिव्योमेन्दुसंमिते।
वर्षे मुञ्जपदे भोजभूपः पट्टे निवेशितः ॥
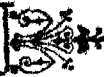
इसी तरह कालिदास आदिका समय भी इनसे मेल नहीं खाता। कालिदास और वररुचि दोनों विक्रमकी सभाके रत्न थे। कमसे कम छट्ठी शताब्दिके बादका तो उन्हें कोई भी नहीं बतलाता। धनंजय महाकविकी प्रशंसा विक्रम संवत् ९४१ तक राज्य करनेवाले काश्मीरनरेश अवन्तिवर्माके समसामयिक आनन्दवर्धन और रत्नाकर कवियोंने की है। इसी तरह वि० संवत १०१६ में महाकवि सोमदेवसूरिने राजशेखरकी प्रशंसा की है और उक्त राजशेखरने धनंजयकी प्रशंसा की है। अतएव धनंजयका समय विक्रमकी नौवीं शताब्दिके पहिले मानना चाहिए।

अब यह देखना चाहिए कि ज्ञानार्णवके कर्ता शुभचन्द्र कब हुए हैं? ज्ञानार्णवके प्रारंभमें उन्होंने समन्तभद्र, पूज्यपाद, जिनसेन और भट्टाकलङ्कका स्मरण किया है। इनमें सबसे पिछले आचार्य जिनसेन हैं और इन्होंने विक्रम संवत ९००के लगभग अपना आदिपुराण अधूरा छोड़ा है। अतः शुभचन्द्राचार्य इनसे पीछे हुए हैं। कितने पीछे हुए हैं, यह जाननेके लिए हमने ज्ञानार्णवके उन श्लोकोंको देखा, जिन्हें ग्रन्थकर्ताने अन्य ग्रन्थोंसे 'उक्तं च' कहकर उद्धृत किया है। पृष्ठ ७५में निम्नलिखित श्लोक हैं:—

ज्ञानहीने क्रिया पुंसि परं नारभते फलम्।
तरोश्छायेव किं लभ्या फलश्रीर्नष्टदृष्टिभिः॥
ज्ञानं पङ्गौ क्रिया चान्धे निःश्रद्धे नार्थकृद्द्वयम्।
ततो ज्ञानं क्रिया श्रद्धा त्रयं तत्पदकारणम्॥
हतं ज्ञानं क्रियाशून्यं हतं चाज्ञानिनः क्रिया।
धावन्नप्यन्धको नष्टः पश्यन्नपि च पङ्गुकः॥

ये ही तीनों श्लोक यशस्तिलकके छट्ठे आश्वासमें (पृष्ठ २७१)में ज्योंके त्यों इसी क्रमसे लिखे हैं। इनमेंसे पहले दो तो स्वयं यशस्तिलककारके हैं और तीसरा यशस्तिलकमें 'उक्तं च' कहकर किसी अन्य ग्रन्थसे उद्धृत किया गया है। ज्ञानार्णवके कर्ताके लिए ये तीनों ही अन्यकृत थे, इसलिए उन्होंने तीनोंको 'उक्तं च' कहकर उद्धृत कर दिया। परन्तु यह निश्चयपूर्वक कहा जा सकता है कि उक्त श्लोक यशस्तिलकसे ही उठाये गये हैं। यशस्तिलककी रचना विक्रम संवत् १०१६में हुई है। यदि यशस्तिलकका प्रचार ५०—६० वर्षोंमें ही इतना हो गया हो कि वह दूसरे प्रान्तनिवासी शुभचन्द्र आचार्य तक पहुँच गया हो, तो मानना पड़ेगा कि ज्ञानार्णवकी रचना ग्यारहवीं शताब्दिके अन्तिम चरणसे पहिले न हुई होगी।

ज्ञानार्णवके पृष्ठ १७७में एक श्लोक पुरुषार्थसिद्ध्युपायका उद्धृत किया गया है; परन्तु अमृतचन्द्रस्वामीके समयका निश्चय न होनेके कारण वह निरुपयोगी है। और भी कई ग्रन्थोंके श्लोक उद्धृत हुए हैं; परन्तु हम परिश्रम करके भी पता न लगा सके कि वे कौन कौनसे ग्रन्थोंके हैं। जिनका पता लगा उन ग्रन्थोंकी रचनाका समय मालूम न हो सका। ऊपर जो प्रमाण दिये गये हैं, उनसे यह निर्णय होता है कि विक्रमकी ग्यारहवीं शताब्दिके उत्तरार्द्धके बाद किसी समय ज्ञानार्णवकी रचना हुई होगी।

आचार्य विश्वभूषणकी कथामें कहा

गया है कि भर्तृहरिको सुमार्गपर लानेके लिए तथा उन्हें तत्त्वोपदेश देनेके लिए शुभचन्द्रने यह ज्ञानार्णव नामक ग्रन्थ बनाया था; परन्तु ज्ञानार्णवके पढ़नेसे यह बात मालूम नहीं होती। ज्ञानार्णवके कर्ता कहते हैं:—

न कवित्वाभिमानेन न कीर्तिप्रसरेच्छया।
कृतिः किन्तु मदीयेयं स्वबोधायैव केवलम् ॥१९॥

अर्थात्—मेरी यह रचना कवित्वके अभिमानसे तथा संसारमें कीर्ति फैलानेके अभिप्राय से नहीं हुई है, केवल अपने बोधको बढ़ानेके लिए ही मैंने यह प्रयत्न किया है। यदि भर्तृहरिके लिए इसकी रचना होती तो अवश्य ही इस बातका उल्लेख किया जाता। जैनसम्प्रदायके ऐसे अनेक ग्रन्थ हैं जिनमें स्पष्ट शब्दोंमें लिखा है कि अमुक शिष्य, पुत्र अथवा मित्रके लिए इसकी रचना हुई है। तब ज्ञानार्णवके कर्ता भी इस प्रकार कह सकते थे। अतः यह कहना केवल कल्पना है कि ज्ञानार्णव भर्तृहरिके लिए बनाया गया था।

यह बात भी असत्य है कि भर्तृहरि जैनमुनि हो गये थे, अथवा उनके शतकत्रयपर जैनधर्मकी छाया पड़ी हुई है। शतकत्रयके पढ़नेसे स्पष्ट मालूम होता है कि वे शैव थे—शिव या महादेव ही उनके उपास्य देव थे। हमारे यहाँके कई ग्रन्थोंमें वैराग्यशतकका निम्न लिखित श्लोक उद्धृत किया गया है और इससे उनका जैनत्व अथवा जैनधर्मके प्रति भक्तिभाव प्रसिद्ध किया गया है; परंतु इसमें 'कदा शंभो भविष्यामि' यह पाठ बदल कर 'कदाहं संभविष्यामि' पाठ कर दिया गया है:—

एकाकी निस्पृहः शान्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः।
कदा शंभो! भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥

शतकत्रयकी तमाम छपी हुई पुस्तकोंमें यही पाठ है। शतकत्रयके टीकाकार रामचन्द्रने भी इसी पाठके अनुसार टीका की है। इसके सिवाय शतकोंमें बीसों श्लोक उनके कर्ताका शैवत्व प्रकट करनेवाले हैं। गंगा और काशीकी प्रशंसाके भी अनेक श्लोक हैं।

ज्ञानार्णवके पृष्ठ ८२में नीचे लिखा श्लोक 'उक्तं च ग्रन्थान्तरे' कहकर दिया है—

"भुक्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किम्।
सन्तर्पिताः प्रणयिनः स्वधनैस्ततः किम् ॥
न्यस्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम्।
कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥

निर्णयसागरके छपे हुए सटीक भर्तृहरि शतकत्रयके पृष्ठ १९६में ६७ नं० (वैराग्य शतक) पर यही श्लोक दिया हुआ है। अन्तर केवल इतना है कि इसका दूसरा और तीसरा चरण उसका तीसरा और दूसरा चरण है। इसके सिवाय 'स्वधनैः'के स्थानमें 'विभवैः' 'तनुभिः'की जगह 'तनवः' और 'कल्पं स्थितं' कीजगह 'कल्पास्थिताः' अन्तर हैं, जो पाठान्तर मात्र हैं। इसके आगेका एक श्लोक और भी 'उक्तं च' है जिसके दो चरण—

" तस्मादनन्तमजरं परमं विकासि,
तद्ब्रह्म चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ॥ "

भर्तृहरिके वैराग्य शतकके ६७वें श्लोकके पूर्वार्धकी बिलकुल कापी है।

इससे मालूम होता है कि ज्ञानार्णवके कर्ताके समय भर्तृहरिका वैराग्यशतक प्रसिद्ध
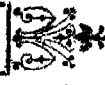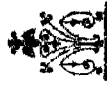
था और उन्होंने वैराग्यशतकपरसे ही उक्त श्लोक 'उक्तं च' कहकर उद्धृत किये हैं।

ज्ञानार्णवमें ऐसे भी अनेक श्लोक मिलते हैं जो भर्तृहरिकी छाया लेकर रचे गये हैं। उन्हें पढ़नेसे भी मालूम होता है कि ज्ञानार्णवके कर्त्तासे शतकत्रय छुपा हुआ न होगा:—

शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः
सारङ्गाः सुहृदो ननु क्षितिरुहां वृत्तिः फलैः कोमलैः।
येषां निर्झरमम्बुपानमुचितं रत्येव विद्याङ्गना
मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलिः॥

—वैराग्यशतक, श्लो० ९२।

विन्ध्याद्रिर्नगरं गुहा वसतिकाः शय्या शिला पार्वती
दीपाश्चन्द्रकरा मृगाः सहचरा मैत्री कुलीनाङ्गना।
विज्ञानं सलिलं तपः सदशनं येषां प्रशान्तात्मनां
धन्यास्ते भवपङ्कनिर्गमपथप्रोद्देशकाः सन्तु नः॥

—ज्ञानार्णव, पृ० ८७।

इन बातोंसे मालूम होता है कि विश्वभूषण भट्टारककी कथामें सत्यका अंश बहुत ही कम है। इतिहाससे उसका कोई सम्बन्ध नहीं है। मुंज और भोजकी जो कथा प्रबन्धचिन्तामणि आदि पुस्तकोंमें लिखी है, उसीको अपनी इच्छानुकूल घटा-बढ़ाकर यह कथा तैयार की गई है और इसके बीचमें शुभचन्द्रको प्रधानता देनेका प्रयत्न किया गया है। भक्तामरचरित्रको छोड़कर उसके पहिलेके अन्य किसी ग्रन्थमें हमने इस कथाको या इसके मूल कथानकको नहीं देखा। ब्रह्मचारी रायमल्लजीकृत भक्तामरचरित्रमें भी जिसका कि हिन्दी अनुवाद छप चुका है, यह कथा नहीं है। अतएव कमसे कम हमें तो इसके कल्पित होनेमें कोई सन्देह नहीं है। यदि कोई सज्जन हमारे इस विश्वासको हटा देंगे, तो हम उनके बहुत ही कृतज्ञ होंगे।

अब केवल एक बात और कहकर हम इस लेखको समाप्त करेंगे।

श्वेताम्बरसम्प्रदायके आचार्य हेमचन्द्रका बनाया हुआ योगशास्त्र नामका एक ग्रन्थ है। आचार्य हेमचन्द्रकी मृत्यु विक्रम संवत् १२२९ में हुई है। हम नहीं कह सकते कि ज्ञानार्णव योगशास्त्रके पहिले बन चुका था या नहीं; परन्तु उसके अनेक श्लोकोंका प्रतिबिम्ब योगशास्त्रमें स्पष्ट दिखलाई देता है:—

किम्पाकफलसम्भोगसन्निभं तद्धि मैथुनम्।
आपातमात्ररम्यं स्याद्विपाकेऽत्यन्तभीतिदम्॥ १०॥

ज्ञानार्णव पृ० १३४

रम्यमापातमात्रे यत्परिणामेतिदारुणम्।
किम्पाकफलसंकाशं तत्कः सेवेत मैथुनम्॥७८॥

योग्यशास्त्र, द्वि० प्रकाश।

विरज्य कामभोगेषु विमुच्य वपुषि स्पृहाम्।
यस्य चित्तं स्थिरीभूतं स हि ध्याता प्रशस्यते॥३॥
स्वर्णाचल इवाकम्पा ज्योतिःपथ इवामलाः।
समीर इव निःसङ्गाः निर्ममत्वं समाश्रिताः॥१९॥

ज्ञानार्णव, पृ० ८४–८६।

विरतः कामभोगेभ्यः स्वशरीरेऽपि निःस्पृहः।
संवेगहृदनिर्मग्नः सर्वत्र समतां श्रयन्॥५॥
सुमेरुरिव निष्कम्पः शशीवानन्ददायकः।
समीर इव निःसङ्गः सुधीर्ध्याता प्रशस्यते॥७॥

योग्यशास्त्र सप्तम प्र०।

चन्दावाड़ी, बम्बई
श्रावणशुक्ला २
१९७३ वि०

नाथूराम प्रेमी।

લેખકઃ–શ્રીમતી લલિતાબ્હેન, શ્રાવિકાશ્રમ-મુંબાઇ

श्रीजिन शासन गुरु नमूं, नाना विध गुणकार।
सेवाधर्म चित्त धारके, करुं मंगलाचार ॥

હે મારી પ્રિય બ્હેનો તથા બંધુઓ ? આ **નૂતન વર્ષની ભેટમાં** આપણે **સેવા-ધર્મ કોને કહેવો** અને કેવી રીતે બજાવવો તે વિષે મારી અલ્પ શકિત પ્રમાણે બે બોલ આપની સેવામાં સમર્પણ કરૂં છું તે આપ સ્વીકારશો એવી આશા રાખું છું. આ વિષય ઘણો ગહન છે, તે મારા જેવી અલ્પ બુદ્ધિને હાથવડે સમુદ્ર તરવા સમાન છે. તોપણ સેવાધર્મને હૃદયમાં સ્થાન આપી, આપ બ્હેનો તથા બંધુઓને મારો યતકિંચિત અનુભવ દર્શાવું છું.

સેવા એટલે કોઇને પણ અમુક કાર્યોમાં કોઇ પ્રકારે ઉપયોગી થઇ પડવું.

શારિરીક બળ સેવા કરવામાં હોવું જોઇએ. જો શારિરીક બળ ન હોય તો તે કદી સેવાધર્મ બજાવી શકાય નહીં. માટે પ્રથમ તેના ઉપાયો યોજવા જોઇએ, તેને માટે બાળક જ્યારે ગર્ભમાં હોય ત્યારથી માતાએ કાળજી રાખવી જોઇએ, ગર્ભસ્થ બાળકને કાંઇ નુકશાન થાય તથા તેનાં શારિરીક બળને ધકકો લાગે એવા પદાર્થોને ખાવાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ઉપવાસ ન કરવા તેમજ અતિશય ભારી-પાચનક્રિયા બરોબર ન થાય, એવા ખોરાકનો ત્યાગ કરવો તથા બુદ્ધિને મંદ કરનાર માટી વિગેરે ન ખાવી જોઇએ, પરંતુ **સાદો અને મગજને પુષ્ટિકારક હલકો ખોરાક** ખાવો જેથી માતાને તાવ વગેરે આવે નહીં. તેણે હમેશા આનંદમાં રહેવું અને કોઇ પણ જાતની ચિંતા રાખવી નહિ, પણ જ્યારે માતા ગમે તેમ વાયડો અને ભારી ખોરાક ખાય તો પછી તાવની શરૂઆત થાય અને પછી ગર્ભસ્થિત બાળક માતાનાં તાવની ગરમીથી તવાઇ જાય અને કોઇ કોઇ વખત તો ગર્ભપાત પણ થઇ જાય. આ માટે માતાએ ખાસ ધ્યાન આપવું. **ફકત ગર્ભ ધારણ કરવાથીજ માતાની સેવા બજવાતી નથી, પણ તેના નિયમોને પાળવાથીજ માતાની સેવા બજવાય.**

આવી રીતે માતાની ફરજ બજાવવાને પ્રથમ માતા સુશિક્ષિત હોવી જોઇએ. માતા સુશિક્ષિત હોય તોજ બચ્ચાંને ઉદાર, નિર્ભય, ધીર, વીર, ઉદ્યોગી અને સેવાધર્મને આદરનાર અર્થાત્ કરનાર નિપજાવી શકે છે. દાખલા તરીકે જુઓ કે શું માતા કંજુસ હશે તો તેના બાળકો ઉદાર બને એવી આશા બંધાય ખરી કે? કદી નહિં. તે તો એક પાઇ પણ કોઇને આપશે નહિ. વળી માતાજ જો બ્હીકણ હોય તો તેનાં બાળકો ક્યાંથી નિભય થાય ? આવી અજ્ઞાન માતાઓ બાળકને ન્હાનપણમાં **અનેક જાતના ભય** આપે છે જેવી રીતે કે"–બહાર જશે તો બાવો પકડી જશે, આ બાઉ છે, ભૂત છે," વગેરેથી ન્હાનપણથીજ ડરપોક બની જાય છે. આથી બહાર જઇને કામ કરવાની તો વાત દૂર રહી પણ ઘરમાં ને ઘરમાં પણ પાણી લેવા જવું હોય અગર નીચેથી માળે જવું હોય, તો બાળકનું હૃદય કંપે છે, પણ જો બાળકોને ભય દેખાડવામાં આવેજ નહિ તો એ ડરના સંસ્કાર બીલકુલ એના હૃદયમાં હોતા નથી, તેથી તે જ્યાં મોકલે ત્યાં જઇને નિર્ભયપણે કામ કરી શકે છે અને સમાજ સેવા, દેશ સેવા પણ એજ બજાવી શકે છે, તેમજ માતા જ્યારે ધૈર્યવતી હોય છે ત્યારેજ તેનાં બાળકોમાં શાંતિ અને ધૈર્યના ગુણ હોય છે નહિતો થોડું કાંઇ કષ્ટ આવતાં ગભરાઇ જાય છે. આ ગભરાવાનું કા-રણ તેનાંમાં શારીરિક તથા માનસિક બળની
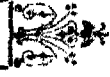
ન્યૂનતા હોય છે, તે માટે માતાએ શારિરીક બળને વધારવા **બાળક પાસે ન્હાનપણથી કસરત કરાવવી**, ગજી રાખી તેની પાસે કામ કરાવવું તથા આળસુ ન બને તેની ખાસ સંભાળ રાખવી.

હમેશ બાળકોને આનંદિત રાખવાં, તેનું આળસ દૂર થાય એવી ખૂબ રમતો રમાડવી, તેની માનસિક શક્તિ વધારવાને શુદ્ધ હવાપાણીની દેખરેખ રાખવી તથા તેનાં કપડાં તથા સુવાનાં બિછાના સ્વચ્છ રાખવાં. કેટલીક અજ્ઞાન માતાઓ પોતાના બાળક શરીરે જલદી સારાં બને એવી આશાથી વાંરવાર ધવરાવ્યા કરે છે, ભારે પદાર્થ આપ્યા કરે છે અને આનું પરિણામ કેવું ભયંકર નીવડશે એનો વિચાર ન હોવાથી બાપડા કોમળ બાળકને રોગથી સપડાઇ જવું પડે છે, સુકતાન જેવા રોગો પણ થઇ જાય છે અને તેઓ ભાગ્યેજ ઉછરી આવે છે અને ઉછરે છે તોપણ નિર્બળ હોવાને લીધે સેવાધર્મને બજાવી શકતાં નથી.

તેમજ **મિતાહારની** પણ જરૂર છે. વારંવાર ઉપરાઉપરી જરા રડયું કે ખાવાનું આપી મા કંઇ કામ કરવાને મંડી પડે છે, તેથી બાળકની પાચનક્રિયા બગડી જાય છે અને હમેશને માટે રોગી રહે છે, પણ જો નિયમિત ધવરાવવાનું તથા નિયમિત ખોરાક આપવામાં આવે, તો બાળક હમેશ નિરોગી રહે અને આવા નિરોગી બાળક કેળવણીને યોગ્ય થાય છે.

ન્હાનપણમાં બાળકની માનસિક શક્તિ ઘણીજ તેજ હોય છે તે નવીનવી વસ્તુઓ જોઇને માતાને પૂછે છે કે આ શું ! આ શું ? ત્યારે અજ્ઞાની માતા પોતાનેજ ખબર ન હોવાથી બાળક ઉપર ચીડિયાં કરે છે અને કહે છે કે આ શું ? નકામી કુથલીઓ કર્યાં કરે છે ! કોઈ કોઇ વખતે માર પણ મારે છે, આથી બાળક પૂછવાનું બંધ કરે છે, જેનું પરિણામ એ આવે છે કે બાળકથી પ્રગટ થતી માનસિક શક્તિઓ ત્યાંને ત્યાંજ વિરમી જાય છે, બુદ્ધિ જાડી થઇ જાય છે અને મગજશક્તિ બગડી જાય છે, પણ માતા જ્ઞાની હોય અને ન્હાનપણથી બાળક જેજે વસ્તુ જુએ તેનું સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન કરી બાળકના મનમાં ઠસાવે, તો બાળકની માનસિક શક્તિ અલૌકિક અને પ્રશંસનીય બને, એમાં કાંઇ પણ શક નથી. માતાએ ન્હાનપણથીજ બાળકના ઉપર ધાર્મિક સંસ્કારો આરોપણ કરવા. તેને પ્રથમ પાપ શું ! અને પુણ્ય શું ! પાપથી થતી હાનિ અને પુણ્યથી થતા લાભ દર્શાવવા, પ્રથમાનુયોગની નાની વાર્તાઓ કહી દૃષ્ટાંત દ્વારાએ તેના મન ઉપર પુણ્યથી થતા લાભ તથા પાપથી થતી હાનિની છાપ પાડવી. વળી વિશેષમાં માતાએ તેની આગળ **કદી અસત્ય વચન બોલવું નહિ**, બાળક ચોરીને કાંઇ વસ્તુ લાવે, તે માતાએ ગ્રહણ કરવી નહિ, પરવસ્તુહરણના વિચારો મનમાં લાવવા નહિ, ખાનપાનમાં અભક્ષ ખાવું નહિ તેથી બાળક પણ તેવાજ આચરણ કરવા માંડે.

બાળક પાંચ વરસનું થાય તે પછી નિશાળે ભણવાને મોકલવું ત્યાં વ્યવહારિક, ઉદ્યોગિક જ્ઞાનમાં પૂર્ણ બનાવવું, માતૃભાષાનું સારૂ જ્ઞાન થાય ત્યાર બાદ ૧૨ કે ૧૩ વરસ થયા પછી તે બાળકને એવા સ્થાનમાં મુકવું કે જ્યાં રાજભાષાની સાથે ધાર્મિક જ્ઞાન પણ મળે તેમજ તત્વજ્ઞાનમાં નિપૂણ નિવડે અને આવી રીતે જ્ઞાનની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે.

બાદ વિચારમાં, જ્ઞાનમાં, ગુણમાં, વયમાં મળતી કન્યા સાથે લગ્ન કરવું. આવાં એક સૂત્રમાં બંધાયેલાં દંપતી કુટુંબની તથા સમાજની સેવા બરાબર બજાવે છે, ઘરમાં કુસંપને કદી સ્થાન મળતું નથી, તેઓની પાસે ઇર્ષા અદેખાઇ અને અહંકારનો લેશ રહેતો નથી, તેઓમાં એમ નથી રહેતું કે અમુક માણસે મારૂં કામ નથી કર્યું માટે મારે તેનું કામ ન કરવું. તેઓ તો સેવા ધર્મને સમજીને સર્વ કુટુંબને દરેક કામમાં મદદ કરે છે. તેઓમાં એવો ભાવ કદી આવતો નથી કે અમુક માણસ
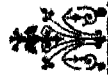
મારૂં શું કામ કરી નાંખવાના હતા કે મારે એનું કામ કરવું. તેઓ તો સેવાધર્મને ખાસ સમજનારજ હોય છે, એટલે સ્વાર્થની આશા વગર પારકું પોતીકું કર્યા વિના સેવા બજાવ્યા જાય છે.

પોતાના ઘરમાં, સગામાં કે ન્યાતમાં કોઇ બિમાર પડયું હોય તો તેની ખબર અંતર લેવા જવું અને દરદીને શાંતિ આપવી. આપણે કાંઇ ઉપચાર જાણતા હોઇએ તો તે બતાવવા તથા જાતે કરીને રોગીના રોગ મટાડવાને બનતી કોશીષ કરવી. રોગીની આગળ એમ કદી બોલવું નહીં કે હાય ! હાય ! આ રોગ જબરો છે, ભયંકર છે. આમ કરવાથી રોગીની હિંમત છૂટી જાય છે, અને તેમના મન પર એવી અસર થાય છે કે હવે મને નહી મટે, આમ ધાસ્તીને લીધે નજીવો રોગ એક ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે, અને થાડા વખતમાં મરણને શરણ થાય છે; આવે સમયે જો રોગીને આશ્વાસન આપવામાં આવે—તેને કહેવામાં આવે કે ઓહો ! એમાં શું મોટી વાત છે; એથી ભયંકર રોગો ઘણાને થાય છે, તોપણ સારા થઇ જાય છે, એ તો હમણા મટી જશે, ધૈર્ય રાખો, બહાદૂર બનો; આથી દરદીને જે એવા વિચારો ચાલતા હતા કે મને સારૂં નહી થાય તે નીકળી જઇને તેમના મનમાં હું સાજો થાઉં છું એવી શુભ ભાવના ચાલવા માંડે છે, તેથી એ ભાવના-બળે કરી અસાતાવેદનીના પરમાણુ હઠી જાય છે, અગર શુભ સાતાવેદનીરૂપે પરિણમે છે પણ જો રોગીને માંદગી ભયંકર જણાય, તો તેને આત્મિક બોધ આપવો. તેને કહેવું-"હે જીવ ! તારૂં દુઃખ શું વિસાતમાં છે ? તેં અનેક ભવ નારકીના ધારણ કર્યા હશે, તેં છેદન, ભેદન, મારણ, તાડન, ભૂખ, તરસ, પરાધીનપણે વેઠી છે, તો હવે સ્વાધીનપણે થોડું દુઃખ શાંતભાવથી સહન કરી લે, જેથી તારી શુભગતિ થશે. આ શરીરરૂપી વસ્ત્ર જુનું થયું તેનો સાનંદ ત્યાગ કરતા નવું અને દિવ્ય શરીર ધારણ કર. જ્ઞાનીને નવા શરીરને ધારણ કરવામાં શોક હોતો નથી, પણ આનંદ હોય છે, કારણકે આપણા ફાટેલાં કપડાંને બદલવાથી કાંઇ આપણે ખેદ થતો નથી, તેમ આ એક વસ્ત્ર છે તેને બદલવાનું છે. આત્મા અજર છે, અમર છે, એ કોઇ દિવસ મરતો નથી, તેનો સ્વભાવ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા નિરાકુળ સુખ અને વીર્યમયી છે. તે જેવો છે તેવોજ છે. આ વિષયકષાયરૂપ પરિણમેલા ભાવ તે તારા સ્વભાવ નથી, પણ વિભાવ છે. પર પદાર્થ તે મારા છે એવું માનનાર અપરાધી છે, બંધને પાત્ર છે તેથી તે દુઃખી થાય છે, માટે મમત્વરૂપ ભાવોનો ત્યાગ કર અને તું પોતાના આત્મિક આનંદમાં સ્થિર થા. આવી રીતે આશ્વાસન આપવું તે એક ઉત્કૃષ્ટ સેવાધર્મજ છે.

સુવાવડ સમયે ઘણી કાળજી રાખવી જોઇએ. એ પણ એક સેવાધર્મજ છે. પ્રસુતિ-સ્થાન એવું હોવું જોઇએ કે તે સ્થાનમાં હેજ ન હોય તથા મંદ મંદ સ્વચ્છ હવા આવતી હોય. એકદમ અંધારૂં ન હોય તથા તેમનાં કપડાં સ્વચ્છ હોય. જમીન ઉપર હેજ હોવાથી તથા ઉક્ત કારણોને લઇને સુવાવડી બાઇને તરત સરદી લાગી જાય છે. અને તેથી પછી હાંફ થઇ આવે છે, આ ઉપર દુર્લક્ષ રાખવાથી કેટલીક સુવાવડીનો પ્રાણઘાત થાય છે તો કેટલીકને સુવા રોગનાં વ્યાધિથી પીડાવું પડે છે, તેથી અશક્તની પ્રજા પણ અશક્ત નિવડે છે. કેટલીક આધુનિક ધર્મના મર્મને ન જાણનારી એમ સમજે છે કે સુવા-વડીને અડકવું તથા તેના ઘરમાં જવું એ પાપ છે તે ઘણુંજ વિપરિત છે. આપણે તેના પર દુલક્ષ રાખીયે એજ પાપ છે. જો યથાયોગ્ય લક્ષ રાખી તેમના આત્માને શાંતિ આપીયે તો તે એક મહાન દયામયી ધર્મ છે. અને એ એક ઉત્કૃષ્ટ સેવા બજાવી કહેવાય છે. હા,

આપણે તેમને અડકવું પડે તો સ્નાન વિગેરેથી **સ્વચ્છ થવું.** આપણી બાહ્ય પવિત્રતાને **છોડવી નહિ કારણકે** બાહ્ય પવિત્રતા એક અંતરંગ **પવિત્રતાનું કારણ છે.**

મારા ધનવાન્ બંધુઓ અને બ્હેનોને **મારી ખાસ ભલામણ** છે કે આપ પોતાની **વિનશ્વર લક્ષ્મીને** ફક્ત ઇંદ્રિયોને પોષવામાં, **વેશ્યાના નાચમાં તથા** ઉડાઉ ખર્ચમાં ન વાપરતાં **તેનો** સદુપયોગ કરો. ગરીબોને **આહારદાન, ઔષધદાન, શાસ્ત્રદાન** તથા **અભયદાન** આપી સુખી કરો. **વૃદ્ધ વિવાહનું ઉચ્છેદન** કરો, આપને આશ્રિત દુઃ**ખી વિધવાઓ હોય તેના નિરૂપયોગી જીવનને જ્ઞાન આપી ઉપયોગી બનાવો,** તેઓને **परोपकारार्थमिदंशरीरम्** નો પાઠ ભણવો.

વળી ગરીબ બંધુઓ **તથા** બ્હેનોને પણ એજ **વિનંતિ** છે કે તમે તમારા મનથી તથા તનથી **દુઃખી** જીવોની સેવા બજાવો, **કન્યાવિક્રયને જલાંજલી આપો,** પોતાનો જાતિ ભોગ **આપીને પાઠશાળા** તથા શ્રાવિકાશ્રમ વિગેરે **ધાર્મિક** ખાતામાં બનતી સેવા બજાવો.

મારી વિધવા બ્હેનોએ વિચાર કરવો **જોઇએ કે** આપણા પૂર્વ પાપ કર્મના ઉદયે **વૈધવ્ય** પ્રાપ્ત **થયું** છે, તે પાપને દૂર કરવાને **ભગીરથ** પ્રયત્ન કરી મહાન પુણ્ય ઉપાર્જન **કરવું** જોઇએ.

તેને માટે **આપણા** ગામમાં અને તો ત્યાં ધાર્મિક **તથા** વ્યવહારિક કેળવણી લઇને અને ગામમાં **જોગવાઇ ન હોય, તો મુંબઇના શ્રાવિકાશ્રમમાં આવી** જ્ઞાની બની બીજી બ્હેનોને જ્ઞાની બનાવી **સમાજસેવા,** દેશસેવા, દેવસેવા, ગુરૂસેવા **બજાવવી,** પુણ્યોપાર્જન કરવું તથા ધનવાન **વિધવાઓએ** પોતાનું સ્ત્રી-ધન સ્ત્રીઓની **સેવામાં** ખર્ચ કરવું, જેથી ફરીથી આ દુઃખ **ભોગવવું** પડે નહિ. આ પણ એક સેવા છે.

બ્હેનો! તથા બંધુઓ! હવે વ્યવહારિક સેવાને સંકોચી આપણે વ્યવહારધર્મ ઉપર લક્ષ આપીશું. વ્યવહાર **ધર્મસેવામાં પ્રથમ** આપણે અરિહંત દેવ, ચાર ઘાતિયા **કર્મ રહિત** છે તેમના ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે દરરોજ **તેમની** અષ્ટ દ્રવ્યથી પૂજા કરવી **તથા** તેમના ગુણોનું ચિંતવન કરવું.

તેમની વાણી જે **શાસ્ત્ર તેનું** અધ્યયન કરવું તથા કરાવવું, મનન કરવું **તથા** કરાવવું, **તેમાંથી** ગુણ દોષો જાણી ગુણોનું **ગ્રહણ** કરવું તથા દોષોને છોડવા, બીજાની **અંદર** દોષ દેખાય ત્યારે તેનો **એક** ક્ષણ વિચાર કરવો કે એ દોષો મારામાં છે કે નહિ. જો હોય તો પછી તેને છોડવાને પ્રયત્ન કરવો અને ધીરે ધીરે **તે** દોષથી મુક્ત થઇ બીજાને તે દોષોથી મુક્ત કરવાને કોશીષ કરવી.

અરહંત ભગવાને કહેલા ધર્મને **પૂર્ણ** પણે ધારણ કરનાર મુનિની સેવા કરવી **તથા** એકદેશધર્મને ધારણ કરનાર ઐલક, ક્ષુલ્લક તથા બ્રહ્મચારીજીની સેવા કરવી તેમજ શ્રાવક શ્રાવિકાને ચતુર્વિધ દાન આપવું, ઇંદ્રિયોના વિષયોને અન્યાય માર્ગથી રોકવા અને બુરી વાસનાઓનો નિરોધ કરવો, તે **વ્યવહાર ધર્મસેવા** છે. આવી રીતે વ્યવહાર સેવા તથા વ્યવહાર ધર્મસેવાથી મહાન પુણ્યોપાર્જન કરીને નિશ્ચય ધર્મસેવા કરવાનું આપણું **લક્ષ** અવશ્ય હોવું જોઇએ.

નિશ્ચય ધર્મસેવા એટલે પોતાના **આત્માની** સેવા **અર્થાત** આત્માનો ખાસ **સ્વભાવ જ્ઞાતા**-દૃષ્ટા, નિરાકુલ, સુખમયી, અનંત **વીર્યવાન,** અવિનાશી છે, તેને પોતાના **સ્વભાવમાંથી** ચલાયમાન ન થવા દેવો **અર્થાત્ રાગ, દ્વેષ,** ક્રોધ, માન, માયા લોભમાં ન પ્રવર્તવા **દેવો** તે આત્મ-સેવા-નિશ્ચય ધર્મસેવા છે. **એજ** આત્મસેવાને બજાવીને **મહાન મુનિઓ**-તીર્થંકરો મોક્ષને પ્રાપ્ત **થયા છે. એજ મહાન** સેવાથી મુનિઓ અનેક રીદ્ધિ સિદ્ધિ **મેળવીને** અવિનાશી થયા છે.

ઉપસંહાર

બ્હેનો તથા બંધુઓ! હવે અંતમાં મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણે સેવાધર્મ બજાવવાને યોગ્ય પ્રજાની ઉત્પત્તિ જ્ઞાની માતા દ્વારે થવી જોઇએ, તેનું લગ્ન વિચાર અને વયમાં બરોબર થાય પછી તેઓ વ્યવહારિક-સેવા, વ્યવહાર ધર્મસેવા અને નિશ્ચય આત્મ-સેવા બજાવે અને અંતે અજર અમર સુખની પ્રાપ્તિ કરે. ધનવાન ગરીબને સુખી કરે. વૃદ્ધ-વિવાહ અને વેશ્યાના નાચની કુપ્રથાને છોડે તેમજ ગરીબ તન મનથી સમાજની સેવા કરે અને કન્યાવિક્રયનો ત્યાગ કરે.

ॐ शांति! शांति! शांतिः

धर्मकी महिमा।

ले०—स्वर्गीय बाबू अमृतलालजी जैन।

छोड़ो न तुम धरमको, चाहे जान तनसे निकले।
हो बात सत्य लेकिन, मीठे बचनसे निकले॥
अग्निका धर्म जब तक, रहता है उसमें कायम;
हाथीकी क्यों है शक्ति, जो पास होके निकले।
फिर अपना धर्म तजकर, जब राख वह हो जावे;
चींटी भी निधड़क होकर, ऊपरसे उसके निकले।
है धर्मकी यह महिमा, यदि इसको धार लो तुम;
शेरे बबरके मानिन्द, शक्ति बदनसे निकले।
डर कर चलेगा वोही, डूबा गुनाहोंमें जो;
थे ईशके जो प्यारे, वे सूर्य बनके निकले।
छोड़ो न तुम धरमको, चाहे जान तनसे निकले॥

जैन दर्शन।
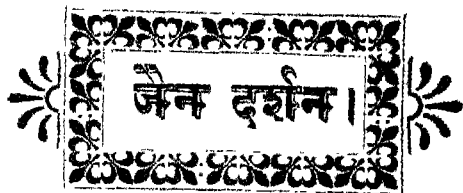
(ले०—पं० उमरावसिंहजी—काशी)

यह बात निर्विवाद है कि संसारभर-की समस्त विद्याओंकी अपेक्षा दार्शनिक विद्याका आसन ऊँचा है। भारतवर्षके ही बड़े २ महर्षि नहीं, संसारभरके तत्त्ववेत्ता इस विद्याको सर्वापेक्षया पूज्य दृष्टिसे देखते चले आये हैं और इन महर्षियों व तत्त्ववेत्ताओंके भी कथनके ऊपर निर्भर न रहकर जब हम अपनी स्वतन्त्र बुद्धिसे इस विषयपर विचार करते हैं तो हमको इस संकटमय समयमें इस विद्याके प्रचारकी और भी अधिक आवश्यकता प्रतीय-मान होती है। व्यापकतापूर्वक जब हम वर्त्तमान संसारके ऊपर दृष्टि फैलाते हैं तब प्रगति—उन्नति, सुख, शांति आदिकी बात तो अलग रही, चारों तरफसे सिवाय हाहाकारके और कोई शब्द कानोंमें नहीं पहुँचता—इधर हत्या हुई, उधर रेल भिड़ गई, जहाज़ फट गया, पर्वतने आग वर्षा दी, नदी उमड़ आई, गाँव बह गये, प्लेग फैल गई, लड़ाई शुरू हो गई, वह मारा गया, वह घायल हो गया, उसने स्त्रीको तलाक दिया, उसने पतिको मार दिया इत्यादि भयङ्कर शब्दोंकी निरन्तर चिल्लाहट सुनते २ कानोंकी झिल्लियाँ फटी जाती हैं। इनमेंसे आकस्मिक घटनाओंके द्वारा तो वर्त्तमान जनसमूह अतिव्याकुल है ही, कृत्रिम दुर्घट घटनाओंसे भी कुछ कम

व्यथित नहीं है। निरन्तर इन हृदय द्रावक आक्रन्दनोंको सुन २ कर, इनसे निर्मुक्त होनेका उपाय विचारते समय हमको उसी दार्शनिक या अध्यात्म विद्याका स्मरण हो आता है, जिसके अवलम्बनसे हजारों राजे महाराजे;

"ऐकाकी निस्पृह शांत: पाणिपात्रो दिगम्बर:।
कदाहं संभविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षम: ॥"

इस पवित्र इच्छाको अपने शुद्धान्त:-करणमें रखते हुए सांसारिक सुखोत्पादक सार्वभौमिक सम्पत्तिको लात मारकर निर्जन वनमें पर्वतकी कन्दराओंका आश्रय लिया करते थे और संसार महीरुहको निर्मूलकर स्वशुद्धात्मस्वरूप मोक्ष नगरका मार्ग सरल किया करते थे।

इस दर्शन विद्याको इतना उपयोगी समझकर मेरा विचार, प्राचीन जैन दर्शन-कथित पदार्थोंके सम्बन्धमें संक्षेपसे कुछ कहनेका है।

जैनाचार्योंने मूल पदार्थोंका विवेचन करते समय यही प्रतिपादन किया है कि जो अपने गुणोंकी प्रति क्षण अवस्थाओंके बदलते रहनेपर भी अनादि कालसे अनन्त काल तक सदा कायम बना रहे वही मूल द्रव्य है, क्योंकि यदि मूल वस्तुको अनादि कालीन न मानकर उसका किसी विवक्षित कालसे विना उपादान कारणके ही प्रारम्भ माना जायगा तो यह अनिवार्य प्रश्न उपस्थित हुए बिना नहीं रहेगा कि जब वस्तु. विना उपादान कारणके ही उत्पन्न हो जाती है तब फिर कपड़ेके लिए सूत कातनेकी क्या आवश्यकता है? रुपयोंकी टकसालके लिए चाँदीकी क्यों ज़रूरत पड़ती है? तथा चपातियोंके लिए आटा क्यों काममें लाया जाता है?

इस प्रकार असत् पदार्थकी उत्पत्तिमें पञ्चाध्यायीमें भी यह शंका उपस्थित की है कि

असतः प्रादुर्भावे द्रव्याणामिह भवेदनन्तत्वं।
को वारयितुं शक्तः कुम्भोत्पत्तिं
मृदाद्यभावेऽपि ? ॥ १० ॥

अर्थात् असत् पदार्थकी उत्पत्ति माननेसे द्रव्य अनन्त हो जायँगे तथा बिना मिट्टीके ही घड़ेके बननेको कोई भी न रोक सकेगा।

अब यदि मूल पदार्थको अनन्त-कालीन न माना जायगा तो यह प्रश्न उपस्थित होगा कि जब अनादिकालीन मूल पदार्थका भी किसी विवक्षित समयमें निरन्वय नाश हो जाता है तो ये वर्त्तमान पदार्थ अनादि कालसे अब तक बेलाग कैसे बच गये, किसी न किसी रूपमें ये पदार्थ बराबर क्यों दिखाई देते ही रहते हैं।

इसके विरुद्ध क्षणिक पक्षवालोंकी मेघा-दिकके निरन्वय नाशकी अशंका भी सायन्सवालोंने निर्मूल कर दी है, क्योंकि मेघादिकका जल वायु आदिसे उत्पन्न होना तथा नष्ट होनेपर फिर उसी रूप हो जाना सायन्ससे भली प्रकार सिद्ध है।

इस प्रकार अकारणक उत्पाद और समुचित निरन्वय नाशके बाधक प्रश्नोंका उत्तर न हो सकनेके कारण मूल वस्तुको सामान्यरूपसे नित्य मानना ही युक्तिसे सिद्ध

होता है। हाँ! सर्वथा नित्य माननेमें यह प्रश्न अवश्य उपस्थित होता है कि जब वस्तु नित्य है फिर उसमें अवस्थाओंका बदलना कैसे बन सकता है? क्योंकि अवस्थाओंके बदलनेसे वस्तुमें अनित्यता सिद्ध होती है और नित्यता व अनित्यतामें परस्पर विरोध है अतएव नित्य पक्ष मानकर अनित्यताका सूचक परिणाम (अवस्थाओंका बदलना) नहीं बन सकता अथवा परिणाम मानकर वस्तु नित्य सिद्ध नहीं हो सकती? इस प्रश्नके उत्तरमें इतना ही कहना काफी होगा कि नित्यता सामान्यकी अपेक्षासे मानी जाती है और अनित्यता विशेष धर्मकी अपेक्षासे, जैसे कि मनुष्य स्थूल दृष्टिसे बालक, युवा, वृद्धावस्थाकी अपेक्षासे अथवा सूक्ष्म दृष्टिसे-प्रतिक्षण होनेवाली अवस्थाओंसे बदलता रहकर भी मनुष्यस्वरूप सामान्य धर्मकी अपेक्षासे मरण पर्यन्त नहीं बदलता। इसी तरह मिट्टीकी घटादिक अनेक अवस्था हो जानेपर भी मृत्तिका अन्वयरूपसे निरन्तर प्रत्येक अवस्थामें बनी ही रहती है। यदि इसमें नित्यता न मानी जाय तो मृत्तिका-का सम्बन्ध प्रत्येक अवस्थामें न होना चाहिए, और यदि अनित्यतासूचक परिणाम न माना जाय तो मिट्टीका कभी भी घट न बनना चाहिए। और होती हैं दोनों ही बातें, इस लिए दोनों ही नित्यत्व व अनित्यत्व धर्म वस्तुमें मानने चाहिए। वस्तुका लक्षण भी इस कारण यही माना गया है कि "सामान्य-विशेषात्मकं वस्तु" इस नित्यत्वका ही जैन शास्त्रोंमें ध्रौव्य शब्दसे वर्णन किया गया है, और अनित्यत्वका उत्पाद व्यय करके कथन किया गया है। यहाँ इतना और भी कह देना आवश्यक है कि ध्रौव्य शब्दका मतलब गुणसे है और उत्पाद व्यय शब्द पर्यायका बोध कराते हैं, "गुणपर्ययवद् द्रव्यम्" तथा "उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्" ये दोनों तत्त्वार्थसूत्रके सूत्र उपर्युक्त कथनकी पुष्टिमें प्रमाण भी हैं।

अब रही विरोधकी बात कि नित्य व अनित्यमें परस्पर विरोध है। उसके विष-यमें इतना ही कहना उचित मालूम होता है, विरोधका लक्षण पूर्व महर्षियोंने यही किया है कि "अनुपलम्भसाध्यो हि विरोधः" अर्थात् जिसके द्वारा किसी पदार्थकी अनुपलब्धि सिद्ध की जाय उसको विरोध कहते हैं और उसके बध्यघातक, सहानवस्थान, तथा प्रतिबद्ध्यप्रतिबन्धकभाव ये तीन भेद होते हैं। अब यदि नित्यत्व और अनि-त्यत्वमें बध्यघातक विरोध माना जाय तो वह भी सिद्ध नहीं हो सकता क्योंकि बध्यघातक विरोध एक कालमें एकत्र उपस्थित रहनेवाले ही पदार्थोंका उत्तर कालमें बलवानके द्वारा निर्बलका घात होनेसे हुआ करता है जैसे कि सर्प व नकुलके एक कालमें एक जगह उपस्थित रहनेपर पश्चात् नकुलके द्वारा सर्पका घात होनेसे हुआ करता है। नित्य-त्वका विरोध बतलानेवाले महाशय तो एक पदा-र्थमें और एक कालमें नित्यत्व और अनित्यत्वकी सत्ता ही नहीं मानते हैं, फिर परस्पर विरोध कैसा? और यदि एक साथ एक पदार्थमें दोनों-

का अस्तित्व मानकर फिर विरोध माना जायगा तो दोनोंमें परस्पर तुल्यबल होनेसे कोई भी दूसरेका भान न कर सकेगा। इस तरह दोनोंकी सत्ता एक पदार्थमें भिन्न २ कालमें अथवा एक कालमें माननेसे नित्यत्व और अनित्यत्वमें परस्पर बिध्यघातक विरोध नहीं सिद्ध होता।

सहानवस्थान विरोध भी नित्यत्व और अनित्यत्वमें तभी सिद्ध हो सकता है, जब कि एक ही पदार्थमें दोनोंकी सत्ता एक कालीन न मानी जाकर क्रमपूर्वक ही मानी जाय, जैसे कि एक आमके फलमें पूर्व कालभाविनी हरितताके नष्ट होनेसे पीतता उत्पन्न होती है अतएव हरितता और पीततामें सहानवस्थान विरोध माना जाता है। इस ही तरह नित्यत्वको नष्ट कर अनित्यत्व, अथवा अनित्यत्वको नष्ट कर नित्यत्वकी उत्पत्ति एक पदार्थमें यदि मानी जाय तब नित्यत्व व अनित्यत्वका परस्परमें सहानवस्थान विरोध बन सकता है। किन्तु नित्यत्वको नष्ट कर अनित्यत्वकी उत्पत्ति माननेमें अथवा अनित्यत्वको नष्ट कर नित्यत्वकी उत्पत्ति माननेमें नित्यत्व, नित्यत्व नहीं ठहरता है। दोनों ही पक्षोंमें नित्यत्वका पर्यवसान अनित्यत्वमें हो जाता है। इसलिए इन दोनों नित्यत्व और अनित्यत्वमें सहानवस्थान विरोध भी सिद्ध नहीं होता।

रही प्रतिबध्यप्रतिबन्धक विरोधकी बात, वह भी तब सिद्ध हो सकती है जब कि मणि और दाहकी तरह नित्यत्वके द्वारा अनित्यत्वका प्रतिबन्ध माना जाय अथवा अनित्यत्वके द्वारा नित्यत्वका प्रतिबन्ध माना जाय। किन्तु ये दोनों ही पक्ष यहाँपर नहीं बनते हैं, क्योंकि दोनोंका ही समान बल होनेसे एक भी दूसरेका प्रतिरोध नहीं कर सकता, इसलिए नित्यत्व और अनित्यत्वमें यह तीसरा प्रतिबध्यप्रतिबन्धक विरोध भी न बन सकनेके कारण इन दोनों नित्यत्व और अनित्यत्व धर्मोंका वस्तुके अन्दर होनेमें युक्तिद्वारा कोई भी विरोध सिद्ध नहीं होता।

इस मूल पदार्थके जैन शास्त्रोंमें जीव और अजीव ये दो मूल भेद माने हैं। जिनमें जीवका लक्षण चेतना और अजीवका लक्षण अचेतनत्व माना है। जब सामान्य वस्तु परिणामी नित्य सिद्ध होती है तब उसके इन जीव व अजीव दोनों भेदोंको भी परिणामी नित्य मानना अवश्यम्भावी है।

अब प्रश्न यह उपस्थित होता है कि जब जीव-मात्रका लक्षण चेतना है तब यह चेतना (ज्ञान) सम्पूर्ण जीवोंमें समान अंशोंसे क्यों नहीं रहती? किसी जीवमें ज्ञान कम और किसीमें अधिक क्यों होता है, अर्थात सर्व जीवोंमें समानतया चेतना लक्षणके विद्यमान होते हुए भी गुरु-शिष्य उपदेश्य-उपदेशकका सम्बन्ध कबसे होगया? इस प्रश्नका यही समुचित उत्तर है कि नाना जीवोंमें व्यक्ति-भेद तथा काल-भेदसे उत्पन्न हुई यह सर्वमत-प्रसिद्ध ज्ञानकी हीनाधिकता उक्त जीवोंके साथ किसी विजातीय पदार्थके संयोगको सिद्ध करती

है क्योंकि बिना विजातीय कारणान्तरके किसी भी पदार्थके स्वभावमें कभी भी भेद नहीं पड़ सकता। बिना किट्टकादि-सम्बन्धके किसीने कभी भी शुद्ध सुवर्णमें भेद नहीं देखा। अत: यहाँपर भी विभावोत्पादक विजातीय कारणान्तर अवश्य ही मानना चाहिए।

यह विजातीय पदार्थ अजीव पदार्थका एक भेदस्वरूप पुद्गल द्रव्य माना जाता है और लक्षण इसका " रूप रस गन्ध स्पर्श " माना गया है। अब विवेचनीय यह है कि इस विजातीय पदार्थका संयोग भी कार्य होनेमें कारणान्तरकी अपेक्षा रखता है, और वह कारणान्तर जीवोंके विकृत भावोंके अतिरिक्त और कोई सिद्ध नहीं होता, क्योंकि अग्निसे तप्तायमान ही लोहेका गोला जलके अन्दर डाल देनेसे जलको अपनेमें प्रविष्ट करा सकता है, ठंडा लोहेका गोला नहीं। इस प्रकार वर्तमान अज्ञानादिक विकृत भावोंके लिए पूर्वबद्ध कर्म तथा पूर्वबद्ध कर्मोंके लिए उससे पूर्व कषायको कारणता सिद्ध होनेसे बीजवृक्षवत् यह सम्बन्ध अनादि ही सिद्ध होता है।

इस ही तरह जब तक यह जीव कषायाग्निसे तप्त रहता है, तब तक निरन्तर पुद्गल द्रव्यके भेदस्वरूप कर्मोंका अपनेसे सम्बन्ध करता रहता है, और ज्यों२ साधु पुरुषोंके उपदेशादिद्वारा सम्यग्ज्ञानादिक उत्तम धर्मोंकी प्राप्तिपूर्वक इस जीवकी कषायाग्नि शान्त होती जाती है, त्यों२ इन कर्मोंका नवीन बन्ध न होना धीरे२ बन्द होता जाता है, तथा पूर्वबद्ध कर्म नष्ट होते जाते हैं। और एक दिन समस्त कर्मोंसे निर्मुक्त होकर यह जीवात्मा परमात्मपद प्राप्त कर अनन्त कालके लिए अपने शुद्ध ज्ञानामृतका पान करता हुआ स्वाभाविक सुखसमुद्रमें निमग्न रहता है।

जैनधर्ममें इन कर्मोंके सम्बन्धके कारणोंको आस्रव तथा सम्बन्धको बन्ध कहते हैं। नवीन कर्मबन्धके रुक जानेको सम्वर और एक देश कर्मोंके नष्ट होनेको निर्जरा तथा समस्त कर्मोंका सम्बन्ध छूटकर शुद्ध स्वरूपकी प्राप्ति होनेको मोक्ष कहते हैं।

यह अति संक्षेपसे जैन दर्शनके विषयमें कुछ वक्तव्य पाठक महानुभावोंके समक्ष उपस्थित किया है। आशा है कि इससे सर्व सज्जन कुछ न कुछ लाभ अवश्य उठावेंगे।
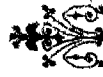
जैन मंदिरोंकी बनावट-सजावट।

(ले०-ज्योतिप्रसादजी, सम्पादक-'जैनप्रदीप', देवबंद)

इस बातको सब कोई जानते हैं कि विद्यार्थियोंके विद्यालय आदिकमें जानेका यदि कोई विशेष प्रयोजन है तो वह विद्योपार्जन ही है। इसलिए जिन विद्यार्थियोंको संस्कृत विद्या पढ़नी है वे संस्कृत-विद्यालयमें जाते हैं, जिनको फारसीका इल्म पढ़ना है वे किसी मौल्वीके मकतबमें जाते हैं और जिन विद्यार्थियोंको इंग्लिशमें बी० ए० या एम० ए० की डिगरियाँ पानी हैं वे स्कूल या कॉलिजोंमें जाते हैं। अतः भिन्न २ विद्या प्राप्तिके लिए भिन्न २ पाठालयोंकी आवश्यकता पड़ती है। चूँकि पढ़ना काम विद्यार्थीका है-यदि विद्यार्थी परिश्रमी है, तीव्र बुद्धिवाला है तो सब कुछ प्राप्त कर सकता है और यदि आलसी, मंदबुद्धि है तो खाक भी पढ़कर नहीं दे सकता।

परन्तु सच पूछा जाय तो विद्योपार्जनका बहुत कुछ बोझ गुरुजनोंकी योग्यतापर भी है इसलिए जिस विद्यालयमें गुरुजन योग्य अनुभवी और विद्वान् होंगे तो उस विद्यालयके विद्यार्थी योग्य और विद्वान् बनकर निकलेंगे और जिस विद्यालयके पाठक योग्य न होंगे तो वहाँपर विद्यार्थियोंको सिवाय अपने समयको नष्ट करनेके और कुछ भी लाभ नहीं होगा।

यदि किसी स्कूल या कॉलिजकी बिल्डिंग बहुत बड़ी बना दी जाय, उसकी दीवारोंपर रंगबिरंगके बेलबूटे या चित्र बना दिये जावें और नाना प्रकारके चित्रपटोंसे उसको सुशोभित कर दिया जाय और गुरुजन योग्य, अनुभवी न रक्खे जावें तो उसमें रहकर विद्यार्थियोंका प्रयोजन कदापि सिद्ध नहीं हो सकता। इसके विपरीत यदि किसी विद्यालयकी साधारण बिल्डिंग हो या वृक्षोंके झुंडमें छान छप्पर डालकर ही बनाई गई हो और गुरुजन योग्य अनुभवी रक्खे गये हों तो गरीब विद्यार्थियोंका प्रयोजन वहाँ रहकर बहुत शीघ्र पूरा हो सकता है। इसलिए कहना पड़ता है कि बड़ी लम्बी चौड़ी और रंगबिरंगी बिल्डिंगसे वे छान छप्परके साधारण मकान विद्यालयोंके लिए बहुत लाभदायक हो सकते हैं कि जिनमें योग्य और अनुभवी पाठक रक्खे गये हों क्योंकि विद्यार्थियोंकी प्रयोजनसिद्धिका कारण बिल्डिंग नहीं है किन्तु गुरु और पाठक हैं।

ठीक इसी भाँतिसे, वे मनुष्य कि जिनको वैराग्य-शिक्षा प्राप्ति करनेकी उमङ्ग है, जो वैराग्य-शिक्षाको अपनी आत्माके कल्याणका मार्ग समझते हैं, किसी ऐसे विद्यालयका आश्रय ढूँढते हैं कि जहाँपर उनका प्रयोजन सिद्ध हो जाय और वैराग्य-शिक्षा पूर्णरूपसे मिल जाय। यही कारण है कि जैनी लोग अपनी आत्माका कल्याण करनेके लिए एक वैराग्यमयी शांतिस्वरूपी आनन्ददायक और ध्यानारूढ मूर्तिका आश्रय लेते हैं। यह वीतराग-मूर्ति इनके हृदयोंमें वैराग्य-शिक्षा जमा देनेका एक सुगम और सुन्दर कारण है।

परन्तु अब प्रश्न यह उठता है कि वैराग्य-शिक्षाके लिए जैनियोंके वर्तमान मंदिर कहाँतक सहायता दे सकते हैं? और इनसे प्रयोजनकी सिद्धि हो सकती है या नहीं?
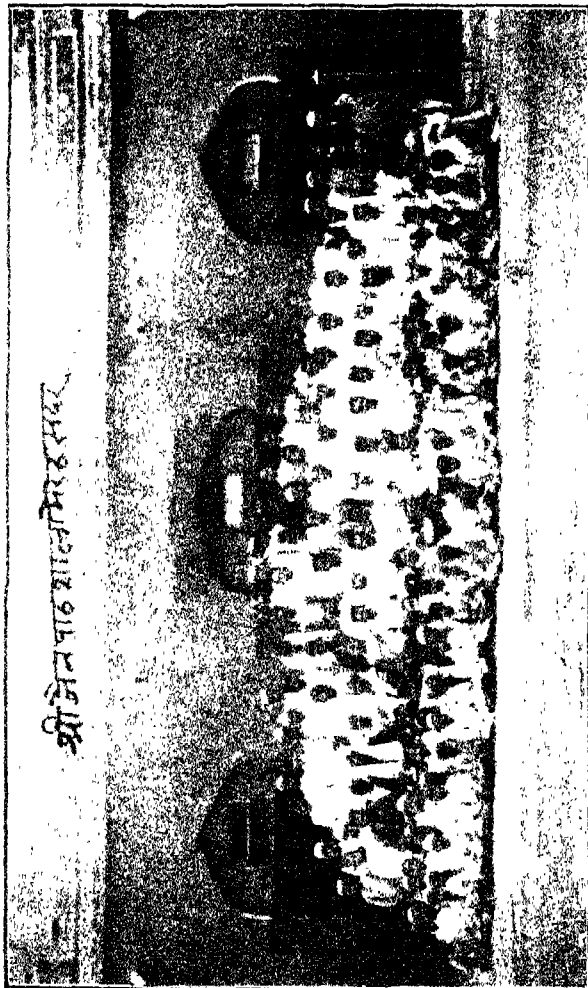
श्री जैन पाठशाला (स्कूल) मेरठ सदरके कार्यकर्ता, कर्मचारी और विद्यार्थियोंका ग्रुप।

कहने और लिखनेके लिए तो बहुत कुछ है परन्तु हम देखते हैं कि आजकल धनवान् लोग अपनी उमङ्ग निकालनेके लिए जैन मंदिरोंमें सोने-चाँदीकी लिपाई कराते हैं—उनकी दीवारोंपर रंगबिरंगी लिखाई कराते हैं, रेशम और ज़रीके चँदोये लटकाते हैं, सोने-चाँदीकी छड़ें खड़ी करते हैं और भाँति २ के चँवर छत्र बाँधते हैं अर्थात् उस वैराग्य विद्यालयको राजों महाराजोंके रागरूप मंदिरोंसे भी किसी श्रेणी तक अधिक ही बना देते हैं। अब वह वैराग्य-शिक्षाका इच्छुक जब जैन मंदिरोंके अंदर प्रवेश करता है तो वहाँकी राज्य रचनाको देखकर चकित हो जाता है—रागभरे कारणोंमें उलझकर वैराग्यके पाठको भूल जाता है, सोने-चाँदीके सामानमें फँसकर बावला हो जाता है, रेशम और ज़रीके सामानमें आँखें गढ़ा लेता है, रंगबिरंगी चित्रकारी देखनेमें समय नष्ट कर देता है और जिस प्रयोजनको लेकर वह वहाँ गया था उसको सर्वथा भुला देता है। हमने स्वयं अपनी आँखों देखा है कि जिन जैन मंदिरोंमें लाखों रुपिया राज्य-रचनाओंमें लगाया गया है उन मंदिरोंके अन्दर जाते ही हरएक मनुष्य उस रचनाका स्वाद लेने लगता है और उस मार्गको जिससे कि वैराग्य-शिक्षा प्राप्त होती है सर्वथा भुला देता है और यदि कुछ याद भी रखता है तो चलती वार भागते दौड़ते नाममात्रकी याद करके चल देता है।

अब विचार करनेकी आवश्यकता यह है कि जैसे कोई विद्यार्थी विद्यालयकी लम्बी चौड़ी बिल्डिंगसे अपनी शिक्षाको पूर्ण नहीं कर सकता जब तक कि पाठक योग्य और अनुभवी न हों। ऐसे ही कोई वैराग्य-शिक्षाका इच्छुक भी अपने प्रयोजनकी सिद्धि उस समय तक नहीं कर सकता कि जबतक सीधे सादे और साफ सुथरे मंदिरोंमें वीतराग मूर्तियोंका दर्शन प्राप्त न हो।

मंदिरोंकी दीवारोंको सुनहरी बनानेवाले भाई शायद हमपर कोप करें, परन्तु हमारेपर कोप करनेसे पहिले उनको विचार कर लेना चाहिए कि जो कुछ हमने कहा है वह कहाँतक ठीक है और मंदिरोंमें जाकर दर्शन या पूजा करनेका क्या प्रयोजन है? यदि यह प्रयोजन है कि वैराग्य-शिक्षाकी प्राप्ति हो, परिणामोंमें शांति उत्पन्न हो और पापोंकी प्रकृतिका नाश हो तो कहना पड़ेगा कि ऐसी दशामें जैन मंदिरोंके अन्दर सोने चाँदीकी लिपाई, पुताईका कुछ भी काम नहीं है—भाँति२की चित्रकारियोंकी कोई आवश्यकता नहीं है। किन्तु एक साफ सुथरे और उम्दा मकानमें एक बहुत बड़ी विशालाकार मूर्ति होनी चाहिए जिसके दर्शनमात्रसे वैराग्य-शिक्षाकी प्राप्ति हो और परिणामोंमें शांति उत्पन्न हो।

भाईयो! बुरा मत मानो, छोड़ो इन ढकोसलोंको! बहुत दिनोंतक अज्ञान निद्रामें सोते रहे, बहुत समय तक दूसरोंका अनुकरण करते रहे, अब रोशनीका ज़माना है। इस समय हरएक बातका हरएक पहलू साफ नज़र आ रहा है, केवल विचारशक्तिसे काम लेनेकी आवश्यकता है, जहाँ ज़रा विचारसे काम लिया कि प्रयोजन सिद्ध हुआ। मित्रो! यह जो राजा-रचना मंदिरोंके अन्दर की जा रही है, सिवाय विषय लंपटी लोगोंको खुश करनेके और किसी भी कार्यके सिद्ध करनेवाली नहीं है। न तो इससे परिणामोंमें शांति आती है और न वैराग्य-शिक्षा ही प्राप्त होती है, किन्तु उल्टा परिणामोंमें राग भाव पैदा होता है जो संसारके बढ़ाने और दुःखके होनेका विशेष कारण है।

परिणामोंमें शांति और आनन्दके उत्पन्न करनेवाला यदि कोई कारण है तो वह ज्ञान है और वैराग्यकी झलक दिखलानेवाला यदि कोई कारण है तो वह वैराग्य-मूर्तिका दर्शन है अर्थात् हमारे प्रयोजन सिद्ध होनेका यदि कोई मार्ग है तो वह ज्ञान और वैराग्य है न कि सोने चाँदीके चंवर छत्र आदि।

भाइयो जितना द्रव्य आप मंदिरोंकी दीवारोंके रँगनेमें व्यय कर रहे हैं या सोने चाँदीके रथ हाथी घोड़े बनवानेमें लगा रहे है, यदि इतना द्रव्य ज्ञानके प्रचारमें लगाओ तो निश्चय ही संसार भरका कल्याण हो जाय और श्रीपरम पूज्य महावीरस्वामीका उपदेश हराभरा हो जाय। **वीर भगवानकी पवित्र वाणी पुकार २ कर कह रही है कि संसारमें प्राणीमात्र तक मेरा उपदेश पहुँचाया जाय,** अनादि कालसे संसाररूपी वनमें भटकते हुए जीवोंको ज्ञानकी रोशनीद्वारा मोक्षका मार्ग सुझाया जाय, राग द्वेषकी कड़ी जंजीरोंसे जकड़े हुए जीव ज्ञान और वैराग्यके हाथोंसे छुटकारा पा जायँ। और यह बात सर्वथा सत्य है—वीर भगवानका कल्याणकारी उपदेश पशु पक्षियों तकने सुना और अपना कल्याण किया, घोड़े हाथियों तकने सम्यक्त धारण करके संयम पाला और मनुष्य देखतेके देखते रह गये। फिर भला ऐसे उपदेशका प्रचार न करना यदि आज्ञाका उल्लंघन करना नहीं है तो और क्या है?

भाइयों! आवश्यकताके अनुसार हरएक काम होता है। शायद किसी समयमें सोने चाँदीके रथ हाथी घोड़ोंकी आवश्यकता हो, मंदिरोंकी दीवारोंपर सोनेके चित्रोंकी ज़रूरत हो और रेशम ज़रीके चंदोये, परदे या छत्र, चँवर आदिक सामान चाहा हो। लेकिन ख्याल रहे कि इनकी अब आवश्यकता नहीं है। यह सोने चाँदीका सामान केवल चक्षु इन्द्रियका विषय पूर्ण करनेवाला है, न कि आत्मिक कल्याण करनेवाला। इन चीज़ोंसे मान कषाय उत्पन्न होता है, लोभ बढ़ता है, रागोन्नति होती है अर्थात् हर प्रकारसे परिणामोंमें क्लेश उत्पन्न होता है।

इसलिए अब आवश्यकता इस बातकी है कि जीवोंके कल्याणार्थ ज्ञानका प्रचार किया जाय, वीर भगवानकी पवित्र वाणी घर घरमें फैलाई जाय, वैराग्य शिक्षाके लिए गाँव२में विद्यालय खोले जायँ अर्थात् अब जैन मंदिर ऐसे बनाये जायँ, जिनकी रचना और बनावट सीधी सादी हो, और उनमें वीतराग-मूर्ति दर्शनोंके लिए स्थापित की जाय जिससे संसारी जीवोंका कल्याण हो, वीर भगवानकी वाणीका प्रयोजन सिद्ध हो।

नोट—हमने आपहीका लिखा हुआ "मूर्ति पूजन" शीर्षक एक लेख गत वर्षके अंक ११वेंमें भी प्रगट किया था। इसपर हमारे किसी महाशयने 'जैन मित्र' के किसी अंकमें हमपर एक कटाक्ष-नोट लिखा था। जिसपर हमारा कहना यह है कि इस बातको हम मानते हैं कि अभी अपनी समाजमें ऐसे भी अनेक मनुष्य हैं कि जो बाह्य आडंबरसे खुश रहते हैं—उनकी तबियत धर्मके असली तत्त्वपर आती ही नहीं। ऐसे मनुष्योंके लिए यह सजावट बहुत कामकी है—उनको जिनालयमें बुलानेका यही उपाय है। पर क्या यह उचित है कि किसीकी प्रकृतिके अनुकूल होनेसे कोई सत्य छुपाया जाय? क्यों न उनको सत्यका स्वरूप दिखाकर सत्यकी ओर आकर्षित किया जाय? **संपादक।**

धर्म्म ।

(ले०—पं० हरिवंश मिश्र, छपरा)

(छप्पै)

(१)
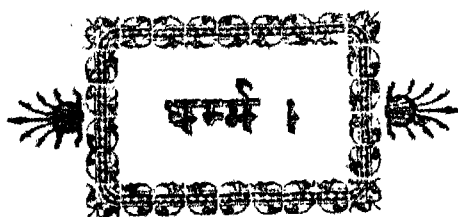
जिसका है शुचि शील मूल शुभ मति लतिकाकी—
शोभासे युत, शान्ति विशद छाया है जाकी ॥
सत्य कोष निर्बाध सत्यगुण पल्लव सुन्दर ।
कुशल पुष्प औ संपति फलसे नम्र मनोहर ॥
दया-सुधाके धारसे जिसे सींचते बुध मुदा ।
धर्म-वृक्ष वह नित करे मङ्गलमय जीवन सदा ॥

(२)

सुख देता है धर्म जीवको उभय लोकमें ।
धर्म एक अवलम्ब परम अज्ञान शोकमें ॥
धर्म-सूर्य्यको देख दूर हट जात अँधेरा ।
धर्मीके सन्निकट नहीं है विपद-बसेरा ॥
धर्म बचाता है उसे जिसके संग कोई नहीं ।
भव-मरुथलमें जीवका आश्रय है शुभ धर्म ही ॥

(३)

सुनते जिनके कान सदा ही कथा धर्मकी ।
मुखमें रहती धर्मगिरा नाशक कुकर्मकी ॥
मनमें है अभिलाष नित्य नव धर्मोन्नतिकी ।
नीति एक अवलम्ब बनी जिनके मति गतिकी ॥
करते नित सब अङ्गसे धर्म काय्र्य जो सन्त हैं ।
प्रलय समयमें भी नहीं उनका होता अन्त है ॥

(४)

बुद्धि वही है जिसने जगमें शील कमाया ।
धैर्य्य वही है जो इन्द्रियको शान्त बनाया ॥
वही चातुरी जिससे वञ्चित होती माया ।
वही सत्य विद्या जिसने भव बन्ध हटाया ॥
धीरज, धन, गुन, चातुरी, विद्या औ कीरति कथा ।
स्वर्गसदृश सुखसम्पदा, एक धर्म बिन है वृथा ॥

(५)

अन्धा है विद्याविहीन रहते आँखोंके ।
दानरहित जन हैं दरिद्र रहते लाखोंके ॥
नीति-कथासे विमुख बधिर रहते कानोंके ।
कीर्त्तिहीन है मरा हुआ रहते प्राणोंके ॥
बिन सोचे परिणामको भव कीचड़में जो फँसा ।
धर्म-मार्गको छोड़, है शोचनीय उसकी दशा ॥

(६)

मनुज-योनिमें जन्म देवसम है बुधसम्मत ।
बुद्धिहीन है मनुज-देह पशुतामें परिणत ॥
ज्ञानहीन है बुद्धि न होती किसी कामकी ।
धर्महीन है ज्ञान कथा केवल छदामकी ॥
पढ़ करके भी ग्रन्थ जो धर्ममर्म नहिं मानते ।
तोतासम वे शब्दका रटना ही हैं जानते ॥

(७)

दोहा ।

पढ़नेसे होता नहीं, दुष्टोंका मद भङ्ग ।
धौत अङ्ग ज्यों धूलिसे, धूसर करत मतङ्ग ॥

(८)

औरोंका उपकार नहीं बन पड़ा स्वल्प भी ।
नहीं दानको दिया द्रव्य सहप्रेम अल्प भी ॥
सत्य वचन कहके न किसीका प्राण बचाया ।
देख दीन निज देश तनिक आँसू न बहाया ॥
यों व्यर्थ समय जो खो दिये हो, प्यारे ! अज्ञानसे ।
रोवोगे उसके लिए सोचोगे जब ध्यानसे ॥

(९)

दानसदृश भवमें न विभव कोई है भाई ! ।
सबसे बढ़कर है पवित्र व्रत मित्र ! सचाई ॥
शुभ फल शीलसमान आन है नहीं मनोहर ।
क्षमा—रमाकी सखी मनुजको है अतिहितकर ।
इनका पालन प्रेमसे धर्माङ्कुरका मूल है ॥
धार्मिक बनना, छोड़ कर इनको, भारी भूल है ।

(१०)
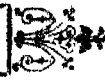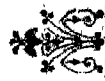
वाणीमें है सत्य दृष्टिमें है परिशुद्धी।
हाथोंमें है दान–शक्ति धार्मिक है बुद्धि ॥
दया कामिनी लगी हुई है सदा हृदयमें।
करते हैं उपकार नहीं डरते जो भयसे ॥
जिसके जीवनमें सभी ये बातें बहुमूल्य हैं।
जीवित केवल है वही, और सभी शव-तुल्य हैं ॥

(११)

पाते हैं पर-प्राण-त्राण-रत धर्म दयासे।
जीते हैं सब लोग सुधासम सुखद दयासे ॥
अपना मङ्गल कर सकता है मनुज दयासे।
औरोंका दुख हर सकता है मनुज दयासे ॥
ज्ञान-नेत्रसे देखकर मुनियोंने निश्चित किया।
"नहीं अहिंसाके सदृश कोई है पुण्य-क्रिया ॥"

(१२)

खाना पीना सुखसे सोना वस्त्र पहरना।
फुलवाड़ीमें प्रतिदिन दोनों सांझ टहरना ॥
इन कामोंका सुफल एक जीवनरक्षा है।
जीवनसे भी उच्च न कोई प्रिय कक्षा है ॥
जान बचाई अन्यकी जिसने वही सुधन्य है।
सत्य सुकृतशाली वही, वही सबोंमें गण्य है ॥

(१३)

तीन लोकका एक वही उत्तम भूषा है।
ममता-तमका शत्रु वही उज्वल पूषा है ॥
उसकी कीरति-सुधापान-हित सुर भूखे हैं।
पा उसका आलोक पाप कर्दम सूखे हैं ॥
यशःस्तम्भ उसका न है प्रलय समय भी डोलता।
सदा ध्यानसे जो मनुज सत्य वचन है बोलता ॥

(१४)

दिया किसीका नहीं न जिसको अपने खाया।
जिसके रक्षा-हेतु करोड़ों झेल उठाया ॥
जिससे बढ़ते हैं अनर्थ वह अर्थ व्यर्थ है।
देह वही है दीन-त्राणमें जो समर्थ है ॥
भरा नहीं जिसका हृदय करुणा और सनेहसे।
जड़ पत्थर भी है भले उस पामरकी देहसे ॥

(१५)

उसे देख सुर सभी प्रेमसे शीश नवाते।
किन्नर उसकी कीर्त्ति-कथाको सादर गाते ॥
दया शील बल पुण्य शौर्यका वह सागर है।
सब शुभ फलका सदन वही गुणका आगर है ॥
वही विचाराधार, जो ले उपकार–उपायको।
इस असार संसारमें सार बनाया कायको ॥

(१६)

परधनमें अभिलाष नहीं है जो नर रखता।
सपनेमें भी नहीं कभी परनारि निरखता ॥
जिसने भ्रमसे भी न कभी परकी निन्दा की।
पर-गुण-वर्णन-दक्ष विमल वाणी है जाकी ॥
सबसे रखता प्रेम जो सब प्राणीका मित्र है।
परम पुण्यशाली वही उसका चित्त पवित्र है ॥

('पाटलीपुत्र')

बेटी-व्यवहार कहाँ २ हो?

(ले०—पं० पन्नालालजी बाकलीवाल)

विदित हो कि हिंदुस्तानमें समस्त प्रजा २९ करोड़ थी, वह बढ़ते २ इस समय ३१ करोड़ होगई है। मनुष्य गणनाकी रिपोर्ट देखनेसे ज्ञान होता है कि समस्त जातियाँ तो बढ़ीं, परंतु जैन जाति गत बीस वर्षमें ही १६ लाखसे १२ लाख रह गई। इसका प्रधान कारण कन्या-विक्रय वा बेजोड़ विवाह अर्थात् वृद्धके साथ कन्याका और बालकके साथ युवति कन्याका विवाह होना आदि अनेक महाशय बतला रहे हैं। इस कारण जिन२ वैश्य जातियोंका खान-पान एक है उनका परस्पर विवाह होनेकी अति-प्राचिनरीति चल जाय तो अनेक जातियोंका अस्तित्व कायम रहकर संतान-वृद्धि हो सकती है। ऐसी चर्चा हमारी जैन समाजमें बहुत दिनोंसे चल रही है। व्याख्यानों और अखबारोंमें जोर शोरसे इसका आन्दोलन होरहा है। कुछ दिन हुए 'सत्यवादी' के दूसरे वर्षके चौथे अंकमें संपादक महाशयने अपनी दूसरी टिप्पणीमें अकबराबाद (मुरादाबाद) निवासी भाई सिपाहीलाल जैन-के पत्रको उद्धृत करके सब जैन जातियोंमें परस्पर बेटी-व्यवहार करनेकी व पुरानी रूढ़ी तोड़ देनेकी प्रार्थना की है। सो ठीक ही है, अनेक विद्वान् इस प्रथाके चलानेमें सहमत हैं, परंतु मेरी तुच्छ बुद्धिमें इस प्रकार पर-स्पर बेटी-व्यवहारका द्वार खुल जानेसे। मुरादाबाद जिलेकी तरह सब जगहके निर्धन वा ज्ञाति-निर्धनोंके लड़के अतिसुंदर हृष्टपुष्ट वा गुणी होनेपर भी सबके सब अविवाहि रह जाँयगे। और बाल विधवाओंकी संख्या भी बहुत बढ़ जायगी। जिससे फिर लाचा-रीसे ब्रह्मचर्य व्रतका घातक व अनेक अनर्थोंका मूल विधवा-विवाहका प्रचार करना पड़ेगा। तथा जवान लड़कोंको ईसाइयोंमें सुंदर २ लड़कियाँ मिल जानेसे वे सब अपने धर्म कर्मसे व जातिसे हाथ धो बैठेंगे। यदि यहाँतक नौबत न पहुँचेगी तो बढ़ी हुई विध-वाओंके साथ अविवाहित पुरुषोंद्वारा व्यभिचारका बाजार गर्म होजायगा। उदाहरण-के लिए मैं मुरादाबाद जिलेका ही थोड़ासा हाल लिखकर खंडेलवालोंके अकबराबादमें ही नहीं बल्कि मुरादाबाद रामपुर बिजनोरके जिले भरमें लड़के अविवाहित रहनेका असली कारण बतलाता हूँ।

मैं मुरादाबादमें सं० १९४४ से कई वर्ष तक विद्याध्ययनार्थ रहा हूँ। उस समय मुरादाबाद जिलेके खंडेलवाल भाइयोंमें दो या तीन गोत्रें ही टाल कर विवाह हो जाता था। इस कारण देहली अलीगढ़ शेरकोट वगैरहके चार गोत्र टालनेवाले खंडेलवाल भाइयोंसे इनके साथ बेटी-व्यवहार बंद था। परंतु कुछ दिन बाद धनाढ्य रईसोंके नये बाबुओंके मगजमें आया कि थोड़ेसे घरोंमें बराबर जोड़ीका संबंधी व लड़के लड़की नहीं मिलते इसलिए सभा व पंचायत-

द्वारा आंदोलन करके समस्त प्रान्तोंके खंडेलवालोंकी तरह यदि हम भी चार गोतें टालकर विवाह करने लग जाँय तो हमें भी देहली अलीगढ़ वगैरह दूर २ तक संबंध करनेके लिए अच्छे अच्छे लड़के लड़कियाँ व धनाढ्य लोगोंसे संबंध करनेका मोका मिल जाय। फिर क्या था पंचायत होकर प्रस्ताव पास हो गया। देहली अलीगढ़ वगैरहकी खंडेलवाल पंचायतोंने भी इस प्रस्तावको स्वीकार कर लिया और उमसे बेटी-व्यवहार सबंध जारी कर दिया। जिसका फल यह हुआ कि मुरादाबाद जिलेकी रईसोंकी जितनी लड़कियां थीं वे तो देहली अलीगढ़ तथा पूर्वमें मिरजापुर तक रईसोंके घरोंमें पहुँच गई क्योंकि ऐसा कोई भी माता पिता नहीं है जो अपनी लड़कीको लखपतिका घर-वर मिलते हुए गरीबके घर-वरको चाहे. इसलिए मुरादाबाद जिलेकी सब लड़कियाँ प्रायः अन्य प्रान्तोंमें चली गई और इधरके निर्धनोंके सब लड़के ठंठगोपाल रह गये। जो भाई धनवान् हैं वे तो धनके जोरसे अपने लड़कोंको बाहरसे व्याह लाते हैं, वा व्याह लावेंगे परंतु जो बेचारे गरीबके लड़के हैं वे विना पैसेके अलीगढ़ देहली वगैरहसे कैसे कन्या ला सकते हैं। बस यही एकमात्र कारण है कि मुरादाबाद जिलेमें लड़के कुंआर रह जाते हैं। नागरिक रईसोंके लड़के प्रथम तो शरीर-संपत्तिरहित ही पैदा होते हैं। यदि कोई हृष्ट-पुष्ट भी हुए तो अपनी स्त्रीको छोड़ रात-दिन परस्त्री वा रंडीबाजी वगैरह ऐय्यासीमें पड़े रहते हैं जिससे उनसे संतान होना दुःसाध्य होता है। वे ही लड़कियां यदि अपने ही प्रान्तमें मिहनत मजूरी करनेवाले गरीब भाइयोंके घरमें जातीं तो अनेक बाल-बच्चोंकी माताएँ हो सकती थीं, परंतु वे उनसे वंचित रहीं। इधर मुरादाबादमें घर-संख्या और भी घट गई।

अब विचार करना चाहिए कि जब मुरादाबादके भाइयोंकी इस विवाह संबंधसे दस वर्षमें ही यह बुरी हालत होगई तो सब जातियोंका संपर्क होनेसे तो बेटी लेने-देनेका क्षेत्र अतिविशाल होनेके कारण फिर तो कोई गरीबसे गरीब माता पिता भी अपनी अपनी बेटियोंको, चाहे जितना खर्च ज्यादः पड़ जाय, हजार पाँचसौ कोश भी दूर क्यों न हो बड़े और धनाढ्य घरमें ही देनेका प्रयत्न करेंगे तब गरीब घरोंके लड़के अवश्य ही कुँआर रहेंगे। दूसरे कन्या-विक्रयका बाजार भी उन्नतिपर हो जायगा। अभी तो लड़कोंको प्रान्तको प्रान्तमें बेचनेसे अनेक जन छी! थू! करते हैं! फिर तो चाहे जहाँ चुपके२ दो चार हजारकी थैली लेकर अस्सी वर्षके बुड्ढेके हाथ बेच आवेंगे। ऐसी अवस्थामें धनवानोंके घरकी लड़कियाँ या तो बंध्या रहेंगी या ऐयाशी लड़कोंके शीघ्र ही मरजानेसे विधवाओंकी बढ़वारीमें सहायता पहुँचावेंगी। और उस समय यदि उन अविवाहितोंके साथ विधवा-विवाहका प्रचार करेंगे तो जैन जाति एकदम घट जायगी। तब हमारे मनचले बाबू लोगोंको विधवा विवाहके

प्रचारका बहुत ही उत्तम अवसर मिल जायगा। अतएव हमारी समझमें प्रत्येक जातिमें परस्पर विवाह संबंध होनेसे थोड़ासी धनवानोंकी लड़कियोंको वा विद्वानोंकी पढ़ी हुई वा सुंदर लड़कियोंको योग्य वर मिलनेके सिवाय असमर्थ लड़कोंको अवश्य ही अविवाहित रहना होगा और उनके द्वारा अधर्म वा कदाचारका प्रचार अवश्यमेव बढ़ेगा। इस कारण सब जातियोंका विवाह संबंध चाहनेवाले महाशयोंको मुरादाबादके हानिकारक प्रत्यक्ष दृष्टांतको देखकर सोच समझकर इस आन्दोलनमें तत्पर होना चाहिए।

नोट—पण्डितजीका लिखना यथार्थ है, पर वह इतने ही अंशोंमें, कि यदि कोई जाति गरीब हो तो उसे अपने बेटी लेने-देनेका क्षेत्र विस्तृत नहीं करना चाहिए, और जो धनशाली हो उसे तो न केवल 'कर लेना चाहिए' बल्कि 'करना ही चाहिए'।

हमें एक पद्मावतीपुरवार जाति जो कि वर्तमान जैन जातिका ही एक अंग है-के एक विचारशील सुधारक पण्डितजीके साथ इसी बाबत बात-चीत करनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ था। उनका भी यही मत था कि बेशक विवाहका क्षेत्र विस्तृत हो जानेसे वर-कन्याकी जोड़ी ठीक मिल सकती है। जिससे गृहमें शान्ति, जीवन-यात्राका सुखसे बिताना-सन्तानकी वृद्धि आदि अनेक लाभ हो सकते हैं, परन्तु पद्मावतीपुरवार जाति इस सुधारके योग्य नहीं, उसका यदि बेटी लेने देनेका क्षेत्र बढ़ा दिया जाय तो इसमें उसका अहित है। क्योंकि एक तो वह **ग्रामवासी** है अर्थात् इस जातिका अधिकांश भाग, और यह अधिकांश भी मामूली नहीं, किन्तु इतना बड़ा है कि जिसे पूरा भाग भी कहनेमें अत्युक्ति नहीं जँचती, आगरे जिलेके आसपास—ऐत्मादपुर फीरोजाबाद ऐटा मत्थरा आदि ग्रामोंमें ही है और ग्रामीण होनेके कारण अन्य जातियोंकी अपेक्षा यह **निर्धन** भी है! अतः इससे बाहिरके-शहरवाले लोग लड़की ले तो जायँगे, पर देनेको तैयार न होंगे। क्योंकि कौन शहरवासी धनिक अपनी कन्याको एक ग्रामीण निर्धन वरको देना पसंद करेगा? जिसका फल यह होगा कि इस जातिके लड़के कुँआरे रहने लगेंगे। जिसका फल सिर्फ इतना न होगा कि इसी जातिका एक अस्तित्व ही मिट जाय, किन्तु संपूर्ण जैन जनताकी संख्या-कमीका, व्यभिचार वृद्धिका भी विशाल हानिकारक फल होगा। सुधारको! समझकर चलो!

सम्पादक।

जन्म-मर्णांत स्थिति वर्णन.

દાહરો. (નણદલ વીરા અધીરા જરા ધીરધીર એ ઢબ.)

ઓ ભુંડા "પુનસી" ભુલ્યો શું પ્રભુ નામરે.
ભુલીને પ્રભૂ નામ રે–તોડી છે શર્ત સર્વ રે. ઓ ભુંડા.

શેર. પડયો તો પીંજરે બનીને શુક તું જ્યારે,
રહ્યો તો ગર્ભમાં લટકી શિરે ઊંધો જ્યારે.
દેહે દુઃખ ખમી ખમી કંટાળિયો ભારે જ્યારે,
કહે રડી વાર વાર નાથ મને જો ઊગારે. ઓ ભુંડા.

" હરનીશ ભજન કરીશ નાથ હવે તો ન ભુલું,
સદા મનમાં રે રટીશ નામ તારૂં તો ન ભુલું.
સહેવાતું નથી આ કષ્ટ છોડાવો ન ભુલું,
ગર્ભથી છુટવા વિનતી કરૂં કદી ન ભુલું. ઓ ભુંડા.

" એવા અનેક કોલ કરગરી જનેરે દીધાં,
કાલાકાલા વચનો વદી નેહથી અંજાવી દીધા,
દુનિયા દેખવા ઘણા તો કોલકરાર કીધાં,
જન્મતાં કોલને કરાર એ વિસારી દીધાં. ઓ ભુંડા.

" પિતાયે જોષીને તેડાવીયા બહુ માન કરી,
રાશી જોઇ નામ કહો ધ્યાનથી ખૂબ ગણીત કરી.
હર્ષ સમાય ના મા બાપને બહુ હેતે કરી,
સ્વાર્થ ને માટ પાળી મ્હોટો કીધો સ્નેહે કરી. ઓ ભુંડા.

" બાળપણ તારૂં ગયું યોવને મદમસ્ત બન્યો,
જર જોરૂએ ભમાવ્યો નીતિ નાદાન બન્યો.
ન ધારી શીખને આરામમાં ગુલતાન બન્યો,
ફર્યો દીનરાત સદા જંજાળી પૂરો તું બન્યો. ઓ ભુંડા.

" જુવાની જોરમાંરે દાનમાં કાંઇ ના દીધું,
અરે સ્વપ્ને ન કદી નામ પ્રભુનું લીધું.
લોભ તૃષ્ણા માયાથી, કે શું જમાવી લીધું,
અહેત કેશ જોઇ જોબન ગમાવી દીધું. ઓ ભુંડા.

" જુવાની વહી ગઇ નજરે જ તારી ખેલ કરતાં.
વૃદ્ધપણ આવી ગયું જોર જુવાનીનું જતાં.
જેષ્ટિકા કરમાં લીધી અંગ ચાલે થર થરતાં,
નેત્રેથી નીર વહે મુખના સહુ દંત જતાં. ઓ ભુંડા.

„ न जाय पेटे अन्न पुत्रो स्वार्थी सेवा करे.
घडी घडी पास आवी मतलबनी वात करे.
બાયા મુખથી કહે હજૂ! એ બુઢ્ઢો ન મરે.
જુએ એ ખેલ છતાં પ્રભુને ના દિલે ધરે. ઓ ભુંડા.

„ છોરૂ ધનમાલ મિત્ર સગાં રે રહ્યાં છે ઇહાં.
પક્ષી જમદાર ગયો પિંજર મુકીને ઇહાં.
અગ્નિયે રાખ કીધી દેહની ઉડે છે ઇહાં.
જીતેલી બાજી ગઇ મર્યા છો હારીનેજ ઇહાં. ઓ ભુંડા.

„ સંસાર તરવાની બાજી જે પ્રભુ બતાવી ગયા,
કહુ શબ્દ બાણુ જ્ઞાન શાને સમજાવી ગયા,
તોયે ન આંખ ખુલી જ્ઞાની બાણુ કુટ ગયા,
દિલમાં ધા પડયા સડયા રડીને ખાલી ગયા. ઓ ભુંડા.

સમજો સજ્જનો પ્રભુને બજી કંઇ જ્ઞાન ધરો.
જગતનો ખેલ ખોટો ભ્રમમાં તણાઇ ન મરો.
સંકટે જિન ધરો ભવ્ય ભવને તો તરો.
બુરો યમદંડ છે તેનાથી જરા દિલમાં ડરો. ઓ ભુંડા.

„ ખામી સદા પોલી તારીનેજ માપ ટેબન મળે.
હવે બાગ નાગ રંગ શાને પુષ્પ નવું સીવાડે.
અગર જુવાન મધુપ લીન આતશેજ પડે.
માટે ગુંથ્યા પુષ્પમાળા જોઇ કોણુ ગળ ધરે છે? ઓ ભુંડા.

ધુળીઆ,
તા. ૨૫-૭-૧૯૧૬.

અભિલાષી,
શા પુનશા અરજુન.

"साँड़ साँड़ तो लड़ें होय बारीका भुरचन"

(ले०–एम० डी० गुप्त कवि)

(१)
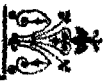
था इस भारत मध्य अहो इक सुन्दर कानन[1],
रहते थे जहँ यूथ अहो खग मृगपञ्चानन।
शशक लोमड़ी करी कपी अरु स्थूलोत,
थे निवास करते करते अत्यानँद कोत।

(२)

था बरगदका वृक्ष सघन सुन्दर उस बनमें,
बसते थे बहु कपी होय आह्लादित मनमें।
अतिसमीप ही तत्र वृक्ष कोटर थे भारी,
जीव जन्तु अन्यान्य रहत थे किलकारी।

(३)

रहती थीं दो ओतु[2] तत्र कोटरमें भारी,
करहिं केलि अन्योन्य फिरत थीं जो सुखमारी।
पाठक ! उक्ति अहो समूची यह घटती है,
"सुखमें सबको रंग रु केलि उपजती ही है।"

(४)

था उस बनके निकट ग्राम अद्भुत इक सुन्दर,
पूरित था धन धान्य ज्ञान गुण विद्या मंदिर।
जगह२पर मणिमालाएँ लटक रहीं थीं,
तोरण बंदरवान पताका फहर रहीं थीं।

(५)

पाठक ! करती केलि गईं बिल्ली वे दोनों,
बसां पसारी–शाप[3] वस्तु पाई उन दोनों।
भेला[4] श्रीफुल लेय पाय कर चली जु बनमें,
उछल कूद कर हो आनंदित निज निज मनमें।

(६)

तत्र कोटरासनि होयकर लगीं झगड़ने,
'मम पूरण अधिकार' लगीं इम वाक्य उचरने।
कहै दूसरी–अहो वस्तु मैंने पाई थी,
पहिली कहती–अहो वस्तु मैं बतलाई थी।

(७)

पाचक ! उक्ति यहाँ पूर्ण मिलती जुलती है,
'पुण्य बिना कोई सद्वस्तु नहिं मिलती है।'
यद्यपि सबके हेतु द्राक्ष फलती हैं सुन्दर,
तो भी होता अहो रोग कौए मुख अन्दर।

(८)

अस्तु झिगड़ती गईं युगल वे कपी देखपर,
ठहराया उन जज्ज,[1] केश[2] कीना दायर कर।
शीघ्र सुनाया हुक्म आव तुम फलाँ डेट[3] पर,
वरना होगा डिसमिस[4] यों कह गये जज्ज घर।

(९)

अस्तु उपस्थित योग्य टाइमपर हुईं कोर्टमें,
किया आगमन शीघ्र अहो मिस्टर कपि जजने।
पुनः पुकारा वेग उभय मुद्दई मुद्दाले,
किया कैश उन जल्द न्याय बिन देखे भाले।

(१०)

लेकर काँटा हाथ कीन श्रीफुल दो टुकड़ा,
भारी भई जिस तरफ झटिति मुखसे धर कुतरा।
दहना पलड़ा झुका झटिति तब उसको खाया,
बायाँ भारी भया शीघ्र ही उसको पाया।

(११)

इसी तरहसे काट काट कर सब खा लीना,
मलती रह गईं हाय रुदन करतीं घर चीना।
पाठक ! शिक्षा गहो होय श्रीगिरिका मिरचन,
साँड़ २ तो लड़ें होय बारीका भुरचन।

---

१ वन। २ बिल्ली (मार्जार)। ३ किरानेकी दूकान। ४ नारियलका गोला।

१ न्यायाधीश। २ मुकद्दमा। ३ तारीख-मिती। ४ खारिज। ५ टाइम समय। ६ न्यायालय।

(લેખક. પુનશી અરજુન-ધુળીયા.)

અહાહા! સંધ્યા સમયે, ત્વરાથી નિશાને સ્વ તરફ આવાહન કરતો સૂર્ય, અર્ધસમ દૃષ્ટિએ, અનંત તારાગણોના મારથી ડરતો, વિદ્યુત ગતિયે પલાયન કરવાની તૈયારીમાં હોવાથી સ્વકિરણોને લપેટવા લાગ્યો હતો. એ કિરણો તળે સ્વેચ્છાથી ફરતી વાદળીઓ ગગન નીચે ભુની ઉપર પૃથક પૃથક અદ્ધર વિખરાઈ વાયુના બળે એકમેકને ભેટી આનંદ કરતી, મેઘનાથનું આગમન ક્યારે થશે? એમ પુછતી ફરતી હતી, ત્યારે ભૂપર એક એકાંત આમ્ર વનમાં આમ્રવૃક્ષો દશદશ વીશ વીશ હાથને અંતરે એવા તો સુશોભિત કુદરતી રચનાયે ગોઠવાયલાં હતાં કે જાણે સ્વર્ગભુવનનું આનંદ સ્થાન? વૃક્ષોની શાખાઓ વાયુના લહેરથી હાલી ચાલી પોતાના મુખમાંથી એવો તો ગંભીર મનને આનંદ દેનાર સૂર નીકળતો કે જેથી કોયલડી પણ ક્ષણભર સ્વસૂર ભૂલતી હતી; સ્થળે સ્થળે મયૂર, શુક, હંસ, મેના, વગેરે આનંદથી તેમાં સાદ પુરતા બેસી આનંદ સુખ મેળવતા હતા. તે વખતનો આનંદ સૂર સ્વર્ગની દેવાંગનાના સૂરને લજાવે તેવો હતો.

એ આનંદસ્થાનમાં ફરતો ફરતો મારો આત્મા શીવ સુખનોજ આનંદ માની પાસે વહેતા નિર્મળ સ્ફટિકસમ જળના કિનારે ઊભો રહ્યો. તે નિર્મળ નીર નેત્રે લગાડતાં તો વળી નવોજ આનંદ મળવા લાગ્યો અને પવિત્ર મહાત્માઓના પાદસ્પર્શથી પવિત્ર થયેલું નીર વારંવાર મસ્તકે ફેરાડી હું તો હર્ષઘેલો થઇ, મને પોતાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. અહાહા! એવું મહાત્માઓની પ્રસાદીરૂપ પાણી! તેમના પાદથી પવિત્ર થયેલી ભૂમિ! કોના અહો ભાગ્ય કે મળે? હું તો કોઇક જન્મનું મહાપુન્યજ સમજું છું કે મને પવિત્ર રમણીય ભૂમિના દર્શન થયાં અને સાથે હર્ષાંસુ ઉદ્દભવ્યાં. એવા પવિત્ર સ્થાનમાં પ્રેમીઓ પ્રેમને ભૂલે. લક્ષ્મિથી પરાજિત થયેલા લક્ષ્મિને ભૂલેજ. મર્ણાગત અવસ્થાવાળા ક્ષણવાર કાળને પણ ભૂલેજ. જેમ મુરલીના અવાજે નાગ ડોલે તેમ તે સ્થાને મદોન્મત્ત હાથીની માફક હું ડુલવા લાગ્યો. આનંદમાં એટલો ગરકાવ થઇ ગયો કે તન્મય થવા લાગ્યો, માથું ભમવા લાગ્યું અને તનમન ભૂલી ભૂમિપર સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરતો પડયો, એટલામાં એક મહાત્માએ આવીને ઝીલ્યો, નહીંતો ચૂરા ઉડવા પણ વાર ન લાગતી, પણ ઘણા સબળ પૂન્યે-મારા સબળ આયુષ્યે, મહાત્માએ અદ્ધર પકડી ધીરેથી નીચે સુવાડી નેત્રો પર જળ છાંટી મને સાવધ કીધો. આંખો ચોળતો ચોળતો મહાતેજસ્વી કોહીનૂર જેવા ચળકતા, મહા મનોબળ ધારી, "મહાવીર" પ્રભુની મહાન ભવ્ય મૂર્તિ, દિવ્ય દેહધારી જ્યોતી નિહાળી હું તો દંગજ થયો. ક્ષણભર પુનઃ ભાન ભૂલ્યો, પણ તરતજ સાવધ થતાં પ્રભુચરણે પડી હર્ષાંસુએ તેમના ચર્ણો ધોયાં.

ઊઠ! ઊઠ! મારા પવિત્રાત્મંશ ઊઠ! આ પવિત્રભૂમિનો પ્રતાપ એવોજ છે. કંઇ આશ્ચર્ય કરવા જેવું નથીજ! આ ભૂમિમાં પ્રવેશ થયા કેડે હર્ષ, શોક, વગેરે ભુલાઇ જાઈ, ભિન્નભાવ ઠેકાણે અભેદતા થાય છે. અહીંયા સર્વત્ર આનંદી આનંદજ પ્રવર્તે છે. તારા તરફના સર્વ જગતાત્માઓ, જિનદર્શન જિનભક્તિ, સામાયિક કે અન્ય ધાર્મિક કાર્યો કરી સુખરૂપ પ્રવર્તતા હશે? વ્યવહારિક કાર્યે પણ ધર્મને ભૂલતા નજ હશે?

મહારાજ; અંજળિ જોડી હું બોલવા લાગ્યો-હું તેઓ, અને તમો-એકજરૂપ છીયે, એ આપની વાણી સર્વત્ર સૂર્યના કિરણો જેમ પ્રસરી રહી છે. આપની મૂર્તિએ સ્થાપન

થયેલાં જિનાલયો પ્રત્યે દરેક જગત આત્માઓ કે જે ભલે પુરૂષરૂપે હો, સ્ત્રી રૂપે હો, અતી ઉલ્હાસિત વૃત્તિયે મળીશકે ભેળી, જિનાલયમાં જઈ; અત્યંત કરૂણ પણ ભવ્ય રણવાદ્ય સ્વરથી, આપની સ્તુતિનો આરંભ કરે છે. આજકાલ એવી ભક્તિવાળા સાએ સો ટકાજ છે; પણ જ્યારે એ રણવાદ્ય અવાજથી આપની સ્તુતિનો આરંભ કરે છે, ત્યારે તેમના અંતઃકરણો દુકાનમાં, ઘરકાર્યમાં, સારામાઠા સમાચાર જાણવામાં, લડાઈની ખબરો, પરદેશ વસતાં સગાં, મિત્રોની ખબર-અંતર જાણવાની જિજ્ઞાસામાં, લક્ષ્મીના લેણદેણ-માં, બાલ બચ્ચામાં, કોર્ટ દરબારમાં કે અન્ય સ્થળે! યા આપનાજ ધ્યાનમાં હશે, એ મારાથી કહી શકાતું નથી. તે વખતની માનસિક ક્રિયાઓ તો........આપ સર્વત્ર જાણો છે. આપ સર્વજ્ઞ છો તો જાણી લેશો. સામાયિકમાં પણ હસાહસ ને મશ્કરી શિવાય બીજું કશું મારા દેખવામાં આવ્યું નથી. સામાયિક માટે તો આપની વાણી અચળજ છે. અને આ કલ્પવૃક્ષ સમ ફળદાયક, સામાયિક એકજ વખત, એકજ સત્યભાવથી, એકજ અંતઃકરણથી આદરે તો અને એકજ તન્મ્ય થઈ પુરૂં કરે તો અનેક ભવોના પાપો ધોઈ તિર્થંકર પદ બાંધે, એવું આપનું વદેલું સાચું નથી? આપેજ કહ્યું છે કે સામાયિક સાક્ષાત છે, સામાયિકમાંજ ખરો પશ્ચાતાપ થાયછે, ખરૂં જૈનનું તત્વ સમજાયછે, દરેકના મન શાંત કરી અનેક કષ્ટને હરનાર છે. હે જગતતારક! આ જગતના આત્માઓને સામાયિકનું માહાત્મ્ય બતાવી, તમારા જેવા ઉજવળ બનાવો, પણ મહારાજ! અમો ક્યાં ભાવિક છીયે? અમો તો દાંભિક જગતને છેતરનારા ખાલી ફોકટની ધાર્મિક કેશર બગાડનારા છીયે—કેશરના ટપકાં કરી જગતને જૈન હોવાનો દાવો કરી ઠગનારા છીયે. એકના બે, બેના ચાર કરનાર, ચોરી કરી યા "અહિંસા" નો ધર્મ જાણતાં છતાં કીડી, મંકોડા, કે કસાઈ ખાનેથી જીવો બચાવી "વિશ્વાસઘાતથી" મહાન મનુષ્ય દેહધારીના ગળાં પર અદ્રશ્ય છુરી ફેરવાનારા અમો કસાઈથી પણ નીચ "અહિંસાનું" ડોળ બતાવનારા છીયે. સાચું ખોટું કરી પરની લક્ષ્મી લુંટી લેવામાંજ અમારી વૃત્તિ સમાયલી એવા જે અમો નીચ વિષ્ટાના કીડાઓને "જિનપુજા" "જિનદર્શન" "સામાયિક" કેવી રીતે સમજાય? અમો તો "જ્યાંથી ધરે ત્યાંથી માર-તેનું દુઃખ પાપ ન ધાર" એ કહેવતને અનુસરી ચાલનારા છીયે. એકમેકની નિંદા કરવામાં એક્કા! પરની સ્ત્રીઓ નિહાળવામાં તત્પર! એકમેકની છાછાઓ તોડી પાડવામાં "શ્વાન" જેમ શૂરા! આપના કહેલા માર્ગથી ઉંધા ચાલનાર અધમમાં પણ અધમ છીયે. દેહ વેદનાએ પણ કદાચ કોઈ કાળે આપને યાદ કીધા હોય તો આપ જાણો. એથી વધારે શું કહું? ધાર્મિક કાર્યે તથા વ્યવહારિક કાર્યે પણ ધર્મને કોણ યાદ કરતું હશે એ પણ આપના જાણ બહાર નજ હોય એ અસંભવિત નથી.

મારા પ્રિય આત્મબંધુ, "મહાવીરપ્રભૂ" સ્વ કોમળ વાણીએ ઉચર્યા—સાંભળ! વીરની વાણી ફરી આ સાક્ષાત સાંભળ! તારા હૃદયમાં ભેગી રાખ, તને ભાણીજ ઉપયોગી થઈ પડશી. સાંભળ! પુરૂષ કે સ્ત્રી દેહધારી આત્માઓ જિનાલય પ્રત્યે જઈ રણવાદ્ય સ્વરથી ભક્તિગાન કરેછે, તેથી વીરના બંધુઓને કંટાળો આવતો નથી. તેઓ ગમે ત્યાં ચિત્ત રાખી ગમે તેની ભક્તિ કરે તેમાં અમારે શું? કશું લેવું દેવું નથી, તો હવે કે શોક કોને માટે કરીએ? એ દેહધારી આત્માઓ ક્રિયારૂપી કર્મ ધર્મ ભોગવતા આવ્યા છે અને હજુ ભોગવશે. અમો તો શિક્ષારૂપી શબ્દે વિંધીશું, તેમાં સમજે તો ભલા નહીં તો ભલે અક્રિયાઓ કરી મ્હોટી બલા વ્હોરે! જગત આખાનું સુખ દુઃખ ક્યાં સાંભળતાં બેસીયે. અમે અમારૂં કર્તવ્ય બજાવ્યું, તમે તમારૂં બજાવો.

દુનિયા આખી "જ" અક્ષરમાં દિવાની બની રહીછે. તેમની પ્રતી લાગણી પુર્વેના કર્મ-

ધર્માનુસાર ચાલતીજ રહી છે. અમોએ દીવો આગળ ધરી બતાવ્યું કે જુઓ, નિહાળો, નજર કરો, દુનિયાનું ક્ષણીક સુખ કેવું છે? જગતની માયા કેવી છે? દીવાને ઓળખી દીવાને ધરી એકાળજીથી અમારા રસ્તે ચાલ્યા આવો. માયામાં ફસાયલા માને?

"જ" અક્ષરના ત્રણ શબ્દો–"જર" "જોરૂ" "જમીન" પ્રત્યેના અર્થો ખૂબ સમજાવ્યા છતાં એકમેકનો વેરભાવ તજતા નથી. "જર" યાને લક્ષ્મી ક્ષણમાં એકના હાથમાંથી બીજા ના હાથમાં જતી રહેછે. "જોરૂ" જે વિષય સુખની મહારાણી ધર્મ માર્ગ પાસે પણ જવા દેતી નથી. "જમીન" એ શબ્દે તો આખા જગતનું સત્યાનાશ કરાવ્યું છે, એવું દુનિયાનું દુઃખ કહેતાં અને એ પ્રમાણેનું જોતાં અમને રડવું આવે છે, તે માટે ઘણા દુઃખી થઇએ છીએ. અમારો આત્મા ઘણો રીબાય છે, પણ અમો શાંત રહી બેસી રહીયે છીયે. અને એમ વાથીજ અમને ક્ષમાવાન માની પોતે પણ ક્ષમાગુણ આદરશે. ક્રોધીત થયે અમારા શબ્દની કીંમત થશે નહીં. "જ" અક્ષરનો ચોથો શબ્દ "જીવ" કહેતાં "આત્મા"ને ઓળખવા અમોએ કાંઈ ઓછા પ્રયાસો કીધા છે! પણ કોયલા કદી હજાર સાબુએ ધોયે થોડાજ ધોળા થવાના? એતો આપોઆપ અમારા વચનરૂપ અગ્નિથી બળી ઉજ્વળતા પામશે. વિશ્વાસઘાતીઓને ઉગરવા રસ્તો નથી. જ્યારે એ વિશ્વાસઘાતના મહા પાપને સમજી અન્યાયથી બચશે–લોભની ભાર્યા કૂલટાને તજશે ત્યારેજ તેમને ભક્તિનો માર્ગ જડશે. અન્યાયથી મેળવેલ લક્ષ્મીથી દાનની પણ સાફલ્યતા નથી. વળી આજકાલ કેટલાક નિર્દયી માબાપો સ્વકન્યાઓ વેચે છે અને દ્રવ્ય એકઠું કરે છે, તેઓનું એક પણ પૈસો ખાનાર પોતાનું બધું પુન્ય ખોઇ બેસે છે. એ તો તું કહેતાં ભૂલ્યો હતો, પણ વીરની જાણ બહાર ન હતું. ઉપદેશ કામ આવે? નજ આવે. અમારી વાણીથી પથ્થરો પીગળ્યા, પણ નિર્દયી હૃદયો ન પીગળ્યાં. એઓએ સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી કાર્ય ચાલુજ રાખ્યું છે માટે વીરની તરફથી તું ફરી ફરી કહેજે.

'તમો આદરોછો તે કાર્ય સારાં નથી, તમો ચાલો છો તે માર્ગ સારો નથી, તમારો માર્ગ કાંટાઓથી ભરપૂર છે. અમારા ખરા માર્ગે ચાલો. તમો! પોતાને ઓળખો. તું કોણ છે! ક્યાંથી શા માટે આવ્યો! તારૂં કર્તવ્ય શું છે! તે કર્તવ્ય આદરી પૂર્ણ કર્યું છે! વગેરે અમારા મુખ્ય વિચારોને સ્થાન આપો. "જ" ના ચોથા શબ્દ "જીવ" તેને ઓળખો. અમારા પુસ્તકોનું રહસ્ય સમજો. પોથીના અધૂરા સિદ્ધાંતો ગ્રહણ કરશો તો પસ્તાશો. વધારે શું કહીએ? અમારી વાણીથી દેવાનો મોક્ષપદ પામ્યા છે. તમો તો સારા નરસાનો વિચાર જાણનારા–અમારૂં વદેલું સારીરીતે સમજી શકનારા છો, તો સમજો જાણો, સિદ્ધ રસ્તે ચાલી અમારા જેવા થાઓ અને અમારી પાસે આવો.!"

એટલું કહી મહાત્મા મહાવીર અંતર્ધ્યાન થયા અને હું રખડતોજ રહ્યો.

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
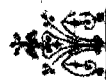
आर्य और अनार्योंके भेद

(ले०—मास्टर बंशीधर जैन, ललितपुर)

मनुष्य दो प्रकारके हैं:—१ आर्य, २ म्लेच्छ।

आर्य दो प्रकारके हैं:—१ ऋद्धि-प्राप्त आर्य, २ अनृद्धि-प्राप्त आर्य।

१ अनृद्धि-प्राप्त आर्य ५ प्रकारके हैं:—१ क्षेत्र आर्य, २ जाति आर्य, ३ कर्म आर्य, ४ चारित्र आर्य, ५ दर्शन आर्य।

१ क्षेत्र आर्य—जो काशी, कोशल आदि उत्तम क्षेत्रमें उत्पन्न हुए हों।

२ जाति आर्य—जो इक्ष्वाकु वंश, भोज वंश आदि उत्तम वंशमें उत्पन्न हुए हों।

३ कर्म आर्य—ये ३ प्रकारके हैं:—सावद्य-कर्म आर्य, २ अल्पसावद्य-कर्म आर्य, ३ असावद्य-कर्म आर्य।

१ सावद्य-कर्म आर्य:—पाप सहित जीविका करनेवाले अव्रती।

२ अल्पसावद्य-कर्म आर्य—अन्यायका त्याग कर न्यायरूप यत्नाचारपूर्वक बहुत पाप सहित जीविका करनेवाले अणुव्रती श्रावक।

३ असावद्य-कर्म आर्य—समस्त पापरूप कार्यका मन वचन कायसे त्याग कर कर्मोंके क्षय करनेमें उद्यमी होनेवाले निर्ग्रंथ मुनि।

सावद्य-कर्म आर्य ६ प्रकारके हैं:—१ असि-सावद्य-कर्म आर्य, २ मसि-सावद्य-कर्म आर्य, ३ कृषि-सावद्य-कर्म आर्य, ४ विद्या-सावद्य-कर्म आर्य, ५ शिल्प-सावद्य-कर्म आर्य, ६ वाणिज्य-सावद्य-कर्म आर्य।

१ असि०—खड्गादिक आयुध बाँधकर जीविका करनेवाले।

२ मसि०—धन सम्पत्ति आदिके आमद व खर्चके हिसाब व लेखा आदिक लिखकर जीविका करनेवाले।

३ कृषि०—खेतीसे जीविका करनेवाले।

४ विद्या०—आलेख्य, गणित, शास्त्रादिक ७२ कला इत्यादिक विद्याओंको पढ़ानेसे जीविका करनेवाले।

५ शिल्प०—नाई, धोबी, सुनार, कुम्हार आदिका शिल्प कर्म करके जीविका करनेवाले।

६ वाणिज्य०—नाना प्रकारके द्रव्यको खरीद बेचकर जीविका करनेवाले।

४ चारित्र आर्य २ प्रकारके हैं:—१ अभिगत-चारित्र-आर्य, २ अनाभिगत-चारित्र आर्य।

१ अभिगत-चारित्र आर्य:—बाह्योपदेशकी अपेक्षा नहीं करके चारित्र-मोहके उपशम तथा क्षयसे आत्माकी उज्वलतारूप चारित्र परिणामको प्राप्त करनेवाले उपशांतकषाय व क्षीणकषाय गुणस्थानके धारक मुनि।

२ अनभिगत-चारित्र आर्य:—चारित्र मोहके क्षयोपशमसे और उपदेशके निमित्तसे संयम परिणामको ग्रहण करनेवाले।

५ दर्शन आर्य १० प्रकारके हैं:—ये दस

भेद दर्शन—आत्म--श्रद्धान—के दस भेदोंकी अपेक्षासे हो जाते हैं।

२ ऋद्धि-प्राप्त आर्यः—ये भी नीचे लिखी आठ ऋद्धियोंके कारण ८ प्रकारके हैं:—

१ बुद्धि, २ क्रिया, ३ विक्रिया, ४ तप, ५ बल, ६ औषधि, ७ रस, ८ क्षेत्र

१ बुद्धि ऋद्धिः—यह १२ प्रकार की हैं।

(१) **केवल ज्ञानः**—लोकालोकवर्ती समस्त पदार्थोंके और उनके गुण पर्यायोंको क्रमरहित प्रत्यक्ष जाने सो केवलज्ञान ऋद्धि है।

(२) **मनःपर्यय ज्ञान**—जो अन्य अनेक जीवोंके मनमें चिंतवन किये हुए मूर्त पदार्थोंको प्रत्यक्ष जानें।

(३) **अवधिज्ञान**—द्रव्य क्षेत्र काल भावकी मर्यादासहित मूर्तीक पदार्थोंको प्रत्यक्ष जानें।

(४) **बीज-बुद्धि**—जैसे अच्छी रीतिसे बोया गया एक बीज कालादिककी सहायतासे अनेक बीजोंका देनेवाला होता है। ऐसे ही मन-इन्द्रियावरण और वीर्यांतरायके क्षयो-पशमकी अधिकतासे एक बीज पदको ग्रहण करनेमें अनेक पदके अर्थोंका ज्ञान होना।

(५) **कोष्ठ-बुद्धि**—परके उपदेशसे ग्रहण किये हुए शुद्ध अनेक अर्थोंको जिस अवसरमें देखो तभी बुद्धिमें जैसेके तैसे रहैं, घटें बढ़ें नहीं, अक्षर आगे पीछे नहीं हो। जैसे मकानमें कई कोठरी है। उनमें भिन्न २ प्रकारके धान्य रक्खे हों तो वे एकमेक नहीं होते जुदा ही बने रहते हैं।

(६) **पादानुसारी**—जो ग्रन्थमेंसे आदि, मध्य, अंतका एक पदका अर्थ श्रवण करने मात्रसे अवशेष समस्त ग्रंथका व अर्थका जानना।

(७) **संभिन्नश्रोतृत्व**—किसी संयमी मुनिके तप विशेषके बलसे प्रगट होना कि जिससे १२ योजन लम्बा ९ योजन चौड़ा चक्रवर्तीके कटकके हाथी, घोड़े, ऊँट आदिके नाना प्रकारके शब्दोंका एक कालमें शब्द श्रवण कर लें।

(८) **दूरादास्वादन**—तपके प्रभावसे रसनेन्द्रियावरण, श्रुतज्ञानावरण और वीर्यांतरायके क्षयोपशमसे ९ योजनसे भी दूरके रसके आस्वादनकी सामर्थ्य प्रगट हो।

(९) **दूरादाघ्राणसमर्थता**—ऐसे ही दोनों आवरण और घ्राणेन्द्रिय-आवरणका क्षयोपशमसे ऐसी शक्ति उत्पन्न हो। ९ योजनसे भी दूरकी वस्तुकी गंध ग्रहण है।

(१०) **दूरदर्शकसमर्थता**—तीनों आवरणोंके क्षयोपशमसे ऐसी शक्ति प्रगट हो जिससे नेत्र इन्द्रिय विषय ४७२६३२० योजनसे भी दूरकी वस्तु देख ले।

(११) **दूरस्पर्शकसमर्थता**—तीनों आवरणोंके क्षयोपशमसे स्पर्शन इन्द्रियमें ऐसी शक्ति प्रगट हो जो ९ योजनसे दूरके विषयको जान ले।

(१२) **दूरश्रवणसमर्थता**–तीनों आवरणोंसे क्षयोपशमकान १२ योजन भी अधिक दूरकी बात श्रवण कर ले।

(१३) **दशपूर्वत्व**–तपके प्रभावसे १० वें पूर्वके जाननेका सामर्थ्य जब प्रगट होजावे तब रोहिणी आदि अनेक विद्या देवता, मुनि, चलायमान करनेको प्रगट होती हैं। परन्तु उनके चलायमान न हो ध्यानमें दृढ़ रहना।

(१५) **चतुर्दशपूर्वत्व**–समस्त श्रुतज्ञानका धारक होना।

(१६) **निमित्त ज्ञान**–इसके ८ अंग है:—

(१) **अंतरीक्ष**–आकाशमें सूर्य चन्द्रमा ग्रह नक्षत्र तारादिकों उदय अस्तादिक देखकर भूत भविष्यत वर्तमानकी बात जानना।

(२) **भौम**—पृथ्वीकी कोमलता कठोरता सचिक्कणता लक्षण देखकर उस क्षेत्रमें वृद्धि हानि, राजादिककी हार जीत और भूमिके भीतरके सुवर्ण आदि जानना।

(३) **अंग**—आंगोपांग देखकर तथा स्फोटनादि देखकर भावी सुख दुःख जानना।

(४) **स्वर**—अक्षर अनक्षर रूप शुभ अशुभ शब्दको श्रवण कर इष्ट अनिष्ट फलका जानना।

(५) **व्यंजन**—मस्तक मुख ग्रीवादिकमें तिल मसा लहसन आदिक देखकर त्रिकालसंबंधी सुख दुःख जानना।

(६) **लक्षण**–श्रीवृक्षका लक्षण स्वस्तिक जो साथिया ताका लक्षणादि शृंगार झारी कलशादि लक्षण शरीरमें देखते है त्रिकाल समाधी स्थान मरण ऐश्वर्यादिकका जानना।

(७) **छिन्न**–वस्त्र शास्त्र छत्र उपानद जो पगरखी अर आसन शयनादिकको शस्त्र–कंटक–मूषादिक कर छिदा देखकर त्रिकाल सम्बंधी लाभ अलाभ सुखदुःखको जानना।

(८) **स्वप्न**–वात पित्त कफके प्रकोप रहित पुरुषको पीछली रात्रिका भागमें स्वप्नमें चन्द्रमा सूर्य पृथ्वी पर्वत समुद्रके मुखमें प्रवेश करना तथा समस्त पृथ्वी मंडलको आच्छादन करना आदिक तो शुभ हैं और घृत तैलकर लिप्त अपनी देहको, खर ऊँट उपर चढ़ दक्षिण दिशामें गमन करना आदि अशुभ स्वप्न हैं। उनको जानकर आगामी काल जीवता मरणा सुखदुःखादिका ज्ञान है।

(१६) **प्रज्ञा श्रमणत्व**–किसी मुनिके अत्यन्त श्रुत ज्ञानावरण व वीर्यांतरायके क्षयोपशमतें ऐसी असाधारण बुद्धिकी शक्ति प्रगट होय कि द्वादशांग चतुर्दश पूर्वका अध्ययन ज्ञान विना हीं अति सूक्ष्म तत्वको संशय रहित सत्यार्थ निरूपण करै जिसको कि १४ पूर्वके धारी श्रुतकेवली ही जाने। अन्य ज्ञानी जाननेमें समर्थ न हों।

(१७) **प्रत्येक बुद्धता**–परके उपदेश विना ही अपनी शक्ति विशेषतेंही ज्ञानके तथा संयमके विधानमें निपुणपणा होय।

(१८) **वादित्व**—इन्द्रादिकोंके प्रतिपक्षी होनेपर भी विवाद कर उनको उत्तररहित कर दे और अन्य मतके समस्त छिद्रोंको जान ले। आप किसीसे न जीता जाकर परको तिरस्कृत कर दे सो वादित्व नामकी ऋद्धि है।

(२) **क्रिया ऋद्धि**—दो प्रकारकी हैं:—१ चारणत्व, २ आकाश-गामित्व।

(१) **चारणत्व**—यह अनेक प्रकार है, परन्तु मुख्यतया इसके सात भेद हैं :—

(१) **जल-चारण**—नदी तालावादिकके ऊपर भूमिवत् पैर उठाकर गमन करै और जलकायके जीवोंकी विराधना न हो।

(२) **जंघा-चारण**—भूमिसे ४ अंगुल ऊंचा आकाशमें जंघाओंको शीघ्रतासे उठाते रखते हुए सैकड़ों हजारों योजन गमन करना।

(३) **तंतु-चारण**—तंतुके ऊपर गमन करै परंतु तंतु नहीं टूटे और न जीवोंकी विराधना होने पावे।

(४) **पुष्प-चारण**—पुष्पोंके ऊपर गमन करै और पुष्पोंके जीवोंकी विराधना न हो और न पुष्प ही टूटने पावें।

(५) **पत्र-चारण**—पत्तोंके ऊपर गमन करै परन्तु पत्ते न टूटें और न जीवोंकी विराधना होने पावे।

(६) **श्रेणी-चारण**—आकाशकी श्रेणीमें गमन करै और जीवोंकी विराधना न होने पावे।

(७) **अग्निशिखा-चारण** अग्निकी शिखाके ऊपर गमन करै परन्तु अग्निकायके जीवोंकी विराधना नहीं हो सके और न शरीर जल सके।

(२) **आकाश-गामित्व**—पर्यंकासनसे अथवा खड्गासनसे चरणोंको बिना हलाये चलाये ही आकाशमें गमन करनेकी सामर्थ्य।

(३) **विक्रिया** ऋद्धि अनेक प्रकार है:—

(१) **अणिमा**—अणुमात्र सूक्ष्म शरीर कर लेनेकी सामर्थ्य।

(२) **महिमा**—मेरु पर्वतके समान बड़ा शरीर कर लेनेकी सामर्थ्य।

(३) **लघिमा**—हवासे भी अधिक हलका शरीर कर लेनेकी सामर्थ्य।

(४) **गरिमा**—भारी—वज़नी—शरीर कर लेनेकी सामर्थ्य।

(५) **प्राप्ति**—भूमिपर बैठे २ अँगुलीके अग्र भागसे मेरुके शिखरको, सूर्य-चंद्रमाके विमानको स्पर्श कर लेनेकी सामर्थ्य।

(६) **प्राकाम्य**—जलमें भूमिकी नाईं और भूमिमें जलकी नाईं गमन करनेकी सामर्थ्य।

(७) **ईशत्व**—त्रैलोक्यका प्रभुपना प्रगट करनेकी सामर्थ्य।

(८) **वशित्व**—सर्व जीवोंको वश कर लेनेकी सामर्थ्य।

(९) **अप्रतीघात**—आकाशमें गमनागमन करनेकी तरह पर्वतमें भी गमन करनेकी सामर्थ्य।

(१०) **अन्तर्धान**—अदृश्य होनेकी सामर्थ्य।

(११) **कामरूपित्व**—मन-चाहे जैसा सुन्दर रूप बना लेनेकी शक्ति। इत्यादि।
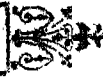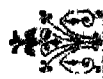
(४) **तप ऋद्धि**—सात प्रकारकी है:—

(१) **उग्रतप**—उपवास बेला तेला पंचोपवास पक्षोपवास मासोपवास आदि अनशन तपके भेदोंमेंसे किसी एक तपका आरम्भ करके कठिनसे कठिन विघ्न आनेपर भी उस तपको नहीं छोड़नेकी सामर्थ्य।

(२) **दीप्ततप**—बेला तेला पंचोपवासादि निरंतर महान उपवासादि करते हुए भी मन वचन कायका बल दिनोंदिन बढ़ता जाय और मुखमें दुर्गंध न होकर कमलादिककीसी सुगंध प्रगट हो और शरीरकी महान् दीप्ति प्रगट होना।

(३) **तप्ततप**—भोजन किया हुआ आहार मल-मूत्रादि व रुधिरादिकरूप न होकर तप्तायमान लोहेकी कढ़ाहीमें जल शुष्क हो जानेकी तरह शीघ्र शुष्क हो जावे।

(४) **महातप**—सिंह-क्रीड़न आदिक महान् तपोंके करनेमें उद्यमी हो जाना।

(५) **घोरतप**—ज्वरादिक नाना प्रकारके रोगोंसे पीड़ित हो जानेपर भी अनशनादिक कायक्लेशको न त्यागना, किसीका शरण न लेना, इलाज न करना, पर्वतादि विषमभूमि श्मशान भूमिमें भयानक वनमें ही विचरना।

(६) **घोरपराक्रम**—अनेक रोगों सहित पूर्वोक्त निर्जन स्थानमें प्रीतियुक्त गृहीत तपके बढ़ानेमें तत्पर होना।

(७) **ब्रह्मचर्य**—चिरकालपर्यंत अचल ब्रह्मचर्य पालकर प्रकृष्ट चारित्रमोहके क्षयोपशमसे खोटे स्वप्नोंका न होना।

(५) **बल ऋद्धि** तीन तरहकी है:—

(१) **मनोबल**—अन्तर्मुहूर्तमें ही समस्त द्वादशांग श्रुतज्ञानके अर्थ विचारनेकी शक्ति।

(२) **वचनबल**—अन्तर्मुहूर्तमें ही समस्त श्रुतज्ञानके उच्चारण करनेकी शक्ति, अविरत उच्च स्वरसे उच्चारण करते रहनेपर भी न किसी प्रकारका खेद हो और न कंठही सके।

(३) **कायबल**—मासोपवास चातुर्मासोपवास संवत्सरपर्यंत प्रतिमायोग धारण करनेसे भी शरीरमें कोई क्लेश न हो।

(६) **औषधि ऋद्धि** आठ प्रकारकी है:—

(१) **आमर्षौषधि**—हाथ-पैरोंमें ऐसी सामर्थ्यका हो जाना कि जिसके स्पर्शमात्रसे रोग दूर हो जायँ।

(२) **क्ष्वेलौषधि**—जिस शक्तिसे क्ष्वेल-कफसे ही रोग नष्ट हो जायँ।

(३) **जल्लौषधि**—जिस शक्तिसे जल्ल-पसेवसे ही रोग नष्ट हो जायँ।

(४) **मलौषधि**—जिस शक्तिसे कर्ण-मल, दंत-मल, नासिका-मलमें ही रोगके नाश करनेकी शक्ति हो जाय।

(५) **विडौषधि**—जिससे विष्टादिमें रोगके नाश करनेकी शक्ति हो जाय।

(६) **सर्वौषधि**—जिस शक्तिसे अंग, उपंग, नख, दंत, केशादिकके स्पर्शनमात्रसे रोग नाश हो जायँ या इनके स्पर्शन की हुई हवा ही दवारूप हो जाय।

(७) **आस्याविष**—जिस शक्तिसे मुनके मुखमें प्राप्त हुआ उत्कृष्ट विष भी निर्विष हो जाय अथवा जिनके मुखसे निकले हुए

वचनोंको सुनकरमहान् विषैले जन्तु भी विष-रहित हो जाँय।

(८) दृष्ट्याविष—जिस शक्तिसे मुनकी दृष्टिके पतनमात्रसे उत्कृष्ट विषसे दूषित हुआ जीव विषरहित हो जाय।

(७) **रस ऋद्धि** छः प्रकारकी है:—

(१) **आस्याविषा**—किसी मुनिके उत्कृष्ट तपके प्रभावसे ऐसी शक्ति उत्पन्न हो जाय कि यदि वह किसीसे कहै कि 'तू मर जा' तो तत्क्षण वह महाविषसे व्याप्त होकर मर जाय।

(२) **दृष्टिविषा**—जिस उत्कृष्ट तपके प्रभावसे मुनि क्रोध कर जिस ओर देखें वह उसी समय महाविषसे व्याप्त होकर मर जाय।

(३) **क्षीराश्रावी**—जिस शक्तिके प्रभावसे हस्तमें प्राप्त हुआ नीरस भी आहार क्षीर रसरूप हो जाय।

(४) **मध्वाश्रावी**—जिस शक्तिके प्रभावसे हस्तपुटमें आया हुआ नीरस भी आहार मधुर रसरूप परिणत हो जाय अथवा जिससे वचनमें ऐसी सामर्थ्य प्रगट हो दुःखकर पीड़ित श्रोताजनोंको मिष्ट भावैं।

(५) **सर्पिराश्रायी**—जिसके प्रभावसे हस्तपुटमें प्राप्त हुआ रूक्ष अन्न भी घृत रसरूप हो जाय।

(६) **अमृताश्रायी**—जिसके प्रभावसे हस्तपुटमें प्राप्त हुआ चाहे जैसा भी आहार अमृतरूप हो जाय।

(८) **क्षेत्र ऋद्धि** दो प्रकारकी है:—

(१) **अक्षीण महानस**—लाभांतरायके क्षयोपशमकी आधिक्यसे तपस्विओंके ऐसी शक्ति प्रगट हो जिसके प्रभावसे मुनिको आहार देनेवालेके यहाँ इतनी भोजन सामग्री हो जाय कि चक्रवर्तीका कटक भी जीम जाय तो भी वह निवटे न।

(२) **अक्षीण संवास**—उस विचित्र शक्तिका नाम है जिसके प्रभावसे मुनीश्वर जिस क्षेत्रमें बसें उसमें देव मनुष्य तिर्यंच परस्पर निराबाध सुखसे रहें।

नोट—यह आविष्कारोंका जमाना है। आजकल आविष्कारोंसे ही विद्वत्ताकी उच्चता मानी जाती है। वर्तमानमें पाश्चात्य देश आविष्कारोंकी खानि हैं। उन्होंने दुनियाँ भरको अपने ऊपर मुग्ध कर रक्खा है। पर हम पूछते हैं कि उक्त ऋद्धियें क्या किसीके अभी तक ध्यानमें आई हैं? ये अभी आविष्कार और उन्नतिके गर्भमें ही छुपी हुई हैं। भारत वर्षमें इनका आविष्कार, बहुत पहिले हो चुका है, इनको पुनः प्राप्त करना भोगविलासी पश्चिमियोंके हाथमें नहीं, इन्हें अगर कोई प्राप्त कर सकेगा तो परिग्रह-त्यागी एक भारतवर्ष ही। ये उसकी पैत्रिक-संपत्ति भी हैं।

संपादक।

मोहिनीका अयोग्य विवाह।

(लेखक--दुलीचंद सिंघई)

पंडित प्रीतमलाल एक छोटी पाठशालाके अध्यापक हैं। उनको १२) रुपया मासिक वेतन मिलता है। पहिली स्त्रीसे तीन पुत्र तथा तीन पुत्रियाँ हुई थीं, परन्तु एकके पीछे एक स्वर्गवासी हो गईं। प्रीतमलालकी पत्नी अंतिम पुत्रके शोकको सहन न कर सकी। वह रात्रि-दिन रुदन किया करती थी, खाना-पीना भी अल्प रह गया था। यद्यपि पं०जी उसको नाना प्रकारसे समझाते थे परन्तु वह पुत्र-शोकको नहीं त्याग सकी। पश्चात् उसे भी वही गति प्राप्त हुई! प्रितमलाल एक कुलीन ब्राह्मण थे। इस कारण कई एक महाशय विवाहके लिए चक्कर लगाने लगे, तथा एक दूसरेसे अधिक रुपयोंकी बात-चीत करने लगे। अंतमें गोपाललाल द्विवेदीने अपनी भगिनीका विवाह ९००) रुपया देकर निश्चय किया।

गोपाललाल द्विवेदी कलेक्टरके आफिसमें नौकर थे तथा २००) रुपया मासिक मिलता था। उनके एक बहिन तथा एक वृद्धा माता थी। कुलमें कोई कलंक लग जानेसे उनका आजतक विवाह नहीं हुआ था। उनकी बहिन भी इस समय १६ वर्षकी युवती थी। कुल-कलंकके कारण अभीतक उसका विवाह नहीं हो सका था।

ऊपर कहे अनुसार रमाबाईका विवाह प्रीतमलालके साथ नक्की हो गया। प्रीतमलाल भी ९००) रुपया तथा १६ वर्षकी सुन्दर युवती पाकर अत्यंत सन्तुष्ट हुए। रमाबाईने एक कन्याशालामें अभ्यास किया था। सीना-पिरोना रसोई बनाना आदि गृहस्थीके कामोंमें यह अत्यंत चतुर थी, कारण उसकी माताने उसे ८ वर्षकी वयसे ही अपने साथ रसोईका काम सिखाया था, इस कारण वह नाना प्रकारके स्वादिष्ट पकवान बनाना सीख गई थी।

इस तरहकी रूपवती और गुणवती स्त्रीका प्राप्त होना प्रीतमलालका सौभाग्य ही कहा जा सकता है। रमामें सर्व गुणोंके उपरांत एक यह भी गुण था कि वह शांत-स्वभावी तथा सुशील थी, इस कारण ऐसी पत्नी पाकर प्रीतमलाल अपने भाग्यकी सराहना किया करते थे। दोनों पति-पत्नी सानंद जीवन व्यतीत करने लगे। एक वर्ष बाद एक कन्या उत्पन्न हुई, उसका नाम 'मोहिनी' रक्खा गया। दोनों उस पुत्रीका लालन-पालन अत्यंत प्रेमसे करने लगे। प्रीतमलाल स्कूलसे आकर घंटों तक उसको हँसाया करते तथा स्वयं आनंदित होते थे। मोहिनीकी उमर जब पाँच वर्षकी हुई तब उसे शिक्षण देना आरंभ किया गया। सात वर्षकी उमरमें कन्या लिखना पढ़ना अच्छी तरह सीख गई। सात वर्ष पूर्ण होते ही रमाके मनमें उसके विवाहकी चिन्ता उत्पन्न हुई। पुत्रीके विवाहके लिए अपने पतिसे पैसा एकत्रित करने बाबत् बार सूचना करती थी कि तनख्वाह-

मेंसे कुछ बचत अवश्य करते जाइए, कारण विवाहके समय इतनी बड़ी रकम कहाँसे आवगी!

प्रीतमलालने पत्नीके कहनेकी ओर एक दो वर्षतक कुछ भी ध्यान नहीं दिया, परन्तु जब मोहिनी ८ वर्षकी हुई तब उन्हें भी चिन्ता हुई। उन्होंने सोचा कि २) रुपया मासिक अगर बचत भी की जाय तो उससे क्या हो सकता है? पति-पत्नी दोनों विवाह बाबत नाना प्रकारके विचार करने लगे। रमाने अपनी पुत्री अपनेही समान गुणवती बनाई थी। पढ़ने-लिखनेमें वह मातासे भी होशयार थी। तीन वर्षमें मातृभाषाके प्रसिद्ध २ साहित्यके ग्रंथ पढ़ डाले। गणितमें भी अच्छी योग्यता प्राप्त कर ली। रूप-सौन्दर्यमें मातासे भी कई गुणी चढ़ी बढ़ी थी। परन्तु अफसोस कि प्रीतमलालको तलाश करनेपर भी उत्तम वर नहीं मिला। मोहिनी १२ वर्षकी हो गई, अतएव घबड़ाकर कानपुरमें ५००) रुपया देकर संबंध निश्चित किया। २५०) रुपया पहिले दिये तथा २५०) रुपया विवाह बाद देंगे ऐसा ठहराव किया। परन्तु शोक है कि प्रीतमलाल मात्र २००) रुपया एकत्रित कर वरके पिताको दे सके। ५०) रुपया कम मिलनेके कारण वरके पिताने साफ कह दिया कि "बाकीका पचास रुपया जबतक नहीं मिलेगा तब तक भाँवरें नहीं पड़ेगीं" आखिर प्रीतमलालने हाथ-पैर जोड़कर किसी तरह भावरें पाड़ दीं, परन्तु शर्त यह ठहरी कि जबतक ५०) रुपया आप हमें न दे देंगे तबतक तुम्हारी पुत्रीको हम भेजेंगे नहीं। वरपक्षके सगे-सम्बन्धियोंको उनकी इच्छानुसार पहरामनी न मिलनेसे वे भी कुपित हो गये।

तथा वरके पिताने भी कहा कि हमको भी आपने क्या दिया है? हम भी अपनी पूरी पहरामनी लिये बगैर कदापि भोजन न करेंगे। आखिर ५०) रुपया एक पड़ौसीने सहायरूप प्रीतमलालको दिये, जिनको उसने उन लोगोंको देकर भोजन कराया। जिस-तिस प्रकारसे विवाह समाप्त हो गया। अब मोहिनीके बिदाका समय आ गया। इस समय मोहिनी माता-पिताके वियोगके कारण अत्यंत रुदन करती थी। रमा भी अपनी प्राणोंसे प्यारी पुत्रीके वियोगसे तथा कठोर हृदय सास सुसर मिलनेके कारण अत्यंत चिन्तातुर थी। अंतमें वज्र हृदय करके माता पिताने पुत्रीको बिदा कर दिया। बिदा करते समय प्रीतमलाल अपने धन-लोलुपी समधीके सामने दोनों हाथ जोड़कर निवेदन करने लगे कि—"मान्यवर! अभी तक मोहिनी हमारी पुत्री थी, परन्तु अब आपकी हो गई। मेरे एक ही संतान होनेके कारण उसका अत्यंत लाड़-प्यारसे प्रतिपालन हुआ है, यह अत्यंत गुणवती तथा सुशील है। गृहस्थीके कार्योंमें कुशल है। मैं धनाभावके कारण आप जैसे कुलीन महाशयको संतुष्ट नहीं कर सका, इस कारण आप हमारे ऊपर क्षमा करके दया भाव रखना।"

ये करुणाजनक वाक्य निष्ठुर हृदय-वरपक्षवालोंको जरा भी द्रवित न कर सके।
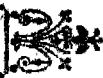
प्रीतमलालकी बात सुनी अनसुनी करके वरके पिताने उलटा ऐसा कहा "जैसे बने कृपया ५०) रुपया शीघ्र ही भेज देना उसके बाद हम तुम्हारी पुत्रीको भेज देंगे"

समधीकी इस निष्ठुरतासे प्रीतमलाल हृदयमें अत्यंत दुःखित हुए तथा मूर्छित होकर गिर पड़े, कारण अपनी कोमल हृदय-वाली कन्याको ऐसे निष्ठुर मनुष्योंके हाथमें देना क्या मनुष्यत्वका काम है? एक दीर्घ निःश्वास लेकर मनमें कहा हे प्रभो! क्या इस भारत-वर्षमें स्त्रियोंको सुख बदा ही नहीं है, क्या कारण है कि इस भारतमें कन्याओंको विवाहके बाद ऐसे दारुण दुःख भोगना पड़ते हैं!

मोहिनी सासरेमें पहुँच गई, परन्तु सासने उसके गुण तथा स्वरूपकी ओर रंच-मात्र भी ध्यान न देकर सबसे पहिले यही प्रश्न किया कि "मेरे लिए कितने रुपयाकी पह-रामनी आई है?"

पतिके कहनेसे उसे मालूम हुआ कि अभी तो ठहरावमें भी ५० रुपया बाकी हैं। तब तो उसने मोहिनीके माता-पिताको खोटी गालियाँ देना प्रारंभ कर दीं; इतना ही नहीं उसने अपने पतिको भी दो चार खोटे शब्द सुना दिये। पतिने अपनी क्रोधी पत्नीको समझाया कि "मोहिनी अपने मा-बापकी इक-लौती पुत्री है इसलिए उसका पिता उसे लिवानेको जल्दी आवेगा, तथा उस समय अगर अपनी शर्तमूजब ५०) रुपया नहीं लावेगा तो अपन मोहिनीको कदापि न भेजेंगे"

इस वाक्यसे मोहिनीकी सासको जरा संतोष हुआ। वह अत्यंत कर्कश स्वभाववाली थी, दो चार दिन क्रोधान्ध होकर बहूसे बोली भी नहीं। उसके बाद वह मोहिनीको ५०) रुपया बाबत ताने मारने लगी। उसको भोजन भी नियमसर नहीं देती, सोनेके लिए योग्य बन्दोवस्त नहीं था। अतएव वह धरतीपर ही सो जाया करती। कभी २ तो सासके पैर दाबते २ उसको निद्रा आने लगती तब तक भी वह सोने नहीं देती।

एक दिन पैर दाबते २ मोहिनीको इतने जोरसे निद्रा आ गई कि उसका सिर सासके पैरोंपर गिर पड़ा। वह शीघ्र ही होशमें आई तथा सिर उठाना ही चाहती थी कि सासकी नींद खुल गई और उसने क्रोधमें आकर एक ऐसी लात मारी कि वह बेचारी चार हाथ दूर जा गिरी, उसके सिरमें जोरसे लग जानेके कारण रक्त बह निकला। इतना होते हुए भी मोहिनी धीरे २ रुदन करती हुई अपने सोनेके स्थानमें चली गई। रक्त अधिक निकलनेके कारण वहाँ पहुँचते ही वह अचेत हो गई। सबेरे कुछ होश आया।

उसकी सास जब सबेरे उठी तथा अपने पलँगके पास खूनाखून देखा तो खड़ी होकर रह गई, कई और जगह भी रक्तकी बूंदे पड़ी थीं। इतना ही नहीं खूनकी धारा पलँगके पायोंपर भी पड़ी थी। उसने विचार किया कि शायद रात्रिको जो मैंने लात मारी थी उसीसे मोहि-नीका सिर फूट गया होगा।

अपनी इस क्रूरतापर भी उसको जरा भी

पछतावा नहीं हुआ। उसने शीघ्र ही गरम पानीसे सर्व जगह साफ कर डाली, तथा अपने कमरेसे बाहर निकलकर मोहिनी ! मोहिनी ! ! करके पुकारने लगी।

मोहिनीको यथोचित सचेतनता प्राप्त नहीं हुई थी, परन्तु अपनी सासको पुकारती हुई जानकर धीरेसे उत्तर दिया, क्या है मा ! क्या कहतीं हो ?

मोहिनी पूर्ण उत्तर भी नहीं दे पाई थी कि वह उसके पास पहुँची और क्रोधमें मानो वह रात्रिकी घटनाका हाल कुछ भी न जानती हो इस तरह बोल उठी:—" आज तुम यह क्या ढोंग बनाये पड़ी हो ? क्या ऐसा ढोंग बनाकर तुम हमारी बदनामी करना चाहती है ? आज तेरे ससुरको आने दो, तब देखना क्या मजा मिलता है ! गरीब मा-बापकी लड़की हो कर इतनी सुख-यारी ! जब तुझको ढोंग बनाने थे तो विवाह किसलिए किया था ? पैसा खानेको तो घरमें नहीं और बड़े घरमें पुत्री सो व्याहेंगे ! परन्तु ध्यान रखना कि जो तेरा पिता अगर १५ दिनमें हमारे बाकीके ५०) रुपया न भेज देगा तो मैं अपने पुत्रका दूसरा विवाह किये बगैर कदापि न रहूँगी !

सासके इन कहनेपर वह कुछ भी बोल सके ऐसी शक्ति अभी उसमें नहीं थी। वह धीरे २ सचेतनावस्थामें आती जाती थी इतनेमें सासके इन शब्दरूपी वज्रबाणोंसे उसका हृदय फट गया। शिर घूमने लगा तथा आँखोंके सामने अँधेरा छा गया, इसलिये वह बिल्कुल अचेत हो गई।

पुत्र-वधूको अचेत देखकर सास घबड़ा गई और शीघ्र ही अपने पतिके पास आदमी भेजा कि आप शीघ्र ही घर आवें, जरूरी काम है। ससुरने आकर बहूको अचेत पड़ी हुई देखी पश्चात् मुँहपर पानीका छींटा लगाकर नाड़ी देखने लगा। नाड़ी अत्यंत धीरे २ चल रही थी। उसने अपनी पत्नीसे एका-एक अचेत पड़नेका कारण पूछा। उसने कहा कि रात्रिको जिस समयसे सोई है तबसे यह उठी भी नहीं। सवेरे जब मैं यहाँ आई तो वह इसी तरह पड़ी थी, इसलिए हमने तुमको शीघ्र ही बुलाया है। उसको कैसे चोट लग गई ? क्या हो गया ? वह हमको नहीं मालूम।

उसने पलँगपर उठाकर रक्खी तथा अनेक उपचार भी किये परन्तु उसे जरा भी चेत न हुआ। अंतमें उसके मनमें ऐसा विचार आया कि " जो वैद्य अथवा डाक्टरको नहीं बुलावेंगे तथा मोहिनीका जीवन समाप्त हो गया तो संसारमें मुँह दिखाना भारी हो जायगा, इस विचारके कारण गोविन्द शुक्ल एक डाक्टरको १) रुपया फीस ठहराकर लाये। डाक्टरने देख भाल कर कहा- ' इसके मस्तकमें गहरी चोट लगी है जो कि जल्दी अच्छी नहीं हो सकती। करीब १५ दिन तक बराबर इसकी दवा करना पड़ेगी। शरीरमें कम ताकती अधिक है, इसलिए शक्ति वर्धक दवा तथा पौष्टिक भोजन देना पड़ेगा।"

दवाकी लिस्ट भी डाक्टर साहिबने लिख दी जिसमें करीब ३ रुपयाका खर्च था । इस कारण शुक्लजी वैसे ही रह गये। अंतमें डाक्टर साहिबने तो घावके ऊपर मलूम-पट्टी लगा कर अपना रस्ता लिया । इधर पति-पत्नी विचार करने लगे कि अब क्या करना चाहिए !!

अनेक वाद-विवादके पश्चात् दोनोंका यह निश्चय हुआ कि " इसके पिताको बुलानेके लिए तार करना चाहिए और उसमें यह लिखना चाहिए कि "तुम्हारी पुत्री सख्त बीमार है इसलिए आप ५०) रुपया साथ लेकर आइए और उसे लेजाइए।

तार पाते ही प्रीतमलाल और रमाबाईके शोकका ठिकाना न रहा। एक ओर अपनी पुत्रीका मुख देखनेकी उत्कंठा और दूसरी ओर ५०) रुपया इकट्ठे करनेकी कठिनता! विवाह समय जिसरसे उधार लिया था अभी उनका भी रुपया पूरा नहीं चुका था। अंतमें प्रीतमलाल एक अपने मित्रके पास गये तथा तारको दिखाकर रुदन करने लगे। मित्रने इनको शीघ्र ही ५०) रुपया दे दिये। इतना ही नहीं उसने ५०) रुपया और भी दवा आदि खर्चके लिए दिये और उन्हें कानपुर शीघ्र रवाना कर दिया।

प्रीतमलाल कानपुरका टिकट लेकर रवाना हुए। गाड़ी १२ घंटेमें कानपुर प्लेटफार्मपर जा खड़ी हुई, वहाँपर पहुँचते ही प्रीतमलालके मनमें यह प्रश्न उठने लगा कि पुत्रीका मुँह देख सकूँगा या नहीं! इस शोकासे उसका मन अत्यंत शोकातुर हो रहा था। प्लेटफार्मसे बाहर निकल कर एक ताँगा भाड़ा करके शीघ्र ही अपने समधीकी दुकान पर पहुँचे। जातेके साथ ही उसने ५०) रुपया पहले देकर पुत्रीकी स्थितिका समाचार पूँछा कि किस कारणसे यह एकाएक इस तरह बीमार हो गई है?

शुक्लजीने उत्तर दिया कि "सबेरेके वक्त वह ऊपर चढ़ रही थी कि एकाएक उसका पैर फिसल गया तथा सिरमें अधिक चोट आ गई और अभी भी उसे आराम नहीं हुआ है। हम डाक्टरसे दवा करा रहे हैं, तथा जैसा वह कहता है उसी प्रकार सेवा शुश्रूषा करते हैं।

प्रीतमलालने कहा—मुझे आप शीघ्र ही घर ले चलिए। शुक्लजी शीघ्र ही उन्हें अपने घर मोहिनीकी सैयाके समीप ले गये। प्रीतमलाल मोहिनीको पहिचान भी न सके। ध्यानपूर्वक देखनेसे मालूम हुआ कि मोहिनी-का अब हाड़पिंजर ही शेष रह गया है। पुत्रीको देखकर अश्रुधारा बह निकली। पश्चात् हृदयको कड़ा कर पुत्रीकी निर्बल देहके ऊपर प्रेमपूर्वक हाथ रखके धीरे२ कहा:— " मोहिनी! बेटा मोहिनी!

संज्ञारहित मोहिनी उस समयमें अपने नेत्रोंको खोलकर पिताको देख अश्रुधारा बहाने लगी तथा बोली—पिताजी, आप आये! हमारी माता कहाँ है? हमें हमारी माताके पास शीघ्र ही ले चलो!

प्रीतमलालने अपनी पुत्रीसे अनेक प्रश्न

पूछनेका विचार किया था, परन्तु उसे अत्यंत निर्बल देख कुछ भी न पूँछ सके अंतमें विचार किया कि इतनी कमजोर हालतमें घर ले जाना यह अत्यंत कठिन है परन्तु उसको अपनी माताका अंतिम मिलाप अवश्य करा देना चाहिए। मोहिनीके ससुरने भी उनसे लिवा जानेको कहा, इस कारण घर ले जानेका प्रीतमलालने निश्चय कर लिया।

मोहिनीको पालखीद्वारा स्टेशनपर लाये तथा रेलद्वारा अपनी स्टेशनपर सकुशल लिया ले गये। स्टेशनसे डोलीद्वारा गाँवमें ले गये। जब गाँववालोंने डोली आती हुई देखी तो सब लोग उत्सुकतासे उसे देखने लगे। तथा उसके पास आये। पास आते ही शंकाका समाधान हो गया। जिसने मोहिनीकी दुःखित अवस्थाका वृत्तान्त श्रवण किया वे सर्व अत्यंत दुःखी हुए। मोहिनीकी माताने जब डोली-का परदा ऊँचा करके देखा तो अचेत होकर उसी समय पृथ्वीपर गिर पड़ी। पुत्रीकी अवस्था देखकर उसके कोमल हृदयपर गहरी चोट लगी तथा उसे निश्चय हो गया कि मोहिनी अब इस संसारमें थोड़े समयकी मिहमान है।

प्रीतमलालने अपनी पत्नीको समझाकर कहा कि अब चिन्ता किसलिए करती हो? पूर्व भवके पापोंका फल अपनको ही सहन करना पड़ेगा। जिस विवाहके लिए सैकड़ों रुपयाका खर्च किया था, उसका नतीजा अंतमें यह निकला! अस्तु मोहिनीको सावधा-नतासे डोलीमेंसे उतार कर पलँगपर सुला दो।

मोहिनी पलँगपर पड़ी है, माताकी ओर देखती हुई चौधारा अश्रु वर्षा रही है। वह स्पष्ट बोल भी नहीं सकती। मोहिनीके पास अनेक सगे सम्बन्धी बैठे हैं। उसकी करुणाजनक कहानीसे सबके हृदयमें सहानुभूति उत्पन्न हुई है। अनेकों स्त्रियाँ मोहिनीके पास कुछ भी सम्बन्ध न होते हुए भी उसकी स्थिति देखने आती हैं, कारण रमा तथा मोहिनी अपने गुणोंके कारण सारे गाँवको प्रिय थीं; मोहिनीको आये हुए सिर्फ २ घंटे हुए हैं कि एकाएक उसको स्वप्न आया और वह जोरसे बोल उठी--माता! हमारी रक्षा करो, अब मैं सासकी मारसे बच नहीं सकती। देखो! देखो! वह लकड़ी लेकर हमारे पास आ रही है और कहती है कि जो हमारे ५०) रुपया नहीं दिलाती है तो मैं तेरे प्राण ले लूँगी। मैंने अपने पुत्रका विवाह दूसरी जगह करना निश्चय कर लिया है, मुझे ५००) रुपया नगदी मिलनेवाले हैं। और तुमसे भी अच्छी बहू हमारे यहाँ आनेवाली है" ऐसा कह कर दो चार बार जोरसे चिल्लाई। आखिर थोड़ी देर बाद उसकी ज़बान हमेशाके लिए बंद हो गई। *

---

* गुजरातीसे अनुवादीत।

बुढ़ापेका स्वागत।

(ले०—बाबू खूबचन्द जैन, बबीना—झाँसी।)

विषय वासना हटी खुशीसे, मनकी मौज उड़ाता हूँ।
इसी सबबसे अरे बुढ़ापे!, तेरा स्वागत करता हूँ॥ टेक॥

तेरी आमदसे चिहरेपर, छटा अनोखी छाई है।
रही नहीं स्याही बालोंपर, साफ सफेदी आई है॥
नहीं रक्त रह गया गातसे, उठनेमें कठिनाई है।
हुईं इन्द्रियाँ शिथिल इसीसे, माला मनको भाई है॥
काम क्रोध हट गया जगतके, जंजालोंसे डरता हूँ। इसी०॥ १॥

जीर्ण देह हो गई नहीं मैं, पौरुष कुछ कर सकता हूँ।
हाथ हिलानेपर भी अकसर, बुरी तरहसे थकता हूँ॥
मिले नहीं फुरसत खाँसीसे, और बुरी न बकता हूँ।
आसमानके बदले अब मैं, केवल नीचे तकता हूँ॥
टेकलची लाठीको लेकर, फूंक २ पग धरता हूँ। इसी०॥ २॥

नाती पोते आकर मेरी, दाढ़ी मूंछ पकड़ते हैं।
मिलकर नंबरवार पीठपर, कूद २ कर चढ़ते हैं॥
नहीं मानते कहना बिल्कुल, मिलकर और अकड़ते हैं।
हँसते हुए निशंक अंकमें, ऊपरसे गिर पड़ते हैं॥
पाकर मोद विनोद सर्वदा, मन मन्दिरको भरता हूँ। इसी०॥ ३॥

निकल गया सब जोश रोषमें, व्याकुल कभी न होता हूँ।
किये हुए कर्मोंका बोझा, मुस्तैदीसे ढोता हूँ॥
स्वाद गया सब खान पानका, नहीं रातको सोता हूँ।
मन मतंग थक गया इसीसे, दुखमें कभी न रोता हूँ॥
परमेष्ठीका जपना दिलसे, पलभर नहीं बिसरता हूँ। इसी०॥ ४॥

खेल कूदमें समय बिताना, बिल्कुल मुझे न भाता है ।
मतवाले मनकी बातोंसे, अब तो जी घबड़ाता है ॥
नश्वर रूप प्रपंच जानकर, छूट गया सब नाता है ।
सर्व शक्ति सम्पन्न आत्मका, केवल नाम सुहाता है ॥
अनायास ही मस्तरताके, दुख सागरसे तरता हूँ । इसी० ॥ ५ ॥
छूट गये दुनियाँके झगड़े, पड़कर शुद्ध विचारोंमें ।
हँसता नहीं किसीके दुखमें, फँसता नहीं विकारोंमें ॥
आती नहीं विषयकी कीचड़, जाता नहीं गवाँरोंमें ।
सहता रहूँ कड़े विघ्नोंको, सावित कदम हजारोंमें ॥
राग गया वैराग समाया, अपने आप सुधरता हूँ । इसी० ॥ ६ ॥
धन यौवन व्यय मतवालोंके, उपहासोंसे डरता हूँ ।
कड़े शब्द सुनकर भी उनको, बिल्कुल बुरा न कहता हूँ ॥
सहकर वार अनेकों तनपर, सदा एकरस रहता हूँ ।
नहीं मोह ममताके मुँहमें, पागल होकर बहता हूँ ॥
निर्भयतासे प्रेम सिंधुमें, मनकी मौज उतरता हूँ । इसी० ॥ ७ ॥
पास बुलाकर नव युवकोंको, धर्म-नीति बतलाता हूँ ।
नर-जीवनके कर्तव्योंको, भलीभाँति समझाता हूँ ॥
भव-सागरके गूढ़ विषयका, चित्र खींच दिखलाता हूँ ।
स्वार्थ छोड़कर विमल ज्ञानका, अमृत पान कराता हूँ ।
साबित करके अनुभव अपना, दुखियोंका दुख हरता हूँ ॥
इसी सबबसे और बुढ़ापे !, तेरा स्वागत करता हूँ । ॥ ८ ॥

मनने उपदेश !

(विषम वात मम मात तजीने कृष्णु भजन तुं करवा दे ! ए राग)

पीपळ पान खरे जे रीते ! आयु खरेखर खरवानुं !
राय-रंक ने नाना-मोटा ! आखर सौने मरवानुं !
आ संसार मुसाफ़र-खानुं ! भोर उठी डग भरवानुं !
धर्म-मार्गने प्राप्त करी ले ! तेथी तारे तरवानुं.
समजी ले हेवान दिले कंइ ! चोराशीमां फरवानुं,
गंदी कायानो गर्व नकामो ! तजे मोक्ष-पद मळवानुं !

स्नेह योगी.

सनातन जैनधर्म।

(लेखक—जैनधर्मभूषण ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी, संपादक, "जैनमित्र")

यह जो कुछ हमारे सामने दिखाई देता है व जो मैं कोई देखनेवाला हूं यह सब कोई मात्र भ्रम वा स्वप्न या इन्द्रजाल नहीं है किन्तु कुछ है—इस सर्वकी सत्ता है—सत्ता विना कोई भी अवस्था नहीं हो सकती। जो असत् अर्थात् नहीं है वह कभी सत् अर्थात् है नहीं हो सकता और जो सत् अर्थात् है वह कभी असत् अर्थात् नहीं नहीं हो सकता। यद्यपि सत्यमें नाना अवस्थाएं होती हैं तथापि वे अपने सतपनेसे बिल्कुल जुदी नहीं है। सत्ताके गुण उसमें भी पाए जाते हैं। गेहूंकी रोटी बननेपर भी गेहूंके गुण रोटीमें रहते ही हैं।

अब यदि इस सत्‌रूप जगतमें केवल एक चैतन्य स्वरूप ज्ञाताद्रष्टा एक जीव या अनेक जीवकी ही सत्ता माने और उसके सिवाय किसी अजीवकी सत्ता न माने तो धर्मसेवनकी आवश्यकता नहीं हो सकती, क्योंकि निर्मल शुद्ध जीव विना अपनेसे दूसरेके सम्बन्धके परमात्म स्वभावमई सर्वको देखनेवाला जाननेवाला आनन्दरूप क्रोधादि विकार रहित ही रहेगा व सर्व जीव एकसे ही शुद्ध बुद्ध आनंदरूप पाए जावेंगे तब शुद्ध होने व सुखी होनेका जो उपाय धर्म है उसके करनेकी कोई जरूरत नहीं हो सकती। और यदि केवल अजीवकी ही सत्ता माने, जीवकी न माने तो सर्व पदार्थ जड़ चेतना रहित पाए जांयगे तब उनके लिये भी किसी मोक्ष मार्गकी आवश्यकता नहीं हो सकती। परंतु विचार बलसे देखने पर यही अनुभवमें आयगा कि यह जगत जीव और अजीव दोनोंका समुदायरूप है। न केवल जीव ही है और न मात्र अजीवही है। वास्तवमें यह जगत् छः द्रव्योंका अर्थात् असल सत् द्रव्यों (real existing substances) का समुदाय है जिनमें जीव चेतना लक्षणधारी है। पुद्गल (matter) स्पर्श रस गंध वर्णमई अचेतन है, ये दो मुख्य द्रव्य हैं, क्रियावान हैं, हलन चलन करते हैं उन्हींके मिलने विछुडनेसे नाना रूप जगत है—जीव अनन्त (infinite) हैं। सबकी सत्ता भिन्न २ रहे—सबका अनुभव भिन्न २ रहे जैसा कि प्रत्यक्ष सबको हो रहा है इसी तरह पुद्गलके परमाणु अनन्त हैं—उन्हींके बने हुए स्कन्ध सूक्ष्म (पांचो इन्द्रियोंसे न मालूम होने योग्य) और स्थूल अनेक प्रत्यक्ष प्रगट हैं और चार द्रव्य इनकी चार बातोंके लिये

निमित्त सहकारी उदासीन द्रव्य हैं क्योंकि जगतमें हरएक कार्यके लिये उपादानके सिवाय निमित्त कारण भी चाहिये । चलना रुकना, अवकाश या जगह पाना, परिणमन या अवस्थासे अवस्थांतर होना ये चार बातें हैं—चलनेमें उदासीन सहकारी लोकव्यापक अखंड एक अमूर्तिक धर्म द्रव्य है, रुकनेमें उदासीन सहकारी लोक व्यापक अखंड एक अमूर्तिक अधर्म द्रव्य है, अवकाश पानेमें उदासीन सहकारी अमूर्तिक अखंड एक आकाश द्रव्य है जो सबसे महान विस्तारकी अपेक्षा है और सबको अवकाश देता है उसका ओर छोर नहीं है उसीके मध्य जिस भागमें ६ द्रव्य पाए जाते हैं वह लोकाकाश या यह जगत है उसके बाहर अलोकाकाश है वह केवल बचा हुआ आकाश द्रव्य है; सर्व द्रव्योंके सदृश यानि स्वभावमई अथवा विसदृश यानि विभावमई परिणमन करानेको जो निमित्त कारण है वह काल द्रव्य है इसका परिमाण असंख्यात है—एक २ आकाशके प्रदेशमें एक २ काल द्रव्य जुदा २ रत्नोंके ढेर समान है । ये चार द्रव्य कहीं जाते आते नहीं । जीव और पुद्गलका संबंध अनादि है इसीसे जीवोंमें अज्ञान और क्रोधादि कषाय अथवा ज्ञान और क्रोध मान माया लोभकी कमती ज्यादती देखनेमें आती है । यह अज्ञान क्रोधादि रूप विकार होना हमारा अर्थात् जीवोंका अपना स्वभाव नहीं है क्योंकि इनके होनेपर आत्मामें क्लेश और अशांति होती है जिसका असर हमारे बाहरी शरीरपर भी झलकता है, क्रोधी व लोभीका मुख कुरूप, मलीनसा व अशांत हो जाता है । और जब यह घटते हैं-कम होते हैं—बदलते हैं तब आत्माको सुख और शांति होती है वह बाहरी शरीर भी सुहावना शांत और मनोहर मालूम होता है । इससे इतना तो सिद्ध है कि आत्माका असल स्वभाव जो ज्ञाता दृष्टा आनन्दरूप है वह हमारा इस समय नहीं हो रहा है इसलिये हमारे आत्माओंके साथ किसी अनात्माका गहरा सम्बन्ध है जिसके असरसे हमारे गुणोंका पूर्ण विकाशपना नहीं है और वह अनात्मा यह स्थूल शरीर ही नहीं किन्तु सूक्ष्म कार्माण शरीर है जो कि जगतमें भरे हुए सूक्ष्म कर्मवर्गणाओंसे बनता रहता है । यदि केवल स्थूल दीखनेवाला शरीरका ही सम्बन्ध माने तो यह तो यहीं बनता या छूटता मालूम होती है । फिर क्या यह मानना होगा कि किसी शुद्ध जीवने आदमीका व किसीने घोड़े या कुत्तेका शरीर खा कर योंही धारण कर लिया । सो यह बात असंभव है कि एक तो शुद्ध जीव शरीरमें विकारी होनेको आवेहीगा क्योंकि दूसरे भिन्न २ रूपके प्रत्यक्ष दुःख या संसारिक सुखरूप शरीरोंमें क्यों आता है । इस प्रश्नपर विचार करते हुए यही निर्णयपर आना होगा कि शुद्ध जीव न किसी शरीरमें आता न जन्मता मरता न विकारी होता है किन्तु यह भिन्न २ शरीर धारण व उसमें कभी नाना प्रकार दुःख व कभी नाना प्रकार सुख

आदि पाना व कभी किसी कामको पूर्ण कर पाना, कभी उसमें यकायक अंतरायका हो जाना, पुरुषार्थ करते २ अचानक चेतन या अचेतन वस्तुका हमारे साथसे वियोग हो जाना आदि भिन्नताओंका कारण एक सूक्ष्म शरीर अवश्य है जिसके असरसे यह नीच ऊंच स्थानमें जन्म लेता है, दुःखी या सुखी होता है, भिन्न २ प्रकारके रूप व स्वभावको प्रगट करता है। इस स्थूल शरीरमें आनेके पहले भी जीवके साथ यह सूक्ष्म शरीर था और इस शरीरसे छूटने पर भी यदि यह शुद्ध न हो तो यह रहता है। यदि कोई जीव मरते वक्त पूर्ण ज्ञानी, निर्विकारी, बिलकुल कषाय रहित वीतरागी हो तो यह समझा जाय कि इसका सूक्ष्म, शरीर छूट गया है। अब यह इस शरीरसे छूटते ही शुद्ध ज्ञाता दृष्टा जैसा अब है वैसा रहेगा. परंतु जब अधिकांशमें मरनेवालोंके अज्ञान व क्रोधादि कषाय झलकते हैं तो सूक्ष्म शरीरका साथ जाना सिद्ध है तब जैसे सूक्ष्म शरीरके असरसे पहले शरीर धारण किया था वैसे मरनेके पीछे भी धारण करेगा क्योंकि जब किसी वस्तुका अभाव नहीं nothing is destructible तब जीवका भी अभाव नहीं हो सकता और जब अभाव नहीं तब इसकी सत्ता रहेहीगी।

शुद्ध होगा तो शुद्ध रूपमें रहेगा, जब अशुद्ध है तब जैसे पहले किसी देहको छोड़कर आया है वैसे अब भी किसी देहको धारण करेगा। इस कर्मके सूक्ष्म देहको यह जीव निरंतर अपने ही अशुद्ध भावों बनाता रहता है—जीव या आत्माके तीन तरहके भाव होते हैं—

१ अशुभ याने हिंसा झूठ, चोरी, कुशील तृष्णारूप व पंचेन्द्रियोंमें लोलुपतारूप; २ शुभ याने जीवदया, सत्य, न्याय, शील, संतोष, परोपकार व इन्द्रियोंके दमनरूप व मंद कषायरूप; ३ शुद्ध याने केवल शुद्ध आत्माके सन्मुख झुके हुए वीतराग स्वसंवेदन रूप भाव। इनमें अशुभ और शुभ भाव जब २ आत्मामें होते हैं उसी ही समय यह आत्मा अपने योग नामकी आकर्षण शक्तिसे सूक्ष्म कर्म्मवर्गणाओंको आकर्षण कर लेता है अर्थात् वे स्वयं आकृष्ट हो जाती हैं। जैसे गर्म लोहा पानीको स्वभावसे आकर्षण करता है और वे कर्म्मवर्गणाएं आत्मामें कषाय याने रागद्वेषकी कमी या अधिकताके प्रमाणमें आत्माके साथ एक मर्यादा तकके लिये बंध जाती हैं। इसीके मध्यमें यह अपनी असर करती हुई गिरती भी जाती है—अपनी पर्याय पूरी होने पर उस खास समयपर बांधा हुआ कर्म्मस्कंध एक भी नहीं रहेगा। इस तरह शुभ या अशुभ इन दोनों ही प्रकारके अशुद्धभावोंसे इस जीवके अशुद्धताका कारण सूक्ष्म शरीर स्वभावसे ही बनता रहता और फल देके छूटता रहता है। पूर्ण शुद्ध भावोंके होनेपर नया कर्म नहीं बंधता। किन्तु पहलेका बांधा हुआ कर्म भी अपना फल देनेका समय आनेके पहले ही गिरने लगता है और गिर जाता है।

इन्हीं अशुद्ध रागद्वेषमई भावोंसे यह जीव अनादि कालसे कर्म बंध करता हुआ उसीके कारण नाना देहोंको धारण करता हुआ फिरता रहता है।

इस कर्मका संबंध किसी खास समय पर नहीं हुआ है क्योंकि जगत अनादि अकृत्रिम है, किसीने इसे बनाया नहीं। यदि बनानेवाला होता तो परमानन्दरूप रचना बनाता। दुःख रूप जगत बनाकर फिर उसीसे छूटनेका उपदेश नहीं करता। यदि बनानेवाला व कर्मोंका फल देनेवाला कोई तीसरा होता तो वह अपने बलसे जीवोंको ऐसे मार्ग पर ही चलाता जिससे कभी अन्यायी, अपराधी, अशुद्ध, विकारी, हिंसक और द्रोही न होते। सो ऐसा नहीं है कर्म और आत्माका प्रवाहसे अनादि सम्बन्ध है पर नवीन कर्म बंधनेकी अपेक्षा सादि सम्बन्ध है। जो जीव पुरुषार्थी होकर शुद्ध होनेका यत्न करते वे उस यत्नको निर्वाहते जाते हैं उन्हें कर्मबंध हटते २ सर्व छूट जाते है औरोंके बंधने रहते हैं व सदा बंधते ही रहेंगे।

इसी कर्मबंधके चक्रमें पड़ा हुआ यह जीव संसारी हो रहा है—

जैसा कि श्री कुंदकुंदाचार्यजी महाराजने श्रीपंचास्तिकाय ग्रन्थमें आजसे २००० वर्ष पूर्वके अनुमान कहा है—

जो खलु संसारत्थो जीवो तत्तो दु होदि परिणामो।
परिणामादो कम्मं कम्मादो होदि गदिसु गदी
॥ १२८ ॥

गदिमधिगदस्स देहो देहादो इंदियाणि जायंते।
तेहिं दु विसयग्गहणं तत्तो रागो व दोसो वा
॥ १२९ ॥

जायदि जीवस्सेवं भावो संसारचक्कवालम्मि।
इदि जिणवरेहीं भणिदो अणादिणिधणो सणिधणो
वा ॥ १३० ॥

भावार्थ—जो कोई वास्तवमें संसारी आत्मा है उसके ही रागद्वेषरूप परिणाम होते हैं, परिणामोंसे कर्म्म बंधते हैं, कर्म्म बंधनसे एक गतिसे दूसरी गतिमें (जैसे मनुष्यसे पशुमें व पशुसे मनुष्यमें दूतादि) जाता है। गतिमें जानेसे देह होती है—देहसे इन्द्रियां उत्पन्न होती है उनही स्पर्शन आदि पांच इन्द्रियोंके द्वारा उनके भोगने योग्य विषयोंको ग्रहण करता हैं-विषयोंके निमित्तसे फिर राग और द्वेष होता है।

इस तरह संसारचक्रमें जीवोंके भाव होते हैं ऐसा जिनेन्द्र भगवानने कहा है- यह अवस्था अनादि अनन्त उसकी अपेक्षासे हैं जो पुरुषार्थ कर नहीं सकता या करता नहीं तथा अनादि सांत अपेक्षासे जो पुरुषार्थ करता है और निर्विघ्न मोक्षमार्गपर चलकर शुद्ध हो जाता है।

वह उपाय जिससे यह आत्मा अशुद्धताको मेटते २ क्रमसे शुद्ध होता है या यों कहिये राग द्वेष क्रोधादि अशांतिमय प्रपंचजालोंसे छूटकर सर्वज्ञ वीतराग आनन्दमय परमात्मा हो जाता है सो धर्म है इसी धर्मको मोक्षका उपाय कहते हैं जिसको श्री कुंदा-

चार्यके शिष्य श्री उमास्वामी महाराज तत्त्वार्थसूत्रमें कहते हैं—

"सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः"

तथा इसीका खुलासा श्री नेमीचन्द्र सिद्धान्तचक्रवर्ती अपने द्रव्यसंग्रह परमोपयोगी ग्रन्थमें इस तरह करते हैं—

सम्मद्दंसण णाणं चरणं मोक्खस्स कारणं जाणे।
ववहारा णिच्छयदो तत्तियमइओ णिओ अप्पा॥

अर्थात्—व्यवहार नयसे सम्यग्दर्शन—सच्चा श्रद्धान (Right Belief), सम्यग्ज्ञान—सच्चा ज्ञान (Right Knowledge) और सम्यग्चारित्र—सच्चा आचरण Right Conduct मोक्षका कारण जानना चाहिए परंतु निश्चय नयसे सम्यग्दर्शन ज्ञान चरित्ररूप अपना आत्मा ही अपनी मुक्तिका उपाय है।

निश्चय याने असलमें जैसा साध्य हो वैसा साधक चाहिये। उपादान साधक साध्यकी ही पहली अवस्था है। शुद्ध सर्वज्ञ होनेकी पहली अवस्था आगेके लिये साधक है—दूसरे कारण निमित्त मात्र होते हैं। इससे अपने ही आत्माका यह विश्वास कि इसकी शक्ति शुद्ध वीतराग ज्ञातादृष्टामई है सम्यग्दर्शन है तथा इसीका विशेष स्वरूप संशय आदि रहित जानना सो सम्यग्ज्ञान है तथा अपने श्रद्धान व ज्ञानधारी आत्मामें सर्व पर पदार्थका रागद्वेष छोड़ तन्मय होना सम्यक्चारित्र है—निश्चयसे यह सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र आत्माके ही स्वभाव हैं। इस निश्चय तीन रूप स्वभावका पाना व्यवहारमें फंसे हुए आत्माके लिये बहुत दुर्लभ है। इसीके लिये व्यवहार रत्नत्रयका साधन है। जैसे भूख भोजनसे मिटती है यह बात असलमें है पर वह भोजन अनेक तरहकी सामग्रीका आरंभ करनेसे ही बनता है।

जीव (चेतनास्वरूप), अजीव (५ चेतन रहित द्रव्य), आश्रव (कर्मआकर्षणका कारण), बंध (कर्म्मबंधका कारण), संवर (कर्म्म आकर्षण रोकनेका उपाय), निर्जरा (बंधे कर्मोंको दूर करनेका उपाय), मोक्ष, (सर्व कर्म्मोंसे छूटकर आत्माका शुद्ध होना) इन सात तत्त्वोंका व इनके बतानेवाले शास्त्रोंका व उनके मूल कर्ता सर्वज्ञ वीतरागी १८ दोष रहित हितोपदेशी साकार अर्हंत परमात्माका व उनके उपदेश अनुसार चलनेवाले परिग्रह रहित गुरुओंका सच्चा श्रद्धान व्यवहार सम्यक्त है— प्रथमानुयोग (जिनमें २४ तीर्थंकर, १२ चक्रवर्ती, ९ नारायण, ९ प्रतिनारायण, ९ बलभद्र ऐसे ६३ महा पुरुषोंका हमेशासे हरएक दुखमा सुखमा कालमें होते रहते हैं मुख्यतासे चरित्र वर्णन करनेवाला), करणानुयोग (जिसमें तीन लोकका आकार, माप, गणित, ज्योतिष आदि कथन है), चरणानुयोग (जिसमें मुनि और श्रावकके आचरणकी क्रियाओंका वर्णन है) और द्रव्यानुयोग (जिसमें ६ द्रव्य, सात तत्त्व व मुख्यतासे आत्माका वर्णन है)।

इन चार परमपवित्र वेदोंका जानना व्यवहार सम्यग्ज्ञान है। वर्तमानमें इन चार वेद सम्बन्धी प्रसिद्ध ग्रंथ ये हैं—श्री महापुराण, पद्मपुराण, हरिवंशपुराण, त्रैलोक्यसार, त्रैलोक्यप्रज्ञप्ति, जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति, महावीराचार्य गणित, लोकविभागी, मूलाचार, भगवती-

आराधना, अनागारधर्मामृत, चारित्रसार, रत्नकरंडश्रावकाचार, पुरुषार्थसिद्ध्युपाय, द्रव्यसंग्रह, तत्त्वार्थसूत्र, सर्वार्थसिद्धि, राजवार्तिक, अष्टसहस्री, प्रमेयकमलमार्तंड, पंचास्तिकाय, प्रवचनसार, गोम्मटसार, समयसार, नियमसार, परमात्मप्रकाश, समाधिशतक।

व्यवहार सम्यक्चारित्र सर्वदेश साधुका महाव्रतरूप है, तथा एकदेश श्रावकका अणुव्रतरूप है। क्योंकि जगतमें यह प्राणी आचरणमें हीन ही रहा है, इससे सुधरकर ठीक होना यकायक कठिन है, इसलिये उसके लिये श्रावककी ११ प्रतिमाएँ या श्रेणियां हैं इनके द्वारा आचरणमें चढ़ता जाता है। ज्यों २ व्यवहार चारित्रमें दृढ़ होता है अंतरंग निश्चय चारित्रकी भावनामें भी दृढ़ होता जाता है। इनमें प्रवेश होनेके लिये पाक्षिक श्रावकका आचरण है। पाक्षिक श्रावक अपने आचरणमें दृढ़ होकर प्रतिमाओंमें जाता है। पाक्षिक श्रावक मांस, मदिरा, मधु, त्रसजीव सहित फल तथा द्यूत रमण शिकार खेलना, चोरी करना, वेश्या सेवन, परस्त्री सेवन इन व्यसनोंको त्यागता है, रात्रिभोजन त्यागका अभ्यास करता है, पानी शुद्ध छानकर पीता है, तथा श्री पंचपरमेष्ठीकी भक्ति उनकी ध्यानाकार श्रृंगाररहित प्रतिमाओंके द्वारा करता है, गुरुओंकी उपासना करता है, शास्त्रका स्वाध्याय करता है, मन इन्द्रियोंके वश रखनेके लिये भोग व उपभोगका नियम करता रहता है, तथा पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, वनस्पति तथा त्रस जीवोंकी यथा संभव दया पालता है। इच्छाओंको रोकनेके लिये तप, ध्यान, सामायिकका अभ्यास करता है; गुणवान धर्मात्माओंको भक्ति व अन्य सर्वको दयासे आहार, औषधि, अभय व ज्ञान दान करता है। नीतिसे आजीविकाका साधन असि, मसि, कृषि, वाणिज्य, शिल्प व विद्यासे अपनी पदवीके योग्य करता है। फिर दर्शन प्रतिमामें जाकर पाक्षिक श्रावकमें धारण किये हुए नियमोंके दोष व सम्यग्दर्शनके दोष बचाता है। दूसरी व्रत प्रतिमामें अहिंसा अणुव्रत (संकल्पी त्रसहिंसा त्याग आरंभीका यथाशक्ति यत्न), सत्य, अचौर्य्य, स्वस्त्रीसन्तोष, परिग्रह-प्रमाण, इन पांच अणुव्रतोंमें दोष नहीं लगाता है, इन्हींकी रक्षार्थ दिग्व्रत, देशव्रत, अनर्थ दंड त्याग व्रत ये तीन गुणव्रत पालता है तथा शिक्षारूप सामायिक, प्रोषधोपवास, भोगोपभोग परिमाण और अतिथिसंविभाग ऐसे चार शिक्षाव्रतोंका अभ्यास करता है-इस तरह १२ व्रतोंको पालता है। पहली धार्मिक क्रियायोंको छोड़ता नहीं है। तीसरी सामायिक प्रतीमामें तीन काल-प्रातः मध्यान्ह और शामको २ घड़ी या अंतर्मुहुर्त (४८ मिनिटके अनुमान) अवश्य सामायिक करता है। चौथी प्रोषधोपवास प्रतिमामें हर अष्टमी चौदसको आरंभ त्याग १६, १२ या ८ पहरका
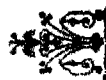
उपवास करता है। पांचवीं सचित्तत्याग प्रतिमामें सचित्त अपक्क फलादि व कच्चा पानी नहीं खाता पीता, किंतु प्राशुक जंतु रहित खानपान करता है। छठी-रात्रिभोजन त्याग प्रतिमामें रात्रिको कोई वस्तु न आप लेना न दूसरोंको देता है, और रात्रिभोजनके अतीचारोंको बचाता है। ७वीं ब्रह्मचर्य प्रतिमामें स्वस्त्रीका भी त्याग कर देता है। ८वीं आरंभ त्याग प्रतिमामें व्यापार व गृहका आरंभ-रसोई करना आदि त्याग देता है। ९ वीं परिग्रहत्याग प्रतिमामें सर्व परिग्रहको दानादि करके पुत्र पौत्रोंको दे देता है, केवल अपने पास दो तीन वस्तु व बर्तन रखता है पैसा आदि नहीं रखता। १० वीं अनुमतित्याग प्रतिमामें संसारिक कामोंमें सम्मति देना त्यागता है। ११वीं उद्दिष्टत्याग प्रतिमाके दो भेद हैं-एक क्षुल्लक जो एक लंगोटी व एक खंडवस्त्र रखते, भिक्षासे श्रावकके यहां अपने निमित्त न बना हुआ भोजन करते, मोरपरकी पीछी जीवरक्षाके निमित्त व कमंडल शौचार्थ और एक पात्र भोजनार्थ रखते हैं। दूसरे ऐलक हैं, जो केवल एक लंगोटी रखते हैं, निरंतर ध्यान स्वाध्यायमें लीन रहते हैं और केवल एक दफे अपने हाथपर रक्खा हुआ शुद्ध श्रावक प्रदत्त भोजन करते हैं।

इस तरह जब ११ दरजे तय कर लिये जाते हैं और अंतरंग आत्म विशुद्धि बढ़ जाती है, शरीरमें नग्न रहने व डांस मच्छर आदि परीसह सहनेकी शक्ति हो जाती है तब परमहंस स्वरूप नग्न दिगम्बर दिशाही जहां वस्त्र है—साधु बालकके समान निर्भय और सरल परिणामी हो जाते हैं तब उनसे सर्व देश महाव्रत अर्थात् १३ प्रकार चारित्र पलता है। अहिंसा महाव्रत सत्य, अचौर्य, ब्रह्मचर्य्य और सर्व परिग्रहत्याग ऐसे पांच महाव्रत। ईर्या (४ हाथ जमीन आगे देखकर दिनमें जीव रहित जमीनपर चलना), भाषा (मिष्ट शुद्ध वचन बोलना), ऐषणा (शुद्ध भोजन लेना), आदान निक्षेपण (शास्त्रादि देखकर रखना उठाना) व प्रतिष्ठापना (मलमूत्र देखके करना) ऐसी ५ समिति, और मन वचन कायको वश करना ऐसी तीन गुप्ति इस तरह १३ प्रकार चरित्र पालते हैं। वन उपवन एकांत स्थानमें निवास कर निरन्तर आत्मध्यानमें लीन रहते हैं। पासमें १ पीछी व १ काष्ठका कमंडल रखते और भूख होनेपर दिनमें एकबार श्रावकसे भक्तिपूर्वक दिया हुआ आहार ग्रहण करते हैं। २२ परीषहोंका जीतना इन साधुओंका कर्तव्य है। इन २२में नग्न रहना, और तृण स्पर्श व डांस मच्छर, व ठंड गर्मीकी भी परीषह शामिल हैं, जिनका होना व जीतना वस्त्र रहित साधुहीके संभव है। जबतक वस्त्र त्यागनेकी शक्ति न हो तबतक श्रावकका मार्ग है।

श्रीउमास्वामी महाराजने तत्त्वार्थ सूत्रमें २२ परीषहोंमें नग्नपना आदि परीषह कही हैं।

सूत्र—क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्य्यानिषद्याशय्याक्रोशवधयाचनालाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानादर्शनानि ॥९॥

श्वेतांबर ग्रन्थोंमें भी २२ परीषहमें अचेलक या नग्न तथा शीत, उष्ण डंसमसक

परीषह कही हैं जो साधुके वस्त्ररहित नग्न होनेपर ही संभव हो सक्ती हैं—

प्रवचनसारोद्धार (प्रकरण रत्नाकर भाग ३ रा) पत्रे २१५

२२ परीषह—छुहा पिवासा सी उण्हं दंसा चेलारइ छिउं ।
चरिया निसीहिआ अज्ज
अक्कोस वह जायणा ॥ ६९२ ॥

अर्थ— परि ऐटले समस्त प्रकारे जिन मार्ग नहीं मुकवा, सात्र अने निर्जरा मारू जे सहन करवूं पड़े ते परिषह कहिये तेमां एक दर्शन परिषह अने बीजी प्रज्ञा परिषह ए बे मार्ग न मुकवाने अर्थे छे अने निर्जरार्थे बीस परीषह छे, तेना नाम—क्षुधा, पिपासा, शीत, उष्ण, दंसा, अचेला, रति, स्त्रीचर्या, नैषेधकी, शय्या, आक्रोश, वध, याचना, अलाभ, रोग, तृणस्पर्श, मल, सत्कार, प्रज्ञा, अज्ञान अने सम्यक्त ।

६ डांसे पराभव पाम्यो थकी पण वस्त्र बांधे नहीं (डांस काटे तौ भी वस्त्र न चाहे।)

आचारांग सूत्र तृतीय उदेश्य पत्रा ९७ (छपा सं. १९६२, प्रो० रावजीभाई देवराज ।

अदुवा तत्थ परक्कमंतं भुज्जो अचेलं
तणफासा फुसंति तेउ फासा ॥
फुसंति, दंसमसग फासा फुसंति,
एगयरे अन्नयरे विरूव रूवे फासे अहियासे ।
अचेले लाघवं आगममाणे तवेसे,
आभ सन्न राणा गए भवति ॥ ३६१ ॥

भावार्थ—वस्त्र रहित रहते हुए मुनियोंके कदाचित बारंबार शरीरमें तृण या कांटा लगा करे अथवा ठंडी हवा व ताप लगे अथवा डांस मच्छर काटे इत्यादि अनगमता परीषहोंको सहते रहते हैं; ऐसा ही करनेसे तप किया गया ऐसा गणनेमें आता है।

प्रोफेसर हर्मन जैकोबीकृत इंग्रेजी उल्था उत्तराध्ययन

लेक्चर दूसरा सफा १३-" When a naked, rough restrained ascetic lies on the grass, his body will be hurt. अर्थात् जब एक नग्न साधु जमीन पर पड़ेगा उसके शरीरको कष्ट होगा। "

छठी परीषह अचेलक कही है-Nakedness (नग्नपना)—

लेक्चर ७ सफा २९६ (२१) " He who washes and adorns his clothes is far from being a naked monk. वह जो कपड़े धोता है और संहारता है नग्न मुनि होनेसे बहुत दूर हैं। " वास्तवमें यदि विचार किया जाय तो जबतक लज्जा कषायको जीता न जायगा तबतक उच्च प्रकारका चरित्र प्राप्त नहीं हो सकता ।

इस सम्बन्धमें इंग्रेजी जैनगजट नं० ६ से ९ पुस्तक ९ जूनसे सेप्टेम्बर १९१३ में वर्णन है कि-"Mr. E. Westlake F. R. A. I. मि० ई० वेस्टलेक एफ० आर० ए० आई० फोर्डिंग ब्रजने एक पत्र ता. १८ अप्रैल १९१३के 'डेली न्यूज' लंडन में प्रगट किया है जिसके वाक्य हैं—

" Sir, having given some study to this subject, I may say

that the Rev. J. F. Wilkinson's remarks upon the superior morality of the races that donot wear clothes is fully borne out by the testimony of travellers. It is true that wearing of clothes goes with a higher state of arts, and to that extent with civilization; but it is, on the other hand attended by a lower state of health and morality, so that no clothed civilization can expect to attain to a higher rank.

भावार्थ—इस विषयपर अभ्यास करनेसे मैं कह सकता हूँ कि जे० एफ० विल्किनसन साहिबका यह कथन कि जो जातियाँ वस्त्र नहीं पिहनतीं उनका सच्चरित्र सबसे उंचा होता है, यात्रियोंके द्वारा पूर्ण प्रकार प्रमाणित है। यह सच है कि वस्त्र पिहनना कला कोशल्य और उच्च दरजेकी सभ्यतामें माना जाता है, परंतु इससे स्वास्थ्य और सच्चरित्र इतनी नीची दशाके रहते हैं कि कोई भी वस्त्रधारी सभ्यजन उन्नतर दशा पर पहुँचनेकी आशा नहीं कर सकता।

इंग्रेजी "जैनगजट" अप्रैल १९०९में मि. जे. एल. जैनी एम. ए. लंडनका ता. १२ मार्च १९०९का पत्र छपा है, जिसमें वे कहते हैं, यहां एक पुस्तक बन रही है जिसमें एक नई जर्मन जातिका वर्णन है जिसका सिद्धान्त वस्त्ररहित रहना है, ऐसा वे लोग स्वास्थ्य और चरित्रकी उत्तमताके लिये करते हैं। बर्लिन नगरसे २० मील जंगलमें उन्होंने एक बस्ती बसाई है। इसके आसपास घूमनेवालोंको ऐसे पुरुष स्त्री तथा बच्चे मिलते हैं जिनके पास एक चिथड़ा भी वस्त्र नहीं है। इस क्षेत्रमें पुलिस हस्तक्षेप नहीं करती। इससे बहुत उंचे दरजेका चारित्र वे रखते हैं—ऐसा कहा जाता है; और यह प्रगट है कि प्रसियाके कठोर जाड़े भी इन लोगोंपर अपना असर नहीं करते। ये लोग आबोहवामें खुले रहनेसे सख्त देहके हो गये हैं और मैदानका ही जीवन व्यतीत करते हैं। इसके इंग्रेजी वाक्य हैं—

"A very curious pamphlet is being circulated describing a new German Sect, whose whole creed is to go without clothes. They do this from sanitary & moral purposes. They have established themselves as a colony at a clearing in a forest about twenty miles from Burlin, and in the immidiate vicinity of this lonely spot the stranger will casually come across men, women, and children divisted of every rage of clothing. The police are disinclined to interfere so long as they keep to a very limited area. A very high state of morality is claimed, and it is declared that the regours of a Prussian winter in no way affect these folk, who have grown hardly from exposure to wind and weather and who lead a very out-of-door existence.

London March 12, 1909. } *J. L. JAINI.* M. A.

बम्बईमें ता. २० से २७ जून तक हिंदू साधु के, नारायण स्वामी ऐयर बी. ए. एल. एल. बी.-ज्वाइन्ट सेक्रेटरी थियोसोफिकल सोसायटी अड्यार मद्रासने व्याख्यान दिये थे। उन्होंने एक व्याख्यानमें कहा था कि Digambara is the highest stage of Saint. B) as naked as Akash to reach hgiher condition.

अर्थात्–दिगम्बरपना साधुकी सर्वोच्च अवस्था है। उच्चर दशा पर पहुंचनेके लिये आकाशके समान नग्न हो।

यह प्रत्यक्ष देखा गया है कि ऐलक पन्नालालजी महाराज, जो ११ प्रतिमाधारी श्रावक हैं और सिर्फ १ लंगोटी रखते हैं तथा इस वर्ष चातुर्मासमें फिरोजपुर छावनी पंजाबमें विराज रहे हैं, शरीरके बहुत ही दृढ हो गये हैं। उनके नग्न देह पर सर्दी गर्मी असर नहीं करती। ऐसे जाड़ेमें जब लोग भारी २ रुई व ऊनके कपड़े पहनकर सवेरे बाहर निकलते हैं परन्तु आप केवल एक लंगोट पहने जंगलकी तरफ जाते देखे गये हैं।

इस तरह साधुके बाहरी चारित्रको यत्नसे पालता हुआ अंतरंग निश्चय आत्म-समाधि रूप चारित्रके बलसे साधु अपने शुद्ध वीतराग भावोंके द्वारा नये कर्मोंका संवर करता हुआ पुराने कर्मोंकी निर्जरा करता है तब मोहनी, ज्ञानावरणी, दर्शनावरणी और अंतराय कर्मोंकी वर्गणाओंको आत्मा से हटा पाता है, पीछे केवल ज्ञानी-अर्हन्-जीवन्मुक्त परमात्मा हो जाता है। जब उस दशामें शरीर होता है तब ही वाणीसे सत्यार्थ उपदेश प्रकट होता है। ऐसे अनेक महात्मा हो गये हैं जिनकी ध्यानाकार मूर्तियां उन्हींका स्मरण करती हुई भक्ति रसकी वृद्धि करती हैं। इस पंचम कालके पहले श्रीऋषभदेव, अजितनाथ, चंद्राप्रभ, नेमिनाथ, पार्श्वनाथ, महावीरजी आदि तीर्थंकर तथा भरत, सागर, सनत्कुमार, राम, सुग्रीव, हनुमान आदि अनेक क्षत्री वीर अर्हत् होकर फिर शरीरको तजकर सिद्ध हुए। ऐसे सिद्ध निराकार परमात्मा अनादि कालसे बराबर होते आये हैं और इन्हींको ईश्वर कहते हैं।

जब यह आत्मा रत्नत्रय स्वरूप होता है तब यह धर्मको पाता हुआ कर्म नाशकर परमात्मा हो जाता है। धर्मका जो स्वरूप ऊपर बताया गया है वही अनादि कालसे यथार्थ मार्ग है, **इसीको जिन धर्म या जैनधर्म** कहते हैं। जिन्होंने रागद्वेषादि शत्रुओंको जीतकर परमात्म पद पाया है उनका व उनका कहा हुआ धर्म सो जिनधर्म है। इसीसे **यह जैनधर्म सनातन है।**

जिनको अपना कल्याण करना हो–अपने आत्माकी गुप्त विभूतिको प्रगट करना हो–सच्चे सुखको साक्षात् अनुभव करना हो उनको पक्षपात छोड़कर ऊपर कहे हुए सनातन जैनधर्मको पहचानकर इसी तरह रत्नत्रयका साधनकर आत्माको उन्नत अवस्थापर ले जाना चाहिये।

हम अपने कर्तव्यके आप जिम्मेदार हैं। यदि आलस्य करेंगे, अपने धर्मको न जानेंगे

और न पालेंगे तो हम नीचे गिरते जाँयगे, और जो हम अपने आत्मधर्मको ठीक २ जानेंगे, उसपर चलेंगे तो अवश्य उन्नत होते जांयगे। जगतका मूल स्वरूप जानना चाहिए, फिर अपने स्वरूपको ग्रहणकर परका त्याग करना चाहिये। जो हंसकी तरह कर्मसे मिले हुए भी आत्माको भिन्न अपने शरीर प्रमाण स्फटिकमणिमई शक्ति अपेक्षा ज्ञाता दृष्टा अविनाशी अनुभव करते हैं उनको जगतके पदार्थोंमें मोह नहीं होता है, वे अपने आत्माके आनन्दका स्वाद लेते रहते हैं। जबतक गृहमें रहते हैं श्रावकका आचरण पालते हैं, और जब त्यागी होते हैं तब विशेष रत्नत्रयके सेवी हो जाते हैं। ऐ मित्रो ! भ्रम बुद्धि छोड़ कर व राग द्वेष हटाकर इस आत्मीक धर्मको—सनातन जैनधर्मको जानो और अमल करो। यह नर तन थोड़े कालके लिये है, यदि इसमें तुमने अपनी विभूतिको न जाना तो फिर आत्माकी उन्नतिका एक बहुत अमूल्य अवसर अपने हाथसे खो दिया गया।

श्री गुणभद्राचार्य आत्मानुशासनमें कहते हैं—

रागद्वेषौ प्रवृत्तिः स्यान्निवृत्तिस्तन्निषेधनम्।
तौ च बाह्यार्थ सम्बन्धौ तस्मात्तांश्च परित्यजेत्
॥ २३७ ॥

भावार्थ—राग द्वेषसे प्रवृत्ति है उन्हींका रोकना निवृत्ति है। इन्हीं दोनोंसे बाह्य पदार्थका सम्बन्ध है इसलिये इन दोनोंको त्यागो।

श्री अमृतचंद्र नाटकसमयसार कलशोंमें कहते हैं—

एकमेव हि तत्स्वाद्यं विपदामपदं पदं।
अपदान्येव भासन्ते पदान्यन्यानि यत्पुरः ॥७॥
(निर्जरा)

भावार्थ—जो पद विपत्तियोंका स्थान नहीं है अर्थात् अपना शुद्ध आत्मीक पद है उस एकका ही स्वाद लेना चाहिये, जिसके सामने अन्य जितने पद हैं वे सब अपद या खोटे पद के समान ही भासते हैं।

श्रीपूज्यपादस्वामी समाधिशतकमें कहते हैं-

अव्रती व्रतमादाय व्रती ज्ञानपरायणः।
परात्मज्ञानसंपन्नः स्वयमेव परो भवेत् ॥ ८६ ॥

देहान्तरगतेर्बीजं देहेऽस्मिन्नात्मभावना।
बीजं विदेह निष्पत्ते रात्मन्येवात्मभावना ॥ ७४ ॥

अव्रती व्रतोंको धारण करे। व्रती ज्ञानमें लीन हो। जो उत्कृष्ट आत्मज्ञानसे पूर्ण होता है वह स्वयं ही परमात्मा हो जाता है।

इस देहमें आत्माकी भावना करना ही दूसरी देह प्राप्तिका बीज है, और आत्मामें ही आत्माकी भावना करना देह रहित यानि मोक्ष प्राप्तिका बीज है। अय जगतके जीवो ! बाहरमें चाहे जैसी स्थितिमें हो—चाहे क्षत्री, वैश्य और शूद्र हो अपने मनमें इस आत्मज्ञान रूपी रत्नको पहचान करो। तुम्हें पद पदपर सच्चे आनन्दका लाभ होगा और सुख शान्ति (Peace and Happiness) तुम्हारी नित्यकी एक भोग्य वस्तु हो जायगी।

एक प्रश्न।

(ले०—तत्त्व-बुभुत्सु, आगरा)

जैनियोंकी धार्मिक क्रियाओंमें 'चातुर्मास' भी एक क्रिया है। सातवीं प्रतिमा तकका गृहस्थ इस क्रियाको पाल नहीं सकता, इस कारण उसके लिए इसका उपदेश नहीं। इसके ऊपरकी प्रतिमाओंके गृहस्थ और मुनि इसको पालनेके लिए बाध्य हैं।

यह क्रिया यह है कि श्रावण, भादों, क्वार और कार्तिक, इन चार महीनोंमें वे लोग इधर उधर भ्रमण न करें, एकही स्थानपर रहें।

इसमें अपनी२ सामर्थ्यके अनुसार पालनेके लिए भी विधान है। जो खूब अच्छे बलवान् और जितेन्द्री हैं वे इन चारों मासों भर एकासनसे रहते हैं, जो इनसे कम शक्तिके धारक हैं वे महीने दो महीने तक एकासनसे रहते हैं, जो इनसे भी कम शक्तिके धारक हैं वे एक एक पखवारे अठवारे तक एकासन मॉडकर बैठते हैं, और जो निहायत ही हीन पुरुषार्थ हैं वे अपनी दिनचर्य्याको हमेशा ही की भाँति पालते हुए एक शहरमें ही रह सकते हैं।

इस क्रियाका उद्देश्य है कि इन चार महीनोंमें वर्षा विशेष होनेके कारण पृथ्वीपर छोटे २ और बड़े २ भी सम्मूर्च्छन जीव बहुत बड़ी संख्यामें उत्पन्न होते हैं। चलने फिरनेसे उनका विघात होगा। वह विघात पापका कारण है। यह इष्ट नहीं।

प्रथा-पोषणको कुछ चीज़ न समझते हुए और इसके उद्देश्यपर ही ध्यान रखते हुए मुनियोंने इसका पालन किया है, ऐसा मालूम होता है। क्योंकि इस घटनासे प्रायः सभी भाई परिचित हैं कि इन्हीं चातुर्मासोंके दिनोंमें चारण ऋद्धिके धारक सप्त ऋषीश्वर मथुरामें भोजनार्थ आये थे। चारण ऋद्धिका आशय आकाश मार्गसे गमन करनेका है।

इतने कथनके दूसरे शब्द ये हैं कि आकाशमें गमन करनेसे चातुर्मासमें भूतलपर उत्पन्न होनेवाली असंख्य जीवराशिका विघात नहीं होता। बस, प्राणिवध ही न होना चाहिए, चतुर्मासमें केवल कहीं न जानेसे ही मतलब नहीं है।

यदि उपर्युक्त बात सत्य है तो यह शंका उत्पन्न हुए बिना नहीं रह सकती कि आज कल चतुर्मासके दिनोंमें मुनि लोग रेलवे ट्रेनसे अथवा हवाई जहाजोंके द्वारा गमन क्यों न कर सकें? क्योंकि यह बात सभी जानते हैं कि रेलवे—लोहेकी पटरियों—पर चतुर्मासोद्भव जीवराशि उत्पन्न नहीं होती, अतः उसका विघात भी फिर किस तरह संभव है?

हाँ! एक यह दूसरी बात अलबत्तह कही जा सकती है कि मुनियोंके लिए किसी वाहनपर सवार होनेकी आज्ञा नहीं है।

इस आज्ञापर भी यदि हम इसी दृष्टिसे विचार करें कि इसका क्या उद्देश्य है? तो समझमें आता है कि किसी वाहनको कष्ट न हो अथवा उनके निमित्त किसीको कोई नवीन आरम्भ न करना पड़े, एतदर्थ मुनियोंको वाहनोंपर सवार होनेका निषेध है।

जैन समाजको जीवन अर्पण करनेवाले, धर्मश्रद्धालु, शिक्षाप्रेमी, विना न्याय जयपुर स्टेटकी जेलमें करीब साढ़े तीन वर्ष तक और अभी आठ मास हुए वेलोर, मद्रास (ब्रिटिश राज्य)में रक्खे गये और वहां ५६ दिन तक प्रतिमाके दर्शन-पूजनका प्रबंध न होनेसे ! विना अन्नाहार रहे हुए-

धैर्यशाली नररत्न-पं० अर्जुनलाल सेठी बी. ए.।

पेशगी वार्षिक मूल्य उपहारोंके पोस्टेज सहित १-१२-०.

Digambar Jain Registered No. B. 744.

'फ़तै हो जार्ज पंचमकी'

गज़ल ।

मनाओ सब दुआ मिलकर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ।
फ़ना जर्मनको जल्दी कर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ १ ॥
हुए हैं बादशा लाखों, हज़ारों इस जहाँ अंदर ।
हुए इनमें नहीं बढ़कर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ २ ॥
बयाँ अमनो अमाँका क्या, जुबाँसे हो अयाँ यारो ! ।
नहीं पाया कभी रहकर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ३ ॥
बनाये जाबजा कॉलिज, तरक्की इल्म अफ़ज़ल हो ।
बनें आलिम सभी पढ़कर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ४ ॥
मज़हबी कुछ नहीं झगड़ा, करो इख्तियार जो चाहे ।
बनाओ मसजिद, मंदिर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ५ ॥
अदल इसको ही कहते हैं, फ़क़ीरो बादशा यकसाँ ।
सभी क़ानूनके अंदर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ६ ॥
करूँ तारीफ़ मैं कहाँ तक, नहीं कुछ ताब तहरीरी ।
अक़्लसे है मेरी बाहर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ७ ॥
ख़तम कर मुद्दआ '**पन्ना**', रहै ये सल्तनत क़ायम ।
फ़लक पै जबतलक अख्तर, फ़तै हो जार्ज पंचमकी ॥ ८ ॥

पन्नालाल जैन, अलवर ।

Printed by Moolchand Kisandas Kapadia at his "JAIN VIJAYA" Printing Press near Khapatia Chakla Laxminarayan's Wadi—Surat & Published by him from "Digambar Jain' office, Chandawadi—Surat.

विषयानुक्रम ।

॥ श्रीवीतरागाय नमः॥

दिगंबर जैन.

THE DIGAMBAR JAIN.

नाना कलाभिर्विविधैश्च तत्वैः सत्योपदेशैस्सुगवेषणाभिः ।
संबोधयत्पत्रमिदं प्रवर्ततान्, दैगम्बरं जैन समाज-मात्रम् ॥

वर्ष ११ वाँ. || वीर संवत् २४४४. कार्तिक–मार्गशीर्ष विक्रम सं० १९७४ || अंक १–२.

नवीन वर्ष ।

(१)

नवीन वर्ष, नवीन हर्ष !
नवीन दर्श, लोकमें !

(२)

बीती रात, प्रभु प्रताप:
दिव्य प्रभात, देशमें !

(३)

कनक सूर्य, नवीन नूर;
भवतु अपूर्व, देशमें !

(४)

नवीन भाव, अरु प्रभाव:
नवीन चाव, देशमें !

(५)

नवीन तेज, अरु तरङ्ग,
नवीन रंग, देशमें !

(६)

'ब्रिटिश ताज,' धराय आज:
दे 'स्वराज्य' देशमें !

(७)

फलित चाव, पुनित भाव;
"नवीन" आये देशमें !

गुजरातीसे अनुवादक–
सतीशचन्द्र दास, सूरत ।

नूतन वर्षारंभे अभिवंदन.

त्रोटक छंद ।

शुभ वर्ष नवुं महावीर तणुं,
नीवडो जशवंत सहाय घणुं;
सहु आश फळो नवलां वरसे,
परिवार सदैव रहो हरखे. १.
खुब केळवणी लईने हरखे;
पर हुनर हाथ धरे चहीने;
धन धान्य अने सुख संपत्तिथी,
नवलां वरसे हसतां मनथी. २.
हिंद व्योम विषे सुख रश्मी वधो,
परिताप बधा दरिये डुबजो;
वळी आयु सीमा वध लक्ष घणी,
कीर्ति प्रसरो सहु विश्व विषे. ३.
भरपुर करो जन मंडलने,
मोतीलाल' रटे प्रभु महावीरने;
वर संप अने सु सलाहकरी,
जन मंडल रहो सुख शांति धरी. ४.

⚜ ⚜ ⚜

कंइ वर्ष खरे सुख रूप बन्यां,
नवुं वर्षज तेम जजो सुखमां;
टळी क्लेश वळी दुःख दूर हजो,
करुं अर्जज ए प्रभु लक्ष धरो. १
जय ब्रिटिश राज्य तणोज थजो,
युद्ध क्षेत्र विषे जय तो करजो;
सुख शांति करो अरिने हरीने,
करुं अर्जज ए प्रभु लक्ष धरो. २.

मोतीलाल त्रिकमदास मालवी-बाकरोल।

(१)

नित जीव भाव अजीव जिनके, मुकुर सदृश ज्ञानमें।
उत्पाद ध्रौव्य अनन्त व्यय सम, दीखते शुभ भानमें॥
आकाशमणि ज्यों लोक साक्षी, मार्ग प्रकटित करनमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(२)

है पद्मयुगसे नेत्र जिनके-स्पंद क्रोधादिक नहीं।
करते जनोंको प्रकट है, क्रोधादि चितमें है नहीं॥
अत्यन्त निर्मल मूर्ति जिनकी, शान्तमय हो स्फुरणमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(३)

नमती हुई स्वर्गेन्द्र पंक्ति मुकुटमणि छवि व्याप्त है।
शोभित युगल चरणाब्ज जिनके मानवोंके आप्त हैं॥
भववर्हि नाशनके लिये हैं, जलप पाथ स्मरणमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(५)

कंचन प्रभा भी तप्त जिनके ज्ञान निधि है गत तनु।
सिद्धार्थ नृपवरके तनय हैं, चित्र आत्मा भी ननु॥
श्रीयुक्त और अजन्म गति भी, चित्र है भव नशनमें।
श्री **वीरस्वामी,** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(६)

विमला त्रिविध नय उर्मियोंसे, भारती गंगा यही।
ज्ञानाम्भमें इह मानवोंको, स्नपित करती है सही॥
बुधजनमरालोंसे अभी, संज्ञात है इह भुवनमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(७)

त्रिभुवन विजेता काम योद्धा, वेग जिसका प्रबल है।
सुकुमार कोमल उम्रमें, जीता स्वबलसे सबल है॥
वह प्रशम पदके राज्यको, आनन्द नित्य स्मरणमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

(८)

हैं वैद्य मोहातङ्कको, कश्चित् महाप्रशमनपरः।
अनपेक्षबन्धु विदितमहिमा, और श्री मंगलकरः॥
भव भीत साधु प्राणियोंको, श्रेष्ठ गुण हैं शरणमें।
श्री **वीरस्वामी** मार्गगामी, हों हमारे नयनमें॥

सतीशचन्द्र गुप्त-सूरत।

नवीन वर्ष। जिस तरह अपना महावीर निर्वाण संवत् २४४३ पूर्ण होकर २४४४ का प्रारंभ हो चुका है उस तरह यह मासिकरूपी बालक अपने दस वर्ष पूर्ण करके ग्यारहवें वर्षमें प्रवेश करता है। गत दस वर्षोंमें इस बालकने क्या क्या लाभ पहुंचाये हैं यह लिखनेकी कोई आवश्यकता नहीं है क्योंकि इससे तो सब परिचित ही हैं परंतु इतना तो अवश्य कहना पड़ेगा कि इस पत्रने जैनियोंमें एक नवीन जागृति उत्पन्न कर दी है और किसी भी मासिक पत्रने आज तक न किया हो ऐसा लाभ अपने ग्राहकोंको पहुंचाया है और भविष्यमें भी यही उम्मेद रखता है।

♠ ♠ ♠

विशेषांक। दिगम्बर जैनियोंमें वीर निर्वाण सचित्र खास अंक निकालनेका प्रथम प्रयास भी इसी पत्रने किया है। आज तक ऐसे पांच खास अंक निकल चुके हैं और यह छठा खास अंक पाठकोंके सामने उपस्थित है। हमें अवश्य कहना पड़ेगा कि गत खास अंकोंसे इस अंकमें चित्र, पृष्ठ संख्या आदिमें कुछ न्यूनता हमारे पाठकोंको मालूम होगी परंतु विशेष ख्याल करनेसे संतोष ही होगा कि महायुद्धमें कागजकी महंगीने गजब कर डाला है यानी कागजका मूल्य चौगुना पंचगुना बढ़ गया है तो भी ऐसा १२० पृष्ठका खास अंक निकालना 'दिगम्बर जैन' का ही साहस है। इस अंकमें हिन्दी, गुजराती, अंग्रेजी, संस्कृत और मराठी ऐसे पांच भाषाओंके ३८ लेखों और कविताओंका संग्रह है जो सभी पाठकोंको कई न कई प्रकारसे रुचिकर ही होगा। विशेष करके तत्वार्थसूत्र संबंधी जस्टीश जे० एल०-जैनी एम० ए० बार एट-लॉ.का अंग्रेजी लेख अंग्रेजी जाननेवालेको बहुत ही उपयोगी मालूम होगा। चित्रोंके बारेमें कहना पड़ेगा कि इस बार सिर्फ २ चित्र ही प्रकट कर सके हैं परन्तु यह दोनों चित्र ऐसे हैं कि जो गत वर्षोंके बहुतसे चित्रोंका सामना कर सकते हैं। हमारे पाठक अपने महान ग्रंथ श्री द्रव्य संग्रह, श्री गोम्मट्टसारजी, लब्धिसार, क्षपणासार, त्रिलोकसार आदिके कर्ता और श्रीमान् चामुंडरायके समकालीन श्रीमद् **नेमचंन्द सिद्धान्त चक्रवर्तिके** नामसे तो परिचित होंगे, इसी महाचार्यके दो हस्तलिखित प्राचीन चित्र जो कुमार देवेन्द्रप्रसादजीको बहुत परिश्रमसे प्राप्त हुए हैं और जिनको उन्होंने श्री द्रव्यसंग्रह (अंग्रेजी अनुवाद)में प्रकट किए हैं, उसीको उन्ही महोदयकी कृपासे हम इस अंकमें प्रकट कर सके हैं। आशा है कि हमारे पाठक इस बार तो इतनेसे ही संतुष्ट होवेंगे।

♠ ♠ ♠

हिन्दी भाषाका आदर।

दिगम्बर जैनका जन्म दश वर्ष हुए गुजरात प्रान्तके भाइयोंकी हितार्थ गुजराती भाषामें ही हुआ था परंतु शनैः २ इसका क्षेत्र बढ़ता गया इस लिये हमें भी हिन्दी भाषा और देवनागरी लिपिको स्थान देना पड़ा, वह यहां तक कि अब विशेष करके हिन्दी भाषाके लेख ही प्रकट करने पड़ते हैं। कई वर्षोंसे हिन्दमें एक ही राष्ट्रभाषा होनेके लिये चर्चा चल रही है जिसको अब तो विशेष अनुमोदन मिल रहा है और उसमें सारे हिन्दमें **हिन्दी भाषाको** ही राष्ट्रभाषाका मान देना सभीको स्वीकृत है क्योंकि हिन्दी भाषा एक ऐसी भाषा है कि जिसको हिन्दके सभी प्रान्तोंके लोग तो क्या परन्तु विदेशी भी समझ सकते हैं। हमारे लोकनायक लो० तिलकने भी इसीको स्वीकार किया है और आप भी हिन्दीमें बोलने और लिखने लगे हैं, जब आप मराठी भाषा भाषी हैं। दूसरी ओर महात्मा गांधीजी गुजराती भाषाभाषी होनेपर भी हिन्दीका ही आदर कर रहे हैं तो क्या हम सबका कर्तव्य नहीं है कि हम भी जहांतक होसके हिन्दी भाषाको ही राष्ट्रभाषा बनानेका उद्योग न करें? आशा है कि हमारे सभी पाठकगण भी इसी कार्य प्रणालीसे संतुष्ट होंगे और हिन्दीको राष्ट्रभाषा बनानेका पूर्ण उद्योग करते रहेंगे।

इस वर्षके उपहार।

गत वर्षमें उपहारके कई ग्रन्थ देने रह गये है परन्तु इस वर्षमें तो श्री महावीरचरित्र, धर्मचर्चासंग्रह, आदि ५-६ ग्रन्थ अवश्य उपहारमें दिये जावेंगे। अनेक कार्यवशात् इस बार यह विशेषांक प्रकट करनेमें विलम्ब हुआ और फिर वार्षिक मूल्य वसूल करनेके लिये वी० पी० से विशेषांक भेजे जायं तो फिर और भी विलम्ब हो जाय इसलिये इसबार तो सभी पुराने और नये ग्राहकोंको विशेषांक सामान्यरूपसे ही भेजा जाता है इसलिये सभी पुराने और नवीन ग्राहकोंको आग्रह पूर्वक निवेदन करते हैं कि वे वार्षिक मूल्य १-१२-० शीघ्र ही मनिआर्डर द्वारा भेज देवें। यदि किसीको इस वर्षमें ग्राहक रहना अस्वीकार हो तो वे इस विशेषांकको पढ़कर वापिस भेजे या रख करके ही संतुष्ट हो जावें और एक कार्ड द्वारा हमें सूचित कर दें ताकि उनको आगामी अंकमे भेजना बंद किया जाय परंतु सभीको हम चिताये देते हैं कि कागजकी अतीव महँगीके समयमें भी भगवान् **महावीरस्वामीका बृहत् जीवन-चरित्र** (अगले भवों सहित) आदि करीब ढाई या तीन रुपयेके ग्रन्थ उपहारमें मिलेंगे जिससे आपको मासिक जैसे मुफ्तमें ही पढ़ जायगा।
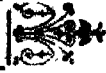
पं० अर्जुनलाल सेठीजी ।

जैसे दान और परोपकारके लिये स्वर्गीय दानवीर जैनकुलभूषण सेठ माणिकचन्दजी- से हिन्दुस्थानके जैन परिचित हो गये थे उसी तरह जैन समाजकी सेवाके लिये अपना जीवन अर्पण करनेवाले पं० अर्जुनलाल सेठी बी० ए० जैसे बहुमूल्य व्यक्तिको जयपुर राज्य और फिर ब्रिटिश राज्यने विना न्याय नजरबंद कर रक्खा है जिससे हिन्दके सारे जैनोंमें तो क्या परन्तु समस्त हिंदुस्तान भरमें सेठीजीका नाम परिचित हो गया है। करीब साढ़े तीन वर्ष तक तो जयपुर राज्यने सेठीजीको जयपुरमें नजरबंद रक्खा तब उनको छोड़नेके लिये या तो उनका न्याय करनेके लिये हजारों तार किये गये जिसकी कुछ भी सुनाई नहीं हुई तब हमारे वाईसराय महोदयको कई तार और चिट्ठियें भेजे गई तो बहुत करके उत्तरही नहीं मिला और कहीं मिला तो सिर्फ इतना ही कि हम जयपुर राज्यके कार्यमें हस्तक्षेप नहीं करते आदि। ठीक, यह भी सही, अब आगेका हाल सुनिये। जयपुरमें नजरबन्द करनेसे यह तो साफ २ मालूम होता था कि सेठीजी जयपुर स्टेटके कैदी हैं परंतु गत २० नवम्बरको एक आश्चर्यकारक घटना यह हुई कि सेठीजीको जयपुर जेलसे मोटरमें बैठाकर जयपुरके रेल्वे स्टेशनपर लाये गये और वहांसे कहीं भेजे गये जिसका पता कुछ दिनों बाद मालूम हुआ कि सेठीजी तो **ब्रिटिश राज्यमें** और दक्षिणमें **वेल्लोर** (मद्रास) जेलमें भेजे गये हैं। अब जेपुर जेलमें सेठीजीके दर्शन-पूजनके लिये जिनेन्द्र प्रतिमाजीका प्रबंध था परंतु वेल्लोरमें ऐसा प्रबंध न होनेसे जैपुर छोड़नेके बाद ही सेठीजीने आहारपान लेना त्याग कर दिया और ८ दिन तक बराबर उपवास किये परंतु फिर शरीरस्थिति पर विचार करके सिर्फ दूध लेना स्वीकार किया परंतु विना अन्नाहार किये दिन व्यतीत करने लगे। इस समाचारसे जैन समाजमें बड़ी भारी खलबल और अशांति उत्पन्न होगई और सेठीजीकी पत्नी और बच्चे जैपुरमें ही चिल्लाते रहे!!! ऐसे विकट समयमें सरकारसे पत्रव्यवहार करना और वेल्लोर जाकर सेठीजीके आहारका प्रबंध कराना कुछ सहज बात नहीं थी। उधर समय बीतने लगा और सेठीजी भूखे ही अपने दिन काटने लगे और शरीर भी कृष होता चला। ऐसी घोर विपत्तिमें अविश्रांत परिश्रम करनेवाले दो वीर नर बाबू अजितप्रसादजी (लखनऊ) और बाबू भगवानदिनजी निकल आये और आपने खूब आन्दोलन किया यहां तक कि सरकार द्वारा कुछ संतोषजनक उत्तर न मिला तब इस मामलेको कोंग्रेसमें आ उपस्थित किया तो इस बारकी कोन्ग्रेसकी प्रमुखा **श्रीमती एनी बिसेन्टने** इस मामलेको स्वीकार किया और इस मामलेका प्रस्ताव खुद अपनी तरफसे कोंग्रेसमें उपस्थित किया और सर्वानुमतिसे पास कराया। इसके बाद श्रीमतीजी वाईसरॉयसे मिली और वेल्लोर जेलमें प्रतिमाजी रखने और सेठीजीकी पत्नी

और बच्चेको मिलने देनेकी स्वीकारता ली तब बाबू भगवानदीनजी जयपुर गये और वहाँसे प्रतिमाजी, पत्नी गुलाबबाई, पुत्र प्रकाशचन्द्र और तीन पुत्रियोंको लेकर वेल्लोर रवाना हुए और सोलापुर होते हुए वेल्लोर पहुंचे और वहां दोएक दिन कोशिश करनी पड़ी तब **सेठीजीका मिलाप** सभीको हुआ, **प्रतीमाजीकी स्थापना** जेलमें की गई, सेठीजीने ५५ दिन बाद ५६ वें दिनको (ता० १५ जनवरीको) प्रतिमाजीका दर्शन-पूजन करके अन्नाहार ग्रहण किया और अपने बच्चोंको जेलमें पढ़ानेकी आज्ञा मिली। अभी श्रीमती गुलाबबाई आदि वहां ही हैं। अब सेठीजी-को आहार मिलनेका प्रबंध हो गया इससे अपनेको संतोष कर चुप बैठ रहना ठीक नहीं है। हमें तो अब विशेष आन्दोलन करना चाहिये तब ही सेठीजीका छुटकारा करा सकेंगे। इसलिये दो बातोंकी आवश्यकता है। एक तो यह कि इसके लिये धर्मप्रेमी बाबू अजितप्रसादजीने **अजिताश्रम, लखनऊमें** खास ऑफिस खोल रक्खी है और रात दिन तार चिट्ठि आदिका कार्य होता है जिसमें तथा भ्रमण और गुलाबबाईके निभाव-के लिये खर्चकी आवश्यकता है इसलिये हर-एक स्थानसे कुछ न कुछ चन्दा करके वह मनिऑर्डर द्वारा लखनऊ भेजते रहना चाहिये। तथा बार २ सभा करके उसमें सेठीजी-के छोड़ देनेका प्रस्ताव करके वाइसरायको भेजते रहना चाहिये। बिना घोर आन्दोलन किये हमारी सुनाई कभी भी नहीं होगी। और हमारे न्यायी ब्रिटिश सरकारको हम एकवार और आग्रहपूर्वक निवेदन करते हैं कि आप चाहे सेठीजीका न्याय करके यदि वे दोषी ठहरें तो उचित दंड दीजिए या तो छोड़ दीजिए। जैन एक शांत प्रजा है और उसमें राजद्रोहकी गंध तक नहीं है इसलिये सेठीजीको छोड़कर जैनसमाजमें फैली हुई अ-शांतिको मिटाइए। सेठीजीका चित्र हमने इस अंकमें मुखपृष्ठपर इसीलिये प्रकट किया है कि हमारे पाठक सेठीजीको भूल न जायं और इनको छुड़ानेके लिये हरएक प्रयत्न जारी रक्खें।

हमारे स्व० दानवीर सेठ माणिकचन्दजीके तीन भ्राताओंमें सिर्फ **सेठ नवलचंदजी।** श्रीमान सेठ नवलचंदजी मौजूद थे जिनसे भी हमारे पाठक अच्छी तरहसे परिचित हैं क्योंकि गत दाहोदवाले अधिवेशनमें आप ही सभापति हुए थे और आपका चित्र गत वर्षमें प्रकट किया गया था परंतु अतीव दुःखके साथ प्रकट करना पड़ता है कि आपका स्वर्गवास मगसर सुद १० ता० २४ दिसम्बरको बम्बईमें ६२ वर्षकी आयुमें हो गया जिससे सेठ हीराचंद गुमानजीके चारों पुत्रोंमें अब एक भी मौजूद नहीं रहा है। सेठ नवलचंदजीकी मृत्युसे हमको एक धर्मात्मा महा पुरुषकी कमी हुई है क्योंकि आपकी श्री सम्मेदशिखरजी, मक्सीजी, अंतरीक्षजी, मांगीतुंगीजी आदि
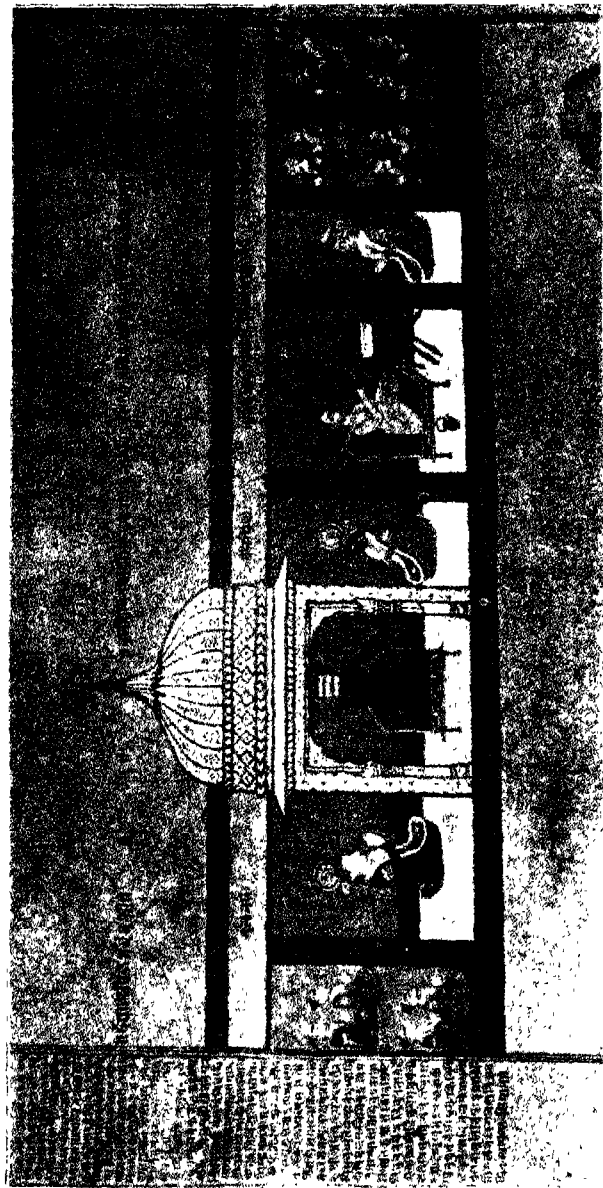
श्रीमद् नेमीचन्द्र सिद्धान्तचक्रवर्ती चामुंडरायको उपदेश दे रहे हैं।
(एक हस्तलिखित प्राचीन ग्रन्थके एक पृष्ठसे उद्धृत)

जैनविजय प्रेस-सूरत.

तीर्थोंकी रक्षाकी बात सुप्रसिद्ध है और स्वर्गीय सेठ माणिकचन्दजी समाजसेवाके अनेकों कार्य कर गये हैं वे सब आपके संयुक्तमत और सहानुभूतिसे ही हुए हैं। आपके दो पुत्र सेठ ताराचंद और रतनचंद तथा एक पुत्री विद्यमान हैं। हमारी यही भावना है कि आपकी आत्माको शान्ति, और कुटुम्बको धैर्य प्राप्त हो तथा दोनों पुत्र अपने काकाजी और पिताजीके दानका और समाजसेवाका अनुकरण करें तथा आपकी विधवा श्रीमती परसनबाई भी अपना शेष समय दान-धर्ममें निर्गमन कर मनुष्यपर्यायको सफल करें। सेठ नवलचन्दजीके शोक प्रकाशनार्थ बम्बईमें सेठ सुखानन्दजीके सभापतित्वमें दो सभा हुई थीं जिसमें एक स्मारक फंड भी स्थापित होकर ८००) भर गये हैं जिसमें खास करके हमारे गुजरातके भाइयोंको कुछ न कुछ सहायता भेजना चाहिए जिससे इन सेठजीका भी कुछ स्मारकचिन्ह कायम हो सके। हर्ष है कि आप मृत्यु समय २५०००) तीर्थोंके जीर्णोद्धारके लिये निकाल गये हैं जिसकी व्यवस्थाका हाल मिलनेपर प्रकट किया जायगा।

♠ ♠ ♠

बाबू माणिकचंदजी वकील–खंडवा। हमारी समाजमेंसे तैयार हुए अनेक युवकोंका वियोग हो रहा है जिसमें खंडवा निवासी बाबू माणिकचंदजी वकील बी०ए० एल०एल० बी०का कलकत्तामें गत ता. १७को अचानक स्वर्गवास अतीव खटकता है। आप अंग्रेजी पढ़ेलिखे, धर्मप्रेमी, उत्साही नेता और लेखक भी थे। आपने अंग्रेजीमें महावीर-चरित्र, स्त्री शिक्षा आदि पुस्तकें प्रकट की हैं, भारत जैन महामंडलके मंत्रीका काम भी आपने कई वर्षों तक किया था, और भारत जैन महामंडलके लखनऊ वाले अधिवेशनके सभापति आप ही बनाये गये थे। आप जैसे विद्वान् और उत्साही पुरुषकी क्षति पूरी होना मुश्किल है। आपकी आत्माको हम शांति चाहते हैं।

प्रान्तिक सभा। गुजरात प्रान्तमें जागृति फैलानेवाली खास कोई संस्था है तो वह बम्बई दिगम्बर जैन प्रान्तिक सभा ही है। बम्बई प्रान्तिक सभाने आज तक ठीक काम कर दिखाया है जिसका कारण प्रतिवर्ष भिन्न २ स्थानों पर अधिवेशन होनेका है। वर्षमें एकवार अधिवेशन होनेसे ही सभाके कार्यमें चेतनता रहती है। गत वर्ष तो दाहोदके भाइओंने बम्बई और मालवा दोनों प्रान्तिक सभाओंको अपनाई थीं परंतु इस वर्ष अभी तक दोनोंमेंसे किसीको कहीं भी आमंत्रण नहीं मिला है। सुना है कि आमोद (भडोंच, गुजरात) में प्रतिष्ठा होनेवाली है जिसपर प्रान्तिक सभाको आमंत्रण मिलनेके प्रयत्न चल रहे हैं। आशा है कि आमोदमें सेठ जेठाभाई गोरधनदास, सेठ

महरजीवन रायचंद शाह, सेठ शंकरलाल तापीदास जैसे प्रान्तिक सभामें उत्साहसे योग देनेवाले मौजूद हैं तो आशा है कि आप लोग इस सभाको अवश्य अपनावेंगे और गुजरात प्रान्तको धर्मकार्योंमें विशेष जागृत करनेका हरएक प्रयत्न करेंगे।

'દિગંબર જૈન'ને જૈન બોર્ડિંગ તરફથી સ્વતંત્રતા. આ પત્રની શરૂઆત અમદાવાદની શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ તરફથી થઇ હતી અને દશ વર્ષ થયાં આ બોર્ડિંગ તરફથીજ પ્રકટ થતું હતું, એટલે એના નફા ટોટાનો સબંધ બોર્ડિંગ પર હતો, પણ હવે આ બોર્ડિંગનો વહીવટ કરનાર દી. ગુ. જૈન બોર્ડિંગની મેનેજીંગ કમીટિએ આ પત્રનો વહીવટ અમને સોંપી દેવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો છે, જેથી આ વરસથી આ અંકથી આ પત્ર સ્વતંત્ર માલિકીથી પ્રકટ થાય છે અને થશે, જેથી હવે **અમદાવાદ બોર્ડિંગ** અને **રતલામ બોર્ડિંગની** વિઝિટર્સ કમેટિના **મેમ્બરોને** સૂચના કરવામાં આવે છે કે હવે પોતાની મેમ્બર ફી બોર્ડિંગમાં મોકલવી અને આ વર્ષથી તેમણે આ પત્રનું લવાજમ રૂ૦ ૧-૧૨-૦ જુદું ભરવું પડશે, જે મનીઓર્ડરથી અમને મોકલી આપવું. કદાચ કોઇ મેમ્બરને 'દિગંબર જૈન' મંગાવવા વિચાર ન હોય તો તેની ખબર અમોને પત્ર દ્વારા આપવી.

आवश्यकता—रा० ब० सेठ हुकमचन्द दि० जैन महाविद्यालयके लिये विशारद खंडके १० विद्यार्थिओंकी और कंचनबाई श्राविकाश्रमके लिये एक सुपरिन्टेन्डैट बाईकी आवश्यकता है। बाई अनुभवी और ३० वर्षसे अधिक उमरकी होनी चाहिये। पत्रव्यवहार—मंत्री हजारीलाल जैन, **जँवरीबाग—इन्दौर।**

नूतन समाचार।

कुशलगढ़में सभा और कन्याविक्रय बंद—बाबू धूलचन्द धनराज लिखते हैं कि यहां गत ता० २ जनवरीको एक आम सभा दरबार सेक्रेटरी मि० शंकरीप्रसादजीके सभापतित्वमें हुई थी जिसमें ५०० स्त्री पुरुष एकत्र हुए थे। कुंवरीका श्रदेवी (बंगलोर)-ने जैनियोंके सामाजिक सुधार पर मनोहर व्याख्यान दिया। तत्पश्चात् सभापति साहबने व्याख्यान देते हुए कहा कि "अति शोककी बात है कि जो जैन धर्म 'अहिंसा परमोधर्मः'की तालीम दे रहा है, उसके माननेवालोंमें ऐसा क्रूर रिवाज क्यों जारी हो रहा है कि वे अपनी प्यारी पुत्रियोंको धनके लालचसे धर्मके विपरीत चलकर वृद्ध धनाढ्य आदमियोंसे व्याह देते हैं। वे बिचारी अभाग्यनी थोड़े ही समयमें विधवा होकर बरबाद हो जाती हैं और नौजवान कौम इस कुरीतिसे धनहीन होकर व्यभिचारमें फंसी जाती है आदि।" इस व्याख्यानका इतना असर पड़ा कि सब सज्जनोंने प्रतिज्ञा की कि जब तक हम इस कुरीतिको न मिटा लेंगे तब तक यहांसे न हटेंगे। तत्पश्चात् निश्चय हुआ कि आयन्देसे कोई सख्स अपनी **लड़कीके विवाहमें लड़केवालेसे दापा** (रुपये) **न लेगा।** फिर ता० १२ को उसी मैदानमें दूसरी सभा वही सेक्रेटरी साहबके सभापतित्वमें हुई जिसमें १००० जन संख्या उपस्थित थीं जिसमें

सबने सभापति तथा कुंवारीबाईका आभार माना।

लखनऊमें माघ सुद ९ को बड़ी धूमधामसे रथयात्रा होगी।

औरंगाबादमें-कनैयालाल काल्लाके सुपुत्रका विवाह धनराजजीकी पुत्रिसे हुआ जिसमें आतिशबाजी वेश्यानृत्य कुदेवादिका पूजन आदि न होकर राक्षसमुवनके मंदिरमें १२१) और कचनेर पाठशालाको १९) दान दिये तथा ६००) चन्दाके वसुल हुए तथा पाठशाल के लिये १९०) का चन्दा लिखा गया। यहां वैशाखमें वेदी प्रतिष्ठा होनेवाली है तथा कचनेरवाली पाठशाला यहां आकर ठीक चल है। ५० छात्र पढ़ते हैं।

इन्दौरकी हुकमचन्द बोर्डिंगमें पौष शुक्र ८ मीको सभा होकर बाबू माणिकचन्दजी खंडवा तथा एक छात्र हीरालालके मृत्यु पर शोक प्रकट किया गया।

प्राचीन प्रतिमा-चिरगांव (झांसी) में वेतवा नदीके किनारे पर एक मूर्ति नीकली है। प्रतिबिंब पद्मासन मनोज्ञ और पाषाणके है। आसनमें दो सिंह है, दोनों तरफ इन्द्र चवर लिये खड़े हैं चिन्हसे महावीर स्वामी मालुम होते हैं। इसके लेआनेका प्रबंध हो रहा है।

दक्षिण म० जैन कोन्फरंसका २० वां अधिवेशन श्री स्तवनिधि क्षेत्रमें सोलापुर निवासी सेठ हीराचंद नेमचंद दोशीके सभापतित्वमें ता० १०-११-१२ फर्वरीको होगा जिसमें जैन महिला परिषद् तथा राजकीय विषयक स्वतंत्र परिषद् भी ता० ११ को होगी।

अम्बालामें-महा सभाका अधिवेशन ता० २३ से २८ फर्वरी तक होगा जिसमें भारत दि० जैन महिला परिषद्का वार्षिक अधिवेशन श्रीमती सुशीलादेवी धर्मपत्नी रा० ब० लाला सुलतानसिंहजीके सभापतित्वमें होगा।

મહુવા (કાઠીયાવાડ) ગૌરક્ષક સભાનો ૨૭ મો વાર્ષિકોત્સવ મકરસંક્રાતિને દિને ભારે ઠાઠથી થયા હતો જે પ્રસંગે સર્વે ૨૦૦૦ ગાયોને શ્રણુગારી આખા શહેરમાં નેતું ફર્યું હતું તમને ભાવનગર મહારાજા, દીવાન વગેરે તરફથી મળેલી રકમનાંખ લાડવા ખવાડવામાં આવ્યા હતા તથા બીજી ૬૦૦) ની મદદથી સર્વે ગાયોને ખડ અને કપાસ ખવાડાયું હતું. વળી એક ખાસ સભા મહેતા ગણેશ વનમાળીના પ્રમુખપણા નીચે થઇ હતી, જેમાં રિપોર્ટ વગેરે વંચાઇ આ સંસ્થાના સ્થાપક ઓધવજી રામજી સરવૈયાના જાતિભોગનું વિવેચન થયું હતું.

નૃસિંહપુરા જ્ઞાતિના આશરે ૨૦ થી ૩૦ ના ઉમરના એક મહેતનુ, પ્રમાણિક અને ચાલાક આદમીની જરૂર છે. રહેવા તથા ભોજનની સગવડ મળશે. પગાર વાર્ષિક ૫૦) થી ૧૦૦) સુધી તરતજ લખો-સરૈયા અધર્મ જૈની-રૂઢ્યા.

शिखरजी केस-पूजावाले मुकद्दमा नं० २८८ की जो अपील हाईकोर्टमें दायर है उसमें अपनी तरफसे दरख्वास्त दी गई थी कि श्वे० लोग जल मंदिरके आसपास परकोटा खींचकर हमारी रास्ता रोक रहे हैं तथा

धर्मशालामें ठहरने और लोकोंमें पूजा प्रक्षाल करनेसें बाधा करते हैं अतः उन्हें रोक दिया जाय, तदनुसार हाईकोर्टसे श्वेतांबरीको इंजेक्सन जारी हो गया है। और पहाड़के पट्टे संबंधी मुकद्दमा नं० २७९ की अपील पटना हाईकोर्टमें दायर हो चुकी है उसमें अपनी तरफसे दरख्वास्त दी गई थी कि सरकार श्वेताम्बरियोंको पहाड़ बेंच देना चाहती है लेकिन जब तक पट्टेवाले मामलेका अंतिम निपटारा न होवे तब तक पहाड़का बंदोबस्त किसीके साथ न किया जाय। अपनी यह दरख्वास्त भी मंजूर होकर इसका हुक्म राजा पालगंज पर जारी हो गया है।

मुफ्त—केवल =) खर्च मात्र भेजनेवालेको "बलवर्द्धक वटी" जो कि वैद्यक शास्त्रानुसार उमदा वनज जड़ी बूटियोंसे बनाई है वीस दिवसकी खुराक मुफ्तमें मिलती है। पता—सत्येन्दु गुप्त, चंदावाडी—सूरत।

मोरेनामें मुनिजी—मुनिश्री अनंतकीर्तिजी महाराज बम्बई, आगरा, शिखरजी आदि होकर आजकल मोरेना (ग्वालियर)में विराज रहे हैं और कई दिनों तक यहाँ ही ठहर कर विद्याध्ययन करेंगे।

ઉપદેશનો પ્રભાવ—કાણીસા મિત્રમંડળી જણાવે છે કે નવા વર્ષને દિને અત્રેના ભાઈઓ આશ્રમ દર્શન માટે ગયા હતા ત્યાં સભા કરી ઉપદેશ આપવાથી ગામના પાટીદાર તથા બારૈયા ભાઈઓએ કહ્યું કે તમે જૈનો જો ભાદરવા સુદ ૧૪ ને દિને વ્યાપાર ધંધો બંધ કરીને એક દિવસની પૈઠણ ધર્મીક કરો તો અમો આખું ગામ પ્રતિજ્ઞા લઈએ કે તે દિવસે કોઈએ બળદની ખાંધે ધુંસરી મુકવી નહિ, તે દિવસે કામ ધંધો કરવો નહિ, દારૂ માંસાદિ પદાર્થોનું સેવન કરવું નહિ તથા હિંસા કરવી નહિ. એ ઉપર ચર્ચા થતાં આખરે જૈનોએ ઉચક રકમ દરેક દુકાન દીઠ ધર્માદા કાઢવાનું સ્વીકાર્યું જેથી બધા લોકો એ દિવસે ખાંત્રીથી પશુ પીડાનાં કામો છોડી દેવા બંધાયા હતા.

લગ્નમાં દાન—ફલટણમાં મુંબાઇવાળાં સ્વ૦ માણેકચંદ લાભચંદ ચોકશીના પુત્ર હીરાચંદના લગ્ન માગશર શુદ ૯ને દિને થયાં હતાં, જેની ખુશાલીમાં શ્રીમતી માણેકબાઇએ ૨૫) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ૨૫) ઇડર પાઠશાળા, ૨૦) મુંબાઇ શ્રાવિકાશ્રમ, ૧૫) કુંથલગિરી આશ્રમ, ૧૭) મુંબાઇ પાઠશાળા, ૧૦) બોરસદ સાયબેરી, ૧૧) બ્હેરાં મુંગા સ્કૂલ, ૧૦) સત્યાગ્રહાશ્રમ અમદાવાદ તથા પરચુરણ મળી ૧૫૮)નું દાન મોકલવામાં આવ્યું હતું.

स्व० बाबू धन्नूलाल अटर्नीके भतीजे स्व० बाबू प्यारेलाल स्मरणार्थ

मात्र ।।-)।। का मनीओर्डर अथवा टिकट भेजनेमें २) रुपया मूल्यके ग्रंथ भेंट स्वरूप भेज दिये जावेंगे। ५०० कापी वितरण करनेका निश्चय किया है, जल्दी मंगवाइये।

ग्रंथोंके नामः—

१. तीस चौवीसी पूजा मूल्य १।।।-)
२. कैलाश यात्रा -)
३. ब्रह्मगुलाल कथा -)

२)

मंगानेका पताः—

जिनवाणी प्रचारक कार्यालय,
८, मदनमोहन चटर्जी लेन—कलकत्ता

'मुनि' का विशेषांक श्री महावीर मुनिमंडलके मुख मासिकपत्रका **सचित्र** खास अंक। वर्ष २. अंक १. प्रकाशक कालूराम शिखरजी शर्मा, बोदवड (पूर्व खानदेश)। उत्तम कागज और छपाईवाले इस १७१ पृष्ठके खास अंकमें सेठ रायमलजी जापनेर, स्व. दा. माणिकचन्दजी, पं. लाल्न, महात्मा गांधी, सेठीजी, संसारवृक्ष, कल्पवृक्षमिलन, व डोलाल मो. शाह अनेक श्रावक और मिथ्यात्वी देव, बाललग्न-वृद्ध विवाहके दुष्परिणामोंके हृदयद्रावक दृश्य, सद्धेयानकी दुर्दशा आदि १८ चित्र हैं और कुल ३७ लेख और कविताएं हैं जिनमें भेदभाव कहाँ है, हमारी वर्तमान स्थिति, पापका प्रकाश, हमारे समाजकी उन्नति कैसे हो? गही पदार्थोंका उपयोग, मुनि सुधारकी आवश्यकता, आजकलकी उपदेशपद्धति, साधु और मुनियोंका कर्तव्य, स्थानकवासी मुनियोंको खुल्ला पत्र, साधुता, साधु-मुनियोंका महत्व, क्या कुछ और कसर है आदि लेख पढ़ने योग्य हैं। कागजकी अतीव महँगीके समयमें भी इतना सुंदर और बड़ा अंक निकालना महावीर मुनिमंडलका ही साहस है। इसके संचालक स्थानकवासी बंधु होनेपर भी इसमें सभी लेख तीनों संप्रदायके पढ़ने योग्य रहते हैं। यह तो विशेषांक है परन्तु सामान्य अंक भी ३२ पृष्ठोंका नियमित प्रकट होता है। वार्षिक मूल्य २) और इस अंकका मूल्य ॥=) मिलनेका पता—मैनेजर, मुनि, बोदवड (पूर्व खानदेश)

जैन संसार—संपादक प्रेम और उप संपादक नेमिचन्द्र कोठारी। वर्ष २. अंक १-२, वार्षिक मूल्य २≡) यह संयुक्त जैन श्वेतांबर वराड़ प्रान्तिक कान्फरन्सका मुखपत्र है। इस ११० पृष्ठोंके अंकमें साधुओं, श्रीमती मगनबाई, सेठीजी आदिके १२ चित्र भी हैं। मुखपृष्ठका चित्र आकर्षणीय है जिसमें जैनधर्मरूपी नौकामें दि. श्वे. और स्थानकवासी तीनों संप्रदायके साधु और श्रावकको बैठाये हैं और यह दिखाया है कि तीनों संयुक्त होकर इस नौकाको चलाते रहेंगे तो नौका संसाररूपी समुद्रसे पार हो जायगी और यदि एक भी भिन्न होगा तो नौका डूब जायगी। लेखोंमें मानव धर्म, रंगे गीदड़ोंसे बचो, प्रेमसे जाति उद्धार (कविता), विचार और उसकी फिलासफी, भामाशाह आदि पढ़ने योग्य हैं। वार्षिक मूल्य २≡) और इस अंकका ॥।)

विश्वविद्या प्रचारक—लखनऊसे प्रकाशित सचित्र मासिकपत्र। वर्ष १० अं. २ और वार्षिक मूल्य १।) लेख अच्छे रहते हैं। इस अंकमें मालवीयजीका सचित्र जीवनचरित्र पढ़ने योग्य है। मुखपृष्ठ पर हिन्द देवीका आकर्षणीय चित्र रहता है।

चंद्रप्रभा—सनावद (नीमार) से प्रकाशित नवीन सचित्र मासिक पत्र. वर्ष १. अंक १. पृ. ३२. वार्षिक मूल्य २॥) इस अंकमें भरतपुरके

प्रतापी राजा सूरजमल जाटका सचित्र परिचय पढ़ने योग्य है। साईजके प्रमाणमें मूल्य ज्यादह दीखता है।

जयाजीप्रताप—श्रीमान् ग्वालियर नरेशके जन्म दिनका यह विशेषांक बड़े ५० पृष्ठोंका और प्राचीन कारीगिरीके २० चित्रों सहित है जिनमें चदेरीके जैन मन्दिरका चित्र भी है। कुल ४४ लेखोंमें ६ इंग्लिश हैं। हिन्दी लेखोंमें कई लेख महत्वके और पढ़ने योग्य है। यह साप्ताहिक पत्र राज्यकी ओरसे ही प्रकाशित होता है और इसने अपनी और ग्वालियर राज्यकी प्रजाकी बहुत उन्नति की है और कर रहा है। वार्षिक मूल्य ३) है। पता-मैनेजर, जयाजी प्रताप, लश्कर (ग्वा.)

सुभाषित रत्नसंदोह—श्रीमद् अमितगति आचार्य कृत इस महान् ग्रन्थका हिन्दी अनुवाद पं. श्रीलाल जैन काव्यतीर्थने किया है और जैन साहित्योद्धारक पं. पन्नालालजी बाकलीवालने भारतीय जैन सिद्धांत प्रकाशिनी संस्था (विश्वकोश लेन, बाग बाजार, कलकत्ता) द्वारा अभी ही ग्रन्थाकारमें प्रकाशित किया है। छपाई सफाई और कागज बहुत बढ़िया है। प्रथम पृष्ठपर संस्थाके खास सहायक सेठ हरिभाई देवकरण (सोलापुर) के तीन पुत्रों सेठ बालचंदभाई आदिके चित्र भी हैं। इस ग्रन्थके २८२ पृष्ठोंमें ९२२ श्लोक अर्थ सहित हैं जिसकी विषय सुची पढ़नेसे ही ग्रन्थ कितने महत्वका है यह मालुम होता है। कुल ३२ विषयोंमें मुख्य २ निम्न लिखित हैं—संसारिक विषय निराकरण, कोप दूर करनेका उपाय, लोभ दूर करनेका उपाय, स्त्रीके गुणदोषोंका विचार, सम्यग्दर्शन—ज्ञान—चारित्रका निरूपण, जन्म—जरा—मृत्यु निरूपण, अनित्यताका वर्णन, जीव संबोधन, दुर्जन—सज्जन निरूपण, दान निरूपण, मद्य—मांस—मधु—वेश्यासेवन—द्यूत निषेध, गुरु विवेचन, धर्म निरूपण, शोक निराकरण निरूपण, शौच और श्रावक धर्म निरूपण, तप निरूपण आदि। इसकी भाषा भी इतनी सरल है कि सामान्य पढ़ा लिखा मनुष्य भी इस ग्रन्थका स्वाध्याय करके लाभ उठा सकता है। अनेक विषयोंपर व्याख्यान देनेके प्रमाणोंमें इसके बहुतसे श्लोक कंठाग्र करने योग्य है। मूल संस्कृतमें तो इस ग्रन्थको निर्णयसागर प्रेस (बम्बई) ने कई वर्षोंसे प्रकट किया है और इसका संस्कृत भाषियोंमें बहुत आदर है परंतु इसका हिन्दी अनुवाद प्रकट करके पं. पन्नालालजीने जैन समाजका बहुत ही उपकार किया है। इतने बड़े ग्रन्थका २॥) मूल्य अल्प ही है। हरएक जैनीका कर्तव्य है कि इस ग्रन्थको मंगाकर अवश्य २ स्वाध्याय करें।

मोहिनी—लेखक, भैयालाल जैन। प्रकाशक—प्रेमपुजारी (कुंवार देवेन्द्रप्रसाद), प्रेम मंदिर, आरा। पृ. ८३. छपाई सफाई उत्तम और मू. ॥) हमने चार वर्ष हुए **'रूपसुंदरी'** नामक पुस्तक गुजराती भाषामें प्रकट करके पाठकोंको उपहार स्वरूप दी थी उसका यह हिन्दी अनुवाद है। इसका मुख्य सिद्धान्त स्त्रियोंमें शील रक्षाका उपदेश है। शीलके प्रभावसे स्त्री अपनी आत्मिक शक्तिमें कितनी

उन्नति कर सकती है, संसारमें वह कितनी उज्वल चारित्रा हो सकती है आदि बातोंका चित्र इसमें भलीभांति दर्शाया है। भाषा भी सरल है। इस उपन्यासको मंगाकर अवश्य लाभ उठाना चाहिये।

The Householder's Dharma (**श्री रत्नकरंड श्रावकाचार**) श्री समन्तभद्राचार्य कृत सुप्रसिद्ध रत्नकरंड श्रावकाचारका यह अंग्रेजी (English) अनुवाद बाबू चम्पतराय जैन बेरिस्टर (हरदोई)ने किया है और **कुमार देवेन्द्रप्रसाद** जैनने ही सेन्ट्रल जैन पब्लिशिंग हाउस-**आरा** द्वारा अभी ही प्रकाशित किया है। छपाई सफाई उत्तम, पृ. १२९ और मूल्य ।||) इसमें ४७ पृष्ठोंमें तो अनुवादक महोदयने इस ग्रन्थपर समालोचना लिखी है जो अतीव महत्वकी है। इस शास्त्रीय ग्रन्थका अंग्रेजी अनुवाद करनेके लिये जैन समाज, बेरिस्टर साहबकी आभारी है। अंग्रेजी पढ़े लिखे भाइयोंका फर्ज है कि इस पुस्तकको मंगाकर अवश्य पढ़ें।

सद्विचार पुस्तकमाला—बाबू दयाचंद्र गोयलीय जैन बी. ए. एक हिन्दी साहित्य भंडार स्थापन करके उसके द्वारा इस पुस्तकमालाको प्रकट कर रहे हैं जिसके तीन ग्रन्थ (१) जैसे चाहो वैसे बन जाओ (पृ. ६०), (२) सुख और सफलताके उपाय (पृ. ३०), (३) सुखकी प्राप्तिका मार्ग (पृ. ७१) हमारे सामने हैं। यह तीनों पुस्तक प्रसिद्ध अंग्रेजी लेखक जेम्स एलनकी पुस्तकोंका हिन्दी अनुवाद है। मूल्य क्रमशः ≡॥), ≤॥), और ।≈ है। इनके पढ़नेसे बहुत कुछ शिक्षा मिल सकती है। अवश्य मंगाना चाहिये। पता-हिन्दी साहित्य भंडार—लखनऊ।

मोक्षमार्गकी सच्ची कहानियाँ-प्रकाशक, बुद्धूलाल श्रावक, पाठक, जैन शाला दमोह (पृ. ८० और मूल्य ।≥) इसमें सम्यग्दर्शनके आठ अंगोंकी आठ कथा, पांच अणुव्रत और पांच पापोंकी १० कथाएं, चार दानकी चार कथा और **पूजाके फलकी कथा** आदि २३ कहानियाँ (कथाओं)का संग्रह सरल भाषामें संक्षेप रूपसे है। स्वाध्याय करने और मनन करनेयोग्य है।

Love-Buds (**प्रेम-कली**)—प्रकाशक-प्रेम पुजारी, प्रेम मंदिर—आरा। इसमें कुमार देवेंद्रप्रसादजीने अनेक कविरत्नोंकी प्रेम विषय-दर्शक कविताओंको और कई अंग्रेजी लेखकोंकी प्रेमदर्शक अंग्रेजी कविताओंको हिन्दी अनुवाद सहित प्रकट की हैं। पुस्तककी सजावट अवश्य देखने योग्य है। कई चित्र भी हैं। सारी पुस्तक बढ़िया लाल स्याहीसे छपी हुई है। पृ. १९० और मूल्य १) हर-एक हिन्दी साहित्यप्रेमीको ऐसी पुस्तकका अवश्य संग्रह करना चाहिए।

हितैषी गायन—प्रकाशक, पं० मनीराम नन्नूमल जैन, धरमपुरा, देहली। बालक भजन संग्रहका यह चौथा भाग जैनमित्रमंडल देहलीने ट्रैक्ट नं० ६में प्रकट किया है। मूल्य -)

बारहमासा तथा स्तवन संग्रह—प्रकाशक आत्मानंद जैन सभा, अंबाला शहर। पृ. ६३ और मूल्य =) सिर्फ।

देहली शास्त्रार्थ—देहली में गत जुलाई मासमें ६ दिन तक जैनी और आर्यसमाजके बीचमें ईश्वर कर्तव्य और तीर्थंकर सर्वज्ञत्व खंडनमंडन विषयक शास्त्रार्थ हुआ था जिसमें जैनमित्र मंडलीकी तरफसे न्यायालंकार वादीभकेशरी पं० मक्खनलालजी शास्त्री (प्र. अध्यापक श्री ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रम) और आर्यसमाजकी तरफसे कवितार्किक पं. नरसिंहदेवजी शास्त्री थे। इस ग्रन्थमें इस शास्त्रार्थका विवरण है जिसको प्रकट करके **जैनमित्र मंडली, धरमपुरा, देहलीने** जैन समाजका बहुत कुछ उपकार किया है। इसको पढ़नेसे साफ २ मालूम होता है कि जैन समाजकी युक्तियां कितनी प्रबल थीं और आर्यसमाजके पंडितकी युक्तियां कितनी पोच थीं। इस शास्त्रार्थसे देहली भरमें क्या सारे पंजाब प्रान्तमें जैन धर्मका अच्छा महत्व प्रकट हुआ है। पृ. ११२ और मूल्य लागत मात्र चार आना ही है। सबको मंगा लेना चाहिए।

श्रीधर्म-सार—प्रकाशक—बाबू पुरनचन्द्र गोधलीय जैन—सिंगोडी (छिंदवाड़ा) पृ. ८२ और मू. ।।) यह **तारनपंथी** समाजकी पुस्तक है और इसमें पं. शिरोमणिदास कृत कविताओंमें धर्मका उपदेश है। भाषा पुरानी है।

जैनशिक्षण पाठमाला—प्रकाशक-कुंवर मोतीलाल रांका—ब्यावर (राजपूताना) पृ. ६० और मू. ≈) और पाठशालाओंको ८) सैकड़ा। इसमें २९ पाठोंमें विद्यार्थियोंको पढ़ाने योग्य धर्म, जाति, और व्यवहारिक विषयोंका उपदेश है। टाइप भी बड़े हैं। सब० जैन पाठशालाओंमें प्रवेश करने योग्य है।

वर्तमान जैन तीर्थंकर दर्पण चार्ट नं. १.-प्रकाशक मनीराम नन्नूमलजी, धर्मपुरा, देहली, मूल्य -) इसमें वर्तमान २४ तीर्थंकरोंके माता, पिता, वर्ण, चिन्ह, कायकी ऊंचाई, आयु, गणधर, एक दूसरे तीर्थंकरका अंतर समय, दिक्षा वृक्ष, पूर्व भव, कल्याणकोंकी तिथि, और निर्वाण स्थानका कोष्टक है। मंगाकर संग्रह करने योग्य है।

आत्मावबोध-प्रकाशक—भारतीय जैन सिद्धांत प्रकाशिनी संस्था, विश्वकोश लेन, बाग बाजार-कलकत्ता। ग्रन्थाकार, छपाई सफाई सुन्दर पृ. १६० और मूल्य ।।-) तेरहवीं शताब्दीमें श्रीकुमार नामक कवि होगये हैं जिन्होंने इस ग्रन्थको १४९ श्लोकोंका बनवाया था जिसका अनुवाद पं. गजाधरलाल न्यायतीर्थसे कराकर पं. पन्नालाल बाकलीवालने प्रकाशित किया है। साथमें अध्यात्मप्रेमी स्वर्गीय स्वर्गिय श्री वीरसेन स्वामी महाराजका सुन्दर चित्र भी है। इसमें संक्षेपमें आत्माका स्वरूप बताकर अनेक प्रकारका उपदेश सरल भाषामें दिया गया है। इसका स्वाध्याय करनेसे चित्त शांत होकर हृदय निर्मल होता है और सुमार्गपर चलनेका उपदेश मिल सकता है।

जैन समाज सेवक मंडलकी ट्रेक्ट-इन्दौरमें इस नामका एक मंडल स्थापित हुआ है जिसका उद्देश विशेष करके इन्दौरमें कई वर्षोंसे पड़ी हुई फूटको मिटानेका प्रयत्न करना

है। इसने तीन ट्रेक्ट प्रकट करके उनका मुफ्त प्रचार किया है जिनके नाम हैं-(१) जैनोंका धर्म, (२) इन्दौरके जैनियों ! अबके पर्युषण पर्वमें क्या करना होगा ?, (३) इन्दौरका जैन समाज और फूटका राज्य। इसमें खूब ही तेज भाषामें फूटको मिटानेका उपदेश दिया है।

षट्संघ-सम्मेलन-प्रकाशक जीर्णोद्धारक जैन तार-मंडल-सिंगोडी (छिन्दवाडा) मूल्य -) यह भी तारनपंथी समाजका एक ट्रेक्ट है और इसमें तारनसमाजके ६ संघका वर्णन और कुछ उपदेश भी है।

सप्तभंगी नय-यह आत्मानंद जैन ट्रेक्ट सोसायटी अंबाला शहरकी २२वीं ट्रेक्ट है। पृ. ३२ और मू. -) इसके लेखक हैं लाला कन्नोमल एम. ए.। इसमें सप्तभंगी नयका स्वरूप संक्षेपमें सरल रूपसे दिया गया है।

पंच परमेष्ठीके १४३ मूलगुण-(चार्ट नं० ६) यह भी एक वंशरूपी नकशा है जिसमें पांचो परमेष्ठीके १४३ मूल गुण वंशावलीके रूपमें दर्शाया है। संग्रह करने योग्य है। मूल्य -) मिलनेका पता-कुमार देवेन्द्रप्रसाद जैन-आरा।

कृपण-प्रकाशक-बी० एफ० सी० डी जैन, शिकोहाबाद यु० पी०। यह एक प्रहसन है। पृ. संख्या सिर्फ १३ होनेपर भी मूल्य ≈) अधिक है।

सच्चा विश्वास-प्रकाशक, कुमार देवेन्द्रप्रसाद जैन, प्रेम मन्दिर-आरा। इसमें फुटकल उपदेश अच्छा है। मुखपृष्ठ पर महात्मा गांधीका चित्र है। छपाई सफाई सुन्दर, पृ. ४३ और मूल्य ≈)

बालिका विनय-सम्पादिका एक जैन महिला और प्रकाशक उपरोक्त महाशय ही। पृ. ४४, उत्तम छपाई और मूल्य ≈) इसमें बालिकाओंके लिये अच्छा उपदेश है। कन्या पाठशालाओंमें प्रवेश करने और बांटने योग्य है।

जैनसिद्धांत विद्यालयकी रिपोर्ट-स्वा. पं. गोपालदासजी बरैया द्वारा स्थापित मोरेनाकी संस्थाकी यह सातवीं वार्षिक रिपोर्ट है। इसमें संस्कृत विभागमें २७ और हिन्दी विभागमें ४१ विद्यार्थी हैं। इसमेंसे आज तक कई पंडित तैयार हुए हैं। अंग्रेजी भी पढ़ाई जाती है। बोर्डिंगका भी प्रबंध है। आजकल पं. पन्नालालजी अधिष्ठाता और मंत्री पं. खूबचंद्रजी शास्त्री हैं। इसके लिये एक लाख रुपयेके फंडकी आवश्यकता है जिसमें करीब ६०-७० हजार भरे गये हैं; श्रीमानोंका फर्ज है कि शेष रुपयेकी शीघ्र पूर्ति कर देवें और विद्यालयके साथ स्वर्गीय पं. गोपालदासजी बरैयाका नाम जोडकर पंडितजीकी कीर्ति अमर करें। इस रिपोर्टवाले वर्षमें कुल ७७६१)। खर्च हुआ है। बड़ा स्थायी फंड न होनेसे श्रीमानोंको मासिक सहायता पहुंचाते रहना चाहिये और छोटे बड़े प्रसंगोंपर फुटकल सहायता भी भेजनी चाहिए।

सप्तम हिन्दी साहित्य सम्मेलन कार्य विवरण दूसरा भाग-इसमें सम्मेलनमें आये हुए लेखोंका संग्रह है। अनेक लेख पढ़ने योग्य है। साइज़ बड़ी पृ. २१९ और मूल्य

सिर्फ ।।=) मिलनेका पता—हिं. सा. स्वागत कारिणी सभा कार्यालय—जबलपुर।

सोनागिर—सिद्धक्षेत्रकी प्र. सभाका प्रथम वार्षिक विवरण। प्रकाशक—बाबू गोपीलाल गोवा—लश्कर।

दि. जैन प्रान्तिकसभा बम्बईकी १६वीं वार्षिक रिपोर्ट। प्रकाशक—बाबू माणिकचन्द बैनाडा महामंत्री, हीराबाग—बम्बई।

भारत० दि०जैन तीर्थक्षेत्र कमेटी का १२वां वार्षिक विवरण—वीर सं. २४४०का, प्रकाशक लाला भागमल प्रभुदयाल महामंत्री, हीराबाग, बम्बई। बहुत शिकायत होनेपर यह रिपोर्ट बहुत देरसे प्रकट हुई है। इसमें सब तीर्थोंका हिसाब और शिखरजी आदिके मुकदमेका हिसाब भी है। ८८ पृष्ठकी यह रिपोर्ट विना मूल्य मिलती है।

दुधगांव शिक्षण प्रचारक संस्थाका छठा वा० रिपोर्ट—प्रकाशक नाना रावजी येडेकर—दुधगांव (सतारा)

जैन अंग्लो वर्नाक्युलर स्कूल बांदाकी ४थी रिपोर्ट—प्रकाशक नायक रानाराम मंत्री-बांदा।

जैन पाठशाला मेरठका—चतुर्थ रिपोर्ट—प्रकाशक रघुनाथप्रसाद गोयल, मेरठ।

दिगम्बर जैन श्राविकाश्रम मुरादाबादकी १९१६—१७की रिपोर्ट—प्रकाशिका संचालिका गंगादेवी मुरादाबाद। यह आश्रम भी ठीक कार्य कर रहा है। सबको सहायता देते रहना चाहिए।

વ્યંતરના આરાધને પાસૂન નુકસાન—લેખક અને પ્રકાશક-શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ દોશી-સોલાપુર. પૃ. ૨૪ અને કિ. માત્ર એક આનો. આ મરાઠી પુસ્તકમાં વ્યંતરોની આરાધના કરવાથી થતાં નુકશાનોનું વર્ણન દાખલા દલીલો સાથે છે. મરાઠી ભાષા જાણનારે અવશ્ય મંગાવી લેવું જોઇએ.

ભટ્ટારક ચર્ચા—લેખક અને પ્રકાશક-શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ દોશી—સોલાપુર. પૃ. ૭૨ અને કિ. બે આના. મરાઠી ભાષાના આ પુસ્તકમાં ભટ્ટારક શબ્દની વ્યાખ્યા અને ભટ્ટારક કોણ હોઇ શકે અને ભટ્ટારકમાં કેટલી યોગ્યતા હોવી જોઇએ, વગેરે દાખલા દલીલો સાથે બતાવી હાલના નામના ભટ્ટારકોના શિથિલાચારનું વર્ણન કરી હવે પછી ભટ્ટારક નામ બદલી ગૃહસ્થાચાર્ય નામ સ્થાપન કરવા માટે સંમતિ દર્શાવેલી છે જે સમયાનુસાર યોગ્યજ છે.

મસ્તવચનામૃત અને સ્વાનુભવ પ્રકાશ—પ્રકાશક—હરીદાસ જગજીવનદાસ, લીમડાપોળ. વડોદરા. આ બંને ટ્રેક્ટો તદ્દન મફત મળે છે.

નીતિની શિખામણો—પ્રકાશક ચુનીલાલ બાપુજી મોદી, ખપાટિયા ચકલા, સુરત. આ પુસ્તક ગુજરાતી સ્કુલોમાં ચલાવવા લાયક છે તથા એનો હિન્દી અનુવાદ પણ થવા લાયક છે. વિષય તો નામથીજ પ્રકટ થાય છે. કિ. એક આનો.

અનાથ વિદ્યાર્થી ગૃહ—પુનાનો આઠમો રિપોર્ટ—આ અનાથાશ્રમ ઉત્તમ કાર્ય કરી રહેલું છે. એની કાર્યપ્રણાલી અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે.

ધી ઇલેક્ટ્રો-મેટલ રીફાઇનીંગ કંપની લીમીટેડ—ના ઉદ્દેશ અને નિયમો—આ કંપનીની સ્થાપના અમદાવાદમાં થઇ છે, એમાં પાંચ લાખની થાપણ કરવા ૨૫) અને ૧૦)ના એમ બે જાતના શેરો કાઢ્યા છે. એનો ઉદ્દેશ અમદાવાદ કે મુંબાઇમાં તાંબા, પીતલ, લોખંડ, જર્મન સીલ્વર, એલ્યુમિનમ વગેરે ધાતુની વસ્તુઓની,

મકાન સામગ્રી ચીજો તથા અનેક જાતના પ્યારા વગેરે બનાવવા તથા વેચવાનો છે. આ ઉદ્દેશ અત્યુત્તમ છે. અને એ જો મોટા પાયાપર સ્થપાય તો ઘણોજ મોટો લાભ મેળવવા ઉપરાંત સ્વદેશી વસ્તુને ઉત્તેજન મળી દેશનો પૈસો વિદેશમાં નહીં ઘસડાઇ જતાં દેશમાંજ રહે. ગમે તે રીતે બાગીદારને સેંકડે સાત ટકાનું વ્યાજ આપવા કંપની બંધાય છે. શેર લેવાની ઇચ્છા રાખનારે વધુ માહિતી માટે નીચેને સ્થળે પત્ર લખી નિયમો વગેરે અવશ્ય મંગાવવાં—ધી ઇલેકટ્રો મેટલ રીફાઇનીંગ કંપની-રીચીરોડ-**અમદાવાદ.**

શેઠ હીરાચંદ ગુમાનજીની સંસ્થાઓનો રીપોર્ટ—શ્રીમાન સ્વર્ગીય દાનવીર જૈન-કુલભૂષણ શેઠ માણેકચંદજી અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપી ગયા છે તે પૈકી જે જે સંસ્થાઓ ખાસ પોતાની મદદથી ચાલી રહેલી છે અને જેનો વહીવટ કરવા માટે શેઠ હીરાચંદ ગુમાનજી બોર્ડિંગની ટ્રસ્ટ કમીટિને નીમેલી છે જે બધો વહીવટ કરે છે અને બધી સંસ્થાઓનો ભેગો રિપોર્ટ બહાર પાડે છે તેનોજ આ ૧૯૧૫-૧૬ નો રિપોર્ટ છે, જે જોતાં જણાય છે કે એમાં (૧) હી. ગુ. જૈન બોર્ડિંગ મુંબાઇ, (૨) હી. ગુ. ધર્મશાળા (હીરાબાગ) મુંબાઇ, (૩) શેઠ માણેકચંદ પાનાચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ રતલામ, (૪) શેઠ માણેકચંદ હીરાચંદ જ્યુબેલી-બાગ ટ્રસ્ટ ફંડ, અને (૫) શેઠ પ્રેમચંદ મોતીચંદ દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ, અમદાવાદના રિપોર્ટો છે. આ પાંચ સંસ્થાઓ ઉપરાંત બીજી સંસ્થાઓ પણ જો વહીવટ કરવાનું સોંપે તો તે પણ ઉપલી ટ્રસ્ટ કમીટિ કરે છે, એટલે લગભગ ત્રણ લાખ રૂપ્યાની સખાવતોનો વહીવટ આ કમીટિ કરે છે. સ્થાનાભાવથી અમો દરેક સંસ્થાની સમાલોચના કરી શકતા નથી, જેથી એકંદરે જણાવીશું કે મુંબાઇ, અમદાવાદ અને રતલામ બોર્ડિંગથી ગુજરાત અને માળવા પ્રાંતને અતીવ લાભ પહોંચ્યો છે તેમજ મુંબાઇમાં હીરાબાગ ધર્મશાળાનો સાર્વજનિક લાભ તો જગજાહેરજ છે. વળી જ્યુબેલીબાગ ટ્રસ્ટ કે જે લગભગ અઢી લાખની મિલકતનું છે તેની ઉપજમાંથી શેઠ માણેકચંદજી જુદાં જુદાં ખાતાઓનો નિભાવ કરવાની સ્થાયી ગોઠવણ કરી ગયેલા છે જે સર્વેને ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય અને બીજા શ્રીમાનોએ અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે કે જે ખાસ કરોડાધિપતિઓ નથી કરી શકયા તેવું કાર્ય શેઠ માણેકચંદજી થોડી મીલકતમાં અને થોડા સમયમાં સ્થાયી તરીકે કરી ગયા છે. લગભગ ૨૨૫ પાનાનો આ રિપોર્ટ દરેકે વાંચવા અને વિચારવા લાયક છે. પોસ્ટેજ માટે માત્ર એક આનાની ટીકીટ બીડવાથી સુપ્રીન્ટેન્ડંટ, હી. ગુ. જૈન બોર્ડિંગ, હીરાબાગ, મુંબાઇને લખવાથી મફત મળી શકશે.

મુંબાઈ શહેરમાં સામાન્ય અને મધ્યમ વર્ગના જૈનો માટે સસ્તા ભાડાના અને સુખાકારી મકાનોની આવશ્યક્તા સંબંધી પત્રવ્યવહાર:—પ્રકાશક—નરોત્તમદાસ બી૦ શાહ, (મેમનવાડા રોડ-મુંબાઇ). મકાનોના ભાડાં મુંબાઇમાં એટલાં બધાં ચઢી ગયાં છે કે જેથી ગરીબ જૈનોને ત્યાં રહેવાની અતીવ અગવડતા છે, જેના લીધે તેઓને ઘણાં સંકટો સહેવા પડે છે, કેટલાક તો માંદા થઇ દેશ સીધાવે છે, કેટલાકનાં મૃત્યુ થાય છે તેમજ વ્યાપાર માટે મુંબાઇ નવા જનારા પાછી પાની કરે છે. આ અગવડો દૂર કરવા ત્યાં સસ્તા ભાડાંની હવા ઉજાસવાલી ચાલીઓ થવાની જરૂર છે, જે સંબંધી મી૦ શાહ ત્રણ વર્ષ થયાં ઘણોજ પરિશ્રમ અને અર્થવ્યય કરી રહ્યા છે અને એ સંબંધી કરેલી હિલચાલોનો રિપોર્ટ આ પુસ્તકમાં છે. મુંબાઇ શહેરની વસ્તી અને મરણ પ્રમાણના આંકડાઓ પણ રજુ કરેલા છે. આ ૫૦ પાનાનો રિપોર્ટ પોસ્ટેજ માટે એક આનાની ટિકીટ બીડવાથી મફત મળે છે. શ્રીમાનોએ આ બાબત ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

શ્રી કુણીઆ પાંજરાપોળનો હિસાબ—આ ખાતાનો સં૦ ૧૯૭૨નો આ રિપોર્ટ જોતાં

જણાય છે કે શહેરના અમુક ભાગાઓથી એમાં થોડાં ઢોરો પળાય છે. આ સુખડાઇની ગોઠવણ અતિ ઉત્તમ જણાય છે.

શ્રી અજરામર જૈન વિદ્યાશાળા—(લિંબડી) નો ૧૯૬૮ થી ૭૨ નો રિપોર્ટ—સ્થાનકવાસી બંધુઓની આ પાઠશાળા ચાલુ મદદથી ઠીક ચાલે છે પણ સ્થાયી ફંડની જરૂર છે.

દશમી શ્વે. જૈન કોન્ફરંસનો રિપોર્ટ—મુંબાઇમાં શ્વેતાંબર જૈન કોન્ફરંસ ૧૯૧૬ માં ભરાઇ હતી તેનો બધી બેઠકોનો આ સવિસ્તર હેવાલ છે, જે આપણા દિગંબરી ભાઇઓએ વાંચીને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. આવો રિપોર્ટ આપણી મહાસભા અને મુંબાઇ પ્રાંતિક સભા ક્યારે બહાર પડશે?

જૈન શ્વે. કોન્ફરંસનો રિપોર્ટ–સં० ૧૯૭૨.

શેઠ હીરાચંદ ગુમાનજી જૈન બોર્ડીંગ સ્કુલમાં ખોલવામાં આવેલું–

શેઠ નવલચંદ હીરાચંદ સ્મારક ફંડ.

'દિગંબર જૈન'ના સુજ્ઞ વાચક વર્ગ,

વિ० વિ० સાથે લખવાનું કે ઉપરોક્ત સંસ્થા તરફથી **મરહુમ શેઠ નવલચંદ હીરાચંદની** યાદગીરી કાયમ રાખવાને શેઠ **નવલચંદ હીરાચંદ સ્મારક** ફંડ આ સંસ્થને અંગે ખોલવામાં આવ્યું છે.

આપ શ્રી અમારી સંસ્થા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતા હોવાથી, તેમજ આપ હંમેશ શુભપ્રવૃત્તિ માટે સારી ભાવના રાખવા હોવાથી આપને વિનંતિ કરવાની કે આપ મજકુર ફંડમાં એક સારી રકમ ભરી આ સંસ્થાના સુપરીન્ટેન્ડેન્ટના સરનામે મોકલી આપવા કૃપા કરશો.

ભરાયલી રકમની પહોંચ મોકલવામાં આવશે, તેમજ તેઓ શ્રીના મુબારક નામો 'દિગમ્બર જૈન' પત્રમાં બહાર પાડવામાં આવશે.

લી० શેવકો.

માસ્તર મગનલાલ દામોદરદાસ.

સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ.

શાહ કાલીદાસ ફુલચંદ.

સેક્રેટરી, લીટરરી સોસાઇટી.

શેઠ હી. ગુ. જૈન બોર્ડિંગ સ્કુલ, વારહેવ–મુમ્બઇ.

सौ० गुलाबबाईका आगमन—पं० अर्जुनलाल सेठीजीकी धर्मपत्नी सौ० गुलाबबाई अपने तीन बच्चोंको और प्रतिमाजीको लेकर बाबू भगवानदीनजीको साथमें लेकर जयपुरसे वेल्लोर जा रहीथी तब सोलापुर पधारी थीं। वहां आपका अच्छा स्वागत हुआ था। यहांकी स्त्री समाज गुलाबबाईको मिलनेके लिए एकत्रित हुई थी और स्त्रियोंने सेठीजीके संकट निवारणार्थ रु० ३५०) का चंदा कर दिया था।

मैनाबाई श्राविकाश्रम—पूनासे पांच माईलपर हिंगणे गांवमें प्रो० कर्वेका अनाथ बालिकाश्रम और कन्या महाविद्यालय कई वर्षोंसे है और २५० कन्याएँ पढ़ती हैं तथा कालेजके पठनक्रम तक पढ़ाई होती है, वहांपर जैन कन्याओंको भी शिक्षा मिले इसलिये सोलापुर निवासी सेठ हरीभाई देवकरणवाले सेठ हीराचंद रामचंद्रने अपने माताजी मैनाबाईके नामके वहां जैन कन्याओंके लिये बोर्डिंग और आश्रम खोलनेका मुहूर्त गत ता. ६ जनवरीको श्रीमती कंकुबाईके समापतित्वमें किया था। सेठजीने वहां बोर्डिंग हाउस खोल दिया और मासिक दस २ रुपयेकी छ स्कालरशिप जैन कन्याओंके लिये अपनी तरफसे रक्खी है। इसमें सांगलीकी मंडलीने १०००), सौ० सुलोचनाबाई तेरदा-

श्रीमद् नेमीचंद्र सिद्धांतचक्रवर्ती।

(श्री गोमट्टसार, लब्धिसार, क्षपणासार, त्रिलोकसार, द्रव्यसंग्रह आदिके कर्ता महदाचार्य.)

(एक हस्तलिखित प्राचीन चित्रसे उद्धृत)

जैनविजय प्रेस–सूरत.

लकर १००) और अमृत तबनाप्पा मागड्डेने ५००) स्वीकार किया। सौ० गोदुबाई उपाध्ये और उनके पतिने ऑनररी काम करना स्वीकार किया है। अभी तीन कन्यायें प्रवेश हो चुकी हैं।

अजैनोंको विना मूल्य—'जैनधर्मके विषयमें अजैन विद्वानोंकी सम्मतियाँ' नामक ट्रेक्ट निम्नलिखित पतेसे कार्ड लिखनेपर मुफ्त मिलता है। बांटनेके लिये ३) सैकडा है—उपमंत्री, जैनधर्म संरक्षणी सभा—अमरोहा (मुरादाबाद)।

अध्यापकके स्मरणार्थ १००००) का दान—कुचामन (मारवाड़)की जैन पाठशालामें वृद्ध पं० जिनेश्वरदासजी कई वर्षोंसे उत्तमतासे पढ़ा रहे थे उनका करीब एक मास हुए स्वर्गवास हो गया है। आपकी योग्यताकी कदर यहां तक हुई है कि कलकत्तेमें आपके लिये शोकसभा होकर उसमें सेठ नैनसुख गंभीरमलने १००००) पंडितजीके स्मरणार्थ देना स्वीकार किया है। यह रकम इस पाठशालामें लगाकर इसका नाम 'जिनेश्वरदास जैन पाठशाला' रक्खा जायगा। उक्त पंडितजी एक कवि भी थे।

नैनागिरिजीका मेला—मगसर सुद १५को इस क्षेत्रपर मेला हो गया ब्र० पं० गणेशप्रसादजी न्यायाचार्य, ब्र० भगीरथजी वर्णी, पं० मुन्नालालजी, मा. दीपचंदजी आदिके पधारनेसे लोकसमूह भी अच्छा जमा था और धर्मोपदेश भी खूब हुआ था। विशेष उल्लेखनीय बात यह हुई कि गोलापूरब ज्ञातिमें पंचवीसे और बीस बीसे भाइओंमें रोटी व्यवहार था परंतु कई वर्षोंसे बेटी व्यवहार बंद था जिसके लिये पंचोंने मिलकर खास प्रस्ताव कर लिया कि पंचवीसे भाइयोंके साथ बीस बीसे भाई सहर्ष **रोटी व्यवहारके साथ बेटी व्यवहार करें**—इस मौके पर पचासों ग्रामके पंच उपस्थित थे और सबके हस्ताक्षर हो गये यानी यह सामान्य प्रस्ताव नहीं परंतु अमली प्रस्ताव हो गया है। और इस मेलेमें सागर जैन पाठशालाके २९ और अन्य २९ भैनोंने विधिपूर्वक यज्ञोपवीत धारण किया। वहां धर्मशाला बनानेके लिये भी १३५०)का चंदा हुआ था।

२५०००) का दान—बम्बई निवासी सेठ नवलचंद हीराचंदजीने अपने मृत्यु समय तीर्थोंके जीर्णोद्धारके लिये २३०००) का दान किया है।

श्वेताम्बर कॉन्फरंस और एक लाख रुपयेका फंड—गत मासमें कांग्रेसके समय कलकत्तेमें ग्यारहवीं श्वेतांबर जैन कॉन्फरन्स बम्बई निवासी सेठ खेतशी खीयशीके सभापतित्वमें हुई थी जिसमें महात्मा गांधी, लो० तिलक, मालवीयजी आदिने भी पधार कर व्याख्यान दिया था और बनारस हिंदू युनीवर्सिटीमें जैन तत्वकी शिक्षाके प्रबंधके लिये और जैन विद्यार्थियोंके ठहरने, खानेपीने, दर्शन पूजन आदिके प्रबंधके लिये अपील होते ही उसी वक्त करीब १०००००) भरे गये हैं जिसमें १२५००) तो सभापतिजीने ही दिये हैं। धन्य है ऐसे दानवीरोंको!

दक्षिण महाराष्ट्र जैन कान्फरंस-इस कान्फरंसका वार्षिक अधिवेशन इसवार ता० १०-११-१२ फर्वरी (माघ वदी १४ से माघ सुदी १ तक) श्री स्तवनिधि क्षेत्र पर होना निश्चित हुआ है। सभापतिका आसन बहुत करके सोलापुर निवासी सेठ हीराचंद नेमचंद दोशी ग्रहण करेंगे। अधिवेशनके लिये सब प्रकारकी तैयारियां चल रही हैं।

कान्ग्रेसमें सेठीजी-कलकत्तेमें गत कान्ग्रेसमें पं० अर्जुनलालजी सेठीके कष्ट निवारणार्थ खास प्रस्ताव प्रमुखा श्रीमती एनीबिसेन्टने तीसरी बैठकमें अंग्रेजी भाषामें खुद पेश किया था जो सर्वानुमतिसे स्वीकार हुआ था। इस प्रस्तावका भावार्थ इस प्रकार है-'यह कांग्रेस वेल्लोर (मद्रास) जेलमें अब पड़े हुए जैन पंडित अर्जुनलाल सेठीका मामला सभापति द्वारा बहुत जरूरी समझकर कि अपने धार्मिक सिद्धांतोंके कारण उनका जीवन आहार न लेनेसे बहुत संकटमें है, भारत सर्कारसे प्रार्थना करती है कि वे बीचमें पड़कर उनकी जान बचावें।'

'श्रीगंधहस्ति महाभाष्य' का पता—श्री समंतभद्राचार्य कृत इस महान् ग्रन्थराजका कहीं पता नहीं था और इसका दर्शन यदि कोई महाशय करा दे तो स्व० दा० सेठ माणिकचंदजीने १०००) इनाम देना प्रकट किया था। हमारे सेठजी तो इस अभिलाषामें स्वर्गपुरीमें प्रयाण कर गये और अतीव हर्ष है कि पं० बंशीधरजी न्यायतीर्थ (सोलापुर) को पूनाकी डक्कन कोलेज लायब्रेरीमेंसे 'अनगार धर्मामृत' का पता लगाते २ इस महान् ग्रन्थराजका पता कार्तिक वदी ८ को लग गया है कि **आस्ट्रिया** (युरोप)के **वियेना** शहरकी लायब्रेरीमें रक्खे हुए दिगम्बर जैन ग्रन्थोंकी सूचीमें इसी महान् ग्रन्थराजका नाम है। इसकी प्रतिलिपि करनेको पं० बंशीधरजी आस्ट्रिया जानेके लिये तैयार हुए हैं जो महा युद्धके अनन्तर जा सकते हैं परंतु वहां जाने आने, ठहरने आदिके लिये एक फंडकी आवश्यकता है जिसमें १०००) तो सोलापुर निवासी सेठ हीराचंद अमीचंद शाहने देना स्वीकार किया है। करीब दो वर्ष तक ठहरने पर ही नकल तैयार हो सकेगी जिसमें करीब १५०००) लगना संभव है। श्रीमानोंका फर्ज है कि इसका शीघ्र ही प्रबंध कर देवें।

भारत जैन महामंडल और जैन पोलीटिकल कान्फरन्स—हमारे भारत जैन महामंडलका वार्षिक अधिवेशन कान्ग्रेसके समय कलकत्तेमें श्रीमान् जैनधर्मभूषण ब्र० शीतलप्रसादजीके सभापतित्वमें समारोहके साथ हुआ था। इसमें लो० मा० तिलक और दादासाहब खापर्डेने भी पधार कर वक्तता दी थी। सभापतिका विद्वत्तापूर्ण व्याख्यान अन्यत्र प्रकट किया है जिसको हमारे पाठक अवश्य २ पढ़ें। कुल ११ प्रस्ताव हुए थे जिनमें सबसे महत्वका प्रस्ताव सेठजीके बारेमें था जिसको यहां हम अक्षरशः प्रकट करते हैं—'यह मंडल अपनी गाढ़ श्रद्धा और दृढ़ विश्वाससे प्रकट करता है कि **पंडित अर्जुनलाल** सेठी सर्वतया निर्दोष, धर्मपरायण, शिक्षाप्रेमी,

जैन जातिके नेता पंडित हैं और आशा करता है कि इस असीम राजभक्त और शांतचित्त चुपचुपाती जैन जातिके हृदयको शांत करनेके अर्थ भारत सर्कार पं० अर्जुनलाल सेठीको नजरबन्दीसे शीघ्र ही मुक्त करके अपना कर्तव्य पालन करेगी और जबतक कि वह मुक्त न किये जावें उनको किसी ऐसे स्थानपर जहां दिगम्बर जैनियोंकी संख्या पर्याप्त हो, रक्खेगी जिसमें वह अपना धर्मपालन करते हुए शरीरक्षा कर सकें। भारतवर्षीय समस्त जैन जातिको यह मानकर घोर सन्ताप हो रहा है कि २० नवम्बरसे पंडित अर्जुनलाल सेठीने भोजन नहीं किया है क्योंकि उनके मूर्तिपूजाका कोई प्रबन्ध वेलोरमें नहीं किया गया जहां कि वह आजकल नजरबन्द हैं। समस्त जैन जाति और यह कान्फरंस देशनेताओंसे निवेदन करती है कि वह शीघ्र ही उचित प्रबन्ध करके इस जैन जातिके नेता और पंडितको नजरबन्दीसे मुक्त करा कर उनके कुटुम्बियों और जैन भाइयोंको शान्तहृदय और चिर अनुग्रहीत करें।"

जैन राजकीय कान्फरंसका प्रथम अधिवेशन भी इसके साथ दा० सा० खापर्डेके सभापतित्वमें हुआ था जिसमें सभापतिने जैनोंको खास उपदेश दिया कि वे राजकीय कार्योंमें अवश्य हस्तक्षेप करें, इसीसे ही वे उन्नति कर सकेंगे। इसमें सेठीजीका उपरोक्त प्रस्ताव और कान्ग्रेस तथा मुसलिम लीगकी स्वराज्य स्कीमको स्वीकार करनेका ऐसे दो प्रस्ताव खास पास हुए थे।

बम्बईमें मुनिजी—मुनिश्री अनन्तकीर्तिजी महाराज यात्रार्थ शिखरजी जा रहे थे तब ता० १४-१२-१७को तीन दिन बम्बई ठहरे थे। मुनिजीके दर्शनके लिये खूब भीड़ रहती थी। आपने एक दिन हीराबागमें श्राविकाश्रमकी बाइयोंसे आहार ग्रहण किया था और एक दिन सेठ सुखानंदजीके यहां आहार ग्रहण किया था। इनके निरंतराय आहार होनेपर हमारे धर्मप्रेमी और दानी सेठजी इतने आनन्दित हो गये कि आपने उसी वक्त ३१००) धर्मकार्यके लिये अलग निकाले। ता० १४को हीराबागमें मुनिजीका धर्मोपदेश हुआ था। नग्नावस्था होनेपर पुलिस कमिश्नरने राजकीय कानूनसे महाराजको बाहर आनेकी आज्ञा नहीं दी। इसके लिये पूरा २ आन्दोलन होना चाहिए और जैनी साधुओंको आवागमनमें बाधा न हो इस प्रकारकी आज्ञा सरकारसे ली जावे।

खास उपदेशक—स्व० दानवीर सेठ माणिकचन्दजीके ट्रस्टके अनुसार 'माणिकचन्द हीराचन्द उपदेशक संस्था' स्थापित होकर कार्य प्रारंभ हुआ है। अभी पं० दौर्बलि शास्त्री महाराष्ट्र प्रान्तमें दौरा कर रहे हैं। इसके मंत्री सेठ रावजी सखाराम दोशी सोलापुर हैं।

सवालाख रु० का दान—बम्बईके श्वे० जैन सेठ खेतशी खीयशीने १०१००१) निराश्रितोंको अन्न तथा वस्त्रदानमें, ५००१) कच्छी जैन बोर्डिंग, ५००१) कच्छी जैन बालाश्रम और १००१) फरग्युशन कालेजको मिलकर करीब सवालाख रुपयेका दान अभी ही किया है।

कान्ग्रेस और जैनी—आगामी कान्ग्रेस देहलीमें करनेका आमंत्रण देहलीके भाइओंकी ओरसे हमारे ऑ० रायबहादुर बाबू सुलतानसिंहजी रईस व ऑ० मजिस्ट्रेटने किया है और अभी ही देहलीमें देहली और अजमेर प्रान्तके लिये प्रांतिक कान्ग्रेस कमिटी स्थापित हुई है जिसके सभापति हमारे रायसाहब बाबू प्यारेलालजी वकील और एक उपसभापति रा० बा० सुलतानसिंहजी ही नियुक्त हुए हैं। यह मार्केकी खबर है।

रायबहादुरका अपमान—कलकत्तेसे देहली स्टेशनपर आते ही रा० ब० लाला सुलतानसिंहजीका एक गोरे सैनिक अफसरने अपमान किया था जिसके उपर रा० ब० ने मुकद्दमा चलाया तो देहलीके मजिस्ट्रेटने उस गोरे अफसरको २५) जुर्माना किया है। इस मामलेमें रा० बहादुरकी ओरसे चार वकील उपस्थित थे, लोगोंकी बहुत भीड़ थी और सबको आशा थी कि मजिस्ट्रेट साहब बहुत कड़ा दंड देवेगा क्योंकि उस अफसरने बिना कारण रायबहादुरके मुंहपर घूंसा मारकर चश्मे तकको चूर२ कर डाला था और मुंहपर इजा भी की थी।

महासभाका अधिवेशन आगामी ता० २७-२८ को अंबाला छावनीमें उत्सवके समय होगा, जिस वक्त भारत० दि० जैन महिला परिषद्का अधिवेशन होना भी निश्चित हुआ है जिसके लिये श्रीमती मगनबाईजी प्रयास कर रही हैं।

कचनेरजी मेला और खंडेलवाल सभा—श्री कचनेरजीके गत मेलेपर महाराष्ट्रीय खंडेलवाल दि० जैन पंच महासभाका ७-८ वां बा० अधिवेशन खंडेलवालकुलभूषण पं० पन्नालालजीके सभापतित्वमें हुआ था जिसमें जाति सुधार संबंधी अनेक उपयोगी प्रस्ताव हुए और कचनेर पाठशालाके लिये ५०००) का चंदा हुआ था और कचनेर पाठशालाका स्थान बदलनेका निश्चित हुआ जो अमलमें आ चुका है यानी अब यह पाठशाला औरंगाबादमें लाई गई है जहां अच्छा सुभीता है।

श्री हस्तिनापुरजीमें कार्तिक शुक्ल १५ पर मेलेके समय श्री ऋषभ ब्रह्मचर्याश्रमका वार्षिक अधिवेशन हुआ था जिसमें आश्रमके लिये १३००) का चंदा हुआ और आश्रमका स्थान **मवानेमें** लेजानेका निश्चय किया और वहीं मकान बनवानेके लिये १००००) की सहायता सेठ हुकमचन्दजीसे लेनेके लिये इन्दौर डेप्युटेशन लेजानेका ठराव हुआ था। आश्रमके अधिष्ठाता ब्रह्मचारी शीतलप्रसादजी और उपअधिष्ठाता ब्र० गेंदनलालजी हुए हैं।

बम्बई श्राविकाश्रमको अजमेरनिवासी रा० ब० सेठ नेमिचन्दजीकी ओरसे १००१)की सहायता प्राप्त हुई है।

सेठी अर्जुनलालजीके संकट निवारणार्थ पालीताणाके धर्मप्रेमी वृद्ध मुनीम धरमचंदजीने १००) दिये हैं। हमारे श्रीमानोंसे तो हमारे मुनीमजी बढ़ गये। जाति प्रेम इसीका नाम है।

ज्वरांकुश चूर्ण—इस चूर्णसे सब प्रकारका ज्वर आराम होता है। सिर्फ आध आनेका टिकिट भेजनेपर **मुफ्त** मिलनेका पता—माऊलाल कनैयालाल पाटणी—**कांबी** (अहमदनगर)

શોક—ઇડરની પાઠશાળાના અધ્યાપક ભાઇ નાથાલાલ સોભાગચંદ ગત કાર્તિક વદ ૮ ને દિને પ્લેગથી અચિંતા મૃત્યુ પામવાથી એ પાઠશાળાને તથા ઇડરના ભાઇઓને એક જૈનધર્મ-પ્રેમી ઉત્સાહી બંધુની ખોટ પડી છે. આ ભાઇ ધર્મના જાણકાર તથા ગુજરાતી જૈન સાહિત્યના ઉદ્ધાર માટે ઘણો પ્રયાસ કરતા હતા. આદિપુરાણનું ગુજરાતી ભાષાંતર એઓ લખી ગયા છે, જે પ્રકટ થવાની જરૂર છે. શું કોઇ ઇડરનાજ બંધુ આ ગ્રન્થનો ઉદ્ધાર ભાઇ નાથાલાલના સ્મરણાર્થે કરી એનો મફત ફેલાવો નહીં કરે?

मेरठ पाठशालाके लिये शिकायत—श्यामसुन्दरलाल जैन बैंकर मेरठ शहरसे **'अच्छी सूझी'** शीर्षक चिट्ठीमें लिखते हैं कि—यहांकी दि० जैन पाठशालाके कार्यकर्त्ताओंमें मुख्य भाग अजैनोंका है, धार्मिक शिक्षा बराबर नहीं होती है, शूद्रोंके लड़के क्यों लिये जाते हैं? अब कार्यकर्त्ता जैन समाजसे १०००) मांग रहे हैं और स्कूलको सर्कारमें रिकग्नाइज्ड करानेवाले हैं। क्या समाज इसके बारेमें कुछ विचार न करेगी और अपनी एक धार्मिक संस्थाको इस तरहसे खोकर सदाके लिये पश्चात्ताप करना पसंद करेगी? मैं तो समझता हूं कि कभी नहीं। समाज बिना विचारे चन्दा देनेके लिये तैयार नहीं होगी किन्तु सुप्रबन्ध करनेके लिये विचार करेगी।

एक लुप्तप्रायः तीर्थके उद्धारकी आवश्यकता।

करोड़ों रुपयोंकी संपत्ति सरकारके पास जाती है।

तारीख १० नवम्बरको तीर्थक्षेत्र कमेटीकी एक चिट्ठीसे मालूम हुआ कि 'देवगढ़ तहसील ललितपुर जिला झांसीके जैन मंदिर संयुक्त प्रान्तकी गवर्नमेंट अपने अधिकारमें लेती है। इस आज्ञाका विरोध झांसीकी जैन पंचायतसे होना चाहिये" तदनुसार मैं उसीदिन देवगढ़को अपनी आंखोंसे प्रत्यक्ष देखकर पश्चात् उचित कार्रवाई करनेके लिये देवगढ़ रवाना हो गया। देवगढ़के लिये जाखलौन जी. आई. पी. आर. के स्टेशन पर उतरना पड़ता है। जाखलौन गांव स्टेशनसे १॥ माईल है वहांसे देवगढ़ गाड़ीके मार्गसे ८ माईल और पैदलका मार्ग ६ माईल है।

देवगढ़ गांवसे रावत लोग पहाड़पर मंदिर बतलानेके लिये मिल जाते हैं। पहाड़ बहुत ऊंचा नहीं है, श्री सोनागिरजीके समान ऊंचा समझना चाहिये।

देवगढ़का वर्णन।

देवगढ़की ऊंचाई तय करने पर एक दरवाजा मिलता है। यह कोटका द्वार है। कोट और द्वार दोनों ही खंडित हो रहे हैं। द्वारसे चलकर आध माईलके फासले पर एक और कोट मिलता है। यह कोट मंदिरोंको घेरे हुए था पर अब वह भी धराशायी हो रहा है। इस कोटके अंदर सैकड़ों जैन दिगम्बर मंदिर हैं। लाखों जैन मूर्तियां हैं। मूर्तियां ऐसी मनोहर हैं कि मैंने तो आज तक इस अवयवकी नहीं देखीं। आधीसे अधिक मूर्तियां अखंडित हैं। एक पाषाणका सहस्रकूट चैत्यालय है। बड़ा मंदिर शान्तिनाथ भगवानका है।

शान्तिनाथ स्वामीकी १२ फीटकी ऊंची खड्गासन मूर्ति है। ६—७ फीटकी कई हैं। एक १० फीटकी भी है। करीब आधी मूर्तियें खड्गासन हैं। शान्तिनाथकी मूर्ति अतिशयवान भी है। जाखलौनके बड़े बूढे जैनियोंका कहना है कि इस मूर्तिको शिरके ऊपरका क्षत्रका पत्थर एक अंगुलके फासलेपर था पर अब वह २ हाथके फासले पर है, अर्थात् मूर्ति छोटी होती जाती है। यह उन लोगोंका कहना है कि जिन्होंने एक अंगुलका फासला अपनी आंखसे देखा है, किन्तु समतल भागमें कुछ अन्तर नहीं पड़ा है। मूर्ति एक मोंहरेके अन्दर है इससे इस मंदिरका नाम गुप्तमंदिर भी है।

बड़े मंदिर सब समूचे मालूम होते हैं कुछ मरम्मतकी ज़रूरत है। किवाड जोड़ी किसीमें नहीं है। दो मंदिर दुमंजले भी हैं। मंदिरोंपर पुरानी चित्रकारीके बड़े अपूर्व नमूने हैं। दो पाषाणके मानस्थंभ भी हैं। इनपर ऊपरकी ओर चारों ओर चार मूर्तिएं हैं। एक मंदिर पर संवत् १२०९ निर्माणकाल लिखा मिला है। दो और मंदिरोंपर भी सम्वत देखा है, पर वे इससे पुराने नहीं हैं। आठसौ वर्षके पुराने मंदिर अभी तक समूचे रहनेका कारण यह है कि यह सब मंदिर पाषणके बने हुए हैं। कुछ शिलालेखोंकी नकल पं. जवाहरलाल शास्त्रीजी नकल करनेके लिये अपने साथ ले गये हैं, अभी वापिस आया नहीं। शास्त्रीजी जैनगजटमें अपना लेख प्रकाशित करावेंगे उसमें कुछ शिलालेखोंका विवरण पढ़नेको मिल जायगा। छोटे मंदिरोंको अधिकांश गिर पड़नेसे अच्छी २ मनोज्ञ और अखंडित मूर्तियोंकी बहुत दुर्दशा हो रही है। वे मैदानमें इधर उधर बिखरी पड़ी हैं। बरसातमें काई जमनेसे, घाससे आच्छादित हो जानेसे, मूर्तियोंसे रूप रंगमें भी अन्तर पड़ता जाता है। शायद इसीसे सरकार इनको अपने अधिकारमें लेना चाहती है। यह इरादा सरकारने एक दफा पहले भी किया था और ३५ मूर्तियें लखनऊके अजायब घरमें लेजाना चाहती थी पर यह जाखलौनके पंचोंके उज्र करनेसे बच रहीं, किन्तु इन्होंने अपनी आर्थिक अवस्था अच्छी न होनेके कारण उस वक्तसे अबतक मंदिर और मूर्तियोंकी रक्षाका कोई प्रबंध नहीं किया इससे सरकारको पुनः अपना हुक्म निकालना पड़ा है। यदि अब भी इनकी रक्षाका प्रबंध न हुआ और उज्रदारीके घमंडमें बैठे रहे तो कोई परिणाम नहीं निकलेगा। अंग्रेज सरकारके यहां मरहठी विस-विस नहीं चलती। वह आपकी डीलमपोल देखकर अपना अधिकार जमा लेगी जैसा कि उसने अभी साफ तौरपर लिख दिया है "सरकार अपने अधिकारमें लेती है, कोई बिना सरकारी आज्ञाके उनके रूप रंगको न बदले और न उनके आसपास कोई नया मंदिर बनावें" ऐसा हो जानेसे आपको पूजा बंदना करनेमें भी अनेक प्रकारकी बाधाएं उपस्थित होंगी। मूर्तियोंको लखनऊके अजायबघरमें ले जानेसे भी आप नहीं रोक सकेंगे। जितना रुपया अब उनकी मरम्मतमें लग सकता है उतना रुपया पीछे उज्रदारीमें खर्च कर देनेसे भी उनका मिलना कठिन हो जायगा। अतः शीघ्र चेतिये, अपनी करोड़ो रुपयेकी सम्पत्तिकी रक्षा कीजिए। प्राचीन मंदिरका जीर्णोद्धार

करा देनेमें नये मंदिरके बनवा देने जैसा फल होता है इसको ध्यानमें रखकर सिंघई, सेठ और श्रीमंत सेठोंको इस अतिशय क्षेत्रकी रक्षा करनी चाहिए।

केवल २५-३० हजारमें सब मरम्मत हो जायगी, किवाड़ जोड़िएं भी लग जांयगीं। किन्तु खंडित मूर्तियोंके लिये एक वहींपर अजायबघर और कोटकी मरम्मतके लिये तथा एक नीचे धर्मशालाके लिए अलग रकमकी जरूरत होगी।

यह स्थान बड़ा रमणीक बेतवा नदीके किनारेपर है। इस किनारेको घाटी कहते हैं। सुना है घाटीमें एक पत्थरमें ७ दि० जैन मूर्तियें खुदी हुई हैं। यहांपर पांडवोंकी भी मूर्तिएं हैं तथा एक शिवालय है। किन्तु पहाड़पर सिवाय जैनके दूसरे मतकी कोई मूर्ति नहीं है। इससे यह स्थान वास्तवमें देवगढ़ तो है ही पर जैन गढ़ भी कहा जासकता है। मरम्मत हो जानेसे आशा है सरकार वहाँतक पक्की सड़क बनवा देगी और पहाड़के जंगलपर कुछ अर्सेसे कायम किया हुआ अपना अधिकार भी उठा लेगी। इससे पुनः कहता हूं कि एक अतिशय क्षेत्रका उद्धार कीजिए, करोड़ों रुपयोंकी प्राचीन कीर्तिकी रक्षा कीजिए और जैनसमाजपर अपने देवस्थानोंकी रक्षा नहीं करनेका धब्बा मत लगने दीजिए।

जिनको अपने धर्मका और द्रव्यके सदुपयोगका अनुराग है उन्हें देवगढ़के मंदिरोंकी रक्षाके लिये शीघ्र एक बड़ी रकम निकालनेकी तीर्थक्षेत्र कमेटीको सूचना करनी चाहिये।

विश्वंभरदास गार्गीय, झाँसी छावनी।

द्वादशानुप्रेक्षा।

(वसन्ततिलका)

तू देख खोलकर अन्तर दृष्टि प्यारे !
थे जो कभी पुन गये नहिं आज हैं वे।
दे छोड़ मान मनका जग है अनित्य,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥१॥

है मौतका तु जग आ बजता नकारा,
कोई नहीं तब बचा सकता किसीको।
कल्याणकारि जगमें कर कार्य नित्य,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥२॥

ये देव नारक पशू नर योनि भाई,
तूने धरी बहुत हैं अरु हैं गँवाई।
तू मान ले, सफल लेकर एकको तो,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥३॥

मा, बाप, बन्धु, सुत, दार, व दास, स्वामी,
सम्बन्ध कोई इनसे तेरा नहीं है।
आपा भुलाय फँस नित्य ममत्वमें तू,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥४॥

तू है निरन्तर जिसे प्रतिपालता रे !
होता शरीर वह भी तुझसे निराला।
तू एक मान जिनको अरु देह को रे !
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥५॥

दुर्गन्ध युक्त नित है यह देह तेरा,
या यों कहो कि मल-मूत्र भरा घड़ा है।
हो बावला रम मजा इसमें सदा तू,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥६॥

मिथ्यात्व, अव्रत, प्रमाद कषाय योग,
ये हैं महा दुखद आस्रव रूप भाई।
ले शीघ्र रोक इनको करके प्रयत्न,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर-जन्म मित्र ॥७॥
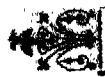
है कर्म संवरण ही सुखका निधान,
हो बादमें न जिससे परतन्त्र आत्म।
है कर्म रोक बहुते भव खो गये तू—
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र ॥८॥

ज्यों योगसे अनलके जल नष्ट होता,
त्यों कर्मके प्रचयको शुभ ध्यान खोता।
सद्ध्यानसे विमुख हो, कर पाप कृत्य,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र ॥९॥

दोनों पसार पद और धरि धार हस्त,
ज्यों हो खड़ा मनुज त्यों यह लोक चित्र।
तू भेष धार "इसमें कर नित्य नृत्य,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र ॥१०॥

सारे सुयोग यदि जीवनमें मिले भी,
पाया विवेक नहिं तो फिर व्यर्थ हैं वे।
तू आत्म बोध नहि पाकर मूर्खतासे,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र ॥११॥

जैनेन्द्रसे कथित, सत्य–स्वरूप धर्म,
शान्ति, क्षमा, विनयमूल, प्रशस्त–कर्म।
ले शीघ्र धार मनमें करके प्रयत्न,
व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र ॥१२॥

* * *

मोह-नामको नकुल-सम, बारह भावन सार।
भाकर नर पा अमरपद, हो जाते भवपार॥

नोट नं० १—प्रत्येक छंदके चतुर्थ चरणमें यह पद भी बोला जा सकता है—"खोवो निरर्थक नहीं नर–जन्म मित्र"

नोट नं० २—"व्यर्थ कदर्थयसि किं नर–जन्म मित्र?" इस समस्याको प्रातः स्मरणीय पूज्यपाद **पं. गोपालदासजी** प्रायः कभी २ बोला करते थे, और इसको बनाकर उन्होंने अपने एक मित्रकी विकट समस्याको हल किया था, उसी समस्याको लेकर मैंने बारह भावनाके रूपमें यह तुकबन्दी की है, पहले गुरूजीके जमानेमें "जैनमित्र" में "समस्यापूर्त्ति" की भी कुछ चर्चा रहा करती थी, जिससे पाठकोंके मनोरंजनके अतिरिक्त विद्यार्थियोंका भी लिखने पढ़नेका उत्साह बढ़ता था, शिक्षित महाशयोंसे निवेदन है कि इस प्रथाको फिर चलानेका यत्न करें। इस उपर्युक्त समस्याकी पूर्त्ति वीर, श्रृंगार, करुणा आदि कई रसोंकी रचना द्वारा हो सकती है, इसलिये यदि कोई महाशय इसपर लिखनेकी कृपा करेंगे तो बहुत उत्तम होगा।

निवेदक—**उमरावसिंह न्यायतीर्थ।**

बोरगांवमंजु (अकोला)के एक भौरामें प्राचीन मन्दिर है जिसकी दशा बड़ी शोचनीय है। इसमें ११ खड्गासन और १९ पद्मासन प्रतिमा अति प्राचीन हैं। उधरसे मन्दिर गिरकर मैदान होगया है। इसके इसके जीर्णोद्धारकी आवश्यकता है। यहाँ पहले परतवाड़ावाले खंडेलवाल महाशयने आठ (८९०) चंदा किया था जो मेरे पास है जिसमें २००) मैंने भी दिया था। और विशेष सहायताकी आवश्यकता है तब ही कार्य शुरू हो सकता है। परतवाड़ाके और उसके आसपासके खंडेलवाल भाइयोंको इसकी पूर्त्ति करना चाहिये।

गंगाधर अजमेरा,
बोरगांव मंजु (अकोला)

ANALYSIS OF TATTVARTHA SUTRA.

BY

Justice J. L. Jaini M.A., M.R.A.S., Bar-at-Law,

Judge High Court, Indore.

The book is an exposition of the 7 Principle of Jainism, i.e., the 7 *Tattvas.*

The opening *sutra* serves the purposes of an Introduction, Justification and Recapitulation of the whole book. It was necessary to indicate the position of the Principles (*Tattva*) in the whole range of Jaina Knowledge. They are the subject-matter of right belief, and the relation of the two cannot be appreciated fully, unless we consider the position of right belief in the scheme of Jaina philosophy. This position is indicated by the first Sutra. This brings us to the Justification also. The first purpose of everything Living is Happiness. Happiness to be worth anything must be eternal, faultless and independent. Such happiness is identical with the Jaina conception of Liberation. Right belief in and right knowledge of the 7 Principles, along with a life led in the light of the knowledge, and firmly established on the basis of the belief is the sole threefold one path of final and everlasting deliverance. Thus the first Sutra is a justification of the book which deals with these basic principles of belief and action. It is also a Recapitulation, because the whole book can easily be seen to be merely an expansion of the various aspects, details and developments of this mighty and all comprehensive Sutra of Jainism.

The ground-plan of the book itself admits of analysis as follows.

The whole book consists of 357 Sutras, divided into 10 chapters with 33, 53, 39, 42, 42, 27, 39, 26, 47, and 9 Sutras respectively.

Chapter I.

Sutra 1 introduces the Subject.
- „ 2 defines Right Belief.
- „ 3 gives the two means of acquiring Right Belief.
- „ 4 developes the definition of Right Belief, and gives the names of the 7 Principles.
- „ 5 gives the 4 different senses in which those names may be employed.
- „ 6-8 develop the modes of acquiring *Adhigama* (Right knowledge).
  - Sutra 6 gives the two *means* of acquiring it.
  - „ 7-8 give the *modes* of employing these two means.
- „ 9-32 deal with *Pramana*, the first means of acquiring knowledge (*Adhigama.*)
  - Sutra 9-12 classify and name the pramanas or 5 kinds of knowledge.
  - „ 13-19 deal with Sensitive Knowledge, (*Mati jnana*), the first kind of knowledge.

Sutra 13 gives the Nirdesa, definition or description of Sensitive Knowledge.

„ 14 gives the Sadhana, or means of acquiring it

„ 15 gives the Vidhana, or divisions of it.

„ 16 gives its sub-divisions and thus the Sankhya, or number of it.

„ 17 limits the Scope of these sub-divisions.

„ 18-19 give the exceptions.*

„ 20 refers to Scriptural Knowledge (*Sruta jnana*).

„ 21-22 refer to Direct Visual knowledge (*Avadhi jnana.*)

23-25 refer to Direct Mental knowledge *Manah paryaya jnana.*

„ 26-29 deal with the subjectmatter of the 5 kinds of knowledge.

Sutra 26 of Sensitive & Scriptural.

„ 27 of Direct Visual.

„ 28 of Direct Mental.

„ 29 of Perfect (*Kevala.*)

„ 30 gives the extent (Alpa Bahutva, Less or more), combined with number (Sankhya), and habitat (Svamitva) of the 5 kinds of knowledge.

„ 31-32 deal with wrong knowledge.

Sutra 31 gives its three kinds.

„ 32 defines wrong knowledge.

„ 33 deals with *Naya,* the second means of acquiring Adhigama, or knowledge.

Chapters II-IV.

Chapters II, III & IV deal with the first Principle only, namely with *Jiva* (the Living Substance) or Soul.

Chapter II treats of Soul generally; of its nature, differentia, classifications, processes of incarnation, bodies, and sex. It treats of Life here and hereafter in the world.

Chapter III treats of the hellish, human, and sub human beings, and of the regions occupied by them.

Chapter IV treats of the various orders of celestial beings, and of the regions in which they live.

Chapter II.

Sutras 1 to 7 deal with the thought-nature of *Jiva.*

Sutra 1. gives the classes of thought-natures.

Sutra 2 gives the number of sub-divisions,

Sutra 3 names the sub-divisions of 1st thought-nature.
Sutra 4 " " 2nd "
" 5 " " 3rd "
" 6 " " 4th "
" 7 " " 5th "

Sutras 8-9 give the differentia of *Jiva*.
Sutra 8 names it.
" 9 classifies it.

Sutra 10 classifies the Jivas into Mundane & Liberated.

Sutras 11-24 deal with the Mundane Souls.
Sutra 11 and 12 give their classes.
Sutra 11 According to whether they have mind or not.
Sutra 12 According to the number of their senses :- *Sthavara* with 1 sense. *Trasa* with more.
Sutra 13-20 deal with this
Sutra 13 gives kinds of Sthavara
Sutra 14 gives kinds of Trasa
Sutra 15-20 deal with the senses.
Sutra 15 gives their number.
" 16 gives their 2 classes.
" 17 subdivides the 1st class.
" 18 subdivides the 2nd class.
" 19 names the senses.
" 20 subdivides their functions.
Sutra 21 gives the function of mind.
Sutras 22 & 23 give the *Svamitva* of the senses.
Sutra 22 of 1 sense.
" 23 " others
Sutra 24 gives the *Svamitva* of mind.

Sutras 25-30 deal with the transition of the soul from one condition of existence to another.
Sutra 25 gives the concomitant of transmigration.
Sutra 26 gives the character of transmigration.
Sutra 27 gives the character of Liberated souls.
Sutra 28 gives the character of Mundane souls.
Sutras 29-30 give the time of transmigration.

Sutras 31-35 deal with the different kinds of birth.
Sutra 31 gives the kinds.
" 32 " " different embryos
" 33 " Svamitva of 2nd kind of birth.
" 34 " " " 3rd "
" 35 " " " 1st "

Sutras 36-49 deal with the various bodies.

Sutra 36 gives names of bodies.

„ 37 „ their distinctions.

„s 38-39 „ „ constitution.

„s 40-41 „ the capacity of the last 2 bodies.

„s 42 „ „ *Svamitva* „ „ „ „

„ 43 „ „ number of bodies with a Soul.

„ 44 „ a special quality of the "last body."

„s 45-48 „ the *Svamitva* of the bodies.

„ 49 deals with the 3rd body.

Sutra 50-52 deal with the sexes of the different *Jivas*.

Sutra 53 names the *Jivas* whose mundane life cannot be cut short.

Chapter III

Sutras 1-6 describe the hells.

Sutra 1, names the 7earths i e., the 7 parallel planes of earth below ours.

„ 2, gives the number of hells in each earth.

„s 3-5, describe the hellish beings

„ 6, gives their ages.

Sutras 7-39 describe the *Madhya Loka* or middle regions, the abode of human & subhuman beings.

Sutra 7 names the Oceans & continents.

„ 8 gives their form & dimensions.

„s 9-32 deal with *Jambudvipa*, the central continent, which contains us.

Sutra 9 gives its dimensions.

„ 10 „ „ 7 divisions.

„ 11 „ „ 6 mountains, which make the 7 divisions.

„s 12-13 describe the mountains.

„ 14 names the 6 Lakes on them.

„s 15-16 give the dimensions of the 1st Lake.

„ 17 describes the island in it.

„ 18 gives dimensions of other lakes & islands.

„ 19 describes the goddesses of the 6 islands.

„ 20 names the 14 rivers which rise from the 6 lakes & traverse the 7 divisions, 2 in each division.

„s 21-2 name the direction in which the rivers flow & fall into the Ocean.

,, 23 gives the number of their tributaries.

,, 24 gives the dimensions of the 1st division. *Bharat ksetra.*

,, 25 gives the dimensions of the other divisions & mountains of the southern half of Jambudvipa·

,, 26 describes the Northern half.

,, 27 describes the conditions of life &c. in the 1st. & last i.e., the extreme North & South divisions of *Jambu-dvipa.*

,, 28 describes the condition of life &c. in other divisions

,,s 29-30 describe the age of beings in 6 *bhoga bhumis* of Jambu dvipa.

,, 31 describes the age of beings in *Videha.*

,, 32 gives the proportion of *Bharata ksetra* to *Jambudvipa.*

Sutra 33 deals with the next continent *Dhataki khanda.*

,, 34 deals with the nearest half of the next continent *Puskaravaradvipa.*

,, 35 limits the habitat of man.

,, 36 classifies him.

,, 37 names the divisions, where man has to work for his living, i.e., the *Karma bhumis.*

,, 38 gives the maximum & minimum age of human beings.

,, 39 gives the maximum & minimum age of Sub-human beings

Chapter IV.

Sutra 1 gives the 4 orders of Celestial beings.

,, 2 ,, ,, thought-colours of the 1st 3 Orders.

,, 3 ,, ,, number of the classes of the 4 Orders.

,,s 4-6 describe the grades in these Classes.

,,s 7-9 ,, their sexual life.

,, 10 names the classes of Residentials (1st Order)

,, 11 ... ... Peripatetics (2d. Order)

,, 12 ... ... Stellars (3d. ,,)

,, 13-15 deal with the Stellars.

,, 16-26 ,, ,, ,, Heavenly Order (4th.)

Sutras 16-17 give 2 main divisions of them.

,, 18-19 ,, their names & positions.

,, 20-21 ,, ,, characteristics, age, power, faculties &c.

„ 22 gives their thought-colours

„ 23 gives the limits of the 2 divisions.

„ 24-25 deal with the *Laukantikas.*

„ 26 deals with the 4 *Anuttaras.*

„ 27 defines the sub-human species.

„ 28-42 deal with the ages of celestial beings.

„ 28 gives maximum age of Residentials.

„s 29-32 give maximum age of Heavenly beings.

„ 33-34 gives minimum age of Heavenly beings.

„ 35-36 gives minimum „ „ hellish beings.

„ 37 gives minimum „ „ Residentials.

„ 38 gives minimum „ „ Peripatetics.

„ 39 gives maximum „ „ Peripatetics.

„ 40 gives maximum „ „ Slellars.

„ 41 gives minimum „ „ Slellars.

„ 42 gives age of *Lankantikas.*

Chapter V.

It treats of the Ajiva (Non-Soul) Tattva.

Sutras 1-3 give the 5 Astikayas, which are **Dravyas** also

„ 4-7 describe them, *Nirdesa.*

„ 8-11 give the *Sankhya*, number of their *pradesas.*

„ 12-16 give their *ksetra* & *sparsana.*

„ 17-22 give their functions.

Sutra 23 gives the definition (*Nirdesa*) of matter.

„ 24 gives the kinds of conditions of matter.

„ 25 gives the 2 kinds (*vidhana*) of matter.

„s 26-28 give the Cause (sadhana) of the 2 kinds.

„ 29-30 give the definition of Substance.

„ 31 gives the meaning of Permanence.

„ 32 gives the mode of dealing with contradictory attributes in the same substance

„ 33-37 give the rules of atomic combination to form molecules

„ 38 gives another definition of Substance.

„ 39-40 deals with Time as a Substance.

„ 41 defines Attributes.

„ 42 „ Modifications.

Chapters VI & VII deal with **Asrava** or **Inflow,**

Chapter VI.

It deals with Asrava generally.

Sutras 1–2 define Inflow, in its 2 aspects of Subjective (*Bhava*) & objective (*Dravya*) Inflow

" 3 classifies Inflow into (*Punya & Papa asrava*) merit and Demerit Inflow.

" 4 gives *svamitva* of Inflow & its *Vidhana*.

" 5 gives *vidhana* of *Samprayika* (mundane) Inflow.

" 6 gives *Sadhana* of *Samprayika*.

" 7 gives Vidhana of a Sadhana or cause named Adhikarana (Jiva & Ajivadhikarana)

" 8 gives nirdesa & vidhana of *Jivadhikarana*.

" 9 gives nirdesa & vidhana of *Ajivadhikarana*.

" 10–27 give cause of Asravas of the 8 Karmas.

Sutra 10 gives the Sadhana of knowledge & conation-obscuring karmas.

" 11 gives Sadhana of Pain-feeling Karmas.

" 12 gives Sadhana of Pleasure-feeling Karmas.

" 13 gives Sadhana of right-belief-deluding Karma.

" 14 gives Sadhana of right-conduct-deluding Karmas.

" 15–21 gives Sadhana of age Karmas,

Sutra 15 of hellish beings.

" 16 " sub-human "

" 17–19 " human "

" 20–21 " celestial "

" 22–24 gives Sadhana of Body-making Karmas.

Sutra 22 for (bad) asubha Karmas.

" 23 " (good) subha "

" 24 " Tirthankara "

" 25–26 gives Sadhana of family-determining (Status)

" 25 for low-family-determining (Status)

" 26 for high-family-determining (Status)

" 27 gives Sadhana of Obstructive Karmas.

Chapter VII.

Sutra 1 gives Nirdesa and 5 vidhanas of *Vrata*, vow.

" 2 " 2 Vidhanas " "

" 3 " 5 Sadhanas for each vow.

" 4–8 " the kinds of 5 Sadhanas.

Sutra 4 " " " " " for 1st vow

" 5 " " " " " 2nd "

„ 6 „ „ „ „ , 3rd „
„ 7 „ „ „ „ „ 4th „
„ 8 „ „ „ „ „ 5th „
„ 9-12 „ more sadhanas.
„ 13 „ Nirdesa of subject-matter of 1st vow.
„ 14 ... ... 2nd ...
„ 15 ... ... 3rd ...
„ 16 ... ... 4th ...
„ 17 ... ... 5th ...
„ 18 Nirdesa of a man with vows, *Vrati.*
„ 19 Vidhana ... ...
„ 20-22 Nirdesa of a man with partial vows.
„ 23 Sadhana, of a *Vrati.*
„ 24-37 gives 5 Sadhanas for each of the 5 Vidhana of vows and 7 of a *Vrati.* And 5 for Peaceful death.
„ 38-39 Nirdesa of Charity.

Chapter VIII.

It deals with Bondage.

Sutra 1 Sadhana of Bondage
„ 2 Nirdesa of „
„ 3 Vidhana of „ 4 kinds
„ 4 Nirdesa and 8 Vidhanas of 1st kind
„ 5 gives number of these 8 Vidhanas
„ 6-13 „ names of classes of these 8 Vidhanas
„ 14-20 „ the Vidhana of the 2d kind
„ 21-23 Nirdesa of the 3rd kind
„ 24 „ „ 4th „
„ 25 Nirdesa and vidhana of Punya
„ 26 „ „ „ of Papa

Chapter IX.

It deals with Stoppage and Shedding.

Sutra 1 Nirdesa, of Stoppage.
2 6 Sadhanas of „
3 1 „ „ „ and of Shedding.
4 Nirdesa and Vidhana of 1st Sadhana.
5 ... ... 2d ...
6 ... ... 3d ...
7 ... ... 4th ...
8-17 deal with the 5th Sadhana

Sutras 8 gives Nirdesa
9 „ Vidhana.
10-12 „ Svamitva.
13-16 „ Sadhana.
17 „ Sthiti and Adhikarana.
18 Nirdesa and Vidhanas of 6th Sadhana.
19-44 deal with the 7th „ (Tapa).
Sutra 19 Nirdesa and 6 Vidhanas of External austerity (Tapa).
„ 20 „ „ „ Internal „
„ 21-25 Vidhanas of 5 „ „ „
„ 22-26 Nirdesa and vidhanas of these 5 Vidhanas.
„ 27 Nirdesa and Svamitva; and Sthiti of the 6th Internal tapa, i.e. Concentration.
28-4 Vidhanas of Concentration.
29 Nirdesa of the 4 „ „ „
30-33 „ and Vidhana of the 1st or Arta concentration.
34 Svamitva.
35 Nirdesa, Svamitva and Vidhana of 2nd.
36 „ „ and Vidhana of 3rd.
37-8 Nirdesa, Svamitva and Vidhana of 4th.
39 Names of 4 Vidhanas of 4th.
40 Sadhana and Adhikarana of these 4 Vidhanas.
41-44 Nirdesa of the first two of these 4 Vidhanas.]
45 give *Svamitva* and Sthiti of Shedding.
46 Nirdesa and Vidhana of Nirgrantha.
47 Sadhana of Nirgrantha

Chapter X.

Sutra 1 Sadhana of Perfect Knowledge.
2-4 „ and Nirdesa of Liberation.
5 Adhikarana of Liberation.
6-8 Sadhana of this Adhikarana.
9-12 Sadhana and Vidhanas of Liberated Souls.

The Scope of the Book.

As to the Scope of the contents of the different chapters, the following analysis may be useful.

I.

Sutras.

4,5,6,7,8, Categories and Predicables & *Logic.*

9-33 Pramana. *Psychology, Induction, Deduction, Logic.*

II.

1-10 *Metaphysics.*

11-12 *Psychology.* 13-22 Mineralogy, Physics, Zoology.

15-20 *Physiology and Anatomy*

21-24 *Psychology.*

23 Zoology. Psychology.

25-30 Transmigration. (Theology).

31-35 Embryology. (Theology-Hellish and Celestial beings.)

36-49 Physiology. Anatomy. Theology (Angels.) Physics (Electric body.)

50-53 Physiology " " "

III.

1 Mineralogy and Geology.

2-6 Theology (Hells)

7-35 Geography. 36-39. Anthropology.

IV.

1-12 Heavens. *Theology*; and Astronomy (12, 13, 14, 15)

V.

Metaphysics. Physics. Chemistry (25-28) Space 1,4,6,7,9,12,18 Matter 1,4,5,10, 11,14,19,20,23,28,33,37

Time 22,39,40. Heat 23

Motion } 1,4,5,7,8,13,17 Light 23,24.
Rest } Sound 24.19.

Soul 3,8,15,16,21.

Substance 29,30,31,38,41,42.

VI.

Psychology-Connection between mind and matter. (The mighty influence of mind on matter).

VII.

Ethics in the light of Psychology.

VIII.

Physics and Psychology. Kinds and Character of Connection between mind and matter.

IX.

Asceticism in the light of Psychology and Physics-Psychology.

X.

The GOAL

Peace to All Beings !

OPTIMISM OF LIFE.

(By. Herbert Warren, 84 Shelgate road, Batter sea; London S. W.)

Some of our suffering is caused by ourselves. If I have a sore knee through carelessly getting off a moving omnibus, the suffering is due to my own action. Is all our suffering caused by ourselves? If not, we must assume the possibility of suffering without causing it: is such an assumption rational? It is very common, and is the cause of much pessimism; but upon reflection it will be seen that it is not reasonably tenable; for it would be against the law of justice, and there would be no guarantee against suffering, we should always be liable to be the victims of circumstances. If by being careful we can avoid suffering, then it is impossible to suffer if we are careful to avoid it; this means that it is not possible to suffer without having a hand in bringing it about. So we must conclude that all our suffering is caused by ourselves.

It is necessary to remember, however, that events have two causes, namely, the substantial (upadana) and the instrumental (nimitta); and when we say that all our suffering is caused by ourselves it means that it has ourselves as its substantial cause; we cannot be the instrumental cause of our own suffering; in order that we may suffer there must be some not-self thing or being acting upon us. And when we suffer something which we cannot connect up with any action of our own as its substantial cause, we are apt to blame the instrumental cause, especially if it be a person or other living being. It would be absured to blame the earth for hurting our knee, and it would not be proper to blame a cat if we tease it and it scratches us in return; the earth will not hurt us if we are careful, nor will the cat scratch us.

If we are to believe that all our suffering is caused by ourselves, we must believe in the extension of our life backwards into the past before our birth here; because there are many things we suffer in this life which cannot be accounted for by anything we have done in this life. This is especially the case in young life, such as where kittens die from starvation through being born to a cat without milk; it is

impossible to explain such a case by anything done by the kittens in this life. But this belief in previous existence is certainly preferable to the belief that we suffer without causing it. It is sometimes objected to on the ground that we do not remember it. But this fact is not proof; during sleep we do not remember the previous day's existence.

The search for an explanation of suffering is one of the main themes of philosophy; and if we believe our suffering to be caused by ourselves, then we have an explanation of it. When we know the cause we have the explanation,—that our sore knee, for instance, is due to falling down,—and we do not go on asking questions as to why were we born to suffer, why is God so unkind as to let us have a sore knee, and so forth. On the other hand, if we do not believe that our suffering is caused by ourselves, then we shall find it difficult to get a satisfactory explanation of the suffering. If we are the causes of our own suffering, then we need not repeat the causes, and consequently need not suffer. This is surely an optimistic view.

Is optimism possible while the world suffers? This is perhaps a side issue, but it may very well be brought in at this point. Is it possible for one man to be happy while he knows that another is miserable? Is it possible for one soul to be enjoying the blissfulness of heaven while he knows others are suffering the torments of hell? While we are the cause of our own suffering, we are to a large extent the instrumental cause in the suffering of others; and anybody who sees to it that he does not inflict cause, or consent to the suffering of any other being will be able to be optimistic; he will know that he is not and will not be instrumental in the world's suffering. And he will relieve such suffering as he can. Also, pity, sympathy, etc., are not contradictory of optimism, a state of pity is not a miserable state.

If, then, we stop renewing the causes of our suffering, we shall not suffer, and life will be entirely enjoyable. In order to stop the causes, we must know what they are; and one of the chief ones is himsa or being instrumental in the suffering of others. Generally speaking, if we know that some particular kind of action causes us pain, we stop it. Others have found out what

activities do cause pain, and have stopped them; and have given us the benefit of their discoveries. These are embodied in the ordinary moral codes, that is to say, we stop the causes of much suffering by practising kindness, truthfulness, honesty, morality, and contentment with limited possessions.

Much of the suffering we endure is the result of something we have enjoyed doing; so to stop the causes means in some cases to stop doing something we enjoy doing. And here comes in difficulty.

After we have left off repeating those activities which cause suffering, we have to wait until the old effects have worn off; and here comes in the question of the possibility of getting rid of the effects more quickly than they would naturally take. This possibility is illustrated by the tale already elsewhere mentioned of a man who had just committed a murder and was walking through a wood carrying the head of the person whom he had just decapitated. He came across a meditating monk, and said to this monk, " Now tell me what my proper duty is. I have just committed this murder, and if you do not tell me I will cut your head off too."

The monk did not wish to be killed; he uttered three words of duty, namely, concentration, self-control, and stopping the inflow of karma, and then, having the power of levitation, rose up and disappeared. The murderer had heard of these things in his youth; he stood still and began to think; his body was more or less smeared with blood, ants crawled up and eat into his body; he went on meditating, and in about half an hour all his karmas worked out and he was in the final condition of blissfulness called Moksha. This undoutedly would be an exceptional case, but it would show the possibility. The theory upon which these things are based is that the soul is already in existence in each living being, complete; it does not have to be constructed; it is choked up with dross and as soon as this is removed, be it done a minute or a million years, the soul is clean and pure, with all his qualities liberated, no more ignorance, no more mistakes.

If all our suffering is due to something we do or have done, if we never suffer anything which we have not started,

then if we cease renewing the causes, our life will be entirely enjoyable as soon as the effects of past wrong actions have exhausted themselves. We none of us have any knowledge of a life which is entirely enjoyable; such a thing is necessarily for us a matter of inference, hope, belief, faith; but there are one or two facts which support the belief. First, life at present is not altogether painful, part of it is enjoyable; and so we can conclude to the possibility of a life entirely so. Secondly, pain is always resented, and looked upon as an intruder; we always try to avoid it, and there is in the mind the permanent though perhaps unrecognized conviction that life ought to be entirely free from pain and misery: we instinctly take it for granted that pain is wrong an something to be got rid of. And we do not, according to Jainism, have to cease to exist in order to avoid it.

It may perhaps be as well to mention here that our present actions are not the effects of past actions. It is our present sufferings which are the effects, the reaction upon us of the not-self universe; our present actions are free at every moment. If our present life is the effect of our previous life or lives, and is therefore necessarily what it is; and in its turn becomes the cause of our future life, then there would be no hope; but the relation of cause and effect does not subsist between actions and subsequent actions: it subsists between actions and subsequent experience or reaction upon us. Action is free.

So it would seem that by beleving that there is the relation of cause and effect between our doings and our experiences, and that by ceasing to renew the causes of suffering and so come into an entirely enjoyable life,—by so believing and acting accordingly it will be possible to be optimistic in spite of all the pain and misery that there are in life.

H. WARREN.

London.

Lakhimpur
30-11-17.

To,

FRIENDS OF THE JAIN COMMUNITY.

My dear friends,

The day of activity has dawned in the world. People of other nations have not only shaken off their slumber and got up from their beds, but are actually busy with their ploughs in making the soil of thoughts fertile. They have joined hands for the common weal and are helping their neighbours if they are short of oner or the plough. This co-operation is not a new thing in India. It has been in existence in all its villages from time immemorial. The dawn has, however, given a new life to it. They are all very busy for common good and are gradually banishing the idea of private property of dark ages. Some are engaged in weeding and some in irrigating the soil; some are making new plantations and some are working as partners of a common firm.

You also awake and arise and have your share of work in the common struggle against the evil spirits which take pleasure in ruining the fruits of all labour towards making the field refreshing green-pleasant and useful. Your sleep too has not been undisturbed by them.

Now rub your eyes and see what is going in all around you. The *afimchi* (opium-eater) China is also on her legs and has shaken off narcotic influence. Democratic spirit has infused a new life into it. The battles of freedom and justice are being fought all over the world against tyranny and oppression of the Control Powers. Evil spirits are being quickly banished. Even in India the Moslems and Hindus have started a Limited Company for certain common objects. No religious animosities stand in their way. Its branches and off-shoots are spreading all around and making the growth of the mishrooms and fungi impossible. Fortunately some of the shares are yet to be sold and unless you hasten to purchase them even with a premium, you lose your opportunity for ever. Your Capital (the potential energy) will remain buried under ground. It will bring no interest and is likely to be lost for all generations to come; as often this upheaval they will not be in a position to dig it out and spend it on useful purposes.

The Swetamber Jain Conference, the Digamber Jain Mahasabha, the Sthanakvasi Jain Conference, the Swetamber Graduates' Association, the Swetamber Jain Association of India, the Maharashtra Digamber Jain Sabha, the Madras Jain Association, the Arrah Central Jain Publishing House, and Jain periodicals and newspapers are different parts of your body and their movements show that your corporal body is still active. This indicates that you have got life and are not yet dead. There is still hope that you will recover from torpor sooner or later. This enboldens one to predict that re-birth will not be necessary for fresh activities. There is hope of renewed energies in this very life.

However, your spiritual and ethereal self are not working. You cannot be said to be awake when they are asleep. Drums in the form of public meeting and agitations are beating near you. It is wonder that you are even then unaware of the fact that the sun has risen up; and you still on your bed like the Delhi Mogul Emperors of the nineteen th century.

During your sleep the community has lost many jewels which are now shining in other places and forming an ornament to them. It has lost its respect in the eyes sf the Government, in the eyes of other communities, nay, in the eyes of even its own people. It has been censured, maligned, & severely criticised. It is considered to be a thing of no consequence in the comity of nations and in the arrangement of nature. It is regarded as a useless freak of nature on the surface of the earth. you are responsible for this state of things. God helps those who help themselves. Seeing that you do not care for them, they have also deserted you. Indra has reserved its shawess of blessings for others. Varuna does not fertelize your soil. Sarasvati is playing on the harp of your opponents. Eloquent speeches are not threfore your spare. Important office of state are too high for you. The cabinet and the Council do not find you worthy of their society. The Hindus are obliged to believe that your name on the list of members is only a vecenary vil in the court of the Hindu University. You cannot enlist yourself even among the followers, nothing to say of being a leader or a commander. The total annhilation is there-

at the rate of about one percent a year. 200 much sleep naturally shortens life.

Arise and be awake, therefore, if you want to have your place in the world. Remember, you are Jains, the followers of Jinas—those who conquered those evil spirits that were a plague to the whole world, a curse to gods, and a trouble to *Allah*. Think for a while of the potent strength in you which is lying dormant. The world wide war which is making a havoc in the world might have been over long since by the melodious heating of your peaceful heart. Young hearts and old heads might have cooperated in putting an end of it. But, alas! you are asleep. The Jain papers are slow in publishing what is useful to peace & welcome news of hair splitting which add, fuel to fire. What a great fall! mutual admiration, co-operation & support in times of need are things of the past for the Jain Comminity. However, there is yet time. Other people have made the iron pot. It is your duty now to strike while it is hot. If it grows cold, no human labours will be able to mould it into the desired and useful shape.

Arise and be awake. Life may not become entint. Work for the salvation of the world if you want to have your salvation.

Yours Cordially,

Chaitandas

(one devoted to the spirit of the world and the heavens.)

मनुष्यके लिये प्रत्येक समाजमें अपना व्यवहार शुद्ध और हितानुकूल रखना बड़ा कठिन कार्य है, परन्तु विचार करके देखा जाय तो मनुष्य जीवनका सारा दारमदार इसीपर निर्भर है। जो लोग प्रति समय अपने आपको स्थिर नहीं रख सकते वे व्यवहारमें बड़ी२ गलतियां कर डालते हैं। जो कि जन्मभर उनके लिये कण्टक स्वरूप खटकती रहती हैं। हमको हर समय इस बातका पूरा ध्यान रखना चाहिये कि कोई गलती कभी हमसे न होने पावे। यद्यपि ऐसा होना अत्यन्त कठिन एवम् असाध्य है कि मनुष्य सदैव एकसा योग्य आचरण करता रहे। कभी भोजनके समय एक प्रकारके भाव रहते हैं कभी अन्य प्रकारके भाव रहते हैं, कभी शयन करते समय वैराग्य रहता है, कभी रागांश रहता है, परन्तु तौ भी जो मनुष्य अपने अन्तरंगमें असावधानीसे बचनेका उपाय सोचता रहता है वह अनुचित गलती कभी नहीं कर सकता। यद्यपि कषायोंके उदयसे परिणामोंमें किञ्चित हेरफेर होता रहता है तथापि कषाय उसके इतनी प्रबल नहीं हो सकती जिससे कि वह कोई बड़ी गलती कर बैठे। अतएव हम लोगोंका प्रथम कर्त्तव्य है कि हम अपने अभ्यासोंको सुधारें। कभी अपने मन वचन कायसे कोई व्यर्थ वितण्डावाद न होने देवें।

बहुतसे मनुष्य यह सोचते हैं कि हम सभ्य हैं। हम कभी गाली गुफ्तार नहीं करते तौ भी नौकरको कभी २ जांय बे जांय डांटनेमें या जोरू (स्त्री) को कभी २ दो चार धौल तमाचे मारनेमें क्या हर्ज है, हमारा छटे छमासेका क्रोध कुछ हानिकारक नहीं होगा इत्यादि २ परन्तु विचार करके देखा जाय तो प्रति समयका वर्त्ताव मनुष्य जीवनमें हेरफेर करता है।

किसी मनुष्यको यदि हम एकदिन क्रोध या ईर्षादिके वश कुछ मर्मभेदी वचन कह डालें तो हम तो क्षणभरके पश्चात् शान्ति सुखमें आकर सब भूल जायंगे। परन्तु जिस मनुष्यसे मर्मभेदी वचन कहे गये हैं वह बहुत दिन तक नहीं भूलेगा। सम्भव है कि जन्मभर न भूले। इससे यह होगा कि वह अपने हृदयमें सदैव हमारी ओर घृणाकी दृष्टिसे देखेगा तथा समय२ पर अन्यान्य लोगोंसे भी हमारी मनमानी निन्दा करेगा। इस एक ही समयके क्रोधसे सैकड़ों मनुष्योंमें हमारा अपयश फैल जायगा। इसी प्रकार अनेक ऐसे व्यवहार हैं जिन्हे असावधानीसे मनुष्य क्षणिक समय तक करता है और बहुत समय तक फल भोगता है।

हमारी बहुतसी भोली बहिनें प्रथमावस्थामें अपने पति पुत्रादि मनुष्योंसे कोई घरकी वस्तु छिपा लेती हैं या झूठ बोल बैठती हैं बस फिर चाहे वे अपने इस अभ्यासको बार २ काममें न लावें या छोड़ ही देवें परन्तु उनका जो गौरव चला जाता है वह फिर वापिस नहीं आता।

पृथ्वी पर जितना मान या जितनी इज्जत आबरू है, वह सब व्यवहारके बल पर ही खड़ी है। अहा; वह मनुष्य कितना धन्य है जिसने अपना व्यवहार हर समय और हर मनुष्यके साथ समुचित रीतिसे सदा पालन किया हो।

मनुष्य उचित रीतिसे संसार यात्रा पूरी करे तो कर्मबन्ध भी बहुत कम होता है। सदैव क्रोध, मान, माया, लोभ, इन चार कषायों की तेजीसे कठिन और मन्दतासे मन्द बन्ध होता रहता है। यदि मनुष्य एक वार १ क्षण-के लिये भी तीव्रतर कषायोंमें मग्न हो जावे तो करोड़ों वर्षोंके लिये अशुभ कर्मोंका परदा आत्मा पर आ जमता है, नर्क निगोदके दुःख भी यही कर्मबंध सहन कराता है।

अपनी समाजमें मनुष्यके कर्त्तव्यका ज्ञान अत्यन्त कम है, यही कारण है कि घर २ में कलह फूट दीखती है, तथा अनेक घृणित कार्य नित्य प्रति सुने जाते हैं। जो लोग विद्याहीन हैं उनकी तो वात ही क्या परन्तु नाममात्रके स्वाध्याय करनेवाले और अपने आपको योग्य समझनेवाले नरनारी भी **योग्यायोग्य** मिश्रित व्यवहार करते हैं। इधर शास्त्र भी सुन आए, मन्दिर भी हो आए, उधर घरमें आकर भंग, तमाखू, ताश, जूआ आदि सभी करने लगते हैं।

इस व्यवहारका यह फल होता है कि पढ़े लिखे मनुष्योंकी साख भी पृथ्वीसे उठी जाती है।

अतएव समस्त सुज्ञबन्धु! एवं बहिनोंको चाहिये कि अपने प्रत्येक कार्यको शुद्धतासे करें। यदि धर्मात्माओंमें गणना कराई है तो अपने बचनोंको सदैव मिष्ठ हितकर बोलनेका प्रयत्न करना उचित है।

और हृदयको शुभ चिन्तवनकी तरफ खींचना उचित है। तथा शरीरसे यदि बहुत परोपकार न हो सके तो न सही परन्तु दूसरोंके सतानेमें व कुशीलादि घृणित कार्योंमें कमी नष्ट न करना चाहिये।

यदि किसीको शिक्षा भी देनी हो तो सरलतासे गंभीरतासे दो। अपने व्यवहारमें कालिमा मत लगने दो।

व्यापारादि गृहस्थीके कार्य करनेमें भी इह-लोक परलोकका विचार कर न्याय मार्गका अवलम्बन करके साफ २ व्यवहार करो। मनुष्य समस्त जीवनभर धनार्जनके लिये परिश्रम करते २ मृत्यु शय्यापर पड़ जाते हैं परन्तु अन्तमें सुखी वही होते हैं। जिसका व्यवहार ठीक रहा होगा, यश भी उसीका रहता है। जो मूर्ख लोग हैं वे धनको इस तरह अटका देते हैं कि न आप ही सुख पाते हैं न पीछेसे देश या जाति या सन्तानको ही कुछ लाभ होता है। यह पाप हमारी बहिनोंके शिरपर बहुत है। जो बहिनें लाखों करोड़ोंकी स्वामिनी होती हैं जो कि अपने धनसे धर्मका, जातिका, देशका सैकड़ों अनाथ बच्चोंका भला कर सकतीं हैं। वे बहिनें सब कामोंसे मुख मोड़ झूंठा सच्चा एक लड़का गोद लेकर झूठी गृहस्थी बसा जाती हैं। बड़े पुण्य कर्मसे प्राप्त हुई लक्ष्मीको जबरदस्ती सुनार, दर्जी, आतशबाजी वालोंको दे डालती हैं। और व्यर्थही देशके धनको बरबाद करती हैं। अपने धनका व्यवहार

करना नहीं जानतीं। इसी कारण न स्वयं सुख पाती हैं न धन ही सार्थक होता है।

अतएव समस्त बहिनोंको चाहिये कि चाहे किसी अवस्थामें हों परन्तु प्रत्येक काम सोच समझ कर करें। एक समय भी असावधानीसे व्यवहार न होने देवें। इस व्यवहारको बनानेके लिये पुराणोंका स्वाध्याय करना बड़े २ लोगोंकी जीवनी पढ़ना यह अत्यन्त हितकारी है।

मनुष्यको सदैव भावना करनी चाहिये कि जो कुछ मेरे पास है मेरा तन मेरा धन मेरा परिश्रम समस्त ही स्वपर कल्याणकारी कार्योंमें व्यय होना चाहिये। यह आत्मा संसाररूपी सरायमें सचेत होकर पापोंसे बचकर अपने सर्वस्वको उचित स्थानमें लगाता रहे और गलती करनेका अभ्यास छोड़दे तो निरपराधी हो जावै। संसार बन्धनसे भी कतिपय भवोंमें अवश्य छूट जावै।

सेविका—चन्दाबाई—आरा।

जैन पारिभाषिक शब्दकोष।

अत्यन्त हर्षका विषय है कि हमारी जैन समाजमें कुछ दिनोंसे जागृति हुई है। हमारे अनेक गण्य मान्य धनाढ्य महाशय भी जैन जाति व जैनधर्मकी उन्नतिके लिये अनेक उपाय सोचने लगे हैं। तथा कार्य करने लगे हैं। सबसे पहिले जैन जातिमें अत्यावश्यकीय व समस्त कुरीत्योंकी जड़ काटनेवाली विद्याकी उन्नति करनेपर लक्ष्य गया है। जिसके लिये आज प्रायः २० वर्ष हो गये, प्राचीन संस्कृत विद्या और धार्मिक ज्ञान करानेके लिये जगह २ छोटी मोटी पाठशालाएं स्थापन करके पठनपाठन करनेका कार्य जारी किया है। अनेक जगह जैन पुस्तकालय भी स्थापन किये गये हैं तथा स्वाध्यायके प्रचारका भी उपाय महासभाके द्वारा हो रहा है। स्वाध्यायके प्रचारमें ग्रन्थोंकी प्राप्ति न होना एक बड़ा भारी विघ्न था सो भी छापेके प्रभावसे दूर हो गया है। अब सिवाय अलीगढ़ और खुर्जाके कोई भी ऐसा प्रांत व जिला व ग्राम नहीं है जहां कि छापेके ग्रन्थोंका पठनपाठन न होता हो। ये सब कार्य जैन शास्त्रोंके कथनको सत्य श्रद्धान करनेवाले प्राचीन पद्धतिके पक्षपाती विद्वानोंके उपदेशका ही फल है। इधर हमारे आधुनिक अंगरेजी विद्याके विद्वानोंने भी सभा सोसाइटियां करके तथा इंगरेजी गज़ट वा इंगरेजीमें जैन ग्रन्थोंको प्रकाशित करके व प्रधानतासे लौकिकोन्नतिका कार्य करने लगे हैं। परन्तु जैन शास्त्रोंकी आज्ञाके विरुद्ध प्राचीन समीचीन रीतियोंको उठाकर विधवाविवाह प्रचार व वर्णव्यवस्थाको उठाकर एकाकार करके भोले भाइयोंको बहकाकर समीचीन मार्गसे भ्रष्ट कर देनेका दुःसाहस करते हैं व इसीमें उन्नति समझकर स्वतंत्रतासे उच्छृंखल मार्ग ग्रहण किया है सो ठीक नहीं है।

यद्यपि विद्योन्नतिके लिये प्रायः सब ही उपाय हो रहे हैं परन्तु सुदीर्घकालमें भी

जैसी चाहिये वैसी विद्याकी उन्नति नहीं हुई। पांच सात मोरेना जैनसिद्धांत विद्यालयके ही पंडित नजर आते हैं। इसका कारण क्या है? इसके कारण न होना हमारी समझमें तीन हैं।

१. पढ़ाईका क्रम ठीक न होना।

२. समस्त पाठशालाओंकी पढ़ाई एक न होना।

३. योग्य अध्यापकोंका न मिलना।

क्रम ठीक न होनेका कारण पाठशालाओंमें पढ़ाने योग्य समस्त प्रकारके ग्रंथ बने हुए व छपे हुए तैयार नहीं हैं। और समस्त पाठशालाओंका एकसा क्रम न होना, पाठशालाओंके संचालकोंकी मान कषाय व अज्ञानताके प्रभावसे है और योग्य अध्यापक थोड़ा वेतन होनेसे आदर सत्कार न होनेसे जैनी तो तैयार ही नहीं होते। जो होना चाहते हैं उनके लिये अध्यापक तैयार करनेवाली पाठशालाओंमें स्कॉलरशिप व खर्चका अभाव है। लाचार थोड़े साधारण वेतनके अजैन (ब्राह्मण) पंडित रख कर ही विद्यार्थियोंके पढ़ानेका प्रबन्ध करते हैं सो ब्राह्मण पंडित जैनियोंकी परिभाषा व जैन ग्रंथोंसे अनभिज्ञ होनेसे कुछका कुछ पढ़ाते व जैन ग्रंथोंकी जगह लघु सिद्धान्त कौमदी, तर्क संग्रह आदि अजैन ग्रंथोंको पढ़ानेकी प्रक्रिया ही चलाते रहते हैं।

इन कारणोंमेंसे पढ़ाईका क्रम ठीक करनेके लिये तो जो प्राचीन पाठ्य ग्रंथ हैं वे टीका टिप्पणी सहित छपने चाहिये और जो पाठ्य ग्रंथ प्राचीन ग्रंथोंमें दुष्प्राप्य हों वे विद्वानोंको द्रव्य सहायता देकर नये बनवाना चाहिये। और प्रकाशकोंको द्रव्य सहायता देकर छपवाना चाहिये। और समस्त पाठशालाओंकी पढ़ाई एकसी करनेके लिये महासभाके विद्यालय और परीक्षालयके संचालकोंको बम्बई जैन प्रांतिक सभाके परीक्षालयवालोंसे मिलकर महासभामें प्रस्ताव करके दोनों परीक्षालयोंको मिलाकर एक ही परीक्षालय द्वारा समस्त जगहकी पाठशालाओंका क्रम ठीक करना चाहिये। इसके लिये कमसे कम ४ योग्य इन्स्पेक्टर तनखा देकर नियत करने चाहिये। जैन व अजैन विद्वानोंको योग्य अध्यापक तैयार करनेके लिये जैन परिभाषा शब्द कोष व पढ़ानेकी तरकी व सिखानेवाली पुस्तकें तैयार कराकर उनको पढ़ाकर मोरेनाके जैन सिद्धांत विद्यालयमें एक अध्यापक क्लास खोलना चाहिये व परीक्षालयमें अध्यापकोंकी परीक्षा भी होना चाहिये। इन सब उपायोंका प्रबंध करनेके लिये महासभा व मालवा जैन प्रांतिक सभा व बम्बई जैन प्रांतिक सभा आदिको मिलकर काम बांटकर केवल कागदी प्रस्ताव न करके काम करनेका शीघ्र ही प्रयत्न करना चाहिये।

पाठक महाशय! उपर्युक्त व्यवस्थामें एक **जैन पारिभाषिक शब्दकोष** बननेकी केवल अध्यापकोंके लिये बनाने व छपवानेकी जरूरत बताई है सो केवल अध्यापकोंके लिये ही नहीं किंतु जैन विद्या संबंधी समस्त कार्योंमें व अजैनी विद्वानोंमें जैन धर्मके प्रचार करने वा प्रभावना करने, स्वाध्याय प्रचार करने व इंगरेजी बाबू लोगोंको जैन सिद्धांत समझा कर जैन सिद्धांतोंके भक्त

बनाने वगैरह समस्त कार्योंमें इसकी बड़ी भारी आवश्यकता है इसकी कितनी आवश्यकता है सो पीछे बताई जायगी। पहिले आप यह समझ लीजिये कि यह पारिभाषिक शब्दकोष कैसा बनैगा।

वर्त्तमान समयमें जितने कोष हैं और जितने बडे २ कोष छपे हैं उनमें जैनियोंके ग्रंथोंमें जो जो शब्द आते हैं उनका अर्थ नहीं मिलता और जिनका साधारण अर्थ मिलता भी है तौ पारिभाषिक जो खास जैनाचार्योंने जो अर्थ माने हैं वे अर्थ नहीं आते। जैसे उन कोषमें सम्यग्दर्शन, स्पर्द्धक, अवग्रह, आस्रव, ईहा इत्यादि शब्दोंका अर्थ देखेंगे तौ सामान्य अर्थ भले प्रकार सम्यग्दर्शन शब्दको देखना, स्पर्द्धक शब्दका स्पर्द्धा करनेवाला, अवग्रह शब्दका ग्रहण करना, आस्रव शब्द ही नहीं मिलैगा। आश्रव शब्द मिलैगा तो उसका अर्थ सुनना आदि मिलेगा। ईहा शब्दका अर्थ इच्छा मिलेगा। तब बताइये कि अजैनी विद्वान् जैन ग्रंथ देखें और जिन शब्दोंका अर्थ न आवै तौ कोषकी सहायता लें परंतु कोषमें उक्त अर्थ ही मिलेंगे। सम्यग्दर्शनका निर्दोष श्रद्धान करना, स्पर्द्धक शब्दका अर्थ कर्मोंकी वर्गणा विशेष इत्यादि अर्थ थोड़ा ही मिलेगा? इसी लिये जैन पारिभाषिक शब्दकोषमें पहिले बड़े २ अक्षरोंमें वह शब्द रक्खा जायगा। वह शब्द संस्कृत है व प्राकृत वा अपभ्रंश (हिन्दी भाषा वगैरह) इसका चिन्ह लिखा जायगा। उसके बाद उस शब्दका क्या अर्थ है सो लिखा जायगा। वह अर्थको कौनसे ग्रंथोंमें किस जगहपर माना गया है, उन सबके श्लोक व वाक्योंका प्रमाण लिखा जायगा। प्रमाण वाक्योंका हिंदीमें अर्थ लिखा जायगा तत्पश्चात् इस शब्दकी परिभाषा व लक्षण जैनियोंने क्या माना है वह अर्थ हिंदीमें लिखा जायगा और कौन २ से ग्रंथमें उसके लक्षण किस २ प्रकारसे माने हैं, सब ग्रंथोंके मूल वाक्यके श्लोक लिखे जायंगे। उन लक्षण वाक्योंका शब्दार्थ लिखा जायगा। जब शब्दका एक मुख्य अर्थ व लक्षणोंका उक्त प्रकारसे उल्लेख हो जायगा तब उस शब्दके दूसरे क्या क्या अर्थ होते हैं और वे अर्थ कौन २ से कोष वा ग्रंथमें माने गये हैं उनके प्रमाण सहित लिखे जांयगे। भावार्थ—जिस किसी भी पदार्थका स्वरूप जानना होगा उसे यह कोष कल्पवृक्षकी तरह बता देगा।

इस प्रकार जैन मतके तत्वार्थसूत्र व इसकी समस्त टीकायें तथा चारों अनुयोगोंके प्रसिद्ध २ ग्रंथोंके समस्त शब्दोंको स्वतंत्रतासे संग्रह करके अकारादि क्रमसे लिखकर यह कोष तैयार करना पड़ेगा। और इस शब्दकी उत्पत्ति कौनसे धातुसे कौनसे प्रत्ययसे जैन व्याकरणानुसार हुई सो लिखी जायगी।

इस कोषके छप जानेपर फायदे क्या क्या होंगे सो सुनिये।

१. स्वाध्याय करनेवाले भाई जब स्वाध्याय करेंगे और उस समय कोई भी शब्द ऐसा आ जायगा कि उसका लक्षण व स्वरूप समझे विना आगे समझमें ही नहीं आता है, उस समय यह कोष पास रखनेसे झट खोलकर

उस शब्दका अर्थ स्वरूप समझ लेंगे तो स्वाध्याय तपका पूरा फल मिलेगा।

२. जब कोई महाशय सभाका शास्त्र बांचेगा तो उनके शब्दोंके अर्थ नहीं आनेसे संक्षेप करके या गोलमाल करके श्रोताओंको समझा देते हैं, किसी शब्द व पदार्थ का स्वरूप श्रोता पूछते हैं तो वक्ताको याद न रहनेसे कह देते हैं कि इसका स्वरूप कठिन है, विस्तारसे है, सो फिर कभी समझना। इससे श्रोतावोंकी ज्ञानोन्नतिमें विघ्न पड़ता है। यदि कोष पासमें रक्खा होगा तो चट निकालकर बता देंगे वा समझा देंगे।

३. छोटी २ जैन पाठशालाओंमें अल्पज्ञ जैनी अध्यापक तथा जैन धर्मसे निरे अजान अजैनी ब्राह्मण अध्यापक ही जैन धर्म पढ़ाते हैं विद्यार्थीगण उसमें अनेक शब्दोंके अर्थ भावार्थ पूछते हैं तो वे भी टाल देते हैं यदि कोष पाठशालामें रहैगा तो प्रत्येक शब्द व पदार्थका स्वरूप अध्यापक समझा सकता है तथा चतुर विद्यार्थी स्वयं कोष देखकर मालूम करके अपना पाठ सार्थ याद कर लावैगा।

४. अखबारोंके द्वारा उपदेश मिलनेसे हमारे दक्षिणी, कर्णाटकी व गुजराती भाई भी स्वाध्याय करने लगे हैं। ग्रंथ उनकी भाषामें है नहीं, शास्त्र प्रायः ढूंढाड़ी व हिंदी भाषामें छपे हुए वा हस्त लिखित मिलते हैं उनमें ढुंढाड़ी वगैरह हिंदी शब्दोंका अर्थ मालूम न होनेसे स्वाध्याय नहीं करते सो इस कोषके पास रहनेसे हरएक देशका भाई प्रत्येक पदार्थका स्वरूप हिंदीमें सविस्तर समझकर अपना ज्ञान बढ़ा सकेंगे।

५. अंग्रेजी संस्कृत पढ़े हुए अनेक जैनी अजैनी विद्वान् आजकल प्राचीन ग्रन्थोंका अवलोकन करनेमें उत्सुक हुए हैं उनको अंग्रेजीमें ग्रंथ मिल जांय तो कहना ही क्या? सो बौद्ध ग्रंथोंका प्रायः सब ही ग्रंथोंका अंग्रेजीमें अनुवाद मिल जानेसे ये लोग सबसे श्रेष्ठ बौद्ध मतको ही शिरोमणि मानने लगे। बौद्ध धर्म जैन धर्मकी नकल है सो असल मतको देखनेके लिये अंग्रेजीमें ग्रंथ नहीं। यदि संस्कृत ग्रंथ भी हों तो वे देख सकते हैं परन्तु जैनियोंके पारिभाषिक काव्योंका अर्थ व शैली मालूम न होनेसे ग्रंथ नहि देख सकते। यही कारण है कि आज कल जैन धर्मकी आलोचना न करके सर्वत्र बौद्ध धर्म व पाली भाषाका ही पठनपाठन व प्रचार हो रहा है, यहां तक कि प्राचीन प्राकृत भाषामें हजारों जैन ग्रंथ होनेपर भी कॉलेजोंमें पालीभाषाका कोर्स रक्खा जाता है। और बौद्ध ग्रंथोंके देखनेका (जो कि सिवाय ग्रन्थ पाली भाषामें हैं) सुभीता कर दिया जाता है। इस प्रकारके जो विद्वान् दर्शनोंकी आलोचना पठनपाठन करनेवाले हैं उनके लिये यह कोष बहुत ही लाभ दायक होगा। सब विद्वान् जैन धर्मके कठिन २ ग्रंथ हिंदीमें देखनेमें समर्थ हो जांयगे और जब यह कोष लक्षणात्मक अर्थ बतानेवाला तैयार हो जायगा तो इंग्रेजी बंगाली वगैरहमें भी इसका अनुवाद होकर तुरत छप जायगा। तो जैन धर्म देखनेका प्रचार विद्वानोंमें बहुत जल्दी हो जायगा

इत्यादि अनेक लाभ हैं।

इस कोषके शब्द संग्रह करनेमें कमसे कम आठ दश हजार रुपये और कमसे कम दो पंडित निरंतर बैठकर काम करें तौ चार पांच वर्षमें तैयार कर सकते हैं। फिर उसकी प्रेस कापी लिखने वा छपानेमें पांच सात हजार रुपये व दो तीन वर्ष काल चाहिये। ऐसा एक प्राकृत कोष श्वेतांबरी जैन साधु राजेंद्र-लालजीने बनवाया है जिसमें १ लाख रुपये तौ बनानेमें ही खर्च हो गये और अन्य १० वर्षसे छप रहा है। सो हाल आधा ही हो पाया है। इसी प्रकार काशीकी नागरी प्रचारणी सभाने एकदम २५–३० पंडित रख कर हिन्दी शब्दोंके संग्रह करनेका काम कराया था जिसमें २५–३० हजार रुपये खर्च हो गये। अब वह भी छप रहा है सो दो तीन वर्षमें छप जायगा।

छपानेके लिये रुपया लगानेवाले तौ अनेक जैन अजैन बुक्सेलर मिल जायंगे क्योंकि इसको छपाकर बेचनेमें हजारों प्रतियोंकी खपत होगी सो छपानेवाला हजारों रुपये पैदा कर सकेगा परन्तु बनानेमें पांच सात वर्ष तक रुपया लगा सके ऐसा कोई भी ग्रन्थ प्रकाशक बुक्सेलर वा धार्मिक संस्था नहीं है। धनपात्रोंमें कोई महाशय ऐसा समझदार नहीं है जो इस कोषकी जरूरत समझे व इसके बनानेमें रुपया लगाकर धनको सार्थक कर सके। ऐसे कोषके बनानेके लिये एक बार बाबू अर्जुनलालजी सेठी व दयाचन्दजी गोयलीयने प्रस्ताव करके एक लेख किसी जैन पत्रमें दिया था परन्तु उसका कोई फल नहीं हुआ। किसीने किसी प्रकारकी सहानुभूति तक न दिखाई। उसके बाद भारतीय जैन सिद्धान्त प्रकाशिनी संस्थाने भी एक बार साहस करके बनानेके लिये विचार किया था और शब्द संग्रह करनेके लिये १६००० कार्ड (कागजके टुकड़े) व ग्रंथोंकी नामावली छपाकर कई स्वाध्याय करनेवाले विद्वानोंके पास भेज भेजकर शब्द संग्रह करते जानेकी प्रार्थना की थी परंतु किसीने भी कुछ जबाब नहीं दिया। कई धन पात्रोंसे प्रार्थना की थी कि एक पंडित रखकर यह काम चलाया जावे परंतु उन्होंने कुछ भी इस कामको जरूरी न समझा। लाचार वे कार्ड और इस्तहार ज्योंके त्यों पड़े हैं।

अब हम समाजके विद्वानों और जैन धर्मकी उन्नति चाहनेवाले समझदार धर्मात्मा धनपात्र दानी महाशयोंसे प्रार्थना करते हैं कि इस कोषके बनाये विना हमारे सब कामोंमें पूरी २ हानि है, उसे दूर करनेके लिये स्वाध्याय करनेवाले विद्वान तो कुछ २ समय खर्च करके शब्द संग्रह करना स्वीकार करें और दानवीर धनाढ्य महाशय अपने यहां घर पर वा किसी संस्थामें कमसे कम दो विद्वानोंको वेतनसे रखकर व ग्रंथोंकी प्राप्ति करके इस कोषके बनानेके लिये शब्द संग्रह करानेका पांच वर्षके लिये भार लें। यदि वे महाशय इतनी उदारता दानशीलता दिखानेके लिये धर्मार्थ रकम लगानेमें असमर्थ हों तौ बतौर कर्जके ही रकम लगावें। जिस दिन यह कोष तैयार हो जायगा उस

दिन जितनी रकम उसमें लगैगी उतनी रकम व्याज सहित देकर अनेक बुकसेलर लेनेके लिये तैयार हो जांयगे। परन्तु यह कार्य सिवाय धनपात्रोंके कोई दूसरा करा ही नहीं सकता। इसलिये विद्वानोंको चाहिये कि—अपनी सत्संगतिमें रहनेवाले धनपात्रोंको उपदेश देकर इस कार्यमें द्रव्य लगानेको तैयार करें। और जिस प्रकार हो इस कोषको शीघ्र ही बनानेका प्रारम्भ करावें।

समाजका हितैषी, दास—

पन्नालाल बाकलीवाल।

दिवाली और दो मित्रोंका वार्त्तालाप।

(वीर) (२४) (अमावस)
तीर्थंकर मुक्तहिं गये, कार्तिक भौ अंधियार।
४ ४
गति घाती घाती नमों, गौतम प्रभु सुखकार॥

कार्तिक कृष्ण १२की रात्रिको टेकचन्दजी जल्दी सोगये इसलिये नींद भी जल्दी ही खुलगई और फिर न आई। करवटें बदल रहे थे कि दीवालीकी याद आगई चटसे अपनी पत्नीको पुकारा, वह चौंक उठी, परंतु टेकचंदजीने उसे सान्त्वना देकर दिवाली पर कहीं सिद्धक्षेत्रपर जानेकी बात छेड़ी, तब स्त्री बोली अच्छा हो यदि यह सम्मति हमलोग लाला जयचंदजीके पास चल कर करें। बस प्रातःकालका समय था सोचा चलो वायु सेवन भी होगा और सामायिक जयचंदके बागमें ही करेंगे। पश्चात् सलाह करके नहा-धोकर वहीं चैत्यालयमें पूजन करके चले आवेंगे। बस गाड़ी कमाई और चल दिये, वहां पहुंचकर सामायिक स्नान पूजन स्वाध्यायादि करके टेकचंदजी बोले—क्यों भैया जयचंद! दिवाली देखने कहां चलोगे? और दिवालीका क्या अभिप्राय है, क्यों और कबसे चली, सो कृपा करके कहिये आपकी भौजी इसके लिये बहुत लालायित हो रही हैं।

जय:—सुना है कि दिवालीकी अमावस्याको पंडित गणेशप्रशादजी वर्णी रेसंदीगिरि (नैनागिरि) जावेंगे, इससे मालूम होता है कि कदाचित् आसपासके ग्रामीण जन भी १००—१२५के लगभग पहुंचेंगे। यह वर्षका दिन है, श्रीमत् परम देवाधिदेव १००८ महावीर प्रभुके निर्वाणका दिन है, इस दिन कितने भाग्यवान भव्य जीव श्री पावापुरीजी (जो कि उक्त महावीर प्रभुकी निर्वाण भूमि है) को जाते हैं और वहां पर इस परमोत्सवका आनन्द भोगते हैं। परंतु यदि अपनी शक्ति न होवे, तो यथाशक्ति अवकाशानुसार ऐसे ही अपने निकटवर्ती निर्वाण क्षेत्रपर जाकर पूजन वंदनादि कार्य किया करें तो भी बहुत कुछ लाभ हो सकता है।

२. यदि मनुष्य अपनी **शक्तिको न छिपाकर** और **शक्तिको** उल्लंघन किये बिना असली पदार्थके अभावमें उसकी कल्पना भी कर लेवे तो भी उसे वही उत्कृष्ट फल मिल सकता है। देखो न आज महावीर प्रभुको मोक्ष गये हुए २४४२ वर्ष हो चुके हैं, और वे समस्त कर्मोंसे रहित हुए आज लोकके

अंतमें निश्चल हुए स्वात्मानंदमें निमग्न हुए सदाके लिये अवस्थित हो रहे हैं। यद्यपि वे आज साक्षात् इस मृत्यु लोकमें किसी भी स्थानपर नहीं हैं, और जब थे तब भी किसी एक क्षेत्र व्यापी ही तो रहते थे, जिससे एक ही क्षेत्रवाले जीवोंको उनके दर्शन स्तवन और उपदेश श्रवणका लाभ मिलता था। न कि सब क्षेत्र और सब कालोंमें सब ही प्राणियोंको ऐसी अवस्थामें बहु संरुयक जनोंको जिन्हें प्रत्यक्ष लाभ नहीं मिल सकता है, परोक्ष कल्पना करना ही कर्तव्य होता है। और इस परोक्ष कल्पनामें भी कभी कभी प्रत्यक्ष जैसा आनन्द आ जाता है। यह कल्पना वाली बात कोई नई नहीं है, प्रायः बहुत कालसे चली आती है और आगे भी चलेगी ही, क्योंकि यदि यह कल्पना बिल्कुल भी न की जाय तो संसारका व्यवहार ही नहीं चल सकता है। व्यवहार तो सब कल्पित ही है। हां! यदि असली पदार्थके सद्भावमें भी हम कल्पना करें जैसे कि पुष्पोंको रंगीन चांवलोंमें, दीपको रंगी हुई गरीकी चिटकोंमें, नैवेद्यकी गरी व चिरौंजी आदिमें जैसी कि हमलोग कर लिया करते हैं, निःसन्देह निष्फल है। क्या अग्निमें खेनेके बदले धूपको द्रव्य चढ़ानेके थालमें ही चढ़ा देनेसे सुगंधी आजावेगी? और धूम्र दशों दिशामें व्याप्त होजावेगा? क्या कभी असत् पदार्थकी भी उत्पत्ति होसकती है? क्या धूपके लिये अग्नि, दीपके लिये शुद्ध प्रासुक घी और कपासकी बत्ती या कर्पूर, नैवेद्यके लिये पूरी पकौड़ी खाजा आदि जैसा कि पूजाके पाठमें पढ़ते हैं, और पुष्पोंके लिये साक्षात् गुलाब, चंपा कमल, आदिके फूल नहीं मिल सकते हैं? जब कि हमारे भोगोपभोगोंके लिये प्रत्येक प्रकारके उत्तमोत्तम फल, फूल, दीप, धूप, नैवेद्य, आदि मिल सकते हैं तो क्या पूजाको नहीं मिल सकते हैं? यदि कहो कि शुद्ध प्रासुक नहीं मिलते हैं तो फिर खानेको कहांसे आते हैं? और पूजामें कल्पनाहीसे फल होजाता है तो फिर भोजनमें केवल पानी आदिमें सब भोज्य पदार्थोंकी कल्पना करलेवे और रात्रिको घरोंमें दीपकके बदले रंगी हुई गरी रखदेने, पुष्पमालके बदले चांवलोंको रंग कर माला ही बनाकर पहिर लिया करें परन्तु क्या ऐसा करनेवाले लोग संसार में हंसीके पात्र न होंगे? क्या उनके घरका अंधेरा मिट जावेगा? नहीं नहीं कभी नहीं, ऐसी कल्पना कुछ भी फलदायक नहीं है किन्तु उल्टी हास्यजनक है। कल्पना सदैव साक्षात् पदार्थके न होनेपर ही की जाती है, जैसे कि आज न तो इस क्षेत्रकालमें महावीर प्रभु हैं और न गौतम गणधर। न उनकी दिव्य ध्वनि ही सुनाई दे रही है और न निर्वाणका महोत्सव ही परंतु तोभी कल्पनामें हमें उसी काल और भावका अनुभवानंद आता है जो कि प्रत्यक्षमें आया होगा।

यह दूसरी बात है कि लोगोंका सच्चा उपदेश न मिलनेसे और अविद्याके कारणसे सच्ची बातका लोप हो जाय और पदार्थका सार निकल जाकर ऊपरका ढांचा और फोकही रह जाय और कालान्तरमें उस ढांचेका भी रूपान्तर हो जाय,

परंतु किसी कालमें वही ढांचा खोखट मात्र ही न था किन्तु सजीव था; ठोस था। आजकल भारतवर्षके प्राय: सभी नगरोंमें, ग्रामोंमें, शहरोंमें, और रामवाड़ोंमें ऐसा कोई भी व्यक्ति और क्षेत्र न मिलेगा, जो इस परम पवित्र दिवाली (दीपावलि) के त्योहारसे अपरिचित हो। यह पर्व भारतके सभी वर्ण और सभी क्षेत्रोंमें सभी धर्मवाले मानते हैं, यदि वास्तवमें देखा जाय तो इसके समान सर्व मान्य और उत्तम पर्व कदाचित् ही दूसरा होता हो क्योंकि दिवालीके आनेके पहिलेही से लोगोंके घरोंमें सफाई होने लगती है। घर छापे (मरम्मत) किये जाते हैं, पोते जाते हैं, लीपे जाते हैं, धोये जाते हैं, घरके वासन बर्तन मांजकर साफ किये जाते हैं, कपड़े धोये व धुलाये जाते हैं, वर्षोंका कचरा साफ किया जाता है, हिसाब किताब आदि ठीक किया जाता है, दूकानका आंकड़ा बांधकर हानि लाभका लेखा निकाला जाता है, नवीन व्यापार आदिका विचार भी किया जाता है, इस दिन लोग अपने घरके किसी स्थानमें चौक पूर कर वहां दीपक जलाते हैं। प्रत्येक प्रकारके फलफूल मिठाई आदि पदार्थ जो उन्हें मिल सकते हैं लाकर रखते हैं कहीं कहीं एक मिट्टीकी पुतली जिसके मस्तकपर और भुजाओंपर आठ दीपक रहते हैं रक्खी जाती है। चौकके भीतर सोलह दीपक और पांच दीपक बीचे ऐसे २१ दीपक रखे जाते हैं, सभीमें चार बत्तीं जलाई जातीं हैं, उस समय पासमें जिसके जो नकद रुपया मुहरें आदि होते हैं उसी चौकके पास रखते हैं और नवीन वही बनाकर नवीन कलम और स्याहीसे प्रथम ही ॐ लिखकर साथिया काढ़ते फिर पांच महात्माओंके नाम लिखकर मिती संवत् आदि लिखते हैं और तब उसमें नकद रोकड़ बाकी लिखकर नवीन (आगामी) वर्षका हिसाब प्रारंभ करते हैं। रुपया और वही दोनोंपर चन्दन, अक्षत, पुष्पादि क्षेपते हैं और रकाबीमें धानकी फूली (खोलें, या लाई) और मेवा, फल, मिठाई आदि रखकर दीपक लेकर आरती करते हैं, अर्चा करते हैं, धूप खेते हैं, अगरबत्ती जलाते हैं, पैर पड़ते हैं, उस समय वहां उपस्थित मान्य व आश्रित जनोंको प्रसाद (लाई लड्डू आदि) और कुछ नकद पैसा रुपया आदि भी देकर संतोषित करते हैं। रात्रिमें जागरण करते हैं, घरके चहुंओर दीपक जलाते हैं (जगाजोत लगाते हैं) फटाका फोड़ते बन्दूकें छोड़ते हैं इत्यादि अनेकों प्रकारके उत्सव मनाते हैं। यह वर्ष **दिवाली या दीपावलि** इस नामसे प्रसिद्ध है। और इस दिन उक्त पूजन, अर्चन, आदि जो होती है सो लक्ष्मी पूजन या वही-पूजनके नामसे प्रसिद्ध है। लोग इस रात्रिको जुआ भी खेलते हैं परन्तु यह जुआ (द्यूत) कुछ क्षुद्र लोगोंके सिवाय उत्तम प्रकृति वाले सभ्यजन नहीं खेलते हैं। अब इसमें यह विचारना है कि यह सब क्या है? और कहांसे कबसे क्यों चला? यद्यपि स्थानान्तरोंमें अवश्य उक्त रूढ़ियोंसे कुछ अंतर होगा तो भी बहुत ही बातें मत भेद रहित भी होंगी, जो कुछ भी हो, हमें

इसका मूल भेद जानना चाहिये। हमारी बुद्धिके अनुसार तो हमें यही प्रतीत होता है कि यह पर्व जैनियोंके द्वारा ही चलाया गया है, क्योंकि इनके पुराणों और आचारोंसे बहुत कुछ ये बातें मिलती जुलती हैं, यद्यपि कहीं २ रूपान्तर भी होगया होगा तो भी अभी तक कई बातें सार रहित खोखेके समान अवश्य ही प्रचलित हैं। जैन पुराणों और श्रावकाचारोंके अनुसार महावीर (चौवीसवें) तीर्थंकरको मोक्ष हुए अभी २४४३ वर्ष हुए हैं जिसदिन उनका मोक्ष हुआ था। वह कार्तिक कृष्ण (गुजराती अश्विन कृष्ण) चतुर्दशीकी रात्रिको अंत और अमावस्याका प्रात:कालका समय था। इस दिन महावीर प्रभुको मोक्ष प्राप्ति और उनके मुख्य शिष्य (गणधर) गौतम स्वामीको केवलज्ञान (आत्मिक सम्पूर्ण ज्ञान) प्राप्त हुआ था। इसलिये महावीर प्रभुको निर्वाण प्राप्त होनेसे उनको जो स्वाधीन स्वसम्यक्त्व स्वात्मानन्दका लाभ हुआ और उन्होंने संसार गर्तमें डूबते हुए मोही जीवोंको मोक्षका मार्ग बताया इसलिये उस परम स्वाधीन स्वसम्पत्ति (मोक्ष) के प्राप्तिके हेतु मोक्ष लक्ष्मीकी पूजा की जाती है। जिसका रूपान्तर होकर अब रुपया पैसादि बाह्य लक्ष्मी (जड़पदार्थ) की पूजा होने लगी है। और गौतम गणधर (गणेश) को केवलज्ञान हुआ, इसीसे सरस्वती (जिनवाणी) की पूजा की जाती है, जिसका रूपान्तर होकर बही (कागजों) की पूजा हो गई है। पुराणोंमें लिखा है कि जब किसी महात्माको केवलज्ञान प्राप्त होता है, तब इन्द्रादिक देवगण समवशरणकी रचना करते हैं वहां वह महात्मा यद्यपि एक मुखधारी ही है तो भी चतुर्मुख दीखता है और वहां दिनरात्रिका कुछ भी भेद नहीं दिखाई देता है, तात्पर्य वहां अंधकार नहीं होता है। सो जब गौतम प्रभुको केवलज्ञान हुआ तो देवोंने समवशरण (गंधकुटी) बनाई और बड़ा भारी उत्सव मनाया। सो लोगोंने भी उसीकी नकल की और रात्रिको दीपक जलाकर अंधकार दूर किया। एक स्त्रीके भुजाओंपर आठ दीपक और मस्तकपरका कलश यह द्योतन करता है कि अष्टकर्मको जलाकर प्रभु ज्योंही मुक्त हुए त्योंही वह (मोक्ष लक्ष्मी) सिरपर कलश रखकर आपके स्वागतके लिये आई है। सोलह मिट्टीके दीपोंका यह अभिप्राय प्रतीत होता है कि इन महावीर प्रभुने अपने पूर्वजन्मोंमें तीर्थंकर प्रकृतिको कारणभूत दर्शनविशुद्धि आदि षोड़सकारण भावनाएं भाई थीं जिससे उनका आत्मा इतना विशाल हुआ कि उन्होंने संसारके कल्याणार्थ जन्म लिया सो उस महात्माके उत्पन्न होने (गर्भमें आने) के समयसे इन्द्रादि देवोंने पंच कल्याणक (गर्भ जन्म तप ज्ञान और निर्वाण महोत्सव) किया जो कि पांच घृतके दीपकोंसे संकेत प्रकट होता है। दूसरा भाव पांच दीपोंसे यह भी है कि प्रभुने स्व पर हितार्थ विषयभोगोंको त्यागकर सर्व प्रथम साधु पद ग्रहण किया और उन्हें जो जन्मान्तरके सम्बन्धसे श्रुतज्ञान था उससे वे (ग्यारह अंग
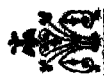
और चौदह पूर्वके धारी) **उपाध्याय** भी कहाये, फिर उस समयमें उनसे विशेष ज्ञानी कोई न होनेसे वे ही दीक्षा शिक्षा देनेवाले हुए इससे **आचार्य** भी कहाये। और चार घाति-कर्मोको नाश करके सर्वज्ञपदको प्राप्त हुए इससे आप्त व **अर्हन्त** कहाये और आयुके अंतमें कार्तिक (गुजराती आश्विन) कृष्ण ३० को प्रातःकाल शेष अघाती कर्म नाशकर सिद्ध हुए। इस प्रकार प्रभु पांच परम इष्ट (उत्कृष्ट) पदोंको प्राप्त हुए इसीको बतानेवाले वे पांच घीके दीपक हैं। चौमुखे दीपक चार गतियोंको जलती हुई, जिनसे प्रभुने मुक्ति पाई है बतारहे हैं। पूजाकी द्रव्योंमें जल, गंध, अक्षत, पुष्प, नैवेद्य, दीप, धूप, व फल ये अष्ट द्रव्यें भी जैन ग्रन्थानुसार देखे जाते हैं। रात्रि जागरण करनेमें भजनादिके बदले मनोरंजन करनेके हेतु लोगोंने जुआ आदि खेल तमाशे प्रारंभ कर दिये हैं यह रूपान्तर होगया है। इससे प्रतीत होता है यह वर्ष जैनियों ही के द्वारा प्रचलित हुआ है इसे सबको श्रद्धा सह मानना चाहिये और भी देखो–वर्ष और मास भी अमावस्या ही को पूर्ण होता है, दूकानदार व्यापारियों आदिकी दूकानोंके खाते नये बदले जाते हैं और मासका अंत अमावस्याको समझना चाहिये कि अमावस्याको ३०का अंक लिखते हैं और पूनमको १५का इसलिये पूनम मासके मध्यमें आती है, और गुजराती व दक्षिणी लोग अपना मास शुक्ल एकमसे प्रारंभ करते हैं। कृष्णपक्षकी प्रतिपदाको प्रतिपदा और शुक्ल प्रतिपदाको एकम कहते हैं गुजरात व दक्षिण वालोंका कार्तिक मास हमारे कार्तिक शुक्ल एकमसे प्रारंभ होता है और हमारे कार्तिक कृष्णा अमावसको उनका आश्विन पूर्ण होता है। तब कि हमारा आधा मास बीत चुकता है। तात्पर्य उनका मास हमसे १५ दिन बाद शुक्ल पक्षसे प्रारंभ गिनाजाता है और हमारा १५ दिन पहिले कृष्ण पक्षसे यथार्थमें यदि उक्त पाठों परसे बिचारा जाय तो उनका हिसाब ठीक प्रतीत होता है। पहिले तेईस तीर्थंकरोंका निर्वाण उत्सव लोकमें इतना प्रसिद्ध न होनेका कारण यही है कि महावीर प्रभु अंतिम हुए। यह वर्तमान शासन इन्हींका है और इस समय भी अधिक नहीं हुआ है। निर्वाण क्षेत्रका स्थान भी शास्त्रानुसार लक्षणोंसे लक्षित पाया जाता है। इन्होंने संसारके सभी प्राणियोंके हितार्थ उपदेश किया सबको समान भावसे देखा। इसी लिये सब ही ने इनके उत्सवको मनाया और मनाते हैं तथा मनावेंगे। धन्य है जिन्होंने '**वसुधैव कुटुम्बकम्**' की नीतिको चरितार्थकर दिखाया। इस प्रकार आज जयचंदजीका व्याख्यान समाप्त हुआ, और टेकचंदजी भी चलने लगे इतनेमें टेकचंदजीकी स्त्री बोली लालाजी नैनागिरि न चलोगे?

जय०–भाबीजी अवश्य चलेंगा। क्यों भैया टेकचंद?

टेक०–हां अवश्य। अच्छा समय बहुत हुआ जुहारु। जुहारु भैया–अब तो नैनागिरिमें खूब आनन्द आवेगा, उपदेशका भी बड़ा लाभ होगा, जुहारु।

दीपचंद परवार
नरसिंहपुर (C. P.)

वीर्य-रक्षा।

(लेखक:-हिराचन्द मलुकचन्द दोशी (काका) ऑनरेरी अध्यापक, मारवाड़ी और म्युनिसिपल कसरतशाला शोलापुर)

वीर्यरक्षा कमसे कम बीस वर्षकी उम्र तक करनी चाहिये क्योंकि इससे मनुष्यका शरीर दृढ़, दीर्घायु, निरोगी, बन सकता है और मनुष्य सर्वदाके लिये निरोगी रह सकता है, तथा धर्म कार्य भी कर सकता है। क्योंकि किसी महात्माका वचन है " शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् " अर्थात् शरीर ही धर्मसाधनका आद्य कारण है, इसकी रक्षाके लिये बीस वर्ष तक चटकीला अन्न (भोजनादि) न खाना, स्त्रियोंको कुदृष्टिसे कदाचित् भी नहीं देखना, खराब काव्य, उपन्यासादि नहीं पढ़ना, नाटक, सिनेमा, शृङ्गारिक खेल तमाशे नहीं देखना, इन्द्रियको विना कारण दुष्ट विचारसे हस्तस्पर्श नहीं करना, चाय नहीं पीना, बीड़ी, चुरट, भङ्गादि मादक चीजें नहीं पीना, पान सुपारी नहीं खाना, बीस वर्षतक विवाह नहीं करना, पौष्टिक पदार्थ खाना, और नित्य नियमित रूपसे सर्वाङ्गावयवी प्रातःकाल व्यायाम करना, व्यायाम करनेसे वीर्य रक्तमें मिल कर बल बढ़ाता है। कसरत न होनेसे वीर्य पतन होता है। गरम और मादक चीजें नहीं खाना, मिरच कम खाना, और रात्रिको ९ बजे सोजाना, और सुबह ५ बजे उठना चाहिये। उल्टे सोना अच्छा नहीं, क्योंकि उल्टे सो जानेसे मूत्राशयका दाब वीर्यपर पड़ता है और स्वप्नावस्था प्राप्त होती है। रात्रिको सोजानेके पहिले कमसे कम १ घन्टे पूर्व पेय पदार्थ लेना चाहिये। सोनेके समय खाना पीना नहीं। हमेशा दाहिने व बांये करवट सोते रहना उचित है। नींद खुलते ही बिछौनेको त्याग देना, बीस वर्षके उपरान्त उम्रवालोंको नियमित रूपसे स्त्री प्रसङ्ग करना। यदि वीर्य बिगड़ा हो तो वीर्य शुद्ध होने समय तक स्त्री प्रसङ्ग नहीं करना।

शरीर यदि रोगी हो तो उसको औषधि आदिसे निरोग करना, फिर कसरत करके पौष्टिक पदार्थ खाकर पौष्टिक पदार्थ पचाना। वर्ष दो वर्ष तक सेवन करनेसे वे भलीभांति पचने लगेंगे और वीर्य अवश्य अच्छा हो जायगा। अतएव ऐसा न हो तबतक तो ऊपर लिखे नियम उनको अवश्य पालने होंगे। वीर्य स्तंभक बटी आदि औषधि लेनेसे कुछ भी नहीं होता, खाली पैसे खर्च करनेका धंधा है। उसके जालमें पड़ना नहीं श्रीमन्तोंके लिये पिस्ता, बदाम, दूध, घी हैं। लेकिन गरीबोंके लिये यह बात मुश्किल है। अतएव उनके लिये पदार्थ-द्विदल धान्य और मूंगफली आदि हैं। चने, मूंग, मटर, उड़द, आदिकी दाल थोड़ेसे पानीमें भीगोकर सबेरे कसरत करके खाना। दाल जैसे हजम होती जाय, वैसे दालका परिमाण बढ़ाना। इसके अनुसार
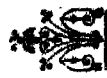
चलनेसे वीर्यकी रक्षा जरूर होगी। वीर्य शरीरका राजा है यह खूब ध्यानमें रखना। प्रजोत्पत्तिके सिवाय इसका व्यर्थ कामान्ध होकर व्यय नहीं करना व्यर्थ व्यय करोगे तो अल्पायुषी बनोगे। इत्यलम्।

इस विषयमें जितना लिखा जाय उतना ही थोड़ा है।

कसरतकी तरकीबें।

कसरत नाम शरीरको यथायोग्य रीतिसे सर्वाङ्गावयवोंको हलन चलन मिलना है। शारीरको हलनचलन मिलनेसे सर्व अवयव सतेज रहते हैं। और पचनेन्द्रिय सर्वोत्कृष्ट रहती है पचनेन्द्रिय अच्छी होनेसे अन्न भी भलीभांति हज़म होता है। अन्न हज़म होनेसे शरीरमें रक्त बढ़ता है, रक्त बढ़नेसे वीर्य बढ़ता है और वीर्य बढ़नेसे शरीर सशक्त होता है।

शरीर नीरोगी होनेसे मनुष्य दीर्घायु होता है और आनन्दित रहता है। आनन्दित रहनेसे सर्व प्रकारके कार्य सुन्दरता पूर्वक होते हैं।

कसरत करनेकी तरकीबें वर्तमान समयमें दो प्रकारकी हैं एक इंग्रेजी तरकीब और दूसरी देशी तरकीब।

इंग्रेजी तरकीबसे शारिरिक फ़ायदा थोड़ा और खर्च बहुत होता है। और समय भी बहुत लगता है।

देशी तरकीबसे शारीरिक और इतस्ततः फायदे बहुत होते हैं और खर्च (पैसा) कम लगता है। देशी तरकीबमें दण्ड, बैठक, पानीमें तैरना, मल्लखंभपर चढ़ना, लाठी फिराना, कुस्ती लड़ना, दौड़ना, नमस्कार करना, कबड्डी खेलना, खो खो, आटिया पाटिया, शूर करेल, मुद्गल आदिके खेल होते हैं।

इंग्रेजी तरकीबमें, क्रीकेट, हौकी, टेनिस, फुटबौल, पैरिल बौर, सिंगल बौर, डबल बौर, बॉर बॅच, डम्बिल्स, बोटिंग आदि खेल होते हैं।

कुछ इंग्रेजी खेलसे एकांङ्गावयवी कसरत होती है और यह कसरत परतन्त्र, परावलम्बी मूल्यवान, अनियमित होती है। देखिये क्रीकेट खिलनेवालोंको ग्रामसे दूर जाना पड़ता है। कमसे कम ११-१२ आदमी इकट्ठे हुए विना यह खेल नहीं होता, क्रीकेटके सामानके लिये पैसा बहुत खर्च करना पड़ता है और हमेशा टूटफूट भी होती रहती है, धूपमें खेलना पड़ता है, ज्यादा समय दोपहरकी धूपमें खेलना हानिकारक है। देशी कसरतमें पैसा कुछ नहीं पड़ेगा। कसरत स्वतंत्रतासे चाहे जिस स्थानपर नियमित रूपसे होगी। कभी बंद नहीं रहेगी, भगवानके सामने नमस्कार करनेसे भाव शुद्ध रहेंगे। भाव शुद्ध रहनेसे शरीरको बिगाड़ने वाले गुण अंगमें पैदा नहीं होंगे। नमस्कारसे एक ही समयमें कसरत भी होगी और ईश्वर भक्ति भी हो जायगी। नमस्कारमें दंड बैठकको मिलान होती है, इससे शरीर खूबसूरत होता है। देशी कसरतसे शारीरिक लाभ होकर और जो कुछ अन्य लाभ होते हैं वे नीचे लिखे अनुसार हैं।

कुस्तीसे–शरीरमें चपलता आती है, बुद्धि सतेज होती है, और दुर्जनोंका पड़ाव करनेके गुण प्राप्त होते हैं।

दौड़—दुष्ट लोगोंके हाथमें वक्त पर पड़ते नहीं।

तैरना—स्वयं पानीमें गिर जावें तो तैरनेसे बच जायंगे। और दूसरा कोई मनुष्य बावड़ी आदिमें गिर जाय तो उसको बचावेंगे।

मल्लखम्भ चढ़ना—घरको अङ्गार लगेगी तो खम्भेपरसे नीचे झट उतर आवेंगे, जंगलमें हिंसक जन्तुओंसे बचाव करनेके लिये शीघ्र वृक्षपर चढ़ जानेसे शीघ्र रक्षा होजायगी।

लाठी फिराना—लाठी फिरानेसे समीको पादाक्रांत करेंगे, शरीरमें चपलता रहेगी।

शरीरको प्रातःकालीन धूप अच्छी होती है। वर्षा ऋतु आती है तब यह खेल बंध करना पड़ता है। हिसाबमें आदमी नहीं आवे तो खेल बंध करना पड़ता है। इससे अनियमितपन आजाना यह भी अच्छा नहीं है, कारण कि शरीरको कसरत नियमित रूपसे होना चाहिये, नहींतो हानिकी संभावना है। यह खेल आनन्द-दायी होनेसे कभी कभी ज्यादा कसरत करनी पड़ती है। यह भी शरीरको बड़ा भारी धक्का पहुँचाती है। इससे शरीरका रक्त भीगजाता है, और क्षय रोग बढ़ता है और खानपान भी देखा जाय तो चेवड़ा, चाय, सोडा लिमनेड, बिस्कुट, आदि, गरीब होतो कमेटीके नलका पानी, ऐसे निसत्व पदार्थ पेटमें जानेसे शरीरमें अशक्तता क्यों नहीं बढ़ेगी! और शॉर्ट साईट क्यों न होगी? और सब तरुण चस्मे वाले क्यों न दीखेंगे? और रोती सूरत वाले क्यों न देखे जायगें। जरा विचार करनेकी बात है कि-ऐसा होनेका कारण ऐसे खेल खेलने वालोंका संसर्ग दूसरा कुछ नहीं। इस प्रकार इंग्रेजी खेलमें बहुतसे नुक्सान होते हैं। क्लबमें ब्रह्मचर्यका महत्व प्रधानतासे नहीं माना जाता।

अब देशी कसरतमेंकी "नमस्कार" नामक तरकीब लीजिये—भगवान्‌के सामने प्रातःकाल शौच, मुख मार्जनादि करके पश्चात् सर्वदा नियमित नमस्कार शुद्ध हवामें करेंगे तो सर्व अवयवोंको कसरत होकर शरीर अच्छा रहेगा।

इससे राजनिष्ठता रहती है और ब्रह्मचर्यव्रत पाला जाता है। और उसके अनुसार अपना वर्ताव रखना तथा तदनुसार चलनेका अभ्यास करना चाहिये। अनीतिका कुछ भी प्रचार नहीं होने देना जबतक ऐसा अखाड़ा नहीं बने तबतक अपने गृहमें ही शुद्ध जगहपर नित्य नियमित रूपसे प्रातःकाल (शीत ऋतु) में दंड, बैठक, नमस्कार करना। १० से १५ वर्ष प्रमाण वालोंको ३० बैठक और पन्द्रह दंड प्रथम ७–८ आठ दिनतक निकालना अथवा नमस्कार २० करना, फिर आठ दिनके बाद प्रत्येक हफ्तामें ५ दंड और १० बैठक बढ़ाना चाहिये अथवा ५ नमस्कार बढ़ाना चाहिये।

इस प्रकार बढ़ानेका कार्य १०० दंड और सौ बैठक तक बढ़ाना अथवा १०० नमस्कार बढ़ाना इससे ज्यादा नहीं करना। १५ से ३० की अवस्था वालोंको इससे दुगणी कसरत करनी चाहिये। प्रारम्भमें १०–१५

वर्षवालोंको तथा ३०से ५०तक उम्रवालों-को १-१५ उम्रवालेकी तरह करना चाहिये और ५०से ऊपर वर्ष वालोंको प्रकृति अनुसार करनी चाहिये। नहीं तो प्रातःकाल शुद्ध हवामें टहलने जाना संध्याको कभी भी टहलने नहीं जाना क्योंकि इस समय वायु खराब रहती है। तरुणोंको केवल टहलनेसे ही कसरतकी इति-श्री नहीं करना चाहिये। यह रीति वृद्धोंके लिये है।

कसरत करके पश्चात् आधा घन्टे विश्रान्ति लेना, फिर स्नान करके पौष्टिक पदार्थ अच्छा रुचिके साथ खाना। स्नान हुए बाद शीघ्र कसरत करना अच्छा और लाभदायक है। किन्तु कसरतके पश्चात् शीघ्र स्नान नहीं करना चाहिये।

सार्वाङ्गावयवी सात मिनटमें कसरत होती है। आटिया, पाटिया, कबड्डी, खो खो इस खेलसे शत्रुका बेड़ा तोड़ देना आदि गुण प्राप्त होते हैं सर्वाङ्गावयवी और थोड़े समयमें सशास्त्र शरीरको कसरत देनेवाली तरकीब कुछ हैं तो कुस्ती, नमस्कार, मल्लखम्भ चढ़ना, पानीमें तैरना, लाठी फिराना, दंड बैठक यह है। दंड बैठक और नमस्कार इन तरकीबों को कोई भी साधारण कसरत करनेवाला बता सकता है।

अब रही लाठी फिराना, मल्लखम्ब चढ़ना, तैरना, कुस्ती खेलना, आदि तरकीबें जो मनुष्य कसरतखानेमें उस्ताद होता है वह जरूर पढ़ाता है। एसे उस्ताद बहुतसे शहर-में थोड़े बहुत मिलते हैं, उनके पास आप सज्जन मण्डलीका अखाड़ा बनवाकर उसमें सीख लेना। अज्ञानी (दुरवर्त्तीशक) लोगोंके अखाड़ेमें जाना नहीं कारण कि उसमें जानेसे दुर्गुण लगते हैं। देशी कसरतकी तरकीबें बहुत करके वर्त्तमानमें मूर्ख लोगोंके हाथ मौजूद हैं। वह जो सुज्ञ मनुष्य अपने सद्गुण संभालकर बड़े कष्टके साथ देशी कसरतकी तरकीबें प्राप्त कर लेंगे। और दूसरेको बतावेंगे तो उनको बहुत उपकार होगा। यह नहीं होगा तो प्रथम चार पांचसौ रुपया खर्च करके एक अच्छा अखाड़ा बनवाया जाय और उसमें अच्छे नियम रखकर और राजनिष्ठतासे सुव्यवस्थित चलायेंगे और देशी कसरत जाननेवाले उस्ताद-को तनख्वा देके सौ-पचास मनुष्य तैयार हो जायंगे तो सर्वोत्तम बात होगी। पुनः उसका सज्जन मनुष्योंमें प्रसिद्ध होनेकी देर न होगी। कसरतशालामें राजा लोगों और ब्रह्मचारि-योंके चित्र लगाना चाहिये। धूपमें कसरत नहीं करना, एकाङ्गावयवी कसरत नहीं करना, वर्षमें कमसे कम एक दिन उपवास करना "जबतक जीमते (भोजन लेते) हैं तब तक कसरत हर हालतमें करना पड़ेगी।"

कसरत करते समय मन आनन्दित रखना, और वज्राङ्गदेही बनूंगा ऐसी भावना रखना, व्यर्थ फिक्र न करना, "फिक्र करनेसे नुकसानके सिवाय कुछ नहीं" यह विश्वास रखना। शरीर दुबला भी हो तो कुछ हर्ज नहीं कसरतसे शरीर सशक्त होगा लेकिन कुछ देरी लगेगी, हां ऊपर लिखे अनुसार वर्त्ताव होगा तब, "गुरु बिना विद्या नहीं" यह युक्ति कुछ झूंठ नहीं है। इत्यलम् विस्तरेण।

व्याख्यान

जैनधर्मभूषण ब्रह्मचारी
शीतलप्रसादजी,
सभापति, भारत जैन महामंडल, अधिवेशन,
कलकत्ता।

मंगलाचरण।

गाथा—इदं सद वंदियाणं तिहुअण हिद मधुर विसद वक्काणं।
अंतातीद गुणाणं णमो जिणाणं जिद भवाणं॥
श्लोक—भुवनांभोजमार्तंडं धर्मामृतपयोधरम्।
योगिकल्पतरुं नौमि देवदेवं वृषध्वजम्॥

भावार्थ—सौधर्म आदि १०० इन्द्रोंसे वंदनीक, तीन भुवनके जीवोंको हितकारी, मिष्ट और निर्मल वाणीको प्रकट करनेवाले, अनंत गुणोंके धारी, और संसारको जीतनेवाले जिनोंको नमस्कार होहु। तीन भुवनके प्राणी रूप कमलोंको विकसित करनेके लिये सूर्य, धर्मरूपी अमृतको बर्षानेके लिये मेघ, योगियोंके लिये कल्पवृक्ष और देवोंके देव ऐसे धर्मकी ध्वजा रूप व वृषभके चिन्हको रखनेवाले श्री ऋषभदेव इस अवसर्पिणी कालके प्रथम तीर्थंकरको नमस्कार करता हूं।

प्रिय सज्जन महोदयगण और सन्नारी वर्ग! कलकत्ते ऐसे भारतके बृहत् नगरमें इस "भारत जैन महामंडल"का वार्षिकोत्सव होनेपर यह बहुत उचित होता यदि इस सम्मेलनको सफलता पूर्वक निर्वाह ले जानेका उत्तरदायित्व अर्थात् सभापतिका पद जैन समाजमें उपस्थित अनेक विद्वान् और प्रतिष्ठित पुरुषोंमेंसे किसीको दिया गया होता। मुझ अल्पश्रुत, तुच्छबुद्धि और साधारण पुरुष पर ऐसे महान् कार्यका भार सौंपना एक अल्पवयस्क बालकके मस्तक पर कई मन भार लाद देना है। पर अब जब आप महानुभावोंने मुझ अल्पज्ञसे ही इस महान् कार्यके सम्पादनको लेना एक मत हो प्रकट किया है तब यह अनुचित जान पड़ता है कि मैं आपकी इच्छाका अपमान करूं। अतएव मैं इसे स्वीकार करता हुआ आप सज्जनोंसे इस बातकी दृढ़ आशा रक्खूंगा कि मेरे द्वारा यह कार्य निर्विघ्न पूर्ण हो, इसमें मुझे हर प्रकारकी सहायता दे और ऐसा प्रयत्न करें जिससे हम आप सर्व परम मंगल सहित कुछ वास्तविक कार्यका उपाय करके सहर्ष अपने २ स्थानको बिदा हों।

प्रथम इसके कि मैं आसन ग्रहण करूं यह उचित जान पड़ता है कि मैं अपने विचार आपके सामने उपस्थित करूं और आप उन्हें एक-चित्त हो श्रवण करें। आप यह अवश्य ध्यानमें रक्खें कि जो कुछ मेरा वक्तव्य होगा वह मेरा अपना ही विचार होगा। उसका उत्तरदायित्व मेरे पर होगा। वह विचार इस मंडलका है व जैनसमाजका है ऐसा उस समय तक नहीं माना जासकता जब तक वह प्रस्तावरूपमें स्वीकार न कर लिया जावे।

जिनधर्म।

जिस धर्मकी शक्तिने आज हम आप सबको इस स्थान पर आकर्षित कर लिया है, वह धर्म कैसा जगतके जीवोंका कल्याणकारी है, पहले मुझे इस पर थोड़ासा विचार करना है।

किसी भी वस्तुके स्वरूपको विचारते हुए व उसका वर्णन करते हुए समयमें उसका सर्व स्वरूप विचारना व कहना खास कर उस व्यक्तिके लिये जो सर्वज्ञ न हो बिल्कुल असंभव है। एक समयमें सर्व पदार्थोंके सर्व स्वरूपको जाननेकी शक्ति केवलज्ञानमें होती है। यह ज्ञान आत्माका स्वभाव है। योगियोंके ईश्वर—इस अवसर्पिणी कालमें होचुके श्री ऋषभ आदि श्री महावीर पर्यंत २४ तीर्थंकर व श्री भरत, सगर, विजय, अचल, बाहुबली, हनूमान, प्रद्युम्न, गौतम, सुधर्म, जंबूस्वामी आदि, अनगिनती केवली—इन्होंने केवलज्ञान प्राप्त कर वस्तुके सर्व स्वरूपको एक कालमें जान लिया था। हम इस समय अल्पज्ञानी हैं इससे एक वस्तुके स्वरूपको धीरे२ ही विचार सकते और कह सकते हैं।

यद्यपि एक पदार्थमें अनंत गुण होते हैं पर किसी पदार्थको पहचाननेके लिये कि यह अमुक पदार्थ है व अमुक नहीं है कुछ थोड़ेसे गुण छांट लेने पड़ते हैं—इन्ही गुणोंके द्वारा हम वस्तुओंकी भिन्न२ पहचान कर सकते हैं। ऐसा होने पर भी हम उस वस्तुके छांटे हुए गुण या स्वभावोंको भी अपने वचनोंके द्वारा एक साथ दूसरोंको नहीं समझा सकते। हमको अपने शब्दोंसे काम लेना पड़ेगा। वे शब्द अक्षरोंसे बने होते हैं इसलिये अक्षर या शब्द कहनेमें समय तो बहुत चला जायगा पर सुनने व समझने वालेको उसके एक स्वभावका ही ज्ञान होगा जब कि दूसरे स्वभावोंको बतलानेके लिये दूसरा शब्द व्यवहार करना पड़ेगा।

एक शब्द द्वारा वस्तुका स्वरूप बताते हुए समझनेवालेको यह ज्ञात रहे कि इसमें और भी स्वभाव हैं। जैनाचार्योंने "स्यात्" शब्दका प्रयोग बताया है। जिसके अर्थ हैं "कथंचित्" या किसी अपेक्षासे "from some point of view".

वस्तुके स्वरूपको किसी अपेक्षा कहनेको ही "स्याद्वाद" कहते हैं, स्याद्वाद द्वारा पदार्थका स्वरूप **अनेकांत** या अनेक स्वभाववाला है ऐसा प्रतीत होता है। जिससे समझनेवालेको एक अंशरूप मिथ्याज्ञान नहीं होने पाता है। "अग्नि दाहक है" ऐसा कहना ईंधनको जलानेकी अपेक्षा ठीक है पर सर्वथा उसमें इतना ही गुण नहीं है किन्तु वह भोजन पकानेकी अपेक्षा "पाचक" और प्रकाश करनेकी अपेक्षा "प्रकाशक भी है। इस स्यात्‌के लिये स्यात् दाहक, स्यात् पाचक, स्यात् प्रकाशक है। जिस समय हम स्यात् या कथंचित् या किसी अपेक्षासे दाहक है ऐसा कहेंगे तो सुननेवाले को यह अवश्य ध्यानमें आयगा कि इसमें और भी स्वभाव हैं। वह मात्र दाहक ही है, पाचक या प्रकाशक आदि रूप नहीं है ऐसा ऐकान्तिक मिथ्याज्ञान न होगा। अग्निमें दाहक, पाचक या प्रकाशक तीनों स्वभाव एक ही समयमें रहते हुए शब्दोंसे एक कालमें तीनोंका कहना असंभव है। पर जो अग्निको समझना चाहता है उसे अग्निका यथार्थ ज्ञान होना चाहिये अन्यथा वह अग्निसे अपना काम न निकाल सकेगा।

इस दृष्टान्तसे यह सिद्ध है कि किसी पदार्थका ज्ञान करनेके लिये "स्याद्वाद" की अतीव आवश्यकता है, यह बात सत्य है—यथार्थ है—इसीलिये विक्रमकी २ री शताब्दीमें होनेवाले दिग्विजयी न्यायवेत्ता **स्वामी समन्तभद्राचार्यने** आप्तमीमांसामें कहा है—

तत्वज्ञानं प्रमाणं ते युगपत्सर्वभासनम्।
क्रमभावि च यज्ज्ञानं स्याद्वादनयसंस्कृतम्॥१०१॥
स्याद्वादकेवलज्ञाने सर्वतत्त्वप्रकाशने।
भेदः साक्षादसाक्षाच्च ह्यवस्त्वन्यतमं भवेत्॥१०२॥

भावार्थ—जैसे एक कालमें सर्व पदार्थोंको प्रकाशनेवाला केवलज्ञान प्रमाण अर्थात् सम्यग्ज्ञान है ऐसे ही क्रम २ से होनेवाला जो स्याद्वाद नयके द्वारा संस्कारित व प्रकाशित ज्ञान है सो भी प्रमाण ज्ञान है।

सर्व तत्त्वोंके प्रकट करनेमें केवलज्ञान और स्याद्वाद दोनों ही समर्थ हैं भेद केवल प्रत्यक्ष और परोक्षका है। इन दोनोंके सिवाय जो वस्तुका स्वरूप है वह अवस्तु सदृश ही होता है। अर्थात् स्याद्वाद नयके बिना पदार्थोंका स्वरूप हम छद्मस्थों द्वारा ठीक २ नहीं जाना जासकता।

वस्तुके भीतर एक ही कालमें नित्य, अनित्य, एक, अनेक, अस्ति, नास्ति आदि विरोधी स्वभाव हैं इनका कथन स्याद्वाद नयके द्वारा अविरोध हो सकता है। जैसे वस्तु अपने गुणोंके ध्रौव्यपनेकी अपेक्षा नित्य है पर उन गुणोंमें जो समय२ पर परिणमन या पर्यायें होती हैं उनकी अपेक्षा अनित्य है—क्योंकि हरएक वस्तु या द्रव्यका यह लक्षण है—

'सत् द्रव्यलक्षणम्' 'उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत्' गुणपर्ययवत् द्रव्यम् (२९. ३०. ३८ अ० ५ तत्त्वार्थ सूत्र श्री उमास्वामीकृत वि० सं० ८१)

भावार्थ—जो सत् हो सो द्रव्य है, जिसमें एक ही काल उत्पत्ति, विनाश, और ध्रौव्य या अविनाशी या नित्यपना पाया जाय सो सत् है अथवा जिसमें गुण और पर्यायें या अवस्थाएं एक कालमें रहें उसे द्रव्य कहते हैं। मतलब यह हुआ कि गुण सदा बने रहते हैं और उनमें जो समय२ स्वाभाविक या वैभाविक, सदृश या विसदृश अति सूक्ष्म समुद्रकी कल्लोल व रत्नकी कांतिवत् परिणमन होता है वह अनित्य है अर्थात् समय २ नया २ परिणमन होनेसे पुराने परिणमनका व्यय अर्थात् नाश और नएका उत्पाद अर्थात् उपजना होता है। वृक्षमें आमके भीतर वर्ण गुण रहते हुए उस वर्णकी हरी अवस्थाका पीला होते जाना परिणमन है अर्थात् हरेपनका व्यय होकर पीलेपनका उत्पाद है।

नित्य और अनित्य दोनों स्वभावोंको समझनेके लिये हमें कहना पड़ेगा कि 'स्यात् नित्यं', 'स्यात् अनित्यं', तथा दोनोंको एक साथ लगाकर कहनेकी अपेक्षा 'स्यात् नित्यानित्यम्,' क्योंकि वचनोंमें एक समयमें इनके कहनेकी शक्ति नहीं है। जब कि दोनों स्वभाव एक समयमें ही हैं इस अपेक्षा 'स्यात अवक्तव्यं' अर्थात् इस अपेक्षासे स्वरूप कथन वचनगोचर नहीं है। परंतु ऐसा अवक्तव्य होने पर भी नित्य है, या अनित्य है या

नित्यानित्य है। इस तरह नित्य, अनित्य और अवक्तव्य तीन स्वभावोंके सात भंग बन जाते हैं। इसीसे स्याद्वादनयको **सप्तभंगी** भी कहते हैं। विक्रम सम्वत् ४९ में होनेवाले **श्री कुंदकुंदाचार्य** महाराजने **श्री पंचास्तिकाय**में इस सप्तभंगकी आवश्यकता बताई है-

गाथा-सिय अत्थि णत्थि उहयं अव्वत्तव्वं पुणोय तत्तिदयं।
दव्वं खु सत्तभंगं आदेसवसेण संभवदि ॥१४॥

इस स्याद्वादके स्वरूपको शंकराचार्यने कुछका कुछ समझकर अपने भाष्यमें खंडन किया है। प्रयागके विद्वान् महामहोपाध्याय डा० **गंगानाथ** झा ने साफ तौरसे कहा है कि यदि शंकराचार्य जैनशास्त्रोंका मनन करते तो उनको ऐसा कहना न पड़ता। इस स्याद्वादकी यथार्थताको पूनाके डॉ० **भण्डारकर** और जर्मनीके प्रोफेसर जैकोबीने यथार्थ माना है।

वर्तमान जैन विद्वान् बाबू चम्पतराय बैरिष्टर हरदोईने अपने **की ऑफ नॉलेज** Key of Knowbrgoमें सफा ७२९में इस सिद्धांतके महत्त्वको बताते हुए कहा है It gives us a many-sided, and therefore, necessarily true view of the truth which we are all seeking to discover" यह हमें सत्यका अनेक आपेक्षिक और इसलिये बिल्कुल सत्य स्वरूप बता देता है जिस सत्यकी हम सब खोज कर रहे हैं। **सप्तभङ्गीतरंगिणी** और **स्याद्वादमंजरी**से इस स्याद्वादका स्वरूप विस्तारसे प्रकट हो सकता है।

इस अनादि जगतमें आत्माका हित करनेवाला जो वस्तुके स्वरूपका यथार्थ ज्ञान है वह "स्याद्वाद" के द्वारा होता है और यही **जिन आगम**का मूल बीज है। इसलिये इस तरफ आपका लक्ष्य दिलाना इसीलिये उचित समझा गया कि आप धार्मिक तत्वोंको यथार्थ जानकर अपना हित कर सकें। यही **स्याद्वाद** या **अनेकांत** नय परस्परके वादियोंके विरोधोंको दूर कर **एकता** और **समता**का लाने वाला है इसीलिये स्वामी अमृतचंद्र आचार्यने विक्रमकी १०वीं शताब्दीमें अपने **पुरुषार्थसिद्ध्युपाय** ग्रंथमें कहा है "विरोधमथनं नमाम्यनेकांतं" यह अनेकांत विरोधको मेटनेवाला है इसीलिये मैं नमस्कार करता हूं। यह जिनधर्म किसीका ऐसा सिद्धांत नहीं है कि जिसको हमें बलात्कार मनाया जाय-यह वास्तवमें आत्माकी उन्नतिका एक सत्य विज्ञान है इस कारण इसको 'Self Science' या 'Key to Self realisation' यानी आत्म विज्ञान या आत्मानुभवकी कुंजी कहें तो कोई अत्युक्ति नहीं है।

हम और आप या सर्व प्राणी सुख और शांति peace and happiness चाहते हैं पर उसके लिये बाहरी चीज़ोंके भोगनेमें जाते हैं। उसका फल यह होता है कि तृष्णा और आकुलता बढ़ती जाती है। सुख शांतिके बदलेमें अशांति और दुःख हमें प्राप्त होता है। जहांतक विचारा गया है व आप विचार करेंगे तो प्रकट होगा कि सुख और शांति हमारे ही आत्माका स्वभाव है। हम जब

अपने और इस कागजके मध्यमें जो हमारे हाथमें है क्या अंतर है इसपर लक्ष्य देंगे तो विदित होगा कि समझने, देखने, जाननेकी शक्ति हमारेमें है पर इस कागजमें नहीं है। इस शक्तिको **चेतनाशक्ति** कहते हैं। शक्ति गुण है। गुणका लक्षण है "द्रव्याश्रया निर्गुणागुणाः" (४० अ०५ त० सूत्र) जो द्रव्यके आश्रय रहें व उनमें और गुण न हों सो गुण हैं। अतएव जिस द्रव्यमें चेतनागुण है उसीको जीव या आत्मा तथा जिसमें नहीं है उसीको अजीव या अनात्मा या जड़ कहते हैं। बस इस लक्षणसे यह प्रकट है कि जो वस्तु हमारे शरीरमें रहती है वह जीव या आत्मा है। उसके रहते हुए शरीरके अंगोपांग काम करते व इन्द्रियोंके द्वारा ज्ञान होता पर उसके न रहते हुए कुछ नहीं होता है।

आत्मामें जैसे चेतना गुण है ऐसे ही शांति या वीतरागता भी गुण है क्योंकि जब हम क्रोध, मान, माया, लोभ करते हमारा आत्मा क्लेशित होता—दुःखी होता। पर जब वे नहीं होते या मन्द होते हैं तो हमारा आत्मा शांत और सुखी रहता है तथा इसीसे यह भी सिद्ध है कि सुख भी आत्माका स्वभाव है। इसलिये आत्माके विशेष गुण चेतना, शांतता और आनन्द हैं—जो परमाणु या स्कंधरूप पदार्थ हैं उनको **पुद्गल** कहते हैं जिनमें इस आत्माके तो विशेष गुण नहीं हैं पर स्पर्श, रस, गंध और वर्ण हैं जो प्रत्यक्ष प्रकट हैं।

ये दो मुख्य द्रव्य हैं। इन्हीं दोनोंके सम्बन्धसे जगत्‌की नाना क्रियाएं हो रहीं हैं। प्रकृतिमें मेघोंका पानी होना, पानीसे मेघ होना, नदी बहना, पृथ्वी तटकी मिट्टी-का बहना, नदीके मध्यमें उसका जमा हो पृथ्वी बन जाना, बर्फ गिरना, आतप व चंद्र प्रकाश होना आदि कृत्य पुद्गलके परस्पर सम्बन्ध और वियोगके कार्य प्रत्यक्ष प्रकट हैं। घर, घट, पट, वर्तन आदि वस्तुओंका बनाना इस शरीरी प्राणधारीका प्रकट है। ऐसी ही क्रिया अनादि कालसे चली आ रही है और चली जायगी। इसीसे यह जगत् सत् है अर्थात् जो २ पदार्थोंका यह समुदाय है वे सर्व सदासे हैं सदा रहेंगे। केवल उनमें अवस्था बदलती दीखती है इसीसे यह जगत् असत् है।

प्रत्येक आत्मा अपने शरीरप्रमाण आकारको लिये हुए झलकता है सो सत्य है क्योंकि प्रदेशवत्व, अस्तित्व, वस्तुत्व, द्रव्यत्व, अगुरुलघुत्व, प्रमेयत्व साधारण गुण हैं जो सर्व आत्माओंमें, सर्व परमाणु व अन्य स्कंधोंमें तथा अन्य चार द्रव्योंमें पाए जाते हैं जिनकी भी सत्ता इस जगत्‌में है। स्थान घेरनेके स्वभावको प्रदेशवत्व गुण कहते हैं। इसलिये हरएक वस्तु आकारको रखने-वाली है, आत्मा और पुद्गल जगत्‌में ४ कार्य करते हैं—चलना, ठहरना, स्थान पाना और नित्य परिणमन करते रहना। हरएक कार्यके लिये उपादान और निमित्त कारणकी आवश्यकता होती है। इन चारों कार्योंके उपादान कारण वे स्वयं हैं पर निमित्त कारण ये चार मूल द्रव्य हैं। **धर्मास्तिकाय**

और **अधर्मास्तिकाय** जो दोनों अखंड, अमूर्तिक लोकव्यापी अजीव द्रव्य हैं चलने और ठहरनेमें क्रमसे उदासीनपनेमें कारण हैं तथा आकाश द्रव्य सर्वको स्थान देना और काल द्रव्य पर्याय पलटनमें सहाई है। आकाश अखंड और अनंत है। कालके कालाणु लोकाकाशके असंख्यात प्रदेशोंके समान असंख्यात हैं।

सुख शांति जो हमारे ही आत्माके स्वभावमें है उसीको प्राप्त करना हमारे आत्माका परम हित है। इसलिये हमें अपने ही आत्माके असली स्वरूपको जान कर उसपर दृढ़ श्रद्धान लाकर उसका ध्यान, मनन, पूजन, भजन करना चाहिये। यही **जिनधर्म** है। आत्मामें जो मिथ्याभाव, अज्ञान और असंयम या रागद्वेषादि विकार हैं उनको मेट कर आत्माको सच्चा श्रद्धावान, ज्ञानी, और संयमी या वीतराग बनाना सुख शांतिका पूर्ण लाभ करना है। और इस उपायको जितने अंश किया जायगा सुख शांति प्राप्त होगी। आत्मा आप ही अपना बिगाड़ या सुधार करने वाला है। यह आप ही कर्त्ता और भोक्ता है। सुखशांति और चेतना आत्माका स्वभाव होने पर भी हमारे और आपके आत्माओंको इसका ठीक और पूर्ण लाभ नहीं है। यह इस बातको प्रमाणित करता है कि हमारे आत्मामें कुछ अशुद्धता है। अशुद्धता दूसरी वस्तुके मेलसे होती है। जिस वस्तुका मेल है उसे कर्म या पाप पुण्य कहते हैं। जैन सिद्धांत कर्मोंको पुद्गलकी वर्गणाएं बतलाता है। जब २ हमारेमें शुभ या अशुभ कोई अशुद्ध भाव होता है इनका आकर्षण या आश्रव होता है—साथ ही रागद्वेषके निमित्तसे इनका आत्माके साथ कुछ कालके लिये बंध होजाता है—उन्हींका असर होते रहना दुःख या संसारिक सुखका भोगना है। आत्माको इनसे बचानेके लिये वे शुद्ध भाव करने होंगे जिनसे इनका आना रुके या संवर हो तथा जो पूर्व बद्ध हैं उनकी निर्जरा हो जावे जिसमें आत्मा सर्व बंधनोंसे छूटकर मोक्ष हो जावे। और अपने परम सुख शांत, मय चैतन्य स्वरूपको प्राप्त कर सदाके लिये पवित्रात्मा हो जावे।

आत्माका आत्माके सिवाय पर पदार्थोंमें मोह करना जब बंधका कारण है तब अपने ही शुद्ध स्वरूपका ध्यान करना मोक्षका कारण है। इसी उद्देश्यके लिये जो इन्द्रिय विजयी होते हैं वे सर्व परिग्रह त्याग निर्ग्रंथ हो निरंतर स्वाध्याय करते हुए इसी तरह साधुमार्ग धारण करते हैं जैसा **श्री महावीरस्वामीने** किया था। प्रभुने वस्त्रादि रहित परम हंसकी अवस्थामें केवलज्ञान प्राप्त किया था।

जो इस मार्गको धार नहीं सकते वे गृहस्थमें रहते हुए धर्म, अर्थ काम, पुरुषार्थोंको पालते हैं। न्यायपूर्वक द्रव्य कमाना, जीवदयाके तत्त्वको ध्यानमें रखकर भोजनपान वस्त्राच्छादन आदि करना जिससे शरीर स्वास्थ्ययुक्त रहे और पशुपक्षी आदिकोंको
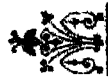
कष्ट न पहुंचे। तथा आत्मोन्नतिके उद्देश्यको ध्यानमें रखते हुए जिन तीर्थंकरोंने व अन्य आत्माओंने अपनेको शुद्ध कर लिया उनकी भक्ति उनके नाम लेकर, उनकी ध्यानाकार मूर्तिओंके द्वारा उनके ध्यान व मोक्ष स्थानों व उनके परमपदके कालका निमित्त मिलाकर व उनके गुणोंको स्मरण करके करते हैं, निर्ग्रंथ साधुओंकी सेवा करते हैं, पवित्र शास्त्रोंको पढ़ते हैं, मन और इन्द्रियोंको वशमें करनेके लिये संयम पालते हैं, प्रातः और संध्याको ध्यानका अभ्यास करते हैं और यथायोग्य पात्रोंको धर्मसे व करुणाबुद्धिसे सर्वको आहार, औषधि, अभय और विद्यादान करते हैं। अहिंसाणुव्रत, सत्याणुव्रत, अचौर्याणुव्रत, स्वस्त्रीसन्तोष और परिग्रह प्रमाण इन पांच व्रतोंका अभ्यास करते हैं। यही **जिनधर्म** है जिसको अनादिकालसे तीर्थंकरादिकोंने पाला था और इसीका उपदेश किया था।

स्याद्वाद नयके द्वारा पदार्थोंको जानकर तथा समदृष्टी होकर रागद्वेष त्यागनेका अभ्यास करते हुए स्व और परकी उन्नति करना ही जिनधर्म है।

ऐसा ही **श्री कुंदकुंदाचार्य्य** और उनके शिष्य **उमास्वामी** ने कहा है:—

दसणं णाणचरित्ताणि सेवि दव्वाणि साहुणा णिच्चं।
तांणि पुण जाण तिण्णिवि अप्पाणं चेव णिच्छयदो
॥१॥ स० सार

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः ॥ १
अ० १ त० सूत्र ॥

अत्तागमतच्चाणं। सद्दहणादो हवेइ सम्मत्तं।
ववगय असेस दोसो सयलगुणप्पा हवे अत्तो
॥५॥ नि० सा०

छुह तण्ह भीरु रोसो रागो मोहो चिंता
जरा रुजा मिच्चू।
स्वेदं खेदं मदो रई विण्हिय णिद्दा ज णुव्वेगो
॥६॥ नि० सा०

तस्स मुहग्गद वयणं पुव्वावरदोस विरहिय सुद्धं।
आगममिदि परिकहियं तेणदु कहिया हवंति तच्चत्था
॥८॥ नि० सा०

जीवा पुग्गल काया धम्माधम्माय काल; आयासं।
तच्चत्था इदि भणिदा णाणा गुण पज्ज० एहिं
संजुत्ता ॥९॥ नि० सा०

जीवाजीवाश्रवबंधसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम ॥ ४
अ० १ त० सूत्र

भावार्थ– सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, सम्यक् चारित्र आत्माकी शुद्धिका उपाय है निश्चयसे तीनों ही आत्माका गुण है—इसीसे उसीकी रुचि, ज्ञान व उसीमें तन्मय होना मोक्षका मार्ग या अपनी स्वतंत्रताका लाभ करना है। व्यवहारसे आप्त, आगम, तत्त्वार्थोंका श्रद्धान करना सम्यग्दर्शन, उनका ज्ञान सम्यग्ज्ञान, उनका सेवन सम्यक्चारित्र है। क्षुधा, तृषा, भय, द्वेष, राग, मोह, चिंता, जरा, रोग, मरण, स्वेद, खेद, मद, रति, विस्मय, निद्रा, जन्म, उद्वेग ऐसे १८ दोष रहित सर्व आत्मिक गुणोंसे पूर्ण आप्त या पूज्य देव हैं उसके द्वारा प्रकट पूर्वापर दोष रहित और शुद्ध आगम है। जीव, अजीव, आश्रव, बंध, संवर, निर्जरा, और मोक्ष ये सात तत्त्व हैं। जीव अजीवमें जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म, काल और आकाश छः द्रव्य गर्भित हैं। जीव और अजीवके सम्बन्धसे ही आश्रव आदि पांच तत्त्व हैं। यही जिनधर्म है। जगतके अन्य

सिद्धांतोंसे मुकाबला किये जाने पर एक निष्पक्ष तत्वज्ञानीको इसीके द्वारा सन्तोष होता है। उक्त चम्पतराय बैरिष्टर १००० सफेकी पुस्तक "की ऑफ नोलेज" Key of Knowledgeमें वादानुवाद और विचारके पीछे सफा ८४६में कहते हैं—

" When we approachreligion as humble seekers after Truth, and not in the spirit of bigotry or conceit, it will be seen that Jainism stands unri- valled among the systems which claim to impart the Truth."

भाव—जब हम धर्मको हठ या छलकी दृष्टिसे नहीं किंतु सत्यकी खोजसे देखेंगे तो हमें मालूम होगा कि सत्य बतानेका दावा करनेवाले सिद्धांतोंमें जैन सिद्धांत सर्वोच्च स्थान पाता है।

हम आप जब जैनी या जिनधर्मधारी यों कहिये वीतराग विज्ञानी, भाव, कर्म, रागद्वेषादि, द्रव्यकर्म ज्ञानावरणादि तथा नोकर्म शरीरादि इन तीनों प्रकारके कर्मोंको जीतने वाले **जिनके** भक्त प्रसिद्ध हैं तब यह तो सबसे पहले हमारा कर्तव्यहै कि हम इस जिन धर्मका पक्का श्रद्धान करके इसको अपने अभ्यासमें लावें।

हम जानते हैं कि आपमें बहुतोंका यह उत्साह है कि यह पवित्र धर्म जिसकी उत्पत्तिका पता इतिहासकी खोजके बाहर है जो आज २४४४ वर्ष हुए श्री **महावीरस्वामीके** समय भी विद्यमान था। श्री महावीरस्वामीने इसे चलाया नहीं था क्योंकि बौद्धोंके **त्रिपिटक** आदि प्राचीन ग्रंथोंमें भी महावीरस्वामीको जिन धर्मका चलानेवाला न लिख कर उपदेश दाता लिखा है। उस धर्मका प्रचार करें अर्थात् और अनेक जनोंको इसकी सच्ची रोशनीमें लाकर उनकी आत्माका कल्याण करें। पर यह आपकी भावना तब ही सफल होसकेगी जब आप इसको धारण करोगे—स्वयं अपने चारित्रमे अपनेको श्री महावीरस्वामीका अनुयायी प्रकट करोगे। जैसा पहले क्षत्रियवीर चंद्रगुप्त चामुंडरायादि जैनी राजाओंने जब ग्रहस्थ में रहे तब न्यायपूर्वक राज्य किया, शत्रुओंसे देशको बचाया और जब निर्वृत्ति मार्गी हुए तब कर्मोंको परास्त करनेका यत्न किया ऐसा ही वीरत्व जब आप धारण करोगे, आपकी छायामें अनेक आत्माएं आकर अपना कल्याण करेंगीं।

इस समय जो इस पवित्र धर्ममें दिगम्बर और श्वेतांबर भेद है सो न श्री ऋषभदेवके समयमें, न श्री पार्श्वनाथके वक्तमें और न महावीरस्वामीके समयमें थे। इस भेदका प्रारंभ यद्यपि राजा चंद्रगुप्त मौर्यके समयमें हुआ था पर इसकी पृथक् २ स्थिति विक्रमकी द्वितीय शताब्दीमें हुई हो ऐसा प्रकट होता है।

जो कुछ भी हो, इस समय हम सब जैन नामधारियोंका यह कर्तव्य है कि मूल सिद्धांतोंको जानकर उन पर चलें और अपना हित करें। तथा जब हम सब जैनी कहलाते हैं तब हम अपनी एक शा-

किसे जो कुछ काम परस्पर मिलके कर सकते हैं उनको करें। परस्पर एक दूसरेके श्रद्धान, ज्ञान, चारित्रमें बाधा न पहुंचाकर परस्पर एकता रखकर हम जो कुछ काम करसकते हैं उसे अच्छी तरह सफाईसे करें।

भारत जैन महामंडल।

वर्तमानमें इस मंडलका यही उद्देश्य मालूम होता है। यद्यपि यह मंडल सन् १८९९में जैन यंग मेन्स एसोसियेशनके नामसे भारतवर्षीय दिगम्बर जैन महासभाके कुछ सदस्यों द्वारा इसलिये खुला था कि इंग्रेजी पढ़े जैनी भाई अपने धर्मका ज्ञान प्राप्त करें व महासभाके कार्योंकी उन्नति करके जैन समाजको तरक्कीपर लावें। उस समय इसका क्षेत्र अप्रकट रूपसे दिगम्बर जैन समाज ही था पर पीछे इसका क्षेत्र कुल जैन समाजके अंदर एकता रखते हुए जैन समाजकी उन्नति और जैन धर्मकी प्रभावना करना होगया है। इस मंडलने १८ वर्षमें यद्यपि कोई बहुत बड़ा अमली काम करके नहीं बताया है पर अपने इंग्रेजी 'जैन-गज़ट' मासिकपत्रको चलाकर अंग्रेजी पढ़ोंमें धर्मकी जागृतिको बनाए रखनेके सिवाय इसने पश्चिममें जैन धर्मका बीज बुवाया है व जैन ग्रंथको इंग्रेजीमें प्रकाशित करा इंग्रेजी पढ़ी दुनियांको जैन धर्मका रस पिलानेका उपाय किया है। परमात्मा प्रकाशका उल्था पढ़के बहुतसे भारतके विद्वानोंने जैन धर्मकी प्रशंसामें पत्र भेजे हैं। Key of Knowledge, Practical Path, Draya Sangrah, Outlines of Jainism आदि ग्रंथोंका इंग्रेजीमें प्रकट होना मंडलके उत्साही सदस्योंका ही काम है। यह मंडलकी ही प्रेरणाका फल है जिससे बाबू सरचंद्र घोषाल एम. ए. जैसे कई बंगाल देशके विद्वानोंको जैन ग्रंथोंके अवलोकन व उल्थाका शौक पड़ा है।

मंडलके मुखिया मि. जुगमन्दिरलाल जैनी जज हाईकोर्ट इन्दौर कई वर्षोंसे कई जैन ग्रंथोंके उल्था करनेमें लीन हैं। मंडलकी सोची हुई प्रणालीके अनुसार आपने जैन धर्मके मुख्य २ शब्दोंका एक छोटा कोष भी बना दिया है जो Central Jain Publishing House Arrah के व्यवस्थापक बाबू देवेन्द्रकुमार द्वारा छप रहा है। परम विद्वान् श्री नेमिचंद्र सिद्धांत चक्रवर्ती द्वारा रचित सूक्ष्म विद्याके भंडार श्री गोमट्टसार जीवकांडका सामान्य उल्था समाप्त करके अब उसके कर्मकांडका उल्था कर रहे हैं।

वर्तमान दशा।

यद्यपि मंडलने कुछ किया है ऐसा कहा गया है पर वर्तमानमें जो दशा जैनजातिकी हो रही है वह भी अतिशय शोचनीय है।

(१) पहली बात तो यह है कि हमारे धर्मग्रंथ बहुतसे अभी तक तालोंमें बन्द हैं, दीमकोंके भक्ष्य हो रहे हैं। उनमें अनेक रत्न हैं पर वे प्रकाशित नहीं होते। कर्णाटक देशमें धवल, जयधवल, महाधवल व अन्य बहुतसे ऐसे ग्रंथ हैं जिनका प्रकाश करना अतिशय जरूरी है। धर्मकी उन्नतिके कोई योग्य साधन नहीं हैं। न हमारे अनेक

उपदेशदाता श्रमण करते हैं और न हम अपने सिद्धांतोंको अनेक भाषाओंमें उल्था कराकर प्रकाशमें लाते, न उनका भाव बतानेवाली लाखों पुस्तकें प्रकट कर मुफ्त वितरण करते हैं। धर्मप्रचारके ये दो जो बड़े साधन हैं जिनके बलसे बौद्धधर्म फैला व ईसाई धर्म फैल रहा है, हमने अपने हाथमें नहीं धारण किये हैं।

(२) दूसरी बात यह है कि हमारेमें एकता नहीं है। हम परस्पर ईर्षा रखते हुए एक दूसरेको हानि पहुंचानेका उपाय करते हैं।

(३) तीसरी बात यह है कि हमारेमें शिक्षाका बहुत कम प्रचार है। जिस शिक्षाको श्री ऋषभदेवने स्वयं अपने पुत्र व पुत्रियोंको बताया था वह शिक्षा हमारे सर्व बालक व बालिकाओंमें नहीं है-१००० में ५०९ बालक और ९९० बालिकाओंका अशिक्षित-रहना क्या हमारी जातिको पशु समान नहीं बनाए हुए है? जिस जातिकी माताएं मूर्खा हों वहां शिक्षाका प्रचार कैसे हो?

(४) चौथी बात यह है कि हमारे यहां बालविवाह, वृद्धविवाह, कन्याविक्रय, व्यर्थ व्यय आदि कुरीतियां अभी तक फैली हुई हैं।

(५) पांचवीं बात यह है कि हममें चारित्रकी हीनता होती जा रही है; शुद्ध खानपान, व्यायाम और ब्रह्मचर्य जो खास शरीर रक्षाके साधन हैं उनसे हम विमुख हो रहे हैं। हमने अपने सत्य न्याययुक्त व्यवहारको कलंकित कर दिया है। हमने न्याय व शांतिसे व्यवहार करना छोड़ दिया है। हम दुनियांके फेशन पर चलकर चमड़ेकी अधिक वस्तुएं व्यवहार कर दिन पर दिन हीन चारित्र होते जाते हैं।

(६) छठी बात यह है कि कुछ उच्च विद्याके अभाव व कुछ प्रमाद वश हम देशकी सेवामें भाग नहीं ले रहे हैं। हमारे जैनियोंका कोई मेम्बर वाइसरायकी लेजिस्लेटिव कौंसिलमें मेम्बर नहीं, कोई हाईकोर्ट जज नहीं; कोई देशका नेता नहीं।

हमारी सामाजिक बुराइयोंके कारण व परस्पर धर्म स्थिरताका उपाय न होनेसे स्वास्थ्यकी रक्षा अपनी व अपने बालिकाओंकी खासकर न करनेसे हमारी संख्या दिनपर दिन हीन होती जारही है। इत्यादि जैसी कुछ हीन दशा इस हमारी जैन जातिकी है उसको देखकर सिवाय रोनेके और क्या कहा जा सकता है?

हमारा कर्तव्य।

(१) **एकता**-दशा जैसी कुछ है वह प्रकट है। राग जैसा कुछ है वह विद्यमान है। अब आवश्यकता है कि रोगको दूर करनेका उपाय किया जावे। पहली ज़रूरी बात यह है कि हम सब जैन नामधारी भाइयोंको परस्पर एकताका भाव स्थापित करना चाहिये-अब समय एकताका है। जब शिया सुन्नी मुसलमान एक हैं-अपनी २ श्रद्धानुसार धर्म पालते हुए मुसलमानपनेके
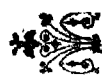
नातेसे एक आवाज़से बोल रहे हैं, जब शैव, ब्राह्म, शाक्त आदि भेद होनेपर भी सर्व हिन्दू एक स्वरसे हिन्दूपनका शब्द निकाल रहे हैं, जब प्रोटेस्टेन्ट कैथलिक आदि भेदोंको रखते हुए भी सर्व ईसाई एक स्वरसे हो रहे हैं, जब महायन और हिनायन भेदोंको रखते हुए सर्व बौद्ध एकतामें गूंज रहे हैं तब क्या यह असंभव है कि हम अपनी श्रद्धाके अनुकूल भेद रखते हुए भी परस्पर एकता न रख सकें ?

एकताका साधन न्याययुक्त नम्र व्यवहार और सहिष्णुता है। जिनके साथ हम एकता रखना चाहते हैं उनसे हम नीति और धर्म पूर्वक मान मत्सर छोड़कर नम्रतासे व्यवहार करें तथा कभी कोई तुच्छ दोषको भी सह कर उसको समतासे निवारण करनेका यत्न करें—तो एकता रह सकती है।

२५ वर्ष पहले दिगम्बर और श्वेताम्बरमें बहुत अंशोंमें एकता थी। अब इस एकताके हटनेका कारण यदि देखा जाय तो इन्हीं दोनों गुणोंका अभाव है।

उन तीर्थ स्थानोंपर जहां दोनों आम्नायवाले पूजन करते हैं जबसे एक दूसरे स्वामी होना चाहने लगे तथा एक दूसरेके धर्मसाधनमें विघ्न उपस्थित करने लगे तब ही से ऐसे झगड़े बढ़े कि जिनके कारण लाखों रुपये अदालतोंमें व्यय हुए व हो रहे हैं। हमें यहां यह विवेचनकी जरूरत नहीं है कि किसका दोष है व किसका नहीं है – किसका अधिक व किसका कम है।

निष्पक्ष महाशय स्वयं इस बातको जान सकते हैं।

वास्तवमें तीर्थ उन तीर्थंकरोंके हैं जो वहांसे मुक्त पहुंचे हैं। उनके स्थानोंकी पूजा कोई भी जैनी करें उसको जैनत्वके नातेसे पूरा हक है। तथा एक जैनीको तो यही समझना चाहिये और यही भाव रखने चाहिये कि इन तीर्थोंकी भक्तिसे जितने अधिक जीव लाभ उठावें उतना ही श्रेष्ठ है।

श्री शिखरजी—हमारे सर्व तीर्थोंमें परम माननीय श्री शिखरजी या सम्मेदाचल पर्वत है जो इसी बंगालमें है व जहांसे अनंत तीर्थंकर मोक्ष गए व जावेंगे। इस तीर्थके सम्बन्धमें जो अदालतें परस्पर हो रही हैं, क्या जैन धर्मके सिद्धांतपर लक्ष्य देनेसे एक दिनमें नहीं दूर हो सकती हैं? दिगम्बरी भाइयोंका फर्ज है कि श्वेताम्बर भाइयोंके धर्मसाधनमें कोई विघ्न न करें। श्वेताम्बरी भाइयोंका फर्ज है कि दिगम्बरी भाइयोंके धर्मसाधनमें कोई विघ्न न करें। जो पूज्यनीय स्थान स्मारकके रूपमें सदासे चले आ रहे हैं उनको उसी प्राचीन रूपमें चिरस्थाई रक्खें। यदि कोई धर्मस्थान इतने बड़े पर्वतपर बनाना चाहे तो उसमें कोई एक दूसरेको विघ्नकारक न हो। तथा सब ही पर्वतकी जैसी पवित्रता कायम है उसीको स्थिर रखनेका यत्न करें। उसपर कोई बस्ती न बसने देवें। उचित तो यह है कि पर्वत पर कोई कार्य जैनियोंकी श्रद्धाके प्रतिकूल न जो ऐसी [illegible] व राजाद्वारा

लेना चाहिये। यदि दोनोंकी एक सम्मतिसे उद्योग हो तो यह बात सिद्ध होसकती है। तब इसकी कोई आवश्यकता नहीं कि पर्वतको पट्टेकी लिया जाय या खरीदा जाय। आवश्यकता इस बातपर ही है कि पर्वतकी पवित्रतामें भविष्यमें कोई सन्देह न हो। पर परस्पर अनैक्य होनेसे जैन जातिकी सर्वथा हानि होगी व अन्योंको लाभ पहुंचेगा। यह सर्व काम परस्पर विश्वास और दिल खोल कर बात करने ही से हो सकता है। आप सर्व भाइयोंका कर्तव्य है कि इस तीर्थ संबंधी चिंताका समाधान करके अनैक्यके बीजको मिटा दें। यदि मंडलके सदस्योंने इस कार्यमें सफलता पाई तो कहना होगा कि उन्होंने एक बड़ी भारी क्रूर राक्षसीका विजय करके अपने निर्मल यशको स्थापित किया है।

(२) **जैन कालेज**—जैन जाति एकताके सूत्रमें बंध कर जैन समाजको उन्नतिका जो सर्वसे मुख्य उपाय **जैन कालेज**का स्थापन है उसको सुगमतासे कर सकती है।

जैन कालेजकी आवश्यकता जैन जातिमें मुद्दतोंसे होरही है। पर यह काम अभी तक नहीं हुआ है। यद्यपि स्वर्गवासी दानवीर सेठ माणिकचंदके उद्योगसे कालेजके स्थानों पर जैन बोर्डिङ्ग खुल गए हैं और उनसे कुछ लाभ भी हुआ है पर जातीय कालिजके लाभसे कोट गुणा कम है।

यदि विचार कर देखा जाय तो कोई भी जाति ऐसे विद्वानोंके विना उन्नति नहीं पासकती जो उच्च शिक्षाके भंडार हों व जातीयताका अभिमान रखने वाले परोपकारी हों। मुसल्मानोंको अलीगढ़ कालेजने, हिन्दुओंको हिन्दू कालेज व हिन्दू विद्यालयने जीता जागता हुआ रक्खा पर जैनियोंमें जातीयताके पैदा करनेका साधन अबतक न हुआ। १२॥ लाख जैनी एक कालेजके लिये थोड़े नहीं हैं। यदि औसत दरजे एक २ रुपया भी देवें तो कालिज स्थापित कर सकते हैं। यह काम जैन जातिके विद्वानोंका है। यदि दो चार भी विद्वान् परोपकारी ग्रेजुएट अपना जीवन कालेज स्थापनके लिये अर्पण करदें और आजकलकी आवश्यकतानुसार विज्ञान शिल्पादिकी शिक्षाको देनेवाला कालेजका मसौदा व नियम बनाकर जगह २ जाकर विना किसी भेदभावके उद्योग करें तो कालेजके लायक रुपया क्या नहीं होसकता है? अवश्य होसकता है। एक आम्नाय कम दे या ज्यादा दे इस प्रश्नको बीचमें न लाकर सर्व जैनी मात्रसे उसकी शक्ति व भक्तिके अनुसार लेना चाहिये। जैन जातिमें रुपयोंकी कमी नहीं है पर सच्चे कार्यकर्ताओंकी कमी है। यदि सर्व आम्नायोंमेंसे तीन चार विद्वान् इस बातका बीड़ा उठावें तो यथाशक्ति मैं भी सहाय कर सकता हूं। सर्व जैनी लौकिक विषय साथ २ पढ़ सकते हैं। धार्मिक विषयोंमें अपनी २ आम्नायके भिन्न २ अध्यापकों द्वारा भिन्न २ पुस्तकें पढ़ सकते हैं अथवा तात्विक पुस्तकें ऐसी भी हैं जिनको सर्व सम्प्रदायके छात्र एक साथ पढ़ सकते हैं। यह एक कार्य है जिसे हम सर्व जैनियोंको मिलके करना चाहिये। कोई २ इस कामको

भी असंभव खयाल करते हैं ? यह उनकी भूल है क्योंकि जब आर्यसमाजी मूर्ति अपूजक व मूर्तिपूजक हिन्दू जो प्रायः लड़ा करते हैं हिन्दू विश्वविद्यालयके काममें परस्पर मिल गए तो क्या हम इस विद्योन्नतिके काममें नहीं मिल सकते ? प्रश्न यह होगा कि इस कालेजको कहां स्थापित किया जाय। मेरी सम्मतिमें काशीसे बढ़ कर दूसरा स्थान नहीं है जहांपर हर प्रकारके विद्वानोंका सुभीता व हिन्दू विश्वविद्यालयका सम्पर्क है।

(३) **जीवदया प्रचार**—यह एक ऐसा कार्य हैं जिसको हम परस्पर मिलके बहुत कुछ कर सकते हैं। हमें जगह २ सोसायटी खोलनी चाहिये, जीवदयाकी पुस्तकें व नोटिस बांटने चाहिये, उपदेश देना चाहिये व मांसाहार निषेधार्थ शाकाहारी भोजनालय खुलवाना चाहिये जिससे मांसाहारी स्वच्छता, स्वादिष्ट व स्वास्थ्ययुक्त भोजन पानेका अभ्यास करके मांसाहारसे बचें तथा स्थान २ पर जो बलि देवियोंके मठोंपर होती हैं उसे एक साथ उद्योग करके बंद करावें।

(४) एक जैन सहायक बैंक (A Jain Co-operative Bank) खोलें जिससे नवयुवक छात्रोंको कलाकौशल्यमें शिक्षित होनेको व उन्हें व अन्य जैनियोंको व्यापारादिमें लगानेको उधार रुपया दिया जाय। इससे समग्र जैनजातिकी आर्थिक दशाका सुधार हो सकता है। इसी बैंकमें हम अपनी जातिके उस रुपयेको भी रख सकते हैं जिन्हें हम अन्य बैंकोमें ब्याज पर रखते फिरते हैं।

(५) **अमली कारवाई**—समजमेंसे जिन २ कुरीतियोंको निकालना है व धर्मसे अविरुद्ध सुरीतियोंका प्रचार करना है उसके लिये मंडलके सभासदोंको स्वयं अमली कारवाई दिखलानी चाहिये व उसकी रिपोर्ट मंडलके वार्षिक जल्सेमें पेशकर अमली कारवाई करनेवाले सभासदोंको धन्यवाद देना चाहिये। बालविवाह, वृद्धविवाह, कन्याविक्रय कोई न करे, संतान जन्म व मरण होनेपर साधारण खर्चके सिवाय बिरादरीके जीमन आदिमें द्रव्य न लगावें। विवाह शादी थोड़े खर्चमें निबटावें। अपने २ सन्तानोंको धार्मिक शिक्षा देवें व उन्हें धर्मरीतिसे चलावें। तथा हरएक सभासद गृहस्थके नित्य कर्म देवपूजा, दर्शन, स्वाध्याय, सामायिकादिको करे। पानी छानकर वर्ते। अभक्ष्यसे बचें। न्याययुक्त व्यवहार करें, यही उपाय है। जनतामें धर्मज्ञान व धर्माचरण फैलाने व परस्पर धार्मिक विश्वास जमानेका है। मंडलको चाहिये कि एक २ फार्म प्रत्येक सभासदसे मासिक अमली कारवाईका भराकर मंगावें उसमें यह भी नोट हो कि अमुक ग्रन्थका स्वाध्याय इतना किया व इसमें यह विषय उपयोगी निकला आदि।

(६) **जैन धर्मके ग्रंथ**—जिनमें जीवके गुणस्थान मार्गणा व कर्मबंध आदिका वर्णन हो व जो अध्यात्म रसमें गर्भित हों—जिनमें तत्त्वज्ञान विशेष हो उसको अनेक भाषाओंमें प्रकाशित करना। इस कामको इसीतरह एकतासे किया जासकता है जिस तरह बम्बईका परमश्रुतप्रभावक मंडल **रायचंद**
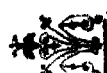
शास्त्रमाला द्वारा तात्त्विक ग्रंथोंको प्रकट करता है—परस्पर आम्नाय सम्बन्धी पूजा पाठ व साधुओं श्रावकोंके बाहरी आचरण सम्बन्धी व कथा ग्रन्थों प्रकट करनेकी बहुत आवश्यकता है—मंडलके पास इस ग्रंथ प्रकाशनके लिये कुछ व भंडार रहनेकी ज़रूरत है।

(७) **स्त्री शिक्षाका प्रचार**—मंडलका यह भी फर्ज है कि वह एक बृहत् कन्या-महाविद्यालय उसी ढंगका स्थापित करे जिस ढंग पर एक जैन कालेज स्थापित करना है। जब तक योग्य माताएं न बनेंगी योग्य संतानका होना दुःसाध्य है।

(८) **प्राथमिक शिक्षाका प्रचार**—प्रत्येक जैन बालक व बालिका शिक्षा लेती है या नहीं इसकी देखभाल करके इसका प्रबन्ध प्रत्येक स्थानकी बिरादरीसे कराना मंडलका सबसे बड़ा कर्तव्य है। जहां जुदी पाठशाला व कन्याशाला स्थापित हो सकती है वहां स्थापित कराना व जहां नहीं हो सकती है वहांके लड़के लड़कियोंको सर्कारी शालाओंमें भिजवाना तथा इसकी रिपोर्ट वार्षिक जल्सेमें प्रकट करना चाहिये।

(९) **विधवाओंकी उपयोगिता**—मंडलका यह कर्तव्यभी है कि विधवाओंकी कमीके लिये उनके कारणोंके मेटनेके सिवाय हमें उनका जीवन पवित्र और उपयोगी बनानेकी प्रेरणा करनी चाहिये। आर्य समाजकी विदुषी कुमारी लाजवंती देवीने ता० २९ नवम्बरको लश्करमें व्याख्यान देते हुए विधवाओंके लिये कहा कि उनके लिये श्रेष्ठ मार्ग यही है कि उन्हें शिक्षा देकर परिचारिका, शिक्षिका, प्रचारिका, पाचिका आदि बनाया जाय—उन्हें स्वार्थ त्यागकी मूर्तियां बनाया जाय। देशका अधिकांश सुधार इन विधवाओंसे हो सकता है। उन्हें बताइये कि सारा देश ही तुम्हारा घर है व सारे देशके बच्चे ही तुम्हारे बच्चे हैं। इनसे जनतामें शिक्षाकी वृद्धि हो सकती है। धर्मका प्रचार भी इनसे खासा हो सकता है। बौद्ध कालमें सम्राट अशोककी कन्याने सीलोन जाकर धर्मप्रचार किया था। मंडलका कर्तव्य है कि विधवाओंकी शिक्षाका पूर्ण प्रयत्न करावे।

(१) **जैन सेवा समिति**—जैन उत्साही नवयुवकोंका कर्तव्य है कि अपने यहां जो जैन मेले होते हैं उनमें जाकर स्त्रीबच्चोंकी रक्षा कर व दुःखियोंकी सहायता करें, सर्वसाधारणके लाभार्थ उपदेश देवें, दुःखोंका निवारण करें तथा जैन संस्थाओंमें काम करें, धर्मोपदेश देवें व बोर्डिंगोंके सुप०का काम करके छात्रोंको सुपथगामी बनावे।

(११) **श्रीमान् पंडित अर्जुनलालजी सेठी**—अंतमें मैं आपका ध्यान जैन जातिके सेवक सेठीजी पर आकर्षण करता हूं। वह किस विपत्तिमें हैं यह बात आपसे छिपी नहीं है। अब वह बिलौर जिले मदरासमें भेज दिये गए हैं। भा० दि० जैन महासभाके सहायक मंत्री मूलचंदजी वकीलने ता० १० दिसम्बरको रेजिडेन्ट जैपुरको तार किया था—वह तार तथा उसका उत्तर जैन गज़ट ता०

१७ दिसम्बरमें मुद्रित है। वह यह है–

Kindly inform if provisions made by Government for Arjunlal Sethi's religious scruples in Villore. Jain Sabha shall be grateful to know his offence and period of internment—भावार्थ–अर्जुनलाल सेठीके धार्मिक विचारोंकी रक्षामें क्या प्रबन्ध हुआ है तथा उनपर क्या जुर्म है व कबतक मुहलत नज़रबंद रहनेकी है। इसका उत्तर आया– Your telegram 10th. Arrangement being made but at present none of his family willing proceed Villore. Stop for latter portion telegram refer Villore. भावार्थ–तार पाया। प्रबन्ध हो रहा है पर अभी तक उनके कुटुम्बका कोई आदमी बिलौर जानेको राजी नहीं है। दूसरी बातके लिये बिलौर पूछो–इन तारोंको सुनकर आपका यह कर्तव्य है कि सेठीजीका शरीर व धर्मकी रक्षाके लिये शीघ्र दो भाइयोंके भेजनेका प्रबन्ध करें। कुटुम्बकी अकेली स्त्री व बच्चे वहां कैसे जाकर क्या कर सकते हैं?

यह इस समय बड़ी भारी सेवा आपके लिये उपस्थित है। यदि सेठीजीका शरीर न रहा तो जैन कौमको भी एक भारी कलंक लगेगा। सेठीजीको तीन वर्षसे अधिक नज़रबन्दीमें होचुका। शासनकर्ता कोई सुनाई नहीं करते, परंतु इसमें मैं कहूंगा कि समग्र जैन जातिका पूर्ण उद्योग नहीं है। आज सेठीजी पर संकट है कल दूसरे पर आसकता है इससे आप साहबोंका कर्तव्य है कि जिस तरह बने वाइसराय और भारत मंत्रीकी सेवामें जाकर अपना दुःख सुनाओ। यदि सुनाई न हो तो इंग्लैंडमें पार्लियामेंटमें जाकर पुकार करो–एक जाति बंधुके संकटको दूर करना आपकी जाति व धर्मकी रक्षाका उपाय है। श्वेताम्बरी भाइयोंको भी दिगम्बरियोंके साथ पूर्ण योग देकर इस परम कर्तव्यको निर्वाह करना चाहिये।

अंतमें मैं ब्रिटिश राज्यकी इस महा भारी युद्धमें विजय कामनाकी भावना करता हुआ इस हिंसामय युद्धकी शीघ्र शांति चाहता हूं। और अपने उपस्थित अनुपस्थित जैनी भाइयोंको प्रेरणा करता हूं कि वे अपनी सर्कारकी युद्धमें विजय होने तक हर तरह तन मन धनसे मदद करते रहें।

मैं अपने जैनी भाइयोंसे यह भी कहूंगा कि वे अपने देशके सुधारके कार्योंमें भी पूरा २ योग देवें। वे भी भारतके एक अंग है। भारतमें शिक्षा प्रचार हो, स्वास्थ्य स्थिर रहे, दुर्भिक्षोंका अंत हो; व अहिंसा धर्मका प्रचार हो, इन विषयमें पूर्ण योग देवें। यहांके गरीब मजदूरोंके लाभार्थ यहांका बना कपड़ा आदि सामान यथासंभव व्यवहार कर देशको लाभ पहुंचावें।

प्रिय भाइयो। जो कुछ मैंने कहा है उसका सारांश यह है कि आप लोग अपने जीवनको जिनधर्ममय बनाओ और उस आनन्दका स्वाद लो जो अपने आत्माका स्वभाव है। तथा इस जिनधर्म व जैनसमाजकी उन्नतिके लिये जो२ उपाय मैंने विचारे सो
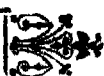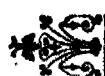
आपके सामने उपस्थित किये हैं। आशा है आप लोग हंसवत् इसमेंसे सार ग्रहण कर मुझे कृतार्थ करेंगे। और जैन जातिकी आवश्यकताओंको विचार कर इस कलकत्तेके अधिवेशनको स्मरणीय बना देगें। आपलोग पारसी कौमसे १२ गुणे हैं—यदि आप प्रमादको हटाकर अपनी उन्नतिके लिये कमर कसके खड़े हो जावेंगे तो मुझे कुछ भी निराशा नहीं है कि आप उन्नतिपथ पर आरूढ़ होजांयगे। आप कभी अपने चित्तमें निराशाको न आने दें। सदा सच्चे मनसे श्रद्धापूर्वक पुरुषार्थ करते चले जावें। वास्तवमें पुरुषार्थका फल अवश्य होता है।

मंगलं भगवान वीरो। मंगलं गौतमो गणि।
मंगलं कुंदकुंदाद्यो जैनधर्मोस्तु मंगलम ॥

अब उद्धार कैसे हो?

लगी दिन रैन है चिन्ता कि अब उद्धार कैसे हो।
पड़ी मंझधारमें भगवन् ये नैया पार कैसे हो ॥१॥

चलै आँधी निराशाकी न सूझे अपना वेगाना।
खिवैया चोकड़ी भूले प्रभो निस्तार कैसे हो ॥२॥

नदी जीवन समरकी है विजय उद्देश्य जिसका तट।
पहुँच उसतक अविद्याकी यह हल्का भार कैसे हो ॥३॥

भयानक भ्रम भँवरमें पड़ गई सब मान मर्यादा।
हुए मदमत्त स्वारथमें सुमति संन्चार कैसे हो ॥४॥

सभी कर्तव्य विसराये न निश्चय आत्म शक्तीपर।
भला फिर सत् विचारोंका अमय उद्गार कैसे हो ॥५॥

"प्रेमी" हजारीलाल जैन—आगरा।
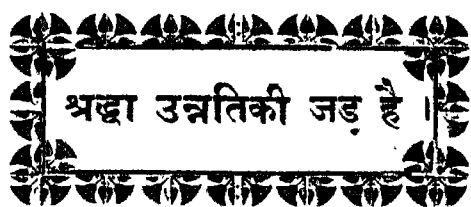
श्रद्धा उन्नतिकी जड़ है।

(ले० जैन धर्मभूषण ब्र० शीतलप्रसादजी)

यह ऊपरका शीर्षक एक ऐसा मूल मंत्र है, जिसके आधार पर सारे जगत्की सर्व प्रकारकी उन्नति निर्भर है। जिसकी जिस बातमें पहले श्रद्धा होती है तब उसका प्रयत्न हार्दिक प्रेमसे होता है। जिसका उद्योग हृदयसे किया जाता है उसमें यदि बाधक कारण कोई उपस्थित न होकर साधक कारण मिल जांय तो वह कार्य अवश्य सफल हो जाता है। पहले हम लौकिक कार्यों ही में देखते हैं—जिस किसीको यह श्रद्धान हो कि वह युद्धमें शत्रुका सामना कर सकेगा और वह युद्धमें जाए भी तो उसके भीतर अश्रद्धाभाव साहसके गुणको भस्म कर देगा। वह या तो कायर हो भाग जायगा या शत्रुसे पराजित होगा। मैं वीर हूं—साहसी हूं यही श्रद्धा उसे साहसी बनाएगी और वह बहुत अंशमें सफलता पालेगा। एक व्यापारी मनुष्य किसी मालको उसी समय खरीद करता है जब उसके चित्तमें यह श्रद्धा गाढ़ हो जाती है कि इसका व्यापार करनेसे मैं अवश्य लाभ उठाऊंगा। यदि अश्रद्धा भावसे करेगा तो धोखा खा जायगा।

श्रद्धाके बलसे ही पाश्चिमात्य देशोंने आश्चर्यकारक जड़ पदार्थोंकी उन्नति कर डाली है। एक विद्यार्थी इस श्रद्धासे कि मैं इस विषयपर ध्यान दूंगा तो अवश्य सीख जाऊंगा, उस

विषयका पारगामी हो जाता है। यदि सशंकित व अश्रद्धालु हो तो उसका प्रयत्न उसी थके हुए बैलके समान होता है जो जाना तो न चाहे पर कोड़ोंकी मारसे चलाया जाय। श्रद्धाके बलसे एक विज्ञानवेत्ता किसी पदार्थके गुणोंकी परीक्षामें एकचित्तता व धैर्यके साथ काम कर सकता है और अपने चिर प्रयत्नसे इच्छित खोजमें सफल हो जाता है। यह श्रद्धा है जो उसको आगे उत्तेजित उसी तरह करती रहती है जैसे एञ्जिन गाड़ीके डब्बोंको ढकेलता व खींचता रहता है। श्रद्धाके बलसे ही बेतारका तार, टेलीफोन, हवाई जहाज़, बिजलीकी शक्तिकी खोज आदि संसारोपयोगी आविष्कार निकल पड़े हैं। एक जानेवाला तब ही किसी स्थानपर पहुंच सकता है जब उसके चित्तमें यह श्रद्धा हो कि मैं चल सकता हूं और वह हार्दिक भावसे उत्साहसे भरा हुआ चलने लग जावे—देखा जाता है कि श्रद्धाके बलसे एक ८ या ९ वर्षका बालक ६ मीलकी चढ़ाई श्री **सम्मेदशिखर** पर्वतकी कर लेता है। उसके दिलमें यह विश्वास होता है कि मैं पहुंच जाऊंगा बस यह विश्वास उसके चित्तको उत्साहित करता है। वह उत्साह उसे बेधड़क इच्छित स्थानपर पहुंचा देता है।

श्रद्धाके प्रतापसे ही एक शिल्पकार या एक चित्रकार अपना उपयोग किसी शिल्प या चित्रके यथोचित बनानेमें ठीक २ लगाकर उसमें सफलता पालेता है। वास्तवमें श्रद्धा कार्यकी जननी है। श्रद्धा चारित्रको सफलीभूत करती है। श्रद्धा ही ज्ञानको सार्थक बनाती है। श्रद्धा विना ज्ञान अज्ञान है—न होनेके समान है।

जापान देशने जो लौकिक उन्नति इतनी आश्चर्यजनक करडाली है उसका मूल कारण उसके शासनकर्त्ता व प्रजामें इस बातका दृढ़ श्रद्धान होता है कि हम अन्य देशोंके समान अवश्य हो सकते हैं। यदि अपनी शक्तिकी अश्रद्धा होती तो उन्नति पथपर रुचिसे न चलते हुए कभी भी सफलता न होती। भारतवर्षमें जो लौकिक उन्नतिकी गति अति मंद हो गई है इसका कारण हम उन्नति कर सकते हैं और करें इस गाढ़ श्रद्धाका अभाव है। विना श्रद्धाके एक चींटी दीवार व टेढ़े स्थान पर नहीं चढ़ सकती है। चाहे उसे थाहमें व्यक्त न हो पर उसकी आत्मामें यह श्रद्धा है कि वह चढ़ सकती है इसीसे पुनः पुनः गिरने पर भी चढ़ती है और एक दफे अपने कार्यमें सफल हो जाती है। महा आलसी मनुष्यको भी श्रद्धा महापरिश्रमी बना देती है। एक आलसी आदमी बेकार बैठा हो पर हो वह लोभी। यदि उसे कोई कहे कि अमुक स्थानपर जानेसे तुझे १०००) की प्राप्ति होगी पर तू जायगा तो होगी अन्यथा नहीं होगी। जिस समय वह लोभसे प्रेरित हो इस बातपर दृढ़ विश्वास कर लेगा उसका मन पक्का इरादा बांध लेगा कि चाहे जिस तरह वहां पहुंचना बस उस श्रद्धावश अवश्य जायगा और अपना लाभ पायगा। लौकिक उन्नतिके जो २ साधन हैं उनको

इसप्रकार करनेसे सफलता होगी ऐसा उपदेश भारतवासियोंके दिलों तक पहुंचना चाहिये। उनके भीतर यह उपदेश जमना चाहिये। वास्तवमें बचनमात्रका उपदेश चित्तमें अंकित नहीं होता जब तक कि उसके साथ उदाहरण भी न हो। दृष्टान्त सहित उपदेश सच्चा काम करता है और अवश्य उस उपदेशपर श्रद्धान जमा देता है।

यदि भारतवासी शिक्षकवर्ग लौकिक उन्नतिके साधनोंका श्रद्धान करके उस श्रद्धाके अनुकूल स्वयं परिश्रम करने लग जावें और तब उपदेश करें अवश्य उनका वचन अनपढ़े किसानोंको, अनपढ़े शिल्पकारोंको असर कर जायगा और वे इस बातमें श्रद्धा करलेंगे। बस श्रद्धाके होते ही उनको जो कुछ ज्ञान हुआ है उसको अमली काममें परिणमन करने लग जायंगे।

कहते हैं सब कोई कि भारतवासी अपने देशकी बनी चीजें ही काममें लावें। पर ऐसी चीजें जो सस्ती और सुंदर हों, विदेशी चीजोंके मुकाबलेमें ठहर सकें हम तैयार करके बतावें ऐसा उद्योग नहीं होनेसे कोई सफलता नहीं होती। इसका कारण यही है कि जो कहते हैं वे स्वयं श्रद्धालु नहीं। यदि सच्ची श्रद्धा होवे तो स्वयं उद्यम करें बस तब फिर उनका उपदेश व्यापक होके अपना असर कर डाले।

और जो एक दो भारतवासी कुछ उद्यमी हैं और कुछ चमत्कारिक लौकिक उन्नति बता रहे हैं जैसे डा० बोस, डा० पी० सी० राय उनकी इस उन्नतिका क्या कारण है। पता लगेगा कि उनका दृढ़ श्रद्धान ही इसमें कारण है।

दूर क्यों जाइये। जिस स्वराज्यके लिये आज सारा भारत लालायित हो रहा है—हिन्दू मुसल्मान एकचित्त हो स्वराज्य स्थापनकी भावना भारहे हैं—इस स्वराज्य भावके इतने व्यापक होनेका कारण क्या है? यदि आप देखेंगे तो पता चलेगा कि यह लोकमान्य **तिलक**, व मिस **एनी बेसेन्ट**की दृढ़ श्रद्धा सहित होकर उसके अनुकूल वर्तन करना है। यदि लोकमान्य तिलक स्वयं दृढ़ श्रद्धानी न होते व अनेक आपत्ति आने पर भी अपने श्रद्धानके अत्यागी न होते—श्रद्धान बदलनेके बदलेमें प्राणत्याग ऐसे फलकी भी परवाह न करते होते तो आज उनका श्रद्धान इतना व्यापक न होता और उनकी जैसी गाढ़ मान्यता भारतवासियोंके दिलोंमें है वह हरगिज़ न होती। यदि मिस एनी बेसेन्ट जेलमें पड़नेके भयसे अपनी स्वराज्यकी श्रद्धा छोड़ बैठतीं तो कभी भी सफल न होतीं। श्रद्धा दृढ़ रखकर जो उन्होंने कष्ट भोगा उसहीका परिणाम उनकी श्रद्धाका भारतव्यापी होना और उनकी सम्मति भारतियोंके चित्तमें सहस्र-गुणा बढ़ जाना है।

इसीसे यह कहना सर्वथा सत्य है कि "श्रद्धा उन्नतिकी जड़ है"।

अब विचारना यह है कि मानवको क्या२ उन्नति करना है जिसके लिये उसे श्रद्धाकी आवश्यकता है।

एक मानव केवल जड़ परमाणुओंसे बना

हुआ भौतिक शरीर नहीं है किन्तु एक आत्मा पदार्थके साथ जड़ वस्तुओंसे बना हुआ ढांचा है। वास्तवमें देखा जाय तो मानव तो वह आत्मा है—और यह शरीर उसके रहनेका झोंपड़ा है। जगत्में जो दो प्रकारकी उन्नति प्रसिद्ध है उसमें पारमार्थिक उन्नतिका सम्बन्ध आत्मासे और लौकिक उन्नतिका सम्बन्ध इस जड़के बने झोंपड़ेसे है। इस झोंपड़ेकी ही रक्षा, इसीको ही खिलाने पिलाने, नहाने, सुलाने, पहनाने, चलाने, फिराने आदिके कार्मोंके लिये अनेक लौकिक वस्तुओंकी आवश्यकता पड़ती है—उनको विना किसी कष्टके रहना—उसमें कोई बाधक न होना यही लौकिक उन्नतिकी हद है। एक व्यक्ति लौकिक उन्नतिका फल अपने उस शरीरमें रहने तक ही भोग सकता है आग वह फल उसके लिये नहीं हो सकता—हां इसमें कोई इनकार नहीं हो सक्ता कि उसका फल उसकी सन्तान व अन्य जन भोगें। पर पारमार्थिक उन्नतिका फल इतना सुन्दर है कि जितनी २ उन्नति मानव करता जायगा उतना २ फल पाता जायगा। क्या वह फल भविष्य जीवनको भी उत्तम बनानेका मूल कारण पड़ जायगा। इतना ही नहीं उसका संस्कार उसे और अधिक उन्नतरूप होनेके लिये बाध्य करेगा। यहां तक कि उन्नतिकी चरमसीमा जो परमात्मपद है उसको पहुंच जायगा।

पर इस पारमार्थिक उन्नतिके लिये भी श्रद्धाकी आवश्यकता है। श्रद्धा विना आत्माकी कोई भी उन्नति नहीं होसकती।

आत्मा, धर्म, उसका फल यद्यपि ज्ञानीकी दृष्टिमें प्रत्यक्ष है पर अज्ञानीको परोक्ष मालूम होते हैं—इसीलिये उसे इनका या तो विश्वास ही नहीं होता और यदि होता है तो यथार्थका नहीं होता चाहे जैसेका होता है पर इससे काम सिद्ध नहीं होता। जैसे कोई दिहलीसे कलकत्तेको जानेकी इच्छा करनेवाला यदि वह उल्टा श्रद्धान करले कि दिहलीसे पश्चिमकी ओर कलकत्ता है और इस श्रद्धावश उधर गमन भी करे तो भी वह कभी कलकत्ते नहीं पहुंच सकता। वह तो लाहौर व पेशावर आदिकी तरफ जाता हुआ कलकत्तेसे और अधिक परे हटता हुआ खेदखिन्न और दुःखी ही होगा परंतु यदि उसे यह श्रद्धान होगा कि दिहलीसे पूर्वकी ओर कलकत्ता है और वह उसी तरफ गमन करेगा तो वह अवश्य पहुंचेगा। इसलिये पदार्थ या कारणमई मार्गका श्रद्धान यथार्थ होना चाहिये। तब ही हमारे कार्यमें सफलता होगी। **आत्मोन्नति** जब वांच्छनीय है तब उसके अर्थ यही होसकते हैं कि आत्मा जहां तक शुद्ध होसकता है वहां तक यह शुद्ध और पूर्ण होजाय। इसमें कोई विकार या दोष न रहे—अतएव इस बातके दृढ़ विश्वासकी जरूरत है कि आत्माका स्वरूप तो अमुक है तथा यह अपनी अशुद्धताको मेट सकता है। इन दो बातोंका दृढ़ श्रद्धान होना ही आत्मोन्नतिकी जड़को प्राप्त कर लेना है।

आत्माके स्वरूपके विषयमें जगत्के
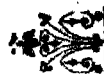
बुद्धिमानोंके भिन्न २ मत हैं उनमें किसीको ठीक मानना यह बड़ा दुष्कर कार्य है। अतएव यदि न्यायशास्त्रका ज्ञान हो तो उसके द्वारा परीक्षा करके निर्णय करे परंतु यदि ज्ञान न हो तो इस खटपटको छोड़कर अपने ही अनुभवसे विचार करे।

न्यायशास्त्रके जोरसे जिसने आत्माको सिद्ध कर लिया हो तौभी उसको अनुभव द्वारा समझनेकी जरूरत है।

वास्तवमें जब तक अपने अनुभवमें कोई बात न खुलेगी तबतक उसपर श्रद्धा नहीं बैठ सकेगी। इसलिये स्वानुभवसे जाना हुआ पदार्थ ही प्रथम ज्ञेय होकर हेय उपादेयमेंसे किसीमें छांट लिया जाता है।

एक स्थूल ज्ञानवाला भी थोड़े विचारसे समझ लेगा कि मेरेमें और मेरे कलम या कागजमें क्या भेद है। मेरेको कोई थप थपावे मैं तुरत जानकर उसकी तरफ राग या द्वेषका कोई न कोई भाव करूंगा परंतु कलमको चाहे जैसा करने पर भी इसमें इसके साथ की हुई क्रियाका इसे ज्ञान नहीं होता इसीसे इसमें राग द्वेष कोई पैदा नहीं होता। यही हाल किसी जंतुके मुर्दे शरीरका है। एक मक्खी अभी २ खूब दौड़ती कूदती फिरती थी, मेरी थालीके चारोंओर आती थी—घृतकी सुगंध उसे भोजनकी तरफ खींचती थी—उसे हटाते थे वह फिर आती थी। पर जब कहीं वह घीमें गिर पड़ी और मर गई तब वह फिर क्रिया करनेसे रहित हो गई। इसकी जिन्दा और मुर्दा दशामें क्या अंतर रहा। इन्हीं मोटी २ बातोंको विचारनेसे पता लग जायगा कि कोई शक्ति हमारेमें व जिन्दा मक्खीमें ऐसी है जिससे ज्ञान पूर्वक क्रिया होती है पर वह शक्ति कलममें या मुर्दा मक्खीमें नहीं है। इसीको चेतना शक्ति कहते हैं। यह शक्ति जिसमें होती है वही आत्मा या जीव है जिसमें नहीं होती वही अनात्मा या अजीव है। क्योंकि कोई भी शक्ति या गुण किसी शक्तिधारी या गुणी पदार्थमें ही रह सकती है। गुणीसे बाहर उसका कहीं भी दर्शन नहीं होता। सफेदी सफेद वस्तुमें, गुलाबी गुलाबमें, कालस कोयलेमें सुनहरापन सुवर्णमें ही नजर आते हैं। इनके सिवाय कहीं अलग पाए नहीं जाते। आत्मामें चेतना है इसके सिवाय और भी क्या २ गुण हैं सो भी कुछ हमारे ध्यानमें अपने अनुभवसे ही आ जांयगे। जब हमारे ही अंदर क्रोध, मान, माया—लोभ चारकी तीव्र क्रिया होती है तब एक प्रकारका भारीपन संक्लेशपन व आकुलतापन हो जाता है और जब कम होते हैं तब हलकापन, सातापन व निराकुलतापन हो जाता है। बात यह है कि क्रोध, मान, माया, लोभ आदि विकारी भाव हमारे असली स्वभाव नहीं हैं इसीसे इनके होनेमें क्लेश होता है—आत्माका असल स्वभाव इनसे रहित शुद्ध वीतराग है। यह विकारी भाव शरीरादि निमित्तोंके संयोगसे ही होते हैं। और अधिक विचारोगे तो यह भी पता लगेगा कि आनन्द भी आत्माका गुण है। जब कभी हमारे भावोंमें शांति आती है व
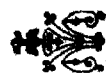
मोह कम होता है—स्वयं सुख झलकता है यह सुख सच्चा सुख है और यह आत्माका एक गुण है।

आगे विचार करते हैं तो मालूम होता है कि यह आत्मा हमारे शरीरके आकार है क्योंकि स्पर्श की हुई वस्तुका ज्ञान पगसे मस्तक तकका होता है—उससे बाहरका नहीं होता है। जब प्रत्यक्ष रूप रस गंध स्पर्श गुणोंको रखनेवाले जड़ पुद्गलमें कि जिससे यह कलम या कागज बना है **चेतना** नहीं है और हमारी आत्मामें है तब यह स्वयं सिद्ध है कि जब वह मूर्तिक है तब यह आत्मा मूर्तिक नहीं किंतु अमूर्ति है। यदि मूर्तिक हो तो यह भी जड़ पदार्थकी तरह अपनी इन्द्रियोंसे ग्रहणमें आने लगे। अमूर्तिक होने पर भी यह अपना आकार रखती है क्योंकि बिना आकारके तो कोई वस्तु जगतमें हो ही नहीं सकती। जिसमें गुण होंगे वह वस्तु होगी। जब वस्तु होगी वह आकाशमें रहेगी। अतएव कुछ न कुछ जगह घेरेगी।

इत्यादि वार्तोसे विचार करनेपर मालूम हो जायगा कि यह आत्मा जो मेरे ही शरीरमें है शरीरसे भिन्न है—शरीरके आकार है। चेतनामई अर्थात् ज्ञान दर्शन-मई है, क्रोधादिसे रहित वीतराग है। तथा आनन्दमय है। और यह अविनाशी अर्थात् नित्य भी है क्योंकि कोई भी वस्तु जगत्में प्रलयरूप नहीं होती, केवल अवस्था अवश्य बदलती है। लकड़ीसे कोयला होता है पर जिन परमाणुओंसे लकड़ी बनी है वे सबके सब स्थिर रहते हैं। केवल उनकी दशा बदलती है—इसीतरह आत्मा कभी नाश नहीं होता पर अवस्थाको बदलता है। बालक से युवा, युवासे वृद्ध, पशुसे मनुष्य, मनुष्यसे पशु इत्यादि स्थूल अवस्थाको तथा भावोंकी अपेक्षा समय २ अपनी परिणतियोंको बदलता है इसीसे यह जिस समय नित्य है उसी समय अनित्य है। इसतरह द्रव्यकी अपेक्षा नित्य पर पर्याय बदलनेकी अपेक्षा अनित्य है।

तथा अभ्यासके बलसे यह सिद्ध हो जायगा कि यह अपनी अशुद्धताको थोड़ा २ मेट सकता है। जो कोई एक क्षण मात्र भी अपने भावको सर्व पर द्रव्योंसे हटाकर अपने ही आत्माके असल स्वरूपकी तरफ ले जावे और ठहरे उसी समय विदित होगा कि एक विल-क्षण शांतिका लाभ होता है। इसतरह नित्य अपने आत्माका परद्रव्यसे भिन्न अनुभव करते २ व उसका गुण विचारते २ आत्माकी दशा उन्नतरूप होती है।

ऐसा ही श्री अमृतचंद्र आचार्यने कहा है—

निजमहिमरतानां भेदविज्ञानशक्त्या ।
भवति नियतमेषां शुद्धतत्त्वोपलम्भः ।
अचलितमखिलान्य द्रव्य दूरे स्थितानां ।
भवति सति च तस्मिन्नक्षयः कर्म मोक्षः ॥४॥

भावार्थ—जो कोई मानव भेद विज्ञानकी शक्तिसे अपने आत्माकी महिमामें रत होते हैं उनको शुद्ध आत्मतत्त्वका लाभ अवश्य होता है। उसके लाभ होनेपर जो निश्चलपने अन्य द्रव्योंसे दूर रहते हैं उनको अवश्य उन

कर्मोंसे मोक्ष या छुटकारा हो जाता है जिनके कारण यह अशुद्ध हो रहा है।

बस स्वानुभवसे मैं आत्माकी अशुद्धताको क्रमशः मेट सकता हूं इसका पूरा २ श्रद्धान हो जायगा। यही श्रद्धाभाव आत्मोन्नतिकी जड़ है।

जो कोई मानव अपने जीवनके अमूल्य समयको जो कि मध्यकी अवस्थाका है केवलमात्र शंकाशील रहनेमें व आत्माके व धर्मके जाननेकी वे परवाही रखनेमें व जानकर भी श्रद्धाभाव लानेमें बिता देते हैं उनका आत्मा रागद्वेषादि विकारोंसे निरंतर मैला रहता है। तर्क करते२ व झगड़ा करते २ उनका अमूल्य समय नष्ट हो जाता है। वृद्धावस्था आनेपर वे कुछ न कर सकते हुए एकाएक मरण आने पर पछताके रह जाते हैं।

इसलिये उचित है कि एक दफे श्रद्धा पक्की जमाकर अभ्यास पर लग जाना चाहिये।

प्रिय पाठको! धार्मिक और लौकिक हर प्रकारकी उन्नतिकी जड़ श्रद्धा है ऐसा जानकर श्रद्धा, रुचि, प्रतीति, शौकके साथ हरएक काम करो अवश्य सफलता प्राप्त करोगे। जैन धर्मका तो यह मूल मंत्र है कि सम्यक्त्व बिना ज्ञान अज्ञान और चारित्र कुचारित्र है। सम्यक् श्रद्धावान थोड़ा भी चारित्र पाले तौभी वह अच्छा है—सुमार्गी है क्योंकि वह श्रद्धा व रुचि विशेष चारित्र पालनेकी रखता है पर अधिक करनेकी अयोग्यता व लाचारी पर ही नहीं कर सकता है।

इत्यादी कथनको समझ कर श्रद्धाको जमा कर हर एक मानवको विचार पूर्वक पारमार्थिक और लौकिक उन्नतिमें दत्तचित्त रह कर आचरण करना चाहिये। प्रमाद, आलस्यमें समय न खोना चाहिये।

सुख शांति चाहनेवाले बन्धु बहिनोंके लिये उपयोगी हित वचन। *

(१) क्षमा ही वीरका भूषण है। अपराधी जीव तकके लिये भला विचारना कि जिससे वह किसी समय सद्भाग्योदयसे प्राप्त शुभ अवसरका लाभ लेकर अपना भावी जीवन सुधार सके और स्वयं सुखी बनकर अन्यको सुखी कर सके।

(२) स्व-परहितके लिये प्राप्त शक्तियोंका सदुपयोग करना ही मानव जीवन पानेका उत्तम फल है।

(३) जिनके विचार, वचन और आचार शुद्ध—निर्दोष होंगे वे ही अचूक स्व-परहित कर सकते हैं।

(४) जिनके विचार, वचन और आचार पल्लवित नहीं वे स्व-परहित करनेको समर्थ नहीं।

(५) किसी भी शुभ या अशुभ कार्यका आदि कारण विचार ही कहा जा सकता है, इसीलिये विचार शुद्धिकी अधिक जरूरत है।

(६) कितने ही शुभ विचार करके ठंडे पड़ जाते हैं। उत्पन्न हुए शुभ विचारोंको कार्यरूपमें परिणत करनेमें ही वास्तविक लाभ है।

* 'सत्संगसे' अनुवादित।
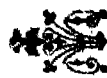
(७) कायर पुरुष कोई भी उपयोगी हित-कार्य नहीं कर सकते। मध्यम श्रेणी वाले शुभ कार्यको शुरू तो कर देते हैं, परन्तु तनिक भी विघ्न आने पर उस कामको अधूरा छोड़ देते हैं। सिर्फ उत्तम कोटिके मानव ही चाहे जिस तरह हो अपने हाथमें लिये हुए कार्यको पूरा करके स्वपुरुषार्थकी सिद्धि प्राप्त करते हैं।

(८) अविश्रान्त प्रयत्नसे, धैर्य और श्रद्धा रखकर जगत्का हित करने वाले विरले होते हैं ऐसे ही नररत्नोंकी बहुत जरूरत है!

(९) "जननी! जनिये भक्त जन, कै दाता कै शूर। नहींतो रहिये बांझ ही, मती गवांवे नूर।" सच्चे भक्तों, सच्चे दाताओं और सच्चे शूरवीरोंकी ही कमी है। ऐसे ही नररत्नों की माताएं रत्न-कूंख वाली कहाती हैं।

(१०) जिनका लक्षबिंदु सदा काल एकसा रहता है वे ही समाजका हित कर सकते हैं। कहने मात्रसे कुछ नहीं होता यह निर्विवाद सत्य है।

(११) जो निःस्वार्थ भावसे समाज सेवा कर सकते हैं वे ही सांचे समाज सेवकके गुणों की यथार्थ कदर कर सकते हैं।

(१२) बहुत कुछ कहा सुना और तत्त्वसार बात की शोध की, अब तो उसका अमल करना ही रहा है।

(१३) जिनमें हिताहित समझ सकनेकी बुद्धि जागृत करनेवाला विवेक—दीपक प्रकट हुआ है उनके लिये इशारा काफी है।

(१४) परंतु जिनमें घोर जड़ता, अज्ञानता व्याप रही है उनके लिये चाहे जितना कहा जाय तब भी "भैंसके आगे भागवत पसारना है।

(१५) सुख—साचा सुख, सुख—दुःख रहित स्थायी सुख किसे प्रिय नहीं? और दुःख अशांति अन्याय अनीति किसे प्रिय होगी? परन्तु सच्ची भक्ति—स्वार्थत्याग रहित मुक्ति। आत्यंतिक सुख, कि जिससे अनंत दुखमेंसे छुटकारा हो सके, कैसा?

(१६) बाह्य शत्रुओंकी अपेक्षा काम, क्रोध, मोह, मद मत्सरादिक अंतरंग शत्रु अधिक बलवान और दुःख देनेवाले हैं। इनका नाश करना सबसे पहले अत्यावश्यकीय है। अंतरंग शत्रुओंको जो अपनी शक्ति बलसे जीत लेगा उसके सामने सभी बाह्य शत्रु पानी भरेंगे।

(१७) दूसरेकी गलती देखना सहज है, पर अपनी अनंत भूलें जान लेना, लक्षमें आना बहुत कठिन है। जब अपनी खुदकी भूलें जो क्षम्य न हों बराबर बातका उन्हें जीती जागती दुःख देनेवाली डायन जान ले तभी अनंत शक्तिवाला अपनेको गिनना ठीक है।

रामलाल, मोदी—देवरी (सागर)

पुत्रीको माताका उपदेश

(ससुराल जाते समय)

मम वीर प्रभो!!!

(लेखक—लोकमणि जैन—महावीर औषधालय।
गोटेगांव C. P.)

दयासमुद्र, गुणनिधि, दीनानाथ, अनन्त ज्ञानी, सर्वदर्शी, सर्वहितैषी, क्षमाभूषण, सत्यसिन्धु, जितेन्द्रिय, शान्तिमूर्ति, सर्वबन्धु, और कर्मभेत्ता महावीर, मम वीर प्रभो! आइये! आइये! मम हृदयमें विराजिये, ज्ञानज्योतिसे हृदयान्धकार नष्ट कीजिये। आइये! शान्तिसमुद्र सन्तप्त हृदयको शीतल कीजिये। हमें अपना रास्ता बतलाइये—स्वतन्त्र बनाइये, सरल परोपकारी एवं परम वीरताका पाठ सिखाइये।- तब आइये! शीघ्र ही आइये, अब विलम्ब न कीजिये।

प्रभो! हम पतित हैं, कर्तव्यभ्रष्ट हैं, लक्ष्य भ्रष्ट हैं, हृदयशून्य हैं, प्रेमरहित हैं, ऐक्य बंधसे कर्मबंधकी तरह आपसे बिलग हैं, तब हमारा पुण्य दूर है, शुभकर्म दूर हैं, अभीष्ट फलानुभवन दूर है, सच्चा हृदय दूर है, वात्सल्य दूर है और हमारा आत्मिक स्वभाव भी दूर है। प्रभो! आइये हमें पावन कीजिये, प्रेमी बनाइये, कुछ कार्य सिखाइये! अब चैन नहीं, सुख नहीं, विश्राम नहीं और तनिक भी शान्ति नहीं है। कषायें बढ़ रहीं हैं, अपमान कर रहे और हो रहे हैं। माया बिन काम नहीं चलता, लोभ बिन पद नहीं चलते, दरवाजेसे निकलते समय चोखट लग गई तो विना लाठी प्रहार किये क्रोध शान्त नहीं होता। प्रभो! हमारी स्थिति बिगड़ती जा रही है, समाज सच्चे सेवकोंसे खाली है। पुरानी लकीरें मिटती नहीं। समाज गहरी नींद ले रही है, व्यसन छाया जैसे साथ छोड़ते नहीं। ज्ञान दीपक बुझ गया—तुम्हारे वाक्य शास्त्रोंसे बाहर हो गये, उनके बदले हमें तुमसे बिलग रखनेके लिये बहुतसे असम्बद्ध वाक्य उनमें योजित कर दिये, पर प्रभो, छाया तुम्हारी ही है। आश्रय तुम्हारा ही और साक्षी तुम्हारी ही है। जैन नाटकशालामें यह तुम्हारा ही परदा आगे लग रहा है 'अहिंसा परमो धर्मः।' प्रभो! परदा सुन्दर है, तुम्हारा नाटक बनाया भी श्रेयस्कर है, सामान सब सुन्दर है, पर प्रभो! परदेके अन्दर खेल जो आज हम खेल रहे हैं, वे सुन्दर नहीं हैं, इस नाटकशालामें हम छुपे २ तलवार चलाते हैं, लाठी मारते हैं। परस्त्री सेवन करते हैं। चोरीसे चूकते नहीं। डांके डालते हैं। शराब पीते हैं। मांसका भी कभी कभी स्वाद ले शिश करते हैं। झूठ बोलते हैं। मुकद्दमें लड़ते हैं। भाई भाईको शूली चढ़वा देते हैं। मान करते हैं। छलकपट बिन दिन नहीं खोते। दो चारको मृतक चर्माघात किये सोते नहीं। गरीबोंका खून विना चूसे पानी नहीं पीते। किसी बड़े आदमीको विना कोसे कवल गृहण नहीं करते। अब हमारे यही व्रत हैं और येही मोक्षके अनन्त मार्ग हो रहे हैं। नाटकके पात्र 'पात्र' माने वर्तन हो रहे हैं, चाहे तो आग रखलो। चाहे पानी भरलो। चाहे धान्य भरलो। चाहे भूसासे भरे रहो। चाहे उलटे रखदो। चाहे सीधे रखे रहने दो। हो सके तो मुंहपर ढकन भी रखदो उन्हें इतराज नहीं। प्रभो! उसीके

अन्दर उसी परदेकी आड़में बड़े २ रतन, मोती, हीरा, पन्ना, चन्द्र अग्रे कुरता तकिया लगाये तोंद बढ़ाए शरद मेघके समान सुन्दर बैठे रहते हैं। नगरनारीं निजनारीं हो रहीं है। उनकी उर्वशी उनकी प्यारी, उनकी दुलारीं अब वे ही 'स्याही सोख' जैसी हो रहीं हैं—शुभ अवसरों पर इन्हींको रंग रंगीले और चमकीले वस्त्राभूषणोंसे सुसज्जित कर सभामंडपमें प्रातिहार्योंकी उनमें स्थापना कर स्थापित कर देते हैं। ये सब खेल अब तुम्हारी परम पुनीत नाट्यभूमिमें हो रहे हैं—पात्रोंने विदुषक भी बड़ा योग्य चुन लिया है—देखो वह खड़ा है—लाल पीली आखें किये। क्योंजी तुम्हारा नाम क्या है! हमारा नाम-विदूषकराट्का नाम, खास राशिका नाम है। पंचमकाल....। क्यों सुना। जी हां कहना नहीं होगा। आजकल कई पण्डितोंकी राशि भी पंचमकालसे मिलती जुलती है, न मानो तो किसी ज्योतिषीसे पूछ लो।

प्रभो! आइये! आनेका समय है। हम नहीं; पर समय तुम्हारा अवतरण चाहता है। प्रेमबन्धन हमारा टूट गया। इसमें गांठ बांध जाइये। पैर शिथिल पड़ गये, बिना सहर मुंहकी मक्खियां नहीं उड़ती। स्वतन्त्रताका सबक पढ़ा जाइये। परतन्त्रताकी बेड़ी काट जाइये। एक घड़ीके लिये जिन मंदिर ही में आकर जैनियोंको उपदेश दे जाइये। पाषाण-मूर्तिसे ही कहला दीजिये कि तुम सच्चे जैनी बनो। बाहर सफेदी और भीतर कालिमा मत रक्खो। बगलावृत्ति छोड़ हंसवृत्ति धारण करो। तुम सब मिलजुलकर ऐक्यसूत्रसे सम्बद्ध हो जावो। आपसी फूट, कलह, तीर्थविषयक झगड़े और घृणादृष्टि इनको चकनाचूर कर स्वातन्त्रगिरिकी प्रचण्ड पवनसे उड़ा दो। प्रेमकी निर्मल धारामें बहादो। और अब समयानुकूल कार्य करो।

प्रभो! लाखो जिन मंदिर बन गये। बनते जा रहे हैं। कई लक्ष मूर्तियोंमें आपकी स्थापना कर चुके। जन्मसे ही आज तक तुम्हारी निर्मल वाणी मंदिरोंमें तुम्हारे साम्हने सुनी। तुम्हारी पूजा, भक्ति जन्मसे ही की। अहर्निश तुम्हारे नामकी बड़ी २ एकसौ आठ गुरियावाली मालाएं फेरीं। आपकी पूजाके साथ साथ लाखों भाइयोंकी पेटपूजा भी करा चुके। अनेकवार आपके दर्शन शिखरजी, गिरनारजी, सोनागिरिजी जाकर कर आए। कई लक्ष रुपया तुम्हारे निर्वाणस्थानोंकी रक्षा हो एतदर्थ विद्वेषाग्निमें भस्म कर दिये। उनकी रक्षासे अनेकोंकी रक्षा होने लगी। पर प्रभो! हमारी अवनति बढ़ती ही रही। हमारे अधःपतनने अपनी गतिको मंद न की। हमें स्थिर सुख और शान्ति न मिली। दश वीस कोड़ाकोड़ीके उपवासोंका फल नजर नहीं आया। शास्त्र सुनते २ कान बहरे हो गये पर हमारी कषाएं तनिक भी कृश न हुई। अज्ञान हमारा जरा भी न पिघला, मिथ्यात्व हमारा बना ही रहा। चंडी, मुंडी, भैरों, कालीकी उपासना तब भी करते ही रहे। जैनी शब्दका अर्थ समझ भी न सके। पर जैनी हम बने ही रहे। प्रभो!

हमारी रक्षा करो। जैनियोंको सद्बुद्धि दो कि वे समयका, द्रव्यका सदुपयोग करना सीखें।

वीर प्रभो! आइये, अब हमारी दशाको सुधारिये। हमारी संघशक्ति तेरह तीन हो गई। हम, सबकी दृष्टिमें बुरे नजर आने लगे हैं। हमें प्रेम विहीन देख सब ही धिक्कार देते हैं। हमारी जातिमें ये दीनमुख तो अनेक बच्चों सहित भूखों मर रहे हैं। भूखके मारे उदर पीठसे मिला जा रहा है। छातीकी हड्डियां धनुष जैसी तन रहीं हैं। बच्चे मुह फाड़ फाड़ कर रो रहे हैं, वस्त्र विन सच्चे दिगम्बर बन रहे हैं। उनकी बेटी व्याह योग्य हो गई है। पैसा उधार नहीं मिलता। पापी पेटको भरनेके लिये तरस रहे हैं। पर प्रभो! हमें उसकी दीन दशापर जरा भी दुःख नहीं होता। कुबेरचन्दजी बड़ी २ सुवर्णमाला गलेमें पहिने गद्दीपर बैठे हैं। पीकदान लिए नौकर आगे खड़ा है। नये मकान बन रहे हैं। नई शादियां दो दो तीन तीन हो रही हैं। कुरसी टेबुलोंसे घर भर रहा है। बड़े २ प्रतिष्ठित अंग्रेजों, रईसों, वकीलों और बैरिष्टरोंके भोज करा रहे हैं। सड़कें गुलाबजलसे सिंच रही हैं। पर विचारे दीनमुखकी ओर दृष्टि भी नहीं जाती। क्योंकि वह जातिका है। गरीब है। झोंपड़ीमें रहता है। कुरूप है। मैला रहता है। भला फिर कुबेरचन्दकी निर्मल दृष्टि उसे स्पर्श क्योंकर कर सकती है? उनकी पवित्र लक्ष्मी क्यों उसकी सड़ी झोंपड़ीमें रहना पसंद करेगी? उनका पवित्र छप्पन भोजन क्योंकर उसके पापी पेटमें जाना स्वीकार करेगा। उनकी निर्मल कीर्ति क्यों उसकी झोंपड़ीके चक्कर लगाना स्वीकार करेगी। उनके रसिक कान उसकी दुःखभरी कर्ण कटुक आवाज कैसे सुन सकते हैं। अनेक मंद सुगन्ध पवनके झकोरोंसे वेष्टित उनका शरीर, कैसे दीनमुख-का मलिन शरीर स्पर्श कर अपनी इज्जतमें बट्टा लगावेगा? कुबेरचन्दजी चार घोड़ोंकी टमटम पर चल रहे हैं और उन्हींके जातिभाई भूखे, वस्त्र रहित, उनके आगे २ दौड़ते जा रहे हैं। प्रभो! कैसा भयानक दृश्य है। कैसी विषम समस्या है, एक ओर तो स्वर्गीय सुख दूसरी ओर नरकयातनाका भीषण दृश्य, प्रभो! रक्षा करो, अवलम्ब दो–।

प्रभो! आइये जातिको बचाइये उन्हें बताइये। जैसी चले बयार पीठ पुन तैसी दीजै। जैनियोंके हृदयमें बिराजकर उन्हें समझाइये। उन्हे कमसे कम यह ज्ञात करा दीजिये कि जाड़ेके दिनोंमें गरमियोंके उपचार न करें। सब समय एक ही गीत न गाया करें। आज जो कार्य हितकर हुए पड़ते हैं जिनसे हमारा कल्याण होता है, कालान्तरमें वे हमें दुःखोत्पादक भी हो सकते हैं....इसका दृष्टान्त यह हो सकता है कि गर्मियोंके दिन थे, सूर्यके प्रखर प्रतापसे पृथ्वी क्षोभित हो रही थी। समस्त ठंडक मगरमच्छोंकी तरह जलाशयोंकी ओर भागी जा रही थी। कोई पर्वतोंकी तलहटीमें भी जा छिपी थी। ऐसे महागर्मियोंके दिनोंमें पं. भोलानाथ ति-वारीके यहां उनके परमपूज्य गुरु महाराज

शान्तिलालजी यजमान होकर पधारे। वे दुपहरको आये थे इसलिये उनके आते ही तिवारीजी आतिथ्य करने लगे। ठंडा जल लाकर पैर धोए। बरफके जलसे स्नान कराये, ठंडे २ भोजन कराए। ऊपरसे ठंडाई पिलाई। रात्रिका समय हुआ तो बाहर चौकमें पलंग बिछवाया, नरम स्वच्छ गद्देपर गुरु महाराजको लिटाया, एक महीन वस्त्र गुलाबजलमें भिगोकर गुरु महाराजको उढ़ाया और फिर सब कुटुम्बी जन लगे पंखा करने। गुरु महाराज कुछ दिनके बाद घर चले गये। जब और कुछ दिन बीते तब तिवारीजी भी चल बसे सो भी सदाके लिये रहे घरमें उनके लड़के। गुरु महाराज तिवारीजीकी खबरको फिर आए। अबकी वार जाड़ेका मौसम था ठंड बहुत जोरकी पड़ रही थी। घर२ अग्नि देवकी पूजा हो रही थी। अबका पहिलेसे बिल्कुल उलटा समय था, वह था। ज्येष्ठका महीना और यह है पौषका महीना। गुरू महाराजके आते ही तिवारीजीके पुत्रोंने आतिथ्यमें कुछ उठा न रक्खी, उनके स्वर्गीय पिताने जैसा आतिथ्य कियाथा वह था बारह आने तो पुत्रोंने चार आने और बढ़ा कर आतिथ्य किया था। वही जब संध्याकाल आया तो गुरु महाराजका बाहर चौकमें पलंग बिछवाया। उस पर गुरुमहाराजको लिटा कर वही गुलाबी जलसे भींगा वस्त्र उठाकर सब ही लगे पंखा करने। (कारण कि) उन्होंने सोचा कि जिसमें गुरुमहाराज यह न कहने पावें कि पिताके मरने पर ये लड़के हमारा कुछ आदर नहीं करते। गुरुमहाराजको पड़ी प्राणोंकी, क्या करें बेचारे आतिथ्यकी अवहेलना कैसे करदें। थोड़ी देरमें लड़के हाथ जोड़ कर गुरू महाराजसे बोले। पूज्यपाद गुरू महाराज, हम बालक हैं, कृपा कर कहिये हमारे सत्कार करनेमें तो कुछ कमी नहीं है? यदि हो तो हम पूर्ति करें। गुरु महाराज बोले। पुत्रो!!! तुम्हारे आतिथ्यमें, सत्कारमें, खाने पिलानेमें कुछ भी कमी नहीं है। तुम खूब ही भक्तिमें लगे हो—पर ये मेरे पापी प्राण नहीं निकलते। तो इसके लिये तुम क्या करोगे!!!........ यही हाल हमारी जैन जातिका हो रहा है।

प्रभो! आइये, हम स्वागत करते हैं। जातिको रसातल जानेसे बचाइये। कूपमें गिरते बालकोंकी रक्षा कीजिये। दिन पर दिन बहुतसे अनर्थ बढ़ते जा रहे हैं। जैनियोंको आलसदेवने मोहित कर लिया है। अज्ञानने घेर लिया है। गरीबी तंग कर रही है। फूट बढ़ रही है। पढ़े लिखोंकी संख्या कुछ बढ़तीपर है पर जातिकी संख्या बहुत ही घट रही है। धर्मकी सत्ता समूल जाना चाहती है। जैनी दयासे डरनेलगे। हिंसामें रमने लगे वात्सल्य से मुख मोड़ रहे हैं। तुम्हारे परम पवित्र धर्मको अब ये कलंक लगाने लगे। कायरोंमें इनकी गिनती होने लगी। संसारमें उपहास करवाने लगे। चारित्रहीन, श्रद्धा हीन, और ज्ञान हीन हो गये। अधःपतनके जितने कारण हैं वे सब जैनियोंके घरमें घुसते जा रहे हैं। ऐसे समयमें तुम्हारा आना प्रभो, पथप्रदर्शक होगा, धर्मरक्षक होगा। कल्याणकारी और जैनियोंका पुनर्जन्म करानेवाला होगा। इस
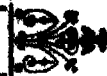
समय आपके परमोपदेशसे, ज्ञान वृद्धि, धर्म-वृद्धि, चारित्र शुद्धि जातिमें हो जायगी। आपसी कलह और द्वेष मिट जांयगे। धनवान मानगिरिसे उतर परोपकारमें लग जावेंगे। पंडित चारित्रशुद्धि कर जैन धर्मका वास्तविक स्वरूप जनताको सुनावेंगे। जातिमें कपटी नेताओंके बदले, सच्चे नेता और सच्चे सेवक तैयार हो जावेंगे। पण्डितोंमें जो श्वानवृत्ति, और वैसे ही जो नीच भाव पड़ गये हैं वे समूल नष्ट हो जावेंगे इत्यादि। प्रभो! तुम्हारे अवतरणसे इस समय बहुतसे सुधार होंगे, अनेकोंकी जान बचेगी। अनेकों भ्रम दूर होवेंगे। तब हे प्रभो! अब आनेमें विलम्ब न कीजिये। क्योंकि जब भूखसे व्याकुल हो हा हा सांसें ले रहे हैं। दुःखसे अश्रुधारा वहा रहे हैं। ऐसे समयमें तुमारा आना न होगा। तो फिर कब जैनियोंके हृदयमें, मलिन हृदयमें ही सही। एकवार, बिना आदरसत्कारके ही, बिना बुलाए ही आनेकी कृपा कीजिये। मम वीर प्रभो। यही हमारी विनय है।

ध्यान देने योग्य सूचनाएं।

१—शरीरका सुख सभी चाहते हैं। वह सुख तभी मिल सकता है जब कि शरीर नीरोग व पुष्ट हो। इसके लिये दो उपाय हैं; (१) वीर्यकी रक्षा, व (२) कसरत।

२—जिन्हें चाहिये हमारे पाससे वीर्यरक्षा व कसरतकी तरकीबें लिखकर मगालें।

३—हर हालतमें और चाहें जिस उम्रमें कसरत व वीर्यकी रक्षा हो सकती है। जो लोग वीर्य बिगडनेपर व कमजोर होनेपर तथा उम्र ज्यादह हो जानेपर हताश हो जाते हैं, सुधारनेकी इच्छा छोड देते हैं उन्हें चाहिये कि हमसे एकवार सलाह तो पूछलें। थोडा बहुत उपाय हरएकका हो सकता है।

४—धर्मके प्रेमियो, हमारा जो मोक्षमार्ग पंचम कालमें रुक रहा है वह वज्रवृषभनाराच नामके सर्वोत्कृष्ट संहननके खो जानेसे रुक रहा है। आजसे उस शक्तिको संभालोगे तो तुम्हें फिर भी बहुतसे सुख मिलेंगे और पुण्यकी प्राप्ति भी होगी। स्वर्गादिमें जन्मने लायक पुण्य जो अभी भी मिल सकते हैं उनका लाभ भी विना शरीर शक्ति बढ़ाये नहीं मिल सकता। तुम्हारी कोई न कोई संतान मोक्ष प्राप्त करनेवाली भी आगे होने लगेगी, अगर तुम अपनी शक्तिको अभीसे बढाना शुरु करदोगे।

५—अगर बताए हुए उपाय करोगे तो सुखी व बलवान रहोगे; नहीं तो दुध घी पीते हुए भी सुखी नहीं बनसकोगे।

६—दुध घीकी खुराक न मिलनेपर भी कसरत व वीर्यरक्षाके बताये हुए उपायोंपर चलनेसे शरीर बलवान् व आनंदी बन सकता है, यह खूब विश्वास रक्खो।

७—देशी कसरतको पैसा कम लगता है, समय कम लगता है, स्वतंत्रतासे होती है, सर्व अवयवोंको होती है, फायदा सशास्त्र होता है, चपलता धैर्य और स्वसंरक्षणकी तर्कीबें प्राप्त होती हैं, आयुष्य बढता है, इंग्रेजी कसरतको पैसा बहुत लगता है, परतंत्र होती है, स्वसंरक्षणकी तर्कीबें प्राप्त होती नहीं; कभी कभी वह एकांगी कसरत होती है और अनियमित होती है, इससे यथायोग्य आरोग्य प्राप्त न

होकर उलटा मनुष्य कुछ रोगी बनता है

८—सब कसरतोंमें कुस्ती, पानीमें तेरना, मलखंब चढना, बनेटी, लाठी आदि खेलना, दंड बैठक निकालना, नमस्कार करना—इनसे थोडे वक्तमें अल्प खर्चेमें सर्वांग स्वतंत्रतासे चाहे उस ठिकानेपर नियमित कसरत होकर धैर्य, चपलता, स्वसंरक्षणके गुण प्राप्त होते हैं और शरीरस्वास्थ्य एकदम अच्छा रहकर ब्रह्मचर्यका महत्व समझनेसे (आवश्यकतासे) वीर्यकी रक्षा होती हैं। इससे आयु बढता है; बुद्धि सतेज होकर उद्योगी सद्विचारी परोपकारी नररत्न तैयार होते है। ऐसे नररत्न होनेसे राष्ट्रकी उन्नति होकर धर्मकी रक्षा होती है।

९—जगह जगह औषधालयोंमें सुव्यवस्थासे कसरतकी शाखा स्थापित होगी और उनमें शरीरका महत्व, ब्रह्मचर्यका महत्व, दुर्गुणोंका त्याग, निःसत्व मादक पदार्थोंका त्याग और सर्वोपयोगी सर्वगुणी सशास्त्र कसरतकी शिक्षा दी जायगी तो सारे जगभर आरोग्यका फैलाव होकर रोग नष्ट हो जायगा। रोग पैदा करके नष्ट होनेका उपाय करनेसे रोग नहीं होने देना ही ठीक है।

१०—प्रत्येकको आरोग्य रहनेके लिये नियमित आहार, नियमित कसरत करना चाहिये और सात्विक अन्न ग्रहण करना चाहिये। वीर्यकी रक्षा पचीस वर्षतक अच्छी रखना चाहिये। और नाटक, कादम्बरी पढनेका, चुरुट पीनेका, खराब चीजोंके देखनेका त्याग करना चाहिये और सद्वर्तनसे रहना चाहिये। इसीसे आरोग्य रहेगा।

११—इस विषयपर मालवा व मुंबईकी प्रांतिक जैन सभाओंके दोहदवाले संयुक्त अधिवेशनमें पास हुआ प्रस्ताव—जैन समाजमें शारीरिक रक्षाके उपायोंमें दुर्लक्ष होता देखकर यह संयुक्त सभा प्रस्ताव करती है कि व्यायाम, ब्रह्मचर्य रक्षा और शुद्ध खानपानके नियमोंका अभ्यास अच्छी तरह किया जाय। प्रस्तावक-हिराचन्द मलुकचन्द (काका)। समर्थक—कुंवर दिग्विजय सिंहजी। निवेदक—

हिराचंद मलुकचंद दोशी (काका)
व्यवस्थापक, दि. जै. श्रा. शा. सोलापूर.

'सहारा दीजिये स्वामिन्'।

प्रभो तुमसे विनय मेरी सहारा दीजिये स्वामिन्
हमारा हाल बिगड़ा है सहारा दीजिये स्वामिन्॥
कहां मैत्री धरम तुमरा औ ये आपसकी तकरारें।
मिले थे सो बिछुडते हैं सहारा दीजिये स्वामिन्॥
कहां परनारी माता सम गिनो उपदेश था तुम्हरा।
हुए व्यभिचारी खासे अब सहारा दीजिये स्वामिन्॥
नशोंसे दूर तुम भागो पास उनको न आने दो।
शराबी अब बने जाते सहारा दीजिये स्वामिन॥
पतिव्रत धर्मको पालो शीलपर प्राण भी वारो॥
पतिव्रत इबु जाता है सहारा दीजिये स्वामिन्।
दया धारो बनो प्रेमी लगाओ तुम गले सबको।
कषायी बनगये पक्के सहारा दीजिये स्वामिन्॥
दयाका लक्ष्य विधवाओंको दुखसे त्राण देना है।
उन्हें सधवा बनाते हैं सहारा दीजिये स्वामिन॥
हमारी झांझरी नैया खेवटिया सब झगड़ करके।
डुबाते दुःखसागरमें सहारा दीजिये स्वामिन्॥
उबारो जैन जातिको हुई बरबाद सब ढंगसे,
विनय हर वक्त है तुमसे सहारा दीजिये स्वामिन्॥

सुभागचन्द परमानन्द जैन गोटेगांव,

श्री गौतम नेमचंद जैन व्यायामशाला-सोलापूर।

व्यवस्थापकः-श्रीयुत हिराचंद मलुकचंद दोशी, (काका) सोलापूर,

सप्रेम जुहारु,

हमारा शरीर प्रकृतिका विवरण इस प्रकार है:-हम कसरत नित्य / कभी कभी देशी / इंग्रेजी पद्धतिसे करते हैं। हमारा वजन हालमें रत्तल / सेर है। दंड निकालनेकी गिनती.......... बैठकोंकी गिनती.............. । चाह / दूध पीते हैं। कुस्ती / दांड करते हैं। विवाहित / अविवाहित हैं। शरीर वात / पित्त वाला है। रातको सोनेका समय.................. । आलस रोग / निरालस नीरोग की अवस्था है। छातीकी लंबाई इंच। दंडोंकी गोलाई इंच। शरीरकी ऊंचाई फुट व इंच। जाति है। कसरत करनेका समय......... .... है। अखाडे / घर में कसरत करते हैं। पढने लिखनेकी तादाद.. । कसरत खुली हवा / बंद मकान में करते हैं। पानीमें तिरना आता / नहीं आता । तंबाखू चिरूट पीते / नहीं पीते कसरत शुरू करते समयका वजन ______ । कसरत शुरू करनेकी तारीख.................. उम्रकी तादाद है। परस्त्रीका त्याग है / नहीं है।

(पीछे देखो)

नोटः—१. पीछेकी खानापूरी करके व्यवस्थापकके पास जरूर भेजना चाहिये और जो भाई कसरत नहीं करते हों उन्हें जरूर करना चाहिये।

२. जहां जहां बीचमें लकीर लगाकर ऊपर नीचे दो दो बातें लिखी हैं वहां जो कबूल हो उसे कायम रखना चाहिये और दूसरी बातको काट देना चाहिये।

३. कसरत करनेवालोंके बीस बीस फार्मोंमेंसे हम अव्वलकी छांट करेंगे और अव्वलको इनाम व सर्टीफिकेट भी दिया करेंगे। यह कार्रवाई छह छह महीनेमें एक बार होती रहेगी।

पूरा नाम ____________________

मुकाम ____________________

पोष्ट ____________________

जिल्हा ____________________

हस्ताक्षर ____________________

तारीख ____________________

जीवनके उद्देश्य।

लेखक:-मणीलाल जैन-आ० मंत्री-जैन कुमार-पुस्तकालय आगरा।

उद्देश्य वह होता है, जो किसी मनुष्यका लक्ष्य हो। न्यूनाधिक लाभके कई उद्देश्य दृष्टिमें हो सकते हैं। उन पर ही मनुष्यका जीवन सफल या निष्फल होना निर्भर है।

१-**निर्वाह योग्य जीविका**-किसी न किसी सीमा तक यह उद्देश्य अच्छा है। मनुष्यको स्वयं और अपनी गृहस्थीका पालन अपने पदानुसार करना चाहिए। स्वयं काम करने योग्य होते हुए भी दूसरोंके आधीन रहना निर्लज्जता है। गृहस्थीका सुख या दुःख उसकी आय-न कि उसकी पूंजीको अच्छे तरह व्यय करने पर निर्भर है।

अपने चारित्रको उज्वल करने और लाभदायक कार्योंमें सहायता देनेके लिए **दान करना चाहिए।**

यह उद्देश्य मुख्य उद्देश्य न होना चाहिए, जिसके लिए और श्रेष्ठ कार्योंकी आहुति दी जावे।

२-**आत्मोन्नति**-किसी मनुष्यको धन संचय करनेमें ऐसा लीन न होना चाहिए कि उपकारक अध्ययनको कुछ समय ही न दिया जावे।

यह खेदकी बात है कि बहुतसे युवक विद्यालय (College) छोड़ने पर अपनी पुस्तकोंको एक ओर फेंक देते हैं और सब प्रकारके पढ़नेको तिलाञ्जली देदेते हैं। यह बहुत बुरा कार्य है।

एक प्रसिद्ध अंग्रेजी वकीलका कहना है "मैं नहीं समझता कि मैंने कोई काम जिसमें मैं सर्वथा अनभिज्ञ था-विश्वविद्यालय (University) और पाठशाल (School) छोड़नेसे पहिले सीखना प्रारंभ किया, तिस पर भी उसमें मैं पूर्ण विज्ञ हो गया।

इस-अध्ययनके लिए समयकी इच्छा करना, उस ओर झुकाव मात्रकी आवश्यकता है। जीवन भर एक **समय क्रम रक्खो।** प्रातःकाल एक घंटा अध्ययनके लिए अवश्य रखना चाहिए। यह समय विज्ञान, इतिहास, जीवन चरित या जिस विषयसे चारित्र उज्वल और जीवन उच्च हो-में लगाना चाहिए। दिन प्रतिदिन अधिक ज्ञानवान और उत्तम होनेकी इच्छा हममें सदैव रहनी चाहिए। मनुष्य स्वयं जितना इस ओर बढ़ेगा उतना ही वह दूसरोंका उपकार कर सकता है। समाचारपत्रावलोकन आदि भोजनके पश्चात् तथा संध्या समय करना चाहिए।

३-**परोपकार**-सबसे अच्छी शिक्षा उदाहरणसे दी जासकती है। परन्तु और प्रकारसे भी भलाई की जासती हैं।

जिस नगरमें आप रहते हों उसका स्वास्थ्य बढ़ानेका प्रयत्न करें। इसके लिए **स्वच्छता** बड़ी **आवश्यक** है। औषधालय, वैद्य, उपवासादि चिकित्सा और **व्यायामको उत्तेजना दो।** अच्छी सड़कें, रात्रिमें

प्रकाश, सार्वजनिक उद्यान आदि भी दृष्टि-पात चाहते हैं।

भारतमें जो समाज—सुधार करनेवाला दल है उसको हर तरहसे उत्तेजना देना आवश्यक है। इसके कर्तव्य—स्त्री-शिक्षा प्रचार, विवाहोंमें सुधार तथा अन्य कुरीति निवारण हैं।

धार्मिक और नैतिक सुधार और भी आवश्यकीय है। सच्चाई, सफाई, परमात्माके विषयमें सत्य श्रद्धान और धर्म जैसे बने उन्नत करने चाहिए।

स्वयं करके दिखानेके सिवाय हम बहुत सुधार अपने मित्रों और पड़ोसियोंसे कह कर कर सक्ते हैं। व्याख्यान (iecture) देना भी बढ़ना चाहिए। (बहुतसे ग्राम ऐसे हैं जिन्हें धार्मिक आदि किसी बातका ज्ञान है ही नहीं। उनको उपदेश देनेको **उपदेशक भेजने चाहिए**। विद्या प्रचार होनेसे साहित्यकी उन्नति बहुत अधिक हो रही है। वाचनालय स्थापित करने चाहिए। उनमें उपयोगी मासिक व अन्य शिक्षाप्रद समाचार पत्र मंगाना चाहिए।

अंग्रेजी आदि अन्य भाषाओंको अच्छी तरह जानने वाले मनुष्य मातृभाषा हिन्दीमें पुस्तकोंका अनुववाद कर सक्ते हैं। या इससे भी श्रेयस्कर मौलिक पुस्तकोंकी रचना कर सक्ते हैं।

भारत—जिसमें संसारके पंचमांश जीवधारी रहते हैं। उपकार करनेके लिए सर्वोत्तम स्थान है। बीसवीं शताब्दीमें इस ओर खूब उन्नति करनेका प्रयत्न करो। जोन वस्लीके नियम जो नीचे दिए जाते हैं सबको पालने चाहिए।

जितना भी उपकार तुम कर सको,
जिस प्रकार भी तुम कर सको,
जितनी तरह भी तुम कर सको,
जिस स्थान पर भी तुम कर सको,
जिस समय भी तुम कर सको,
जितने भी लोगोंका तुम कर सको,
जितने समय तक तुम कर सको,—करो॥ *

ह्रास और व्यभिचार-
बाल विवाह।

(१)

हो रहा जैन—जातिका ह्रास,
वृद्धि गत होता है व्यभिचार।
नहीं है हमको कुछ अवकाश,
धरें जो इसपर स्वीय विचार॥
धनी हो धन—मदसे उन्मत्त,
करें छोटे बच्चोंका व्याह।
न रहता फिर उनमें पुरुषत्व,
निरी सधवा भी भरती आह॥
वीर्य जो जीवनका है मूल,
कराते नष्ट उसे बेकार।
स्व—सुत—जीवन मगमें कु त्रिशूल,
बो रहे पिता तुम्हे धिक्कार॥

२

कई करते यों बाल—विवाह,
शीघ्र पौत्रादिक सुख हो प्राप्त।
पिताजीकी तो भी यह चाह,
हुई सुतकी भी आयु समाप्त॥
अगर वे जीवें वृद्ध—कुमार,
उन्होंका जीवन मृत्यु समान।

---

* एक अंग्रेजी लेखका भावानुवाद।

सदा रहते हैं वे बीमार,
प्रमेहादिक रोगोंके स्थान ॥
अग्नि हो जाती है अतिमन्द,
न पचता थौड़ा भी जो खाय।
न रहती उद्यमकी तो गन्ध,
सर्वतः होय शुष्क-सी काय ॥

(३)

दिन ब दिन बढ़ते जाते रोग,
कई आते हैं वैद्य हकीम।
न मिटते कृत कर्म्मोंके भोग,
उगे क्या आम्र बुओ यदि नीम ?
अपत्योत्पादक शक्ति न रहे,
वीर्यमें क्यों कर हो सन्तान।
इसीसे "बांझ" दोषको लहे—
नारि, नरके न दोषका ज्ञान ॥
दैव वश होवे यदि संतान,
क्षीण-निर्बल, अरु रोगी देह।
बचैं मुश्किलसे उसके प्राण,
रहे वह भय-आलसकी गेह ॥

(४)

शीघ्र जब हो जाता है ब्याह,
न रहता शिक्षा पर तब ध्यान।
ग्रहण करते कुपंथोंकी राह,
न होता धर्म्म कर्म्मका ज्ञान ॥
बधूएँ प्रसव-जननके वक्त,
मरें पाकरके कष्ट अथाह।
हेतु इसका यह ही है फक्त,
करें गुड्डे गुडियोंसे ब्याह ॥
अतः व्यभिचार—ह्रासका मूल,
छोड़ दो प्यारो ! बाल विवाह।
रखो स्वातन्त्र कभी मत भूल,
बालकोंको हो बे परवाह ॥

वृद्ध विवाह।

(१)

हाय धनके वश हो मा बाप,
आत्मजा करें वृद्धके साथ।
पौत्रिका सम कन्या हा ? पाप,
बने स्त्री पकड़ वृद्धका हाथ ॥
अरे ! पापियो ! न आप समान,
कसाईका भी हृदय कठोर।
जरा दुखसे करना निष्प्राण,
न अबलाके दुःखोंका छोर ॥
भीजती थी गीलेमें आप,
बालिकाकी न आर्द्र हो देह।
मात ! देती अब यों संताप,
गया कहां अब तेरा वह स्नेह ? ॥

(२)

पूर्ण हो गई वृद्धकी चाह,
किन्तु कन्या न नाथके योग्य।
युवतिको जब हो मन्मथ-दाह,
न जर्जर रहता उसके योग्य ॥
वृद्ध खाते पारद अरु बंग,
न तो भी मिलता है पुरुषत्व।
रहे कब तक मुलमेका रंग,
ताम्र क्या पा सक्ता कनकत्व ? ॥
बढ़े ज्यों चन्द्र शुक्ल पक्षीय,
भामिनीके त्यों बढ़ता रङ्ग।
सभीको मध्यम वयमें स्वीय,
शक्तिसे करता व्यथित अनंग ॥

(७)

स्वामी करते पत्नीको प्यार,
वित्त-व्ययका समझें साफल्य ।
सुन्दरीके हों कई विचार,
मिटानेको मन्मथ प्राबल्य ॥
अंतमें पतिसे होय निराश,
न सहकर मनसिज-बाण कठोर ।
देख सुत-यौवनका सु-विकाश,
चलाती चञ्चल नेत्र चकोर ॥
मान सुत भी अनुरोध अमन्द,
मानिनीका न घटाता मान ।
अग्नि कापा करके संबंध,
छोड देता घृत अपना स्थान ॥

(८)

वृद्धके सन्मुख ही यह हाल,
हुआ करते सुत-मांके संग ।
उठा ले जब बुड्ढेको काल,
खूब हों तब उस घरमें रंग ॥
कई युवकोंके संग आनंद,
उड़ाती पतिका संचित वित्त ।
गर्भ जब रह जाता दुखकंद,
आति भयसे हो कलुषित चित्त ॥
सोचती गर्भ-पतनका यत्न,
कटुक औषधियां करती पान ।
होय जब निष्फल निखिल प्रयत्न,
करे फिर अन्य देश प्रस्थान ॥

(९)

इसतरह फैलाती व्यभिचार,
भ्रूण हत्याएँ करती घोर ।
अरे ! पंचो ! कुछ करो विचार,
बनाते क्यों नहीं नियम कठोर ॥
हाय ! उन बुड्ढोंको धिक्कार,
न डरते करते जो यों पाप ।
डुबोते जो खुद गहरी धार,
सुताको धिक् ! वे भी मावाप ॥
न होकर यों अयोग्य संबंध,
युवति युवकोंका हो यदि व्याह ।
नहिं रहे यों फिर विधवा-वृन्द,
न करना होगा पुनर्विवाह ॥

Pt. G. C. G. Jaipur.

દયાળુ દીલ દાઝકોને વિનંતિ.

ગઝલ.

અજ્ઞાને થઇ અંધા, અમારા ભાઇઓ ફરતા,
દયાળુ દીલ દાઝકો, તમે તે કયાં નહિ જોતા ?
ગુરૂ હા બાળલગ્નોએ, બુડાડી તેમની બુદ્ધિ,
દયાળુ દીલ દાઝકો, હજુ કયાં ન આવે શુદ્ધિ ?
નાનેરી બાલુડી જુઓ, વધૂ વૈધવ્ય પામે છે,
દયાળુ દીલ દાઝકો, હવે તે કયાં અજાણ્યું છે ?
રળવળતી અશ્રુલાતી, ઘર એક કોણમાં જુઓ,
દયાળુ દીલ દાઝકો, ખરે ન ખેદ કયાં આણો ?
હજુ એ કયાં સુધી ઉંઘો, અઘોરી ઘોર નિદ્રાએ,
દયાળુ દીલ દાઝકો, વખત જલ્દી વહી ચાલે ?
હમારાં બંધુ ટળવળતાં, દુઃખી દરિયે ડુબી જાતાં,
દયાળુ દીલ દાઝકો, વિના કેમ ટેકે તરવાનાં ?
દયાળુ દેવને અર્પી, અતિ રિદ્ધિ અને સિદ્ધિ,
દયાળુ દીલ દાઝકો, પરાર્થે વ્યય કયાં કીધા ?
ધનિકો સાંભળો વિનતી, હમારી જો નહિ ભાઇ,
દીનોના દુઃખની વાતો, હમારે કયાં જઇ કરવી ?

(C. C. Gandhi)

सन्ति प्रसिद्धाः श्री जम्बूद्वीपे लवणोदार्णवोल्लोलकल्लोलशयसरसीरुहक्षिप्तमणिमुक्तानीलचन्द्रकान्तादिहारमालाविद्रुमशोभिततत्प्रदेशालंकृते सति। अखिल विष्टपानां द्वीपान्तरे वर्त्तमानेऽपि परमशोभातिशयेन प्रख्याते कलिकालचक्रपरिवर्त्तने निखिलभुवनानां पञ्चजनानां परमधीरः श्री महावीरः, ब्रह्मवर्चसः, स्वपरोद्धारकः, परम क्षत्रियः, भारतवर्षस्यार्केव **श्री महावीर तीर्थकरः।**

अद्याच श्रीमद्भिः यस्मिन् मार्गे असेधीत्, तस्य हि हितोपदेशः स्वजीवनमुक्तावस्थायां अखिलान् जीवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्येतान्यपवर्गमार्गे संबोधयित्वा च कृतं किलारूढमिति ककुभाम्बरमतस्योपरि। अनादिनिधनविष्टपे, कल्पकालस्य द्वितियावसर्पिणेः चतुर्थपादे, जैनधर्मस्य प्रचारकः, लालकपालकश्चेति, अस्माकं भारतवर्षीयजनानां चरित्राणां चरित्रनायकः, सुधारकश्च, श्री महावीर तीर्थकरः।

श्री स्वामिना तस्मिन् धर्मक्षेत्रे कुंडलपुरनाम्नि नगरे जन्म अकार्षीत्। यत्र हि अखिलनगरनिकषायमाणं, भारतागण्यपण्यप्रसारितरत्नालंकारविद्रुमगुणमणिनिचयदि द्रव्यसमूहाख्यातपारावारमहात्म्यं, विदेहदेशशेखरीभूतं, कुंडलपुराभिधानं, नगरमिति।

यत्र स्थानात् धनधर्मादिराजितमहाव्रतं कुर्वन्तः जीवात्मानः सततं शरीररहितमनेकसुखसंपत्तिशालिनं मोक्षधामं प्राप्नुवन्ति। यत्र पदे पदे केवलिनां, तीर्थकराणां च निर्वाणभूमयः प्रत्यक्षीभूय विभान्ति येषां वन्दितुं भक्तिभरानतमगद्गदहृदयहर्षितदर्शितरागभावाः पुरुषदेवदेवाङ्गनाः विद्याधराश्चागमनं प्रकुर्वन्ति।

यत्र च धर्मसेविनां, देवविमानानां, चानेकधनाढ्यानां, भारेण भरितमिव, महत्सुन्दरसुमनसमानसानां पौराङ्गनानां समानगुणधारिणां देवानामिव गगनतलचुम्बनेषु राजसदनेषुप्रवासाः प्रकुर्वन्ति राजवनिताः।

यत्र किल राजसदनेषु दंदह्यमानागुरुधूपवर्तिः मेघपटलमिव विभाति, धूपाच्छन्नसुवर्णकलशानि वर्षाऋतुमेघपटले विद्युल्लता इव, विभान्ति, तेष्उपरि संलग्नपताकाः विदेशादागताः ये मानवाः तान्आतिथ्यसत्कारं प्रकुर्वन्ति।

यत्र जिनमन्दिराणि स्वर्गश्रृङ्गास्पर्शं कुर्वन्ति। तेषां अनिर्वचनीया शोभा, शोभते। पौरजनाश्चागत्यानेकपुण्यविशेषफलैः शालिनाः भवन्ति। अर्हत्पूजां कुर्वन्ति यस्मात् स्वर्गसम्पत्तिफलस्य प्राप्तिर्जायते।

नानारसोपेतगानवाद्यादिशृङ्गारिकजनाः दीपोत्सवं, जिनमहिमां च चमरक्षत्रभामण्डलोपेतपूर्णार्कबिम्बमिव श्री जिनप्रतिबिम्बमण्डलं, अर्चयन्ति धर्मोत्सुकाः साधुवन्तः। यत्र देवसमूहालंकृताः स्वर्गाः इव मार्गाः विदेहक्षेत्रमुद्भासयन्तो हारा इव विहाराः, यस्मिन् खलु विविधचिन्हाः दृश्यन्तेऽन्तः प्रचुरप्रसादाः, बहिश्च मत्तदन्तिनः, सुशोभिततरङ्गाः शोभन्तेऽन्तः संगीताद्यशाला, बहिश्च क्रीडाप्रु-

फुल्लकमलदीर्घिकाः, प्रचुरधान्यनिरुद्धाः कथमप्यभिजानन्ति, अन्तः पण्यस्त्रियो बहिश्च क्षेत्रभूमयः, नानाशुकविभूषणाः विराजन्तेऽन्तः सभा, बहिश्च आम्रवनराजयः, ससौगन्धिकप्रसारा शोभन्तेऽन्तर्विपणयो, बहिश्च सलिलाशयः। अक्षरसावधानाः कविसमयेषु कवयो दृश्यन्ते, राजद्वारेषु।

यस्मिञ्छासति **सिद्धार्थे** न कस्यापि, कदाचिदपि दुःखमभूत, यदि चेत्तर्हि केवलं, अव्ययभावो व्याकरणोपसर्गेषु, न धनिनां धनेषु, वृत्तिकलहो वैयाकरणछात्रेषु, न स्वामिधनेषु, स्थानभेदश्चित्रकेषु न सत्पुरुषेषु, दानविच्छित्तिरुत्मायत्करिकपोलगण्डमण्डलस्थलेषु, न त्यागिग्रहेषु, भोगभङ्गो भुजङ्गेषु न विलासिप्रियलोकेषु, स्नेहक्षयो रजनिविरामविरमत्प्रदीपपात्रेषु, न व्यवहारेषु, एवं महत्सुखेन वरी वर्त्तन्ते सर्वे कुंडलपुरस्य नागरिकाः।

तस्य कुंडलपुरस्य रक्षकः निखिल पृथ्वीपतिशिरः, स्वर्णाद्रिसिंह इव समभ्यर्थितराज्येन्द्र इव परः चतुः रत्नाकरमालाक्रमेलायाभुवो स्वामी कान्तिमयप्रतापानुरागौ नम्रीभूत सम्पूर्णराजचक्रः चक्रवर्तिलक्षणोपेतः, चक्रधर इव कम्मृणालदण्डकमलोपलक्ष्य लक्ष्यमाणः, शङ्के चक्रलाञ्छनकिणाङ्कितः हरिरिवजितशरस्मरः गुहइव प्रस्फुतशाक्तिनीलोत्पलयोनिरिव तिरस्कृतराजमंडलसुधाकर, रत्नाकर इव लक्ष्मीजितः मेकलकन्यकाप्रवाह इव भागीरथवाटप्रवृत्तोऽक्षशमणि इव दिवसोपजायमानोत्तुङ्गः स्वर्णाद्रि इव सम्पूर्णोपजीव्यमानपादपोच्छ्रायः। दिग्दिग्गज इव सातत्यं स्रुतदानाद्रितिलकः कर्त्ता महास्मयनामाहर्त्ता, ऋतूनां मुकुर इव सर्वशास्त्राणां त्रैलोक्यवाचस्पतिः कलानामुत्पत्तिकुलविष्टपगुणानामागमः, उदयारत्ताचलदिनकरमणेः ग्रहीतराहुरहितजनस्य प्रवर्तमानाः गोष्ठीबन्धानां रसिकानामाश्रयः, प्रत्यदेशोकोदण्डकारिधनुर्भृतां साहसिकानां धौरेयोगुणी विदग्धानांचापकोटिसमुत्सारितारातिकुलाचलो हरिवंश इव मेचमाच्छायाः सूर्य काश्यपान्ववायधारि मतिश्रुत्यवध्येतत्रितयज्ञानानामधिपतिः नीतिमार्गप्रवजन्। श्रीजिनेन्द्रागमवचनानां भक्तो, परमोत्कृष्टमनोहरलक्षणास्योक्तः, कुलवंशपावनः **सिद्धार्थ** इति नामराजा कुंडलपुरस्यासीत्।

अस्य राज्ञः कान्ताऽधिकान्ता, महिषी, महिता विश्रुता मनमोहनत्रिलोचनजितइवसंजातमंजुलमालतीमञ्जरीलतानुकारिणी प्रियकारिणीत्रिशला नामधेयाकान्ता परमप्रिया, जिनधर्मभक्तागुणवती, आसीत् विश्रुता मोहषी तस्य श्री सिद्धार्थस्येति। एवं जम्पत्यौ गृहस्थधर्मयोग्या हिंसासत्यधर्मचौर्यादित्रना न्याचरन्तौ राजनीत्याकररहितसुखादिभिः सुखानुभवन्तौ परमशौर्यप्रतापात प्रजायाः पालनं चक्रुः।

अनवरतं दुःखसंक्लिनमानसानां शुद्धहृदयात् परिपालनं च धर्मनीत्या स्वजीवनं इन्द्र इव यापयामासतुः।

यस्माच्चैताहशपुत्रस्य जन्म लेभे यहिं किल पुण्यःविशेषधर्मात्मानः मोक्षगामिनः आयान्ति मातुर्गर्भे तर्हि पुण्यादयोत शुभकर्मोदयसूचकानि संवेशान्यायान्ति।

एकस्मिन्नहनि मीनमकरकुलीरविराजितताराराक्षत्रचन्दच्छटाशोभातिशयेनमन्दमन्दप्रमीरान्दो

लिताङ्गं तमिश्रायां रजनीमुखे **प्रियकारिणी** षोड़ससंवेशानि ददर्श।

प्रातरुत्थाय प्रमोस्मरणं सामायिकं च श्री भगवन्तं नमस्कृत्य नित्यक्रियां कृत्वा सुखबाहुल्येनशुभप्रावरणानि कंकणनुपूरालरक्तकेयुरादिकर्णभूषणानानि परिधाय फलपुष्पसहिता साराज्ञः सभायां चचाल।

श्रीमहीपतिः आगच्छन्तीं, लावण्यवतीं हृदयकमलप्रफुल्लितनयनद्वयोः कला इव सुदृशीं परममित्रां वीक्ष्य मृदुलवचनैः सभाप्य तस्मै मुदार्द्धासनं ददौ।

अत्रादिशं च प्रियकारिणा मुदितमनसा इमानि शोडससंवेशानि। प्रष्टं च ?

महराज ? एषां संवेशानां किं फलं भविष्यति ? राज्ञः किंचित् काले स्थित्वावधिज्ञानद्वारेण सम्यकप्रकारेण ज्ञात्वाब्रवीत।

प्रिये ! दृष्टः गजः तत्फले तव तीर्थंकरपुत्रस्य जन्म भविष्यति। इत्याकलय्य च वृषभो मृगेन्द्रादिनां समस्तानां संवेशानां भिन्न भिन्न प्रकारेण फलान्यवादीत्।

आगतं शुचिशुक्लषष्ठोत्तराषाढनक्षत्रे श्रीवीरप्रभो आत्मा शोड़साच्युतनामत्रिदशालयादमरपर्यायं सम्पूर्ण कृत्वा प्रियकारिणः गर्भे। यथाशुक्तिकायामाभ्यन्तरे सलिलबिन्दुः सुखेन प्रतिवसति तथैव सुतोऽप्युदरस्थितेऽपि मनाग्व्यथामपि नाभवत्।

माता सस्नेहेन प्रश्नानां स्वज्ञानबलेन सत्वरमुत्तरं देवाङ्गनाभ्य अदात्, यथा कलिकालि चक्र परिवर्तिब्रह्माण्डे किं ध्येयं ? पंचपरमेष्ठिनां ध्यानं, जिनागमं, स्वतत्वमित्यादिकप्रश्नोत्तरालापैः आनन्दनिमग्नवल्लरीलताचञ्चरीभिः,सरलागत एव नवमासपर्यासिमापूर्णयत्। परमशोभित प्रसूतिगृहे मधुशुक्लात्रयोदशवस्ते श्री तीर्थंकरस्य जन्म अभूत् खलु भुवनतिलकः श्रेष्ठज्ञाता मतिश्रुतावधिज्ञानसहितहेममयपरमजाज्वल्यमानः वज्रइवास्थिवेष्टनकीलकवज्रवृषभनाराचसंहननसंयुक्तशरीराङ्गोपाङ्गः तीर्थंकरः कान्तिराजितयुक्तशरीरं च सलीलपरिरिङ्खण मञ्जुशिञ्जितसरसं मंजीरचारुवहन्ती च सेगयतालशयचंचुरमधुरचारचारीसंचारिणीकरणबन्धक्रोडषेभागेसुमज्जाउत्तालसरसीरुहलसितकिसलय इव कोमलबाहुवल्ली तल्लीवविद्धबाहु, याम्यदिश्यर्कोदय इव गर्भस्थानात् प्रकटी बभूव।

अस्मिन्नेव काले परमपवित्रमिन्द्रासनविभूतिसज्जितस्वानुरूपेणासनेन पाकशासनः देवसेनान्वितः भक्त्यर्थमागमत्। श्री महावीरस्वामिनं इन्द्रवारणस्योपरि निधाय कनकाचलस्योपर्यनयत्।

अर्धचन्द्रकारपांडुकशिलामध्ये रत्नालंकारशोभितपञ्चनने महावीरं स्थापयामास।

क्षीरार्णवक्षीरादष्टोत्तरशतानि कलशानि ग्रहीत्वा इन्द्रेण प्रभोःजन्माभिषेकोत्सवमकारीत्। तदनन्तरम् दिव्यभूषणरत्नालंकारेण अलंचकार। तदैव दर्शनपाठस्तुतिपूजां च विधाय पुनः ऐरावतस्योपरि विराजमानं कृत्वा पटहनिनादिकेनेसह कुंडलपुरे आगतवान्। मातुःसमीपेप्रभुं समर्पितवान् तदा हर्षितमनसा जन्मोत्सवं व्यधात्। एवं विधाय सर्वे विबुधा अमरालयमगच्छन्। श्रीमहावीरः मतिश्रुत्यवधिज्ञानानिदिव्येन वपुषा, उत्कर्षतां प्राप। अतः विश्वपरिज्ञानकलादयः, धार्मिक-

हा प्रहरत्नप्रदीप! हा हृदय! एवं विलपन्ती दुःखरत्नाकरे निमज्जयन्ती एवं कथयन्ती अयि प्रिय पुत्र! तव सुकुमारशरीरं शिरीषकोमलमद्यापि चत्वरस्थातपं सोढुमशक्यम्। अधुना किल दिगम्बरपि कथं बहिस्थमातपं सहस्यते इत्येवं रुदन्तीं तां विलोक्य सौधर्मेन्द्रः मातरं तोषयामास। तदनन्तरं चतुर्विंशत्प्रकारकमन्तरङ्गबहिरङ्गपरिग्रहं परित्यज्य सिद्धनमस्कृतिं चकार ततः पंचमुष्टिना शिरश्चिबुकादीनां केशानां लुंचनं विधाय महाव्रतमूलगुणं च धारयामास। एवं किंचित् कालगत्यये मार्गशीर्षकृष्णपक्षदशम्यां हस्तनक्षत्रे त्रिंशत्संवत्सरे महता भगवता श्री जैनीदीक्षा ग्रहीता। पाकशासनेन कचानादाय रत्नजडितखचितकिञ्चित्रविचित्रे पेटके धृत्वाखिलदेवाः निनादटङ्कारभांकारभीकरवाद्यतालमृदङ्गवेणवीणादिकैन सह क्षीरपारावारे जग्मुः किलक्षेपणं चक्रुः। परन्तु मानुषोत्तर शैलाग्रे पुरुषपुरुषीयादोगत्यभावात् तत्रैव तेषां क्षेपणेन तस्मिन्नेव मणिविचित्रे पार्श्वे मन्दसुगन्धपवनमनोहरे श्री मानुषोत्तरशैले भगवन्तं श्री दिव्यवन्तं महावीरस्वामिनं पूजास्तुत्यारार्तिकां विधाय स्वस्वसदनगमनमुररीचक्रुः। महोत्सवः श्री महावीरः योगधारणं विधाय सानुरिव स्थिरं बभूव। यस्मात् द्व्यप्रमिते मासे जाते सति तपप्रभावेन मनःपर्ययज्ञानं जातम् तत्पश्चात् अटन्नेव दशानपुर नाम्नि नगरे आजगाम। यस्मिन् जिनमन्दिराणि राजसदनानि चान्तरीक्षं चुम्बन्नेव विभान्ति तस्मिन् कुलनामको राजा आसीत् तेन महन्तं श्री भगवन्तं दृष्ट्वा नमस्कृतिं मोक्षमार्गप्रमितां प्रदक्षिणां विधाय स्वसदने पड्रसाद्यशनाशनं कर्तुमादिदेश।

तदा किल स्वामिनं स्वसदनं समानय पादप्रक्षालनं च विधाय पायसादिभोज्यद्रव्यं समर्पितवान् येनदेवैःतद्गृहोपरि पंचाश्चर्यवृष्टिर्विहिता ततः किलाशरणजीर्णारण्ये श्री महावीरो जगाम तत्र तपप्रभावेनाणिमाद्यष्टविधर्धयः सिद्धयश्च सञ्जाताः पश्चात् श्री वीरप्रभुः भ्राम्यन् सन् एकस्मिन्नहनि उज्जयनी नाम नगर्यामस्याशेस्यशाने पद्मासनेन ध्यानं धृत्वातिष्ठन् तदानीं भगवद्दर्शनसंजातपूर्वभाविकशात्रवस्मृतिर्संजातः किल स्थाणुनाम्नएकादशरुद्रस्येति तदारभ्य तेनानेकविधान्युपसर्गाणि कर्तुं समारब्धानि परं च स्वकलाकल्पितविकरालकाल इव विशालचमूरश्मकरव्याघ्रडाकिनपिशाचपञ्चाननादिभीषणवेषैः बहुविधं भयं नीतोऽपि श्री भगवान् स्वल्पमपि योगान्न विचलितवान् स्वेष्टभावनामग्नः समाप्तसमस्तसमुपद्रवः चरिमोरुद्रः भगवन्तं महन्तं परिज्ञाय प्रणम्य गतवान्।

एवं विधमनेकतपश्चरणादिक्रादीन् कुर्वन् सन्, तदा द्विचत्वारिंशतमे सम्वत्सरे जृम्भिकाग्रामस्य सन्निकटारण्ये शालवृक्षमूलभागे स्थितशिलायां ध्यानं अकार्षीत्। तत्र भगवतः तपःप्रभावेनारण्यस्थानि निखिलऋतुसम्भवानि तस्मिन्नेव समये प्रफुल्लान्यभवन्। सर्वे श्वापदाश्च स्वकीयबद्धवैरं परित्यज्य एकस्मिन्नेव स्थाने कृतसौहार्दः परस्परप्रीतिं वर्धयन्तः सन्तः अभवन् स्वामिनः ध्यानप्रभावेन घातिकर्मणां त्रिषष्टिप्रकृतीनां नाशं विधाय वैशाखशुक्लदशम्यामुत्तराहस्तनक्षत्रमध्ये केवलज्ञानं प्राप्तवान्।

हा महारत्नप्रदीप! हा हृदय! एवं विलपन्ती दुःखरत्नाकरे निमज्जयन्ती एवं कथयन्ती अयि प्रिय पुत्र! तव सुकुमारशरीरं शिरीषकोमलमथापि चत्वरस्यातपं सोढुमशक्यम्। अधुना किल दिगम्बरपि कथं बहिरथमातपं सहस्यते इत्येवं रुदन्तीं तां विलोक्य सौधर्मेन्द्रः मातरं तोषयामास। तदन्तरं चतुर्विंशतिप्रकारकमन्तरङ्ग-बहिरङ्गपरिग्रहं परित्यज्य सिद्धनमस्कृतिं चकार ततः पंचमुष्टिना शिरश्चिबुकादीनां केशानां लुंचनं विधाय महाव्रतमूलगुणं च धारयामास। एवं किंचित् कालव्यत्यये मार्गशीर्षकृष्णपक्षदशम्यां हस्तनक्षत्रे त्रिंशत्संवत्सरे महता भगवता श्री जैनीदीक्षा ग्रहीता। पाकशासनेन कचानादाय रत्नमण्डितखचितकिटचित्रविचित्रे पेटके भृत्वाखिलदेवाः निनादटङ्कारभांकारभीकरवाद्यतालमृदङ्गवेणुवीणादिकेन सह क्षीरपारावारे जग्मुः किलक्षेपणं कर्तुम्। परन्तु मानुषोत्तरशैलाग्रे पुरुषपुरुषीयांशोर्गत्यभावात् तत्रैव तेषां भरणेन तस्मिन्नेवमणिविचित्रे पार्श्वे मन्दसुगन्धपवनमनोहरे श्री मानुषोत्तरशैले भगवन्तं श्री दिव्यवन्तं महावीरस्वामिनं पुनास्तुत्याराणिकां विधाय स्वस्वसदनगमनमङ्गीचक्रुः। महीनस्कः श्री महावीरः योगधारणं विधाय सानुरिव स्थितं बभूव। यस्मात् द्व्यप्रमिते मासे जाते सति तपप्रभावेन मनःपर्ययज्ञानं जातम् तत्पश्चात् अटन्नेव दशपुर नाम्नि नगरे आजगाम। यस्मिन् जिनमन्दिराणि राजसदनानि चान्तरीक्षं चुम्बन्तेव विभान्ति तस्मिन् कुलनामको राजा आसीत् तेन महान्तं श्री भगवन्तं दृष्ट्वा नमस्कृतिं चोक्षमार्गप्रमितां प्रदक्षिणां विधाय स्वसदने पररसाधनाहारं कर्तुमादिदेश।

तदा किल स्वामिनं स्वसदनं समानय पादप्रक्षालनं च विधाय पायसादिभोज्यद्रव्यं समर्पितवान् येनदेवैः तद्गृहोपरि पंचाश्चर्यवृष्टिर्विहिता ततः किलाशरणशीर्णारण्ये श्री महावीरो जगाम तत्र तपप्रभावेनाणिमाद्यष्टविभवैः सिद्धयश्च संजाताः पश्चात् श्री वीरप्रभुः भ्राम्यन् सन् एकस्मिन्नहनि उज्जयनी नाम नगर्याश्च्याशोसमशाने पद्मासनेन ध्यानं धृत्वातिष्ठत् तदानीं भगवद्दर्शनसंजातपूर्वपापिकशास्त्रवस्मृतिर्विजातः किल स्थाणुनाम्नएकादशरुद्रस्येति तदास्य तेनानेकविधान्युपसर्गाणि कर्तुं समारब्धानि परं च स्वकलाकल्पितविकरालकाल इव विशालचमूरमुकरव्याघ्रडाकिनपिशाचपञ्चाननादिभीषणवेषैः बहुविधं भयं नीतोऽपि श्री भगवान् स्वल्पमपि योगान्न विचलितवान् स्वेष्टपाचनामक्तः समासलमस्तसमुपद्रवः परिमोरुद्रः भगवन्तं महन्तं परिज्ञाय प्रणम्य गतवान्।

एवं विषमनेकतपश्चरणादिकादीन् कुर्वन् सन्, तदा द्विचत्वारिंशतमे सम्वत्सरे जृम्भिकाग्रामस्य सन्निकटारण्ये शालवृक्षमूलभागे स्थितशिलायां ध्यानं अकार्षीत्। तत्र भगवतः तपःप्रभावेनारण्यस्थानि निखिलऋतुसमस्तानि तस्मिन्नेव समये प्रफुल्लान्यभवन्। सर्वे श्वापदाश्च स्वकीयवद्धवैरं परित्यज्य एकस्मिन्नेव स्थाने कृतसौहार्दैः परस्परप्रीतिं वर्धयन्तः सन्तः अभवन् स्वामिनः ध्यानप्रभावेन घातिकर्मणां त्रिषष्टिप्रकृतीनां नाशं विधाय वैशाखशुक्लदशम्यामुत्तराहस्तनक्षत्रमध्ये केवलज्ञानं प्राप्तवान्।

तस्मिन् काले भगवतो महावीरस्य केवलज्ञानं नवलब्ध्यनन्तचतुष्टयादीनां प्राप्तिरभूत्। इति इन्द्रेण विज्ञाय तत्रैव स्थानादुत्थाय परोक्षं नमश्चकार तदनन्तरं धर्मोपदेशश्रवणार्थं संसारजीवोपकारार्थं समवशरणाख्यं सभामण्डपं विरचयामास तथा भगवत्सहस्रनाम्नां व्याख्याय व्याख्यानं पापनैनाशनकरणशीलधर्मेषुभृता: बभूवु:। सजलजलदमेघध्वनिरिव धर्मतत्वव्याख्यान् पटीयान् दिव्यध्वनि प्रचचार। प्राणिनां हृदयपथेषु चामिततत्वव्याख्यान भगवतो वाणीं गुणगणधरं गणधरं विनावचारयितुं शक्नुवात। तत: श्री वायुभूतिरेवधर्मसुति: गणधरत्वेन मण्डयामास। तदनु कर्मशत्रुमारणमहावीरस्य श्रीमतो वीरस्य दिव्यध्वनौ सप्ततत्वादिपञ्चानां व्याख्यानमभूदिति एवमुपर्युक्त प्रकारेण धर्मोपदेशं कुर्वन् सन् द्विसप्ततितमे संवत्सरे विहारप्रान्ते पावापुरनामके नगरे विहारं कृतवान्। तत्र पावापुरस्यारण्ये वरीवर्त्तते किलैकं सरोवरं तस्मिन्नप्यन्तराले मृत्पिण्डे स्थित्वा श्री महावीर: शुक्लध्यानं प्रारब्धवान्। येन शुक्लध्यानेनावशेषपंचाशीतिप्रकृतिनां सर्वतो भावेन नाशं विधाय कार्तिककृष्णपक्षचतुर्दश्यां गणरात्र्यये अमावस्याया: प्रभाते किल स्वातिनक्षत्रे श्री महावीरप्रभो मोक्षं जगाम।

लेखेऽस्मिन् या काचिदशुद्धिश्चेत्तर्हि क्षन्तव्या।

ॐ शान्ति:, शान्ति:, शान्ति:,

चन्दावाड़ी, सूर्यपुरम् } सतीशचन्द्रो गुप्त:

स्याद्वाद धर्माचें स्वरूप.

वाचक हो, धर्म म्हणजे काय व त्याचें स्वरूप कसें काय आहे व तो कोणी उत्पन्न केला वगैरे प्रश्न मनुष्यापुढें सहज उभे राहतात. ह्या विषयीं वर्तमान पत्रांतून वेळोवेळीं प्रसिद्ध होत असलेले लेख आपण वाचलेच असतील अशी माझी खात्री आहे व पुन: पुन: त्याच विषयाचें जर चर्वितचर्वण होऊं लागलें तर त्याविषयीं वाचणाराच्या मनांत एका प्रकारचा तिटकाराहि उत्पन्न होतो. Too much familiarity breeds contempt. अशी इंग्रेजींत म्हण हि आहे. त्याचा अर्थ असा कीं अति परिचया पासून तिरस्कार उत्पन्न होतो. आपल्या येथें जर का एखादा पाहुणा आला तर आपण त्याचा पहिल्या प्रथम मोठा आदरसत्कार करितों. परंतु तोच जर दोन तीन दिवस आड देऊं लागला तर त्या विषयींची आपली पूज्य बुद्धि नष्ट होऊन जाते. ही झाली मनुष्याची गोष्ट. परंतु लेखा विषयीं तसें नाहीं. विषय जरी तोच असला तरी प्रत्येकाची विचारपद्धत व लेखनशैली भिन्न भिन्न असल्या मुळें तो आपण जरूर वाचलाच पाहिजे. विषय जुना म्हणून सोडून न देता त्यांत नवीन काय सांगितलें आहे व तें बरोबर आहे किंवा नाहीं हे वाचणाराने पूर्ण लक्षांत घेतलें पाहिजे.

या प्रमाणें प्रस्तावना केल्यानंतर आपण आपल्या प्रस्तुत विषयाकडे वळूं. पहिल्यां प्रथम

धर्म या शब्दाची व्याख्या देऊन नंतर त्या खाली येणाऱ्या तत्वांचे वर्णन करूं 'सदृष्टिज्ञान-वृत्तानि धर्मं धर्मेश्वरा विदुः । यदीय प्रत्यनीकानि भवन्ति भवपद्धतिः ॥ अशी रत्नकरंड श्रावकाचारांत अमितगति आचार्यांनीं धर्म या शब्दाची व्याख्या सांगितली आहे. सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, आणि सम्यक् चारित्र ह्यांस पंडित लोक धर्म म्हणतात. ह्या विरुद्ध जें असेल त्यास अधर्म असें म्हणतात. फिल्ट साहेब म्हणतात 'Religion is man's belief in a being or beings mightier than himself and in accessible to his senses but not indifferent to his sentiments and actions, with the feelings and practices that follow from such belief,' अशी फिल्ट साहेबांची धर्माची व्याख्या आहे. धर्म म्हणजे इश्वराचें अस्तित्व कबूल करणें व त्या प्रमाणें त्याची भक्ति करून त्यानें सांगितलेल्या नियमांचें आचरण करणें. या प्रमाणें फिल्ट साहेबानें सांगितलेल्या धर्माच्या व्याख्येची व अमितगति आचार्यांनीं दिलेल्या धर्माच्या व्याख्येची तुलना केली तर आपणांस आढळून येईल कीं दोन्हिंहि व्याख्यान जवळ जवळ सारख्याच आहेत. व्याख्या जरी सारख्याच असल्या तरी आपण असें समजूं नये कीं फिल्ट साहेबाचा धर्म व आपला धर्म एकच आहे. जगांत निरनिराळे धर्म उत्पन्न होण्याचें कारण दुसरें कांहीं नसुन त्या त्या संस्थापकांची ईश्वरा विषयीं निरनिराळी कल्पना हेंच होय. याप्रमाणें ज्या ज्या लोकांना जी जी कल्पना पसंत पडली त्या त्या प्रमाणें ते त्या संस्थापकांना मिळून त्या धर्माचे अनुयायी बनले. येणें प्रमाणें निरनिराळे धर्म अस्तित्वांत कसे आले हें आपण थोडक्यात पाहिलें आतां धर्माचा उद्देश काय ह्याकडे आपण आपली दृष्टि फेकूं.

ज्या सुखाची इच्छा नाहीं असा एकहि प्राणी ह्या जगांत सांपडणे कठीण. मनुष्यच नव्हे तर जगांतील यच्चयावत् प्राणी सुख मिळविण्या करितां वाटेल त्या प्रकारचे प्रयत्न करीत असतात. तात्पर्य हेंच कीं दुःखाचा परिहार करून सुख मिळवावें हेंच सर्वांचें ध्येय आहे. Mill says, 'Happiness is desirable and the only thing desirable in the world; all other things are desirable as means to an end.' आतां साहजिकच असा प्रश्न उद्भवतो कीं सुख जर प्रत्येकाचें ध्येय आहे तर तें सुख कसें काय आहे व तें मिळविण्याचीं साधनें कोणतीं. वर वर विचार करणारास हे प्रश्न सोपे वाटतील, परंतु सूक्ष्म विचार केला असतां असें आढळून येण्या सारखें आहे कीं दिसतात तितके सोपे हे प्रश्न नाहींत. मोठमोठ्या विद्वान लोकांनी ह्या प्रश्नाचा खोल विचार करून असें प्रतिपादन केलें आहे कीं नेहमीं सुख देणारी अशी ह्या जगांत एक हि वस्तु नाहीं. ज्यास आपण सुख म्हणतो तें खरें सुख नसुन केवळ सुखाभास आहे. ऐहिक वस्तु पासुन मिळणारें सुख क्षणिक आहे. ह्याचा अनुभव रोज घडून येणाऱ्या गोष्टींत आपण पाहतच आहोंत. हें फिरून सांगावें अशी

कांहीं माझी इच्छा नाहीं; परंतु विषयानुरोधनें त्याचा येथें उल्लेख करणें भाग पडलें. सुख म्हणून जी अदृश्य वस्तु आहे ती आपणांस पंचेंद्रियांचे द्वारें मिळवितां येते हीं पंचेंद्रियें शिथिल झालीं म्हणजे अर्थातच सुखोपभोगाचीं साधनें हि नष्ट होतात हें वरून अगदीं स्पष्ट दिसुन येतें. जी इंद्रियांची वाट तीच स्त्रीपुत्रादिकांची व इष्टमित्रादिकांची. जोपर्यंत आपल्या जवळ चमकाजी आहेत तों पर्यंतच सर्व कारभार ठीक चालतात. परन्तु पैसा एकदाचा हांतुन गेला म्हणजे तूं कोण आणी मी कोण अशी स्थिति होऊन जाते. म्हणून संत तुकाराम म्हणतात कीं ' सुख पाहतां जवा एवढें । दुःख पर्वता एवढें ॥ सुखदुःखाची तुलना केली असतां सुख जवा एवढें तर दुःख पर्वता एवढें असें आपणांस आढळून येईल.

बरें, सुख सुख म्हणतां तर तें सुख आहे तरी कोठें याचा आपण पूर्ण विचार केला आहे काय? आतां सुख कशांत आहे हें आपण पाहूं. अशी कल्पना करा कीं आपणा पुढें नाना प्रकारच्या पक्वान्नांनीं भरलेलें एक ताट आणून ठेविलेलें आहे, व त्यांतला त्यांत कांहीं कारणामुळें आपली क्षुधाहि फारच खवळलेली आहे. अशा प्रसंगीं तें अन्न आपणांस किती बरें गोड वाटेल? ज्यांच्यावर असे प्रसंग ओढवले आहेत त्यांनाच त्या आनंदाची कल्पना होणार, इतरांस होणें अशक्यच. परन्तु मला असें वाटतें कीं अशा प्रकारचे प्रसंग प्रत्येकावर केव्हांना केव्हां तरी आलेच असतील तर मग आपणच सांगा कीं अशा प्रसंगीं आपणांस जें सुख होतें तें कशापासुन होतें? सुख त्या पक्वान्नांत आहे किंवा आपल्या जिव्हेंत आहे? सुख हा शब्द वापरण्यापेक्षां ह्या स्थळीं स्वादिष्टपणा हा शब्द वापरणें हेंच सोयीचें होईल. परंतु स्वादिष्टपणा असला म्हणजे त्या ठिकाणीं सुख हें असतेंच. महणून स्वादिष्टपणाच्या ऐवजीं मी सुख हाच शब्द येथें राहूं देतों. सुख कशांत आहे? सुख पक्वान्नांत आहे असें आपल्या पैकीं कांहीं म्हणतील. पण थांबा, थोडा विचार करा आणि मग उत्तर द्या. आतां मी आपणांस असा प्रश्न विचारतों कीं सुख जर अन्नांत आहे तर तें अन्न केव्हांहि घेतलें असतां त्यापासुन सुख मिळालेंच पाहिजे परंतु खरी स्थिति अशी नाहीं. सुख अन्नांत नाहीं किंवा सुख जिव्हेंत नाहीं तसें जर असतें तर मग माझें पोट भरल्यावर किंवा अजीर्ण होई पर्यंत खाल्ल्यावर मला त्या अन्नाचा कां बरें तिटकारा वाटतो? ह्यावरून सिद्ध होतें कीं सुख पक्वान्नांत नाहीं किंवा सुख जिव्हेंत हि नाहीं. सुखाची जागा ह्या बाह्य वस्तूंत नाहीं. बाह्य वस्तूंत जर सुख असतें तर जी वस्तु मला प्रिय वाटते तीच दुसऱ्यास अप्रिय कां वाटावी? आपणा हिंदु लोकांना पान सुपारी फार आवडते. परंतु ती इंग्रज लोकांना मुळींच आवडत नाहीं. असें कां? आपणा पैकीं बहुतेकांस ह्या प्रश्नांचे उत्तर कदाचित् माहित हि असेल परंतु मला पूर्ण खात्री आहे कीं फारच थोड्यांना हें माहित आहे परंतु सर्वांच्या ऐवजीं मीच ह्या प्रश्नाचें उत्तर देतों. सुख बाह्य वस्तूंत नाहीं किंवा सुख इंद्रियांतहि नाहीं.

सुख सर्वस्वी प्रत्येकाच्या मनावर अवलंबून आहे. मनाचे परिणाम जसे असतील त्या त्या मानानें प्रत्येकाची सुखदुःखाची कल्पनाहि बदलत असते. 'मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः' अशी संस्कृतमध्ये म्हण आहे. मन हेंच कर्मांच्या बंधनाचें किंवा मोक्षाचें कारण आहे. Mind is the only cause either of the bondage of the soul with karmas or of its freedom from them. आपल्यां हातून ज्या ज्या कांहीं बऱ्या वाइट गोष्टी घडतात ह्या सर्वांचें उत्पत्तिस्थान मन हेंच होय. इतकेंच नाहीं तर जें जें मी पाहतों आणि ऐकतों तें तें सर्व मनावर अवलंबून असतें. झोपेंत असतांना डोळे असून देखील मला पाहतां येत नाहीं. कान असून देखील ऐकूं येत नाहीं. कारण अशावेळीं मनाची क्रिया दुसरी कडे कोठें तरी चाललेली असते. या वरून आपल्या लक्षांत आलेंच असेल कीं मन हेंच सुख दुःखाचें किंवा बंध मोक्षाचें कारण आहे.

आतां सुख आणि आनंद या दोहोंत कोणता भेद आहे तें पाहूं सुख यास इंग्लिशमध्ये Pleasure म्हणतात, आणि आनंदास joy म्हणतात. सुख म्हणजे इंद्रियजन्य सुख हें क्षणिक व शेवटीं दुःखदायक आहे. व आत्मस्वरूपीं लय लागल्यामुळें उत्पन्न होणारें सुख हें अखंड म्हणजे सदा सर्वकाळ टिकणारें आहे. या सुखांत म्हणजे आत्मानंदांत दुःखाचा लवलेश देखील राहत नाहीं. सुख आणि आनंद यांचा मधला भेद उदाहरणें देऊन सांगितला असतां लवकर समजण्यासारखा आहे. जो पर्यंत प्रकृति चांगली आहे तो पर्यंतच आपणांस इंद्रियांकडून सुख मिळण्याची थोडी बहुत आशा असते. एकदां पंचेंद्रियें आपापलीं कामें करण्यास असमर्थ झालीं म्हणजे मग सुखाची आशा बहुतेक संपलीच असें म्हणावयास कांहीं हरकत नाहीं. परंतु इंद्रियें असून देखील काम भागत नाहीं. त्यांच्या कडून सुख घ्यावयाचें असेल तर आपणांस आणखी एका गोष्टीची अत्यावश्यकता आहे. ती गोष्ट म्हणजे पैसा. आपलीं इंद्रियें अगदीं सुरक्षित आहेत परंतु पैसा नसेल तर त्यांचा कांहीं उपयोग नाहीं. " दांत है पन चने नहीं, चने है पर दांत नहीं " अशी आपली स्थिति होउन जाते. यदा कदाचित् कर्मधर्म संयोगानें दोन्हीहि साधनें अनुकूल असलीं तरी तीं सदैव सुख देणारीं नसतात. उदाहरणार्थ एकदां पोट भरल्यावर आपणांपुढे पक्वान्नांचें ताटचे ताट जरी भरून ठेविलेलें असलें तरी त्यांचेकडे आपण फिरून देखील पाहत नाहीं. कारण आपली क्षुधा शांत झालेली असते. उलट तेंच पक्वान्न ज्यास्त खाल्ल्यास विषासारखें होतात. सारांश इंद्रियजन्य सुख हें दुःखमिश्रित असून क्षणिक आहे.

आतां आनंदाचें स्वरूप कसें काय आहे तें पाहूं. अशी कल्पना करा कीं एकादा कठीन प्रश्न सोडविण्यांत आपलें मन अगदीं गढून गेलेलें आहे. अशा वेळीं जर तो प्रश्न आपल्या कडून सुटला नाहीं तर मनास वाईट वाटतें. परंतु तो जर कां आपणा कडून सुटला तर त्यापासून आपणांस जो आनंद होतो तो कांहीं

निराळाच असतो. शाळेंतील एकाद्या मुलाची गोष्ट घ्या. परीक्षा पास झाल्या बद्दल त्यास जितका आनंद वाटतो तितका एकादा गोड पदार्थ खाल्ल्यावर त्यास खास वाटत नाहीं. आपण ही परिक्षा पास झालों. ह्या परिक्षेस पुनः बसण्याची आवश्यकता आतां मुळींच जरूर उरली नाहीं असें तो म्हणतो. सांगण्याचें तात्पर्य एवढेंच कीं त्या परिक्षेच्या कटकटींतून जन्मभर मोकळें झाल्या बद्दल त्यास एका प्रकारची खात्री होऊन त्यापासुन त्यास आनंद होतो. तशाच प्रकारचा आनंद आपल्या हातून एकादें सत्कृत्य झाल्यास आपणांसहि होतो. तो आनंद शब्दांनी व्यक्त करतां येत नाहीं. ज्याचा त्यानें स्वतः अनुभव घेऊन पाहावा. त्या आनंदापासुन आपणांस एका प्रकारची शांति उत्पन्न होते व ती शांति केव्हांहि नष्ट होते नाहीं. ह्या मनाच्या शांतिच परमानंद म्हणतात. ती सुखकारी व चिरकाळ टिकणारी असते.

येणें प्रमाणें सुख व आनंद किंवा आत्मानंद अथवा परमानंद ह्यांच्या मधील भेद समजल्या वर आतां बंध व मोक्ष यांचें थोडे वर्णन करून मी हा लेख संपवितो। जगाकडे दृष्टि फेकिली असतां एकेंद्रियादि जीवा पासुन तों पंचेंद्रियादि जीवा पर्यंत आपणांस नाना प्रकारचे प्राणी आढळून येतात. परंतु अगदीं एकाच नमुन्याचे असे दोन प्राणी आपणांस क्वचितच आढळले असतील. ह्यांचें कारण काय बरें असावें ? ईश्वरानें तर ह्यांच्यांत फेरबदल केला नसेल ! पण हो अशी कल्पनाच मुळीं करावयास नको. कारण ईश्वर न्यायी आहे. एकास दुःखांत लोटणें व दुसऱ्यास सुखांत घालणें हे न्यायीपणाचें कर्तव्य नव्हे. म्हणुन ईश्वर हा आपला कर्ता नाहीं. जो तो आपल्या स्वतःचा कर्ता आहे. Man is the architect of his own self. मी म्हणजे आत्मा व पुद्गल ह्यांना संबंध होण्याचें कारण काय ? मनुष्य हा स्वभावतःच इच्छामय आहे. इच्छे शिवाय आपण कोणतेंहि कार्य करीत नाहीं. नाहीं म्हटल्यास प्रत्येक प्राण्यांत जन्मतःच कोणत्याना कोणत्या तरी प्रकारची उन्नत बुद्धि असेल. [illegible] योगानें केव्हां केव्हां [illegible] हून [illegible] महत्वाची कार्ये घडून येतात. परन्तु ही उन्नत बुद्धि [illegible] कोणा [illegible] [illegible] हि आहे. परंतु [illegible] तृष्णा व बलवत्तर आहे. जो पर्यंत [illegible] पाठीमागें तृष्णा लागली आहे तो पर्यंत आपलो [illegible] पासुन कधींच सुटका व्हावयाची नाहीं. शिवाय जो पर्यंत तृष्णा आहे तो पर्यंत [illegible] हातून कर्म हें घडलेंच पाहिजे; आणि जोपर्यंत आपली कर्मापासून मुक्तता होणार नाहीं तों पर्यंत आपणांस मोक्षहि मिळणार नाहीं. कारण "कृत्स्नकर्म विप्रमोक्षो मोक्षः" अशी तत्वार्थांत मोक्ष शब्दाची व्याख्या सांगितली आहे, करितां मुमुक्षूनीं आशापाश तोडून [illegible] होण्याची खटपट करावी. [illegible] सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, व सम्यक्चारित्र ह्या रत्नत्रयांनींच तोडतां येण्या सारखा आहे. हा पाश तोडण्यास रत्नत्रयांखेरीज जगांत कोणतेच शस्त्र समर्थ नाहीं.

सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व, सम्यक् चारित्र हे तर धर्माचे मुख्य भाग आहेतच. परंतु त्यांतल्या त्यां चारित्राचें फारच महत्व आहे. मनुष्य किती ही शहाणा असला परंतु त्याचें आचरण जर चांगलें नसेल तर त्याच्या त्या विद्वत्तेची जगांत कांहीच किंमत राहत नाहीं. जो ज्ञानानें परिपूर्ण आहे व चारित्रांत ही निष्णात आहे तोच खरा खरा महात्मा. उपदेश करणें फार सोपें आहे परंतु त्या प्रमाणें आपलें आचरण ठेवणें हें त्याहिपेक्षा शतपटीनें कठीण आहे. इंग्लीश भाषेत म्हणहि आहे की " It is better said than done " सर्व शिक्षणाचा उद्देश [illegible] आहे पाहिजे [illegible] आपल्या मार्गी अमुक लागलों [illegible] आपण सुरक्षित ठिकाणीं जाऊन पोहोंचूं [illegible] रस्त्यानें [illegible] भटकत फिरावें लागेल. [illegible] मार्ग आक्रमण करणाऱ्यांना सम्यग्दर्शन, ज्ञान, व चारित्र हे तीन त्या मार्गातले पथदर्शक होत त्यांच्या मदतीनें आपण जर वाटचाल केली तर आपण योग्य ठिकाणीं जाऊन पोहोंचूं, हें लक्षांत ठेवून प्रत्येकानें आपलें [illegible] हुमन्याचीही आत्मोन्नति [illegible] चालू ठेवावा. ॐ शान्तिरस्तु।

वालचंद मोतीराम पेठकर—मलकापूर.

प्रतिष्ठासारोद्धार।

(प्रतिष्ठापाठ हिंदी टीका सहित)

पक्की जिल्द. मूल्य २)

मैनेजर, दि० जैन पुस्तकालय—**सूरत.**

संकल्पबळ.

लखनारः—संघवी वाडीलाल मुळजीभाइ लींबडी.

" જીંદગી મિથ્યા છે " " આયુષ્ય અલ્પ છે, " " સંસારમાં શો માલ છે. " " ઝાઝું જીવવામાં શો સાર છે, " " વહેલું મોડું પણ મરવું છે. " આવા માલ વગરના અને નિરાશાના વિચારો અને સંકલ્પોએ જીંદગીના મહત્વને ઉતારી પાડવામાં તથા તેની અલ્પતામાં ઉમેરો કરેલો છે. જીંદગી ટુંકી થવાનાં કારણોમાં અયોગ્ય ખાનપાન, આહારવિહારાદિ નિયમોનું ઉલ્લંઘન, સાંસારિક હાનિકારક વ્યવહારો અને ઉત્પન્ન થતા રોગો ઇત્યાદિ અનેક કારણોની અત્યાર સુધી વિદ્વાન ડૅાક્ટરો અને વૈદ્યો ગણના કરતા આવ્યા છે, પણ એ જીંદગી ટુંકી થવાનું એક બીજું કારણ ગુપ્તપણે પોતાનો જબરો મારો ચલાવે જાય છે તે આપણા લક્ષમાં નથી. એ કારણ મનનો સંકલ્પ છે. સમજણા થઇએ છીએ ત્યાંથીજ મૃત્યુના ભયની અને જીંદગી વ્યર્થતાની વાતોના સંકલ્પો આપણા મન સાથે બંધાવા માંડે છે. ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુના ભણકારા આપણા બીકણ અને બાયલા બનેલા મનને ભડકાવે છે. " કાલની કોને ખબર છે, કાળનું ચક્ર માથે ફર્યા કરે છે, જીંદગી ટુંકી અને અસાર છે. " આવી આવી બાયલી ફીલસુફી (નીતિ) અને ફોક ડહાપણથી લોકો નિર્માલ્ય, બાયલા અને પુરુષાર્થહીન થયા અને સમજણ આવ્યાની સાથેજ આપણામાં આવા હાનિકારક અને વિનાશકારક સંકલ્પો બંધાવા ગયા. એ સંકલ્પો બંધાતા ગયા અને ઉત્તરોત્તર વારસામાં મળતા ગયા અને ક્રમેક્રમે એ સંકલ્પનું બળ વધતું ગયું, તે એટલે સુધી કે હાલના ઉગી નીકળતા સ્ત્રી કે પુરૂષના અંતઃકરણમાં પણ સામાન્યતઃ નિરાશાના બાયલા વિચારો સ્ફુરી નીકળે છે, અને તે એ કે મારે

લાંબુ જીવવાનું નથી; બહુ તો ૫૦ કે ૬૦. આજના વખતમાં પચાસ કે સાઠ વર્ષ જીવે તે તો ભાગ્યશાળી! આવી રીતે તેઓ સંકલ્પ કરી બેઠા હોય છે અને મૃત્યુના જાસુસોને તે આ દુષ્ટ મર્યાદામાં ઉભેલા દેખતાં હોય તેમ તેઓ મૃત્યુની વાટજ જોઇ રહેલાં હોય છે.

માણસના મન ઉપર સંકલ્પબળ મોટી અસર કરે છે અને કાચી વયના માણસોના મન ઉપર તેની જબરી અસર થાય છે. એક બાળકના મન ઉપર બચપણથી જેવા સંસ્કારો અને સંકલ્પો તેમનામાં પ્રત્યક્ષ દેખાશે તે સંસ્કારો અને સંકલ્પોનાજ તેઓ બળીદાન અથવા ભોક્તા થશે. એક બાળકને બચપણથીજ નિરંતર ભય બીકણપણાની વાતો કરો તો તેનું પરિણામ શું આવશે? તે નક્કી બીકણ અને બાયલું થવાનું. મોટપણે પણ બીવાના અથવા ભય પામવાના પડેલા સંસ્કારો જતા નથી, એવીજ રીતે એક બાળક પાસે ભયની કે બીકની વાતજ નહિ કરતાં, જો તેની પાસે નિરંતર બહાદુરીની, શૂરવીરપણાની અને પરાક્રમનીજ વાત કરો તો તેનું પરિણામ અવશ્ય એવું આવશે કે તે બાળક મોટું થતાં બહાદુર અને પરાક્રમી થશે. હથિયાર લઇ લડાઇના મેદાનમાં ઉતરી પડવાને માટે વણિકને ગમે એવી લાલચ, ઇનામ કે પગાર આપશો તોપણ તે જવાની હિંમત કરશે નહિ, અરે હથિયાર દેખીનેજ ભડકશે; પણ એક રજપુત કોળી કે ભીલનો નાનો છોકરો પણ હથિયાર પકડવાને તૈયાર થઇ જશે, તેનું શું કારણ? વણિકને તે જાતના સંસ્કાર નથી, અને રજપૂત વગેરેને તેવા સંસ્કારો અને સંકલ્પો વારસામાંજ મળેલા છે. કેટલાક માણસો અમુક કાર્યને માટે પોતે લાયક છતાં પોતે પોતાનાજ મનથી પોતાને નાલાયક માની બેસે છે, અને પોતામાં નાલાયકનો દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે જેથી તે હમેશાં એ કાર્યને માટે નાલાયકજ રહે છે. મારામાં કાંઇ માલ નથી એવું માનનારાઓ હમેશાં માલ વગરનાજ રહે છે, અને જે એવો સંકલ્પ કરે છે કે અમુક કામ હાથ ધરીનેજ તે પાર પાડવું છે અને તે કામ કરવાને હું સંપૂર્ણ લાયક છું તથા તેમ હું કરીશજ. તે માણસ તે કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ કરે છે. આ સંકલ્પબળને સારાં કાર્યોમાં જોડો તો સારાં કાર્યો થશે, નઠારાં કાર્યોમાં જોડો તો નઠારાં કાર્યો પણ થશેજ. હું રોગી છું, મારામાં કંઇ શક્તિ નથી, અને મારે ઝાઝું જીવવું નથી, એવા સંકલ્પો કરનારો માણસ સદા રોગીજ રહે છે, સદા અશક્તજ હોય છે અને થોડું જીવે છે. એથી ઉલટું, જે દૃઢ સંકલ્પી માણસ પોતાના મનમાં એવો દૃઢ સંકલ્પ કરે છે કે, મને કંઇ રોગ છેજ નહિ, હું સંપૂર્ણ સશક્ત અને સુખી છું અને મારે મરવુંજ નથી, તે માણસ સદા નિરોગીજ છે, બળવાન રહે છે અને લાંબો કાળ જીવે છે. સંકલ્પબળનો મહિમા ઘણો મોટો છે અને યોગવિદ્યાએ બળની સિદ્ધિ થાય છે. અમુક નિયમ કે નિશ્ચય ઉપર મનનો નિગ્રહ તેનું નામ યોગ છે, અને એવું માનસિક બળ અથવા નિગ્રહબળ ગમે તે પ્રકારે પ્રાપ્ત કરે તે યોગી છે. આ બળ પ્રાપ્ત કરવા માટે ખાસ કરીને ભગવાં પહેરવાની જરૂર પડતી નથી, ઊંડા ભોંયરામાં જઇને સમાધિ ચડાવવાની જરૂર નથી અથવા પ્રાણાયામ કરીને શ્વાસ ઘુંટવાની પણ ખાસ કરીને જરૂર નથી. અલબત્ત તે બધા મનનો નિગ્રહ કરવાનાં સાધનો છે ખરાં, પણ એ સાધનો વિના પણ ઘણાક વ્યવહારી માણસો પોતાના સંકલ્પ બળ અને મનોબળથી યોગીના જેવું કાર્ય કરવાને સમર્થ થયા છે, એટલુંજ નહિ પણ સંકલ્પ બળથી અને એ સંકલ્પના પ્રતાપથી ઘણા દીર્ઘાયુ ભોગવવાને પણ ભાગ્યશાળી થયા છે.

(લેખક-લલિતાબાઇ, શ્રાવિકાશ્રમ, મુંબઇ)
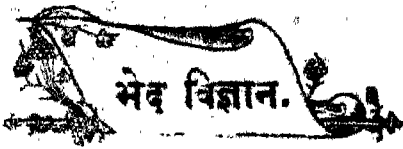
ભેદ વિજ્ઞાન=ભેદ એટલે પરસ્પર એક બીજામાં મળેલી ચીજોનું પૃથક્કરણ એટલે ભિન્ન ભિન્ન કરવું અને વિજ્ઞાન=એટલે વિશેષ જ્ઞાન, અર્થાત્ કોઇ પણ વસ્તુમાં અનેક વસ્તુ મળી હોય તેને નયની યુક્તિથી સ્પષ્ટ જાણવું તેને ભેદ કહે છે; જેવી રીતે તલમાં તેલ મળેલું છે તેને ઘાંચી જુદું કરી દે છે. વળી આપણે પણ એનો અનુભવ કરવાથી માલમ પડે છે; તેમજ લાકડામાં અગ્નિ ગુપ્ત રહેલી છે તેનું સંઘર્ષણ કરવાથી સાક્ષાત્ અને અનુભવથી પરોક્ષ અગ્નિ અને લાકડાનું પૃથક્પણું આપણને માલમ પડે છે તથા દૂધમાં પાણી મળેલું છે તેપણ આપણે જુદું જાણી શકીયે છિયે તેમજ ઉના પાણીમાં ગરમપણું અગ્નિના સંબંધથી છે અર્થાત્ ગરમ પાણીમાં ગરમ ગુણ પાણીનો નથી પણ અગ્નિનો છે એ આપણે ભેદ વિજ્ઞાનથી જાણી શકીયે છિયે.

આપણી **વર્તમાન અવસ્થા** એટલે મનુષ્યગતિ શરીરધારી જીવની અવસ્થા જીવ અજીવનું મિશ્રણરૂપ મનુષ્યપણું છે. **જીવનું સ્વરૂપ** નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શનમયી, આનંદરૂપ અવિનાશી, અમૂર્તિક સ્વસંવેદનરૂપ છે. અજીવ દ્રવ્ય પાંચ પ્રકારનાં પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, અને કાળ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ રસ, બે ગંધ, અને પાંચ વર્ણ એ પુદ્ગલના ગુણ છે, એ પુદ્ગલને છોડીને બીજા કોઇ દ્રવ્યમાં કદી પણ રહેતા નથી. પુદ્ગલ સાથે એ ગુણોનો અવિનાભાવી સંબંધ છે. જીવ અને પુદ્ગલને ચાલવામાં ઉદાસીપણે સહાયતા કરનાર તે ધર્મદ્રવ્ય અને જીવ પુદ્ગલને ઉભા રહેવામાં સહાયતા કરે તે અધર્મ દ્રવ્ય, સર્વ દ્રવ્યને અવકાશ એટલે જગ્યા આપનાર તે આકાશ દ્રવ્ય અને વસ્તુની નવજુની અવસ્થા કરનાર કાળ દ્રવ્ય છે. આ પાંચે દ્રવ્ય જડ હોવાથી એમાં જ્ઞાન, દર્શન, અવિચલ સુખ કે આનંદ કાંઇ પણ નથી.

વ્હાલી બ્હેનો! તથા બંધુઓ, અનાદિ કાળથી તમારો આત્મા કર્મોથી બંધાયલો છે. એ કર્મો ઘડીમાં હસાવે છે અને ઘડીમાં રડાવે છે; જ્યારે પુણ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે આપણે ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી આપણે સુખ માનીયે છિયે પરંતુ એ સુખ નિત્ય નથી કારણ પુણ્ય હમેશા એક સરખું રહેતું નથી. સંસારમાં સર્વ પરપદાર્થ ક્ષણક્ષણમાં પર્યાય અપેક્ષા નાશ થાય છે એમ જાણીનેજ તીર્થંકરોએ મહાન ઋદ્ધિ છોડી અને ભેદ વિજ્ઞાન દ્વારાએ અવિચલ આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ કરી. જ્યારે પાપોદયનું જોર આપણા પવિત્ર આત્મા પર ચઢાઇ કરે છે ત્યારે આપણે મા, બાપ, ભાઇ, વિગેરેની તથા અન્ય જનોની શરણની આશા રાખીએ છિયે પણ એ આશાથી કાંઇ પણ લાભ થતો નથી, પરંતુ ઉલટું દર્શનમોહની કર્મ મજબુત થાય છે તેથી સુખકર શરણ નિશ્ચયથી આપણા આત્માનું ગ્રહણ કરવું જોઇએ. આ પંચ પરાવર્તનરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં કરતાં જીવને કઇ પણ શાંતિ મળી નહીં તો સત્ય સુખશાંતિના ઇચ્છક બ્હેનોએ તથા બંધુઓએ **આત્માનુભવથી** શાંતિ મેળવવી જોઇએ?

આ જીવ એકલો આવ્યો છે અને એકલો જવાનો છે. એકલાને કર્મફળ ભોગવવાં પડે છે માટે આપણા સંબંધીઓને માટે આપણે અન્યાય કરવો નહિ કારણકે એનું ફળ આપણે એકલાનેજ ભોગવવું પડે છે. હંસ જેમ પોતાની ચાંચવડે દૂધ અને પાણી પૃથક કરી નાંખે છે તેમજ આપણે પણ આત્મરૂપી હંસની ભેદ વિજ્ઞાનરૂપી ચાંચ અંતરંગના કર્મરૂપી પડદામાં નાંખીને જીવ અને પુદ્ગલ પૃથક્ કરી દેવા જોઇએ. મિથ્યાત્વ, અવિરત, કષાય, અને યોગ દ્વારા કર્મનું આવવું થાય છે તે દુઃખદાયી છે
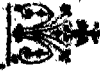
માટે એ આસ્રવને રોકવાનો ઉપાય શોધવો જોઇએ. એનો સાચો ઉપાય આત્મ સ્થિરતા સિવાય બીજો કાંઇ નથી. જ્યાં સુધી કર્મોનો ઉદય વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી પૂર્ણ સુખ મળતું નથી માટે ધીરે ધીરે કર્મનો નાશ કરવો જોઇએ. કર્મ ત્રણ પ્રકારના છે. **ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ** અને **નોકર્મ.** ભાવકર્મ, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, માયા, અને લોભરૂપ વિકારી ભાવને કહે છે એ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, પણ મોહની કર્મના કારણથી થાય છે. **દ્રવ્યકર્મ** જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદની, મોહની, આયુ, નામ, ગોત્ર, અને અંતરાય આ આઠ છે.

જ્ઞાનાવરણ આત્માના જ્ઞાનગુણને પ્રગટ થવા દેતું નથી. **દર્શનાવરણ** આત્માના દર્શનગુણને પ્રગટ થવા દેતું નથી. **વેદની** ક્ષણીક સુખ દુઃખનો અનુભવ કરાવનાર છે, **મોહની** કર્મ સત્યાર્થ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા દેતું નથી અને પરપદાર્થમાં રાગદ્વેષ કરાવે છે. **આયુ** જીવને શરીરરૂપી જેલમાં રોકી રાખે છે. **નામ** કર્મ નાના પ્રકારના શરીરના આકાર બનાવે છે. **ગોત્ર** નીચ કુલમાં જન્મ ધારણ કરાવે છે. **અંતરાય** કર્મ આત્મબલમાં વિઘ્ન નાખે છે. નોકર્મ ઔદારિક, વૈક્રિયક, અને આહારક શરીરની રચના કરે છે. આ ત્રણે પ્રકારના કર્મોથી આત્મા વ્યવહારનયથી બંધાયલો છે એમ કહેવાય છે, પણ ખરું જોતાં શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્મા બંધાયલો નથી. જેવી રીતે એક ગાગરમાં લાડવા ભરેલા છે અને તેમાંથી આપણે આપણા હાથમાં લાડવા લઇને કાઢવા જઇએ તો તે આપણા હાથમાં લાડુ હોવાથી હાથ ગાગરમાંથી નીકળતા નથી તેને જો એમ માનવામાં આવે કે એ ગાગરે અમને બાંધી લીધેલાં છે તો તે ખોટું છે તેમજ કર્મથી શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આપણે બંધાયલા નથી, પણ આપણી માન્યતા એવી થઇ રહી છે કે બંધાયલા છિયે, તેથીજ એ માન્યતા આપણને દુઃખ દે છે. આપણો આત્માજ આપણો લોક અર્થાત્ જોનાર છે. બીજો કોઇ પર પદાર્થ લોક નથી કારણ કે તેમાં દર્શનનો ગુણ નથી. બ્હેનો ! આ જીવે અનેક પર્યાય પ્રાપ્ત કરી, કોઇ વખત રાજાનો હોદ્દો મળ્યો, સંસારમાં રૂલાવવાવાળું કુજ્ઞાન પણ અનેક વાર પ્રાપ્ત થયું, તેમાં આપણે હોશિયાર કહેવાયા તેમાં કાંઇ પણ દુર્લભતા નથી, પણ સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન થવું દુર્લભ છે, તે મેળવવાની કોશીષ કરવી જોઇએ.

વ્હાલી બ્હેનો ! તથા બંધુઓ ! અમે અને તમે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં કર્મોથી બેજાર થઇ રહ્યા છીએ; એ કર્મ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી પૂર્ણ સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એ ત્રણ કર્મનું મૂલ કારણ દ્રવ્ય કર્મ છે માટે દ્રવ્ય કર્મને નાશ કરવાનો સાચો ઉપાય સ્વરૂપ લાભ છે તેને પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ કારણ કે સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિથીજ સુખ શાંતિ મળે છે અને સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ આત્માનુભવથી થાય છે આત્માનુભવ ભેદ વિજ્ઞાનથી થાય છે જેવી રીતે અમૃતચંદ્રસુરીએ સમયસારમાં કહ્યું છે—

श्लोक—

भेदज्ञानोच्छलनकलनाच्छुद्धतत्वोपलम्भा-
द्रागग्रामप्रलयकरणात्कर्मणां संवरेण ।
बिभ्रत्तोषंपरमममला लोकमम्लानमेकम्
ज्ञानं ज्ञाने नियतमुदितं शाश्वतो द्योतमेतत् ॥

અર્થાત્ **ભેદ જ્ઞાન**ના ઉછળવાના અભ્યાસથી શુદ્ધાત્મતત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને શુદ્ધાત્મ ભાવની પ્રાપ્તિથી રાગાદિ, ગ્રામનો પ્રલય થાય છે અને રાગાદિ ગ્રામના પ્રલયથી કર્મનો સંવર થાય છે અને સંવરથી ઉત્કૃષ્ટ સંતોષને ધારણ કરનાર, નિર્મલ, પ્રકાશવાન્, કલુષતા રહિત શાશ્વત ઉદ્યોતમાન આ એક જ્ઞાન તે નિશ્ચલપણે જ્ઞાનમાં પ્રગટ થાય છે.

આવું સર્વોત્કૃષ્ટ અને પૂર્ણ સુખનું મૂલ જે ભેદ વિજ્ઞાન તેને સર્વે શ્રાવક શ્રાવિકાએ એકાંતમાં સામાયક દ્વારાએ વિચાર કરવાથી અથવા ધ્યાનથી પ્રાપ્ત કરી લેવું જોઇએ, તેને માટે પહેલાં સર્વે બ્હેનોએ અક્ષરજ્ઞાન કરીને આધ્યાત્મિક ગ્રંથ વાંચીને સમજી શકાય તેવી

બુદ્ધિનો વિકાશ કરવો જોઇએ. કેટલીક બ્હેનોનું એમ માનવું છે કે સ્ત્રીઓને ક્યાં કમાવા જવું છે એમ કહીને અભણ રહે છે, પણ બ્હેનો! જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કાંઇ ફક્ત પૈસા કમાવાને માટેજ નથી, પણ આપણે સાચું સુખ મળે તેને માટે છે માટે કોઇ પણ બ્હેનોએ અભણ રહેવું નહીં, પણ ભણી ગણી અધ્યાત્મિક ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરવો અને તે દ્વારા એ સર્વેસુખનું મૂલ ભેદ વિજ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત કરીલેવું જોઇએ અથવા અધ્યાત્મિક પૂજન કરીને જન્મ સફળ કરવો જોઇએ.

કારણકે ભેદ વિજ્ઞાનથી વર્તમાનમાં સુખ-શાંતિ, અનુભવાય છે, આત્મવીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે, મનુષ્યમાં ઉંચ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ દુઃખનું મૂળ કારણ કર્મ તેનો ધીરે ધીરે નાશ થતો જાય છે. માટે સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેએ મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવાને ભેદ વિજ્ઞાન કરવું જોઇએ. એનેજ માટે બાળમાં શ્રાવિકાના બાર વ્રતો પાળવાં જોઇએ તથા બાર પ્રકારે તપ તપવાં જોઇએ તથા શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ, જેવી રીતે નેમીચંદ્ર મુનિએ દ્રવ્ય-સંગ્રહમાં કહ્યું છે—

ગાથા.

तवसुदवदवं चेदा ज्झाणरह धुरंधरो हवे जम्हा।
तम्हा तत्तियणिरदा तल्लद्धीए सदा होह॥

ભાવાર્થ—તપ શ્રુત અને વ્રતનો ધારી આત્મા ધ્યાનરૂપી ધુરાને ધારણ કરી શકે છે તેથી તમે પણ ધ્યાનની પ્રાપ્તિને માટે તપ, શ્રુત અને વ્રતમાં રત રહો. મારી કેટલીક વિધવા બ્હેનો વૃથા સમય બરબાદ કરે છે, તેઓએ જાણવું જોઇએ કે અમને ભેદવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો છે, માટે એ સુઅવસરમાં જેમ બને તેમ તપદ્વારા, જ્ઞાન દ્વારા, ધ્યાનદ્વારા, અથવા તો કોઇ પણ પ્રકારથી ભેદવિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી લેવી, ભેદવિજ્ઞાન-માંજ કાંઇ આપણે આખો દહાડો નિર્ગમન થઇ શકતો નથી તો શેષ સમય પરોપકારમાં વિતાડવો જોઇએ.

અંતમાં મારૂં કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે આપણે સર્વ બ્હેનોએ તથા બંધુઓએ ભેદ-વિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ અને તે દ્વારા આપણા આત્મામાં કેટલે અંશે રાગ દ્વેષ ભળેલા છે તેનું નિરાકરણ કરવું જોઇએ અને રાગ દ્વેષને હેય જાણીને તેથી રહિત થવાની કોશીષ કરવી જોઇએ અને એને માટે વ્રત પાળવાં જોઇએ. સ્વાધ્યાય કરવો જોઇએ, તપ તપવા જોઇએ, તથા બીજા નિયમને પાળવા જોઇએ. શેષ સમય ખાસ કરીને વિધવાઓએ પરોપકારમાં નિર્ગમન કરવો જોઇએ, જેથી આલોકમાં સુખ શાંતિ યશ મળે અને પરલોકમાં શુભગતિ મળે તથા પરંપરાય મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિ થાય. અંતમાં મારી બ્હેનોનું નુતન વર્ષ સુખદાયી અને પરોપકાર કાર્ય કરવામાં ઉત્સાહી નિવડો એવી ભાવના ભાવીને લખવું બંધ કરૂં છું.

अनुनयाष्टक।

(गज़ल)

हमरी दशा है क्या अब, जिनवर! जरा निहारो,
हमरे कलेश अब ये, कृपया जरा हटा दो ॥१॥
आपसमें भाई बन्धु, बहु डाह कर रहे है,
शुभ ज्ञान मन्त्रसे अब, शुभ ऐक्यको बढ़ा दो ॥२॥
बिन ऐक्यके न होगा, उद्धार अब हमारा,
इस ही से यह विनय है, प्रभु! एकता बढ़ा दो ॥३॥
अज्ञानकी अन्धेरी, मन खूब छा रही है,
शुभ-ज्ञानका दिवाकर, हृदयमे अब लगादो ॥४॥
अरु काम-क्रोधने भी, हमको सता रखा है,
करके कृपा हमोपर, "मद-द्रोह" को भगादो ॥५॥
अधर्मकी अन्धेरी, चहुँ ओर छा रही है,
अधर्म-तममें जल्दी, धर्मेन्दु जग-मगादो ॥६॥
"आपसमें भाई हम सब, शुभ-प्रेम करना सीखें,"
प्रभु वीर! सब हृदयमें, इस मन्त्रको जगादो ॥७॥
आखिर विनय "प्रवासी" करता प्रभो! यही है,
शुभ नाम 'वीर जिनवर' सबके हृदय लगादो ॥८॥

प्रवासीलाल वर्मा—सूरत।

આરોગ્યમાં પ્રથમમાં પ્રથમ જરૂર બ્રહ્મચર્યની છે. આજકાલ આપણા સમાજમાં બાલ લગ્ન વધી પડવાથી નાની ઉમ્મરમાં બાલક અને બાલકીઓ અપક્વ વીર્યને નિરર્થક ફેંકી દે છે, તેથી ૪૦ વર્ષની ઉમ્મરે પહોંચવાં પહેલાં તેમના શરીર ખોખા થઇ જાય છે અને મનની યાદ-શક્તિ અને તર્કશક્તિ કમી થઇ જાય છે.

બાલ લગ્નથી જો કે આપણો સમાજ સામાન્ય રીતે સારૂં બ્રહ્મચર્ય પાલી શકયો નથી પરન્તુ તેથી. પણ વધારે માઠી અસર દુષ્ટ સંસ્કારને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનું મુખ્ય કારણ આપણી અજ્ઞાનતા છે.

બાળક જ્યારથી જન્મે છે ત્યારથી પોતાના મગજ ઉપર દરેક પુદ્ગળની અસર લેતું જાય છે અને માબાપોનું જે અસભ્ય વર્તન, વાણીમાં અથવા ચારિત્રમાં જુએ છે અને સાંભળે છે તે તાજા મનથી સહેલાઇથી લાંબા કાળ સુધી યાદ રાખી મૂકે છે અને તેજ પ્રમાણે ઘણી વખત વર્તે છે. આપણને જો તપાસીને જોવાની ટેવ હશે તો જણાશે કે, આપણે જેવા માઠા અથવા સારા બોલ દરરોજ બોલતા હોઇશું તેવાજ સારા અથવા માઠા બોલ બોલવાની બાળકને ટેવ પડશે. ટુંકમાં બાળક જો કે પહેલાં આઠ વર્ષમાં બોલી શકતું નથી, ભણી શકતું નથી તેમજ કાંઇ પણ કામ કરી શકતું નથી તે છતાં પણ ઘણું જ્ઞાન મેળવે છે માટે આ સ્થિતિમાં ઉચ્ચ જ્ઞાન આપવા માબાપોએ ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ. એટલે બાલકની સન્મુખ વિષયની વાત અથવા ઇસારા ઇત્યાદિ પણ થવા પામવા દેવું જોઇએ નહીં જો આમ ન બને તો આપણે મોટી ઉમ્મરે તેના લગ્ન કરીશું તોપણ તેથી વિશેષ કાંઇ ફાયદો થવાનો નથી કારણ કે જેવું તે પંદર અથવા સોળ વર્ષની વયે સમજણ શક્તિ અને સામાન્ય કામ કરવાની અથવા વિચારવાની સ્વતંત્ર શક્તિ પામશે કે તરતજ તેના વિષયના સંસ્કાર જાગૃત થશે અને સમય આવે દુષ્ટ વાસનાનો ભોગ કરશે અને કુમાર્ગે ચઢશે.

વીર્ય ખાલી થવાના અનેક માર્ગ છે. સ્ત્રીનો શારીરિક સંભોગ; સ્ત્રીનો માનસિક સંભોગ, જાગૃત અથવા સ્વપ્નાવસ્થામાં હાથરસ, પુરૂષ સંભોગ ઇત્યાદિ અનેક રીતે વીર્ય નષ્ટ પામે છે.

જ્યારે જ્યારે આપણા મનમાં આ વાસના ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણી આજુ-બાજુએ શું થાય છે તે ભૂલી જઇએ છીએ, માન મર્યાદા બાજુ ઉપર મૂકીએ છીએ, શરીર ધ્રુજે છે, રોમાંચ અનુભવીએ છીએ, ટુંકમાં દારૂડીઆ અને ગાંડા માણસ એ બે જાતના મનુષ્યો એક વ્યક્તિમાં રજુ થાય તોપણ કામાંધ માણસ જે સ્થિતિ અનુભવે છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે એમ નથી. ટુંકમાં પુરૂષ, મનુષ્યત્વ ગુમાવી દેછે, સ્ત્રી કરતાં પણ શારીરિક અને માનસિક બળમાં તે સમયે નબળો બને છે અને પશુની માફક જોરજુલમથી વાસના નષ્ટ કરવા મથે છે.

વાસના નષ્ટ થયા પછી ગાત્રો શિથિલ થઇ જાય છે, શક્તિ મંદ પડી જાય છે, પસ્તાવો થાય છે, બુદ્ધિ અને બાકી બધી ઇન્દ્રીયો બ્હેર મારી જાય છે અને ઘણીવાર સુધી બેચેન રહે છે.

વિષયસેવનથી માણસને માનો કે એક અનહદ સુખ એક ક્ષણ માટે થાય છે પરન્તુ અનહદ દુઃખ ત્રણ અથવા છ કલાક સુધી અનુભવવું પડે છે; જે મનુષ્ય વિચારશીલ હશે, જેને શારિરીક અને માનસિક બલની કિંમત જણાઇ હશે, જેનાં બીજાં અલૌકિક સુખનો સ્વાદ આખ્યો હશે, જેને ગાંડા થવા

કરતાં (rational) રહેવું વધારે પસંદ પડતું હશે તેને આ રતિ ભર સુખના ભોગ માટે આટલો બધો મ્હોટો વ્યય કરવો ઉચિત નહીં લાગે અને તેના સેવનથી દૂર રહેશે.

સ્ત્રી પુરૂષના પ્રેમમાં પણ ઘણો મોહ છે કારણકે પ્રેમનું સ્થૂળ સ્વરૂપ સેવા છે. અને જ્યાં જ્યાં આદર્શ પ્રેમ છે ત્યાં ત્યાં મોહ ઓછો હોવો જોઇએ અને સેવાના રૂપમાં બદલાઇ જવો જોઇએ. કારણકે જેને બારીકાઇથી જોવાની ટેવ પડી હશે તેને જણાશે કે બાહ્ય શરીર પણ આપણને ઘણા જોરથી આકર્ષે છે અને તે પણ સ્વભાવિક છે. બાહ્ય શરીરથી આકર્ષાઇ જવાય તો તેનો કાંઇ બાધ નથી પરન્તુ પ્રેમનું કાર્ય સ્વરૂપ સેવા છે અને વિષયવાસના અથવા શારીરિક ભોગો નથી.

કોઇ પુછે કે તો સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી પુરૂષની જોડ કેમ હશે? લગ્નની ગાંઠ કેમ સંસારમાં બંધાય છે, અને વિષયસેવન ન હોય તો પ્રજોત્પત્તિ કેમ થાય અને સૃષ્ટિ કેમ વધે? આ બધા પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઇ શકે એમ છે.

મનુષ્યનું આધ્યાત્મિક બંધારણ બે ભાગનું બનેલું છે-એક તો સ્થૂલ અને બીજું સુક્ષ્મ. સ્થૂલ ભાગ મનુષ્યમાં દેખાય છે અને કોમળ ભાગ ગૌણ રહે છે; જ્યારે સ્ત્રીમાં ઉલ્ટું ઘડાણુ છે પરન્તુ બેના સંલગ્નથી એક આખું કાર્ય પેદા થાય છે એટલે કે ટુંકમાં સૃષ્ટિની સંપૂર્ણતા બે જાતની સૃષ્ટિ અથવા સ્ત્રી અને પુરૂષની સૃષ્ટિની સંપૂર્ણ થાય છે. આ સામાન્ય સ્પષ્ટિકરણ છે, પરન્તુ ઉત્પત્તિનો પ્રશ્ન આપણાથી સંપૂર્ણ રીતે ચર્ચી શકાય નહીં.

લગ્નની ગાંઠથી બંધાવાનાં કારણ અનેક છે. માણસ એકલો દરેક જાતની પ્રવૃત્તિ આદરી શકે નહીં અને આદરે તો ઘણુજ થોડા પ્રમાણમાં અને કેટલીક જાતની પ્રવૃત્તિ તો જીવનના આધાર માટે દરેકને ખાસ અગત્યની હોય, તો ત્યાં પણ કામની વહેંચણી થાય તો ઠીક અને તેથીજ સ્ત્રી પુરૂષ સ્થૂલ રૂપમાં જોડાય છે. લગ્નનું ઉંડું સ્વરૂપ સ્ત્રીને મિત્ર તરીકે સ્વીકારવાનું છે. મનુષ્ય એકલો હોય તો, તે ઘણો વખત સુખ અને દુઃખનો બોજો ઉઠાવી શકતો નથી, જેમકે માંદગી ઇત્યાદિ, અથવા સુખના વખતમાં, અર્થલાભ વિગેરે અને તે વખતે અને ખાસ કરીને દુઃખના વખતમાં, મિત્ર તરીકેનું કામ સ્ત્રી સારે છે. ટુંકમાં સ્ત્રીમાં મિત્ર કરતાં વધારે હું કાંઇ પણ જોવા જેવું હોય તેમ માનતો નથી. મિત્રને જેટલા પ્રેમથી, જેટલી સેવાથી અને જેટલા માનથી બોલાવીએ છીએ તેટલુંજ પત્નીને આપવું ઘટે છે.

એ વાત સત્ય છે કે કુદરતજ આપણને વિષયનો ભોગ શિખવે છે. પરન્તુ વિષયનો ભોગ, ફક્ત સુખ ભોગવવા માટે નહી પરન્તુ જેમ કોઇ કીર્તિ અથવા અમર નામ મેળવવા માટે તરવારથી યુદ્ધમાં લડતો હોય અને પરમાર્થિક જોસ્સાથી સ્વાર્થ ભોગ આપતો હોય તેમ વિષય સેવનમાં, પ્રજોત્પત્તિ કરી અમર નામ કરવાની ઉચ્ચ લાલસા હોવી જોઇએ અને તે માટે વીર્ય રૂપી બન્ને વ્યક્તિએ ઉચ્ચ સ્વાર્થ ભોગ આપવો ઘટે છે. વિષય સેવન, રતિસુખ સ્વાદ માટે નથી પરન્તુ Landable ambition તૃપ્ત કરવા માટે છે અને તે માટેજ વીર્યનો ભોગ આપવો ઘટે છે.

હવે જો બદ્ધ વીર્યવાન્ ત્રીશ વર્ષનો યુવક હોયતો તેને બદ્ધ વીર્યવતી વીશ વર્ષની પત્ની સાથે, ત્રણ વખત ભોગ કરવાથી સંતાન પ્રાપ્તિ થાય છે. કારણકે આ ઉમ્મરે બન્નેના વીર્ય ઘણાં તાકાતવાન્ અને ઉમદા વાતાવરણવાળાં નાડીમાંથી નિકળેલાં હોય છે અને તેથી સંતાન પણ એક દિવ્ય વીર બચ્ચું જન્મ ધારણ કરે છે. એનું દૃષ્ટાન્ત સિંહ છે. સિંહ ફક્ત સિંહણ સાથે વર્ષમાં એકજ વખત ભોગ ભોગવે છે અને સંતાનને જન્મ આપે છે.

વારંવાર સ્ત્રી સેવનથી અને તે પણ અપરિપક્વ દશામાં સેવવાથી, ઘણો ભોગ આપવો પડે છે. કારણ કે એક વખત ભોગ ભોગવવાથી

એક પણ ખોરાક ખાવાથી જેટલી તાકાત મળી હોય તે હોમાઇ જાય છે. અનેક વ્યાધિઓ જેવીકે, ચાંદી, પરમીઓ ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન થાય છે; ચાદશક્તિ અને મગજ શક્તિ ઘટે છે અને આયુષ્ય ટુંકું થાય છે.

બ્રહ્મચર્યના સેવન માટે સાત્વિક અને શુદ્ધ ખોરાકની જરૂર છે. ઉચ્ચ સંસ્કાર તથા કેળવણી, સ્ત્રીનો અસંગ, એકાન્તનો અભાવ, એ ખાસ સાધવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. ઉપરાંત વિષય વાસના ઉશ્કેરે એવા વાંચન, તથા શ્રાવ્ય અથવા દૃશ્ય નાટક અથવા સીનેમાનું સેવન પણ અયોગ્ય છે. માનસિક સંયમની ટેવ એ બ્રહ્મચર્યનું હૃદય છે. થોડી ઉંઘ અને શારીરિક વ્યાયામ અને ખોરાક એ સાધક ઉપાયો છે.

બ્રહ્મચર્ય સ્વરૂપ વર્ણન.

ટુંકમાં હવે આપણા શાસ્ત્રોમાં બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ શું આપ્યું છે તે જણાવીશું.

स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ।
संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ॥
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् ॥ એટલે

પૂર્વ વિષય સ્મરણ, વિષય સ્તુતિ, (શ્રાવ્ય, અને વાચ્ય) વિષયવિહાર, વિષય પ્રેક્ષણ (ચિત્રમાં, નાટકમાં સીનેમામાં, અને સંસારમાં), વિષયવાદ, વિષય વિચારો, વિષય ભોગના નિશ્ચયો, વિષયમાં પ્રવૃત્તિઓ, એ અષ્ટ પ્રકારનું મૈથુન છે અને એનાથી એ આઠમાંથી વિરત બનવું એનું નામ બ્રહ્મચર્ય છે. એટલે બ્રહ્મચર્ય કોઇ બાહ્ય વસ્તુ નથી કે જે આપણી પાસે નથી અને મેળવવા જવાની છે પરન્તુ આપણી પાસે એ શક્તિ રહેલી છે અને તેથી બ્રહ્મચર્યની વ્યાખ્યા નકારમાં રાખેલી છે. એમાં ઉપાયનો પણ સમાવેશ થાય છે અથવા આપણા મોક્ષ શાસ્ત્રમાં પણ બ્રહ્મચર્ય પાળનારને પાંચ અતિચાર નડે છે એમ બતાવ્યું છે.

स्त्रीरागकथाश्रवणतन्मनोहराङ्गनिरीक्षणपूर्वरतानुस्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारत्यागाः पञ्च ।

અને એ પાંચ અતિચાર સ્ત્રીમાં મોહ ઉત્પન્ન કરે એવી કથાઓનું શ્રવણ, તેના સુંદરાંગોપાંગનું નિરીક્ષણ, પૂર્વે ભોગવેલા રતિ સુખનું સ્મરણ, વિષયપોષક રસનું સેવન, અને શરીરને મોહથી શણગારવું એ પાંચ જાતની ક્રિયામાંથી વિરક્ત થવાથી બ્રહ્મચર્યની ભાવના સ્થિર થાય છે (तत्त्वार्थे भावनाः पञ्च पञ्च)

ઉપરોક્તિથી જણાશે કે આપણા શાસ્ત્રોમાં પણ બ્રહ્મચર્યને ઘણુંજ અગત્યનું પદ આપેલું છે. એ શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ત્રણે બાબતોની મોટી સિદ્ધિ માટે ખાસ અગત્યનું છે. વિદ્યાર્થીઓમાં ખાસ એની આવશ્યકતા હોવી જોઇએ કારણકે બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથીજ, સ્મરણ શક્તિ સતેજ અને ચિરકાલી રહે છે, બુદ્ધિ ચપળ બને છે અને લાંબા કાળ સુધી વાંચન અને મનન કરવા છતાં મગજને થાક લાગતો નથી તેમજ ચહેરા ઉપર તેજ અને શરીરમાં કાન્તિ વધે છે.

D. B.

माशूकने एक प्रश्न !

પાથી શરાબી પ્રેમથી ગાફિલ ઘેલો હું બન્યો !
માશૂક ! ત્હારી યારીમાં બદનામ બાકી શું રહ્યો ?
જાહેરજલાલી છોડીને—મુફલિશ ! મ્હોબ્બત તો કરી !
તુજ વસ્લ ઇન્તેઝારીમાં—મુશિબત બાકી શું રહી ?
પ્રણય પંથે જાવી પરિણય પાગલ તો બન્યો !
માશૂક ! મ્હોબત પંજરે—બિસ્મીલ બાકી શું રહ્યો ?
આરામ સઘળો આવરી ! દીલ દર્દ તો વ્હોર્યું સહી !
માશૂક ! મશ્કિ આ માનતો વિવેક ભૂલ્યો શું કહી ?
તસ્વીર લીધી હસ્તમાં તુજ પેરમાં મસ્તક ધરી;
માશૂક ! મળવા તુજને આંહી સહાદતે બાકી રહી ?
કમીપણું હે દાખવી બે સાફ હૃદય રહેતું નથી;
મનોક્ષ દૂર પરખાવે છે પણ નવલ થાયે કે ? નહિ ? !

રસેશ ત્રિવેદી.

जनोईवाळा जैनोंमे दिव्य संदेशा ।

પ્રિય બ્રાતૃગણ,

આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં યજ્ઞોપવિત (જનોઇ) રાખવાનું કહેલું છે દાખલા તરીકે शिखायज्ञोपवितस्य यत्करोति न तत्फलम ॥ ભાવાર્થ=ચોટલી તથા જનોઇ વગરનો પુરૂષ જે કંઇ ધર્મ કાર્ય કરે છે ને કર્યું ના કર્યું બરાબર છે. જે ઉપરથી જનોઇ અવશ્ય જોઇએ, એમ માલમ પડે છે, તે છતાં આપણા બંધુઓ અજ્ઞાનને વશ થઇ જનોઇ પોતે રાખતા નથી, તેમજ તેમના બાળકને પણ પહેરાવતા નથી. જેથી ધર્મભ્રષ્ટ રહી અનેક પાપકાર્યો કરી અધોલોકને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેવાઓને ઉપદેશ આપી સુધારી તે પ્રથા ચાલુ કરવાના ઉદ્દેશો અને મુખ્યત્વે નીચેની બાબતોનો વિચાર કરવા આપણી જનોઇ સંસ્કારિત પુરૂષોની એક મીટીંગ ભરવી જોઇએ.

૧. આપણા બંધુઓએ વર્તમાન કાળમાં શા કારણથી જનોઇ પહેરવી છોડી દીધી છે?

૨. વર્તમાન કાળમાં જૈન પુરૂષો તેમજ તેમનાં સંતાનોનું મન જૈન ધર્મનાં સુત્રો પર શા કારણથી ચોંટતું નથી?

૩. આપણી સમાજ શા કારણથી મિથ્યાત્વી દેવોને પુજવા લાગી છે?

૪. વ્યવહારિક ક્રિયાઓ જેવી કે સોળ સંસ્કાર, લગ્ન ક્રિયા, ગૃહારંભથી વાસ્તુ સુધીની ક્રિયાઓ વિગેરે શા કારથી જૈન વિધિથી થતાં નથી?

ઉપરોક્ત પ્રકરણનો વિચાર કરી તેનું ખરૂં કારણ શોધી કાઢી તેને સુધારવા માટેજ એકઠા થવાનું છે. કારણ કે-આપણે આજ સુધી વાટ જોઇ બેસી રહ્યા કે-આપણી જાતિ, જૈન પત્રો, જૈન કોન્ફરસો, સભાઓ, મંડળો, પાઠશાળાઓ અને આપણી પાછળ નાણાંના લોભથી લાગ્યા ને ઃપડ્યા રહેનારા ભટ્ટારકો, કંઇક કરશે, પણ લખ્યા સિવાય રહેવાતું નથી, કે તેમાંથી કોઇએ પણ આ બાબત માટે કંઇ કર્યું હોય એમ જણાતું નથી, માટે હવે આપ મુવા વિના સ્વર્ગે જવાતું નથી, એ કહેવત અનુસાર સંસ્કારિત યુવાન વર્ગેજ બહાર આવી જાતિના સ્વયં-સેવકો બની એવું કાર્ય કરી બતાવવું કે જે દેખી દરેકના મુખમાંથી ધન્ય ધન્ય શબ્દ સાંભળવામાં આવે. આ કામમાં નાણાંની જરૂર નથી, પણ મી० વાડીલાલ (એક સ્થાનકવાસી ધર્મબંધુ) જેવા દઢ લાગણીવાળા સ્વયંસેવકોનીજ જરૂર છે, અને તેમાં મુખ્યત્વે જેણે જનોઇ ધારણ કરી છે, તેમણે પોતાનાં વ્રતોનો અમલ કરવા જલ્દી બહાર પડવું જોઇએ-કે જે વ્રતો જનોઇ પહેરતી વખતે લેવાય છે કે જૈન ધર્મનો ફેલાવો કરવો, પોતે શુદ્ધ બની બીજાને પ્રાયશ્ચિત આપી શુદ્ધ કરવા, ઉત્કૃષ્ટ આચાર પાળવો, જૈન ધર્મનાં સુત્રોપર શ્રદ્ધાન કરવું, વિગેરે વ્રતો લેવાય છે, તો તે વ્રતનો અમલ કરવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, તો જૈન જનોઇવાળા પુરૂષને જવા દેશે નહિ અને પોતાનાં વ્રત દૂષિત કરશે નહિ, એમ સંપૂર્ણ આશા છે. આવા કામમાં જાતિભોગનીજ જરૂર હોય છે ને તે પણ જેનાથી ન અપાય તેને ખરો જૈન સમજવો નહિ, પણ કોઇ ઢોળ ધારીજ જાણવો. છેવટે દરેક બંધુ મિટિંગમાં ભાગ લેશે એમ આશા છે, તો હવે મિટિંગ ક્યાં ને કયી રીતિએ ભરવી તે વિષે દરેક સંસ્કારિત બંધુ પોતાના વિચારો નીચેને ઠેકાણે જણાવશે તો ઉપકાર થશે. બધાના ઉત્તર આવી ગયા પછી ચોક્કસ સ્થળે અને રીતિ નક્કી કરી આ પત્ર દ્વારા દરેકને જણાવવામાં આવશે તો દરેક જૈન બંધુ આવા પારમાર્થિક કાર્ય માટે એક પૈસાનું પોસ્ટ કાર્ડ વાપરશે એમ આ મંડળી આશા રાખે છે. ઇત્યલમ.

લી० મંત્રી, કાણીસા મિત્રમંડળી,
મુ० કાણીસા (ખંભાત)

'સામાજિક બંધારણ અને તેની મુખ્ય ફરજો.'

Society is indeed a contract. It is a partnership in all science, a partnership in all arts, a partnership in every virtue and in all perfection. *Burke.*

'Caste is the great power and secret of Hinduism.'

M. K. Gandhi.

રાજકીય બાબતોમાં રાજ્ય જેમ પ્રજા સંરક્ષાર્થે પૂરતું ધ્યાન આપે છે તે પ્રમાણે હરેક પ્રકારની સામાજિક-જ્ઞાતિમંડળને લગતી બાબતો (સમાજની હરેક વ્યક્તિની માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ) પર લક્ષ આપવું એ હરેક સમાજની ફરજ છે.

રાજકીય તંત્ર (Political Government) અને **સામાજિક તંત્ર** (Social construction)નું બંધારણ અને કાર્યક્રમ લગભગ એક સરખાંજ છે, ફક્ત બન્નેના લક્ષણ યાતો પ્રવૃત્તિઓમાંજ તફાવત છે. રાજ્યતંત્ર પ્રજાનું હરેક પ્રકારના જાનમાલને લગતા બાહ્ય ઉપદ્રવોથી સંરક્ષણ કરે છે, જ્યારે સામાજિક તંત્ર માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ કરવા તરફ વધુ લક્ષ આપે છે. સદ્વર્તનનો ઘણો ખરો આધાર સમાજનાજ ઉપર રહે છે. જેવું સમાજનું બંધારણ અને તેના કાર્યકર્તાઓ, તેવા વિચારશીલ અને વર્તનવાળા તે સમાજના સંબંધીઓ બને છે. સમાજથી વિરક્ત બહુજ થોડા પુરૂષ રહે છે. હરેક વ્યક્તિ થોડેઘણે અંશે પણ કોઈને કોઈ સમાજ (Society)ને અનુસરે છે. આથી સામાજિક બંધારણ જેમ જેમ ઉચ્ચતર હોય તેમ તેમ તેના સંબંધીઓ પણ ઉચ્ચ વિચારવાન્ અને સદ્‌ગુણશીલ હોય એ સ્વાભાવિક છે. સામાજિક અને રાજ્યકીય બંધારણોમાં સામાજિક બંધારણ (Social constitution) રાજ્યકીય બંધારણ કરતાં પ્રથમ બંધાયલું છે એમ કેટલાક પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે અને તે વ્યાજબી લાગે છે. તેઓનું માનવું છે કે મનુષ્યો સૌથી પહેલાં તદ્દન જંગલી અવસ્થામાં હતાં અને વિચાર અને વર્તનમાં સરલ સ્વભાવી હતાં. પોતાનો જીવન નિર્વાહ આમતેમ રખડી ફલ ફલાદિ વનસ્પતિ ખાઈ કરતાં હતાં, પહેરવાને માટે ઝાડની છાલો શરીરે વિંટતા યાતો શરીર પર જુદા જુદા પ્રકારના રંગો ચોપડતા હતા. તેઓને રહેવાનાં સ્થળ સ્થાયિ ન હતાં. હાલ આપણે જેમ ભરવાડ જાતિને પોતાનાં ઘેટાં બકરાં સાથે આમતેમ ફરતી જોઈએ છીએ તેના જેવી સ્થિતિમાં કાંઈક તેઓ હતાં. પછી કાળે કરી એક પછી એક એમ ઘણા મનુષ્યો એક બીજાના ગાઢા સંબંધમાં જેમ જેમ આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓએ પોતાની સાથેનાં ઢોર વિગેરે સાથે એકજ સ્થળે સ્થાયિ રહેવાનું પસંદ કર્યું તેમાં જેને જે ફાવે તે સ્થળે તે રહ્યા અને તે જગ્યા તેની પોતાની માલકીની થઈ પડી. આ પછી એકબીજાના સહવાસમાં રહેવાથી માંહોમાંહેના વ્યવહાર માટે Mutual transaction તેમને જે યોગ્ય લાગ્યા તેવા નિયમો ઘડયા. આ પ્રમાણે ઘણા એકઠા મળી જે એકત્ર સમૂહ થયો તેને **સમાજ** Society નામથી ઓળખવા લાગ્યા. જેમ જેમ એક બીજાના સહવાસમાં તેઓ રહતા ગયા તેમ તેમ સ્પર્ધા-ચડસા ચડસી અને અદેખાઈનાં મૂળ ફૂટવા લાગ્યાં અને આથી કરી **'બળીયાના બે ભાગ'** (Might is Right) 'મારે તેની તરવાર' જેવી સ્થિતિ જ્યારે આવી પડી અને જોરાવર કમતાકાતવાનને નાહક હેરાન કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમાંના કેટલાકે એકઠા થઈ કોઈને આવી રીતે બલવાન્ પુરૂષથી હેરાનગતિ ન પહોંચે અને

ઘરોજના આજીવિકાના વેપાર ધંધાનું, ધાર્મિક ક્રિયાઓનું અને જાનમાલનું સંરક્ષણ થાય તે માટે તેમાંના એક યોગ્ય માણસને પસંદ કરી તેમના પર રાજ્ય કરવા 'રાજા' નીમ્યો. રાજાને મદદ કરવા રાજ્ય સભા વિગેરે મંડળો સ્થપાયાં અને આમ ધીમે ધીમે સામાજીક તેમજ રાજ્યકીય તંત્રો દિવસે દિવસે પોતાની હાજતો અને સંયોગો અનુસાર સુધારો વધારો કરતાં થયાં અને ઘડાતાં ઘડાતાં હાલની સ્થિતિએ પહોંચ્યાં છે. આની સાથે એક બીજાના વિચારોની પણ આપ લે થઇ અને આ વિચારોમાં દિન પ્રતિદિન બીજા નવીન વિચારોનો ઉમેરો થતો જવાથી તે સઘળા વિચાર અને સિદ્ધાંતસમૂહમાંથી સાહિત્ય (Leterature) અને તત્વજ્ઞાન (Philosophy) શબ્દો જન્મ પામ્યાં. પશ્ચિમના લોકો તત્વજ્ઞાન અને ધર્મ એમ બે જુદા વિષયો માને છે જ્યારે આપણે ભારતવાસીઓ પ્રથમથીજ તે બન્નેને એક વિષય તરીકે ગણીએ છીએ.

પહેલાંના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં સામાજીક બંધારણે હિંદુઓનું ઘણું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તેને માટે મનુસ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ, માનવધર્મ સૂત્રો વિગેરે મોટા મોટા ગ્રંથો રચાયા છે.

હિંદુ ધર્મની કર્મ કાંડ (ક્રિયા ભાગ) ની બાબતો સ્મૃતિમાંથી મળી આવે છે અને તે બાબતોમાં વર્ણાશ્રમ જ્ઞાતિ ભેદ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. હિંદુ સંસારના નામથી હાલ આપણે જેને ઓળખીએ છીએ તે હિંદુ સંસારના ચાર વર્ણમાં ભાગ પડયા. (૧) બ્રાહ્મણ (૨) ક્ષત્રિય (૩) વૈશ્ય (૪) શુદ્ર. આમાંના પહેલા ત્રણ દ્વિજ (બે જન્મી) નામથી ઓળખાતા હતા. આ ચારમાં બ્રાહ્મણ જાતિને અતિ ઉચ્ચ પદ આપવામાં આવ્યું અને તેની સાથે કેટલીક બાબતોમાં તેમને ખાસ હક્કો (Spacial privileges) પણ આપવામાં આવ્યા. વર્ણાશ્રમમાં રખાયલા ભિન્નભાવનું પરિણામ આખરે એ આવ્યું કે તે વર્ણાશ્રમના ભિન્ન ભાવને નષ્ટપ્રાય કરવા ઇ. સ. પૂર્વે ૪ થી સદીમાં મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધ આગળ પડયા અને તેમના ઉપદેશ વચનોમાં કહેવાતા: મુખ્યત્વ આવા ભિન્ન ભિન્ન વાડાઓનો નાશ કરવા બોધ કર્યો, છતાંએ તે વર્ણાશ્રમ ભેદો આજસુધી જળવાઇ રહ્યા છે. આ જુદા જુદા વર્ણોની એક એક સમાજ યા જ્ઞાતિ (Society) એમ મુખ્ય ચાર સમાન વિભાગ પડયા અને વર્ણ શંકરને લીધે અનુલોભ અને પ્રતિલોભ (intermarriges between higher and lower casts) પદ્ધતિ અનુસાર બીજા અનેક હલકા પ્રકારના જ્ઞાતિભેદ પડયા, પણ આ દરેક જ્ઞાતિને લગતા અમુક નિયમો હતા જે નિયમો કાળે કરી ફરજ્યાત અને રીવાજ રૂપે થઇ પડયા તેની ઉંડી જડો હજુ પણ હિંદુસ્તાનમાં સર્વ સ્થળે જોવામાં આવે છે. આ નિયમોમાં મહાભારત જેવાં શાસ્ત્ર પણ દેશ, કાલ, ભાવાનુસાર સુધારો વધારો કરવા ઉપદેશે છે, પણ સ્વાર્થ યા અજ્ઞાન તેમ કરતાં અટકાવે છે.

આ વર્ણાશ્રમના નિયમો આપણે જૈનો પણ પાળીએ છીએ. અને 'વટલાયું' 'અભડાયું' કહી અત્યંત ક્રોધી બની બાર ગાઉ દૂર ચાલ્યા જઇએ છીએ. બ્રાહ્મણને (પછી તે ગમે તેટલો ગંદો, દારૂડીયો કે માંસાહારી હો પણ તેને) આપણે પણ ઉચ્ચ ગણીએ છીએ અને ખુલ્લી રીતે તેનું રાંધેલું જમીએ છીએ. અને તેના વાસણમાં તેનાજ માટલાનું પાણી પીવામાં બિલકુલ બાધ ગણતા નથી. આવા પ્રકારની બાહ્યક્રિયાઓએ હાલ આપણું એટલું બધું ધ્યાન ખેંચ્યું છે કે ક્રિયાકાંડ (શાસ્ત્રોક્ત) અંધ શ્રદ્ધાથી પણ પામવો તેજ મોક્ષદ્વાર છે એમ મનાયું છે. આ બધું અજ્ઞાનજ જણાય છે, જેનાથી આભડછેટ વિગે બ્હીવાનું છે તે જન્મ માત્રથી ઉંચ નીચ હોય તેનાથી નથી, પણ તે માંસાહારી, દુરાચારી યા મલીન હોય કે જેને જોતાં કે જે સંબંધી વિચાર કરતાં પણ આપણને દ્વેષ દુગંચ્છા અને મલીન વિચાર થઇ આવે તે છે. ભલે પછી તે સ્વર્ગવાસી દેવ

હો કે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ હો. બાકી જન્મબહાને ન માનતાં કાર્યનું કારણ જ્યાં જન્મ છે ત્યાં તે અવશ્ય જાણવુંજ જોઇએ.

આજકાલ હિંદમાં આ મુખ્ય ચાર વર્ણોમાં પણ બીજા અનેક વિશેષ ભેદો પડયા છે અને પડતા જાય છે તેનું મુખ્ય કારણ સ્વાર્થ અને કુસંપ છે અને સમાજ યા જ્ઞાતિ એટલે શું તેનો અર્થ સ્પષ્ટ સમજાયો નથી. દાખલા તરીકે જૈન જાતિને લઇએ તો તેના મુખ્ય ત્રણ ભેદ-દિગંબર, શ્વેતાંબર અને સ્થાનકવાસી. તેમાં દિગંબરમાં હુમડ, મેવાડા, નૃસિંહપુરા, પંચમ, ચતુર્થ ઇત્યાદિ અનેક ભેદો છે. બીજા બે ભેદોમાં પણ આવીજ શોચનીય સ્થિતિ છે. આ વિભાગો કેટલેક સ્થળે તો એટલા નાના બન્યા છે કે તે વિભાગની ગૃહ સંખ્યા ગણીએ તો ભાગ્યેજ વીસ પચીસ પણ થાય અને જો તેટલી થાય તો તે ફક્ત બે ત્રણ કુટુંબનીજ એટલે કે શાસ્ત્રોક્ત વચનોનું ઉલ્લંઘન કરી નજીકની સગાઇમાં લગ્ન કરવા વખત આવે તેવી છે. ધર્મ એકજ હોવા છતાં, જ્ઞાતિ બંધુઓની સંખ્યા નાની હોવા છતાં, ખાવા પીવાનો પણ વ્હેવાર હોવા છતાં, એક સાથે રહેવા છતાં, આવો ભિન્નભાવ જોવામાં આવે એ અતિ શોચનીય છે. આખી દુનિયામાં હિંદજ એવો દેશ છે કે જ્યાં ધર્મના અનેક ફાંટાઓ અને ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાતિઓ અસલથી ચાલી આવે છે.

આવાં જ્ઞાતિ બંધારણો (Caste System) એક દષ્ટિએ જોતાં હિંદુસ્તાનને ઘણુંજ આશીર્વાદ રૂપ છે. જ્યાં તેત્રીશ કરોડ જેટલી બહોળી વસ્તી છે, તેવા વિશાલ પ્રદેશમાં તેના નાના નાના યોગ્ય વિભાગ પાડી તે દરેક વિભાગ પર દેખરેખ રાખવા એક ઉપરી નીમ્યો હોય તો કામ ઘણું સહેલું થઇ પડે, એ હાલની બ્રીટીશ રાજ્યબંધારણની પદ્ધતિથી સત્ય જણાય છે.

આજ પ્રમાણે ધર્મના પાયા પર પડેલા જ્ઞાતિ વિભાગો પણ હિંદુસ્તાન જેવા બહોળા પ્રદેશમાં નાનાં નાનાં સંસ્થાનો સમાન હોઇ તે સાથે સંબંધ ધરાવતા વર્ગને તે આશીર્વાદ રૂપ હોય એ સ્વાભાવિક છે, પણ તે વિભાગો ત્યારેજ આશીર્વાદ રૂપ કહેવાય કે જ્યારે તે પક્ષાપક્ષીનું, એક બીજા ભાગ વચ્ચે રાગ દ્વેષ કરવાનું જરાએ કારણ થઇ ન પડે, પણ પોતે પોતાના વર્ગનું મધ્યસ્થપણે સત્યની ઉન્નતિ કરવા ખાતરજ નિઃસ્વાર્થથી કાર્ય કરે. ઉલટાં ઉશ્કેરી માંહોમાંહેની લડાઇમાં બન્ને પક્ષમાં કોણ વિજય મેળવે છે તે ટગર ટગર જોયા કરી આનંદ માનવો તે અધોગતિને પમાડનાર હલકા પ્રકારનો આનંદ છે. આવા પ્રકારનાં પક્ષાપક્ષી જ્ઞાતિધર્મના ઉપદેશકો ન કરે અને પોતાના આત્મવીર્યને અને જ્ઞાનને સન્માર્ગે દોરી પોતાના જ્ઞાતિ બંધુઓની મધ્યસ્થપણે આત્મોન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરી આનંદ માને તો તે સર્વ આદરણીય છે અને આમ થાય તોજ રાજ્યદ્વારી અને સામાજીક બાબતો એક બીજાને અટચણ કર્યા શિવાય પોતપોતાના રાહદારી માર્ગે ચાલ્યા જાય, દરેક ભાગલાઓ સત્પ્રેમ સાંકલથી એક બીજા સાથે જોડાય, સર્વાત્મબંધુભાવ સર્વત્ર વર્તે અને સંપ વધી આર્યાવર્તની પુનઃ જાહોજલાલી અસ્તિત્વમાં આવવાને કોઇ શંકા રહે નહિ.

આ દષ્ટિએ-આ તટસ્થ— મધ્યસ્થ દષ્ટિએ-જ્ઞાતિ વિભાગો હિંદને આશીર્વાદ રૂપ છે, પણ ધર્મના ઝગડા અને રાગદ્વેષ કરવાનાં જો સાધનો થાય તો તે તિરસ્કારને પાત્ર છે. આવી મધ્યસ્થ દષ્ટિએ વર્તવા છતાં કોઇ વાંધો ઉઠાવે કે 'જ્ઞાતિ બંધનો રાજ્યદ્વારી બાબતોમાં અડચણ રૂપ છે' તો તે વાંધો ઉઠાવનારને આપણે સ્પષ્ટપણે સમજાવી શકીશું કે આવી પ્રકારના જ્ઞાતિ સમાજો રાજદ્વારી ચલવલને કોઇ પણ પ્રકારે વિઘ્નકર્તા નથી એટલુંજ નહિ પણ ઉલટા

રીતે તે તેના હેતુઓ સત્વરે પાર પાડવા સાહાય્ય કરે છે. રાજદ્વારી બાબતો સામાજીક બાબતોનો પ્રતિપક્ષી નથી.—તે બન્ને બાબતો એક બીજાથી તદન ભિન્ન નથી. બન્ને પક્ષે એક બીજા સાથે હળી મળી હાથમાં હાથ મેળવી કામ કરવાનું છે. બન્ને પક્ષે એક બીજા સાથેનો સંબંધ સમજવો જોઇએ કે જેથી નવા સુધારક સમાજો અને ધર્મ સમાજો ફૂટતા અટકે.

જ્ઞાતિ સમાજે પોતાના બંધુઓ પ્રતિ જે વિષે ફરજો અદા કરવાની છે તે બાબતો નીચે પ્રમાણે છે.—

(૧) લગ્ન (૨) ધર્મ (૩) કેળવણી (૪) આર્થિક સ્થિતિ.

(૧) **લગ્ન**—લગ્ન વિષે જે કરવાનું છે તે આ પ્રમાણે છે.

(અ) **બાલવિવાહ** થતા અટકાવવા.

(બ) વર કન્યાની **યોગ્ય ઉમર** પર ધ્યાન આપી કજોડાં થતાં દૂર કરવા.

(ક) **કન્યાવિક્રય**નો પ્રતિબંધ કરવો.

આમાંની પહેલી બે બાબતો પર જો પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવે તો બાલવિધવા થવાનો સંભવ ઘણોજ થોડો રહે એટલુંજ નહિ પણ વર અને કન્યા બન્ને પુખ્ત ઉમરે પહોંચતા સુધીમાં કોઇપણ પ્રકારની અડચણ સિવાય વર દુનિયાદારીનું વ્યવહારિક જ્ઞાન અને કન્યા ગૃહકાર્યનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા લાયક બને અને બન્ને લગ્ન પછી સુખી બને. લગ્ન મોડું કરવું (યોગ્ય ઉમરે) એટલુંજ નહિ પણ **વિવાહ પણ મોડોજ થવો જોઇએ** કારણકે વિવાહ થાય ત્યારથીજ બન્નેની દૃષ્ટિમાં વિકાર થવા પામે છે, મન વિહ્વલ રહે છે અને પોતાનું ધારેલું કાર્ય જોઇએ તેવું ફત્તેહમંદ નીવડતું નથી. શરીરને હાનિ કરવાને અને કાર્યમાં ખલેલ પહોંચાડવાને વિવાહજ બસ છે. વિવાહ થવાની આગળથીજ તેઓની જીવન વૃત્તિમાં ફેરફાર થવા માંડે છે અને લગ્ન થયે (બાલ વયે) તેની માઠી સ્થિતિની ડીગ્રીમાં વધારો થાય છે. બાલવિવાહનું એક માઠું પરિણામ એ છે કે ઘણા અભ્યાસ કરતાં હોંશીયાર વિદ્યાર્થીઓને પણ તેમનો અભ્યાસ છોડી દેવો પડે છે.

કન્યાવિક્રય સંબંધીની વાત હાલ ઘણાનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે પણ તે વાત કન્યાવિક્રય કરનારાના કાને વહેલી પહોંચે અને તેમના હૃદયની છુપી લોભવૃત્તિની—સ્વાર્થની—કૂંચીનો વહેલો નાશ કરવામાં આવે તોજ તે માટે કરેલા સર્વ પ્રયત્નો સફલ છે.

કન્યા વિક્રયથી થતી હાનિઃ—

(૧) કજોડાં—જેવાંકે; વૃદ્ધ અને બાલકુમારિકા, આથી બાલ વિધવાઓની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૨) યોગ્ય ઉંમરવાળા સાથે લગ્ન થાય તોપણ બન્ને વચ્ચે સત્પ્રેમની લાગણી રહેવા થોડો સંભવ છે.

(૩) કન્યાવિક્રયને લીધે કન્યાને ગમે તેવા કુલમાં, અપંગ સાથે કોઇ જ્ઞાતિમાં અને દૂર દેશમાં અયોગ્ય વર સાથે પરણાવવામાં આવે છે. આથી કન્યાને દુઃખ પડે છે અને સત્પ્રેમની લાગણી રહેવા થોડો સંભવ છે.

(૪) ગમેતેવો લાયક વર હોય છતાં તે કન્યાવિક્રયના લોભીની વૃત્તિને નહિ સંતોષી શકવાથી પરણી શકતો નથી, એટલે કે જ્ઞાતિના મધ્યમ તેમજ ગરીબ સ્થિતિના લાયક વર પણ કુંવારા રહે છે. કન્યાવિક્રયની તેમજ વરની પહેરામણીની (Dowery) હદ બહારની રીત પણ તેટલીજ નિંદનીય છે. પહેરામણીને લીધે ખેદકારક બનાવો હમણાં બે વર્ષપરજ બંગાળમાં બન્યા હતા.

(૨) **ધર્મ**—જ્ઞાતિ સમાજની બીજી અગત્યની બાબત ધર્મની દેખરેખ રાખવાની છે. ધર્મ એટલે વ્યક્તિએ કરવું જોઇએ તે સત્કાર્ય—ફરજ (Duty) જે સત્કાર્યથી મનુષ્ય જડ ચેતનનો સ્પષ્ટપણે તફાવત સમજી સૃષ્ટિના સમસ્ત પદાર્થો

નું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી જન્મ મરણના દુઃખથી સદાને માટે મુક્ત થાય. સદ્ધર્મનો ફેલાવો કરવા અને તેના ગુહ્ય તત્ત્વોને યથાર્થ સમજાવવા સદ્‌ગુરૂઓની ખાસ જરૂર છે. અને આથી દરેક જ્ઞાતિ સમાજે સદુપદેશકોની સંખ્યા વધારવા અને સદ્ધર્મનાં બીજ ઉંડા રોપવા બનતો પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

પણ સદ્‌ગુરૂ કોને કહેવો એ એક મોટો પ્રશ્ન છે. છતાં તેનાં કેટલાંક બાહ્ય ચિન્હોથી તેને ઓળખી શકીયે. જેવાંકેઃ—નીતિવાન, સ્વાર્થત્યાગી, આધ્યાત્મિક તત્ત્વોનું ઉંચું જ્ઞાન ધરાવનાર, વિચારવાન, નમ્રસ્વભાવી કે જેનાં મીઠાં વચનો સાંભળવાથી હૃદયને શાંતિ મળે. જ્યાં સુધી સદ્‌ગુરૂઓ મળતા નથી ત્યાં સુધી સન્માર્ગનું ભાન થતું નથી, સન્માર્ગ સ્પષ્ટપણે સમજાતો નથી અને સત્ય સત્ય જણાય છે. જ્યાં સુધી સ્વાર્થ ત્યાગી પુરૂષો સત્યને તારવાનેજ બાહર (નહિ કે પોતાનું નામ જાહેર કરવા વાળો પક્ષાપક્ષી વધારવા) બહાર પડશે નહિ ત્યાં સુધી સદ્ધર્મનો ફેલાવો થશે નહિ; અને સર્વત્ર જડવાદ (Materialism) પ્રસરશે. સ્વાર્થ ત્યાગી પુરૂષોજ લોભવૃત્તિ કે માન મર્યાદા છોડી સત્ય બતાવી શકે છે. બાકીના માન મોહ અને લોભના અંકુરો જેના હૃદય પટમાં ઉંડા ખૂંપ્યા છે તેવા નામધારી-વેશધારી સાધુઓ જ્ઞાતિને અને ધર્મને અવળે માર્ગે દોરી સર્વનું સત્યાનાશ વાળે છે.

ધર્મ માત્ર ક્રિયાકાંડમાંજ રહ્યો નથી. બાહ્ય ક્રિયાઓ તો અંતિમ હેતુ જે આત્મજ્ઞાન તેના માત્ર સાધનભૂત છે. આ આત્મજ્ઞાન પુસ્તકાદિ સાધનોથી સ્પષ્ટપણે સમજાતું નથી. સદ્‌ગુરૂના શરણે જતાં અલ્પ પ્રયાસે તે સમજાય છે. મંત્ર તંત્રની કપટજાળથી ધર્મને બહાને છેતરતા ધુતારાઓ સદ્ધર્મના દ્રોહીઓ છે અને પોતાની લોભ અને માન શાંતિ લઇ અર્થનો અનર્થ કરે છે. આવા દુર્જનો દૂર કરવા જ્ઞાતિ સમાજે બનતો પ્રયાસ કરવો, જોઇએ. અને સ્વાર્થત્યાગી સત્પુરૂષો બહાર આવે તેમને ઉત્તેજન આપવા પ્રયત્ન કરવા જોઇએ. સદ્ધર્મની લાગણીઓ વંશપરંપરા ચાલી આવતી નથી માટે ધર્મ ગુરૂઓ પણ વંશપરંપરા ચાલ્યા આવવા ન જોઇએ, અને જો વંશપરંપરાનો રિવાજ કાયમ રાખવો હોય તો તે પદવીને યોગ્ય ગુણો તે પદવીએ આવનાર વ્યક્તિએ અવશ્ય ગ્રહણ કર્યા હોવા જોઇએ. આવી ઉચ્ચ પદવીએ આવનાર વ્યક્તિ તે પદવીને લાયક ગુણોથી યુક્ત છે કે કેમ આવો વિચાર કરવામાં પણ જે દોષ મળે છે તેવા ભલીકણ અણસમજુ જેને તેને સદ્‌ગુરૂ તરીકે પૂજી ધર્મનોજ નાશ કરવા કમ્મર કસે છે. બહેતર કે દુરાચરણી ગુરૂઓ કરતાં પોતેજ પોતાના ગુરૂ થઇ બેસવું. જે તગો નથી તે તારવાનો શું છે? જેનાં વર્તણુંક વિશે શંકા જાય, જે અનીતિમાન્ હોય અને તે સાક્ષાત્ સાબીત થયું હોય, ધર્મજ્ઞાનમાં અધુરો હોય તેવો સર્વથી વક્તા તરીકે ન પૂજાય તે માટે જ્ઞાતિ સમાજે બનતી કોશીશ કરવી. હાલમાં દિગંબર જૈન કોમમાં ધર્મોપદેશકોની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી છે અને તેનું પરીણામ એ આવ્યું છે કે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ઘણા જૈન ધર્મીઓ પરધર્મીઓ બની ગયા છે અને અન્ય મતાવલંબીઓ તરફથી ઘણી હેરાનગતિને પહોંચ્યા છે. તે શિવાય ગુજરાત તરફ જોઇએ તો ત્યાં પણ જોઇએ તેવા ધર્મનો જુસ્સો નથી એટલુંજ નહિ પણ ધર્મનાં મૂળ તત્ત્વોનું પણ ઘણાને ભાન પણ નથી; ફક્ત સમજે અણસમજે થોડી ઘણી બાહ્યક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે.

વળી જુના વિચારવાળા ઘરડીયાઓ અને હાલના કેળવાયલા જુવાન વર્ગ વચ્ચે જે ધર્મ સંબંધી મતભેદ જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ વર્તમાન સંયોગોને યથાર્થ સમજી શક્યા હોય તેવા સદુપદેશકોનો અભાવ છે. હાલનો જમાનો તર્કવાદનો છે. જે વાક્ય સાધારણ બુદ્ધિ અને દૈનિક અનુભવ વિરૂદ્ધ ન થાય તેજ સત્ય માનવામાં આવે છે. પાશ્ચિમાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓના ગ્રંથોમાં આવી તર્કશક્તિનોજ બહુધા ઉપયોગ

કર્યો હોય છે. આથી જ્ઞાતિ સમાજે પૂર્વ અને પશ્ચિમના બન્ને દેશોના તત્વજ્ઞાનનું સારૂં જ્ઞાન ધરાવતા હોય તેવા ઉપદેશકો મેળવવા અને તેમને ઉત્તેજન આપવા પ્રયત્ન કરવો. આને માટે સ્થાનિક પાઠશાળાઓજ સંતોષકારક કામ કરી શકતી નથી.

ધર્મનો પ્રચાર કરવા જ્યાં જ્યાં જુના વખતના પુસ્તકના ભંડાર હોય તે ખોલી તેમાંના પુસ્તકોને ઘણી સંભાળથી જાળવી રાખી છપાવવાં જોઇએ. કેટલાક આવા ભંડારને ઉઘાડવા દેતા નથી અને તેમાંનાં પુસ્તકોને ઉધાઇને ખવરાવી ધર્મના કીંમતી ગ્રંથોનો નાશ કરે છે. આ પુસ્તકોના પ્રસિદ્ધકર્તાઓએ પ્રસ્તાવનારા ગ્રંથની ઐતિહાસિક ઓળખાણ આપવા વધુ લક્ષ આપવું. આ પ્રમાણે ધર્મ પુસ્તકો સંબંધની શોધખોળ કરવાની પણ સમાજનીજ ફરજ છે.

(૩) કેળવણી—જ્ઞાતિની ઉન્નતિનો આધાર કેળવણી ઉપર છે. ગમે તે પ્રકારની (સત્) કેળવણી આપાય પણ હરેક સમયે તેનું દૃષ્ટિ બિંદુ તો એકજ હોય છે. તે દૃષ્ટિ બિંદુ માનસિક શક્તિની ખીલવણી છે. માનસિક ખીલવણી સત્સમાગમથી સંતોષકારક રીતે થાય તો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ પણ આપોઆપજ થાય, એ દેખીતું છે. કેળવણી આપવાના મુખ્ય હેતુઓ સ્વ અને પર કલ્યાણ છે. અને પર કલ્યાણમાં મુખ્ય સ્વધર્મ સેવા અને દેશ સેવા છે. આ સેવાનો જુસ્સો રગેરગમાં પ્રસરાવવા જ્ઞાતિ સમાજે બનતાં પગલાં લેવાં જોઇએ. પૈસો કેમ મેળવવો એટલુંજ નહી પણ પોતાની આજુબાજુ થતી હરેક પ્રકારની ચળવળથી પણ વાકેફ થવું જોઇએ. કેળવણી ઉપર સદ્વર્તનનો પણ આધાર રહે છે. હિંદુસ્તાનમાં કેળવાયલા વર્ગનું પ્રમાણ બીજા દેશો સાથે સરખાવતાં ઘણુંજ થોડું ગણવામાં આવે છે.

કેટલાકનું માનવું છે કે આધુનિક કેળવણી લેવાથી વિદ્યાર્થીઓ સ્વચ્છંદી બને છે, ઉદ્ધત બને છે અને નાના મોટાની માન મર્યાદા રાખતા નથી. ભલે આ વાત વ્યાજબી છે એમ કબુલ કરીએ તો આમાં દોષ કોનો કહાડી શકાય? અલબત કંઇક અંશે બીન કેળવાયલાઓનોજ. જો બધા કેળવાયલા હોય તો એક બીજાને પોતાના વિષે અભિમાન રાખવાનો કે ઉધત થવાનો પ્રસંગ પણ આવે નહિ. આવો પ્રશ્ન ફરી ઉભો ન થવા પામે માટે સહૃતૈનવાલા, સાદા અને ઉચ્ચ વિચારવાલા નિશાળ અને કોલેજોમાં શિક્ષકો રોકવા જોઇએ.

વળી કેટલાકનું માનવું છે કે બધી જાતના માણસો કેળવણી લેશે તો હલકા પ્રકારનો ધંધો પછી કોણ કરશે, તેઓ પોતાનો ધંધો છોડી દેશે અને તેઓ પોતે બીજાની તાબેદારી નહિ ઉઠાવે. આ પ્રશ્નનો ખુલાશો જો બધા કેળવાઇ જાયતો તરતજ થાય તેમ છે. કારણ કે જ્યારે બધાએ કેળવાયલા હશે ત્યારે કેળવણી સંબંધી પ્રશ્ન ન ઉઠતાં આર્થિક—પૈસા કમાવવા બાબતનો પ્રશ્ન ઉભો થશે અને જ્યારે પૈસા કમાવાનો સવાલ આગળ આવશે ત્યારે જે વસ્તુઓ પેદા કરવાને થોડા માણસો કામે લાગ્યા હશે અને જે વસ્તુઓની ઘણી મોટી માગણી હશે તે વસ્તુઓ પેદા કરવાને કેળવાયલા માણસો પણ કામે લાગશે એ સ્વાભાવિક છે કારણકે તે ધંધો કરવાથી વધારે કમાવાશે.—ભલે પછી ગમે તે પ્રકારનો તે ધંધો હોય. આટલુંજ નહિ પણ આમ થતાં દરિદ્રાઇનો જુસ્સો વધશે અને તેથી કરી અમુક ધંધાઓમાં ખાસ પ્રવીણ (Specialist) થવાના પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. આવી રીતધીમે ધીમે દેશની આબાદી થશે.

કેટલાક જે પશ્ચિમની વિદ્યાનો દોષ કહાડે છે કે તે વિદ્યા ઉદ્ધત અને ધર્મભ્રષ્ટ કરે છે તેઓએ તેનો દોષ કહાડીનેજ અટકવાનું નથી કારણકે તેની અંદર કેટલાક ગુણો પણ છે કે જે ગુણોને લીધે તેઓ હાલ આપણા પર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે; તે વિદ્યામાંથી જે જે સારભૂત હોય તે તે ગ્રહણ કરી તેના સાથે સાથે આપણી પૂર્વની વિદ્યાનો પણ સંતોષકારક અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

પણ આ વિદ્યા સંપાદન કરવા પૂરતાં સાધનો હોવા જોઇએ. જો કે આ સાધનોમાં ભણનાર વિદ્યાર્થીની પોતાની બુદ્ધિજ મુખ્ય સાધન છે છતાં એ તે સાધન બહારનાં બીજાં સાધનો વિના પોતાનું કામ પાર પાડી શકતું નથી, માટે આ બાહ્ય સાધનો પૂરા પાડી આપવા જ્ઞાતિ મંડળોએ બનતી મદદ કરવી. કારણકે વર વહુને પરણાવવા અને જમણવારોની બાબતોમાંજ ભાંજગડ કર્યેથી તેમની ફરજો પૂરી થતી નથી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ હિંદુસ્તાન બીજા દેશો કરતાં કેળવણીમાં બહુ પછાત છે અને તેનાં કારણો ટુંકમાં નીચે મુજબ છે.

૧. જૈન સમાજની કેળવણીની જરૂરીયાતના સંબંધમાં પૂરતી ખામી.

૨. જુના વિચારવાળા લોકોની માન્યતા કે:—પ્રાચીન સમયની પૂર્વેની વિદ્યાજ સર્વોત્તમ છે અને હાલની કેળવણીથી વિદ્યાર્થીઓ સ્વચ્છંદી અને ધર્મભ્રષ્ટ થાય છે પણ બન્ને વિદ્યા સંપાદન કરવાથી ફાયદો થાય છે તેની સમજની ખામી.

૩. હાલની કેળવણી લઇ લોકો ઘણે ભાગે સારા તાબેદાર સરકારી નોકરો બને છે ખરા પણ તેથી જોઇએ તેવો આર્થિક લાભ થતો નથી.

૪. છેલ્લાં બસો ત્રણસો વર્ષ દરમ્યાન પરદેશીય હુમલાઓથી હિંદમાં રહેલી અશાન્તિ.

હવે આવી મુસ્કેલીઓને દૂર કરી કેળવણીને ઉત્તેજન અપાય તો વધારે સારું. અમુક પ્રકારની પદ્ધતિ ખોટી હોય તેથી તે વસ્તુ (કેળવણી) જ ખોટી છે એમ કહેવું એ ઘણું ભૂલભર્યું છે. પદ્ધતિમાં ખામી જણાતી હોય તો નવી યોગ્ય પદ્ધતિ અનુસાર કામ કરો. કેળવણીને ઉત્તેજન આપવા અને વિદ્યાર્થીઓનો માંહો માંહે હરીફાઇનો જુસ્સો ઉત્પન્ન કરવા જ્ઞાતિ સમાજે એકત્ર પૈસાનો ભંડોળ કરી તેમાંથી યોગ્ય જણાય તેવા લાયક અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ (છાત્રવૃત્તિ) આપવી જોઇએ. હાલના વખતને લગતા કોઇપણ જૈન સમાજને ઉપયોગી વિષય પર હરીફાઇના ઇનામી નિબંધ લખવા જોઇએ. કેળવણીને ઉત્તેજન આપવા બોર્ડીંગ હાઉસોની પણ ઘણી જરૂર છે. તેવી બોર્ડીંગો સ્થળે સ્થળે સ્થાપી સ્વ. દાનવીર શેઠ. માણેકચંદ હીરાચંદ જે. પી. એ જૈન કોમને અત્યંત આભારી કરી છે. જૈન કોમ, તેમાં વિશેષ કરી દિગંબર જૈન કોમ, કેળવણીના સંબંધમાં ઘણીજ પછાત છે. અને આથીજ હાલની ચળવળમાં જોઇએ તેટલો ભાગ એ કોમ લઇ શકતી નથી. જેમ છોકરાઓને કેળવવાની જરૂર છે તેમ છોકરીઓને પણ તેમને યોગ્ય કેળવણી આપી કેળવવાની જરૂર છે અને તેને માટે શ્રાવિકાશ્રમ જેવી સંસ્થાઓને સ્થાપવાની તેમજ તેને ઉત્તેજન આપવાની ખાસ જરૂર છે.

(૪) **આર્થિક સ્થિતિ.**—જ્યાં સુધી આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોય ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત કંઇ પણ થઇ શકે નહિ. માટે જ્ઞાતિની વર્તમાન આર્થિક સ્થિતિ કેવી છે અને જો તે બરાબર ન હોય તો તેમ હોવાનું શું કારણ છે તે જ્ઞાતિ મંડળે તપાસવું જોઇએ. પોતાના જ્ઞાતિ બંધુઓ કંગાલ અવસ્થામાં હોય અને આપણે તવંગર હોઇ મોજમઝાઓ ભોગવીએ અને તેમની બિલકુલ દરકાર ન કરીએ તો આપણે તેમના તરફ કઠણ હૃદય રાખી નિર્દયતાથી વર્તીએ છીએ એમ કહેવાને કોઇ વાંધો નથી. તેમને કોઇ પણ રીતે સારા ધંધામાં ઠેકાણે પાડવા એ જ્ઞાતિના પૈસાદાર વર્ગની ફરજ છે. તેમને કલાહુન્નર અને વ્હેપારી જ્ઞાન આપી આર્થિક સ્થિતિ સારી કરવા ધ્યાન આપવું.

જ્ઞાતિ મંડળ—ઉપર કહેલી બધી બાબતો જ્ઞાતિ સમાજે વિશેષ કરી ધ્યાનમાં લેવાની છે. આ બાબતો ધ્યાનમાં લેવાય અને કામ સુલભ થાય તે માટે સઘળા જ્ઞાતિ બંધુઓમાંથી અમુક અનુભવી અને વિદ્વાન માણસો અમુક વર્ષ સુધી કામ કરવા ચૂંટી કહાડવા. આ ચૂંટી કહાડવલાઓ સઘળા જ્ઞાતિ બંધુઓના એકત્ર પ્રતિનિધિઓ છે. તે પ્રતિનિધિઓએ જેમ બને તેમ સ્વાર્થ ત્યજી નિષ્પક્ષપાતે જ્ઞાતિહિતાર્થે કાર્ય કરવા પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ. આ પ્રતિનિધિ મંડળ—યા જ્ઞાતિ મંડળ યા જ્ઞાતિ પંચે દર વર્ષે યા તો અનુકુળ ન હોય તો દર ત્રીજે વર્ષે પણ એકત્ર થઇ તેમના આગળ રજુ કરાયલી બાબતોપર વિચાર કરવો. અને તે અમલમાં મૂકાવા હરેક પ્રકારનાં ડહાપણભર્યાં પગલાં લેવાં કે જેથી સંપ કરતાં કુસંપ અને ઐક્યતા કરતાં અનૈક્યતા ન થાય અને તડ ન પડે.

આ પ્રકારે હરેક જ્ઞાતિ પોતપોતાની ફરજ વિસ્તૃત (બહોળા) અર્થમાં સમજે અને પૂર જુસ્સાથી પોતાનું કાર્ય ઉપાડી લે તો ભારતવર્ષના ઉદયનાં કિરણો ફરી ટુંક સમયમાં હિંદ ઉપર મધ્યાન્હ કાલનો ઝળહળતો પ્રતાપી સૂર્ય પુનઃ પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રર્તાવી રહે.

અવિનાશી અરિહંત તું, એક અખંડ અમાન,
અજર અમર અણુજન્મતું, ભય ભંજન ભગવાન.
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિને, હરો તંત તોફાન.
કરૂણાળુ કરૂણા કરો, ભય ભંજન ભગવાન.
નીતિ પ્રીતિ, નમ્રતા, ભલી ભક્તિનું ભાન,
આર્ય પ્રજાને આપશો, ભય ભંજન ભગવાન.
હર આળસ એદીપણું હર અઘ ને અજ્ઞાન,
હર ભ્રમણા ભારત તણા, ભય ભંજન ભગવાન.

શ્રીમદ રાજચંદ્ર ! લેખક—**હિંમત.**

पुस्तकालय ।

यह बात शनैः२ लोग मानते जाते हैं कि पुस्तकालय उन्नतिके एक प्रधान कारण हैं। पुस्तकालयोंके न होनेसे भारतकी अधोगति बहुत कुछ हो चुकी है। आजकल भी बहुतसे उन पुस्तकालयोंके बन्द रहनेसे--जिनके मालिक भट्टारक आदि बन बैठे हैं--उन्नतिमें बहुत बाधा पड़ रही है। जैन समाजमें एक ऐसे पुस्तकालयकी अत्यंत आवश्यक्ता है, जहां जैनियोंके संपूर्ण ग्रन्थोंकी मुद्रित या लिखित प्रतियां प्राप्त हो सकें। यह पुस्तकालय किसी ऐसे नगरमें होना चाहिए जो कि भारतके मध्यमें हो और जहां जैनियोंकी अच्छी वस्ती हो। ऐसे पुस्तकालयकी कुछ अंशमें पूर्ति करनेका उद्योग आगरेका जैनकुमार पुस्तकालय कर रहा है। अत्यंत धनहीनताके होनेसे जैसी उन्नति होनी चाहिए थी वैसी यह नहीं कर सका है। किंतु इसके बाल कार्यकर्त्ता और अन्य असुविधाओंको देखते हुए यही कहना होगा कि इसने आशातीत उन्नति कर ली है। इसकी पुस्तकें कोरी आलमारीकी शोभा ही नहीं बढ़ाती किंतु वे प्रतिमास ६०, ६९ पढ़ी भी जाती हैं। अबतक जिन २ विद्वानोंने इसका निरीक्षण किया है, वे सब ही इसे देखकर प्रसन्न हुए हैं। पुस्तकालयके साथ वाचनालय भी है। इस वर्ष इसमें बहुत सुधार हो गया है। आजकल उसमें २०, २१ समाचारपत्र आते हैं, पढ़नेवालोंकी भी ओसत संख्या प्रति दिवसकी १५, २० है। सबसे बड़ी कमी जो माननीय निरीक्षकोंने इस पुस्तकालय व वाचनालयमें बताई है वह है स्थानकी। जिस कमरेमें वर्त्तमानमें यह है उसमें बहुतसी असुविधाएं हैं अतः पुस्तकालयके योग्य सर्वथा नहीं है। बड़ी लागतकी धर्मशाला आदि बनानेवाले धर्मात्मा सज्जन क्या इस अत्यंत उपयोगी कार्यकी ओर लक्ष्य नहीं करेंगे? नहीं, हमें यह आशा नहीं है। किंतु हमें यह विश्वास है कि शीघ्र ही कोई माईका लाल धनी धर्मात्मा भाई इस शिकायतको दूर कर देगा। और हजार पांचसो रुपए लगाकर एक सुडौल बड़ासा कमरा बनवा देगा या कोई आगरेका ही भाई मौकेका बना बनाया कमरा पुस्तकके कामको दे देगा। उक्त प्रार्थनाके सिवाय हम उन विद्याप्रेमी सज्जनोंका भी चित्ताकर्षण करते हैं जो अपनी चंचल लक्ष्मीसे जैन ग्रन्थ मोल लेकर बांटा करते हैं। हमारी उनसे सविनय प्रार्थना है कि वे ऐसे समयमें इसे न भूलें। पुस्तक प्रकाशकोंसे भी हमारा नम्र निवेदन है कि वे अपनी २ छपाई पुस्तकें भेजते रहा करें जिससे सहजमें ही पुस्तकोंकी संख्या बहुत बढ़ी हो जाय। क्या हमारी यह प्रार्थना धर्मात्माओंके कानोंमें पड़ेगी। तथास्तु।

मोती कटरा, आगरा। } **मंगीलाल जैन**
ऑ० मंत्री, जैनकुमार पुस्तकालय

ॐ
दिगंबर जैन
सचित्र खास अंक।
संपादक-मूलचन्द किसनदास कापड़िया-सूरत।
कार्तिक
मार्गशीर्ष
संसार-वृक्ष-मोहरस स्वरूप।
वार्षिक मूल्य रु० १-१२-० पोस्टेज सहित।

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

दिगंबर जैन.

THE DIGAMBAR JAIN.

नाना कलाभिर्विविधश्च तत्त्वैः सत्योपदेशैस्सुगवेषणाभिः ।
संबोधयत्पत्रमिदं प्रवर्त्ततां, दैगम्बरं जैन-समाज-मात्रम् ॥

[illegible] १६ वाँ.	वीर संवत् २४४१. कार्तिक-मार्गशिर्ष वि० सं० १९७१.	अंक १-२.

THE LORD'S FESTIVAL !

(DIPAVALI)

The night was dark, the morn was near,
The light was dim, none stirred there.
But look ! the wonder ! the night got ablaze,
Its light was bright, that surpassed the rays.
The Lord of Jainas, Maha Vira, the Warrior,
Attained the Nirvana, and news pervailed sphere.
Devas came and sang the songs of joy !
They made illuminations that gleamed in sky !
Sun was still away but it seemed day,
Such auspicious time that all were gay.
Lion, lamb and all, lost their diverse tempers,
Every man and beast made joyous hampers.
The Lord Tirthankra preached the Gospel,
" The peace and joy hankers every mortal'
Observing compassion man gets Freedom,
The Charitra adopting reaches heaven's Kingdom. "
Each and all heard great Apostle's saying,
Love embraced at heart began praying :
" Follow, we may, sacred path of Dharma,
Enjoying Lord's Festival destroy the Karma. "

Jaswantnagar }
23-10-22. }

—K. P. Jain.

विषयानुक्रमणिका।

शुद्धि–इस अंकमें केशरका भाव एक जगह २।) व एक जगह १॥।≈) छपा है परन्तु २) तोला है। पृ० ८ क से ८ अ तकके पृ० १६ क से १६ अ तक समझ।

सुखद नव वर्ष है आई।

मञ्जुल है मृदुताई, पावन सुमेष सुहाई।
हृदय-पङ्कज हर्षाई, सरस रसकिता सरसाई॥
सुखद नव वर्ष है आई।
है पवित्रता दरशाई, प्रेमलता हुलसाई।
द्वेष नहिं पड़े दिखाई, मचेगी ऐक्य बधाई॥
सुखद नव वर्ष है आई।
शान्ति सुधा सुखदाई, धर्म-सुरभी मन भाई।
ज्ञान मगकी सुघराई, मोह-तम नाशन आई॥
सुखद नव वर्ष है आई।
सुदृढ़ता जाति लहाई, दूर जड़ता है भगाई।
'वीर' विभुकी विभुताई, "जैन दिगंबर" विकसाई॥
सुखद नव वर्ष है आई।

कामताप्रसाद जैन।

नूतन वर्ष-प्रोत्साहन।

दिव्य भारत भाग्यका, शुभ वर्ष प्रगटा मोदमें।
उन्नति प्रद हो मुबारक, भारती मैया तुझे॥१॥
दिलरुबाकी दिव्यता सम, ऐक्य प्रसगे हिंदमें।
काटकर, नफरत रहो ते, वैर दिशक प्यालीसे॥२॥
"हे अहिंसा सूत्रधारक," शुद्ध खादीके प्रचारक।
कर्मवीर सिद्धार्थ तारक, रम्य-हृदयका कुंज भारत॥३॥
दुर्गमें घेरा हुआ, भारत सितारा अवक रहा है।
पारतंत्रता जंजीर गुलामीका, मिटाना पड़ा रहा है॥४॥
ओ! आत्मवत् संतान हिंदी! क्यों पड़े भर नींदमें।
या होम करके भेट दो, प्यारा जिगर बलिदानमें॥५॥
उठ देखो? हिंद-मैया, अश्रु उससे बहा रही है।
अश्रु तो हां क्या, परन्तु, हीन लज्जा हो रही है॥६॥
सोच नहिं, भारत लिये, चिर-संत सहने जेलमें।
होम कर, घर, बार, दौलत, ×अस्वतंत्रताके यज्ञमें॥७॥
समुद्ध भारत! वीर-वर्ष, द्रव्य-कीर्तिमय रहो।
है "निरंजन" की हृदय इच्छा मुबारक हिंद हो॥८॥

मूलचन्द्र "निरंजन" (दाहोद)।

×परतंत्रता।

✻ नव-वर्ष-सम्बोधन। ✻

किस लिये आये हो तुम आज? किस०-

भारत कारागार बनाते,
या स्वतन्त्रता उसे दिलाते।
उसके संकट दूर हटाते,
आये हो तुम आज ॥१॥ किस०-

पथिकोंको सन्मार्ग बनाते,
या कुपंथमें उन्हें गिराते।
अथवा उनको पंगु बनाते,
आये हो तुम आज ॥२॥ किसलिए०-

बन्धु बन्धुमें फूट कराते,
अथवा प्रेमभाव प्रगटाते।
एक सूत्रमें उन्हें बंधाते,
आये हो तुम आज ॥३॥ किसलिए०-

उन्नतिके पथ हमें लगाते,
अथवा अवनतिमें कर जाते।
निद्रित करते तथा जगाते,
आये हो तुम आज ॥४॥ किसलिए०-

कुरीतियोंको दूर हटाते,
अथवा उनको खूब कराते।
उनसे हमको बहुत रुलाते,
आये हो तुम आज ॥५॥ किसलिए०-

आलसमें तुम हमें गिराते,
या उद्योगी हमें बनाते।
सत्कर्मोंका पाठ पढ़ाते,
आये हो तुम आज ॥६॥ किसलिए०-

कदाचारता दूर हटाते,
अथवा उसको खूब कराते।
उससे हमको नष्ट कराते,
आये हो तुम आज ॥७॥ किसलिए०-

तुमसे पूर्व वर्ष जो आये,
ऊपरसे सुन्दर दिखलाए।
पर धोखा देने थे आये,
तुम क्यों आये आज? ॥८॥ किसलिए०-

धोखेबाज नहीं तुम होना,
देखो इसे याद कर लेना।
भारतको 'भा'रत कर देना,
विनय यही है आज ॥ ९ ॥

किस लिये आये हो तुम आज ?

राजधर, जैन अ० जैन पाठशाला (पपौरा)

वीर-सम्बोधन

(१)

कर अवलम्बन वीर !

द्वेष-ज्वाला जले हुये हम,
अज्ञान-महातम ढके हुये हम।
रूढ़ि-दास भी बने हुये हम,
दो सुबुद्धि हों धीर ॥ कर० ॥

(२)

जाति-नाव-पतवार नहीं है,
धार बही कोई पार नहीं है।
सहसा ही बह गई नहीं है,
छोड़ा समझो तीर ॥ कर० ॥

(३)

कूट २ कर प्रेम भरो जब,
झूठ २ सब रूढ़ि हरो जब।
ज्ञान-सुधासे सींच करो जब,
तब "विश्व" बने बर वीर ॥

(करहु विलम्ब न वीर !)
कर अवलम्बन वीर !

भुवनेन्द्र "विश्व" (बोड़द)

* नूतन-वर्ष *

घर २ का यह हाल हवाल,
बूढे हों या होवें बाल।
फूट बीज है बुआ हुआ,
हाय! महल भी कुआ हुआ॥

(२)

रेतीला है मानस-क्षेत्र
मुँदे हुये हैं ज्ञान-सुनेत्र।
रूढ़ि नागिनीका आवास।
घर है यह या कारावास?।

(३)

सन्मतिके अनुयायी हैं या।
कुमति-किङ्करीके पग दास?
माया तृष्णासी पिशाचिनी-
से घिरकर जग हुवा उदास।

(४)

फिर कैसे यह नूतन वर्ष,
दे देवेगा हमको हर्ष?
जब तक दिन दूना अपकर्ष।
तब तक कैसे हो उत्कर्ष?

(५)

जगमें ऐसा जीव नहीं है-
जिसको सुखकी चाह न हो।
यत्न सफल हो, करना ऐसा,
"विश्व" सकण्टक राह न हो।

"विश्व"
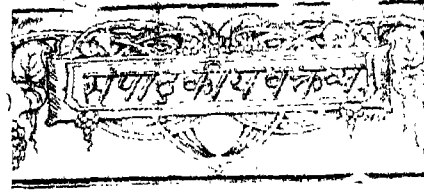
नूतन वर्ष प्रवेश। हर्षके साथ प्रकट किया जाता है कि 'दिगंबर जैन' मासिक पत्रने अपना पंद्रहवां वर्ष निर्विघ्नतासे पूर्ण किया है और इस अंकसे यह नवीन १६ वें वर्षमें प्रवेश करता है। गत वर्षमें षट्द्रव्यकी आवश्यक्ता व सिद्धि तथा जैन काव्योंका महत्व नामक धार्मिक व ऐतिहासिक उपयोगी लेख जैन साहित्य सभा लखनऊकी कृपासे हमने प्रकट किये थे जिनमें 'जैन काव्योंका महत्व' नामक दूसरा लेख इसी अंकमें प्रकट है तथा तीसरा अंतिम लेख आगामी अंकमें प्रकट होगा। हम समझते हैं इन लेखोंसे जैन अजैन विद्यार्थियों व ऐतिहासज्ञोंका बहुत उपकार होगा। तथा इन लेखोंका एक अलग ग्रन्थ भी शीघ्र ही प्रकट करेंगे। हमें विशेष हर्ष तो इस बातसे है कि 'दिगम्बर जैन' को हमारे सब भाई समान आदरकी दृष्टिसे देखते हैं अर्थात् खंडन मंडनके लंबे २ लेख लिखनेकी दिगम्बर जैनको आवश्यक्ता नहीं पड़ी। सिवाय बम्बईमें सिंघई मोतीलालजीका असमयमें व अनुचित नुक्ता हुआ था इस पर हमने योग्य टीका की थी जिससे कुछ खंडेलवाल भाई दिगम्बर जैन पर नाराज हुए थे परंतु बहुतोंने तो हमने इस टीकाको उठाई इससे हमारी सराहना की

है और अब भी नुक्तेकी चर्चा बन्द नहीं है अर्थात् समाज ऐसे नुक्तेके विरुद्ध ही है।

*　　*　　*

सचित्र खास अंक। हमारे पाठक अच्छी तरहसे जानते हैं कि हम १० वर्षसे वर्षारंभमें तीन चार भाषाओंके लेख व अनेक चित्रोंसे सुशोभित सचित्र खास अंक प्रकट करते हैं उसी माफिक इस वर्षमें भी यह खास अंक प्रकट किया है। इस अंकमें हिन्दी, गुजराती, मराठी व अंग्रेजी भाषाके लेख व कविताएं २५की संख्यामें हैं जिनमें कई लेख इतने उपयोगी हैं कि यह खास संग्रहणीय होगा। ऐसे लेख व कविताएं भेजनेवाले लेखकोंका हम आभार मानते हैं तथा उसके साथ २ जिन लेखकोंके लेख व कविताएं स्थानाभावसे हम नहीं प्रकट करसके हैं उनकी क्षमा चाहते हैं और उनको सूचित करते हैं कि उनके लेखोंको आगामी अंकोंमें क्रमशः स्थान दिया जायगा।

इस अंकमें कुल ७ चित्र हैं जिनमें मुनि शांतिसागरजीका दर्शनीय चित्र व आदर्श चरित्र भेजनेके लिये सेठ रावजीसखाराम दोशीका, न्या० पं० गणेशप्रसादजी वर्णीका....भेजनेके लिये पं० सत्यंधरजीका, सेठ पद्मराजजीका.... भेजनेके लिये बाबू कस्तूरचंद बैनाडाका व सेठ अमीचन्दजी गोहानाका....भेजनेके लिये बा० कृष्णलाल वर्माका हम आभार मानते हैं। टाइटल पृष्ठका संसार-वृक्षका चित्र अगले वर्षोंमें भी प्रकट किया गया था परन्तु इसवार इसकी एक खास कविता होनेसे फिरसे इसको प्रकट किया है। आशा है पाठकोंको वह अवश्य पसंद होगा और इस चित्रसे हमारे भाई संसारकी अनित्य दशाका विचार करके अपना जीवन आदर्श बनानेकी चेष्टा करेंगे। कई अनिवार्य कारणोंसे यह खास अंक कुछ देरीसे प्रकट हो सका है परन्तु तीसरा चौथा अंक शीघ्र ही प्रकट किया जायगा और फिर जहांतक हो मासके प्रारम्भमें ही हरएक अंक प्रकट हुआ करेगा। हम यही भावना करते हैं यह १९ वां वर्ष निर्विघ्नतासे पूर्ण हो और हमें समाज सेवा-करनेका विशेष बल प्राप्त हो।

*　　*　　*

उपहार व मूल्य। गत दो वर्षोंमें ऐसे कई कारण उपस्थित हो गये कि न तो वीर संवत २४४७ (१४ वां वर्ष) व वीर सं० २४४८ (१९) वां वर्ष इन दो वर्षोंका वार्षिक मूल्य हम सब ग्राहकोंसे वसूल ही कर सके हैं और न उपहार भी भेज सके हैं जिसका हमें कुछ रंज है परन्तु मूल्य न आते हुए भी ग्राहकोंके भरोसे पर हम उनको यह पत्र बराबर भेज रहे हैं। हर्ष है कि वीर सं० २४४७ विक्रम सं० १९७७ के दो उपहार ग्रन्थ-(१) **श्रावक प्रतिक्रमण** विधि व हिन्दी अर्थ सहित तथा (२) **बालबोध जैन धर्म** चतुर्थ भाग तैयार हैं तथा वीर सं० २४४८ का अतीव उपयोगी ऐतिहासिक ग्रंथ "**प्राचीन जैन इतिहास**" प्रथम भाग पृ० सं० करीब

१५० भी तैयार है इसलिये गत दो वर्षोंका मूल्य एक साथ वसूल करनेके लिये ये तीन ग्रन्थ शीघ्र ही १॥=) की वी० पी०से भेजे जायगे। आशा है कि हरएक ग्राहक उसको स्वीकार करनेमें आनाकानी नहीं करेंगे क्योंकि इन दो वर्षोंके वाचनका पूरा लाभ वे लेही चुके हैं। इतना प्रकट करते हुए भी किसी ग्राहकका विचार वी० पी० लेनेका न हो तो हमें पत्रसे सूचित करें और हमारे भेजे हुए दो वर्षके २४ अंक हमें वापिस भेज दें। हम समझते हैं कि हमारे सुज्ञ ग्राहकगण इतने कृतघ्न तो नहीं होंगे कि अंक तो बैठे २ लेते रहें और जब रुपये देनेका समय आवे तब वी० पी० वापिस करदें। वी० पी० वापिस करनेकी इच्छावालोंको इसी लिये निवेदन करते हैं कि वे भले मुफ्तमें वाचनका लाभ उठा लेवें परन्तु अंक तो शीघ्र ही वापिस भेजकर वी०पी० स्वीकार न करनेकी सूचना भी देदेवें। विशेष क्या?

इस १६ वें वर्षमें भी एक नवीन **धार्मिक ग्रन्थ उपहार**में देनेकी हम योजना कररहे हैं जिसका नाम शीघ्र ही प्रकट होगा। केवल १॥।) वार्षिकमें 'दिगम्बर जैन' ग्राहकोंको वर्षोंसे कितना लाभ दे चुका है और देनेको तैयार रहता है इसकी कदर ग्राहकगण अवश्य करेंगे ऐसी हमें पूर्ण उम्मेद है। जिनको अपना नाम नवीन ग्राहक श्रेणीमें लिखाना हो वे भी शीघ्र ही लिखें।

* * *

देहलीमें महोत्सव व महासभा। हर्ष है कि देहलीमें आगामी माघ मासमें पंच कल्याणक महोत्सव बड़े भारी ठाटबाठके साथ होनेवाला है और उसी मौकेपर वहांकी धर्मज्ञ जैन समाजने हमारी एक नहीं परंतु अनेक सभाओंको आमंत्रण दिया है। मुख्य करके वहां अपनी **भारत दि० जैन महासभा**का वार्षिक अधिवेशन होगा तथा साथ २ खंडेलवाल महासभा, शास्त्रिय परिषद्, पद्मावती पुरवाल परिषद् आदिके भी वार्षिक अधिवेशन इनही दिनोंमें होंगे। देहलीमें बड़े २ सुनहरी जैन मंदिर लाखोंकी लागतके हैं तथा रथयात्राका वहांका सामान देखने योग्य है। और फिर भी देहली भारतका पाटनगर व ऐतिहासिक प्रधान राजनगर होनेसे वहांकी शोभा व दृश्य की क्या प्रशंसा की जाय? वहांके ऐतिहासिक दृश्य भी देखनेका सौभाग्य साथमें ही मिलेगा इसलिये सब भाई देहली जानेकी अभीसे तैयारी करें।

कई लोग महासभा पर आक्षेप किया करते हैं कि महासभा तो सर्वव्यापी नहीं है और उसमें कई प्रकारकी त्रुटि हैं, परंतु उन त्रुटियोंको निकालनेके लिये बात करनेसे काम न होगा परन्तु स्वयं महासभामें जाना चाहिये और उसको सर्वव्यापी बनानेका उद्यम करना चाहिये। सभापतिका चुनाव अभी नहीं हुआ है इस लिये लिखते हैं कि इसवार यदि दक्षिण प्रान्तके कोई योग्य विद्वान व धनवान् जैसे कि सेठ वर्द्धमानैय्याजी, सेठ रावजी सखाराम

दोशी, श्रीयुत चवरे वकील आदिका चुनाव हो तो दक्षिण प्रान्तमें महासभाके कार्योंका प्रचार हो सके। यदि बंगालसे सभापति चुना जाय तो सेठ पदमराजजी रानीवालोंका नाम सबसे उत्तम है। अबसे महासभामें ऐसा नियम हुआ है कि अधिवेशनके सभापति ही दूसरे अधिवेशन तक सभाके सभापति कायम रहेंगे। इसलिये अब केवल श्रीमान सभापतिकी आवश्यक्ता नहीं है किन्तु श्रीमान् व विद्वान्‌की।

*   *   *

प्रतिष्ठाओंकी धूमधाम।

इस वर्ष प्रतिष्ठाओंकी धूमधाम विशेष ज्ञात होती है। इसी माघ मासमें सुजानगढ़, ललितपुर, खातेगांव, मूडबिद्रि, मगरपुर आदिमें भी पंचकल्याणक प्रतिष्ठाएं हैं जिनमें खातेगांवमें मालवा दि० जैन प्रांतिक सभाका अधिवेशन और ललितपुरमें परवार महासभाका अधिवेशन होगा। ललितपुरमें एक नहीं परन्तु तीन गजरथ प्रतिष्ठाएं होनेवाली हैं अर्थात् वहां तो तीन महाशयोंको सिंघई, सवई सिंघई वा श्रीमन्तकी पदवी मिल जायगी। हम तो समझते हैं कि हमारे जैन मंदिरोंमें प्रतिमाओंकी संख्या हमारी संख्यासे दसवीस गुनी ज्यादे तो अवश्य होगी तौभी हमारी संख्या घटती जाती है और प्रतिमाएं बढ़ती जाती हैं और अनेक स्थान जीर्ण शीर्ण-अवस्थामें हैं तौ भी नये २ मंदिर बनते जाते हैं व प्रतिमाकी संख्या बढ़ती ही जाती है। यथा ललितपुरमें मंदिर व प्रतिमाकी कमी थी कि फिर तीन नवीन मंदिर बन रहे हैं व नवीन २ प्रतिमाएं विराजमान करनेकी तैयारियां होरही हैं। हमें यही मालूम होता है कि अब भी बुंदेलखंडसे नामवरी व सिंघई आदि पदवियोंके प्राप्त करनेका मोह नहीं गया है।

जीर्णोद्धार करने, वेदी प्रतिष्ठा करने, रथयात्रा करने, जहां चैत्यालय न हो वहां नवीन चैत्यालय या मंदिर बनवानेके हम विरोधी नहीं हैं परंतु हमारा विरोध सिर्फ नवीन प्रतिमाओं बढ़ानेका व जहां एक भी मंदिर है वहां विशेष न बढ़ानेका है। जहां भी प्रतिमाकी आवश्यक्ता हो वहां कहींसे पुरानी प्रतिमा लाकर विधिपूर्वक वेदी प्रतिष्टा करनी चाहिये न कि पंच कल्याणक प्रतिष्ठा। पंचकल्याणक प्रतिष्ठा विना किये भी पंचकल्याणक प्रतिष्ठाका माहात्म्य सबको बतला दिया जा सकता है।

*   *   *

असत्य आक्षेप व द्वेषाग्नि।

सारी जैन समाजकी रातदिन अटूट परिश्रमसे बेजोड़ सेवा करनेवाले श्रीमान् जैनधर्मभूषण पूज्य **ब्र० शीतलप्रसादजी** 'जैनमित्र' साप्ताहिकपत्र तथा उपदेशद्वारा जो २ सेवा जैन व अजैन समाजमें कर रहे हैं उसकी प्रशंसाके शब्द ही हमें नहीं मिलते हैं और हमारे पाठक तो इनको अतीव उच्च दृष्टिसे देखते हैं परन्तु थोड़े दिनोंसे कुछ **इनेगिने पंडितोंसे** व उन पंडितोंके इनेगिने अनुयायियोंसे ब्रह्मचारीजीका प्रभाव सहा नहीं जाता है इसलिये वे ब्रह्मचारीजी पर असत्य आक्षेप करने लगे हैं और 'खंडेलवाल जैन हितेच्छु' व 'जैन सिद्धांत' पत्रोंमें उनके तरफ द्वेषाग्नि फैलानेकी जी जानसे कोशश कर रहे हैं यहां तक कि 'जैनमित्र'की संपादकी इनसे छिन लेनेके लेख भी लिखने

लगे हैं व फलटण, नांदगांव और छिंदवाड़ासे ऐसा प्रस्ताव पास कराया है और बम्बई प्रां० सभाके सभापति, महामंत्रीको वे उपदेश दिया करते हैं कि ब्रह्मचारीजीसे संपादकी लेलो परन्तु हम निष्पक्ष दृष्टिसे कहते हैं कि ब्रह्मचारीजीपर जो आक्षेप वे लगाते हैं वे निर्मूल हैं और द्वेषाग्निके सिवाय इसमें कुछ भी तथ्य नहीं है। ब्रह्मचारीजी विधवा विवाह खंडनपर नहीं लिखते इसीसे वे विधवा विवाहमें सम्मत हैं !!! ये तो विजातीय विवाहकी सलाह देते हैं इसीसे जाति पांति नष्ट करना चाहते हैं !!! ये तो अहमदावादमें अछूतोंकी सभामें गये थे !!! ये तीन आक्षेप वे लगाते हैं परन्तु जैन समाज इतनी भोली नहीं है कि इन इने-गिने व्यक्तियोंके कहनेमें आ जायगी और ब्रह्मचारीजीकी सेवा खो बैठेगी। सभापति सेट हीराचंद नेमचंदजीका हमारापर पत्र आया था कि गुजरातकी सम्मति इस विषयमें भेजिये परंतु हमने शेठजीको लिख दिया है कि गुजरातका एक भी भाई ब्रह्मचारीजीसे विरुद्ध नहीं है और ब्रह्मचारीजीको गुजरात अतीव आदरकी दृष्टिसे देखता है इस लिये सम्मति पूछनेकी जरूरत नहीं है। विधवा विवाह समर्थनके लेख लिखने व प्रकट करने-वाले पत्र—सत्यवादी, जातिप्रबोधक व जैन हितैषी तो धराशायी हो गये हैं और किसी भी पत्रमें विधवाविवाह होना ही चाहिये ऐसे लेख भी देखनेमें नहीं आते तौ भी आश्चर्य है कि नाहक इनेगिने व्यक्तियोंको विधवाविवाहकी गंध आरही है और उसका आक्षेप पूज्य ब्रह्मचारीजी पर कर रहे हैं वह अत्यंत अनुचित और द्वेषाग्निके सिवाय और कुछ नहीं है।

*   *   *

ગુજરાતમાં શિથિલતા.

જ્યારે આખા હિંદુસ્તાનમાં અનેક સભાઓ, મેળાઓ, પ્રતિષ્ઠાઓના સમાચાર આવી રહ્યા છે ત્યારે દિલગીર થવા જેવું છે કે ગુજરાતમાં અત્યંત શિથિલતા છે. આપણી મુંબાઈ દિગંબર જૈન પ્રાં૦ સભાની બેઠક પણ આ વર્ષે કોઈ સ્થળે થવાનું હજુ નક્કી નથી તેમ કોઈ સ્થળે રથયાત્રા મહોત્સવ કે વેદી પ્રતિષ્ઠાના પણ સમાચાર નથી. માત્ર મુંબઈનાં [illegible] વાર્ષિક રથયાત્રા થઈ ગઈ પણ ત્યાં મુંબઈ દિ૦ જૈન પ્રાં૦ સભાની બેઠક થવાનો વારો હતો છતાં ત્યાં તે થઈ નહીં તથા માત્ર [illegible] દિગંબર [illegible] સભાની બેઠક [illegible] તેમાં પણ સામાન્ય [illegible] સિવાય [illegible] [illegible] [illegible] થોડા પણ જણાતા નથી. આને શિથિલતા નહીં તો શું કહી શકાય? અમદાવાદમાં એક મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર [illegible] થઈ ચૂક્યો છે તેમ સુરતમાં પણ [illegible] [illegible] ૨૦ ના [illegible] [illegible] [illegible] અમદાવાદ કે સુરતમાં આપણી પ્રાંતિક સભાની બેઠક ભરાવાનો પ્રસંગ છે, એ માટે સુરતમાં શેઠ તારાચંદજી અને અમદાવાદમાં શેઠ [illegible] એ આગળ પડતાં ભાગ લે તો થઈ શકે તેમ છે.

વળી એ તો થવાનું થશે ત્યારે થશે પણ હાલ નજદીકમાં જે દહેલીમાં આપણી મહાસભા થવાની છે તેમાં તો ગુજરાતના ભાઈઓએ મોટી સંખ્યામાં જઈ લાભ લેવા જોઈએ અને ઉત્તર પ્રાંતના જૈનો ધર્મપ્રભાવનામાં કેટલા આગળ વધેલા છે તેનું દૃશ્ય નિહાળવું જોઈએ અને બની શકે તો મહાસભાની આવતી બેઠક ગુજરાતમાં બોલાવવાનું આમંત્રણ કરવું જોઈએ.

शांतस्वभावी निर्ग्रन्थ मुनि-
श्री १००८ श्री शांतिसागरजी महाराज (एनापुर)
(दक्षिण प्रान्तमें आप विचर रहे हैं, विशेष हाल चित्रपरिचयमें अवश्य पढ़िये।)

"जैनविजय" प्रेस-सूरत।

चित्र-परिचय।

इस अंकमें प्रकट किये हुए चित्रोंका परिचय निम्नलिखित है—

(१) श्री १००८ श्री शांतिसागरजी मुनि महाराज एनापुर—आपका जन्म सं० १९२८ शाके १७९४ में भोज (चिकोडी, बेलगाम) ग्राममें हुआ था। पिताका नाम भीमगोंडा पाटील व माताका नाम सौ० शांतिबाई था जिनके क्रमसे चार पुत्र—देवगोंडा, आदगोंडा, सातगोंडा व कुमगोंडा था ये चार पुत्र व कृष्णाबाई नामक पुत्री होनेके बाद पति पत्नीने ब्रह्मचर्यव्रत ले लिया था। सबके लग्न हुए थे जिनमें हमारे चरित्रनायक सातगोंडाका लग्न सिर्फ ९ वर्षकी आयुमें ६ वर्षकी कन्यासे हुआ था। और ७ माहमें ही उस कन्याका देहांत हो गया। जब आप १८ वर्षके हुए तब आपके पिताने फिर लग्न करनेको कहा तब आपने उत्तर दिया कि लग्न करना फिरसे संसार परिभ्रमण मोल लेना जैसा है इससे तो संसार परिभ्रमणसे मुक्त होना लाभदायक है। फिर आप एक मुनिके पास गये और ब्रह्मचर्यव्रत ग्रहण किया। कुछ समय बाद माताका देहांत हो गया परन्तु पिताने कहा कि मैं जहां तक जीता हूं आप दीक्षा न लें। पिताका आग्रह देख आपने दीक्षा न ली और गृहस्थाश्रममें रहकर सत्यता और प्रमाणिकतासे कपड़ेका व्यापार करने लगे, साथमें धार्मिक कार्योंमें नियमित रहते थे। ३१ वर्षकी आयुमें आप सम्मेदशिखरजी यात्रार्थ गये वहां अनेक व्रत नियम ग्रहण किये। फिर सं० १९६९ ज्येष्ठ सुदी ९ को ४१ वर्षकी आयुमें उत्तर ग्राममें श्री० देवेंद्रकीर्तिके पास क्षुल्लककी दीक्षा ली और वहांसे आप कागल ग्राम गये जहांके लोगोंने आपको कमंडल दिया (तबतक आपके पास एक लोटा ही था) व आपका नाम शांतिसागरजी रक्खा गया।

इस वर्षका चातुर्मास आपने कोगनोलीमें किया। वहां एक समय मंदिरमें रात्रिको दश बजे जब आप सामायिकमें बैठे थे एक सर्प आकर उनके शरीरपर चढ़ गया परन्तु महाराजने उस तरफ लेश मात्र भी ध्यान न दिया और ध्यानमें निश्चल रहे। श्रावक लोग वहां आये और उनके शरीरसे सर्प निकालनेका विचार किया परन्तु शायद उनके शरीरको हानि पहुंचे ऐसा सोचकर मंदिरके बहार ही बैठे रहे। महाराज सुबह ५॥ बजे ध्यानसे मुक्त होकर बहार आये तब सब लोगोंके आनंदका पार न रहा। सबने कहा हम सबको यह बात प्रगट करेंगे तब महाराजने कहा—नहीं, जो सत्पुरुष मोक्षमार्गमें प्रवृत्त होते हैं वे कभी अपनी कीर्तिकी इच्छा नहीं करते।

फिर आप मांगुर, कोरगाम, तेरदाल, तसलापुर आदिमें विहार करते २ कुंभोज आये। वहां बाहुबली पहाडपर अकलीक मुनिमहाराजके पास सं० १९७३में ऐलक पद ग्रहण किया। इसके बाद समडोलीके श्रावकोंके साथ श्री गिरनारजी यात्रार्थ गये जहां तीन हाथ लंबा कपड़ा

रखते थे उसका त्याग किया और आपके पास नेमीसागरने दीक्षा की। फिर आप कुंडल क्षेत्र आये और वहां आकर **वाहनपर न चढनेकी प्रतिज्ञा** ली। वहांसे आप कोगनोली, समडोली, नस्लापुर, बाबानगर आदिमें विहार करते २ **ऐनापुर** आये जहां भोसगीके निर्ग्रन्थ मुनि भी आ पहुंचे। आप आठ दिन वहां रहे और फिर गणेशवाडी गये जहां जैन मंदिर नहीं था परन्तु महादेवका पुराना मंदिर था उसमें कुरुंदवाडकी दरबारसे श्रावकों द्वारा आज्ञा लिवाकर जैन बिम्ब स्थापन किया और वहांसे आप सं० १९७६ में **येरनाल**की बिंब प्रतिष्ठामें गये, जहां दीक्षा कल्याणकके समय भोसगीके निर्ग्रंथ मुनिमहाराजसे आपने **निर्ग्रंथ** (नग्न) **जिन दीक्षा** ग्रहण की। फिर विहार करते २ एक चातुर्मास कोगनोलीमें व एक नसलापुरमें किया। और फिर गत चातुर्मास **ऐनापुरमें** किया था तब सोलापुरसे पं० बंशीधरजी, सेठ रावजी सखाराम, धरणप्पा कास्टगा, वीरचंद कोदरजी गांधी आदि उपदेशार्थ गये थे। पं० बंशीधरजीने गोम्मटसार, पंचाध्यायी आदि शास्त्र बांचे थे व धर्मचर्चा अच्छी हुई थी।

मुनि श्री शांतिसागरजीको-बाल्यावस्थासे ही स्वाध्याय व धर्मचर्चाकी आदत है। मुनिधर्म और आचार आप अच्छी तरहसे सब जाते हैं व पालन करते हैं। २८ मूलगुणोंमें कोई दोष आप आने नहीं देते-ग्राम बहार निवास करते हैं और एक दो दिन बाद दूध और भातका आहार लेते हैं। इन्द्रियविजय आपका अच्छा है। उपवासके दिन यदि कोई पंडित शास्त्री धर्मचर्चार्थ आजावे तो ही बोलते हैं। अन्यथा मौन धारण करते हैं। जिस दिन आहार लेते हैं उसी दिन केवल धर्मोपदेशार्थ ही बोलते हैं। **ऐनापुरमें** चातुर्मास पूर्ण करके अभी आप बेलगांव, कोल्हापुर आदि प्रान्तमें विहार कर रहे हैं। अंतमें मुनि शांतिसागरजीके चिरायुकी भावना करते हुए आपका अनुकरणीय संक्षिप्त परिचय पूर्ण करते हैं।

(२) श्री० न्यायाचार्य पं० गणेशप्रसादजी वर्णी (संस्थापक, स्याद्वाद महाविद्यालय काशी, व सतर्कसुधातरंगिणी जैन पाठशाला, सागर)

आपका जन्म झांसी जिलेके **मडावराग्राममें** असाटी जातिमें हीरालालजीके गृहमें कुंआर वदी ४ सं० १९२२ को हुआ था। आपके पूर्वज यद्यपि जैन धर्मानुयायी नहीं थे, तथापि पूर्व संस्कार तथा सत्संगतिके सहवाससे आपके उक्त पिताजीको श्री १००८ **महामंत्र णमोकारके प्रभावसे सिंहसे रक्षा** हो जानेके कारण जैन धर्मपर दृढ़ श्रद्धान हो गया था। पश्चात् उन्हींके सदुपदेशसे आप भी जैन धर्मके ही अनुयायी हुए, और आपने ११ वर्षकी अवस्थामें हिन्दी मिडिलकी परीक्षा पास की। पश्चात् पिताजीके स्वर्गवासके बाद आपने अपने कुटुंबियोंको परित्यागकर कुछ काल तक मतारा(?)के स्कूलमें हेडमास्टरीका कार्य किया, पश्चात् पूर्वकर्म संयोगवश **सिमरा** निवासिनी गोलालारीय सिंघैन जातिय "श्रीमती पूज्या **चिरोंजाबाईजीसे**" परिचय हुआ। आपने उक्त बाईजीसे समस्त वृत्तान्त कह सुनाया,

और उसी दिनसे आपका और उक्त बाईजीका पुत्र–मातृवत् संबंध होगया, और उसी समयसे आपके पठनादि कार्यमें जितना भी द्रव्य व्यय हुआ, वह समस्त उक्त बाईजीकी तरफसे ही हुआ और वर्तमानमें भी हो रहा है।

पश्चात् आप संस्कृत विद्याके पढ़नेके उद्देश्यसे देश देशांतरमें भ्रमण करते हुए लगभग पांच वर्ष तक पूर्व असाता वेदनीय कर्मोदयसे ज्वरादि व्याधियोंसे पीड़ित–तथा अनेक कष्ट आनेपर भी आप आपने उत्साहसे हताश न होकर अपने कार्यक्षेत्रमें बढ़ते ही चले गये, पश्चात् सामान्य संस्कृतका परिज्ञान होजानेसे आप उच्च दर्जेकी संस्कृत विद्या प्राप्त करनेके निमित्त प्रथम **"मथुराजीको"** गये, उस समय वहांपर **मेलेका समय** था और कुछ दिन पहिले स्वर्गवासी, न्यायवाचस्पति **पं० गोपालदासजी बरैया की** प्रेरणासे श्री १००८ जम्बूस्वामीजीके निर्वाण क्षेत्र **चौरासीमें महाविद्यालयकी** स्थापना मात्र हुई थी, परंतु जिस समय आप वहां पहुंचे और उक्त पंडितजीने आपका कुछ वृत्तान्त सभामें जनताके समक्ष कहा। तब जनताकी ओरसे **आपके लिये ३३००)का चंदा प्राप्त हुआ,** और वही पारितोषिक उक्त महा विद्यालयके चिरस्थायी होनेमें प्रधान कारण हुआ।

कुछ काल वहां रहकर श्रीमान् सेठ **पंडित मेवारामजी** खुरजाके पास और हरिपुरमें न्यायशास्त्रज्ञ **पं० ठाकुरप्रसादजीके** पास और टीकमगढ़में नव्य न्यायके धुरंधर विद्वान् **पं० दुलारझाजीके** पास अध्ययन करके काशी पहुंचे। वहांपर यद्यपि संस्कृत विद्याकी अच्छी तरह उन्नति थी और वर्तमानमें भी है, तथापि तत्रस्थ ब्राह्मण पंडित जैनी मात्रको नास्तिकादि दोषोंके द्वारा तिरस्कार करके जैनियोंको संस्कृत पढ़ानेके अतिरिक्त पासमें भी नहीं बैठने देते थे। तथापि ऐसे समयमें भी आप अपने उत्साहसे हताश न होकर वहींपर रहने लगे।

कुछ कालबाद पूर्व कर्मके संयोगसे आपका अतीव उच्च कोटिके न्यायशास्त्रके जाननेवाले श्रीमान **अम्बादासजी शास्त्रीजीसे** परिचय हुआ और उन्होंने आपको **न्यायशास्त्र** पढ़ाना आरम्भ किया एवं शास्त्रीजीका सहारा मिलनेपर आपने आरा निवासी स्वर्गवासी **बाबू देवकुमारजी रईसजीसे** श्री **"स्याद्वाद-महाविद्यालय** की स्थापनाके लिये भदैनी घाटका "विशालभवन" देनेको कहा जिसमें कि उक्त विद्यालय वर्तमानमें मौजूद है। एवं मकान मिलजानेपर तथा श्रीमान त्यागी **बाबा भागीरथ"जी वर्णी** तथा बालब्रह्मचारी **पं० पन्नालालजी बाकलीवालजीकी** सहायतासे ज्येष्ठ सुदी १० वीर नि० स० २४३१ ता० १२–६–०५को श्री स्याद्वाद महाविद्यालयकी स्थापना की। और जब विद्यालयका कार्य सुचारू रीतिसे चलने लगा तब आपको देशके भाग्यने प्रेरणा करके **सागर** तक पहुंचाया, उसी समयके कुछ दिन पहिले श्रीमान् **हंसराजजी कंडया** बुंदेलखंड प्रान्तके बालकोंको शिक्षित बनानेके लिये १००००)का द्रव्य छोड़कर स्वर्गपुरीको पधारे थे। अतएव सागर

जैन समाजने विशेषतर स्वर्गवासी श्रीमान् सिंघई-बालचंदजी तथा श्रीमान् नत्थूमलजी कण्डया श्रीमान् पन्नालालजी बड़कुर श्रीमान् पूरनचंदजी बजाज तथा श्रीमान् कण्डया करोड़ीमलजी सराफ इत्यादि समस्त महाशयोंने स्वर्गवासी श्रीमान् सराफ हंसराजजी कंडया सागरकी १००००) मुक सहायतासे" वैसाखसुदी ३ वीर सं० २४३९ ता० ११-४-०८को आपने "**श्री सत्तर्कसुधातरंगिणी दिगम्बर जैन पाठशाला-सागर**"की स्थापना की इस प्रकार आप ही के लगाए हुए ये दोनों पौधे वर्तमानमें जैन समाजमें जैसी कुछ विद्याकी उन्नति कर रहे हैं वह समाजको बतानेकी आवश्यकता नहीं है क्योंकि उन्ही पौधोंके ही फल हैं जो यत्र तत्र विद्वान लोग समाजोन्नतिमें दक्ष हैं, और आपने सागर आकरके ही वि० सं० १९७१से सप्तम प्रतिमा (ब्रह्मचर्य दीक्षा) धारण की है। पाठको! यह आपका जीवनचरित्र नहीं है किन्तु स्थानाभावसे मात्र सामान्य परिचय ही दिया है। होसका तो आगामी कभी आपका बृ० जीवनचरित्र प्रकट किया जायगा।

(२) लाला अमीचंद्रजी जैन गोहाना-आपका जन्म संवत् १९३८में गोहाना (जिला रोहतक, पंजाब) में हुआ था। पिताका नाम था लाला मामराजसिंहजी जिनका सं. १९६६में साठ वर्षकी आयुमें देहान्त हो गया परंतु माता मिश्रीबाई करीब ७० सत्तर बरसकी मौजूद हैं।

गोहानेमें इनका खानदान पुराना और ऊँचा है। इनके यहाँ हमेशासे साहूकारीका धंदा होता है। जमींदारी भी आपके खानदानमें पुराने जमानेसे है। आपके पाँच भाई और चार बहिनें थीं परंतु प्लेगके कारण आपके तीन बड़े भाइयोंका और दो बहिनोंका देहान्त हो गया। इस समय अपने घरमें आप ही सबसे बड़े हैं। आपने अपने छोटे भाई लाला बख्तावरसिंहको स० १९१६ में-जब कि चारों तरफ युद्धकी आग लगी हुई थी और लोग अपने भाइयों या लड़कोंको घरसे बाहिर मुश्किलसे निकलने देते थे-डॉक्टरी सीखनेके लिए अमेरिका भेज दिया। कुछ समय तक वे लंदनमें एक डॉक्टरके साथ प्रेक्टीस करते रहे हैं। उन्होंने एम.डी. एल. आर. सी. पी. एण्ड एस. की डिग्री हासिल की है। अब वे यहां आयुके हैं व रोहतकमें हैं।

आपका स्वभाव बड़ा ही सरल परोपकारपरायण और कुटुंब-वत्सल है। दौलत एक ऐसी चीज है कि, जब वह किसीके पास जाती है तो आदमी स्वार्थी बन ही जाता है। मगर आप इससे सर्वथा निर्लेप रहे। आपके जीवनका सबसे पहिला सिद्धान्त है,-निःस्वार्थ सेवा। इसको आप अपने जीवन-व्यवहारमें कभी नहीं भूलते। आपने अपने जातीय शिक्षालयोंको भी अच्छी सहायता दी है।

आपकी निःस्वार्थ-परताकी एक बात खास उल्लेखनीय है। जब 'दिल्लीषड्यंत्र' के मामलेमें जब बा० कृष्णलाल वर्मा संदेहवश पकड़े गये थे और फिर निरपराध होनेके कारण छोड़ दिये तब वे घर गये मगर घरके लोग भयभीत रहने लगे। उसी अवसर पर इनका पत्र ला० अमीचंदजीके यहाँ आकर लड़कोंको पढ़ानेके लिये आया और वे बुलाये गये। वहाँ लोगोंने लाला

अमीचंदसे कहा कि, इसके पीछे जासूस रहते हैं इसलिए अपने घरमें इसे न टिकाओ। तब इन्होंने जो उत्तर दिया वह हरेकके ध्यानमें रखने और आचरणमें लाने योग्य है। आपने उत्तर दिया:—

"यदि मेरा भाई होता। वह संदेह वश पकड़ा जाता और फिर निरपराध प्रमाणित होकर वापिस छूट आता तो क्या उसको मैं घरसे निकाल देता? ये भी छः भाइयोंके समान मेरे सातवें भाई हैं।"

पाठक इतना ऊँचा हृदय क्या हरेकका हो सकता है? धन्य हैं वे पुरुष जो दूसरोंको इस भाँति अपना सकते हैं। अमीचंदजी भी धन्य हैं और धन्य हैं वे माता-पिता जिन्होंने ऐसा लाल उत्पन्न किया है।

राजनैतिक मुआमिलोंमें भी आप बड़ा रस लेते हैं। सन् १९१९ ईस्वीमें जब रोलॅट एक्ट पास हुआ तब आपने भी इसका घोर विरोध किया। गाँधीजीके '**अहिंसात्मक असहयोगके**' आप पक्के अनुयायी हैं। अहिंसाका पाठ तो आपने जन्मसे ही सीखा है; क्योंकि आप जैन हैं। और एक जैन हिंसाका कभी पक्षपाती नहीं हो सकता है। शारीरिक तो क्या मगर मानसिक और वचनिक हिंसासे भी आप हमेशा दूर रहते हैं। इतना ही क्यों ऐसा करनेवालोंका आप हमेशा विरोध करते हैं।

रोलॅट एक्टका विरोध करनेवाली सभाओंमें भाग लेनेसे गवर्नमेंटने वहाँके कई रईसोंको चितावनी दी। आप भी उनमेंसे एक हैं। गवर्नमेंटकी सूचना पाकर कई चुपकी लगा गये, मगर आप पूर्ववत् ही अपना काम करते रहे। आप इस सिद्धान्त पर कायम रहे कि,—

जो दृढ राखे धर्मको, तेहि राखे करतार।

आप 'असहयोग' वादी हैं। असहयोग-कार्यक्रममेंसे 'स्वदेशी प्रचार, 'मदिरा निषेध' और 'राष्ट्रीय-शिक्षा' को आप सबसे ज्यादा मानते हैं और इनको सफल बनानेमें तनतोड़ परिश्रम करते हैं जब एक भी व्यक्ति गोहानेमें इस आन्दोलनमें हिस्सा लेनेको तैयार नहीं था, तब आप आगे आये; काँग्रेस कमेटीकी स्थापना कराई और जब कोई उसका सभापति बननेको तैयार नहीं हुआ तब आपने इस जोखमभरे पदको स्वीकार किया।

गत वर्षमें अहमदाबाद कांग्रेसके बाद पंजाब सरकारने स्वयंसेवक मंडलोंको गैरकानून ठहराया और स्वयंसेवकोंको सजा देना प्रारंभ किया; तथा खद्दर प्रचार, विदेशी कपड़ेका बहिष्कार और हिन्दू मुसलमान एकताके जलसे नाजायज़ करार दिये तब लाला अमीचंद गोहानेके दूसरे छः स्वयंसेवकोंके साथ धर्मके खातिर **बलिदान** होनेके लिए मैदानमें आये। सरकारने पकड़कर उन्हें उनके साथियों सहित छः **माहके** लिए जेलखाने भेज दिया।

जब आप कोर्टमें हाजिर होनेके लिए रवाना हुए तब उन्हें उनकी वृद्धा माताने आशीर्वाद दिया; उनकी पत्नीने अपने वीर पतिकी पूजा की और उनके बड़े भाई भोजाइयोंने उनको प्रेमसे विदा की। गोहानेके सैकड़ों आदमी आपको पहुँचानेके लिए आपके साथ बहुत दूरतक आये व आपके गलेमें फूलोंकी माला डालकर आपका जयघोष किया।

जिस वक्त रोहतकके सबसे बड़े २ नेताने कांग्रेसके कामसे इस्तेफा देकर अपनी प्रेक्टिस शुरू कर दी थी; जिस वक्त अनेक लोग जेल जानेके डरसे क्षमा माँग माँगकर बैठ गये थे उस वक्त इस वीरने, जेल महलमें प्रवेश किया। जब इनके रिश्तेदारोंने इन्हें समझाया और कहा कि तुम क्षमा माँगलो तब इन्होंने कहा था,—"मैंने कौनसा अपराध किया है जिसके लिए मैं क्षमा माँगूँ? मैं अपने देशकी शुद्ध वस्तुओंको प्रचार करना और एक ही माँके पुत्रों—हिन्दू और मुसलमानोंमें एकता कराना धर्म समझता हूँ। इसको अगर कोई अपराध बतलाता है तो मैंने यह अपराध किया है और जबतक जीऊँगा, यह अपराध करूँगा।"

गत अगस्तमें आप छूट गये हैं। उन्होंने जेलसे छूटने पर बा० कृष्णलाल वर्मा पर एक पत्र लिखा है उसमें उन्होंने अपने जेलकी जो बातें लिखी हैं, उन्हें हम उन्हींके शब्दोंमें पाठकोंकी भेट करते हैं। खत उर्दूमें हैं। वे लिखते हैं:—

"भाई साहब कृष्णलालजी साहब, वंदेमातरम्! आज मैं अपनी जेलयात्राके हालात आपको लिखना चाहता हूँ। मेरी तबियत बहुत चाहती थी कि, जेलसे आपको चिट्ठी लिखूँ मगर जेलमें सिर्फ एक महीनेमें एक चिट्ठी मिलती थी जिसको घर लिख दिया करताथा इस वजेसे प्रेमपत्र न लिख सका।

मुझे गोहानेमें १६ फरवरी सन् २२ को, जब पं० रामप्रसाद शर्माकी गिरफ्तारीके वक्त एक भारी जलसा हो रहा था समन मिले थे कि तुम्हारी तारीखपेशी बअदालत डिप्टी साहब रोहतक जिला १८ फरवरी सन् २२ की है। इसलिए मैं १८ फरवरीको दस दीगर अपने पाँच गोहाना निवासी भाइयोंके हाजिर अदालत हो गया। उसी रोज सबको छः छः माह कैदकी सजा सुना दी गई और हम खुशी २ यात्राको चले गये। जेलमें सुपरिण्टेण्डेंट × × × × का और दारोगा साहबका बहुत अच्छा बर्ताव रहा। हम जिला रोहतकके कुछ चालीस आदमी उन्हीं दिनोंमें गिरफ्तार किये गये थे जिनमें आधे हिन्दू और आधे मुसलमान थे। सब आदमी बहुत अच्छी तरह रहते थे। × × × × × × हम गोहानेके छः आदमी गिरफ्तार किये गये थे। मुझे अदालतने स्पेशल क्लासमें रक्खा था। उसमें हस्ब जेल (निम्न लिखित) खुराक मिलती थी। घी, ऽ= गेहूँका आटा, ऽ।। दूध ऽ१।। हफ्तेमें तीन बार, हलवा हफ्तेमें दो बार और दाल शाक वगैरह। मगर इस खुराकको सब आदमी स्पेश्यल क्लास वाले और ऑर्डिनेरी क्लासवाले मिलकर खाते थे। हम सत्रह आदमी स्पेशल क्लासमें और तेइस आदमी ऑर्डिनेरी क्लासमें थे। तीन महीनेके बाद सुपरिण्टेण्डेण्टने कहा, गवर्नमेंटका हुक्म है कि, तुम ए. और बी. क्लासवाले बिल्कुल अलहदा अलहदा रक्खे जाओ। जिसको हम सबने नफरतसे सुना और सुपरिण्टेण्डेण्टके साथ झगड़ा हो गया। आखिर बी. क्लासवाले वहाँसे पंजाबकी और जेलोंमें भेज दिये गये और, और जेलोंसे स्पेशल क्लासवाले बुला लिये गये। हम चालीस आदमी वहाँ स्पेशल क्लासमें हो गये। हाँ, एक बात लिखना भूल गया। वह यह कि, डेढ़ महा तक सिर्फ सत्रह स्पेशलक्लासके

और लाला जी. वकालके हमारे साथ रहे। सबका खाना बिल्कुल शामिल रहा। हम सबने अ:हदा खाना मुनासिब नहीं समझा। इस लिए उस वक्त हमारे हिस्सेसे सिर्फ दो रोटी चनेकी, आधी रोटी गेहूँकी और मामूली घी आता था; जिससे सख्त परेशानी होती थी मगर–**हिम्मते मर्दां मददे खुदा**, जेलमें मुझे कुछ दिन बुखार भी आया और मेरा वजन दस पौंडके करीब कम हो गया था। पन्द्रह दिनके बाद मेरा असली वजन हो गया।

गरमीके दिनोंमें जब जोरमें लुएं चलती थीं अपनी बारकोंमें दोनों तरफ कम्बल टांगकर छिड़काव करते थे और बाहर रातको मैदानमें सोनेकी इजाजत थी। दरम्यानमें, जब कि सुप-रिण्टेण्डेण्टसे झगड़ा होगया था अंदर बारकोंमें सोना पड़ा था। कामके मुतल्लिक सुनिए। काम हम लोगोंके लिये लिफाफे बनाना, चिके बनाना, चरखा कातना, दरी बुनना और फीता बुनना था। इनमेंसे जो काम हमें पसंद होता वही हम कर सकते थे। मैं तो लिफाफे बनाता था, ज्यादातर चर्खा कातता था। मगर वह भी बहुत कम। अकसर किताबें पढ़ता या गप हांकता था। हमारे आदमी काम बहुत कम करते थे। मतलब कि हमारी जेललाइफ बड़े मजेसे गुजरी। ×××

मैं १२ अगस्तको रिहा हो गया था। और १८ अगस्तको गोहाना मय अपने साथियोंके आया था। गोहाना वासियोंने हमारा स्वागत बड़ी धूमधामसे किया। एक माइलके फासलेसे लोग हमको लेने आये थे उनमें ज्यादा तादाद अहले इस्लामकी थी। इस मरतबा अहले इस्लामें ज्यादा जोश पाया जाता है और महाजनानमें कतई नदारद (बिल्कुल नहीं) खद्दर भी ज्यादा अहले इस्लामकी ही इस्तमाल करते हैं। सिवाय खान्दान चौधरियानके। ”

पाठक! आज लाला अमीचंदजी फिर कर्म क्षेत्रमें हैं और अपना पुराना काम खद्दर प्रचार आदि बड़ी दिलचस्पीसे कर रहे हैं। आपके जेल जानेसे, सुना जाता है गोहानेके हलवाइयोंके दिलोंपर इतना असर पड़ा कि, उन्होंने हमेशाके लिए विदेशी शक्कर मांगना छोड़ दिया है।

पाठक! जैनियोंका सिर ऊंचा रखनेके लिए, अपनी जन्मभूमिकी सेवाके लिए और धर्मकी रक्षाके लिए अमीचंदजीने अपनेको अर्पण किया। क्या और जैनबंधु इनका अनुकरण न करेंगे?

आपसे एक निवेदनकर हम अपना कथन समाप्त करते हैं। अभी आपके यहाँ दो तीन लड़कियोंका ब्याह होनेवाला है। हम आशा करते हैं कि, आप जिस खद्दरकी हिमायत करके जेलमें गये और सरकारके कोपभाजन बने उसी खद्दरको, रिश्तेदारों और कुटुंबवालोंके दबावसे, लड़कियोंके ब्याहमें देशनिकाला न दे दें। क्योंकि, सरकारके विरोधसे रिश्तेदारों और कुटुंबियोंका विरोध सहना और उसके सामने टिके रहना बड़ा भयंकर होता है। शासनदेव आपको अपने सिद्धान्तों पर अटल रहनेकी शक्ति दे और आप चिरायु हों।

(४) श्री देशभूषण कुलभूषण ब्रह्मचर्य आश्रम-कुंथलगिरिः— सोलापुर जिलेमें बार्सी टाउनसे १० मील पर श्री देशभूषण कुलभूषण मुनिका श्री निर्वाणस्थान

कुंथलगिरि नामक सिद्ध क्षेत्र है जहां अतीव परिश्रम करके १० वर्ष हुए जिनसेवी ब्रह्मचारी श्री पार्श्वसागरजी महाराजने एक ब्रह्मचर्य आश्रम स्थापित किया है जो आजकल बहुत उन्नत अवस्थामें है और मुगलाई प्रांतर्गत गरीब जैन अजैन विद्यार्थियोंका इससे बड़ा भारी उपकार हो रहा है। यहां आजकल चतुर्थ, सेतवाल, पंचम आदि जातिके ८४ विद्यार्थी अच्छी तरहसे रहकर विद्याध्ययन करते हैं जिनमें करीब १० अजैन मराठे हैं। आश्रममें अध्यापक, मुनीम, वैद्य, गायन शिक्षक, रसोईये, चपरासी आदि २५ कार्यकर्ता हैं व मासिक खर्च १२००) है। संस्थामें सिर्फ करीब १००००)का ध्रौव्य फंड होनेपर भी हजारोंका खर्च चालु मदद व मुष्टि फंडसे होता है। आश्रममें विद्यालयके अतिरिक्त बोर्डिंग, मंदिर, औषधालय, व्यायामशाला, वाचनालय, पुस्तकालय, व गायन शाला, भी है। यहांकी व्यायामशालामें इतनी उत्तम प्रकारकी व्यायाम शिक्षा दी जाती है कि इसकी जोडकी एक भी व्यायामशाला अरनेमें नहीं है। इस चित्रमें विद्यालयके पास आये हुए वाचनालय व व्यायामशालाके पास विद्यार्थीगण लकडी ले २ कर खडे हुए हैं पासमें संस्थापक महोदय भी बैठे हुए हैं। आजतक करीब १५० छात्र आश्रमका लाभ उत्तमतासे ले चुके हैं। लौकिक व धार्मिक शिक्षा आश्रममें ही दी जाती है। अंग्रेजी भी तीन क्लास तक पढ़ानेका प्रबंध है व विशेषके लिये सोलापुर भेजते हैं। विद्यार्थियोंको घी दूध बहुत करके नहीं मिलता है तो भी सब विद्यार्थी इतने तंदुरस्त व दृढ़ शरीर हैं कि जो कोई इस आश्रमका निरीक्षण करते हैं विद्यार्थीको देखकर अतीव आनंदित होते हैं और कुछ न कुछ सहायता दे ही जाते हैं। भोजन वस्त्र, पुस्तक औषधादि सभीका खर्च आश्रमकी ओरसे होता है व सब प्रकारकी व्यवस्था दूसरे विद्यालयोंको अनुकरणीय है। इस आश्रमके लिये ब्रह्मचारी पार्श्वसागरजीने अपना जीवन अर्पण कर दिया है और इसकी उन्नतिके लिये रातदिन आप जीतोड परिश्रम करते हैं। ऐसे उपयोगी आश्रमकी येनकेन प्रकारेण सहायता बार २ करनेका जैन समाजका परम कर्तव्य है। आशा है हमारे पाठक इस आश्रमको शुभ अशुभ प्रसंगोंपर मासिक अथवा वार्षिक सहायता देनेके लिये नहीं भूलेंगे।

(५) **कुंथलगिरि ब्र० आश्रमकी व्यायामशाला**–उपरोक्त व्यायामशालाके विद्यार्थी अनेक प्रकारकी कठिन २ कसरतके खेल सर्कसवालोंसे भी बढ़कर कर सकते हैं जिसका यह चित्र है।

नई फसलकी नई केशर।

भाव घटा है।

इस साल काश्मीरमें केशरकी फसल गत वर्षकी अपेक्षा अच्छी हुई है व नई केशर हमारे पास आ चुकी है जो भाव, गुण और शुद्धतामें उत्तम है। विलायती मंहगी व अपवित्र केशर कभी भी न वर्तिये और यह काश्मीरी केशरका ही पूजन भोजनादिमें उपयोग कीजिये।

मूल्य १॥=) फी तोला

मैनेजर–दि० जैन पुस्तकालय सूरत।

(६) श्रीमान् सेठ पद्मराजजी रानीवाले कलकत्ता—आपका जन्म चैत्र कृष्ण ९ सं० १९४१को कलकत्तामें जैन समाजके प्रसिद्ध खुर्जानिवासी रानीवाले वंशमें सेठ फूलचंदजीके यहां हुआ था।

बालकपन—आपका बहुत ही आनन्दसे व्यतीत हुआ। फिर भी सं० १९५६ में एकाएक आपके पिताके लकुवा मार जानेके कारण सारा कामकाजका भार आपके ऊपर छोटी ही अवस्थामें याने १६ वर्षकी ही अवस्थामें आ पड़ा।

शिक्षा—पहले आपने घरपर ही थोड़ी हिन्दी पढ़ी, फिर स्थानीय सिटी कालेजमें एन्ट्रेंस तक शिक्षा प्राप्त की। आप युनीवर्सिटीमें परीक्षा देनेकी तैयारी कर ही रहे थे कि एकाएक पिताजीको लकुवा मार जानेके कारण परीक्षा न दे सके ऐसी विपत्तिके समय भी व्यवसायिक कार्य संभालते हुये सवेरे शाम घरपर ही संस्कृत तथा धार्मिक शिक्षा लेते रहे। आपने कुछ दिन संस्कृत पढ़कर धार्मिक ग्रंथोंका मनन करना शुरू किया। करीब १ वर्ष तक आपने पं० गणेशप्रसादजी वर्णीसे कुछ न्याय पढ़ा पश्चात् पं. गुलजारीलालजी लमेचूके साथ आपने गोमट्टसारादि महान ग्रन्थोंकी स्वाध्याय प्रारम्भ की। इस बीचमें पं० लालारामजीके साथ भी आपने कुछ दिन तक स्वाध्यायादि की तथा न्यायके कितने ही ग्रंथोंको पढ़ा।

जैन समाजकी पहिली सेवा करनेका मौका आपको यह मिला कि आप श्री भारतवर्षीय दि० जैन महासभाके शास्त्रसभा विभागके मंत्री बनाये गये, इस बाबत आपके पत्र व्यवहारसे आरा निवासी बा० देवकुमारजीसे आपका परिचय हुआ। फिर सन् १९०६में कलकत्तेमें महासभाका अधिवेशन होनेके समय बा० देवकुमारजी वगैर कलकत्ते पधारे थे उस समय आपसे प्राचीन शास्त्रोंके बाबत वार्तालाप होनेसे आपका ध्यान उस ओर आकर्षित हुआ। बा० देवकुमारजीकी मृत्यु होजानेके बाद बा० किरोड़ीमलजीके साथ प्राचीन शास्त्रोद्धारका कार्य प्रारम्भ कर दिया, और आपके करकमलोंसे आरा-**जैन सिद्धान्त भवन**की स्थापना हुई, और आप उसके **सभापति** पदको अभी तक विभूषित कर रहे हैं।

आप बम्बई दि० जैन प्रान्तिक सभाके खामगांववाले अधिवेशनके सभापति बनाये गये थे, तथा आप कलकत्तेकी रोयल एशियाटिक सोसायटी आफ बंगालके सदस्य हैं। इस सोसायटीके कई अधिवेशनों पर आपने Jainism के ऊपर कई निबन्ध पढ़े। इस प्रकार आपका ऐतहासिक ज्ञान बढ़ता ही गया और सन् १९१२ में आपने एक त्रैमासिक "जैन सिद्धान्त भास्कर" नामक ऐतहासिक पत्र निकालना प्रारम्भ किया परन्तु इस पत्रको १ वर्षके बाद ही बंद हो जाना पड़ा।

इसी बीचमें आप "**अशोक**" के शिलालेखोंको देखते देखते श्री **खंडगिरि उदयगिरि** पर्वतोंका हाल देखने लगे। और आपने इस पहाड़की ओर कलकत्तेके भाइयोंका ध्यान आकर्षित किया। उस क्षेत्रके आप कितने ही वर्षोंतक मंत्री रहे और पूजनका यथोचित

प्रबन्ध किया तथा धर्मशालाका भी कार्य चालू करवाया ।

आपने ऐतिहासिक खोजके लिये बड़ा उद्योग किया। बहुत दौरा भी किया है। आपकी अब दृष्टि **राजनीतिके कार्यों**की ओर विशेष रूपसे झुकी। यों तो आप सूरत, बनारस आदि कांग्रेसोंमें दर्शक रूपसे सम्मिलित हुये थे परन्तु विशेष भाग आपने सन् १९१७ कलकत्ता कांग्रेसके समयसे लेना शुरू किया। कलकत्ता कांग्रेसके समय बड़े बाजारमें आपने बीसेंट स्वागत-समिति बनाई और उसके आप मंत्री हुये तथा कांग्रेसके निरामिष भोजी प्रतिनिधियोंका भोजन वगैरहका भार आपके ऊपर ही था। इसके बाद आप बराबर कांग्रेसमें सम्मिलित होते हैं। आप सन १९२०की पोलिटिकल जैन कान्फ्रेंसके नागपुर अधिवेशनके सभापति भी हुये थे। आप बड़े बजार (कलकत्ता) के राजनीतिक आंदोलनकी एक जान हैं। आपने बड़ेबाजारमें इस समय अच्छी चहल पहल चला रखी है। आप बड़ा बाजार कांग्रेस कमेटीके मंत्री बंगाल प्रांतीय कांग्रेस कमेटीके सदस्य तथा ऑल इन्डिया कांग्रेस कमेटीके सदस्य हैं। गत वर्ष असहयोगके आंदोलनमें आप दफा १०८ के अनुसार ता० १० दिसम्बर १९२१ को गिरफ्तार किये गये और ता० २३ दिसम्बरको आपको १ वर्ष सपरिश्रम कारावासका दंड मिला था। अब आप ता० १४ नवम्बर १९२२ को जेलसे छूटकर सानंद आ गये हैं।

जेलसे घर आने पर आपका खूब स्वागत हुआ व ता० १६ को दि० जैन नये मंदिरमें आपके अभिनंदनार्थ एक विराट् सभा बा० मन्नालालजी फतेपुरवालोंके सभापतित्वमें हुई थी जिसमें आपको खद्दर पर छपा हुआ मानपत्र अर्पण किया गया था। आजकल भी आप देशसेवामें ही निमग्न हैं तथा हम चाहते हैं कि इसी प्रकार जातिसेवामें भी मग्न रहें ऐसा मौका जैन समाजको ढूंढना चाहिये और वह समीप ही है कि आप देहलीमें होनेवाली महासभाके सभापति चुने जावें व हम आपके चिरायुकी भावना करते हैं।

(७) **संसार-वृक्ष**--टाईटल पेजके इस चित्रका परिचय कविता रूपमें पृ० ५२ पर है।

ब्रह्मचारीजी द्वारा २२०००) का दान-पूज्य ब्र० शीतलप्रसादजीने गत चातुर्मास कलकत्तेमें किया था तब आपने उपदेशसे वहांके भाइयों द्वारा ६५००) प्राचीन श्रावकोद्धारिणी सभा, ४०००) सोलह संस्थाएं, २०००) जीवदया, १२००) कन्याशाला, ५३००) उत्तरी बंगालके पीडितोंके लिये, ३१६८) स्या० महाविद्यालय काशी, व १०००) सन्जेबर पाठशाला इस तरह २१८७८) का दान कराया था। तथा दशहरा पर बहुतसा बलिदान कम कराया, प्राचीन श्रावकोद्धारिणी सभा स्थापित कराई, बंगालके प्राचीन स्मारक नोट किये, बंगालका प्राचीन जैन इतिहास लिखा, नित्य नियम, सामायिक व यज्ञोपवीतका प्रचार बढ़ाया। सारांश कि इस वारके चातुर्मासमें ब्रह्मचारीजीने बहुत कार्य किया है जो चिरस्मरणीय रहेगा।

मौजीकी मौज।

वाह भाई क्या कहना है? अबके माघ मास ललितपुरमें तीन गजरथ हैं, वास्तवमें वहांके उपकारी सज्जनोंने ठीक विचारा। क्योंकि ललितपुरमें अभी जैन मंदिरों और मूर्तियोंकी बहुत कमी थी सो पूरी हो जायगी! और कोई बिचारा गरीब पूजाके कामपर लगा दिया जायगा, उसकी तौ मौज है!

कितने ही लोग बेचारे वर्षोंसे मिठाई खानेको तरसते थे और यही टकटकी श्रीमानोंकी ओर लगाये थे कि कोई बड़ा समारोह हो तो, ४-६ दिन तक अपनेको भी बूंदी लड्डू और खारे सेव खानेको मिलेंगे, वाह उनकी तो मौज है!

जब महिनों पहिलेसे मिठाईयां बनेंगीं, तो इसमें सन्देह नहीं कि उनमें त्रस जीव न उत्पन्न हों, क्योंकि जैन शास्त्रोंमें कहा है "अर जो अन्नतणों पकवान। जलको लेश जु माहैं जान। आठ पहर मर्यादा जास। भाषैं श्रीगुरु धर्म प्रकाश।" इसी प्रकार आटा भी महिनों पहिले पिसेगा, सो उसकी मर्यादा शीत काल दिन सात, ५ उष्ण पावस त्रय। इस प्रकार है। हजारों मन बेशन मेदा बनना है सो कितने यत्नसे शोध बीनकर उत्तम जातिके मनुष्य पीसेंगे? और पानी जितना लगेगा वह कितनी सावधानीसे मर्यादाके भीतर छानकर जीवानी विधिसे जलाशयोंमें पहुंचाई जायगी? भट्टियोंमें सब ईंधन सूखा हुवा शोधकर लगाया जायगा और दिन दो घड़ी चढ़नेपर कार्य प्रारंभ होगा और भट्टियां दो घड़ी दिन रहते ही बंदकर दीजांयगी क्या? परंतु इससे क्या? लिखनेवाले लिखते हैं, बाचने सुननेवाले बाचते सुनते हैं, सो न बांचना न सुनना तब पाप कैसे लग सक्ता है? मरेंगे तो विकलत्रय ही ना, सो वे उस पर्यायसे छूटेंगे, पर अपनेको पदवी मिलेगी सवाई, सेठ, सवाई सिंघई, इत्यादि। सो अपनी तो मौज है, वह पदवी सन्तान दर संतान चलेगी इस लिये उनकी भी मौज है, कितने मजूर काम करेंगे, उनको मजूरी और माल मिलेंगे उनकी भी मौज है! परिवारके सम्बन्धी रथमें बैठेंगे उनकी भी मौज है! पोलिस आदिके लोग भी आशा रखते हैं, उनको भी प्रबन्ध करनेका अवसर मिलेगा, उनकी भी मौज है। व्यापारी, दूकानदार, ठठेरे, कूंजड़े, भटियारे, हलवाई, कठरया, मोदी, बजाज, कुम्हार, सुनार सबकी चटकेगी सो सबको मौज है।

जो मिठाई खांयगे, पानी पीयेंगे, कफ खांसी शीतज्वर आदि होवेगा सो वैद्योंके भी पौबारह पड़ेंगे, कोई मरे व जीवे, उनकी तो मौज ही है।

लोग कहते हैं बुंदेलखंडमें लोग भूखे मरते हैं, दीन हो गये हैं, व्यापार धंधा नहीं है, परंतु यह उनका भ्रम है। देखो, यदि यहां दीन होते तो हम कैसे रथ चलाते, लाखों रुपया कहांसे लाते? यदि लोग दीन होते तो वे नर-

नारी शृंगार कर करके कैसे रथोंमें लाखों खर्च करके आते ? क्या दीनोंको मिठाइयां कहीं प्राप्त होती हैं ? यदि वे दीन होते तो मारवाड़ी भाइयोंके समान या अंग्रेजोंके समय देश विदेशोंमें जाकर व्यापार धंधा करते, परंतु क्या वे कहीं जाते हैं ? क्या किसीने बम्बई, कलकत्ता, करांची, दिहली, ब्रह्मा, सीलोन, आसाम, जर्मनी, इंग्लेड कहीं भी बुंदेलखंडी श्रीमानोंकी कोठियाँ देखी सुनी हैं ? भला वे जब मौजमें हैं तो उनकी समझमें संसार मौजमें है। व्यर्थ परदेश जाना और वहांपर पीढ़ी खोलना। फिर देशके लोग आवें जावें सो इनकी लत्तड़ कौन लगावे। सेठ माणिकचंदजी, सुखानंदजी आदि इसीमें बरबाद हुवे ! देखो ना रोज रोज उनके यहां उनके देशके आते जाते हैं फिर मनसे हो शरमसे सहायता तो करना ही पड़ती है ! इससे समझो कि "घर मिले मौजसे खानेको, तो फिर क्यों जांय कमानेको, क्या बुंदेलखंडियोंकी शानी कोई कर सक्ता है ? जो यहां दर वर्ष दो चार गजरथ दुर्भिक्षसे दुर्भिक्ष तथा घोरतर बीमारियोंके होते हुवे भी हुवा करते हैं ! जो इस प्रांतको निर्धन कहे वही निर्धन है और विद्या हीन कहे वह मूर्ख है। सोचनेकी बात है कि यदि यह प्रांत विद्याहीन होता तो जगह जगह विद्यालय, पाठशालायें, बोर्डिंग हाउस, स्कूल, कालेज आदि विद्यादाता संस्थायें अवश्य होतीं, परंतु इसके विद्वान् होनेका यही चिन्ह है, कि यहां विद्यासंस्थाएं नहीं हैं और जो हैं भी सो नहींके बराबर— बिना द्रव्यके आयुके दिन बिता रही हैं। जहां सब विद्वान् होते हैं वहां विद्यादानसे क्या प्रयोजन है ? समुद्रमें जल बरसाना मेघोंकी भूल है। यहां न कोई अनाथ हैं न अपढ़ स्त्रियां हैं, और कोई कदाचित हो, बड़नगर दिहली बम्बई भेज देते हैं ! और एक बात बतायें-सुनो, बुंदेलखंडके कई लड़के न माने मां बापोंके रोकनेपर भी वे काशी, मोरेना, मथुरा, सागर, हस्तिनापुर आदिको गये वहां जाकर वे सिरफोड़ी करना सीख आये ! बड़ोंकी भूलें निकालनेको तैयार हुवे, जो ग्रन्थ बड़े बूढ़ोंने कभी न देखे न सुने और देव शास्त्र गुरु तीन कहकर दूरसे अर्घ चढ़ाते थे सो, इन लड़कोंने निकाले और पंडित बनके पढ़ने लगे। हम लोग यह बात पसन्द नहीं कर सक्ते, सो हमने इनको सीधा टिकट कराया—जावो देहली, रोहतक, काशी, मोरेना, मालवा, गुजरात, मेवाड़, बंगाल पंजाब। वहांके लोग तुम्हारे चंगुलमें फंसेगे हम लोग तो स्याने हैं। अच्छा और सुनो, जो अंग्रेजी पढ़ते हैं, वे सर्कारकी गुलामीके लिये चक्कर काटते हैं, क्योंकि हम उनको पूरा पढ़ने देवें तब न पढ़ें। और मेट्रिक पढ़ेको बाहर तो कोई सईसीपर भी न रखेगा, और धर्मकी बात नहीं जानते, "सो इनको तो वारी बेर अढ़ाई सेर" यही करना है। बहुत पढ़नेसे बुद्धि बिगड़ जाती है। इसीलिये जो इनको इधर उधरकी हवा लगी, गजट फजट पढ़े कि बस बाय लगी, भला इनसे धंधा कैसे होवे ? पर अपनी तो मौज है। बचका बांध पीठपर धरो, वनमीको हम उद्यम करो, गांव गये गकरियां खाय, लाये दो दश टका कमाय।

खा पीनारी पुत्र खवाय, निरमय सोय रहें हरखाय। किस जाने खाते बहीं। मंगल दोय पढ़े हम सही पूजा दर्शन हम नित करें, शास्त्रोंकी झंझटमें परे। हमसे कौन धनी विद्वान्, देखो हो जो चतुर सुजान। कहो कैसी मौज है!

और एक बात सुनो-जो लड़का परदेशमें विना व्याहो जाके नौकरी करे, चाहे धंधा करे, चाहे वह कैसा ही विद्वान होवे, खाता पीता सुखी होवे, इज्जत अबरूदार होवे, सुंदर तरुण होवे उसको हम अपनी लड़की नहीं देते, इतनी दूर क्यों देवें! भले भूखे मरे पर आंखोंके साम्हने तो रहे! पर जो चालाक व्याह कर चला जाय उसपर वश नहीं, पर हां कहीं उसकी स्त्री मर गई तो फिर हम लोग ठगानेवाले नहीं। हम आपने गाममें बूढेको व्याहें, बारेको व्याहे, रोगी काना मूरख कैसा ही हो व्याहें, कन्या हमारी है उस पर हमारा जोर है। विधवा भी होगी कुछ भी....करेगी पर रहेगी तो आंखोंके साम्हने, जब यह अडचन पड़ेगी तो बेटा न पढ़ेंगे न परदेश जावेंगे। बस फिर रहेंगे घर तो बनेंगे वर। तभी मौज है। न रहेगा बांस न बजेगी बंसी!!

"मौजी।"

मालवा प्रा० सभा-खातेगांव (मालवा) में पंचकल्याणक प्रतिष्ठा महोत्सव माघ सुदी १ से ९ तक होगा जिस मौकेपर वहां मालवा दि० जैन प्रांतिक सभाका १९वां वार्षिक अधिवेशन होना निश्चित हुआ है। सब भाई अवश्य पधारें।

भगवानदास जैन, महामंत्री।

जैनसमाचार-संग्रह।

देहलीमें महासभा व प्रतिष्ठा-हिंदके पाटनगर व विपुल जैन जनसंख्यायुक्त देहली शहरमें माघ सुदी ७से १२ पंचकल्याणक प्रतिष्ठा महोत्सव बड़े ही समारोहके साथ होगा जिस मौकेपर देहलीके भाइयोंने भारत० दि० जैन महासभा व खंडेलवाल महासभाको अपना २ वार्षिक अधिवेशन करनेका आमंत्रण भेजा है जो स्वीकृत होगया है। सब भाइयोंको देहली जानेके लिये तैयार होजाना चाहिये।

काशी-स्या० महाविद्यालयमें अभी ४७ विद्यार्थी रहकर अध्ययन करते हैं। प्रबंध उत्तम है। पं० गणेशप्रसादजी वर्णी द्वारा उच्च कोटिकी उत्तम शिक्षा हो रही है। १०००) मासिकका खर्च है। सहायताकी आवश्यक्ता है।

बीनाजी-में पौष सुदी ५से९ तक मेला होगा।

उपदेशकी पिपासा-कलकत्तेके जैनी भाई समाजके विद्वान् त्यागी-ब्रह्मचारियोंसे प्रार्थना करते हैं कि उनमेंसे कोई यहां २-४ मास पधारकर अनुग्रहीत करें क्योंकि ब्र० शीतलप्रसादजी, ब्र० गेबीलालजी व ब्र० चांदमलजीके पधारनेसे यहांकी समाजको बहुत लाभ हुआ है।

ब्यावर-में महाविद्यालयका कार्य अच्छा चलरहा है। अधिष्ठाता ब्र० ज्ञानानंदजी हैं।

कोल्हापुर-के जिनसेन स्वामी भट्टारक विद्याके बड़े प्रेमी हैं। आपने अपने अधिकारके

ग्रामोंसे ॥≈) प्रत्येक घर वसूल करके जो रकम एकत्र हो उसका उपयोग बोर्डिंगोंमें धर्मशिक्षा व गरीब जैन विद्यार्थियोंके शिक्षणार्थ खरचनेका अधिकार दक्षिण महाराष्ट्र जैन सभाको दिया है।

हिन्दी विश्वकोष–कलकत्तेमें कई वर्षोंसे नगेंद्रनाथ वसु (८ विश्वकोशलेन बागबजार) द्वारा छप रहा है जिसमें वे जैन शब्द भी सामिल करनेवाले हैं इसलिये जैन विद्वान उनको जैन शब्द सार्थ शीघ्र ही भेजें।

कलकत्ता–में कार्तिक मासमें बंगाल विहार उड़ीसा प्रांतिक दि० जैन सभाका संगठन हो गया है। इसमें ब्र० शीतलप्रसादजीका ही शुभ प्रयत्न है। सभापति शेठ वृद्धिचंदजी व मंत्री पं० जयदेवजी हुए हैं। मगसिर वदी ३ ४-५-६ को इसके अधिवेशन होकर २० प्रस्ताव पास हुए थे।

छूटे–प्रसिद्ध देशसेवक व समाजसेवक सेठ पदमराजजी रानीवाले गत ता० १४ नवम्बरको छूटे हैं।

इनामी निबंध–महावीर जैन एसोशियेशन लाहोर १५) का इनाम पंजाब व देहली प्रांतकी कोलेजके उन विद्यार्थिओंको देगी जो आगामी ता० ९ जनवरी तक आत्मा और शरीरका संबंध' अथवा 'जैन कर्मवाद' पर उत्कृष्ट निबंध लिखकर भेजेगा।

सुजानगढ़–में भी माघ सुदी ९ को पंचकल्याणक प्रतिष्ठा धूमधामसे होगी। पं० पन्नालालजी बाकलीवाल वहां ही उपस्थित हैं।

मूडबिद्रि–कि जहां जयधवल महाधवलादि सिद्धान्त ग्रन्थ व रत्नबिम्बोंसे सुशोभित श्री पार्श्वनाथका सिद्धान्त मंदिर है उसका जीर्णोद्धार होनेपर वहां पंचकल्याणक प्रतिष्ठा महोत्सव माघ सुदी १४ से फा० वदी ४ तक होगा। दक्षिणके यात्रार्थी अभीसे रवाना होकर वहां समय पर पहुंच जावें। शिमोगा अथवा मेंगलोर स्टेशनसे जाया जाता है। मोटरका भी प्रबंध है।

बुरहानपुर–के श्वे० जैन मंदिरमें कुछ दि० जैन प्रतिमाएं हैं वे श्वे० भाईओंने मुनि जयसुरीश्वरजीके उपदेशसे हमें दे देना स्वीकार किया है।

गजरथोंका समूह–आगामी माघ सुदी ६को सिंघई, स० सिंघई, श्रीमान्, सेठ, श्रीमंत सेठ आदि पदवी देनेवाले बुंदेलखंड प्रान्तके ललितपुरमें एक साथ तीन गजरथ अर्थात पंचकल्याण प्रतिष्ठा महोत्सव होंगे। इस समय परवार महासभाका अधिवेशन भी होगा। ललितपुरमें मंदिर और प्रतिमाकी कुछ कमी तो नहीं है तब नामवरी व उत्तरोत्तर पदवी प्राप्त करनेके लिये ही ये गजरथ चलनेके होंगे। खेद है कि वर्षोंसे आन्दोलन होनेपर भी बुंदेलखंडसे यह मोह नहीं गया है।

वियोग–गत ता. ९-११-२२ को सौ० चमेलीबाई धर्मपत्नी ला० अजितप्रसादजी देहरादूनका देहान्त हो गया। आप स्त्री समाजकी बड़ी हितैषी व दानी थीं।

जैन केशरी–नामक अर्द्ध साप्ताहिक पत्र हाथरससे सुदर्शनलाल जैन द्वारा सुदर्शन प्रेसमें छपकर ता० २० नवम्बरसे प्रकट होने लगा है। दो चित्र भी हैं। वार्षिक मूल्य ६) जैन समाजमें अर्द्ध साप्ताहिक पत्र यह प्रथम ही है।

साकरोदा–(मेवाड) में जो विद्यालय चल रहा है उसमें १० विद्यार्थी अध्ययन करते हैं। सहायताकी आवश्यकता है।

देहली–में लाला जगन्नाथजी जौहरीका ता० १७ नवम्बरको स्वर्गवास होगया। मिथ्यातिमिरनाशिनी सभाके स्थापक आप ही थे। आप द्वारा देहलीमें कई सुधार हुए हैं व जीवदयाप्रचारमें अग्रेसर थे।

कानपुर–में हमरी महासभाकी प्रबंध० कमेटी निर्विघ्नतासे बा० चंपतरायजी बेरिस्टरके सभापतित्वमें ता० ११–१२ नवम्बरको हुई थी जिसमें बा० नवलकिशोरजी व महासभाके बीचका हिसाबका झगड़ा निबट गया और बा० नवलकिशोरजीने रु० ५१५९०)के नोट, बोंड आदि वर्तमान कोषाध्यक्ष बा० निर्मलकुमारजी-को दे दिये हैं। इस कमेटीमें २४५००) का बजट २४४९ के लिये पास हुआ तथा 'जैन गजट' के लिये प्रेस निकालनेकी कोशिश करनेका प्रस्ताव हुआ है।

सिद्धवरकूट-में गत अष्टानिकामें पूजन रथयात्रा व मेला हुआ था और अबसे प्रतिवर्ष वहां मेला भरना निश्चित हुआ है।

श्राविकाश्रम–बम्बईका वार्षिकोत्सव ता० ६ नवम्बरको धूमधामसे हो गया था। अगले दिन ही० गु० जैन बोर्डिंगके विद्यार्थियोंको भी सभा होकर इनाम दिया गया था।

नागपुर–में का० सु० १२ को एक धर्मार्थ औषधालय खोला गया था जिसके स्थायी फंडमें २०४) व मासिक चंदा ७६।।।) हुआ था।

भातकुली–में वहाड मध्य प्रां० दि० जैन सभाकी पांचवी बेठक ता० ९–१० नवम्बरको हुई थी जिसमें सभाका कार्य विस्तृत रूपसे चलानेके लिये वार्षिक ३) २) १) ।।) देनेवाले व मुफ्त भी सभाके सभासद बनानेका प्रस्ताव हुआ है।

जैन गायन मंडली-हमने वडगांवमें ६ माहसे एक गानविद्याकी क्लास खोली है जिसमें कई लडके तैयार हुए हैं। नृत्य ड्रामा भी करते हैं। जोमेला प्रतिष्ठा आदिमें बुलावेंगे तो उनको विदाई कुछ भी न देनी होगी। सिर्फ आनेजाने-का खर्च ही देना पड़ेगा। एक साथ कमसेकम पांच भाई आवेंगे। मूलचंद जैन, जखौरा (झांसी)

मगरपुर–पो० सरकार (झांसी) में फाल्गुन वदी ४ को गजरथ प्रतिष्ठा होगी। साथमें गोलालारीय सभाका अधिवेशन भी होगा।

रक्षाबंधन–की भेटमें बम्बई श्राविका-श्रमको गत रक्षाबंधन पर्वपर १४२१।–) की सहायता मिली थी।

देहली–में महासभाके साथ २ दि० जैन शास्त्रिय परिषद् और पद्मावती पुरवाल परिषद् को भी अपना २ अधिवेशन करनेके लिये आमंत्रण मिला है।

दक्षिण प्रान्तमें–भारत दि० जैन महा-सभाका परिचय बहुतसे भाइयोंको नहीं है इस लिये इसबार देहली महासभामें दक्षिण प्रान्तके ही कोई श्रीमान् व विद्वानको सभापति नियुक्त करना चाहिये व ऐसा नाम सेठ रावजी सखा-राम दोशीका उपयुक्त है ऐसा पं० वंशीधर शास्त्री प्रगट करते हैं।

पद्मावती परिषद्–देहलीमें प्रतिष्ठा व महासभाके साथ २ दि० जैन पद्मावती पुरवाल परिषद्का भी वार्षिक अधिवेशन होगा।

फिरोजपुर–में जीवदया प्रचार सभा फिर खुल गई है। बाहरके भी मेम्बर हो सकते हैं। नियमावली मंत्री जीवदया प्रचारक जैन सभाको लिखकर मगावें।

महामंत्रीका निवेदन–भारत० दि० जैन महासभाके महामंत्री सेठ चैनसुखजी छावड़ाने दो निवेदन पत्र भेजे हैं जिसका सारांश यह है कि देहलीमें माघ मासमें महासभाका अधिवेशन होना निश्चित हुआ है जिसमें सभापति कौन हो इस विषयमें हरएक प्रांतके भाई व पंचायतियां अपनी २ सम्मति भेजें जिस पर प्रबंधकारिणी समितिमें विचार किया जायगा तथा सभाकी नियमावलीमें जो२ सुधार आवश्यक मालूम हो वह भी लिखें तथा सभामें अपने २ विचारानुसार पेश करने योग्य प्रस्ताव भी हमें लिख भेजें और हरएक शहेर व ग्राम अपने २ प्रतिनिधि देहली भेजनेका चुनाव करके हमें सूचित करें। पत्र व्यवहार चैनसुख छावड़ा, महामंत्री, महासभा, सिवनी सी० पी० से करें।

पते चाहिये-महासभा कार्यालयमें अपनी हरएक संस्थाका पता (मय कार्यकर्ताओंके नाम) होनेकी आवश्यकता है इस लिये सभी दि० जैन धार्मिक–सामाजिक–जातीय सभायें, विद्यालय औषधालय कमेटी आदिको चाहिये कि अपने २ पते हमें शीघ्र ही भेजें। साथमें यह भी निवेदन है कि आगामी महासभामें पेश करनेके लिये अपनी संस्थाकी गत वर्षकी रिपोर्ट व हिसाब हमें तुर्त ही भेजें।

चैनसुख छावड़ा, महामंत्री, महासभा, सिवनी।

मृत्यु व दान–बड़वानीके सेठ चांदूलालजीका पोष वदी १ को स्वर्गवास हो गया। आप जयपुर आश्रम, ब्यावर महाविद्यालय, काशी विद्यालय व कुंथलगिरि आश्रमको प्रत्येकको ४००), बम्बई श्राविकाश्रम २००), मुरेना विद्यालय, बावनगजाजी, बड़वानी मंदिर, इंदौर उदासीनाश्रम आदि प्रत्येकको १००) इस तरह २१००) व २०००) कुटुंबमें बेटियोंको दान करगये हैं। साथ २ एक अच्छे शास्त्रदानकी भी आवश्यक्ता है।

अलीगंजके–ला० प्रागजीदासजीने मैनपुरीमें अपने सुपुत्र बा० कामताप्रसादजीके विवाहमें फिजूल खर्ची नहीं की और मंदिरों, तीर्थों व संस्थाओंको २७४)का दान किया था।

विधवा विवाह खंडन–के विषयमें जो भाई उत्तम लेख ता. १ फर्वरी तक भेजेंगे उनको संयुक्त प्रा० दि० जैन सभाकी ओरसे एक सुवर्णपदक दिया जायगा इस लिये विद्वद्गण शास्त्रोक्त प्रमाणों सहित इस विषयके लेख शीघ्र ही हमें भेजें।

रूपचंद जैन, मंत्री सं० प्रा० दि०
जैनसभा, कानपुर।

શીખરજી–થી રા. લલ્લુભાઇ રાયચંદ ઓરાણુ લખે છે કે અમે ઉપદેશ કરવાથી શ્રી શીખરજી પહાડપર ફિગરચંદ રૂપમલ, સમાભાઇ રૂપમલ તથા ગાંધી હાથીભાઇ નાનચંદે આજન્મ બ્રહ્મચર્ય (સ્વસ્ત્રી–પરસ્ત્રી ત્યાગ) વ્રત લીધું છે તથા સાથ વાળા બીજા કેટલાકોએ પણ જુદા જુદા જુદા નિયમો લીધા છે.

वर्ण-व्यवस्था ।

(लेखक:-पं० मंगनलाल जैन-ईडर)

वर्ण-व्यवस्था-विवाह-संतानोत्पत्ति और वारसा हक इत्यादि संसारमें जितनी व्यवस्थायें हैं उन सबमें धार्मिक संबंध है । ये व्यवस्थायें धर्मकी सिद्धिके लिये अनादिकालसे चली आती हैं । आचार्योंका प्रधान उद्देश्य धार्मिक प्रवाह अविच्छिन्न अनंतकाल तक चला रहे इस कारणसे समस्त व्यवस्थाओंको धार्मिक क्रियाओंके स्वरूपमें प्रतिपादन की हैं । व्यवहार धर्म भी उक्त व्यवस्था स्वरूप ही है । विवाहसे क्या धर्म सिद्ध होता है ? विवाह करनेमें कैसा धर्म ? सन्तानोत्पत्ति आनंद भोजपनाका फल है इसमें भी क्या धर्म है ? वर्णव्यवस्थासे धर्मकी क्या सिद्धि होती है ? प्रत्युत वर्ण व्यवस्था भोगविलासोंमें विघ्न करनेवाली और स्वच्छंदताको नाश करनेवाली है ? इत्यादि मनोहर विचार आपके सन्मुख आते ही होंगे । इस लेखमें यही विचार करना है कि इन सब व्यवस्थाओंमें धार्मिक संबंध है अथवा नहीं ? विवाहादि कार्य धर्मके अंग हैं अथवा नहीं ?

वर्णव्यवस्था, विवाह, संतानोत्पत्ति और वारसा हक ये चार व्यवस्थायें परस्पर एक दूसरी व्यवस्थासे घनिष्ठ संबंध रखती हैं । उत्तरोत्तर व्यवस्थायें फलरूप हैं । अर्थात् वर्ण व्यवस्था फल विवाह सिद्धि है, विवाहका फल संतानोत्पत्ति है, संतानका फल वारसा हक अथवा अन्वयदत्ती है । इस प्रकार इन व्यवस्थाओंका एक दूसरी व्यवस्थासे परस्पर अन्वयरूप संबंध है ।

वर्ण-ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य और शूद्र इस प्रकार चार विभागोंमें विभक्त हैं । एक एक वर्णके भेद अथवा अवांतर जातियां अनेक हैं । वैश्योंके खंडेलवाल-अग्रवाल प्रभृति अनेक भेद हैं इसी प्रकार चारो वर्णोंमें अवांतर जातियां अनेक हैं । परन्तु व्यवहारकी बोलचालमें कभी २ सामान्य ऐसा भी कहते हैं कि "तुमारी कौनसी जाति है ? वैश्य ।" यहां पर वैश्य वर्ण और अवांतर जातिमें अभेद विवक्षा है, इसलिये अवांतर जाति कभी २ उच्चारण नहीं की जाती है। यह प्रकरण इस लिये लिखा है कि शास्त्रोंमें प्रायः अवांतर जातियोंका विशेष वर्णन नहीं है और उनका समावेश बोलचाल (वर्ण और जाति में अभेद विवक्षासे) में वर्णसे लिया है परन्तु पूर्वकालमें अवांतर जातियां अवश्य थीं । और कहीं २ पर उन जातिओंका व्यक्तीकरण वंश शब्दसे हुआ है ।

संतानसे वंश रक्षा और धर्मरक्षा होती है। संतानके बिना वंशकी स्थिरता नहीं हो सक्ती है और न धर्म ही स्थिर रह सका है, यह नियम सर्वछिद्रूपसे सर्वत्र है । दूसरे संतान बिना वारसा हकका नियम नष्ट होता है । अन्वयदत्ति विनाश होती है । यह प्रत्यक्ष है । हरएक मनुष्य यह जानता है कि संतान बिना वंश नहीं रह सका और अपने कमाये हुए धनका (हकदार पुत्र नहीं होनेसे) उपयोग नहीं होसक्ता है । इस लिये गृहस्थोंका सबसे बड़ा प्रयत्न और मुख्य कार्य संतानोत्पत्ति है ।

संतानको आत्मज शास्त्रकारोंने कहा है। इसका कारण यह है कि संतानमें अपनी आत्माके समस्त गुणोंका अवतरण होना चाहिये। जो पिताके गुण हैं वे पुत्रमें अवश्य आने चाहिये। इतना ही नहीं किंतु पिताका जो स्वभाव है, कुलाचार है, रूप है, आकृति है, धर्म है इत्यादि समस्त बातोंका पुत्रमें अवतरण होता है। और यह प्रत्यक्ष भी है कि बहुतसी संतान पिताके रूपमें होती है। पिताकी जैसी आकृति है पुत्रकी प्रायः उससे मिलतीजुलती आकृति रूप-गुण-स्वभाव होते हैं-और होने ही चाहिये। कदाचित् पुत्रमें पिताके धर्मोंका अवतरण न हो तो पुत्रकी उत्पत्तिमें शंका होती है। और ऐसी शंकाका होना प्राकृतिरूप (नेचर) है।

प्रकृति, जैसा बीज होगा वैसा ही फल होगा यह अपने अनंत उदाहरणोंसे स्पष्ट करती है। आमके बीजसे आम ही होगा नीब नहीं, यह प्रकृतिका कार्य है। जैसा उत्तम और गुण स्वभाववाला आमका बीज होगा फल भी वैसा ही गुण और स्वभाववाला होगा।

विशुद्ध रज और वीर्यसे विशुद्ध संतान होती है, यह वैद्यक ग्रंथोंसे स्पष्ट प्रतीत है और प्रत्यक्षमें भी प्रायः सर्व जनताको अनुभवित है। विशुद्ध रज और वीर्यसे इस क्षेत्रमें उन वर दंपतिका ग्रहण है जो शीलवान हैं, सुचरित्र हैं, ब्रह्मचर्य विशिष्ट हैं। अर्थात् जो अपनी परणीत स्त्री सिवाय अन्य स्त्रियोंका जिनके त्याग है। स्त्री-पुरुष उभय दंपति विशुद्धचरित्र हैं। ऐसे दंपतिओंका ही रज और वीर्य शुद्ध है। रज और वीर्यकी विशुद्धता ऐसे ही युगलमें रहसक्ती है। पापाचारी-और कामी स्त्रीपुरुषोंका रज और वीर्य विशुद्ध नहीं रह सक्ता है। विशुद्धिके लिये पापाचरणोंका त्याग करना नितान्त आवश्यक है।

विशुद्ध संतानमें माता पिताके गुणोंका अवतरण है। मातापिताका रज और वीर्य विशुद्ध होगा तो संतान भी विशुद्ध होगी और ऐसी संतानमें ही मातापिताके स्वभाव-कुलाचार-आकृति-रूप आदि गुणोंका अवतरण होता है।

भारतवर्षमें शील (पातिव्रत)का महात्म्य संसारसे सर्वोत्तम और अलौकिक है इसका कारण संतानोंमें कुलाचारका अवतरण है। अन्य देशोंमें इस व्रतकी गंधतक नहीं पाई जाती है इसका कारण संतानोंमें कुलाचारादि गुणोंके अवतरणका अभाव है। यह अवतरण अन्य देशोंमें इस वीर्य और रजकी शुद्धि बिना हो नहीं सक्ता है। भारतकी अगणित पवित्र ललनायें शील (पातिव्रत-ब्रह्मचर्य) माहात्म्यसे देवों द्वारा पूजी गई हैं। ऐसी अनेक पवित्र भारतकी रानी थीं और अब भी हैं जो राज्य और अतुल वैभवके स्वर्गको लातोंसे रूंदकर अपनी पति सेवामें संतोषित हुई हैं। यह दशा अन्य देशोंमें न दिखेगी। महारानी पद्मनी अपना सर्वस्वका नाशकर और अपने प्यारे प्राणोंकी चितामें आहुति देकर स्वर्गगामिनी हुई थी परंतु महान पराक्रमशाली मुगल सम्राटकी नीच वासनाको न स्वीकार की। ऐसी महान कठिन परीक्षाके समय विशुद्ध संतान ही अपने कुलाचारकी रक्षाकर सक्ती हैं भारतवर्षका सर्वोपरि अभिमान ऐसी संतानोंसे ही स्थिर है। आज भी हजारों

ऐसी ही संतान भारतवर्षमें है। नहीं तो पाश्चिमात्य देशोंमें अतुल संपत्ति होनेपर भी कुलाचारका नामोनिशान तक नहीं हैं। भारत गरीब देश होनेपर (छह पैसेकी एक दिनकी आवक—और विलायतमें छह रुपयेकी दैनिक आवक) और सब प्रकारसे पराधीन होनेपर भी भारतकी संतान अपने कुलाचारका पालन कर रही है। विलायती रमणी जरा २ कारणोंसे अपने पतियोंको धक्का देकर निकाल देती हैं और दूसरा तीसरा अनेक पति करनेपर भी संतोषित नहीं होती हैं। वहांपर कुलाचार किस प्रकार पालन हो सक्ता है। वीर्य और रजकी शुद्धि किस प्रकार रहती है। शुद्ध संतान कहांसे उत्पन्न है शुद्ध संतानकी जड वर्ण व्यवस्था है। वर्ण व्यवस्थाके विना विवाहादि उत्तर व्यवस्था अनियमित दोष पूर्ण होती है उनसे सुख शांति नहीं मिल सक्ती है।

वैद्यकमतसे यह स्पष्ट और निर्विवाद है कि भिन्न २ जातियोंके मनुष्योंमें भिन्न प्रकारका वीर्य होता है। जो एक जातिके मनुष्यमें वीर्यके परमाणुमें गुण है वह दूसरी जातिके मनुष्यमें नहीं है इस कारण ही भिन्न२ जातियोंकी रीति रिवाज—आचार विचार—और आत्मबल भिन्न२ है। विचारोंकी विभिन्नता भी वीर्यकी विभिन्नतासे है। यह आगे चलकर दिखाया जायगा।

वैद्याचार्योंका वर्णव्यवस्थाके विषयमें अभिप्राय लिखनेके प्रथम यह विचार लेना आवश्यक है कि उनका इस विषयमें ऐसा विचार क्यों? इसका कारण यह है कि—पदार्थोंमें परिणमन शक्ति बाह्य और आभ्यंतर संस्कारोंके निमित्तसे होती है। उभय संस्कारोंके बिना पदार्थोंमें परिणमन नहीं होता है। नीमके बीजमें नीम उत्पन्न होनेकी आभ्यंतर शक्ति है इस लिये नीबसे नीब होता है आम नहीं, हां खट्टे और खराब आमको सुस्वादु बनाना यह बाह्य संस्कारोंकी अपेक्षा है। मोतीमें पानी (तेज) आभ्यंतर संस्कारोंका फल है, परन्तु उसका विकास घर्षण आदि बाह्य कारणोंसे होता है।

वैद्याचार्योंने इस प्रकार पदार्थोंमें उभय संस्कार माने हैं। और इन उभय संस्कारोंसे ही पदार्थोंमें विशेष शक्ति उत्पन्न होती है। प्रत्येक वनस्पति जल—वायु—आदिमें गुणोंकी तारतम्य अवस्था उक्त संस्कारोंके निमित्तसे हुआ करती है। इसी लिये भिन्न २ प्रकारोंके दूधमें भिन्न २ शक्ति है। आषाढ़ महिनाके मेघके पानीमें दूसरा गुण है, और स्वाति नक्षत्रके पानीमें दूसरा गुण है वही पानी जिस२पदार्थोंका सहवास करेगा संस्कारसे उसके गुण विभिन्नरूप बदल जायंगे। पानीके गुणोंमें संस्कारोंसे क्या अवस्था बदलती है यह होमियोपेथिक विज्ञानवाले स्पष्ट रूपसे बतलाते हैं।

पदार्थोंके संबंधमें भी विभिन्नता प्राप्त होती है। दाल—चावल जुदे २ खाने पर भिन्न रस बनता है परन्तु खीचड़ीका भिन्न रस होता है। सोंफ-गुलाबके फलोंके साथ दस्त (विरेचन) उत्पन्न करती है और साकरके साथ दस्तको रोकती है। ये दोनों विरुद्ध अवस्थायें भिन्न २ पदार्थोंके संयोगसे भिन्न २ रूप होती हैं।

संतानमें भी वैद्यकाचार्य इस प्रकार भिन्न २ विजातीय रजवीर्यके संबन्धोंसे भिन्न गुणवाली संतान होती है। संतानोंमें बाह्य आभ्यंतर

संस्कारोंके प्रभावसे गुणागुणोंकी व्यक्तता है।

एक जातीय पदार्थोंमें भिन्न२ गुणवाले तज्जातीय पदार्थ वैद्यक मानता है। वनस्पतिमें एक ही नामकी अनेक तरहकी वनस्पति (एक जाति) की हैं उनका गुण भिन्न २ है। पारद-तांबा-लोहा इनमें अनेक भेद हैं। भेदानुसार गुण भी भिन्न २ हैं।

मानवजाति यद्यपि एकसी-एक आकारवाली, और सब प्रकारसे एक रूप है तो भी बाह्याभ्यंतर संस्कारोंसे उनके गुण-स्वभाव है। खून-वीर्य-ज्ञानतंतु और कुलाचारमें विशेष विभिन्नता है। यह विभिन्नता क्रमानुगत संतान प्रति संतान वंशानुरूप अवतरित होती है।

उत्तम जातिमें बाह्य संस्कार-कुलाचार उत्तम होनेसे और भोजन पानादि उत्तम पदार्थोंका संबंध होनेसे वीर्य-खून-और ज्ञान तंतुओंमें भी उत्तमता-निर्मलता-(उत्तम कुलाचारकी प्रवृत्ति रूप) स्वयंमेव प्राकृतिक रूपमें हो जाती है।

उत्तम जातिके कुलाचारोंका असर आत्मापर विलक्षण पड़ता है। सूक्ष्म विषका असर अथवा गाली आदि मर्मभेदक वचनोंका असर उतना कार्यकारी नहीं है जितना कि उत्तम जातिके कुलाचारोंका असर आत्मा पर है। क्योंकि इनका संबंध मरण पर्यन्त देहके साथ रहता है। इसलिये बाह्य निमित्त संतानकी उत्तमतामें वैद्यक ग्रन्थोंका उक्त रूप विवरण है।

आभ्यंतर संस्कारोंकी उत्तमता वस्तुके गुणोंमें महत्वता प्रदर्शित करती है। आभ्यंतर संस्कारोंके विना वस्तुमें प्रकर्षता उत्पन्न नहीं होती है। सुवर्ण मक्षिका और सुवर्णमें आभ्यंतर संस्कारोंका ही भेद है। जो गुण सुवर्णमें हैं प्रायः वे ही गुण सुवर्ण मक्षिकामें हैं परंतु सुवर्णका आभ्यंतर संस्कार श्रेष्ठ होनेसे सुवर्णका महत्व अत्यंत श्रेष्ठ है। यह आभ्यंतर संस्कारोंका गुण स्वाभाविक पदार्थोंमें होता है। समुद्रका पानी खारा है यह उसके आभ्यंतर गुणोंका प्राकृतिक दृश्य है। नदीका जल मिष्ट है यह भी आभ्यंतरसे प्राकृतिक गुण है। वैसे तो समुद्र और नदी दोनोंमें जल समान है। जल जाति एकरूप है, परन्तु आभ्यंतर संस्कारोंके फलसे पानीके स्वभाव-रूप-और गुणोंमें महान भेद है। मूंग काली हरी अनेक प्रकार हैं। गुणोंमें भी भेद है। यह भेद आभ्यंतर हैं बाह्य नहीं। एक वस्तु एक जातिकी समान आकारवाली होनेपर भी प्राक्तन संस्कारसे विशेष गुणवान होती है। कोई २ मूग गलती नहीं है, यह भी आभ्यंतर संस्कारका फल है।

मनुष्योंमें भी आभ्यंतर संस्कारोंसे कुलाचारादि विशेष गुण प्राप्त होते हैं, उनका विकास बाह्य संस्कारोंसे मधुर महत्वशाली होता है। तीर्थंकरोंके जन्म लेनेसे ही रत्नवृष्टि आदि होती है ये चिन्ह आभ्यंतर संस्कारोंको व्यक्त करते हैं। पुण्यवान पुरुष उत्तम गोत्रमें जन्म लेनेसे कितनी ही शिक्षा वे विना सिखाये अपनी कुलमर्यादासे सीख लेते हैं, जो शिक्षा स्कूल और कालेजोंमें महान परिश्रम करनेपर भी नहीं मिलती है। यह आभ्यंतर संस्कारोंका फल है। इसीलिये उत्तम वर्ण-जातिका पाना पुण्यकर्मका फल है।

आभ्यंतर संस्कारोंका व्यक्तीकरण वर्तमान समयमें भी कभी २ मानव समाजमें होता है।

दश वर्षीय बालक गणितकी कठिनसे कठिन समस्या हल करता है अथवा ईंगलेंडमें तीन वर्ष का बालक अद्भुत गान करता है यह भी उसके आभ्यंतर संस्कारोंका व्यक्तीकरण है।

उत्तम जातिमें जन्म लेनेसे कुछ परंपरागत सदाचार–विवेक–मर्यादा आदि गुणोंकी प्राप्ति स्वयमेव प्रकृति रूपमें उपलब्ध होती है। इस लिये जातिकी उत्तमता प्राप्त करना शास्त्रकारोंने पूर्व संचित महान पुण्यका फल बतलाया है। जिस मनुष्यके बाह्याभ्यंतर संस्कार विशुद्ध होते हैं उसका असर इतना सुदृढ़ और सुचारु होता है कि अनेक विकट प्रसंग आने पर भी वह उससे जाता नहीं है। उत्तम जातिकी आभा बालककी आत्मामें गर्भावस्थामें जाग्रति होती है। सज्जातीय गुण बालकके खून ज्ञानतंतुमें ऐसा संबंधित होता है कि वे बालकको साधुचरित्र बना देते हैं।

वैद्यक मतसे देश–जाति–वीर्य–और कालका असर भी बालकमें गर्भावस्थासे ही व्यक्त होता है। देश–ईंग्लेंडमें जन्म लेनेवाले बालकका रूप श्वेत होता है और आफ्रिकामें जन्म लेनेवाला बालकका रूप कृष्ण होता है इसी प्रकार जाति का असर भी बालककी आत्मामें गर्भावस्थासे ही व्यक्त होता है। गजकुमारजीने अल्पवयमें ही दुर्द्धर तप धारण किये यह उत्तम जातिका असर है जो कि सदाचारका प्रतिबिंब अल्पवयमें ही सुचारु रहा। वर्तमानमें भी किसी २ जातिमें स्वाभाविक शूरता होती है यह जातीय वीर्यका फल है।

प्रकृतिमें जो भिन्नता दीख रही है वह भिन्न २ वीर्यका फल है। प्राचीन कालमें मनुष्योंके सदाचार निर्मल होते थे उसका कारण वीर्यकी विशुद्धि है। प्रकृति अपने गुणोंका त्याग नहीं करती है। वैद्यक मतसे सजातीय वीर्य रज सदाचारका कारण है। क्योंकि अविच्छिन्न धारा प्रवाहसे (वर्णव्यवस्थाके कारण) शुद्ध वीर्य रज सदाचार और कुलाचार धर्मोंका कारण होता है।

रजस्वला स्त्रीके रजकी शुद्धि उसके बाह्य और आभ्यंतर संस्कारोंसे होती है। गर्भ समय सुयोगोंका विचार रखना संस्कारोंके निमित्तसे होता है।

कसाईके घर पर जन्म लेनेवाले बालकके गुणोंमें क्रूरतादि दुष्ट गुणोंका वास स्वयमेव प्राकृतिक रूप होता है। श्रेष्ठ कुलमें जन्म लेनेसे उत्तम कुलाचारोंकी प्राप्ति होती है।

नीच कुलमें बाह्य कारण अच्छे हों तो बालक के गुणोंमें कुछ उज्वलता प्राप्त होती है परन्तु नीच मनुष्यके वीर्य और रजकी वासना नष्ट नहीं होती है, प्रसंग मिलने पर वह वासना सतेज होकर मनुष्योंके भावोंमें मलिनता प्रदर्शित करती है। विलायतमें बाह्याभ्यंतर संस्कारोंकी मान्यता न होनेसे मलिनता (असदाचार–विलासता–पापाचरण) की प्रवृत्ति नष्ट नहीं होती है।

श्री वाग्भट्टादि ग्रन्थमें शारीरिक प्रकरणमें यह बात स्पष्टरूपसे बतलाई है कि भिन्न २ वर्ण और जातीयमें खून–वीर्य–स्वभाव–रूप और गुण भिन्न २ होते हैं। जो गुण स्वभाव क्षत्रिय पुरुषके वीर्यमें हैं वे स्वभाव गुण वैश्यवर्णके मनुष्यमें नहीं हैं। ज्ञान तंतुओंमें उक्त प्रकारकी विभिन्नता होनेसे संतानमें भी विभिन्नता आती है। जो संतान सजातीय शुद्ध वीर्य और

स्वार्थसे मनुष्य गुणोंका तिरस्कार करने लगता है। धीरे२ उन गुणोंका आभास भी नष्ट हो जाता है। चांडालको विष्टाकी गंध कम प्रतीत होती है। काछीको लहसुनकी उग्रगंध भी व्यक्त नहीं होती। पदार्थोंसे ग्लानि नष्ट होनेपर मनुष्यका विवेक नष्ट होजाता है। स्वार्थहित, अहित, सेव्य, असेव्य, भोग्य अभोग्यका ज्ञान नष्ट करदेता है।

वर्तमान समयमें पाश्चिमात्य देशका अनुकरण होरहा है, यद्यपि युद्धके समय पाश्चिमात्य विद्वानोंने अपने देशकी पद्धति, विलासप्रियता, आदि कारणोंको असमीचीन बतलाया था तो भी नव्य शिक्षक भारतीय युवा प्रत्येक कार्योंमें उनका ही अनुकरण करनेमें अपनी उन्नति समझ रहे हैं ऐसे अल्प शिक्षित प्राय: स्वार्थ और विलासप्रियतासे भारतकी समीचीन वर्णव्यवस्थाका लोप करना चाहते हैं। और अपनी आभ्यंतर पापवासना सिद्ध करनेके लिये अनेक कुतर्कों द्वारा जाल रचते हैं।

इन स्वार्थमयी जालोंसे वास्तविक भारतका गौरव नहीं होगा किन्तु पापाचरण—पापाचार—(बकवृत्ति) और विभत्स दुर्गुणोंकी वृद्धि होनेसे भारतीय संतान विवेक शून्य—धर्म कर्म रहित और स्वच्छंद होगी। रोगोंकी वृद्धि—भाष्टताकी सेवा प्रकट होगी।

विद्वानोंको भारतकी भलाईका विचार करते समय अपने कायर मनको शांत रखना चाहिये और अपने स्वार्थसे संसारका प्रतारण नहीं करना चाहिये। जो मनुष्य वर्णव्यवस्थासे भारतकी राष्ट्र हानि समझ रहे हैं वे बड़ी भूलमें हैं। इस विषयमें भारतीय इतिहास ज्वलंत प्रकाश डाल रहे हैं।

अनेक राजाओंने अपने सर्वस्व नाशकी परवाह न कर अपनी पुत्रियोंको मुगल सम्राटके स्वाधीन नहीं की इसका कारण वर्ण व्यवस्थाका अभिमान है और यही अभिमान भारतका गौरव प्रद है। अनेक रजपूत कन्याओंने असह्य विपत्ति सहन करली परंतु विजातीय सुखप्रद मुगलबादशाहोंके साथ संबंध स्वीकार नहीं किया और भारतके गौरवकी रक्षा की। विजातीय और विवर्ण संबंध अहितकर और नेष्ठ है यह विचारकर अपने स्वार्थकी परवा न की। शुद्ध रज और वीर्यसे उत्पन्न हुई संतान सदैव विकट समयमें भी धर्मरक्षा कर सक्ती है। प्राणोंकी आहुति समर्पण करनेपर भी अपने कुलाचारकी रक्षा और पवित्र धर्मका मान स्थिर रखती है। (अपूर्ण)

प्रसिद्ध देशभक्त व जिनवाणी सेवक—

श्रीमान् सेठ पदमराजजी रानीवाले-कलकत्ता

(जेल महेलसे अभी ही आप छूटे हैं)

"जैनविजय" प्रेस-सूरत।

(लेखकः-पं० सतीशचन्द्र गुप्त, वि० स्या० म० विद्यालय-काशी)

श्रीयुक्तचन्द्रप्रभुचन्द्रकान्तिः निव्यार्थ स्वश्रैः भुवि व्याप्तकीर्त्तिः ॥
कैस्य स्वकान्त्या जितसूर्यबिम्बः चन्द्रोत्तरो "माणिक"मां तनोतु ॥१॥

अयि काव्यरसिक सज्जनवृन्द !

जैन काव्योंका महत्व लिखना ऐसा ही जैसे कि एक शिशुका शिशुचन्द्रका ग्रहण करना, या कोई साधारण चित्रकार विचित्राकार प्राकृतिक रचना सौंदर्यको, सुन्दरता चित्रमें विचित्ररूपसे उतारे, तदनुसार मैं भी अपने उत्साहको आपके समक्ष प्रत्यक्ष समर्पित करूंगा।

यह दिग्गज प्रौढ़ न्याय शास्त्रकारका कथन है कि कोई विषय सम्बन्ध, अभिधेय, शक्यानुष्ठान इष्ट प्रयोजनसे समयुक्त होता है, अथवा जो कुछ भी लेखन, या वक्तव्य होता है वह वैदिक व प्राचीन, अर्वाचीन मतानुसार आठ अंगोंसे होता है। कहनेका तात्पर्य है कि, उसके नामकी व्याकरणानुसार व्युत्पत्ति १, स्वरूप लक्षण २, भेद प्रभेद ३, तदन्वय व्यतिरेक लाभ, ४ अर्थात् उससे फायदा, तद्व्यतिरेक हानि ५, उसके बिना नुकसान ६, तदुपयोग किस काममें वह काम आसक्ता है। पूर्व अपूर्व स्थिति ७ और सन्तु[illegible] समृद्धिसाधन ८, इस प्रकार प्रायः सभी शास्त्रकार मानते हैं, अन्यथा मनुष्योंका उसमें अनादर होजाया करता है, इसलिये एवं प्रकारसे तथा व्याकरणानुसार व्युत्पत्ति पूर्व, जैन-काव्यमय कनककटोरीका रसास्वादन जैन काव्योंमें ही है, क्योंकि जब हम संसारके सम्पूर्ण सरस काव्योंको स्वसमक्ष समुपस्थित करते हैं, तब जैन काव्य कुमुद कुमुदेशको किरणरूप किरणोंसे—काव्यकुमुद कुसुमित होजाते हैं। तथा उसी चन्द्रकी चित्तचोरिणी चांदनी, चकोरिणीके चित्तको चमत्कृति उत्पन्न करती है। बस, उस समय काव्य कुमुद कौमुदी प्रेमियोंके लिये प्रेमी, और प्रेमी उसके प्रेम पुजारी हो जाते हैं।

अथवा उन नीले पीले काले काले हरियाले या रंगबिरंगे मेघखण्डकी छायानभमें बालचंद्र, और सघनसुगन्धितसे आच्छन्न आम्र आम्रलतिकाओंपर कुहू कुहू करनेवाली काली काली कोकिला, तथा कल कल कलको करनेवाले कोक पक्षी, और गुलाब, बेला, जुही,

नोट-१ लक्ष्मी, २ न्यायशास्त्र, ३ किरण, ४ आत्मनः, ५ प्रियम्।

चमेली, आदि विचित्र पुष्पोंपर विहार करनेवाले काले काले भ्रमर, व प्राकृतिक नानाप्रकारके दृश्य, कनककर्णिकामय कनक पुष्प मनुष्यके संकुचित हृदयकमलको जैसे सगद्गद और हर्षित विकसित करते हैं, वैसे ही काव्यकुंजमें, शृंगार, वीर, करुणा, शांतादि रस, उपमा उपमेय चित्रादि विचित्र अलङ्कारोंसे मनुष्यका संह चित्त, शृंगार, वीर, करुणा, या शांतरसमें भीग जाता है। तथा वार २ उन आनन्द लहरियोंमें लहराया करता है। तदनुसार जैन काव्योंसे आनन्द और आनन्दके साथ २ अनुपम अनिर्वचनीय आनंदकी प्राप्ति होती है।

अब यहां पर यह प्रश्न हो सकता है कि काव्य क्या वस्तु है और इसकी क्या व्युत्पत्ति है?

श्री जैन व्याकरण मतानुसार इसकी व्युत्पत्ति इस प्रकार हो सकती है कि " जिनो-देवता यस्य स जैन: जैनानां काव्यानि, तेषां महत्वमिति जैन काव्यमहत्वम् " अर्थात् जैन काव्योंका महत्व, अथवा जैन काव्येष्वेव महत्वम् जैनकाव्य महत्वम्। अर्थात् जैन काव्योंमें ही महत्व (खूबी) है, जैनेतर काव्योंमें नहीं है। अथवा केवल काव्य शब्दकी व्युत्पत्ति की जाय तो कि " कश्च अश्च इति कौ तौ अवेति प्राप्नोति तत काव्यं अर्थात् आत्मसुख या स्वर्गादि सुख, मोक्षको प्राप्त करता है या कराता है उसे काव्य कहते हैं, क्योंकि "चतु-र्वर्गफलप्राप्ति काव्यादेव प्रवर्त्तते " अर्थात् धर्म, अर्थ, काम मोक्षकी प्राप्ति काव्यसे ही होती है। अथवा कस्य ब्रह्मण: वि: पक्षी इति कवि: कविरिव अयमिति कवि: तस्य कर्म काव्यं अर्थात् जिस प्रकार हंस पक्षी दूध पानीका भेदकर सार भाग दूधको ग्रहण करता है, उसी प्रकार कवि विद्वान दुर्जनतादि हेय पदार्थोंको छोड़कर सार उपादेय मोक्षादि या तत्वोंको ग्रहण कर आत्मसुखमें निमग्न हो परमपदको प्राप्त करता है। अथवा काव्यका प्रथम अक्षर ककार ही लेते हैं, तब भी इसका स्थान सर्वोच्च सिद्ध होता है क्योंकि जैनेन्द्र महावृत्तिमें ककारका स्थान कण्ठ कहलाता है " अकुह विसर्जनीया: कण्ठ्या: " अर्थात्—अ कवर्ग विसर्ग ये कण्ठ स्थानीय होते हैं, तथा यह व्यञ्जनोंमें प्रथम ही गणित होनेसे इनका सबसे वर्णोंसे विशेष अर्थ प्रतिपादन है, यही कहा है कि—

" ककार: सर्ववर्णानां मूलं प्रकृतिरेव च, **ककाराज्जायते सर्वं कामं कैवल्य-मेव च** " अर्थात्—ककार सर्व वर्णोंमें मूल प्रकृति है और ककारसे सब काम तथा कैवल्य केवलज्ञान प्राप्त होता है। अथवा " कवते दीप्यते मस्तकोपरि शोभते " इति भाव:। अर्थात् सर्वोत्कृष्ट जैसे मस्तकपर मणि शोभता है, वैसे ककारवर्ण शोभा सहित वांछित फलको देता है। इसलिये यह सिद्ध हुआ कि (गजावर्ग्यंनगुणोक्तिराजादिभ्य: कृत्ये च ट्यण) अर्थात् इस जैनेन्द्र महाभाष्य सूत्रसे "ट्यण" प्रत्यय करके काव्य शब्द सिद्ध होता है।

अब यहां प्रश्न हो सकता है काव्य क्या वस्तु और क्या लक्षण है ? तो एक हिन्दी परिभाषासे विदित होता है कि—"परस्पर एक दूसरेको सहायता चाहनेवाले तुल्यरूप पदार्थोंका एक साथ किसी एक साधनमें लगा देना" काव्य कहलाता है। इससे संस्कृत भाषाके काव्य सहित सरलता, माधुर्य, रसाधिक्यता, मनोहरता, पदयोजना, अर्थगूढ़, अक्षर अडर, भाव प्राचुर्य, कांति, प्रसन्नतादि गुण समझना चाहिये।

इसलिये कविकुञ्जरोंने काव्यका विलक्षण लक्षण विवेचना और गम्भीरतापूर्वक यही किया है कि:—

" चमत्कृतिजनकतावच्छेदकं धर्मवत्वं काव्यत्वम्। "

अर्थात्—मनुष्यके हृदयको चमत्कार उत्पन्न करनेवाला धर्म ही काव्य कहलाता है।

अथवा—"रमणीयताप्रतिपादकार्थशब्दः काव्यम्। "

अर्थात्—उत्कृष्ट तथा मनोहरताका प्रकट करनेवाला शब्द काव्य है, क्योंकि शब्द रमणीयता काव्यकी बाह्य छटावलरी है। प्रथम तो शब्द सौन्दर्य ही सहृदय हृदयी मानवोंको काव्य पढ़नेके लिये शीघ्र उत्सुक बना देता है। पश्चात् रस, भाव, तथा अलङ्कारादि मानस सरोवरमें स्वकीय काव्य कविता कलिकाका विकास करते हैं तथा काव्यका लक्षण इस प्रकार भी करते हैं कि:—

" चतुरचेतश्चमत्कारि कवेः कर्मकाव्यम् "

अर्थात्—बुद्धिमान पुरुषोंको चमत्कार उत्पन्न करनेवाला कविका कर्मकाव्य शब्दसे व्यवहृत किया जाता है। अथवा—साहित्यदर्पणकारने इस प्रकार लक्षण किया है कि—"वाक्यं रसात्मकं काव्यम् " अर्थात् इस शृंगार, वीर, आदि नवों ही रसोंसे युक्त काव्य कहा जाता है। यद्यपि यह लक्षण सर्व जगह व्याप्त नहीं होता है, तथापि यत्र कुत्र स्थानमें सुगंठित होता है, क्योंकि बिना अलंकारसे, और निर्दोष बिना काव्य श्रव्य नहीं होता है इसलिये वाग्भट कविने इस प्रकार लक्षण किया है कि—

" शब्दार्थौ निर्दोषौ सुसगुणौ प्रायः सालङ्कारौ काव्यम् "

यहीं " काव्यप्रकाश " कारने लक्षण किया है कि—

" तददोषौ शब्दार्थौ सगुणौ अनलङ्कृति पुनः क्वापि "

अर्थात् वाक्यार्थ पदादि दोषोंसे रहित, अलंकारोंसे युक्त, औदार्य, कांति, माधुर्यादि गुणोंसे युक्त शब्दार्थ काव्य कहा जाता है, क्योंकि रसात्मक वाक्योंके होनेपर भी सौन्दर्यादि गुणोंसे रहित और सदोष होनेसे काव्य प्रशंसाको प्राप्त नहीं होता, अतः उक्त लक्षणोंसे युक्त ही सत्काव्य होते हैं। तथा पदलालित्य, अर्थगौरवता विषयगूढ़ता, रसपूर्णता, सुन्दरता, हृदयरोचकता, और शान्तता आदि गुणोंसे युक्त काव्य है तो जैन काव्य है।

काव्यके मुख्यतया तीन भेद हैं परन्तु इनके अवान्तर बहुत भेद हो जाते हैं। वे ३ भेद इस प्रकार हैं कि "गद्यपद्यमिश्रैश्च त्रिविधा" अर्थात् गद्यकाव्य, पद्यकाव्य, और गद्यपद्यमिश्रित, जैसे यशस्तिलक, जीवन्धर चम्पू आदि लेकिन यह सब काव्य, निर्दोष होनेपर ही श्रव्य होते हैं, क्योंकि एक कविका वचन है कि—

" श्रव्यं भवेत्काव्यमदूषणं यन्न निर्गुणं क्वापि कदापि मन्ये।
उत्कोरकः स्यात्तिलकश्चलाक्ष्याः कटाक्षभावैरपरे न वृक्षाः ॥ १ ॥
(" धर्मशर्माभ्युदय ")

अर्थात्–निर्दोषकाव्य श्रव्य होता है, निर्गुण कभी नहीं, ऐसा मैं मानता हूं, जैसे कामनीके कटाक्षोंसे तिलक नामका वृक्ष कलियोंसे युक्त होता है, और दूसरे वृक्ष नहीं कोरकित होते। इसलिये निर्दोष काव्य सुकाव्य और श्रव्य होते हैं, और ऐसे ही काव्यों द्वारा वास्तवमें धर्म, अर्थ, काम, मोक्षकी प्राप्ति होती है। क्योंकि काव्य काव्यकुंजमें धर्म, अर्थ, काम मोक्षके लिये, अनर्गल अनावृत कपाट द्वार हैं। जो मनुष्य जिस वस्तुकी इच्छा करता है, उसके काव्य कुंजमें सरलरीतिया प्रवेश हो जानेसे इच्छित पदार्थकी सिद्धि हो जाती है क्योंकि किसी कविके ये वचन हैं कि वे महात्मा धन्य हैं तथा उन्होंका यश सदाके लिये स्थिर है कि जिन मानवोंने काव्य कनक कटोरियोंका बनाया है, व उनमें जिन महानुभावोंकी कथा गाथा गाई गाई है, वे पुण्यवान, यशस्वी, कीर्ति कौमुदीके कौमुदीश कहलाते हैं "।

काव्य, कविता, जनताकी विद्वत्ताकी इयत्ता, सहृदयता, चतुरता, धार्मिकता, रचना-सुन्दरता, तथा उपम उपमेय इत्यादि भाव उसकी प्रतिमा पर प्रतिभासित कर देती है। काव्यके लक्षणानुसार पदलालित्य, सुंदरता, रोचकता, भावगम्भीरता, मधुरता, अनिर्वचनीयताके साथ २ हुआ करती है। इसलिये मनुष्य अपने २ अभीष्ट पदार्थोंमें संलग्न हो अभीष्ट सिद्धि प्राप्त करते हैं। फल भी इनका यही है कि—

" काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये।
सद्यः परनिर्वृतये कान्तासंमिततयोपदेश युजे ॥ १ ॥ (काव्यप्रकाश)

अर्थात्–काव्य यश–कीर्तिके लिये, व्यवहार विधि, अकल्याणके नाशार्थ, शत्रुनिवार्णार्थ, कांतासंमित उपदेशके हेतु–निमित्त किया जाता है, इससे यह तात्पर्य है कि श्री रामचंद्रादिकी तरह प्रवर्तना चाहिये रावण आदिकी तरह नहीं, कीर्ति आदि पूर्वोक्त गुणोंकी प्राप्ति, और व्यवहारादि दक्षता इसीसे होती है, इसीलिये हमारे प्राचीन कवीश्वर और कवि आचार्योंने काव्योंका प्रणयन तथा उपयोग किया। अतः पुरातन कालमें हिंसा, हीनता, हास्य, हिंसक, ह्रास, हेला, (अपमान) हुंवाद और हठता आदि हेय दुर्गुणोंको जड़मूलसे उखाड़कर अहिंसा, हर्ष, हित, हितु, हिम्मत, होम इत्यादि हित करनेवाला काव्य कुमला-

धीशको जाग्रत किया था, तभीसे दीर्घदर्शिताके प्रेमी बनते हुये, सुखमय जीवन बिताने लगे थे, यह सब काव्यकी महिमा थी, क्योंकि साहित्य–काव्यका चमकीला चंद्रमा जहां चमका रहता है, वहां उस देशका, जातिका भाग्य, धन, ऋद्धि सिद्धिकी समृद्धि घन धर्म-धाम आदि सबके लिये धाम बना लेते हैं, और जहां तद्व्यतिरेक अर्थात् जहां जिस देशमें, काव्यकुंजमें कमलाधीशकी किरणें नहीं पहुंचती हैं, वह देश, जाति, धर्म, धन, धाम आदि अधोमार्गकी नसैनी बनाकर सीधा पातालवास कर लेते हैं। तथा दुर्भिक्षादि रोग, अरी, मरी आकर कालके ग्रास बना देते हैं, क्योंकि किसीका कहना है कि–"मुर्दा है वह देश जहाँ साहित्य नहीं है" अर्थात् वह देश मुर्दा कहलाता है जहां साहित्यादित्य उदित नहीं होता, अतएव चाहिये कि काव्य रचयिताको व तद्विषयके ज्ञाताओंको साथ पुरस्कारके वृद्धिसाधनमें तत्पर हों, जिससे देश जाति, धन, धर्म धाम आदिकी वृद्धि हो, और यही हमारा इष्ट प्रयोजन होना चाहिये, साथमें यह भी चाहिये कि साहित्य–काव्योंकी बड़ी कड़ी आलोचनायें हों।

इसकी पूर्व स्थिति बहुत ही उन्नत दशामें थी, यहांतक कि राजा भोजके समयमें कवीश्वरोंको एक एक अक्षरका लक्ष रुपया पुरस्कार मिलता था। लेकिन आधुनिक स्थिति-पर विचार करते हैं, तो बहुत शोक होता है, आप प्रत्यक्ष देख लें, और जिस जातिमें साहित्यकी उन्नति है वह जाति उन्नति पथपर है, और बुद्धिमान कहलाती है, दृष्टांतके लिये बङ्गाल जाति है, बङ्गालियोंमें सबसे ज्यादा प्रचार है, और उसीका साहित्य सबसे ऊंचा है। बस इसी तरह हमको इस समय उन्नति करना चाहिये। जिससे इस अखिल भारतवर्षमें यह प्रसिद्ध हो जाय कि जैन साहित्य (काव्य) भी एक चीज है, और जैन साहित्य पर भी लोगोंकी अंगुली गिरने लगे। साथमें काव्यकुंजमें अलंकार, रस, पद-लालित्य, उपमा, उपमेय, श्लिष्ट वचनोंमें साम्यता उच्च मानी जाती है, वह जैन काव्योंमें विशेषतया पाई जाती है, यह निर्विवाद सिद्ध होजाय।

भारतवर्षके सम्पूर्ण कवीश्वरोंने काव्यरचना चातुर्यमें अपने मानस सरोवरमें प्रतिकृति हंसिनी स्थापित कर दी है अतः जो उस प्रतिकृतिके जाननेवाले मानवोंको भी कवि–अर्थात् विद्वान् कहना आवश्यकीय है। हम जैन काव्योंकी तरफ दृष्टिपात करते हैं तो **ऐहिक पारलौकिक सम्बन्धी** श्रेयस्कार्योंका कल्पवृक्ष बनाकर कवितामय एक कुसुमित काव्यकुंजमें अमर अमर कवियोंने काव्यकलाओंसे कलकलित, और कलिल काटने-वाले उस वृक्षके सुमनस्तवक लगा दिये हैं। तथा उस काव्य कल्पवृक्षको साल्हादित विकसित शोभित करनेवाले स्तवक (गुच्छे) के दर्शन कर दर्शकगण स्वर्गसुखको भी ओछा समझने लगते हैं। विशेष तो क्या उनके हृदयकमल उस साहित्य सागरमें निमग्न हो सदा

सुखपूर्वक विलोडन किया करते हैं। जिससे आत्माकी कालिमा, अपवित्रता, अरोचकता, अपमान, कुध्यान, घमसान, अज्ञान पलायमान होजाते हैं, और इसके अनन्तर दर्पणकी तरह जाज्वल्यमान, ज्ञानभानु प्रकाशित होजाता है, पश्चात अनन्तसुख, वीर्य दर्शनादि गुण प्रगट होते हैं। तथा आत्मा कर्म समूहोंको नष्टकर मोक्ष पदवीको प्राप्त कर लेता है, खास यही बात जैन काव्योंमें बडे महत्वकी बतलाई है।

अब इसके बाद अलंकारोंके नियममें कुछ बता देना उचित समझता हूं। क्योंकि दोषोंसे रहित होनेपर भी तथा गुणोंसे संयुक्त होने पर भी विना अलंकारोंसे वाणी शोभाको प्राप्त नहीं होती है जिस तरह स्त्री विना आभूषणोंसे नहीं शोभित होती है। अतएव अलंकारोंका होना वैसे ही आवश्यक है, वे अलंकार उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपक, दीपक, आदि भेद प्रभेदोंसे नाना तरहके होते हैं। लेकिन मुख्य भेद दो ही हैं, शब्दालंकार, अर्थालंकार उपर्युक्त तो अर्थालंकारमें परिगणन किये हैं और शब्दालंकारके छः भेद हैं–यथा–चित्र, श्लेष, अनुप्रास, यमक, वक्रोक्ति, तथा पुनरुक्तवदाभास, ये छः होते हैं। यमकादि प्रायः सर्वतोभद्रादिबन्धोंमें प्रायः श्लोकबद्ध होते हैं।

काव्योंकी रचना भी रीतिके अनुसार प्रीतिदायक होती है, इसलिये गौडीय, वैदर्भीय आदि देशकालके अनुसार करना चाहिये।

रसोंके बारेमें इतना ही कहना होगा कि जैनेतर काव्य प्रकाशादि ग्रन्थोंमें केवल आठ रसोंका विवेचन किया है, वह इस प्रकार है कि–" शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः " इत्यादि पश्चात् लिखते हैं कि " शान्तोऽपि नवमो रसः " अर्थात् शान्त नामका भी एक रस है, इसमें अजैन कवियोंकी निर्पेक्ष बुद्धि है, अतः निर्पेक्ष बुद्धिसे ही यह वाक्य है। लेकिन जैन कवीश्वरोंने इसको खूब अपनाया है। यहां तक कि इनके प्रत्येक काव्योंके आदिमें, मध्यमें, अन्तमें, खूब ही वर्णन किया है, और वास्तवमें चाहिये भी यही क्योंकि इसीसे आत्माका कल्याण होता है।

श्री वाग्भटकवि अपने वाग्भट्टालंकारमें लिखते हैं कि—

" साधुपाकेप्यनास्वाद्यं भोज्यं निर्लवणं यथा।
तथैव नीरसं काव्यमिति ब्रूमो रसानिह ॥

अर्थात्–जिस तरह भोजनका अच्छी तरह पाक होनेपर भी विना सैन्धव (नमक) के अच्छा नहीं लगता है, उसी तरह नीरस काव्य भी अच्छा और श्रव्य नहीं होता है। अतः यहां भी रस कहते हैं–

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः।
रौद्रबीभत्सशान्ताश्च नवैते निश्चिता बुधैः ॥

अर्थात्–विद्वान् पुरुषोंने शृंगार, वीर, करुणा, अद्भुत, हास्य भयानक, रौद्र, बीभत्स, और शान्त ये नव ९ रस कहे हैं। और इनके भी स्थायी भाव, अस्थायिभाव अर्थात रति, हास्य, शोकादि भावोंका विस्तार किया है। इस प्रकार सम्बन्धादि फल, लाभादि पूर्वक यह "सूक्ष्म उपोद्घात" बाद हम जैन काव्य और इतर काव्योंको देखते हैं तो पदलालित्य, अर्थगौरव, शब्दगौरव, विषयगहनता, रसपूर्णता, सौन्दर्यादि गुण जैन काव्योंमें पाये जाते हैं, उतने अन्यमें नहीं पाये जाते हैं। यह बात जो विद्वान् व जिनके पास सज्ज्ञान पेटी रूपी कसौटी है वे स्वयं इस संदर्शन जान सकते हैं :–

दृष्टांतके लिये "कादम्बरी" नाम उच्च ग्रंथके कुछ अंश आपके समक्ष उपस्थित करता हूं। कादम्बरीके रचयिता वात्स्यायन वंशमें उत्पन्न कुबेर नामक विद्वान उनके चित्रभानु और चित्रभानुके सुपुत्र श्री बाणकवि हैं। इन कविका समय काल अभी ठीक २ निश्चित नहीं हुआ है, किंतु इतिहासवेत्ताओंको तथा मुझे भी जहांतक पता चला है तो यही मालूम होता है कि राजा हंसवर्धनके समयमें ये कवि हुये थे। और हंसवर्धनकी सभामें प्रतिष्ठा प्राप्त की थी, उक्त राजाका समय (६१०) (६५०) है। इससे सिद्ध होता है कि इसी समयके करीब करीब हुये होंगे। इन कविकी प्रशंसा गणमान्य मनुष्य बहुत करते हैं और चाहिये भी, लेकिन यह प्रशंसा तबतक ही ठीक होती है, जबतक इनसे अच्छा काव्य-कमल विकसित न हो, नहीं तो "निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते" अर्थात्–वृक्षरहित प्रदेशमें अंडीका वृक्ष भी वृक्ष माना जाता है। जैसे बाणकवि, अपने "कादम्बरी" नामक गद्य काव्यमें प्रथम ही राजा शूद्रकका वर्णन करते हैं कि–

आसीदशेषनरपतिशिरः समभ्यर्चितशासनः पाकशासन इवापरः, चतुरुदधिमेखलाया भुवो भर्त्ता, प्रतापानुरागावनतसमस्तसामन्तचक्रः, चक्रवर्तिलक्षणोपेतः, चक्रधर इव करकमलोपलक्ष्यमाणशङ्खलाञ्छनः, हर इव जितमन्मथः, गुह इवाप्रतिहतशक्तिः, कमलयोनिरिव विमानीकृतराजहंसमण्डलः, जलधिरिव लक्ष्मी प्रसूति, इत्याद्येतादृशः शूद्रको नाम राजा।

अर्थात्–समस्तराजाओंपर शासन करनेवाला दूसरा इन्द्र ही हो, चार समुद्र मर्यादावाली पृथ्वीका स्वामी, प्रतापानुरागसे राजमण्डलको अवनत कर दिया है, चक्रवर्तीलक्षणोंसे युक्त, श्रीकृष्णकी तरह हस्तकमलमें शंख, चक्रको धारण करनेवाला, अर्थात हस्तमें शंख चक्रादि प्रशस्त चिन्होंसे युक्त था, श्रीकृष्ण भी साक्षात २ शंख चक्रसे युक्त ही है, और महादेवकी तरह कामदेवको जीतनेवाला, अर्थात कामदेवने भस्म कर दिया तदनुसार हमने भी उसे भस्म कर दिया, लेकिन यह बात असम्भव मालूम होती है, क्योंकि आगेकी चलके इस

राजाको साक्षात् कामदेव ही बना दिया है, और इस गद्यमें केवल वीररस, तथा उपमाका वर्णन किया है।

अब देखिये जैन कवीश्वर श्री हरिश्चन्द्र और श्री कविसिंह श्री वादीभसिंह जिनका सांस्कारिक नाम अजितसेन था, लेकिन पंडितोंने इनका प्रचुर पाण्डित्य देखकर "वादीभसिंह" यह नाम रक्खा। इनकी रचनाचातुर्यसे विद्वत्ता, धर्मज्ञतादि गुणोंसे प्रसन्न हो जब पण्डितोंने वादीभसिंह ये नाम रक्खा तो न जाने इनकी कितनी विद्वत्ता होगी। हम यहां पर श्री हरिश्चन्द्र कविके गद्यसे मिलान करते हैं, जिससे पाठक समझ जावेंगे कि किसकी गद्य रचनामें सौन्दर्य तथा पदलालित्य, अर्थगौरव है।

यश्च किल संक्रन्दन इव आनन्दितसुमनोगणः, अन्तक इव महिषीसमधिष्ठतः, वरुण इवाशान्तरक्षणः, पवन इव पद्मामोदरुचिरः, हर इव महासेनानुयातः, नारायण इव वराहवपुष्कलोदयोद्धृत धरणीवलयः, सरोज सम्भव इव सकलसारस्वतामरसानुभूतिः, भद्रगुणोऽप्यनागः, विबुधपतिरपि कुलीनः सुवर्णधरोऽप्यनादित्यागः, सरसार्थपोषक वचनोऽपि नरसार्थपोषकवचनः, आगमाल्याश्रितोऽपि नागमाल्याश्रितः, एतादृशः सत्यन्धरनाम राजा।

अर्थात्–महाकवि हरिश्चन्द्र राजाका वर्णन इस शैलीसे करते हैं कि राजा सत्यन्धर इन्द्रकी तरह देवता समूहको और (शब्दश्लेषसे बतलाते हैं) विद्वज्जनोंको प्रसन्न करता है, तथा देवताओंको ही प्रसन्न करता है, अतः इस राजामें इन्द्राधिक्य द्योतन किया, इतने ही वाक्यमें अतिशयोक्ति, श्लेष, उपमा, उपमेय, शब्द संदर्भ, अर्थ गौरव कितना है? यह आप स्वयं विचारें। अब आगे चलिये। कालकी तरह महिषीसे युक्त है, यहांपर भी वही बात है, अर्थात् राजा महिषी–रानी, और काल महिषी–भैंसे युक्त है। वरुणकी तरह दिशाओंको रक्षण करनेवाला है, अर्थात् वरुण देवताकी तरह है तो वरुण दिशाओंकी रक्षा करता है और आशाओं यानी इच्छाओंको अन्त पर्यंत रक्षा करता है। वायुकी तरह कमलकी सुगंधिसे युक्त है, अर्थात्–वायु पद्मकी आमोद सुगंधिसे रुचिर है और, यह पद्मा–लक्ष्मीसे युक्त है। महादेवकी तरह महासेनसे अनुयात है, अर्थात् महादेव, अपने पुत्र महासेन–कार्त्तिकेयसे युक्त हैं, और राजा महासेना, अर्थात् महतीसेनासे अनुयात हैं। श्री कृष्णकी तरह पृथ्वीको धारण करनेवाला है, अर्थात् श्री कृष्णने वाराहावतार धारण करके पृथ्वीका उद्धार किया है, और यह राजा, वराहपुष्कलोदय–अर्थात् श्रेष्ठ युद्धमें पुष्कल–विशेष उदयसे धरणीवलयको धारण किया है। इत्यादि, देखिये किस चतुरता बुद्धिमत्तासे दोनों पक्ष घटाते हुये, रचना सौंदर्य, पदलालित्य, उपमा, उपमेय, विरोध, अतिशयोक्ति, व्यतिरेकादि अलंकारोंसे कैसी

सुसज्जित गद्यरचना की है। तथा, इन्द्र, कृतान्त, वरुण, पवन, महोदय, श्रीकृष्ण, ब्रह्मा आदि देवताओंका आरोप किया है। यह बात इस तरहकी रचना बाणकविकी नहीं है। तथा और भी राजाका वर्णन किया है कि–

“ वक्त्रं चन्द्रप्रभं यद्भुजयुगमजितं यस्य गात्रं सुपार्श्वम्। ”
कृत्स्नं स्वाधीनधर्म्यं हृदि पुरुचरितं शीतलं सुव्रताढ्यम् ॥
राज्यं श्रीवर्द्धमानं कुलमतिविमलं कीर्त्तिवृन्दं त्वनन्तम्।
सोऽयं प्रत्यक्षतीर्थेश इव विजयते विश्वविद्याविनोदः ॥

(जीवन्धरचम्पू)

अर्थात्—सम्पूर्ण विद्याओंका विनोदी, राजाका चन्द्रके समान मुख, किसीसे भी नहीं जीते गये भुजयुगल, अच्छे पार्श्वोंसे युक्त शरीर, स्वाधीन धर्म कार्य करनेवाला, श्रेष्ठचरित्र युक्त, शीतल सुव्रतोंसे युक्त, सदा वर्द्धमान राज्य, कुल अत्यन्त विमल, कीर्तिवृन्दसे युक्त है, इस प्रकार प्रत्यक्ष तीर्थेशकी तरह विजयको प्राप्त होता है। यहां शंका हो सकती है कि प्रत्यक्ष तीर्थंकर किस तरह तो यह न्याय है कि 'नामैकदेशे नामैकग्रहणम्' अर्थात् नामके एकदेश ग्रहण करनेसे सम्पूर्ण नाम ग्रहण होता है। अतः चन्द्रप्रभसे चन्द्रप्रभु भगवान तीर्थंकर, अजितसे अजितनाथ, ऐसे ही सुपार्श्वनाथ, धर्मनाथ, शीतलनाथ, सुव्रतनाथ, अनन्तनाथ, और श्री वर्द्धमान् महावीर अन्तिम तीर्थंकरके समान ही प्रत्यक्ष तीर्थंकर है।

साहित्य पाठको! निष्पक्षपात दृष्टिसे देखो कि श्री जैन कवियोंने किस अनुपम कवित्वशक्तिसे सौन्दर्य, अलङ्कार, पदलालित्य और अर्थगौरव किया है। इसमें वीर, शान्त रस किस खूबीसे बतलाये हैं।

अब आपके सामने गद्यचिंतामणिके कुछ अंश यहां उद्धृत करते हैं। इस ग्रन्थके कर्त्ता कविसिंह श्रीवादीभसिंह हैं। इनका और श्री बाणकविका समय एक नहीं है, वादीभसिंह इनसे पहिले हुये हैं। क्योंकि यशस्तिलकचम्पूके व्याख्याकार श्रीश्रुतसागर मुनि हैं, उन्होंने, द्वितीय आश्वासके १२६ में श्लोक में लिखा है कि वादीभसिंह मेरे शास्त्र हैं तथा वादिराज भी। ऐसा सोमदेव सूरि रचित यशस्तिलकमें लिखा है। और सोमदेवसूरि तो इनसे बहुत पहिले हुये हैं। इससे और भी इनका काल पहिले निश्चित होता है।

ये भी अपने काव्यमें राजा सत्यन्धरका वर्णन करते है कि–

प्रतापविनिमद्वनीपनिमुकुटमाणिक्यभीविटङ्कमनरिनचरणनखकान्तिचन्द्रातपः, करतलकवलितकरालकरवालमयूखतिमिराभिसरदाहवविजयलक्ष्मीलक्षितसौभाग्यः, क्षत्रधर्मानिकुमुद....लब्धचमूभागविनमतेन महीनिवेशे फणाचक्रं फणाभृतां चक्रवर्तिनो अर्जयन् दिशि

दिशिनि हितविजयस्तम्भः इति, इत्यादि एताहशो नाम हस्यन्धरो राजा।

इस गद्यमें बाणकविकी अपेक्षा वीर रस, समासभूयस्त्व, जो कि गद्यका खास गुण है, और इसीका नाम ओजगुण कहलाता है, क्योंकि "ओजः समासभूयस्त्वं तत् गद्येऽवति सुन्दरम्" अर्थात्–समासभूयस्त्व ओज गुण कहलाता है, वह गद्यमें अत्यन्त सुन्दर होता है, इस लिये इस गद्यमें विशेषतया समास भूयस्त्व, पदलालित्य दिया है।

श्रीबाणकवि अपनी कादम्बरीमें एक जगह महाश्वेता नामकी नायिकाके भावी पतिके मरणमें विलाप दिखलाते हैं। तथा महाश्वेता पतिमरणसे दुःखित हो विलाप करती है।

" हा अम्ब ! हा तात ! हा सख्य ! इति व्याहरन्ती तथा हा नाथ जीवितनिबन्धन ! आचक्ष्व क मामेकाकिनीमशरणमकरुणं विमुच्य यासि, ईषदपि विलोकय, आर्त्तास्मि, भक्तास्मि, अनुरक्तमस्मि, बालास्मि, अगतिकास्मि, दुःखितास्मि, अनन्यशरणास्मि मदनपरिभूतास्मि"

पाठको ! देखो कविने किस चतुरतासे वर्णन किया है, आप विचार सक्ते हैं कि इस गद्यमें अर्थ गौरव है ? और कोई कारुणिक रस भी नहीं विशेष प्रतीत होता। यहां पर हम पूछते हैं कि "जब दुःखावस्था होती है तथा पतिमरणसे स्त्रीकी अत्यन्त ही दुःखावस्था हो जाती है, लेकिन बाणकवि वर्णन करते हैं कि माता पिता और सखियोंको सम्बोधन कर कि मैं दुःखित हूं, भक्त हूं, अनुरक्त हूं, अनाथ हूं, इत्यादि कहकर कवि अन्तमें कहते हैं कि "मदनपरिभूतास्मि" अर्थात्–कामदेवसे परिपीड़ित हूं, देखो, विचित्र बात है कि जो स्त्री पतिमरणसे दुःखित है वह ऐसा वाक्य कैसे कह सकती है ? मेरी समझसे तो कोई न कहेगा, यह केवल श्रीबाणकविकी न्यूनता है।

अच्छा, अब इसीका वर्णन कविसिंह श्रीवादीभसिंहने किया है। हा, मनोज्ञाकार रूप ! हा, महागुण मणिद्वीप ! हा, मानसविहारराजहंसस्वरूप ! हा मदनकेलिचतुरभूप ! मम पुण्यैकरूप ! कासि कासीति विलपन्ती, शोकविषमोहिताङ्गी लताङ्गीं तां प्रात्थापयन्ती काचित् देवता गिरमुत्थापयामास।

इस रचना शैलीको आप जान सकते हैं किस सौन्दर्यसे, पदलालित्य तथा कारुणिक रससे कविने वर्णन किया है। और भी देखिये कि कहीं २ इनका गद्य बिल्कुल मिलता है, सम्भव भी है कि इन्होंने इससे सहायता ली हो। जैसे–

" वत्स ! बलनिषूदनपुरोभसमपि स्वभावतीक्ष्णया धिषणया धिक्कुर्वति सर्वपथीनपाण्डित्ये भवति पश्यामि नावकाशमुपदेशानाम्· तदपि कलशभवसहस्रेणापि कवलयितुमशक्यः प्रलयतरणिपरिष दाप्यशोष्यो यौवनजन्मा मोहमहोदधिः, अशेषभेषजप्रयोगवैफल्य

निष्पादनदक्षो लक्ष्मीकटाक्षविक्षेपविसर्पी दर्पज्वरः । मन्दीकृतमणिमन्त्रौषधिप्रभावः प्रभावनाटकनटनसूत्रधारः स्मयापस्मार इति किंचिदिह शिक्ष्यसे । ” (गद्यचिंतामणि)

बस, ऐसा ही बिलकुल वर्णन शब्द परिवर्तन कर बाणकविने किया है । जैसे—

“तात चन्द्रापीड ! विदितवेदितव्याधीतसर्वशास्त्रस्यते नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति, केवलं च निसर्गत एव भानुभेद्यमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम्, दारुणो लक्ष्मीमदोऽत्यन्ततीव्रोदर्पदाहज्वरोष्मा, अमन्त्रगम्यो विषमो विषय विषस्वादमोह इत्यतो विस्तरेणाभिधीयसे । ” (कादम्बरी)

और भी बहुतसी जगह मिलान पाया जाता है । गद्यचिन्तामणिमें शान्त रस बतलानेके लिये, विषय वासनादि छुड़ानेके लिये शिक्षा दी है कि—

“ अभिनवविहंगलीलावनं यौवनं, अनङ्गभुजङ्गरसातलं सौन्दर्यं, स्वैरविहारशैलूषरङ्गस्थानमैश्वर्यं, पूज्य पूजाविलङ्घनलघिमजननी महासत्वता च प्रत्येकमपि भवति जननामनर्थाय, चतुर्णां पुनरेतेषामेकत्रसन्निपातः सद्य सर्वानर्थनामित्यर्थेऽस्मिन् कः संशीति”। (गद्यचिन्तामणि)

इसी भावको लेकर बाणकविने लिखा है कि—

“ गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वमप्रतिमरूपत्वममानुषशक्तित्वं चेति महतीयमनर्थपरम्परा, सर्वतः नामेकैकमप्येषामायतनम्, किमुत समवायैः ” (कादम्बरी)

काव्यप्रेमियो ! यदि फिर भी निष्पक्षपात दृष्टि इन गद्योंपर डालेंगे तो अवश्य स्फुट रीतिसे मालूम हो जायगा कि कादम्बरीकी रचना गद्यचिन्तामणिसे मिलती है, और संभव है कि इन्होंने कुछ अंश लेकर वर्णन किया हो, और यह भी बात है कि इनका ऐसा करने पर भी वादीभसिंहकी रचना और पदलालित्य, सौन्दर्यसे कहीं अधिक न्यून है ।

अब हम कादम्बरीकी विशेष आलोचना, मिलान करके एक बातका संदर्श और करा देना उचित समझते हैं, वह यह है कि—इसमें अर्थकाठिन्य, शब्दकाठिन्य कहीं २ इतना है कि प्रकृत कथाभाग भी स्मरण रखना मुश्किल पड़ जाता है, और सरलता भी इतनी है कि हितोपदेशादिकी तरह गद्य कह डालते हैं—अर्थकाठिन्यका एक उदाहरण देते हैं कि—

“ कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति ” इत्यादि—

अर्थात्—कुमुदिनी चन्द्रमाकी किरणोंसे अनुरागिणी होती है, पे यहांपर प्रकृत अर्थ

है, परन्तु दिनकर शब्दसे सूर्यका अर्थ द्योतक होता है, चन्द्रमा नहीं, सो यहांपर चन्द्रमा यह अर्थ लगाया है, और इस अर्थके लिये बड़ी खींचतान की है, अच्छा मान भी लिया जाय किसी तरह यह अर्थ तो यहां अप्रसिद्ध नामका दोष आता है, जो काव्यके सारे महत्वको घटा देता है। खैर, इसे विद्वान् संकेतमात्र ही समझकर श्री बाणकविकी विद्वत्ताकी इयत्ताका परिचय जान लेंगे। क्योंकि विद्वानोंको संकेतमात्र काफी होता है। यह मेरा ही मत नहीं है बल्कि इस विषयमें अच्छे २ मनुष्योंने हस्तक्षेप किया है। जैसे प्रोफेसर वेबर बाणकविकी गद्यपर अपने विचार प्रगट करते हैं कि—

"Bana's prose is an Indian wood when all progress is rendered impossible by the under-growth, until the traveller cuts out a path for himself and where even then he has to reckon with malicious wild beasts in the shape of unknown words affright him."

अर्थात् जैसे हिन्दुस्तानके जंगलमें उन सघनवृक्षोंके बीचमें पड़ी हुई छोटी २ झाड़ियोंके मारे शस्तागीर गमन करनेमें असाध्य हो जाना है, और किसी तरह मार्ग निकाल भी लेता है तो दुष्ट भयंकर जन्तुओंसे पिंड छुड़ाना पड़ता है, उसी तरह बाणकविके गद्यमें अप्रसिद्ध शब्दोंके मारे कथोपयोगी मार्ग समझना मुश्किल पड़जाता है, और यदि वह मेहनतसे अर्थ निकाल भी लेता है तो अप्रसिद्ध और कठिन शब्दोंके समझनेके लिये पृथक् कष्ट उठाना पड़ता है। वास्तवमें यह बात अक्षरशः सत्य है।

अब श्री कालिदास कविके विषयमें इतना कहना ठीक होगा कि इनका समय सर्व सम्मत (६३४) है। इनके जीवनचरित्रसे आबालवृद्ध परिचित ही हैं। यहांतक कि कालिदासको कविकुंजर कहते ही हैं, कोई २ तो ऐसा कहते हैं कि यदि कालिदास केवल "मेघदूत" नामक काव्य बनाते तो भी इनका यश संसारमें चिरस्थायी रहता, लेकिन इन्होंने, "अस्ति कश्चित् वाग्विशेषः" इस वाक्यपर ३ काव्य बनाडाले, जो आजकल बहुत ही प्रसिद्ध हैं। जिनके नाम, रघुवंश, मेघदूत, कुमारसम्भव हैं। लेकिन नहीं कह सकते कि इन्होंने भी वैसाही काट छांट किया हो, किन्तु इस बातसे अवश्य प्रतीत होता है कि सम्भवतया जहां तहां किया हो, क्योंकि राजा भोजराजके स्वर्गारोहणकी बात सुनकर दुःखित कालिदासजीने ये कहा था कि—

"अद्यधारा निराधारा निरालम्बा सरस्वती।
पण्डिताः खण्डिताः सर्वे भोजराज दिवं गते॥

अर्थात्—राजा भोजके स्वर्ग जानेपर, पृथ्वी निराधार, सरस्वती आलम्बनरहित, पण्डित खण्डित, ये सब बातें एक साथ होगई।

श्रीवादीभसिंहने अपनी गद्यमें लिखा ही है कि–"अथ निराधारा धरा निरालम्बा सरस्वती" इत्यादि, कविवर एक जगह और दण्डकारण्यका वर्णन करते हैं कि–

"वासरावसानसंक्षिप्तनीवाराङ्गणनिषादिमृगगणनिर्वर्तितरोमन्थम्, आलबालम्भः पानलम्पटाविहगपेटकविश्वासकृते सेकान्तविमुष्टवृक्षमूलमुनिकन्यकाविवृतकारुण्यम् दण्डकारण्यम्, इति, (गद्यचिन्तामणि)

यही नकल कर कालिदासने अपने प्रसिद्ध रघुवंशमें श्लोकद्वय निबद्ध किया है कि–

"सेकान्ते मुनिकन्याभिः कारुण्योज्झतावृक्षकम् ।
विश्वासाय विहङ्गानामालवालाम्बुपायिनाम् ॥
आतपात्ययसंक्षिप्त नीवारासु निषादिभिः ।
मृगैर्वर्तितरोमन्थमुटजाङ्गणभूमिषु ॥

अर्थात्–मुनि कन्यकाओंने सिंचन करनेके अन्तमें क्यारियोंमें जलपीनेवाले पक्षियोंके विश्वासके लिये करुणासे वृक्षोंको छोड़ दिया है। और धूपके नष्ट हो जानेसे इकट्ठी की हुई धान्य विशेष सहित झोपड़ियोंकी भूमिपर बैठनेवाले मृगरोमन्थ अर्थात् चर्वणका चर्वण कर रहे हैं।

यही अर्थ वादीभसिंहकी गद्यका है।

अब हम आपका ध्यान श्री १०८ श्रीमज्जिनसेनाचार्यकी तरफ दिलाते हैं। ये हमारे पूज्य आचार्य राजा अमोघवर्षके समयमें हुवे थे। और उसी समय कवि कालिदासने मेघदूतको बनाया, और समय आजकलकी अपेक्षा बहुत प्रतिष्ठित माना गया था, लेकिन भगज्जिनसेनाचार्यजीने चोरित बतलाया, इसीपर "पार्श्वाभ्युदय" नामक काव्यका प्रणयन किया। जो काव्य, शृंगाररससे पूर्ण था, वही वैराग्य रसमय बना दिया, तथा वैराग्यरसका संचार किया, तथा इसी प्रकार जैनसाहित्य, साहित्य विषयिक वर्णन करने पर भी अंतमें शांतरस, वा मध्यमें उसका वर्णन करते हैं। इस पार्श्वाभ्युदयके अवतरणसे जैनकाव्योंकी महत्ता और भी प्रकट होती है।

आचार्यजी आदिपुराणादि बहुत काव्य ग्रन्थोंको बना गये हैं जिनके समक्ष कोई काव्य इस ढंगका नहीं पाया जाता, अथवा जिन्होंने बनाया भी है वह इससे सहायता लिये विना न रहे हों। जैसे कालिदास कवि रघुवंशमें लिखते हैं कि–

"अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेऽस्मिन् पूर्वसूरिभिः ।
मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ॥

अर्थात्–सूर्यवंशके पूर्व कवियोंने वाङ्मयरूप किवाड़ खोल दिये हैं, अतः छिद्र की हुई मणिमें डोरेकी तरह मेरी भी गति हो जायगी।

भगवज्जिनसेनाचार्य कहते हैं—

" पुराणकविभिः क्षुण्णे कथामार्गेऽस्ति मे गतिः ॥ "

अर्थात्—पूर्व कवियोंसे शुद्ध किये कथा मार्गमें मेरी गति हो जायगी।

श्रीजिनसेनाचार्य—

" क गंभीरः पुराणाब्धि क मद्बोध दुर्विधः।

सोऽहं महोदधिं दोर्भ्यां तितीर्षु यामि हास्यताम्।

अर्थात्—गंभीर पुराण समुद्र कहां, और मुझ सरीखे दुर्बोध जन कहां, वह मैं बाहुओंसे बड़े भारी समुद्रको तैरनेकी इच्छा करने वाला हास्यताको प्राप्त होऊंगा।

श्री कालिदास—

क सूर्यप्रभवोवंश क चाल्पविषया मतिः।

तितीर्षु दुस्तरे मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

अर्थात्—सूर्यवंश कहां, और अल्पविषयी बुद्धि कहां, लेकिन सूर्यवंशका वर्णन करना मानो मोहसे दुस्तर समुद्रको टूटी नौकासे पार करना है।

कालिदास कुमारसम्भव नामक काव्यमें रचना करते हैं कि—

असंभृत मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य।

कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परंसाथवयंप्रपेद ॥

महाकवि हरिश्चन्द्र अपने धर्मशर्माभ्युदयमें कल्पना करते हैं कि—

असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टे नष्टं क मे यौवनरत्नमेतत्।

इतीव वृद्धो नतपूर्वकायः पश्यन्नधोऽधो भुवि बम्भ्रमीति ॥

अर्थात्—अङ्गयष्टिका विना प्रयत्न सिद्ध यौवनरूपी रत्न कहां नष्ट हो गया इसी लिये ही क्या नम्र काय होकर वृद्ध मनुष्य देखता हुआ पृथ्वीपर घूमता है।

अब यहां पर विचारनेकी बात है कि "असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टे " इतना पूरा पद कालिदासने कुमारसम्भवमें जोड़कर श्लोक तैयार किया है, तथापि, हरिश्चन्द्रकविकी रचना, सौन्दर्य, अलंकार, उत्प्रेक्षामें कम ही है।

श्री माघकविको भी सारा संसार जानता है, क्योंकि यह बात प्रसिद्ध ही है कि "काव्येषु माघः कविकालिदासः" अर्थात् काव्योंमें माघ काव्य, और कवियोंमें कालिदास प्रसिद्ध हैं। आपको कालिदासके बारेमें पूर्ण परिचय मिल ही गया है, माघकविकी इस प्रसिद्धिके साथ २ यह भी बात है कि माघकविके श्लोक अग्निसाक्षात्कार बनाकर लिखे गये हैं, तथा जो दूषित हों श्लोक हों वे इस अग्निमें जल जावें, ऐसी कविकी प्रतिज्ञा थी, अब हम नहीं कह सकते यह बात कहां तक सच है, क्योंकि इतने श्लोक दूषित हैं कि

साधारण व्याकरण जानने वाला जान सकता है । जैसे-

" संमूर्च्छदुच्छृङ्खलशंखनिस्वनः स्वनुप्रयातेपटहस्य शार्ङ्गिणि ।
सत्पानि निन्ये नितरां महान्त्यपि व्यथां द्वयेषांमपिमेदिनीभृताम्॥
(शिशुपालवध)

इस श्लोकमें "द्वयेषां" यह शब्द निर्लक्षण दोषसे दूषित है, द्वयेषाम् की द्वयानाम् होना चाहिये क्योंकि व्याकरण (लक्षण) शास्त्रसे द्वयेषां न बनकर द्वयानाम् रूप बनता है । अतः द्वयानां सुलक्षण है, और द्वयेषां निर्लक्षण है, और भी समझना चाहिये । जैसे-

ततो ममुस्तत्रकैटयाद्विष, तयो घनाग्यागमसंमदः मुदा"

अर्थात्-श्रीकृष्णपरमात्माके हृदयमें नारद ऋषिके आनेकी खुशी (हर्ष) समाई नहीं ।

जिनसेनाचार्य-

वसुन्धरा महादेवी पुत्रकल्याणसम्पदा ।
तथा प्रमोद पूर्णाङ्गी न स्वांगे नन्वमात्तदा ॥

अर्थात्-वसुन्धरादेवी अपने पुत्र कल्याणकी सम्पत्तिसे उत्पन्न हुए आनन्दसे फूली नहीं समाई । यह कल्पना आचार्यजीकी है, इससे सिद्ध है जन काव्योंमें ही महत्व है ।

इसके अनन्तर अलंकार और वर्णोंकी विशेषता बतलाते हैं-

यह चित्रालंकार है, इसका लक्षण, बहुत क्रियायें, द्वितियपादमें यमक, अलाक व्यञ्जन अवर्ण अवर्णतीव्दर हों तथा सर्वतः पाठ समान हों । जैसे-

श्लोक-पारावाररवारापारा क्षमाक्षक्षमाक्षरा ।
वामानाममनामावारक्ष मर्द्धमक्षर ॥

अर्थात हे जिननाथ, समुद्रध्वनिसदृश वागीश ! हे सर्वज्ञ ! हे पापनाशक ! हे ऋद्ध ! तुम्हारी क्षमा अपार है, अतः मुझको प्रसन्न करो, शोभित करो, रक्षा करो ।

यह श्लोक वैराग्य और शांत रससे भरा हुआ है ।

श्री मानकविका सर्वतोभद्र इस प्रकार है कि--

" सकारनानासारकास, कायसाददसायका ।
रसहवावाहसार, नादवाददवादना ॥

इसका भी चित्र बनाया जा सकता है । इसका अर्थ है-कि सोत्साह नाना प्रकारसे शत्रु समूहोंके नाशक ! शरीर तथा गति और बाणोंके शब्दसे और वाह श्रेष्ठोंके नादसे बाजोंकी धुनि हो रही है । इसमें कविने शब्दकी विशेषता बतलाई है । परंतु इसमें इतनी त्रुटि है कि इसमें क्रियाओंकी विशेषता है । रस भी साधारण है ।

पूज्यवर जिनसेनाचार्यने अलंकारचिन्तामणिमें बहुत ही अच्छी तरह बतलाये जैसे, देखिये-

छत्र बंध।

शीतलं विदितार्थौघं शीतीभूतं स्तुमोऽनघम्।
सुविदां परमानन्दं सूदितानङ्ग दुर्मदम्॥

अर्थात् सर्व पदार्थज्ञ, शीतीभूत, पाप रहित, विद्वानोंको आनन्ददायि कामदेवको नष्ट करनेवाले शीतलनाथ भगवानको नमस्कार करते हैं।

हारबन्ध।

चन्द्रातपं च सततप्रभपूतलाभम्।
भद्रं दया सुखद मंगल धाम जालम्॥
वन्दामहे वरमनन्तजयान् याजम्।
त्वां वीरदेव सुरसंचय शास शास्त्रम्।

अर्थ, स्पष्ट है यहां पर वीर देवकी स्तुति सरस्वती कण्ठाभरण आदिमें नहीं पाया जाता है।

सर्पबन्ध–

" पल्लवकमहिता "

अर्थात् पल्लव पता किसको प्राप्त हुआ, अथवा जार पुरुषोंसे पूजित की गई।

इत्यादि नाना प्रकारके बन्ध होते हैं मुरज, गोमूत्रिका, अष्टदल, षोड़षदलपद्म आदि समझना चाहिये, हमारे कहनेका तात्पर्य यह है कि ये बन्ध जैनेतर प्रसिद्ध सरस्वती कण्ठाभरणादिमें नहीं पाये जाते हैं। यह संक्षेपसे बतला दिया गया है, अगर अन्य काव्योंमें हों भी तो इसके जैसे पदलालित्य आदिमें कम हैं। पाठक! लेख बढ़ जानेके भयसे यह विषय छोड़ कर इसी काव्यका अङ्ग समस्यापूर्त्ति है, इस समस्याकी समस्यापूर्त्ति किन कवियोंने अच्छी की है तो हम कहेंगे, कि श्री भगज्जिनसेनाचार्यकी हुई समस्यापूर्त्तिका ज्वलन्त प्रमाण एक पार्श्वाभ्युदयका अवतरण है। इनके मुकाबिलेका कोइ भी कवि इनके सम्प्रदायमें नहीं हुआ है। यह कवित्व शक्तिकी महिमा है कि शृंगारमय काव्यको शान्तरसमय करदेना।

श्री कविवरकालिदास और कविसिंह श्रीवादीभसिंह–

" क्षत्रचूड़ामणि" नामक काव्यको प्रायः सभी जानते हैं। अतः ध्यान दें कि यह क्या है? कालिदास–

" प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः॥
रात्रिंदिव विभागेषु यदादिष्टं महीक्षिताम्।
तत्सिषवे नियोगेन सविकल्प पराङ्मुखः॥
सवेला वप्रवलयां परिखीकृत सागराम्।
अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकमहीमिव॥ (रघुवंश)
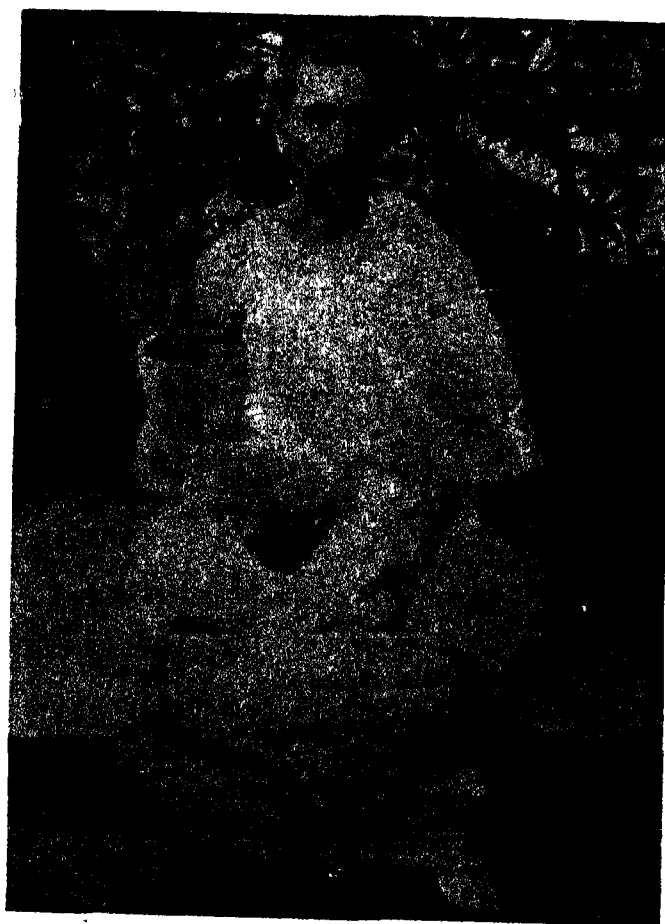
श्रीमान् न्यायाचार्य पं० गणेशप्रसादजी वर्णी-सागर।

(स्या० महाविद्यालय काशी व सतर्क० जैन पाठशाला-सागरके संस्थापक तथा न्याय शास्त्रके धुरंधर विद्वान् ब्रह्मचारी)

"जैन विजय" प्रेस-सूरत।

वादीभसिंह—

१—सुखदुःखे प्रजाधीने तदाभूतां प्रजापते।
प्रजानां जन्मवर्ज्यं हि सर्वत्र पितरो नृपाः॥
२—रात्रिंदिवविभागेषु नियतो नियतिं व्यधात्।
कालातिपातमात्रेण कर्त्तव्यं हि विनश्यति॥
३—प्रबुद्धेऽस्मिन् भुवं कृत्स्नां रक्षत्येकपुरीमिव।
राजन्वती भूरासीदन्वर्थं रत्नसूरपि॥ (क्षत्रचूड़ामणि)

महानुभाव! इन श्लोकोंका अर्थ क्रमशः नीचे लिखे प्रमाण समझें।

१—प्रजाधीशकी प्रजा आधीन होने सुख दुःख प्रजापतिको होते हैं। क्योंकि राजा जन्मको छोड़कर माता पिता होते हैं।

२—राजाने रात दिनका टाइमटेबिल (समय विभाग) बना लिया, क्योंकि काल व्यर्थ चले जानेसे कर्त्तव्य नष्ट होजाता है।

३—राजाके प्रबोधित होने पर राजा समग्र पृथ्वीको एक नगरीकी तरह रक्षा करता है। और रत्नसू पृथ्वी राजसहित यथार्थ नामवाली होगई।

आप उक्त श्लोकोंसे मिलान कर सकते हैं कि वादीभसिंह कृत क्षत्रचुडामणिके श्लोकोंमें कितनी सरलता है, और प्रत्येक श्लोकमें नीति वाक्यामृत भर दिया है। "कि कालातिपातमात्रेण कर्त्तव्यं हि विनश्यति" ठीक उर्दू शायरका कथन है कि "गया वक्त हाथ आता नहीं, सदा दौर दौरे लगाता नहीं" इत्यादि नीतिके उपदेशके साथ तत् तत् स्थलोंपर शांत रसका-वैराग्यका खूब ही वर्णन किया है, धर्मशास्त्रका उपदेश दिया है। तथा पदलालित्य, समुचित पद, हृदयग्राही दृष्टांत, हृदय-रोचकता, अनेक लोकोक्ति, मितोक्ति आदि गुणोंसे मिश्रित यह अद्वितीय काव्य है इसका प्रचार खूब करना चाहिये।

इसके अतिरिक्त हमें इसका गौरव होना चाहिये कि हमारे यहां ऐसे २ महाकाव्य-रत्न हैं, जिनके सदृश अभी कहीं नहीं पाये जाते, और जिनके श्लोकोंको ही देखकर अच्छे २ पण्डित दांतों तले अंगुली दबाते हैं। जैसे—

"क ख गो घ ङ् च च्छौ जो झा ञ ट ठ ड ढा ण तु।
था द धान्य प फ बा भा मा या रा ल व शं ष स"॥

इसका अर्थ अच्छे २ विद्वानोंने नहीं करपाया, इसका सादृश्य हमें कहीं मिलता ही नहीं, और नहीं भी होगा। बत्तीस व्यंजनोंका क्रमशः श्लोक बनाना किसीकी शक्ति होगी। इसमें विद्वान् अनुमान ही लगालें।

चित्रालंकारके श्लोक दे देना ठीक है। जैसे—

"ककाकुकङ्ककेकाङ्ककेकिकोकैककुः ककः।
अकुकौकः काककाकक्ककाकुकुककां ककुः॥

तात्पर्य मात्र—यहां पर कवि समुद्रका स्वाभाविक वर्णन करते हैं कि—जलचर, मयूर, चक्रवाक, तथा जलके काकोंका रक्षक, और विष्णुका निवास स्थानभूत समुद्र है।

"ततोसितातु तेऽतीतः तेतृतोती तितोतृतः।
ततोऽताति ततौ तौते तत ताते ततो ततः"॥

भाव मात्र—विशिष्ट पूजाके योग्य! स्वकीय ज्ञानवृद्धिके हेतु, ज्ञानावरणादिकोंके नाशक! अपरिग्रहसे महान्! ज्ञानवृद्धि प्राप्त! हे त्रैलोक्येश्वर तुम्हारा ज्ञान विस्तीर्ण है। इस प्रकार चित्रके एकाक्षरी, दो अक्षरी भेद होते हैं।

अब मैं आप लोगोंका समय ज्यादा न लेकर नैषधीय चरित्र, और धर्मशर्माभ्युदय-से मिलान करके लेख समाप्त करूंगा।

धर्मशर्माभ्युदय महाकाव्यके कर्ता श्री हरिश्चन्द्र कवि हैं। बाणकविने स्वरचित हर्ष चरितमें इनको प्रारम्भमें स्मरण किया किया है।

"पदबन्धोज्ज्वलोहारी कृतवर्णक्रमस्थितिः।
भट्टारहरिचन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते॥

इस प्रकार निष्पक्षपाती अजैन कवियोंने भी इनकी मुक्तकण्ठसे प्रशंसा की है इनकी अनोखी सूझ, कल्पना चातुर्य बहुत गंभीर है, पदलालित्य और अर्थगौरव कूट २ कर भर दिया है। यथा—राजा महासेनकी विद्या प्रशंसाको कवि वर्णन करते हैं।

"ततः श्रुताम्भोनिधिपारदृश्वनः विशङ्कमानेव पराभवं तदा।
विशेष पाठाय विधृत्य पुस्तकं करान्न मुञ्चत्यधुनापि भारती॥

अर्थात्—शास्त्र समुद्रके पारगामी राजासे पराभवकी शंका करती हुई भारती—(वाणी) विशेषपाठ, याद करनेके लिये अब भी पुस्तकको नहीं छोड़ती है।

भाव—भारतीके हस्तमें पुस्तक है, इसीपर कविने उत्प्रेक्षा की है कि राजा विद्या पारंगत है, अतः मुझे शास्त्रार्थमें न हरादे इसलिये पुस्तक धारण की है। अथवा, राजा चौदह विद्याओंमें अत्यन्त निपुण है, इससे कविने यह भी द्योतन किया है।

श्री हर्ष कवि—

ये कवि श्रीहरि पण्डितके सुपुत्र हैं, और इनकी माताका नाम मामल्लदेवी है।

और अभी (इस समय) इनका कोई समय निश्चित नहीं हुआ है। परन्तु खृष्ट सं० ११७४से कुछ पहिले इस काव्यका निर्माण हुआ है, क्योंकि इससे जाना जाता है कि बनारसमें ९७० खृष्ट सं० में राजा गोविंदचन्द्र राज्य करते थे पश्चात् विजयचंद्र तत्पश्चात् जयन्तचंद्र राजा हुये, और इनकी सभामें इन्होंने प्रतिष्ठा पाई है। तथा इनकी प्रेरणासे हर्ष कविने यह नैषधीय चरित्र बनाया है। अब जयन्तचंदके कालसे इनका भी वही काल कुछ आगे पीछे हो।

हर्षकवि राजा नलकी विद्या बुद्धि वर्णन करते हैं—

"अधीति बोधाचरणप्रचारणै; दशाश्चतस्रः प्रणयन्नुपाधिभिः।
चतुर्दशत्वं कृतवान्कुतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशत्वम्॥

अर्थात्—राजा नलने १४ विद्याओंमें अध्ययन, अर्थज्ञान, अनुष्ठान, अध्यापन, इस प्रकार चार अवस्था करते हुये चतुर्दशत्व प्राप्त किस तरह किया यह मैं नहीं जानता, यह श्लोक सामान्यार्थ है। हम यहां पूछते हैं १४ विद्याओंमें चतुर्थशत्व क्या प्राप्त किया विद्या तो १४ होती ही हैं, उससे क्या अथवा, यह कविका पिष्टपेषण है। और यदि चतस्रावस्थात्वेन सिद्ध करोगे तो भी ठीक नहीं क्योंकि चतुर्दशत्वका वह स्वयं ज्ञाता है। दूसरी बात ये है कि क्षत्रियोंको अध्यापनका अधिकार नहीं है यह मनुस्मृति वचन है, लेकिन क्षत्रिय राजा नल अध्यापन करता यह बात शास्त्र विरुद्ध है। अच्छा और पदलालित्य, उत्प्रेक्षा आदि सज्जन जान सकते हैं कि किसमें विशेषता है।

कवि हरिश्चन्द्र—

"कृतौ न चेत्तेन विरञ्चिना सुधानिधानकुम्भौ सुदृशः पयोधरौ।
तदङ्गलग्नोऽपि तदा निगद्यतां स्मरः परासुः कथमाशु जीवितः॥

अर्थात्—ब्रह्माने सुनयनीके स्तनोंको अमृत रखनेके दो घड़े बनाये हैं, यदि न बनाये होते तो उसके अङ्गमें लगा हुआ मृतकामदेव किस तरह जीवित होता, यह बतलाइये। तात्पर्य यह है कि महादेवने कामदेवको भस्म कर दिया था, अतः मर गया और मरा हुआ अमृतसे जीवित हो जाता है, वही उत्प्रेक्षा की है कि रानीके स्तन अमृत कलश हैं, और उससे कामदेव जीवित हो गया है।

श्री हर्ष—

अपि तद्वपुषि प्रसर्पतोऽर्गमिते कान्तिझरैरगाधताम्।
स्मरयौवनयोः खलु द्वयो प्लवकुम्भौ भवतः कुचावुभौ॥

अर्थात्—रानी दमयंतीके कुच (स्तन) कांतिझरसे अगाधको प्राप्त दमयंतीके शरीरमें स्मर और यौवनके तैरनेके लिये दो घड़े हैं।

महानुभाव ! विचारें कि कैसी मही कल्पना है कि तैरनेके घड़े, और कविने अमृतकलशकी उपमादी है। तथा मृतको अमृत रस देकर सदा जीवित ही कर दिया है।

कवि हरिश्चन्द्र—

" कपोलहेतोः खलु लोलचक्षुषो विधिः व्यधात् पूर्णसुधाकरं द्विधा।
विलोकतामस्य तथा हि लांच्छनच्छलेन पश्चात् कृतसीवनव्रणम् ॥

(धर्मशर्मा०)

अर्थात्–ब्रह्माने राज्ञीके कपोलमंडल बनानेके लिये पूर्ण चंद्रमाके दो टुकड़े कर दिये, यदि नहीं तो देखिये, कि कलङ्कके व्याजसे टुकड़े कर पीछे सीवनका व्रण ही मालूम होता है, चंद्रकलङ्कपर उत्प्रेक्षा की है।

हर्ष कवि—

हृतसारमिवेन्दुमण्डलं दमयन्ती वदनाय वेधसा।
कृतमध्यबिलं विलोक्यते धृत गम्भीर खनी खनीलिम ॥ (नैषध)

अर्थात्–ब्रह्माने दमयन्तीका मुख बनानेके लिये हृतसारकी तरह चंद्रमा, गहरे गड्ढे व आकाशकी नीलिमासे युक्त, अथवा मध्यमें किये बिलकी तरह दिखलाई देता है। अर्थात्–दमयंतीका मुख स्वच्छ है।

कवि हरिश्चन्द्र–ॐ शब्दकी कल्पना–

" इमामनालोचनगोचरां विधिर्विधाय सृष्टेः कलशार्पणोत्सुकः।
लिलेख वक्त्रे तिलाङ्कमध्ययोर्भ्रुवोर्मिषादोमिति मंगलाक्षरम् ॥

(धर्मशर्मा)

अर्थात्–सृष्टिकी रचनाके बाद कलश अर्पण करनेमें उत्सुक ब्रह्माने अदृष्टिगोचर राज्ञीको बनाकर रानीके मुख गत तिलक चिह्नके मध्यमें भ्रुकुटीके बहानेसे ॐ यह मङ्गलाक्षर लिख दिया ! अर्थात् भृकुटीका आकार प्रायः ॐ सरीखा होता है। प्रकारान्तरसे–

उदीरिते श्रीरतिकीर्त्तिकान्तिभिः अयाम एतानिति मौनवान्विधिः।
लिलेख तस्यां तिलकाङ्कमध्ययोः भ्रुवोर्मिषादिति संगतोत्तरम् ॥

अर्थात्–लक्ष्मी, रति, कीर्त्ति, कांति, आदि गुणोंने ब्रह्माके पास जाकर अर्जी (Application)की, इसको सुनकर मौनी ब्रह्माने तिलकाङ्क मध्यमें भृकुटीके बहानेसे ॐ यह संगतोत्तर लिख दिया। अर्थात ॐ स्वीकारार्थक है। पाठक ! इत्यादि उपर्युक्त दृष्टांतोंसे जान सकते हैं कि, पदलालित्य, ओज, सौन्दर्य जैन काव्योंमें विशेष है। इस श्लोककी कल्पना विचित्र है। ऐसी कल्पना अच्छे २ कवियोंमें नहीं की है ये

अनुपम ही श्लोक हैं। ऐसे ही द्विसंधान, चतुर्विंशति संधान भक्तामर, इत्यादि बहुतसे काव्य हैं जो अनुपम संज्ञामें ही गणित हैं। अब इस कथनसे मालूम होता है, और आप, इतनेसे जान सकते हैं कि जैन काव्योंमें ही महत्व है। क्योंकि संकेत विद्वानोंको काफी होता है, या एक चावलसे तमाम हांडीका पता चल जाता है, उसी प्रकार यहांपर भी जान लें। और यह भी जान लें कि जैन काव्योंमें, पदलालित्य, सुन्दरता, रोचकता, अर्थगौरव कितना है।

अब मैं आपका ज्यादा समय न लेकर उपसंहार कर, लेख बहुत बढ़ जानेके भयसे दो एक मार्केकी बात बतला कर समाप्त करूंगा।

प्रिय साहित्य रसिकजन।

यथार्थमें काव्यसे (साहित्य) से देशका उद्धार होता है। साहित्य सौरभसे स्वदेश विशेष उन्नतिके शिखर स्थायी होता है। मानव शक्तिका संचार होता है। और इससे धर्म, अर्थ, काम, मोक्षकी प्राप्ति होती है, इसलिये इसका प्रचार करना परमावश्यक है, क्योंकि इससे उभयलोकमें सुख शान्ति मिले—इसलोकमें निश्चित सुखकी प्राप्ति होती ही है कि "काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम्" अर्थात् काव्यशास्त्रके विनोदसे धीमान् पुरुषोंका काल व्यतीत होता है। साथमें जैन काव्योंमें इतनी गम्भीरता एवं महत्व है कि साहित्यमें सम्पूर्ण अङ्गभूत, अलङ्कार, रस, सौन्दर्य, क्रीड़ा, नायक, नायिका, रति, हास्य, राग आदिका खूब अच्छी तरह वर्णन करके अन्तमें शांतरसका वर्णन किया है। ऐसा अन्य कालिदासादि कृत काव्योंमें नहीं पाया जाता। दृष्टांतके लिये आप "मेघदूत" को लीजिये। इसका वर्णन आद्योपान्त श्रृंगार रसमय है। विद्यार्थी, या अन्य साधारण जन इसे पढ़कर मार्गच्युत होसकते हैं। तथा उपादेय छोड़ हेय कार्योंमें फंस जाते हैं। जिससे उनको नाना भवोंमें नाना दुःख उठाना पड़ते हैं, इसी प्रकार और भी जैसे गीतगोविन्द आदिकोंमें श्रृंगार हास्यादिकोंका ही वर्णन किया है। तथा शांत रसका नाम मात्र भी नहीं लिया है। इससे पढ़नेवाले छात्रोंको हानि उठानी पड़ती है। छोटी अवस्थामें इन काव्योंकी शिक्षा लाभदायक नहीं होसकती। परन्तु जैन काव्योंमें ऐसा वर्णन नहीं है। हमारे कवीश्वर और कवि आचार्योंने भिन्न २ अवस्थामें वर्णन किया है, तथा शांतरसका तो जैन काव्योंमें आदि, मध्य, अंतमें खूब ही विवेचन किया है, जिससे शृङ्गारादिकी तरफ आत्मा नहीं झुकती, और न व्यर्थकी बातोंमें चित्त प्रवेश करता है। अंतमें शांत रसमें ही आत्मा संलग्न होजाती है। इस आत्माको हितकारी धार्मिक शिक्षासे आत्मशुद्धि, नियम, जप, तप, परीषह सहनेकी शक्ति समुत्पन्न होजाती है, और यह विचार उत्पन्न होने लगते हैं कि—

अहौ वा हारे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा।
मणौ वा लोष्टे वा बलवतिरिपौ वा सुहृदि वा॥
तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशः यान्ति दिवसाः।
कदा पुण्येऽरण्ये जिन जिनेति प्रलपनः॥ १॥

अर्थात्–सर्पमें, हारमें, कुसुम शय्यामें, पत्थरमें, मणिमें, लोष्ठमें अथवा, अत्यन्त बलवान शत्रुमें या मित्रमें, तृणमें, स्त्रीसमूहमें समदृष्टिसे युक्त मेरे दिवस उस पुण्य अरण्य (वन) में हे जिनेन्द्र! हे जिनेन्द्र! या णमोकार मंत्र जपते हुये कब व्यतीत होंगे।

इसी प्रकार विचार करते हुये काव्य कनक कटोरीसे शांतरसका आस्वादन करते हुये, अभिलषित पदार्थ–ध्येय की प्राप्ति होजाती है। बस, यही अन्तिम अवस्थाको प्राप्त होकर आत्मा अनन्तदर्शन और शक्ति प्राप्त कर अनंतज्ञानसे शांत रसका आस्वादन कर अनंत सुखमें सदाके लिये लीन होजाती है। बस यही मोक्ष है, और इन्हीं काव्यगत कारणोंसे उसकी प्राप्ति होती है। इसलिये काव्यरत्नको प्राप्त कर उसकी प्रखर कान्तिमय किरणसे काव्यकुञ्जके अखिल कमलोंको कुसुमित–प्रफुल्लित कर उन काव्यकुंज कमलोंकी आमोद गोदमें आमोद प्रमोदसे प्रमुदित हों, और सदा चिरस्थायी प्रमोदमें प्रमुदित आत्मानुभव करें।

इति, शुभं भूयात, शुभं भूयात, शुभं भूयात्।

विनीत–

सतीशचन्द्र गुप्त, वि० स्याद्वाद महाविद्यालय, **काशी**।

क्षत्रचूडामणि (जीवंधर-चरित्र) भाषा।

यह पुस्तक पहले संस्कृतमें ही थी व एकबार बालबोधार्थ पं० नाथूरामजीने श्लोकोंका भावार्थ भी निकाला था उनकी वह पुस्तक खतम हो जानेपर पं० निद्धामलजीने बड़े परिश्रमके साथ **अन्वयार्थ कर** प्रगट किया है। छोटी प्रवेशिका कक्षाके विद्यार्थियोंके लिये इसकी अत्यंतावश्यकता थी क्योंकि यह ग्रंथ संस्कृतकी छोटी कक्षाके लिये अत्यंत कठिन है। इसमें प्रत्येक संस्कृत शब्दके साथ २ विभक्ति सहित हिंदी अर्थ है। और प्रत्येक अन्वयार्थमें 'अथनीति' इस शब्दसे नीति अलग कर दी है जो कंठ करने योग्य है। ऊपर मूल श्लोक भी दिया है। व आदिमें प्रत्येक लंबका सुंदर सरल मनोहारिणी भाषामें कथा सारांश भी लगा दिया है। प्रत्येकके पढ़ने योग्य है। अवश्य तुर्त मंगाइये। पृ० करीब ३०० सादी जि० १।।।) पक्की २) रु० है। मगानेका पता–

मैनेजर, दि० जैन पुस्तकालय–सूरत।

जातीय सभावों तथा समाचार पत्रों पर एक दृष्टि।

आज हम अपनी जैन जातियोंको भी अन्यान्य जातियोंके समान कार्यमें दत्तचित्त देखकर हर्षसे भरकर (फूलेहुवे) अंगमें नहीं समाते हैं क्योंकि महासभा तथा प्रांतिक सभावोंके प्रस्तावोंके अनुसार हमारी परवार, खंडेलवाल, अग्रवाल, जैसवाल, हुंबड़े, गोलापूरब, गोलालारे आदि जातियोंने अपनी २ जाति सभाएं स्थापित कर ली हैं और इनमेंसे कितनी ही सभावोंके द्वारा जातीय पत्रोंका भी जन्म हुवा है। जैसे परवार बन्धु, जैसवाल जैन, खंडेलवाल हितेच्छु, गोलापूरब, पद्मावती पुरवाल आदि। हमारी इन सभावों तथा पत्रोंसे पूर्ण सहानुभूति है। और हम हृदयसे इनकी उन्नति तथा सफलता चाहते हैं।

वास्तवमें जातीय सभावोंकी आवश्यकता अवश्य है कारण कि प्रांतिक सभावों या भारतवर्षीय दिगम्बर जैन महासभाके द्वारा प्रमाण किये हुवे प्रस्तावोंको कार्य रूपमें परिणत करना इन्हीं जातीय सभावोंके हाथमें है। कारण कि इनको स्व स्व जातिके व्यक्तियोंपर पूर्ण सत्ता प्राप्त है। ये सीधे या टेढ़े, कैसे भी कार्य करा सक्ती हैं। इनको किसी व किन्हीं व्यक्तियोंको उनके धर्म या जाति विरुद्ध चलने पर जातिच्युत कर देने तकका अधिकार होता है। कोई व्यक्ति कैसा भी हठी मानी क्यों न हो, परंतु जातीय संगठन (पंचायती) के आगे मस्तक झुकाना ही पड़ता है। स्व जातिसे कोई बाल-बच्चेवाला गृहस्थ तो किसी प्रकार भी पृथक नहीं रह सक्ता है, क्योंकि कदाचित वह जीमनमें बिना गये भी संतोष कर लेवे, घर पर मिठाई कर आप खा ले व घरवालोंको खिला देवे, परंतु बेटा बेटीका लग्न तो वर्तमान समयमें जाति जातिमें ही होगा, (क्योंकि अभी श्री जिनसेनस्वामी=आदिपुराणके कर्ता, जिन्होंने सब वर्णोंमें परस्पर अनुलोम व्याह करनेकी विधि बताई है—सो आजकल तो एक ही वर्णमें अनेकों जातियां और जातियोंमें अनेकों जथे बन रहे हैं सो वहां भला कहां गुजर होसक्ती है? और यदि उपर्युक्त भगवज्जिनसेन स्वामीका भी समय यदि आ जावे तो क्या वर्ण विरोध, जाति विरोध, तथा धर्म विरोधका अन्याय चल सक्ता है? उस समय उसी प्रकारका संगठन होगा इत्यादि) इस लिये जाति सभाएं किसी प्रकार (अपेक्षा) उपयोगी भी हैं।

यदि वे अन्यान्य साधर्मी जैन जाति सभावोंसे मैत्री भाव रक्खें तो।

यदि वे धनवान और गरीबोंपर सम दृष्टि रक्खें तो।

यदि वे नियमानुकूल सुसंगठित होकर सुचारु रीति से कार्य करें तो।

यदि वे सर्व साधारणकी पुकारोंपर दृष्टि रखकर अपने प्रस्तावोंको प्रचार करें।

यदि वे धार्मिक और लौकिक दोनों प्रकारकी उन्नतियों को अपना लक्ष्य बनाये रहें।

यदि उनके संचालक, संस्थापक, कार्यकर्तागण अपना व्यवहार वैसा ही रक्खें जैसा कि सभाका नियम होवे (अर्थात वे लोग ऐसी कोई भी कार्रवाई न करें कि जो सभाके नियमोंके विरुद्ध पड़ती हो, अथवा जिसके लिये लोगोंके चित्तों पर बुरा प्रभाव पड़े, कि जिसकी सफाई देनेकी आवश्यकता पड़े। तात्पर्य, उनको तो अवश्य ही प्रसारित प्रस्तावोंपर चलना चाहिये। और आदर्श बनकर औरोंको भी चलाना चाहिये) तो--

जैसे जाति सभायें महासभा आदि द्वारा प्रसारित प्रस्तावोंको कार्यरूपमें परिणत करनेकी मुख्य साधन हैं, उसी प्रकार प्रत्येक जातीय सभाका परम सहायक और अनुपम प्रचारक उनका जातीय पत्र है, जो सर्व समाजको एक साथ ही सभावोंसे निकली हुई ध्वनिको सुना देता है और भिन्न २ व्यक्तियोंके भिन्न २ मतों को समाजके सन्मुख निर्भय होकर रख देता है। इसलिये जातीय पत्रभी परमोपकारी हो सक्ते हैं?

यदि वे अपने लक्ष्य बिन्दु पर डटे रहें तो।

यदि वे निर्भय होकर सच्ची समालोचना, जाति और व्यक्तियोंकी करते रहें।

यदि वे, धनी व निर्धनका पक्षपात छोड़ देवें तो।

यदि वे सबसे पहिले स्वजातीय सुधारों पर ही लक्ष्य रक्खें तो।

यदि वे समय पर नियमानुकूल निकलते रहें तो।

यदि उनका कलेवर अच्छे विद्वज्जनोंकी लेखनीसे भरा जावे तो।

यदि वे धर्मको प्रमुख करके, उससे अविरुद्ध अर्थ और काम पुरुषार्थ (लौकिक उन्नति) का साधन बतावें तो।

यदि वे स्वल्प मूल्य पर अपनी जातिके समस्त ग्रामों और घरोंमें पहुंचाये जांय और असमर्थोंको बिना ही मूल्य दिये जायें तो निःसन्देह लाभ दायक हैं अन्यथा इनसे जैसा लाभ होना समझा जाता है व आशा की जाती है उसका शतांश भी होना कठिन है।

हमको स्व जातीय तथा अन्य कई साधर्मी जातीय सभावोंमें जानेका अवसर मिला है और कितने ही जातीय पत्रोंको भी देख रहे हैं परन्तु उनमें उक्त बातोंपर बहुत कम लक्ष्य दिया जाता है।

इन सभावोंके अधिवेशनोंमें जिसको अधिक बोलना आता हो अर्थात् जो बोलनेमें चतुर हो और जिसका पक्षबल बढ़ जावे, वही बाजी मार जाता है। इस प्रकार जब खेंचतान करके प्रस्ताव पास हो जाते हैं तो वे केवल सभाके कार्यालयके रजिस्टरोंमें ही सुरक्षित रहते हैं, उनका समाजमें व्यवहार नहीं होता है और न प्रस्तावक समर्थक तथा सभाके संचालक महाशय ही उनपर अमल करते हैं तब ऐसे प्रस्तावोंसे क्या भला होगा? और इन अधिवेशनोंसे क्या सार निकलेगा? सिवाय इसके कि समाजका सहस्रों रुपयाका मार्गमें, भोजनमें, डांकखाने आदिमें व्यय हो और घरका धंधा छूटे इत्यादि।

वास्तवमें यदि देखा जाय, तो वर्तमान सभावों तथा पत्रोंमें प्रायः उपर्युक्त बातोंकी बहुतांशोंमें त्रुटियां पाई जाती हैं, उनमें कतिपय श्रीमानों,

चौधरियों व मुखियाओंका ही आदर होता है, और उन्हींकी तूती बोलती है। यदि किसी जातिका मुखिया कुछ भूल कर देवे, तो वह उपेक्षणीय समझी जाती है। उसके विरुद्ध सत्य बोलनेका साहस किसीको भी नहीं होता है और यदि कोई साहस करके कहनेको आगे बढ़ता है, तो वह वहीं दबा दिया जाता है, कोई भी उसका साथ देनेको तैयार नहीं होते। इस प्रकार वह भूल केवल उपेक्षा रूप ही नहीं रहती है किन्तु अनेकों युक्तियों द्वारा उलटी पुष्ट की जाती है। यह देखकर अन्यान्य साधारण जन भी उसका अनुकरण करते हैं और फिर उनसे भी कोई कुछ नहीं कह सक्ता है। और यदि कदाचित उनसे कुछ कहा भी जाता है तो वे भी मानते नहीं, तथा कितने ही लोग उनका साथ देकर अपना प्रथक् पक्ष स्थापित कर लेते हैं। कुछ समय हुवा जब कि एक प्रांतके एक मुखिया सेठने अपनी ढलती अवस्थामें समाजकी ओरसे घोर विरोध होते हुये भी लग्न तिथिसे एक दिन पहिले ही अपने समान अन्य सेठसाहबकी सहायतासे लग्न कर ही लिया और ६ मास पीछे अल्प वयस्का बालिकाको जन्मभरके लिये वैधव्यकी कालिमा लगाकर अपनी बांधी हुई आयुके अनुसार उसी गतिको चले गये। इनके इस अनुचित व्याहका मंडन यह कहकर किया गया था कि क्या करें? सेठ साहबके कोई सन्तान नहीं है इसलिये आवश्यक है कि उनकी पीढ़ी चले, बड़े घरों ही से धर्मकी परम्परा चलती है? परन्तु उक्त सेठजी क्या सन्तान (सिवाय एक दुधमुही विधवाके) छोड़ गये और कौनसी धर्मकी परम्परा चला गये? क्या वे जातिके किसी सुयोग्य बालकको गोद नहीं रख सक्ते थे? जैसा अब करना पड़ा या पड़ेगा। अथवा कि चिरस्मरणीय दानवीर जैनकुलभूषण **सेठ माणिकचंद हीराचंद** जे० पी० बम्बईके अनुसार कोई एक महा विद्यालय (जिसमें धार्मिक शिक्षाके साथ २ व्यवहारिक शिक्षा भी दीजाती) छात्राश्रम सहित स्थापित करके चिरस्थायी कीर्ति व धर्मकी परम्परा क्या नहीं चला सक्ते थे? परन्तु हा! जैन समाज तेरा दुर्भाग्य जो तेरे पुत्र ऐसी प्रवृति करते हैं और कराते हैं। इसी प्रकार अन्य किसी प्रांतके एक आगेवान सेठने अपना तीसरा लग्न किया, इसका भी घोर विरोध समाजने किया था। परन्तु वह यह कहकर पुष्ट किया गया, कि क्या करें? सेठ साहबको शील व्रतका नियम है। सो यदि वे ऐसा न करें तो बीमार पड़ जांय, गर्मी चढ़ जाय क्योंकि वर्तमान सहधर्मिणी सदा अस्वस्थ रहती हैं, इत्यादि। हम समाजसे पूछते हैं कि ए माता! क्या तूने कभी अपनी अन्य तरुण-वयस्क किन्तु धनहीन कुमारोंकी ओर भी ऐसी दया प्रदर्शित की है? क्या तुझे नहीं मालूम है कि तेरे कितने सुन्दर २ तरुण योग्य वयवाले गुणी निर्धन पुत्र एकवार भी अपने जीवनमें सहधर्मिणीका मुख तक देखनेको तरस २ कर क्या क्या विपत्तियां भोग रहे हैं? उनकी क्या दुर्व्यवस्था हो रही है? और तेरी कितनी पुत्रियां इन बुड्ढोंकी शिकार बनकर वैधव्यके घोर नर्कमें पड़ी हुई दुख भोग रहीं हैं? कितनी बेचारी सपत्नियोंके कारण पतिके जीते हुवे भी वैधव्यताको अनुभव कर रहीं हैं। हा दैव! रक्षा कर और इन सहोदरियोंको सुमति

और सहनशीलता दे। एक और सेठ साहबने अग्रेसर होकर फटाने (खोटे) गीत गाना बंद कराया था परन्तु जब उनके घर पुत्रीका लग्न हुवा और सामर्धिगण जीमने बैठे तो आज्ञा हुई गाली गायी जांय, बस फिर जैसी समधियोंके पूर्वजोंने भी नहीं सुनी हों ऐसी गालियां सेठजीकी आज्ञासे उनकी बहन बेटी बहुवों आदिने सुना दीं। ऊपरसे पुष्टि यह कह कर की गई कि ये तो राग रंग हैं सो विना इसप्रकार गाये आनन्द नहीं आसक्ता है। एक सेठ साहबने अपने प्रपौत्रके व्याहमें देखा कि बरात ले जानेमें तो खर्च बहुत होगा, अतएव कन्याको ही अपने गाममें बुलाकर व्याह करलिया। इसका समर्थन यों हुवा, कि कन्या पक्षवाला इतना खर्च नहीं उठा सक्ता था इत्यादि। कैसी सफाई! अपना खर्च बचाकर भी मूंछ ऊंची और साम्हने वालेका खर्च होकर उसकी असमर्थता! धन्य है! कई सभावोंके सभापति एक सेठ साहेबने अपनी पुत्रीके लग्नमें महिनों वेश्या नचाई, परंतु धन्य है वर पक्षवाले धर्मानुरागी सेठ साहेबको कि उन्होंने कहवा दिया, जबतक वेश्याका आपके यहां इस कार्यमें आदर रहेगा मैं उसकी पंक्तिमें अपना आदर नहीं चाहता। तात्पर्य वेश्या बरातके आगमन होते ही विदा मांग गई। धन्य है उक्त सेठ साहबका धार्मिक और नैतिक प्रेम। हमारी समाजमें ऐसे ही उदारचरित नररत्नोंकी आवश्यक्ता है। ए समाज! तेरा अस्तित्व केवल ऐसे ही कतिपय नररत्नोंके आधार पर कायम है। नहीं तो कभीकी किताबोंके पृष्ठों पर ही रह जाती " और भी एक सभाके मंत्रीने एक अपने सम्बन्धीका व्याह इसी प्रकार अयोग्य वयमें करा दिया और यह सफाई दी गई कि अभी उनकी ४० वर्षकी अवस्थामें कुछ महिने और दिन घटते हैं! वाह कैसी तनकीन निकाली गई कि कानूनन वह व्याह जायज़ ठहराया गया? निःसन्देह बुद्धिका उपयोग तो ऐसी ही जगह होना चाहिये। इसी प्रकारके अनेकों दृष्टांत हैं जो कि सबके दृष्टिगोचर हैं चाहे कोई अपनी चतुराईसे भले ही लोगोंके मुख बंद करने व सफाई भुक्तान करनेका यत्न करें परंतु जनताके हृदयों पर तो असली बातकी ही छाप पड़ जाती है और उसे निकालना कठिन है। हां, केवल एक उपाय यही है कि धर्मनीति और नियमोंके विरुद्ध ऐसा कोई भी कार्य न किया जाय ताकि जनता पर बुरा प्रभाव पड़े तो सभायें सफल मनोरथ हो सक्ती हैं। परंतु इसमें बहुत नैतिक बल और स्वार्थत्यागका कार्य है।

जैसी सभावोंकी नीति हो रही है प्रायः पत्रोंकी भी यही दशा है? वे भी प्रायः लक्ष्मी पूजन करते हैं। और यदि कुछ भी सिर हिलाया तो जीवनसे हाथ धो बैठते हैं। जैसी कि अनेकों मालिक व समाचारपत्रोंकी अवस्था हुई कि उनको अकालमें ही आयुकी उदीर्णा करना पड़ी या वे फरलोपर चले गये और जो असली बातको छोड़कर (जिसमें सच्ची समालोचना करना पड़ती हो अथवा रूढ़िके विरुद्ध या श्रीमानोंकी इच्छाके विरुद्ध कुछ लिखना पड़ता हो) विषयान्तर विषयोंको लिखकर अपना कलेवर भरते हैं तथा ख्याति भी प्राप्तकर लेते हैं बात यह होती है कि माल खायें धनीका, गीत गावें वीरनके! क्या खूब, बलिहारी है इस नीतिकी। परन्तु दुख तो इस बातका है कि जब हां में हां

ही करना है, तो समाज सुधारके नामसे क्यों जनताको भुलाया जाता है ! क्या किसी समाजके अथवा व्यक्तिके दोष बिना बताये दूर हो सक्ते हैं ? यदि हो सक्ते हैं तो फिर समाजों और पत्रोंकी आवश्यकता ही नहीं है। अपने आप ही दूर हो जांयगे और यदि नहीं तो फिर "शत्रोऽपि गुणो वाच्या दोषो वाच्या गुरोरपि" की नीतिको सन्मुख रखकर निर्भय होकर **महात्मा गांधीके समान स्पष्ट वक्ता बनो**। महाराज भरत चक्रवर्ति सरीखे न्यायी बनो कि सुलोचनाने स्वयंवरमें जब जयकुमारको वरमाला पहिराई तो चक्रवर्तिके पुत्र अर्ककीर्तिको यह बात अपमानजनक मालूम हुई और उसने अपने पितासे जयकुमारके विरुद्ध पुकार की, इस पर महाराज भरतने उल्टा उसे ही बुरा भला कहा और जयकुमार तथा सुलोचनाके न्याय पक्षका समर्थन किया। इसपर हमारे संचालकगण यह प्रश्न उठाते हैं कि क्या करें? बिना द्रव्यके कोई कार्य नहीं चलता, और द्रव्य द्रव्याधीशोंसे मिलता है। द्रव्याधीश बिना उनकी हांमें हां किये खुश नहीं होते हैं इस लिये ऐसा करना आवश्यकीय है। तो उत्तर यही है कि जिस द्रव्य, समय और परिश्रमके लगाने पर भी सत्य बात न कही जाय, वास्तविक सुधार न हो सके तो इस अपव्ययसे लाभ ही क्या होगा !

इसलिये जाति समाजोंका काम है कि वे पहिले अपनी जातिके चालू समस्त रीति रिवाजोंकी (चाहे वे छोटे हों या मोटे) पूरी २ सम्हाल करें पश्चात् उनपर सर्वसाधारण (छोटे बड़े धनी निर्धन पढ़े व अनपढ़ों आदि) की विरुद्ध और अविरुद्ध सम्मतियां संग्रह करें। प्रत्येक ग्राम पंचायतियोंसे सम्मतियां पत्रों व उपदेशकों द्वारा मंगावें। जिस बातको नवीन चलाना व चलती हुई अयोग्य प्रवृत्तिको रोकना हो उसके लिये वर्षों पहिलेसे पत्रों विज्ञापनों तथा उपदेशकों द्वारा खूब आन्दोलन करे, सर्व साधारणके कानों तक उन बातोंको पहुंचा देवें, तब किसी केन्द्रस्थानमें वृहत् जातीय सम्मेलन करें और उन सम्मतियोंका सार सुनाकर बहुमत व सर्वमतसे प्रस्ताव पास करें। उसपर जातिके नेताओं पंचायतीके मुखियाओंकी सही करावें और विरुद्ध चलनेवालोंके लिये यथोचित प्रायश्चित्त नियत करें। फिर चाहे श्रीमान् हो व श्री हीन सबको उसी नियम पर चलनेके लिये बाधित किया जाय। इसमें लक्ष्मी पूजा न रहे। और समाचार तथा मासिक पत्रोंको अविरुद्ध तो ठीक ही हैं, परन्तु विरुद्ध लेखोंको भी प्रगट करना चाहिये। हां सम्पादक उसका उत्तर दाता न बने, अथवा उस लेख पर अपनी टीका टिप्पणी नोट आदि लगा देवे, क्योंकि **वादे वादे जायते तत्त्वबोधः**। विरुद्ध मत ही से अविरुद्ध पक्षकी अधिकाधिक पुष्टि होती है, सत्यका निर्णय होता है। सिवाय इसके जातीय पत्रोंका काम है कि वे पहिले अपनी जातिके सुधारका ही कार्य करें यही उस का मुख्य उद्देश्य है। अन्यान्य साधारण विषयोंको मित्र भावसे सापेक्ष हो गौण रीतिसे अवलोकन करें। समस्त जातीय सभायें और सर्व जातीय पत्र परस्पर मैत्री भाव अथवा सहोदर सहोदरीकी नीतिका ही अनुसरण करें और एक दूसरेके हित चिंतक हो सावधान करते रहें। इत्यलम्।

दीपचंद परवार नरसिंहपुर निवासि।

जैन तामिल–साहित्य।

प्रिय पाठको! अत्यंत दुःख और खेदका विषय है कि जैसा अगाढ़ अपरिमित एवं अतुल जैन साहित्य है वैसी ही उसकी दशा अति शोचनीय हो रही है। कहां आचार्योंका अविश्रान्त परिश्रम और कहां हमारी यह निरोद्यमता! कैसा भीषण ह्रास है! इस विषमतासे संतप्त हृदय अवसर अवसरपर समाजके अगाड़ी कुछ उद्यम करके दिखा भी देते हैं पर खेद-क्षोभ–और संताप कि समाज उनके सुकृत्योंकी याद भी नहीं रखती! उनके शुभ प्रयत्नोंको चालू रखना दरकिनार!! विख्यात इतिहासज्ञ स्व० मि० विन्सेंटस्मिथने कृपाकर हमारा उपयोग इस ओर पहिले ही आकर्षित किया था पर हमारा विपुल साहित्य अभीतक भण्डारोंमें पड़ा हुआ दीवारोंको शिक्षा दे रहा है अथवा दीमक वा मूषकोंका खाद्य पदार्थ बन रहा है। परन्तु इस निरोत्साहसे कार्य नहीं चल सक्ता यह ग्रंथरत्न अवश्य ही प्रकाशमें लाने पड़ेंगे तब ही उनसे उपयुक्त लाभ प्राप्त हो सकेगा। किंतु सबसे अधिक शोक और संतापका विषय तो यह है कि हमारे पास अपने साहित्य रत्नोंकी सूची तक नहीं है जिससे कि यह जाना जा सके कि भारतवर्षीय विपुल साहित्यमें जैनियोंका कितना हाथ है। इसलिए आवश्यक्ता है कि संपूर्ण भा० भाषाओं–संस्कृत, प्राकृत, हिंदी, कनड़ी, तामिल आदिमें **जितने जैनाचार्यों द्वारा रचित उपलब्ध ग्रन्थ हैं उनकी सूची बनाई जाय!** शायद धर्मप्रेमी सज्जन इस विषयमें प्रयत्नशील हैं। इस लेखमें आज आपको अपने जैन गजट अंग्रेजी मासिकसे अनुवाद कर **तामिल साहित्यका दिग्दर्शन** कराएंगे।

"पश्चिमीय विद्वानोंके मतानुसार ईसाकी ९वीं शताब्दिके पूर्व तामिल भाषाके साहित्यका नामोनिशान न था परन्तु प्रियपाठक! आपको विस्मय होगा कि इसके विपरीत वास्तवमें तामिल साहित्यके चमकते हुए यथार्थ ग्रंथरत्न ९वीं शताब्दिके पूर्वके हैं। और इनके उपरान्त जो ग्रन्थ सृष्टिमें आए वे संस्कृत आदि भाषाओंके अनुवाद आदि हैं। प्राचीन तामिल कविताओंके विचारपूर्ण अध्ययनसे विदित होता है कि कितनेक ग्रंथ **२००० वर्ष पूर्व संकिलित** किए गए थे। इसी समयमें तामिल देशीय जनताको अरब, यूनान आदि दूरस्थ देशोंके व्यापारसे विशेष लाभ प्राप्त हुआ था। ऐहिक सामग्रीकी वृद्धिके साथ ही साथ उनमें साहित्य वृद्धिकी बाढ़ उमड़ पड़ी! तामिल साहित्यके विकाशका प्रधान समय ईसाकी प्रथम शताब्दि मानी गई है और अंतिम कवि शास्त्रार्थ–सम्मेलन तामिल देशीय राजा उग्र पाण्ड्यकी राजसभामें हुई थी। इस कालके अनुमानतः ५० **आचार्योंके ग्रन्थ उपलब्ध हैं।** ये कवि भिन्न सम्प्रदाय–देश और धर्मके थे। बुद्ध, ब्राह्मण और निर्ग्रंथ कवियोंकी कृतियोंमेंसे आज अंतिम धर्मके कवियोंके ग्रन्थोंका अवलोकन करेंगे।

यद्यपि अधिकांश ग्रन्थरत्न क्रिय आदि और विदेशी आक्रमकोंकी कृपासे उपलब्ध नहीं—नष्ट किए जा चुके हैं और कितने ही अमूल्य ग्रंथ अब भी ताड़पत्रों पर लिखे हुए भंडारोंमें पड़े हुए हैं जिनका कि हमें पता तक नहीं है।

तामिल जैन साहित्यके ग्रन्थ अलग२ विभागोंमें विभक्त किए जा सक्ते हैं जैसे साहित्यक, काव्य, व्याकरण आदि।

काव्य।

(१) **जीवक चिन्तामणि,** तीरुत्थक देवर कृत। यह ग्रन्थ अनुमानतः १०२० वर्ष पहिलेका लिखा हुआ प्रतीत होता है। और ई० ९०० के पश्चात्का तो हो ही नहीं सक्ता। इस ग्रंथमें हेमनाथम्के राजा जीवकका जीवन वृतान्त है। राजा जीवक महावीर स्वामीके समकालीन थे। १३ इलम्बकम् (खंडों ?) में यह वृतांत गर्भित है। और ३१४५ श्लोकोंमें पूर्ण हुआ है। चिंतामणि अति प्रसिद्ध ग्रंथ है। और इसकी रसीली सुन्दरताके कारण तामिल साहित्यमें यह अप्रमान्य काव्य है। यह तामिलके पांच प्रसिद्ध काव्योंमें प्रथम है। इसमें जीवकके वर्णनके साथ उस समयके रीतिरिवाजोंका भी उल्लेख है। जैसे संस्कृतमें बाल्मीकके काव्य प्रतिष्ठामय हैं वैसे ही चिंतामणि भी अन्य तामिल कवियोंके निकट एक माननीय एवं लाभप्रद ग्रंथ रहा है। इस काव्यके अध्ययनसे मनुष्यके हृदयपट पर निम्न बातें अङ्कित हो जाती हैं। "राजाको उचित है कि किसी कार्यके प्रारम्भ करनेके पहिले अपने मंत्रियोंकी सम्मति लेले। जो व्यक्ति स्त्रीकी इच्छाका कठपुतला है उसे विषम कष्टोंका सामना करना होगा। प्रत्येक व्यक्तिको अपने गुरुजनोंकी आज्ञानुसार कार्य करना योग्य है। शत्रुओंको परास्त करने हेतु संतोष धारणकर उचित अवसरकी बाट जोहना चाहिए, प्रत्येक दुःखित जीवके प्राणोंकी रक्षा करना परम धर्म है। माता पिताकी आज्ञा मानना उचित है। बुद्धिमान और दयालु सहचरके साथ कोई भी काम किया जा सक्ता है। शांतिका उपभोग करना परमोत्कृष्ट है, चाहे सुख हो अथवा दुःख। जीवनके प्रत्येक सुखदुखरूपी कार्य स्वोपार्जित कर्म्मफल जानना चाहिए। दान केवल शुद्ध दयावान पुरुषोंको देना योग्य है। विचारे दुष्ट मार्गपर चलते हुए व्यक्तियोंको सुमार्ग पर चलाना मानो उत्कृष्ट पुन्य संचय करना है। अंतिमतः मनुष्यको कभी भी कृतघ्नी न होना चाहिए।

(२) **सीलप्पत्थी हरम्**—नामक काव्य पंचकाव्योंमें दूसरे नम्बर पर है। यह भी प्राचीन और उत्कृष्ट ग्रन्थ है। अन्य ग्रंथकार भी कहीं२ इसके श्लोक उद्धृत करते हैं। लंकावासियों (Ceylon) के लिए यह ग्रंथ विशेष मनोरंजन कारक है। क्योंकि केवल यही एक ग्रन्थ ऐसा उपलब्ध है जो लंका विषयक रावणके पश्चात्की बातोंका उल्लेख करता है। और केवल इस ही ग्रंथमें देवी पट्टनी कलकीका इतिहास वर्णित है। इस देवीकी पूजा लंकावासी करते हैं। यद्यपि यह वर्णन पूर्णतया जैन धर्मका नहीं है परन्तु इसके ग्रन्थकर्ता जैन धर्मानुयायी हैं। कारण कि वी० के० पिल्लाय नामक तामिल विद्वान्का मत है कि राजा चेर (इमावर्मान) के एक इलम-

कुआदिमल नामक छोटा भाई था और अंतमें वह जैन साधु हो गया और उसीने इस काव्यकी रचना की । यह ग्रन्थ भी इसाकी प्रथम शताब्दिका संकलित है ।

अवशेष तीन काव्योंमेंसे वालयपती और कुण्डलकेसी नामक ग्रंथ जैनाचार्य कृत कहे जाते हैं । परन्तु यह सम्पूर्ण उपलब्ध नहीं हैं । इन पांच मुख्य काव्योंके सदृश पांच छोटे काव्य और हैं । (१) चूड़ामणि (२) यशोधर (३) उदायनकुमार (४) नागकुमार (५) और नीलकेसी । इनकी प्राचीनता आदिका विषय निर्धारित नहीं हो सक्ता है । परन्तु इनमेंसे चूड़ामणि सबसे बड़ा है । इसमें कविता सौन्दर्य और भाव भी अच्छा है । कविताका ढंग मनोहर और शब्द अस्विलित हैं । प्राचीन तामिल विद्वानोंने इसका अध्ययन करते हुए इसके कर्त्ताको न जानते हुए भी उन्हें "शब्दोंमें अजेय"की उपाधिसे याद किया है तबसे इसके कर्त्ताका नाम "थोला मोलीथेवर" (शब्दोंमें अजेय) प्रसिद्ध हो गया है । इस ग्रन्थके १२ अध्यायोंमें २१३१ श्लोक हैं । और इसमें त्रिपृष्ट वासुदेव और उनके शत्रु भयकर प्रथी वासुदेवका वर्णन है । इसका भाव गुणभद्राचार्य कृत उत्तरपुराणसे लिया गया है । इसका रचना काल ज्ञात नहीं है । यद्यपि मि० विलायकी भूमिकामें इतना उल्लेख है कि चूलामणि अनुमानतः १५०० वर्षका प्राचीन ग्रन्थ है । द्वितीय यशोधर काव्य किसी जैनाचार्य द्वारा कृत ४ अध्यायोंमें विभक्त ३२० श्लोकोंका ग्रन्थ है । इसमें राजा यशोधरका वर्णन है । इस चरित्रसे कर्मोंके शुभ अशुभ फल भोगनेका तथैव जो कोई मनुष्य किसी जीवको दुःख पहुंचाता है, तो उसके फल स्वरूप नरक पशुगतिका बंध बांध दुःख भोगता है—का चित्र प्रदर्शित होता है । तृतीय उदायनकुमार काव्यके ६ अध्यायोंमें एक जैनाचार्य द्वारा वत्सदेशके राजा उदयनकी कथा लिखित है । यह ग्रन्थ प्रगट हो रहा है । चतुर्थ नागकुमार काव्य एक छोटासा मनोरंजक काव्य है । यद्यपि अभीतक प्रकाशित नहीं हुआ है । पंचम नीलकेसी एक जैनाचार्य द्वारा लिखित है । इस ग्रन्थके १० अध्यायोंमें जैन तत्व प्रतिपादित किए गए हैं । श्री साम्यदिवाकर वामन मुनिने इसपर एक सुंदर वृत्ति लिखी है ।

नीति ग्रन्थः ।

(१) थीरुक्कुरल—यद्यपि एक जैनाचार्य कृत ग्रन्थ है तद्यपि हिन्दू इसकी सुन्दरताके कारण अपनाने लगे हैं । तो भी अखण्ड प्रमाणों द्वारा जैन ग्रन्थ सिद्ध किया जा सक्ता है । इस ग्रन्थमें पुन्य—सम्पत्ति और प्रेमका निरूपण १३३ अध्यायोंमें है । और प्रत्येक अध्यायमें १० श्लोक हैं । इसके भाव और भाषा ऐसे प्रभावजनक हैं कि अन्य २ धर्माचार्योंने भी इसमेंसे श्लोक उद्धृत किये हैं । और युरोपकी चार भाषाओंमें इसका अनुवाद हो चुका है । यह ईसाकी दूसरी शताब्दीके पहिले ही पहिलेका रचित है ।

(२) नलदियर—एक उपदेशात्मक ग्रन्थ ४० अध्यायोंके ४० श्लोकोंमें पूर्ण है । इसमें सांसारिक सम्पत्ति, ऐश्वर्य, मान—कीर्ति, जीवन आदिकी क्षणभंगुरता तथैव आत्मक्षीनता आदिकी

महिमाका दिग्दर्शन कराया है। इस ग्रन्थकी रचनामें कारणभूत जो कथा है वह इस प्रकार है कि अनुमानतः २००० वर्ष पहिले पूर्वमें एक भीषण अकाल पड़ा। जिसके कारण अनुमानतः ८००० जैन मुनि दक्षिणकी ओर आकर पाण्डय राज्यमें पहुंचे। यहांके राजा उग्रपेरुवलीने उनका अच्छा स्वागत किया। और उनका विशेष अतिथिसत्कार किया क्योंकि राजाको विद्वान पुरुषोंसे अधिक प्रेम था। कुछ मास व्यतीत होने पश्चात् उन साधुओंको ज्ञात हुआ कि पूर्वमें फिर सुकाल है। इस कारण उन्होंने लौट जानेकी इच्छा प्रगट की और उग्रपेरुवलीकी अनुमति मांगी। परन्तु राजा इन महात्माओंकी संगतिसे वंचित नहीं रहना चाहता था इस लिए वहीं ठहरनेकी प्रार्थना की। मुनिसंघ इससे सहमत न हुआ। और राजासे पुनः अनुमति लेनेके स्थानमें वे एक दिवस प्रातःकाल राज्यमहलको त्यागकर पूर्वकी ओर प्रस्थानित हुए, यद्यपि जानेके पहिले प्रत्येक मुनि अपने २ आसन पर एक एक श्लोक लिखकर छोड़ गए। जब राजाने उनके जानेके समाचार सुने तो वह वहां आया और उन श्लोकोंके पत्र देखे। उनके देखते ही उसे क्रोध आ गया और उन श्लोकोंको फिकवा दिया वैगार नदीमें। परन्तु वे पत्र नदीके प्रवाहसे उल्टे बह निकले और मनुष्योंकी ओर किनारेसे सट रहे जिसे देख मनुष्य उन्हें उठा लाए। और राजासे सब वृतांत कहा। राजा भी विस्मयपूर्ण हुआ। और अपनेको धिक्कारने लगा। साधुओंके प्रति श्रद्धाभाव प्रगट करनेके हेतु राजाने उन श्लोकोंको एक पुस्तक रूपमें संग्रह कर लिया। और उनमें चार पद होनेके कारण उनका नाम 'नलदियर' रक्खा। कुछ काल पश्चात् एक तामिल विद्वान्ने इनपर वृत्ति लिखी और इन श्लोकोंको ४० अध्यायोंमें विभक्त कर दिया।

(२) **पलमोलीननरू**–(४०० उक्तियां) इस ग्रंथमें ४०० श्लोक हैं। इसको एक जैन राजाने संकलित किया था। वह राजा पाण्ड्य देशके मुनरुराय नामक प्रदेश पर शासन करता था। और एक जैन द्वाराकृत उसकी वृत्ति भी प्राप्त है। ग्रन्थका महत्त्व मि० मुडलियर द्वारा लिखित भूमिकाके निम्नांशसे प्रगट हो जाता है। "इस ग्रंथका पलमोली नाम इस कारण है कि प्रत्येक श्लोकके अंतिम पदमें एक उक्ति (कहावत) का समावेश है। यद्यपि कविताके कारण कहावतोंमें कुछ परिवर्तन यत्र तत्र हो गया है। परन्तु अधिकांश कहावतें आजतक प्रचलित हैं और बहुत सी मुद्रा दी गई हैं। अन्य ग्रंथकारोंने भी इन उक्तियोंको उद्धृत किया है परन्तु आज पर्यंत न कोई प्राचीन अथवा अर्वाचीन ग्रन्थ ही उपलब्ध है जिसमें २ इस सुगमतासे उक्तियों (कहावतों) का संग्रह किया गया हो। इस ग्रंथकी यही विशेषता है कि मदुराके अंतिम कवि सम्मेलनमें यह कहावतें चालू थीं। इसके कर्त्ता इन कहावतोंको प्राचीन लिखते हैं। अतः यह ग्रंथ तामिल भाषाकी प्राचीनताका पोषक है। प्रत्येक श्लोककी १ ली पंक्तिमें ग्रन्थकर्ता किसी राजा अथवा स्त्रीको सम्बोधन करते हैं। और पहली दो पंक्तियोंमें ग्रन्थकर्ता अपना भाव प्रगट करते हैं और अंतिम पंक्तिमें

कहावत है। किसी १ श्लोकका संकलन अत्यन्त ही मनोहर है। और कहीं कहावतकी पुष्टिमें अन्योक्ति भी है। ग्रंथकर्तामें कवित्व शक्तिके स्थानपर विद्वत्ताकी प्रधानता है। इसी कारण श्लोकोंमें सुन्दरता इन कहावतोंके कारण ही विशेष है। यद्यपि ग्रंथ कर्ता जैनधर्मावलम्बी है पर पक्षपातसे दूर है। इसमें मुख्यता पुरुषार्थको लेकर वर्णन किया गया है।

(४) **थिनैमलयमें** १५० श्लोक हैं। इसके कर्त्ताका नाम कनिमेधवियर है। इसमें पंच अंतरंग विषयोंका वर्णन है (?)

(५) **सिरु-पंच मूलम्**के कर्ता करियसनने इसे ९८ श्लोकोंमें पूर्ण किया है। प्रत्येक श्लोक में पांच विषयोंका उल्लेख है।

(६) **येलदी**—के कर्ता कनिमेधवियर हैं। इसके ८० श्लोकोंमें छै छै उपदेशात्मक शिक्षाएं हैं। यह ही ६ ग्रंथ मदुराके अन्तिम कवि सम्मेलन द्वारा विख्यात १८ किलकनक्कमें समावेशित किये गए थे।

(७) **अरनेक्षारम्**के कर्ता मुनैयादियरने २१२ श्लोकोंमें जैनधर्मका वर्णन किया है।

व्याकरण।

(१) **अहप्पोरुल**—इलक्कनमुत्तक्कविराजननम्बियर द्वारा रचित है। यह अत्यन्त प्राचीन तामिल व्याकरणकी पुस्तक तोलकीयमके तीसरे भागका सूक्ष्म आकार है।

(२) **यप्पारुनगलम्**के कर्ता मुनि कनकसागर हैं। इसमें पिंगल सूत्रोंको ३ अध्यायोंके ९५ श्लोकोंमें वर्णन किया है।

(३) **यप्पारुनगल कारिकेय**—उपर्युक्त ग्रंथ पर मुनि अमृतसागर द्वारा वृत्ति है।

(४) **वीर चोलियम्**—के कर्ता बुद्धिमित्र अनुमानतः एक जैन थे। इसका नाम राजा वीर चोलके नाम पर है। इस पर १८१ श्लोकोंकी एक वृत्ति भी है जिसमें अक्षर शब्द आदि विषयोंका वर्णन है। यह अनुमानतः इसाकी ११ वीं शताब्दिका है।

(५) **नान्नुल**के कर्त्ता विख्यात पावनंदी मुनि हैं। इन्होंने यह ग्रंथ अमरभरनसीय गंग राजाकी इच्छा पूर्ति हेतु लिखा था। यह राजा चोलवंशके तृतीय कुलोथुनाके सहकारी थे, अनुमानतः यह ग्रन्थ १२ वीं शताब्दिके अन्तका रचित है। कारण कि सम्राट कुलोथुना तृतीयको सन् ११७८ ई० में राज्याधिकार प्राप्त हुआ था। इसमें केवल अक्षर व शब्दोंका वर्णन है। प्रति वर्ष मद्रास विश्व विद्यालय द्वारा यह ग्रन्थ मेट्रीक, एफ. ए. और बी.ए. की कक्षाओंमें तामिल व्याकरण रूप प्रविष्ट किया जाता है।

(६) **नेमिनदम्** के कर्ता गुणवीर पंडित ने इस ग्रन्थके ९६ श्लोकोंमें अक्षर व शब्दोंका निरूपण किया है।

(७) **अच्छनन्दिमलयके** कर्ता गुणवीर पंडितने इसमें पिंगलशास्त्रका वर्णन किया है।

कोषग्रन्थः

चूडामणिनिगन्डु—को ११ अध्यायोंमें मण्डलपुरुषने रचाया। यह अपनेको उत्तरपुराण के कर्ता गुणभद्राचार्यका शिष्य बतलाते हैं। और उत्तरपुराण सन् ८९८ ई० में पूर्ण हुआ

इस कारणसे तथैव यह राष्ट्रकूट वंशीय राजा अकाल वर्ष कृष्णरायका वर्णन करते हैं जो ८७९-९११ ई० के मध्य राज्य करते थे उस कारणसे भी यह ग्रन्थ ईसाकी १०वीं शताब्दि के पूर्व भाग में ही रचा गया होगा।

ज्योतिषशास्त्रः

जिनेन्द्रमलय—तामिलमें ज्योतिषका अच्छा ग्रन्थ है। उसके कर्ता संभवतः जिनेंद्र व्याकरणके कर्ता पूज्यपाद स्वामी ही हैं।

अन्य ग्रन्थः

मेरुमन्द्र पुराणम्—१२ सर्गोंके १४०६ श्लोकोंमें वामनाचार्य द्वारा कृत है। इसमें मेरु और मन्द्र नामक दो भ्राताओंके चरित्रके साथ साथ जैनतत्वोंका दिग्दर्शन कराया है।

तिरुनुत्तरन्धन्धीके कर्ता अविरोधीनाथ है।

तिरुकुलम्बकम्के कर्ता उत्तदेव है। इसमें पूर्णतया जैन तत्वोंका वर्णन है।

इन ग्रन्थोंके अतिरिक्त तामिल भाषामें कितनेक स्तोत्रादि हैं जिनमें भगवान अर्हतके गुणोंका स्मरण है। हमारी जानकारीमें अभी उपर्युक्त ग्रन्थ ही जैनाचार्य कृत हैं। इनमेंसे कितनेक मद्रास बि० बि० की उच्च परीक्षाओंमें प्रविष्ट हैं। और अन्य धर्मावलम्बी विद्वानों द्वारा प्रकाशित किए जा चुके हैं। परंतु अति खेद है कि दक्षिण प्रांतीय जैनियोंने इन ग्रंथोंके उद्धारार्थ कुछ भी प्रयत्न नहीं किया है।

अनुवादक—कामताप्रसाद जैन-बरेली।

उजड़ा उद्यान।

देखकर उजड़ी दशा उद्यानकी।
कली मुरझाने लगी है शानकी।
पूर्वमें इसकी अनूपम थी छटा।
आज क्यों अस्तत्व इसका है घटा॥१॥

* * *

प्रथम ही ये वृक्ष सब उद्यानके।
हो रहे थे लहलहे सब जानके॥
किन्तु इनमें चेतना अब ना रही।
शुष्क होते जा रहे हैं सर्व ही॥२॥

* * *

हैं कहां वे अब मनोहर डालियां।
हैं कहां वे अब मनोहर क्यारियां॥
हैं कहां वो सुमनकी विकसी कली।
हैं कहां वो मधुर केलेकी फली॥३॥

*

इस तरह उद्यान सब ऊजाड़ है।
दिखता न उसमें इक हरा भी झाड़ है॥
हे विधाता हम कभी वे दिन पायेंगे।
जबकि इस उद्यानको हरआयँगे॥४॥

* * *

उसवक अदृश रूप कोईने कहा।
क्यों मुरत हो जगतमें तुम अहा॥
पर्वर्तना ही इस जगतकी रीत है।
इस लिये करना न इससे प्रीत है॥५॥

* * *

जो प्रथम ही देश उन्नति कर था।
हो गई अश्लीलमय उसकी कथा ॥
जो प्रथम ही जाति उन्नति पा रही।
वही अवनतिके विवरमें जा रही ॥६॥

* * *

जो प्रथम धनके विलाशी ही रहे।
देखलो वे आज दर दर फिर रहे ॥
ऐसी अवस्थामें धरे जो धीरता।
है प्रशंसायोग्य उसकी वीरता ॥७॥

* * *

सुख दुक्खमें जो पिये समता नीरको।
उसके बराबर इस जगतमें वीर को।
इसलिये संसारमें जब तक जियो।
सुखद 'गोरेलाल' समता रस पियो ॥८॥

गोरेलाल—नवेरा (दमोह)

संसार दृश्य।

अटवीमें हाथीने पंथी,
घेर लिया कहु रक्षक कौन।
वटतरु देख पकड़ डालीको,
लटक गया पंथी धर मौन ॥
हाथीने तरु खूब हलाया,
मधु छत्ता ऊपर था जौन।
उड़कर मक्खी वपुसे लिपटी,
पंथी बना दुक्खका भौन ॥ १ ॥

* * *

डालीको दो मूसे काटे,
नीचे कूप अंध नहिं पार।
चारों मुखपर विषधर बैठे,
नीचे बैठे अजगर मार ॥
बुरी दशा पंथीकी लखकर,
सत जन उससे कहे पुकार।
आव रे तजि महा दुक्खको,
बैठ विमान सुक्ख अवतार ॥२॥

* * *

कहे अभागा किंचित ठहरो,
शहद बूंद इक गिरती है।
ताकूं चाट वेगि आवत हूं,
यही हमारी बिनती है ॥
इतनेमें तरु डाली टूटी,
परौ कूप पंथी रोवै।
सर्व डसा पड़ि अजगर मुखमें,
नरतनको सब यों खोवैं ॥ ३ ॥

* * *

लखा दृश्य यह भव जीवनका,
देखो क्या नहिं बीत रही।
वन संसार काल करि पंथी,
संसारी इक जीव सही ॥
घर तरु डाली आयु कुटुंबी,
मक्खी अहनिस मूसे जान।
विषय वासना बूंद मधू है,
सज्जन गुरु उपदेश महान ॥४॥

देवकुमार जैन, वि०—बड़नगर।

प्रसिद्ध देशभक्त-
लाला अमीचंद जैन-गोहाना (रोहतक पंजाब)
(थोड़े दिन हुए आप जेलमहेलके छूटे हैं)

"जनविजय" प्रेस- सूरत।

" जैन समाजनी ‡
‡ वर्तमान–परिस्थिति "

(નિવેદક—મુલચંદ "નિરંજન" દાહોદનિવાસી.)

એક સમયે, સહસ્ત્રો વર્ષથી ગંભીર ગર્જના કરનાર 'अहिंसा परमोधर्म' ના દિવ્ય સિદ્ધાન્તના પાલક, શ્રી વીરભગવાનના અહિંસામયી અને આત્મહિતૈષી ધર્મના ધારક,–જૈન અનુયાયીથી આ ભારત દિગન્ત વ્યાપી હતો, તે આજ ત્રેત્રીસ કરોડની અંદર આંગળીઓના વેઢામાં ગણી શકાય તેટલી ૧૧॥ લાખની સંખ્યામાં આવી રહ્યો છે. અને તેથી પણ વધુ શોચનીય ચિતાર તો એ ઉદ્‌ભવે છે કે એ નજીવી સંખ્યાની અંદર અનેક જ્ઞાતીભેદ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ જ્ઞાતીભિન્નતા પ્રકાશમાં લાવતાં હૃદય-વ્યોમ શરમથી ચિરાઇ જાય છે કારણ કે अपनी जांघ उघारीये, आप ही मरीये लाज.

પ્રિય સમાજ પુત્રો ? જ્યારે अहिंसा परमोधर्मની જ્યોત્સ્નાનો દિવ્ય પ્રકાશ પડી રહ્યો છે. જગત્ માત્રના હૃદયમાં, અને વ્યક્તિગત હૃદય-વ્યોમે, ભલે પછી તે હિંદુ હો કે મુસલમાન હો, શિખ હો કે પારસી હો, પરન્તુ આજ તો અહિંસા ધર્મના વારકરૂપ ભારતપિતા મહાત્માજી હિંદુસ્થાનની ઝુંપડી ઝુંપડીમાં, અહિંસાના દિવ્ય મંત્રનો નાદ ગજાવી રહ્યા છે, તો અનાદિથી અહિંસામયી સૂત્રના ધારક–વીરોએ, પોતાની વીરત્વતા દાખવી, અનન્ય પ્રયાસ કરવો સહાયક ન રૂચે તેવા પૂજ્ય પરોક્ષ (Indirect) સહાયકને આપણો જન્મ સિદ્ધ હક્ક માની સહાયરૂપ થવું એજ ભૂષણ છે.

પ્યારા સમાજ સેવકો અને વિદ્વાન નેતાગણ! જે ઇસ્લામ કોમ દીર્ઘ સમયથી પશુઓના વધ કરતી ઇતિહાસમાં આલેખાઇ છે, તે આજ ગાયનો વધ કરવો તો શું? પરન્તુ ગૌવધ નિષેધાર્થે સ્વપ્રાણ સમર્પી નિર્દોષ ગાયોને મુક્ત કરે છે. બન્ધુઓ? આપણે દયામયી ધર્મના પાલક જો આ અખીલ હિંદમાં પ્રવર્તાએલી ચળવળના ભાગીદાર નહિ થઇશું, તો સમાજની કેવી વસ્તુ સ્થિતિ થાય તે પર વિચાર કરવા આપને હસ્ત મુકું છું.

અહિંસા ધર્મની ફીલોસોફી (Philosophy) ના અત્યંત બારીક સિદ્ધાંત કે જે હૃદય કાયથી તો શું? પરન્તુ મન વચનથી હિંસા કરવામાં પાપ સમજે છે, કંપે છે, ધ્રૂજે છે તે હૃદય આજ પ્રમાદવશ સુસ્ત બને તો હું તો એમજ માનું કે હજુ જૈન સમાજના ભાગ્યાકાશનો જ્યોતિરૂપ સિતારો અત્યંત દૂર છે.

જ્યારે અહિંસા ધર્મના મર્મથી અભિજ્ઞ શુદ્ધ ખાદીનો અંગીકાર કરે છે, તો તમારે એ લોહી અને ચરબીના પટથી બનતાં વિદેશી વસ્ત્રોના મોહમાં મશગુલ બની કેટલી પર્યાય વ્યતીત કરવી છે? નહિં; નહિં? એ તો સ્વયમેવ નર્ક નિગોદની જંજીરોમાં જકડાવાનું સાધન છે.

પ્રિયવરો! શુદ્ધ ખાદીને ધારણ કરવાથી અહિંસા ધર્મના પ્રચારકના સહાયભૂત થઇશું, તેટલુંજ નહિં, બલ્કે આપણી અહિંસા ધર્મની દિવ્ય જ્યોત્સ્નાને પુનઃ પ્રદીપ્ત કરીશું. સ્વદેશી ધારણ કરવાથી આર્થીક દૃષ્ટિએ દેશને લાભદાયક થઇશું તેમજ અખીલ ભારતવર્ષીય દિ૦ જૈન મહાસભાએ પસાર કરેલા પ્રસ્તાવોને દૃઢ કરી સ્વરાજ્યનાં પણ હિતૈષી થઇશું. અહિંસા મંત્રના પ્રચારકને સહાયરૂપ થવાથી. ધાર્મિક ઉન્નતિ, સમાજ ઉન્નતિ અને દેશ ઉન્નતિને ઉત્થાન કરવામાં ભાગ્યશાળી બનીશું.

પ્રિય, બંધુઓ? હું નિઃસંદેહ કહું છું કે આ દિવ્ય મંત્રનો સહૃદય અંગીકાર કરવાથી જૈનસમાજના ભાગ્યકાશનો નિસ્તેજ થતો તારો પુનઃ પ્રદિપ્ત થશે. પ્રકાશમય થશે.

આશરે ૩૦–૩૫ વર્ષથી જૈન સમાજમાં ધાર્મિક વિદ્યાના પ્રચારથી જૈન પાઠશાળાઓ, જૈન વિદ્યાલયો, મહા વિદ્યાલય, જૈન બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, જૈન બોર્ડિંગ હાઉસીસ (છાત્રાલય) આદિ ચાલી રહ્યાં છે. જૈન સમાજે, સમાજની પ્રતિદિન થતી

ઢુંક વસ્તી, તથા દિન પ્રતિદિન થતી ધર્મની અવનતિ નીરખી આ સંસ્થાઓને આર્થિક સહાયતા પણ કરી રહી છે. અને તેનાથી પંડિતો પણ તૈયાર થએલા છે કે જેઓથી સમાજ ઉત્તમરીતે પરિચિત છે.

પરંતુ દુઃખ તો એ થાય છે કે આ સંસ્થાઓના હોવાં છતાં સમાજ સંખ્યા પ્રતિદીન ઘટતી ચાલે છે, અને ધાર્મિક વિદ્યાના હોવાં છતાં જ્ઞાનની રોશની ન હોય તો તે આશ્ચર્યજનક કિંવા બીજું શું કહી શકાય? તેલ બત્તીના હોવા છતાં જો રોશનીનો અભાવ હોય તો અવશ્ય આશ્ચર્યજ થશે.

આજ દૃષ્ટિ દોડાવતા માલુમ પડે છે કે હજારો જૈનીઓ કહેવાતાં છતાં જૈન ધર્મ શું છે, તેનાં શું સિદ્ધાંતો છે, તે તેઓને સ્વપ્નવત્ છે. આજ ગુજરાત તથા અન્ય પ્રાંતમાં એવા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે કે णमोकार मंत्र તો શું? પરંતુ તેઓને તો ઇશ્વરજ સુખ અને દુઃખનો દાતા, જીવન અને મરણનો સમર્પનાર પ્રતીત થઇ રહયો છે. તેઓ દિનરાત મૂર્તિ તો શું? પરંતુ જે કોઇ મૂર્તિ તેમની સમક્ષ હોય તેની પૂજા કરવામા ધર્મ માની રહ્યા છે. તેઓ અઘોર મિથ્યાત્વના સમુદ્રમાં ડુબી રહય છે. આ ઘટનાં દ્રષ્ટિ સમક્ષ થતાં હૃદય ભિન્ન થાય છે કે સંસ્થાઓમા હજારો રૂપીઆનો વ્યય કરી ધર્મ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે છતાં સમાજ ઘોર તિમિર રૂપ કૃષ્ણ વાદિળીઓમાં ગોથાં ખાઇ રહી છે. ઉપદેશકોની પ્રથમ ફરજ છે કે તેઓ તેવા સ્થળ શોધી સ્વયમેવ પીડતી સમાજનો ઉદ્ધાર કરે.

ગુજરાત આજ અન્ય પ્રાંતો કરતાં અસીમ પરતંત્ર છે. આજ ગુજરાત પોતાની ધાર્મિક અસ્તિત્વતા જાળવી રાખવા માટે એક પંડિત પણ તૈયાર કરી શક્યુ નથી. પોતાની સંસ્થાઓની મેનેજમેંટ-કરવા વ્યવસ્થા કરવા એક વ્યવસ્થાપક પણ બનાવી શક્યુ નથી.

હાય! સોળ સોળ વર્ષથી હજારો રૂપીઆ દિક્ષણાં દુર કરી સંસ્થાઓ ચલાવીરહ્યા છે, તે સંસ્થામાંથી આજ ગુજરાતનો ધાર્મિક તત્વમાં પ્રમાણુ કરાવનાર નર નહિં તો આથી આશ્ચર્યજનક કિંવા દુઃખપદ વિચાર બીજો કયો હોઇ શકે?

ગુજરાતની બોર્ડિંગમાંથી, ડૉકટર્સ, પ્લીડર્સ, લોયર્સ અને સોલીસીટર્સ પસાર થાય છે અને તેઓને હું સહૃદય, અભિનંદું છું, પરંતુ આ પરિવર્તનશીલ અસારસંસારમાં અસંખ્ય વાર જન્મ ધરી વ્યવહાર કુશળ બની, ગૃહસંસાર ચલાવ્યાં, સુખ યા દુઃખથી જીવન વ્યતીત કર્યાં અને મનુષ્યનાં મુખ્ય ધર્મ ધાર્મિક ઉન્નતિ અને આત્મિક ઉન્નતિને વિસાર્યાં, પરન્તુ વ્યક્તિ માત્રને જન્મ મરણનાં દુઃખથી વિરક્ત કરનાર આત્મિક ઉન્નતિ અને ધાર્મિક ઉન્નતિની ક્યારીઓ જ્યાં સુધી માનવ હૃદયની નાજુક-હૃદય-કુંજોમાં પ્રફુલ્લીત થશે નહિ ત્યાં સુધી મનુષ્યને આત્મિક સુખ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે.

મારા વિદ્વાન સમાજ પત્રકારો પ્રત્યે પણ નમ્ર નિવેદન છે કે તેઓએ પ્રથમ સ્વજાતીના, રીતરિવાજોને, તેઓનાં અઘોર મિથ્યાત્વને, તેમજ કલેશ અને અશાંતિના, કાંડા સ્થળને, ગોતી ગોતીને પત્રોમાં પ્રકાશિત કરી, ઉપદેશકોને સૂચના કરી, ઉપદેશ રૂપે તેઓને સુધારવા પ્રયત્નો આદરવા અવશ્યનું છે.

પ્રિય સુધારકો! સંસ્થાઓના સંસ્થાપકના ધ્યેયને વિચારો. તેમનું ધર્મ શિક્ષણ આપવાનું લક્ષ્યબિંદુ માત્ર ધર્મપ્રચારજ હતું; પણ આજ પરિવર્તનશીલ સંસારમાં તેનું પણ પરિવર્તન થયલું દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આજ ગુજરાતના ઘણાં ગામો પાઠશાળાના અંગે પંડિતો! પંડિતોનો પોકાર કરી રહ્યા છે, પરન્તુ પોકાર અને શોક કરવાનું કાંઇ કારણ નથી. ગુજરાતના સંતાનોને કાશી જેવાં સ્યાદ્વાદ મહાવિદ્યાલય, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ આદિ સ્થાનોમાં મહત્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવો અને તે વિદ્યાર્થીઓદ્વારા ગુજરાતમાં ધર્મપ્રચાર અને ધાર્મિક વિદ્યાનું કાર્ય લઇ જે તમારા હજારો રૂપીઆ ભટ્ટારકોના રીઝુલ પર્વમાં બલીદાન થઇ જાય છે, તેને અટકાવી વિદ્યા-

લયો સ્થાપી ધાર્મિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરો અને વિદ્વાન પંડિતો તૈયાર કરો.

વ્હાલા ગુર્જર વીરો ! એવી પરતંત્ર સ્થિતિ કયાં સુધી ટકશે ? તેનો પૂર્ણ વિચાર કરવો આપનાજ કરકમળોમાં સમર્પું છું.

બંધુઓ ! જ્યારે સમાજ હજારો રૂપીયા ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રચારાર્થે હોંશથી દૂર કરી રહી છે, તો ૪૦-૫૦ વિદ્યાર્થી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી પંડિત બની પોતાનું ગુજરાન કરી શકે; તેમાં આપણે સંતુષ્ટ થવું શું હોઇ શકે ! કારણકે જે સમાજનું એજ લક્ષ્યબિંદુ હતું કે, હજારો નવયુવકો ધાર્મિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી, નિઃસ્વાર્થ ભાવથી જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરે; તથા માત્ર દેશમાંજ નહિ; બલ્કે વિદેશોમાં પણ પરિભ્રમણ કરી, જૈન ધર્મના અહિંસામયી દુંદુભ નાદને પ્રસારાવે; ત્યારે તો તેમાંનો સહસ્ત્ર ભાગ પણ સંસ્થાઓથી થઇ શક્યો નથી; અને દશા દેખતાં થઇ શકવાની આશા હોવી હવામાં કિલ્લા બાંધવા સમાન છે.

જો સ્હેજ દીર્ઘદૃષ્ટિથી દેખશો તો માલમ પડશે કે, જે સલ્તનને ટુંક સમયમાં રાજ્યના લગામ સુદૃઢ કરી તેજ ખ્રીસ્તીઓએ સ્વધર્મની પતાકા પણ હિંદના ગામડે ગામડે ફરકાવી મુકી છે.

પ્રિય સમાજસેવકો ! મારો અભિપ્રાય એમ નથી કે વિદ્યાલયો લાભદાયક નથી; બલ્કે વિદ્યાલયોની તો સર્વત્ર તેમજ ખાસકરીને ગુજરાત પ્રાંતમાં અત્યંત આવશ્યકતા છે. તીર્થક્ષેત્ર પાવાગઢ પર આપણા વિદ્વાન નેતાગણો વક્તૃત્વશૈલીથી પ્રસ્તાવ પણ પ્રસાર કરી ચુક્યા છે કે, ગુજરાતમાં સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય સ્થાપવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, પરન્તુ દિલગીરી સાથે નિવેદું છું કે, મહાસભાઓના અને પ્રાંતિક સભાઓના પ્રસ્તાવોનું જીવન ક્ષણ માત્ર છે. ગુજરાતમાં સંસ્કૃત વિદ્યાલય અને તે સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાથી, હું નિઃસંદેહ કહું છું કે જે આજ ગુજરાત ધર્મ બાબતમાં પછાત છે, તે વસ્તુ સ્થિતિ ટુંક સમયમાં સ્વપ્નવત્ હતી ન હતી થઇ જશે.

વિદ્યાલયો, પાઠશાલાઓ અને બોર્ડિંગોના શિક્ષણમાં, ધર્મ પ્રત્યે સાચો પ્રેમ, જાતિ ઉત્થાન અથવા સમાજ સુધારની તીવ્ર ઉર્મીઓ, પરોપકાર બુદ્ધિ, સ્વાર્થ-ત્યાગ, નિઃકષાય, અને આત્મ કલ્યાણની પવિત્ર ભાવનાની પ્રેરણા થાય, વિદ્યાર્થીઓ સામે **"સ્વર્ગીય પંડીત ગોપાલદાસજીના** જીવનને આદર્શરૂપ સ્થાપન કરી, શિક્ષણ અપાય તો સમાજ આજ નરરત્નોથી છલકી ઉઠે.

જો સમાજ સેવકો, સંસ્થા-સંચાલકો, ભાવી વીર સંતાનોની નાજુક હૃદયકુંજોમાં ઉપરોક્ત ભાવનાનો પ્રકાશ પાડવા કટિબદ્ધ થાય, તો સમાજ એક શીતલપ્રસાદ બ્રહ્મચારીજી તો શું, એક ગોપાળદાસજી તો શું ! પરન્તુ હજારો સ્વાર્થ ત્યાગી વિદ્વાન નરરત્નો સમાજની દૃષ્ટિગોચર થશે.

જૈન સમાજના નવયુવકો ! અહિંસા ધર્મના ભાવિ ધુરંધરો ! ધર્મના શુભચિંતકો ! સમાજના સુધારકો ! ધાર્યું, હજારો વર્ષ ધાર્યું, અને તેનું પરિણામ પ્રત્યક્ષ નીરખ્યું.

પ્રિયવરો ! વાતાવરણ કટોકટીનું છે, ચેતન બનો. જગતના સ્થૂલ અંધકારમાં જડ બની ગએલાં ચેતન હૃદયને પુનઃ સચેત કરો. આત્મસ્વરૂપનું ચિંતવન કરો. નિશદિન શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરો. ધાર્મિક જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરો જૈનતત્વ (philosophy)થી પરિચિત બનો. દયામયી ધર્મના પાલકો ! તમારા હૃદય દયાશૂન્ય નથી. તમે જૈન સમાજની નિસ્તેજ થતી પરિસ્થિતિનો પુનરોદ્ધાર કરી શકશો.

ભવિષ્યના ધર્મસ્થંભો ! પ્રમાદને પરહરો. જીવનના બલિદાને પણ જૈન સમાજને ભારતમાં કેન્દ્ર સ્થાન સમર્પો. અને—

અહિંસામયી ધર્મને અને વીર પ્રભુના સાચા સંતાનપદને દીપાવો.

નિવેદક:— { સમાજ શુભચિંતક, "નિરંજન"

खंभातना प्राचीन तीर्थनी यात्रा.

આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં કાઠીયાવાડને બાદ કરતાં રહેલા ભાગમાં દિ. જૈનોનાં તીર્થક્ષેત્ર જો કોઇ હોય તો તે સજોદ, **પાવાગઢ** અને **ખંભાતનાં** દિ. જૈન મંદિરોજ છે.

હું, રા. અંબાલાલ તથા રા. ખીમચંદ શેઠ ગત ભાદરવા સુદી ૭ ના રોજ સાંજે ૭ વાગે કાણીસાથી નીકળી સાયમા સ્ટેશનથી ટ્રેનમાં બેસી ખંભાત સ્ટેશને ઉતર્યા. ટીકીટ ચાર્જ દોઢખાનો આપ્યો. સ્ટેશનથી પગે ચાલી હમારા એક સ્નેહીને ત્યાં સુઇ રહ્યા, કેમકે મંદિરના અંગે એક પણ મકાન મુસાફરોને ઉતરવાનું નથી.

પ્રાતઃકાલે શૌચાદીથી પરવારી સ્નાન કરી અષ્ટદ્રવ્ય લઇ મંદિરમાં ગયા. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાંજ નિઃસહી નિઃસહીનો ઉચ્ચાર કર્યો. પ્રક્ષાલ પૂજારી કરી ગયો હતો, છતાં હમે વધારે કાળજી પૂર્વક પ્રક્ષાલ કરવાના ઉદેશથી બજારમાંથી લીંબુ મંગાવ્યા અને પ્રતિમાઓને લીંબુ વડે પ્રક્ષાળ કરી અંગ સાફ કરી અભિષેક પૂજન કર્યું.

રેલ્વેનો અગિયારનો ટાઈમ આવ્યો અને તેમાં કાણીસાથી રા. ચુનીલાલ અને સાયમાથી રા. માણેકલાલ દર્શનાર્થે પધાર્યા.

પ્રતિમાજી પર મેવાડા કોમ સંબંધી કંઇક હકીકત હોય તો તેનું ટાંચણ કરવાના ઉદેશથી પ્રતિમાજીના લેખ તપાસવા માંડયા.

મંદિરની ડાબી બાજૂ પરની પાષાણની સ્થિર પ્રતિમા લેખ સિવાયની જોઇ હમો સર્વે અજાયબ થયા ને મંદિર બહુજ પ્રાચીન છે, એમ સૌ બોલી ઉઠયા. પણ સાથેજ પૂજન પ્રક્ષાલની અનિયમિતતા અને મકાનની જર્જરીત સ્થિતિ જોઇ મન ઉદ્વેગ પામ્યાં.

બીજી પ્રતિમા કૃષ્ણ પાષણ પાર્શ્વનાથ સ્વામીની તપાસતાં તેની ઉપર લખેલું છે કે.

सं १५२९ वर्षे फागण सुक्र ९ शनी मूल संघे कुंदकुंदचार्यान्वये भट्टारक दर्वेद्रकीर्ति देवास्तत्पट्टे श्री विद्यानंदि तत्पट्टे श्री मल्लिकीर्ति सोजंत्रा प्रतिष्ठितं ॥

આમળ ચાલતાં મુળનાયકના પત્થરના સિંહાસન પર કે જે સિંહાસન ફરીથી ચોટાડેલું છે, એ સ્પષ્ટ જણાય છે. એટલે કે તેની પહેલાંનું તેની નીચે મોજુદ છે, જેનો લેખ ભુસાઇ ગએલો છે. હાલના પર લખેલું છે કે—

सं. १४२९ वर्षे महा वदी ७ सोमे मुहड माया सहजल सुत वारलाल श्रेष्टीनू मुलसंघे श्री शांति विंवं स्था. प्र० स्त०

બીજી પાષાણની

सं. १४९९ हुंबड ज्ञातिय मूलसंघ

સમ્યગ્દર્શનનું યંત્ર પિતળનું

सं १६७९ संघरारा शा. लक्ष्मीदास जीवराज

ગુરૂપાદુકા પીતળની

श्री शांतिभुवणनी

सं १६६४ मुलसंघे संघरारा ज्ञातिये शा. जसवंत वीरजी

સિદ્ધ યંત્ર પીતળનું

सं. १६८९ मुलसंघे हुंबड........

કલીકુંડ યંત્ર પીતળનું

सं. १६८९ मूलसंघे हुंबड........

પાષાણના ચંદ્રપ્રભુ

सं. १६०७ काष्टासंघे स्तंभ तीर्थे........

સફેદ પાષાણના આદિનાથ હાલ ખંડિત છે. ખડ્ગાસન પ્રતિમા બહુજ મનોહર છે, જો પેટ નિચેના ભાગમાંથી ગળતી જાય છે.

सं. ११०१ वर्षे काष्टासंघे संघवरा........

જમણી બાજુ પાષાણ સ્થિર

सं. १११४ वैसाग सुदी ७ आचार्य विद्यानंदि

ઉપર પ્રમાણે લેખ ઉતારી લીધા બાદ ધાતુનાં બિંબ તપાસતાં હમારા દરેકનાં હૃદય રડયા સિવાય રહ્યાં નહિ. હાય ! જે જૈન સમાજ દર સાલ

નવિન નવિન મંદિરોના પાયા નોંખતી જાય છે તેનાંજ જુનાં મંદિરોમાં પ્રભુબિંબની આમ સ્થિતિ ! ખેદ છે કે-ધર્મપ્રિય આપણા શ્વેતાંબર બંધુઓ આપણાં તીર્થ સ્થાનોની પાછળ ખાઇ પી પડેલા છે. જ્યાં જ્યાં દિ૦ જૈન મંદિર પ્રાચીન હશે ત્યાં ત્યાં તેને તેઓ અપનાવી લેવા તૈયાર થવાનાજ. અત્રેનાં એ લોકોનાં કેટલાંક મંદિરોમાં આપણી પ્રતિમાઓ છે, છતાં આજે એક મંદિર રહ્યું છે તેને પણ તેઓ પોતાનું કરી લેવા ચક્ષુ ચોંડવાનો શ્રમ કરવા લાગ્યા છે.

પહેલાં જ્યારે મંદિરનો કબજો કાણીસા સાયમાની દિ૦ પંચને હસ્તક નહોતો ત્યારે તે લોકોએ કેટલીક પ્રતિમાઓને ચાંદીનાં નેત્ર લગાવી દીધેલાં. તે પ્રતિમાઓને ત્યાર બાદ અલગ મુકેલી પણ ગત દશ વર્ષમાં વળી પાછા તે લોકો વધુ વધુ પ્રયાસ કરવા લાગ્યા છે, દિ૦જૈનો ચેતશે નહિ તો તે મંદિરને પોતાનું કરી લેશે, તો તમારૂં નામ અને સાથેજ ધર્મની પણ હાંસીજ થશે. હમો સં. ૧૯૭૫માં ખંભાત બે માસ ઘર રાખી રહેલા ત્યારે ચક્ષુ ચઢાવેલી પ્રતિમા ત્રણ હતી, તેને હમે બાજુ પર મુકી દીધી હતી. આજરોજ તેજ સ્થળે દશ પ્રતિમાઓ દ્રષ્ટિએ પડે છે. માટે હવે ખરી રીતે તે લોકો આપણી પાછળ પડયા છે, એ સિદ્ધ થાય છે, માટે આપણે તે સ્થાનને સુધારી તેને એવું બનાવવું જોઇએ કે તે લોકોથી પ્રવેશ કરી શકાય નહિ. હાલ ઇમારત એવી સ્થિતિમાં છે કે તેમા સારી રીતે શ્રમ સિવાય પેસી શકાય છે.

મંદિરની પ્રાચીનતા તેમાંની ભવ્ય પ્રતિમા જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે. વધુ પુરાવા માટે ઉપરનો ૧૫૦૧ની સાલવાળો લેખ બસ છે. છેવટમાં છેવટ ખંભાતમાં દિ૦ જૈનની વસ્તી સં. ૧૭૫૧ સુધી પણ પુષ્કળ હોવી જોઇએ કેમકે ૧ પ્રતિમા તે સાલની પ્રતિષ્ઠિત પીતળની છે. વળી ખંભાતના લોકોનો સંબંધ સોજીત્રા વાળા સાથે હોવાનું પણ ત્યાંની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

મંદિર પ્રાચીન છે. દર્શન કરવા યોગ્ય છે. હાલ મંદિર પાસે એક પાઇ પણ શિલક નથી. મંદિરમાં પૂજા કરવાના પાણીને માટે જે ખંડમાં પાણીનું ટાંકુ છે તે ખંડ પણ ભાડે આપેલો છે તે ખાલી કરાવવા હમે નિશ્ચય કર્યો અને હમે પ્રતિજ્ઞા કરી કે આ સ્થાને દરેક મહિનાની સુદી ૧૪ એ આવવું અને અભિષેક પૂજન કરવાં.

એવી રીતે યાત્રા કરી હમે બપોરના ચારની ટ્રેનમાં કાણીસા આવ્યા. સાંજે અત્રેનું પંચ ભેગું કર્યું. ને ખંભાતની હકીકત અને હમારી પ્રતિજ્ઞાની હકીકત જણાવી. પંચે મકાન ખાલી કરાવવા કાર્યકર્તા શેઠ મથુરભાઇ ફૂલાભાઇને સુચના કરી ને મકાન દુરસ્ત કરાવી તમે જાઓ ત્યારે ફિતરજો ને બહારના યાત્રાળુ માટે જોઇતી સગવડ કરજો એમ હમને જણાવ્યું. હમે દુરસ્તીને માટે દ્રવ્યની યાચના કરી. ને સાયમા જઇ ટીપ કરીશું એમ જણાવી સર્વ વિખરાઇ ગયા.

ભાદરવા વદી ૧ ને દિવસે હમે સર્વે જણ ત્યાં પાણીનું જમણ હોવાથી સાયમા ગયા હતા. ત્યાં ટીપ કરી રૂ. ૨૦૦) ખરચવા પરવાનગી આપી. મંદિરને સુધારતાં રૂ. ૨૦૦૦) થાય તેમ છે તો દરેક દિ૦ જૈન ભાઇને વિનંતી કરીએ છીએ કે-આ તીર્થમાં અવશ્ય મદદ આપો. મંદિરને રૂ. ૫૦)ની આવક હોઇ ખર્ચ રૂ. ૧૫૦) નો છે. કાણીસા સાયમામાં હવે જુદાં મંદિર થઇ ગયા છે, જેથી તેમને માથે બોજો વધારે પડે અને તેથી જોઇતી કાળજી ન રખાય, પણ જો દ્રવ્યની મદદ હોય તો મંદિરની વ્યવસ્થા જોઇએ તેવી થઇ શકે. તીર્થ ક્ષેત્ર કમીટીએ જે ઘર દીઠ રૂ. ૧)નો ફાળો નાખ્યો છે તે ફાળામાંથી જો સોજીત્રા સંભાના મેવાડા ભાઇઓ આ તીર્થને પોતાના ફાળાની રકમ ગુજરાત પ્રાંતના મંત્રી પાસેથી અપાવે તો આ તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર થઇ શકે.

પગાર જુજ હોવાથી પુજારી પણ સારો મળતો નથી જેથી કવચિત પૂજન સિવાય પણ રહી જાય છે માટે દ્રવ્યની મદદ ખાસ કરી આપવા તીર્થક્ષેત્ર કમેટીના મહામંત્રીને પણ હમે સુચના કરીએ છીએ. વળી શેઠ ચુનીલાલ હેમચંદ જરીવાલા જેઓ કમીટીના મહામંત્રી છે તથા

શ્રી. લાલચંદ મ્હાનદાસ કે જેઓ ગુજરાત પ્રાંતના મંત્રી છે તેઓએ આ સ્થાનની દશા જોએલી છે, તો તેઓ પોતાની ફરજ આ તીર્થ તરફની બજાવશે એમ સંપૂર્ણ આશા છે.

વળી દરેક દિ૦ જૈન ભાઈને હમો આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ કે તેમણે ખંભાતની યાત્રા અવશ્ય કરવી.

જો કોઈ ઉદાર ગૃહસ્થ પોતાનો હાથ આ તીર્થ તરફ લંબાવશે તો તીર્થનો ઉદ્ધાર થતાં વાર લાગશે નહિ. સોજીત્રાની દિ૦ જૈન પંચને પણ હમો જણાવીએ છીએ કે-તેઓ પોતાનો ફાળો ખંભાતને મળે એમ ગોઠવણ કરે. પ્રભુ તે કાર્ય સરળ પાડો એજ અપેક્ષાપૂર્વક વિરમું છું.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ

જીર્ણોદ્ધાર ઇચ્છુક-

મોહનલાલ મથુરાદાસ-કાણીસા.

सत्याग्रही के श्रावक.
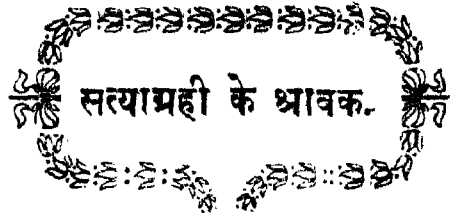
મહાત્મા ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહીઓ માટે જે પ્રતિજ્ઞાઓ બતાવી છે, તેજ પ્રતિજ્ઞા શ્રાવકો માટે પણ હોય છેજ, જેથી શ્રાવકને માટે મથાળાનો શબ્દ ભારે પડતો ગણી શકાશે નહિ.

આપણા પૂર્વાચાર્યોએ જે વ્રત નિયમોની યોજના કરી છે, તેનેજ આધારે મ૦ ગાંધીજી અસહકારની લડાઈ ચલાવે છે. એમ મારું માનવું છે. આધાર માટે હું નીચેની હકીકત સરખામણી સાથે રજુ કરું છું.

(૧) શ્રાવકનું પહેલું વ્રત અહિંસા છે.

(૧) અસહકારની પહેલી પ્રતિજ્ઞા અહિંસા છે.

(૨) શ્રાવકો બીજું વ્રત સત્ય પાળે છે.

(૨) અસહકારની બીજી પ્રતિજ્ઞા સત્યાગ્રહી બતાવી છે કે એટલે સત્યનેજ ગ્રહણ કરવું.

(૩) શ્રાવકનું ત્રીજું વ્રત ચોરી ત્યાગ છે.

(૩) અસહકારીઓ ચોરીથી દૂર રહે છે.

(૪) શ્રાવકનું ચોથું વ્રત પરસ્ત્રી ત્યાગ છે.

(૪) ગાંધીજી સ્વરાજ મળતાં સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવા જણાવે છે.

(૫) શ્રાવકનું પાંચમું વ્રત પરિગ્રહ પરિમાણનું છે.

(૫) અસહકારીઓ ફેશન, મોહ, વધારાનો ખર્ચ, વિલાયતી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી હાથે કાંતી હાથે વણેલું કાપડ સાદી શીલાઈથી પહેરે છે.

(૬) શ્રાવકનું છઠ્ઠું વ્રત દિગ્વ્રત બતાવ્યું છે.

(૬) અસહકારીઓ જેલ જવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે.

(૭) શ્રાવકનું સાતમું વ્રત દેશવ્રત છે.

(૭) અસહકારનું સ્વરાજ એજ એકજ ધ્યેય છે. દરેક સ્વરાજ્યવાદીએ મરતાં સુધી પણ સ્વરાજ્ય લેવા લડવું જોઈએ.

(૮) શ્રાવકોનું આઠમું વ્રત દેશાવકાશિક છે.

(૮) ગાંધીજી દેશને માટે આત્મબળિદાન આપવાની જરૂર જણાય; તો તેમ કરવા સમજાવે છે.

(૯) શ્રાવકોનું નવમું વ્રત સામાયિક છે. ને સામાયિક એટલે દૃઢ મનોનિગ્રહ-ઇંદ્રિયદમન, અને આત્માપર દૃઢ નિશ્ચય તેજ છે.

(૯) ગાંધીજી દરેકને ઇંદ્રિયદમન, મનોનિગ્રહ અને શાંતિમય અસહકારનું પાલન કરી આત્માપર વિજય મેળવતાં શીખવાનું સમજાવી સત્યાગ્રહીઓને આત્મયુદ્ધના સૈનિકો તરીકે ઓળખાવે છે. એટલે આ લડત આત્માપર વિજય મેળવવાની છે એમ જણાવે છે.

(૧૦) શ્રાવકોનું દશમું વ્રત પ્રોષધોપવાસ છે. એટલે કે—આઠમ, ચૌદશ વિગેરે પર્વની તિથીઓમાં શક્તિ પ્રમાણે આહારનો ત્યાગ કરવો નહિ ને ધર્મધ્યાન કરવું.

(૧૦) અસહકારી રાષ્ટ્રસંવત્સરી અને જલીઆંવાલા બાગની પુણ્ય તિથીઓએ ઉપવાસ કરી ધંધાથી દૂર રહે છે.

(૧૧) શ્રાવકોનું અગીયારમું વ્રત દાન કરવું તે છે.

(૧૧) ગાંધીજી પોતાના સૈનિકોને પંચાવન કરોડ રૂપીયા જે પરદેશમાં કાપડને બદલે ચાલ્યા જાય છે, તે બચાવવા હાથે કાંતેલું, વણેલું, કાપડ પહેરવા પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે, ને તે ઉપરાંત રેંટીયા ખાદી કેળવણી, સ્વરાજ્ય ફાળો ઇત્યાદિમાં દ્રવ્યની મદદ આપવા જણાવે છે.

(૧૨) શ્રાવકોનું સમ્યક્ત્વ એ દરેક વ્રતની ભૂમિકા છે, કેમકે શ્રદ્ધા સિવાય એક વ્રતનું ફળ મેળવી શકાતું નથી.

(૧૨) આત્મ નિશ્ચય એજ સમ્યક્ત્વ. તે અસહકારની પહેલી પ્રતિજ્ઞાજ છે. અને તે સિવાય સ્વદેશી વ્રત લઇ શકાય નહિ. તેમજ દેશદેવ માટે જાનની કુરબાની પણ કરી શકાય નહિ.

(૧૩) શ્રાવકો મરણાંતે પણ દારૂ માંસ. જુગાર, ગણિકા, અને પરસ્ત્રી સેવન કરી શકતા નથી.

(૧૩) અસહકાર તેનો ત્યાગ કરવા મજબુર બનાવે છે. અને દારૂ તો શક્તા પીકેટીંગ કરે છે અને દારૂને માટે તો પોતે પીવો નહિ, તેમ બીજાને પણ પીવા દેવો નહિ અને એક જણને તે રસ્તેથી પાછો વાળવાનું મહદ પુણ્ય બતાવેલું છે.

(૧૪) શ્રાવકો જીતેંદ્રિય ગણાય છે.

(૧૪) અસહકારી પણ જીતેંદ્રિય ગણાય છે.

(૧૫) શ્રાવકો ઉત્તરગુણી જેવાં કે લજ્જા, દયા, પ્રસન્નતા, પરદોષ ઢાંકવા, પરોપકાર, સૌમ્ય દૃષ્ટિ, ગુણ ગ્રહણ, મિષ્ટવાદ, દીર્ઘ વિચાર, દાન, શીલ, કૃતજ્ઞતા, ધર્મજ્ઞતા, સંતોષ, સ્યાદ્વાદ ભાષણ, અભક્ષત્યાગ, છ કર્મમાં સાવધાન વિગેરે ધારણ કરી આદર્શ જીવન ગુજારે છે.

(૧૫) અસહકારીઓ પણ લજ્જા, દયા, પ્રસન્નતા, પરોપકાર, સરખો ભાગ એટલે કે-હિંદુ મુસલમાન ઐક્યતા સાધવી, દરેકને ભાઇ સમાન લેખવા, ગુણવાન બનવું, પરકાનું દુઃખ દૂર કરવા પ્રયાસ કરવો, સર્વ પ્રિય બનવું. શાંત મિજાજના બનવું, પર સેવામાં ધન્ય માનવું, શીલ પાળવું, પરમાત્મા પર વિશ્વાસ રાખવો. સંતોષી બની શુદ્ધ ભાષણ કરવું, દારૂ માંસાદિનો ત્યાગ, અને કાંતવા વણવામાં પ્રવીણ બની આદર્શ જીવન ગાળવા બનતું કરે છે.

(૧૬) શ્રાવકોને મુક્તિ મેળવનાર શ્રમણ માનીયે છીએ.

(૧૬) અસહકારી સ્વદેશના સિપાઇ છે. વળી દેશને માટે ફકીરી લીધેલી પણ ગણાય છે.

(૧૭) શ્રાવકો વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન એ તપને આદરે છે.

(૧૭) અસહકારી વિનયી હોય છે. અસહકારમાં સેવા એટલે વૈયાવૃત્ય ખાસ બતાવેલું છે, સ્વદેશ સેવાનાં પુસ્તકોનું વાંચન અને આત્મચિંતવન અસહકારમાં મુખ્ય છે.

શ્રાવકોનાં દરેક વ્રત, દરેક ક્રિયા, દરેક આચરણ એજ અસહકારીનાં વ્રત, નિયમ, આચરણ હોય છે.

શ્રાવક જો શાસ્ત્રયુક્ત ક્રિયાવાન હોય; તો તે

સત્યાગ્રહી છે. સત્યાગ્રહી જો ગાંધીજીના ફરમાન મુજબ ક્રિયાવાન હોય; તો તે શ્રાવક છે.

શ્રાવક એજ સત્યાગ્રહી છે, અને સત્યાગ્રહી એજ શ્રાવક છે. મહાવીર સ્વામીના ઉપદેશનોજ પ્રચાર કરવા પૂજ્ય ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહી જીવન કરી સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ કરેલો છે એમ આપણે કબુલ કરવુંજ પડશે.

મહાવીર સ્વામીના સમયમાં સ્વરાજ્ય હતું. જેથી તેમણે આત્મનિરીક્ષણદ્વારા મુક્તિના માર્ગનો ઉપદેશ કરેલો છે. ગાંધીજીએ હાલની પરતંત્રપણાની સાંકળ તોડવી તેનેજ મુક્તિ માની આત્મનિરીક્ષણદ્વારા સ્વરાજનો ઉપદેશ કરેલો છે.

ગાંધીજીએ સર્વ ધર્મનું મનન કરેલું છે તેમાં તેમને જૈન દર્શન વધારે પ્રિય લાગેલું હોવું જોઇએ કેમકે અસહકારીની દરેક પ્રતિજ્ઞા દરેક હિલચાલ. જૈન શાસ્ત્ર મુજબજ થયા કરે છે.

આપણા મહાપુરાણમાં શુદ્રોને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શ્રાવક બનાવવા કહેલું છે તેવીજ રીતે હાલ પણ ગાંધીજી સર્વને સમાન બનવા એટલે કે અન્યોન્ય પ્રીતિવાળા થવા સુચવે છે. (ભોજન માટે નહિ)

મારા સત્યાગ્રહી શ્રાવક ભાઇઓ અને બહેનો! (સત્યાગ્રહી અને શ્રાવક સરખીજ ક્રિયાવાળો છે જેથી આ સંબોધન લગાડયું છે)

ભરતખંડમાં ચારે તરફ સ્વરાજ, સ્વરાજની ધુમ પડી રહી છે તે વખતે શું તમો ઘોર નિદ્રામાં સુઇજ રહેશો. ગાંધીજી વાણીયા છે તેમની ખાનગી ખાતર ધર્મ અને દેશની ખાતર પણ આપણે આ લડાઇમાં જોડાવું જોઇએ.

અસહકારમાં જોડાવા માટે કંઇ મુનિ થઇ જવાતું નથી. કે—તમો અચકાવો છો.

અસહકારમાં જોડાવા પ્રથમ સંપૂર્ણ સ્વદેશી વ્રત લેવું જોઇએ એટલે કે પાસેના પરદેશી કાપડને બાળી દઇ હાથે કાંતેલું હાથે વણેલું કાપડ પહેરવું જોઇએ. દારૂનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, અહિંસા વ્રત લેવું જોઇએ, મુસલમાન અંત્યજો વિગેરેને ભ્રાતૃભાવથી ભાળવા જોઇએ અને ત્યાર બાદ વધારે ઉંચી પ્રતિજ્ઞાએ ચડવાનું છે.

આપણી જરૂરી બાતો આપણેજ પૂરી કરીશું તે દિવસે સ્વરાજ આપણા હાથમાં ઉભું રહેશે.

તમારાં ધર્મસ્થાનોની સુરક્ષિતા સારૂ પણ હાલની સરકાર સુધરવી જોઇએ. અને હિંદમાં જન્મ ધરેલા દરેક જણની ફરજ છે કે—પોતે અન્યોન્યથી સંપ કરી સ્વરાજ લેવા પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

મને લખતાં ખેદ થાય છે કે—

જે વખતે ચોમેરથી એક થવાની બુમ પડી રહી છે, જે વખતે હીંદુ-મુસલમાન બાહ્યાચારોથી જોડાવા લાગ્યા છે, જે વખતે મુસલમાનોએ હિંદુભાઇઓને માટે ગૌહિંસા અટકાવી છે, તે વખતે ડાહી અને શાણી ગણાતી, ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાન ગણાતી, શ્રાવક કોમમાં શ્વેતાંબર-દિગંબરના ટંટા ચાલુ રહ્યા છે, ભાઇઓ! તીર્થ એ આખા જૈનસમાજનાં ધર્મસ્થાન છે નહિ કે, શ્વેતાંબર કે દિગંબરના ?

તમારી ધાર્મિક બાબત કેવી છે, તે સરકાર શું જાણે ? સરકાર એક વખત તમારા પૈકી એકના લાભમાં ફેંસલો આપે તો બીજી વખત બીજાના લાભમાં ફેંસલો આપે. ફરી વળી પહેલાના લાભમાં આપે એમ તેનો અંત લાવતી નથી ને તમારા કરોડો રૂપીઆ બરબાદ થાય છે.

તમારો નિકાલ પંચદ્વારા લાવવા મી. વકીલ લ કહી કહી થાકી ગયા. બીજા નેતાઓ થાકવ, પણ તમારી કુંભકરણની નિંદ્રા ઉડતી નથી. ને તમો ધર્મને રસાતળ પહોંચાડવા ન માગતા હો તેમ કોરટથી છુટતાજ નથી. ?

બંધુઓ, જાગો ને તમો જુઓ, ગામડાંઓમાં તમારા નિરાધાર શ્રાવકો કેવા તળવળી રહ્યા છે તે નિહાળો. ને તેમને બચાવવા ખાતર તમારા ખાલી ઘમંડને બાજુ પર મુકી સમેતશિખરાદિની તકરારોનો નિકાલ પંચદ્વારા આણો.

ભાઇઓ, એમાં નિકાલ પણ શું આણવાનો છે. બંને જૈન છો—મહાવીર પિતાના પુત્રો છો ? તમો સેવા કરો ને તે પણ કરે તેમાં ભાઇ ભાઇમાં તકરાર શી. ! ખેદ છે કે આપણે મહાવીર પિતાને લજાવવા બેઠા છીએ. ?

તમારી ધાર્મિક બાબત કેવી છે તે સરકાર શું જાણે ?

સરકાર એક વખત તમારાં પૈકી એકના લાભમાં ફેંસલો આપે; તો બીજી વખત બીજાના લાભમાં ફેંસલો આપે, ફરી વળી પહેલાંના લાભમાં આપે એમ તેનો અંત આવતી નથી; ને તમારા કરોડો રૂપીયા બરબાદ થાય.

આપણે જ્યાં સુધી માંહોમાંહે લઢી મરશું; ત્યાં સુધી સરકાર પીલા દેખાકે પેઠ જાના માફક ઘુસીજવાની............ને તેમને કોર્ટ-દ્વારા લૂંટીખાવાની. આપણે જો એક થઈશું તો બાર નથી કે એવી સત્તર સલ્તનતો પણ આપણા ધર્મબળને રોકી શકે.

માટે આપણાં ધર્મ અને દેશનાં રક્ષણને માટે હાલના સંજોગોમાં અહિંસાત્મક અસહકાર એજ મુખ્ય રસ્તો છે. હે વ્હાલા જૈનબંધુઓ ! તમે માંહોમાંહેના દ્વેષનો ત્યાગ કરી હાલજ સ્વદેશીની પ્રતિજ્ઞા લ્યો; અને સાથે તમારા દરેક ટંટાને એટલેથીજ અટકાવો, તોજ તમોને શોભા છે. બાધઓ ! ઉઠો, ને દ્વેષનો ત્યાગ કરો. એજ તમારે માટે મુક્તિનો રસ્તો છે. ઓ મહાવીર પિતાના સુપુત્રો ! ઓ સત્યાગ્રહી શ્રાવકો ! હે ક્ષત્રીયવંશ ભૂષણો ! ઉઠીને જાગૃત થઇ ઐક્ય કરો; અને તમારાં તીર્થો બન્ને થઇ સંભાળો. બાધુ ! તેમાંજ તમારી, તમારા દેશની, તમારા ધર્મની શોભા છે.

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ

લી० હું છું, જૈન માત્રને ઐક્યતાની ધુંસરીએ જોડાયલા જોવાને ઉત્સુક—

મોહનલાલ મથુરદાસ શાહ–કાળીસા.

(ले०–वर्णी दीपचंदजी परवार नरसिंहपुरनिवासी–दाहोद।)

कार्तिक बदी १४ (गुज० आश्विन बदी १४) की रात्रिको पिछले पहरमें जबकि अनुमान ४ बजेथे कि जैनमंदिरका सेवक ब्राह्मण एकाएक जाग पड़ा और जल्दीसे उठकर हाथमुंह धोते २ चिंतातुर होकर अपने आप कहने लगा, कि बड़ी भूल हुई न जाने वैरिन नींद क्यों इतनी प्रबलतासे आगई कि सबेरा ही होगया, पंचलोगोंने कहाथा कि उठकर जल्दी मंदिर उघाड़ना, दीवा आदि लगाकर सब जैनी भाईयोंके यहां टेड़ा भी कर देना, सो लोग क्या कहेंगे? प्रथम तो मैं नया आदमी हूं सो लोगोंके घर भी बराबर नहीं जानता हूं, बड़ी कठिनाईसे तो कल परसों दो दिनमें लाडूके लिये उघरानी की है फिर ऊपरसे देरी हो गई, पुराना सेवक सोमेश्वरको तो सब बातकी माहीति होगई थी इत्यादि। कहते २ बाहर निकला तो पाठशालाकी घड़ीने टन टन टन टन ४ टकोरे दिये, बस इसे कुछ शांति मिली, अभी चार बजे हैं ठीक हुआ। शीघ्र ही उसने मंदिर उघाड़कर दीवा लगाये, झाडू लगाई, बिछात बिछाई, और चंपालाल (मंदिरका सदैवां सेवक पुजारी) को जगाता हुवा, सबके यहां जाजाकर " चालो हंगरा भाई निर्वाणनु लाडू चढ़े छे, वेहला पधारो साहब " की आवाज देता हुवा फिरने लगा। उसकी आवाजको सुनते ही सचिन्त्य

सोये हुवे जैन नरनारी शीघ्रतासे उठकर पानी गर्म करके नहानेमें, कपड़े सम्हालनेमें और बालक बालिकाओंको सजानेमें लग गये, परंतु यात्राके श्रमके कारण थके हुवे टेकचंद तो खुर्राटे लेकर सोते ही रहे, तब उनकी स्त्रीने उठकर पानी गरम करके नहा लिया, और बालकोंको भी नहला दिया, तब धीरे धीरे अपने पति देवके पग स्पर्श कर मधुर स्वरसे बोली, मिट्टनके दद्दा ये मिट्टनके दद्दा (पिता) उठो देखो तो बामन कबको बुला गयो है, मंदिरकी झालर सोई बज गई है, सवेरोई तो हो गयो, सुनत हो, पानी गरम हो गयो है सो सपरलो" इस प्रकार स्त्रीका मधुरालाप सुनकर टेकचंद भी णमो अर्हताणं, णमो सिद्धाणं, णमो आयरियाणं, णमो उवज्झायाणं, णमो लोयेसव्वसाहूणं, पंचपरमेष्ठीभ्यो नमः हे आत्मन संसारमें अर्हत सिद्ध साधु और केवली प्रणीत धर्म ही मंगल स्वरूप, लोकोत्तम और शरणाधार है। तू निरंतर इनका शरण ग्रहणकर और सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र रूप मोक्ष मार्गमें अपनी प्रवृत्ति कर। चौवीस तीर्थंकरोंकी जय, महावीर भगवानकी जय, श्री गौतमस्वामीकी जय, इत्यादि उच्चारण करते हुवे उठे और जल्दी स्नानकर शुद्ध (स्वदेशी हाथकी बनी कती खादीके धुले और बिना किसीके स्पर्श किये हुवे) वस्त्र पहिरकर नीचे लिखा पद हुवा बोलते हुवे मंदिरकी ओर चल दिये।

धन्य शुभ घड़ी आज भाई।
गौतम केवलज्ञान लह्यो, अरु वीर मोक्ष पाई।टेक।
लोकमें दीपावलि आई।
पुण्यवान पावापुरि आवें, हम जिनगृह आई॥ धन्य
मुदित हो अष्ट द्रव्य लाई।
सुरनर मिल सब करें महोत्सव लाडू चढ़वाई॥ धन्य
फेर जिन गुरुस्तुति गाई।
सुन उपदेश धर्मव्रत लेकर जन्म सफल भाई॥ धन्य
धर्म जिन महिमा जग छाई।
जाकर 'दीप' कहे सुरनर सुख अंत मोक्ष जाई॥ धन्य

इनकी पत्नी भी घरका ताला लगाकर ज्योंही बच्चोंको लेकर निकली कि साम्हनेसे बहुत देवियां वस्त्राभूषणोंसे सुसज्जित गाती हुई आरही थीं, उन्हें देखकर यह भी उनमें मिलकर गाती हुई जिनमंदिरमें पहुंची। अहा कैसा सुहावना भजन ये स्त्रियां एक स्वरसे गाती थीं।

भजन।

जयवीर जिनेश जयवीर जिनेश, सुविध उद्धारके सिद्ध भये।टेक। पावापुर माहीं, पावापुर माहीं अघाति करम हन मोक्ष भये॥ अरु एक समयमें अरु एक समयमें सुलोक शिखर थिर होय गये॥१॥ धन वीर जिनेश जयवीर नख केश बिना तन् नख केश बिना तन, परमाणू उड़ जात भये॥ नख केश मिलातन नख केश मिलातन रच तब अग्निकुमार नये।२। जय वीरजिनेश० सुर मुकुटमणीसे सुर मुकुटमणीसे, सु प्रकट अनल तन भस्म भये॥ तब सुरनर मिल सब तब सुर मिल सब, भस्मी शीस चढ़ाय नये॥३॥ जय वीर जिनेश० जय० वदि कातिकमावस वदि कातिकमावस, प्रात समय शिव वीर गये॥ अरु ताहि समय गुरू अरु ताहि समय गुरु, गौतम केवल ज्ञान लये॥४॥ जय वीर जिनेश० या विधि दो उत्सव, या विधि दो उत्सव, साथहि सुरनर करत भये।

तब हीसे दिवाळी तब ही से दिवाळी दीप जगत परचार किये ॥५॥ जय वीर जिनेश जय०

इस प्रकार स्व स्व आश्रमोंसे निकलकर हुल्लास सहित जिनगुण गान करते हुवे सर्व नरनारी प्रथम ही जूने मंदिरमें पश्चात् नये मंदिरमें इकत्रित हुवे ऐसे ज्ञान पड़ते थे मानो कि साक्षात् ही भगवान वर्द्धमान् स्वामीका तथा गौतम स्वामीका, निर्वाण और ज्ञानकल्याणक हो रहा है, वहां निर्ग्रन्थ आचार्यों (मुनियों) और पशुओंके अतिरिक्त इस प्रकारकी सभावोंके देव देवियां, श्रावक श्राविकायें ही इन वर्तमान नरनारियोंके रूपमें उपस्थित हुवे हों, उक्त दोनों मंदिरोंमें बहुत ही भीड़ हो रही थी और सर्व नरनारी परस्पर बड़े प्रेमभावसे एक दूसरेको अवगाह देते हुवे बैठे थे सो प्रथम ही अभिषेक पूजन हुवा और फिर सबने अति हर्षित होकर एक स्वरसे " जय " कहते हुवे लाडू चढ़ाया, और उसी समय जूने मंदिरमें पाठशालीय हीरा पत्नोंने शांति सह महावीराष्टक एक मधुर उच्च और गंभीर स्वरमें गाया और नये मंदिरमें पंडित भुवनेन्द्रजी "विश्व" अध्यापक जै०पा०ने स्व रचित महावीराष्टक अपने शिष्यों सहित बड़े ही चित्ताकर्षक स्वरसे पढ़ा। और दोनों मंदिरोंमें इसी समय मैंने प्रथम ही श्री महावीर स्वामीके निर्वाण और गौतम स्वामीके ज्ञान महोत्सवकी बात कहकर संक्षिप्त परिचय "दिवाळी पर्व" का कराया, यहांके मंदिरों पर नये वर्षके दिनको शामके समय ध्वजा चढ़ती थी सो सबेरेके पहर पूजनोत्सव करके चढ़ानेको कहा, जो सबने स्वीकार किया और वैसा ही किया भी। पश्चात् अहिंसा धर्मकी महिमा कहते हुवे जनताको खादी (शुद्ध) पहिरनेके लिये उपदेश किया, पश्चात् सब लोग शांति विसर्जन करके स्व स्व गृह गये।

जाते२ टेकचंदजीकी दृष्टि जयचन्दजीपर पड़ी सो बड़े प्रमोदसे अहहा यह अचानक मिलाप, धन्य भाग, नये वर्षमें पुराना मित्र लाभ, चलो भाई सा० डेरा पर पधारो।

जयचंद–जय श्री महावीर प्रभुकी, जय श्री गौतमस्वामीकी, जय भारत भारतीकी, निःसंदेह भाई यह अचिन्त्य लाभ हुवा है! चलो आप, कहां ठहरे हो?

टेक०–इसी जैन धर्मशालामें, घरके लोग भी हैं। आप तो अकेले ही हैं ना?

जय०–हां एकला ही हूं। चलो भाभीजी व बच्चोंसे भी मिल लूंगा। कहो यात्रा तो सानन्द हुई?

टेक०–धर्मप्रसादसे सानन्द हुई, पर आपके साथ कुछ और ही बात होती है (वस्त्र खादीके देखकर) क्या जैचंदभाई, यह गांधीकी आंधी तुम्हारे ऊपर भी चल पड़ी? भला कहो हम लोगोंको इन स्वदेशी विदेशीके झगड़ोंमें क्यों पड़ना चाहिये? अपना धंधा करना, और स्वदेशी विदेशी सुती ऊनी रेशमी जो वस्त्र मिले सो विना भिन्नभावके पहिनकर शेषकालमें धर्माराधन करना, सो इन झगड़ोंमें पड़ जावें तो फिर धर्मध्यान कब करें? और अपनेको कुछ विदेशोंसे द्वेष थोड़े ही करना है! भला कहो जब उनका व्यापार बंद हो जावेगा, तो वे भूखों न मरेंगे? क्या इसका पाप गांधी व उनके साथियोंको न

लगेगा ! अहिंसाकी दुहाई देकर संसारको ठगना यह क्या धर्म है ? श्रीमानोंकी गृहदेवियां रहंटा काते और खादी पहिरें तब गरीब अमीरमें अंतर ही क्या रह जायगा ? आजकल जहां देखो वहां चाहे घर हो या मंदिर या बाजार या वन चरखा, रहंटा, खादी बस यही चर्चा रह गई है। और तत्व चर्चा चार अनुयोगोंकी वार्ता तो गई आई। जो देखो खादी २। अभी देखो ना सुनते थे, यहां कोई दीपचंद वर्णी चार माहसे ठहरे हैं उनने भी खादीका भाषण मंदिरमें किया है। यह भी सुना है कि वे तो खादी पहिरते ही हैं। पर खादीकी गादी पर ही बैठकर खादीके वेष्टनमें बंधे हुवे ग्रन्थोंको बांचते हैं। मिलके, रेशमी, विदेशी वस्त्रोंसे उनको कैसा द्वेष है ! भला त्यागी व्रती जनोंको इतना राग द्वेष क्यों ? मंदिर तो भाई उपकरणोंसे ही शोभा देता है? उपयोग लगता है। गांधीको तो सर्कारसे द्वेष होगया है सो वे सबको भड़काते हैं ! सो यदि मूर्ख नीच उनका कहना माने तो ठीक है पर तुम्हारे जैसे बुद्धिमान भी फंस गये। तब क्या कहें ?

जय०—भाई सा० ठीक है और कुछ कहना हो तो कह लो ! या मैं कहूं ?

टेक०—(बीचमें) यही धर्मशाला है, अरे मिट्ठन जैचंद कक्का आगये, दरी बिछा (बच्चेने दरी बिछाकर) जैचंदजीके पग छुवे, प्रणाम किया, मुछाने प्रणाम किया, बच्चोंकी मांने भी अभिवंदन किया। जैचंदने भी यथायोग्य चिरंजीव रहो, श्रीमंत होवो, धीमंत होवो, खूब फूलो फलो आदि कह आशीर्वाद दिया और फिर संवाद शुरू हुवा) हां जैचंदभाई आप कहो ! क्या मेरा कहना अनुचित है? (बीचमें फिर चौकेमेंसे आवाज आई, लालाजी रसोई तैयार है सो जीमकर पीछे बैठो तो मैं भी सुनूंगी। सबने कहा ठीक २। बस सब भोजनसे निश्चित होकर पुनः सावधान होकर बैठे और संवाद होने लगा।

जय०—भावीजी आवो तुम भी सुनो, हमारा धर्म अहिंसा है। हम लोग पानीमें रहनेवाले त्रस जीवोंकी रक्षार्थ उसे छानकर काममें लेते हैं, जीवानी यथा स्थान पहुंचाते हैं। मर्यादासे अधिक दिनका पीसा आटा मसाला आदि इन्हीं सूक्ष्म जीवोंकी रक्षार्थ नहीं खाते हैं। क्योंकि प्रत्येक कच्चे पक्के सीधे सामानमें सूक्ष्म अदृश्य जीव पड़ जाते हैं। चलित रस होजाते हैं, विदल भी नहीं खाते, स्थावर की भी यथा संभव रक्षार्थ, साधारण वनस्पतियां (कंद मूलादि) नहीं खाते हैं। यह तो मानते हो ?

टेक०—जी हां, सब ही ठीक है।

जय०—अच्छा, यह भी मानते होकि स्थावरोंकी हिंसामें अधिक पाप है और त्रसमें भी दोसे तीन, तीनसे चार, चारसे पांच इन्द्रीके मारनेमें अधिक पाप है। असैनीसे सैनीको, सैनीमें भी पशुसे मनुष्यको, मनुष्योंमें भी व्रती संयमी आदिको मारनेमें उत्तरोत्तर अधिक पाप है ?

टेक०—जी हां यह भी ठीक है ! सत्य है।

जय०—अच्छा हिंसा करना और अनुमोदना करनेमें भी समान पाप होता है सो मानते हो ?

टेक०—निःसन्देह।

जय०—यदि कोई मनुष्य निरन्तर सैनी पंचेन्द्री प्राणियोंमें हिंसा कृत कारित अनुमोद-

नाश करता रहे और वह पूजा करे यात्रा करे दान करे तो क्या वह धर्मात्मा कहा सक्ता है !

टेक०—कभी नहीं, उसका दान पूजा स्वाध्याय यात्रादि गजस्नानवत हैं उसे धर्मात्मा कौन कह सक्ता है ?

जय०—ठीक २ अब सुनो, ऊन तो प्रत्यक्ष निर्दयतासे बनता है कि जब शीतकालमें भेड़ आदि जानवरोंकी रक्षार्थ उनको प्रकृतिदत्त बाल निकलते हैं, तब निर्दयी लोग उनके बाल काट लेते हैं उससे बंटकर वस्त्र बनाते हैं, वे जानवर घोर शीतकी वेदना सहते हैं। और फिर भी ऊनमें कीड़े लग जाते हैं। वह तो निषिद्धच ही है। अब चलिये रेशम व कोसाको देखिये-उसमें चौइन्द्री स्थूल प्राणी जीते पानीमें उबाले जाते हैं। १ शेर रेशमके लिये अनुमान २००० कीड़ोंका घात होता है। सो प्रत्यक्ष जीवोंका कलेवर है ?

टेक०—यदि ऐसा है तो शास्त्रोंमें रेशमका व्यवहार क्यों नहीं निषेधा ? बड़े बड़े तेरापंथी शुद्धाम्नाइयोंके मंदिरोंमें घनो रेशम व्यवहृत होता है।

जय०—भाई, शास्त्रोंमें तो यों निषेध नहीं है कि पहिले कभी वृक्षोंसे भी रेशम बनता होगा, जैसे सन् वगैरःसे अब भी रेशम समान वस्त्र बनते हैं। सेमलके भुवेके वस्त्र मखमल जैसे नरम और नितान्त चिकने बनते हैं। रही तेरापंथी शुद्धाम्नायियों आदिकी बात सो उनकी दृष्टि अभीतक उस ओर नहीं गई होगी। परन्तु अब क्या तुम जानते हो ? कि वे परीक्षा प्रधानी पुरुष अब भी इसे काममें लेंगे ? कभी नहीं, तुरन्त निकाल कर बाहिर करेंगे।

टेक०—ऊन और रेशमकी बात तो मानी और मैं तो आजसे कभी भी रेशम नहीं पहिरूंगा। आपकी भावीकी और बच्चोंकी बात वे जानें।

जय०—(भावीसे) क्यों भावी क्या इच्छा है ?

भावी—लालाजी—हमारी (स्त्रियोंकी) इच्छा ही क्या है? हम तो आप लोगोंके आधीन हैं, पर ये हमारे रुपयोंके वस्त्र रखे हैं सो इनका क्या होगा?

जय०—ठीक है ठीक है सुनो। किसी रोगी नरने बहुतसा अपथ्य भोजन पथ्य जानकर इकट्ठा कर रखा है और वह उसे निर्भ्रांत हुवा खाता है। उससे उसका रोग नहीं घटता है सो किसी चतुर वैद्यने ठीक जांचकर उसे भी जंचा दिया कि यह कुपथ्य भोजन है और उसने ही मानलिया तबवह उस संग्रहीत भोज्य वस्तुको क्या करे ? खाता जाय, या और कोईको खिला देवे ? या निर्जन्तुस्थानमें खाड़ा खोदकर गाड़ देवे ?

भावीजी—अपने भाईसे पूछो, हम तो तैयार हैं। कोई निरंतर आठों पहर तो हम रेशम पहिनतीं ही नहीं है। कभी तिथि पावन आई तब लोकलाजके डरसे पहिरती हैं सो यदि आप लोगका दृष्टिविष दूर होजावे तो, हम को क्या ? माना कि हम मूर्ख हैं परन्तु वस्त्र लाने और पहिराने वाले तो आप हैं। जो खिलावो व पहिनावो, वह मोटा पटला कैसा भी होवे, हमको खा पहिरकर दिन बिताना और बच्चे पालना है।

जय०—अहा धन्य भारत, निःसन्देह तू इन्हीं सती साध्वी नारियोंके ही आधार जीता है। भावीजी सत्य है।

टेक०—चलो रहने दो इन चिकनी चुपड़ी बातोंको, ऊपरसे क्यों बुरे बने ! अंतरंगकी श्रीजी जाने। हठ करके तो तुम्हीं मंगाती हो।

भाभी-तुम्हारी समझमें ऐसा ही होगा, परन्तु क्या करें ? हम मंगानेको लाचार किये जाती हैं। यदि हम सीधी साधी रहें तो तुम बाजार घूमो क्योंकि तुमको चाहिये चटक मटक नखराबाजी ! सो तुम्हें उस कुमार्गसे रक्षा करनेके लिये हमको सब करना कर्तव्य है।

टेक०—पर जिनके पति नहीं अथवा जिनके पति खादी चाल चाहते हैं वे क्यों हठकर चटक मटक बनाती हैं। रेशम जरी विदेशी महीन वस्त्र मंगाती हैं ?

भाभी—ऐसी बहुत कम हैं और जो हैं सो अशिक्षित हैं। इसके सिवाय क्या काबुलमें कोई गधा भी नहीं होता है ? हम सच कहती हैं कि यदि पुरुष वर्गकी दृष्टिका विष दूर हो जावे, वे स्वदार संतोष व्रतको धारण कर लेवें और स्वयम् दृढ़ प्रतिज्ञ हो जावें, कि हम केवल खादी ही पहिनेंगे, घरवालोंको पहिरावेंगे, और हठकर विदेशी वस्त्रादि पहिरनेवालोंके साथ (इससे अभिप्राय अपने घरवालों व आश्रितजनोंसे है) कोई सम्बन्ध न रखेंगे, उनका बनाया हुवा भोजन भी नहीं करेंगे, इत्यादि तो फिर ऐसी कौन पाषाणहृदया भारतीय नारी होगी जो पतिका असहयोग सहन कर सके ? उन सती साध्वी देवियोंको निश्चयसे वही नीति अनुसरण करना पड़ेगी, जो कि उनके पतिकी होगी। जब जब भारतीय देवियोंने पतिके साथ वनमें रहना उन स्वर्गतुल्य महलोंसे कहीं अधिक सुखकारी समझा है, तब क्या थोड़ीसी खादी पहिरनेके लिये वे पतिपरायणा कभी विमुख होकर उन्हें अपने पतियोंको दुःखी कर सक्ती हैं? क्या उनसे सहयोग छोड़ सक्ती हैं ? उनकी आज्ञा और प्रतिज्ञाका भंगकर सक्ती हैं ? कभी नहीं २। क्यों सीता, द्रौपदि, अंजना, सुलोचनादि प्राचीन भारतभूषण रमणियों और आधुनिक आदर्श कस्तूरबा गांधी, देवी सरला चौधरानी, धर्मपत्नी दास और नेहरू, सुशीला, जैन महिलारत्न मगनबाई, पंडिता चंदाबाई आदिको आप नहीं देख रहे हैं ?

टेक०—सुना जैचंदजी, आपकी भावी कुछ भाषण करनेमें कम नहीं हैं देखो कैसा लेकचर दे डाला। परन्तु " परोपदेश कुशल बहुतेरे जो आचरहिं ते नर न घनेरे" वाली बात है।

जयचंद बोलनेवाले थे कि उनकी भावी बोल उठी।

भावाजी—लालाजी सुनते हो (जैचंद चौकन्ने होकर हां, क्या कहो क्या—आपके भाई आज्ञा देते हैं कि मैं खादी पहिरूं रेंहटा चलाऊं ?

जयचंद (टेकचन्दकी ओर देखकर) कहो सिंघईजी क्या इच्छा है ?

टेक०—भाई, इच्छामें तो क्या रखा है ! इसमें मुझे उल्टा लाभ ही है क्योंकि यही सूत कातेंगी और उसे बुनवाकर पहिरेंगी, बच्चोंको भी पहिरायंगी, सो मेरा तो थैलीका मुंह भी न खुलेगा। दरवर्ष सैकड़ों रुपयोंका लाभ (बचत) होगा। परन्तु आशंका नहीं है कि लोग क्या कहेंगे ? क्योंकि अपना घराना तो प्रसिद्ध है। सो छोटे बड़ेका कुछ भी अंतर नहीं रहेगा।

जय०—यह भ्रांति छोड़ दो। अब संसार प्रका-

र्शमें आया है, झूठा आडंबरका समय नहीं रहा है किन्तु आज तो सच्चे बाल और सच्चे धर्म कर्म वीरोंका आदर होता है, आडंबरी मूर्ख, निर्लज्ज, दया और विवेकहीन समझे जाते हैं। गत वर्ष **महात्मा गांधी** कांग्रेस पंडालमें और कई हजार जनताने बीचमें **केवल लंगोटी सी लगाये फिरते थे,** तोभी लोग उन्हें देवता ही जान पूजते थे। १००००) कमानेवाले देशबंधु **दास,** राज्यभोग करनेवाले पंडित **नेहरू** आदि हजारों लोग आज खादीके आदि हो रहे हैं। सो क्या उनके जितना द्रव्य और मान आपको प्राप्त है? (बुरा न मानना) आपकी थोड़ेसे स्वार्थी ही प्रशंसा करते हैं और सर्वसाधारण आपको देशद्रोही ही समझते हैं, यहां तक धर्म २ जो आप कहते हैं उसके परम शत्रु ही मानते हैं। कई कारणोंसे वे आपके मुंह जी हां, हां जी करते हैं परन्तु हमारे जैसे (यदि हमको हितैषी मित्र मानते हो) तो कुछ कहनेसे चूकते भी नहीं है।

टेक०–सो कैसे? हम लोग ही करोड़ों विदेशी लोगोंकी पालना कर रहे हैं? क्या यह धर्म नहीं है?

जय०–जी हां, घरवालोंको जो भूखा मरते देखते रहे और उसे दया भी न खावे। परन्तु अपार हिंसाके करनेवाले मांसमदिरा सेवी विदेशी लोगोंको उनके द्वारा हिंसासे तैयार किये हुवे वस्त्रादि खरीदकर धनी बनाना और उत्तरोत्तर हिंसाकी परम्परा बढ़ाना सो इसके बराबर और कौन धर्म हो सक्ता है? सो आप ही जाने।

टेक०–भाई कपड़ा लाये और घर धो लिया उसमें फिर क्या रह गया?

जय०–ठीक है शूद्रको नहलाकर तिलक लगा दिया, माला हाथमें देदी, पोथी बगलमें दबादी और सणिया वस्त्र धुलाहुवा पहिरा दिया, तब वह ब्राह्मण हो गया। क्या अच्छी युक्ति है? यदि गधा घोड़ा बन जाय, और वेश्याएं पतिव्रता हो जावें तो आपकी बात भी सहस्त्रबार सत्य है।

टेक०–यह तो सब रामपंवारा हुवा, परन्तु **विदेशी वस्त्रों वा मिलोंमें क्या हिंसा है?** सो न बताया।

जय०–क्या आप कभी किसी मिलको देखने नहीं गये हैं?

टेक०–गया तो हूं! परंतु सूक्ष्म विचार नहीं किया है। आप बताइये।

जय०–ठीक है सुनिये। मिलोंमें कितना ईंधन जलता है? क्या वह सब शोधकर जलाया जाता है। जितना **पानी** खर्च होता है सो क्या विधि युक्त छानकर लगाया जाता है? क्या इस ईंधन पानीमें रहनेवाले अनन्तानंत त्रस जीवोंकी रक्षाका विचार भी कभी मिलवालेकर सक्ते हैं? इसके पंच स्थावरोंकी तो कुछ कहना ही क्या है? जहां मूसलकी चोरी होती है वहां क्या सुईकी चोरी असंभव है? अब और ऊपर चलिये तो देखिये, कि गौरक्षक उपदेशक सैयद हैदरअली देहली दर्वाजा फूलपुरा–अहमदाबाद जैनमित्र अंक १ वर्ष २४ क्या लिखते हैं? कि प्रति वर्ष एक करोड़ जीवोंको अभयदान दो। अर्थात् **"हाथके कते सूतकी हाथसे बुनी हुई खादी पहिरो"**

क्योंकि केवल **अहमदाबाद शहरकी ६१ मिलोंमें ७०७९४ मन अंग्रेजी चर्बी खर्च होती है**, तो भारतकी सम्पूर्ण मिलोंमें और विदेशोंसे आनेवाले **६० करोड़ रुपयाके कपड़ोंको** तैयार करनेवाली मिलोंमें कितनी चर्बी खर्च होती होगी ? यह चर्बी गाय भैंस, बैल आदि तरुण हृष्टपुष्ट जानवरोंको मारकर निकाली जाती है। इसके अतिरिक्त **फेन्सी कपड़ोंमें कलप व पालिस अंडोंके रससे दी जाती है**। कितने फेन्सी टोपी आदि वस्त्रोंमें जानवरोंके **परोंको** नोंचकर लगाये जाते हैं। तथा **चमड़ा** भी लगाया जाता है ॥ कई विदेशी वस्त्र चर्म मिश्रित बनते हैं। **रंगोंमें लोही** आदिका क्षार दिया जाता है। फिर इन मिलोंमें काम करनेवाले कितनेक भारतीय तथा सर्व विदेशी लोग मांस मदिराका सेवन करते हैं ! तथा मिल मालिकोंकी मोटरें दौड़ती हैं। इससे बेचारे सर्व साधारण मनुष्य तो करोड़ों दरिद्र हो जाते हैं और कुछेक लोग सम्पत्तिशाली हो जाते हैं और तब वे मनमाने अत्याचार कर सक्ते हैं। इन मिलोंसे सर्कारको भी खासी आय है। अब तुम समझो कि मिलोंके वस्त्रोंमें क्या दोष हैं ? क्या इतना जानकर भी फिर वे ही विदेशी वस्त्र पहिरकर जैनीपना कायम रह सक्ता है ? जिन वस्त्रोंके पहिरनेमें अनन्तानन्त पंचेन्द्री जीवोंकी हिंसा करानी पड़े और उस होती हुई हिंसाका अनुमोदन करना पड़े, क्या वे वस्त्र पवित्र हो सक्ते हैं ? क्या उनको पहिरकर श्री जिनेन्द्रदेवकी पवित्र पूजाभिषेक, स्वाध्याय, सामायिक, संयमी सज्जनोंको भोजनादि दान कार्य हो सक्ता है ? और क्या आप स्वयं देवे (अंतरायके कारण) वस्त्र पहिरकर भोजनकर सक्ता है ? यदि करता है तो जिस पुरुषके हृदयमें दयाका अंकुर नहीं वह मनुष्य कैसे जैनी कहा सक्ता है ? भाई आज श्री **श्रीमहावीर स्वामीका पवित्र निर्वाणका** और गौतम स्वामीके ज्ञान कल्याणकका पवित्र दिन है, नया वर्ष भी प्रारम्भ होता है इस लिये हम अपने छोटे भाईको **नये वर्षकी नई भेंट** देकर तथा कृतकारित अनुमोदनासे होनेवाले मिलोंके द्वारा पापोंके त्यागका प्रत्याख्यान करो, गत कालोंका प्रतिक्रमण आलोचना करो। तात्पर्य—शुद्ध स्वदेशी वस्तुएं खाने और पहिरने (वस्त्रों) का यावज्जीव नियम करो।

टेक०—बस भैया जयचंद बहुत हुवा, मैं नहीं जानता था कि इन सूती मिलोंके वस्त्रोंमें भी इतनी हिंसा होती है। अच्छा **इसी समय से मेरे सब विदेशी और मिलोंके भी वस्त्रोंका त्याग है। मैं हाथसे कते सूतके हाथ ही के बुने वस्त्र पहिरूंगा**। और यदि मुझियाकी बहू शुद्ध खादीके वस्त्र पहिनकर ही भोजन बनायगी व परोसेगी तब ही जीमूंगा अन्यथा स्वयं पाकी बनूंगा। परन्तु बाहरके लिये छुट्टी है। क्योंकि घरके सिवाय अन्य किसी पर अपना अधिकार नहीं है।

जय०—शाबाश धन्य है। बड़ोंकी बड़ाई यही है ? (दूसरी ओर देख कर। क्यों भाबीजी ?

भाबीजी—अब हमसे पूछना ही क्या है ? हमारा भी तो नियम होगया है। मेरी ओरसे ही

आपके भाईने कह दिया है। क्या खादीमें मलमल व रेशमकी गांठ जुड़ती है ? काशा० इसमें केवल इनका दबाव नहीं है। मैं भी खादी पहिरना अपना धर्म समझती हूं, परंतु कहनेसे डरती थी आपने आज महदुपकार किया है। हमको तो **नये वर्षका नया लाभ मिला**। यदि आपके कुलकी उच्चता कम न होती होवे तो, मुझे रहँटा कातनेकी भी आज्ञा दिलाइये। इसमें दो लाभ हैं—समयका सदुपयोग होगा, द्रव्य भी बचेगा और अपना उपयोग नहीं बिगड़ने पावेगा। अन्य बहिन बेटियां भी अनुकरण करेंगी।

जय०—वाह धन्य है तुम तो एक पग आगे बढ़ गईं। (मिट्ठनकी ओर देखकर) क्यों बेटा ?

मिट्ठन—कका, हम खादी पहिरकर स्कूल जाते हैं, तो माष्टर साहेब मारते हैं। १ महिने पहिले दो लड़कोंकी टोपी फाड़ डाली और बहुत मारा। उनके बापोंने इन्स्पेक्टर सा० को लिखा, डायरेक्टरको भी लिखा परन्तु सुनाई ही नहीं हुई, तब हम कैसे खादी पहिरें ?

जय०—बेटा ठीक है, घरपर खादी पहिराकरो और स्कूलमें जैसा तुम्हारा निर्वाह होवे वैसा करो ? इसी लिये तो राष्ट्रीय शालाओंकी आवश्यकता है। सो बहुत जगह तो चालू हुई भी हैं। शेष स्थानोंमें भी क्रमशः हो जावेंगी। क्या करें ? अभी असहयोग कार्यक्रमके विरोधी कुछ सर्कारी नौकर, कुछ जमीदार और कुछ मालदार मिल मालिक हैं। क्योंकि उनके वर्तमान स्वार्थका इसमें कुछ घात अवश्य है, उनको न तो अभी अपनी भावी सन्तानका न सर्वसाधारणके हानि लाभका और न धर्मकर्मका ही कुछ ध्यान है, सत्य है "अर्थी दोषं न पश्यति" वास्तवमें " मेरा पेट हाऊ अरु मैं नहीं दूंगा काऊ " वाली बात है। परन्तु चिंता नहीं। सदा सत्य ही की जय दुंदुभि बजती है, बेटा थोड़े दिन और कष्टसे निकाल लो फिर तुम विद्यापीठ अहमदाबाद, बनारस आदिमें अथवा शांति निकेतन बोलपुरमें अथवा कि स्याद्वाद विद्यालय, सिद्धान्त विद्यालय आदिमें चले जाना, वहां तुम स्वधर्मका यथेष्ट पालन कर सकोगे।

मिट्ठन—ठीक है कक्का और मुलियाको क्यों नहीं खादीके लिये कहा ?

जय०—बेटा वह जबतक तुम्हारे घरमें है। तबतक तुम उसे चाहो सो खिलावो व पहिरावो परन्तु विवाह होनेपर उसके सासरे वालोंका अधिकार है। तुम तो उनको खूब पढ़ावो, उत्तम शिक्षा देवो, सुशील बनावो।

मिट्ठन—नहीं कक्का, अपन उनको स्वदेशभक्तके घर ही व्याहेंगे।

जय०—बेटा ठीक है, परन्तु कर्मका फन्दा विचित्र है। अपने हाथकी बात नहीं है, हां कोशिश तो करना अपना काम है।

मिट्ठन—नहीं कक्का घर वर देखना अपना ही काम है। कुछ बिटियां थोड़े ही वरवर देखने जाती है।

जय०—ठीक है बेटा, अभी वह बात दूर है। ऐसा ही होगा, और तुम्हारे घर तो खादी ही पहिरेगी। क्यों बिटियां ठीक है ?

टेक०—भैया, तब तो मेरी बड़ी भूल थी निःस-

वेह वर्णी दीपचन्द्रजीका कहना सत्य है। और बाबा भागीरथजी वर्णीतो कदाचित् अपने जीवनमें केवल खादी ही पहिरते हैं। पंडित शिरोमणि गणेशप्रसादजी वर्णी भी अब खादी ही पहिरते हैं। अब मेरी आंखे खुलीं, मुलियाकी बहू खुशीसे रहंटा चलावे, सुना है कि बाईजी श्रीमती चिरौंजा सिंगेन सागर भी तो रहंटा कातती हैं, सरोजनी नाइडू, पंडितानी नेहरू आदि भी कातती हैं बस इसमें अब मुझे कोई लज्जा नहीं है जिसे जो कहना हो सो कहे। अब हम झूठे लोकके भयसे कभी भी हिंसाकी अनुमोदना नहीं करेंगे, जहांसे चेते वहीं सम्हालना। अब और कुछ आज्ञा है।

जय०—भाई, अब समय बहुत हुवा है मुझे बाजारमें कुछ काम है, सो क्षमा कीजिये, फिर मिलूंगा, जाता हूं।

भावोजी—लाला व्यालूको यहीं बनाती हूं।

टेक०—मैं भी चलता हूं क्योंकि भोजन तो खादी पहिरकर ही बनाया और खाया जायगा?

जय०—ओह तब तो आइये।

टेक०—मुलिया देखना हम जाते हैं जयचंद-जीको लेकर १ घंटेमें आवेंगे।

भावी—पर खादी तो पहिले ही भेजना, नहिं तो चूल्हा उपवासा रहेगा।

दोनों—(जाते जाते) ठीक है।

टेकचंदजी बाजारमें गये और दो खादीकी ज-नानी धोतियां, दो मर्दानी धोतियां, दो थान अकलफंडकी खादीके लाये, सो वो सुखाकर पहिरे तब व्यालू बनी, बाकी कपड़े सीनेको दिये, इतनेमें व्यालूका समय हुवा तो जैचंद भी आ गये। सब लोग खादी पहिने हुवे भोजन करते ऐसे जान पड़ते थे मानो साक्षात दया धर्मकी ध्वजा फहराने वाले अंगधारी प्रभावनांग ही हों।

इस समय हंसते हंसते भावीजी बोलीं, लाला **गांधीकी आंधी तो यहां भी चलगई।** शेष फिर कभी।

श्री वैशल्या देवी।
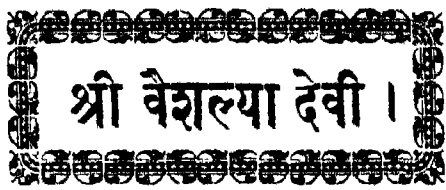
(जैनकथाके आधार पर।)

(ले०—कामताप्रसाद जैन, अलीगंज)

"निज स्वामियोंके कार्यमें समभाग जो लेतीं न वे।
अनुरागपूर्वक योग जो उसमें सदा देतीं न वे॥
तो फिर कहाती किस तरह अर्द्धाङ्गिनी सुकुमारियां।
तात्पर्य यह अनुरूप हीथी नरवरोंकी नारियां॥"

"ज्ञान और विज्ञानकी प्राचीन जन्मभूमि भारतके आधुनिक युगमें नारी जातिका तनिक भी मान नहीं है। स्त्री जातिके ऊपरसे यहांके लोगोंकी भक्ति और श्रद्धा उठ सी गई। पूज-नीय नारी जाति आज कलङ्कसे मलिन, पुरुष जातिकी अविश्वास भाजन बनी हुई है। जिस तरह वनवासिनी और आकाशमें विहार करने-वाली मैना इस आशंकासे कि—शायद अवसर पाकर वह उड़ जायगी, और उससे मनोरञ्जन-की सामिग्री नष्ट हो जायगी सदा लोहेके पींज-रेमें बन्द करके रक्खी जाती है, उसी प्रकार महिमाशालिनी भारतीय ललनाएं भी आजकल प्रकाश और वायुशून्य मकानोंमें बन्द करके

रक्खी जाती हैं, किन्तु प्राचीन भारतमें उनकी ऐसी अवस्था नहीं थी। उन दिनों उनका तिरस्कार और असम्मान करना तो एक ओर रहा, जब कभी किसी शत्रुकी स्त्री भी अज्ञान-वश यहांके पुरुषोंके सामने आ जाती थी तो वे उसके आगे अपनेको अपराधी सा दिखाते थे।.. पर आज भारतके समाजोंमें उनका स्थान बहुत ही नीचे है। न मालूम स्त्रियोंने ऐसा कौनसा पाप किया था कि जिससे उनका समस्त मान और प्रतिष्ठा जाती रही।"

गृहलक्ष्मी वर्ष ११ दशन ७

नहीं, नहीं कहना चाहिए कि भारतवासियोंके कौनसे पापाचारोंका यह फल था कि महिला समाजकी मान्यताको यहांके लोगोंने बालाए ताक रख दिया जिससे केवल भारतवर्षको ही नहीं बल्कि सारे संसारको आज असीम असातामई अशुभ परिणामोंकी पराकाष्टाका दिल दहलानेवाला दुःख-फल चखने पड़ रहा है। माना कि मध्यकालसे भारतवासी अपनेको भुला बैठे "सत्वेषु मैत्री" जैसे उच्च उद्देश्यसे विचलित हो गए। स्वार्थका भूत ऐसा सिर समाया कि न तनकी सुधबुध न मनकी खबर! फल वहीं दोकी लड़ाईमें तीसरेने लाभ उठाया। विदेशी आक्रमणोंके डरसे माताओंकी प्रतिष्ठा उस समय नजरोंसे उतर गई क्योंकि समाजका भारतीय ज्ञान ही हृदयमें प्रवेश नहीं कर पाता था। खैर गई सो गई अब राख रही-को। अब समय आया है कि हम अपनी प्राचीन धर्मनिष्ठाको पुनः जागृत करलें। समयने हमारी आंखें खोल दी हैं। भारतीय ललनाओंको इन योग्य बनादें कि वे अपने प्राचीन पद और सम्मान, सौजन्यता और धर्ममर्यादाको अपनानेमें आगा पीछा न करके जल्दी ही आगामी सन्ततिको निश्चल धर्मारूढ़ आर्य्य जातिकी गणनामें लाकर खड़ा कर दें।

प्राचीनकालमें अनेको भारतीय वीराङ्गनाओंने आशातीत आश्चर्यान्वित अलौकिक कार्य अपने धर्म बलसे कर करके दिखाए-जिनके सुकृत रत्नोंका यदि जगमगाता रत्न हार कोई चतुर मणिपा-रखी रच डाले तो सारा संसार एक दफे अवश्य ही उनको शांति सौरभसे समताभावकी हिलो-रोंमें डांवाडोल हो जाय। आओ आज पाठिकाओ! चालो श्री रघुवंश प्रदीप रामचंद्रजीके रामराज्य की कुछ सरस सुगंधका पान करलें जिससे हमारे दूषित वायु विकार हृदयसे दूर निकल भाग जावें और प्रत्येक पुरुषके हृदयमें भारतीय रमणीकी प्रतिष्ठा अपना अपना घर कर जाय, कलहपूर्ण संप्रति गृह वास्तविक शांति निकेतन बन जांय।

संसार दुःखसे व्याप्त है। धनी दरिद्री-राजा महाराजा-सेठ साहुकार-रोगी शोकी-स्त्रीपुरुष-पशुपक्षी सर्व चैतन्य पदार्थ इस कटु आघातसे मुक्त नहीं हैं। अशुभ परिणामोंका फल भी अशुभ ही निकलेगा। बबूल बोओगे तो कांटे ही लगेंगे फिर चाहे उसे स्वयं चक्रवर्तिने ही क्यों न बोया हो और दुग्ध मिष्ट क्षीरसे ही क्यों न सींचा हो पर लगेंगे उसमें कांटे ही और यदि महान् दरिद्रीने ही एक आम्रवृक्ष लगाया हो तो अवश्य ही वह स्वादिष्ट फल समय पर देगा। तात्पर्य यह कि सुख दुखरूपी

संसार है। और जिससे पलड़ोंमें स्वार्थमई दुःखका पलड़ा ही भारी है। अस्तु: चहुं ओर दुःखके मूल कारणकी अवहेलनाकर लोग नाना संकल्प विकल्पमें दिन व्यतीत करते हैं। पर यहां यह कैसा दृश्य है। आधि व्याधिका नाम निशान नहीं। सब पुलकित गात ही दीखती हैं। जिसके अभी महाघिनावन कोढ़से पीप झड़ रहा था जो महादुःखके तापसे विलख विलख चीत्कार कर रहा था वही इस शीशेमेंके पद प्रक्षालन पयसे हरामरा होगया–हंसने लगा। उसका वह कष्ट जाने कहां काफूर हो गया, सब क्रन्दन ही पलायमान हो गए! क्या यह भी कोई देवोपनीत अतिशय है या इन्द्रजाल है! अथवा पुन्य प्रकृतिका प्रत्यक्ष प्रभाव है। जी हां! श्री लक्षमणजीकी जीवनप्रदायक प्रणयनीके पाद प्रक्षालमें यही वरफ था! क्यों और कैसे? कार्य कारणके सिद्धान्त मानने जैसे! मीठा बोया मीठा पाया। उसने पूर्वभवमें श्री लक्षमण सहचरी पुण्यात्मा वैशल्यादेवीने यह निदान बांधकर दुर्धर तप किया कि श्री लक्षमणजी ही मेरे स्वामी हों। तप इतना महान् और विशाल किया गया कि यदि वह निदान न बांधती तो निर्वाणपदको प्राप्त हुई होती! धन्य है इस दुर्धर तपको! यह भारतीय ललनाएँ ही हैं जो जप तप यम नियममें संसारकी समस्त स्त्रियोंकी शिरोभूषण हैं। श्री वैशल्यादेवीने अपने चहुं ओर सबको सुखी बनाया, पर दुरस्थ देश लंकामें युद्ध हो रहाथा। श्री रामचन्द्रजी दुराचारी रावणको दण्ड देने गए थे। लक्षमणजी भी उनके साथ थे। युद्ध घमसान था। लक्षमणके शक्तिबाण लगा। बेहोश होते हुए। श्री वैशल्यादेवी उस रणमें भी पहुंची और अपने भावी पतिका दुःख दूर करती हुई। इससे बढ़कर संसारमें पतिसेवाका उदाहरण कहां मिलेगा? पर भारतीयोंको इस बातका गर्व कहां? नहीं, उन्होंने अपनी पूज्य माताओंकी दशा कभी की सुधार दी होन होती? भारतके अन्य समाजोंने तो आंखें खोल भी दीं हैं। परन्तु खेद। परम उदार कहलानेवाली जैनजातिने अब भी इस ओर मौन धारण कर रक्खा है। जब तक माताओंकी दशा न सुधरेगी, जाति की भी अवस्था नहीं सुधर सक्ती।

" जब लौं नहि भारतकी ललना
श्रुत शास्त्र पुराणहिं पाठ करेंगी।
तब लौं नहिं आरत भारतकी
दुख पूर्ण दशा सुधरेगी "॥

एवम् शीघ्रमेव भवतु। ॐ शान्ति।

" दुःखमय संसार "

(वृत्त–कामदा)

दुःख फार संसारि तें असे, पापि मी सदा त्यांत हो बसे।
फार दुःख दे होवसे मनीं, काढि यातुनी भो जिनागुणी॥
देतुं सद्गती दास मी सदा, फीरवूं नको आस ही कदा।
नाहि तात हो तुम्हावाचुनीं, काढि यातुनी भो जिनागुणी॥
मात यात्रिणें जेंवी बालक, लोक तें असे वीण चालक।
मी असे तसे तूज वाचुनी, काढि यातुनी भो जिनागुणी॥
या जगीं मला मातृ पितृ तूं, धनपालका चालकाच तूं।
शोक सागरी बुडलो जनीं, काढि यातुनी भो जिनागुणी॥
मोहजा लिनें ग्रासलो असे, भो दया निधे मी करूं कसे।
लौकरी मला काढ यातुनी, वंदितो तुला भो जिनागुणी॥

देवेन्द्र तनय–जैन बोर्डिंग, सोलापुर।

सर्वगदहरण चूर्ण-त्रिफला।

पाठको ! मैंने एक प्रसिद्ध परोपकारी, सर्वगदहारी, जग हितकारी, परमानन्दकारी, स्वक्षेत्र विहारी, परम ब्रह्मचारी, अनंत चतुष्टयधारी, नित्य, अविकारी, आदि अनेक उपमाधारी वैद्यद्वारा कथित वैद्यक ग्रन्थमें "त्रिफला" की बहुत प्रशंसा देखी, तथा जिन लोगोंने उस त्रिफलाका सेवन किया और अपने अनादि अनंत दुःखोंसे छूटकर वास्तविक अक्षय स्वास्थ्य प्राप्त किया है, उन लोगोंके कुछ प्रमाण पत्र भी अनेक प्रशंसावोंसे भरे हुवे देखे, इससे मेरे आत्मामें भी यह निश्चय होगया कि निःसन्देह यह त्रिफला बड़ा ही हितकारी है। मैंने यथाशक्ति उसका सेवन करना प्रारम्भकर दिया और कुछ २ स्वास्थ्य लाभ भी किया है। एक दिन जैनमित्र (दीवालीका अंक) पढ़ा, उसमें सम्पादक दिगम्बर जैनने अनेक भाषाओंके लेखकोंसे विशेष अंकके लिये लेख भेजनेकी सूचना की है, उसे पढ़कर सोचा, कि जैसा रोग मुझे था वह रोग तो प्रायः बहुत जीवोंको है, अतएव मैं क्यों नहीं अपनी अनुभूति औषधि लोगोंको विधि सहित भेंट करूं ? ताकि वे भी लाभ उठावें, क्योंकि लोग प्रायः बाजारु फेरीवाले लोगोंके पाससे लटकेके झटकेमें आकर जड़ वस्तुओंके बने हुवे चूरण लेकर खाते हैं, सो उन्हें जब यह चैतन्य सर्व गद हरण-"त्रिफला" का चूर्ण मिलेगा तो वे अवश्य ही सेवन करके लाभ उठावेंगे। बस यही समझकर यह चूर्ण भेंट करता हूं। आशा है आप लोग वर्षके आरंभ ही से इसका पथ्य सहित सेवन कर देवेंगे, और स्वास्थ्य लाभ करेंगे।

सर्वगदहरण (त्रिफला) चूर्ण।

नमूं नमूं या औषधी, हरण जन्म मृतु व्याधि।
"जिन" सेयी अरु सेयगे, मे हु हैं निरुपाधि॥

मेरा त्रिफला गुणवान, जिसमें सम्यग्दर्शन ज्ञान।
मिलकर सच्चारित्र महान, सच्चा बना मोक्ष सोपान॥ चूरण त्रिफलाका॥ १॥

मेरा त्रिफला है गुणकारी, कहते बड़े कथा अति भारी।
नाशे जन्म मरण बीमारी, देता मोक्ष सुख अविकारी॥ चूरण०॥ २॥

जितने गये मोक्ष अबताई, जाते अरु जावेंगे भाई।
सो सब त्रिफलाका गुण पाई, दीना जग अंधेर मिटाई॥ चूरण०॥ ३॥

अब तुम इस त्रिफलाका ध्यान, सुन लो अलग अलग पर ध्यान।

अरु जो चाहो निज कल्याण, तो फिर सेवो तन मन आन ॥ चूरण० ॥ ४ ॥
सम्यग्दर्शन दो परकार, निश्चय प्रथम द्वितिय व्यवहार ।
निश्चय स्वपर स्वरूप विचार, श्रद्धा आत्म तत्त्व सुखकार ॥ चूरण० ॥ ५ ॥
जीवाजीवाश्रवबंधान, संवर निर्जर अरु निर्वाण ।
सम्यक् सातोंका श्रद्धान, दूजा सम्यग्दर्शन जान ॥ चूरण० ॥ ६ ॥
सच्चे देव शास्त्र गुरु तीन, समकृत कारण ये परवीन ।
कर परीक्षा इनको चीन, अरु पुनि हो जावो तल्लीन ॥ चूरण० ॥ ७ ॥
अठारह दोष रहित जिनदेव, गुरु निर्ग्रन्थ तनी कर सेव ।
आगम आप्त कथित गह लेव, अहिंसा धर्मतनो लख मेव ॥ चूरण० ॥ ८ ॥
समकृत अष्ट अंग युत पालो, दूषण पांच बीस सब टालो ।
निर्मल सम्यग्दर्श सम्हालो, अनुभव चिदानन्दका पालो ॥ चूरण० ॥ ९ ॥
शंका जिन बचसे तज दीजे, भवसुख इच्छा कबहुं न कीजे ।
मनमें ग्लानी नाहिं धरीजे, तत्त्वातत्त्व पिछान करीजे ॥ चूरण० ॥ १० ॥
निज गुण पर अवगुण नहिं कहिये, दर्शन चरण चलित थिर करिये ।
प्रीती साधर्मी पर धरिये, जग जिन धर्म प्रकाशित करिये ॥ चूरण० ॥ ११ ॥
ये ही आठ अंग धर ध्यान, दोष पचीस सुनो दे कान ।
जा सों होय सत्य श्रद्धान, सहज हि करो स्वपर कल्याण ॥ चूरण० ॥ १२ ॥
उल्टे वसु वसु अँगके ज्ञान, कुल बल आदिक वसु अभिमान ।
अनायतन छहों त्रिशठता मान, ये मलदोष पचीस पिछान ॥ चूरण० ॥ १३ ॥
सम्यग्ज्ञान दोय परकार, निश्चय आत्मरूप निर्धार ।
संशय विभ्रम मोह निवार, **पदारथ** जाने सो व्यवहार ॥ चूरण० ॥ १४ ॥
सम्यक्चारित्र दो विधि चीन, निश्चय आप रूपमें लीन ।
अरु व्रत समिति गुप्ति दश तीन, सो व्यवहार चरण परवीन ॥ चूरण० ॥ १५ ॥
ऐसा त्रिफला परम रसाल, जो कोई खावे होय खुशाल ।
सो निज काटे विधिका जाल, देवे जन्म मरणको टाल ॥ चूरण० ॥ १६ ॥
तातें सेवो यह मन आन, जिससे होवे तुम कल्यान ।
करके भव दुःखोंकी हान, पावो **दीपचन्द** निर्वान ॥ चूरण त्रिफलाका ॥ १७ ॥

ब० दीपचन्द परवार नरसिंहपुर निवासी ।

धर्मोपदेश ।

(१) हमको हमारे कर्मने ही मनुष्य बनाया है किसी देव, दानव, या किसी मंत्र तंत्रने हमको मनुष्य नहीं बनाया इस लिये अब हमको ऐसा कार्य करना चाहिये जिससे हम फिरसे कर्माधीन न रहकर स्वयं अविनाशी (मोक्ष) स्थानमें जाकर सिद्ध बन जावे।

(२) यह संसार केलेके स्थंभ समान असार है इस लिये संसारमें आकर सार वस्तु (धर्म) को ढूंढ़ आत्महितैषी बनना चाहिये।

(३) यह विचार मनुष्य मात्रको कर लेना उचित है कि—आत्मा क्या चाहता है सुख, या दुःख। यदि आपको पूर्ण विश्वास है कि आत्मा सुख चाहता है तो उसके लिये सुख प्राप्त करना तुम्हारा परम कर्तव्य है।

(४) यदि तुम अपने आत्माको सुखी बनाना चाहते हो तो अपने शक्ति अनुसार सुखकी प्राप्तिके अर्थ धर्म करो।

(५) जितने जीव संसारमें निवास करते हैं, वे सब सुख चाहते हैं और दुःखसे डरते हैं। यदि आप किसीके सुखमें बाधा डालेंगे तो स्मरण रखिये कि आप भी सुख नहीं भोग सकेंगे।

(६) यदि तुमको सुखकी वांछा है तो तुम भी सब जीवोंको सुखी बनानेकी इच्छा रखो।

(७) मनुष्यके लिये विद्या सर्व प्रकारका आभूषण है और धर्म ही सच्चा मित्र है इससे विद्याको प्राप्तकर धर्म सेवन करना चाहिये।

(८) विद्या प्राप्त करनेके वास्ते मनुष्य मात्रको पूर्णतः उद्योग करना चाहिये किन्तु प्राप्त की हुई विद्याको आलस और भोगाभिलाषी बनकर खो देना मनुष्यकी मूर्खताका परिचय है।

(९) हम जो कुछ करते हैं वह सब अपने ही लिये करते हैं और जो कुछ बाकी रख छोड़ते हैं वह सब दूसरोंके ही लिये।

(१०) यदि आपके पास धन है तो शक्ति अनुसार कुछ सुदान भी करो क्योंकि विना दान किये तुम्हारे धनकी शोभा नहीं।

(११) धनका संचय न्यायपूर्वक करो क्योंकि अन्यायसे कमाया हुआ धन नर्क लेजानेवाला है।

(१२) धर्म कार्योंमें धन खर्च करना धर्मकी रक्षा करना है।

(१३) निर्धन होनेका मुख्य कारण धनको व्यर्थव्यय करना है।

(१४) निर्धन रहना अच्छा, परन्तु छलकपट द्वारा दूसरोंका धन ठगना अच्छा नहीं कारण ठगा हुआ धन दुर्गतिका देनेवाला है।

(१५) धन पाकर भी जो दीन दुःखियोंकी सहायता नहीं करता वह थोड़े ही दिनोंमें धन रहित होकर उदर पूर्तिके लिये पराया गुलाम बनता है।

(१६) जहां फूट है वहां लूट है जिसने फूट फलको खाया बस वही सर्वथा लुट गया इससे फूटके नष्ट करनेको प्रेममय ऐक्यता ग्रहण करना चाहिये।

(१७) प्रेमका व्यापार करना जरूरी है किन्तु उसे अधिक नहीं बढ़ाना चाहिये कारण प्रेम व्यापारके अधिक बढ़ानेसे मनुष्यको हानि

उठानी पड़ती है। और बहुतोंका दिवाला खुल जाता है जिससे उनका समाजमें आदर नहीं रहता।

(१८) सदैव उत्तम विचारोंका उपयोग करना चाहिये। बुरे विचारोंको कभी अपने पास नहीं आने देना चाहिये क्योंकि अच्छे विचारोंके द्वारा मनुष्य उन्नतिशील बनता है और बुरे विचारोंसे पतित बनता जाता है।

(१९) परम अहिंसा भाव सदा ही बनाये रखना चाहिये। भूलकर भी हिंसक भावरूपी मैलसे अपने अहिंसक निर्मल भावको मलिन न होने देना चाहिये।

(२०) मनुष्यके सुकृतकी माला कभी नहीं मुरझाती, वह सदैव ही संसारमें अमर बनकर सज्जनोंके हृदयका हार बनती है।

(२१) पुरुषार्थको सदा अपनाये रहना सफलताका द्योतक है। पुरुषार्थ नीचेसे नीचे मनुष्यको उच्चादर्शके मार्गपर आरूढ़ कर देता है।

(२२) संसार उन्हीं जीवोंके लिये अच्छा है जो विषय भोगोंको भोगते हुए भी तृप्त नहीं होते और जो भोगोंसे विरक्त हैं उनके लिये संसार केलेके स्थंभ समान असार है।

(२३) हमको कभी न कभी अवश्य मरना ही पड़ेगा फिर क्यों न हम ऐसा काम करें कि जिससे हमारे मरनेके बाद हमारा नाम संसारमें अमर बना रहे और हमारे लिये सब लोग रोवें और हम हंसते हुए मृत्युके मेहमान बनें, कारण जिस समय हम पैदा हुए थे तब हम रोते थे।

(अपूर्ण)

गोरेलाल पंचरत्न धर्माध्यापक,
दि० जैनपाठशाला जबेरा-(दमोह)

धन्य कौन।

सुनहु सकल सज्जन मन लाई।
धन्य सो तन पर स्वारथ आई॥
धन्य धाम जहां अतिथिकी सेवा।
धन्य शिष्य जाने गुरु देवा॥
धन्य नारि पतिव्रत अनुसरई।
धन्य पुत्र पितु आज्ञा करई॥
धन्य ग्राम जो सुर सरि तीरा।
धन्य तपी तामस बिन धीरा॥
धन्य सो नगर जहां रजधानी।
राजा धन्य धर्म मति सानी॥
धन्य दास जो आयसु माने।
धनि स्वामी सेवा पहिचाने॥
धन्य युवा जो इन्द्री जीते।
धन्य सो प्रीति न याचै मीते॥
धन्य सभा जहां पंडित होई।
पंडित धन्य क्रिया युत सोई॥
धनि धन पाय जो त्याग न काई।
धन्य दरिद्री पाप न चाई॥
धन्य सुखी जो विषय निवारे।
धन्य साधु जो मन संभारे॥
धन्य सो समा समर मंह आने।
धनि दाता नहीं दान बखाने॥
धन्य सो द्रव्य दानमें लागे।
धनि प्रभुता मद मान न जागे॥
धन्य कर्म परमारथ हेता।
धन्य ज्ञान वैराग्य समेता॥
धन्य सो जीव जो रत भगवाने।
धन्य सो कवि प्रभु चरित बखाने॥
धनि नर पर अवगुणहिं छिपावें।
धनि विद्या विकार मिटि जावें॥

दोहा।

धन्य घड़ी सेवक वही, जब होवे सत संग॥
जन्म तासुको सुफल है, जो रंगे 'राम'के रंग॥

रामकृष्णदास प्र० अ० जैन पाठशाला आगर॥

श्री देशभूषण कुलभूषण ब्रह्मचर्याश्रम-कुंथलगिरि।

(व्यायामशालाके सामने बाहुबलीकी पूजा करते समय लिया हुआ चित्र)

संस्थाके संस्थापक जिनभक्त **ब्र० पार्श्वसागरजी** बांई ओर बैठे हुए हैं।

"जैन विजय" प्रेस-सूरत।

फलाहारकी महिमा।

हिन्दुधर्ममें, व्रतादिमें फलाहार करनेकी महिमाका विशेषरूपसे वर्णन किया गया है। फलाहार करनेसे मन और शरीर स्वस्थ रहता है, इस लिये भजन, पूजन आदिमें मनकी एकाग्रता रहती है। किन्तु बहुतसे शौकीन मनुष्य व्रतके दिन फलाहारमें ऐसी बहुतसी वस्तुओंको खाते हैं कि जिससे लाभके बदले शरीर और मनकी हानि होती है, उसको देखकर आजकल कितने ही नवीन सभ्यताभिमानी हँसी उड़ाया करते हैं। इस समय पाश्चात्य देशवासी भी उपवास एवं फलाहारकी उपयोगिताको समझने लगे हैं। "हेल्थ एण्ड हेपीनेस" नामक अँगरेजी पत्रमें फलाहारकी महिमाके सम्बन्धमें एक लेख प्रकाशित हुआ है, उसका सारांश पाठकोंके लिए नीचे देते हैं:—

(१) यदि योग्य रीतिसे शरीरके पोषणोपयोगी उत्तम फलोंका सेवन किया जाय तो शरीरकी प्रत्येक अवस्थामें, हर प्रकारकी आबोहवामें चाहे जैसा काम करना पड़े और पाचनशक्ति भी चाहे जैसी हो तो भी शरीरका उत्तमप्रकारसे पोषण हो सकता है।

(२) फलाहारसे अन्य जातिके पदार्थोंको भी पचानेकी शक्ति बढती है।

(३) फलाहार करनेसे शिथिलता और वृद्धावस्था दूर होती है। एवं शरीरको क्षीण करने वाले पदार्थ शरीरसे बाहर निकल जाते हैं।

(४) कितने ही रोगोंमें फलोंके सिवा दूसरे किसी प्रकारके पदार्थ भोजनके लिये नहीं दिये जासकते। फलाहारसे अनेक रोगोंकी निवृत्ति और शरीरकी यथेष्ट पुष्टि होती है। जिन २ पदार्थोंके द्वारा शरीर स्वस्थ और नीरोग रह सकता है, उनके विभाग भिन्न २ प्रकारसे किये गए हैं, परन्तु अधिकांश लोग जिन विभागको मानते हैं, वह इस प्रकार है:—

(अ) पानी (ब) कार्बोन (क) स्नेह (ड) प्रोटीन (च) लवण।

[अ] पानी जीवनके लिये अत्यन्त आवश्यक पदार्थ है। जितना यह स्वच्छ होगा, उतना ही उत्तम होगा। सन्तरा, नारंगी, तरबूज आदि फलोंमें जो पानी होता है उससे अधिक शुद्ध और उत्तम पानी कहीं नहीं मिल सकता। क्योंकि वह प्रकृतिद्वारा शुद्ध किया हुआ होता है। उसकी अपेक्षा कुआँ, नदी, तालाब आदिके पानीमें मिट्टी, कूड़ा—कचरा आदिके अथवा किसी रोगके विषैले जन्तुओंके मिले रहनेका भय रहता है, परन्तु फलोंमें जो पानी होता है वहसे सब श्रेष्ठ होता है, किन्तु बासी फलोंका पानी ताजे फलोंके पानीकी समान नहीं होता।

(ब) कार्बोन—फलोंमें खाँड ग्लुकोसके रूपमें मिली रहती है। शरीर सब प्रकारके स्टार्चवाले पदार्थोंको लालारस (लार) क्लोमरस Pancreafic Juice] और आँतोंके पाचक रसकेद्वारा खाँड़में परिणत करके पीछे ग्रहण करता है।

(क) स्नेह—वसा (चर्बी) भोजनके लिये अनेक प्रकारके तेल, घी आदिकी भी अत्यन्त आवश्यका है। इससे स्वास्थ्य, ओज, चेतन और

(૨) વૈરાગ્ય (૩) ષટ્સંપત્તિ-શમ, દમ, ઉપરતિ તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા ને સમાધાન (૪) મોક્ષેચ્છા.

દિગંબર-दिशोऽपि वसनम् દિશાઓ રૂપી વસ્ત્ર ધારણ કરનાર આવરણ રહિત. આદિ પિતા આદમ જયારે પ્રાથમિક અવસ્થામાં હતો, ત્યારે તદ્દન દિગંબર! પણ જયારે જ્ઞાનાજ્ઞાનરૂપી વૃક્ષનું ફળ ખાઇ પતિત થયા ત્યારથી દ્વૈતભાવ ઉત્પન્ન થયો. દરેક વસ્તુમાં દ્વંદ્વત્વની ભાવના ઉદ્દિપન થઇ ને તેણે પાંદડાં (વલ્કલ) વડે પોતાનું શરીર ઢંક્યું. બાળક વિકારોથી રહિત છે, માટે તે નગ્ન ફરી શકે છે. ક્રાઇસ્ટે કહ્યું છે કે જયાં સુધી તમે અલ્પવયસ્ક બાળકો સમાન થશો નહિ ત્યાં સુધી ઇશ્વરના સામ્રાજ્યમાં પ્રવેશ પામી શકશો નહિ. **આફ્રિકાની શેન્ડો નામે જાત અત્યારે પણ દિગમ્બર** છે. વસ્તુતઃ જયાં પાપ છે ત્યાં નાગાઇ છે. મનુષ્ય જન્મે છે-ને મરે છે ત્યારે દિગમ્બર આવે છે ને દિગમ્બર જાય છે. આરમ્ભ ને અંતમાં સમાન સ્થિતિ છે. ફક્ત વચ્ચમાં આવરણ યુક્ત જીવન છે. અહંત્વ-મમત્વ ભાવનાઓ એ આવરણ છે. "નામ, રૂપ ને ગુણનો નાશ; ચોથું પદ છે અવિનાશ" અવિદ્યાથી આવિષ્કૃત ચૈતન્ય તે જીવ છે ને તેજ જીવ શિવ રૂપે છે. **"નર નરકી કરણી કરે, તો નર નારાયણ હોય."** પણ કર્મ એ અવિદ્યાનું વિરોધી ન હોવાથી જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. કર્મથી મુક્તિ નથી. કારણકે મુક્તિ એ પ્રાપ્તવ્ય નહિ, પણ જ્ઞેય છે. રત્નત્રયીમાં તેટલા માટેજ **દર્શન** પછી **જ્ઞાનને** મૂક્યું છે, ને તદનંતર ચારિત્ર ઘડાય છે. ગીતાજીમાં કૃષ્ણભગવાન્ કહે છે કે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિજ સર્વ કર્મોને બાળીને ભસ્મસાત્ કરે છે. કોયલાને સો મણ સાબુવડે ધોવાથી સફેદ થશે નહિ, પણ અગ્નિએ કરી બાળવાથીજ તેની કાળાશ નષ્ટપ્રાયઃ થાય છે. તથૈવ "જ્ઞાનથીજ મનુષ્ય મોક્ષ મેળવે છે" (શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય)-સ્વરૂપને જાણે છે. સ્થુલ, સુક્ષ્મ, કારણ-એ ત્રણ પ્રકારના શરીરને બાદ કરતાં કરતાં જે શેષ રહે તેજ અસલ સ્વરૂપ છે, ભાગવતના સપ્તમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે, જાગ્રત, સ્વપ્ન, ને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થાઓ જેણે કરીને જણાય છે, તે ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી, અવસ્થાત્રયથી ભિન્ન સચ્ચિદાનંદ-ઉત્તમ પુરુષજ છે.-આત્મા છે, ને તે તો દિગમ્બર છે તેને આવરણની જરૂર નથી! ક્રાઇસ્ટ જયારે ભૂમિગૃહમાંથી ઉત્થાન પામ્યા ત્યારે તેમના તમામ કપડાં ઘડીવાળીને મૂકયા હતા! કારણકે તેઓ અચ્યૂત ભૂમિકાને પહોંચ્યા હતા!

પ્રતિક્રમણ-કરેલાં સદસદ્ કૃત્યોની સમાલોચના કરવી, ને સન્માર્ગે ચાલવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી તે. ખ્રીસ્તી લોકો તેટલા માટેજ પ્રાર્થના કરે છે. ઇશ્વર કંઇ આપણાથી દૂર નથી-અજ્ઞાન નથી કે આપણે તેને આજીજી ને અરજી કરવી પડે! સેંટપોલ લખે છે કે "આપણામાંના કોઇથી તે (ઇશ્વર) વેગળો નથી કેમકે આપણે તેનામાં હાલીએ છીએ, હોઇએ છીએ ને જીવીએ છીએ." વળી Biblo માં અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે "એક દેવ એટલે સર્વનો બાપ, તે સર્વ વડે તથા સર્વ ઉપર તથા સર્વમાં છે. શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યના एक एव हि भूतात्मा વાળા શ્લોકમાં ને ગીતાજીના ईश्वरः सर्व भूतानाम् વાળા સૂત્રમાં પણ આજ પ્રમેય છે. વળી ભાગવતના ચતુર્થસ્કંધમાં પુરંજનોપાખ્યાનમાં જીવ તથા ઇશ્વરની એકતાનો સ્પષ્ટ બોધ કર્યો છે. अप्पा सो परमप्पा-કીન્તુ પ્રાર્થના એટલે તો ઉપાસના-સમાધિ. ઉપાસના એટલે આત્મા તથા પરમાત્માનું એકીકરણ કરવું તે यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः પ્રમાણે તત્પ્રસંગે મનનું એકાગ્ર થવું-બાહ્ય વિકારોથી રહિત બનવું-આત્મદર્શનનું પ્રકાશન થવું એ ખાસ જરૂરી છે. વિચાર વાણી ને વર્તનની સમાલોચના કરવાથી સત્કાર્યની પ્રવૃત્તિ ને અસત્કાર્યની નિવૃત્તિ સ્હેજે થાય છે, તે વખતે ધ્યાન એવું એકતાર થાય કે ઉપર સાપ ચઢે તોપણ પ્રાર્થીને ખબર પડે નહિ, તે સાપ પણ એમજ જાણે કે હું જડ લાકડાપર ફરૂં છું. એનું નામ પ્રાર્થના. તેના ત્રણ પ્રકાર છે-નિત્ય-નૈમિત્તિક ને કામ્ય. મન, વચન, કાયા ને કૃત, કારિત, અનુમોદનાથી અમુક સમય સુધી પાંચે પાપોનો

ત્યાગ કરવો, અને સર્વેથી રાગદ્વેષ છોડીને પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં લીન થવું તેને સામાયિક કહે છે ને આ ક્રિયા સવાર સાંજ બે વખત કરવાની છે. ખ્રીસ્તીઓ પ્રાર્થના પણ પ્રતિ દિવસમાં બે વખત કરે છે. ત્યારે મુસલમાનો નિમાજ પાંચ વખત પઢે છે. મિચ્છામી દુક્કડં-હું કરેલા દુષ્કૃત્યોની ક્ષમા યાચું છું. કાઇસ્ટે કહ્યું છે કે જો તમે તમારા ભાઇઓના અપરાધ તેઓને માફ કરતા નથી તો ઇશ્વર પણ તમારા અપરાધ તમને માફ કરશે નહિ. વળી ખ્રીસ્તીઓની અભ્યર્થનામાં કહ્યું છે કે " જેમ અમે અમારા ગુનેગારોને માફ કરીએ છીએ તેમ તું પણ અમારા ગુનાઓ અમને માફ કર " આ એક કબુલત છે સરત છે, તેટલા માટેજ એક બીજા પ્રત્યેક ખમાવું છું, ક્ષમા આપુ છું એમ બોલવું જરૂરી છે.

ઉપવાસ—નો ખરો અર્થ તો પાર્થિવ પદાર્થોથી અતિરિક્ત થઇ પરમાત્માની સમીપ જવું એવો થાય છે, પણ બહુધા નિરાહાર કે એકાશન રહી ઇંદ્રિયોને શિથિલ કરી વિકારોને વશ કરવા અર્થે ઉપવાસનું ગૌણ પ્રયોજન છે. તેથી શરીરનું આરોગ્ય સચવાય છે. शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्. જૈનોમાં પર્યુષણાદિ અનિવાર્ય ને ફરજીયાત છે. ખ્રીસ્તી લોકોમાં ઐચ્છીક છે. બંધક નથી. ગીતાજીમાં દેહકષ્ટની મના કરતાં વિચાર વાગાદિના તપ સુચવ્યાં છે ને ખોરાક માટે પણ સાત્વિક આહાર લેવાની ખાસ ભલામણ કરી છે. મન એજ મનુષ્યને બંધ ને મોક્ષનું કારણ છે (ગીતાજી) જેવું અન્ન તેવું તન ને જેવું તન તેવું મન—ને મન પ્રમાણે વિચાર, વાણી ને વર્તનનો શુભાશુભ પ્રવાહ દ્દષ્ટિગોચર થાય છે. માટે હિનયોગ ને અતિયોગ વર્જ્ય છે, છતાં તેમાં અપવાદ છે. સિંહ રાજસી ખોરાક લેવા છતાં પણ જિંદગીભરમાં એકજવાર સંસંગની ઇચ્છા કરે છે. ને કબુતર કાંકરા ખાય છે, તો પણ અતિયોગ આદરે છે. પીપળાનું વૃક્ષ નાનું હોય ત્યારે તેને વાડ કરવાની જરૂર છે, પણ મોટું થયા પછી તેના થડે હાથીને બાંધીએ તો પણ હરકત નથી. અથએવ પ્રથમ તો પગથીએ પગથીએ ચડવા માટે ઉપવાસ વ્રતાદિ નિમ્ન શ્રેણી હિતાવહ ને મોક્ષદાયિ છે તેટલા માટેજ કૃષ્ણભગવાને કર્મ, ભકિત, ને જ્ઞાનનો માર્ગ બતાવી રહ્યા પછી અર્જુનને છેવટે તો કહી દીધું છે सर्व धर्मान परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। પ્રાચીનકાળના ખ્રીસ્તી સાધુઓ ઉપવાસના બહુ કડક નિયમો પાળતા હતા, ને ઇસુએ પોતે પણ ૪૦ દિવસના ઉપવાસ કર્યા હતા! પારસીઓમાં ઉપવાસની મના છે. મુસલમાનોમાં ફરજીયાત છે. નારદ પંચરાત્રિના એક શ્લોકમાં કહ્યું છે કે જો અંદર ને બહાર સર્વત્ર પરમાત્માજ વ્યાપ્ત છે તો પછી દેહકષ્ટનું પ્રયોજન શું છે! ને જો તેવું સાર્વત્રિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તો એકલા દેહકષ્ટથી ફળ પણ શું છે! અખા જેવા કવિએ કહ્યું છે કે:—

" જેમ ભર સાગરે તિમિંગલ રમે,
હું હરિમાં તો દેહ કોણ દમે ?"

એક ફારસી કવિતાનો પણ ભાવનો એવો છે કે:—

"તુંમાં છે જે, તું છે જેમાં પછી શું શોધવું તેને,
ન સમજે તેજ અજ્ઞાની અગર ગાફિલ હમે કહીએ."

(ગઝલિસ્તાન)

પણ આ તો સર્વોચ્ચ કોટીના અધિકારીની વાત છે, પ્રથમ તો એકડોજ ઘુંટવાનો, પછી ગણિતના ગહન પ્રમેયો ઉકેલવા.

સૃષ્ટીકર્તૃત્વ—જતીઓ ઇશ્વરને કર્તાતરીકે માનતા નથી. ને ષડદર્શન પૈકી સાંખ્ય ને યોગ પણ બીલકુલ અકર્તાવાદી છે. વળી ભગવદ્‌ગીતાના પાંચમાં અધ્યાયના न कर्तृत्वं વાળા શ્લોકથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે. ત્યાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે स्वभावस्तु प्रवर्तते। ખ્રીસ્તીઓ કહેછે કે ઇશ્વરે શબ્દ બોલીને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, પણ ઇશ્વરને મુખ છે નહિ તો શબ્દ શી રીતે બોલે ? વળી મહાજ્ઞાની સુલેમાન કહેછે કે અનંત આકાશોના આકાશમાં પણ તું સમાવેશ પામી શકતો નથી, જ્યારે તેના વિના કોઇ જગ્યા ખાલી નથી, તો તે કઇ જગ્યાએ સૃષ્ટિ

ઉત્પન્ન કરે ? વળી કાઇસ્ટ કહે છે કે "દેવને કદી કોઇ માણસે દીઠો નથી કે તેની વાણી સાંભળી નથી." મુસા પેગમ્બરે અલંકારી ભાષાથી ઇશ્વરને ઐતિહાસિક રીતે વર્ણવ્યો છે ને જૈનોના નવ તત્વની પેઠે મુસાએ પણ રચના જલાદિ પંચ મહતત્વો બ્રાહ્મણની પ્રાચીન સંહિતાના પ્રારંભેજ ગણી બતાવ્યાં છે. મૂળતત્વ આકાશ છે. ને તેનો ગુણ શબ્દ છે. આકાશ એટલે સાવ ખાલી નહિ પણ અતિ સુક્ષ્મ પરમાણુનાં અસ્તિત્વવાળી પોલાણુ જગ્યા. જુઓ વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ. આ આકાશ તત્વમાં ગતિને ક્ષોભ થવાથી તેજ પ્રકાશ તત્વ ઉત્પન્ન થયું ને એમ થતાં થતાં છેવટ પૃથ્વી અસ્તિત્વમાં આવી. મૂળતત્વ આકાશને પરમ ચેતન્ય પ્રાણનું દશ્યરૂપમાં પ્રક્ષેપ પામવું એજ સૃષ્ટિનો આવિર્ભાવ કે જગદુત્પત્તિ ! તૈતિરિયોપનિષદ્‌માં કહેલા અબસૃષ્ટિવાદ સાથે હાલના પાશ્ચાત્ય તત્વવિદોની Vebular Theory વિશેષ સંપર્ક ધરાવે છે. પારસીઓના ગહમ્બાર સાથે બ્રાહ્મણની યોજના પણ સામ્ય ધરાવે છે. પ્રાથમિક સ્થિતિના જિજ્ઞાસુ માટેજ આ Theory છે. બાકી સૃષ્ટિને તો આરંભ કે અંત હોઇ શકેજ નહિ. ઇષ્ટ સાધનતા ને કૃતિ સાધનતા—એ આચાર્ય વાચસ્પતિના સમર્થનથી પણ ઇશ્વર કર્તા ઠરી શકતો નથી. ગ્રીસ દેશના સાક્ષરસપ્તક પૈકીનો એરિસ્ટોટલ લખે છે કે "સૃષ્ટિને કરવામાં ઇશ્વરનો કંઈપણ હાથ નથી. વળી ઇશ્વર તેનું નેતૃત્વ પણ કબૂલ કરતો નથી. તેમજ દેખરેખ પણ રાખતો નથી" વળી પરમાત્મા આપ્ત ને પૂર્ણ હોવાથી તેને સ્પૃહા કે વાંછના—સિસૃક્ષા—સ્પર્શ કરી શકતી નથી. તેમજ અપચય ને ઉપચય એટલે સર્ગ ને સંહાર કરવાની કડાકુટમાં પડવાની તેને કશી જરૂર નથી. તેથીજ જૈન તેને અઢાર દોષથી રહિત માને છે. દરેક મનુષ્ય સ્વયં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય કરનારો હોવાથી પોતેજ કર્તા ને પોતેજ પોતાનો હર્તા છે. તેટલા માટેજ કાઇસ્ટ કહેછે કે "દેવને કદી કોઇ માણસે જોયો નથી પણ જેણે મને જોયો છે, તેણે દેવને જોયો છે. કારણકે હું દેવમાં છું ને દેવ મારામાં છે" વગેરે. આત્મા સો પરમાત્મા—અપ્પા સો પરમપ્પા—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ એટલે તો સર્ગ, સ્થિતિ ને સંહાર અથવા ઉત્પાદ, ધ્રૌવ્ય ને વ્યય. ना सतो विद्यते भावो न भावो विद्यते सत: એ શ્રુતિવાક્યને આધુનિક વિજ્ઞાન પણ પુરવાર કરે છે Nothing is destroyed and nothing is produced. વિકાર તો વ્યષ્ટિ પરત્વે છે, ને સમષ્ટિ પરત્વે નહિ. એટલે આ સૃષ્ટિનો કર્તા હોઇ શકે નહિ.

એ મહાન સત્તા જૈનો કહે છે કે "ઘટે ન રાશ નિગોદની, વધે ન સિદ્ધ અનંત." કાઇસ્ટે પ્રકૃત્તિના પદાર્થોને સ્ત્રીલીંગે કલ્પી દશ કુમારીઓનું સુંદર દષ્ટાંત આપ્યું છે. તે પૈકી પાંચને નિર્બુદ્ધ ને પાંચને બુદ્ધિમતિ ઠરાવી છે. આમ બન્ને પલ્લાં સરખાં રહેવાથી સંસારનો ખેલ ચાલે છે. એક સમય એવો આવે કે જ્યારે દુનિયાં પરથી તમામ દુષ્ટતા નિર્મૂલન થઇ જાય—એવું બની શકે નહિ. સત્યયુગમાં પણ હરામી લોકો હતા, ને કલિયુગમાં પણ અવતારી જીવ હોઇ શકે. પ્રીસ્તી તથા ઇસ્લામી લોકો એ મહાન્ સત્તાને માને છે. ઇશ્વર એટલે શુભતાવાદી અને શેતાન એટલે અશુભતાવાદી. શેતાન એ હેબ્રુ ભાષાનો શબ્દ છે. તેનો અર્થ "પ્રતિસ્પર્ધી" એવો થાય છે. એક સત્તા સ્વર્ગે લઇ જાય છે ને બીજી સત્તા નરકમાભી બનાવવાને લલચાવે છે તેથીજ હજારોમાંથી કોઇ તેને જાણે છે તે જાણનારામાંથી કોઇકજ તેને શરણે જાય છે." (ગીતાજી) તેથીજ સ્વર્ગ ભરાતું નથી કે નરક ખાલી પડતું નથી. સેંટ પોલ મનુષ્ય દેહમાંજ એ ભાવનાઓને ઘટાવે છે ને લખે છે કે "હું જે સારૂં કરવા ઇચ્છું છું તે કરતો નથી. ને જે ખોટું હું કરવા ઇચ્છતો નથી તે સ્વાભાવિક થઇજ જાય છે" દેહસ્થ અંતર્યામિ મનુષ્યને પાપ કરતાં વારે છે, પણ ઇંદ્રીયોના વિકારો તેને બળજોરીથી પાપમાં ગીરાવી દે છે. પ્રકૃતિ મૂળે તો પ્રકૃષ્ટ અર્થાત્ ઉત્તમ છે, (શ્રી દેવી ભાગવત સ્કંધ ૯) ઇશ્વરની ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ ગુણ વૈષમ્યના પ્રભાવે (શ્વેતાશ્વેતર

ઉપનિષદ્) દ્વિધા ભાવને ધારણ કરે છે. અપરા પ્રકૃતિ અષ્ટભેદામયી (ગીતાજી) છે, જેને વેદાંત પંચ કોશમયી તે જૈનો નવ તત્વમયી ગણાવે છે. આ અપરા પ્રકૃતિના ભીતરમાં રહી જીવન પ્રવાહ ચાલુ રાખનાર પરા પ્રકૃતિ છે. કારણકે જડતાના પાસ વગર પ્રભવ-શક્તિ રહી શકે નહિ. શાકરના ગાંગડા વિના મીઠાશ ક્યાં રહે ? ને ઘુગદાની ડાંકરા વિના પીળાશ ક્યાં રહે ? તેટલા માટે પંચાસ્તિકાયમાં કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે કે દ્રવ્ય વિના ગુણ નથી ને ગુણ વિના દ્રવ્ય નથી. તેઓ અભિન્ન છે. આશ્ચર્યોત્પાદક ખૂબી એ છે કે આ બંન્ને સત્તાનું મૂળ એકજ છે ! ફક્ત પ્રકૃતિના વૈભવ માટેજ પ્રાર્થક્ય છે. પારસીઓ પણ અહુરમઝદ ને આહરિમાન નામની બે સત્તાનો અંગીકાર કરે છે.

જલદ્રવ્ય-સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે કે જન્મથી તો દરેક શુદ્ર હોય છે, પણ સંસ્કાર્ય વિધિઓ થયા બાદ દ્વિજ થાય છે. ક્રિશ્ચીયનોમાં જલસેચનનો વિધિ છે જેને અંગ્રેજીમાં Baptism કહે છે. તેમાં ઉમેદવારને માથે જલનો છંટકાવ-અભિષેક કરાય છે, તેથી જુના માણસપણાની વિકારી વાસનાઓ તજી દઇ નવા માર્ગે જીવનપંથનાં ચાલવાની શરૂઆત થાય છે. જૈનો અષ્ટદ્રવ્યથી પુજન કરે છે તેમાં જલ પણ એક છે. મલીન વસ્તુને ઉજ્વલ ને નિર્મલ કરવાનો ખાસ ગુણ પાણીમાં છે તેને લાક્ષણિક સમજી જ્ઞાન-દર્શનથી શરીરના વિકારો ધોઈ નાંખવા-ને શ્વેતાંબર થવું-પવિત્ર બનવું એવો ગૌણ અર્થ તેમાં સમન્વીત છે. દરેક મહાન આચાર્યો ક્ષાત્રવંશી યાને રાજકુલોત્પન્ન હતાં જેમકે:-રામચંદ્રજી, કૃષ્ણભગવાન, બુદ્ધિભગવાન, મહાત્મા ક્રાઇસ્ટ, મહાવીર સ્વામિ વગેરે. ગોપીચંદ ને ભરથરી જેવાએ પણ રાજપાટ છોડી ભેખ ધારણ કર્યો ! ક્ષત્રી એટલે ; જે ક્ષત-ક્ષત-દુઃખથી તારે છે-બચાવે છે તે. તેથીજ જે ક્ષત્રીઓ હિંસક જનાવરોની મૃગયા રમતા હતા તેજ ષડ્‌રિપુ રૂપી હિંસક ગુણો જે મનુષ્યના આત્માની અધોગતિને હાણ કરે છે તેનું નિરયાણ કરવાને તેઓ અવતારી પુરૂષ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. અજનો પ્રાથમિક ને વ્યુત્પન્ન અર્થ બકરું થતો હતો ને કર્મકાંડીઓ તેનું યજ્ઞ-બલીદાન પણ દેતા હતા પછીથી ભક્તિકાંડ શરૂ થયો હતો એટલે અજનો અર્થ જુની ડાંગર જે ફરી ઉગી શકે નહિ તે એવો કર્યો એટલે દયા ધર્મની જરા શરૂઆત થઇ પછી તૃતીય જ્ઞાનયોગમાં અજનો અર્થ અજન્મા (બ્રહદારણ્યક ૪. ૪. ૨૨ કંઠોપનિષદ્ ૨: ૧૮) એવો આત્મા કરી અહંત્વ-મમત્વનું છેદન કરી શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્માનું અર્પણ અંગી કર્યું ને એટલેજ " દયા ધર્મકા મુલ હે " એવું સુત્ર સ્થાપિત થયું. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રિવર્ણ દ્વિજ ગણાય છે. પુર્નજન્મમાં પ્રકૃતિનું પ્રકટીકરણ ને અંતરસ્થ આત્માનો આવિર્ભાવ એ અનિવાર્ય છે. તેથી ધર્મના સંસ્કાર્ય વિધિઓ આવશ્યક ને ઉત્ક્રાન્તિકારક છે. દાન, પુજનાદિ ધર્મના અન્વય છે. આદિ પુરાણ પર્વ ૪૧, ૧૦૪ શ્રી અમિતગતિ શ્રાવકાચાર ૯: ૧ યશસ્તીલક ૪૬: ૭ શ્રી ધર્મસંગ્રહ શ્રાવકાચાર ૯: ૨૬ સાગાર ધર્મામૃત ૧: ૧૫ વગેરે અંતે આ દેવપુજા, સ્વાધ્યાય, ગુરૂભાવ, સંયમ તપ ને દાન એ ષટ્ કર્મો ખ્રીસ્તી ધર્મમાં પણ વિહિત છે.

અહિંસા-આર્યાવર્ત પર જીવદયાના સિદ્ધાંતથી જૈનોએ મહદુપકાર કર્યો છે. आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् । ક્રાઇસ્ટે કહ્યું છે કે જેવું તમે ચાહો કે બીજા તમને કરે તેવું તમે પણ તેઓને કરો. મતલબકે Action and reaction are equal થઇ શકે છે. દરેકને પોતાનો જીવ વહાલો છે. પિંડ તથા બ્રહ્માંડવ્યષ્ટિ તથા સમષ્ટિની એકતા છે. પ્રાચીન યાહુદીઓ આંખને બદલે આંખ, દાંતને બદલે દાંત ને જીવને બદલે જીવ લેતા હતાં. शठं प्रति शठं कुर्यात् । ના ન્યાયાનુસાર વર્તતા હતા, તેથી મુસાપેગમ્બરે બાંધ્યા ત્યારે તેમને ખુન ન કર એવી આજ્ઞા આપી હતી. પણ ક્રાઇસ્ટે તો મન, વચન ને કર્મથી પણ અહિંસક રહેવાની સખત તાકીદ આપી છે. કહ્યું છે " જે કોઇ તારા એક ગાલપર મારે તેની

સામે બીજો ધર. વળી જે કોઇ પોતાના ભાઇ પર અમથો ક્રોધ કરે છે, કે તેને અપશબ્દ બોલે છે, તે તેનું ખુન કર્યા બરોબર છે." કેવી અહિંસાત્મક ભાવના! પુરાતન યાહુદીઓએ એકવાર માંસભક્ષણની ઇચ્છા કરવાથી તેઓમાં ભયંકર ઉપદ્રવ ફાટી નીકળ્યો હતો! છતાં ધર્મ પરિવર્તનમાં પાંચ કારણથી ભેદ પડે છે. દ્રવ્ય, કાળ, ભવ, ભાવ ને ક્ષેત્ર ઉદા૦ બૌદ્ધો અહિંસા પરમો ધર્મને માનવા છતાં આહારમાં વિપરિત માલુમ પડે છે!

આદર્શવાદ—શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય કહેછે કે जन्तुनाम नरजन्म दुर्लभम्। ખનીજ, પ્રાણીજ ને ઉદ્‌ભિજમાં ઉત્તરોત્તર વિકસતું જતું ચૈતન્ય છેવટ મનુષ્ય દેહમાં આવે છે. ડાર્વિનનો ઉત્ક્રાંતિવાદ (Evolution Thoory) ને પૌરસત્યમિમાંસક ભગવાન પતંજલિની પ્રકૃતિની ભરતી-ડૉ. પોર્ફીયરીનું સૃષ્ટિના પદાર્થોનું વર્ગીકરણ-એ દરેક સિદ્ધાંતો સામ્યવાદી છે પણ કેટલાકનું એમ માનવું છે કે મનુષ્ય યોની એ લક્ષચોર્યાશી બહાર છે (વિષ્ણુપુરાણ ને રામાયણની જવાલા પ્રસાદ કૃત ટીકા) મનુષ્યને તેમા સમાવેશ નથી. ક્રિશ્ચીયનો પણ મનુષ્યને "દેવીની પ્રતિમા" રૂપે બનાવેલું માનતા હોવાથી તેને ઉત્તમપદ આપે છે! વળી જ્યારે તે પ્રકૃતિના પદાર્થો પર પોતાનું પૌરૂષેય વાપરે છે-સ્વામિત્વ ભોગવે છે ત્યારેજ તે પુરુષ પદવી પ્રાપ્ત કરી મુક્તિ મેળવે છે. બ્રહ્માણી ઋષિ જેવાએ જ્યારે જીવ:શિવની એકતા સિદ્ધ કરી-કાઇસ્ટે કહ્યું કે હું દેવમાં છું તે દેવ મારામા છે. મનસુરે "અનલહક" શબ્દોચ્ચાર બદલ દેહોત્સર્ગ કર્યો. ત્યારે ઇશ્વરના સર્વ વ્યાપક સ્વરૂપને વજી દઇને મનુષ્યોએ આદર્શવાદ ઉભો કર્યો. એટલે જે વ્યક્તિએ શુભ કર્માચારથી સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી, તેમને દૃષ્ટિસન્મુખ રાખી પુજા શરૂ કરી તેથીજ જૈનોએ ૨૪ તિર્થંકરોને માન્યા. હિન્દુઓએ રામચંદ્રજી ને કૃષ્ણ ભગવાનને માન્યા. બૌધ્ધોએ બુદ્ધભગવાનને માન્યા, ખ્રીસ્તીઓએ મહાત્મા ક્રાઇસ્ટને ને ઇસ્લામીઓએ મહમદ સાહેબને પૂજ્ય ગણ્યા; આવી રીતે દરેક મહાન ધર્મમાં "ઉત્તમ" (God શબ્દ Goodનું ટુંકુ રૂપ છે.) ની ઉપાસના શરૂ થઇ. જીવાત્માને ઉન્નતિક્રમના સાત પગથીઆં ચઢવા પડે છે. છઠા પગથીએ તે મહાત્મા કહેવાય ને સાતમા પગથીએ ચઢે એટલે જીવન મુક્ત થઇ પરમાત્માના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. ગીતાજીમાં કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનો પરાજય ને અધર્મનો વિજય થવાની સંધીમાં એક અલૌકિક વ્યક્તિ પ્રકાશમાં આવે છે. જૈનોના દિવાળી કલ્પમાં આવી અવતારી ને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિને "યુગપ્રધાન" કહે છે. આ આદર્શવાદની દૃષ્ટિએ જૈન દર્શન નાસ્તિક કહી શકાય કે? કદિપણ નહિ.

નિવેદન—વિસ્તાર ભયથી અત્રજ વિરમવું યુક્ત છે, નહિતર દરેક બાબત પર વિસ્તૃત વિવેચન થાય તો એક બૃહદ્ગ્રંથ ભરાય. છેવટ ભગવાન બુદ્ધની અંતર્ભાવ પ્રેરિત નિમ્ન લિખિત પ્રાર્થના કરી સમાપ્ત કરીશું:—

सर्वत्र सुखिनः सन्तु, सर्वे सन्तु निरामया।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चिद्दुःखमाप्नुयात् ॥

हर्ष! हर्ष!! परमहर्ष!!!
जैन शब्दार्णव प्रथम भाग
अर्थात्
जैन पारिभाषिक शब्दकोष-तैयार।

इस समय इस बातके प्रकट करनेकी अधिक आवश्यकता नहीं है कि आजकल हमारे भाषा जैन साहित्यमें किसी (१) जैन पारिभाषिक शब्दकोष और (२) जैन ऐतिहासिक शब्दकोषके उपलब्ध न होनेसे जैन साहित्यका यथार्थ परिज्ञान प्राप्त करनेके लिये न केवल अजैन विद्वानोंको ही जो हमारे जैन ग्रन्थोंको सहर्ष अवलोकन करना और उनमें वर्णन किये हुये कथनका यथार्थ अर्थ समझना चाहते हैं बड़ी बड़ी कठिनाइयोंका सामना करना पड़ता है किन्तु जैन विद्यार्थियों तथा अन्य स्वाध्याय-प्रेमी महाशयोंको भी शास्त्रोंके कथनका यथार्थ स्वरूप समझनेमें निराश होजाना या कुछका कुछ ही अर्थ अवधारण करलेना पड़ता है। यहां यह बतानेकी भी आवश्यकता नहीं है कि ऐसे कोष के अंग्रेजी "**साइक्लोपीडिया**" के नवीन ढंगपर अकारादि क्रमसे तैयार होकर प्रकाशित हो जानेसे जैन व अजैन संसारको कितना बड़ा लाभ होगा तथा **भाषा जैन साहित्य** की कितनी बड़ी कमीकी कितने अंशोंमें पूर्ति होजायगी "इसलिये कि आजकल दिन प्रतिदिन विद्याका प्रचार अधिक बढ़ते जानेसे विद्याप्रेमी महाशय कोषकी आवश्यकताओंको अब भलेप्रकार समझने लगे हैं तथा जैन समाचार पत्रोंमें भी ऐसे कोषकी तैयारीके लिये कई बार बहुत कुछ आन्दोलन किया जा चुका है" वीरनि० सं० २४४४ के दिगम्बर जैनके विशेषांक नं० १, २ वर्ष ११ के पृष्ठ ३४-४१ पर श्रीमान् पं० **पन्नालालजी** बाकलीवालका भी एक सविस्तर लेख प्रकाशित होचुका है जिसमें उन्होंने ऐसे कोषके न होनेसे पहुंचनेवाली हानियां तथा उसके बहुत शीघ्र तैयार होनेकी सारी आवश्यकताओं और उससे पहुंच सकनेवाले अनेक लाभोंको भलेप्रकार दर्शा दिया है। तथा यह भी बतला दिया है कि यह कोष किस प्रकारका अथवा किस ढंगका बनना चाहिये और उसमें क्या क्या बातें होना आवश्यकीय हैं।

मुझे यहां यह बतानेकी भी आवश्यकता नहीं है कि ऐसे सर्वोपयोगी "**महान कोष**" की तैयारीमें तथा प्रकाशित कराने आदि कार्योंमें कितने बड़े परिश्रम व धन व्ययका काम है क्योंकि श्रीमान् पं० पन्नालालजीने अपने उपर्युक्त लेखमें निजानुभवसे इसका अन्दाज़ा भी बता दिया है कि "**इस कोषके शब्द संग्रह करनेमें कमसे कम दो पंडित निरन्तर बैठकर काम करें तो चार पांच वर्षमें तैयार कर सके हैं**" ॥

फिर इसकी प्रेस कापी, लिखने व छपाने आदिमें भारी खर्च और समय आदि जो कुछ लगेगा वह अलग दिखाया है। वह यह भी लिखते हैं कि "ऐसा एक प्राकृत कोष श्वेताम्बरी जैन साधु **राजेन्द्रलालजीने** बनवाया है जिसमें एक लाख रुपया तो केवल बननेमें ही खर्च हुये हैं इत्यादि। उपर्युक्त सर्व बातोंको ध्यानमें रखकर मान्यवर पाठक महोदय विचार सके हैं कि किसी मुझ जैसे तुच्छ और असहाय अति अल्पमति व्यक्तिके लिये यह महान कार्य कितना कठिन

और दुःसाध्य है या यों कहिये कि ऐसे महत कार्यके लिये मेरा साहस करना मानो स्वयम्भूरमण जैसे महासमुद्रको अपने बाहुबलसे तिरजानेकी कल्पना करना है " तो भी ऐसे कोषके बननेकी अत्यन्त आवश्यकताको देखकर और यह विचार कर कि साहस, उद्योग, प्रयत्न, परिश्रम, और चित्तकी स्थिरता सन्मुख संसारमें वह कौनसा कार्य है जिसका होजाना सर्वथा असंभव कहा जा सके, तथा यह विचारकर कि यदि इस कार्यको प्रारम्भकर दिया जायगा तो धर्मध्यानमें समय व्यतीत होनेके महान लाभके अतिरिक्त कुछ न कुछ कार्य हो ही रहेगा जिसे कोई न कोई अन्य विद्वान महाशय सुधारकर पूर्णकर देनेका कार्य संभाल लेगा मैंने सर्वथा असमर्थ होनेपर भी **वीर नि० सं० २४२५ की ज्येष्ठ शु० ५** (श्रुत पंचमी)से जिसे आज वीर नि० सं० २४४९ में लगभग २४ वर्ष होगए इस महत् शुभ कार्यको हिम्मत बांधकर प्रारंभ करदिया और निज द्रव्यसे भाषा टीका सहित श्री गोम्मटसार, त्रिलोकसार, तत्वार्थसूत्रकी सर्वार्थसिद्धि, व अर्थप्रकाशिका आदि टीकायें, भगवती आराधनासार, धर्मसंग्रहश्रावकाचार, रत्नकरण्डश्रावकाचार, सागारधर्मामृत, परीक्षामुख, न्यायदीपिका, आदि सौ सवासौसे अधिक जैनग्रंथ संग्रह करके जितना अधिकसे अधिक समय सांसारिक कार्योंसे बचकर मिलता रहा उसे बड़े हर्षके साथ इसी आवश्यकीय शुभ कार्यमें लगाता रहा। केवल इतना ही नहीं किंतु अपनी सरकारी नौकरीसे स्वत्व प्राप्त होने पर पूरे दो वर्षकी अर्द्ध वेतनकी छुट्टी (फर्लो) मुख्यतया इसी कार्यके लिये लेकर अपने समयका अधिक भाग इसीमें लगाया जिससे अब छत्तीससौ सैंतीससौसे अधिक शब्द संग्रह होकर अंग्रेजी कोषोंके ढंगपर अकारादि क्रमसे लिखे जा चुके हैं जिसमें अधिक समय ह्रस्व अकारके शब्द संग्रह करनेमें देनेसे बारहसौ तेरहसौसे अधिक शब्द तो केवल ह्रस्व "अकार" हीके हैं यह सर्व ३६०० या ३७०० से अधिक शब्द केवल प्रथम अक्षर हीके क्रमसे नहीं किन्तु पूर्णतया अंग्रेजी कोषों हीके ढंगपर हर शब्दके दूसरे तीसरे चौथे आदि सर्व अक्षरोंका मात्रासहित क्रम बांधकर क्रमबद्ध कर दिये गये हैं जिससे अभीष्ट शब्दको इतने बड़े महान कोषमें ढूंढनेमें उस शब्दके प्रथम अक्षरके सर्व ही शब्दोंपर दृष्टि डालनेका व्यर्थ कष्ट न उठाना पड़े किंतु हर अभीष्ट शब्द चौथाई मिनिटसे भी कम समयमें तुरन्त ही मिल जाय।

इस प्रकार क्रमबद्ध शब्द लिख जानेपर अब इनका केवल अर्थादि लिखनेका कार्य शेष है जिसके लिये अब अधिक समय और परिश्रमकी इतनी आवश्यकता नहीं जान पड़ती जितनी विद्वता और बुद्धिपरायणता की है जिसके लिये मैं अपनेको नितान्त अयोग्य पाता हूं। यद्यपि इन सर्वशब्दोंका अर्थ अथवा परिभाषा और व्याख्या आदि सब कुछ यथास्थान प्रायः उनही ग्रन्थोंमें मिल जाती है, जहां जहांसे यह शब्द संग्रह किये गये हैं और इस लिये सम्भव था कि जहां इतना परिश्रम उठाकर उपर्युक्त कार्य किया गया है तहां इस कार्यके इस शेष भागको भी थोड़ेसे और परिश्रमसे कुछ वर्षोंमें मैं ही यथाशक्ति पूर्ण कर लेता तथापि श्रीमान् पं० पन्नालालजीने "दिगम्बर जैन" के उपर्युक्त लेखमें दी हुई सम्मत्यनुकूल तथा मेरे भी विचारानुसार निम्न लिखित ढंग पर इस

शब्दकोषका लिखना मेरे लिये संस्कृत व्याकरणकी नितान्त अनभिज्ञताके कारण केवल दुःसाध्य ही नहीं किन्तु सर्वथा असाध्य है " अतः जैन **विद्वन् मंडलीसे मेरी सविनय प्रार्थना** है कि वह इस अति आवश्यकीय महान कार्यको शीघ्र पूर्ण करने या करानेका कोई उत्तम प्रबन्ध करें और इस प्रबन्धके लिये उत्सा ही महानुभाव अपनी अपनी सम्मति "जैनमित्र" "जैन गजट" आदि द्वारा प्रकाशित करावें जिससे यह कार्य उत्तमता और सुगमताके साथ शीघ्र पूर्ण हो जावे और मेरा यह इतने वर्षोंका रात्रि दिवसका जीतोड़ परिश्रम मेरे जीवनहीमें सफलीभूत होसके। "यहां यह बतादेना भी अनावश्यक नहीं है कि मैं इस सर्व परिश्रमका तथा अपने आर्थिक व्ययके लिये कुछ भी आर्थिक बदला पानेका अभिलाषी लेश मात्र नहीं हूं। मैंने यह सर्व परिश्रम केवल पारमार्थिक दृष्टिसे स्वपरोपकारार्थ ही किया है मेरे विचारानुसार यह "जैन शब्दार्णव" नीचे लिखे प्रमाण दो भागोंमें विभाजित करके लिखा जाना सर्व साधारणके लिये अधिक उपयोगी और लाभ दायक होगा:—

१ जैन पारिभाषिक शब्द कोष—इसमें

(१) प्रत्येक शब्द मोटे अक्षरोंमें उपर्युक्त अकारादि क्रमसे।

(२) शब्द किस भाषाका, अर्थात् संस्कृत, प्राकृत, या अपभ्रंशहिन्दी, गुजराती, मरहठी आदि),

(३) शब्दोत्पत्ति जैन व्याकरणानुसार,

(४) शब्दका अर्थ व अनेकार्थ सप्रमाण,

(५) शब्दकी जैन परिभाषा स प्रमाण,

(६) शब्दकी व्याख्या जिसे पढ़ कर उस शब्दके सम्बन्धमें कोई आवश्यकीय बात अन्य किसी स्थानमें ढूंढनेकी आवश्यकता न रहे यथा आवश्यक प्रमाण सहित।

(७) प्रमाण वाक्योंका यथा आवश्यक भावार्थ भी यह सब बातें लिखी जावें।

२ जैन ऐतिहासिक शब्दकोश—इसमें उपर्युक्त अकारादि क्रमसे उन सर्व प्रसिद्ध स्त्री, पुरुषोंके संक्षेप चरित्र लिखे जावें जिनका कुछ भी कथन प्रथमानुयोगके जैन ग्रन्थोंमें आया है या भिन्न पंचमकालके जैनाचार्यों या अन्य मुनियों तथा भाषा जैन कवियों वा अन्यान्य प्रसिद्ध जैन व्यक्तियोंका कुछ भी कथन किसी भी जैन या अजैन ऐतिहासिक ग्रन्थों या लेखों आदिमें आया हो"

इस भागमें नीचे लिखे पुण्य पुरुषोंके व अन्य प्रसिद्ध व्यक्तियोंके यथा आवश्यक चरित्र ऐतिहासिक ढंगसे लिखे जाने चाहिये:—

(१) २४ तीर्थंकरादि १६९ पुण्य पुरुष

(२) २४ तीर्थंकरोंके २४ मुख्य गणधर व सर्व १४५२ गणधरोंमेंसे जिन जिनका कुछ भी चरित्र उपलब्ध हो।

(३) २४ तीर्थंकरोंके समवशरणमें मुख्य गणधरोंसे प्रश्न करनेवाले २४ मुख्य श्रोता।

(४) २४ तीर्थंकरोंके समयके तथा उनके अंतराल कालके अन्य सर्व पुराण प्रसिद्ध ऋषी, मुनी, आर्यिका, श्रावक, श्राविका, और राजा महाराजा आदि।

(५) वर्तमान पंचमकालके ३ केवली, ५ श्रुतिकेवली, ११ मुनि—११ अंग १० पूर्वके ज्ञाता, ५ मुनि ११ अंगपाठी, ४ मुनि क्रमसे १०, ९ ८ और ७ अंगपाठी ५ मुनि एक अंग पाठी।

(६) वर्तमान पंचमकालके संस्कृत, प्राकृत,

ग्रन्थरचयिता प्रसिद्ध आचार्य जिनचन्द्र, कुन्दकुन्द, उमास्वामी, समन्तभद्र, नेमचन्द्र सिद्धान्त चक्रवर्ती, पूज्यपाद, विद्यानन्दि, माणिक्यनन्दि, माघनन्दि अकलंकदेव, योगेन्द्रदेव, रविषेण, जिनसेन, सिद्धसेन दिवाकर आदि।

(७) संस्कृत, प्राकृत ग्रन्थोंके टीकाकार व हिं० भाषा जैन ग्रन्थरचयिता पं० टोडरमल, जय-चन्द, दौलतराम, बनारसीदास, वृन्दावन, द्यानतराय, भूधरदास आदि।

(८) कोष, अलंकार, छंद, काव्य, व्याकरण, वैद्यक, ज्योतिष, गणित, आदि विद्याओं सम्बन्धी ग्रन्थ लिखनेवाले प्रसिद्ध जैन कवि धनंजय, वाग्भट्ट, आशाधर, शाकटायण, मेधावी, माधसेन, चन्द्रसेन, महावीर आदि

(९) ईडर, कारंजा, लातूर, श्रवण बेंगलौर, होमज, ग्वालियर, सोनागिरि, जयपुर, अजमेर, दिहली, आदिकी गद्दियोंके प्रसिद्ध भट्टारक।

(१०) वर्तमान समयके ऐलक, क्षुल्लक, ब्रह्म-चारी आदि त्यागी, उदासीन श्रावक तथा दानी परोपकारी सेठ और धर्मज्ञ विद्वानादि।

नोटः—उपर्युक्त सर्व स्त्री पुरुषोंकी संख्या हजार बारह सौके लगभग रहेगी। मेरा अनुमान है कि इस प्रकारके कोषका उपर्युक्त प्रथम भाग बड़े साइजके लगभग छह सात सहस्र पृष्ठोंमें संक्षिप्तरूपसे लिखा जाकर पूर्ण हो जायगा जो आजकलकी आवश्यकताओंकी पूर्तिके लिये पर्याप्त होगा।

सेवक—बी० एल० जैन, सी० टी०
(बुलन्दशहरी)
श्री जैन मन्दिर, बाराबंकी (अवध)

मेरी भावना।

(१)

हा! देश एवं जातिका, उत्थान कैसे शीघ्र हो।
अज्ञान तमका नाश होवे, ज्ञान ज्योति दीप्त हो॥
ज्ञान ज्योतिसे हमारी निज निधिकी प्राप्ती हो।
न्याय पथ अवलम्ब करके तुरत ही शुभ कार्य हो॥

(२)

श्रीमान् उन्नति जो चहो तो शीघ्र ही कटबद्ध हो
तोड़ो न साहस तुम कभी धर्मावलम्बी शीघ्र हो॥
वीर विभुके नामको तुम मंत्र सम उरमें धरो।
सर्वस्व ही चह नष्ट हो तो भी स्वपर हित न हरो

(३)

पवित्र स्थल मिल गया अरु दृढ़ प्रतिज्ञा न भई।
मिलना न मिलना है बराबर उद्योग पीड़ा व्यर्थ सही
पवित्र वाक्यामृत ध्वनी हृदयमें यदि न गुंजी।
तो ज्ञात होता की हमारी अन्त सीमा आगई॥

(४)

सज्जनों! अब कर्तव्य तुमरा कृपा दृष्टि कीजिये।
होवै हमारी जात्योन्नति यह जाप जपने दीजिये॥
शिक्षालयोंका उत्थान कीजे द्रव्य दौलत दीजिये
उत्थान होवे शिक्षकोंका पुण्य संचय कीजिये॥

(५)

प्रभो अब सुमति हमको शीघ्र दीजे जातिउन्नति में लगें
अतएव आशा है हमारी शीघ्र ही हम जागेंगे॥
कुगतीके कंटक हटाकर सुगतिमें चलने लगें।
वीर ! वर हो शीघ्र उन्नति मंत्र यह जपने लगे॥

मनोहरलाल जैन
जैन पाठशाला, टीकमगढ़नगर।

सम्वाद व प्रतिज्ञा।

सवेरे आठ बजेका समय है, सब लोग काममें लग चुके हैं। सब छोटे २ बच्चे बिछौनोंसे उठ उठ कर हाथ मुँह धोकर अपनी मांसे कह रहे हैं ! मां रोटी दे, जल्दी पढ़ने जाना है, क्योंकि आज शास्त्रीजी जल्दी आनेवाले हैं....शास्त्रीजी भी अपनी शालामें १ कोई पेपर बांच रहे थे कि इतनेमें शिष्य आ पहुंचा, और इस प्रकार बातचीत होने लगी—

शिष्य—(हाथ जोड़ मस्तक नमाकर) गुरूजी प्रणाम !

गुरू०—आओ सुरेन्द्र ! शुभाशीः। चिरंजीव हो ! इत्यादि।

शिष्य—गुरूजी, आज जब मैं अभी आपके पास अध्ययन करनेके लिये आरहा था कि एक असहकारियोंका झुंड आपसमें रस्तेमें कहते हुए आरहा था कि " **अगर भारतमें सुराज्य होता तो स्वराज्यकी जरूरत न पड़ती** व छोटे२ बच्चे यह कह रहे थे कि मजिस्ट्रेट सा० चाहे जेलमें पूरें, मारें, कुछ भी करें परन्तु **स्वराज्य** अवश्य लेंगे। मेरे सिर पर तो बंग्लोर टोपी व काला कोट बदनमें था अतः मैं तो विचारता ही रह गया कि ये लोग गांधीकी आंधीमें फंसे हुए क्या बक रहे हैं ? मुझे तो मालुम भी न था कि गांधी कौन है, और इसकी आंधी यहां क्यों चल रही है। परन्तु इन लोगोंने पहले कहा था कि "महात्मा **गांधीकी जय**" इससे मैंने जाना कि ये तो कोई अच्छा प्रतिष्ठित पुरुष होना चाहिये, तभी तो जय बोल रहे हैं, परन्तु क्या वह पंचम **जॉर्ज**से भी बढ़ गया, जो राजाकी जय न बोलकर उसकी सब जय बोल रहे हैं ऐसा क्यों हो रहा है ? हम नहीं समझ सके कि इन लोगोंने ऐसा करना क्यों शुरू किया है ? और यह भी न समझ सका कि " सुराज्य होता तो स्वराज्यकी जरूरत न थी" अतः कृपया स्पष्ट करें ?

गुरु०—सुरेन्द्र, गांधी गुजरातका तारवी, राष्ट्रीय महासभाका सरमुख्यत्यार, एक अहिंसा धर्मपालक महात्मा है। तुम कहीं कठरयाई (हींग,हरदी, मिरच) के सौदा बेचनेवालेको गांधी मत समझ लेना क्योंकि उसे भी " **गांधी** " ही कहते हैं कि इन्होंने सर्कारके साथ अहिंसात्मक असहकार चालू किया है वे कहते हैं कि सर्कार या तो अपनी नीति सुधारे अथवा प्रजाके अधिकार प्रजाको दे दे, क्योंकि जो राजा होते हैं वे हमेशा प्रजाकी उन्नति की ओर लक्ष्य रखकर ही राज्य करते हैं परन्तु अंग्रेजभाई तो प्रतिदिन ज्यादा............

सुरेन्द्र—(बीचमें बातकाटकर) बस बहुत हुआ अब आप उस वाक्यको स्पष्ट करिये ?

गुरू—हे शिष्य ! सुराज्य शब्दके बोलनेमें जितनी कठनाई पड़ती है, उससे कुछ अधिक उसका अर्थ करने व उसके अनुसार चलनेमें विपत्ति है, तो भी........देखो (सु—सुष्टु अच्छा स्वतंत्र जहां किसीको किसी प्रकारकी रोकटोक न हो, सब अपना २ धर्म स्वतंत्रतासे पालन कर सकें, प्रजाके सुख दुःखोंमें जो प्रजाके साथ हो व उसकी उन्नतिके लिये अहर्निश प्रयत्न करता हो, जहां हमेशा प्रजाधीशोंको शुभ सम्मति दी

जाय इत्यादि। यह सुराज्यका अर्थ है, परन्तु यहां भारतमें ऐसा नहीं दीखता। अब तुम कहोगे यहां क्या नहीं है?

सुरेन्द्र—गुरुजी, बिलकुल ठीक बात है, हमें तो यहां किसी भी जातिकी त्रुटि देखनेमें नहीं आती, आप ही देख लीजिये—यहां अंग्रेज भाइयोंके प्रसादसे गांधीकी आंधी रूपी दरी जैसी मोटी खादीसे अच्छे २ महीन चटक मटकदार उत्तम कपड़े, हमारी बहनोंके पहननेके लिये फेंसी साड़ी, अच्छे २ खिलौने, कपड़े सीने, आटा पीसने, पानी निकालनेकी मशीनें, बिजलीकी रोशनी आदि हजारों चीजें हमारे हितके लिये उत्तम २ आगई हैं, जैसे देखिये कि जब हम मंदिरों, उत्सवों, सभाओंमें अच्छे २ कपड़े पहनकर जाते हैं तो कैसा मान मिलता है परन्तु गांधीकी खादीवाले बाजूपर खड़े रह जाते हैं, हमें कपड़े सीनेकी जरूरत हुई तो खर २ मशीन चलाई कि जरासी देरमें कपड़ा सिलकर तैयार हो गया। हमें आटेकी जरूरत पड़ी तो मशीनमें गेहूं डाले कि इंजिनसे जरासी देरमें मनों आटा पिस कर सस्ते भावमें तैयार होजाता है जब कि हाथसे महिनोंमें भी नहीं होता व तकलीफ भुगतनी पड़ती है। इन भाइयोंने घर २ **पानीके** नल लगवा दिये हैं अतः जब पानीकी जरूरत हुई जरा पेंच इधर उधरसे घुमाया कि छर २ पानी गिरने लगा, इसमें न रस्सेकी जरूरत है न कुंएसे घर तक जानेकी खटपट है, इसी प्रकार **बिजलीकी बत्ती** भी है कि हमें जल्दी प्रकाश करना हुआ तो जरा बटन दबाया कि तुरत ही सूर्यके प्रकाश जैसी चमकती रोशनी हो जाती है, न तो दियासलाईका खर्च है, न तेल लानेकी खटपट है, और न बत्तीको साफ करनेकी ही पंचायत है। अब आप देखलीजिये इन लोगोंने कितनी अच्छी सगवड़ की है फिर मैं नहीं जान सका आप क्यों बुरा कहते हैं?

गुरु०—हे महाभाग! जो तुमने कहा सो तो ठीक ही है इसमें किसी प्रकारकी शंका नहीं, परन्तु जबसे भारतमें इन भाईयोंने पदार्पण किया है हमें "दीन" "दास" बना दिया है। कि देखो जब यहां ये भाई नहीं थे तब कैसे काम चलता था, इन्होंकी दासताने भारतको हमेशाके लिये परतंत्र अवस्था व दुर्बल बना दिया है। देखो जब हम मोटी २ खादी पहनते थे तब कुछ नहीं होता था परन्तु फिर कुछ दिनबाद उसी चीजका आपको उपदेश दिये जाने पर आप उसे दुतकारते हैं और कहते हैं कि यह तो बड़ी मोटी है। इससे सिद्ध है कि **परदेशी चर्बी व चर्मसे भरे हुए अशुद्ध कपड़ोंने तुम्हें शोकीन व कोमल बना दिया है।** ये पतले २ कपड़े बड़े ही अशुद्ध हैं। इनमें जीवित गाय भैंसोंकी चरबी लगाई जाती है। अतः इन्हें पहिन कर नहीं मालुम आप कैसे भोजन व पूजा प्रक्षालादि करते हैं। देखो मैं खादी ही पहनता हूं जो बिलकुल शुद्ध व टिकाऊ है, तुम तो चारों ओरसे इस दासतामें फंसे हो। यहां हाथसे कपड़ा सीने, पानी भरने, बत्ती करने, आटा पीसनेसे शरीर पुष्ट रहता था इत्यादि अनेक फायदे थे। आटेकी कथा जरा सुन लीजिये। मशीनोंसे जो आटा पिसता है वह गरम २

निकलना है और बेस्वाद हो जाता है। जब कि हाथका पिसा कितना स्वादिष्ट व शुद्ध होता है सो हम ही जानते हैं। अतः यह कहा जाय कि इन देशी मर्शनोंने **भारतको दुर्भिक्ष** बनाया तो अत्युक्ति न होगी क्योंकि यहां मशीनोंके आनेसे हजारों क्या लाखों मनुष्योंका रोजगार उठ गया व भीख मांगते फिरते हैं।

और हम इनमें इतने फंस गये हैं कि अपने कर्तव्यपथसे हजारों कोस दूर जा पहुंचे हैं। यहांसे हटकर यथास्थान आना असंभव तो नहीं परन्तु दुःसाध्य है। मानलो अगर कल तुम्हारे पर अंग्रेजभाई नाराज हो जांय व एकदम सब बंद कर दें तो क्या आप कपड़े विना नंगे फिरना पसंद करेंगे ? पानी विना, बत्ती विना, आटे विना क्या काम चला लेंगे कदापि नहीं। अतः आप "जब घरमें आग लगी तब कुआ खुदावनको चले" इस कहावतको चरितार्थ न कर शीघ्र ही घरमें **रांटा** और **चक्की**को मान दीजिये जिससे ऐसा मौका न आपड़े। क्योंकि एक ऐसी भी कहावत है कि "जबसे भारतीयोंने चकार अर्थात् चरखा, चक्की, चूला, आदिका त्याग किया तभीसे भिखारी बन गये। कभी २ तो ऐसा होता है कि अगर पानी, आटेकी व रोशनीकी मशीनें बिगड़ जाती हैं तो हाय! हाय!! होती है, कि अब क्या करें। और तब पुनः पड़ौसमें चक्की व कुएके लिये फिरते हैं। अतः अब तुम समझ गये होंगे कि यह भारत "दीन" परतंत्र" और दास है या नहीं। और यहां सुराज्य है या....यहांकी प्रजा स्वतंत्र है या....

सुरेन्द्र—गुरुजी, अब मैं अच्छी तरह समझ गया कि इसका यह अर्थ है, परन्तु बीचमें पहले आपने यह शब्द भी कहे थे कि ये कपड़े बड़े अशुद्ध हैं व चर्बी और चर्म मिश्रित हैं अतः क्या यह बात ठीक है अगर ठीक है तो लीजिये पड़ी कोट और टोपी, मैं न जानता था कि ये कपड़े इतने अशुद्ध हैं, बस अब प्रतिज्ञा करता हूं कि कभी ऐसे कपड़ोंका नाम न लूंगा और हमेशाके लिये **अहिंसा धर्म** पालक बनता हूं।

गुरुजी—सुरेन्द्र, समय ज्यादा हो चुका व जीमनेका भी समय है रसोई ठंडी हो रही होगी अतः अब मैं भी जाता हूं और तुम भी जाओ;

सुरेन्द्र—अच्छा तो गुरुजी प्रणाम परन्तु आपने तो हमें भी एक प्रश्नके पूछने पर महात्माके साथ महात्मा जैसा बना दिया, धन्य है, कहीं पिताजी नाराज न हों।

भारतकी वर्तमान दशासे दुःखी—

दामोदरदास जैन-सूरत,

नोट—देखिये एक गुरुका बालकके ऊपर कैसा प्रभाव पड़ा कि उसने सिर्फ "चरबी" शब्द व "अशुद्ध" शब्दके सुनते ही अहिंसाव्रत लिया, परन्तु कौन जाने इस समय समाजका क्या दुर्भाग्य है! कि इतना २ नेताओंके समझानेपर भी कुछ प्रभाव नहीं पड़ता अतः अब शीघ्र समाजको जागृत होना चाहिये अब चुरटे लगाकर गहरी नींदमें सोनेका समय नहीं।

लेखक।

नुकतेके लड्डू ।

[लेखक- मोतीलाल पहाड़या, कुनाड़ी (कोटा)]

मेरे घरमें मौत हुई, पंचोंको लड्डू भाते हैं ।
　　लड्डू खाने क्या आते हैं, जीव हमारा खाते हैं ॥१॥
जाति जिमाना पुन्य बताकर, इसी ओटमें खाते हैं ।
　　करने देते दान नहीं ये, लड्डूके मदमाते हैं ॥२॥
बांध पागड़ी रंग बिरंगी, बन पटेल ये आते हैं ।
　　छना हुआ पानीका लोटा, मुला हाथमें लाते हैं ॥३॥
घरमें रोना मचा हुआ है, छाती पर आ डटते हैं ।
　　आंसूंकी बूंदें पीते हैं, तनिक दया नहीं लाते हैं ॥४॥
हड़प हड़पकर भक्षण करते, लड्डू खूब उड़ाते हैं ।
　　पुड़ी जलेबी मालपुओंसे, अपनी आग बुझाते हैं ॥५॥
पंचोंको लड्डू न मिलें तो, जनम ठोचका देते हैं ।
　　नोता पूरा नहीं लगे तो, जोर जोरसे बदते हैं ॥६॥
व्यास नोतारे लड्डूसे, दुकड़्या भर भर ले जाते हैं ।
　　मरा करे जजमान सदा ही, अशीर-वाद दे जाते हैं ॥७॥
सारा माल बिका कर घरका, कोठा अपना भरते हैं ।
　　किसी बातसे कमी रहे तो, बदनामी भी करते हैं ॥८॥
मूंछें ऊंची कर करके वे, बांह चढाकर खाते हैं ।
　　नहीं समझमें आती उनको लड्डू कैसे भाते हैं ॥९॥
मरनेवाला मरा करो, इनके तो उम्दा छनती है ।
　　पड़ो भाड़में पीछेवाला, जब लड्डूकी गुड़ती है ॥१०॥

બાલીસણામાં હિતવર્ધક સભા–ઓરાણ પ્રાંતિજની દિ૦ **જૈન** હિતવર્ધક સભાના ૧૩ મી વાર્ષિક બેઠક બાલીસણામાં કાર્તક વદ ૨–૩–૪ પર કાદીપા જેઠીલાલ મોતીચંદ જાંબુડીવાલાના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી, જેમાં આશરે ૫૦૦ દશાહુમડ ભાઇઓ અને બ્હેનો હાજર હતા. દરરોજ પ્રાંતિજ બોર્ડિંગ અને સાકરોડા પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓના ગાયનો થતાં હતા. પ્રથમ બેઠકમાં પ્રાંતિજ તાલુકા સમિતિના મંત્રી ચીમનલાલભાઇ તથા જગમોહનદાસ હીરાલાલે બાહી પહેરવાથીજ ધર્મનું પતન થાય છે એ વિષે વિવેચન કર્યું હતું. બીજી બેઠકમાં પ્રાંતિજ બોર્ડિંગના વિદ્યાર્થીઓએ કેલવણી વિષે સંવાદ કર્યો હતો તથા ચીમનલાલ અને જગમોહનદાસે રાષ્ટ્રીય કેળવણી અને ધાર્મિક કેલવણીના ફાયદા દર્શાવ્યા હતા. એજ રીતે બોર્ડિંગનો ટુંક સાર રજુ થતાં જણાયું હતું કે શરૂઆતમાં ૪૫ હતા અને હાલ ૧૮ વિદ્યાર્થી છે જે અંધા દશા દર્શાવે છે. મણીલાલ કોઠારીએ જણાવ્યું કે આજ સુધી સાતથી આઠ હજાર રૂપીઆ ખરચાઇ ચુક્યા છે છતાં એક પણ વિદ્યાર્થી તૈયાર થયો નથી એ અજબ જેવું છે. કાર્યકર્તાઓના મતભેદથી સંસ્થાને નુકશાન થાય છે. કાર્યકર્તાઓએ તો માન અપમાનની દરકાર ન કરતાં બોર્ડિંગની ઉન્નતિનાજ પ્રયત્ન કરવા જોઇએ. ત્રીજી બેઠકમાં ચીમનલાલભાઇ તથા મણીલાલ કોઠારીએ બાહીથી દેશોન્નતિ છે તેમજ પરદેશી કાપડમાં ચરબી જેવી અપવિત્ર વસ્તુઓ અને પરદેશી કેશરમાં લોહી તથા પરદેશી ખાંડમાં હાડકાં જેવી અપવિત્ર ચીજોનો ઉપયોગ થતો હોવાથી તે જૈનોએ વારંવાર વાપરવી જોઇએ નહિ વગેરે જણાવ્યા પછી શા૦ નેમચંદ ઉગરચંદે જૈનમિત્રનો એ વિષનો લેખ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. એ **પછી** (૧) દેહેરાસરમાં અંગલુછણાં તથા પાથરણાં વગેરે ખાદીના રાખવાં, (૨) શુદ્ધ પવિત્ર કેશર ન મલે ત્યાં સુધી કેશરને બદલે ચંદન વાપરવું. (૩) દહેરાસરોમાં પ્રભાવના અને લ્હાણીમાં પરદેશી ખાંડ અને તેની બનાવેલી ચીજોનો ઉપયોગ નહિ કરવાને સર્વેને વિનંતિ કરનારા [illegible] પસાર થયા હતા. શ્રાવિકાશ્રમ મુંબાઇની નાની બ્હેને કેલવણી વિષે તથા ગૌશાળા માટે પાનાચંદે ઠીક વિવેચન કર્યું હતું. કેટલીક બ્હેનોએ સ્વદેશી કાપડ વાપરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેમજ સભાના મદદમાં સારી રકમ ભરાઇ હતી. મંત્રીએ સભાનો રિપોર્ટ રજુ કરતાં જણાવ્યું હતું કે વર્ષ દરમ્યાન રૂ. ૧૨૮૧।।।≈। જમે હતા તેમાંથી ૮૬૦।।૦। જાંબુડીના સભાનો ખરચ બાદ જતાં રૂ. ૪૨૧।≈ બાકી જણાવ્યા હતા જે હજુ લોકો પાસે લેણા છે તે સર્વેને આપી દેવા વિનંતિ કરી હતી. છેવટે આવતી બેઠક ઈડરમાં પેથાપુર નિવાસી શેઠ અમથાલાલ સાંકલચંદના પ્રમુખપણા નીચે ભરવાનો ઠરાવ થયો હતો અને વદી ૬ ને દિને બાલીસણામાં છગનરાજ ખુશાલ તરફથી સર્વેને જમણ અપાયું હતું. દહેરાસરજીમાં પણ ૬૦૦)ની ઉપજ થઇ હતી.

श्वे० दि० में निवटेरा–तीर्थोंके झगड़ेमें वर्षोंसे दिगम्बरी श्वेताम्बरी भाईयोंके लाखों रुपये खर्च हो रहे हैं इसका आपसमें निवटेरा करनेकी हलचल दो तीन वर्षसे चल रही थी और अभी खबर मिली है कि लाला जम्बूप्रसादजी द्वारा खबर मिली है कि दोनों तरफके वीस २ प्रतिनिधि चुने जा चुके हैं और देहलीमें ता० ४ फर्वरीको कोन्फ्रेन्स होगी।

સુરતમાં દાન–અત્રેના શા. નવલચંદ શોભાગચંદે પોતાના ભાણેજ ચંપાબ્હેનના સ્મરણાર્થે ૧૦૬) નીચે મુજબ દાન કર્યું છે ૧૦) ભોજનશાળા સુરત, ૧૦) પાંજરાપોળ સુરત, ૧૫) અશક્તાશ્રમ, ૧૫) કુલકોર કન્યાશાળા, ૧૦) સીખરજી અશક્ત આશ્રમ, ૧૦) રૂ. બ્ર૦ આશ્રમ જયપુર, ૧૦) અનાથાલય ઔષધાલય બડનગર ૧૦) હીરાબાગ ઔષધાલય, ૫) કુંથલગિરિ આશ્રમ, ૫) સ્યા. વિદ્યાલય કાશી અને ૨) જીવદયા.

"जैन विजय" प्रिन्टिंग प्रेस खपाटिया चकला,–सुरतमें मूलचंद किसनदास कापड़ियाने मुद्रित किया और "दिगम्बर जैन" आफिस, चंदावाड़ी–सुरतसे उन्होंने ही प्रकट किया।